MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
KARA HARP OKULU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU

BİLDİRİ KİTABI

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emrah BOZOK
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN - Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK
Öğ. Üğm. Murat YILDIZ - Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI
21-22 HAZİRAN 2022

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN

Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK

Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ

Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ

KARA HARP OKULU

ANKARA

Millî Savunma Üniversitesi Yayınları

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU
BİLDİRİ KİTABI
21-22 Haziran 2022

Yayına Hazırlayan:
Doç. Dr. Emrah BOZOK
Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN
Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK
Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ
Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE

Grafik Tasarım
Nihat TUZCU

Baskı ve Cilt
Millî Savunma Üniversitesi Yayınları
Sertifika Numarası: 52940

ISBN: 978-625-7791-49-6
e-ISBN: 978-625-7791-51-9

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitapta yayımlanan yazıların etik, bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlara aittir. Kitap, yayıncının izni olmaksızın çoğaltılamaz.

Ankara, 2023

"Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır… Türk dili, Türk milleti için kutsal bir hazinedir. Çünkü Türk milleti geçirdiği sayısız felaketler içinde ahlakının, geleneklerinin, hatıralarının, çıkarlarının, kısaca bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde korunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir."

GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ 1

I. BÖLÜM: ESKİ TÜRK DİLİ 3

KUTADGU BİLİG'DE HARP ALGORİTMASI 5

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE İSTİHBARATLA İLGİLİ MESLEKLER 11

XI. YÜZYILDA TÜRK KOMUTAN TİPOLOJİSİ VE FİGÜRATİF DİL SÖYLEMLERİ 19

ESKİ UYGURCADA SAVAŞ VE BARIŞ FİİLLERİ ÜZERİNE NOTLAR: *U-* 27

ALTAY TÜRKÇESİNDEKİ SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ ÜZERİNE KÖKEN BİLİMSEL BİR İNCELEME 33

ORHUN YAZITLARI'NDAKİ ASKERÎ VE SİYASİ TERİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ 47

ESKİ UYGUR MEKTUPLARINDA İDARİ - ASKERÎ BİR UNVAN: 'IMGA' 71

KARAHANLI TÜRKÇESİ METİNLERİNDE SAVAŞ HAMLELERİYLE İLGİLİ BAZI METAFORİK SÖZCÜKLER ... 81

II. BÖLÜM: YENİ TÜRK DİLİ 91

SAHA (YAKUT) VE ALTAY DESTANLARINDA GEÇEN SAVAŞ ALETLERİ 93

MANAS DESTANINDA SİLAH KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI 101

TÜRKİSTAN İSTİKLALCİLİK (BASMACILIK) HAREKETİ SÜRECİNDE
SÖYLENEN BİR HALK TÜRKÜSÜ: ASKERLER 115

YABANCI UYRUKLU ASKERLERE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ:
ÜÇDİLLİ ASKERÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ (TÜRKÇE - ARAPÇA - İNGİLİZCE) VE DERS MATERYALİ 125

ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN KAYNAKLARINDA TÜRK ASKERLER:
MAKHAİRAS KRONİĞİ ÖRNEĞİ 145

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİ BAĞLAMINDA BİR SAVAŞ UNSURU OLARAK
ATIN GÖRÜNÜMÜ 151

TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE ASKERÎ TERİMLER 165

KISSA-İ TEMURNAMEDE GEÇEN HARPLE İLGİLİ ALINTI VE TÜRKÇE KELİMELER 205

TÜRKÜLERİN SÖZ VARLIĞINA YANSIYAN SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ 217

İBN-İ ÂDİL MELHAMESİNDE TAKVİM, TABİAT VE MEKÂN BAĞLAMINDA
SAVAŞ KAVRAMI ÜZERİNE 225

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE ASKERLİKLE İLGİLİ TERİMLER VE İFADE ÇEŞİTLERİ 249

TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK GELENEĞİNDE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NÜN YERİ VE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE
"ASKERLİK, SAVAŞ VE ORDU" İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI 261

GÜVENLİK KAVRAM ALANI VE GÜVENLİK SÖZCÜĞÜNÜN EŞ DİZİMLİLİĞİ 269

OSMANLI TÜRKÇESİ İLE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN ASKERÎ KELİMELER
BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI 291

KADI BURHANEDDİN'İN ASKERLİĞİNİN DİVANINA YANSIMALARI 307

DOĞU TÜRKÇESİNDE KAVRAM ALANI OLARAK 'ASKERLİK':
ZAFER-NÂME-İ EMİR TEMÜR ÖRNEĞİ 325

KAVRAM ÖĞRETİM ARACI OLARAK ASKERÎ İÇERİKLİ BİLMECELER 347

MİSAFİR ASKERÎ PERSONEL (MAP)'A YÖNELİK ÖZEL AMAÇLI TÜRKÇE ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA
'YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİ: *ASKERÎ METİNLER*' ADLI KİTABIN İNCELEMESİ 375

KÜLTÜR AKTARIM UNSURU OLARAK HARP EDEBİYATI METİNLERİNİN KULLANILMASI:
MANZUME-İ SİVASTOPOL ÖRNEĞİ 401

ABDULAH ŠKALJIĆ'İN "TURCIZMI U SRPSKOHRVATSKOM JEZİKU" ADLI SÖZLÜĞÜNDEKİ
ASKERÎ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME 415

III. BÖLÜM: ESKİ TÜRK EDEBİYATI 431

HÂKÎ SÜLEYMAN-NÂMESİ'NDEN HAREKETLE
OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLATINDAKİ SOLAKLARIN TASVİRLERİ 433

BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE SAVAŞ UNSURLARINDAN HAREKETLE SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ 439

GÜZELLEME VE SOMUTLAMA BAĞLAMINDA
KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN SAVAŞ FELSEFESİNİ OKUMAK 447

SULTAN ŞAİR I. AHMET'İN (BAHTÎ) DİVAN'INDA SAVAŞ VE SAVAŞ UNSURLARI 459

IV. BÖLÜM: TÜRK HALK EDEBİYATI 473

BAYBURTLU ZİHNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE SAVAŞIN İZLERİ 475

ÂŞIK EDEBİYATI VE SÖZLÜ TARİH İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA
ŞİFAÎ'NİN ÇANAKKALE DESTANI ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME 483

KÜLTÜREL DİLBİLİM AÇISINDAN TÜRKÇEDE ALP İMAJININ TASVİRİ 495

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE SAVAŞ HİLELERİ 505

HARP TÜRKÜLERİNİN YİVLİ TURNASI MAVZER:
TÜRK HALK ŞİİRİNDE ATEŞLİ SİLAHLARIN GELİŞİMİ 517

ANADOLU'DA ASKER UĞURLAMA - KARŞILAMA FOLKLORU 537

V. BÖLÜM: YENİ TÜRK EDEBİYATI 551

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİ'NDE HARP EDEBİYATININ İZLERİ 553

EDEBÎ ÜRÜNLERLE BİR HARP TARİHİ YAZMA YÖNTEMİ VE BİR ÖRNEĞİ;
1897 OSMANLI - YUNAN HARBİ 565

TÜRK HİKÂYESİNDE MİLLÎ MÜCADELE 603

AŞK VE SAVAŞ İÇ VE DIŞ DÜŞMANIN DİYALEKTİĞİ 621

DÜNYADA (H)/(D)ARP VARDI, SAYFALARDA DA:
1940-1960 ARASI CEZAEVİ HİKÂYELERİNDE II. DÜNYA SAVAŞI ETKİSİ 627

BUHÂRA EMÎRLİĞİ'NİN BOLŞEVİK RUSLAR TARAFINDAN İŞGAL EDİLİŞİNE BUHÂRA AHBARI
GAZETESİ'NİN BAKIŞI 637

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKMEN EDEBİYATI'NA YANSIMALARI:
GOPUZLICA GIZ (KOPUZLU KIZ) ADLI HİKÂYE ÖRNEĞİNDE 645

"DİSPOSİTİF" AÇIDAN *SAVAŞ ve AÇLAR* ROMANINA BAKIŞ 655

BİR İSTANBUL AYDINI VE SAVAŞIN ANADOLU'DAKİ GÖRÜNÜMLERİ 661

PİYADE MÜLAZIMI SÜLEYMAN SÜHEYL'İN RESİMLİ ESARET HATIRASI 669

ULUSUN BEDENİNİ İNŞA ETMEK: MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA
ASKER MİLLET TAHAYYÜLÜ 689

BİR MÜTEFEKKİR OLARAK ATSIZ'A GÖRE ASKERLİK VE ORDU 695

BUZ İLE ATEŞ ARASINDA: SARI SESSİZLİK SARIKAMIŞ 1914 705

BALKAN HARBİ'NDEN ÇANAKKALE'YE: EVİNE DÖNEMEYEN MEHMETÇİĞİN ROMANI
"ÇANAKKALE YANARKEN" 721

CENGİZ DAĞCI'NIN ESİR KAMPI HATIRALARI 731

YENİ TÜRK ŞİİRİNDE MİLLÎ ÖZGÜVEN İNŞASINDA İSTANBUL'UN FETHİ ARKETİPİ 737

KRİPTOGRAFİNİN KÖKLERİNİ EDGAR ALLAN POE'DA ARAMAK:
ALTIN BÖCEK ÖYKÜSÜ'NDEN PEARL HARBOR BASKINI'NA 755

HARP VE EDEBİYATIN KESİŞİM NOKTASI:
TÜRK EDEBİYATINDA ASKER YAZARLAR VE ÖMER SEYFETTİN 765

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN *ESKİ HASTALIK* VE MÜNEVVER AYAŞLI'NIN *PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI*
ROMANLARINDAKİ KADIN KARAKTERLER 779

ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMET HİLMİ'NİN *ÖKSÜZ TURGUT* ROMANINDA
TÜRK ORDU GELENEĞİ, ZİHNİYET, SİLAH VE TEÇHİZATA DAİR BULGULAR 789

TARİHE ŞAİR GÖZÜYLE BAKMAK: MOTON DENİZ MUHAREBESİ 797

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN *YABAN* ADLI ESERİNDE TOPYEKÛN HARP UNSURLARI 811

BAHRİYE MATBAASI'NDA BASILAN BİR MECMUA: UMMAN 817

TEORİDEN EYLEME: "DAĞA ÇIKAN KURT" HİKÂYESİNDE
MİLLİYETÇİ SÖYLEM VE SAVAŞ EDEBİYATI 843

VI. BÖLÜM: TARİH 849

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE ASKERÎ BİR ISTILAH: EMİR-İ LEŞKER 851

KAZAK KOMUTAN BAVURCAN MOMIŞOĞLU'NUN
"SAVAŞ PSİKOLOJİSİ"NDE SAVAŞ SANATI 861

TÜRKMEN HARP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN
"ZAKASPİYSKAYA TUZEMNAYA GAZETA" GAZETESİNİN DEĞERİ 871

HERODOTOS VE THUKYDİDES'İN ESERLERİNDE SAVAŞ SÖYLEMİ 877

SUNUŞ

Cumhuriyetimizin bânisi Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK'ün, "*Türk çocuğu, atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.*" sözünden ilhamla, onun yolundan yürüyen bir nesil olarak Kara Harp Okulunda askerî temalı bir akademik çalışmayı gerçekleştirmeyi ve Büyük Taarruz'un yüzüncü seneidevriyesini layıkıyla ihya etmeyi kendimize şiar edindik. Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Türk Dil Kurumu ve Etimesgut Belediyesi iş birliğiyle 21-22 Haziran 2022 tarihlerinde gerçekleştirilen Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu; ilk gün Kara Harp Okulunda, ikinci gün ise Etimesgut Belediyesi Türk Tarih Müzesi ve Parkında gerçekleştirilmiştir. Sempozyumun ana amacı; Türk harp dili ve edebiyatı alanına dikkat çekmek, alan yazınımızdaki mevcudiyetin ve sınırların görülmesidir.

Türk savaş dili ve edebiyatı etrafında şekillenen bilgi şölenimizin ilk gün Kara Harp Okulu Dekanlığı yerleşkesi içerisinde icra edilmesiyle etkinlik teması ve mekân arasında sıkı bir bağın bulunmasından katılımcıların alanla ilgili daha etkili bir tecrübe edinmeleri sağlanmıştır. Birinci gün Kara Harp Okulu Dekanlığı bünyesinde Mete Han, İlteriş, Bilge Kağan ve Köl Tigin salonlarında icra edilen oturumlarda; Eski Türk Dili, Yeni Türk Dili, Eski Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı, Dil Bilimi, Tarih ve Eğitim Bilimleri alanlarından birçok akademisyenin, Türk harp olgusunu çeşitli açılardan ele alan tebliğleri sunulmuştur. İkinci gün Etimesgut Belediyesi Türk Tarih Müzesi ve Parkında ise iki bilimsel oturum ve bir de kapanış oturumu akabinde müze gezisi gerçekleştirilmiştir. Kapanış oturumunda alanımızın emektar hocaları düzenlenen sempozyuma dair değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Sempozyuma; Türkiye geneli 50 üniversiteden 20 profesör, 20 doçent, 27 doktor, 22 öğretim elemanı olmak üzere toplam 89 akademisyen ve alan ilgililerinden çok sayıda dinleyici katılım sağlamıştır.

Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı; sözlü sunum gerçekleştiren alan araştırmacılarımızın gönderdiği tebliğlerin, bilim kurulumuzun ciddi ve titiz okumalarıyla vücuda getirilmiştir. Bilim Kurulumuzun inceleme ve değerlendirmeleri neticesinde bildiri kitabımız, 66 tebliğ ile son hâlini almıştır. Bildiri kitabının oluşmasında; Bilim ve Danışma Kurulu üyelerimize ve gerekli düzenlenmelerle eserin tekâmüle erdirilmesinde katkıları olan Kara Harp Okulu Dekanlığı Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden Doç. Dr. Emrah BOZOK, Öğr. Gör. Dr. Ahmet Metehan ŞAHİN, Öğr. Gör. Dr. Utku IŞIK, Öğ. Ütğm. Murat YILDIZ ve Öğ. Tğm. Hüseyin KÖRPE'ye ayrıca teşekkür ederiz.

Ulusal çapta düzenlenen sempozyum sonunda, Türk harp dili ve edebiyatı temasıyla, çalışmanın alana yeni bir soluk getireceği kanısı tüm katılımcılarda oluşmuştur. Bu konu başlığıyla sempozyumun devamının uluslararası bir yapıda organize edilmesi beklentisiyle değerlendirme oturumu sonlandırılmıştır. Kara Harp Okulu Dekanlığı bünyesinde yeni kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün kısa bir zaman diliminde böylesine büyük çapta ilk akademik sempozyumu başarıyla düzenlemiş olmasının vermiş olduğu gurur ve azimle, sempozyum sayesinde alanımızdaki eksiklikleri görüp bölüm personelimizle birlikte askerî temalı yeni çalışmalara atılma cesaretini edindik.

Sempozyumun düzenlenmesinde iş birliği içinde olduğumuz paydaşlarımız Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN'e ve onun nezdinde Kurum çalışanlarına; Etimesgut Belediye Başkanı Enver DEMİREL'e ve Belediye çalışanlarına şahısları nezdinde ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Bizlere çalışmalarımız sırasında her zaman destek olan Millî Savunma Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Erhan AFYONCU'ya, Rektör Yardımcıları Prof. Dr. Serdar SALMAN ve Prof. Dr. Talat CANPOLAT'a ve görüşleriyle ufkumuzu açan yol başçımız Kara Harp Okulu Dekanı Prof. Dr. Gültekin YILDIZ'a ve Kara Harp Okulu Komutanı Tümg. Gültekin YARALI'ya şükranlarımızı sunar, sempozyumda emeği geçen tüm ekip ve mesai arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Düzenleme Kurulu adına,

Doç. Dr. Emrah BOZOK

Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı

Ocak 2023, ANKARA

I. BÖLÜM: ESKİ TÜRK DİLİ

KUTADGU BİLİG'DE HARP ALGORİTMASI

Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL*

Giriş

Harp terimi, iki veya daha fazla devlet veya grup arasındaki silahlı mücadele için kullanılan bir terimdir. Şengöz (2022: 212), Cambridge Dictionary'den alıntılayarak harp kavramını "uluslararası güvenlik sisteminde devletlerarası çıkar çatışmalarının askerî güç kullanılarak yani askerî yöntemlerle çözülmeye çalışılmasıdır." şeklinde tanımlamıştır.

Algoritma ise bir problemi çözmek için takip edilecek sonlu sayıda adımdan oluşan bir çözüm yoludur. Başka bir ifadeyle bir problemin mantıksal çözümünün adım adım nasıl gerçekleştirileceğinin sözlü ifadesi; problemi çözmek için gerekli yol veya yolların basit, net ve belirli bir sıraya göre tasarlanmış hâlidir.

Algoritma kelimesi, 9. yüzyılda yaşamış Türkistanlı bilim adamı Muhammed ibn Musa el-Harizmi'nin adından gelir. 12. yüzyılda çalışmaları Latinceye çevrilirken el-Harizmî'nin adı önce *algorisme*, sonra *algorithm* şekline sokulmuş bu kelime Türkçeye Fransızcadan alınarak *algoritma* olarak geri dönmüştür. Kelime başlangıçta matematik alanındaki problemlerin çözümü için kullanılırken sonradan hayatın her alanındaki problemleri çözmek için kullanılır olmuştur.

Algoritmanın temel özellikleri şunlardır:

1. Kesinlik: Algoritma içindeki adımlar herkes için aynı şekilde anlaşılabilir olmalıdır, farklı anlamlara gelebilecek bulanık ifadeler bulunmamalıdır.

2. Sıralılık: Her algoritma için bir başlangıç durumu söz konusudur. Çözüm, bu başlangıç durumu göz önünde bulundurularak gerçekleştirilir. Adımların hangi sırada gerçekleştirileceği çok önemlidir ve net bir şekilde belirtilmelidir.

3. Sonluluk: Algoritma sonlu sayıda adımdan oluşmalı, sınırlı bir zaman diliminde tamamlanmalıdır. Her algoritmanın bir son noktası, bitişi olmalıdır (Küçükkoç, 2018: 24).

XI. yüzyılda Balasagunlu (bugün Kırgızistan'daki tarihî bir şehir) Yusuf Has Hacib tarafından Türkistan'da yazılmış bir eser olan *Kutadgu Bilig*, pek çok bilgi yanında komutan nasıl olmalıdır, nasıl hareket etmelidir, ordu nasıl olmalıdır, harp taktikleri gibi konularda da bilgiler sunar. Bu bildiride, *Kutadgu Bilig*'de yer alan harp bilgilerinin nasıl bir algoritması olduğu ve bu algoritmanın bugün için geçerliliği ele alınmıştır.

Kutadgu Bilig'e göre düşmana karşı harp etmek için öncelikle iyi bir komutan ve düzenli bir orduya ihtiyaç vardır. *Kutadgu Bilig*'de tasvir edilen komutanın vasıfları şöyle sıralanabilir:

Komutan çevik olmalıdır.

Zeki olmalıdır.

Sert olmalıdır.

Tecrübeli olmalıdır.

Cesur ve mert olmalıdır.

Seçkin bir insan olmalıdır.

* Prof. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozeny@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5632-6999.

Heybetli, saçı sakalı düzgün olmalıdır. Kendinden korkmaları için kötülere karşı heybetli görünmeli, sevmeleri için de yumuşak huylu kimselere iyi davranmalıdır.

İhtiyatlı ve uyanık olmalıdır.

Cömert olmalıdır. Sofrası açık olmalıdır. Etrafına en seçkin insanlar bu şartla toplanır. Bütün malını askere dağıtmalı, birçok kimseyi dost ve silah arkadaşı edinmelidir. Kendine bir at, giyim ve silah ayırması yeterlidir. Çoluk çocuk ve karım diye mal toplamamalı veya mülk ve bağ bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalıdır. Silah arkadaşlarına yedirip içirmeli ve onları giydirip kuşatmalı, ihtiyaçlarını gidermelidir. Meşhur olup dünyaya nam salmak onun için mal sahibi olmaktan önemli olmalıdır.

Alçakgönüllü olmalı, mağrur olmamalıdır. Böylece halka kendini sevdirir. Mağrur, kötü dilli ve hiddetli kimseler insanları kendilerinden uzaklaştırır. Mağrur adam aynı zamanda ihmalkârlık eder. Bu da yenilgi ve ölüm getirir.

Soğukkanlı olmalıdır.

Haysiyet sahibi ve şerefli olmalıdır.

Ordu komutanı idareciliği bilmelidir. İyi idare ederse ordu dağılmaz, ordu başsız kalmaz, asker birbirine bağlı kalır. Kötülere haşmet ve siyaset, iyilere ise daima hürmet lazımdır. İyilere her tür iyilik edilmeli, onlara yük yükletmemelidir. (KB 2271, KB 2329)

Kutadgu Bilig'de komutanın nasıl olması gerektiği bazı benzetmelerle ortaya konmuştur: Düşmanla karşılaştığında arslan gibi cesur ve hamiyeti yüksek, kaplan bilekli, domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı, yaban sığırı gibi kinci, kırmızı tilki gibi hilekâr, deve aygırı gibi kin ve öç güdücü, saksağandan daha ihtiyatlı, kaya kuzgunu gibi uzakları gözeten, baykuş gibi geceleri uyumayan bir komutan tasvir edilmiştir: *yağıda kür arslan yüreki kerek / karıştukta esri bileki kerek / toŋuz teg titimlig böri teg küçi / adığlayu azgın kotoz teg öçi / yana alçı bolsa kızıl tilkü teg / titir buğrası teg kör öç sürse kek / sağızğanda sakrak kerek tutsa öz / kaya kuzgunı teg yırak tutsa köz / uluġ tutsa hamyet kür arslanlayu / ügi teg usuz bolsa tünle sayu* (KB 2310, KB 2314).

Söyledikleri doğru olmalı, sözüne güvenilmelidir.

Kararlı ve sabırlı olmalıdır.

Hile ve kurnazlık yollarını bilmelidir.

Kutadgu Bilig'de ordunun nasıl olması gerektiğiyle ilgili de bilgiler yer alır. *Kutadgu Bilig*'e göre çok askere gerek yoktur. Ordu az sayıda donanımlı ve seçkin insandan oluşmalıdır.

Kalabalık orduda asker başsız olur. Bu başsız asker ve ordu cesaretsiz olur.

Tecrübeli harp adamı kıyas etmiş ve on iki binlik ordunun büyük bir kuvvet olduğunu söylemiştir (KB 2334).

Ordular mağlup etmiş olan kahraman adam: "Benim için dört bin asker tam bir ordudur." demiştir.

Neden kalabalık bir ordu istenmiyor? Kalabalık ordu yayılınca içinden karışır. Düzene sokulamaz, kötü bir durum ortaya çıkar. Bu nedenle kalabalık ordudan ziyade seçme ve iyi silahlı, tam teçhizatlı askerlerden oluşan bir ordu yeğlenmelidir.

Problemin tanımı: Düşmanı alt etme.

Harp algoritması (KB 2359, KB 2378)

1. Adım: İyi bir komutan seç. (Vasıfları yukarıda belirtilmiştir.)

2. Adım: Az sayıda, fakat donanımlı, eğitimli askerlerle bir ordu kur.

3. Adım: Ordu komutanı düşmana karşı harekete geçerken düşmana karşı koyacak esas kuvvetleri etrafında bulundurmalıdır. Öncü ve keşif kollarını seçip ayırmalı; ihtiyatlı olmalı, göz ve kulağını uzaklara çevirmelidir. Savaşta kim ihtiyatlı ve uyanık davranırsa düşmanı o felakete uğratır. Askerî tanzim ve tertip ile muhafız alayını teşkil etmeli ve hiç kimse geride kalmamalı veya öne geçmemelidir.

4. Adım: Karargâh kurarken çok dikkatli olmalı ve korunaklı bir yer seçmeli; askeri toplu bir hâlde bulundurarak uzaklaşmasına engel olmalıdır. Öncü kuvvetiyle düşmanın yakınlarına sokulmalı; otuna ve suyuna iyice dikkat ederek karargâh kurmalıdır.

5. Adım: Konak yerleri ve muhafız alayını düzenlemesini iyice bilmeli; askerden nöbetçiler tayin etmeli ve bunlar da çok uyanık olmalıdır.

6. Adım: Alemdar, harekâtı iyice takip etmeli; düşmana hücum edecek askerden hiç kimse hariç kalmamalıdır.

7. Adım: Askerini çok iyi gözetmeli ve dil yakalatmamalıdır; askerinin çok veya az olduğundan düşman haberdar olmamalıdır.

8. Adım: Daha önce dil yakalamaya gayret etmeli ve bu dilden düşmanın durumunu öğrenmeye çalışmalıdır. Sonra işini alınan malumata göre tanzim etmelidir.

9. Adım: Eğer düşman askeri çok ve seninki daha azsa savaşa acele etmemeli ve ona göre tedbir almalıdır.

10. Adım: Keşif kolu gidip düşmanın kalabalık öncü kuvvetleriyle karşılaşınca, düşmana saldırmak gerekirse geri dönüp hücum etmelidir.

11. Adım: Düşmana karşı gerekirse hileye başvurulmalıdır, bu hile ağına düştüğü için utancından düşman yüzünü kızartsın.

12. Adım: Anlaşmak imkânı varsa onunla anlaşılmalı; yoksa zırh giyilip düşmana sıkı sıkı yapışıp güreşilmelidir. Gayret edilmeli, düşman rahat bırakılmamalı, mümkünse gece baskını yapılmalıdır. (Gece baskınında kuvvetinin az veya çok olduğunu kimse anlamaz.)

13. Adım: Eğer galebe çalmak için imkân bulunamazsa elçi göndererek sulh yapmaya çalışılmalı. Sözle oyalamalı, sulh yapılmalı, kendini korumalı ve savaşa acele etmemelidir.

14. Adım: Düşman anlaşmak istemeyip savaşmakta ısrar ederse işi uzatmamalı, askeri toplamalı ve savaşmalı; askere mal dağıtmalı, onların kahramanlık duygularını okşamalı ve her vasıtaya başvurmalıdır.[1] Savaş uzatılırsa düşmanın aklı başına gelir; iş uzadıkça kuvvetinin derecesini anlar. Düşmana yalın hücum etmelidir. Çünkü ağırlığın (mühimmatın) düşmanın eline geçmemesi gerekir. Hızlı hareket edilmelidir (İşi uzatırsan mağlup oldun, demektir; ayağını çevik tut. Askerin bir kısmını pusuya yatır; yaya okçuları harekete geçirerek kendin önden koş.).

15. Adım: Düşmanın karşısına yaşlı başlı yiğitler koymalıdır ki askeri onlar götürsünler. Harpte saç sakal ağartmış insanlar daha iyi savaşırlar; bunlar harpçidirler ve bu işi çok iyi bilirler. Genç ve toy yiğitler çok ateşli olurlar; fakat bir yüz çevirdiler mi bu ateşten eser kalmaz. Bir kimse bir yararlık gösterirse ona derhâl mükâfatını vermeli ve bununla onun yüzünü güldürmelidir.

[1] Eğer asker harbin siyasi hedefi konusunda ikna olmaz, harbin lüzumuna yürekten inanmaz ise harpte kesin ve mutlak bir başarı tesis edilebilmesi mümkün olmaz (Şengöz, 2022: 212).

16. Adım: Öne ve arkaya emin kimseleri koymak, bir kısmını da sağa ve sola yerleştirmek gerekir.

17. Adım: İlk önce uzaktan oklarla vuruşmalı; yaklaşınca ve yüz yüze gelince de süngü ile hücum etmelidir.

18. Adım: Askerler yaklaşıp erler birbirleriyle harbe tutuşunca herkes kendi karşısındakiyle harp etmeli ve nara atmalıdır.

19. Adım: Eğer düşman karşı duramayıp senden kaçarsa onu takip etmeli ve esir almaya çalışmalıdır. Kim bir esir yakalarsa onu övmeli ve ihsanda bulunmalıdır ki o da bu ihsanla övünsün (Kötü insan övmekle çok iyi olur; iyiyi översen bu ondan hiç geri kalır mı? Askeri översen eli ile aslan tutar; atı okşarsan koşar ve uçan kuşa yetişir.). Yaralanan varsa bakıp tedavi ettirmeli, esir olan varsa kurtarmalı, geri almalıdır. Eğer ölen olursa hürmetle kaldırmalı; çoluk çocuğu varsa onlara haklarını vermelidir (Askerler bunu görünce sevinirler; savaş günlerinde de sevgili canlarını feda ederler. Güler yüz, tatlı söz ve mal mülk dağıtmakla serbest ve hür insanlar bey ve komutana tabi olurlar.).

20. Adım: Düşman kaçarsa onu ölçülü takip etmeli, pek uzaklara gitmemelidir (Eğer düşman geri dönerse sonra kaçamazsın. Düşman kaçarsa ölçülü takip et; arkasından pek ileri gitme, çok ileri giden doyuncaya kadar kamçı yer. Böyle yapmazsan düşmanı mağlup eden kahraman yiğitlerin safı karışınca düşman dönüp tekrar hücum eder ve galip gelir.).

21. Adım: Saflar karışınca kılıç ve balta ile vuruşmalı; dişle tırnakla saldırmalı, yakasından tutup yapışmalıdır. Dayanmalı, düşmana hiçbir şekilde arka vermemeli; düşmanı vurmalı veya vuruşarak orada ölmelidir (Düşman at salar ve senin üzerine yürürse dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır. Düşman harekete geçerse sen de ona göre hareket et; durma, hazır durumda onun her hareketini karşıla.).

22. Adım: Düşman ümitsizliğe düşerse ölümü göze alır; ölümü göze alan kimse çok şiddetle karşı koyar. Ümitsizliğe düşen insanlar ölümü ararlar; ölümü isteyen kimse evvela öldürür, sonra ölür. Böyle durumlarda kendini iyi korumalı veya her şeyi göze almalıdır. İnsan ihmalkâr olursa yürürken ölür, ihmalkâr olmazsa dileğine erer. Komutan ihmalkâr olmamalı ve çok uyanık bulunmalıdır; o ihmalkâr olursa düşmanın baskınından zarar görür.

23. Adım: Düşmanı dağıt ve işi bitir. Su ateşi söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse düşman da dağılınca bir daha toplanamaz. (KB 2408, KB 2414)

Sonuç

Günümüz harp prensipleri; hedef, taarruz, emniyet, manevra, sıklet merkezi, kuvvet tasarrufu, basitlik, emir komuta, baskın şeklinde sıralanabilir. Bu prensiplere yüzyıllar önce *Kutadgu Bilig*'de yer verilmiş olması Türklerin modern askerlik bilgisine çok eski çağlardan beri sahip olduğunu göstermektedir. *Kutadgu Bilig*'deki bilgilerden yola çıkılarak düşmanı alt etme sorununun çözümü için şöyle bir algoritma çizilebilir:

BAŞLA
Komuta heyeti ve lider kadrosu iyi mi?
Hayır
İyi bir komuta heyeti ve lider kadrosu oluştrup eğit!
Evet
İyi bir ordun var mı?
Hayır
İyi bir ordu oluştur!
Evet
Ordunun teşkilat, tertiplenme ve konuşlanmasını uygun bir şekilde düzenle!
İyi bir istihbarat ve istihbarata karşı koyma sistemi oluştur, uygula!
Düşman ordusu senin ordundan kalabalık ve güçlü mü?
Hayır
Saldırıya geç! (Uygun düzen ve taktikler kullanarak)
Evet
Düşmanla sulh sağlanır mı?
Hayır
Gece saldır! Baskın yap! (Uygun düzen ve taktikler kullanarak)
1. İntikal
2. Taarruz için tertiplenme ve lojistik hazırlık
3. Muharebe sahasının yumuşatılması
4. Taarruzun icrası
Düşman kaçıyor mu?
Evet
Hayır
Evet
Sulh yap!
Başarıdan faydalanarak takip et, ancak ölçülü takip uygula!
Sıkı döğüşmeye devam et, muharebe düzenini bozma!
Askerin motivasyonunu yüksek tutarak başarıya ulaş!
BİTİR

Kaynakça

Küçükkoç, İ. (2018). *Algoritma ve Programlamaya Giriş*, BIL1202W2-with-cover-page-v2.pdf (d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net), Erişim Tarihi: 05.02.2018.

Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I Metin,* Ankara: TDK Yayınları.

Arat, R. R. (1959). *Yusuf Has Hacib: Kutadgu Bilig – Çeviri,* Ankara: TDK Yayınları.

Dankoff, R. (1983). *Yusuf Khass Hajib, Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): A Turko-Islamic Mirror for Princes, translated, with and introduction and notes,* USA: University of Chicago Press.

Şengöz, M. (2020). "Askerî Sevk ve İdarenin Bilim ve Sanat Veçhesine Yönelik Teorik Bir Çalışma", İmgelem, 4 (6), ss. 205-223.

Yusuf Has Hacib, *Kutadğu Bilig* (Metin). (Hazırlayan: Mustafa S. Kaçalin), T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

ESKİ TÜRKÇE METİNLERDE İSTİHBARATLA İLGİLİ MESLEKLER

Serkan ŞEN*

Giriş

Türk devletine dışarıdan gelebilecek tehlikeleri önceden haber almak, sefere çıkacak orduya gerekli bilgileri sağlamak, düşman ülkelerde karışıklıklar çıkararak hareket alanlarını daraltmak ya da ülke içinde vuku bulabilecek güdümlü kışkırtmaları önlemek gibi amaçlarla yürütülen istihbarat faaliyetlerine eski Türk devletlerinde son derece önem verilmiştir. Bu sayede ordu, büyük çaplı zaferler kazanabilmiş; devlet, üstün güce ulaşabilmiştir. Doğası gereği istihbaratta gizlilik esastır. Köktürklerin bilge veziri Tonyukuk'un *içre sab ıd-* "özel mesaj göndermek" olarak ifade ettiği mahrem bilgi akışı (Ercilasun, 2016: 612 [T 34]) tam da bu vaziyete karşılık gelir. Elimizde Eski Türklerin istihbarat çalışmalarını nasıl yürüttüğüne ilişkin ayrıntılı belgeler bulunmasa da tarih kayıtlarında Türklere dönük üçüncü kol çalışmalarına dair verilere rastlamak mümkündür. Bizans'ın Batı Hun İmparatorluğu'ndaki kesif casusluk faaliyetleriyle çok uğraşılmış; hükümdar Rua Dönemi'nde Hun topraklarında tacir, seyyah, oyuncu kisvesi altında halkı kışkırtan Bizanslıların memlekete girmesi yasaklanmış ve bu durum yapılan antlaşmalarda belirtilmiştir (Kafesoğlu, 2003: 278). Çin'in Hunlardan başlayarak Türk devletini yıkmaya yönelik menfi propagandaları bilinmektedir. Seyyah ve rahip kisvesi altındaki görevlilerin Türk ülkesine casusluk amacıyla yaptıkları seyahatler imparatora rapor hâlinde sunulmuş, bu raporlar doğrultusunda siyaset takip eden Çin, Türkleri parçalamanın yollarını aramıştır (Gömeç, 1999: 2). Çinli casusların Türk ülkelerine giriş yollarından bir başkası ise kendilerini Türk hakanına gelin gelen Çinli prenseslerin maiyeti olarak tanıtmalarıdır. I. Göktürk Kağanlığı Dönemi'nde bu türden casusların faaliyet gösterdikleri özellikle kaydedilmiştir (Taşağıl, 1995: 36-37). Çin'in Türklere yönelik istihbarî çalışmaları II. Göktürk kağanlığı Dönemi'nde de sürmüştür (Taşağıl, 2004: 31). Orhon Yazıtları'nda geçen: *begleri bodunu tüzsüz üçün tabgaç bodun tebligin kürlüg üçün armakçısın üçün inili èçili kikşürtükin üçün begli bodunlıg yongaşurtukın üçün türük bodun èlledük èlin ıçgunu ıdmış kaganladuk kaganın yitürü ıdmış* (Ercilasun, 2016: 508 [KT D 6-7]) "Beyleri ve halkı uyum içinde olmadığı için, Çin milleti hilekâr olduğu için aldatıcı olduğu için erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için beylerle milleti karşılıklı kışkırttığı için Türk halkı kurduğu devletini elinden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu hakanının kaybedivermiş."; *anta anyıg kişi ança boşgurur ermiş ırak erser yablak agı bèrür yaguk erser edgü agı bèrür tèp ança boşgurur ermiş bilig bilmäz kişi ol sabıg alıp yagru barıp üküş kişi öltüg* (Ercilasun, 2016: 500 [KT G7]) "Orada kötü niyetli kimseler şöyle akıl verirlermiş '(Çinliler) uzaktakilere kötü hediyeler verir, yakındakilere iyi hediyeler verir.' deyip öyle akıl verirlermiş. (Ey) cahil kişiler bu sözlere kanıp (Çinlilere) yakın gidip çok sayıda öldünüz." türünden ifadeler bu vaziyete ışık tutmaktadır. Aktarılan ifadelerdeki *kikşür-* "kışkırtmak, aleyhte tahrik etmek", *yongaşur-* "kışkırtmak, iftira ettirmek" eylemlerini gerçekleştirip *anyıg kişi* "kötü kişi" olarak nitelendirilen kimseler Çinli casuslardan başkası olmasa gerekir. Bu casusların en önemli amaçlarından biri *bulgak* adı verilen iç karışıklar çıkarmaktır. Düşman ulusların istihbarat faaliyetleri karşısında Türk devletleri de boş durmamıştır. Hunlardan başlayarak Türkler de istihbarat ağları geliştirmişlerdir (Ligeti, 1997: 54). Göktürk Dönemi'nde Türk devleti adına hareket eden Çinlilerin olduğu bilinmektedir (Taşağıl, 2004: 14). Özellikle Tunyukuk Yazıtları'nda görevi icabı rakip topluluklar içinde bulunup bilgi getiren veya düşman ordusundan firar edip sığınmacı olarak Köktürklere katılan kimselerden bahsedilir. *küreg* denilen bu kimseler Eski Türkçede *küre-* "(askerden) kaçmak, firar etmek" (Wilkens, 2021: 443) fiiline dayalı olarak adlandırılmışlardır (Erdal, 1991: 196). Fiilin o çağlarda "hile, aldatma,

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serkansen55@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-2884-4753.

yanıltma" (Wilkens, 2021: 443) anlamına gelen *kür* tabanından +e- ekiyle türetilmiş olması (Erdal, 1991: 422) bu kimselerin özel görevle hasım ülkelere yerleştirilebileceklerini de düşündürmektedir. Nitekim yazıtlarda *kelir erser körü kelir kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi altun yışda olurtumuz üç küreg kişi kelti sabı bir* (Ercilasun, 2016: 612 [T 32-33]) ifadesinde *küreg kişi* olarak adlandırılan kimselerin *tıl* yani "casus" olarak nitelendirilmeleri bu görüşü desteklemektedir. Bundan başka Tunyukuk, yazıtında iki yerde daha *küreg* "kaçak" sıfatıyla andığı kimselerden gelen haberlere gönderme yapmıştır. Bunlar: *ança olurur erkli oguzdıntın küreg kelti küreg sabı antag* (Ercilasun, 2016: 600 [T 8-9]) "Öylece beklerken Oğuzlardan kaçak geldi. Kaçağın sözü şöyledir…"; *türgiş kaganta küreg kelti sabı antag* (Ercilasun, 2016: 609 [T29]) "Türgiş kağanından kaçak geldi. Sözü şöyledir…" ifadelerdir.

Tunyukuk'un istihbarat ağı dışarıyla da sınırlı değildir. Köktürk hükümdarı Kapgan Kağan'ın çevresinde olan bitenden haber almak üzere özel istihbarat kaynaklarının bulunduğunu yazıtındaki şu sözlerden çıkarmaktayız: *ol sabıg ėşidip kagangaru ol sabıg ıt(t)ım kanta yan sabıg yana kelit(t)i olurung tėyin tėmiş yelme kargu edgüti urgıl basıtma tėmiş bög(ü) kagan bangaru anca ay(u) ıdmış apa tarkangaru içre sab ıdmış bilge tunyukuk anyıg ol öz ol sü yorılım tėdeçi unamang ol sabıg ėşidip sü yorıtdım* (Ercilasun, 2016: 612 [T33-34]) "O sözü işitip kağana bu haberi ilettim. Handan tekrar haber geldi. 'Hareket etmeyin.' diye söylemiş. 'Devriye ve ileri karakolları iyice yerleştir, baskına uğrama!' demiş. Bögü Kağan bana böyle emir gönderirken Apa Tarkan'a gizli söz yollamış: 'Bilge Tunyukuk kötüdür, başına buyruktur. Asker sevk edelim diyecektir. İtaat etmeyin'. O sözleri işitip asker sevk ettim.". Bu anlatımlarda kağanın kendisi hakkındaki tutumundan haber alan bir vezir tablosu görülmektedir.

Uygur Çağı'ndan kalan şu mektup dönemin istihbarat akışına dair fikir vermesi bakımından dikkate değerdir: *basmılıg yultuzka üner tėser anı üze ol yollarıg tututurung tėp y(a)rl(ı)g ıdu y(a)rlıkad(ı)m(ı)z erti basmıltın küreg yme kelti terken apa ıtk(ı)ya olar tıl yme alıp kelti basmılıg ügüz bügüztin antın köçüp ıla kudı bardı tėser muntın takı bir tıl yıngak* bulup *basmılıg berü yandı tėp ėşidilser y(a)rl(ı)g ıdu y(a)rlıkagay biz yolug yana tuturgay siz yana bir tıl yıngak ėşidilgince yolka kişi ne ekdemeng(?) erser yme kėdin öngdün balıklarıg avçıg tarıçıg anın koduru ıçanu sakl(a)nu turgu kılıng anın y(a)rl(ı)g y(à)rlıkayu ıddıtım(ız) y(a)rlıgım(ı)z bėsinç ay y(ė)g(i)rmike* (Tughuseva, 1971: 175-176)[1]. "Basmıllar Yultuz'a çıkabilir düşüncesiyle yolları tutun diye emir gönderip buyurmuş idik. Basmıllardan tekrar kaçak geldi. Terken Apa, Itkıya onlar yanlarında casus alıp geldiler. (Casus) 'Basmıllar nehrin oradan göçüp Ila Irmağı'nın aşağısına gitti.' demekte. Bundan başka bir casus daha bulup 'Basmıllar bu yana döndü.' diye haber işitirsek emir gönderip buyuracağız. Yolu size tekrar tutturacağız. Casustan tekrar haber alıncaya dek yolu tutması için kimseyi salmayın. Mümkünse, batıdaki ve doğudaki şehirlerde avcı ve çiftçilerin iyice dikkatli olmalarını sağlayarak bekleyin. Emrimizi beşinci ayın yirmisinde böylece gönderdik.".

İstihbarat içerikli mektupların açığa çıkmaması için özel yöntemlerle gönderildiklerini tarihî kayıtlardan öğrenebilmekteyiz. Örneğin, Karahanlı Devleti hükümdarı Buğra Han Muhammed'in ayakkabı tamircisi kılığında Türkmenlere gönderdiği bir casus yakalandığında, gizlemiş olduğu mektuplar tamir malzemelerinin saplarının içinde oluşturulan oyuklara gizlenmiş ve üzerleri cilalanmış şekilde bulunmuştur (Koç, 2019: 22).

Karahanlı Dönemi metinlerinden Kutadgu Bilig'de ordu kumandanının zafere erişmesinde istihbaratın rolü özellikle belirtilmiştir. Eserdeki *süsin ked küdezse tıl ıçgınmasa / süsi az üküşin yagı bilmese; katıglangu aşnu tıl algu kerek / bu tıldın yagı kılkı bilgü kerek* (Arat, 1999: 249 [2350-2351]) "(Kumandan) Ordusunu iyi gözetmeli, casus kaptırmamalı; askerinin azlığını fazlalığını düşmanın bilmesini engellemelidir. Gayret edip önceden casus elde etmeli, casustan düşmanın taktiğini öğrenmelidir." beyitleri bu anlayışın ürünüdür. Dîvânu

[1] Eski Uygurca yazma makalenin sonunda sunulmuştur.

Lugâti't-Türk'te *im* sözcüğü vesilesiyle verilen şu bilgiler önleyici istihbarat çalışmalarının o dönemki varlığına işaret eder: "*im*: iki grup karşılaştığı zaman birbirinden ayırt edilsin, herkes kendi grubunu tanısın ve yanlışlıkla kendi grubundakilere saldırmasın diye hakanların askerleri için belirlediği; kuş, silah adı veya herhangi bir kelimeden ibaret işaret (parola). İki kişi geceleyin karşılaştığı zaman işareti (parolası) sorulur. Sorulan, soranın parolasını söylerse aynı grupta olduğu anlaşılır ve bırakılır. Parolanın dışında bir şey söylerse ona saldırır. Şu atasözünde geçer: *im bilse er ölmes* "Adam parolayı bilirse parolayı bilen tarafından yanlışlıkla öldürülmez." demektir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 18).

Tarihî roman ve dizilerin tesiriyle Eski Türkçede casus anlamına gelen sözcüğün *çaşıt* olduğu yaygın kanaat hâline gelse de durum böyle değildir. *çaşıt* ilk kez tanıklandığı Eski Türkçenin Uygur devresinde *çaşut* biçiminde ve "iftira" karşılığındadır (Wilkens, 2021: 224). Eski Türkçedeki *çaşur*- "iftira etmek" fiilini göz önünde bulundurarak *çaşut* > *çaşıt* isminin **çaş*- "karalamak" tabanından türediği ileri sürülebilir. Sözcüğün casus manasını kazanması ise Eski Türkçenin ardından XIV. yüzyıl sonrasıdır. Clauson'a göre anlamındaki değişim Arapça *casus* sözcüğünün örneksenmesi sonucu doğmuştur (Clauson, 1972: 431). Gerçekleşen semantik dönüşümünün kavramın kişiye yüklenmesi sonucu ortaya çıktığı düşünülürse *çaşıt*'taki anlam değişimini deyim aktarımının somutlaştırma yönüyle de izah edebiliriz. Günümüzde Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını koruyabilen *çaşıt*, tarihî söz varlığımızı günümüze taşıyan kurmaca metinler aracılığıyla bilinirliğini sürdürmektedir.

Köktürk, Uygur ve Karahanlı dönemlerini karşılayan ve Türklüğün ilk metinlerini barındıran Eski Türkçe Çağı'nda (VI-XIII. yy.) casuslar için çeşitli adlandırmalar yapılmıştır. Aşağıda istihbaratı kendine iş edinmiş kimselerin meslek adlarına dair dil incelemesi gerçekleştirilerek metinlerin tanıklığında tespitleri sağlanacaktır.

Bulgular

***bakguçı*:** Casus.

bakguçı sözcüğünün *bak*- "bakmak, izlemek" fiilinden türediği anlaşılmaktadır. *bak*- fiiline ilk olarak -gu fiilden isim yapım eki; ardından, meslek adı yapan, +çI isimden isim yapım eki getirilerek *bakguçı* "casus" sözcüğü elde edilmiştir. Sözcüğün oluşumunda *bak*- fiilinin gözleme işlevinden yola çıkılarak izlemek suretiyle istihbarat elde edenleri karşılama esastır. Eski Uygurca dışında tanıklanamayan *bakguçı*'nın bu dönemde yer aldığı örnek bağlamlar şöyledir:

Uygur

- *ol ödün vaişalidakı begler bimbasari èlig kanıg kürtüktä taştın sın supurgan arasınta olurmış tèp èşidtiler munı èşidip süü ıdıp kılıntılar bo savıg bakguçılar ukup èlig begke ötüntilär* (Ölmez ve Röhrborn, 2001: 108-109) "Bu sırada Vaişali beyleri Bimbasari hükümdarın yabani bir ortamda, dışarıda mezar taşları arasında bulunduğunu işittiler. Bunu işitince ordu göndermek için hazırlık yaptılar. Bu durumu (Bimbasari' nin) casusları anlayıp hükümdara arz ettiler.".

- *uluşug balıkıg èki yartım kıltım erser balıktın balıkka uluştın uluşka èltin èlke tıngçı bakguçı*[2] *bolup yorıtım erser* (Müller, 1911: 78) "Halkı ve memleketi ikiye böldüm ise diyardan diyara, milletten millete, ülkeden ülkeye casus olarak dolaştım ise...".

[2]Sözcük alıntılanan çalışmada *paxuaiçı* biçiminde okunmuş ve *paxuai* tabanının Çinceden ödünçlendiği belirtilerek Japoncada *hakwaito* "anarşist" biçiminde yaşadığı ifade edilmiştir (Müller, 1911: 78, 82). Mehmet Ölmez ve Klaus Röhrborn ise sözcüğün *bakguçı* biçiminde Türkçe bir türev olduğunu dile getirmişlerdir (Ölmez ve Röhrborn, 2001: 173). Bu çalışmada Ölmez ve Röhrborn'un görüşleri esas alınmıştır.

***sınagçı*:** Casus.

sınagçı'nın türediği *sınag* 'sınama' tabanı *sına-* "sınamak, muhakeme etmek" fiiline dayanmaktadır. *sın* köküne +a- isimden fiil yapım eki getirilerek türetilen *sına-* fiili, -g fiilden isim yapım eki alarak *sınag*' a dönüşmüştür (Erdal, 1991: 203). *sınag*'ın kökü durumundaki *sın*, Eski Türkçede insan boyu yanında genel olarak ölçü kavramını bildirmede de kullanılmıştır. *sın*, bu yönüyle *sına-* fiilinin taşıdığı ölçüp biçme, muhakeme etme işlevine kaynaklık etmiştir. *sına-* fiili Eski Uygurcadan başlayarak Türkçenin tarihî dönemlerinin tamamında görülür (Clauson, 1972: 835). Fiile Çağdaş Türkçenin pek çok lehçesinde de rastlamak mümkündür (KTLS, 1991: 772-773). *sınag* ise "sınama, sınav" karşılığıyla Eski Uygur (Wilkens 2021: 609), Karahanlı (Arat,1979: 397) ve Harezm (Yüce, 1993: 175) dönemlerinde görüldükten sonra tarihî metinlerdeki bu hâliyle varlığını sürdürememiştir.

Eski Türklerde istihbarat toplama için de kullanılan *sınag* sözüyle anlatılan işi gerçekleştirenler, yetkililer tarafından görevlendirilmişlerdir. Uygurca bir yazmada geçen *elig beg başın ėl bodun ıdu teginti bizni sınagka inçkeleyü körüp alkunı evrilip yene bizingke kelingler tėp* / "Hükümdar başta olmak üzere ahali bizi istihbarata gönderdi ki inceleyerek bakıp (gördüğümüz) her şeyi dönüp gelelim diye" (Shogaito, 1988: 82) ifadesi bu durumu ortaya koymaktadır. *sınagçı* sözü "casus" anlamıyla Eski Uygurca dışında görülmezken günümüzdeki Kırgızca *sınooçu* "Deneyici." (Yudahin, 1998: 651); Tuvaca *hınakçı* "Denetçi, müfettiş, kontrolör." (Arıkoğlu ve Kuular, 2003: 51) sözcükleri, *sınagçı*' nın anlam değişimine uğramış biçimi olarak değerlendirilebilir. *sınagçı*'nın Eski Türkçedeki görünüşü şöyledir:

Uygur

-uluş ulugı burkan bahşının ol nomlamış nomların ėşidip ol ėki sınagçı erenler uturu ınçe tėp ötüntilär (Shogaito, 1988: 80) "Ülkenin ulusu Buda üstadın vazettiği öğretileri işitip o iki casus kişi huzurda şöyle deyip arz ettiler".

***tıl*:** Casus.

tıl sözcüğü Brockelmann' a göre *ti-* 'demek' kökünden gelmektedir. Brockelmann, ince sıradan bir kökten gelen *til* türevinin kalın sıraya geçmesini art damaksıl /l/'ye bağlamıştır. Onun bu açıklamasını Ligeti de benimsemiştir (Eren, 1999: 112). Hamilton ise *tıl* varyantının ilk biçim olduğu görüşündedir (Hamilton, 1998: 224). *tė-* "demek" fiilinin tarihî Türkçede kapalı /e/ ile seslendirilişi Eski Türkçe *til~tıl* ile arasındaki ilişkiyi sorunlu kılmaktadır. *til~tıl* > dil türevleri Eski Türkçede, günümüzde olduğu gibi, genellikle 'dil' karşılığında kullanılmıştır (Clauson, 1972: 489-490). Zamanla "sorguya çekilmek için yakalanan tutsak, casus" anlamı kazanması üzerinde durulması gereken bir husustur. Haddizatında sözcükteki anlam dallanmasının başka dillerde de benzerleri bulunmaktadır. Macarcadaki *nyelvet fogni* 'tutsak yakalamak' (*nyelv* 'dil', fogni 'tutmak') ", Rumencedeki *limba* 'dil' aynı zamanda 'casus', Moğolcadaki *kelen* 'dil' aynı zamanda 'casus' gibi sözcükler duruma örnek gösterilebilir (Eren, 1999: 112). *tıl* sözcüğü casus kullanımıyla bağlantılı olarak Eski Türkçe sonrasında İbni- Mühennâ Lûgati' nde *til* "Söz, kelam; esir, casus." (Battal, 1997: 72), Osmanlı Türkçesinde *dil* "Düşman ahvalini söyletmek için alınan esir." (TTS, 1996: 1146), Altın Ordu sahasına ait yarlıklarda *til* "Casus." (Özyetgin, 1996: 168) Çağataycada *tıl* "Casus." biçimlerinde görülür (Doerfer, 1975: 285). Sözcük günümüz Azerbaycan Türkçesinde *dil* "Harpte düşmanın durumunu öğrenmek için alınabilecek esir" (Altaylı, 1994: 279) örnekliğinde tarihî karşılığını korumakta olup *dıl* 'casus' biçiminde Farsçaya da geçmiştir (Doerfer, 1975: 285). Sözcüğün Eski Türkçede görüldüğü dönemler ve yer aldığı örnek bağlamlar şöyledir:

Köktürk

- *kelmez erser tılıg sabıg alı olur tėdi* (Ercilasun, 2016: 612 [T 32]) " 'Gelmez ise casustan haber alarak bekle.' dedi."

- *tılıg kelürti sabı antag yarış yazıda on tümän sü tėrilti tėr* (Ercilasun, 2016: 612 [T 32]) "Casus getirdiler. Sözleri şöyle: 'Yarış ovasında yüz bin asker toplandı.' diyor."

- *mening er anta basmış tıl tutmış* (Aydın, 2018: 58 [ŞU D12]) "Benim erlerim orada baskın yapmış, casus yakalamış."

Uygur

- *basmıltın küreg yme kelti terken apa ıtk(ı)ya olar tıl yme alıp kelti* (Tughuseva, 1971: 176) "Basmıllardan tekrar kaçak geldi. Terken Apa, Itkıya onlar yanlarında casus alıp geldiler."

- *takı bir tıl yıngak bulup basmılıg berü yandı tėp ėşidilser* (Tughuseva, 1971: 176) Bundan başka bir casus daha bulup 'Basmıllar bu yana döndü.' diye haber işitirsek…"

Karahanlı

- *katıglangu aşnu tıl algu kerek / bu tıldın yagı kılkı bilgü kerek* (Arat 1999: 249 [2351] "(Komutanın) Gayret edip önceden casus tutması gerekir. Bu casustan düşmanın taktiğini öğrenmesi gerekir."

- *tıl* düşmandan ele geçirilen adam. *tıl tuttım* düşmandan bir adam ele geçirdim. Düşmanın durumunu ondan öğrenmek için (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 146).

- *tıl* casus. Bundan *yagıdan tıl tuttı* denir; "O, düşmandan casus yakaladı." demektir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 146).

tıngçı: Casus.

tıngçı'nın geldiği *tıng* sözünün etimolojisi hakkında değişik görüşler mevcuttur. Räsänen *tıŋ* biçiminde okuduğu sözcüğü *tıngla-* 'dinlemek' fiilinin ve *tıngçı* 'casus' isminin kökü olarak göstermiş; Menges' e dayanarak Çince *t'iŋ*' den 'dinlemek' ödünçlendiğini ifade etmiştir (Räsänen, 1969: 478). Müller de, *tiŋçi* 'casus' olarak okuduğu sözcüğün Çinceden alındığını dile getirmiştir (Müller, 1911: 82). Clauson da *tingçi*' yi Çince kökenli gösterenlerdendir (Clauson, 1972: 785). Bununla beraber Clauson *tıngla-* 'dinlemek' fiilini açıklarken sözcüğün geldiği *tıng* kökünü Çince *t'iŋ*' e 'dinlemek' bağlamanın önerilebileceğini fakat Türkçe seslendirişteki kalın ünlünün bu durumu güçleştirdiğini söyleyerek çekincesini belirtmiştir (Clauson, 1972: 522). Marcel Erdal, Clauson'un sözcüğü *tingçi* okuyup bu hâliyle Çinceye dayandırmasına katılmamıştır. Ona göre *tıngçı* okunması gereken sözcük *tıng* köküne +çI isimden isim yapım eki getirilerek türetilmiştir. Erdal *tıng*'ın kökenine değinmemiştir (Erdal, 1991: 111). Jens Wilkens da sözcüğü Çinceye dayandıranlardandır (Wilkens, 2021: 715). Görüldüğü gibi *tınçı*'yı Çinceyle ilişkilendirme anlayışı iki farklı kabullenişe dayanmaktadır. İlk kabullenişe göre sözcük *tingçi* olarak doğrudan Çinceden alınmıştır. İkinci kabulleniş ise Çince *t'iŋ* 'dinleme' köküne +çI eki getirilerek *tiŋçi* ya da *tıŋçı*' nın türetildiğidir. Ancak Çincede fiil olarak kullanılan bir sözün Türkçeye isim olarak aktarılması kafaları karıştırmaktadır. Kanaatimce sözcüğün oluşumu Türkçenin imkânlarıyla açıklanabilir. Sözcük *tıngçı* okunduğunda Eski Türkçede 'ses' karşılığında geçen *tıng* köküne (Şen, 2017: 22) bağlanabilir (Bang ve Gabain, 1930: 19). *tıng* 'ses' kökünü yansıma olarak kabul ettiğimizde ses ile dinlemek arasındaki anlam ilintisinden hareketle *tıng*+la- 'dinlemek' ve *tıng*+çı "casus-gizli şeyleri dinleyen kimse-" sözcüklerini aynı kökten getirebiliriz. *tıngla-* > *dingle-* şeklinde ince sıraya geçen fiile kaynaklık eden *tıng* sözü de Anadolu sahasında aynı akıbeti yaşamıştır. Başta Dede Korkut olmak üzere pek çok tarihî metinde *tıng* > *ding* değişimini gözlemek mümkündür (TTS, 1996: 1160-1161). Dede Korkut Oğuznameleri'ndeki *ding dinglemek* tabiri

"Kapıdan veya bacadan gizlice içerde konuşulanları dinlemek, gizliden kapıları dinlemek, gizliden içeriyi dinlemek, gıybet ve dedikodulara kulak vermek" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Semih Tezcan'a göre Dede Korkut'taki *ding dinglemek* ibaresinde geçen *ding*, Eski Uygurcadaki *tıngçı* 'casus' sözcüğüyle alakalıdır. *ding*, günümüzde Türkmencede *diŋ sal-* 'gizlice dinlemek', Yeni Uygurcada *ting tingli-* "gizlice dinlemek" yapılarında varlığını sürdürmektedir (Tezcan, 2001: 59-60). Osmanlı Türkçesindeki *ding*, (*dingü*) "Dinleme, kulak verme"; *dingi dinglemek, dingicilik eylemek, din dinlemek, dinü dinlemek* "İki kişinin hafifçe konuştuğu sözlere kulak vermek" ifadelerinde görülen (TTS, 1996: 1161-1162) *ding* de *tıngçı*'nın geldiği *tıng* sözünün devamı olmalıdır.

tıngçı 'casus' sözcüğü Eski Türkçe sonrasında Osmanlı Türkçesinde *dingici ~ dingicü* "Fısıltı ile söylenen sözü sezdirmeyerek dinleyip sahibine ileten." (TTS, 1996: 1161) biçiminde görülmüştür. Sözcük günümüzde Yeni Uygurcada *tingçi* "Casus, dedektif, gizli dinleyen." (Necib, 1995: 413), Kırgızcada *tıŋçı* "Gizlice söz dinleyen, gözcü, hafiye, casus" (Yudahin, 1998: 731) olarak varlığını sürdürmektedir. *tıngçı*' nın Eski Türkçede görüldüğü dönem ve yer aldığı örnek bağlamlar şöyledir:

Uygur

- *ulusug balıkıg iki yartım kıltım erser balıktın balıkka ulustın uluska ėltin ėlke tıngçı bakguçı bolup yorıtım erser* (Müller, 1911: 78) "Halkı ve memleketi ikiye böldüm ise memleketten memlekete, milletten millete, ülkeden ülkeye casus olarak dolaştım ise...".

- *balıkdın balıkka uluşdın uluşka ėldin ėlkä tıngçı savçı bolup yorıdımız erser* (Bang ve Gabain, 1930: 10) "Memleketten memlekete, milletten millete, ülkeden ülkeye casus olarak dolaştım ise...".

Sonuç

Eski Türkçede istihbaratla ilgili meslekler adlandırılırken istihbarat olgusunun dört boyutundan yola çıkıldığı görülür. Gözleme boyutu *bakguçı*'ya, dinleme boyutu *tıngçı*'ya, haber alma boyutu *tıl*'a, analiz boyutu *sınagçı*'ya karşılık gelmektedir. Zikredilen kavramlarla ifade edilen meslekler askerin ihtiyacı olan bilgiye göre adlandırılmıştır. Bu yönüyle Eski Türklerde istihbaratın temelini ordunun attığı söylenebilir. *çaşıt* sözcüğü daha ziyade düşman casusları için kullanılıp içerde görevli bu kimselerin açığa çıkma sıklığı uyarınca ilerleyen dönemlerde yaygınlaşmıştır. Türkçede istihbaratla ilgili en eski ve köklü meslek adı *tıl*'dır. 'Haber'le ilgili 'istihbarat' sözü ile *tıl* "söz, haber" sözünün ortak mana taşımaları dikkate değerdir. Dilde bir kavrama dair söz varlığı zenginliği o dili konuşan toplumun ilgili kavrama dair kültürel birikimine işaret eder. Eski Türkçede istihbaratla ilgili dört farklı meslek adına rastlanması Türklerdeki ordu - millet anlayışının istihbarat olgusu çerçevesinde derinliğini göstermektedir.

Kısaltmalar

KTLS → Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü

TTS → Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü

Kaynakça

Altaylı, S. (1994). *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I- II*. İstanbul: MEB Yayınları.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III –İndeks-*. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce (Haz.). İstanbul: TKAE Yayınları.

Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I –Metin-*. Ankara: TDK Yayınları.

Arıkoğlu, E.; Klara K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Aydın, E. (2018). *Uygur Yazıtları*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Bang, W. ve Gabain, A. v. (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*, Berlin: Verlag der Akademie der Wissenschaften.

Battal, A. (1997). *İbni – Mühennâ Lûgati,* Ankara: TDK Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen IV,* Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon Vol. I-II,* Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,* Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Gömeç, S. (1999). *Kök Türk Tarihi***,** Ankara: Akçağ Yayınları.

Hamilton, J. R. (1998). *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası,* Ece Korkut, İsmet Birkan (Çev.), Ankara: Simurg Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk Millî Kültürü***,** İstanbul: Ötüken Yayınları.

Koç, S. (2019). "Türk Hakanlığı (Karahanlılar)'nda ve Gaznelilerde İstihbarat", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı*.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ligeti, L. (1997). *Bilinmeyen İç Asya I-II.* , Sadrettin Karatay (Çev.), İstanbul: MEB Yayınları.

Müller, F. (1911). *Uigurica II,* Berlin: Verlag der Königl. Akademie der Wissenschaften.

Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü,* İklil Kurban (Çev..), Ankara: TDK Yayınları.

Ölmez, M. (1994). "Hsüan-Tsang'ın Eski Uygurca Yaşamöyküsü VI. Bölüm", (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ölmez, M. ve Röhrborn, K. (2001). *Die Alttürkische Xuanzan-Biographie III*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi,* Ankara: TDK Yayınları.

Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen***,** Helsinki: Suomalais - Ugrilainen Seura.

Shogaito, M. (1988). "Drei zum Avalokitesvara-sutra passende Avadanas", *Der türkische Buddhismus in der Japanisen Forschung,* Jens Peter Lauth, Klaus Röhrborn (Haz.), Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Şen, S. (2017). *Körüm Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VI (1996), Ankara: TDK Yayınları.

Taşağıl, A. (1995). *Göktürkler***,** Ankara: TTK Yayınları.

Taşağıl, A. (2004). *Göktürkler III*, Ankara: TTK Yayınları.

Tezcan, S. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar- İnceleme-***,** İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Tuguseva, L. J. (1971). “Three Letters of Uighurprinces from the Ms Collection of the Leningrand Section of the Institute of Oriental Studies”, *Acta Orientalia Academiae Scientriarum Hungaricae,* S: 24, ss. 173-187.

Tuguseva, L. Ju. (1971). “Three Letters of Uighurprinces from the Ms Collection of the Leningrand Section of the Institute of Oriental Studies”, *Acta Orientalia Academiae Scientriarum Hungaricae***.** S. 24, ss. 184-185.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch- Deutsch-Türkisch / Eski Uygurcanın El Sözlüğü Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*, Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü I-II,* Abdullah Taymas (Çev.), Ankara: TDK Yayınları.

Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü’l- Edeb Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks***,** Ankara: TDK Yayınları.

XI. YÜZYILDA TÜRK KOMUTAN TİPOLOJİSİ VE FİGÜRATİF DİL SÖYLEMLERİ

Emrah BOZOK*

Dünya tarihine gerek medeniyetleri gerekse katkıları neticesinde damgasını vurmuş milletler çeşitli özellikleri yönüyle diğer uluslardan ayrılırlar. Türkler de askerlik, ordu düzeni, teşkilatlanma ve savaşçı yönleriyle dünya tarihinde iz bırakmış bir askerî kültüre sahiptirler. Birçok savaş sırasında kadın - erkek, genç - yaşlı demeden topyekûn savaşma iradesi ve kabiliyetini göstermiş olan Türk milleti, "ordu - millet" vasfıyla tanımlanmaktadır. Dünya tarihinde askerî birliklerin onluk düzende olması, çeşitli rütbe adları, ıslıklı ok vb. birçok konuda öncü olan Türklerin, savaş sırasındaki asıl başarılarının ardında yatan sebep sevk ve idare kabiliyetleridir. "Ordu - millet" anlayışıyla yetiştirilen bireyler, bir meslek ve yaşam tarzı olarak da askerliği benimseyerek hayatlarını idame ettirirler.

XI. yüzyılda Türk - İslam ordularında görev alan komutanların sahip olması gereken vasıfları Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig (KB) adlı Türk devlet geleneğiyle örf ve adetlerini detaylı bir şekilde yansıtan eserinde, komutan vasıflarını ihtiva eden hususi bir bölümde ele alınmıştır. Kutadgu Bilig'de bir komutanın sahip olması gereken yetenekleri çeşitli figürlerle eşleştirilerek somutlaştırılan bu bölümün incelenmesi ve beyitler oluşturulurken başvurulan figüratif dil kullanımının söylem analizi, eldeki çalışmanın ana konusunu oluşturacaktır. Çalışmada Kutadgu Bilig'de geçen beyitlerin söylem analizi üzerinden çeşitli askerî kabiliyet ve özelliklerin ilişkilendirildiği figüratif dil örnekleri irdelenerek devrin bakış açısı üzerine bir değerlendirme yapılması hedeflenmektedir.

Rásonyi'nin (1971: 63-64) XI. yüzyılda Arap müellif İbn Hassul'un Türklere dair yazdığı risaleye dayanarak verdiği kayıt, yaşam şeklini özetlemesi bakımından önemlidir:

> "Bütün kavimler arasında şecaat, cesaret bakımından Türklerden üstün, büyük hedeflere ulaşmak için onlardan daha dirayetli hiçbiri yoktur. Cenab-ı Hak onları arslan sıfatında yarattı. Onlar bozkırlara, otsuz ve ocaksız çöllere de alışıktırlar. Zaruret hâlinde, pek aza kanaat getirerek gün geçirecek derecede dayanıklıdırlar. Göbeği kesildiği andan itibaren Türk, askerin başbuğu bölgenin emiri olmaktan ve kendini zahmetli duruma sokmaktan başka bir şey düşünmez!"

KB, alegorik dille oluşturulmuş ve soru - cevap düzeniyle kurgulanmış bir siyasetnamedir. Ögdülmiş'in bölümün sonunda son beyit (KB 2429) olarak zikrettiği sözlerden anlaşıldığına göre hükümdar, Ögdülmiş'e kumandanın nasıl olması gerektiğini sormuştur. Ögdülmiş de hükümdara kumandanın nasıl olması gerektiğini Hakaniye Türkçesinin şiir dili imkânını başarılı bir şekilde aruz veznine uygulayarak KB 2269 ile KB 2429 beyitleri arasında dile getirir.

Komutan Tipolojisi

Yusuf Has Hacib, eserde Ögdülmiş'in ağzından hakana iyi bir ordu komutanının gerekliliğini anlatırken düşmana her daim üstün olunması (KB 2269) ve anlaşmaya yaklaşmayan düşmanın uykularını kaçıracak bir komutana (KB 2270) sahip olmak gerektiğini belirtir. Bu komutanın çok çevik, sert, tecrübeli, cesaretli biri olması (KB 2271) gerektiği vurgulanır. Zor işleri sevip büyük işler başaran (KB 2272), seçkin, ihtiyatlı ve uyanık (KB 2273), cömert, cesur, alçak gönüllü, sofrası açık ve soğukkanlı (KB 2274), çok cömert, eli açık (KB 2275), malını askere dağıtan ve bu sayede çok sayıda dostu olan (KB 2276), meşhur olup dünyaya nam salmayı hedefleyen (KB 2277), çoluk çocuk ve aile diye mal toplama hırsına düşmeyen (KB 2278), arzu ve isteklerini kılıcı ile isteyen ve bu yolda namının yayılmasını hedefleyen (KB 2279), silah arkadaşlarını yedirip içiren ve giydirip kuşatan (KB 2280), bu

* Doç. Dr., Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ebozok@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5369-7487.

konuda da cömert (KB 2281), cesur, zeki, mert ve geniş yürekli (KB 2282), haysiyet sahibi olan (KB 2290), şeref duygusu taşıyan (KB 2291), cesaretli (KB 2293), iyi tabiatlı ve alçak gönüllü olan (KB 2294-2295), mağrur olmayan (KB 2296), ihmalkâr olmayan (KB 2297), namlı ve şöhretli olmak ve adını yaymak için cesur, heybetli, saçı sakalı düzgün mert bir kişi olan (KB 2298), kötülere karşı heybetli (KB 2299), haşmetli ve siyasi bilgi sahibi (KB 2303), kesin ve kararlı bir tavra sahip olan (KB 2328), ihmalkâr olmayan (KB 2348), memleketin ileri gelenlerinden birisi olan (KB 2419), seçkin insanlar arasında yer alan (KB 2420), halkın ileri gelenlerinden biri (KB 2422) olarak vasıflandırır.

Kutadgu Bilig'de *yagıçı* ve *yaragçı* adlandırmalarıyla "savaşçı" anlamını karşılayan kavramlar üzerine de bazı beyitler oluşturulduğu görülür. Savaşçılar; işinin ehli (KB 2315), her an silah taşıyan (KB 2316), tuzu ekmeği ve yemeği bol; atı, elbisesi ve silahı da buna denk olan (KB 2317), harpte saç ve sakal ağartmış, tecrübeli insanlar (KB 2372) olup savaşmaktan ve düşman öldürmekten sakınmayan, gözü kara kişilerdir. Düşmanı görünce yüzü gülen savaşçıların mücadele başlayınca yüzünün kara ve kızıl kana boyandığı (KB 2384), savaş sırasında at, koşum ve zırhların kıpkırmızı kana boyandığı (KB 2385) şair tarafından *karışsa boḍulur kızıl hem yagız* ifadesiyle veciz bir şekilde dile getirilir.

Ordu Durumu

Yusuf Has Hacib, ilgili beyitlerde Ögdülmiş'in sözleriyle ordunun yönetimi, askerin idare edilmesinin ve düşmanın yenilmesinin zor bir iş (KB 2272) olduğunu; korkak insanların orduyu bozduğunu (KB 2284), ordu mensuplarının şeref duygularının olması gerektiğini (KB 2291), ordunun başsız kalmaması gerektiğini (KB 2301, KB 2302), orduda çok askere gerek olmadığını, az ve öz şekilde seçkin ve donanımlı bir ordu kurmak gerektiğini (KB 2332), ordu başında iyi bir komutanı olan, seçkin ve teçhizatı iyi askerlerden oluşan bir ordunun (KB 2333, KB 2336, KB 2339) başarılı olacağını, dört bin seçme ordu askerinin (KB 2335) kalabalık bir orduya bedel olabileceğini dile getirir.

Hükümdar (Ordu Başı)

Yusuf Has Hacib, savaşta hükümdarın ordusunun bizzat başında bulunması ve önden koşması gerektiğini (KB 2370) dile getirir. İyilik eden yararlı insanlara da iyi karşılık verilmesi onları hükümdarına çeker ve bağlı kılar (KB 2304, KB 2305, KB 2307, KB 2308), der ve "Şöhretli bir hükümdar olma yolunun kişinin adını tuz ekmek, yiyecek ve içecek yayar." (KB 2318), "Cömert hükümdara asker de tuz ekmek hakkını gözetip hakkını öderler." (KB 2321), "Büyüklük ve uzun ömür yiyecek ve içecek dağıtmakla olur." (KB 2322) şeklinde tavsiyelerde bulunarak hükümdarın da bu bağlamda sorumlulukları olduğunu ifade eder. İlgili bölümde bu zikredilen hususları dikkate alan hükümdara karşı bir alkış örneği olarak "Ey insanların kutlusu, tuzun ekmeğin bol olsun!" (KB 2319) ifadesi zikredilir.

Savaş Durumu

Yusuf Has Hacib, harp için ön metaforlar kullanarak cinsiyet ayrımı üzerinden meseleyi somutlaştırır. Ögdülmiş, savaşı erkek işi olarak görür. Harpte ilk kaçanların, şerefsiz kimseler olduğunun (KB 2291), erkekler gibi vuruşmak gerektiğinin (KB 2289) altı çizilir. Savaşta korkak kişilerin yerinin olmadığı, korkak insanları kadınlara benzediği (KB 2283), harp sırasında ihtiyatlı davrananın muvaffak olabileceği (KB 2353) dile getirilir. Şair, harp günlerini cesur ve kahraman erkeğin iftihar edeceği zamanlar olarak görür çünkü gelin kızların mutlu anlarının zifaf gecesi olduğu ileri sürülür (KB 2380). Şair, bu sayede günümüzde de yaygın bir şekilde dile getirilen "Savaş Türk'ün düğünüdür." ahkâmına da kaynaklık edecek söylemleri dile getirir.

Er ile Kumandan İlişkisi

Hükümdarın ve beyin askere olan ihtiyacını Ögdülmiş, veciz bir ifadeyle anlatır. Nasıl ki kanatsız bir kuş uçamazsa asker de beyinin kanat tüyüdür, der: *er at boldı begler kanatı yügi* (KB 3005). Ögdülmiş, sözünü tanıklamak için ön metafor olarak doğadan faydalanır ve kuş-uçma ve tüy ilişkisini bey-kazanma ve asker bağlamıyla tanıklar, somutlaştırır. Ona göre, askerin de cesareti kumandanı ile ilişkilidir. Arslan figürüyle örneklendirilen meselede arslanın köpeklere baş olmasıyla her birinin kendini arslan gibi göreceği (KB 2047) vurgulanır. Eserde, korkak askerin cesaretli olabilmesinin komutanına bağlı olduğu (KB 2044) açıkça dile getirilir. Askerin yanında büyüklerden saydığı kumandanın da sözüne itibar edilir, güvenilir kimseler olması gerektiği (KB 2324) belirtilir. "Komutan, yeri geldiğinde silah arkadaşı olan askerleri yedirip içirmeli, giydirip kuşatmalıdır; onlara çokça at-koşum, köle ve cariye ihsan edilmelidir." (KB 2280) şeklinde komutanın da -XI. yüzyılın bakış açısıyla- emrinde bulunan askerine karşı cömert olması gerektiği dile getirilir.

Bey ile Er ~ Asker ilişkisi

Ögdülmiş; hizmetkârların sıcakta ve soğukta; aç, tok, yaya ve çıplak hâlde kılıç, balta ve ok darbelerine maruz kaldığını (KB 2961) bu yüzden beyler, askerini memnun etmez ise kılıcın kınından çıkmayacağını (KB 2138) zikreder. Şair, sevinç içinde yaşayıp zahmet yüzü görmemek için kılıç kullananın her vakit memnun edilmesi gerektiğini (KB 2145) çünkü kılıç ile baltanın memleketin bekçisi olduğunu (KB 2140) ifade eder. Yusuf Has Hacib eserin başka bir bölümünde beylerin askerlerine ihsanda bulunduklarında bunu yüzlerini ekşitmeden yapmaları gerektiğini (KB 2807), askerin gönlünün kırılmasının beyin adını lekeleyeceğini (KB 2808), beyinin yaşaması için kendini ölüme atan (KB 2962, KB 2963) cesur, gözü pek askerlerin beyin çevresinde olması gerektiğini söyleyerek bu durumun önemine dikkat çeker. Ögdülmiş, bir bakıma gönüllü askerlik diyebileceğimiz ifadelerde de bulunur. "Bey / hükümdar kulunu altın ve gümüş ile almamalı (KB 2409), tatlı söz, güler yüz ve mal mülk dağıtarak (KB 2408) etrafına toplamalıdır. Bunu tesis etmek de cömert olan beyin elindedir." sözleriyle karşılık beklemeyen gönüllü askerin ruh durumuna da açıklık getirilir.

Kumandan Vasıfları (Çeşitli Kişilik Özellikleri)

Ögdülmiş, komutanın işinde muvaffak olması ve gidişinin düzenlenmesi için kumandan da şu birkaç vasıf bulunmalıdır (KB 2323) diyerek özel bir bölümde zikrettiği görüşleri şöyledir: doğru söz, güven (KB 2324), cömertlik (KB 2325), cesaret (KB 2326), göğsü pek olma (KB 2271), hile, kurnazlık (savaş taktiği bilme) (KB 2328, KB 2330, KB 2329, KB 2353, KB 2354, KB 2356), hatiplik, hitabet yeteneği (psikolojik harp taktiği) (KB 2357, KB 2294, KB 2295, KB 2328, KB 2363, KB 2365, KB 2398, KB 2399, KB 2400, KB 2401, KB 2405, KB 2406, KB 2408, KB 2409, KB 2424) beyitlerinde dile getirilir. Dikkat çekilen bu hususların çok sayıda beyit içinde tekrar edilmiş olması devirde konuya verilen ehemmiyeti de göstermektedir.

Silah ve İyi Teçhizatın Önemi

Savaşta askerin tuzu ekmeği ve yemeği bol, atı, elbisesi ve silahı da buna denk olmalı (KB 2317) şeklindeki sözleriyle Ögdülmiş, hükümdar ve beylere, çok adamdan ziyade seçme asker ve tam silahlı (KB 2332) kişilerle, orduda seçme ve iyi silahlı asker lazım (KB 2337) geldiği, çok sayıda asker yerine, askerin seçme ve tam teçhizatlı olanını istemenin (KB 2339) akıl kârı olacağı, kahraman bir askerin elinde at, koşum ve zırhların kıpkırmızı olacağı (KB 2385) şeklinde öğütlerini türlü vesilelerle dile getirir. Ayrıca düşmana karşı savaş taktik ve hilelerine başvurulup mağlup edilen düşmanın utancından yüzünü kızartmak (KB 2356) ve aynı

duruma maruz kalmamak adına da her vakit ihtiyatlı bir şekilde uyanık olma durumu (KB 2357) savaşı kazandıran ve düşmana ölüm getiren iki önemli silah (KB 2355) olarak nitelendirilir.

Savaşta Strateji ve Taktik Bilgi Durumu

Kutadgu Bilig'de savaş öncesi ve savaş sırasında komutanların ve erlerin sahip olması gereken taktik ve stratejiler ardışık beyitlerde sıralanır. Komutanın, konak yerlerini ve muhafız alayını düzenlemeyi bilen (KB 2345) bir asker olarak karargâh kurarken korunaklı bir yeri seçmesi ve askeri toplu hâlde tutması (KB 2347), otuna, suyuna iyice dikkat ederek (KB 2349) karargâh alanını seçmesi öğütlenir. Düzenli ve tanzim edilmiş bir ordu, koordineli hareket etmeli (KB 2344, KB 2345), muhafız alayı ve öncü birlikler (KB 2342, KB 2349), bir de keşif kolu (KB 2342) hazır edilmelidir. Muharebe alanında güvenlik ve emniyet alma, esas kuvvetlerin komutan etrafını çevrelemesi (KB 2341), öncü (KB 2342, KB 2349) ve keşif kolu çıkarma (seçme askerlerden), göz ve kulak uzaklarda (kaya kuzgunu) olma durumu, askerî düzen, koordineli hareket (KB 2343), konaklama yeri seçimi ve bu yerin nöbetçilerle emniyet altına alınması ve nöbetçilerin uyumaması (KB 2345) ilk alınacak tedbirler olarak göze çarpar.

Savaşta; alemdarın, harekâtı yakından takip etmesine, bütün askerlerin aynı anda düşmana hücum etmesine (KB 2346), alınan istihbarat ve malumata göre hareket edilmesine (KB 2350, KB 2351, KB 2352, KB 2353, KB 2354) ayrıca savaşta düşmana ölüm getirecek iki önemli silah (KB 2355) olarak savaş hilelerine başvurmayla (KB 2356), ihtiyatlılık ve uyanıklık (KB 2357, KB 2358) durumuna dikkat çekilir. Savaşın ilerleyen anlarında gayret etme ve düşmana sürekli hücum etme, düşmanı baskı altında tutma, gece baskını verme (KB 2361) gibi çeşitli taktik ve strateji bilgisine dair (KB 2359, KB 2360, KB 2362, KB 2363, KB 2364, KB 2365, KB 2369) dikkat çekilen diğer hususlar beyitlerde zikredilmiştir.

Savaş sırasında diplomasi ve siyaset bilmenin önemi (KB 2300, KB 2360, KB 2362, KB 2363), düşman anlaşmaya yaklaşmayıp da savaşmakta ısrar ederse (KB 2364) işi uzatmadan savaşa geçmek ve askere mal dağıtıp kahramanlık duygularını okşayarak motivasyonu için her vasıtaya başvurmak (KB 2365) gerektiği vurgulanır.

Savaşta, düşmana yalın hücum edip ayağını çevik tutarak (KB 2369) hareket etmek, askerleri bölükler hâlinde kullanmak; bir kısmını pusuya yatırmak, yaya ve okçuları kullanmak ayrıca komutanın / hükümdarın askerin önünde koşması (KB 2370), gençlerden ziyade önde savaşarak yaşlanmış, tecrübeli askerin kullanılması (KB 2371, KB 2372, KB 2373) saf düzeni, yerleşim ve intikal gibi hususlara da değinilir.

Savaş sırasında psikolojik bir unsur olarak nara atılması (*kemiş ur-*), her askerin biriyle eşleşmesi (KB 2375), uzaktan oklama ve yakından süngü hücumu (KB 2376), saflar karşılaşınca da yakın temasta kılıç, balta ile vuruşma, birebirde diş ve tırnakla saldırma, yakasına yapışma (KB 2377), dayanıklılık, sabretme, düşmana arka ve aman vermeme, gerekirse bu yolda savaşarak ölme (KB 2378, KB 2379, KB 2386) askerliğin ve savaşın temel unsurları olarak gösterilir. Ayrıca savaş sırasında süratli hareket (şahin gibi) (KB 2381), düşmanın her hareketine anlık karşılık, mütekabiliyet esası gözetmek (KB 2386) ve yenilen düşmanı ölçülü şekilde takip etmek ve esir almaya çalışmak, hem üstünlüğün kabulü hem de bu takip sayesinde askerin dağılmamasını (KB 2388, KB 2390) sağlayarak düşmanı dağıtmak (KB 2395, KB 2396) XI. yüzyılda Türk askerinden beklenilen temel savaş yeterlilikleri olarak gösterilmektedir.

Savaş öncesinde ve savaş sırasında askerin moralini yükseltmenin, onları savaşa hazırlamanın önemli olduğu (KB 2404, KB 2406) ve faydalı askerlerin ödüllendirilmesinin (KB 2398, KB 2399, KB 2400, KB 2401) erlerin motivasyonunu arttıracağı ifade edilir. Ayrıca savaş sonrasında yaralı askerleri tedavi ettirmek (KB 2402), esir düşmüş erler varsa onları da kurtarmanın (KB 2402) yanında ölen askerleri layıkıyla defnettirmek, çoluğu ve çocuğuna

haklarını vermek (KB 2403), tatlı söz ve güler yüzle askere gerekli malı dağıtmak (KB 2069, KB 2405, KB 2408, KB 2409, KB 2411, KB 2412) da Ögdülmiş'in üzerinde durduğu önemli noktalardandır.

Asker, Komutan ve Savaşmayla İlgili Söylemler

Yusuf Has Hacib, eseri Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş'in ağzından devrin askerlerini ve onlarda bulunması gereken vasıfları ifade ederken belli kalıplaşmış dil ögeleri ve halkın diline yerleşmiş belli ahkâmları da kullanarak dilin sunduğu imkân ve şairlik kabiliyetleriyle ifade gücünü zenginleştirir. Şair, savaşı kazanmak için her yolun mübah (KB 2365) olduğunu, uyanık bir beyin askerinin, ejderha kumandasında arslana binmiş, kılıç kamçılı bir ordu (KB 2354) gibi olacağını, görünmeyen düşmanın şöhretinin uzaktan büyük görüneceğini, meydana çıkınca gerçek yüzünün ortaya çıkacağını (KB 2368), harp günlerinin cesur ve kahraman erkeğin iftihar zamanı olduğunu, savaşın gelin kızların sevinçli anları olan zifaf geceleri gibi olduğunu (KB 2380) zikrederek devrin genel anlayışını belirtmiştir. Ayrıca kahraman yiğit askerin, karşısında iyi bir komutan görünce arslan kesileceği, ya savaşarak öleceği ya da düşmanı öldüreceği (KB 2383), eceli gelmeden hiçbir yiğidin ölmeyeceği (KB 2286, KB 2289) gibi ifadeler Türk'ün kadim kültüründe savaşa dair bilgi birikimini özetleyen ve yeni girilen İslam dinine ait özellikleri de ihtiva eden bir bakışla çeşitli ahkâmları ortaya koyar.

Şair, korkak kimsenin düşmanı görünce hastalanarak yatağa düşeceğini (KB 2326) söylemiş, düşmana yalın hücum edip ayağını çevik tutmayı (KB 2369), düşmanı vurup ve (gerekirse) orada ölmeyi (KB 2378), savaşta dayanan askerin düşmanı ezeceğini (KB 2379), ihtiyatlı olmanın önemini ve insanın ihmalkâr olursa yürürken dahi öleceğini (KB 2393), düşmanı ölçülü takip etmek gerektiğini, ileri gidenin doyuncaya kadar kamçı yiyeceğini (KB 2395) de belli söylem özellikleri çerçevesinde okuyucuya öğütlediği söylenebilir.

Savaşta kızıl kana boyanmak (KB 2384) ifadesiyle savaşan askere ve bir alkış örneği olan "Tuzun ekmeğin bol olsun!" (KB 2319) gibi bir övgüyü de hükümdara zikreder.

Ögdülmiş'in söylediği beyitlerde hükümdara iki vazifenin çok önemli olduğu, bunlardan birinin vezirlik, diğerinin de ordu kumandanı **(**KB 2417, KB 2418) olduğu ifade edilir. Birinin kalem, diğerinin kılıç tutarak memleketin dirlik ve nizamını tesis ettiği bu yüzden her ikisinin uyum içinde olup el ele vermelerinin (KB 2419) ülkenin hayrına olacağı (KB 2421), beyler gibi bu iki görevlinin de seçkin insanlardan olmasının (KB 2420, KB 2422, KB 2423) memlekete iyilik getireceği ve beylerin de huzur bulacağı vurgulanır.

Savaşta memleket almanın kılıçla olacağı ancak elde tutma ve yönetmenin de kalemle mümkün olacağı (KB 2425, KB 2426, KB 2427, KB 2428) bölümün sonunda hükümdara tavsiye olarak Ögdülmiş tarafından zikredilir.

Savaşçı ve Komutanlar İçin Figüratif Dil Söylemleri

Yazıtlarda geçen *Tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kony teg ermiş* (KT D 12, BK D 11) "Tanrı güç bahşettiğinden kağan babamın askerleri kurt gibiymiş, düşmanıysa koyun gibiymiş." sözüyle Türk askerini kurda benzeten Bilge Kağan, düşmanı temsil eden figür olaraksa kurdun avı olan ve güç kuvvet bakımından ondan çok alt seviyede olan koyunu tercih etmiştir. Parçada figüratif dil söylemiyle iki ordu kıyaslanırken kurt ve koyun somutlamasında ordu güçlerinin arasındaki nitelik farkı kesin bir şekilde ifade edilmektedir. Kahraman, yiğit anlamına gelen *alp, sökmen, yigit, alpagut, uragut* vb. unvanların varlığı yanında doğada gücü kuvveti, mücadelesi ve hızlılık, atiklik, çeviklik özellikleriyle ünlenen çeşitli hayvan adlarının figüratif dil söylemiyle *böri* "kurt"; *arslan, böbür, tonga* "aslan, kaplan"; *togan, tugrul, çagrı* "kuş, doğan, tavşancıl" vb. unvanlar oluşturulduğu da dönem metinlerinden tanıklanabilmektedir.

Kutadgu Bilig'de Ögdülmiş'in hükümdara kumandanın vasıflarını sıraladığı bölümde KB 2269 numaralı beyitten KB 2309'a kadar komutan, asker ve ordu konu başlıklarında genel özellikleri betimlendikten sonra önceki beyitlerde nitelenen özelliklerle ilişkilendirilebilecek figüratif dil kullanımı ile komutan vasıflarının yer aldığı beyitler söylenir. Kutadgu Bilig'de doğa kaynaklı ön metafor kullanımına sıkça başvurulması söz konusudur. Bu yöntem, okuyucu için soyut durumların somutlanması ve meselenin daha kolay anlaşılması için güzel bir üslup özelliğidir.

Arslan ve kaplan uzuvlarından pençe ve bilek, yürek gibi unsurlarıyla doğada gücü ve cesareti temsil etmesi sayesinde genellikle edebi metinlerde belli bir mazmun oluşturarak figüratif dil söylemlerinde sıkça kullanılan bir benzetim verisini oluşturmaktadır. *agıda kör arslan yüreki kerek / Karıştukta esri bileki kerek* (KB 2310) "Düşman karşısında (onun) yüreği savaşta arslan gibi, mücadele sırasında da alacalı kaplan bileği gibi olmalıdır." beytinde geçen arslan yüreği cesaret, kaplan bileği de güç kuvvet bağlamıyla ilişkilendirilerek arslan ve kaplan figüründen yararlanılmıştır. Benzer figüratif benzetimler eserde değişik bağlamlarda farklı bölümlerde kurulan beyitlerde de görülmektedir: Arslanın köpeklere baş olmasıyla her birinin kendini arslan gibi cesaretli göreceği (KB 2047), ordu komutanının arslan gibi ailesine, çevresine ve değerlerine bağlılık gösterip hamiyetini yüksek tutması gerektiği (KB 2314), arslana binmiş kılıç kamçılı ordu (KB 2354), kahraman yiğidin düşman askerini görünce arslan kesilmesi (KB 2383), çaresini bulan kişiye arslanın bile baş eğeceği (KB 2327). Ayrıca bazı beyitlerde iki veya daha fazla figürün bir arada kullanıldığı kuvvetlendirilmiş örneklere de rastlanır: askeri översen eliyle arslanı tutar, atı sevip översen (öyle) hızlı koşar (ki) uçan kuşa yetişir (KB 2401).

Kumandanın sahip olması gereken cesaret ve gücü, arslan ve kaplan figürüyle birinci sıraya alan Ögdülmiş, ikinci olarak "O (komutan) domuz gibi inatçı, kurt gibi güçlü, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi de kindar olmalıdır." (KB 2311) şeklinde kuvvetlendirilmiş figüratif bir söylem geliştirir. Beyitte, komutanın orduyu sevk ve idare ederken bir yandan da düşmanına karşı kuvvetli, azılı, inatçı ve kindar olması gerektiğini sırasıyla kurt, ayı, domuz, yaban sığırı figürleri kullanılarak vurgulanmıştır. Ayrıca kurt, bazı beyitlerde düşmanla (KB 5591, KB 5594) eş değerde kullanılan bir figür de olmuştur.

Komutan, düşmana karşı kızıl tilki gibi hilekâr olup deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir (KB 2312). Bizce bağlamda kızıl tilki figürüyle somutlanan hilekâr olma vasfı, savaş hilesi / taktiği bilme (KB 2356) anlamını karşılamaktadır. Hem yaban sığırı (KB 2311) hem de deve aygırı (KB 2312) ile figüratif söylem geliştirilen kindar olup düşmanından öç alma peşinde olma vasfı iki farklı figür üzerinden dikkat çekilen bir özelliktir.

Ögdülmiş'e göre savaş zamanı kim ihtiyatlı ve uyanık olursa galip gelecektir (KB 2273, KB 2331, KB 2342, KB 2354, KB 2357). Onun bu tespiti başka bir beyitte saksağan üzerinden figüratif bir söylemle komutanın kendisinin saksağandan daha ihtiyatlı olması gerektiği(KB 2313) şeklinde kurgulanır. Askerin olası durumları öngörerek ölçülü davranışlarla her duruma hazırlıklı olması, aynı beytin devamında uzakları iyi gören kaya kuzgunu (KB 2313) üzerinden somutlanmıştır. Uyanık bir beyin askerinin, ejderha emrinde arslana binen kılıç kamçılı orduya (KB 2354) benzetilmesi, askerin uyanık ve ihtiyatlı olma vasfının bazen Türk kültüründe az görülen ejderha gibi efsanevi hayvan figürleriyle de somutlaştırıldığını gösterir.

Geceleri nöbet beklemek bir asker ve komutan için önemli görevlerden biridir. Bu durum hem silah arkadaşlarının hem de onun sorumluluğunda bulunan yerlerin güvenliği için önem arz etmektedir. Ögdülmiş askerde bulunması gereken bu önemli görev vasfını baykuş (KB 2314) figürü ile somutlayarak geceleri onun gibi uykusuz geçirmek (KB 2331) gerektiğini belirtir.

Savaş alanında hızlı ve koordineli hareket etme bir ordu için önemli kabiliyetlerden biridir. Ögdülmiş bu durumu, şahin figürü ile somutlar. Beyitte, düşmanı görünce komutanın süratle ordusunu sevk edip ileri sürerek şahinin kuşlara hücum etmesi gibi saldırtması ve düşmanın kanlarını dökmesi gerektiği vurgulanır (KB 2381). Ayrıca savaş anında hızlı olma ve atak bir tutuma sahip olmayı *izig köpirt-* "tozu dumana katmak" (KB 2382) deyimiyle dile getirir.

Değerlendirme ve Sonuç

Yusuf Has Hacib, komutan vasıflarını ifade ederken verdiği örnekleri tecrübeli ve savaşla ünlenmiş kişilerin ağzından ifadelerle de bir nevi tanık gösterme yöntemini de kullanarak dile getirir. "Ölümü aklına getirmeden düşmanına saldıran cesur, yürekli kişi (KB 2287), yumuşak huylu insan (KB 2306), *Ila*'nın meşhur kişisi (KB 2319), orduları mukayese eden tecrübeli savaşçı kişi (KB 2334), ordular mağlup etmiş kahraman adam (KB 2335), şöhretli, cesur ve kahraman yiğit (KB 2337), adı dünyaya duyulmuş ünlü savaşçı (KB 2338), düşmanlarını yenmiş tecrübeli yiğit (KB 2367), düşmanın içine giren cesaretli asker (KB 2379) ne der, dinle; söylemiştir, demiştir." vb. ifadelerle ya kendisini ya da devrin ünlü savaşçılarının türlü deneyimlerini "Bana tecrübeli kişi böyle dedi, tecrübeli kişilerin sözü sözlerin başıdır." (KB 2394) gibi ifadelerle isim vermeden dile getirir, bu yolla tecrübe aktarımında bulunur.

Şairin ordu yapılanması ve durumuna dair de yukarıda zikredilen değerlendirmeleri arasında XI. yüzyılda "az sayıda, iyi yetişmiş, donanımlı ve tecrübeli askerleri; başlarında öz ve seçkin komutanların sevk ve idare ettiği bir ordu" söylemi, bugün dünya üzerindeki çoğu ordunun sahip olduğu özel kuvvet birlikleri olup profesyonel bir ordu tasarımıdır. Bu düşüncelerin XI. yüzyıla ait erken tarihli edebî bir Türkçe telif eserde dile getirilmiş olması ehemmiyetle üzerinde durulması gereken bir bakış açısıdır.

Şairin bir üslup özelliği olarak bazı dikkat çekilen hususların tekrarı olabilecek şekilde çok sayıda beyit içinde yinelenmiş olması, o devirde üzerinde durulan kavramlara verilen ehemmiyeti de göstermektedir. Yusuf Has Hacib, eserin alegorik kahramanı Ögdülmiş'in söylemleri üzerinden genel olarak ele aldığı askerî vasıf ve meseleleri çeşitli örneklerle derinleştirmiştir. Şair, bazı figürleri tekrar ederek vurgu yapar. Kutadgu Bilig'de arslan, kızıl tilki ve saksağan hayvanları iki kez ve daha çok tekrar edilerek muhtemelen bu figürlerin temsil ettikleri cesaretli, hilekâr (savaş oyunu / taktik bilen) ve ihtiyatlı olmanın önemine dikkat çekilmek isteniyor. Pekiştirilmiş, kuvvetlendirilmiş somutlama için birden fazla figürün bir arada kullanıldığı görülmüştür. Bu üslupla, anlatılan durumun veya üzerinde durulan askerî vasfın önemini vurgulamak için doğada birçok özelliğiyle Türk toplumunun algısında yer edinmiş hayvan figürlerinin bir arada kullanılmış ve bu kavramlar okuyucuya somutlaştırılarak dile getirilmiştir.

Kutadgu Bilig'de bir askerî kişiliğin sahip olması gereken istidat ve vasıfların, arslan (cesaret), kaplan (güç / kuvvet), at (sürat), kurt (güç / kuvvet ve düşman), kızıl tilki (hilekâr olma / taktik ve strateji bilme), deve aygırı (öç ve kin), domuz (inat / azim), yaban sığırı (kin), kaya kuzgunu (öngörü), saksağan (ihtiyatlılık), baykuş (uyanık olma), şahin (hız ve sürat) ve ejderha (sevk ve idare) gibi hayvanların figüratif dil söylemiyle ilişkilendirildiğini, kavramları somutlaştırmak ve didaktik bir söylem geliştirebilmek adına bu hayvan figürlerinin kullanıldığını söyleyebiliriz.

XI. yüzyılda Türk askerinin sahip olması gereken kabiliyet ve ondan beklenen istidatların çeşitli hayvan figürleriyle somutlandığı beyitlerden Türk savaş felsefesini, sahip olunan kuvveti gizli tutma (düşmanın potansiyeli kesin olarak bilememesi) (KB 2361, KB 2366) bunun için de gece baskını gerçekleştirme, hızlı hareket etme ve hedefe hızla ulaşma (KB 2365, KB 2366, KB 2369), cesaretle sürekli hücum etme şeklinde özetleyebiliriz.

Kısaltmalar

BK → Bilge Kağan

D → Doğu Yüzü

KB → Kutadgu Bilig

KT → Köl Tigin

Kaynakça

Arat, R. R. (2007). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yayınları.

_____ (1988). *Yusuf Has Hacib Kutadgu Bilig II Çeviri.* Ankara: TDK Yayınları.

Bozok, E. (2022). "Eski Türklerde Askerlik". *Türk Diline Artzamanlı ve Eşzamanlı Bakışlar* (Ed. Erkan Hirik, Neslihan Çelik, Seçil Hirik), Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2021). *Bengü İl Tuta Olurtaçı Sen Köl Tigin-Bilge Kağan-Tunyukuk Anıtları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Rásonyi, L. (1971). *Tarihte Türklük*. Ankara: TKAE Yayınları: 39.

ESKİ UYGURCADA SAVAŞ VE BARIŞ FİİLLERİ ÜZERİNE NOTLAR: *U-*

Hüseyin YILDIZ*

Giriş

Eski Türk dilinde fiiller üzerine birtakım incelemeler yapılmış olsa da bunlar daha çok morfolojik ya da semantik odaklı çalışmalar olup tematik ve etimolojik çalışmalara literatürde daha az rastlanmaktadır. Üzerinde az durulmuş fiillerden biri de Köl Tigin bengü taşının doğu yüzünün 22. satırında (KT D 22) ve Bilge Kağan bengü taşının doğu yüzünün 19. satırında (BK D 19) geçen *u-(mak)* fiilidir. Bu çalışmada öncelikle *u-(mak)* fiilinin Eski Türkçedeki kullanımlarına dair Köktürk ve Eski Uygur metinlerinden tanıklarla çözümlemeler yapılacak; sonra da bu çözümlemelerden hareketle KT D 22 ve BK D 19'daki ibarenin doğru okunup okunmadığı tartışılacaktır.

u- Fiili

Eski Türkçede yeterlik işlevli bir tasvir fiili olarak dikkat çeken *u-(mak)* fiili, Eraslan'ın ifadesiyle "esas fiile iktidar ifadesi kazandırarak birleşik fiiller teşkil eden tasvirî fiil" olup "muktedir olmak" (2012: 440) anlamına gelmektedir. Gabain'in *-u* ve *-p* eklerine vurgu yaptığı[1] tasvirî fiillerden yeterlik fiili Tekin'de şu şekilde formüle edilmektedir (2016: 96):

ünlülü eylem zarfı + *u-* "yapabilmek, gücü yetmek, muktedir olmak"
Bu birleşik, eylemin yapılabileceğini, bunun için yeterli gücün bulunduğunu bildirir: *artat-ı u-* "bozabilmek, yıkabilmek" (BK D 19), *itin-ü u-ma-* "kendine çeki düzen verememek, örgütlenememek" (KT D 10, BK D 9), *yarat(ı)n-u u-ma-* ay. (BK D 9), *yaratun-u u-ma-* ay. (KT D 10)

Tekin'in verdiği örneklerde *artat-ı u-* kullanımı dikkat çekmektedir. Nitekim bu kullanım, hem Tekin'in vurguladığı *u-(mak)* fiilinden önce gelen "Ünlülü eylem zarfı + u-" formülüne hem de Gabain'in dikkat çektiği "*-u* ve –p'den sonra gelen tasvirî fiil" açıklamasına uymamaktadır. Zaten Tekin'in gramerinde listelenen eylem zarfları kategorisinde {-I} eki de yoktur (2016: 158-163).

KT D 22 ve BK D 19'da tanıklanan *artatı u-* fiili Malov'dan (1951: 30) pek çok araştırmacı[2] tarafından *artatı u-(daçı erti)* şeklinde kalıp hâlinde okunmuştur. Son okuyuşlardan biri Ercilasun'a aittir (2016: 520-521, 568-569):

		<...>𐰇𐰋𐰋𐰼:𐰋𐰼𐰇𐰋𐰋:𐰋𐰼𐰃:𐰀𐰼>𐰃:𐰋𐰇𐰋:
(1)	[KT/D 22]	Üze teŋri basmasar, asra yir telinmeser Türk bodun, iliŋin törüŋin kim **artatı** [**udaçı**] (**ert**)[**i**]?
		Üstte gök basmasa, altta yer delinmese Türk milleti, {senin} devletini, yasalarını kim ***bozabilir(di)****?*
(2)	[BK/D 19]	:𐰇𐰋𐰇𐰃𐰼>:𐰇𐰋𐰋:𐰋𐰼𐰃:𐰋𐰼𐰇:𐰋𐰼𐰃:𐰀>𐰃:𐰋𐰇𐰋

* Doç. Dr., Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turkbilimci@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8055-7946.

[1] Fiiller *u* yahut *p* almış mantıkî esas fiilden sonra kullanılırlarsa kendi manalarını kaybedebilir ve manaları tasvir edilir (Gabain 1988: 90).

[2] KT/D 22 = *(a)rt(a)tı [ud(a)çı (e)rti :* (Tekin 2010: 30); *(a)rt(a)tı [ud(a)çı (ä)rti :* (Şirin 2016: 624); *artatı [udaçı erti* (Ölmez 2012: 83); *artatı* <...> (Aydın 2017: 58).
BK/D 19 = *(a)rt(a)tı ud(a)çı [(e)rt]i :* (Tekin 2010: 56); *(a)rt(a)tı ud(a)çı [(ä)rt]i :* (Şirin 2016: 633); *artatı udaçı [ert]i* (Ölmez 2012: 126); *artatı udaaçı erti* (Aydın 2017: 87).

	Türk bodun, iliŋin törüŋin kim **artatı udaçı (ert)i**?
	*Türk milleti,{senin} devletini, yasalarını kim **bozabilir(di)**?*

Konuya bu dikkatle yaklaşıldığında öncelikle *u-(mak)* yeterlik fiilinin Eski Türk runik harfli metinlerindeki kullanımına bakmak gerekecektir.

u-(mak) fiili Eski Türk runik harfli metinlerde, yukarıdaki kullanım hariç ve biri şüpheli olmak üzere sekiz yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan beşinde tasvir fiili işlevi açıktır ve kendisinden önceki fiile *-u* zarf-fiil ekiyle bağlanmaktadır:

(3) (KT D 10) *yagı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş.* "Düşman olmuş ama örgütlenemediği için yine {Çin'e} tâbi olmuş." (Ercilasun 2016: 512-513).

(4) (BK D 9) *yagı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş.* "Düşman olmuş ama örgütlenemediği için yine {Çin'e} tâbi olmuş." (Ercilasun 2016: 560-561).

(5) (E 59: 3) *üç oglanımın ulga{t}turu umadım-a* "Üç oğlumu büyütemedim." (Kormuşin 2017: 275); *üç oglanımın ulga<d>turu umadım a* "Üç çocuğumu büyütmeye muktedir olamadım?" (Aydın 2019: 174); *üç oglanımın ulga(t)turu umadım* "(Erte kaza bolgonum üçün) üç uulumdu çoŋoyto albadım (erezege cetkirgenge ülgürbödüm)" (Useev 2011: 528-529).

(6) (T-II/T-14: 22-24) *... ol taşıg özinte tutsar yat kişi adartu umaz ...* "O taşı üzerinde bulundursa yabancı kişi (ona) zarar veremez." (Yıldırım 2017: 255-256).

(7) (T-II/T-14: 25-30) .. *yme ol-ok taşıŋ suvı yaşıl bolsar kęm özinte tutsar agulug kurt koŋuz adąrtu umaz…* "Yine aynı taşın suyu yeşil olsa ve (bu taşı) kim üzerinde bulundursa (o kişiye) zehirli börtü böcek zarar veremez.' (Yıldırım 2017: 256).

u-(mak) fiili bir yerde temel fiil olarak kullanılmıştır:

(8) (T-I/G: 4-5) *Tabgaç biridin yan*[3] *teg; Kıtań öŋdin yan teg; ben yırıdınta yan tegeyin; Türk sir bodun yirinte idi yorımazun; usar idi yok kışalım, tir men.* "Çinliler güney yönünden saldır{sın}, Kıtaylar doğu yönünden saldır{sın}, ben kuzey yönünden saldırayım; muzaffer ? Türk milleti, topraklarında hiç ilerlemesin; mümkünse tamamen yok edelim, diyorum." (Ercilasun 2016: 600-601).

u-(mak) fiilinin bir yerdeki kullanımının temel fiil mi olduğu, tasvir fiili mi olduğu belli değildir. Nitekim Aydın'ın anlamlandırmasına göre tasvirî fiil görünümündedir ancak metinde tasvirî fiilden önce gelmesi gereken zarf-fiil ekinin işareti yoktur.

(9) (E-68: 11) *<…>ermiş y*[1]*<…>l*[2] umadım '<…> imiş <…> yapamadım' (Aydın 2019: 182)

u-(mak) fiilinin bir yerdeki kullanımı şüphelidir, nitekim Talas Yazıtları'nı üç kez yayımlayan Alimov'un ilk okuyuşu ile son okuyuşu arasında farklar vardır.

(10) (Talas/8: 1-3) *n*[2] *börkli siz senike özüg ak akl… elig ınal* umduk *a ökünçlüg aba (?) otuz oğlan a sagdıçıg a …* "Biz her zaman hürmet (görürdük), seni her zaman için övecekler, hatırlayacaklar, İnal ümit ile tevbe ederek Otuz oğul muhafızları" (Alimov 2013: 293); *bört esiz esiniŋ öz öge teg kılınçlıg ınal* umaduk *ökünçlüg otuz oğlan sagdıçıg kalmış* "Bört, kıymetli azizin. Öz Öge tavırlı ınal muktedir olamadı (yani, hayata tutunamadı), maiyetindeki müteessir Otuz oğlan (geride) kaldı." (Alimov 2014: 111; Alimov 2016: 327).

3-7 numaralı cümlelerde görülen *-u u-ma-* yapısı yeterlik fiilinin olumsuzu işlevini karşılayan tutarlı bir ibare görünümündedir. Bir başka ifadeyle hem Tekin'in hem de Gabain'in görüşlerine uygun şekilde yapılanmışlardır. Bununla beraber aynı olumsuz yapıyı içeren 9 ve 10 numaralı örneklerdeki durum sistem dışında kalmaktadır. Özellikle her iki cümlede

[3] Aynı satırdaki *üç yan* kelimesi de ince y ile yazılmış. Buna bakılarak Köktürk Dönemi'nde bir incelme kabul edilmesi ve kelimenin *yen* okunması bence doğru değildir. Bu bir yazılış hatasıdır; aynı kelime K 9 (33)'da kalın y ile yazılmıştır: *kanta yan*.

çevirilerin de tasvirî fiil (yeterlik fiilinin olumsuzu) olarak verildiği dikkate alınırsa bu okuyuşlarda bazı problemler olduğu hissedilmektedir. 8 numaralı cümle ise kelimenin temel anlamına işaret etmektedir.

u-(mak) fiilinin Eski Uygur metinlerindeki kullanımları da Tekin'in formülünü sıklıkla beslemektedir:

(11) (ADF 98-99) *... bütür***ü umasar** *sizler yėtinç uguşuŋuzları birle yok yodun kılur m(e)n…*

(12) (KİP 28-29) *tsun tsun sınar uvşanur neŋ bat kıl***u umaz** *kurtulur…*

(13) (KİP 33) *ol kişi tapa kıŋırtı yavlak közin kör***ü umagaylar***…*

(14) (KİP 35) *... azu adın kor yas kıl***u usar***…*

(15) (KP 15/6-8) *... ol ödün kaŋı kan bu ötüg saw eşidip näŋ kiginç ber***ü umadı***…*

(16) (KP 27/2-4) *... kan inçä tep yarlıgkadı tıd***u umadam** *ärkim tükämädi…*

(17) (KP 59/2-4) *tegin ämgäkin kör***ü umatın** *teginkä inçä tep tedi…*

(18) (Mayt 59/4-7) *... nomlarnıŋ (öz) tözin kamaglık tözin adırtladaçı bilge biligin örüt***ü uyurlar…**

(19) (IB 16) *Yiliŋe kudursugıŋa tegi yagrıpan kamşay***u umatın** *turur tir.*

(20) (Mayt 26/22) *... tıd*a *uk***a ugaylar**…

(21) (Mayt 2/40-41) *... ulatı dyan sakınçlar öze erk tart***a umaz**

(22) (Mayt 72/47-49) *... biz yine az almır köŋülümüz küçlüg bolup söz kılınçımızını tıd***a umadımız**

(23) (IB 61) *Uç***a umatın** *olurur tir.*

11-19 numaralı cümlelerdeki tasvirî fiil işlevli *-u u-* yapısı Eski Türk runik harfli metinlerdeki *-u u-ma-* yapısıyla uyuşmaktadır. Aralarındaki fark, Eski Türk runik harfli metinlerdeki örneklerde olumsuzluk işaretleyicisinin de mutlaka bulunmasıdır. Eski Uygur metinlerindeki örneklerde ise olumsuzluk işaretleyicisi olmadan da *-u u-* yapısının yeterlik işlevi sürmektedir. Tekin'in formülünü devam ettiren ancak, Gabain'in görüşünü revize eden durum ise 20-23 numaralı cümlelerdeki tasvirî fiil oluşumunda görülen düz-geniş ünlülü zarf-fiil ekleridir. Yine de bu örnekler 1 ve 2 numaralı cümlelerdeki *artat-ı u-* yapısındaki *-ı* ekini açıklayacak verileri sunmamaktadır.

Öyleyse bu ifadenin *artat-ı u-(daçı erti)* biçiminden farklı bir biçimde okunması ve açıklanması mümkün müdür?

Bu konuda bir ipucunu bize Clauson veriyor (EDPT 208):

éliŋin törö:ŋin kim artat(t)ı: 'who would have disrupted your realm and customary law?' (I E 32[4], II E 19)

Peki, Clauson'un *artat(t)ı* şeklinde yorumladığı, bir başka ifadeyle /t/ sesini şeddeli olarak iki kez kabul ettiği kelimenin bu okunuşu acaba yazım bakımından da desteklenebilir mi? Ercilasun 2016 tarandığında bu konuda iki grup örneğe rastlanmaktadır.

İlk grup kelimelerde (24-25) fiilden fiil yapma eki {-(X)t-}'nin son ünsüzü, ikinci grup kelimelerde (26-36) ise bilinen geçmiş zaman eki {-DX}'nın ilk ünsüzü parantez içinde gösterilmiştir:

[4] EDPT'de yanlış yazılmış, doğrusu 22 olacak.

(24) *yarat -* → (BK K 9) *(T)eŋr(i) yarlıkad(uk ü)ç(ün) özüm olurtukuma tör(t) b(uluŋdakı bo)dunug itdim*, **yar(at)dım***; i(…) kıltım.* ◊ (BK K 14) *Aŋar adınçıg bark (…)* **yara(t)dım**.

(25) *olurt-* → (T-II D 1) … *Kapgan Kagan* **olurt)dum**.

(26) *bedizet-* → (KT G 11) *Tabgaç kaganta bedizçi kelürtüm,* **bedizet(t)im**. ◊ (BK GB) *Bunça barkıg, bedizig, uzug (Türk Bilge Ka)gan atısı Yol(l)ug Tigin men ay artukı tört kün (ol)urup bitidim*, **bedizet(t)im**, *y(aratdım).*

(27) *igit-* → (KT D 16) *Eçim kagan olurupan Türk bodunug yiçe itdi,* **igit(t)i**. ◊ [KT/D:28-29] *Anta] kisre Teŋri yarlıkazu, kutum bar üçün, ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tirgürü* **igit(t)im**. ◊ (BK D 14) *Olurupan Türk bodunug yiçe itdi, yiçe* **igit(t)i**. ◊ (BK D 23) *Anta kisre Teŋri yarlıkaduk üçün, kutum, ülügüm bar üçün ölteçi bodunug t[irgü]rü igit(t)im.* ◊ *(BK D 38) Ol yılkıg alıp* **igit(t)im**.

(28) *ıt-* → (KT G 12) *Tabgaç kaganıŋ içreki bedizçig* **ıt(t)ı**. ◊ (KT D 7) *Türk begler Türk ātın* **ıt(t)ı**. ◊ (BK K 14) *[Meniŋ] sabımın sımadı; içreki bedizçig* **ıt(t)ı**. ◊ (BK D 7) *Türk begler Türk atın* **ıt(t)ı**. ◊ (KT D 40) *Antag ödke ökünüp Köl Tiginig az erin irtürü* **ıt(t)ımız**. ◊ [BK/D:40] *Biriye Karluk bodun tapa süle tip Tudun Yamtarıg* **ıt(t)ım**. ◊ (T-I K 9) *Ol sabıg eşidip kagangaru ol sabıg* **ıt(t)ım**. ◊ (T-II B 7) *Eligçe er tutdumuz; ol ok tün bodunın sayu* **ıt(t)ımız**. ◊ (T-II D 2) *Uzun yelmeg yeme* **ıt(t)ım** *ok.*

(29) *akıt-* → (KT K 8) *Köl Tigin ebig başlayu* **akıt(t)ımız**.

(30) *yarat-* → (BK D 2) *Bödke özüm olurup bunça agır törüg tört buluŋdakı* **yarat(t)ım**, *bitidim.*

(31) *kamşat-* → (BK D 30) *Türk bodun adak* **kamşat(t)ı**.

(32) *agıt-* → (BK D 31) *Oza yaṅa keligme süsin* **agıt(t)ım**.

(33) *kot-* → (BK G 12) *Edgü özlük atın, kara kişin, kök teyeŋin sansız kelürüp kop* **kot(t)ı**.

(34) *eşit-* → (T-I D 7) **Eşit(t)im**, *az yir y(irçi ?) anı b(ilür ? e)rmiş.*

(35) *kelit-* → (T-I K 9-10) *Kanta yan sabıg yana* **kelit(t)i**.

(36) *ert-* → (T-II B 9) *Biz yeme süledimiz; anı* **ert(t)imiz**.

Şimdi iki paragraf önceki soruya cevap verebiliriz: Evet, *artat(t)ı* okuyuşu mümkündür ve çok sayıda örneği vardır. Bu durumda 1 ve 2 numaralı cümlelerdeki okuyuşun da *artattı* ile başlaması gerekir ve böylece tasvirî fiil yapısı bozulur. Öyleyse *artattı* ibaresinden sonra *udaçı erti* şeklinde yorumlanan ifade için başka değerlendirmeler de tartışmaya açılabilir mi? Sözgelimi *udaçı* biçimi de *artattı* örneğinde olduğu gibi şeddeli bir ses tekrarıyla "yenmek, galip gelmek" anlamındaki *ut-(mak)* fiilinden hareketle *u(t)daçı* şeklinde yorumlanabilir mi? Ya da *u-daçı* yapısının korunduğunu varsayarsak kelimenin tasvirî fiilden çıkıp temel anlamında kullanımı da ihtimal dahilinde midir? Bu soruların cevabı için biraz daha detaylı bir inceleye ihtiyaç olduğu aşikardır.

Kısaltmalar

ADF → Altın Dişli Fil
BK → Bilge Kağan Yazıtı
IB → Irk Bitig
KİP → Kuan Şi İm Pusar
KP → Kalyanamkara Papamkara
KT → Kül Tigin Yazıtı
Mayt → Maytrısimit Nom Bitig
T → Tonyukuk Yazıtı
Talas → Talas Yazıtı

Kaynakça

Alimov, R. (2013). "Kırgızistan Yazıtları", *Yenisey-Kırgızistan Yazıtları ve Irk Bitig,* (Ed. Fikret Yıldırım, Erhan Aydın, Risbek Alimov). Ankara: BilgeSu.

Alimov, R. (2014). *Tanrı Dağı Yazıtları Eski Türk Yazıtları Üzerine Bir İnceleme,* Konya: Kömen.

Aydın, E. (2017). *Orhon Yazıtları,* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Aydın, E. (2019). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları,* İstanbul: Kronik.

EDPT = Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

Elmalı, M. (2016). *Daśakarmapathāvadānamālā, Giriş-MetinÇeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri,* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları,* İstanbul: Dergâh.

Gabain, A. v. (2016). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. M. Akalın), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Hamilton, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü: Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması* (çev. V. Köken), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kormuşin, İ.V. (2017). *Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları Metinler ve İncelemeler,* Ankara: Türk Dil Kurumu.

Malov, S. Ye. (1951). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Tekstı i İssledovaniya,* Moskva: İzdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.

Ölmez, M. (2012). *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları. Metin-Çeviri-Sözlük,* Ankara: BilgeSu.

Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, Ş. (1960). *Uygurca Metinler I- Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah) Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapuṇḍarika-sūtra)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tekin, Ş. (1976). *Uygurca Metinler II. Maytrısimit. Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İpdidaî Bir Dram (Burkancılığın Vaibhāṣika tarikatine âit bir eserin Uygurcası),* Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Tekin, T. (2004). *Irk Bitig. Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara: Öncü Kitap.

Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları,* (4. Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu.

Useev, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikteri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*, Bişkek: Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.

Yıldırım, F. (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ALTAY TÜRKÇESİNDEKİ SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ ÜZERİNE KÖKEN BİLİMSEL BİR İNCELEME

Fatih Numan KÜÇÜKBALLI*

Giriş

Altay Türkçesi, günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yaklaşık 55 bin kişi tarafından konuşulan bir lehçedir. Kuzeydoğu (Sibirya) grubu Türk lehçeleri arasında gösterilen Altay Türkçesi, kuzey ve güney olmak üzere iki ana ağız grubuna ayrılmaktadır. Güney ağızları Altay Kiji, Teleüt ve Telengit; kuzey ağızları ise Kumandı, Çalkandı ve Tuba şeklindedir. Altay Cumhuriyeti'nin resmî yazı dili Altay Kiji ağzı esas alınarak oluşturulmuştur.

Altay Türklerinin tarihî serüvenlerinin izleri dillerinde, özellikle de söz varlığında rahatlıkla takip edilebilmektedir. Altay Türkçesinin söz varlığı incelendiğinde başta Eski Türkçe olmak üzere tarihî lehçelerden çok sayıda ortak kelimeler barındırdığı görülecektir. Söz varlığında Türkçe kelimelerin yanı sıra Moğolca ve Rusça kelimeler önemli bir yekûn tutmaktadır. Nitekim Altay bölgesinin tarihî serüvenine göre Altay Türkçesi; dil özellikleri ve söz varlığı hususunda dört döneme ayrılmaktadır:

1. Eski Türkçe Dönemi (6 - 8 - 12. yy.)

2. Moğol Dönemi (13-17. yy.)

3. Rus Kolonisi Dönemi (18-20. yy. başları)

4. Ekim Devrimi Sonrası ve Oyrot Otonom Bölgesi Dönemi (Baskakov ve Toşçakova, 1947: 233).

Altay Türkçesi geç yazı dili olmuş bir lehçedir. Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında oldukça sınırlı sayıda söz varlığına sahiptir. 19. yüzyılın ortalarında ilk yazı dili oluşturulana kadar sadece sözlü kültür ürünleriyle beslendiği söylenebilir. Bu sözlü kültür ürünleri arasında destanlar, masallar, efsaneler ve atasözleri birinci derecede öneme sahiptir.

Altay Türkleri oldukça zengin bir destan geleneğine sahiptir. Biz de bu çalışmada Altay destanlarından hareketle Altay Türklerinin kullandığı savaş araç gereçlerini tespit etmeye çalıştık. Modern araç gereçlerin destanlarda olmayacağı ihtimaline karşı da Altay Türkçesi sözlüklerini taradık. Tespit ettiğimiz söz varlığı ögelerini kökenleri açısından inceleyip tasnif ettik.

Altay Türkçesindeki savaş araç gereçleri için Altay destanları hususunda aşağıdaki kaynakları taradık:

Dilek, İ. (2002). Altay Destanları. C I Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2007). Altay Destanları. C II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2007). Altay Destanları. C III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Taradığımız sözlükleri de Altay Türklerinin siyasi, sosyal ve kültürel hayatına damga vuran üç farklı dönemden seçtik:

Çarlık dönemi için;

* Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fatihnumankb@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4319-7299.

Radloff, W. (1960). Versuch eines wörterbuches der türk-dialecte (Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy). C: I-II-III-IV. Gravenhage: Mouton & Co.

Sovyet dönemi için;

Gürsoy Naskali, E. - Duranlı, M. (1999). Altayca - Türkçe Sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Sovyet sonrası dönem içinse;

Çumakayev, A. E. - Ekeyev, N. V. - Mayzina, A. H. – Piyantinova, K. K. – Tıdıkova, N. N. – Tyunteşeva, E. V., (2018). *Altaysko-Russkiy Slovar*. Gorno-Altaysk: S. S. Surazakova

adlı sözlükleri taradık.

İnceleme

Türkçe Kökenli Savaş Araç Gereçleri ve Bölümleri

ay palta: Teber, savaş baltası (OSTN IV, 1960: 1171); *malta*: Balta (ATS, 1999: 132) *Ay palta (<balta)* adlandırması, savaş baltalarının kavisli yapısı dolayısıyla aya benzetilmesiyle oluşturulmuştur. Bu ifadedeki *ay* "gökyüzündeki ay" köken olarak Türkçedir. Ancak *balta* kelimesinin kökeni hususunda çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Hasan Eren, kelimenin kökeniyle ilgili çalışmalarda *Sümerce, Toharca, eski Farsça, Kalmukça, Akadca, eski Hintçe, Asurca'*dan geçtiği yönünde görüşler olduğunu belirtmiştir (1999: 37 - 38). Doerfer ve Schönig kelimenin Moğolca olduğunu söylemişlerdir (Schönig, 2000: 67). Tuncer Gülensoy ise *balta (~baltu~baldu)* kelimesinin Türkçe, Moğolca ve Tunguzca gibi Altay dillerinde ortak olduğunu, ölü diller ve Hint-Avrupa dilleriyle ilişki kurmanın gereksiz olduğunu dile getirmiştir (C I, 2011: 110-111). Starostin vd. kelimeyi Altay dillerinin ortak söz varlığı arasında göstermişlerdir (EDAL, 2003: 898).

Balta, Eski Türkçe döneminde *baltu* "balta, savaş aleti" şeklinde kayıtlıdır (EDPT, 1972: 333; DTS, 2016: 87). Eski Türkçeden başlayarak tarihî ve çağdaş lehçelerde çok yaygın olarak tanıklanmıştır.

caa: Yay, ok (ATS, 1999: 47; ARS, 2018: 164), yā~d'a "yay" (OSTN III, 1960: 1, 2) Kelime Eski Türkçe döneminde *yā* "yay" (EDPT, 1972: 869) şeklinde kaydedilmiştir. Altay Türkçesinde kelime başı y- > c- değişikliği gerçekleşmiştir. Radloff'un Altaycayla ilgili kayıtlarında ise kelime başı /y-/ sesi /y-/~/d'-/ şeklindedir.

Ay karagay ok saadagın	"Çam ağacı gibi yayını
Carın boydoŋ uşta tarttı	Omzunun üstünde kılıfından çekti
Carındarı birikkençe	Omuzlarını birleştirerek
***Caa**zın kayra tartıp aldı*	**Yay**ını alıp tekrar çekti"
	(AD I, 2002: 78 / 1540 - 1544)

cançık: Kurşun torbası (ATS, 1999: 52).

Kelime OSTN'de *yançık~ d'ançık* "1. ceketin alt kenarına dikilen ve sarkan yan cep, 2. kese, yan cep" (1960: 96, 97) şeklinde kayıtlıdır. Eski Türkçe dönemindeki *yançuk* "kemere asılan para kesesi ya da küçük çanta; cep" (EDPT, 1972: 945) kelimesiyle aynıdır. Yapı itibarıyla *yan* "taraf, yan taraf" ismi üzerine *{+çuk}* isimden isim yapma eki getirilerek oluşturulmuştur.

çaktırma: 1. Okun yay üzerinde yerleştirildiği yer, 2. Av tüfeğinde mermi sürülen yer (OSTN III, 1960: 1839); Yay yatağı, silahta sürgü (ATS, 1999: 69).

Kelimenin, Eski Türkçe döneminden bu yana tarihî ve çağdaş lehçelerde yaygın olarak kullanılan *çak-* "ateş çakmak (çakmak taşı veya çelikle); (akrep yılan) sokmak, ısırmak" (EDPT, 1972: 405) fiili üzerine *{-tır}* ettirgenlik eki ve *{-ma}* fiilden isim yapma eki getirilerek oluştuğu düşünülmektedir. Türkçe Sözlük'te (2011) *eskimiş* kaydıyla yer alan *çakmak "Tabanca veya tüfeklerde bulunan tetik düzeni"* bu kelimeyle ilgilidir.

kamçı: Kamçı, kırbaç. (OSTN II, 1960: 493; ATS, 1999: 95).

Eski Türkçe döneminde de *kamçı* "kamçı" (EDPT, 1972: 26; DTS, 2016: 440) şeklinde tanıklanan kelimeyi Clauson *kam-* "yere sermek, devirmek" fiilinden (EDPT, 1972: 625) getirmektedir. Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk'te *kamçı*yı "at, sığır ve devenin erkeklik organı" anlamında kaydetmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 181). Tuncer Gülensoy, Kâşgarlı'nın bu görüşünü "Eskiden kamçı sığırın erkeklik organından yapılırdı." notuyla desteklemiştir (CI, 2011: 456). Hasan Eren kamçı sözünün at ve sığırın erkeklik organına verilen kamçı adından gelmesinin kolay kolay düşünülemeyeceğini söylemiştir. Eren, ayrıca Orta Türkçe *kam-* "vurmak, dövmek" sözünden gelmesi yönündeki görüşün tartışmaya açık olduğunu belirtmiştir (1999: 204).

Bizim kanaatimize göre kelimenin kökeniyle ilgili en tutarlı görüş DLT de geçen *kam- "acımasızca dövmek"* (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 680) fiiline dayanan görüştür. *Kam-* fiili üzerine Eski Türkçe döneminde görülen *-çI fiilden isim yapma* eki (EDPT, 1972: XLIII) getirilerek oluşturulduğu söylenebilir.

Teŋeri çilep kürkürep	"Gökler gibi gürüldeyip
Togus çardıŋ terezineŋ	Dokuz öküzün derisinden
*Tolgop etken **kamçı**zıla*	Dolanarak yapılan **kamçı**sıyla
Er Samırdı sogorgo keldi	Er Samır'ı dövmeye geldi"
	(AD I, 2002: 41 / 254 - 257)

kamdı: Boynuzdan yapılmış kurşun, barut ölçüsü (OSTN II, 1960: 492; ATS, 1999: 95).

OSTN'de bu kelimeyle ilgili olarak *kamın-* "ateş almak, alevlenmek" (II: 484) ve *kamındı* "iple göğse asılan boynuzdan yapılmış barut kutusu" (OSTN II, 1960: 485) kayıtları vardır. Ayrıca çağdaş Altaycada *kabıs-* "ateşi yakmak" (ATS, 1999: 92) şeklinde bir başka türevi daha vardır. Kelime ARS'de *kamıldı~kamıltı* "boynuzdan yapılmış barut ölçü kabı" şeklinde kayıtlıdır (2018: 274). ARS'de ayrıca *kamıl-* "ateşlemek, tutuşturmak" fiili de mevcuttur (2018: 274). Tuva Türkçesinde *kamdı* ile benzer anlamda *kavındı* kelimesi görülmektedir. Tatarintsev *kavındı* kelimesinin **kap-* fiili üzerine *–(I)ndI (-n- fiilden fiil + -dI fiilden isim*) fiilden isim yapma eki getirilerek oluşturulduğunu söylemiştir (2004: 27).

Bu veriler ışığında *kamdı* kelimesinin yapısını da *kap-(ı)n-dı* şeklinde açıklayabiliriz. Altay Türkçesinin genel fonetik özelliklerine göre iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler ötümlüleşmektedir. Aynı zamanda içinde geniz ünsüzü (/m,n,ŋ/) bulunan kelimelerde de /b/ sesi /m/ olmaktadır. Burada sırasıyla /p/ > /b/ ve ardından /b/ > /m/ değişimi gerçekleşmiştir. Son olarak da vurgusuz orta hece ünlüsü düşmesi dolayısıyla /-ın-/ ses grubu düşmüştür: *kamdı < kamındı< kabındı< kapındı.*

kaptıra: Fişeklik, palaska (ATS, 1999: 97); *kaptırga*: Silah için gereken her şeyi saklamaya yarayan eşya (OSTN II, 1960: 428).

Schönig, *kaptıra* kelimesinin Moğolca olduğunu belirtmiştir (2000: 147). Ancak ilgili kelimenin *kamdı* ve *kaptırma* ile yapı ve anlam bakımından benzer olmasından dolayı onlarla aynı kökten geldiği düşünülmektedir: kaptıra < kaptırga < kap-tır-ga.

kaptırma: 1. Kurşun için deri torba. 2. (Kapıdaki) kanca. 3. Dizgin. (ATS, 1999: 97); kaptırma: kurşun konulan deri torba (OSTN II, 1960: 428).

Kelime *kap- "yakalamak, tutmak"* fiili üzerine *{-tır} fiilden fiil* ve *{-ma} fiilden isim yapma* eki getirilerek oluşturulmuştur: *kaptırma* < *kap-tır-ma* (ESTYA V, 1997: 273).

keskiş: 1. (Çömlekçilikte kullanılan) ahşap bıçak, 2. bir şeyler açmada kullanılan bıçak (ATS, 1999: 106; ARS, 2018: 319)

Kelime *kes-* "kesmek" fiili üzerine *{-GIç}* fiilden alet ismi yapan ek getirilerek oluşturulmuştur. Altayca sözlüklerde gündelik hayatta kullanılan bir alet olduğu görülmektedir. Ancak aşağıdaki destan parçasında kelimenin doğrudan savaş aleti olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

*Kara bolot **keskiş**ti alıp*	"Kara çelikten **bıçağ**ı alıp
Kara kanın tögö berdi	Kara kanını döküverdi
Kança söögin omıra kesti	Birçok kemiğini kesip parçaladı
Kara Bökö ölö berdi	Kara Bökö ölüverdi"
	(AD II, 2017: 252 / 1574 - 1577)

kılış: 1. Kılıç, 2. Hançer (ATS, 1999: 108; ARS, 2018: 439); *kılıç~kılış* "kılıç" (OSTN II, 1960: 776, 779).

Clauson, Eski Türkçe döneminde *kılıç* "kılıç" (EDPT, 1972: 618) şeklinde tanıklanan kelime için herhangi bir köken belirtmemiştir. ESTYA'da kelimenin yapısıyla ilgili kıl "saç kılı" + *{+ç} isimden isim yapma* eki şeklinde bir görüş olduğundan bahsedilmiş, **kıl* "keskin, sivri" ~ *kıl* "saç kılı" şeklinde bir kök tasarlandığını ve *kılağı* "taş üzerinde bilenen bir kesici aracın keskin yüzüne yapışan ve aracın iyi kesebilmesi için, yağlanmış yumuşak taşla kaldırılması gereken çok ince çelik parçalar" kelimesinin de bu kökten türediği yönündeki görüşlere yer verilmiştir (ESTYA VI, 2000: 215). Türkiye Türkçesindeki *kılçık* "balık kılçığı, ekin başağındaki uzun lif, fasulye vb. kılçığı" kelimesinin de aynı kök üzerine *+çIk küçültme eki* getirilerek oluşturulduğu söylenmiştir (Eren, 1999: 236). Nişanyan tarafından *kıl-* "işlemek" fiili + *{-ç} fiilden isim yapma* eki şeklinde de bir görüş öne sürülmüştür (2018: 442).

Kerde marda ne bolbos	"Ne olur ne olmaz
***Kılıj**ıŋdı alıp cür, diyt*	**Kılıc**ını al." dedi
Koyu caldıŋ aldınaŋ	Sık yelesinin altından
Kurç kılıştı alıp berdi	Keskin kılıcı alıp verdi"
	(AD II, 2007: 352 / 408-411)

kındak~kıŋdak: (Silah için) yatak, silah kundağı (OSTN II, 1960: 710, 731; ATS, 1999: 108).

Hasan Eren, yeni doğmuş çocuğu sarıp sarmalamada kullanılan bez takımı olan *kundak*la tüfeğin, namlunun altında ağaç bölüm olan *kundağı* aynı kabul etmiştir. Kelimenin Türkmencede tanıklanan *gunda-* "kundağa sarmak, kundaklamak" fiiliyle ilişkili olduğunu düşünmektedir: *kunda-k.* Açıklamanın devamında Doerfer'in Farsça *kunda* sözü üzerine Türkçe *{+k} küçültme eki* getirilerek oluşturulduğu görüşüne yer vermiştir (1999: 267). Tuncer Gülensoy da kelimenin *kunda-* fiilinden geldiğini öne sürmüştür (C I, 2011: 568-569). Räsänen'de soru işaretli olarak kelimenin Farsça olduğunu belirtmiştir (1969: 279).

Türkçe Sözlük'te bebeğe sarılan kundakla, silah kundağı ayrı madde başlarında verilmiştir. Silah kundağının kökeni Rumca olarak gösterilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011). S. Nişanyan kelimenin Yunanca kontáki κοντάκι "1. Sopa, sap, dipçik, 2. Rulo şeklinde evrak, ferman" sözcüğünden alıntı olduğunu savunmaktadır (2018: 485).

Aŋga kuşka caspay tiyer	"Ava kuşa karşı hedefini şaşırmaz
Altın kastak ogın saldı	Altın uçlu okunu attı
*Carım kulaş **kındag**ın*	Yarım kulaç **silah kundağ**ını
Caak boygo caba tuttu	Yanağına doğru tuttu" (AD I, 2002: 307/42-45)

ok: Ok, kurşun, mermi (OSTN I, 1960: 988; ATS, 1999: 138; ARS, 2018: 499).

Kelime Eski Türkçeden bu yana herhangi bir fonetik değişime uğramamıştır: ok "ok" (EDPT, 1972: 76; DTS, 2016: 391). Ancak "kurşun, mermi" anlamları kazanarak anlamı genişlemiştir.

Onu körgön Közüyke boyı	"Onu gören Közüyke
***Ok** saadagın çupça tarttı*	**Ok**unu yayını tutup çekti
Öştüdeŋ canbas ogın salıp	Düşmandan dönmeyen okunu atıp
Öltüre ayunı adıp iyet	Ayıyı öldürdü" (AD I, 2002: 332/941-944)

Ceti katap atkanınaŋ	"Yedi kez attığı zaman
*Ces **ok**tor çıgar*	Bakır **kurşun** atar
Togus katap atkanınaŋ	Dokuz kez attığında
*Kuulu **ok**tor çıgar*	Pirinç **kurşun** atar" (AD II, 2007: 265/2170-2173)

sogon~sokkon~sōn: 1. Okun ucundaki demir (OSTN IV, 1960: 523, 538), 2. Ok (ATS, 1999: 155) 3. Mızrak.[5]

Kelime Eski Türkçe Dönemi'nden bu yana yaygın olarak kullanılan *sok-* "dövmek, vurmak, çarpmak; batırmak, daldırmak" (EDPT, 1972: 805; DTS, 2016: 540) fiili üzerine *{-gan} fiilden isim yapma* eki getirilerek oluşturulmuştur.

Cobolgondu bu tayga	"İlletli bu dağ
Cok bolzın dep adala	Yok olsun diye atarak
*Ces **sogoon**la tayganı*	Bakır **mızrağ**ıyla dağı
Cemire adıp tüjürdi	Yıkıp devirdi" (AD I, 2002: 38/197-200)

Cüs tekpelü demir caa	"Yüz çentikli demir yay
Adıp caspas kıybır cebe	Attığı şaşmaz demir yaylı ok
Toolbırlu kandu kastak	Çentikli kanlı ok
*Toolop tiyer tındu **soon***	Vızıldayıp değen canlı **ok** (AD I, 2002: 287/3134-3137)

[5] Kelimenin *mızrak* anlamı sadece destanlarda tespit edilmiştir.

tokpok: Ahşap tokmak (OSTN III, 1960: 1156); sopa, ağaç, çekiç, tokmak, yumruk (ATS, 1999: 179); sopa, gürz, tokmak (ARS, 2018: 682).

Kelime Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanan *tokı-* "çarpmak; dövmek, yenmek; dokumak" (EDPT, 1972: 467) fiili üzerine *{-mak} fiilden isim yapma* eki getirilerek oluşturulmuştur. Eski Türkçede *tokımak* "ahşap tokmak, tokmak" şeklinde kaydedilmiştir (EDPT, 972: 470; DTS, 2016: 611). Altay Türkçesinin genel ses özelliklerine göre bazı eklerin başındaki /m/ ünsüzü süreksizleşerek /b/ olmakta, yine ötümsüz ünsüzlerden sonra da /p/'ye dönüşmektedir. Böylece *tokmak* kelimesi *tokpak* olmuştur. Altay Türkçesindeki yuvarlaklaşma temayülünden dolayı da /a/ sesi /o/'ya dönmüştür.

Kara Bökö baatır	"Kara Bökö bahadır
Temir kara üldülü	Demir kara kılıçlı
Çoy kara ***tokpok****tu*	Dökme demirden kara **gürz**lü
Erlik Biydiŋ elçizi	Erlik Biy'in elçisi
Ülgen Biydiŋ calçızı	Ülgen Biy'in uşağı"
	(AD II, 2007: 127/349-354)

Moğolcadan Alıntı Savaş Araç Gereçleri ve Bölümleri

cebe (< Moğ.): Demir uçlu ok (ATS, 1999: 57; ARS, 2018: 195); *d'ebe* "bıçağın ağzı, okun ucundaki demir, kurşun" (OSTN III, 1960: 386).

Kelime çağdaş Moğolcada *cebe* "ok başı, mızrak ucu" şeklinde kayıtlıdır (MTS, 2017: 1225). Türkiye Türkçesindeki *cephane* "ateşli silahlarla atılmak için hazırlanan her türlü patlayıcı madde, mühimmat" kelimesinde de yaşamaktadır: *cephane* < *Moğ. cebe* + *Far. hane.*

Starostin vd. *cebe* ve *cepsek* kelimelerini Altay dillerinin ortak söz varlığı arasında göstermişlerdir (EDAL, 2003: 1527).

Cüs tekpelü demir caa	"Yüz çentikli demir yay
Adıp caspas kıybır ***cebe***	Attığı şaşmaz demir yaylı **ok**
Toolbırlu kandu kastak	Çentikli kanlı ok
Toolop tiyer sındu soon	Vızıldayıp değen canlı ok
Çıkamaldu ak mıltıktaŋ	Namlulu ak silahtan" (AD I, 2002: 287/3134-3138)

cepsel (< Moğ.): 1. Envanter; üretim araçları. 2. Donanım; silah (ATS, 1999: 59).

Kelimeyle ilgili Moğolca sözlükte *cebseg* "silah, donanım; alet, araç" kaydı mevcuttur (MTS, 2017: 1225). Altay destanlarında sıklıkla *cuu*[6] *cepsel* şeklinde ikileme olarak kullanılmaktadır. Kelime *cepse-* fiili üzerine hem Moğolcada hem de Altaycada soyut isimler yapan *{-l} fiilden isim yapma* eki (Güner Dilek, 2009: 39-40; Kartallıoğlu, 2010: 43) getirilerek oluşturulmuştur.

Cepsel kelimesiyle ilgili olarak OSTN'deki Altayca söz varlığında *yep* "sınır, kenar, etrafını çevirme, kenar süsü, süsleme" (OSTN III, 1960: 384), *yepse-* "hazırlamak, silahla donatmak" (OSTN III, 1960: 385), *yepsek* "at koşum takımı" (OSTN III, 1960: 385), *yepsen-* "silahla donatılmak" (OSTN III, 1960: 385), *yepsendir-* "silahla donatmak" (OSTN III, 1960:

[6] *cuu < ET yagı "düşman"*

385) ve ayrıca Yakut Türkçesinde *sep (<yep)* "şey, nesne" (Komisyon, 2012: 582) kayıtları mevcuttur.

Toguzon togus koloŋın	Doksan dokuz kolanını
Tolgoy tartıp kelbey kayttı	Çekip dolayarak geldi
Köö kuyagın kiyinip	Sağlam zırhını giyinip
*Körnöö **cepsel**di artındı*	Ateş gibi **silahlar**ını yüklendi (AD I, 2002: 91/201-205)
*Kança cuudıŋ cuu **cepsel**in*	"Sayısız savaş **silah**ını
Karçıy terçiy cükten iytir	Çapraz asmış.
Catkan cadık cada aŋdanar	Yerdeki odunu savuran
Salkın bolup tüşkeni	Rüzgâr olup esen
Kan Ceeren adınıŋ	Kan Ceeren atının
Celbüüzi bolıptır	Esintisiymiş" (AD II, 2007: 252/1574-1577)

cıda (<Moğ.): 1. Mızrak, 2. Süngü (ATS, 1999: 60; ARS, 2018: 218); **yıda** " mızrak, kargı" (OSTN III, 1960: 495) .

Kelime Moğolcada *cida* "kargı, mızrak, kazık, zıpkın, süngü" şeklindedir (MTS, 2017: 1233).

***Cıda** mizi cıltıraşkan*	"**Kargı**nın parlayan ucu
Cıltırap tiygen kün carkındu	Parıldayan güneş ışığı gibiymiş
Üldü mizi caltıraşkan	Kılıcın parlayan ucu
Çalıp tiygen ay carkındu	Işıyan ay gibiymiş"
	(AD II, 1960: 252/1574-1577)

çıkamal~şıgamal (<Moğ.): Namlu.

Çıkamal~şıgamal kelimesi Altay destanlarında geçmesine rağmen Altayca sözlüklerde tespit edilememiştir. Altay Türkçesinde söz konusu kelimeyle ilgili *şıka-* "hedef almak (ATS, 1999: 162; ARS, 2018: 890) fiili mevcuttur. İlgili fiilin Moğolcadaki *siga-* "yumruklamak, yumrukla vurmak; sokmak, çakmak (çivi, kazık vb.) (MTS, 2017: 841) ile aynı olduğu düşünülmektedir. Kelimenin *siga-* fiili üzerine Moğolca *{-mal} fiilden isim yapma* eki (Kartallıoğlu, 2010: 46) getirilerek oluşturulduğu düşünülmektedir.

Adıp caspas kıybır cebee	"Attığı şaşmaz çevik yaylı ok
Toolbırlu kandu kastak	Çentikli kanlı ok
Toolop tiyer tındu soon	Vızıldayıp değen canlı ok
***Çıkamal**du ak mıltıktaŋ*	**Namlu**lu ak silahtan"
	(AD II, 2007: 287/3135-3138)
Cüs tekpelü teŋeri caazın	"Yüz çentikli yayını
Carın töskö cüktendi	Omzuna yüklendi
*Altan eki **şıgamal**du*	Altmış iki namlulu

Ak mıltıgın cüktendi	Ak tüfeğini yüklendi”
	(AD II, 2007: 428/99-102)

kastak (<Moğ.): Demir ok ucu, temren (OSTN II, 1960: 356; ATS, 1999: 100); *kastak*: 1. Demir ok ucu, 2. Kazık, 3. Sivri uçlu demir parmaklık (ARS, 2018: 295).

Kelimenin, Moğolca *hasi-* “engellemek, durdurmak, kapamak; çevirmek, kuşatmak, sarmak, çit örmek; parmaklığın arkasında tutmak; ağıla kapamak, kafese koymak” (MTS, 2017: 1113) fiili üzerine yine Moğolca *{-lAg} fiilden isim yapma* eki (Kartallıoğlu, 2010: 43) getirilerek oluşturulduğu söylenebilir. Fonetik gelişimi şöyle izah edilebilir: *kastak<kaslak<kasilag.*

Cüs tekpektü temir caa	“Yüz kirişli demir yayı
Ala koyıp ol cüktendi.	Alıp yüklendi.
Cüs tekpelü küler ***kastak***	Yüz çentikli bronz **temren**i
Ala koyıp ol taŋındı.	Alıp takındı” (AD II, 2007: 71/1395-1398)

Altan ayrı almıs baştu	Altmış elmas başlı
Ak üldüzin taŋındı	Ak kılıcını takındı
Toguzon ayrı tolbırlu	Doksan temrenli
Kandu ***kastak*** *bu taŋındı*	Kanlı **mızrağ**ı takındı (AD II, 2007: 428/103-106)

korgolcın (<Moğ.): 1. Kurşun. 2. Ok (OSTN II, 1960: 572; ATS, 1999: 117; ARS, 2018: 355).

Eski Türkçe Dönemi’nde *koruġjın~koşun* “kurşun” (EDPT, 1972: 656, 673; DTS, 2016: 488, 489) şeklinde tanıklanan kelime *korgolci(n)* (MTS, 2017: 1139) biçiminde Moğolcaya geçmiştir. Aynı kelimenin Moğolcadan Altay Türkçesine geri ödünçlendiği düşünülmektedir.

köö (<Moğ.): Zincirden örme zırh; zırh önlük (ARS, 2018: 378).

Kelime Moğolcada *köge* “zırhtaki zincir, zincirden zırh”, *köge kuyag* “zırh” şekillerinde geçmektedir (MTS, 2017: 594). Altay destanlarında kelime sıklıkla *köö kuyak* biçimiyle tanıklanmaktadır.

Oçı Ceeren omok adın	“Dinç atı Oçı Ceeren’i
Oyto takıp eertey berdi.	Tekrar eyerledi.
Omok adın eertep alıp	Dinç atını eyerleyip
Köö kuyag*ın ol kiyindi*	Savaş zırhını giyindi” (AD II, 2007: 70/1372-1375)

kuyak (<Moğ.): Zincirden örme zırh, plakalardan yapılan zırh, göğüs zırhı (OSTN II, 1960: 901; ATS, 1999: 127; ARS, 2018: 392).

Clauson Eski Türkçe Dönemi’nde *kuyag* “zırh, göğüslük” şeklinde tanıklanan bu kelimenin Moğolcadan erken dönemde alıntı olduğunu varsaymıştır (EDPT, 1972: 676). Räsänen ise Moğolca ile paralel bir kelime olarak göstermiştir (1969: 301). Kelime Çağdaş Moğolcada *huyag* “zırh, çelik yelek; zırhlı asker, zırhlı birlik” biçimiyle kayıtlıdır (MTS, 2017: 1158).

Köö kuuşkan şıŋkırt edip	"Sağlam kuskun şıkırdayıp
Köndürgezi ot salıjıp	Eyer göğüslüğü alev alıp
Temir cepsel şıŋkırt tüjüp	Demir silah şıngırdayıp
Küler ***kuyak*** *küzürt edip*	Bronz **zırh** gıcırdayıp
Ak Tayçı celip oturdı	Ak Tayçı hızla gitti" (AD II, 2007: 70/1372-1375)

kündey (<Moğ.): Silah, av tüfeği (OSTN II, 1960: 1443).

OSTN'de bu kelimeyle alakalı olarak *köŋdöy* "boş, içi boş"; *köŋdöy mıḷtıḳ* "delikli pürüzsüz tüfek" kaydı vardır (OSTN II, 1960: 1240). ESTYA'da kelimenin *köŋdöy* şeklinin Altay, Baraba, Kazak, Kırgız, Yakut lehçelerinde "1. Boş, içi boş, 2. Delikli, içi boş, 3. *mecazi* Boş, işe yaramaz, değersiz" vb. anlamlarda kullanıldığı belirtilmiş, köken olarak da Moğolcadan geçtiği ileri sürülmüştür (ESTYA V, 1997: 106-107). Räsänen de kelimenin Moğolca kökenli olduğunu belirtmiştir (1969: 290). Moğolcada da *köndey* "delik, boş, boşluk; vadi, oldukça geniş vadi" şeklinde geçmektedir (MTS, 2017: 603). Kelimenin asli anlamının "boş, boşluk, oyuk vb." olduğu görülmektedir. Tüfek anlamını kazanması ise tüfek namlusunun içi boş, delikli bir demirden oluşmasına bağlanabilir.

majı (<Moğ., <Far.): Silah fitili. (OSTN IV: 2061). Destanlarda anlamı "tetik".

Mehmet Ölmez, Tuva Türkçesinde *majı* "horoz (tüfekteki)" kelimesinin kökenini soru işaretli olarak *baş+ı* şeklinde göstermiştir (2007: 214). Başka bir çalışmada aynı kelimenin Moğolca aracılığıyla Farsça *māşa* "maşa, demirci maşası" isminden geldiği öne sürülmüştür (Arçın, 2021: 79-80). Çağdaş Altay sözlüklerinde tanıklanamayan kelimenin destanlarda örneği mevcuttur:

Tenek Bökö Kan Kapçıgay'ga	"Tenek Bökö, Kan Kapçıgay'a
Küler kaptu kuulu kol mıltık berdi	Bronz kaplı pirinç tabanca verdi
Bir ***maajı****zın bılça bassa*	İkinci **tetiğ**ine bassa
Ceti takıp ulay adar	Peş peşe dokuz atar"
	(AD II, 2007: 265/2164-2167)

pöksö (<Moğ.): Silah dipçiği. (OSTN IV, 1960: 1301).

Bu kelimenin Moğolca *bögse* "arka taraf, kıç, kıça yakın kısım, geri but, kalça, kaba et" (MTS, 2017: 175) ile ilgili olduğu düşünülmektedir. Radloff, OSTN'de Altay Türkçesiyle ilgili kayıtlarda kelime başı /b-/'leri hep /p-/ olarak almıştır (Küçükballı, 2018: 89).

saadak (<Moğ.): 1. Yaya ait olan her şey. 2. Bahadır silahı. 3. Ok torbası. (OSTN IV, 1960: 383; ATS, 1999: 147; ARS, 2018: 556).

Kelime Moğolcada *sagadag* "kubur, ok kuburu, tirkeş" (MTS, 2017: 794) şeklindedir.

Teŋerinin uulı Temir Kize	"Tanrının oğlu Temir Kize
Algırıp ***saadak*** *uşta tarttı:*	Saldırıp **yay**ını çekti:
"Adanıŋ adaanın alıp cürgen bolzoŋ	'Babanı savunmaya geldiysen,
Adış bolzın bu cerge!" dep	Atışma olsun bu yerde' deyip"
	(AD III, 2007: 38/109-112)

sorko (<Moğ.): Tüfeğe barut dökmeye yarayan çubuk (ATS, 1999: 157; ARS, 2018: 602).

Bu kelimenin Moğolcadaki *sorugul* "boru, şırınga, tüp; kamış; sorma aleti, emme aleti" (MTS, 2017: 874) ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yine Altaycada *sorugul* ile benzer olarak OSTN'de *sorgūl* "boru çubuğu" (OSTN IV, 1960: 546), *sorōl* "ağızlık" (OSTN IV 1960: 544); ATS'de *sorāl~sorūl* "ağızlık, zıvana" (1999: 157); ARS *sorgūl* "ağızlı, çubuk" (2018: 602) kayıtları mevcuttur. Kelimenin Moğolca *soru-* "emmek, sormak" fiili üzerine Moğolca *{-ga} fiilden isim yapma* eki (Kartallıoğlu, 2010: 40) getirilerek oluşturulduğu düşünülmektedir: *sorko<sorga<soru-ga*. Ayrıca kelimenin Türkçe *sor- "emmek"* fiili üzerine *{-gA} fiilden isim yapma* eki getirilerek oluşturulması da ihtimal dâhilindedir.

ülcü~üldü (<Moğ.) : Kılıç. (OSTN I, 1960: 1860; ATS, 1999: 197; ARS, 2018: 761).

Kelime Moğolcadan ödünçlenmiştir: *ildü* "kılıç, hançer, saldırma" (MTS, 2017: 507)

Altan ayrı almıs baştu	"Altmış elmas başlı
*Ak **üldü**zin tanındı*	Ak **kılıc**ını takındı
Toguzon ayrı tolbırlu	Doksan temrenli
Kandu kastak bu tanındı	Kanlı mızrağı takındı"
	(AD II, 2007: 428/103-106)

Rusçadan Alıntı Savaş Araç Gereçleri

avtomat (<Rus. автомат): Otomatik tabanca (ATS, 1999: 30).

granata (<Rus. граната): Bomba (ATS, 1999: 87; ARS, 2018: 155).

minomyat: (<Rus. Миномёт) Havan topu (ATS, 1999: 135; ARS, 2018: 470).

nagan (<Rus. наган): Bir tür tabanca (ARS, 2018: 485).

pistolet (<Rus. пистолет): Bir tür tabanca (ARS, 2018: 544).

pulemyot (<Rus. пулемёт): Makineli tüfek (ATS, 1999: 147; ARS, 2018: 551).

ştık (<Rus. штык): Süngü (ARS, 2018: 884).

tank (<Rus. танк): Tank (ATS, 1999: 168; ARS, 2018: 649).

Kökeni Belirsiz veya Karma Savaş Araç Gereçleri

mıltık (<Far. (?) + T.): Silah, tüfek. (ATS, 1999: 134; ARS, 2018: 481).

Kelime Çarlık Dönemi Altay Türkçesinde *pultuk* (OSTN IV, 1960: 1379)~multık (OSTN IV, 1960: 2197) "tüfek" şeklindedir. Kelimenin kökeniyle ilgili olarak M. Räsänen mıltık< beltä*(<Far. fatīla "fitil") + ok "ok, mermi" görüşünü öne sürmüştür (1969: 337).

Cüs tekpelü teŋeri caazın	"Yüz çentikli yayını
Carın töskö cüktendi	Omzuna yüklendi
Altan eki şıgamaldu	Altmış iki namlulu
*Ak **mıltıg**ın cüktendi*	Ak **tüfeğ**ini yüklendi"
	(AD II, 2007: 428/99-102)

kolmıltık (<T. + Far.): Tabanca (ARS, 2018: 345)

Kolmıltık ifadesi Türkçe *kol "el"* ile *mıltık "silah"* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur.

Tenek Bökö Kan Kapçıgay'ga	"Tenek Bökö, Kan Kapçıgay'a
Küler kaptu kuulu ***kolmıltık*** *berdi*	Bronz kaplı pirinç **tabanca** verdi
Bir maajızın bılça bassa	İkinci tetiğine bassa
Ceti takıp ulay adar	Peş peşe dokuz atar"
	(AD II, 2007: 265/2164-2167)

mıltık-cepsel (< Far. + T. + Moğ.): 1. Silah, teçhizat. 2. Av malzemeleri. (ARS, 2018: 481).

Bu kayıt sadece Altaycanın en güncel ve en kapsamlı sözlüğü olan *Altaysko-Russki Slovar'*da tespit edilmiştir.

tarbazan (<Ar. + Far.): Top (silah) (OSTN IIII, 1960: 873; ATS, 1999: 169; ARS, 2018: 654).

ATS'de bu kelime için "destanda" şeklinde kayıt düşülmüştür. Ancak kelime taranan Altay destanlarında tespit edilememiştir. Kelimenin yapı olarak Arapça *ḍarb* "vurma" ve Farsça *zen* "vuran" kelimelerinin birleşimiyle *(darbzen*) oluştuğu düşünülmektedir (Ayverdi, 2011: 254).

Sonuç

Çalışmamızda Altay destanlarını ve Altay Türkçesi sözlüklerini taradık. 40 adet savaş araç gereci ismi tespit ettik. Tespit edilen araç gereç isimlerinin dağılımı şu şekildedir:

1. 14 tanesi Türkçedir: *ay palta, caa, cancık, çaktırma, kamçı, kamdı, kaptıra, kaptırma, keskiş, kılış, kındak, ok, sogon, tokpok.*

2. 14 tanesi Moğolcadan alıntıdır: *cebe, cepsel, cıda, kastak, korgolcın, köö, kuyak, kündey, majı, saadak, üldü, çıkamal, pöksö, sorko.*

3. 8 tanesi Rusçadan alıntıdır: *avtomat, granata, minomyat, nagan, pistolet, pulemyot, ştık, tank.*

5. 1 tanesi Arapça ve Farsçadır: *tarbazan.*

6. 1 tanesi Türkçe, Farsça ve Moğolcadır: *mıltık-cepsel.*

7. 2 tanesi Türkçe ve Farsçadır: *mıltık, kolmıltık.*

8. 20 tanesi taranan Altay destanlarında tanıklanmıştır: *caa, cebe, cepsel, cıda, kamçı, kastak, keskiş, kılış, köö, kuyak, mıltık, kolmıltık, ok, saadak, sogon, tokpok, üldü, çıkamal, kındak, majı.*

Kısaltmalar

AD	→	Altay Destanları
Ar.	→	Arapça
ARS	→	Altaysko-Russki Slovar'
ATS	→	Altayca-Türkçe Sözlük
DLT	→	Dîvânu Lugâti't-Türk
DTS	→	Drevnetyurkskiy Slovar'
EDAL	→	An Etymological Dictionary of Altaic Languages
EDPT	→	An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

ESTYA→ Etimologiçeskiy Slovar' Tjurkskih Jazykov

Far. → Farsça

Moğ. → Moğolca

MTS → Moğolca-Türkçe Sözlük

OSTN → Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy

Rus. → Rusça

Tür. → Türkçe

Kaynakça

Arcin, S. M. (2021). *"Tuva Türkçesindeki Farsça Alıntılar Üzerine Notlar"*. Türkiyat Mecmuası. 31, 65-86.

Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (Kubbealtı Lugatı), C: I-II-III. İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Baskakov, N. A. ve Toşçakova, T. M. (1947). *Oyrotsko-Russkiy Slovar'*. Moskva: OGİZ.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: At The Clarendon Press.

Çumakayev, A. E., Ekeyev, N. V., Mayzina, A. H., Piyantinova, K. K., Tıdıkova, N. N. ve Tyunteşeva, E. V. (2018). *Altaysko-Russkiy Slovar'*. Gorno-Altaysk: S. S. Surazakova.

Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları*. C I Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları*. C II. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları*. C III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk Giriş - Metin - Çeviri - Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Fasmer, M. (1986-1987). *Etimologiçeskiy Slovar' Russkogo Yazıka, (Genişletilmiş Çev. O. N. Trubaçev),* C: I-II-III-IV, Moskva: Progress.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güner Dilek, F. (2009). *Altay Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Gürsoy Naskali, E. ve Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kartallıoğlu, Y. (2010). *Çağdaş Moğolcanın Grameri -Ses ve Şekil Bilgisi-*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Komisyon (2012). *Saxa Tılın Bıhaarıılaax Ulaxan Tıld'ıta (Bol'şoy Tolkovıy Slovar' Yakutskogo Yazıka),* C: IX. Novosibirsk: Nauka.

Küçükballı, F. N. (2018), "Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Sözlüğündeki Altay Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.

Lessing, D. F. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük (Çev. Günay Karaağaç),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Levitskaya, L. S., Dıbo, A. V. ve Rassadin, V. İ. (1997). Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov. *Obşçetyurkskiye İ Mejtyurkskiye Osnovı Na Bukvy "K", "Ḳ"*. Moskva: Rossiyskaya Akademia Nauk.

Levitskaya, L. S., Dıbo, A. V. ve Rassadin, V. İ. (2000). *Etimologiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov. Obşçetyurkskiye i Leksiçeskiye Osnovı Na Bukvy "K"*. Moskva: Rossiyskaya Akademia Nauk.

Nasilov, D. M., Nadelyayev, V. M., Sçerbak, A. M., Borovkov, T. A., Kormuşin I. V., Letyagin, N. I., Zırin, A. A., Dmitriyev, L.V. ve Tuguşeva, L.Y. (2016). *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Astana: Gılım Baspası.

Radloff, W. (1960). *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte.* C I-II-III-IV. Gravenhage: Mouton & Co.

Räsänen, M. (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs Der Türksprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

Rassadin, V. İ. (1980). *Mongolo-Buryatskiye Zaimstvovaniya V Sibirskih Tyurkskih Yazıkah*, Moskva: Akademiya Nauk SSSR.

Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnworter im Westoghusischen*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Starostin, S., Dıbo, A. ve Mudrak, O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, Leiden - Boston: Brill.

Tatarintsev, B. İ. (2004). *Etimologiçeskiy Slovar' Tuvinskogo Yazıka*, Novosibirsk: Nauka.

ORHUN YAZITLARI'NDAKİ ASKERÎ VE SİYASİ TERİMLERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ İZLERİ

Neslihan Çelik*

Dil-Kültür İlişkisi Bağlamında Türk Dili

Türk dili tarihselden moderne herhangi bir kesintiye uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Türk dilinin en eski belgelerinden olan Orhun Yazıtları, Türk dilinin günümüze kadar değişmeden geldiğini kanıtlamaktadır (Togan, 1981: 50). Türk dilinin açıklanabilir ses değişiklikleriyle günümüze kadar gelmiş olması, Türk dilinin konuşulduğu coğrafyalarda ortak yazı dili olarak kullanımının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumun en somut örneklerinden biri Köktürk Kağanlığı'dır. Köktürk Kağanlığı bir Türk konfederasyonudur ve bu konfederasyonu oluşturan her boy kendi bulunduğu coğrafyada kendi yazılı ve edebî dilini kullanırken devletin ortak yazı dili olarak ise bu konfederasyonda demografik olarak en kalabalık boy durumunda olan Oğuz Türklerinin yazılı dilini kullanmışlardır. Konuşma dilinin yazılı dilden yazı diline geçişinde asıl etken güçlü devlet hâkimiyetidir. Bu durum Köktürklerden başlamak üzere Türk dilinin tarihî her dönemi için geçerlidir. Doğuda Türk boyları ittifakının gerçekleştiği Köktürk devletinin birinci hanedanlığı döneminde Türk dili, konuşma dili seviyesinden yazılı dil seviyesine ulaşmış, hatta devlet dili olma özelliği kazanarak yazı dili olmuştur. Bu durum İkinci Köktürk Kağanlığı Dönemi'nde de pekiştirilmiştir.

Kültürün temel unsuru dildir. Dil olmadan da bir toplumun varlığından söz etmek mümkün değildir. Toplumlar, her dönemde yaşadıkları coğrafyayla ilintili olarak yeni sözcükler türetmişler ve kullanmışlardır. Bu nedenle bir dilin mevcut söz varlığına bakılarak o dili konuşan toplumun kültürü hakkında genel çıkarımlar yapılabilmektedir. Aksan, "Kısaca söylenecek olursa dil, aynı zamanda her yönüyle bir ulusun kültürünün de aynasıdır; insanın ve uygarlığın en önemli belirtisi ve aracısı dildir." demiştir (Aksan, 2003: 13). Buradan yola çıkarak Türk dilinin de Türk kültürünü yansıttığını söyleyebiliriz. Türk dili, Türk kültürünün taşıyıcısı görevini yüzyıllardır sürdürmektedir. Bir milletin konuştuğu dilin söz varlığına bakılarak o toplumda hangi kavram alanlarının ön plana çıktığı, o toplumun dünyayı algılayış biçimi, o toplumun yaşam biçimi hakkında bilgi edinebiliriz. Böylelikle, dil aracılığıyla kültürel unsurlar tarihselden moderne aktarılmış olur (Aksan, 2003). Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkan söz varlığını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Orhun Yazıtları'ndaki askerî ve siyasi terimler ve bu terimlerin kullanılış biçimleri tarih boyunca geniş coğrafyalarda hüküm sürmüş Türklerin, askerlik, devlet yönetimi ve bu çerçevede bireylerin konum ve görevlerine bakışı hakkında somut veriler elde etmemizi sağlamaktadır. Bu çalışmada Orhun Yazıtları'ndaki askerî ve siyasi terimler Muharrem Ergin neşri (Ergin, 2011) esas alınarak tespit edilmiş, söz konusu bu sözcüklerin Türkiye Türkçesinde hâlihazırda kullanılıp kullanılmadığı değerlendirilmiştir. Böylelikle Türk dilinin tarihselden moderne bir kesinti evresi geçirmeden günümüze ulaştığı Orhun Yazıtları'ndaki askerî ve siyasi terimlerin Türkiye Türkçesinde aynı fonksiyonla olmasa bile açıklanabilir ses değişiklikleri ile kullanılmaya devam etmesiyle tanıklanacaktır.

Orhun Yazıtları'ndaki Askerî Terimler

alp "alp, kahraman, cesur, yiğit"

Orhun Yazıtları'nda;

* Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, neslihan.celik@samsun.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4471-6978.

Bilge kaġan ermiş, alp kaġan ermiş.

"Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş."(KT D3)

Buyruḳı yime bilge ermiş erinç, alp ermiş, erinç.

"Buyruğu yine bilgili imiş tabi, cesur imiş tabi." (KT D3)

Alp erin ölürüp [bal]bal ḳılu birtim.

"Kahraman erini öldürüp balbal kılıverdim." (BK G7)

Clauson, *alp* sözcüğünün anlamını "cesur, yiğit, dayanıklı" olarak vermektedir (Clauson, 1972: 127). Eski Uygur Türkçesi Dönemi'nde de bu sözcük hem "yiğit, cesur" kavram alanlarını karşılamak üzere hem de "özel adlara eklenen rütbe" olarak karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 12). Kâşgarlı Mahmud, *alp* sözcüğünü, "Şecaatli. Şu atasözünde geçer: *Alp yagıda alçak çogıda* 'Yiğit, düşmanla karşılaşmada; yumuşak huylu, münakaşada sınanır' demektir. Şöyle derler:

Alp Er Toŋa öldi mü

isiz ajun kaldı mu

öḍlek öçin aldı mu

emdi yürek yırtılur

Anlamı şudur: Afrâsiyab Han öldü mü; hırçın ve kötü dünya onsuz kaldı mı; felek ondan intikamını ve öcünü aldı mı? Şimdi zamana kızmaktan ve onun saltanatına üzülmekten yürek yırtılır." diyerek tanıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982: 92; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 19).

Günümüzde bu sözcük, "yiğit, kahraman" anlamlarıyla kullanılmaya devam etmektedir (TS, 1998, C 1: 91) ancak bu sözcüğün kullanım alanı askerî bir terim olarak kullanım alanından uzaklaşmış, ilgili sözcük sıfat fonksiyonuyla kullanılmaya devam etmiştir. Bunun yanı sıra bu sözcük özel isim olarak da kullanılmaya devam etmektedir.

alpaġu, alpaġut "yiğit, kahraman, tek başına düşmana saldıran, yakalanmayan asker, subay, bir subay rütbesi (krş. *yılpagut*)"

Orhun Yazıtları'nda;

Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin aġıtıp Toŋra bir oġuş alpaġu on erig Toŋa Tigin yoġında egirip ölürtümüz.

"İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (KT K7)

Clauson, *alpaġu / alpaġut* sözcüğünün "savaşçı, yiğit, cesur" anlamındaki *alp* sözcüğünden türediğini ifade ederek, *alpağıt, alpawt, alpavıt, alpağutı, alpağu, yilpağutı, alpağutı, alpağut* şeklinde tarihî ve çağdaş lehçelerde varlığını devam ettirdiğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 128). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "bir rütbe" olarak kullanımını devam ettirmiştir (Caferoğlu, 1968: 12). Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün sadece *alpagut* biçimini vererek sözcüğü, "Cesur savaşçı. Şöyle derler:

buḍraç yeme kudurdı

alpagutın üḍürdi

süsin yana kadırdı

kelgeli met irkişür

Diyor ki: Yabaku'da bir bey olan Budraç askerleriyle döndü, kahramanlarını seçti ve gelmek için toplandı." diyerek izah etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982: 163; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 74). Türkiye Türkçesinde ilgili sözcüğün kullanımı yoktur (TS, 1998, C 1-2).

arḳuy "siper, mevzi, kale, istihkâm, çukur, dere"

Orhun Yazıtları'nda;

Arḳuy ḳarġuġ ulġartdım ok

"Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep." (T II D3)

Clauson, "arḳuy" sözcüğünün anlamını "gözetleme kulesi" olarak vermiştir (Clauson, 1972: 139). Bu sözcük hem güncel söz varlığında hem de askerî terim olarak bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

atlıġ "atlı, süvari, ata binen"

Orhun Yazıtları'nda;

[...Tab]ġaç atlıġ süsi bir tümen artuḳı yiti biŋ süg ilki kün ölürtüm.

"… Çin süvarisini, on yedi bin askeri ilk gün öldürdüm." (BK G1)

Atlıġ sözcüğünü Clauson, "atlı, atlı birlik" olarak anlamlandırmıştır (Clauson, 1972: 55). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "atlı, sipahi, süvari" kavram alanını karşılamak üzere kullanımını devam ettirmiştir (Caferoğlu, 1968: 25). Kâşgarlı Mahmud bu sözcüğün anlamını "atlı adam" olarak vermiştir (Dankoff ve Kelly, 1982: 129; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 48). Türkiye Türkçesinde "atlı" sözcüğü "atı olan; ata binmiş kimse, süvari; binek atı kullanan asker veya asker sınıfı" anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (TS, 1998: 161). 1922 yılında Manisa Alaşehir'de kurulan Süvari Binicilik ve Tatbikat Okulu, 1925 yılında İstanbul'a taşınmış, 1930 yılında söz konusu okul modernize edilmiş, II. Dünya Savaşı'ndan sonra talimgâh Karaman'a taşınmış, 1946 yılında tekrar İstanbul Ayazağa'ya taşınarak burada Süvari Yarışmalar Grubu olarak varlığını devam ettirmiştir. Süvari Yarışmalar Grubu 1978 yılında lağvedilmiş ve bu görevi Cumhurbaşkanlığı Atlı Merasim Birliği üstlenmiştir (http://kho.msu.edu.tr). Cumhurbaşkanlığı Atlı Merasim Birliği ifadesinde de görüldüğü üzere "atlı" sözcüğü "süvari" sözcüğünün yerine kullanılmıştır.

çabış "çavuş, yardımcı"

Orhun Yazıtları'nda;

Bilgesi çabışı ben ök ertim

"Bilicisi, yardımcısı bizzat bendim." (T I B7)

Orhun Yazıtları'nda *çabış* olarak kullanılan sözcüğün Kâşgarlı Mahmud, *çawuş* biçimiyle kullanıldığını söyleyerek "savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse" olarak anlamlandırmıştır (Dankoff ve Kelly, 1982: 284; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 158). Orhun Yazıtları'ndaki *çabış* sözcüğü, söz ortasında sızıcılaşma ses olayı neticesinde -b->-v- ve yuvarlaklaşma ses olayı neticesinde -ı->-u- değişimiyle Türkiye Türkçesinde çavuş biçiminde varlığını devam ettirmektedir. Askerî bir terim olarak çavuş sözcüğü, "onbaşıdan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan er rütbesi"ni karşılamak üzere kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 447).

eb "ordugâh"

Orhun Yazıtları'nda;

İlki sü taşıḳmış erti, ikin sü ebde erti.

"İlk ordu dışarı çıkmıştı, ikinci ordu merkezde idi." (BK D32)

Orhun Yazıtları'nda "ev" anlamının yanı sıra "ordugâh" anlamıyla da karşımıza çıkan bu sözcük Türkiye Türkçesinde askerî bir terim olarak kullanımını yitirmiştir (TS, 1998, C 1: 743). Türklerde günlük yaşamın içerisindeki bir sözcüğün askerî bir terim olarak karşımıza çıkıyor olması tesadüfi değildir. Söz konusu bu durum, ordu - millet anlayışının bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Yaşanılan yer anlamındaki "ev" sözcüğünün aynı zamanda askerî bir terim olarak Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkıyor olması Türk kültüründe, Türk yaşam biçiminde askerlik ile günlük yaşamın iç içe olduğunu gösteren somut bir göstergedir.

er "er, adam, insan, yiğit, asker, kişi"

Orhun Yazıtları'nda;

Umay teg ögüm ḳatun ḳutın͡ga inim kül tigin er at buldı

"Umay gibi annem hatunun devletine küçük kardeşim Kül Tigin er adını aldı." (KT D31)

Ḳan͡gım ḳaġan yiti yigirmi erin taşıḳmış

"Babam kağan on yedi erle dışarı çıkmış." (KT D11)

Clauson, sözcüğün anlamını "erkek, savaşçı, savaşan erkek" olarak vermektedir (Clauson, 1972: 192). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "erkek, kimse; efendi, bey, şehzade" kavram alanlarını karşılamak üzere kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 73). Kâşgarlı Mahmud, *er* sözcüğünü "adam" sözcüğü ile karşılamıştır (Dankoff ve Kelly: 76, 78; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 7-8). Buradan hareketle, Türklerde ordu - millet anlayışını göz önünde bulundurduğumuzda *er* sözcüğünün anlam daralmasıyla sadece "erkek" kavram alanını karşılamak üzere kullanımının Karahanlı Türkçesi Dönemi'nden itibaren başladığını düşünebiliriz. Türkiye Türkçesinde bu sözcük Anadolu ağızlarında "yiğit, kahraman, erkek" anlamlarıyla varlığını devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra bu sözcük, bugün Türkiye Türkçesinde bir askerî terim olarak da "asker, nefer" anlamıyla kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 717).

eren "er, eren, yiğit, asker, erler"

Orhun Yazıtları'nda;

Kül Tigin ögsüz aḳın binip toḳuz eren sançdı, orduġ birmedi

"Kül Tigin öksüz akına binip dokuz eri mızrakladı, merkezi vermedi." (KT K8-9)

Clauson, *eren* sözcüğünün "erkek, savaşçı, savaşan erkek" anlamlarında kullanılan *er* sözcüğünün çoğul biçimi olduğunu söylemiştir (Clauson, 1972: 232). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "yiğit, asil kimse, kahraman, asaletli er, eren, erkek" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 73). Kâşgarlı Mahmud, *eren* sözcüğünün "adam" anlamıyla kullanılan "er" sözcüğünün çoğulu olduğunu ifade etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 88; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 16). Türkiye Türkçesinde "eren" sözcüğü, "benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş, kendini Tanrı'ya adamış, ermiş, evliya, veli" olarak karşımıza çıkmaktadır (TS, 1998, C 1: 718). Türkiye Türkçesi ağızlarında bu sözcük "dost" anlamıyla Burdur ağzında ve "hayırlı çocuk" anlamıyla Kayseri ağzında varlığını devam ettirmektedir (THADS, 2019, C III: 1766).

ḳarġu, ḳarġuy "nöbetçi kulesi, dağ tepelerinde düşmanı ihbar için yapılan kule, düşmanı haber vermek için yapılan ateş kulesi; nöbetçi, muhafız"

Orhun Yazıtları'nda;

Yelme ḳarġu edgüti urġıl, basıtma timiş

"Keşif yolunu, nöbet işini çok iyi tertip et, baskın yaptırma demiş." (T I K10)

Arḳuy ḳarġuġ ulġartdım ok

"Siperi, nöbet yerini büyüttüm hep." (T II D3)

Orhun Yazıtları'nda "gözetleme kulesi, düşmanı ihbar etmek için yapılan kule" anlamlarını taşıyan *ḳarġu / ḳarġuy* sözcüğünü Clauson da "baskın uyarılarını vermek için tepesinde bir işaret bulunan bir gözetleme kulesi" olarak vermiştir (Clauson, 1972: 653). Kâşgarlı Mahmud, *kargu* sözcüğünü "dağın tepesinde minare gibi inşa edilen şey, düşman geldiği zaman, herkesin hazırlıklı olması için üzerinde ateş yakılır." ifadeleriyle açıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 322; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 184). Bugün Türkiye Türkçesinde bu sözcük kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

kedimlig "zırhlı"

Orhun Yazıtları'nda;

Üçünç Yigen Silig begi͡ŋ kedimlig toruġ at binip tegdi

"Üçüncü olarak Yigen Silig beyin giyimli doru atına binip hücum etti." (KT D33)

Orhun Yazıtları'nda "zırhlı" anlamıyla geçen sözcüğü Clauson da "koruyucu giysi giymiş, zırhlı" anlamlarıyla vermektedir (Clauson, 1972: 704). Eski Uygur Türkçesinde de *kedimlig* sözcüğünün "giyimli, zırhlı" anlamlarıyla kullanımına devam edilmiştir (Caferoğlu, 1968: 103). Türkiye Türkçesinde bu sözcük söz başında k->g- ötümlüleşmesi, söz içinde -d->-y- değişimi ve söz sonunda -g sesinin düşmesi sonucunda "giyimli" biçiminde "giyinmiş, giyinik" anlamlarında kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 858). Bunun yanı sıra Türkiye Türkçesi Uşak ağzında "keyimli" sözcüğü "giyimli, giyinmiş, kuşanmış" anlamlarında karşımıza çıkmaktadır (Gülsevin, 2002: 383). Diyarbakır ağzında da ilgili sözcük "giyimli" biçiminde kullanılmaya devam etmektedir (Erten, 1994: 157). Askerî terim olarak "giyimli" sözcüğü yerine "zırhlı" sözcüğü karşımıza çıkmaktadır.

ḳorġan, ḳurġan "kale"

Orhun Yazıtları'nda;

Amġa ḳorġan ḳışlap yazı͡ŋa Oġuzġaru sü taşıḳdımız

"Amga Kalesi'nde kışlayıp ilkbaharında Oğuz'a doğru ordu çıkardık." (KT K8)

Süsin anda sançdım, yabrıtdım [...] yarbıt[... yaşı]ma Amġı ḳorġan ḳışladıkda yut boldı

"Askerini orda mızrakladım, yıprattım …yıprat … Otuz iki yaşımda Amgı Kalesi'nde kışladıkta kıtlık oldu." (BK D31)

Orhun Yazıtları'nda "kale" anlamıyla karşımıza çıkan sözcüğü Clauson da "kale" anlamıyla vermiştir (Clauson, 1972: 158). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "kurgan, kale" olarak karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 187). Türkiye Türkçesinde Ordu, Giresun ve Trabzon ağızlarında "korgan" sözcüğü "gözetleme delikleri olan sığınak" anlamıyla kullanılmaya devam etmektedir (THADS, Ek 1, 1982: 4565). Bugün Ordu ilimizin Korgan ilçesinin adı da buradan geliyor olmalıdır.

se͡ŋgün "general"

Orhun Yazıtları'nda;

Tabġaççġaru Ḳunı seŋgünüg ıdmış

"Çine doğru Ku'yu, generali göndermiş." (T I G2)

Orhun Yazıtları'nda "general, komutan" anlamlarıyla üst düzey bir askerî rütbeyi ifade etmek üzere karşımıza çıkan *seŋgün* sözcüğü Eski Uygur Türkçesinde de karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 200) ancak bu sözcük Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

sü "ordu, asker"

Orhun Yazıtları'nda;

[Süsi üç biŋg] ermiş. Biz iki biŋg ertimiz. Süŋgüşdümüz

"Askeri üç bin imiş. Biz iki bin idik. Savaştık." (T I G9)

Ḳaġan sü taşıḳdı, On Oḳ süsi ḳalısız taşıḳdı tir

"Kağan ordu çıkardı, On Ok ordusu eksiksiz dışarı çıktı der." (T I K9)

Sü sözcüğü ordu anlamıyla Orhun Yazıtları'nda sık kullanılan bir askerî terim olarak karşımıza çıkmaktadır. "Ordu, asker" anlamındaki *sü* sözcüğü *sü süle-* şeklinde ordu sevk etmek anlamıyla da Orhun Yazıtları'nda geçmektedir. Clauson da sözcüğün anlamını "ordu" olarak vermekte ve daha sonra "sübaşı" kullanımına da dikkat çekmektedir (Clauson, 1972: 781). Bu sözcük Eski Uygur Türkçesinde de kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 213). Kâşgarlı Mahmud, *sü* sözcüğünün "askerler, ordu" kavram alanını karşılamak üzere kullanıldığını ifade etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 258; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 438). Bugün Türkiye Türkçesinde askerî bir unvan olarak kullanılan "silahlı kuvvetler içinde asteğmenden mareşale (deniz kuvvetlerinde büyük amirale) kadar rütbelere yükselebilen, özel kanunlara bağlı asker" anlamıyla kullanılan "subay" sözcüğünde (TS, 1998, C II: 2036) "sü" sözcüğü varlığını devam ettirmektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye Türkçesi İzmir, Çanakkale, Gaziantep ve Hatay ağızlarında subaşı sözcüğü "çiftlik kâhyası, çiftlik yöneticisi" anlamlarıyla; Trabzon ağzında "aşığın çiğ yanı" anlamıyla (THADS, 1978, C X: 3687) ve Kars ağzında "belediye reisi" (Ercilasun, 1983: 382) anlamında kullanılmaktadır.

süŋgüg "mızrak, süngü"

Orhun Yazıtları'nda;

[Usın] süŋgügün açdımız

"Uykusunu mızrak ile açtık." (T I K4)

Orhun Yazıtları'nda "mızrak" anlamıyla karşımıza çıkan sözcük, Dîvânu Lugâti't-Türk'te *süŋgü* biçiminde "mızrak, kargı" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmıştır (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 337; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 497). Türkiye Türkçesinde "tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah" anlamıyla varlığını devam ettirmektedir (TS, 1998, C 2: 2051). Türkiye Türkçesi Doğu Trakya ağzında da "süngü" sözcüğü varlığını devam ettirmektedir (Olcay, 1995: 80).

süŋgüş "savaşta hücum ve süngü dürtme, mızrak dürtme, harp, savaş"

Orhun Yazıtları'nda;

Ḳırḳ artuḳı yiti yolı sülemiş, yigirmi süŋgüş süŋgüşmiş

"Kırk yedi defa ordu sevk etmiş, yirmi savaş yapmış." (KT D15)

Clauson, *süŋgüş* sözcüğünün kökünün *süŋg-* olduğunu ifade ederek *süŋgüş* sözcüğünün "savaş" kavram alanını karşılamak üzere kullanıldığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 842).

Kâşgarlı Mahmud, *sü͡ngüş* sözcüğünün karşılığını "kısa mızrak; mızrakla döğüş ve savaş" olarak vermiştir (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 335; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 495). Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün kökü olan süngü sözcüğü askerî bir terim olarak "tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah" anlamıyla kullanılmakla beraber "süngüş" sözcüğü varlığını devam ettirmemektedir (TS, 1998, C 2: 2051).

tegiş "çarpışma, hücum"

Orhun Yazıtları'nda;

Sü [t]egişinde yitinç erig ḳılıçladı

"Askerin hücumunda yedinci eri kılıçladı." (KT K5)

Clauson, *tegiş*- fiilinin "savaşmak" kavram alanını karşıladığını ifade ederek, sözcüğün tarihî ve çağdaş lehçelerde açıklanabilir ses değişiklikleri ile *döğüş*-, *teyiş*- biçiminde kullanımını örneklendirmiştir. *teyiş*- sözcüğünün ise "savaşmak" kavram alanını karşılamak üzere değil, "karşılaşmak, hediye takdim etmek" kavram alanını karşılamak üzere kullanıldığını söylemiştir (Clauson, 1972: 487). Eski Uygur Türkçesinde bu sözcük "değme, temas, dokunma" kavram alanlarını karşılamak üzere kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 231). Kâşgarlı Mahmud, *tegiş* sözcüğünün "çarpışma, hücum" gibi bir kavram alanını karşılamak üzere kullanıldığına değinmemiş, sözcüğün "bir şeyin hedef veya bitiş noktası" anlamıyla kullanıldığını ifade etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 284; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 158). Türkiye Türkçesinde bu sözcük değiş biçiminde "değmek işi veya biçimi" olarak yaşamaktadır (TS, 1998, C I: 540) ancak bünyesinde Orhun Yazıtları'ndaki gibi "çarpışma, hücum" anlamlarını barındırmamaktadır.

tıl, til "haberci, casus, durumunu öğrenmek için düşmandan yakalanan esir"

Orhun Yazıtları'nda;

Kelir erser kür ökülür, kelmez erser tılıġ sabıġ alı olur tidi

"Gelirse hile toparlanır, gelmezse haberciyi, sözü alarak otur; dedi." (T I K8)

Orhun Yazıtları'nda "haberci, casus" kavram alanını karşılamak üzere karşımıza çıkan *tıl* sözcüğünün Clauson da ayrıca "muhbir, haber, gizli bilgi" anlamlarını karşılamak üzere kullanıldığını söylemiştir (Clauson, 1972: 489). Kâşgarlı Mahmud, "düşmandan ele geçirilen adam" anlamıyla bu sözcüğün kullanıldığını ifade etmiş ve "Tıl tuttım. 'Düşmandan bir adam ele geçirdim.'" diyerek ilgili sözcüğü tanıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 266; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 146). Türkiye Türkçesinde bu sözcük dil biçiminde karşımıza çıkmakta ve dil sözcüğü de "sorguya çekilmek için yakalanan tutsak" anlamlarını karşılamak üzere izah edilmektedir (TS, 1998, C 1: 586) ancak ilgili sözcüğün bahsedilen kavram alanını karşılamak üzere kullanımı yaygın değildir.

tutuḳ "bir unvan; askerî vali, vali"

Orhun Yazıtları'nda;

Tabġaç On͡g tutuḳ biş t[ümen sü kelti, sü͡ngüşdümüz?]

"Çinli Ong vali, elli bin asker geldi, savaştık."(KT D31)

[…] *birle Ḳoşu tutuḳ birle sü͡ngüşmiş.*

"[…] ile, Koşu vali ile savaşmış." (KT K1)

Eski Uygur Türkçesinde "tutuḳ" sözcüğü "askerî vali" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 255). Kâşgarlı Mahmud, bu sözcüğün bir unvan olarak kullanımına değinmemiş, sözcüğün "rehin, rehine" anlamlarıyla kullanıldığını

söylemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 287; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 160). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde "tutuk" sözcüğü Orhun Yazıtları'nda karşımıza çıkan unvan ifadesinden bağımsız, farklı anlamları karşılamak üzere kullanılmaktadır (TS, 1998, C 2: 2259). Türkiye Türkçesi Gümüşhane ağzında "tutuk" sözcüğü "görevli, işyar" anlamıyla kullanılmaktadır (THADS, 2019, C V: 4003).

uç "uç, cenah, ordu kanadı"

Orhun Yazıtları'nda;

Bizinte iki uçı sı͡ngarça artuḳ erti

"Bizden, iki ucu, yarısı kadar fazla idi." (T II B5)

Clauson, sözcüğün "sınır" anlamını dikkate alarak Oğuz lehçesinde kullanımının devam ettiğine değinmiştir (Clauson, 1972: 17-18). Eski Uygur Türkçesinde bu sözcük "uç, baş" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 261). Kâşgarlı Mahmud, "ordu kanadı" kavram alanını karşılamak üzere böyle bir sözcüğün varlığından bahsetmemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde uç sözcüğü "Türk devletlerinde genellikle sınır boylarındaki eyalet ve sancaklara verilen ad" anlamıyla açıklanmaktadır (TS, 1998, C 2: 2272) ancak Orhun Yazıtları'ndaki gibi "ordu kanadı" anlamını bünyesinde barındırarak askerî veya siyasi bir terim olarak yaşamamaktadır. Türkiye Türkçesi Ankara ağzında da bu sözcük "sınır" anlamıyla varlığını devam ettirmektedir (THADS, 2019, C VI: 4022).

yaġı "düşman"

Orhun Yazıtları'nda;

Tört bulu͡ng ḳop yaġı ermiş

"Dört taraf hep düşman imiş." (KT D2)

Ança tip Tabġaç ḳaġanḳa yaġı bolmış

"Öyle deyip Çin kağanına düşman olmuş." (KT D9)

Te͡ngri yir bulġaḳın üçün ödi͡ng[e] küni tegdük üçün yaġı boldı

"Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu." (BK D 29-30)

yaġı sözcüğü Orhun Yazıtları'nda sık kullanılan sözcüklerden biridir. Clauson, *yaġı* sözcüğünün anlamını "düşman, hasım" olarak vermektedir (Clauson, 1972: 898). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "düşman" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 279). Dîvânu Lugâti't-Türk'te *yagı* sözcüğü sıkça geçmektedir. Kâşgarlı Mahmud'un başka bir sözcüğü izah ederken tanık olarak kullandığı dörtlükte *yagı* sözcüğü şu şekilde karşımıza çıkmaktadır:

"telim başlar yuwuldı met

yagı andın yawaldı met

küçi anı͡ng kewildi met

kılıç kınka küçün sıgdı"

Savaşı tasvir ederek diyor ki: Yiğitlerin başları yuvarlandı; bunun üzerine düşmanın öfkesi yatıştı ve gücü zayıfladı. Kılıç, üzerinde duran kanlar yüzünden kına ancak kuvvet kullanarak sığdı." (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 303; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 171). Türkiye Türkçesi ağızlarında bu sözcük yağı biçiminde "düşman" sözcüğünü karşılamak üzere

kullanılmaktadır (THADS, 1979, C XI: 4119; Olcay, Ercilasun ve Aslan, 1988: 397) ancak askerî bir terim olarak kullanılmamaktadır.

yaġıçı "düşmancı, kumandan, düşmana karşı koyan"

Orhun Yazıtları'nda;

Anda ayġuçı[sı] yime ben ök ertim, yaġıçısı yime ben ök ertim

"Onlarda müşaviri yine bizzat ben idim, kumandanı yine bizzat ben idim." (T II G5-6)

Clauson, *yaġıçı* sözcüğünü ise "düşmana karşı koyan, savaşan" anlamlarıyla vermektedir (Clauson, 1972: 899). Bugün bu sözcük Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve ağızlarda yaşamamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

yaraḳ "silah"

yarıḳ "zırh, zırh ve kalkan"

Orhun Yazıtları'nda;

Teŋ͡ri yarlıḳazu bu Türk bodun ara yaraḳlıġ yaġıġ yeltürmedim, tögünlüg atıġ yügürtmedim

"Tanrı korusun, bu Türk milleti arasında silahlı düşmanı koşturmadım, damgalı atı koşturmadım." (T II D3-4)

Yarıḳında yalmasında yüz artuḳ oḳın urtı, yüziŋ͡ge başıŋ͡ga bir oḳ t[egürmedi ...]

"Zırhından kaftanından yüzden fazla ok ile vurdular, yüzüne başına bir tane değdirmedi." (KT D33)

Orhun Yazıtları'nda "silah" anlamıyla karşımıza çıkan *yaraḳ* sözcüğünü Clauson, "askerî mühimmat, teçhizat" anlamlarıyla vermektedir (Clauson, 1972: 962). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "silah" kavram alanını karşılamak üzere varlığını sürdürmüştür (Caferoğlu, 1968: 285). Türkiye Türkçesinde bu sözcük "askerî mühimmat, teçhizat" anlamlarıyla kullanılmamakla birlikte (TS, 1998, C 2: 2399) Çorum ağzında "gerekli araçlar" anlamıyla varlığını devam ettirmektedir (THADS, 1982, Ek 1: 4814).

yelme "keşif kolu, öncü"

Orhun Yazıtları'nda;

Uzun yelmeg yime ıtım oḳ

"Uzun keşif kolunu yine gönderdim hep." (T II D2)

Orhun Yazıtları'nda "keşif kolu" olarak anlamlandırılan *yelme* sözcüğünü Clauson, "teknik bir askerî terim, keşif devriyesi" olarak vermektedir (Clauson, 1972: 929). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "izci, keşşaf, piştar, öncül (asker deyimidir)" anlamlarıyla varlığını devam ettirmiştir (Caferoğlu, 1968: 292). Türkiye Türkçesinde yelmek sözcüğü halk ağzında "aceleyle, telaşla koşmak" anlamıyla kullanılmaktadır (TS, 1998, C 2: 2427). Bunun yanı sıra, "bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak" anlamıyla Isparta, Burdur, Denizli, Çanakkale, Bursa, Bilecik, Eskişehir, Çankırı, Çorum, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Ordu, Giresun, Trabzon, Maraş, Sivas, Ankara, Kayseri, Nevşehir, Niğde, Konya, Adana, İçel ve Muğla'da; "çabuk yürümek" anlamıyla Afyon, Denizli, Çanakkale, Çankırı, Ordu, Sivas, Yozgat, Kayseri ve Niğde'de; "amaçsız gezip dolaşmak" anlamıyla Balıkesir, Bolu, Çorum, Samsun ve Sivas'ta (THADS, 1979, C XI: 4238); "tez koşmak" anlamıyla Malatya'da (THADS, 1982, C XII, Ek 1: 4819); "koşmak, koşup gelmek" anlamıyla Güneybatı Anadolu'da (Korkmaz, 1994: 123); "ortalıkta amaçsız gezmek" anlamıyla Kırşehir'de (Günşen, 2000: 503);

“bir işin, bir şeyin, birinin peşinde koşmak, koşturmak” anlamıyla Giresun’da (Demir ve Aydoğdu, 2009: 696; Tekin ve Cantürk, 2018: 284) kullanılmaya devam etmektedir. Bu sözcüğün Anadolu’nun birçok yerinde hâlâ kullanılıyor olması önem arz etmektedir.

Orhun Yazıtları’ndaki Siyasi Terimler

apa tarḳan “bir unvan, büyük, yüksek (tarkan), apa tarkan, apa yargan tarkan”

Orhun Yazıtları’nda;

Ḳaŋ͡ġım Türk Bilge Ḳaġan olurtuḳında Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu ulayu şadpıt begler öŋ͡ġre Tölis begler Apa Tarḳa[n] başlayu ulayu şad[pıt] begler bu […] Taman Tarḳan Toŋ͡yuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan ulayu buyruḳ […] iç buyruḳ Sebig Kül İrkin başlayu ulayu buyruḳ bunça amtı begler ḳaŋ͡ġım ḳaġanḳa ertiŋ͡ġü ertiŋ͡ġü ti umuġ i[tdi? …]

“Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri; Kül Çor başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; önce Tölis beyleri; Apa Tarkan başta olarak, arkasından şadpıt beyleri; bu … Taman Tarkan, Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ve buyruk … iç buyruk; Sebig Kül İrkin başta olarak, arkasından buyruk; bunca şimdiki beyler, babam kağana fevkalâde fevkalâde çok iltica etti …” (BK G13-15)

Clauson, *apa* sözcüğünün çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımına da dikkat çekerek sözcüğün “ata, dede, büyükanne, baba, anne, amca, teyze, ağabey, abla, ebe” anlamlarına değinmiştir (Clauson, 1972: 5). İlgili sözcüğün Orhun Yazıtları’ndaki kullanımına baktığımızda da “yüksek, ulu, büyük” anlamlarında kullanıldığını görürüz. *Tarḳan* sözcüğünü ise Clauson, “büyük ve eski bir unvan” olduğunu ifade etmiş, sözcüğünün çoğul biçiminin de *tarḳat* olduğunu ileri sürmüştür (Clauson, 1972: 539, 540). Kâşgarlı Mahmud, hem *apa* hem de *tarḳan* sözcüğünün kullanımına ilişkin herhangi bir bilgi vermemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesinde bu sözcük siyasi bir terim olarak varlığını devam ettirmemektedir (TS, 1998, C 1-2).

ayġuçı “müşavir, musahip, söyleyici, akıl hocası”

Orhun Yazıtları’nda;

[ḳaġanı alp ermiş] ayġuçısı bilge ermiş, ḳaçan [n]eŋ͡ġ erser ölürteçi kök

“Kağanı kahraman imiş, müşaviri bilici imiş ne zaman bir şey olsa öldürecektir.” (T I D4)

Orhun Yazıtları’nda “müşavir, söyleyici, akıl hocası” anlamlarıyla karşımıza çıkan *ayġuçı* sözcüğünü Clauson “konuşan, yorumlayan” anlamlarıyla vermekte ve bu sözcüğün “bilge” anlamıyla Tonyukuk’un unvanlarından biri olduğunu da ifade etmektedir (Clauson, 1972: 271). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük “danışman, müşavir, akıl veren; kumandan” kavram alanlarını karşılamak üzere varlığını sürdürmüştür (Caferoğlu, 1968: 27). Türkiye Türkçesinde *ayguçı* sözcüğü kullanılmamaktadır ancak bu kavram alanını karşılamak üzere “danışman” sözcüğü “bilgi ve düşüncesi alınmak için kendisine danışılan görevli kimse, müşavir” anlamlarıyla kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 527).

başlıġ “başkanı olan”

Orhun Yazıtları’nda;

… anda berüki Suḳ başlıġ Soġdaḳ bodun ḳop kelti, yükünti […]

“ondan berideki Suk başlı Soğdak milleti hep geldi, baş eğdi ...” (T II G2)

Clauson, *başlıġ* sözcüğünün tarihî ve çağdaş lehçelerde “komutan, şef” anlamlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 381). Kâşgarlı Mahmud, eserinde *başlıġ* sözcüğünün böyle bir kullanımından söz etmemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesinde sondaki -ġ sesinin düşmesiyle bu sözcük “başlı”

biçiminde yaşamaktadır ancak karşıladığı kavram alanı Orhun Yazıtları'ndaki gibi "başkanı olan" şeklinde değil, organ adı olarak "başı olan" biçimindedir (TS, 1998, C 1: 240).

beg "bey"

Orhun Yazıtları'nda;

Keligme beglerin bodunın itip yığıp, azça bodun tezmiş erti, On Oḳ süsin sületdim

"Gelen beylerini, milletini tanzim edip yığıp az miktarda millet kaçmıştı, On Ok ordusunu sevk ettim." (T II B8)

Clauson, beg sözcüğünü "bir kabilenin ya da klanın başkanı veya başı" olarak ifade etmektedir (Clauson, 1972: 322-323). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük, "bey, efendi; şehzade, prens; erkek, eş, koca" anlamlarıyla kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 37). Kâşgarlı Mahmud, bu sözcüğün ilk anlamını "bey, emir" olarak vermiş ve bunun yanı sıra "kadının kocası. O, evinde beye (emîre) benzetilir diyerek ilgili sözcüğün ikinci kullanım alanından da söz etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 228; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 411). Söz sonundaki -g>-ğ>-y değişimi ile bu sözcük Türkiye Türkçesi devlet dilinde yaşamaktadır ancak siyasi terim olarak değil, erkek adlarından sonra bir saygı sözü olarak kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 278-279). Türkiye Türkçesi ağızlarında da bu sözcük "bey" anlamıyla "beğ" biçiminde (THADS, 1965, C II: 597; Caferoğlu, 1995: 224) ve "bey" biçiminde varlığını devam ettirmektedir (Erten, 1994: 150; Olcay, 1995: 54).

bilge "hâkim, müşavir"

Orhun Yazıtları'nda;

Bilge Ḳaġan u[çdı?]

"Bilge Kağan uçtu." (BK B2)

Bilge Tonyuḳuḳ ben özüm Tabġaç ili͡ŋge ḳılındım.

"Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım." (T I B1)

Clauson, *bilge* sözcüğünün eski dönemlerde bir unvan olarak kullanıldığını ve bu sözcüğün "Bilge Kağan" kullanımında "bilge adam" anlamıyla, "Bilge Tonyukuk" kullanımında "danışman Tonyukuk" anlamıyla karşımıza çıktığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 340). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük, "bilge, bilgili kişi" anlamlarıyla varlığını devam ettirmiştir (Caferoğlu, 1968: 42). Kâşgarlı Mahmud da *bilge* sözcüğünü "akıllı; âlim; bilge, hâkim" anlamlarıyla açıklamış ve şu şiirle sözcüğün kullanımını tanıklamıştır:

bilge erig eḍgü tutup sözin işit

erḍemini ögrenipen ışka süre

"Diyor ki: Âlim, akıllı ve bilge kişiyi iyi tut ve sözünü dinle. Onda bulunan edep ve erdemi öğren ve öğrendiklerini kullan." (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 324; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 185). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde bu sözcük "bilgili, iyi ahlaklı, olgun ve örnek (kimse), hâkim" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 294) ancak bu sözcüğün siyasi bir terim olarak Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde karşılığı yoktur.

bodun "kavim, millet, halk"

Orhun Yazıtları'nda;

Bilge Tonyuḳuḳ ben özüm Tabġaç ili͡ŋge ḳılındım. Türk bodun Tabġaçḳa körür erti

"Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çin'e tâbi idi." (T I B1)

Bodun sözcüğü Orhun Yazıtları'nda etkin ve işlek bir biçimde kullanılmıştır. Clauson bu sözcüğü *bod* sözcüğünün çoğulu olarak ifade etmiş ve "bir hükümdar tarafından yönetilen boylar" anlamıyla izah etmiştir (Clauson, 1972: 306). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "millet, halk" anlamıyla kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 51). Kâşgarlı Mahmud, *bodun* sözcüğünü "Çiğil lehçesinde raiyyet, avam tabakası" olarak tanımlamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 304; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 172). Türkiye Türkçesinde bu sözcük yerine siyasi bir terim olarak "millet" sözcüğü kullanılmaktadır (TS, 1998, C 2: 1563).

boyla "bir unvan, boyla baga tarkan"

Orhun Yazıtları'nda;

Bilge Tonyuḳuḳ Boyla Baġa Tarḳan birle İltiriş Ḳaġan boluyın biriye Tabġaçıġ öŋ͡gre Ḳıtan͡yıġ yırıya Oġuzuġ öküş ök ölürti

"Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İltiriş Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oğuzu pek çok öldürdü." (T I B6-7)

Clauson, "boyla" sözcüğünün anlamını "kesin önemi belirsiz olan yüksek bir unvan" olarak vermiştir (Clauson, 1972: 385). Eski Uygur Türkçesinde bu sözcük "rütbe, unvan" olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 49). Kâşgarlı Mahmud, bu sözcüğün kullanımına dair herhangi bir bilgi vermemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında bu sözcük kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

bölün "vezir"

Orhun Yazıtları'nda;

tüpüt ḳaġanda bölün kelti

"Tibet kağanından vezir geldi." (KT K12)

Bölün sözcüğü Orhun Yazıtları'nda "vezir" kavram alanını karşılamak üzere bir yerde karşımıza çıkmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, ilgili sözcüğün kullanımına dair herhangi bir bilgi vermemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında bu sözcük kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

buyruġ "bir unvan, vezir, nazır, yüksek memur, buyruk"

Orhun Yazıtları'nda;

Ulayu ini yiginüm oġlanım biriki oġuşum bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar ...] Toḳuz Oġuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid ḳatıġdı tıŋ͡gla

"Bilhassa küçük kardeş, yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Oğuz Tatar … Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle." (KT G1-2)

Clauson, bu sözcüğün *buyur-* fiil kökünden türetildiğini ifade ederek "emir almış" biçiminde anlamlandırılabileceğini söylemiştir (Clauson, 1972: 387-388). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "buyruk (rütbe)" anlamıyla kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 54). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kâşgarlı Mahmud, *bıruk* sözcüğünü açıklarken "Devlet büyüklerini derecelerine göre hakanın yanında oturtan adamın adı. Aslı buyruktur; manası 'emir'dir (emr); çünkü o, onlara bu iş için emir verir." olarak açıklamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 162). Dankoff ve Kelly de *bıruk* sözcüğünü "emir" sözcüğü ile karşılayarak izah etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 290). Türkiye Türkçesinde bu sözcük yaygın olarak "belirli bir davranışta bulunmaya zorlayıcı söz, emir, ferman" anlamında varlığını devam

ettirmektedir (TS, 1998, C 1: 363). Isparta, Denizli, Kütahya ağızlarında bu sözcük "önder, amir, sözcü" anlamlarıyla Orhun Yazıtları'ndaki fonksiyonuyla kullanılmaktadır (THADS, 1993, C II: 808).

çor "bir unvan: önder, rehber"

Orhun Yazıtları'nda;

Ang ilki Tadığı͡ŋ Çoru͡ŋ boz [atıġ binip tegdi. Ol at anda] ölti

"En önce Tadıgın, Çorun boz atına binip hücum etti. O at orda öldü." (KT D32-33)

Clauson, *çor* sözcüğünü, "kağandan küçük, beyden büyük bir unvan" olarak tanımlamıştır (Clauson, 1972: 427). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "bir rütbe" olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 65). Kâşgarlı Mahmud, *çor* sözcüğünün bu şekilde bir kullanımından bahsetmemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında bu sözcük kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

ıduḳ ḳut "bir unvan; Basmıl hükümdar unvanı"

Orhun Yazıtları'nda;

Yigirmi yaşıma Basmıl Iduḳ [Ḳu]t oġuşum bodun erti, arḳış ıdmaz tiyin süledim

"Yirmi yaşımda, Basmıl Iduk Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim." (BK D25)

Clauson, *ıduḳ ḳut* sözcüğünü "cennetin kutsal lütfu" olarak açıklayarak eski dönemlerden itibaren bazı boylar tarafından kraliyet unvanı olarak kullandığını söylemiştir (Clauson, 1972: 46). Eski Uygur Türkçesinde bu sözcük "rütbe" olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 85). Kâşgarlı Mahmud, *ıḍuk* sözcüğünü "mübarek olan her şey" olarak izah etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 107; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 31). *kut* sözcüğünü de Kâşgarlı Mahmud, "talih ve şans" sözcükleriyle izah etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 257; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 140). Türkiye Türkçesinde "kut" sözcüğü "uğur, baht, talih; mutluluk" kavram alanlarını karşılamak üzere kullanılmaktadır (TS, 1998, C 2: 1424) ancak bu sözcük siyasi bir terim olarak kullanılmamaktadır.

il "il, el, memleket, ülke, vatan, millet, devlet, halk, devlet düzeni"

Orhun Yazıtları'nda;

Bilge Tonyuḳuḳ ben özüm Tabġaç ili͡ŋge ḳılındım. Türk bodun Tabġaçḳa körür erti

"Bilge Tonyukuk ben kendim Çin ilinde kılındım. Türk milleti Çin'e tâbi idi." (T I B1)

Clauson bu sözcüğü "asıl anlamı bağımsız bir hükümdar tarafından idare edilen ve yönetilen siyasi bir birim" olarak açıklamaktadır (Clauson, 1972: 121). Eski Uygur Türkçesinde de "il, memleket; devlet" kavram alanlarını karşılamak üzere bu sözcük varlığını devam ettirmiştir (Caferoğlu, 1968: 92). Kâşgarlı Mahmud "il" sözcüğünü "eyalet, vilayet, beyin hâkimiyetindeki bölge" ifadeleriyle tanımlamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C 1: 96; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 23). Türkiye Türkçesinde "ülke, yurt" anlamında da kullanılan sözcüğün ilk anlamı "merkezî yönetimin, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara, kamu hizmetlerinin gereklerine göre, ülke üzerinde yayılmış, bir vali yönetimindeki en önemli bölümü, vilayet"tir (TS, 1998, C 1: 1064). Türkiye Türkçesi İstanbul ağzında "vatan" anlamıyla varlığını sürdüren bu sözcük (THADS, 1974, C VII: 2517), Diyarbakır ağzında "il, vilayet" anlamıyla (Erten, 1994: 160), Kırşehir ağzında da "yurt, memleket" anlamlarıyla (Günşen, 2000: 484) kullanılmaktadır.

ınançu "bir unvan, inançu apa yargan tarkan"

Orhun Yazıtları'nda;

Inançu Apa Yarġan Tarḳan atıġ [b]irtim. [An]ı ögtürt[üm]

"İnançu Apa Yargan Tarkan adını verdim. Onu övdürdüm." (KT B1)

Clauson, bu sözcüğün anlamını "güvenilir, inanılır, emin" olarak vermiştir ve sözcüğü *ınanç* maddesi içerisinde değerlendirerek *ınançı* biçimindeki kullanımlarını da örneklendirmiştir (Clauson, 1972: 187). Kâşgarlı Mahmud, "güvenilir bey" anlamıyla *ınanç beg* kullanımını vererek *ınanç* sözücğünün "güvenilir kişi" anlamıyla kullanıldığını ifade etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 155; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 67). Türkiye Türkçesinde "inan-" kökü ve bu kökten türetilen "inanç" sözcüğü varlığını devam ettirmektedir (TS, 1998, C 2: 1080) ancak bu sözcük siyasi bir terim olarak kullanılmamaktadır.

ilig "hükümdar"

Orhun Yazıtları'nda;

Eçim ḳaġan ili ḳamşaġ boltuḳında bodun ilig ikegü boltuḳında İzgil bodun birle süŋüşdümüz

"Amcam kağanın ili sarstığında; millet, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık." (KT K3)

Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "hükümdar, kral" anlamıyla karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 92). Kâşgarlı Mahmud, *ilig* sözcüğünün "hükümdar" anlamıyla kullanımından söz etmemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, 1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün kökü olan "il" sözcüğü varlığını devam ettirmekle birlikte (TS, 1998, C 1: 1064), "ilig" sözcüğü ortak yazı dilinde ve ağızlarda kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

illig "illi, vatanlı, memleketli, ülkeli, devletli"

Orhun Yazıtları'nda;

Teŋri yarlıḳaduk üçün illigig ilsiretmiş, ḳaġanlıġıġ ḳaġansıratmış, yaġıġ baz ḳılmış, tizligig sökürmiş, başlıġıġ yükündü[rmiş

"Tanrı lütfettiği için illiyi ilsizletmiş, kağanlıyı kağansızlatmış, düşmanı tâbi kılmış, dizliye diz çöktürmüş, başlıya baş eğdirmiş." (KT D15)

Clauson bu sözcüğün ilk olarak "krallığa sahip olmak" anlamıyla kullanıldığını, kısa süre sonra bu sözcüğün "kral" anlamıyla kullanıldığını ifade etmektedir (Clauson, 1972: 141). Osmanlı Devleti'nde bu sözcük "devletli" biçiminde "paşa, vezir vb. devlet adamlarına verilen unvan" olarak karşımıza çıkmaktadır (TS, 1998, C 1: 574). Ancak bugün Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün siyasi terim olarak kullanım alanı yoktur.

ilteber "bir unvan, umumî vali, kumandan"

Orhun Yazıtları'nda;

Uyġur il[t]eber yüzçe erin ilg[er]ü t[ezip bardı? ...]

"Uygur valisi yüz kadar askerle doğuya kaçıp gitti …" (BK D37)

Clauson, *ilteber* sözcüğünü "üstün bir hükümdara tâbi olan bir boy hükümdarına verilen unvan" olarak tanımlamıştır (Clauson, 1972: 134). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "hükümdara bağlı yüksek devlet memuru rütbesi" olarak kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 93). Kâşgarlı Mahmud, bu unvanın kullanımına ilişkin bilgi vermemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982,

1984; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014). Bu sözcük Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve ağızlarda kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

irkin "bir unvan, Kül İrkin, Ulug irkin; Karluk büyüklerinin unvanı"

Orhun Yazıtları'nda;

Anda kisre Yir Bayırḳu Uluġ İrkin yağı boldı

"Ondan sonra Yir Bayırkunun Ulu İrkini düşman oldu." (KT D34)

Clauson, *irkin* sözcüğünü *ilteber, çor* sözcükleri ile birlikte açıklamış ve "kağandan daha azı ve beyden daha fazlası, küçük bir konfederasyonun başkanı" anlamını vermiştir (Clauson, 1972: 427). Türkiye Türkçesinde bu sözcüğün kullanım alanı yoktur (TS, 1998, C 1-2).

ḳaġan "kağan, hakan, hükümdar"

Orhun Yazıtları'nda;

Anda ötrü ḳaġanıma ötüntüm

"Ondan sonra kağanıma arz ettim." (T I G5)

Clauson, *ḳaġan* sözcüğünün "bir boyun veya halkın bağımsız bir hükümdarı anlamında devralınan büyük bir antik unvan" anlamını vermiş (Clauson, 1972: 611) ve *ḳaġan* sözcüğü ile *han* sözcüğü arasında düzey, statü bakımından farklılık olduğunu ifade etmiştir (Clauson, 1972: 630). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "hakan, kağan" anlamlarıyla varlığını sürdürmüştür (Caferoğlu, 1968: 161). Türkiye Türkçesinde bu sözcük "(hakan sözünün eski biçimi) hanların bağlı olduğu devlet başkanı, imparator" olarak tanımlanmakta (TS, 1998, C 2: 1156) ve bu sözcük bugün siyasi terim olarak herhangi bir kavram alanını karşılamamaktadır ancak kişi adı olarak işlek bir biçimde kullanılmaktadır.

ḳan "han"

Orhun Yazıtları'nda;

Türk Bodun ḳanın bulmayın Tabġaçda adrıldı, ḳanlandı

"Türk milleti hanını bulmayıp Çin'den ayrıldı, hanlandı." (T I B2)

Clauson, bu sözcüğün önceleri "kağan" kavram alanını karşıladığını ancak daha sonra kağandan sonra gelen kişi için kullanılan bir unvan adı olduğunu belirtmiştir (Clauson, 1972: 630). Eski Uygur Türkçesinde *ḳan* sözcüğü "han, hükümdar, şehzade" anlamlarında kullanımını sürdürmüştür (Caferoğlu, 1968: 164). Türkiye Türkçesinde bu sözcük "Osmanlı padişahlarının adlarının sonuna getirilen unvan; Doğu ülkelerinde yerli beyler ve Kırım girayları için kullanılan unvan" olarak açıklanmakta (TS, 1998, C 1: 939) ve bu sözcük de "kağan" sözcüğü gibi siyasi terim olarak herhangi bir kavram alanını karşılamamaktadır ancak yine "kağan" sözcüğü gibi kişi adı olarak işlek bir biçimde kullanılmaktadır.

ḳara bodun "halk tabakası, halk kütlesi, avam"

Orhun Yazıtları'nda;

Ḳara bodun ḳaġanım kelti tip ög[di ...]ḳa at birtim

"Halk kütlesi kağanım geldi deyip övdü ... ad verdim." (BK D41)

Clauson, *ḳara bodun* sözcüğünü "halk tabakası" olarak izah etmiştir (Clauson, 1972, 306). Kâşgarlı Mahmud, *bodun* sözcüğünün "kavim, halk, insan topluluğu, Çiğil lehçesinde raiyyet, avam tabakası" anlamlarıyla kullandığını söylemiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I:

304; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 172). Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve ağızlarda bu terim kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

ḳatun "hatun, kraliçe"

Orhun Yazıtları'nda;

Türk bodunuġ atı küsi yoḳ bolmazun tiyin ḳaŋ͡ġım ḳaġanıġ ögüm ḳatunuġ kötürmiş teŋ͡ri il birigme teŋ͡ri Türk bodun atı küsi yoḳ bolmazun [tiyin özümin ol teŋ͡ri] ḳaġan olurtdı erinç.

"Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı, annem hatunu yükseltmiş olan Tanrı, il veren Tanrı, Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye, kendimi o Tanrı kağan oturttu tabi." (KT D25-26)

Ḳatun yoḳ bolmış erti

"Hatun yok olmuştu." (T I K7)

Clauson, *ḳatun* sözcüğünün *ḳaġan* ve *han* sözcükleri ile ilintili olabileceğini ifade edip sözcüğün Soğdca kökenli olabileceği üzerinde durmuştur. Sözcüğün anlamını da "kağanın eşi" olarak açıklamıştır (Clauson, 1972: 602). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "hatun, kadın, kraliçe" anlamlarıyla kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 171). Kâşgarlı Mahmud, *kātun* sözcüğünü "Afrâsiyab soyundan gelen bütün kadınların unvanı" olarak açıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 311; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 177). Türkiye Türkçesinde *katun* sözcüğü "kadın" ve "hatun" olmak üzere açıklanabilir fonetik değişikliklerle iki şekilde varlığını devam ettirmektedir. "Kadın" sözcüğü Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde "dişi cinsten erişkin insan, erkek veya adam karşıtı" olarak açıklanmaktadır (TS, 1998, C 2: 1148). "Hatun" sözcüğü "kadın" anlamının yanı sıra "yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan" anlamıyla da izah edilmiştir ancak bugün Türkiye Türkçesinde bu sözcük siyasi terim olarak kullanımdan uzak "kadın" anlamıyla kullanılmaktadır (TS, 1998, C 1: 958).

ḳunçuy "hatundan bir derece aşağı kadın, prenses"

Orhun Yazıtları'nda;

Ögüm ḳatun ulayu öglerim ekelerim keliŋ͡günüm ḳunçuylarım bunça yime tirigi küŋ͡ boldaçı erti, ölügi yurtda yolta yatu ḳaldaçı ertigiz

"Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca yaşayanlar cariye olacaktı, ölenler yurtta yolda yatıp kalacaktınız." (KT K9)

Clauson, *ḳunçuy* sözcüğünün imparatorun kızı anlamındaki Çince *kung chu* sözcüğünden geldiğini ifade etmiştir. Çin imparatorunun sözde kızlarının gözde kağanlara gelin olarak gönderilmesi ile Türkçeye bu sözcüğün geçtiğini ifade eden Clauson, bu sözcüğün kısa süre sonra, karı - kocalardan herhangi birinin asil olmaması durumunda bile "eş, karı" kavram alanını karşılamak üzere kullanılmaya başladığını söylemiştir (Clauson, 1972: 635). Bu sözcük Eski Uygur Türkçesi metinlerinde de "prenses" anlamıyla kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 186). Kâşgarlı Mahmud, *kunçuy* sözcüğünü "Kadınların soylu olanı. Bu, hatundan bir derece aşağıdadır. Bundan *kātun kunçuy* denir." diyerek açıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 274; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 451). Türkiye Türkçesi devlet dilinde ve ağızlarında bu sözcük varlığını devam ettirmemektedir (TS, 1998, C 1-2).

oġuş "oymak, hısım, akraba, kabile, soy sop"

Orhun Yazıtları'nda;

Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin aġıtıp Toŋ͡ra bir oġuş alpaġu on erig Toŋ͡ga Tigin yoġında egirip ölürtümüz

"İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük." (KT K7)

Clauson, *oġuş* sözcüğünün *uguş* biçimini vererek ilgili sözcüğü "erken dönemde bir boy veya klandan daha küçük ancak bir aileden daha büyük bir birim" olarak açıklamıştır (Clauson, 1972: 96). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "kabile, soy sop, aile, klan, nesil" anlamıyla varlığını sürdürmüştür (Caferoğlu, 1968: 140). Kâşgarlı Mahmud, sözcüğü "aşiret" olarak tanımlamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 104; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 29). Türkiye Türkçesi Çankırı ağzında bu sözcük "erkek çocuk" anlamıyla kullanılmaktadır (THADS, 2019, C V: 3274) ancak bu sözcük siyasi bir terim olarak kullanılmamaktadır.

ordu "merkez, payitaht; kağanın oturduğu yer, hakanın oturduğu şehir, ordugâh, karargâh"

Orhun Yazıtları'nda;

Oġuz yaġı orduġ basdı

"Oğuz düşman, merkezi bastı." (KT K8)

Clauson, *ordu* sözcüğünün "kraliyet ikametgâhı, saray" kavram alanını karşıladığını ifade etmiş, ardından batı sahasında ilgili sözcüğün "askerî kamp" kavram alanını karşılamak üzere kullanıldığını ve daha sonra da askerî bir terminoloji olarak en büyük askerî oluşum türü olan "ordu" kavram alanını karşıladığını söylemiştir (Clauson, 1972: 203). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük "saray, ordugâh" anlamıyla kullanımını sürdürmüştür (Caferoğlu, 1968: 142). Kâşgarlı Mahmud, "ordu" sözcüğünün "beyin oturduğu şehir" anlamıyla kullanıldığını ifade etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 148; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 62). Türkiye Türkçesi devlet dilinde "ordu" sözcüğü "bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü" olarak izah edilebilmektedir (TS, 1998, C 2: 1692). Türkiye Türkçesi Doğu Trakya ağzında da "ordu" kavram alanını karşılamak üzere bu sözcük varlığını devam ettirmektedir (Olcay, 1995: 76).

şad "bir unvan, şad; Türk devletinin batı kısmının başkanı, yabgu ve şad"

Orhun Yazıtları'nda;

Eçim ḳaġan olurtukda özüm Tarduş bodun üze şad ertim

"Amcam kağan oturduğunda kendim Tarduş milleti üzerinde şad idim." (KT D17)

İnim Kül Tigin birle iki şad birle ölü yitü ḳazġandım

"Küçük kardeşim Kül Tigin ile, iki şad ile öle yite kazandım." (KT D27)

Clauson, *şad* sözcüğünü, "Türkçede, muhtemelen kağandan sonra gelen ve kağan tarafından yakın bir akrabaya, küçük erkek kardeşe veya oğula verilen unvan, genellikle kağanın topraklarının bir kısmını yönetme görevini, yani vali olma görevini de beraberinde taşıyan kişi" anlamıyla açıklamıştır (Clauson, 1972: 866). Türkiye Türkçesinde bu sözcük kullanılmamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

şadpıt, şadapıt "bir unvan; şadpıt beyleri"

Orhun Yazıtları'nda;

Ulayu ini yiginüm oġlanım biriki oġuşum bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar ...] Toḳuz Oġuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid ḳatıġdı tıŋ͡ġla

"Bilhassa küçük kardeş, yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Oğuz Tatar … Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle." (KT G1-2)

Clauson, *şadapıt* sözcüğünün *şad* sözcüğünden türemiş olabileceğini ve şadın maiyeti, onun çevresindeki kişiler anlamıyla karşılanabileceğini ifade etmiştir (Clauson, 1972: 867). Bu sözcük, Türkiye Türkçesinde yaşamamaktadır (TS, 1998, C 1-2).

tamġaçı "mühürdar, kâtip, damgacı"

Orhun Yazıtları'nda;

On oḳ oġlum Türgiş ḳaġanda Maḳaraç tamġaçı Oġuz Bilge Tamġaçı kelti

"On Ok oğlum Türgiş kağanından Makaraç mühürdar, Oğuz Bilge mühürdar geldi." (KT K13)

Clauson, *tamġaçı* sözcüğünün kökünü *tamġa* olarak vermiş ve *tamga* sözcüğünün anlamını da "resmî unvan, görevleri damga ile ilgili olan memur" olarak açıklamıştır (Clauson, 1972: 505). Eski Uygur Türkçesinde de *tamġa* sözcüğü "damga, mühür" olarak karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 222). Kâşgarlı Mahmud da *tamga* sözcüğünün anlamını "hakan vb.'nin damgası" olarak vermiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 321; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 184). Türkiye Türkçesinde bu sözcük, söz başında ötümlüleşme sonucunda "damga" biçiminde "bir şeyin üzerine bir nişan, bir işaret basmaya yarayan araç; bu araçla basılan nişan, işaret; bir şeyin kime, hangi çağa ait olduğunu gösteren belirgin iz, işaret, nitelik" anlamlarıyla yaşamaktadır (TS, 1998, C 1: 524). Bunun yanı sıra "tamga" sözcüğü herhangi bir ses değişikliğine uğramadan günümüzde Tokat ağzında "im, damga" anlamını karşılamak üzere "tamga" biçiminde kullanılmaktadır (THADS, 1982, Ek 1: 4736). Tamga sözcüğü iç seste -g->-ğ- değişimi ile; "benek, nokta" kavram alanını karşılamak üzere Konya ağzında (THADS, 1978, C X: 3817) ve "mühür, damga" kavram alanını karşılamak üzere Artvin ağzında (Turan, 2006: 285) varlığını sürdürmektedir. Damgacı sözcüğü ise Türkiye Türkçesinde "damga vurmakla görevli kimse" anlamıyla varlığını devam ettirmektedir. Kars ağzında tamgacı sözcüğü "yazman, kâtip" anlamını karşılamak üzere kullanımını sürdürmektedir (THADS, 1978, C X: 3817).

tarḳat "bir unvan, vezir, nazır; tarkanlar"

Orhun Yazıtları'nda;

Ulayu ini yiginüm oġlanım biriki oġuşum bodunum biriye şadpıt begler yırıya tarḳat buyruḳ begler Otuz [Tatar ...] Toḳuz Oġuz begleri bodunı bu sabımın edgüti eşid ḳatıġdı tı͡ngla

"Bilhassa küçük kardeş, yeğenim, oğlum, bütün soyum, milletim, güneydeki şadpıt beyleri, kuzeydeki tarkat, buyruk beyleri, Oğuz Tatar … Dokuz Oğuz beyleri, milleti! Bu sözümü iyice işit, adamakıllı dinle." (KT G1-2)

Clauson, *tarḳat* sözcüğünün *tarḳan* sözcüğünün çoğulu olduğunu ifade etmiştir ve Prof. Pulleyblanks'ın *tarḳan* sözcüğünün de üst rütbede bir unvanı temsil ettiğine dair görüşüne katıldığını söyleyerek *tarḳan* sözcüğünün karşıladığı kavram alanını, *tigin* sözcüğünün karşıladığı kavram alanına benzetmiştir (Clauson, 1972: 539-540). Eski Uygur Türkçesinde de *tarḳat* sözcüğü Orhun Yazıtları'nda olduğu gibi "bir rütbe" olarak karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 226). Bugün Türkiye Türkçesinde tarkan sözcüğü, yalnızca özel isim olarak varlığını devam ettirmektedir.

tigin "prens, hakan oğullarına verilen unvan"

Orhun Yazıtları'nda;

Oza [k]elmiş süsin Kül Tigin aġıtıp To͡ngra bir oġuş alpaġu on erig To͡nga Tigin yoġında egirip ölürtümüz

“İlerleyip gelmiş ordusunu Kül Tigin püskürtüp, Tongradan bir boyu, yiğit on eri Tonga Tigin mateminde çevirip öldürdük.” (KT K7)

Clauson, *tigin* sözcüğünü, “yönetici kağanın oğlu veya torunu gibi sınırlı anlamda prens” olarak tanımlamış ve önemi azalan bir onur unvanı olarak çok daha az sınırlı bir anlamda kullandığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 483). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcük Orhun Yazıtları’nda kullanıldığı biçimiyle “prens, şehzade, unvan” olarak kullanılmaktadır (Caferoğlu, 1968: 238). Kâşgarlı Mahmud, *tigin* sözcüğünün asıl anlamının köle olduğunu, gümüş gibi temiz renkli köle anlamıyla “kümüş tigin” kullanımının ve dayanıklı köle anlamıyla “alp tigin” kullanımının varlığından bahsetmiştir. Daha sonra bu ismin özel olarak Hakaniye oğulları için kullanılmaya başlandığını ifade etmiştir (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 314; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 178). Türkiye Türkçesinde bu sözcük yerine Fransızca “prince” sözcüğünden gelen “prens” sözcüğü kullanılmaktadır ve ilgili sözcük “hükümdar ailesinden olan erkeklere verilen unvan; bir prensliğin başında bulunan kimse; bazı ülkelerde en yüksek soyluluk unvanı” anlamlarını karşılamaktadır (TS, 1998, C 2: 1824). Ancak bu sözcük Türkiye Türkçesinde siyasi bir terim anlamını bünyesinde taşımamaktadır.

törü “töre, kanun, nizam, örf ve adet, görenek, düzen, tören, devlet nizamı”

Orhun Yazıtları’nda;

Ol törüde üze eçim ḳaġan olurtı.

“O töre üzerine kağan oturdu.” (KT D16)

İlig tutup törü[g itmiş. Özi ança kergek bolmış.]

“İli tutup töreyi düzenlemiş. Kendisi öylece vefat etmiş.” (BK D4)

Clauson, *törü* sözcüğünü “geleneksel, örf, adet, yazılı olmayan hukuk, Türk pagan döneminin temel siyasi terimlerinden biri” olarak açıklamaktadır (Clauson, 1972: 531). Eski Uygur Türkçesinde de bu sözcüğün karşıladığı kavram alanı değişmeden devam etmektedir (Caferoğlu, 1968, 250). Kâşgarlı Mahmud *törü* sözcüğünü “örf, âdet” sözcükleriyle açıklamış ve “İl kalır törü kalmas ‘Ülke bırakılır, örf, âdet bırakılmaz’” atasözü ile *törü* sözcüğünün Türk kültür tarihindeki yerini tanıklatmıştır (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 264; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 443). Türkiye Türkçesinde töre sözcüğü, “bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş davranış ve yaşama biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü; bir toplumdaki ahlaki davranış biçimleri” anlamlarıyla varlığını devam ettirmektedir (TS, 1998, C 2: 2244). Türkiye Türkçesi Van ağzında töre sözcüğü “eğitim, görgü” anlamlarıyla, Yalova, İstanbul ağzında “mahkeme” anlamıyla (THADS, 1978, C X: 3983); Erzurum ağzında “töre, âdet, ahlak, usul” anlamlarıyla (Gemalmaz, 1995: 314); Kars ağzında “âdet, gelenek” anlamlarıyla (Ercilasun, 1983: 384) varlığını sürdürmektedir. Bunun yanı sıra Eski Türkçedeki kullanımıyla aynı biçimde *törü* olarak “yol, düzen” anlamıyla Ankara’da (THADS, 1978, C X: 3984) ve töre anlamıyla Kütahya’da (Gülensoy, 1988: 252) kullanılmaya devam etmektedir.

uluş “şehir, ülke, memleket, il; halk”

Orhun Yazıtları’nda;

Ḳuriya kün batsıḳdaḳı Soġd Berçik er Buḳaraḳ uluş bodunda Enik seŋ͡gün Oġul Tarḳan kelti

“Batıda gün batısındaki Soğd, İranlı, Buhara ülkesi halkından Enik general, Oğul tarkan geldi.” (KT K12)

Clauson, *uluş* sözcüğünün başlangıçta en büyük siyasi birim için kullandığını, “il” sözcüğünün aksine coğrafi anlamda “ülke” anlamına geldiğini ancak zamanla şehir adlarıyla

ilişkilendirilmeye başlandığını ve "ülke" yerine "şehir" kavram alanını karşılamak üzere ilgili sözcüğün kullanıldığını ifade etmiştir (Clauson, 1972: 152). *Uluş* sözcüğü Eski Uygur Türkçesinde de "memleket, devlet, ülke" anlamlarıyla kullanılmaya devam etmiştir (Caferoğlu, 1968: 265). Kâşgarlı Mahmud, *uluş* sözcüğünü "Çigil lehçesinde köy. Balasagun halkı ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir demektir. Bundan dolayı Balasagun Kuz Ūluş diye adlandırılmıştır." cümleleriyle açıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1982, C I: 105; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 29). Bu sözcük, Türkiye Türkçesi devlet dilinde ve ağızlarda varlığını devam ettirmemektedir (TS, 1998, C 1-2).

yabġu "bir unvan, yabgu, Türk devletinin doğu kısmının başkanı"

Orhun Yazıtları'nda;

Yabġuġ şadıġ anda birmiş

"Yabguyu, şadı orda vermiş." (KT D14)

Clauson, *yabġu* sözcüğünü "kağanın yakın akrabalarından, kağanın egemenliğinin bir parçası olarak kağanla birlikte yönetme görevini üstlenen kişiye verilen unvan" olarak açıklamıştır. Clauson, "yabgu" unvanını taşıyan kişinin "şad" unvanını taşıyan kişiden önce anıldığını ifade ederek "yabgu "unvanının "şad" unvanından daha üst mertebeyi temsil ettiğini söylemiştir (Clauson, 1972: 873). Eski Uygur Türkçesinde de ilgili sözcük *yabgu* biçiminde bir rütbe olarak karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 291). Kâşgarlı Mahmud, *yabgu* sözcüğünün iç seste -b->-w- değişimi ile *yawgu* biçiminde "hakandan iki derece aşağıda olan, avamdan kişinin lakabı" olarak açıklamıştır (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 164; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 362). Türkiye Türkçesinde bu sözcük, "Orta Asya'da kurulan ilk Türk devletlerinde kağandan sonra gelen en üst düzeydeki yöneticinin unvanı" olarak açıklanmaktadır (TS, 1998, C 2: 2360) ancak ilgili sözcük bugün Türkiye Türkçesinde etkin ve işlek bir biçimde kullanılmamaktadır.

yalabaç "elçi, resul"

Orhun Yazıtları'nda;

Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim

"Elçisi, iyi sözü, niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim." (BK D39)

Clauson, *yalavaç* sözcüğünün anlamını "bir hükümdardan diğerine diplomatik bir elçi, büyükelçi" olarak vermiş, Maniheist ve İslamî çevrede bu sözcüğün "peygamber" anlamıyla da kullanıldığına işaret ederek, ilgili sözcüğün tarihî ve çağdaş lehçelerdeki kullanım alanlarını örneklendirmiştir (Clauson, 1972: 921). Eski Uygur Türkçesinde *yalabaç* sözcüğü iç seste -b->-v- değişimi ile *yalavaç* biçiminde kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 281). Kâşgarlı Mahmud, sözcüğün *yalavaç* ve *yalawaç* biçimlerini vererek "elçi, elçi olarak gönderilen kimse; peygamber" anlamlarında kullanımını örneklendirmiştir (Dankoff ve Kelly, 1984, C II: 107, 172, 287; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 31, 40, 48, 320, 368, 462, 529) Bunun yanı sıra, Kâşgarlı Mahmud, *yalawaç* sözcüğünü açıklarken "Uygur lehçesinde hükümdarın elçisi" anlamıyla kullanılan *yalawar* sözcüğüne de değinmiş ve "Onlar, yüce ve aziz Allah'ın bir kula lanet etmesiyle bir kulun, emrinde olan kendisi gibi birine lanet etmesini ayırmışlardır. Birisini üstünlü, bunu ise esreli yapmışlardır. Bu da yüce Allah'ın elçisini, hanın elçisinden ayırt etmeleri gibidir. Yüce Allah'ın elçisine *yalawaç* derler; *yalawar* ise Uygur lehçesinde hanın elçisidir" diyerek açıklamıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 320). Bu sözcük, yalvaç biçiminde Türkiye Türkçesinde "kitap getirmiş peygamber, elçi, resul" anlamıyla varlığını sürdürmektedir (TS, 1998, C 2: 2378) ancak kullanımı yaygın değildir. Türkiye Türkçesi Isparta ağzında Pazartesi; Gaziantep ağzında ise Alevi anlamlarını karşılamak üzere yalavaç sözcüğü halk ağızlarında varlığını sürdürmektedir (THADS, 1979, C XI: 4140).

yirçi "kılavuz"

Orhun Yazıtları'nda;

Yirçi tiledim.

"Kılavuz aradım." (T I D6)

Clauson, *yirçi* sözcüğünün anlamını "kılavuz" olarak vermiştir (Clauson, 1972: 958). *yirçi* sözcüğü Eski Uygur Türkçesinde de "rehber, kılavuz, yol gösteren" anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır (Caferoğlu, 1968: 298). Türkiye Türkçesinde yirçi sözcüğünün kökü olan yir sözcüğü, yer biçiminde çok etkin ve işlek kullanılmakla birlikte "kılavuz" anlamıyla *yirçi* sözcüğü hem Türkiye Türkçesi devlet dilinde hem de Türkiye Türkçesi ağızlarında varlığını devam ettirmemektedir (TS, 1998, C 1-2).

Sonuç

Bu çalışmada, öncelikle, Türk dilinin en eski metinlerinden biri olan Orhun Yazıtları'nda yer alan askerî terimler tespit edilmiş, bu bağlamda *alp, alpaġu, alpaġut, arḳuy, atlıġ, çabış, eb, er, eren, ḳarġu, ḳarġuy, kedimlig, ḳorġan, ḳurġan seŋgün, sü, süŋgüg, süŋgüş, tegiş, tıl, til, tutuḳ, uç, yağı, yağıçı, yaraḳ, yarıḳ, yelme* sözcükleri ele alınmış ve ilgili sözcüklerin Orhun Yazıtları'ndaki kullanımları örneklendirilerek ilgili sözcüklerin Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayıp yaşamadıkları, yaşayanların da hangi kavram alanlarını karşılamak üzere kullanıldıkları izah edilmiştir.

Bu çerçevede en çok dikkat çeken husus, ordu-millet anlayışına sahip olan Türklerin günlük yaşamlarında kullandıkları sözcükleri askerî terim olarak da kullanmış olmalarıdır. Orhun Yazıtları'nda askerî terim olarak karşımıza çıkan *eb* sözcüğünün ordugâh kavram alanını karşılıyor olması, Orhun Yazıtları'ndan bu sözcüğün ordugâh fonksiyonuyla kullanıldığını tanıklayabiliyor olmamız, Türklerde ordu - millet anlayışının varlığını ispatlamaktadır. Benzer şekilde, konar - göçer yaşam tarzının olmazsa olmaz unsuru olan atın, *atlıġ* sözcüğüyle askerî bir terim olarak karşımıza çıkması Türklerin yaşam biçimi, felsefesi ile doğrudan ilintilidir. Söz konusu bu sözcüğün bugün Türkiye Türkçesinde hâlâ askerî bir terim olarak kullanılması da Türk dilinin devamlılığını kanıtlamaktadır.

Orhun Yazıtları'ndaki askerî terimlerin tespitinin ardından siyasi terimler tespit edilmiş, bu bağlamda *apa tarḳan, ayġuçı, başlıġ, beg, bilge, bodun, boyla, bölün, buyruġ, çor, ıduḳ ḳut, il, ınançu, ilig, illig, ilteber, irkin, ḳaġan, ḳan, ḳara bodun, ḳatun, ḳunçuy, oġuş, ordu, şad, şadpıt, şadapıt, tamġaçı, tarḳat, tigin, törü, uluş, yabġu, yalabaç, yirçi* sözcükleri tasniflenerek ilgili sözcüklerin Orhun Yazıtları'ndaki kullanımları örneklendirilmiş, ardından da ilgili sözcüklerin Türkiye Türkçesi ortak yazı dilinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında yaşayıp yaşamadıkları tespit edilerek yaşayanların hangi kavram alanlarını karşılamak üzere kullanıldıkları belirlenmiştir.

Türk dilinin en eski metinlerinden biri olan Orhun Yazıtları'nda askerî ve siyasi terimleri karşılamak üzere tasniflemiş olduğumuz sözcüklerin kullanılmış olması, ince ayrımları dahi ifade edecek pek çok sözcüğün varlığı Türklerin yaşam biçimi ve siyasi yapısı bakımından bize somut veriler sunmaktadır. Askerî ve siyasi terimler olarak tespit ettiğimiz sözcüklerin çoğunun açıklanabilir ses değişimleriyle bugün Türkiye Türkçesinde yaşıyor olması da Türk dilinin kesintisiz devam ettiğini somut bir şekilde ortaya koymaktadır.

Kısaltmalar

B → Batı Yüzü

BK → Bilge Kağan Yazıtı

D → Doğu Yüzü

G → Güney Yüzü

K → Kuzey Yüzü

Krş. → Karşılaştırınız

KT → Kül Tigin Yazıtı

TI → Tonyukuk Yazıtı Birinci Taş

TII → Tonyukuk Yazıtı İkinci Taş

THADS→ Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Caferoğlu, A. (1995). *Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler, Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara Vilâyetleri ile Afşar, Saçıkaralı ve Karakoyunlu Uruklarının Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenh-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)*, Part I. Harvard: Harvard University Printing Office.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1984). *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)*, Part II. Harvard: Harvard University Printing Office.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk)*, Part III. Harvard: Harvard University Printing Office.

Demir, N. ve Aydoğdu, Ö. (2009). *Giresun İli ve Yöresi Ağızları (Tarih-Dil İncelemesi-Metinler-Sözlük)*, Giresun: Giresun Valiliği Yayınları.

Ercilasun, A. B. (1983). *Kars İli Ağızları -Ses Bilgisi-*, Ankara: Gazi Eğitim Fakültesi Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud-Dîvânu Lugâti't-Türk*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Erten, M. (1994). *Diyarbakır Ağzı, İnceleme, Metinler, Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler),* III. cilt, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları (Dil Özellikleri-Metinler-Sözlük),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Günşen, A. (2000). *Kırşehir Yöresi ve Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1994). *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik),* Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Olcay, S. - Ercilasun, A. B. ve Aslan, E. (1988). *Arpaçay Köylerinden Derlemeler,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Olcay, S. (1995). *Doğu Trakya Yerli Ağzı, İnceleme-Derleme-Dizin,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, F. ve Cantürk, S. (2018). *Giresun ve Yöresi Ağız Sözlüğü,* İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.

Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş,* İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turan, F. (2018). *Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar,* Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, 58 (1), ss. 155-173.

Turan, Z. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük (1998). C: 1 - 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1965). C: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1974). C: VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1978). C: X. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1979). C: XI. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1982). C: XII, Ek 1. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (1993). C: II. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2019). C: V. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2019). C: VI. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. (2019). C: III. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, S. (2018). "Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler ile Unvan Niteleyicilerin Özbek Türkçesindeki İzleri", *International Journal of Humanities and Education,* 4 (7), ss. 260-296.

Yılmaz, S. (2018). "Türk Runik Harfli Metinlerde Siyasî Terimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Eskişehir.

ESKİ UYGUR MEKTUPLARINDA İDARİ - ASKERÎ BİR UNVAN: ‘IMGA’

Hüsnü Çağdaş ARSLAN*

Giriş

Eski Türkçede varlığı bilinen idari ve askerî unvanlar ile terimler üzerine geçmişten günümüze birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar çoğunlukla şu ana kaynaklara dayanmaktadır: Köktürk (Orhon) Yazıtları veya eski yaygın adıyla Göktürk Abideleri, Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti’t-Türk, yabancı belgeler, seyahatnameler ve hatıralar.

1988’de Türk Dünyası Araştırmaları Vakfının desteğiyle yayımlanan Prof. Dr. Abdülkadir Donuk’un *Eski Türk Devletlerinde İdarî - Askerî Unvan ve Terimler* adlı çalışması gerek içeriği gerekse de o zamana kadar konuyla ilgili yapılan bilimsel yayınların geniş bir bibliyografyasını vermesi bakımından önemli Türkçe başvuru kitaplarından biridir. Profesör Donuk, çalışmasında idari terimler arasında gösterdiği bu unvanları, ‘ımga (amga)’ ve ‘alımga (ılımga)’ okuyuşlarıyla ve DLT’deki anlamlarıyla şu şekilde açıklamaktadır:

IMGA (AMGA):

Malmüdürü, tahsildar[580]. Devletin muhtelif bölgelerinde hazinedar (Ağıçı) adına vergi tahsil işini yürüten memur[581]

Resim 1: *Imga (Amga)* (Donuk, 1988: 73)

ALIMGA (ILIMGA)

Hâkanın mektuplarını Türk yazısıyla yazan kimse; kâtip, sır kâtibi[530].

Resim 2: *Alımga (Ilımga)* (Donuk, 1988: 66)

XI. yüzyılda Türk lehçelerinin durumu üzerine paha biçilemez bir eser bırakan Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te ‘ımga’ unvanını şöyle açıklamaktadır:

إِمْغا — اَلْخازِنُ لِلْأَمْوالِ وَالْقَيِّمُ عَلى جَمْعِها .

Resim 3: Dîvânu Lugâti’t-Türk I, *ımga / imga* (Kilisli Rifat, 1333: 114)

Dankoff ve Kelly CTD’de, Kâşgarlı’nın *ımga / imga* unvanını “sayman / hazinedar” şeklinde anlamlandırdığını belirtmektedir:

’IM·Γ" imγa “Treasurer *(al-xāzin li-l-amwāl wa-l-qayyim ‘alā jam‘ihā).*” 0 imγa

Resim 4: *İmga* (CTD I: 151)

Kâşgarlı, Dîvânu Lugâti’t-Türk’te *il ımga / ėlimga* unvanını ise şu şekilde açıklamaktadır:

* Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Demokrasi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, husnucagdas.arslan@idu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4618-2105.

وَمِمّا كُسِرَتْ فاؤُهُ. «غ» اَلْمِغا — اَلْكاتِبُ الَّذي يَكْتُبُ مَراسيلَ
السُّلْطانِ بِخَطِّ التُّرْكِيَّةِ.

Resim 5: Dîvânu Lugâti't-Türk I, *il ımga / elimga* (Kilisli Rifat, 1333: 127)

CTD'de Dankoff ve Kelly, Kâşgarlı'nın il *ımga / ėlimga* unvanını "sultanın yazışmalarını Türk harfleriyle yazan kâtip / sekreter" şeklinde anlamlandırdığını ifade etmektedir:

'ILIMΓA' elimγa "Secretary *(kātib)*" who writes the correspondence of the sultan in the elimγa Turkic script.

Resim 6: *Elimga* (CTD I: 163)

ED'de Sir G. Clauson, *ımga* unvanı üzerine "Bir Türk yetkilinin unvanı; Türkçede yalnızca aşağıdaki gibi not edildi, ancak Sui Shu ve iki T'ang Shu'daki Türk yetkililer listesinde yer alan bir unvanla temelde aynı, Karlgren'in Eski Çince *iäm yung d'ât*'ında temsil edilen *yen-hung-ta* biçimindedir ve muhtemelen T'ang Dönemi'nde *ımga:la:r*'ı temsil edebilecek *im go dar* gibi bir şey olarak telaffuz edildi (…)" açıklamasını yapmakta ve Kâşgarlı'nın Dîvânu Lugâti't-Türk'te verdiği anlamı hatırlatmaktadır (ED 158b). Yine aynı kısımda, *il ımga* unvanını *élımğa* şeklinde göstermekte ve DLT'de verilen anlamı hatırlattıktan sonra Kutadgu Bilig'deki örneklerden yola çıkarak "*él ımğa*, 4064'te yetkililerin olduğu uzun bir listede *sü başı* 'ordu komutanı' ve *hācib* 'bakan'dan sonra, öge 'danışman' ve kök ayuk 'muhtar'dan önce gelir." bilgisini vermektedir (ED 158b):

2 ımğa: the title of a Turkish official; in Turkish n.o.a.b., but basically identical with a title included in the lists of Türkü officials in the Sui Shu and two T'ang Shu's (see Chavannes, *Documents sur les Tou-kioue (Turcs) Occidentaux*, p. 376; Liu Mau-tsai *Die chinesische Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken*, p. 824) in the form *yen-hung-ta* (Giles 13,153 5,252 10,473) representing in Karlgren's 'Ancient Chinese' *iäm yung d'ât*, and probably pronounced in the T'ang period as something like *im go dar*, which might represent **ımğa:la:r**. **Xak.** XI **ımğa:** *al-xāzin li'l-amvāl wa'l-qayyim 'alā cam'ihā* 'the treasurer in charge of (public) moneys and the superintendant over their collection' *Kaş. I* 128; (in a section headed *fa'allā muskanatu'l-lāmi'l-ūlā wa mimmā kusirat fā'uhu*) C **élımğa:** (i.e. **I é:l ımğa:**) *al-kātibu'lladī yaktub marāsīla'l-sulṭān bi-xaṭṭi'l-turkīya* 'the secretary who writes the Sultan's letters in Turkish (i.e. Uyğur) script' *I* 143: *KB* Chap. 34 (2672 ff.) relates to the duties of the **bitiğçi élımğa:** but only the **bitiğçi** is mentioned in the text; in a long list of officials in 4064 ff. the **él ımğa:** comes after the **sü başı** 'army commander' and **hācib** 'chancellor' and before the **öge:** 'counsellor' and the **kök ayuk** 'village headman' (q.v.).

Resim 5. *ımga* (ED: 158b)

Kutadgu Bilig'de *il ımga* unvanı dört farklı yerde geçmektedir:

"*38. bab bitigçi ılımġa negü teg kerekin ayur*" (Arat, 1947: 13) / "*38. bâb bitigçi ılımğa negü teg kerekin ayur*" ('C fihristü'l-ebvâb', bkz. Kaçalin, 2008: 8).

"38. bâb. Kâtibin nasıl olması gerektiğini söyler." (Arat, 1959: 9).

"*XXXIV. ÖGDÜLMİŞ İLİGKE BİTİGÇİ ILIMĠA NEGÜ TEG KEREKİN AYUR*" (Arat, 1947: 280) / "*ögdülmiş iligke bitigçi ılımğa negü teg kerekin ayur*" (XXXIV, bkz. Kaçalin, 2008: 144).

"XXXIV. ÖGDÜLMİŞ HÜKÜMDARA KÂTİBİN NASIL OLMASI LÂZIM GELDİĞİNİ SÖYLER." (Arat, 1959: 198).

4065 ḳayusı sü başı ḳayusı ḥacİb
ḳayusı ılımġa bolur söz açıp

A 117 4066 bu ḳurḳa tegip uz tapınsa bu er
uluġluḳḳa yetlür tükel arzu yir

4067 ḳayuḳa ögelik tegir ög bolur
ḳayu kök ayuḳluḳ öze at alur

Resim 6. Kutadgu Bilig I Metin, 4065-4067 (Arat, 1947: 410)

4065 Kimi sü-başı, kimi hâcip, kimi hukümdarın sır tevdî ettiği kâtibi olur.
4066 Bu derecelere erişip, iyi hizmet eden kimseler büyüklüğe ulaşır ve bütün arzularına kavuşurlar.
4067 Kimi aklı ile öğeliğe yükselir; kimi kök-ayukluk ile şöhret bulur.

Resim 7. Kutadgu Bilig II Tercüme, 4065-4067 (Arat, 1959: 295)

Ayrıca bkz. "*4065. kayusı sü başı kayusı hâcib kayusı ılımğa bolur söz açıp 4066. bu kurka tegip uz tapınsa bu er uluğlukka yetlür tükel ârzû yér 4067. kayuka ögelik tegir ög bolur kayu kök ayukluk öze at alur*" (Kaçalin, 2008: 214).

"*4146 bitigçi ılımġa bolunsa özüng köngül sıṛrı bek tut çıḳarma sözüng*" (Arat, 1947: 417) / "*4146. bitigçi ılımğa bulunsa özün köñül sırrı bek tut çıkarma sözüg*" (Kaçalin, 2008: 217).

"*4146 Eğer kendin kâtip veya sır-kâtibi olursan, gönül sırrını sıkı muhâfaza et; ağzından söz kaçırma.*" (Arat, 1959: 300).

N. Sims-Williams ile J. Hamilton tarafından bu unvan, *''mγ'* (*amγa*) biçiminde okunup "Türkçe-Çince unvan, aslen 'bir yönetimin koltuğunu koruyan kişi' anlamına gelir." biçiminde açıklanmaktadır:

''mγ' = **amγa** Titre turco-chinois signifiant à l'origine «celui qui garde le siège d'une administration» A10, 15
loc. *''mγ'-δ'* = *amγada* A22

Resim 8: *amγa* (Sims-Williams ve Hamilton, 1990: 81a)

Takata, Hotancanın söz varlığı üzerine yayımlanan *Studies in the Vocabulary of Khotanese* adlı çalışmanın II. cildinde *ąmäga* maddesinde bu unvanın kökenini ayrıntılı olarak ele almaktadır (Takata, 1987: 17-18) ve ilk cümlesinde sözcüğün tartışmasız Çince olduğunu şöyle ifade etmektedir: "*ąmäga*'nın, doğrudan Çinceden mi yoksa bir aracı dilden mi geldiğine bakılmaksızın, Çince *yaya* 押衙 (Eski Çince **ap ŋa*) (Mathews 7234, 7224) unvanının bir transkripsiyonu veya Çinceden bir ödünç alma olduğu tartışmasızdır." (İngilizce asıl metin için bkz. Takata, 1987: 17).

Eski Uygur Mektuplarında *Amga, Imga, İl Imga*

Wilkens'in sözlüğünde *amga (1)* için "1 amga ein Titel || bir unvan (s. / bk. Chin. 押牙 ya ya = Spätmittelchin. *ʔjaːp ŋjaː*, Khotansak. *ąmä-ga*)" (Wilkens, 2021: 42) ve *il ımga / èl ımga* için "elımga ein Titel und Namensbestandteil || bir unvan ya da kişi adının bir bölümü

elımga totok ein Titel || bir unvan" açıklamaları (Wilkens, 2021: 255), *ımga* için ise "Bergziege || dağ keçisi" karşılığı verilmektedir (Wilkens, 2021: 288).

Jonathan Karam Skaff, Çin'in Sui ve Tang Hanedanlarının tarihinden ve Çinlilerin o dönemdeki Türk ve Moğol komşularından bahsettiği çalışmasının Çince karakter sözlüğünün bulunduğu indeks kısmındaki "*yaya*押衙" unvanının açıklamasında (Skaff, 2012: 399b), *yajiang* maddesine gönderme yapmakta, orada ise bu unvanın karşısında "Tang military terminology (Tang askerî terminolojisi)" ifadesi yazmaktadır (Skaff, 2012: 399a). J. K. Skaff, bu unvanların yeterince anlaşılmadığını belirttikten sonra *yajiang'*ın tam anlamıyla çevirisinin 'kurmay subay' olduğunu, ancak *yaya* unvanı 'koruma görevlerini' ifade ettiğinden, *yajiang'*ın bir başka olası çevirisinin 'karargâh koruma generali' olabileceğini söylemektedir (Skaff, 2012: 345). Tang Hanedanı Dönemi'nde Geshu Han'dan (ö. 757) söz eden bir anekdotu da aktaran J. K. Skaff, Geshu'nun babasının ve dedesinin Tang ordularında subay olan Türgiş kabile reisleri olduğunu, annesinin ise bir Hotan prensesi olduğunu ifade edip onun art arda 'staff general (*yajiang* or *yaya*)' ['kurmay subay (*yajiang* veya *yaya*)] ve 'vice-commissioner' ['(askerî) yardımcı komiser'] olarak terfi aldığını; imparatorun 'military commissioner' ['askerî komiser'] olarak atanacağını da duyurduğunu ifade etmektedir (Skaff, 2012: 89). J. K. Skaff'ın verdiği bu bilgiler, VIII. yüzyıl dolaylarında Çinliler arasında bu unvanın ne anlamda ve hangi nitelikte kullanıldığı ile ast-üst ilişkisi içerisinde hangi sırada yer aldığı gibi konularda bize ipucu vermektedir.

Bu unvanın kullanımıyla ilgili bir başka bilgi ise Ouyang'ın beş hanedanın tarihî kayıtlarını ele aldığı bilimsel çalışmasının giriş kısmında karşımıza çıkmaktadır:

> "Valilerin kendi genişleme ve entrika gündemlerini ilerletmek için ataşeler (*yajiang*) tarafından komuta edilen bir kişisel koruması / muhafızı (*yabing veya yaya*) vardı. Bu kuvvet başlangıçta şehir duvarlarını korumaktan sorumluydu, sadece güçlü Wei / Bo komutasında olduğu gibi valiyi desteklemek veya onu devirmek için yetkilendirilen bir özerkliği üstlendi. Valilerin yardımcı komutanlar (*pijiang*), müfreze komutanları (*biejiang, pianjiang*), komutanların görevlileri (kejiang) ve yarı askerî-idari yardımcılar (*li, shuli*) şeklinde askerî hizmetlileri vardı." (Ouyang, 2004: XVIII).

Yukarıda sözü edilen Çince kökenli *yaya* 押衙 (Eski Çince **ap ŋa*) (Mathews, 1972: 7234, 7224) unvanından türediği düşünülen *'amga, ımga, il ımga'*, Moriyasu'nun *Corpus*'unda (2019) da görüleceği gibi, Eski Uygur mektuplarında 3 farklı fragmanda[1] karşımıza çıkmaktadır:

COUL no. 02 = K 7718 = UBr, Text A:

01) *yarda ınançu tarkan beg kutınga* (satır sonu)

02) (boşluk) *beg bars (a)mga (ö)tügüm* […] (bkz. COUL 20).

"Yar'da(ki) Inançu Tarkan Beg'in huzuruna (!)

(Benim), Beg Bars Sayman('ın), mektubum / ricam (…)"

COUL no. 74 = U 5831 recto:

[1] Bu fragmanlardan U 5783'ün ve U 5831'in kullanım izni ve bir kullanıcı kartı, 22 Şubat 2020 tarihinde Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung'dan (Berlin-Brandenburg Bilimler Akademisi, Berlin Devlet Kütüphanesi - Prusya Kültür Mirası, Şark Bölümü) kendi adıma alınmıştır. Kurumun temsilcisi Kristina Münchow'a teşekkür ederim. [The permission for use of these fragments, U 5783 and U 5831 with a user card were obtained on my own behalf from Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin - Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung (Berlin-Brandenburg Academy of Sciences in the Berlin State Library - Prussian Cultural Heritage Orient Department) on February 22, 2020. I would like to thank Kristina Münchow, the representative of the institution.]

01) *kar-lıg sözümüz · turmış*

02) *il+ım'ga beg-ke bizing-* […] (bkz. COUL 98).

"(Ben) Karlıg, sözüm(üz) /mektubum(uz) Turmış (adlı)

Devlet / Eyalet Saymanı Beg'e. Bizim- (…) (Arslan, 2021: 100)"

COUL no. 180 = U 5783 recto:

(…)

05) …] *il+ım'ga tonga+çor* […] (bkz. COUL 179).

"(…) Devlet Saymanı Tonga Çor (…)"

Resim 9: U 5831, recto (Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv, BBAW)

Resim 10: U 5783, recto (Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv, BBAW)

Moriyasu, COUL no. 02 = K 7718 = UBr, Text A'nın ikinci satırında geçen *amga* unvanı üzerine "*02) amγa* # Bu unvan, Çince *yaya* (押牙/ 押衙) Orta Çince * *ʼap-nga / -ngi̯wo* "bir lordun sembol bayrağını koruyan kişi, askerî valinin muhafızı > bir idarenin koltuğunu koruyan kişi > devlet sekreteri, sayman"dan türetilmiş bir alıntıdır." şeklinde bir açıklama yapmakta ve tıpkı COUL no. 180 = U 5783 recto beşinci satırda geçen *il ım'ga* unvanının açıklamasında olduğu gibi (COUL 180), U 5831 = COUL no. 74'ün ikinci satırındaki *il ım'ga* unvanına ve açıklamasına atıfta bulunmaktadır (COUL 20-21). Bu birleşik unvan için açıklaması şöyledir:

> "*02) il+ïm'γa* # Aynı biçimde *il+ïm'γa* olarak COUL no. 180'in beşinci satırında bulunabilir. Bu, Türkçe *il* "ülke, ulus > devlet, krallık" sözcüğü ile köken olarak Çince *am'γa* "bir idarenin koltuğunu koruyan kişi > devlet sekreteri, sayman" unvanından oluşan birleşik bir unvandır. *Amγa* üzerine, COUL no. 02 ile ilgili Commentary (Yorum / Açıklama) kısmına bakınız. Bu terimi, el-Kâşgarî'nin Karahanlı Dönemi'ne ait sözlüğünde geçen *ïmγa* ile ilk özdeşleştiren Clauson'dur (Clauson, 1973: 218; CTD I: 151). *İl+am'γa*'nın *il+ïm'γa*'ya dönüştüğü varsayılabilir. *İl+ïm'γa* "devlet saymanı, devlet sekreteri" unvanı, el-Kâşgarî sözlüğünde olduğu gibi (ED 158b; Clark, 1977: 136; CTD I: 163, *elimγa*), X. yüzyıl Manihaist *Manastır Parşömeni*'nde de tasdik edilmiştir. (krş. Moriyasu 1991: 89 = GUMS: 110-111, #95a. *ilïmγa totoq*), Ayrıca, Hamilton'ın *ilïmγa totoq* unvanını 1019'da yapılmış olan Stake (Tür. pay, hisse) Yazıtı III'ün 21. satırında keşfetmesi dikkat çekicidir (Hamilton, 2004: 122; TUCY 698]." (COUL 98-99).

Moriyasu, COUL'un "Glossary (Sözlük)" bölümünde bu unvanlarla ilgili "amγa / ïmγa = < Çince *yaya* 押牙 / 押衙 Orta Çince * *ʼap-nga:* Çince - Türkçe - Hotanca unvan […]" (COUL 207, 214) ve "il+ïmγa = < *il* "devlet, krallık" + *ïmγa : devlet sekreteri, devlet saymanı* […]" (COUL 215) açıklamalarını vermektedir.

Sonuç

Bu bildiride, Türkçenin farklı tarihî dönemlere ait yazılı kaynakları ve konuyla ilgili bilimsel yayınlar göz önünde bulundurularak Eski Uygurca mektup metinlerinde *amga, ımga, il ımga* biçimlerinde karşımıza çıkan idari - askerî unvan, Çin Tang Hanedanı Dönemi'ndeki kayıtlarla ilgili çalışmalar da dikkate alınarak incelenmeye ve unvanın niteliği belirlenmeye çalışılmıştır. Unvanın tarihsel gelişimi ile ilgili şu çıkarımlara varabiliriz:

* Eski Uygurca *amga / ımga* unvanının türediği Çince *yaya* sözü, Tang Hanedanı Dönemi'nde (618-907), 7-8. yüzyıllarda İmparator Xuanzong (685-762) zamanında "koruma görevlerini" üzerinde taşıyan "kurmay subay", "karargâh koruma generali" gibi anlamlarda kullanılmakta ve daha çok askerî bir nitelik taşımaktadır.

* 7-8. yüzyıllarda Çin ordusunda "staff general (*yajiang* or *yaya*)" [kurmay subay (*yajiang* veya *yaya*)] anlamındaki bu unvan, "vice-commissioner" [(askerî) yardımcı komiser] ve "military commissioner" (askerî komiser) unvanlarının astı konumundadır.

* 10. yüzyılda, Hou Liang Hanedanı (907-923) zamanında ise bu unvanın da içerisinde yer aldığı daha ayrıntılı bir hiyerarşi bilgisi karşımıza çıkmaktadır. Bu hiyerarşi üstten asta doğru ataşeler (*yajiang*), kişisel korumalar / muhafızlar (*yabing* veya *yaya*), yardımcı komutanlar (*pijiang*), müfreze komutanları (*biejiang, pianjiang*), komutanların görevlileri (*kejiang*) ve yarı askerî-idari yardımcılar (*li, shuli*) biçiminde sıralanmaktadır.

* 11. yüzyılda Kâşgarlı'nın Dîvânu Lugâti't-Türk'te verdiği bilgilere baktığımızda, tıpkı Hotanca gibi Türkçeye de geçmiş olan Çince kökenli bu unvanın hem *ımga* hem *il ımga / èl ımga* biçimleri karşımıza çıkmaktadır. O dönemde DLT'deki bilgilere göre unvanlardan ilki "sayman / hazinedar", ikincisi "sultanın yazışmalarını Türk harfleriyle yazan kâtip / sekreter"anlamlarına gelmektedir. Unvanın kavramsal boyutu bakımından, Çincedeki ağırlıklı olan askerî niteliğin Türkçede idarî olarak değiştiğini görmekte ve buradan hareketle sözcüğün 11. yüzyıldan çok daha önce (muhtemelen 9. yüzyıl başlarından sonra) Türkçeye geçmiş olması gerektiği düşüncesine ulaşmaktayız. Aynı zamanda Kutadgu Bilig sayesinde bu dönemde unvanın idari - askerî hiyerarşideki yeri hakkında da bazı ipuçlarına sahibiz. Clauson'un da ED'de dikkat çektiği gibi, *il ımga / èlimga* unvanı *sü başı* "ordu komutanı" ve *hācib* "bakan"dan sonra, *öge* "danışman" ve *kök ayuk* "muhtar"dan önce gelmektedir.

* 14. yüzyıldan sonra Kıpçak veya Çağatay sahasında da karşımıza çıkmayan bu unvan, Eski Uygurlarda (muhtemelen 14. yüzyıla kadar) Moriyasu'nun COUL'da belirttiği gibi "bir lordun sembol bayrağını koruyan kişi, askerî valinin muhafızı > bir idarenin koltuğunu koruyan kişi > devlet sekreteri, sayman" gibi anlamlar kazanmış ve anlam bakımından Çincede "askerî sorumlulukları üzerinde daha çok taşıyan" bir unvan iken Türkçede "idari sorumlulukları üzerinde daha çok taşıyan" bir unvana dönüşmüştür.

Kısaltmalar

ED → An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish

CDT → Compendium of the Turkic Dialects

COUL → Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road

DLT → Dîvânu Lugâti't-Türk

Krş → Karşılaştırınız

TUCY → Tōzai Uiguru to Cyūō Yūrasia

Kaynakça

Arat, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig, I Metin,* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Arat, R. R. (1959). *Kutadgu Bilig, II Tercüme*, Ankara: TTK Basımevi.

Arslan, H. Ç. (2021). *Eski Uygur Mektuplarının İncelenmesi ve Söz Varlığının Hakasça ile karşılaştırılması,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.

Clark, L. V. (1977). "Mongol Elements in Old Turkic", *Journal de la Société Finno-Ougrienne*, 75: ss. 110-168.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.

Clauson, Sir G. (1973). "Turkish Philology in Hungary". = Review of L. Ligeti (ed.), *Studia Turcica*, Budapest 1971. *Asia Major*, NS. 18, ss. 209-219.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Maḥmūd el-Kāšγarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk), Part I*, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources: 7. Harvard University.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1984). *Maḥmūd el-Kāšγarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk), Part II*, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7. Harvard University.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Maḥmūd el-Kāšγarī, Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luγāt at-Turk), Part III*, Sources of Oriental Languages and Literatures, Turkish Sources:7. Harvard University.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: TDAV.

Hamilton, J. R. (2004). "Remarks Concerning Turfan Stake Inscription III". *Turfan Revisited - The First Century of Research into the Arts and Cultures of the Silk Road* içinde, (Ed. D. Durkin-Meisterernst vd.), Berlin: Dietrich Reimer Verlag, ss.121–124.

Kaçalin, M. S. (Haz.) (2008). *Yûsuf Has Hâcib: Kutadğu Bilig, Metin*. Kültür ve Turizm Bak. Yayınları (e-kitap). https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78447/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html (Erişim Tarihi: 09.06.2022).

Kilisli Rifat [Bilge] (Haz.) (1333-1335). *Kâşgarlı Mahmud, Kitâb-ı Dîvânu Lugâti't-Türk, I-III*, İstanbul.

Mathews, R. H. (1972). *Chinese-English Dictionary*, Revised American Edition, (Twelfth Printing), Cambridge / Massachusetts: Harvard University Press.

Moriyasu, T. (1991). *ウイグル= マニ教史の研究 Uiguru Manikyō-shi no Kenkyū [A Study on the History of Uighur Manichaeism]. Ōsaka Daigaku Bungakubu Kiyō* (Memoirs of the Faculty of Letters Osaka University), 31/32.

Moriyasu, T. (2004). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstrasse: Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Band 50 der Studies in Oriental Religions, Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

Moriyasu, T. (2008). "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from Central Asia. Japanese Studies in the History of Pre-Islamic Central Asia", *Acta Asiatica. Bulletin of the Institute of Eastern Culture*, 94, Tokyo, ss.127-153.

Moriyasu, T. (2011). "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road" (Part 1), *Memoirs of the Graduate Scholl of Letters Osaka University*, 51/3, Osaka, ss. 1-31 (Japonca), ss. 32-86 (İngilizce).

Moriyasu, T. (2012). "Epistolary Formulae of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road (Part 2)", *Memoirs of the Graduate Scholl of Letters Osaka University*, 52, Osaka, 2012, ss. 1-98.

Moriyasu, T. (2015) *Tōzai Uiguru to Cyūō Yūrasia 東西ウイグルと中央ユーラシア[East- and West-Uighurs in the Central Eurasia]*, Nagoya: The University of Nagoya Press.

Moriyasu, T. (2019). *Corpus of the Old Uighur Letters from the Eastern Silk Road*. *Berliner Turfantexte XLVI*, Turnhout: Brepols Publishers.

Ouyang, X. (2004). *Historical Records of the Five Dynasties*, (Çev. R. L. Davis), New York: Columbia University Press.

Ölmez, M. (1995). "Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar (Chinesische Lehnwörter in Uigurischer Xuanzang-Biographie)". *Türk Dilleri Araştırmaları*, 4, ss. 109-143.

Sims-Williams, N. ve Hamilton, J. (1990). *Documents Turco-Sogdiens du IXe -Xe siècle de Touen-houang*, London: School of Oriental and African Studies.

Skaff, J. K. (2012). *Sui-Tang China and its Turko-Mongol Neighbors. Culture, Power, and Connections, 580-800*, New York: Oxford University Press.

Takata, T. (1987). "Ąmäga". *Studies in the Vocabulary of Khotanese II*. (R. E. Emmerick ve P. O. Skjærvø), Wien: Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, ss. 17-18.

Turfanforschung Digitales Turfan-Archiv (2022). [2005]. Berlin-Brandenburgischen Akademie der Wissenschaften in der Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz Orientabteilung. Berlin: http://turfan.bbaw.de/dta/u/dta_u_index.htm. (Erişim tarihi: 11.06.2022).

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen Altuigurisch – Deutsch – Türkisch,* Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

KARAHANLI TÜRKÇESİ METİNLERİNDE SAVAŞ HAMLELERİYLE İLGİLİ BAZI METAFORİK SÖZCÜKLER

Utku IŞIK*

Kutadgu Bilig'de Geçen Savaş Taktikleri

Her milletin ön plana çıkan bazı özellikleri vardır. Bu özellikler arasında muhakkak bir tanesi diğerlerinin önüne geçer ve söz konusu milletle özdeşleşir. Tarih göstermiştir ki Türk milletinin sahip olduğu en önemli özellik, ordu-millet anlayışına sahip olması ve savaş sanatını tüm incelikleriyle idrak ve tatbik edebilmesidir.

Bilindiği üzere günlük hayat ve yaşama bakış bir toplumun diline doğrudan yansımaktadır. Bir dilde herhangi bir konuyla ilgili söz varlığı ve metin sayısının fazla oluşu, toplumun bu konuyla ilgili yaşantısının yoğunluğunu göstermektedir. Savaş ve savaşçılık ilk yazılı metinlerden itibaren sıklıkla işlenen konular arasında yer almaktadır. Bunun sebebi elbette, savaşın gerek tarihî dönemler gerekse yaşanılan coğrafya dolayısıyla günlük hayatın önemli bir parçası olmasıdır.

Türkler en eski çağlardan beri savaş sanatını tüm incelikleriyle uygulamışlar ve çeşitli savaş yöntemleri geliştirmişlerdir. Kutadgu Bilig, eski Türklerin savaş felsefesini ortaya koyması açısından oldukça önemli bir eserdir. Eserde geçen savaşla, savaş taktikleriyle ve iyi bir komutanın özellikleriyle ilgili bölümler, denilebilir ki, Türkler için Sun Tzu'nun meşhur eseri kadar değerlidir. Savaşın öncesi, başlangıcı, savaş esnası ve savaşa etki eden diğer unsurların açıkça anlatıldığı Kutadgu Bilig; araştırmacılar tarafından Türk savaş dili açısından da oldukça önemli bir birikimin kaynağı olarak ele alınmaktadır.

Öncelikle şundan bahsetmek gerekir ki Türkler savaşa son çare olarak başvurmuş, düşman ülkelerle diyalog yolunu birinci planda tutmuştur. Ancak uzlaşmaya yanaşmayan, diyalog kanallarını kapatan bir toplulukla karşılaştığında da savaşmaktan da geri durmamıştır. Kutadgu Bilig'de geçen şu satırlar, Türklerin savaşa ve barışa bakış açısını açıkça ifade etmektedir: *yaraşgu yaragı bar erse yaraş / yok erse yarıklan bil alşıp küreş* "Anlaşmak imkânı varsa onunla anlaş / Yoksa zırhını giy, düşmana sıkı sıkı yapış ve güreş" (Arat, 2008: 458 [KB 2360]), *takı bolmaz erse yagı ograsa / Tokışmak tilese köŋül birmese / Uzatma işiŋ sen çerig tir tokış / Üle nen erig ög tokış at okış* "Böyle olmazsa ve düşman anlaşmak / İstemeyip savaşmakta ısrar ederse / İşi uzatma, askeri topla ve savaş; askere mal dağıt / Kahramanlık duygularını okşa ve her araca başvur" (Arat, 2008: 458 [KB 2364-2365]).

Diyaloğun ve barış yönünde fayda sağlamanın ön planda tutulmasına rağmen buna yanaşmayan topluluklarla yapılacak muhtemel savaşın öncesinde düşmanı oyalama ve ondan istihbarat toplarken kendini de güçlendirmek için zaman kazanma stratejisinin belirlenmesi gerektiği yine KB'de öğütlenmiştir: *tilin arsık il bol küḍezgil özüŋ / tokışka ivinmegü kesgil sözüŋ* "Sözle oyala, barış yap, kendini koru / Ve savaşa acele etme; işte bu kadar" (Arat, 2008: 458 [KB 2363]), *katıglangu aşnu til algu kerek / Bu tildin yagı kılkı bilgü kerek* "Daha önce dil yakalamaya gayret etmeli / Bu dilden düşmanın durumunu öğrenmeye çalışmalı" (Arat, 2008: 456 [KB 2351]). İstihbarat edinmek ne kadar büyük avantaj sağlarsa dışarıyı bilgiye kapatmak ve gizlilik de o derece hayati önem taşımaktadır. *süsin keḍ küḍezse til ıçgınmasa / süsi az öküşin yagı bilmese* "Askerini çok iyi gözetmeli ve dil yakalatmamalı / Askerinin az veya çokluğundan düşman haberdar olmamalı." (Arat, 2008: 456 [KB 2350]).

Savaş başladığında Durmuş'a (2021: 245) göre eski Türk savaş taktiği üçe ayrılmaktadır: yıldırma ve yıpratma, sahte geri çekilme, pusuya düşürme ile imha. Bunlardan

* Öğr. Gör. Dr., Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, utkuisik@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0445-052X.

yıldırma ve yıpratma düşmana zayiat ve korku verdirme amaçlıydı. Daha çok psikolojik harple ilişkilendirilebilecek bu taktik, düşmanın kazanma azmine kastetme amacı taşımaktadır. Durmuş (2021: 245) korkutmanın insan üzerindeki etkisini savaşta kullanan Türklerin savaş öncesinde kendileri hakkında korkutucu rivayetler yayarak düşmanın gözünde hayalî bir güç dengesizliği yaratmayı amaçladıklarını ifade etmiştir. Böylece düşmanın iradesi yıpratılmaktaydı.

Bilindiği üzere, tarihte Türklerin az sayıda askerle büyük ordulara karşı zafer kazandığı birçok muharebe bulunmaktadır. Zira Türkler ordunun az sayıda olmasını bir sorun olarak değil bir avantaj olarak algılamıştır. Çok sayıda askerin kontrol açısından zayıflamaya sebep olabileceği KB'de şu şekilde ifade edilmiştir: *öküş er kereksiz er öḍrüm kerek / Er öḍrüm bolunsa tolum tüm kerek* "Çok adam gereksizdir, asker seçme olmalı / Asker seçme olduğu gibi silahı da tam olmalı" (Arat, 2008: 454 [KB 2332])[1], *itiglig az eḍgü öküşte körü / telim tuştı artak öküş sü bile* "Az sayıda ve düzenli bir ordu, çoğa nispetle daha iyidir / Pek çok kişi çok askerle bozguna uğradı." (Arat, 2008: 454 [KB 2340]). Türklerin, düşmanı pusu yerine dek geri çekerek çembere aldığı Turan taktiği ve can kaybını azaltan uzaktan savaş taktiği (Durmuş, 2019: 66), az sayıda bir mevcutla çok sayıdaki düşmanı alt etmeyi sağlamaktadır. Zira iki taktik de az sayıda askerin dezavantajını konuşlanmanın avantajıyla telafi edebilmeyi mümkün kılmaktadır: *eŋ aşnu yıraktın tegişgü okun / yagus süŋün teggü birse boyun* "İlk önce uzaktan oklar ile vuruşmalı / yaklaşıp yüz yüze gelince süngüyle hücum etmeli" (Arat, 2008: 460 [KB 2376]), *çerigde bir anca basugda kigür / yaḍag okçı tuşrup sen öŋdün yügür* "Askerin bir kısmını pusuya yatır / Yaya okçuları harekete geçirerek kendin önden koş" (Arat, 2008: 458 [KB 2370]).

Nara atmak, savaş esnasında düşmanı zihnen baskı altına almak için başvurulan bir hamledir. Sıcak vuruşma boyunca süren nara, düşmanı pasif bir konuma getirmekte; avantaj moral ve motivasyon açısından Türklerin eline geçmektedir. Gürültü yoluyla bu ilk saldırı hamlesini yapan taraf savaşa üstün olarak başlamaktadır. Düşman askerler için bu dezavantaj savaş meydanındaki cesaret ve motivasyonu düşürmektedir. Ayrıca uzun süren naraların, düşmanın tahammülünü zorlayacağı ve yanlış kararlar vermesini sağlayacağı da düşünülebilir: *yagusa çerigke ilişse eri / tuşınça tegişgü kemişse urı* "Askerler yaklaşıp erer savaşa tutuşunca / Herkes karşısındakiyle savaşmalı ve nara atmalı" (Arat, 2008: 460 [KB 2375]). Türkler aynı zamanda müziği de savaş esnasında düşman üzerinde bir üstünlük kurma vasıtası olarak kullanmışlardır. Türklerin askerî müziği Hun Dönemi'nden itibaren ordunun değerlerini ve motivasyonunu desteklemek amacıyla kullandıkları bilinmektedir. Vural (2021: 67) Hun hakanını çaldırdığı hakani kösün orduyu yönlendirdiğinden ve bu köslerin Hun halkı tarafından ilahi bir güç tarafından çalındığına ve insanın içini titrettiğine inanıldığından bahsetmiştir.

Düşman bir ordu ile karşılaşıldığında uyanık olmak oldukça önemlidir. Düşmanın yaptığı ve yapabileceği hamleler hızlı şekilde anlaşılmalıdır. Zira uygulanacak taktikler aynı zamanda düşmanın yapacağı hamlelere göre de şekillenmektedir. Bu esneklik, aslında savaş meydanında yalnızca basmakalıp ordu düzenleri ve hamlelerinin olmadığını aynı zamanda savaşın bir yaratıcılık ve sorun çözme becerisini de gerektirdiğini göstermektedir: *yagı teperse sen uḍu tepregil / ite uḍ aḍakın yorı turmagıl* "Düşman harekete geçerse sen de ona göre hareket et. / Durma hazır bekleyerek onun her hareketini karşıla." (Arat, 2008: 460 [KB 2387]). Düşman saflarının bozulması ve askerlerin kaçması durumunda uyanık olmak gerekmektedir. Burada tamamen dengeli bir anlayışla davranılmalıdır. Düşmanı uzun süre kovalamak, baskın yiyerek yenilgiye sebep olabilecektir: *yagı kaçsa tap kıl eḍerme eḍerme yırak / kalı yandru yansa*

[1] Bu çalışmada Eski Türkçe dilsel malzemenin günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı esnasında metin içi kaynak Türkiye Türkçesine aktarımdan sonra gösterildiyse aktarım söz konusu yazardan alıntılanmış, metin içi kaynak Türkiye Türkçesine aktarımdan önce kullanıldıysa aktarım tarafımızca icra edilmiştir.

kaçumaz aḍak / Düşman kaçarsa onu ölçülü izle, uzaklara gitme / eğer düşman geri dönerse sonra kaçamazsın." (Arat, 2008: 462 [KB 2390]). Düşmanı kovalarken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus da ona kaçabileceği alan yaratmaktır. Çünkü onu dört bir taraftan sıkıştırmak ve kaçma umudunu yitirmesine sebep olmak, kaybedecek bir şeyi olmadığını düşünmesine ve direncini arttırmasına sebep olabilir: *muŋuksa yagı yüz ölümke urur / ölümke yüz ursa kim utru turur* "Düşman ümitsizliğe düşerse ölümü göze alır / Ölümü göze alan kişi çok şiddetle karşı koyar" (Arat, 2008: 462 [KB 2391]). Bu taktiğin Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK tarafından Büyük Taarruz'da da uygulandığı, safları bozulmuş ve panik hâlinde kaçan Yunan ordusuna bir koridor yarattığı bilinmektedir.

Türk savaş anlayışında taktikler hızlı uygulanmalıdır ve savaş uzamamalıdır. Bu da düşmanın beklemediği vakitlerde ani baskınlarla mümkündür. Hız, Türk savaş taktiğinde başarıyı getiren en önemli etkenlerden biridir. Genellikle savaş esnasında beklenmedik bir yerden, Turan taktiğinde söz konusu olduğu üzere, düşmanın gerisinden veya gece ve gün doğumuna yakın vakitlerde yapılan baskınlarla düşmanın hazırlıksız yakalanıp imha edilmesi hedeflenmektedir: *küvez alp sekirtip çerig sürse bat / laçın kuş kovar teg töker kanları* "Mağrur kahraman seyirterek hızla ordusunu sürer / Şahinin kuşa saldırması gibi hücum eder, kanlarını döker. (Arat, 2008: 460 [KB 2381]), *katıglan usandur usa bas kiçe / kiçe az öküşüg ne bilgey aça* "Gayret et düşmanı usandır mümkünse gece baskını yap / Gece karanlığı içinde kuvvetinin az veya çok olduğunu kim bilecek" (Arat, 2008: 458 [KB 2361]).

Bahsedilen taktik ve stratejiler tarihte birçok savaşta uygulanmış ve günümüze dek ulaşmıştır. Dolayısıyla KB'de bahsedilen bu taktiklerin aslında eski Türk savaş bilgisi içerisinde yer aldığı bilinmektedir. Örneğin Köl Tigin Yazıtı'nda geçen Kırgızları uykuda basma hadisesi *gece baskınına*, Atatürk'ün Büyük Taarruz öncesi Yunan kumanda ekibini yanıltmak amacıyla çay partisi verdiği haberini yayması *düşmanı aldatmaya*, yine aynı savaşta başvurulan Turan taktiği *kuşatarak beklenmedik yerden baskın yapmaya* örnektir.

Savaş Hamleleri ile İlgili Bazı Metaforlar

Metafor, aslen bir kavramın herhangi bir anlam ilgisiyle başka bir kavram ile ifade edildiği, ilk anlamın başka bir anlama evrildiği, çeşitli anlam oluşturma yöntemlerini kapsayan bir kavram olarak düşünülebilir. Zira; Yunusoğlu (2016: 32-34) metaforun, bir kavramı başka bir kavramla anlatmak olduğunu, karşılaştırma ve benzetme yoluyla bir kavramın başka bir kavramla ifade edilebildiğini belirtmiş; kaynak ve hedef kavram arasında bir dönüşümün ortaya çıktığı bu yaratıcılık sürecinin anlatımı tekdüzelikten kurtararak söylemin daha etkileyici ve çekici bir hâle gelmesini sağladığını ifade etmiştir. Ona göre, metafor olmadan konuşmak imkânsızdır. Gerçekten de sözcüklerin tarihsel olarak sahip oldukları ilk anlamın dışında benzerlik, çağrışım, karşılaştırma, eşitlik-karşıtlık vb. hiçbir yan alana bulaşmaması gerekirdi ki ancak öylece metaforsuz şekilde her sözcüğün yalnızca literal anlamıyla kullanıldığı sıradan bir dil konuşabilirdik. Metafor dildeki sözcüklerin farklı anlam alanlarına geçmesini böylece zenginleşmesini sağlamakta, zenginleşirken de söz konusu dilin veya konuşurun düşünme mantığı hakkında ipuçları vermektedir. Dolayısıyla bir metaforun oluşma biçimi sayesinde bazı kültürel veya bilişsel çıkarımlarda bulunmak mümkün olmaktadır.

Metafor, hedef ve kaynak kavram alanı arasındaki ilişkinin açık veya kapalı oluşuna göre farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Karaağaç (2013: 466-467) metaforu (iğretileme) "Bir varlığın bir başka varlığın gösterilen olma durumu" olarak tanımlamış ve yapısal olarak beş başlıkta incelemiştir: (1) kaynak ve hedef kavram arasındaki ilişkinin yaygın olarak bilindiği *yaygın metafor*, (2) ilişkinin açıkça ve yaygın olarak bilinmediği ancak ima edildiği *örtük metafor*, (3) kaynak ve hedef kavram arasındaki ilişkinin unutulduğu ve metaforun özelliğini kaybetmesiyle sözcüğün literal bir anlama dönüştüğü *ölü metafor*, birden çok ilişki ve bağ taşıyan *karışık metafor*, bireysel hayal gücü ve çağrışımlara dayalı olan

alışılmadık metafor. Karaağaç (2013: 468-470) kaynak ve hedef kavram alanı arasında ne tür bir ilişki türü olduğunu da yine üçe ayırmıştır:

a. Benzerlik ilişkisine dayalı olanlar: Benzeşim, ad aktarması, kinaye, mecaz, abartma, mesel, alegori vb. ilişkiler.[2]

b. Komşuluk ilişkisine dayalı olanlar: Benzerlik dışında eşitlik-zıtlık, nedensellik, parçalık - bütünlük vb. ilişkilerle kavramın bir başka alana bulaşması şeklinde görülen ilişkiler.

c. Kültürel ve kurgusal bir ilişkiye dayalı olanlar: Herhangi bir benzerlik veya komşuluk ilişkisi bulunmasa da kültürel veya bireysel yaratıcılıkla oluşturulanlar. Bunlar bireyin yahut toplumun zihin yapısını ve dünyaya bakış açısını ortaya koyar.

Black (1993: 21) metaforu oluşturan sözcüğün literal anlamıyla değerlendirilmesinin saçma ve yanlış olacağını ancak bu saçmalık ve yanlışlık algısının da metaforu oluşturduğunu söylemektedir. Ona göre bu algı olmadan metafor da gerçeklemiş sayılamaz. Ona göre (1993: 24), metafor oluşturulurken yaratıcılık ön plandadır ve bu; aynı zamanda dilbilimsel, kavramsal, kültürel kuralların ihlal edilmesi anlamına gelmektedir dolayısıyla kural ihlalinin gerekliliğinden ötürü bir metafor sözlüğü oluşturulamaz. Bununla birlikte metaforların başka dile çevriminde ve yeni bir dili öğrenen insanların bir dilin metaforlarını anlamasında da bu kural ihlallerinden ötürü zorluklar çıktığı söylenebilir.

Karahanlı Türkçesinde askerlik ve savaşla ilişkili geniş bir söz varlığından bahsetmek mümkündür. Bu söz varlığı içerisinde eski Türk savaş felsefesine uygun olarak meydanlarda uygulanan savaş hamleleriyle ilgili sözcüklerden ***akınçı, katargan, sökmen, bas-, busuk-, egir*** birer metaforik örnek olmaları sebebiyle incelenecektir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere Türkleri savaşta avantajlı kılan en önemli özelliklerden biri hızlı olmaları ve düşmanı çabuk bir şekilde imha etmeleriydi. Bu da genellikle beklenmedik bir anda girişilen baskınlarla mümkün oluyordu. Akıncılar bu baskınlara öncülük eden atlı birliklerdir. Atın hızı, akıncı birliklerin isimlendirilmesinde önemli bir etkiye sahiptir. ***akınçı*** sözcüğü DLT'de "geceleyin düşmanı basan birlik" olarak tanımlanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 68). Clauson (1972: 88) sözcüğün *ak-* "akmak" > *akın* "akım, akıntı" > *akınçı* "baskın, baskıncı müfrezesi" şeklinde ortaya çıktığını düşünmektedir. Sözcüğün *akın* şeklinde bir isimken metaforlaştığını ifade eden Clauson (1972: 87), *akın* maddesini açıklarken sözcüğü temel anlamıyla "akım, akıntı", metaforik anlamıyla "yağmalama baskını" olarak tanımlamıştır.

Eski Türkçe metinlerde *ak-* fiili, "akmak" anlamıyla kullanılmıştır ve sözcüğün ilk anlamı bu olmalıdır. *ol emgekke süŋükümüzke tegi etimiz yinimiz yarılur yırtılur örtenür yalar tolp etözümizdin kan yiriŋ söl … **akar** barınur* "Bu ızdıraptan kemiğimize kadar etimiz, derimiz yarılır, yırtılır, yanar, alev alır. Bütün vücudumuzdan kan, irin usâresi … akar, boşanır." (Tekin, 2019: 119 [Maytr, 61: 6-10]), ***akar*** *suv yorık til bu kut turmadı / ajun tezginürler yorıp tınmadı* "Akar su, güzel söz ve devlet, bunlar durmadan / Yorulup dinlenmeden dünyayı dolaşırlar." (Arat, 2008: 196 [KB 669]), *olarnıŋ yanutları yarlıkamak iḍilerindin hem uştmaḥlar **akar** altınıda arıklar* (Ata, 2013: 4 [KTer, 3: 136]) "Onların mükafatı Allah'tandır, altlarından ırmaklar akan cennetlerdir.".

[2] Yunusoğlu'na (2016: 43) göre metaforun benzetme ile akraba olduğunu savunan araştırmacılar olsa da metaforlar, benzetmeden "Bu onun gibidir." yerine "Bu odur." şeklinde ikame yöntemiyle oluşmasından dolayı ayrılmaktadır. Metafor, bu yönüyle, benzetmenin bir üst seviyesidir.

ak- fiilinden türemiş bir *akın* sözcüğü "aniden yoğunlaşarak sürekli akan su" şeklinde ortaya çıkan "sel" için kullanılmıştır: *okıdı bu oglın özinе yakın / Tutup kuçtı közde akıttı* ***akın*** (Arat, 2008: 262 [KB 1160]) "Oğlunu kendi yanına çağırdı / Tutup kucakladı ve gözünden sel akıttı.".

Eski Türkçede *ak-*'tan türemiş *akı* isminin "cömert" anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Böyle bir anlam çeşitlenmesi muhtemelen "cömert kişinin malını başkalarına suyun akması gibi bolca dağıtması" şeklinde bir benzerlik ilişkisi ile ortaya çıkmış olmalıdır. Zira *ak-* eyleminin süreklilik ve böylece bolluk özelliği *akı* sözcüğüne sirayet etmiştir: *kişide uçuzı kişi yaŋşakı / kişide agırı kişi ol akı* "Kişinin itibarsızı geveze olanıdır / Kişinin itibarlısı cömert olanıdır" (Arat, 2008: 256 [KB 1028]).

Sürekli olarak devam etmek, bir yerden bir yere engele takılmadan hızlıca, su gibi ilerlemek açısından *ak-* fiilinin askerî bir hamle olarak metaforlaştığı ilk evre olarak *akıt-* fiili düşünülebilir. Zira *akıt-* hem kaynak (bir sıvının akmasını sağlamak) hem de hedef anlamda (bir orduyu ilerletmek, hızla intikal ettirmek) anlamını içinde barındırmaktadır. Bu ikili durum sözcüğün metaforlaştığı ilk aşama olmalıdır:

Köl Tigin ebig başlayu ***akıt(t)ımız*** "Karargâhın korumasını Köl Tigin'e verip {biz orduyu} akıttık {yürüttük}." (Ercilasun, 2016: 536-37 [KT K 8]).

Teŋri akın ***akıttı*** Allah sel akıttı. *Ol suw* ***akıttı*** O su akıttı. *Beg akınçı* ***akıttı*** Bey, düşman üzerine birlik gönderdi. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 103)

akınçı sözcüğü "düşmana saldıran asker, birlik" anlamında kullanılmıştır. Metaforlaşma türü ele alındığında kaynak durumundaki "akmak" ve hedef durumundaki "düşmana saldıran asker" arasında "süreklilik, hız ve bir noktadan bir noktaya geçmek" yönüyle bir benzerlik ilişkisi kurulmuş görülmektedir: *tamırı barça bıçıltı [osul]tı anıŋ etözintin* ***akmış*** *[kan* "Damarları hepsi parçalanıp kesildi. Vücudundan akan [kan]" (Wilkens, 2016: 326-327 [BT 1218-1219]), "***akınçı***: geceleyin düşmanı basan birlik." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 68), "Geceleyin hücum eden ordu birliği için mecazen *akınçı keldi* denilir; 'saldıran birlik sel gibi akıp geldi.' demektir." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 36). O hâlde *ak-* fiilinden türemiş olan *akınçı* sözcüğünün metaforlaşma süreci şu şekilde değerlendirilebilir:

Kaynak	**İlgi**	**Hedef**
ak- "akmak"	Hız ve sürekli ilerleme	*akıt-* "birlik göndermek" *akınçı* "hızla ilerleyerek saldıran asker / birlik"

DLT'de geçen ve *katar-* fiilinden türediği anlaşılan ***katargan*** sözcüğü "düşmanı püskürterek onu kovalayan birlik" anlamıyla karşı saldırı hamlesini belirtmektedir: *ol atıg* ***katardı*** o, atı yöneldiği istikametten çevirdi. *yagı katardı* düşman vb.ni geri döndürdü.

Erdi aşın taturgan

Yawlak yagıg ***katargan***

Boynın tutup kadırgan

Bastı ölüm agtaru

Ağıt yakarak diyor ki: Adam yemek tattıran idi. Düşman sürüsünü geri püskürten idi. Boyunlarını buran idi. Ölüm onu yere serinceye kadar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 253).

katargan sözcüğünün kökü *katar-* fiilidir. *katar-* 'yönünü değiştirmek, döndürmek' (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 692) fiilinin Oğuz Türkçesindeki biçimi *kaytar-*'dır.[3] AH 461-62'de geçen *kaza kelse yügrük yügürmez urup* / *kaza* ***kaytarılmaz*** *katıg ya kurup* "Koşanın (koşmaması) mukadderse vursan da koşmaz / Kuvvetli yay kurmakla kader **geri çevrilmez**" (Arat, 1951: 98) örneğinde de sözcüğün mecazi olarak "geri çevirmek, yönünü değiştirmek" şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla *katar-* fiilinin "geri çevirmek, yönünü değiştirmek"ten "düşmanın saldırısını boşa çıkararak onları püskürtmek" şeklinde bir savaş hamlesine dönüştüğünü söylemek mümkündür. O hâlde düşmanı geri püskürtüp onu dağıtan kahramanı belirten *katargan* sözcüğünün kökü olan *katar-* için şöyle bir metaforlaşma sürecinin gerçekleştiği söylenebilir:

Kaynak	**İlgi**	**Hedef**
Geri çevirmek, döndürmek	Devamlılığı ve istikrarlı hareketi bozmak	Düşmanı püskürtmek

Ayrıca DLT'de "*olar ikki kayıtıştı* o ikisinin her biri diğerinin ardından gitti." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 431) parçasındaki *kayıtış-* "ardından gitmek" ile *kaytar-* "düşmanı püskürtmek" arasında da biçim ve anlam ilgisi bulunmaktadır. Zira şu an için kanıtlanmasa da iki fiilin benzer köklerden türemiş olabileceği tahmin edilebilir. Zira anlam açısından "düşmanı geri püskürtmek" ile "düşmanı takip etmek" arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

sökmen savaş söz varlığı içerisinde yer alan ve saldırı ile ilgili bir başka sözcüktür. Tıpkı *bas-* gibi, Türk dilinin ilk yazılı metinlerinde dahi anlam genişlemesine uğradığı görülmektedir. Sözcük Talat Tekin'in Orhon Türkçesi Grameri (2000) kitabının sözlükçesinde "sökmek" anlamıyla verilmiştir. Tonyukuk Yazıtı'nda "söküp çıkarmak" anlamıyla kullanılmıştır: *at üze bintüre karıg* ***sökdim*** "At üzerine bindirerek karı **söktüm**." (Orkun, 2011: 108 [T 25]). Bu ilk anlam DLT'de şu şekliyle verilmiştir: *ol yamag* ***sökti*** "O, elbisesindeki yamayı **söktü**.", *ol ewin* ***sökti*** "O çadırını **söktü**" (Ercilasun ve Akkoyunlu; 2014: 239).

Eylem her ne kadar yazıtlara yansımayıp ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde yer alsa da öncelikle "mahvetmek, bozmak, yok etmek" gibi bir kavram alanına bulaşmış olmalıdır: *saŋram buztumuz* ***söktimiz erser*** "Manastır(ları) **mahvettiysek**" (Bang ve Gabain, 1930: 436-37 [TT IV, 39]). Fiilin *söküş-* türevinin DLT'de de yine "bozmak, mahvetmek" anlamıyla kullanıldığı kabul edilebilir: *yarag bulup yaguşdı / ortuklukın sökişti / kulun kapıp ketişti / sürdi meniŋ kōyumı* "Fırsattan istifade etti. Bir tay çaldı. Ortalıkta başıma iş açtı. Koyunlarımı önüne kattı, sonra da ayrıldı." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 258). Ercilasun şiir parçasında geçen *ortuklukın* sözcüğünün farklı okumalarını vermiştir. Bunlardan Dankoff ve Kelly gibi *ortuklıkın* şeklinde bir okuma kabul edilirse çevirinin "ortalığı söküp attı" olarak anlamlandırılabileceğini söylemiştir. Bu yorum, fiilin ilk anlamıyla ve yukarıda verildiği üzere TT IV 39'daki anlamıyla da uyuşmaktadır. Dolayısıyla şiirin ikinci mısrasını bu yoruma paralel olarak "Ortalığı dağıttı, mahvetti, karıştırdı." şeklinde çevirmek mümkündür. Fiil, buradan bir ilgi ile askerî bir kavram olarak daha Köktürk Türkçesinde "düşmanı mahvetmek, onu tabi kılmak" anlamı kazanarak genişlemiş olmalıdır: KT D2'de *başlıgıg yüküntürmiş tizligig* ***sökürmiş*** "Başlıyı eğdirmişler,

[3] Kaşgarlı'nın verdiği bilgiye göre Oğuzcada *kaytar-* olarak geçen fiil "geri çevirmek, geri döndürmek" anlamındadır: *ol atıg kaytardı* o, atın yönünü değiştirdi. Oğuz lehçesi. Türk *katardı* der. (Ercilasun ve Akkoyunlu; 2014: 430). DLT'de Oğuz Türkçesine uygun olarak *kaytargan* biçimi de bulunmaktadır: *bu alp ol yagı* ***kaytargan*** kalabalık orduları **devamlı püskürten**, bu kahramandır (Ercilasun ve Akkoyunlu; 2014: 226).

dizliyi **çöktürmüşler.**" (Ercilasun, 2016: 508-9), BK D10'da *yagıg baz kılmış tizligig* ***sökürmiş*** "Düşmanı tâbi kılmış, dizliyi **çöktürmüş**." (Ercilasun, 2016: 564-5).

O hâlde *sök-* fiilinin metaforlaşma süreci şu şekilde ifade edilebilir:

Kaynak	**İlgi**	**Hedef 1**	**İlgi**	**Hedef 2**
Sökmek, ayırmak	Ahengi ortadan kaldırmak	Bozmak, mahvetmek, yok etmek	"Bir milletin mahvolması, bağımsızlığını yitirmesidir." anlayışı	Düşmanı mahvetmek, tabi kılmak

Bilindiği üzere metaforlaşma süreci toplumsal zihniyet ve kültür hakkında çokça ipucu içermektedir. Bu açıdan sözcüğün ikinci metaforlaşma sürecindeki ilgisi aslında kültürel bir koda da işaret etmektedir. Türklerin millet olarak bağımlı olmayı kabullenmeyişi ve tarih boyunca bağımsızlıkla özdeşleşmiş oluşu ve bağımlı olmayı "mahvolmak, yok olmak" olarak algılaması *sök-* sözcüğünün ikinci metaforlaşma sürecinde kendisini göstermektedir.

DLT'de *sök-* fiili, "sökmek" anlamının dışında "çökmek" ve "sövmek" şeklinde de farklı maddelerde verilmiştir. Ancak çökmek genellikle "boyun eğmek, tabi olmak" kavram dairesi içerisinde kullanılmıştır: "*er begke* ***sökünti*** Adam dizleri üzerine **çöktü**." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 277), "*ol begke* ***sökti*** O, bey vb. önünde **çöktü**. Bundan "Çökerek otur anlamında *söke oltur* denir." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 239) vb.

O hâlde sözlüklerde verilen *sök-* maddeleriyle ilgili iki olasılık ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki üç farklı *sök-* fiilinin var olmasıdır. Buna göre bu sözcükler semantik olarak birbirinden bağımsız, biçimsel olarak ise ilk şekilleri dolayısıyla farklı olarak kabul edilmelidir. (1) *sök-*: sökmek, ayırmak, (2) *sök-*: çökmek, tabi olmak, (3) *sök-*: sövmek.

İkincisi ise "sökmek, ayırmak", "çökmek, tabi olmak" ve "sövmek" anlamlarının aslında tek bir *sök-* "sökmek, ayırmak" fiilinden ortaya çıkmasıdır. Bu olasılık *sök-* sözcüğünün geçirdiği anlam değişmeleri göz önüne alındığında biraz daha öne çıkmaktadır. Zira sövmenin karşı tarafı mahvetmek, ona üstünlük göstermek ile ilişkili olduğu açıktır. Bu açıdan *sök-* fiilinin ikinci bir metaforik anlam düzeyine ulaştığı söylenebilir.

sök- "düşmanı dağıtmak, mahvetmek tabi kılmak" fiilinden türemiş *sökmen*, büyük ihtimalle saldırı sırasında önde giden süvari birlikleri için kullanılan bir unvandır. DLT'de "Kahramanlara verilen lakaplardandır. Düşman saflarını yaran demektir." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 192) şeklinde açıklanmıştır. *sökmenlen-* ise *er* ***sökmenlendi*** "Adam kahraman kılığına girdi ve kendini onlardan saydı." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 315) şeklinde verilmiştir. Bu kişiler düşmanın düzenini bozma, onu yerinden sökerek ilerleme özelliklerinden ve savaşta ön safta yer almaları dolayısıyla kahraman olarak nitelenmiş olmalıdır.

bas- fiili Türkçenin en eski metinlerinden itibaren metaforlaşmış bir biçimde kullanılmaktadır. Sözcük ve onun bazı türevleri metaforlaşarak anlam genişlemesine uğramadan önce "somut olarak bir şeyin üzerine bastırmak" anlamıyla kullanılmış olmalıdır: *törttin sıŋar yer oronug* ***iymiş basmış*** *üküşke ayatmış agırlatmış* "Dört bir yandaki yerleri (kendine) tabi kılmış, çoğunluğa (kendini) saydırmış." (Gulcalı, 2021: 149 [AY 607/14-16]), *beg ogrını basturdı* "Bey, hırsızın elini ayağını tutmak ve onu yere yatırmak için emir verdi. Üzerinde ağır bir şey olup (bir şeyin) kalkma ve dönmesine mani olan her hareket de aynıdır." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 352), *er kīzıg* ***basdı*** **"**Adam kızı bastı, üstüne çıktı." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 236), "*ol maŋa uyma* ***basıştı*** O Türkmenlerin ayakkabı yapımında kullandıkları keçeyi yapmada bana yardım etti. Sertliği ve şişkinliği gitsin diye üzerine

bastırılması gereken her şey için aynıdır." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 261), *Tenri tāg birle yirig* ***basurdı*** "Allah dağlarla yeri bastırıp sabitleştirdi. Ağır bir şey altına konulan her şey için de böyle denir." (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 254). Ayrıca Wilkens (2021: 314) *iy-* maddesinde *iy- bas-* ikilemesini "sıkmak, bastırmak, boyunduruğa almak" şeklinde vermiştir.

Fiilin Köktürkçe Dönemi'nde de metaforlaşmış hâliyle kullanıldığı görülmektedir: *kırkız bodunug uda* ***basdımız*** (KT D 35) "Kırgızları uykuda bastık.", T 38'de *teŋri umay ıduk yir sub* ***basa*** *birti erinç neke tezer biz* "Hiç şüphe yok ki Tanrı, Umay, kutsal yer {onları} bastı. Niye kaçıyoruz?" (Ercilasun, 2016: 616-617). Burada çok rahatlıkla ifade edilebilir ki *bas-* fiilinin kavram alanına ait "bir şeye bastırmak, baskı uygulamak, bir şeyin üstüne çökmek" anlamı askerlik terminolojisinde benzetme ilgisi ile metaforlaşmış görünmektedir. Zira kaynak konumdaki *bas-* "somut olarak bir şeyi bastırmak" fiilinin "sıkıştırma, ezme, zor kullanma" anlam dairelerinden geçerek bir benzetme yoluyla "askerî bir hamle olarak baskın yapma, düşmanı sıkıştırma" anlamına ulaştığı söylenebilir. Burada dikkat çekici unsur, kaynak konumdaki eylemin geçişli bir fiil ve nesnenin pasif olmasıdır. Hedef durumundaki *bas-* fiili için de düşman pasiftir, bu saldırının özelliği beklenmedik bir anda gerçekleşmesidir. Nesnenin durağanlığı ve edilgenliği açısından da kaynak eylem ve hedef ilişkili görünmektedir. O hâlde *bas-* fiilinin metaforlaşma sürecinin şu şekilde ortaya çıktığından bahsedilebilir:

Kaynak	**İlgi**	**Hedef**
Basmak, bastırmak, fiziksel baskı uygulamak	Sıkıştırma, ezme, güç kullanma	Düşmana baskın yapma, onu sıkıştırma

bus ismi DLT'de "karartı, pus" anlamıyla kullanılmıştır: *kök bus boldı* Gökyüzü sis vb. ile kapandı. *Er közi bus boldu* midesinin gazından adamın gözü karardı (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 398). *bus* isminin fiil şekli DLT'de *bey yagıka* ***bustı*** bey düşmanın pususuna girdi (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 236) şeklinde verilmiştir. İspat etmek mümkün görünmese de *bus* "karartı, pus" ile *bus- / busuk-* "pusu kurmak" arasında metaforik bir ilişki olduğu tahmin edilebilir. Zira günümüz Türkiye Türkçesinde dahi puslu (sisli, görmesi zor) hava ve pusu kurmak gibi sözler kullanılmaktadır. Böyle bir olası metaforun "görmenin zor olması" ilgisiyle gerçekleşmiş olması mümkündür. Ancak yine *bus* isminin *bus-* fiiline dönüştüğünü söylemek güçtür, böyle bir metaforlaşma için yeterli verinin olmadığını da söylemek gerekir.

Düşmanı baskı altına almakla ilgili bir başka fiil de ***egir-***'dir. Sözcüğün kaynak anlamı U II 46/71-2'de *iki suġ eŋreklerni* ***egip*** "iki işaret parmağını eğip" (Clauson, 1972: 99) örneğinde "eğmek" şeklinde verilmiştir. DLT'de de sözcüğün bu ilk anlamı verilmiştir: o, dal vb. şeyleri eğdi (Ercilasun ve Akkoyunlu; 2014: 87).

Somut olarak "bir nesneyi eğme" anlamının daha Köktürk zamanında "askerî kuşatma" şeklinde metaforlaşarak ortaya çıktığı görülmektedir: *alpagu on erig Toŋa Tigin yogınta* ***egirip*** *öltürtümüz* "On yiğit eri Tonga Tigin'in cenazesinde kuşatıp öldürdük." (Ercilasun, 2016: 536-7 [KT K17]). DLT'de de *egir-* "kuşatmak, çevirmek" anlamıyla kullanılmıştır: *beg kend* ***egirdi*** Bey şehri kuşattı. *uragut yıp* ***egirdi*** "Kadın eğir ördü". *sūw kemini* ***eğirdi*** denir, "Su gemiyi çevirdi." demektir, *ol meni ışka* ***eğirdi*** denir, "O beni işe sürdü." demektir (Ercilasun ve Akkoyunlu; 2014: 91).

Bir nesne eğildiğinde oluşan kavis, metaforlaşmanın ilgisini meydana getirmiş olmalıdır. Zira bu kavis, bir düşmanı çevirme, onu kuşatma altına alma durumunda birliklerin aldığı pozisyonla birebir örtüşmektedir. O hâlde *eg-* > *egir-* metaforlaşmasını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Kaynak	İlgi	Hedef
eg- "eğmek"	Eğilen nesnenin ve kuşatan birliklerin kavisli şekli	*egir-* "düşmanı kuşatmak, çevirmek"

AH 30'da sözcük mecazi anlamda "sarmak, kuşatmak" olarak kullanılmıştır: *bu kün tegsü mindin dürud ol yarn / elig tuttaçımka* ***egirse*** *muŋa* "Yarın **derde düşersem** elimden tutacak olan / O resûle bugün benden salât ve selâm olsun" (Arat, 1951: 504). Bu örnekte "dertler tarafından kuşatılma, sarılma" gibi bir anlam bulunduğu için çevirinin "yarın dertler beni kuşatırsa" şeklinde yapılması da mümkündür. Buradaki metafor, askerî söz varlığı içerisinde değerlendirilmemektedir.

Sonuç

Türkler, savaş meydanlarında düşmanı alt edebilmek için birçok strateji ve hamleyi ortaya koymuşlardır. Savaşmayı son çare olarak görmüşler ancak uzlaşmaya yanaşmayan topluluklarla savaşa girmeden önce bilgi toplamış, onlara kendini güçlü göstererek psikolojik avantajı elinde bulundurmaya çalışmış; savaş esnasında hız ve şaşırtma üzerine hamlelerde bulunarak düşmanı hazırlıksız yakalamaya çalışmıştır. Böylece Çin gibi kalabalık orduya sahip olan ülkelere karşı dahi daha az sayıda ancak manevra kabiliyeti, hızı, cesareti yüksek ve taktiksel açıdan üst düzey bir orduyla zaferler kazanmıştır.

Türkçe, bilindiği üzere en eski yazılı metinlerinden beri anlam çeşitliği, söz varlığının genişliği, sanatlı söyleyiş imkânları bakımından işlenmiş bir dildir. Bu sebeple araştırmacılar tarafından kökeni binlerce yıl önceye dayandırılmaktadır. Metaforlaşma da bu anlam genişlemesi ve ifade imkânlarının zenginliği ile ilişkilidir. Savaş meydanlarında sayılarının azlığını taktiksel hamlelerle bir avantaja çevirmeyi bilen atalarımız, yaşamının büyük ve önemli bir bölümünü oluşturan savaşlar ve o savaşlarda yaşananları ifade edebilmek için de, kuşkusuz, zengin bir söz varlığına sahiptiler. Bu çalışmada ele alınan *akınçı, katargan, sökmen, egir-, bas-busuk-* sözcükleri Türklerin savaşlarda yaptıkları hamleleri belirtmesi açısından önemlidir. Bu sözcükler ilk anlamlarının dışında başka kavram alanlarına yayılarak metaforlaşmışlardır. Bu metaforlaşma sürecinde *akınçı*'nın "hız ve süreklilik", *bas-* fiilinin "sıkıştırma, ezme, güç kullanma", *sökmen*'in "mahvolma, tabi olma", *egir-*'in "kavisli şekil alma", *katargan*'ın "devamlılığı ve istikrarlı hareketi bozma" gibi ilgilerle metaforlaştığı görülmektedir. Bunlar içinde *egir-, bas-* ve *katargan* görsel bir benzerlikle metaforlaşmış olmalıdır. *akınçı* ise kaynak eylemin hız ve süreklilik özelliğiyle kurulan ortaklık sonucunda metaforlaşmıştır, denilebilir. *sökmen* ise, *sök-* "sökmek, ayırmak" eyleminin sonucunda ortaya çıkan "ahengin bozulması, mahvolmak, yok olmak" anlamlarıyla nedensellik ilişkisiyle ortaya çıkmış görünmektedir. Metaforların kültürel algı konusunda ipuçları verdiği göz önünde bulundurulduğunda s*ökmen* sözcüğünün metaforlaşma sürecinde Türklerin tabi olmayı "mahvolmak, yok olmak" şeklinde algıladığını göstermesi bakımından da ilgi çekici bir örnektir.

Kısaltmalar

AH → Atabetü'l Hakâyık

AY → Altun Yaruk Sudur

BK → Bilge Kağan Yazıtı

BT → Berliner Turfantexte

DLT → Dîvânu Lugâti't-Türk

KB → Kutadgu Bilig

KT → Köl Tigin Yazıtı

KTer. → Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)

Maytr.→ Maytrısimit Nom Bitig

T → Tonyukuk Yazıtı

Tar. → Taryat Yazıtı

TT → Türkische Turfantexte

U → Uigurica

Kaynakça

Arat, R. R. (1951). *Atebetü'l-Hakayık*, İstanbul: Ateş Basımevi.

Arat, R. R. (2008). *Kutadgu Bilig*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Ata, A. (2013). *Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi*, Ankara: TDK Yayınları.

Bang, W. ve Gabain, A. (1930). *Türkische Turfan-Texte IV*, Berlin.

Black, M. (1993). *Metaphor and Thought* (Ed. Andrew Ortony), Cambridge: Cambridge University Press.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VIII. Kitap*, Ankara: TDK Yayınları.

Durmuş, İ. (2019). "Eski Türk Araç-Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, S:4, ss. 49-70.

Durmuş, E. (2021). "Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, C:15, S:29, ss. 243-262.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dīvānu Lügātit Türk*, Ankara: TDK Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Gulcalı, Z. (2021). *Altun Yaruk X. Kitap*, Ankara: TDK Yayınları.

Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü,* Ankara: TDK Yayınları.

Orkun, H. N. (2011). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.

Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: Sanat Yayınları.

Tekin, Ş. (2019). *Maytrısimit- Burkancıların Mehdîsi Maitreya ile Buluşma Uygurca İptidaî Bir Dram*, Ankara: TDK Yayınları.

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: 58, S:1, ss. 155-173.

Üşenmez, E. (2006). "Karahanlı Türkçesi Sözlüğü", (Yüksek Lisans Tezi), *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.

Vural, T. (2012). "Türk Askerî Müziğinin Savaşlardaki Yeri ve Önemi", *TURAN-SAM*, C:4, S: 13, ss. 66-74.

Wilkens, J. (2016). *Berliner Turfantexte XXXVII (I)*, Brepols: Turnhout.

Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*, Göttingen: Universitetverlag Göttingen.

Yunusoğlu, M. K. (2016). *Budist Türk Çevresi Eserlerde Metaforlar*, Ankara: TDK Yayınları.

II. BÖLÜM: YENİ TÜRK DİLİ

SAHA (YAKUT) VE ALTAY DESTANLARINDA GEÇEN SAVAŞ ALETLERİ

M. Fatih KİRİŞÇİOĞLU*

Giriş

Tebliğimizde daha eski bir sözlü geleneğe sahip olduğunu düşündüğümüz ve konuşma dilinden daha geç yazı dili hâline gelen Saha (Yakut) ve Altay kahramanlık destanlarından ikişer destan ele alınıp bu destanlardaki savaş aletleri tespit edilmiştir. Altay destanlarından "Ak Tayçı" ve "Er Samır" destanı Dilek'in çalışmasından alınmış olup Er-Samır Destanı 2465 mısra, Ak Tayçı Destanı ise 2045 mısradır (Dilek, 2002: 33-171). Metinlerin yanındaki rakamlar eserdeki sayfa numaralarıdır. Er-Soğotox Destanı kendi orijinal metninden alınmış olup 6753 mısradır. Kııs Debiliye Destanı ise Dr. Doğan Çolak'ın hazırladığı doktora tezinden alınmış olup 4969 mısradır (Çolak, 2019). Metinlerdeki parantez içindeki numaralar en son mısranın sayısıdır.

Öncelikle savaş aletlerinin geçtikleri mısralara bakalım:

Er Samır

Ces sogoonlo tayganı	"Bakır mızrağıyla dağı
Cemire adıp tüjirdi.	Yıkıp devirdi." (38).
Toguz çardıñ terezineñ	"Dokuz öküz derisinden
Tolgop etken kamala	Dolanarak yapılan kamasıyla
Cuulap cüre bergen -diyt-	"Savaşmaya geleli, dedi" (42).
Büdün terek saadagın salındı.	Ağaç gibi sadağını koydu." (48).
Atken oktıy uçup iydi.	"Atılan ok gibi uçurdu gitti." (48).
Altı üyeli tokpogıstı	"Altı perli gürzümüzü
Ködürüp bolarıñ bo?	Kaldırabilir misin?, dediler. (50).
Çiçke mistü kıñarakla	"Sivri uçlu bıçakla
Segis müüstü edrekle	Sekiz boynuzlu tırmıkla
Çatıldada tokpoltoy berdi.	Çıtırdatarak tokmakladı." (62).
Temir caazın çıgarıp	"Demir yayını çıkarıp
Teñkeygen tuunı cana attı.	Heybetli dağı yardı." (63).
Kandu kara üldüzin	"Kanlı kara palasını
Uşa tartkan boyınça	Kınından çekerek" (78).
Kara bolot üldüzi	"Kara çelik palasını
Kança cerden sına berdi	Birçok yerden kırıldı." (78).
Tabılgu saptu kamçızıla	Çayır melikesi saplı kamasıyla" (78).

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mfatihkr@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0241-6969.

Ay karagay ok saadagın	“Çam ağacı gibi yayını
Ćarın boydoñ uşla tarttı	omzunun üstünden kılıfından çekti.” (78).
Almas üldüle cabıştı	“Kuvvetli palayla çarpıştılar (79).
Kara bolot keşkişti alıp,	“Kara çelikten bıçağı alıp,
Kara kanın tögö berdi.	Kara kanını döküverdi.” (82).
Köö kuyagın kiyinip	“Sağlam zırhını giyinip,
Körnöö ćepseldi artındı	Ateş gibi silahlarını yüklendi.” (91).

Ak Tayçı

Kar çeriler turgustı	“Kahraman askerler konuşlandı
Atken oktarı ançazı	Attıkları okların tamamı,” (116).
Uzun ćıdazın ködürip	“Uzun kargısını kaldırıp, “(117).
Altın-kümüş ćepseldü	“Altın gümüş silahlı, (121).
Sarı kuulı ćıda berdi	“Sarı pirinçten kargı verdi.” (123).
Kança ćüzün ćuu-ćepseliñ	“Sayısız savaş silahlarını (129).
Altı kırlu ćes ćıdala	“Altı oymalı bakır kargıyı” (139).
Uşpa kara ćıdazın tayanıp	“Sivri kara kargısına dayanarak, (141).
Temir ćepsel sıñkırt tüjüp	“Demir silah şıngırdayıp
Küler kuyak küzürt edip	Bronz zırh gıcırdayıp” (145).
Togus atkaktu ćes karmaktı	“Dokuz kancalı bakır oltayı
Oñ kolına tudundu	sağ eline aldı.” (163).
Toguzon kulaş kara armakçısını	“Doksan kulaç kara halatı
Çalma edip ćazap iydi	kement yapıp fırlattı.” (164).
Kızı üldüle ćurap koydı	“Kızgın palassıyla resmetti.” (165).
İzü üldüni alala	“Kızgın palayı alarak” (165).

Er-Soğotox

Bıhaxtanan bıççañnaan,	Bıçakla tehdit edip göz dikip. (279).
Istaal timir kuyaxtaax kihi ebit,	Çelik demir zırhlı kişi imiş meğer, (562).
Kıhının süge tuttaran,	Kışın eline balta tutuşturup, (661).
Ńiriliir muos saatın ılan,	Uğuldar boynuz yayını alıp, (701).
Batahıgar dılı maaxtaan,	Okun ucuna kadar çekip,
Kirihiger dılı kiepteen turan eren,	Yayını sonuna kadar gerip, (708).
Batahıgar dieri maaxtaan,	Okunu sonuna kadar çekip,
Kirihiger dieri kiepteen,	Yayını sonuna kadar gerip, (734).
Saalaaxtan samnaayağın,	Silahlıdan ölme.
Oxtooxton oxtooyoğun,	Okludan yıkılma. (808).

Kuus gına kımńıılaan baran,	Vınlatıp kamçılayıp da, (826).
Istaal timir ox buolan,	Çelik demir ok olup, (1034).
Sıtıı kılıs bolotunan	İki tarafı keskin kılıcıyla (1096).
Aydaan bıata bıhınna bahıılaax,	Savaş ipi koptu galiba, (1160).
Oxsuhuu dien omunnaağa,	Amansız bir kavga, (1199).
Oxsuhan oxsuhannar,	Kavga edip vuruşup, (1205).
Kınçaal timir bıhağın	Demir hançer bıçağını, (1220).
Ces turuut uot ilbis bolotunan	Bakır kızılı ateşli ilbis kılıcıyla (1383).
Üöhee doyduttan	Üst dünyadan,
Üörbe buolan tüstexterine,	Mızrak olup düşerlerse, (1537).
Ayalaan-ahaan,	Zıpkınla elde etme, (1580).
Kuyağa-tañaha suox sılcan,	Zırhsız gezerken, (1610).
Saabılaax batahın	Parlak kılıcını,
Tañnarı tayaxtammıtınan,	Yere dayayıp yaslanarak,
Kıırıktaax üñüütün	Korkunç mızrağını,
Örö uummutunan kelen,	Kaldırdığı gibi gelip, (1868).
Üs kırıılaax	Üç köşeli,
Istaal timir ox buolan,	Çelik ok olup, (2042).
Süürbe buuttaax	Yirmi putluk
Sülüges caakırdarınan biertelespittere,	Gürzle vuruştular. (2288).
Uol oğoñ	Oğlan çocuğunun,
Onoğohunan oonńuurun sağana,	Okla eğleneceği zaman, (2368).
Örgöstööx üñüü kurdugunan	Mızrak gibi sivri bakışla, (2426).
Tüöhün tılıttan	Göğsünün ortasından,
Üünen taxsıbıt	Büyüyüp çıkmış,
Suoç-soğotox moğooççox kurduk iliileex,	Bir tek balyoz gibi elli (2537).
Bu doyduga	Bu dünyada,
Biir sirge olorolloruttan,	Birlikte yaşadıklarından,
Üöhee doyduttan	Üst dünyadan,
Üörbe buolan tühüöxtere suoğa,	Mızrak olup düşen olmaz;
Allaraa doyduttan	Alt dünyadan
Atara buolan küöreyiextere suoğa,	Zıpkın olup çıkan olmaz; (2958).
Uhuutaan oxsullar	Korkunç uğultulu
Ces turuut sıtıı kılıs	Bakır kızılı iki yüzü keskin,
Uot ilbis bolottorun	Ateşli ilbis kılıçları, (3733).

Süürbe buuttaax	Yirmi putluk,
Sülüges caakırdarın	Demir gürzlerini, (3739).
Septiir kurduk sereneexteer,	Yay gibi kurulu ol, (4734).
Septiir kurduk sereneextee,	Silah gibi tetikte,
Oxtuur kurduk oñostooxtoo,	Ok gibi yayda, (5239).
Üs kırıılaax ıstaal timir üörbeni	Üç köşeli çelik demir mızrağı (5293).
Östööxxün sürexteex-bıarıgar	Düşmanlarımın kalbini-ciğerini,
Ötörü tüherdiñ dien,	Delip deşmem için,
Üörbe kılaanı tüheren bierdile-er», —	Sivri mızrağı üstten gönderdiler" (5369).
Örgöstööx üñüübünen	Sivri uçlu mızrağımla
Örö kömüsküü turuoğum.	Daima koruyacağım. (6638).

Kııs Debiliye

Otut buuttaax baltanan	Otuz *buuttaax*[1] ağırlığındaki çekiciyle
Uña emiiyin ültü sıstaran,	Sağ memesini toz hâline gelene kadar ezip (596).
Bahınan bağananı kırbaata	Başıyla kirişi kırdı (733).
Oxtooxtorton oxtumañ,	Oklular okunu düşürmesin,
Saalaaxtartan samnımañ,	Silahlarını düşürmesin. (877).
Kırgıska kiiren	Savaşa girersem
Kıa xaanınan ilgisterim,	Çokça koyu kan akıtırım,
Oxsuhuuga baran	Kavgaya girersem
Ulay xaanınan suunağalıırım,	Çokça kanla yıkanırım (1188).
Ekkireten keehiexpit,	Peşlerinden gidip
Kımńıı bulammıt,	Kırbaç alıp (1278).
Balıksıt ıal balağanın tahaaran	Balıkçı kulübesinin
Tañnarıta tamnaattaabıt kurduk,	Ters çevrilmiş şekli gibi
Mas maaltaar,	Ağaç oklarını,
Tuora teppet buollun dien	Aksine gitmez
Tuos tellemeetteex	Kayın ağacı yelekli
Onoğostorun ılattaan,	Oklarını toplayıp
Kurdana sılcar	Kuşanarak
Kunńalıgar ugattaata.	Sadağına yerleştirdi. (2009).
Ugun ustun uhuor kömüs oyuulaax	Sapı gümüş nakışla bezeli
Uhun subuya batahın iilinne.	Uzun palasını eline aldı (2032).

[1] 16 kilogram ağırlığındaki Rus ölçü birimi.

Sette bolguo çeeretinen,	Yedi seçkin demiri,
Ağıs bolguo atamaanınan,	Sekiz mükemmel demiri,
Toğus bolguo tomoroonunan	Dokuz sağlam demiri
Uhaattaran oñottorbut	Erittirmiş,
Kömüs uuha körbüt,	Gümüş ustası bakmış,
Altan uuha aalbıt,	Bakır ustası eğelemiş,
Bakalaan Uus baltalaabıt,	*Bakalaan Uus*[2] dövmüş,
Kökölöön Uus küörteebit,	*Kökölöön Uus*[3] körüklemiş,
Kırbııkaan Uus kırbııtaabıt,	*Kırbııkaan Uus*[4] zarifçe işlemiş,
Sette kıtarax caxtar	Yedi kısır kadının
Emiiyin üütüger xatarıllıbıt,	Sütünü emerek kurutulmuş,
İdemerdeex İlbis Xotuññа	Açgözlü *İlbis Xotun*'da
Sette tüün iherdillibit,	Yedi gece içirilmiş,
Obottoox Urdus Xotuññа	Tamahkâr *Urdus Xotun*'da
Toğus xonukka uhaardıllıbıt	Dokuz günde sağlamlaşmış
Otut bolguottan oñohuulaax	Otuz demirden yapılmış,
Oluy-moluy bıhağın ılan,	Kısa ve kalın bıçağını alıp
Uña sototun tahınan	Sağ baldırının dış tarafına
Sur gına uktan kebiste.	Hızlıca koydu. (2052).
Kömnöxtööx xarıya añaarın sağa,	Karla kaplı çam ağacının yarısı kadar
Köy salgın kımńııtınan	Rüzgâr kırbacıyla (2074).
Üs xos ürüñ kömüs kuyağın anńınan,	Üç tabakalı gümüş zırhını giyerek
Sette uon buuttaax	Yetmiş *pud*luk
Timir kilie eterbehin keten,	Baştan aşağı demirden olan çizmelerini giyip (2991)
Üs xos ürükkün	Üç katmanlı tavanı
Üreye tardar buolaayıkkın,	Yıkacak,
Üs badaardaax üörbeğinen	Üç demir uçlu mızrakla
Ötörü bırağan ııtaar,	İçinden delip geç, (3017).
Ağıs salaalaax atarağınan	Sekiz budaklı zıpkınla
Batarı bırağan ııtaar,	Sokarak delip geç (3024).
Sette badaardaax üörbeğinen	Yedi demir uçlu mızrağıyla

[2] Demirci. Bkz. Karakter ve Yer Adları Dizini, *Bakalaan Uus* maddesi.
[3] Demirci, a.g.e.
[4] Demirci, a.g.e.

Sisterin üöhün	Ana damarları
Bıha bırağan ıtaar!	Kesip delerek geç! (3031).
Oyoğostorunan uurullubut,	Mızraklar üst üste dizmiş,
Saabılaan batıya caarıstammıt,	Keskin silahların en iyisi toplanmış, (3145).
Torğo biileexterin sulburuta oxson	Kumaşla kaplı bıçağını aniden çekip (3333).
ılattaan baran,	
Sulumax ox kurduk,	Alelade demir uçlu ok gibi
Subullan-suoruyan tühe turbuta.	Hızlıca uçup indi. (3952).

Altay Türkçesindeki savaş aletlerini incelediğimizde *kamçı* "kamçı" (22), *üldü* "pala" (9), *ok* "ok" (8), *tokpok* "gürz" (4), *cepsel* "silah" (5), *karmak* "olta"(3), *kuyak* "zırh" (3), *ćıda* (3) "kargı", *ok-saadak* "ok yay" (2), *kıñırak* "bıçak", *edrek* "tırmık", *caa* "yay", *keşkiş* "bıçak", *çalma* "kement" *sogoon* "mızrak", *saadak* "sadak" olmak üzere 15 kelime 66 yerde geçmiştir.

Saha (Yakut) Türkçesindeki savaş aletlerini incelediğimizde *üörbe* "mızrak" (18), *saa* "yay" (16), *kılış* "kılıç" (10), *ox* "ok" (9), *kımńıı* "kamçı" (9-Er-Soğotox'da 5 yerde geçer. Savaş aleti olarak kullanılmamıştır.), atara "zıpkın"(9), kuyax "zırh" (8), batas "pala" (7), bıhax "bıçak" (6), sep "silah" (3), caakır (3), balta "balta" (2), oñogos "ok" (2 oñostoox 2 ?), kiriş "kiriş"(2), örgöstöox "silah" (2), onogos "ok" (2), aya "zıpkın", bağana "kiriş", kırgıs "savaş", kunńal "ok sadağı", maal"ok", batıya "mızrak" olmak üzere 22 kelime 107 yerde geçmiştir. Ancak unutmayalım ki Saha destanlarının hacmi Altay destanlarından hayli fazladır.

Biz bu kelimelerden ortak olduğunu düşündüğümüz altı kelimeyi ele aldık. Öncelikle kendi lehçe sözlüklerinden bunların karşılıklarını çıkarttık.

Kımńıı: [Krş. T. kamçı, kama]1. Kırbaç, kamçı; erkek için tören kamçısı sapı bakır kaplıdır ve bir tarafında çıkıntılı bir vaziyette testereye benzeyen demir levhası vardır; alt kısmı bolur şeritlerle örtülüdür; ucunda oymalı bakır kabzası vardır; kadın için tören kamçısı (maden kaplı sapı olan); birkaç kuyruklu kamçı; el geçirmeye mahsus olan kayış ilmiği iki sıra renk boncuklarla süslenmiştir. *Talax kımńıı "*söğüt dalından yapılmış kırbaç"; *tiisteex kımńıı* "kaşağı (bir tarafında testere gibi bir madeni levhacığı olan kamçı)", 2. Kaşağı (YDS, 497).

***Ox*:** (Krş. T. ok, uk) 1. "onogos" aynıdır ve onun yerine kullanılıyor; ok, demir uçlu ok, (Dolgan muhariplerinde) ucu mızrak gibi olan hars oku, (Krş. Kustuk, bıra, irba). *Baltaxxay mas ox "*ağaçtan mamül büyük ok" (Krş. maaltar, molçor); *muostaax ox* (=uostaax ox) "ufak demir halkalardan yapılan zırhı delmeye mahsus sağlam bir ok, *sandaan (veya sardana) ox* "demir uçlu ok; *sulumax ox "*tek uçlu ok", *sulus ox* "(bir şeyi) delmeye mahsus sivri (keskin) ok," *tüüleex toyon ox* (toyon tüüleex ox) "kanatlanmış ok" (Erkek çocuğun canını temsil eder), *uostaax ox* "dudaklı ok (kirişin geçirilmesine mahsus gezi olan); kirişin geçirilmesi için nihayetinde "kertiği" olan ok, 2. Ok yayı (YRS II / 1902).

Kuyax: [Krş. T. kuyak, Bur. xuyak] = *kuńax*. Zırh (demir halkalardan ibaret olup Dolgan cengâverlerinin giydikleri ve boydan dize kadar olan, vücudun sol tarafını kaplayan cebe "savaş sırasında düşman silahlarının etkisinden korunmak için giyilen çok parçalı zırh, FK"; üzeri demir levhalarla kaplı demirden gömlek, deri kaftan üzerine dikilmiş demir ve kemik levhacıklardan ibaret olan bir nevi zırh; kadim muharebelerde giyilen demir telden yapılma gömlek. [Krş. Soyot kuyxa, Tel. kuyuka, Moğ. Bur. xuyxa; Manç. koyka] (YDS, 573).~ *kuyaxa* "kafa derisi" (YDS, 573).

Saa: (Krş. T. Sa, ya, yay, ok yayı) 1. Kadim Yakut silahı olan yay (=*saxa saata*=Yakut yayı; şimdi tüfek); *alana saa* (Dolgan Yakutlarında) okları ile beraber yay; *kuraaxtaax saa* "av yayı; her iki ucu kıvrık, uzunluğu insan boyunda kadim yay; bu kıvrımlara oyulmuş düz ve kavi

boynuzlar yapıştırılırdı; kiriş bu boynuz üzerine konur ve bükülürdü; yayın esası bir kasnaktan yapılır; fazla sertlik için kayın parçası yapıştırılır; bu o şartla yapılırdı ki uçları yayın büküntülerine erişmesini kasnağın üzerini boynuzlu hayvanların sırt sinirleri ile sararlar ve bunun üzerine de sarı kayın ağaç kabuğu yapıştırırlardı; bundan dolayı Yakut yayı oldukça ağır ve pek sağlam olurdu. Mas saa "ok yayı", *muos saa*; *çaaçar saa* "çocuklar için oyuncak yay" 2000 adımlık yeri döver; kıvrıntılı yaydan farkı şu ki; evvela küçüktür, saniyen oluklu gövde sopası var ki bu oluğa ağaç ok konur; bazen oluğun üzerine bir örtü yapıştırırlar ve nişangâhla teçhiz ederler, 2. Ateşli silah (YRS II/2004).

Kılıs: (Ya. kılııs) [Krş. ET. kılıç] "1. Eski zaman bıçağı (Krş. bolot; timir kılııs), 2. eli kesen ince yay kirişi" (YDS, 494).

Sep: (Krş. T. "Sep, çeyiz tezyinatı, gelin süsü", Bur. zebe "silah" Moğ. cebe, keskin alet veya silah, çibe "tenasül aleti") 1. Alet edevat takımı, aygıt, aza; 2. Tenasül aleti (azası); 3. Silah; 4. Şey, madde, nesne; 5. Bina, mesken ~ septen- takım, silah vs. tedarik etmek. Septeex "silahla mücehhez, silahlı", septeex aal "zırhlı gemi" (YRS II/2166).

Ok: I "ok, kurşun" (ATS, 138).

Caa: "yay, ok; kurşun" (ATS, 47). Bk. Sogon "ok" (ATS, 155).

Kamçı: "kamçı" (ATS, 95).

Kılış: "kılıç" (ATS, 108).

Cepsel: "1. Envanter üretim araçları; 2. Donanım, silah" (ATS, 59). ~ *cepse-* "1. Donatmak; 2. Silahlandırmak, 3. Süslemek".

Kuyak: 1. Lavobo; 2. Zırh" (ATS, 127) ~ *kuyakta-* "zırhla kaplamak".

Bu kelimeleri yapı bakımından tahlil edersek ok ve yay kelimeleri tek heceli oldukları için bir açıklamaya gerek yoktur. Ancak ok kelimesi Kaşgarlı'da yaygın bir şekilde kullanıldığı hâlde yay kelimesi *yaa* şeklinde alınmıştır (DLT, 772, 939). Clauson *ok* kelimesini almış ancak bir etimoloji yapmamıştır (EDPT, 76). Starostin ve arkadaşları kelimeyi Ana Altayca **oka* olarak düşünüp PTurk. **ok*, Tung. **ok-*; Mong. **oki*; Turk. **ok*; Jpn. **àkuàjaì* şeklinde göstermişlerdir (EDAL, 1046). Clauson da yay kelimesini *ya:* şeklinde ele almıştır. Sondaki –y sesiyle ilgili ünlü türemesi veya düşmesi yönünde bir görüş belirtmemiştir (EDPT, 869). Gülensoy, *o(u)k(x)* kelimesinin Moğolcada *oki*, Mançucada *oki joro* şeklinde geçtiğini belirtmiş (TTKBS, 500), yay kelimesi için de "<**yaa* yay'daki /y/ fonemi ikincil olup /aa/ ünlüsünün etkisi ile türemiştir." diye not düşmüştür (TTKBS, 897). Starostin ve arkadaşları kelimeyi Ana Altayca **ǯéja* şeklinde verip "keskin nokta, ok" diye anlamlandırmışlar ve Tung. **ǯeje*; Turk. **jā(j)*; Jpn. **da*. şekillerini vermişlerdir (EDAL, 1532).

Starostin ve arkadaşlarının kaleme aldığı Etymological Dictionary of the Altaic Languages (EDAL) başlıklı çalışmada *kamçı* kelimesi alınmamıştır. Yani Eski Altayca bir kelime olarak kabul edilmemiştir. Ancak Ercilasun ve Akkoyunlu'nun Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) çalışmasında *kamçı* geçmektedir. Verilen örnek dikkat çekicidir: *kamçı* "içinde kılıç bulunan kamçı". Kamçı kelimesi ayrıca "at, sığır ve devenin erkeklik organı" anlamına da gelmektedir (DLT, 181). Clauson kelimenin *kam-* "vurmak" (EDPT, 625) fiilinden yapılmış bir isim olduğunu belirtmiştir. Modern lehçelerdeki örneklerini vermemiş ancak Doerfer'e gönderme yaparak (III/1527) Farsçadan alıntı olduğunu vurgulamıştır (EDPT, 626). Kendisi etimoloji yaptığı için Doerfer'in fikrini kabul etmediği görülmektedir. Gülensoy, kelimenin etimolojisini yapmamış ancak Sevortyan'ın yanlışını belirtirken kamçı yapımında sığır gibi hayvanların erkeklik uzvundan yararlanıldığını, bugün de en kaliteli kamçının yapımında bu türlü kesilmiş sığır derisi kullanıldığını belirtmiştir (TTKBS, 363).

Sep "gelinin çeyizi. Onun malıdır." (DLT, 139). Gülensoy, *sep* kelimesini aynı anlamda *sebi* şeklinde vermiş ve Anadolu ağızlarında sepçe, sephi, sepi şeklinde geçtiğini belirtmiştir (TTKBS, 614). Ancak cebe maddesinde "zırh, silah" anlamında belirtmiş Moğolcada cebe şeklinde geçtiğini cephane ve cebeci kelimelerinin buradan geldiğini belirtmiştir (TTKBS,

137). Burada belirtelim ki Gülensoy'un "Cebe Adı Üzerine" başlıklı bir çalışması da vardır. *Sep* "çeyiz; bazen geniş anlamlarla da lehçelerde kullanılır." (EDPT, 783).

kılıç 24 yerde geçmektedir. Ayrıca Kaşgarlı fiilden türemiş isimleri belirtirken *kılıç* örneğini vermiştir (DLT, 5, 711). Clauson kelimenin bütün lehçelerde kullanıldığını belirtmiş ancak Doerfer'e gönderme yaparak (III / 1510) Farsçadan alıntı olduğunu vurgulamıştır (EDPT, 618). Tabi böyle bir gönderme yaptığı için de etimoloji yapmamıştır. Gülensoy, kılıç kelimesini <kıl+(ı)ç şeklinde tahlil etmiştir (TTKBS, 408). Starostin ve arkadaşları kelimeyi Ana Altayca **kȁle* şeklinde düşünüp "bıçak, kesmek" anlamlarını vermişler ve Tung. **kaliki*; Turk. **kılıç*; Jpn. **kŏr-* biçimlerini belirtmişlerdir (EDAL, 636).

Kuyka "asıl anlamı deridir. Kürk de bununla adlandırılabilir (DLT, 420). Ercilasun buraya bir dip not eklemeyi uygun görmüştür:

> *"Atalay koyka, DTS, Clauson, Dankoff-Kelly kuyka. Krş. Yeni Uygur kuyka "baş derisi" (YUTS), Kazak kuyka "1. kafa derisi, 2. hayvan kafasının ütülenen kısmı" (KTS), Kırgız kuyka "kafa derisi" (KS), Altay kuyka II "(kafadaki) deri" (ATS), Tuva kuyga "başın derisi" (TvTS), Hakas huyğa I "baş derisi" (HTS). Clauson'un kuykala- için hap. leg. kaydını düşmesi yanlıştır. Kırgız ve Altay sözlüklerinde kuykala- "derinin kıllarını ütülemek" fiili vardır."*

Clauson kelimeyi *kuya:ğ* başlığı altında almış, Moğolcadan alıntılandığını belirterek çoğunlukla Kuzeydoğu lehçelerinde kuyak şeklinde görüldüğünü ifade etmiştir. Aynı sırada *kuyka* "kafa derisi" kelimesini de alarak Moğolca *kuyika*'dan geldiğini yazmıştır (EDPT, 676). Starostin ve arkadaşları kelimeyi Ana Altayca **kúńà* (~ kʿ-) olarak düşünüp "cilt, deri" anlamını vermişler ve Mong. **kujag*; Turk. **kuńak*; Jpn. **kámì* biçimlerini belirtmişlerdir. Araştırmacılar kelimenin özgün de olabileceğini, Moğolcaya Türkçeden geçmiş de olabileceğini belirtmişlerdir (EDAL, 740). Sonuç olarak önemli bir savaş kültürüne sahip olduğunu düşündüğümüz bozkır halkları yazılı kaynaklarımızdan önceki –Proto Altay-zamanda birbirine benzer ve isimlendirmeleri ortak savaş aletleri kullanmışlardır.

Kısaltmalar

ATS	→ Altayca - Türkçe Sözlük
EDAL	→ Etymological Dictionary of the Altaic Languages
EDPT	→ An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
Krş.	→ Karşılaştırınız
PTurk	→ Proto Türkçe
TTKBS	→ Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü
YDS	→ Yakut Dili Sözlüğü
YRS	→ Slovar' Yakutskogo Yazıka

Kaynakça

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

Çolak, D. (2019). "Saha (Yakut) Türklerinin Kıs Debiliye Destanı Üzerine Bir Gramer İncelemesi", *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları*, Ankara: TDK Yayınları.

Gülensoy T. (2019). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 3. Baskı, İstanbul.

Gürsoy Naskali, E. ve Duranlı M. (1999). *Altayca- Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.

Илларионова, Туяра Васильевна. (2008). Текстология олонхо Могучий эр соготох сравнительный анализ разновременных записей, Novosibirsk.

Pekarskiy E. K. (1958-1959). *Slovar' Yakutskogo Yazıka*, 3 T., St Petersburg, Leningrad: Akademiya Nauk.

Pekarskiy E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*, İstanbul: TDK Yayınları.

Starostin, S. A., Dubo A. ve Mudrak O. (2003). *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, C: III, Leiden-Boston: Brill (Handbook of Oriental Studies / Handbuch der Orientalistik).

MANAS DESTANINDA SİLAH KÜLTÜRÜYLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Naciye ATA YILDIZ*

Giriş

Dünyanın en hacimli destanı olan Manas, Kırgız Türklerinin erkinlik / bağımsızlık mücadelelerinin bayrak destanı olma özelliğinin yanı sıra, Türk ve Kırgız kültürüne ait birçok bilgiyi ve söz varlığını içermesi bakımından da çok önemli bir destandır. Bu söz varlığı içinde, eserin bir kahramanlık destanı olması, Kırgızların tarih sahnesinde görülmelerinden itibaren hayatları daima mücadele ile geçen bir Türk boyu olmaları gibi etkenlerle, silah ve savaş giyimiyle ilgili isimler de bir zenginlik teşkil etmektedir.

Destanın 9. yüzyıldan itibaren çeşitli yüzyıllardan katmanlar taşıması, birçok soyut ve somut kültür unsurunun arkaik şekilleri ile yenilerinin bir arada bulunmasını sağlamış; bu da destanda ayrı bir birikim oluşturmuş ve destanı kültür tarihi açısından önemli bir kaynak durumuna getirmiştir. Silahlar açısından da bu tür bir zenginliğin yansıtılmasının yanı sıra, destan kahramanlarının kendilerine ait özel silahlarının olması, bunların atlarının isimleri gibi, özel isimler taşıması da destanda ve Kırgız Türklerinde silaha verilen önemi göstermektedir.

Manas destanında silahlar ve savunma giysileri açısından dikkat çeken bir özellik de, bir kısmının Ahmet Yesevi geleneğinden başlayıp Battalname, Saltukname gibi gaza destanlarında da gördüğümüz kutsal emanet kavramıyla ilişkilendirilmesidir. Bunların, belli kahramanlara ithaf edilerek ilahi güç tarafından gönderildiğine inanıldığından, söz konusu emanet silahların sahibi olan kahramanların savaşları da bu yolla kutlu savaş olarak kabul görmektedir. Bu tür silahlara dair efsaneler de Manas destanında yer almaktadır.

Bu çalışmada, destandaki savaş aletlerine dair söz varlığını tespit etmek üzere, Manas destanın ilk tam derlemesi olan Wilhelm Radloff tarafından derlenmiş metin ve en zengin varyantlardan olan Sagımbay Orazbak uulu, Sayakbay Karala uulu ve Cusup Mamay varyantları değerlendirilmiş ve bu metinlerde yer alan söz varlığı *Manas Ansiklopedisi* ve Kırgızca açıklamalı sözlüklerde araştırılarak detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Savaş giysileri de savaş sırasında bir tür savunma silahı olarak değerlendirilebileceğinden, konuya dâhil edilmiş; tespitler, savunma giysileri ve silahları, kesici ve delici silahlar, ateşli silahlar, biyolojik silahlar başlığı altında değerlendirilerek her grup kendi içinde alfabetik sırayla ele alınmış ve destandan birer örnek verilmiştir. Bu silahların bir kısmı sadece savaş sırasında değil, yarışmalarda ve avcılıkta da kullanılan aletlerdir. Hatta günlük hayatta kullanılan bazı kesici ve delici aletlerin, geçmiş dönemlerde veya ani ihtiyaç durumunda savaşmak için de kullanıldığına dair örnekler destan metinlerinde yer almaktadır.

Amacımız, destana yansıyan silah ve savaş giyimiyle ilgili olduğu için, bu giyim isimlerinin Kırgız diline hangi kaynaklardan geçtiği üzerinde durulmamıştır.

Destanda Yer Alan Savunma Giysileri ve Silahları:

Çayingi ton: Sırt kısmı çeşitli metallerle sağlamlaştırılmış; savaşlarda ok, süngü, kılıç gibi silahlardan korunmak için giyilen savaş giyimidir (ME II, 1995: 328).

Çayingi degen ton kiyip, / Çayingi denilen elbise giyip,

Çalkuyruk sınduu at minip, / Çalkuyruk gibi ata binip,

Tüpögü cok nayza alıp, / Tuğu püsküllü mızrak alıp,

Calañ kılıç baylanıp / Yalın kılıç bağlayıp (MSK 2, 1986: 12)

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, yildiz.naciye@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8351-4538.

Çarayna: Mızrak ve kılıçtan korunmak için bahadırların giydiği bir zırh türüdür. Kalın deriden, metalden veya tahtadan yapılır. Döngelek çarayna "çember çarayna", tört taktalı çarayna "dört tahtalı çarayna" ve ", şarayna beldik "kuşak çarayna" gibi türleri vardır.

Töşkö nayza tak etip, / Döşüne mızrak tak diye çarıp,
*Çaraynaga çak etip /Çarayna çak diye ses çıkarıp… (*MSO I, 2017: 199).

Çımbadana: Çım+badana yarım badana anlamındadır.

Ak küröökö torgoy kös, / Ak zırhı, turgay gözlü,
Barangdın ogu ötpögön, / Baranın mermisi işlemeyen,
Karandın ogu ötpögön, / Karanın mermisi işlemeyen,
Çımbadana torgoy kös, / Turgay gözlü çımbadana,
Alıp kelip kiyigisti./Alıp gelip giydirdi (Yıldız, 1995: 873).

Çopkut: Ok işlemeyen, mızrak saplanmayan bir savaş giyimidir. Gömlek boyundadır (ME II, 1995: 337).

Temir tondun tışınan / Demir elbisenin dışına

Kök kübö çopkut camınıp / Gök kübö çopkut örtünmüş. (MSO III, 2017: 812)

Kandagay: Dağ tekesinin ve sığının derisinden yapılan; bahadırların savaşta, pehlivanların güreşte ve er yeniş oyununda giydiği şalvar tarzı giyim. Deri sertleştirilerek yapıldığı için kandagay ok ve mızraktan korumaktadır.

Karuu-carak kark altın / Silah-teçhizat som altın,

Kandagay soot böktörün / Kandagay zırhlı pehlivanlar

Alaştap uraan salıptır / Alaş diye uran atmış. (MSO II, 2017: 161).

Karıpçın / karıpçı: Asker giyiminin bir türüdür. Dirsekten yukarı takılarak kullanılır. Demirden yapılır.

Coogo kiyüü caragın, / Düşmana giyecek zırhın,
Baarın kiydi karağın / Hepsi giydi kıymetlisini
Karıpçı menen kıyağı / Karıpçı ile kıyağı (MSK, 1986: 58).

Kıyak / kıyağı: Kıyak ve kıyağı, Yudahin'e göre göğüs kısmını korumak için giyilen kısa bir zırh türüdür. Manas destanında Kız Saykal'ın da, yani kadınların da savaş ve dövüş sırasında gerektiği zaman giydiği anlaşılmaktadır.

Kılıç, mıltık bar carak / Kılıç, tüfek bütün silahlar,
Kalıptır cerde kaldırap. / Kala kalmış yere yayılıp.
Çarayna, soot, kıyağı / Çarayna, soot, kıyak,
Cerde catır şaldırap / Yerde serili şıngırdayıp (MSO I, 2017: 353).

Kübö: Ok işlemeyecek tarzda savaşçı giyimi, zırh. Destanda ak kübö, gök kübö, kıl kübö, kübö tok (kürk) gibi çeşitlerinin ismi geçmektedir.

Etegi cayık kök kübö, / Eteği geniş gök kübö,
Nayza ötpögön bek kübö / Mızrak işlemeyen sağlam kübö (MSO III, 2017: 812-813)

Küröökö: Süslü olarak hazırlanan ve ok, mızrak işlemeyen dış giyim, zırh. Manas destanında ipek kumaşa altın işlemeli olarak beyler için dikildiği ve güreşlere, yarışlara çıkarken de giyilen süslü ve kıymetli giyim olarak da adı geçmektedir.

Cakası altın, cenge ces / Yakası altın, kolu ces
Ak küröökö torgay kös /Torgay gözlü ak küröököyü,
Altından şerin yaptırgan / Altından nakışını yaptırdığı,
Kümüştön şerin töktürgön / Gümüşten ziynetini döktürdüğü,
Badananı kiygen son… / Badanayı giydikten sonra, (Yıldız, 1995: 539).

Olpok: Zırh anlamındadır. Kahramanların, akına gittiklerinde, yüz yüze savaştıklarında giydikleri savaş giyiminin adıdır. Sıkıştırılmış ipekten de yapılabilir. Ok işlemeyen, kılıç kesmeyen, mızrak batmayan, dayanıklı ve üstün özellikli bir zırh olarak destanda yer alır (ME II, 1995: 139).

Ok ötpös olpok kübönü / Ok işlemeyen ipek zırhını
Tonop alıp kiyem de. / Zorla alıp giyeceğim de. (MSO III, 2017: 653)

Akolpok: Manas'ın giydiği zırh "ak olpok" olarak destanda geçer.

Akolpok tonum cabıluu / Ak olpok elbisem örtülü (MSO III, 2017: 377).

Sayakbay Karalayev varyantında detaylı olarak işlenir;

Cakası altın ceni cez, / Yakası altın, yeni bakır,

Cez badana torgoz köz, / Bakır zırh, turgay gözlü,
Koş badana torgoy köz, / Çift zırh turgay gözlü,
Keleme caka, keñ kürmö, / Keleme[1] *yakalı, geniş kürk,*
Kerişke kiyse ok ötpös, / Savaş için giyse, kurşun işlemez,
Nayzanın uçu teşpegen, / Mızrağın ucu delmez,
Nar kesken ogu kespegen / Narkesken[2]*silahı bile kesmeyen"* (SK 2, 1986: 59).

Bu zırhı, Manas gibi, başka kahramanlar şöhret ve teşrifat göstergesi olarak da giyerler ve ordunun veya göçün başında özel olarak hazırlanmış atların üstünde yol alırlar. Akolpok, ipek veya başka kumaşlardan dikilerek dış kısmı sağlam olması için birkaç kat deri ve keçe ile kaplanır. Katlar arasında demir veya kum konularak dayanıklılığı arttırılır. Düşmanı ürkütmek için dış tarafına ejderha, yılan, arslan, kaplan gibi hayvanların suretleri dikilir. Bu koruyucu savaş giyimi, art zamanlı olarak takip edildiğinde Sakalara kadar uzanmaktadır.

Beldemçi: Manas destanında savaşçıları bellerinden dizlerine kadar koruyan bir çeşit zırhtır.

Beldemçi temir baylanıp / Beldemçi olarak demir bağlayıp (MSO, 2017: 672)

Soot / zoot: Askerlerin ok, kılıç mızrak gibi silahlardan korunmak için giydikleri savaş giyimi. Demir halkalar birbirine geçirilip gömlek formunda birleştirilerek oluşturulur. Kaynaklarda ilk olarak Orta Asya'da kullanılmaya başlandığına dair bilgiler vardır. Ketmen-Tepe'de yapılan arkeolojik kazılarda MÖ 5. asırda soot kullanıldığı anlaşılmaktadır (ME II, 1995: 252). "Kuş gözlü soot" Manas destanında çok sık kullanılmaktadır. Bu tür sootlar çok kıymetlidir ve birbirine geçen halkaların boşluğunun kuşgözü kadar olduğu ifade edilirken, bu tarz sootun daha muhafazalı olduğu anlaşılmaktadır.

Soot menen kıyağı / Soot ile kıyak,

Soguşka dayar sıyagı. / Savaşa hazır gibi. (MSO III, 2017: 812).

[1] Keleme: Altın ve gümüş iplerle süslenmiş.
[2] Manas'ın kılıcı "deve kesen".

Tor: Manas Ansiklopedisi'nde Hıtay-Kalmuk askerlerinin silahı olarak tanımlanmaktadır. Atların yele ve kuyruk tüylerine çelik tel katarak uzun olan genişliği üç dört arşın kare veya uzun formda bağlanır. Öldürücü silah olarak değil, savunma silahı, düşmanı veya yırtıcı hayvanları yakalama amaçlı olarak kullanılır (ME II, 1995: 289). Bir çeşit ağdır.

Tuulga: Tolga. Askerlerin kılıç, ok, mermi vb. silahlardan korunmak üzere giydikleri baş giyimidir. İlk örnekleri ağaç, çırpı, deri gibi, daha sonra da bakır, demir gibi malzemelerden yapılmıştır. Dış kısmı çeşitli motiflerle süslenmiş ve deri ile kaplanmıştır. Koruyucu olması için sadece başı değil, boyunu ve kulakları da kapatacak şekilde yapılmıştır. (ME II, 1995: 298-299)

Ala bayrak calpıldap / Ala bayrak dalgalanıp,

Tuulga başta carkırap / Tulga başta parlayıp. (MSO III, 2017: 1012).

Destanda Yer Alan Kesici ve Delici Silahlar:

Altı kurç: Manas'ın ve onun yakın çoralarına gökyüzünden keramet ile gelen altı kılıcın adı. Sayakbay Karalaev'in varyantında Manas'ın Zulpukor; Acıbay'ın Açbolot; Bakay'ın Kılbolot; Almambet'in Coykuma, Çubak'ın Açalbars; Sırgak'ın Narkesken isimli kılıçları bu altı kurç / keskin silahtır. Sayakbay Karalayev varyantında, Manas babasına darıldığı sırada, Baba Dıykan'ın yardımıyla ekin eker ve aldığı ürünü Karaça Han'dan Akkula atla değiştirip dönüp gelirken, bozkırda karşısına çıkan bir aksakal tarafından kılıç kendisine verilir (ME I; 1995: 88).

Bu silahlar özel kahramanlara ait efsanevi silahlara örnektir. Her biri bir kılıç olması nedeniyle, isimleri buraya alınmış ancak, türlere ait söz varlığının tespitinde sayısal olarak kullanılmamıştır.

Aybalta: Eskiden beri birçok halkın kullandığı bir savaş aletidir. Kesici çelik kısmı yarım ay şeklinde yapılır. Sert bir ağaçtan sapı vardır. Bu silah 6. yüzyıldan beri Kırgız kaynaklarında görülmektedir. Manas Destanı'nda kesici kısmı demir ve pulat; sapı yabani kiraz ağacından, bileğe takmak için de deriden bağı olan bir silah olarak tasvir edilir. (ME I, 1995: 42).

Alamandı uluu Türk / Akına ulu Türk
Koyup ketip baratat, / Devam etti,
Aybaltalap çokusun / Aybalta ile tepesini
Oyup ketip baratat / Oyup giderler (Manas I, 2017: 147)

Albars: En iyi çelikten yapılan keskin kılıçtır. Destanda "ak albars", "ucu beyaz çelikten olan albars" gibi sıfatlarla yer almaktadır. Açtığı yaranın öldürücü olması için, çeliğin yapılışı sırasında zehir katılır. Bu da döneme göre biyolojik silahların da kullanıldığını düşündürebilir. *Semetey dairesinde bu silah şöyle geçmektedir;*

Atadan kalgan kurç kılıç,/Atadan kalan keskin kılıç,
Borumun çabıp çıgargan,/ Şeklini çeliği döverek vermiş,
Uy mayına sugargan / İnek yağıyla sulanmış
Karaŋgıda suursa / Karanlıkta (kınından) sıyırsa
Kızıl örttöy kızargan... / Kızıl yangın gibi kızarmış…
Betine altın çaptırgan, / Yüzüne altın kaplanmış,
Kılıçının sabı altın / Kılıcının sapı altın
Karmay turgan jeri altın / Tuttulan yeri altın. (ME I, 1995: 75).

Aç albars: İnce yüzlü kılıç demektir.

Aykoco bergen açalbars / Aykoca'nın verdiği açalbars
Belinen eki bölgönü. / Belinden ikiye bölmüş. (MSO I, 2017: 236).

Ak albars**:** Manas'ın kılıcıdır. İsmi, "Ak kelte" olarak adlandırılan tüfekle birlikte geçer (ME I, 1995: 52). Albars "pulat, iyi çelik" anlamındadır. Silah ismindeki "ak" sıfatı, Manas'a ait, kutsal bir silah olduğunu gösteren epitettir. Kılıcın ismi destanda şu şekilde geçmektedir:

Alardın başın men, Bakay, / Onların başını ben, Bakay,

Ak albars-minen ongdormun / Ak albars ile onarırım.» (Yıldız, 1995: 842).

Balta: Günlük hayatta kullanıldığı gibi, savaş sırasında da kullanılmaktadır.

Baltası bar kolunda / Baltası var elinde,

Baarı uruş çolunda / Hepsi savaş yolunda. (MCM, 2004: 520)

Barskan: Asıl anlamı demirci çekici olmakla birlikte, topuz gibi bir silahtır.

Barskandarın kötörgön / Barskanları kaldıran

Balbandardı emi kör. / Pehlivanları şimdi gör. (MSO I, 2017: 311).

Buldursun: Bir çeşit kamçıdır. Sap kısmına kurşun konularak ağırlaştırılmış ve gerektiğinde savaşlarda da kullanılmıştır. Radloff tarafından derlenen varyantta:

Manastın açuu caman keliptir, / Manas çok hiddetlendi

On ekiden örgön buldursun, / On iki kat ördüğü buldursunu,

Asıy ögüz terisin, / Asıy öküz derisinden

Özü kılgan buldursun, / Kendi yaptığı buldursunu,

Koy soybogon Sarttardı, / Koyun kesmeyen Sartlara

Kokuylatkan buldursun, / Eyvah dedirten buldursunu,

Töbödögü cıyındı, / Tepedeki yığını,

Tört bölüntkön buldursun, / Dörde bölen buldursun,

Tartıp ıyıdı Er Manas, / Çekip salladı Er Manas.(Yıldız, 1995: 711)

Caa: Yay. Ok atmak için kullanılan silah. Yay takımı, Kırgız Türkçesinde teptirge, cıgaç, cebe, sadaktan meydana gelir. Teptirge, okun atılması için kullanılan kiriş kısmıdır. Cıgaç, yayın dış kısmındaki ağaçtır. Bu kısımda kullanılmak üzere tabılgı bitkisi "keçi sakalı" tercih edilir. Cebe, yay ile atılan oktur. Sadak ise okluk anlamındadır. Kuvvetli olan yayların dış kısmına yağa yatırılmış hayvan siniri gerilir; iki ucuna ve ortasında tutulan yerine kemik veya boynuz geçirilir. Kemik ve boynuz, özel işlemden sonra kullanılır. Bu tür yaylar bütün Orta Asya, Moğol ve Sibir halklarında vardır (ME, 1995: 192).

Alengir caa, sır cebe / Müthiş yay, sırlı ok

Kirisine salışıp, / Kirişine takıp,

Cabılıp cakın kelgende, / Yayılarak yakın geldiğinde,

Caanı tartıp kalışıp, / Yayı çekip bırakıp,

Cebenin ogu kırkırap, / Yayın oku vınlayıp

Tiygen ceri bırkırap / Değdiği yer parçalanıp… (MSO, 2017: 971)

Aleñgir caa: Destanda hem bahadırların hem de Kalmuk düşmanın silahı olarak yer almaktadır. Alengir sözü "tahribat, yıkma" anlamındadır (Sadıkov&Sarsembayev, 2011: 164).

Atının boynu bir kulaç / Atının boyunu bir kulaç,

Aybandan türlüü körünöt, / Hayvandan farklı görünüyor,

Alengir yay asınmış / Alengir yay asınmış,

Adamdan sürdüü körünöt. / İnsandan heybetli görünüyor (MSO, 2017: 1065).

Cebe: Yayın oku. Keçi sakalı, kuş kirazı, hanımeli, kayın gibi sert ağaçlar tercih edilir. Uç kısmına sivri olarak tunç, bakır, çelik, demir, kurşun gibi metal bir temren geçirilir. Buna Kırgız Türkçesinde "kolok" veya "kıma" denilmektedir. Etkili olması için üç - dört çentikli olarak yapılır. Bu yapılış tarzına göre "börü dili" veya "ışkırık" cebe olarak adlandırılır. Işkırık denilmesinin sebebi atıldığında havada çıkardığı sesten dolayıdır. Savaşta kullanılan okların temren ile ağaç kısmı hayvan iliği ile yapıştırıldıktan sonra, hayvan siniri ile sağlamlaştırılır. Bazı oklarda bu kısma bir yüzük geçirilir. Yaylar havada ses çıkardığı için sadece savaş sırasında silah olarak değil, toplanma, harekete geçme gibi durumlarda haberleşme için de kullanılır. Bey ve hanların oklarının temren kısmı altın veya gümüşten yapılabilir. Bu tür cebelerin iki halk arasındaki ilişkilerin göstergesi olarak da kullanılması söz konusudur. Beylik okunu alan halk ya itaat ya da düşmanlık gösterir (ME I, 1995: 213). Oklarda, temrenin alt kısmında iki taraflı tüy bulunması, atıldığı zaman havada dengeli kalması ve daha uzun mesafeye gidebilmesi içindir.

Altından tartkan sırlı cebem, töröm,/Altından yapılan sırlı cebem, törem

Astıngda agang bir bolso, töröm,/Önünde ağabeyin oluverse, törem,

Kümüştön tartkan kur cebem, töröm… /Gümüşten yapılan kur cebem, törem… (Yıldız, 1995: 818)

Coybolot: Destanda iki kahramanın silahı olarak yer almaktadır. Bunlardan birisi Almambet'e ait tüfek, ikincisi ise gökyüzünden düşen altı çelikten biri ve Manas'ın dostu Bakay'ın kılıcıdır (ME I, 1995: 220).

Çokmor: Bir çeşit topuzdur, değerlendiğimiz varyantlarda yer almamakla birlikte, destanın diğer varyantlarında çokmor da silah olarak kullanılmıştır.

Çoyunbaş: Dökme demirden yapılmış topuz (ME II, 1995: 339).

Aybalta başka şaka-şak / Aybalta başa şak-şak

Çoyunbaş başka çaka-çak / Çoyunbaş başa çak-çak (MSO I, 2017: 147).

Kancar: Hançer. Süslü kını olan, iki tarafı keskin, çelikten yapılan kesici alet, bıçak. Daha çok gündelik hayatta hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılmakla birlikte, gerektiğinde düşmana saldırı için de kullanılmaktadır (ME I; 1995: 266)

Kancar suurup belinen / Hançeri sıyırıp belinden,
Kayıp kandın elinen / Kayıp Han'ın halkından,
On tokuz min ölüptür / On dokuz bin kişi ölmüş. (Manas II, 2017: 79)

Kılıç: Çelikten yapılan ve vurulduğunda kemeye ve delmeye yarayan silah türü. Yara açtığında daha öldürücü olması için demire su katılırken zehir de katıldığından kesici delici silahla birlikte, biyolojik silah vasıtası olarak da kullanılması söz konudur. Destanda en çok ismi geçen silahlardandır. Zulpukor / zülfükar olarak da Hz. Ali'nin kılıcının ismi destanda özel bir kılıç adı şeklinde yer alır.

Mıltık ile atışırım / Tüfek ile atışırım

Kılıç ile vuruşurum. / Kılıç ile vuruşurum (Yıldız, 1995: 602)

Koroson**:** Bir keskin kılıç türü. Horasan'da yapıldığı için bu ismi taşımaktadır.

«*Ey Huda! Ey Hocam! / Ey Huda, ey Hocam!*

Koroson kılıcı kında olsa, / Horasan kılıcı kında olsa,

Ak Kula ile ak sungur / Ak Kula ile ak sungur

*Manas'ın dirilmesi gerçek olsa… / Manas'ın dirilmesi gerçek olsa.. (*Yıldız, 199: 669).

Kurs / kursu: Yakın savaşlarda kullanılan topuz tarzında bir silah. Topuz kısmında sivri dişler bulunan öldürücü bir silahtır.

Nayza menen tireşip, / Nayza ile itişip,

At üstündö çireşip, / At üstünde gerinip

Küç menen kursu alıştı, / Zorlukla kursu aldılar,

Nayzanı kargıga salıştı. / Nayzayı kargıya taktılar.

Arstanday kürküröp, / Arslan gibi kükreyip

Başka kurstu çabıştı. / Başlarını kursu vurdular. (Manas I, 2017: 433)

Nayza: Yüz yüze çarpışmaya uygun silah, mızrak. Özellikle teke tek dövüşte, oyunlarda ve avcılıkta kullanılır. Nayza, uzun ve yuvarlatılmış bir sapa takılmış sivri demir uç ve iki tarafında kanatlardan meydana gelmiştir. Her boyun ve milletin nayzası kendisine has bir işaret taşımaktadır (ME II, 1995: 121). At üstünde vuruşmaya da uygundur.

Karagay nayza süngünü, / Köknar saplı mızrağı

Karıga ilip alganı / Omzuna iliştirmiş. (MSO; 2017: 975).

Sırnayza: Manas'ın mızrağının özel adıdır. Hanlık göstergesi olarak süslemesi, yapılışı normal mızraklardan farklıdır. Sayakbay Karalayev varyantında sırnayzayı yapan ustanın ismi Bölökbay olarak verilmektedir. Uç kısmı özel bir çelikten yapılmıştır. Sapı on iki renk ile işlenmiş, hayvan siniri ile kaplanmış ve zamk ile yapıştırılmıştır. Bu işlemler, sap kısmının sağlamlığını ve kolay kullanılmasını sağlamaktadır. Manas'ın ölümünden sonra, yas işareti olarak dikilmiş ve oğlu Semetey'e babasının mirası olarak kalmıştır (ME II, 1995: 261). Sagımbay Orazabak uulu varyantında uzunluğu altı kulaç olarak tanımlanır.

"Alda" dep atka mingeni/"Allah" deyip ata bindi

Altı kulaç sır nayza/Altı kulaçlık sır nayzayı

Karısına ilgeni/Koltuk altına iliştirdi (MSO I, 2017: 425)

Mubakulduu nayza: Koruyucusu olan anlamında bir efsanevi mızrak türüdür. Tür olarak değerlendirilmemiştir.

Mubakul nayza solkuldap/Mubakul nayza sallayıp (MSO I, 2017: 751).

Narkesken: Özel bir kılıç ismi; "deve kesen" anlamındadır (ME II, 1975: 122).

Mına oşonda zor Manas, / İşte o zaman güçlü Manas

Coo caragın şaylanıp, / Silahlarını kuşanıp,

Kırgın salçu narkesken, / Kırgın salan narkesken,

Kılıçın içinen baylanıp, / Kılıcını içine bağlayıp,

Arstanday çamınıp, / Arslan gibi örtünüp,

Ayköl Manas artık şer, / Sevgili Manas üstün arslan,

Kazatka çıktı kamınıp / Gazaya çıktı hazırlanıp. (MSK, 1984: 88)

Ok/kolok: Yay ile atılan ok.

Kolok menen atıptır / Ok ile vurmuş (MSO I, 2017: 195).

Saadak: Sadak. Okların konulduğu kap ancak destanda yay anlamında da kullanılmaktadır (ME II, 1995: 165).

Andister saadak tartışıp / Ustalar sadak çekip (MSO III, 2017: 1065).

Süñgü: Mızrağın eski bir türü olan süngü, Malov'a göre sun- kökünden gelmektedir (ME II, 1995: 258). Kırgız Türkçesinde, zaman içinde bu isim unutularak Farsçadan geçen "nayza" isminin kullanılması yaygınlaşmıştır.

Kılıçı catır kılayıp / Kılıcı yatar uzanıp,

Süñgüler catır sulayıp / Süngüler yatar devrilip (MSO I, 2017: 353).

Tinte: Bir bıçak türüdür. Savaş silahı olmamakla birlikte, iki hasım karşılaştığında kullanılabilir. Manas destanının Radloff varyantında, Kanıkey, yengeleri tarafından nişanlı sıfatıyla odasına getirilen Manas'ı tinte ile yaralar (ME II, 1995: 279).

Atakem Temir Kandın / Babam Temir Han'ın

Abalak saptuu ak tinte / Abalak saplı ak tintesini

Ak cürökkö saybasam!» / Ak yüreğine saplamazsam!"

Abalak saptuu ak tinte / Abalak saplı ak tinteyi

Kından suurup aldı deyt. / Kınından sıyırıp aldı, der. (Yıldız, 1995: 635)

Şamşar: Kırgızca sözlüklerde kılıç formunda büyük hançer olarak tanımlanan bu silah, pala anlamındadır. Nadir kullanılan kelimelerdendir. Değerlendirdiğimiz dört varyantta geçmemekte, Manas'ın diğer varyantlarında yer almaktadır.

Destanda Yer Alan Ateşli Silahlar:

Abzel: Destanın Sagımbay Orazbak uulu varyantında oldukça detaylı şekilde yer almaktadır. Silahlarla ilgili bu tür detayların mahiyetini göstermek üzere, abzel ile ilgili örneği buraya kısaltmadan almayı uygun gördük.

Abzel değen zambirek / Abzel denilen zambireği

Atpaganı köp bolgan / Atmayalı çok olmuş.

Tañuuları bek bolgon, / Kösteği sağlam imiş.

Katar, katar, kat bolgon, / Sıra sıra, kat olmuş

İçi kızıl dat bolgon. / İçi kızıl pas olmuş.

On eki celdet kirgeni, / On iki muhafız girmiş

Kırgı menen kırdırıp, / Kırgı ile kırdırıp

Kızıl kum salıp sürdürüp, / Kızıl kum döküp sürttürüp,

Araba menen darısın, / Araba ile barutunu,

Ayabastan baarısın, / Esirgemeden hepsini,

Alıp kelip kuydurup, / Taşıtarak koydurup

Alaçıktay çoyundu, / Alaçık misali demir topuzu,
Añdap körgün oyundu, / Anlayıp görün oyunu
Ok orduna urdurup, / Ok yerine vurdurup,
Tübü menen karagay, / Gövdesiyle birlikte köknarı,
Tüz-iyrisin karabay, / Düzüne eğrisine bakmadan
Sümbö kılıp aldırıp, / Harbi yaptırarak,
Türtüp barıp saldırıp, / İttirip koyarak,
Kurcun közü darını / Hurcun gözündeki barutu
Kup ayabay baarını / Hiç esirgemeden hepsini
Kulagına saldırıp, / Kulağına koydurup
Altı cüz arkan aldırıp /Altı yüz ip aldırıp
Altımış çınar terekke / Altmış çınar ağacına
Ayabay çırmap tañdırıp / İyice sarıp sarmalayıp,
Alıstan turup, murşaptar / Uzakta durup murşaplar
Nayza menen ot berdi / Mızrak ile ateş verdi
Atkanda düynö solk –dedi, / Ateşleyince dünya gümbürdedi
Ukkanda cürök bolk -dedi. / Duyanın yüreği ağzına geldi
Kün kürküröp basıldı, / Gök gürültüsü basıldı,
Tuman tüşüp açıldı. / Duman dağılıp açıldı,
Cer düñgüröp basıldı, / Yer gümbürdeyip basıldı,
Cerdin köbü kazıldı, / Yerin epeycesi kazıldı,
Uykudagı catkandın / Uykuda uyuyanların
Umaçtay közü açıldı / Gözleri fal taşı gibi açıldı,
Döögürsügön törölör / Caka satan töreler
Töşögünön çaçıldı. / Döşeklerinden fırladı.
Töşöktö çaldar tuyladı, / Döşekteki yaşlılar sıçradı
Beşikten baldar ıyladı, / Beşikteki bebekler ağladı,
Kumgan otto kıyradı, / Çaydanlık ateşte eridi,
Curttu kuday sıyladı, / Yurda Hüda merhamet etti
Bayloodo külük tuyladı, / Bağlı olan yürük atlar kişnedi,
Töö bozdodu burkurap / Deve tepinip bağırdı
İt uludu çurkurap, / İt durmadan havladı
Kamoodoñ eşek akırdı, / Bağlı eşek anırdı,
Matoodo taylak bakırdı, / Bağlı olan taylak bağırdı
Beti kursun bul işti, / Yere batsın bu işi,

Beymaal took tuş-tuşta / Dağılıp her yana tavuklar

Kulak tunup çakırdı, / Kulak tırmalayıp çınladı,

Kuday urup saldı -dep, / Hüda bunu çarptı, -deyip,

Ne kalba çıgıp kaldı -dep, / Nasıl bir felaket oldu, -deyip

Korgonduktun baarına / Korgonluların başına

Tülük tüşkön tün boldu. / Bela yağan gece oldu, (MSO III, 2017: 918-919)

Bu mısralarda görüldüğü üzere, yapılışı, taşınması ve kullanıldığı sırada olanlar detaylı biçimde dile getirilmektedir.

Ak çıbık ve kök çıbık: Bazı varyantlarda Manas'ın dostu Bakay'ın kullandığı silah olarak yer almaktadır.

Baran: Pistonlu tüfektir. Manas Destanında "ak baran", "kök baran" ve "sır baran" olarak yer alır. Destanda zırh tanımlanırken;

Kötönooz kökbaran / Göden ağızlı gök baran (MSO I, 2017: 262)

şeklinde geçer.

Ak barañ: "Ak" sıfatı Manas'a ait olmasından dolayı kutsiyet ifade etmektedir.

Altı sayluu ak baran / Altı yivli ak baran (MSO II, 2017: 364)

Ak dobul: Destanda kahramanların kullandığı tüfek türlerinden biri olarak Manas Ansiklopedisinde bilgi yer almaktadır (ME I, 1995: 55) ancak değerlendirilen varyantlarda kullanılmamıştır.

Cökör / Akcökör: Destanda kullanılan bir tüfek adıdır (ME I, 1995: 225). Aslında kelimenin Moğolca karşılığı yoldaş, savaş yoldaşıdır.

Abakeniz Er Koşoy, / Ağabeyiniz Er Koşoy,

Akcökör mıltık oktodu. / Akcökör tüfeği doldurdu.

Ak milteni çoktodu / Ak fitili ateşledi,

Betke mıltık alıştı / Birbirine nişan aldılar,

Maşanı irmep salıştı / Tetikleri çektiler,

Akcökör ünü canırdı / Akcökörün sesi çınladı. (Manas I, 2017: 434)

Çotala: Küçük bir top türüdür. Deveye yüklenip götürülebilir (ME II, 1995: 338). Manas destanında tüfek çeşidi kullanılmaktadır.

Çotala değen mıltıgın, / Çotala denilen tüfeği,

Çagalday alıptır / Çagalday almış (MSO III, 2017: 465).

Ispan: İsfehan'dan alınan kelte, yani eski bir tüfek türüdür.

Akkelte alıp oktodu. / Akkelteyi alıp doldurdu.

Alıskı, cuuk aynıbas, / Uzak, yakın hiç şaşmaz,

Iraakı, cakın ılgabas, / Irak, yakın fark etmez

Ortosu bolot, oozu albars, /Ortası çelik, ağzı pulat,

Tütünü tuman, tübü Ispan, / Çıkardığı duman, kökü Ispan'dan, (MSO II, 2017: 668)

Kelte: Eski zaman tüfeğidir. Destanda Manas'ın ve Semetey'in silahı "akkelte" olarak geçer. Kara kelte ve boz kelte türleri de vardır.

Akkelte: Manas'ın tüfeğinin adıdır. Radloff tarafından derlenen varyantta, Alaç'tan gelen akkelte olarak yer alır. Sayakbay Karalayev varyantında, Bakay tarafından Manas'a verilen akkeltedir. Destanın Sagımbay Orozbak uulu varyantında, Hz. Muhammed peygamberin bu emanetini Mekke'den kırk kişi ile birlikte gelen Aykoco Manas'a teslim etmiştir (MESTK, 2019: 409). Aykoca, Ebu Nasır Samânî'dir[3]. Bu varyantta;

Akkelte alıp oktodu. / Akkelteyi alıp doldurdu.

Alıskı, cuuk aynıbas, / Uzak, yakın hiç şaşmaz,

Iraakı, cakın ılgabas, / Irak, yakın fark etmez

Ortosu bolot, oozu albars, / Ortası çelik, ağzı pulat,

Tütünü tuman, tübü Ispan, / Çıkardığı duman, kökü Ispan'dan,

Karoolu tacaal, ogu acal, / Arpacığı deccal, mermisi ecel,

Asınıp cürsö Akkelte,/ Asıp yürüdüğünde Akkelte,

Açuulansa zambirek, / Hiddetlendiğinde top,

Alıska atsa koyçagır, / Uzağı nişan alsa koyçagır,

Akırın atsa oçogor, / Yavaş atsa oçogor,

Aykoco bergen akkelte / Aykoco'nun verdiği akkelte

Aça maşa, kök şilte / Çatal tetikli, gök fitilli,

Aldı batır, betine. / Aldı bahadır yüzüne. (MSO, 2017: 514).

şeklinde tanımlanan bu silah, Anin savaşı sırasında, boz evin keregesinde asılı iken kendi kendine ateş edip namlusundan kan damlaması; Almambet, Manas'ın yanına dost olmak üzere geldiği sırada, kendiliğinden ateş alması; Manas öldükten sonra, oğlu için saklamak yerine üvey kardeşinin bu silahı kendisine alması üzerine on iki yıl hiç ateş etmemesi gibi olağanüstülüklerle tanımlanmaktadır.

Mıltık: Yaylı veya çubuklu mermi atma silahı. Genel anlamda tüfek. Manas Ansiklopesidinde Cazayıl almabaş, koyçagır, çotala, sır baran, oçogor, ürkörboo, küldür mamay, cazayıl, kara mıltık gibi adlarla anılan türleri olduğu ifade edilmekle birlikte (ME II: 119-120), bunların bir kısmının top olduğu kaynaklardan anlaşılmaktadır.

Mıltıktarın oktoşup / Mıltıklara mermi sürüp,

Miltelerin çoktoşup / Milteleri ateşleyip (MSO I, 2017: 148).

Cazayıl mıltık: 17. yüzyıldan sonra, Cezayir yapımı tüfek olarak kullanılmaya başlanmıştır ((ME I: 119-194). Almabaş "elmabaş" ve normal cazayıl türleri vardır.

Oçogor mıltık: Barut doldurularak ateşlenen bir tüfek türüdür.

Alıska atsa koyçagır, / Uzağı nişan alsa koyçagır,

Akırın atsa oçogor, / Yavaş atsa oçogor, (MSO I, 2017: 514).

[3] Ebu Nasır Samânî'nin, destanın Sagımbay Orazbak uulu varyantındaki rolü için bkz. Naciye Yıldız, "Manas Destanında Dinî Şahsiyetin Efsanevi Şahsiyete Dönüşmesi: Ebu Nasır Samânî'den Aykooco'ya", *Milli Folklor*, 2017, Y: 29, S: 115, ss.119-133.

Töö mıltık: Deveye yükleyerek taşınan top (ME I: 119-120). Destanda bu şekilde geçmektedir:

Camgırday atıp ok çıktı, / Yağmur gibi atıp ok çıktı,

Tarsıldap mıltık da çıktı. / Gümbürdeyerek tüfek de çıktı.

Möndürdöy bolup ok çıktı, / Dolu gibi kurşun çıktı,

Cazayıl menen top çıktı. / Cazayıl ile top çıktı.

Töö mıltık ünü kürküröp, / Büyük tüfeğin sesi gürleyip,

Tömöntön bargan köp asker, / Aşağıdan varan onca asker,

Kayra kaçtı dürküröp. / Geriye kaçtı gürleyip. (MSO I, 2017: 934).

Çogool mıltık: Tüfek türüdür, bilgi verilmemiştir (ME II, 1995: 334).

Çogool mıltık çort etse, / Çogool tüfek pat dese,

Çoçup ketpes berenden / Korkup gitmeyen yiğitten (MSK 1, 1984: 257).

Koyçagır: Eski bir tüfek türü.

Alıska atsa koyçagır, / Uzağı nişan alsa koyçagır,

Akırın atsa oçogor, / Yavaş atsa oçogor, (MSO I, 2017: 514).

Küldür mamay: Uygur Türkçesinden geçmiş olan küçük bir top adıdır. Sesinin davul gibi duyulmasından dolayı bu adı almıştır. Uzun menzilli bir silahtır. Sadece Sagımbay Orazbak uulu varyantında geçmektedir.

Küldür mamay mıltıktı, / Küldür mamay tüfeği
Kürkürötö attırıp / Gürleterek attırıp (MSO I, 2017: 197).

Milte; Fitilli bir tüfek türüdür.

Miltelerin çoktoşup / Fitilli tüfeklerini ateşleyip (MSO I, 2017: 142).

Top: Top anlamındadır (ME II, 1995: 289)

Möndürdöy bolup ok çıktı, / Dolu gibi kurşun çıktı,

Cazayıl menen top çıktı. / Cazayıl ile top çıktı. (MSO I, 2017: 934).

Ürkörboo: Bir top türü olarak destanda geçmektedir.

Ürkörboo degen zambirek / Ürkörboo denilen topu

Ürpöndöşüp badirek, / Horozlanıp pis murdar

Altı bilge süyrötüp. / Altı file çektirmiş. (MSO I, 2017: 507).

Zambirek: Top; gülle ve şarapnel atılabilen ateşli silah anlamındadır.

Cer coyulup düñgüöp, / Yer titredi gümbürdeyip,

Top zambirek atıldı / Zambirek top atıldı.

Tozoñgo asker batıldı. / Asker toza battı. (SO II, 2017: 74).

Destanda Yer Alan Biyolojik Silahlar

Uulandıruu / Zaarlandıruu: Zehirleme. Bir çeşit biyolojik silahtır. Destanda üç şekilde ortaya çıkar. Birincisi düşmanlık beslenen kişi veya kişilerin yiyeceğini, içeceğini zehirlemek yoluyla onları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bunu destanda Manas'ın Közkamanlar tarafından

zehirlenmesi, Almambet'in Tırgootların hanı Kanışay'ı öldürmesi gibi epizotlarda görmek mümkündür:

Kamday bargan uulardı, / Hazırlamış olduğu zehirleri,

Biylemiş bolup bilgizbey, / Getirdiğini bildirmeden,

Köp Kıtayga körgözbey / Kalabalık Hıtay'a göstermeden,

Könök menen köökörge / Kova ile fıçılara,

Koydu Almambet / Koydu Almambet. (MSK 2, 1986: 134).

Zehirlemenin ikinci türü, düşmanın geçmesini engellemek için bir yerin zehirlenmesi şeklindedir. Zehirlenen yerden geçmeye çalışanlar ölürler.

Zehirlemenin üçüncü türünde ise, kılıç, mızrak, ok gibi kesici ve delici silahların uçları zehirlenerek, hatta bu silahlar demir ve çelikten yapılırken çeliğe zehirli su verilerek sadece yaralamasının dahi öldürücü olması sağlanmaktadır.

Kaardanıp bir koysa / Gazaplanıp bir vursa,

Kara taştı teşkendey / Kara taşı delecek gibi,

Börü til mizin çıgargan / Börü dilli ucunu çıkarmış,

Zaar menen sugargan. / Zehir ile sulamış. (MSO III, 2017: 811).

Destanda biyolojik silah olarak kullanılan zehir türleri kumgana, kıygak, küçala, munar ağacı adlı bitkilerden elde edilmektedir.

Sonuç:

Destanda savunma giysisi veya silahı olarak 14 isim yer almaktadır. Bunlardan olpok başlığı altında ak olpok, kübö ve çarayna türleri de dâhil edildiğinde savunma giysisi ve silahı olarak söz varlığı 21 'dir. Bunların deri, ahşap ve metalden yapıldığı ve bir kısmının zincirler şeklinde halkaların birbirine bağlanmasıyla oluştuğu, metinlerde ayrıntılı şekilde dile getirilmektedir. Savunma giysilerinin farklı boyutlarda ve vücudun farklı kısımlarını korumak üzere farklı şekillerde hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Delici ve kesici silah adı olarak destanda 22 isim yer almaktadır. Bu sayıya, efsanevi ve özel isim niteliği taşıyan silahlar dahil edilmemiştir. Bu grupta yer alan silahlar, savaş sırasında yakın dövüşlerde daha yaygın kullanılan silahlardır. Değerlendiğimiz dört varyantta yer almamakla birlikte, "çokmor" da diğer varyantlarda ismi geçen bir topuz türüdür.

Ateşli silah ismi olarak 14 isim geçmekte; baran, mıltık gibi tüfek türlerinin alt grupları da dikkate alındığında söz varlığı 19'dur.

Bu tespitlere göre, Manas destanın varyantlarında geçen genel savaş silahları ve savunma giysilerinin sayısı 62'dir. Bu sayı, küçümsenemeyecek bir söz varlığının göstergesidir. Bu söz varlığında ok-yay, aybalta, mızrak gibi daha eski zamanlardan beri kullanılagelen silahlar olduğu gibi, top, tüfek şeklinde daha sonraki zamanlara ait söz varlığı da yer almaktadır. Bu, destanın katmanlaşmasıyla destana yansıyan bir zenginliktir. Öte yandan, bazı silahların alt gruplarının adlandırmalarında, yapıldığı yer, şekil, malzeme gibi unsurların etkili olduğu anlaşılmaktadır. Silah isimlerinin başında "ak" sıfatının kullanılması, bunların olumlu kahramanlar tarafından kullanıldığının ve kutlu olarak görüldüğünün göstergesidir.

Günümüzde büyük bir tehdit olarak biyolojik silahların ilk örnekleri de destanda insanların ve çevrenin zehirlenmesi, savaş aletlerinin zehirlenerek daha öldürücü hale getirilmesi şeklinde yer almaktadır.

Bütün bunlar değerlendirildiğinde, Manas, birçok açıdan olduğu gibi savaş aletleri açısından da bir ansiklopedi gibi önemli bilgiler ve zengin bir söz varlığı taşıyıcısı durumundadır.

Destanda bu tür bir söz varlığıyla ilgili yapılacak bir sonraki çalışma, silah isimlerinin kullanım sıklığının tespiti olabilir. Bu tür bir çalışmayla Manas ve kahramanlarının en fazla hangi silahı kullandıkları tespit edilebilecektir.

Kısaltmalar

ME: *Manas Entsiklopediya.*

MSO: *Manas (Sagımbay Orazbak uulu'nun Türkiye Türkçesine aktarılan varyantı)*

MSK: Manas (Sayakbay Karala uulu varyantı)

MCM: Manas (Cusup Mamay varyantı)

MESTK: "*Manas" Eposunun Syocettik-Tematikalık Körsötküçü.*

SO: *Sagımbay Orazbak uulu varyantı*

Kaynakça

Manas Entsiklopediya I, II (1995). Bişkek: Muras Baspası.

Manas I Kitap (Sayakbay Karalayev Varyantı) (1984). Frunze: Kırgızistan Yayını.

Manas II Kitap (Sayakbay Karalayev Varyantı) (1986). Frunze: Kırgızistan Yayını.

Kırgız Elinin Tarihiy Eposu Manas (Cusup Mamay Varyantı) (2004). Çin: Şincan El Basması.

Manas (Sagımbay Orazbak uulu varyantı) I, II, III (2017). İstanbul: TDBB Yayını.

"Manas" Eposunun Syocettik-Tematikalık Körsötküçü-I, 3-Kitep (2019). Bişkek: Kırgız-Türk Manas Üniversitesi Yayını.

Sadıkov T. ve B. Sarsembayev (2011). *Manas Destanı Kırgızca-Türkçe Büyük Dizin,* Ankara: TDK Yayını.

Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller,* Ankara: TDK Yayını.

Yıldız, N. (2017). "Manas Destanında Dinî Şahsiyetin Efsanevi Şahsiyete Dönüşmesi: Ebu Nasır Samânî'den Aykooco'ya", *Millî Folklor*, Yıl.29, S: 115, ss.119-133.

TÜRKİSTAN İSTİKLALCİLİK (BASMACILIK) HAREKETİ SÜRECİNDE SÖYLENEN BİR HALK TÜRKÜSÜ: ASKERLER

Selahittin TOLKUN*

Giriş

Hayatın hemen her alanıyla ilgili söylenmiş olan halk türküleri zaman içinde nesilden nesile aktarılarak gelirken, başta geçtiği dönem ve zaman yanında türküleri okuyanların bizzat yaşadığı olaylara göre değişikliklere uğrayarak varyantlaşmaktadır. Öte yandan türkülerin yakın zamanlara kadar yalnızca sözlü edebiyat alanında kalması, yani yazıya aktarılmamasından dolayı çok defa bir türkünün ilk hâlini ve kim tarafından söylendiğini tespit kimi zaman imkânsız olabilmektedir.

Benzer durum bu yazımızda ele aldığımız ve *Askerler* diye adlandırdığımız türkü için de geçerlidir. Elimizdeki kaynaklar, bize türkünün Özbekistan ve Güney Türkistan'daki (Afganistan) Özbekler arasında - en azından - bir zamanlar söylendiğini göstermektedir.

Malum olduğu üzere Batı Türkistan coğrafyası önce Çar Rusyası sonra da Sovyetler Birliği Dönemi'nde Kızıl Ruslar tarafından işgal edilmişti. İşgal idarelerinin bu dönemde birçok Türk ve Müslümanın kanının döküldüğü pek çok uygulaması olmuştur. Bu durum silahlı silahsız birçok isyana yol açmış; sonuçta da pek çok defa katliamlar, sürgünler, tutuklamalar, zorla seferber edilmeler gibi olaylar yaşanmıştır. Bu durum ancak bölgedeki cumhuriyetlerin bağımsızlığa kavuşmasıyla sona ermiştir. Türkistan'da Özbeklerin yaşadıkları bölgeler yaklaşık olarak 130 yıl Rus işgalinde kalmıştır. Bu süreçte yaşanan olayların halk türkülerine yansımaması düşünülemez. Mesela, Doğu Türkistan Türklerinin Çin'e karşı verdikleri mücadeleleri, belki de 1933 ve 1944'te kısa ömürlü de olsa bağımsız devlet olmalarından dolayı, bu dönemde yazılan işgali ve direnişi anlatan eserler kayıtlara geçebilmiştir (Öger, 2006: 408; Harbalioğlu, 2017: 1-5). Ancak bildiğimiz kadarıyla Özbek halk edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda bu konuyla ilgili fazla veri bulunmamaktadır.

Batı Türkistan Türklerinin Rus esaretine düşme süreci, Çarlık Rusyası'nın 1847'de Kazak toprakları istilasıyla başlamış, 1865-1876 yılları arasında Özbek ve Kırgız topraklarını, 1884'te Türkmen yaşadığı bölgeyi ele geçirmesiyle tamamlanmıştır. Rusların Çarlık döneminde ilk ve Sovyetler Birliği Dönemi'nde ikinci defa, genelde Türkistan'ı özelde Özbeklerin yaşadığı bölgeleri ele geçirmeleri çok kanlı olmuştur. Türkistan tarihinde işgalcilere yönelik birçok isyan hareketi olmuş ama içlerinden *1916 İsyanı* ile *İstiklalcilik (Basmacılık*) hareketleri gerek bölge gerekse katılım yönünden en geniş olanlarıdır.

Sovyetler Birliği'nin despotik idaresinden dolayı yakın dönemlere kadar Özbekistan'da halk edebiyatı üzerine yayımlanan eserlerde halkın bu olaylara tepkisi hep mevcut idareleri destekler biçimde yanlı olarak verilmiştir. Özellikle *1916 isyanı* yahut *İstiklalcilik* (*Basmacılık*) hareketlerine ilişkin halkın isyancıları destekledikleri gösteren sözlü edebiyat ürünlerini Sovyetler Birliği Dönemi'nde yazılan herhangi bir eserde bulmak kabil değildir.

Bu konuda bizim gördüğümüz ilk bilgi Zeki Velidi Togan (1981: 373) tarafından verilmektedir. Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi* adlı kitabının "Basmacılığın Tarihî Kıymeti" başlığı altında 1918-1923 yılları arasında sürdüğünü kaydettiği, günümüz Özbekistan'ında İstiklâlcilik hareketi olarak adlandırılan Bolşeviklere karşı direniş hareketinin mahiyeti hakkında bilgi verirken konumuzla ilgili olarak şu açıklamada bulunur:

> "Başkurtların, Kazanlıların ve uzaktan gelen Türkiyeli zabitlerin iştiraki, o güne kadar mücadele ederse, ancak kendi nahiyesi için mücadele etmeğe alışan, kendi barındığı yerin haricinde 'vatan'

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, stolkun@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0603-7010.

bilmeyen basmacılara, 'umum Türkistan için mücadele' yollarını açtı. Halk içinde destanlar doğdu, mesela 1922 yılında, Rusların takibatına rağmen, 'aman aman' ve:

'Bu tağlarda kim yatqan + asker balalar yatqan[1]

Yan başına taş batıp + düşmanına oq atqan'

nakaratlı basmacı şarkıları Taşkent, Semerkand Khokand gibi şehirlerin caddelerinde bile arabacı, amele ve hattâ mekteplilerin ağzında söylenir oldu."

Togan aynı sayfanın dipnotunda buna benzer epey şarkı topladığını ancak bunların 1922'deki bir faciada zayi olduğunu belirtir.

İşte Togan'ın bahsettiği bu türküyü biz, *1916 İsyanı* ve *İstiklalcilik (Basmacılık) Hareketi* bağlı olmak üzere iki değişik olay üzerine söylendiğini tespit ettik. Türkünün varyantları, bize bu olaylara halkın bakışını açıkça göstermektedir. Bu noktada bu çalışmamızın iki ayağı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu iki konuya kısaca değinmek gerekmektedir.

Özbek Türkçesi metinlerinin yazımında uygulanan yöntem;

- Özbekistan'da Kiril ve Latin alfabeleriyle yayımlanmış çalışmalardan yapılan alıntılar, Özbek Türkçesindeki kaynaklara göndermeler ve kaynakça bilgileri Özbekistan Latin Alfabesine göre verilmiştir.
- Türkü metinleri ise *34 Harfli Türk Dünyası Ortak Alfabesi* ile verilmiştir. Ancak istisna olarak Zeki Velidi Togan ile Sabir Karger'den alınan metinlerde aslına sadık kalınmıştır.
- Örnek metinler mümkün olduğu ölçüde bire bir çevrilmiş, bu mümkün olmadığı durumlarda anlamca çeviri yapılmıştır.
- Metinlerde geçen özel adların çeviride Türkiye'deki akademik yayınlarda bilinen karşılıkları varsa bunlar kullanılmış yoksa çeviriyazıyla aynen verilmiştir.

Yeri gelmişken bu çalışmada yararlandığımız birtakım kaynakları pdf olarak sunan http://www.ferlibrary.uz/ , http://samkutubxona.uz/ ve https://www.ziyouz.com/ adreslerinin kurucu ve yöneticilerine buradan hususen şükranlarımı bildirmek isterim.

1916 İsyanı

1. Dünya Savaşı sürecinde, 25 Haziran 1916'da Rus Çarı II. Nikolay tarafından, Türkistanlı 19-43 yaş arasındaki erkekleri cephe gerisinde çalışmak üzere seferberliğe alınması hususunda bir buyruk yayımlanmıştır. Bu buyruk üzerine o güne kadar uygulanan baskı ve vergiler yanında Çarlığın politikalarından dolayı yaşanan gıda sıkıntısı sebebiyle zaten iyice fakruzarurete düşen halk 4 Temmuz 1916'da (günümüzde Tacikistan sınırları içinde kalan) Hocent şehrinde ayaklanmış; ancak ayaklanma kısa zamanda bütün Türkistan ülkesine yayılmış; ayaklanmaya Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Uygurlar yani bütün Türk toplulukları yanında Tacikler olmak üzere, halk kadınlı erkekli katılmıştır. Ayaklanma son derce kanlı şekilde bastırılmış, pek çok idam yanında binlerce tutuklama ve sürgünler gerçekleşmiştir. İlaveten 120 binden fazla kişi, Çar Rusyası'nın uzak Sibirya başta olmak üzere birçok bölgesine işçi olarak gönderilmiştir. Başta ayaklanmanın en şiddetli geçtiği Cizzah şehri olmak üzere birçok şehir harabeye çevrilmiş ve birçok köy de yerle yeksan edilmiştir (ayrıntılar için bkz. Hayit, 1975: 206-212; Ziyoyev 1992; Koçar 2006). Bu durum ayrıca halk türkülerine konu olmuştur (Ziyoyev, 2003: 2). Ziyoyev, *Birinci Cihan Savaşı ve Özbekler* adlı makalesinde bu durumun yazımızın konusu olan türküyle bağlantısı şu şekilde anlatmaktadır (1992: 106):

"Son derece geniş alana yayılan 1916 isyanlarını bastırmak için Çar idaresi 14 tabur, 33 Rus Kazak askeri bölümü, 42 topçu ve 69 makinalı tüfek getirildiği malum. Subay ve erlerden 97 kişi

[1] Bu dağlarda kim yatar / asker balalar yatar; Yan taraflarına taş batarak / düşmanlarına ok atar.

öldürülerek 86 kişi yaralandı ve 76 kişi ise hiçbir iz bırakmadan ortadan kayboldu. Şehir ve köyler viraneye çevrildi. Bilhassa Cizzah şehri altüst olup harabeye dönüştü. Bu olay halk sözlü edebiyatında da yerini aldı:

Täxtä köprik bitdimi?	Tahta köprü bitti mi?
Nikoläy pådşåh ötdimi?	Çar Nikola geçti mi?
Cizzäx şährini väyrån	Cizzah şehrini viran
Qılıb murådigä yetdimi?	Edip muradına yetti mi?
Åş kädi, pälåv kädi	Kabak yemeği, kabaklı pilav,
Tåmgä çıqıb dåd äylädi.	Dama çıkıp feryat eyledi.
Nämåzgåhnı äskär båsıb	Namazgahı asker basıp
Cizzåxnı väyrån äylädi."	Cizzah'ı virân eyledi.

Yine belirtelim ki Ziyoyev (1992: 106), "To'fon" adlı yazısında bu parçanın 1946 senesinde folklorcu M. Afzalov'un Cizzahlı Qurbonoy Oçıldiyev'den derlendiği bilgisini dipnotta vermektedir. Afzalov belki de türkünün *İstiklalciler* için söylenen varyantını da duymuştur; ancak Sovyet döneminde bunu değil yayımlaması, kayıt altına alması bile kendisi için ağır bedeller ödemesine yol açabilirdi.

Ziyoyev'in verdiği türkudeki "Täxtä köprik bitdimi? / Nikoläy pådşåh ötdimi?" bölümünü biz yazımızın ilerleyen bölümlerinde verdiğimiz gibi İstiklalciler için de söylendiğini görüyoruz.

İstiklalcilik (Basmacılık) Hareketi

1917'de Bolşeviklerin iktidara gelmesinin ardından Lenin ve Stalin, Sovyet Devleti'nin eski Çarlık topraklarında hâkimiyetini kurma ve sağlamlaştırma sürecinde Çarlık esaretindeki bütün halklara, bu süreçte oyalama, aldatma ve desteklerini almak için sözde hürriyet hakkı tanımışlardır. İşte bu vaade inanan Türkistanlılar 27 Kasım 1917'de Hokand şehrinde Türkistan'ın otonomisini ilan etmişlerdir. Ancak bu otonomi Sovyet adı altında Rusların Hokand'ı 19 Şubat 1918'de işgali ve binlerce insanı öldürmesiyle nihayete ermiştir (Zenkovsky, 1983: 203). Rusların bu ikinci işgaline karşılık Türkistanlılar silahlı direnişe geçmiş, bu direnişe Türkistan'ın her tarafından insanlar katılmış; direnişi Muhammed Emin Beg, Küçük Ergeş, Büyük Ergeş İbrahim Lakay, Şîr Muhammed Beg, Nur Muhammed Beg, Halhoca Eşan, Rahmanqul vb. yanında Anadolu'dan gelen Enver Paşa gibi *qorbaşı* diye adlandırılan kahramanlar komutanlık etmişlerdir (Şämsutdinov – Kärimov, 2010: 113).

Zenkovsky (1983: 204), bu hareketin başlangıç tarihiyle ilgili olarak "Hokand hükûmeti dağılmıştı, fakat onun ateşinden bir yerli dayanışma hareketi doğmuştu. 19 Şubat Fergana'da Basmacı hareketinin doğum günü oldu." açıklamasında bulunmuştur. Ancak bu hareket değişik sebeplerden dolayı başarılı olamamış ve Türkistan beş parçaya bölünmüş, nihayetinde bu günlere gelinmiştir.

Sovyet hâkimiyeti, işte bu dönemde ve sonrasında kendisine karşı çıkan Türkistan millî güçlerine Özbek Türkçesinde "baskıncı, baskıncılık yapan; hırsız, haydut" anlamlarında kullanılan ve *båsmäçı* adını vermiş, bu ad hatta birçok dile de aynen geçmiştir (Tolkun, 2017). Bu isimlendirmeyle silahlı millî güçleri, zihin kontrolü yöntemiyle halk nezdinde kötü göstermek amaçlanmıştır. Bu oyun, Sovyetler Birliği yaşadığı müddetçe büyük ölçüde tutmuştur. *Basmacılara* yönelik Sovyet idaresinin bu şeytani tutumu Özbek aydınları R. Shamsutdinov ile Sh. Karimov (2010: 106) tarafından şöyle açıklanmıştır:

> "Kısacası Özbekler için 1920'lere gelindiğinde müstakillik ve istiklal için açıkça ve aleni mücadele sürdürmeye imkân kalmadı, böyle (ç.n. silahlı) mücadele yolunu seçenler doğrudan doğruya basmacılar diye ilan edildi, siyasi ve kültürel alanda mücadele verenlere ise "milliyetçi" damgası basıldı."

Sovyetler Birliği süresince sanatın bütün alanlarında Türkistan silahlı direnişçilerine saldırılar ve kara propaganda sürmüştür (Tolkun, 2017). Bu durum ancak Özbekistan'ın bağımsızlık arifesinde değişmeye başlamış ve nihayet bağımsızlıktan sonra söz konusu direnişçilere yaklaşım tamamen olumlu hâle gelmiştir. Nihayet daha önce *Basmacılık* diye adlandırılan hareket, Özbekistan'da artık *İstiklalcilik Haraketi* (Özbek imlasıyla *Istiqlolchilik Harakati*) olarak tanımlanmakta ve adlandırılır olmuştur (Tolkun, 2021:116).

Sovyet yandaşları *İstiklalciler* aleyhine propagandayı hiçbir sahada ihmal etmemiş; roman, şiir, tiyatro, sinema yanında sözlü edebiyattan da yararlanılmışlardır. Mesela Alaviya-Ro'zimboyev (1983: 33-45) tarafından 1983'te yayımlanan *Sovet Davri Xalq Qo'shiqları* adlı kitapta bizzat "Üying Küygür Båsmäçi" (Evin yanasıca Basmacı) diye bir başlıklı bölüm açılmış ve bu sayfalarda halk tarafından korbaşılar aleyhine söylendiği iddia edilen mani ve türküler sıralanmıştır. Aşağıda bu kara propagandadan iki mâni örneği verilmektedir.

"Ätläs köyläk kiygünçä	Atlas elbise giyeceğine
Märcån ålıb täqsäng-çi	Mercan alıp taksana.
Båsmäçigä tekkünçä	Basmacıya varacağına
Däryålärdä åqsäng-çi	Irmaklarda boğulsana.
Güm bolsın, gümrån bolsın	Yok olsun, kaybolsun,
Båsmäçı tämåm bolsın.	Basmacılar tükensin.
Båsmäçını qıyrätgän	Basmacıyı kurutan
Båtırlär åmån bolsın."	Bahadırlar sağ olsun.

(Alaviya - Ro'zimboyev, 1983: 37-38)

Ancak bağımsızlık döneminde artık daha gerçekçi yayımlar karşımıza çıkmaktadır. Bu hususta mesela araştırmacı Musoqulov (2010: 59-61) *Oz'bek Xalq Lirikası* adlı kitabında, Sovyetler Birliği Dönemi'nde halk edebiyatı ürünlerinin rejimin menfaatleri doğrultusunda nasıl değiştirildiğini örneklerle göstermektedir. Aynı şekilde bir zamanlar *Basmacılık* olarak adlandırılan gerçekte ise *İstiklalcilik* olan hareketin halk tabanında destek gördüğünü yine örneklerle açıklamaktadır.

Musoqulov'un (2010: 260) kitabında halk arasında Kızıl istilaya karşı direnen İstiklalcileri öven türkülerin yakıldığı kaydedilmekte ve aşağıdaki örnek verilmektedir

"Şermät äkäm özi zor,	*Şîr Muhammed Ağam büyük adam,*
Yånıdä kät[t]ä mähzur (mäuzer)	*Yanında büyük mavzer.*
Murådigä yetålmäy,	*Muradına eremeden,*
Äytib ketdi köp uzr."	*Söyledi gitti çok özür.*

Bu konuyla ilgili olarak, Sovyet Dönemi'ndeki halk edebiyatı yayınlarında İstiklalcilere hakaret eden pek çok mâni ve türkü verilirken, istiklal sonrasındaki yayınlarda sabık dönemdeki yayınların hakikate zıt olduğunun belirtildiğini, ancak İstiklalcileri destekleyen gösteren türkü ve mâni örneklerinin sınırlı kaldığını belirtmeliyiz.

Yukarıda Zeki Velidi Togan'ın (1981: 373) Taşkent, Semerkant, Khokand gibi şehirlerin caddelerinde arabacı, amele ve hatta mekteplilerin ağzında söylendiğini belirttiği ve

yalnızca “Bu tağlarda kim yatqan + asker balalar yatqan / Yan başına taş batıp + düşmanına oq atqan” bölümünü verdiği bu basmacı türküsünü, biz yıllar sonra aslen Güney Türkistanlı olup Türkiye’ye göç eden Sabir Karger’in yayımladığı kitap - müzik kasetinde görmekteyiz.

Sabir Karger (1986: 36-37) tarafından *Türkistan Halk Müziği - I* adlı Türkistan coğrafyasındaki bütün topluluklardan müzik parçalarının yer aldığı bir kaset beraberinde kasetteki parçaların sözlerini içeren bir kitapçık özgün lehçesinde ve Türkiye Türkçesi çevirileriyle beraber yayımlanmıştı.

“Askerler[2]	**Askerler**[3]
Atga mining askerler tangrı atını eytib	Ata binin askerler Tanrı adını söyleyip
Timur bilen Babür’ning ruhlarını şad itib	Timur ile Babür’ün ruhlarını şad edip
Dost askerler, dost baturlar	Dost askerler dost baturlar
Uşla, uşla koyma koyma Allah Allah deyingler	Tutup tutup koyma koyma Allah, Allah! deyerek
Tahta köprik bittimü asker balalar öttimü	Tahta köprü bitti mi? / Asker balalar geçti mi?
Düşmenlerini öldürib muradlarige yettimü	Düşmanları öldürüp / Muratlarına yetti mi?
İşik aldı Han sofa Hanlar kelib oynasun	Eşik önü Han sofa / Hanlar gelip oynasın.
Uruşga kitgen askerlerini Alper Tunga kollasun	Savaşa giden erleri / Alper Tunga kollasın.
Bu tağlarda kim yatgan asker balalar yatgan	Bu dağlarda kim yatıyor / Asker balalar yatıyor.
Yambaşıga taşlar basıb düşmenlerge ok atgan	Taşlardan siper yaparak / Düşmanlarına ok atıyor.”

Karger’in hazırladığı bu türkülerin sonunda yer alan dipnotta şu açıklama bulunmaktadır:

“Bu halk marşı Türkistan’ın orta ve güney bölgelerinde söylenir.

Bu deyişi halen Türkistan’ın Andhoy şehirinde oturmakta olan büyük dutar ustası Şâqul Sofi’den öğrendim.”

Sabir Karger’in dışında biz bu türkünün bulunduğu bir başka varyantı yaklaşık 35-40 yıl önce Afganistan’dan gelen okuyucusunu bilmediğimiz bir müzik kasetinde dinlemiştik. Yıllar sonu bu yazıyı yazma sürecinde söz konusu kasette bulunan *Leyli ve Mecnun* adlı parçayı internetteki YouTube’de gördük. Eseri okuyan kişi Sadullah Kunduzi olarak belirtilmiştir.[4] Güney Türkistanlı (Afganistan) öğrencim Yaqub Qaraş’ın vasıtasıyla bu şahıs hakkında yaptığımız araştırmalarda Sadullah Kunduzi’nin Güney Türkistan’a Sovyet işgali döneminde Özbekistan’dan gelen bir ses sanatçısı olduğu bilgisine ulaşabildik.

Bu konuda en ayrıntılı bilgiyi Sabir Karger ile 07.06.2002 saat 16.30’da yaptığımız telefon görüşmesinde edinebildik. Bu görüşmede sayın Karger, ayrıca Askerler türküsü ile ilgili de önemli açıklamalarda bulunmuştur.

Sabir Karger, internette Sadullah Kunduzi diye belirtilen şahsın aslında bölgede Sadullah Ağa olarak tanındığını ve profesyonel müzisyen olmadığını, Özbeklerde ses sanatçısı

[2] Bu parçayı şu adresten dinlenebilir: https://www.youtube.com/watch?v=NGO2_7_0QKs, Erişim tarihi: 05.05.2022.
[3] Bu çeviri Sabir Karger’in hazırladığı kitapçıktan aynen alınmıştır.
[4] https://www.youtube.com/watch?v=sw5EzwY3pKk&t=81s, Erişim tarihi: 05.05.2022.

anlamına gelen *hafız* kelimesiyle tanındığını, vefat ettiğini, esas olarak Batı Türkistan'dan, olup Sovyet işgali sonrası Güney Türkistan'ın (Afganistan) Kunduz şehrine geçtiğini; ancak daha sonra Kâbil'e geçerek burada yaşadığını belirtmiştir. Muhtemelen Güney Türkistan'da (Afganistan) ilk yerleşimi Kunduz olduğu için YouTube'de, sanatçının okuduğu Leyli Mecnun şarkısını koyan kişi, sanatçının isminin sonuna Kunduzî kelimesi eklenmiştir. Sabir Karger, bu türkünün sözlerini Türkiye'ye gelince yeniden düzenlemiş, ama şarkının özellikle Rusların adlandırmasıyla Basmacı; günümüz Özbekistan'ındaki adıyla *İstiklalcilik Hareketi'*ni öven bir marş olduğunu söyleyerek, kendisinin de bu türküyü, aslında Sadullah Ağa'nın da üstadı olan bölgenin önemli sanatçılarından Şâqul Sofi'den öğrendiğini belirtmiştir.

Sabir Karger'in belirttiğine göre, özgün hâlini Güney Türkistanlı Şâqul Sofi'den dinlediğini türkünün ilk beyti ile bizim tespit ettiğimiz Sadullah Ağa'nın ilk beyti arasında şöyle fark vardır:

Şâqul Sofî'de ilk bölüm,

Åtgä minginiz äskärlär nåm-ı Hudånı äytıb

Çår-yår-ı bå-säfå ävliyålärnı äytıb

Sadullah Ağa Kunduzî'de ilk bölüm,

Åtgä miningiz äskärlär nåm-i Ällå(h)'ni äytib

Muhämmäd Mustäfå'ning çår-yårlärini äytib

Sabir Karger'in yeniden düzenleyerek yorumladığı (aslında bir noktada ilk derleyicisi olduğu) kendi yorumunda ise ilk bölüm şu şekildedir.

Atga miningiz askarlar Tengri atını aytib

Timur bilen Babur'ning ruhlarını şâd etib.

Sayın Karger, telefon görüşmemizde hatta bu beytin bile farklı varyantları olduğunu belirtmiş, aşağıdaki Zeki Velidi Togan'ın verdiği beytin ikinci mısraında geçen "yanbaşına taşlar batıp" kısmının kimi varyantlarda "sinesige taşlar batıp" "sinesige taşlar basıp" şekillerinde söylendiğini ifade etmiştir.

Bu tağlarda kim yatqan + asker balalar yatqan

<u>Yan başına taş batıp</u> + düşmanına oq atqan

Yeri gelmişken, Sovyetlerin Türkistan'da yarattığı terör ortamından kaçan gerek halk gerekse İstiklalcilerin genel yönelişi Afganistan sınırları içinde kalan Güney Türkistan'a olmuştur (Tolkun, 2019: 14; Yarımoğlu, 2019: 139). Dolayısıyla Batı Türkistan'da yaşanan olayların hatıraları Güney Türkistan'a (Afganistan) da taşınmıştır.

Sadullah Ağa Kunduzî'nin okuduğu varyant

Ses kaydının kötü olmasından dolayı maalesef bu varyantın tam olarak tespiti mümkün olmamıştır. Anlaşılamayan yerler "…" ile gösterilmiştir.

1.	*Åtgä miningiz äskärlär*	Ata bininiz askerler	
	Nåm-i Ällå(h)'ni äytib	Allah'ın adını söyleyerek,	
	Muhämmäd Mustäfå'ning	Muhammed Mustafa'nın	
	Çår-yårlärini äytib	Çâryârını söyleyerek,	
	Dost äskärlär dost qäytmänglär	Dost askerler, dost dönmeyin,	Nakarat
	Båşläp …	Başlayarak …	

	Uşlä uşlä ….	Yakala yakala …
2.	*Eşik åldı şåhsupä*	Kapı önü büyük sofa,
	Şåhlär kelişib oynäsın.	Şahlar gelerek oynasın,
	Uruşgä bårgän äskärlärni	Savaşa giden askerleri
	Şåh-i merdån kolläsın.	Şâh-ı Merdân (Hz. Ali) kollasın.
3.	*Ästä ästä yol båsing,*	Yavaş yavaş adım atın,
	Tupråq mäydä bolmäsın	Toprak ufalanmasın,
	Äskärlärning yoligä	Askerlerin yoluna düşmen
	Düşmän päydå bolmäsın	Peydah olmasın.
4.	*Bu tåğlärdä kim yåtgän?*	Bu dağlarda kim yatar?
	Äskär bålälär yåtgän.	Asker balalar yatar?
	Yånbåşigä tåşlär båtıp	Yanlarına taşlar batıp
	Düşmänlärigä oq åtgän	Düşmanlarına kurşun atar.
5.	*Begimiz båtır båtır,*	Beğimiz batur batur,
	Ätläs körpädä yåtur	Atlas yorganda yatar,
	Düşmänläri kelgändä birini	Düşmanları gelince
	Qoymäy häm åtädur	Birini bırakmadan vurur.
6.	*Şu köringän qårä yåğåç (?)*	Şu görünen karaağaç
	Mädäminbekning båğıdur	Muhammmed Emin Beğ'in bağıdır.
	Ortäsidän åqqän suv	Ortasından akan su
	Düşmänlärni qånidur	Düşmanların kanıdır.
7.	*Begimiz özi qälämqåş,*	Beğimizin kendisi kalem kaşlı,
	Uruşgä bårädur yälänğåç.	Savaşa gider yalañaç[5],
	Begimizni öldirgän	Beğimizi öldüren
	Xålxocä degän bäğrıtåş	Hâlhoca[6] adlı taş bağırlı.
8.	*Täxtä köprik bittimi?*	Tahta köprü bitti mi?

[5] Kelime çıplak, donanımsız, yalın hâlde gibi anlamlara gelmektedir.

[6] *Hâlhoca Eşan* (Xolxo'ja Eshon), Türkistan İstiklalcilik Hareketi'nin korbaşılarından. Soyvetler Birliği Dönemi'nde yazılan eserlerde İstiklalcilik Hareketi'nin en önemli liderinden Muhammed Emin Beg'in katili olarak gösterilmiştir; buna mukabil hareketin bir diğer önde gelen lideri ve Türkiye'de uzun süre yaşayarak vefat eden Şir Muhammed Beg'e göre ise asıl katil Bolşevikler olup savaş sürecinde İstiklalciler arasında ihtilaf çıkarmak, sonrasında ise İstiklalcileri karalamak amacıyla suç Hâlhoca Eşan'a atılmıştır (ayrıntılar için bkz. Bademci, 1975: 265-271). Muhammed Emin Beg ile Hâlhoca arasındaki bu çetrefilli durum ayrıca Özbekistan'da birçok yayında ele alınmış ve bunun işgalci Rusların bir oyunu olduğu, durumun çok net olmadığı belirtilmiştir (Nurmatov 2021; Jo'rayev-Karimov, 2011: 136-137).

Xålhocä Eşåning öttimi?	Hâlhoca Eşan'ın geçti mi?
Begimizni öldirip	Beğimizi öldürüp
Murådigä yettimi?	Muradına yetti mi?

Sadullah Ağa Kunduzî'nin okuduğu bu parçaya baktığımızda türkünün İstiklalcilik Hareketi ile ilgili olduğu görülmektedir. Ancak türkünün özellikle 6. dörtlükten itibaren konu İstiklalci Hareketi'n en önemli isimlerinden şehit Muhammed Emin Beg ile Rus işbirlikçisi olduğu onu katlettiği düşünülen Hâlhoca (Xålxocä) hakkında geçmektedir.

Askerler Türküsünün Varyantlarındaki Temel Farklılıklar

Bilindiği gibi sözlü halk edebiyat metinlerinde çağcıl kültürel uyarlama yani yaşanılan döneme uyarlanma görülen bir durumdur. Bu konuda Merdan Güven (2013: 145), *Variations of Turkish Folk Songs* başlıklı yazısında folklor ürünlerinin tıpkı bir canlı gibi gelişen her türlü duruma ve farklılaşmaya uyum sağladığını, dolayısıyla gerekli değişikliklere uğrayabildiğini söylemektedir. Bu değişimde zaman, mekân, yaşanan olaylar veya başka yere göç etmek gibi durumlar etkili olabilmektedir. Öte yandan varyantlaşmada en önemli bir etkenin de ürünü kullananların tutumları olduğunu dikkate almak gerekir (Terzi, 2021: 48).

Bu yazıda ele alınan *Askerler* türküsünü de farklı zaman ve mekânlarda söylenmesinden dolayı değişik varyantlara dönüştüğü görülmektedir. Burada durumun daha iyi anlaşılması için türkünün ilgili bölümleri gösterilecektir.

İlk varyant Özbekistan'da tespit edilmiştir, 1916 isyanı sonrası görülür (Ziyoyev, 1992: 106).

"Täxtä köprik bitdimi?	*Tahta köprü bitti mi?*
Nikoläy pådşåh ötdimi?	*Çar Nikola geçti mi?*
Cizzäx şährini väyrån	*Cizzah şehrini viran*
Qılıb murådigä yetdimi?"	*Edip muradına yetti mi?*

İkinci varyant İstiklalcilik Hareketi sürecinde günümüz Özbekistan'ın büyük şehirlerinin sokaklarında halkın millî direnişçileri desteklediğini gösteren örnekler içinde zikredilir (Togan, 1981: 373).

"Bu tağlarda kim yatqan	Bu dağlarda kim yatar
Asker balalar yatqan	Asker balalar yatar;
Yan başına taş batıp	Yan taraflarına taş batarak
Düşmanına oq atqan"	Düşmanlarına ok atar.

Üçüncü varyant, Sadullah Ağa Kunduzî'ye aittir. Afganistan'da kayda alınmıştır. İstiklalcilik Hareketi artık bitmiş, hareket mensupları arasında niza çıkmış, sağ kalanların bir kısmı Afganistan'a geçmiş ve ihanet edenler ifşa edilmektedir. İlk 6 dörtlükte İstiklalcilerin düşmanlarla mücadelesi son 2 dörtlükte ise Hâlhoca Eşan'ın Muhammed Emin Beg'e ihaneti anlatılmaktadır.

Bu tåğlärdä kim yåtgän?	Bu dağlarda kim yatar?
Äskär bålälär yåtgän.	Asker balalar yatar.
Yånbåşigä tåşlär batıp	Yanlarına taşlar batıp
Düşmänlärigä oq åtgän.	Düşmanlarına kurşun atar.

Täxtä köprik bittimi	Tahta köprü bitti mi?
Xålhocä Eşåning öttimi	Senin Hâlhoca Eşan geçti mi?
Begimizni öldirip	Beğimizi öldürüp
Murådigä yettimi	Muradına yetti mi?

Son varyant Sabir Karger tarafından 1986'da Türkiye'de meydana getirilmiştir. Artık bu varyant sunulurken ne 1916 İsyanı ne de İstiklalcilik Hareketinden söz edilmektedir. Yalnızca bu türkünün aslında Batı Türkistan'ın muhtelif yerlerinde okunan bir marş olduğu bilgisi verilmektedir.

Tahta köprik bitti mü?	Tahta köprü bitti mi?
Asker balalar ötti mü?	Asker balalar geçti mi?
Düşmenlerini öldürib	Düşmanları öldürüp
Muradlarige yetti mü?	Muratlarına yetti mi?

Bu tağlarda kim yatgan?	Bu dağlarda kim yatıyor?
Asker balalar yatgan.	Asker balalar yatıyor.
Yambaşıga taşlar basıb	Taşlardan siper yaparak
Düşmenlerge ok atgan.	Düşmanlarına ok atıyor.

Sonuç

Bu bildiride ele alınan Askerler türküsü Özbek Türkçesiyle söylenmiştir. Gördüğümüz kadarıyla, en azından bizim elimizdeki kaynaklara göre, bu türkünün İstiklalciler için söylenen varyantı, Özbekistan'daki özellikle halk türküleri üzerine yapılmış olan yayınlarda bulunmaz. Sovyetler Birliği döneminde sisteme muhalif olanların, hatta zaman zaman sistemi destekleyenlerin bile yaşadığı idam, sürgün, hapis cezası gibi olayların yarattığı korku iklimi sebebiyle Rus işgali ve Komünizm karşıtı mahiyetteki İstiklalci Hareketi destekleyen her türlü halk türküsü muhtemelen unutulmuştur. Sonuç olarak elimizdeki yazılı ve ses kaydı hâlindeki verilerden hareketle Askerler türküsünün ilk varyantının Çar Nikolay döneminde yaşanan 1916 isyanı sonucunda yaşanan zulüm ve katliamları anlatmak için, ancak daha sonra türkünün sözlerinin bu defa İstiklalcileri destekleyenlerce güne uygun hâle getirilerek söylendiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Kaynakça

Alaviya M. ve Ro'zimboyev S. (1983). *Sovet Davri Xalq Qo'shiqlari***,** Taşkent: G'afur 'ulom.

Bademci, A. (1975). *1917 – 1934 Türkistan Milli İstiklal Hareketi Korbaşılar ve Enver Paşa I,* İstanbul: Ötüken.

Güven, M. (2013). "Türkülerin Varyantlaşması". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED] 50, Erzurum 2013, ss. 145-156.

Harbalioğlu, N. (2017). *Çağdaş Uygur Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Hayit, B. (1975). *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul: Otağ Yayınları.

Jo'rayev N. ve Karimov Sh. (2011). *O'zbekiston Tarixi*, Taşkent: Sharq.

Karger, M. S. (1986). *Türkistan Halk Müziği – I*, Ankara: (Belirtilmemiş).

Koçar, Ç. (2006). *Atayurttan Anayurda Türkistanlılar*, Adana: Ekrem Matbaası.

Nurmatov A. S. (2021). "Fitna Qurboni. Bolsheviklarga Qarshi Kurashgan Madaminbek Qo'rboshini Kim O'ldirgan", https://qalampir.uz/uz/news/fitna-k-urboni-bol-sheviklarga-k-arshi-kurashgan-madaminbek-k-urboshini-kim-uldirgan-48319, Erişim tarihi: 02.06.2022.

Öger, A. (2006). “Mâni Tarzındaki Uygur Halk Koşakları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6 (2), ss. 401-409. https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/34423/380243

Shamsutdinov R. ve Karimov Sh. (2010). *Vatan Tarixi (O‘zbekiston Sovet Mustamlakachiligi Davrida) Uchinchi Kitob,* Taşkent: Sharq.

Terzi, Â. (2021). “Varyantlaşmanın Sebepleri ve İşleyişi Açısından Bir Türkü İncelemesi: ‘Kiraz Aldım Dikmeden’”, *VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı 22-26 Mayıs 2017,* C: I, Ankara: TDK, ss. 43-63.

Togan, A. Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul: Enderun.

Tolkun, S. (2017). “Sovyet Dönemi ve Sonrası Özbek Edebiyatinda ‘Basmacılık’ Konusu”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 3 (1), ss. 32-62. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/31788/348397

Tolkun, S. (2019) “Adana’ya Yerleşen Türkistanlılar: Özbekler” *ÇÜTAM Kültür Evi Konuşmaları Dergisi (ÇÜTAM-KEK)*, Haziran 2019 C: 2, S: 1, ss. 1-25.

Tolkun, S. (2021). “Türkistan İstiklalcilik Hareketi ve Komutanları Üzerine İki Yayın”, *International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies*, 3 (5), ss. 115-124. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijvuts/issue/60512/888236

Yarımoğlu, E. (2019). *Korbaşı: Türkistan Milli İstiklal Hareketi Liderlerinden,* İstanbul: Bozkurt Yayınları.

Zenkovsky, A. S. (1983). *Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık,* (Çev. İzzet Kantemir), İstanbul: Üçdal Neşriyat.

Ziyoyev, H.(1992). *To‘fon. Sharq Yulduzi.* No: 3. ss. 104-111.

Ziyoyev H. (2003). “Cahon Urushi va O‘zbeklar”. *O‘zbekiston Adabiyoti va San’ati Haftalik,* No: 19 (3701). 2.

YABANCI UYRUKLU ASKERLERE TÜRKÇE ÖĞRETİMİ: ÜÇDİLLİ ASKERÎ TERİMLER SÖZLÜĞÜ (TÜRKÇE - ARAPÇA - İNGİLİZCE) VE DERS MATERYALİ[α]

Dilek FİDAN[*] - Eda ARAT[**]

Giriş

Son yıllarda Türkiye'nin sürekli dünya gündeminde yer alması, yürüttüğü başarılı politikalar, ticari ve ekonomik alanlarda etkin rol oynaması gibi nedenler, Türkiye'ye karşı duyulan merakı artırmanın yanında Türkçeye olan ilgiyi de arttırmıştır. Söz konusu ilgi, askerî alanda da kendini göstermiştir. Gerek ülke savunmasında gerek ülkelerarası ilişkilerde Türkçenin kullanılması, askerî Türkçe eğitimi ve öğretimi alanındaki ihtiyaçların da gündeme gelmesine sebep olmuştur. Yurt içinde ve yurt dışında Türkçeye ilginin artması ve bunun sonucunda açılan dil öğretimi kurumlarının çoğalmasıyla beraber *program hazırlama, kitap yazma* ve *materyal hazırlama* ihtiyaçları da ortaya çıkmıştır.

Günümüzde dünya çapında yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ve öğrenimindeki talepler nedeniyle öğrenici ihtiyaçlarına da önem verilmeye başlandığı ve bu amaçla çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Erdem (2009: 889) Türkiye'de üniversite eğitimi alma, akademik çalışmalar yapma, ticari faaliyetlerde bulunma, diplomatik ilişkiler kurma, Türkiye'yi tanıma isteği gibi nedenlerle bireylerin Türkçe öğrenmek istediğini belirtmektedir.

Yabancı dil olarak Türkçe öğretimi alanında yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, çalışmaların çoğunlukla "genel amaçlı Türkçe"' üzerine olduğu görülmektedir. Öğrenicilerin dil öğrenme ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliği göz önüne alındığında alandaki bu boşluk, önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Özel amaçlı dil öğretim (ÖADÖ) programlarının geliştirilmesinin ve bu ihtiyaçlara yönelik materyallerin hazırlanmasının ÖADÖ'nün daha sistemli bir şekilde yürütülebilmesine katkı sağlayacağı açıktır.

Bir sonraki bölümde ayrıntıları anlatılacağı gibi dünya üzerinde uzun yıllar boyunca ortak iletişim dilinin İngilizce olarak kabul görmesi sebebiyle ÖADÖ'ye yönelik çalışmaların başlangıcı, bu alanda yapılan çalışmalar ve üretilen materyaller ağırlıklı olarak İngilizce için olmuştur.

Son dönemlerde Türkiye'de de genel amaçlı Türkçe öğretiminin yanı sıra ÖADÖ'ye ve özel amaçlı Türkçe öğretimine yönelik bazı çalışmaların hazırlandığı ve bu alandaki eksikliklerin giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazılarına aşağıda değinilmiştir:

Şen ve Ünlü Alkaya (2021) "*Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yapılmış Özel Amaçlı Dil Öğretim Çalışmalarının Analizi"* adlı makalede, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde yapılmış ÖADÖ çalışmalarını incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, yabancı öğrencilerin alanları ile ilgili ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacı ile daha fazla ÖADÖ çalışmalarının yapılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

Dursun (2021) "*Özel Amaçlı Türkçe Öğretim Programı Tasarısı: Sağlık Türkçesi Öğretim Programı"* adlı yüksek lisans tezinde, Avrupa Ortak Öneriler Çerçevesi kapsamında tanımlanan B1 dil seviyesi özellikleri temel alınarak Türkçe öğrenen sağlık bilimi lisans

---

[α] Bu çalışma, Doç. Dr. Dilek Fidan'ın danışmanlığında, Eda Arat tarafından hazırlanan "Özel Amaçlı Türkçe Öğretiminde İhtiyaç Analizi, Materyal Örnekleri ve Terimler Sözlüğü: Askerî Türkçe" adlı yüksek lisans tezinden (Arat, 2022) yararlanılarak üretilmiştir.

[*] Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi, dilekfidan@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-1349-580X.

[**] Uzm.-Okt., Yunus Emre Enstitüsü, edapolatarat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9443-6985.

programı öğrenci adaylarına yönelik özel amaçlı Türkçe öğretim programı oluşturmayı amaçlamıştır. İhtiyaç analizi verilerine göre öğrencilerin, sağlık bilimine özgü akademik ve mesleki dil ihtiyaçları tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda, "Sağlık Türkçesi Öğretim Programı"nın hedef, içerik, eğitim durumları ve ölçme-değerlendirme unsurları oluşturulmuştur.

Ünlü Alkaya (2021) "*Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sağlık Türkçesinin Mevcut Durumuna Yönelik Öğretici ve Öğrenci Görüşleri"* adlı yüksek lisans tezinde, yabancı öğrenciler ile özel amaçlı Türkçe öğretmiş öğreticilerin görüşlerinden hareketle sağlık Türkçesinin mevcut durumunu belirlemeyi amaçlamış; çalışmanın sonunda, sağlık Türkçesi temel söz varlığı ve sağlıkla ilgili kalıplaşmış ifadelerden hareketle oluşturulmuş örnek diyaloglara yer verilmiştir.

Özbal (2020) "*Özel Amaçlı Türkçe Öğrenimine Örnek Tarihî Bir Ders Kitabının İncelenmesi"* adlı makalede, I. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de bulunan Alman askerlerinin Türk halkı ile rahat iletişim kurabilmesi ve meslekleri ile ilgili konuşmaları yürütebilmeleri amacı ile Wely Bey Bolland tarafından 1917 yılında hazırlanmış olan *Türkisch für Offiziere und Mannschaften* adlı eseri incelemiştir. Sonuç olarak eserin, askerler için hazırlanmış olan bir konuşma kılavuzu olduğu; içeriğinin, askerleri, karşılaşabilecekleri durumlara hazırlamaya uygun olarak seçildiği ve konuşma dilini öğretmeyi amaçladığı görülmektedir.

Kurt (2019) "*Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Özel Amaçlı Dil Öğretimi: İş Türkçesi"* adlı doktora tezinde, yabancılara Türkçe öğretimi alanında özel amaçlı Türkçe öğretiminde, iş Türkçesine yönelik olarak kuramsal bilgiler vermeyi amaçlamıştır. Çalışmada, "Çağdaş Türkçenin Sıklık Sözlüğü", "Yazılı Türkçenin Kelime Sıklığı Sözlüğü" ve "A Frequency Dictionary of Turkish" taranarak Türkçenin iş amaçlı öğretiminde kullanılabilecek 601 sözcük tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler birleştirilerek A1-A2 seviyelerine yönelik bir iş Türkçesi sözlüğü oluşturulmuştur.

Ulutaş (2016) "*Türkiye'de Yükseköğrenim Görecek Yabancılar İçin Özel Amaçlı Türkçe Öğretimine Yönelik Program Geliştirme: Bir Model Önerisi"* adlı doktora tezinde, Uşak Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim görecek yabancı öğreniciler için özel amaçlı Türkçe öğretim programı geliştirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada, verilerden hareketle, öğrenicilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik okuma, dinleme, yazma ve konuşma becerilerini içeren kazanım ve amaçlar oluşturulmuş, alanla ilgili içerik hedefleri belirlenmiştir. Çalışmada alanla ilgili sözcüklerin, sözcük gruplarının ve terimlerin yer aldığı "İlk 1000 Sözcük Listesi" bulunmaktadır.

Çangal ve Başar (2016) "*Türkçe Öğrenen İranlılar İçin Turizm Türkçesi Öğretim Programı, Terimler Sözlüğü ve Konuşma Kılavuzu Denemesi"* adlı makalede, gelişen uluslararası ilişkiler sonucunda İran'dan Türkiye'ye gelen turistlerin sayısının giderek artması sebebiyle, İran'da turizm acentelerinin sayısının artması ve buralarda turizm Türkçesine hâkim olan personele ihtiyaç duyulmasından dolayı turizm Türkçesi öğrenmek isteyenlerin ihtiyaçlarına yanıt vermek adına örnek bir *öğretim programı, terimler sözlüğü* ve *konuşma kılavuzu* hazırlamıştır. Terimler sözlüğünde 230 kelimenin İngilizce ve Arapça çevirilerine yer verilmiştir.

Temizyürek, Çangal ve Yörüsün (2015) "*Yabancılara Türkçe Öğretiminde İş Türkçesi Öğretim Programı, Ders Kitabı ve Terimler Sözlüğü Denemesi: Bankacılık Örneği"* adlı makalede, iş Türkçesi alanında bankacılık örneği üzerinde durmuşlardır. Bu amaçla, örnek bir öğretim programı hazırlanmış, terimler sözlüğü oluşturulmuş ve ders kitaplarında dikkat edilmesi gereken noktalar belirtilmiştir.

Şen (2015) "*İktisadi ve İdari Bilimler Türkçesinin İncelenmesi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanımı"* adlı yüksek lisans tezinde, mesleki dilin genel özelliklerini ortaya koymayı ve İktisadi ve İdari Bilimler Türkçesinin dilsel özelliklerini betimleyerek materyal önerilerinde bulunmayı amaçlamıştır. Araştırma sonucunda; mesleki dilin, genel dilin özel bir alanı olduğu, kendine özgü birçok özelliğinin bulunduğu, birçok özelliğinin de genel dilden seçilerek alındığı ancak kullanımına bağlı olarak genel dilden ayrılabildiği belirtilmiştir.

Görüldüğü gibi Türkçe için ÖADÖ adına yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak turizm, bankacılık, işletme gibi alanlara yoğunlaşmasına karşın; askerî Türkçenin öğretimine yönelik yayın bulunmamaktadır. Bu durum da alanın çalışılmaya ne kadar çok ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında, özel amaçlı dil öğretimi, bu öğretimde materyal tasarımı ve özel amaçlı dil öğretiminde sözlüklerden bahsedildikten sonra bulgu, sonuç, tartışma ve önerilere yer verilecektir.

Özel Amaçlı Dil Öğretimi

Günümüzde kişilerin yabancı dil öğrenme isteği sadece diğer insanlarla iletişim kurma becerisini geliştirmeye yönelik bir arzu olmaktan çıkmıştır. Artık bir ya da birden fazla yabancı dili dört temel beceriyi de geliştirecek şekilde öğrenmek, kişilerin hem akademik hem de mesleki kariyerlerinde ilerleyebilmeleri açısından önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bir yabancı dilin belirli bir alanda kullanılması, o alanda uzmanlaşmak amacıyla öğrenilmesi ve öğrenici ihtiyaçlarına öncelik verilmesi, "*özel amaçlı dil öğretimi*"nin *(ÖADÖ)* gelişmesine ve yaygınlaşmasına sebep olmuştur.

Yukarıda da bahsedildiği gibi ÖADÖ söz konusu olduğunda, ilk çalışmalar ağırlıklı olarak İngilizce üzerine yapılmıştır. Widdowson (1975), Barnett (1977), Munby (1985), Hutchinson ve Waters (1987), Hyland (2000), Dudley, Evans ve St. John (2002) gibi çalışmalar, özel amaçlı İngilizce (ÖAİ-English for Spesific Purposes) üzerine yapılan öncül çalışmalardandır. ÖAİ öğretimi ile ilgili çalışmaların, 1960-1970'li yıllarda başladığı görülmektedir. C.L. Barber'a (1962), Ewer ve Latorre'e (1969) göre, bu dönemde İngilizcenin özellikle bilim, teknik ve ekonomi alanlarında kullanılıyor olması nedeniyle, yapılan çalışmalar da bu alanlara yönelik olmuştur. Breeze (2010) ise ÖAİ öğretiminin, *eğitimli olmayanlara* yönelik, tamamen *ihtiyaçlardan kaynaklı* olarak ortaya çıktığını belirtmektedir.

Hyland (2000: 1), ÖAİ öğretiminin dil öğretimi alanının en yenilikçi ve en canlı alanı olduğunu; bunun sebebinin, belirli bir alana ya da bir meslek grubuna dâhil olan kişilerin kendi aralarında iletişim kurabilmeleri ve bilgi paylaşımında bulunabilmeleri adına alanlarına ya da mesleklerine özgü dili kullanmalarının gerekliliği olduğunu belirtir. Böyle bir gereklilik de doğal olarak meslek sayısı kadar özelleşmiş dil olduğu anlamına gelmektedir.

ÖADÖ'de öncelik, bireyin *ihtiyaçları* doğrultusunda öğrenmelerini sağlamaktır. ÖADÖ'de bugüne kadar öğrenicilerin *nasıl öğrenmesi* gerektiği üzerinde durulmuştur. Hutchinson ve Waters'a (1987) göre ÖADÖ'de sorulması gereken asıl soru, öğrenicilerin *neden* dil öğrendiklerinin belirlenmesidir. Widdowson'a (1977) göre de ÖAİ öğretiminin ilk basamağı, bu amaçların ne olduğunun belirlenmesidir. Bu amaçların belirlenmesi, *nelerin öğretilmesi* gerektiğini tanımlamanın birincil yoludur. Nelerin öğretilmesi gerektiğinin belirlenmesi ise dil öğretiminin *nasıl yapılacağının* belirlenmesinde önem taşımaktadır.

Özet olarak, ÖADÖ'nün, bir yabancı dilin nasıl öğretileceğinden ziyade, öğrenenlerin bu dili *neden öğrendikleri* üzerinde durduğu, *öğrenen ihtiyaçlarının* dil eğitiminin merkezine alınarak ders tasarımının yapıldığı ve buna yönelik materyallerin oluşturulduğu dil öğretimini ifade ettiği söylenebilir. Kısacası ÖADÖ, bir ihtiyaç analizi yapılarak öğrenen ihtiyaçlarının

belirlendiği ve dil öğretiminin bu ihtiyaçları karşılamak üzere oluşturulduğu dil öğretim türüdür.

Özel Amaçlı Dil Öğretiminde Materyal Tasarımı

Bocanegra ve Valle'ye (2010: 142) göre Herbert (1965), mühendislik İngilizcesine yönelik ilk ders kitabı olması nedeniyle alandaki öncü materyallerden biri olarak kabul edilmekte ve bu kitaptan sonra ÖADÖ'de materyal geliştirme ile ilgili çalışmaların sayısının istikrarlı bir şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Bocanegra ve Valle'ye göre (2010: 144) ÖADÖ'de, öğrenicileri belirli bir alanda kullanılan dile, olduğu gibi maruz bırakmak için kullanılacak materyaller önem taşımaktadır. ÖADÖ için materyal geliştirme sırasında öğrenme ihtiyaçları, dil ve konu içeriği gibi birçok faktörün göz önüne alınması gerektiğini belirtip bu faktörleri şu şekilde sıralamaktadır:

- Öğretilmesi hedeflenen *konu nedir*?
- Öğretilmesi hedeflenen konu, öğrenicilerin *alanları ile ilişkili mi*?
- Öğretici, öğretilmesi hedeflenen *konuya hâkim mi*?
- Hedeflenen konuyu aktarabilmek için *hangi malzemeler* kullanılabilir, bu malzemelere ne derecede ulaşılabilir?
- Materyal tasarlama ve geliştirme için *ne kadar zaman* harcanmalıdır?
- Materyaller, *sınıf içi kullanım* için mi yoksa *bireysel kullanım* için mi hazırlanmalı?

Harvey ve Horzella (1977: 37) materyal içeriğinin belirlenmesi ve organizasyonu için aşağıdaki basamakların oluşturulması gerektiğini belirtmektedir.

a. Genel kavramsal içerik ve geliştirilecek becerilerle ilgili olarak alan ve söylem türünün belirlenmesi,
b. Alan içindeki konuların belirlenmesi,
c. Öğretim materyallerinin hedef dille yakın kavramsal ve dilsel ilişkiye sahip olması nedeniyle, hedef dil örneklerinin biçimsel / işlevsel analizi,
d. Materyallerin en temel unsurları kapsayacağından emin olmak için biçimsel / işlevsel çekirdek dilin seçimi,
e. Ortaya çıkan çekirdek dilin düzenlenmesi.

Jordan'a (1997: 113) göre ÖADÖ'de kullanılmak istenen özgün ve gerçek materyaller, öğrenicilerin uzmanlık alanlarında hâlihazırda alan uzmanları tarafından hazırlanmış olan materyalleri içermelidir. Harvey ve Horzella'ya (1977: 34) göre ÖADÖ'de materyal hazırlama, öğrenici ihtiyaçlarının belirlenmesi ile başlayan sürecin bir ara aşamasıdır. Bu sürecin üç temel unsurunu *üretici, kullanıcı* ve *ürün* oluşturmaktadır. Materyal hazırlamanın, bir öğreticinin zamanının büyük bir kısmını aldığını belirten Hutchinson ve Waters (1987: 106), bunun nedenlerini şu şekilde sıralamaktadır:

a. Bir öğretici veya bir kurum, belirli bir alana yönelik olarak ders verirken belirli konu alanlarına yönelmektedirler. Fakat bu konu alanlarına yönelik materyaller ticari olarak mevcut olmayabilir. Uzmanlık alanlarının çeşitliliği, kursların da çeşitlenmesine sebep olmaktadır. Bu nedenle yayıncılar sınırlı sayıda materyal üretmektedirler.

b. Uygun materyaller olsa bile bazen bu materyalleri temin etmek mümkün olmayabilir.

c. ÖADÖ materyalleri, eğitim dışı amaçlar için de hazırlanabilmektedir.

Yukarıda sayılan nedenlerden dolayı ÖADÖ öğreticileri, çoğu zaman kendi materyallerini kendileri hazırlamak zorunda kalmaktadır. Maley ve Grellet (1980: 38), ÖADÖ'de materyal kullanımının sonuçlarını şu şekilde sıralamaktadır:

a. Uygulanan teknikler aracılığıyla öğrenici *motivasyonunu arttırır*.
b. Öğrenicileri *doğal dil ile karşılaşmaya* hazırlar.
c. Öğrenicilere, *farklı düzeylere uygun kazanımlar* sunar.
d. Öğreticiye çalıştığı alana yönelik olarak belirli bir konu için *materyal seçmede esneklik* sağlar.
e. Öğreniciyi, *kendi öğrenmesinden* sorumlu kılar.
f. *Dil becerilerini* bütünleştirir.
g. *İletişim becerilerine* odaklanır.

Özel Amaçlı Dil Öğretiminde Sözlüklerin Yeri ve Askerî Terimler Sözlükleri

Bir dilin çeşitli gerekçelerle iletişim kurma aracı olarak kullanılmasında, o dilin sadece dil bilgisi kurallarına hâkim olmanın yeterli olmadığı, aynı zamanda o dildeki söz varlığına da hâkim olmanın gerekliliği tartışma götürmez bir gerçektir. Dil öğrenicileri, hedef dildeki söz varlığına hâkim olabildikleri oranda kendilerini etkili ve yeterli bir biçimde ifade edebilirler. Dolayısıyla, yabancı dil öğretiminde söz varlığının öğretiminde sözlükler, birincil olarak ihtiyaç duyulan öğretim materyallerindendir. Kaynak (2021) iyi bir sözlüğün ayırt edici özelliğini, hedef kitlenin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olup olmaması olarak ifade eder.

Öğreniciler sözcükleri; açıklamaları, kendi dillerindeki karşılıkları ve sözlüklerde bulunan örnekler sayesinde cümle içindeki bağlamları ile öğrenirler. Kullanıcılar bu sözlükler sayesinde hedef dilde karşılaştıkları sözcükleri doğru bir şekilde okuyabilme, doğru telaffuz edebilme, sözcüğün gerçek ve yan anlamlarını doğru bir şekilde öğrenebilme, farklı kullanımları hakkında bilgi sahibi olabilme imkânı yakalarlar. Bu nedenle dil öğretiminde kullanılan sözlüklerin, öğrenicilerin "genel" ve "özel" ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olması gerekmektedir. Ayrıca yabancı dil öğretiminde dil öğretim sürecinde kullanılan ders kitaplarında ve yardımcı materyallerdeki sözcüklerin seçiminde, hedef dilde sıklıkla kullanılan sözcüklerden yararlanılması dil öğretiminin amacına ulaşmasına katkıda bulunur. Hem "genel amaçlı" hem de "özel amaçlı" sözlükler, kullanıcıların alanlarındaki terimleri doğru kullanabilmeleri, alanları ile ilgili olarak hedef dilde yazılmış olan kaynaklardan etkin bir şekilde yararlanabilmeleri, kullanıcıların ders dışı etkinliklerde yardımcı kaynak eksiğinin giderilmesi... vb. konularda katkı sağlamaktadır.

Son yıllarda, yabancı dil öğrenicilerinin dil öğrenme nedenleri belirlenerek bu amaç doğrultusunda daha işlevsel sözlükler hazırlanmaya başlanmıştır. Hâlihazırda kullanıcıların ihtiyaçları, tercihleri ve görüşleri dikkate alınarak yabancı dil öğrenme nedenlerine göre "genel amaçlı" ya da "özel amaçlı" sözlükler hazırlanmaktadır. Genel amaçlı dil öğretiminde dilin bütününü kapsayan genel sözlükler kullanılırken, ÖADÖ'de ise belirli bir alana yönelik olarak hazırlanmış olan ve kullanıcıların alanlarındaki temel kavramları, söz öbeklerini ve terimleri içeren sözlükler kullanılmaktadır. Fidan vd. (2019) tarafından hazırlanan *DilFi Yabancılar İçin Türkçe Görsel Sözlük ve Etkinlik Kitabı (A1-A2)* adlı çalışma, Yılmaz (2018) tarafından hazırlanan *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)* adlı çalışma ve Sözer (2016), YEE (2019) gibi çalışmalar, Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde kullanılan "genel amaçlı" sözlüklere örnektir.

Bu çalışmanın konusu olan askerî Türkçeye yönelik "özel amaçlı" sözlükler ise şunlardır: Sabuncuoğlu (2018) tarafından hazırlanmış olan ve yaklaşık 20.000 İngilizce kelimenin karşılığının verildiği *"Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü"* adlı çalışma, askerî alanda çalışanların gereksinim duyacakları terimlerin anlamlarını rahat bir şekilde öğrenebilmeleri amacı ile hazırlanmıştır. Bingölçe (2020) tarafından hazırlanmış olan *"Asker*

Argosu Sözlüğü" adlı çalışma askerî ortamlarda kullanılan argo kelimeleri ve bu kelimelerin anlamlarını, deyimleri, mecazları, sözel kodları, kışlaları, silah isimlerini, marşları, sloganları ve parolaları içermektedir. Açık (2014) tarafından hazırlanmış olan ve 4500 kelimeden oluşan *"Arapça / Türkçe-Türkçe / Arapça Askerî Terimler"* adlı ikidilli çalışma, Arapça öğrenen Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin terminoloji ihtiyacını karşılamayı amaçlamaktadır. Şenocak (2020) tarafından hazırlanmış olan "Resimli Latince-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü" adlı çalışma ise, yazarın *"Anadolu'da Roma Lejyonları ve Askerî Birlikleri"* adlı doktora çalışması sırasında derlediği ve kitabında yer verdiği Roma askerî terimlerinin genişletilmesi ile yaklaşık 650 Latince terimin açıklamasından ve 100 fotoğraftan oluşmaktadır.

Yukarıda belirtilen bu çalışmalar incelendiğinde, Açık (2014) dışındaki yayınların, askerî Türkçe açısından ÖADÖ'ye yönelik kullanılmasının pek mümkün olmadığı görülmektedir.

Alanyazında sözlükler, hazırlanış *amaçlarına, konularına* ve *hazırlanma şekillerine* göre farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Aksan (2015: 75-76) sözlükleri *hazırlanış amaçları* ve *taşıdıkları özellikler*i esas alarak üç başlık altında sınıflandırmıştır. Bu sınıflama şu şekildedir:

1. Bir ya da birden çok dilin söz varlığını işleme bakımından:
   a) Tek dilli sözlükler
   b) Çok dilli sözlükler
2. Alfabe sırası temel alınıp alınmamış olmasına göre:
   a) Alfabetik sözlükler
   b) Kavram (ya da kavram alanı) sözlükleri
3. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre:
   a) Genel sözlükler (ortak dil, yazı dili sözlükleri, ansiklopedik sözlükler)
   b) Lehçe bilim sözlükleri
4. Eş anlamlı, eş adlı, ters anlamlı öğeler sözlükleri,
   a) Yabancı öğeler sözlükleri
   b) Tarihsel sözlükler
   c) Köken bilgisi sözlükleri
   ç) Uzmanlık alanı sözlükleri (terim sözlükleri)
   d) Argo sözlükleri
   e) Deyim ve atasözü sözlükleri
   f) Anlatım bilim sözlükleri
   g) Sanatçı ve metin sözlükleri
   h) Yanlış yerleşmiş öğe sözlükleri
   ı) Tersine sözlükler ve başka sözlük türleri

Bunun dışında, Kocaman'ın (1998: 111), sözlükleri *konusuna* ve hazırlanırken kullanılan *yönteme* göre sınıflandırırken İlhan'ın (2009: 538), sözlükleri *kaydedildiği ortam* ve *yazılış şekillerine göre* sınıflandırdığı görülmektedir.

Kocaman'a (1998: 112) göre sözlüklerde yer alacak sözcüklerin seçiminde şu unsurların bulunması gerekir: Gerçeklik, sıklıkta tutarlılık, uygunluk, kuralcılık, kullanım / üslup

düzenlemesi, eski-yeni sözcükler, yerel sözlükler, kapsam, genel ve teknik sözcükler, sözlü ve yazılı dil. Buna ek olarak, aynı çalışmada Kocaman (1998: 113), iyi temellendirilmiş bir sözlük hazırlanmasında cilt dayanıklılığı, kâğıt kalitesi, madde başlarının anlaşılır bir şekilde yazılması, hazırlanış amacına uygun olması, uluslararası genel sözcükleri içermesi, ansiklopedik bilgilere yer vermesi, zor kavramların görsellerle anlaşılır hâle getirilmesi, verilen tanımların birbirinden net biçimde ayrılması ve gerçek anlamdan yan anlamlara doğru sıralanması, tanımların anlaşılır olması, verilen örneklerin gerçek hayata uygun olması, argo kullanımına yer verilmesi, sözcüklerin kökenlerine ait bilgiye yer verilmesi, deyim ve atasözlerini içermesi, sözcüklerin eş ve zıt anlamlarının verilmesi, kısaltmaların bulunması gerektiğini belirtmektedir.

ÖADÖ'ye yönelik eğitim materyallerinin eksikliği ve / veya azlığı nedeniyle akademik hedefleri için dil öğrenen bir öğrenici, meslek hayatı için dil öğrenen bir çalışan veya sadece ilgisi olduğu için dil öğrenen bir birey aynı dil eğitimini almak zorunda kalabilmektedir. Oysa verilen bu dil eğitimleri, kişilerin yalnızca genel dil ihtiyacını karşılamakta, özel ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Öğrenici ihtiyaçları göz önüne alındığında ÖADÖ materyallerinin sayısının, İngilizcede olduğu gibi Türkçede de artması gerekmektedir.

Diğer taraftan, bilindiği üzere, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), çeşitli nedenlerle (ülke güvenliği, uluslararası antlaşmalar vb.) yabancı uyruklu diğer askerî personellere gerek yurt içinde gerekse yurt dışında askerî personel desteği vermektedir. Dönem dönem, yabancı ülkelerden gelen askerî personeller, Türkiye'de eğitim alırlarken dönem dönem de Türk askerî personeli yurtdışındaki askerî birimlerde görev yapmakta, eğitimler vermektedir. Dolayısıyla yabancı uyruklu askerî personellerle kurulacak iletişimde Türkçe, öncül konuma gelmektedir. Bu durum da askerî Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi gerekliliğini; dolayısıyla da askerî Türkçe öğretimine yönelik ders materyali ihtiyacını gündeme getirmektedir. Bu materyallerin hazırlanabilmesi için öncelikli olarak öğrencileri, eğitmenleri ve hatta kurumları da kapsayan detaylı ihtiyaç analizlerinin yapılması gerekmektedir. Dolayısıyla, hazırlanacak olan materyallerin, ihtiyaçlara göre tasarlanması, eğitim hedeflerine daha hızlı ulaşmayı sağlayacaktır. Arat (2022), böyle bir ihtiyaçtan yola çıkarak yapılmış bir araştırmadır. Bu çalışmada, Arat (2022) ile alanyazına kazandırılan "Üçdilli Askerî Terimler Sözlüğü (Türkçe-Arapça-İngilizce)" ile askerî Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere oluşturulmuş örnek ders materyali (A1'den C2 düzeyine kadar) hakkında bilgi verildikten sonra Arat'ın (2022) verilerinden yararlanılarak oluşturulmakta olan telefon uygulamasından bahsedilecektir.

Yöntem

Bu çalışmanın nicel verilerinin elde edilmesinde tarama modeli kullanılmıştır. Bu model, geçmişte ya da hâlâ var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımıdır (Karasar, 2012: 77). Bu çalışmada da ihtiyaç analizine yönelik veriler, tarama modeli çerçevesinde anket tekniği[1] kullanılarak elde edilmiştir. Söz konusu verilerin toplanabilmesi için Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 18.12.2020 tarih ve E.87184 sayılı yazı ile YEE'den 12.12.2020 tarih ve 63048327-199-2020/E/32729 sayılı yazı ile gerekli izinler alındıktan sonra Yunus Emre Enstitüsü bünyesinde ders verilen askerî gruplara ve öğretim elemanlarına anketler uygulanmıştır.

Araştırmanın sözlük bölümünün oluşturulmasında ise nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu

[1] Anketler, Makedonya, Romanya, Azerbaycan, Afganistan, Gürcistan, Suriye, Senegal, Katar, Gambiya, Somali, Moritanya, Arnavutluk ve Karadağ'da YEE'de eğitim gören, görmüş askerî personeller ile bu personellere eğim veren öğretim elemanları tarafından doldurulmuştur.

veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2008: 187).

Askerî Türkçe Materyallerinin Oluşturulması

Askerî Türkçe öğretiminde ders materyalinin tasarlanabilmesi için ilk basamak, daha önce de belirtildiği gibi dil öğrenicilerinin ihtiyaçlarının tespit edilmesidir. Bu çalışmanın kapsamı dışına çıkmamak adına, Arat'taki (2022) ihtiyaç analizleri bu çalışmada ayrıntılı olarak verilmeyip, sadece, tanıtılacak askerî Türkçe materyalleri açısından gerekli olan verilerden bahsedilecektir. Bu araştırmada da çalışma gruplarına yönelik olarak üç farklı ihtiyaç analizi anketi hazırlanmış ve elde edilen verilerden yola çıkarak tüm dil düzeylerinde ve tüm becerilerde askerî Türkçe materyali hazırlanmıştır.

Çalışmanın sözlük kısmı oluşturulurken askerî konularda hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, bildiriler ve alanla ilgili yazılmış metinlerden yararlanılmıştır. Sözlük çalışması için 13 makale, 18 lisansüstü tezi, Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan askerî terminoloji listesi ve Rusça-Türkçe askerî terimler sözlüğü (Erkanı Harbiye Risayeti Teknik Talimnamesi, 1953) taranmıştır. Ayrıca, ihtiyaç analizi anketlerinde yabancı uyruklu askerlerin ve öğreticilerin "*Aklınıza gelen ilk on askerî kelime veya cümle nedir?*" sorusuna verdikleri yanıtlar da dâhil edilerek temel söz varlığı oluşturulmuştur. Sözlükte yer alan 3118 askerî kelime, kelime grubu, terim ve 107 komut, hedef dilden Arapça ve İngilizce çevirileri ile sunulmuştur.

Buna ek olarak, ihtiyaç analizinden elde edilen bulgulara dayanılarak askerî Türkçe için alanla ilgili hazırlanabilecek örnek ders materyalleri oluşturulmuştur. Materyaller hazırlanırken YEE'nin Yedi İklim Türkçe Eğitim Seti'ndeki dil bilgisi sıralaması temel alınmıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yabancı uyruklu askerî personeller için ÖADÖ kapsamında hazırlanmış "Üçdilli Askerî Terimler Sözlüğü'nün (Türkçe-Arapça-İngilizce)" ve askerî Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere oluşturulmuş örnek ders materyalinin (A1'den C2 düzeyine kadar) ve terimler sözlüğünün hâlihazırda hazırlanmakta olan akıllı telefonlarda ve tabletlerde kullanılabilecek bir uygulamasının (application) tanıtılmasının amaçlandığı çalışmanın bu bölümünde, ihtiyaç analizi verilerine dayandırılarak oluşturulan yabancı uyruklu askerî personelin alanlarına yönelik ders materyalleri ve terimler sözlüğü hakkında bilgi verilecektir.

Askerî Türkçeye Yönelik Bulgular ve Ders Materyalleri

Askerî Türkçe derslerinde kullanılmak üzere hazırlanmış örnek A1, A2, B1, B2, C1, C2 düzeylerinde; okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerini kapsayan ders materyalleri, yapılan ihtiyaç analizi verilerine dayandırılarak hazırlanmıştır. Arat'a (2022: 71) göre, Türkçe *öğrenmeye devam eden* yabancı uyruklu askerî personele çoktan seçmeli olarak ve birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri şekilde sorulmuş olan "*Sizce, genel Türkçe derslerinde askerî konularla ilgili en çok hangi becerilere yönelik etkinliklerin yapılması gerekir?"* sorusuna askerî personelin çoğunluğu (%81,8), genel Türkçe derslerinde askerî konularla ilgili etkinliklerin *konuşma* becerisinde yapılması gerektiğini düşünmektedir. Diğer bir ifadeyle, söz konusu kişiler, askerî konularda iletişim kurarken en çok konuşma becerilerinin gelişmiş olması gerektiğine inanmaktadır. Buna ek olarak sırasıyla genel Türkçe derslerinde askerî konularda; %43,6 oranında yazma, %41,8 oranında dinleme ve %29,1 oranında okuma etkinlikleri yapılması gerektiğini belirtmişlerdir (Arat, 2022: 71).

Türkçe öğrenmeye *devam eden* yabancı uyruklu askerî personelin %63,63'ü ihtiyaç analizinde yer alan *"Genel Türkçe derslerinde kullanılan materyallerin, mesleğimle ilgili*

olması gerektiğini düşünüyorum." maddesine "katılıyorum" yanıtını verirken; genel Türkçe derslerinde mesleklerine yönelik etkinliklerin yapılmasının meslek hayatlarındaki gelişimlerine katkı sağlayıp sağlamayacağına yönelik soruya, %72,72'sinin *katkı sağlayacağı* düşüncesinde olduğu tespit edilmiştir (Arat, 2022: 88).

Türkçe öğrenimini *tamamlamış* olan yabancı uyruklu askerî personelin ise "*Genel Türkçe derslerinde, askerî konularla ilgili okuma, yazma, dinleme ve konuşma etkinlikleri yapılmalı mı?"* sorusuna vermiş oldukları yanıtlarda, %72,1'inin etkinliklerin yapılması gerektiği; "*Genel Türkçe derslerinde mesleğime yönelik etkinlikler yapılsaydı, meslek hayatımda gelişmeme katkı sağlardı*." maddesine ise %68,85 oranında katkı sağlayacağı düşüncesinde oldukları görülmüştür (Arat, 2022: 103, 122).

İhtiyaç analizine katılan yabancı uyruklu askerî personele ders veren *öğreticiler*, ihtiyaç analizinde yer alan "*Genel Türkçe derslerinizde, en çok hangi dil becerisinde askerî konuların bulunduğu etkinliklerin yapılması gerektiğini düşünüyorsunuz?*" sorusuna ise %91,3 oranında genel Türkçe derslerinde *konuşma* becerisinde, askerî konuların bulunduğu etkinliklerin yapılması gerektiği düşüncesinde olduklarını belirtmiştir. Öğreticiler, Likert tipi ölçeğe göre verdikleri yanıtlarda, %60,9 oranında *kelime öğretiminde*, %43,5 oranında *dinleme* becerisinde, %39,1 oranında *okuma* becerisinde, %39,1 oranında *yazma* becerisinde, %8,7 oranında ise *gramer öğretiminde* askerî konularla ilgili etkinliklerin yapılması gerektiği görüşündedir (Arat, 2022: 137).

Arat'a (2022: 83, 117, 132) göre, Türkçe öğrenmeye *devam eden* yabancı uyruklu askerî personele çoktan seçmeli olarak ve birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri şekilde sorulmuş olan *meslekleriyle ilgili konularda en çok hangi dil becerisinde zorlandıklarını / zorlanacaklarını düşündükleri* sorulduğunda çoğunlukla (%54,9) *dinleme* becerisinde zorlanacaklarını belirtmişlerdir. Ek olarak, %50,9 oranında *konuşma* becerisinde, %43,6 oranında *yazma* becerisinde %10,9 oranında ise *okuma* becerisinde zorlanacaklarını düşündükleri görülmüştür. Türkçe öğrenimini *tamamlamış olan* yabancı uyruklu askerî personel, aynı soruya %52,5 oranında alanları ile ilgili konularda Türkçeyi kullanırken *dinleme* becerisinde zorlandıklarını; %36,1 oranında *yazma*, %29,5 oranında *konuşma* becerisinde zorlanırken; *okuma* becerisinde en az zorlandıklarını (%3,3) belirtmiştir. Öğreticilerin gözlemleri ise öğrencilerden farklılık göstermekte ve "*Genel Türkçe derslerinizde öğrencilerinizin en çok hangi dil becerisinde zorlandıklarını düşünüyorsunuz?"* sorusuna %56,5 oranında öğrencilerinin en çok *yazma* becerisinde zorlandıklarını; %27,8 oranında *konuşma* ve %17,4 oranında ise *dinleme* becerisinde öğrencilerinin zorlandıklarını bildirmişlerdir.

İhtiyaç analizine katılan yabancı uyruklu askerî personelin meslek hayatında en sık yaptığı eylemler incelendiğinde, söz konusu personelin, Türkçeyi kullanırken ağırlıklı olarak *konuşma* becerisine, daha az oranda da *yazma* becerisine yönelik eylemler gerçekleştirdiği görülmektedir. Yazma etkinliklerinin az olmasından dolayı, askerî öğrencilerde yazmaya karşı bir çekingenliğin, korkunun, uzaklığın ortaya çıktığı görülmüştür (Arat, 2022: 66, 94).

Bu bulgulardan hareketle, yabancı uyruklu askerî personele ve bu askerî personele yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğreticilerin, verilen Türkçe derslerinde askerî Türkçeye yönelik etkinlikler planlanması ve buna yönelik materyallerin hazırlanması görüşünde oldukları belirlenmiştir. Bu noktada, belirlenen ihtiyaçları karşılamak üzere hazırlanacak materyallere örnek oluşturması ve askerî Türkçe derslerinde kullanılabilmesi için tüm dil düzeylerinde (A1-C2), tüm dil becerilerini kapsayan ders materyalleri hazırlanmıştır. Ders materyalleri oluşturulurken:

- YEE'nin Yedi İklim Türkçe Eğitim Seti'ndeki dil bilgisi sıralaması temel alınmış,
- Her seviyeye uygun okuma ve dinleme metinleri hazırlanmış,

- Dört temel beceriyi geliştirmeye yönelik etkinliklere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın çıkış noktası olan Arat'a (2022: 274-310) göre, yukarıda bahsedilen askerî Türkçeye yönelik ders materyallerinin içeriği aşağıdaki gibidir:

A1 Seviyesi Okuma Metni: *"Askerlikte İlk Gün"* adlı okuma metninde bir askerin askerîyedeki ilk günü anlatılmaktadır. Metne bağlı olan "Yanıtlayalım" bölümünde açık uçlu beş soru, "İşaretleyelim" bölümünde dört adet doğru / yanlış sorusu, "Yazalım" bölümünde askerlikle ilgili verilen sekiz terimin kullanılması gereken bir yazma sorusu ve bu yazma sorusuna bağlı hem yazma hem de konuşma etkinliği olan üç adet açık uçlu soru, "Konuşalım" bölümünde bir fotoğraf ve bu fotoğrafa bağlı üç soru yer almaktadır.

A1 Seviyesi Dinleme Metni: *"Bir Günde Neler Yapıyorum?"* adlı okuma metninde bir askerin askerîyede geçirdiği bir günü, askerin kendi ağzından anlatılmaktadır. Metne bağlı olan "Yanıtlayalım" bölümünde dört açık uçlu soru, "İşaretleyelim" bölümünde dokuz adet doğru / yanlış sorusu, "Yazalım" bölümünde verilen altı adet terimin kullanılarak cümleler yazılmasının istendiği bir etkinlik, "Konuşalım" bölümünde ise diyalog hazırlama görevinin verildiği bir etkinlik bulunmaktadır.

A2 Seviyesi Okuma Metni: *"Ülkelere Göre Askerlik Uygulamaları"* adlı okuma metninde dokuz ülkeye ait askerlik uygulamaları anlatılmıştır. Metne bağlı olan "Eşleştirelim" bölümünde uygulamalar ile ülkelerin eşleştirilmesi istenmiş, "Konuşalım" bölümünde bu uygulamalardan hangisinin farklı olduğuna yönelik olarak bir soru sorulmuş ve öğrencilerin kendi ülkelerindeki askerlik uygulamasını anlatması; "Yazalım" bölümünde ise metinle ilgili yazma konusu verilerek öğrencilerden görüşlerini anlatmaları istenmiştir.

A2 Seviyesi Dinleme Metni: "Askerlik Yemini" adlı metinde Türklere ait olan askerlik yemini yer almaktadır. Bu metne bağlı olarak "Yanıtlayalım" bölümünde üç adet açık uçlu soru, "Eşleştirelim" bölümünde on iki adet kelimenin verildiği ve eşleştirilmesinin istendiği bir etkinlik, "Yazalım" bölümünde öğrencilerin kendi ülkelerindeki askerlik yemininin yazılmasının istendiği bir yazma etkinliği, "Konuşalım" bölümünde ise verilen görsele bağlı iki sorunun bulunduğu bir etkinlik yer almaktadır.

B1 Seviyesi Okuma Metni: *"Harbiye"* adlı Kara Harp Okulunun tanıtıldığı metnin "Yanıtlayalım" bölümünde üç adet çoktan seçmeli soru, "İşaretleyelim" bölümünde beş adet doğru / yanlış sorusu, "Yanıtlayalım" bölümünde beş adet açık uçlu soru, "Yazalım" bölümünde verilen sekiz askeri terimin kullanılarak bir metin yazılmasının istendiği bir etkinlik, "Konuşalım" bölümünde ise yurt dışındaki askerler ve Türkiye'deki askerler için ayrı ayrı verilen iki sorunun yer aldığı bir etkinlik bulunmaktadır.

B1 Seviyesi Dinleme Metni: Harp Okulunun yeni eğitim-öğretim yılının açılış töreninde yapılan bir konuşmanın yer aldığı *"Açılış Töreni"* adlı metnin "İşaretleyelim" bölümünde dört adet doğru / yanlış sorusu, "Boşlukları dolduralım" bölümünde üç adet boşluk doldurma sorusu, "Yazalım" bölümünde verilen dört terimi kullanarak diyalog yazma görevi, "Konuşalım" bölümünde bir görsele bağlı iki adet konuşma sorusu, "Yazalım" bölümünde açılış konuşması hazırlanma ve canlandırma etkinliği bulunmaktadır.

B2 Seviyesi Okuma Metni: Zorunlu askerlik uygulamasının tarihinin anlatıldığı *"Zorunlu Askerlik"* adlı metnin "Yanıtlayalım" bölümünde dört adet açık uçlu soru, "İşaretleyelim" bölümünde beş adet doğru / yanlış sorusu, "Eşleştirelim" bölümünde beş adet kelime ve tanımın verildiği ve eşleştirilmesinin istendiği bir etkinlik, "Konuşalım" bölümünde zorunlu askerlik ile ilgili bir tartışma etkinliği, "Yazalım" bölümünde verilen terimlerin cümle içinde kullanılmasının istendiği bir etkinlik yer almaktadır.

B2 Seviyesi Dinleme Metni: Dünyadaki askerî güç sıralamasının anlatıldığı *"2021 Askerî Güç Sıralaması"* adlı haber metninin "İşaretleyelim" bölümünde yedi adet doğru / yanlış sorusu, "Araştıralım-Yazalım" bölümünde yedi adet terimin tanımlarının yazılmasının istendiği bir etkinlik, "Yazalım-Konuşalım" bölümünde ise bir gazete haberi yazma görevi bulunmaktadır.

C1 Seviyesi Okuma Metni: *"Merak Etme Asker"* adlı edebî metinde bir asker ve komutanı arasında geçen diyaloglar ve savaş sırasındaki durumları anlatılmaktadır. Metnin "Yanıtlayalım" bölümünde beş adet açık uçlu soru; "İşaretleyelim" bölümünde altı adet doğru / yanlış sorusu; "Yazalım" bölümünde, verilen bir hikâyeyi devam ettirme görevi, "Konuşalım" bölümünde ise metinde geçen bir cümlenin açıklanmasının istendiği bir etkinlik bulunmaktadır.

C1 Seviyesi Dinleme Metni: Kışlaların tarihini ve kullanım amaçlarını anlatan *"Kışla"* adlı metnin "Tamamlayalım" bölümünde 3 adet boşluk tamamlama sorusu; "Yanıtlayalım" bölümünde dört adet açık uçlu soru; "İşaretleyelim" bölümünde dört adet doğru / yanlış sorusu; "Sıralayalım" bölümünde dört adet cümlenin yer aldığı bir sıralama etkinliği ve "Yazalım" bölümünde verilen yedi adet terimin kullanılmasının istendiği serbest yazma etkinliği ile "Konuşalım" bölümünde metinle ilgili bir tartışma etkinliği yer almaktadır.

C2 Seviyesi Okuma Metni: *"Askerî Sosyoloji"* adlı akademik metnin "Yanıtlayalım" bölümünde iki adet çoktan seçmeli soru; İşaretleyelim" bölümünde beş adet doğru / yanlış sorusu, "Yazalım" bölümünde bir özetleme etkinliği ve "Konuşalım" bölümde üç adet açık uçlu soru bulunmaktadır.

C2 Seviyesi Dinleme Metni: *"Kahramanlıktan Aktörlüğe"* adlı dinleme metninin "Yanıtlayalım" bölümünde dört adet açık uçlu soru; "İşaretleyelim" bölümünde altı adet doğru / yanlış sorusu; "Yazalım" bölümünde hikâye yazma etkinliği ve "Konuşalım" bölümde bir tartışma etkinliği yer almaktadır.

Yukarıda anlatılanlar çerçevesinde, örnek ders materyallerindeki tüm dil düzeylerine göre okuma metinleri için sorulan soru türleri ve soru sayıları Tablo 1'de; dinleme metinleri için sorulan soru türleri ve soru sayıları ise Tablo 2'de verilmiştir:

	A1	**A2**	**B1**	**B2**	**C1**	**C2**
Soru Türleri	Soru Sayısı					
Açık uçlu soru	5		5	4	5	
Doğru / Yanlış	4		5	5	6	5
Eşleştirme		9		5		
Terimlerden hareketle yazma	3			5		
Görselden hareketle konuşma	3					
Metne bağlı konuşma konusu etkinliği		1	2	1	1	3
Metne bağlı yazma konusu etkinliği		1	1		1	1
Çoktan seçmeli soru			3			2
Toplam	**15**	**11**	**16**	**20**	**13**	**11**

Tablo 1: Okuma metinlerindeki etkinliklerin ve soruların dağılımı

	A1	A2	B1	B2	C1	C2
Soru Türleri	Soru sayısı					
Açık uçlu soru	4	3			4	4
Doğru / yanlış	9		4	7	4	6
Terimlerden hareketle yazma	6			7		
Eşleştirme		12				
Görselden hareketle konuşma		2	2			
Metne bağlı konuşma konusu etkinliği				1	1	1
Metne bağlı yazma konusu etkinliği		1			1	1
Diyalog hazırlama	1		1			
Boşluk doldurma			3		3	
Monolog hazırlama			1			
Sıralama					4	
Toplam	**20**	**18**	**11**	**15**	**17**	**12**

Tablo 2: Dinleme metinlerindeki etkinliklerin ve soruların dağılımı

Sonuç olarak, tüm etkinliklerde yer alan metinler kolaydan zora, basitten karmaşığa ilkesi göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Metinlerde kullanılan dil bilgisi yapılarının düzeylere uygun olup olmamasına dikkat edilmiş, düzeye uygun olmayan yapılar yeniden düzenlenmiştir. Metinlerde geçen askerî terimlerin düzeylere göre dağılımı, ihtiyaç analizinden elde edilen verilere göre yapılandırılmıştır.

Askerî Terimler Sözlüğü ile İlgili Bulgular

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen askerî personelin *askerî terimlerin Türkçesini bilmeye yönelik görüşleri* sorgulandığında, Arat'a (2022: 75, 104) göre; Türkçe *öğrenmeye devam eden* yabancı uyruklu askerî personelin *"Askerî alanda sık kullanılan kelimelerin Türkçesini bilmek mesleğiniz için faydalı olur mu?"* sorusuna %81,8 oranında "Evet" yanıtını verdiği; Türkçe *öğrenimini tamamlamış* yabancı uyruklu askerî personelin ise *"Askerî alanda sık kullanılan kelimelerin Türkçelerini bilmek Türkçe öğrenen askerler için gerekli mi?"* sorusuna %88,5 oranında "Evet" yanıtını verdiği görülmüştür.

Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen askerî personelin *askerî terimler sözlüğünün faydalı olup olmadığına yönelik görüşleri* sorgulandığında ise Arat'a (2022: 76, 105) göre; Türkçe *öğrenmeye devam eden* yabancı uyruklu askerî personelin *"Sizce, askerî alanda kullanılan terimlerin yer aldığı bir sözlük sizin için faydalı olur mu?"* sorusuna %81,8 oranında "Evet", %16,4 oranında "Kısmen", %1,8 oranında ise "Hayır" yanıtını verdiği; Türkçe *öğrenimini tamamlamış* yabancı uyruklu askerlerin ise aynı *soruya* %88,5 oranında "Evet", %9,8 oranında "Kısmen", %1,6 oranında "Hayır" yanıtını verdiği görülmüştür.

Arat'a (2022: 105) göre, yabancı uyruklu askerî personelin *Türkçe öğreten öğreticilere* yöneltilen *"Sizce, askerî alanda kullanılan terimlerin yer aldığı bir sözlük öğrencileriniz için faydalı olur mu?"* sorusuna, öğreticilerin tamamına yakınının -%95,7 oranında- "Evet" yanıtını vermiş ve öğreticilerden hiçbiri bu soruya "hayır" yanıtını vermemiştir.

Bu bulgulardan hareketle, yabancı uyruklu askerî personelin ve bu personele yabancı dil olarak Türkçe öğreten öğreticilerin, alana yönelik olarak bir askerî terimler sözlüğünün

hazırlanmasının gerekli olduğu ve alana katkı sağlayacağı görüşünde oldukları belirlenmiştir. Bu noktada belirlenen ihtiyaçları karşılamak üzere *"Üçdilli Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü (Türkçe-Arapça-İngilizce)"* hazırlanmıştır.

Terimler sözlüğü hazırlanırken doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sözlük kısmı oluşturulurken askerî konularda hazırlanmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, bildiriler ve alanla ilgili yazılmış metinlerden yararlanılmıştır. Sözlük çalışması için 13 makale, 18 lisansüstü tezi, Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış olan askerî terminoloji listesi ve *Rusça-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü* (Erkanı Harbiye Risayeti Teknik Talimnamesi, 1953) taranmıştır. Ayrıca, ihtiyaç analizi anketlerinde yabancı uyruklu askerî personelin ve öğreticilerin "*Aklınıza gelen ilk on askerî kelime veya cümle nedir?*" sorusuna verdikleri yanıtlar da dâhil edilerek temel söz varlığı oluşturulmuştur. Sözlükte yer alan 3118 askerî sözcük, sözcük grubu, terim ve 107 komut, hedef dilden Arapça ve İngilizce çevirileri yapılmış ve *"Üçdilli Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü (Türkçe-Arapça-İngilizce)"* oluşturulmuştur. Çeviriler, ana dili Arapça olan bir İngilizce öğretmeni ve bir tercüman tarafından yapılmıştır.

Şu anda, Arat (2022) ile oluşturulan *"Üçdilli Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü (Türkçe-Arapça-İngilizce)*" için bilgisayar, tablet ve akıllı telefonlarda kullanılmak üzere bir uygulama üzerinde çalışılmaktadır. Söz konusu uygulamanın birinci versiyonunun tamamlanmasından sonra, yabancı uyruklu Türkçe öğrenen askerî personel aradıkları Türkçe sözcüklerin -şimdilik- Arapça ve İngilizce karşılığını öğrenebilecek, söz varlıklarını geliştirmek üzere etkinlik ve alıştırmalar yapabilecektir.

Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Çıkış noktası Arat (2022) olan bu çalışmanın amacı, ihtiyaç analizi verilerine dayalı olarak askerî Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere tüm dil düzeylerinde (A1-C2), tüm dil becerilerini kapsayacak biçimde oluşturulmuş örnek ders materyallerini ve *"Üçdilli Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü"*nü tanıtmaktır. Bu amaç doğrultusunda, Arat'ta (2022) uygulanmış olan ihtiyaç analizi anketlerinden elde edilen veriler ışığında hedef kitlenin (Türkçe öğrenen yabancı uyruklu askerî personel) mevcut dil sorunları, alanlarına yönelik gereksinimleri, istekleri, görüşleri ile bu kitleye ders veren öğreticilerin görüş ve beklentileri birbirleriyle karşılaştırılarak ayrıntılı bir biçimde değerlendirilmiş ve yorumlar yapılmıştır. Daha sonra, elde edilen bulgulara dayanılarak askerî Türkçe derslerinde kullanılabilecek tüm dil seviyelerinde (A1, A2, B1, B2, C1, C2); okuma, dinleme, konuşma ve yazma becerilerini de kapsayan etkinlik temelli örnek ders materyalleri ile 3118 askerî sözcük, sözcük grubu, terim ve 107 komutun yer aldığı *"Üçdilli Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü (Türkçe- Arapça- İngilizce)"* hazırlanmıştır.

İhtiyaç analizlerine dayandırılarak elde edilen yukarıdaki bulgular göstermektedir ki "askerî Türkçe" için hazırlanacak ders içerikleri ve materyalleri, özellikle konuşma becerisini kazandırmaya ve geliştirmeye odaklanmalıdır. Diğer bir ifadeyle, yabancı uyruklu askerî personelin Türk askerî personelle etkileşimleri, en çok konuşarak gerçekleştiği için konuşma becerilerinin gelişmesi, bu personel için daha önceliklidir. Köse'deki (2005), öğrenicilerin konuşma becerisine ağırlık verilmesi gerektiği düşüncesi, Ünlü Alkaya'daki (2021) öğrenicilerin, konuşma ve dinleme becerisinin ön plana çıkması gerektiği görüşünde oldukları ile ilgili bulgular, bu çalışmada elde edilen bulgularla benzerlik göstermektedir. Söz konusu bulgulardan yola çıkılarak, askerî Türkçe için hazırlanacak ders içeriklerinin ve materyallerinin, özellikle konuşma becerilerini geliştirecek biçimde planlanmasının, bu alandaki akademik başarıyı arttıracağı açıktır.

Bulgular kısmında da belirtildiği gibi hem Türkçe öğrenen / öğrenmiş askerî personele hem de öğreticilere, en çok zorlanılan dil becerisinin hangisi olduğu sorulduğunda öğrenciler ile öğreticilerin farklı düşündüğü görülmüştür: Öğrenciler en çok *dinleme* becerisinde;

öğretmenler ise en çok *yazma* becerisinde zorlanıldığını belirtmiştir. Bu iki farklı görüşün olmasını şu şekilde açıklamak mümkündür: Öğreticiler, yazılı metinleri değerlendirirken daha didaktik yaklaşıp gramer ve kullanım açısından metinleri incelerken öğrenciler de her ne kadar gramer ve kullanıma dikkat etseler de -kendilerince- en doğrusunu yazdıklarını düşündükleri için çoğu zaman hata yaptıklarını fark edememektedirler.

Dil becerileri açısından bakıldığında, ihtiyaç analizlerinde hedef öğrenci kitlesinin yazma becerisine karşı tedirgin oldukları ve kendilerini yazmada yeterince yetkin görmedikleri görülmüştür. Bu bulguya dayanarak, hazırlanacak ders materyallerinde, öğrencilerin yazma korkularını giderecek ve motivasyonlarını arttıracak türden, dil düzeyleri de gözetilerek hazırlanmış askerî yazışma biçemlerinin edindirilmesi / öğretilmesi yararlı olacaktır.

Diğer taraftan, askerî personelin çoğunluğunun, genel amaçlı Türkçe derslerinde askerî konularla ilgili etkinliklerin ve alıştırmaların yapılmasının meslek hayatlarında kendilerini daha iyi geliştireceğine inanıyor olmaları da *askerî Türkçeye* yönelik çalışılması ve alana materyal kazandırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Türkçe öğrenen yabancı uyruklu askerî personelin, A1 düzeyinden itibaren askerî terminolojiye hâkim olmaya başlamaları için basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru olacak biçimde ders içerikleri gözden geçirilerek askerî Türkçe için planlamaların yapılması gerekmektedir. Bu materyaller hazırlanırken, askerî öğrencilerin meslek hayatlarında sık yaptıkları eylemlerin belirlenmesi ve içeriklerde, bu eylemlerin ön plana çıkarılması gerekmektedir. Ek olarak, özel amaçlı dil materyalleri geliştirilmeden önce, varsa alana özgü terim sözlüklerinden yararlanılmalı; yoksa öncelikli olarak ilgili alana yönelik sık kullanılan terimler belirlenmeli ve materyaller geliştirilirken bu söz varlıklarından yararlanılmalıdır.

Ayrıca, bu tür ÖADÖ materyallerinin oluşturulmasında birinci basamak olan ihtiyaç analizi için veri toplarken eğitim almaya devam eden, eğitimini bitirmiş ve eğitim veren öğretim elemanlarının ayrı ayrı görüşlerinin alınması, söz konusu ihtiyaçla ilgili olarak farklı bakış açılarının da değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır. Ek olarak ders materyallerinin alan uzmanlarıyla birlikte çalışılıp öğrenciler üzerinde uygulamalar yapıldıktan sonra basılı / dijital yayın hâline getirilmesi zamandan, emekten ve gereksiz masraflardan tasarruf sağlayacaktır.

Materyal geliştirmeyle ilgili olarak mutlaka akılda tutulması gereken unsurlardan biri de öğretim elemanlarıdır. Hedef kitleye ders veren öğreticilerin alana yabancı oldukları düşünüldüğünde, bu boşluğun kapatılabilmesi için öğrenciler kadar öğreticilerin de materyallere ihtiyacı vardır. Alan uzmanları eşliğinde, eğitimciler için de destekleyici / bilgilendirici materyaller hazırlanmalıdır.

ÖAT söz konusu olduğunda, alana özgü terimlerin, kalıp ifadelerin, özel kullanımların olduğu sözlüklere ihtiyaç vardır. Söz konusu ihtiyaç, askerî Türkçe için de geçerlidir; alanyazında askerî Türkçeyle ilgili ulaşılabilen kısıtlı sayıda çalışma [Açık (2014); Sabuncuoğu, 2018; Bingölçe (2020); Şenocak (2020)] bulunmaktadır. Kuramsal bölümde içerikleri hakkında bilgi verilen bu çalışmalar incelediğinde, her birinin farklı amaçlarla (ansiklopedik bilgi sunma, tanım verme, askerî argoyu listeleme... vb.) hazırlanmış oldukları ve bunların hazırlanış amaçlarının temelde dil öğretimi olmadığı görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi bu çalışmalardan sadece Açık'ın (2014), terimlerin Arapça - Türkçe ve Türkçe - Arapça terimlerin karşılıklarını veriyor olması nedeniyle dil öğretiminde kullanılabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla doğrudan ÖADÖ amacıyla, diğer bir ifadeyle askerî Türkçenin yabancılara öğretilmesi için düzenlenmiş güncel terimlerin de içinde olduğu "Askerî Türkçe Öğrenici Sözlüklerine" ihtiyaç vardır. Bir adım ilerisinde, bu sözlüklerin alt alanlara ve her alt alanın kavram alanlarına (Örneğin, askerî terimler sözlüğü için "Hava", "Deniz" ve "Kara" kuvvetleri olarak üç alt grup belirlenip Hava Kuvvetleri için "uçuş", "haberleşme", "silahlar"...

vb. kavram alanları oluşturulabilir.) yönelik olarak hazırlanması, sözlüğün daha verimli kullanılmasını, ihtiyaca daha iyi cevap vermesini sağlayacaktır.

Yukarıda anlatılanlara ek olarak, Arat'ın (2022) çalışması sonucunda ortaya çıkan *"Üçdilli Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü (Türkçe- Arapça- İngilizce)"*nün, ileri çalışmalarla genişletilmeye ve daha da ayrıntılandırılmaya ihtiyacı olduğu da bir gerçektir. Bu tür bir materyalin alanyazına kazandırılmasında ve güncel tutulmasında, Türkçe için alanda Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten ve deneyimli dil uzmanlarının; askerî terminoloji için branşlarında deneyimli ve terminolojiye hâkim askerî personelin ve çizim, grafik tasarım, yazılım vb. için de grafik tasarımcısı / tasarımcılarının, yazılımcıların vb. olduğu bir ekip kurulmalı ve çalışmalar bu ekibin kontrolünde devam ettirilmelidir.

Diğer taraftan, genel amaçlı Türkçe için hazırlanmış Fidan vd. (2020) gibi özellikle Türkçeyi hiç bilmeyen yabancı uyruklu öğrenciler için A1 ve A2 düzeyinde "özel amaçlı görsel öğrenici sözlüklerinin" de hazırlanması; ek olarak bu sözlüklerde, her bir madde başının yaygın olan dillerdeki karşılıklarının olduğu dizinlerin de eklenmesi, bu materyallerin verimliliğini arttıracaktır.

Kısaltmalar

ÖADÖ → Özel Amaçlı Dil Öğretimi

Kaynakça

Açık, K. (2014). *Arapça / Türkçe – Türkçe / Arapça Askerî Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Cantaş.

Aksan, D. (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Arat, E. (2022). "Özel Amaçlı Türkçe Öğretiminde İhtiyaç Analizi, Materyal Örnekleri ve Terimler Sözlüğü: Askerî Türkçe", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kocaeli.

Barber, C. L. (1962). *Some Measurable Characteristics of Modern Scientific Prose* (Swales, 1985).

Barnett, J. A. (1977). Key-Note Address: Esp in Elt. *English for Specific Purposes An International Seminar*, Bogota, Colombia, 10-14.

Bingölce, F. (2020). *Asker Argosu Sözlüğü*, İstanbul: Alfa.

Bocanegra-Valle, A. (2010). "Evaluating And Designing Materials For The ESP Classroom", *English for Professional and Academic Purposes* içinde, (Ed. M. F. Ruiz-Garrido vd.), ss. 141-166. Rodopi B.V. Amsterdam – New York.

Breeze, R. (2010). "Approaching The Essay Genre: A Study in Comparative Pedagogy", *English for Professional and Academic Purposes* içinde, (Ed. M. F. Ruiz - Garrido vd.), ss. 181-196, Rodopi B.V., Amsterdam – New York.

Çangal, Ö. ve Başar, U. (2016). "Türkçe Öğrenen İranlılar İçin Turizm Türkçesi Öğretim Programı, Terimler Sözlüğü ve Konuşma Kılavuzu Denemesi", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11(3), ss. 707-734.

Dudley-Evans, T., St John, M.J. (2002). *Developments in ESP: A Multi-Disciplinary Approach*, UK: Cambridge University.

Dursun, A. (2021). "Özel Amaçlı Türkçe Öğretim Programı Tasarısı: Sağlık Türkçesi Öğretim Programı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Erdem, İ. (2009). "Yabancılara Türkçe Öğretimiyle İlgili Bir Kaynakça Derlemesi", *Turkish Studies*, 4(3), ss. 888-937.

Erkanı Harbiye Risayeti Teknik Talimnamesi (1953). *Türkçe-Rusça Askerî Terimler Sözlüğü,* Ankara: Erkanı Umumiye Basımevi.

Ewer, J. R. ve Latorre, G. (1969). *A Course in Basic Scientific English*, Longman.

Fidan, D., Tomrukcu Küçüköztürk, B., Arslan, H. ve Basut, M. (2020). *DilFi Yabancılar İcin Türkçe Görsel Sözlük ve Etkinlik Kitabı* (A1-A2) (Genişletilmiş Baskı), (Ed. D. Fidan), İstanbul: Kültür Sanat Basımevi.

Harvey, A. M. ve Horzella, M. (1977). *Materıals Productıon For Esp - Some Fırst Principles*. English for Specific Purposes An International Seminar, Bogota, Colombia, ss. 34-41.

Herbert, A.J. (1965). *The Structure of Technical English*, London: Longman.

Hutchinson, T. ve Waters, A. (1987). *English For Specific Purposes A Learning-Centred Approach*, Cambridge University Press.

Hyland, K. (2000). Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach; Tony Dudley-Evans and Maggie-Jo St John. Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 301. *English for Specific Purposes*, 19(3), ss. 297–300. https://doi.org/10.1016/S0889-4906(99)00026-5

Jordan, R.R. (1997). *English For Academic Purposes A Guide and Resource Book for Teachers*, Cambridge: Cambridge University Press.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Kaynak, M. (2021). "Ana Çizgileriyle Sözlük Bilimi ve Türk Sözlükçülüğü", *Kafdağı,* 6(1), ss. 79-101.

Kocaman, A. (1998). "Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük", *Kebikeç İnsan Bilimleri için Kaynak Araştırmaları Dergisi*, 6, ss. 11-113, Ankara: Kebikeç.

Köse, D. (2005). "Avrupa Konseyi Yabancı Diller Ortak Başvuru Metnine Uygun Türkçe Öğretiminin Başarıya ve Tutuma Etkisi*"*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Kurt, V. (2019). "Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Özel Amaçlı Dil Öğretimi: İş Türkçesi", (Doktora Tezi), *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara.

Maley, A. ve Grellet, F. (1980). Making Sense: Reconciling Ideas and Constraints in Materials Production. *Projects in Materials Design*, London: The British Council, ss. 37-61, ISBN 0900229 67 5.

Munby, J. (1985). *Communicative Syllabus Design: A Socionalinguistic Model For Defining The Content Of Purpose-Specific Language Programmes*, Great Britain: Cambridge University.

Özbal, B. (2020). "Özel Amaçlı Türkçe Öğrenimine Örnek Tarihî Bir Ders Kitabının İncelenmesi", *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), ss. 1-11, DOI: 10.29000/rumelide.791066.

Sabuncuoğlu, N. (2018). *Ansiklopedik Askerî Terimler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Sözer, Z. (2016). *Resimlerle Türkçe*, İstanbul: Dilmer Yay. ISBN:978-975-6479-74-2

Şen, E. (2015). "İktisadi ve İdari Bilimler Türkçesinin İncelenmesi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanımı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, İzmir.

Şen, Ü. ve Ünlü Alkaya, H. (2021). "Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yapılmış Özel Amaçlı Dil Öğretim Çalışmalarının Analizi", *International Journal of Language Academy*, 9(2) , ss. 345-366, DOI: 10.29228/ijla.51117

Şenocak, M. B. (2020). *Resimli Latince-Türkçe Askerî Terimler Sözlüğü*, Ankara: Gece Kitaplığı.

Temizyürek, F., Çangal, Ö. ve Yörüsün, S. (2015). "Yabancılara Türkçe Öğretiminde İş Türkçesi Öğretim Programı, Ders Kitabı ve Terimler Sözlüğü Denemesi: Bankacılık Örneği", *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 7 (2), ss. 87-111.

Ulutaş, M. (2016). "Türkiye'de Yükseköğrenim Görecek Yabancılar İçin Özel Amaçlı Türkçe Öğretimine Yönelik Program Geliştirme: Bir Model Öneri", (Yayımlanmamış Doktora tezi), *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Ünlü Alkaya, H. (2021). "Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sağlık Türkçesinin Mevcut Durumuna Yönelik Öğretici ve Öğrenci Görüşleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara

Widdowson, H.G. (1975). "EST in Theory And Practice", *English For Academic Study With Special Reference To Science And Technology Problems And Perspectives*, London: The British Council English-Teaching Information Centre, ss. 1-13.

Widdowson, H.G. (1977). The Communicative Approach And Its Application. *English For Specific Purposes An International Seminar*, Bogota, Colombia, ss. 23-33.

Yılmaz, E. (2018). *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1),* Ankara: Pegem.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yönetimleri,* Ankara: Seçkin.

Yunus Emre Enstitüsü (YEE). (2019). *Resimlerle Kelime Öğreniyorum (A1),* (Ed. K. Sarıgül), İstanbul: Bayem Ajans. ISBN: 978-605-2097-19.

Yunus Emre Enstitüsü (2015). *Yedi İklim Türkçe Eğitim Seti,* İstanbul: Karbey.

Evrak Tarih ve Sayısı: 18/12/2020-E.87184

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu

Sayı : 10017888-100/
Konu : Eda POLAT ARAT

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 26/11/2020 tarihli, 81464 sayılı ve "Eda POLAT ARAT Etik Kurul" konulu yazı

Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'nun 17/12/2020 tarih ve 2020/14 no'lu toplantısında alınan 3 sıra sayılı karar aşağıda sunulmuştur.

Bilgilerinize rica ederim.

Prof.Dr. Adem ÇAYLAK
Kurul Başkanı

Karar No 3: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğünün 26/11/2020 tarih ve 81464 sayılı yazısı görüşüldü. Yabancılara Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Eda POLAT ARAT'ın, Doç. Dr. Dilek FİDAN danışmanlığında yürüttüğü "Özel Amaçlı Türkçe Öğretimi: Askeri Türkçe" başlıklı yüksek lisans tezi kapsamında yapacağı anket çalışmasının uygulanmasında, bilimsel araştırma ve yayın etiği açısından bir sakınca olmadığına oy birliği ile karar verildi.

Mevcut Elektronik İmzalar
ADEM ÇAYLAK (Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu - Kurul Başkanı) 18/12/2020 10:26

Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Kocaeli Üniversitesi Umuttepe Yerleşkesi 41380, Kocaeli
Tel:+90 (262) 303 10 01 Faks:+90 (262) 303 10 33
E-Posta: rektorluk@kocaeli.edu.tr Elektronik Ağ: http://www.kocaeli.edu.tr

Bilgi için: Fulya UNALDI
Raportör
Telefon No: 303 10 49

Bu belge 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. Maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Ek A: Kocaeli Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Raporu

YUNUS EMRE ENSTİTÜSÜ

(Türkçe Öğretimi ve Türkoloji Müdürlüğü)

Sayı : 63048327-199-2020/E.32729 12.12.2020

Konu : Anket Uygulama Talebi

Sayın Eda ARAT

İlgi : 08.12.2020 tarihli ve 2020/62036 sayılı yazınız.

Kocaeli Üniversitesi bünyesinde hazırlamakta olduğunuz ***"Özel Amaçlı Türkçe Öğretimi: Askeri Türkçe"*** adlı yüksek lisans teziniz kapsamında oluşturduğunuz anket ve formların, Enstitümüzün yurt dışındaki merkezlerinde askeri personele yönelik düzenlenen kurslarda görevli öğretim elemanları ve kursiyerlere uygulanmasına ilişkin talebiniz değerlendirilmiş ve uygun görülmüştür.

Bilgi edinmenizi rica ederim.

E-imzalı
Prof. Dr. Şeref ATEŞ
Başkan

Asafaralar Mahallesi Atatürk Bulvarı No : 11 06050 Ulus / ANKARA
Telefon: 0312 309 11 88, Faks: 0312 309 16 15, http://www.yee.org.tr/ iletisim@yee.org.tr

Ayrıntılı bilgi için irtibat:
Kürşat ARAMAK,
kursat.aramak@yee.org.tr

5070 sayılı Elektronik İmza Kanunu'na uygun olarak Güvenli Elektronik İmza ile İmzalanmıştır. Evrak teyidi http://evrakorgula.yee.org.tr adresinden 59887360-2161C-4669-854C-7C2864SC72A8 kodu ile yapılabilir.

Ek B: Yunus Emre Enstitüsü Anket Uygulama Onayı

ORTA ÇAĞ HRİSTİYAN KAYNAKLARINDA TÜRK ASKERLER: MAKHAİRAS KRONİĞİ ÖRNEĞİ

Gökçe Yükselen PELER*

Giriş

Kıbrıs adası; güneyinde Kuzey Afrika, doğusunda tarihî "Bilad-ı Şam"ı teşkil eden ülkelerin sahil şeridi, kuzeyinde Anadolu ile Doğu Akdeniz'de çok stratejik bir konuma sahiptir. Bu stratejik ehemmiyete ilave olarak Orta Çağ'da hac mekânlarına giden yolların üzerinde bulunması ve Doğu ile Batı arasında bir ticaret merkezi olması, tarihin her devrinde adayı büyük güçlerin odak noktası hâline getirmiştir. Hâliyle Akdeniz çevresinde kurulmuş Türk siyasi teşekkülleri de adaya ilgi göstermişler ve tarih boyunca Türkler, bölgedeki diğer Müslüman siyasi oluşumlar ile birlikte, adanın hâkimiyeti konusunda Haçlılarla çetin bir mücadele içerisine girmişlerdir. Ancak ada üzerindeki siyasi hatlar, her zaman dinî hatlarla koşut olmamıştır, yani ittifak veya uyuşmazlıkların tarafları her zaman dinî yakınlıklara göre olmamıştır. Bu şartlar altında, Kıbrıs Adası, şiddetli çatışmaların yanında ittifaklar ve ticaret esasına dayanan ilişkilere de sahne olmuştur.

Yukarıda zikredilen ilişkiler, 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Leontios Makhairas'ın kaleme aldığı "Kronik" adlı eserinde, birinci elden bilgilerle anlatılmaktadır. Bir görgü tanığının aktardığı malumata dayanan bu kronik, Kıbrıs Adası merkezli olayları, çok ayrıntılı bir şekilde hikâye etmesi bakımından oldukça kıymetlidir. Bu sebeple Orta Çağ Kıbrıs'ı ve Doğu Akdeniz'i için çok ehemmiyetli bir kaynak eserdir.

Lentios Makhairas (1360/80-1432 Sonrası)

Leontios Makhkairas'ın doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak tespit edilememektedir. Kendisi, Rum Ortodoks Kilisesi'nin bir mensubu olmakla birlikte, Latin Lüzinyan hanedanına sadakatle hizmet etmiş ve bu hanedanın bir hayranı olduğunu gizlememiştir. Makhaias, Ortodoks olmasına rağmen, adada, Latin Kilisesi'nin kraliyet tarafından himaye görmesi konusunda, üzüntü dışında herhangi bir menfi hissiyat ifadesinde bulunmaz. Ancak, bazı Kıbrıs Ortodokslarının Ortodoks Kilisesi'ni bırakarak Latin Kilisesi'ne geçmesi konusunda aynı soğukkanlılığı gösteremediğine ve hiddetini açık bir şekilde belli ettiğine şahit olunmaktadır. Ancak ifade etmek gerekir ki Makhkairas'ın mevzubahis yakınlık hissinin Latinlere karşı değil, Frank aristokrasisine karşı olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu aristokrasiye karşı olan yakınlık hissinin hemcinsleri olan ada Ortodokslarına karşı olan hissiyatına üstün gelmesine rağmen, o dönemde adada mevcut olan diğer iki Latin grup; Cenevizliler ve Venediklilere karşı olan nefretini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (Runciman, 1933: 43).

Makhairas Kroniği

Türkçeye adı tam olarak "Kronik Başlıklı Kıbrıs'ın Tatlı Toprağı Hakkında Hikâye" şeklinde tercüme edilebilecek Kronik, yukarıda da bahsedildiği üzere, Leontios Makhairas tarafından, 15. yüzyılın ilk çeyreğinde, Rumcanın mahalli lehçesi ile kaleme alınmıştır. Kronik, St. Helena'nın 4. yüzyılda Kıbrıs'ı ziyareti ile başlamakta ve Lüzinyan Kralı II. John'un 1458 yılında ölmesiyle sonlanmaktadır. Esası itibarıyla Kıbrıs'ın bir Lüzinyan Devri (1192-1489) tarihî manzarası arz eden Kronik, I. Peter (1359-69) ve II. Peter'in (1369-82) hükümdarlıkları devrine yoğunlaşmaktadır (Nicolaou Konnari, 2014: 115).

Kroniğin bir diğer önemli tarafı ise 1426 yılında, adada serfler tarafından çıkarılan "Re Aleksis İsyanı" hakkındaki tek kaynak olmasıdır. Kronikte bu isyan hakkında ayrıntılı malumat

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, gokcepeler@erciyes.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9604-5101.

bulunmaktadır. Makhairas bu isyan hakkında ötekileştirici bir dil kullanarak (Dawkins, 1932: 673-677) kendisi ile isyancılar arasına mesafe koymuştur. Kroniğin yazıldığı dilin Rumcanın mahalli lehçesi olması sebebiyle, eser, Grek dil bilimi açısından da oldukça ehemmiyetli bir yere sahiptir.

Kroniğin Nüshaları

Günümüzde kroniğin asli nüshası kayıptır (Bozkuş, 2018: 149) ancak elde dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar; Venedik nüshası, Oxford nüshası, Ravenna nüshası ve Londra nüshasıdır.

Kroniğin en eski nüshası Venedik nüshasıdır. 1532 yılından sonraya tarihlenen bu nüsha, hâlen *Biblioteca Nazionale Marciana* adlı kütüphanede muhafaza edilmektedir. Günümüzde Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan Oxford nüshası ise 1555 yılında istinsah edilmiştir. 1600 yılında istinsah edilen Ravenna nüshası ise günümüzde *Biblioteca Classense* adlı kütüphanededir. Ravenna nüshasının bir de Vatikan'da muhafaza edilen İtalyanca tercümesi mevcuttur. 17. yüzyılın ortalarında istinsah edildiği düşünülen Londra nüshası ise kroniğin eldeki en yeni nüshasıdır ve *British Library*'de muhafaza edilmektedir (Nicolaou Konnari, 2015: 163).

1889 yılında, Lefkoşa yakınlarındaki Makhairas Manastırı'nda, kroniğin Kıbrıs nüshası tespit edilmiş ancak maalesef üç yıl sonra, 1892 yılında bu nüsha büyük bir yangında yok olmuştur. Kroniğin asli nüshası, belki bu yok olan nüsha idi.

Makhairas Kroniği'nin Yayımları

Makhkairas Kroniği, bilindiği kadarıyla günümüze kadar toplam üç kez yayımlanmıştır. Bunlar şöyledir:

Σάθας, K. (1873). Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη Τόμος Β΄, Χρονογράφοι Βασιλείου Κύπρου Venedik.

Miller. E ve Sathas. K. (1882). Λεοντίου Μαχαιρά Χρονικόν Κύπρου, Paris.

Richard M. Dawkins (1932). "Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus Entitled 'Chronicle' - The Chronicle of Makhairas", Oxford.

Richard M. Dawkins tarafından 1932 yılında Oxford'da yayımlanan sürüm, 2022 yılında Özge Bozkuroğlu tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bu çalışmada, Richard M. Dawkins'in yayını kullanılmıştır.

Makhairas Kroniği'nde Türk Askerler

Makhairas Kroniği'nde Türkler için en çok kullanılan isimlerin "Türkler" ve "Memluklüler" olmasına rağmen, pek çok yerde, "Bahri Türkler", "Türkopoller", "Tatarlar", "Haceriler", "Sarazanler" ve "Suriyeliler" gibi, pek çok farklı isimlerin de kullanıldığına şahit olunmaktadır. Kronikte, Türkleri ifade etmek için bu kadar farklı isimlerin kullanılmış olmasının birkaç sebebi vardır. Her şeyden önce ada üzerinde ve çevresinde, siyasi, dinî ve kültürel aidiyet veya uruk bakımından birbirinden farklı pek çok Türk grubu bulunmakta idi. Bu durum ister istemez Türkleri ifade etmek için kullanılan *etnonim*lerin sayısını artırmıştır. Ancak bu çeşitliliğin artmasına sebep olan bir diğer ehemmiyetli amil, bazen bir Türk grubunu ifade etmek için farklı isimler kullanılması olmuştur.

Türklerin adlandırılmasında görülen bu çeşitliliğe ilave olarak, Türklerin esirler, tüccarlar, sıradan insanlar, askerler ve hatta din adamları gibi, birbirinden farklı toplum tabakaları ile kronikte yer aldıklarına şahit olunmaktadır. Bu gruplar içerisinde bilhassa askerler hususi bir yer tutmaktadırlar.

Makharias Kroniği'nde zikredilen Türk askerlere yakından bakıldığı zaman, onların da kendi içerisinde pek çok yönden oldukça çeşitli bir manzara arz ettikleri görülmektedir. Her şeyden önce bu askerler, coğrafi arka plan olarak çeşitlilik göstermektedirler. Anadolu, Suriye ve Mısır gibi Akdeniz çevresinden gelen Türk askerlerin yanında, Karadeniz'in kuzeyi veya daha doğudaki Türk arazileri gibi daha uzak coğrafyalardan gelme Türk askerlerin Kıbrıs'ta bulunduklarını kronik ortaya koymaktadır. Bu coğrafi çeşitliliğin yanında, siyasi ve dinî aidiyet bakımından da Türk askerlerinin oldukça çeşitli oldukları görülmektedir. Anadolu Beylikleri, Memluklüler, Tatarlar, Türkopoller gibi çok farklı Türk askerî birlikleri, kronikte bazen Haçlıların müttefikleri, bazen Haçlılara karşı ittifak içerisinde, bazen de tek başlarına Haçlılarla savaşırken görülmektedir. Ayrıca bunların bazıları Müslüman, bazıları ise vaftiz olmuş şekilde zikredilmektedir.

Anadolulu Türk Askerler

Makhairas Kroniği'nde, Kıbrıs Krallığı ile Anadolu beylikleri arasındaki savaşlar ve karşılıklı gerçekleştirilen akınlar hakkında tafsilatlı malumat mevcuttur. Bu malumat içerisinde, bazı bey ve komutanların adlarının da geçtiği görülmektedir. Adı en fazla zikredilen Anadolu Türk beyi, Antalya Beyi Teke Bey'dir. Bu beyin adı kronikte, on bir kez kendine yer bulmuştur (Dawkins, 1932: 107, 109, 111, 113, 117, 117-118, 189, 273, 303, 305, 345-347). Teke Bey'den sonra kronikte kendine en çok yer bulmuş bey, *Karamanou tou megalou* "Büyük Karaman" ifadesiyle zikredilen Karamanoğulları Beyi'dir. Anadolu Türkleri ile Kıbrıslılar arasında geçen Kız Kalesi savaşlarının anlatıldığı bölümlerde Büyük Karaman'ın adı dört kez geçmektedir (Dawkins, 1932: 101, 103, 175, 177). Karamanoğlu Mehmet Bey'den de *Mahomet Paşa* şeklinde, kronikte bir kez bahsedilmektedir (Dawkins, 1932: 101). Manavgat Beyi ve Alanya Beyleri de kronikte ikişer kez zikredilmiştir. Bu beylerin önce Karaman Bey'le Kıbrıs Kralı I. Peter'e karşı ittifak ettikleri, sonra da barış istedikleri kaydedilmiştir (Dawkins, 1932: 116, 124, 125). Kronikte *Mahomet Reis* adıyla kendisinden üç kez bahsedilen bir diğer Türk beyi, Mehmed Reis olarak da bilinen Teke Emiri Mübarizeddin Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey'in 1360'lı yılların ortalarında, biri Kıbrıs'ın kuzeybatısında yer alan Pendaya'ya ve biri de adanın kuzeydoğusunda yer alan Karpaz Yarımadası'na iki sefer düzenlediğinden bahsedilmektedir. Bir kez de aynı Türk beyinin Kıbrıs'a düzenlediği bir saldırıyı müteakip Suriye tarafına giderek Trablus'a sığındığı ifade edilmektedir (Dawkins, 1932: 121, 125).

Makharias, kronikte, iki yerde, Teke Beyi'nin vaftizli oğlu İbrahim'in Memluklülerin adaya düzenledikleri sefer esnasında meydana gelen Herohitia Savaşı'nda öldürüldüğünden bahsetmektedir (Dawkins, 1932: 663, 667). Makharias başka bir yerde, *sir Vrahimiu tou mavrou* adlı birinin Kraliçe Charlotte'un maiyetinde bulunduğundan bahsetmektedir (Dawkins, 1932: 626). Dawkins, adı "Sör Kara İbrahim" olarak tercüme edilebilecek bu kişinin Teke Beyi'nin Herohitia Savaşı'nda öldürülen vaftizli oğlu İbrahim ile aynı kişi olduğunu düşünmektedir.

Memluklü Türk Askerler

Makhairas Kroniği'nde "Memluklüler" adlandırması, yukarıda da zikredildiği üzere, sayılamayacak kadar çok geçmektedir. Ancak Makharias'ın bir yerde Kahire'den haber getiren bir Türk grubu için *Tourkoi Varzakhides* ifadesini kullandığına (Dawkins, 1932: 176) şahit olunmaktadır. Dawkins bu ifadeyi *Baharide Turks* "Bahri Türkler" şeklinde tercüme etmiştir ki bağlamla ilişkilendirildiğinde bu tercümenin doğru olduğu anlaşılmaktadır. Zira kronikte, birçok yerde, Memluk sultanlarından "Kahire Sultanı" olarak bahsedilmiş olması dikkate alındığında, Kahire'den haber getirenlerin Memluk Türklerinin "Bahri" kolu olduğunu anlamak zor değil. "Bahri Türkler" ifadesinin Makhairas tarafından kullanılmış olması, kronik yazarının Memlukler içerisindeki alt grupların bilgisine de hâkim olduğuna işaret etmektedir.

Umumi olarak Memluk nitelemesinin yanında, bazı Memluklü komutanların da isimleri kronikte geçmektedir. Mesela 1366'da Memluk sultanı ile emirler arasında ortaya çıkan bazı olaylar esnasında öldürülen Yelboğa el Azizi'nin yerine Hasan Demür el Naşiri'nin geçirildiği zikredilmektedir (Dawkins, 1932: 177). Memluklü komutan Melik Emir'in adı ise kronikte iki kez geçmektedir. Bir yerde, Melik Emir'in 1364'te Trablus'ta komutan olduğu ifade edilmekte, 1370'te ise Kahire'de sultanın emiri olduğu belirtilmektedir (Dawkins, 1932: 125, 291). Menkklibuga el Şemsi de Melik Behna adıyla kronikte iki kez zikredilen bir Memluklü komutanıdır. 1364'te Şam Emiri olarak zikredilen Melik Behna, 1368'de Kahire'de Kıbrıslılara savaşırken ortaya çıkmıştır (Dawkins, 1932: 143-145, 207). 1367'de Tarablus'ta Haçlılara esir düşen Bölük Komutanı Mukaddim Davud ve 1426 yılında Memluklülerin Kıbrıs üzerine düzenlediği seferin komutanı olan Tangrıverdi Mahomet, kronikte adları zikredilen diğer Memluklü komutanlardır (Dawkins, 1932: 171, 672). Makharias'ın bir yerde Memluklü Sultanı Berkuk'un adını da zikrettiğini (Dawkins, 1932: 643) belirtmekte fayda var. Kronikte adı geçen bir diğer Türk sultanı da Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'tır.

Tatar Askerler

Makharias, kroniğinde iki yerde Kıbrıs'ta bulunan Tatar paralı askerlerden bahsetmektedir (Dawkins, 1932: 359, 499). Bu askerlerin 1373 yılında Baf'ın Cenevizliler tarafından muhasara edilmesi esnasında, muhasaraya katılanlar arasında olduklarından bahseder. 1374 yılında, yani ertesi yıl ise St. Hilarion Kalesi'ndeki olaylar esnasında, Antakya Prensi John'un emrinde olduklarından söz eder. Bir yıl ara ile adanın iki farklı yerinde meydana gelen askerî harekâtlarda adı geçen paralı Tatar askerlerinin aynı askerler mi oldukları, yoksa farklı bir grup mu oldukları hakkında herhangi bir bilgi yoktur. "Tatar" adlandırmasının ifade ettiği anlamların çeşitliliği bağlamında Kıbrıs'taki Tatarların kim olduğuna dair başka çalışmalarda (Peler, 2020: 142-143) ayrıntılı bilgi verilmiştir, o yüzden burada bu tartışmaya girilmemiştir.

Türkpoller veya Türközler

En geç 1192 yılından itibaren, yani adadaki Bizans hâkimiyetinden Venedik hâkimiyetine kadar, kesintisiz bir şekilde, Kıbrıs'ta Türkopollerin bulunduğu artık tarihî kayıtlarla sabit bir gerçektir (Peler, 2020: 138-142). Son zamanlarda yapılan araştırmalar, Bizans'ın meşhur Türkopol komutanı Tatikios'un dahi Kıbrıs'ta birtakım faaliyetlerde bulunduğunu meydana çıkarmıştır (Koçak, 2020). Bütün bu malumatı doğrular nitelikte, Makharias da eserinde, bir yerde, Lüzinyan kralının maiyetinde Türkopollerin bulunduğunu dile getirmiştir (Dawkins, 1932: 55).

Sonuç

Orta Çağ boyunca Kıbrıs'ta ve çevresinde oldukça faal oldukları, artık çeşitli araştırmalarla ortaya konulmuş olan Türk asker, bazen birbirinden bağımsız bazen birbirileriyle ilişkili şekilde Makhairas Kroniği'nde de yerlerini bulmuşlardır. Kronikte aslında Türkler pek çok toplum tabakası ile yer almaktadırlar. Ancak bu çalışmada askerî gruplara odaklanmak tercih edilmiştir. Memluklüler, Anadolu Türkleri, Tatarlar ve Türkopoller kronikte bahsi geçen Türk askerî gruplarıdır. Bu grupların temsilcileri bazen hususi isimleri ile geçerken bazen de mensup oldukları grubun isimleri ile anılmışlardır. Memluklü komutanları ve Anadolu Türk beyliklerine mensup birtakım bey ve komutanlar, kronikte ismen en fazla zikredilen Türk askerlerdir.

Kronikte geçen Türk askerler umumiyetle Haçlıların düşmanları iken bazılarının Haçlıların müttefikleri oldukları, hatta Teke Beyi'nin oğlu İbrahim gibi vaftizli olanların ve diğer Türklere karşı savaşırken hayatını kaybedenlerin de olduğuna şahit olunmaktadır. Kronikte; beyler, komutanlar ve alt tabakadan askerlerin yanında, Memluklü Sultanı Berkurk

ve Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah olmak üzere, iki de Türk sultanının adının geçtiği görülmektedir. Velhasılkelam, Kıbrıs'taki toplum hayatının her tabakasında yer aldığı görülen Türklerin, kronikte geçen askerî sınıflar içerisinde de çeşitli bir şekilde yer alması, adada ve ada etrafında cereyan eden askerî ve siyasi olaylarda, Türklerin ne kadar faal olduklarının güzel bir işaretidir.

Kaynakça

Bozkuş, M. A. (2018). Geç Ortaçağ'da Tutulmuş Türk Tarihine Dair Kıbrıs Kronikleri, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37(63), ss. 135-170.

Dawkins, R. M. (1932). *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus Entitled 'Chronicle' - The chronicle of Makhairas*, Oxford: Clarendon Press.

Koçak, T. (2020). "Türk Kökenli (Doğu Romalı) Bizanslı Komutanı Tatikios ve Kıbrıs'taki Faaliyetleri". *Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu, I. Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı* içinde, (Ed.) Z. Akçam, *13/15 Mayıs 2019, Haspolat / Lefkoşa*, ss. 183-198, İstanbul: Hiperyayın.

Nicolaou Konnari, A. (2014). "A New Manuscript of Leontios Makhairas's Chronicle of the 'Sweet Land of Cyprus': British Library, MS Harley 1825 and the Circulation of Manuscripts of Cypriot Interest in Stuart England". *Deeds Done Beyond the Sea. Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders Presented to Peter Edbury* içinde, (Ed. S. B. Edgington ve H. J. Nicholson), ss. 115-134, Londra ve New York: Routledge.

Nicolaou Konnari, A. (2015). "Leontios Makhairas's Greek Chronicle of the 'Sweet Land of Cyprus': History of Manuscripts and Intellectual Links", *The Medieval Chronicle*, 10, ss. 163–201.

Runciman, S. (1933). Leontios Makhairas: Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled 'Chronicle.', (Çeviri ve notlarla birlikte Ed. R. M. Dawkins), 2 vols. Pp. xvi+685, 333; Map and Genealogical Table. Oxford: Clarendon Press (London: Milford), 1932. Cloth, 50s. *The Classical Review*, 47 (1), ss. 43-43.

Peler, G. Y. (2020). "Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türk Askerî Varlığı", *Kıbrıs'ta Osmanlı Öncesi Türkler Sempozyumu, I. Uluslararası Bildiri Tam Metin Kitabı* içinde, (Ed. Z. Akçam),*13/15 Mayıs 2019, Haspolat / Lefkoşa*, ss. 129-156, İstanbul: Hiperyayın.

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ METİNLERİ BAĞLAMINDA BİR SAVAŞ UNSURU OLARAK ATIN GÖRÜNÜMÜ

Himmet BÜKE*

Giriş

Türk kültür hayatını oluşturan ve onun bir medeniyet tasavvuru hâline gelmesini sağlayan çeşitli unsurlar vardır. Dünya tarihinin bilinen en eski milletlerinden olan Türkler Asya bozkırlarından Avrupa içlerine kadar geniş bir coğrafyaya değişik dönemlerde hâkim olmuş ve bu coğrafyalarda kendi kültür kodlarını muhafaza ederek yaşayabilmişlerdir. Teşkilatlanabilme yeteneğine bağlı olarak bu coğrafyalarda küçüklü büyüklü pek çok devlet kurmuşlardır. Türklerin bu geniş coğrafyaya yayılmalarında siyasî, sosyal, ekonomik, iktisadî ve mefkûreye dayalı pek çok sebep bulunmaktaydı. Türklerce kutsal kabul edilen Doğu'dan, Oğuz Kağan'dan itibaren hedef gösterilen Batı'ya doğru asırlar boyu sürecek sürekli bir hareket hâli mevcuttur. Bu hareketin temel dinamiğini oluşturan maddi unsurların başında ise şüphesiz "at" bulunmaktaydı. Türklerin 2500 yıllık tarihlerinde ve cihan hâkimiyeti davalarında böylece at büyük rol oynamış ve maddî kuvvet kaynaklarından başlıcasını teşkil etmiştir (Turan, 2017: 134).

Türkler atı en çok savaş alanlarında kullanmışlardır. Türklerin at üzerinde hızlı hareket edebilmeleri ve hedefi vurabilmeleri onları düşmanlarına karşı avantajlı hâle getirmiştir. At donanımının iyileştirilmesi, süvarinin at üzerinde daha iyi durabilmesi başarıyı daha da artırmıştır (Durmuş, 2021: 9). Türkler atlar ve onlara uygun olarak geliştirdiği at koşumları sayesinde uzak coğrafyalara akın yapabilmiş bu sayede hem maddî hem de kültürel anlamda zenginlik elde etmişlerdir. Yabani bir hayvan olan atın ehlileştirilmesi gerek gündelik hayatta gerekse savaşın en önemli unsuru olarak kullanılması Türklere ciddi bir üstünlük sağlamıştır. Buna binaen atı mükemmel bir beceriyle, hem savaş hem yük taşıma hem de ziraat işlerinde kullandıklarından dolayı Türklerin, onu tarihte ilk ehlileştiren halk olduğu yolundaki görüşler çok fazladır (Gömeç, 2016: 820). Türk destanlarının en eskilerinden olan Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan, destanın giriş kısmında *"yılkılar küdeye durur irdi, adlarka mine durur irdi"* biçiminde tasvir edilmekteydi (Bang ve Arat, 1936). Yine bu destanda Oğuz Kağan'ın çok severek bindiği alaca atın karla kaplı bir dağa kaçması üzerine ne kadar ızdırap çektiği ve üzüldüğü de anlatılmaktadır. Türkler de at binicisiyle o kadar yakın bir alaka kurmuştur ki ölen savaşçılar atlarıyla birlikte gömülmüşlerdir. Sadece bu dünyada değil öte dünya algısında da at kişinin en önemli yoldaşı görülmüştür. Bu sebeple at Türk kültür hayatında kutsal kabul edilen hayvanlardan biri olmuş ve bu kutsallık anlayışı inanca da yansımıştır. Nitekim Kunlar ve Göktürkler atı mübarek sayıyor, hakan ve kahramanlar onu da aslında gökten inmiş bir varlık sanıyorlardı (Turan, 2017: 133).

Türklerin çağdaşı olan diğer milletler de Türk topluluklarını ve devlet adamlarını anlatırlarken muhakkak atlara da değinmişler, Türklerin atlarla olan yakın ilişkisine değinmeden geçmemişlerdir. Geç Antik Dönem'de ve Orta Çağ'da, kuzeyin atlı halklarının yüce hükümdarının eski unvanı olan aspavati "atın efendisi" Türk hakanlarına verilirdi (Esin, 1995: 54). Yine 1246 yılında papanın elçisi olarak Orta Asya bozkırlarını baştan başa geçip Moğolistan'a giden Plano Carpini: "Atlarına gelince, o kadar çok atları var ki, dünyanın geri kalan kısmında o kadar sayıda at bulunduğunu sanmıyorum." diyerek Türk at sürülerinin çokluğuna dikkat çekmiştir (Sümer, 1983: 2). Diğer taraftan at sadece bir savaş biniti olarak kullanılmamış, ekonomik anlamda da bir katma değer unsuru olmuştur. At etinin Türkler

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, himmetbuke@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6768-5396.

tarafından tüketilmesi; deri, süt ve kılının değişik alanlarda kullanılması gündelik ve ticari hayatın da vazgeçilmez bir unsuru hâline gelmesini sağlamıştır.

Atın bu denli kültürel ve sosyal hayat içerisinde yer edinmesi Türkçede ata bağlı olan bir terminolojinin oluşmasına temel teşkil etmiştir. Atın Türkler tarafından ehlileştirildiği görüşlerinin ağırlıkta olduğu düşünülürse at çevresinde oluşan kavram dünyası da buna bağlı olarak zengin bir hâl almıştır. At ve at cinslerinin isimleri, at takım isimleri, at renk isimleri gibi pek çok sözcük bu kavram dünyasının içerisinde yer almaktadır. Böylece daha VII–VIII. asır Türk devlet hayatında "at kültü" açıktan açığa Türk onomastiği ile muayyen bir bağ kurmuş bulunmaktadır. Şöyle ki, bir taraftan at adları Türk onomastiğine unsurlar verirken diğer taraftan da muhtelif Türk ethnonyme ve anthroponyme'lerinden unsurlar alarak, at anthroponyme'lerini zenginleştirmekte idi (Çavuşoğlu, 2010: 204). Türkçede ata dair detayların çokluğu başka diğer hayvanlarda olmadığı söylenebilir. Göktürk Yazıtları'nda at cinsleri hakkındaki verilen detaylı bilgiler bu konuda elimizdeki ilk ve en eski unsurlardır. Osman Fikri Sertkaya'nın "Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık" yazısı ve Erhan Aydın'ın Eski Türklerde Gündelik Hayat adlı kitabının "Binek ve Yük Hayvanları Yetiştiriciliği" başlığı Göktürkler Dönemi'nde ata dair söz varlığının zenginliği hakkında detaylı bilgiler içermektedir.[1] Aydın, eski Türk yazıtlarında at anlamında at ve yunt sözcüklerinin kullanıldığını belirtirken atların cinsiyetine göre *adgır, azman*; donuna göre *ak, başgu, bodrak, boz, ermeli, eygir, gaşga, kök, öŋsüz, torug, yegren*; yaşına göre *sıp, taŋ* olarak adlandırıldığından bahseder (Aydın, 2022: 146-172). Dîvânu Lugâti't-Türk'te atla ilgili çok önemli bir söz varlığı mevcuttur.[2] "Kâşgarlı'da atla ilgili 115 veya daha fazla kelime görülüyor. Bunlar başlıca atın türlerini, donlarını, beden hususiyetlerini, gönünden yapılan nesneleri, hastalıklarını ve binit takımını gösteren kelimelerdir (Sümer, 1983: 6). Dîvânu Lugâti't-Türk'te atla ilgili söz varlığından sadece bazıları şunlardır: *bakayuk* (atın tırnakların arasındaki et parçası), *beçel* (igdiş edilmiş at), *boymul at* (boynunda beyazı olan at), *boz at* (boz renkli olan at), *çılday* (atların göğsünde çıkan bir hastalık türü), *ıkılaç at* (soylu at), *kaşga at* (gözlerinin çevresi kara olan at), *keriş* (atın sırt kısmı), *kümüldürük* (at göğüslüğü), *ök at* (dört yaşını geçmiş at), *salga at* (gem vurulamayan at), *şeşük at* (çözülmüş at), *taz at* (alacalı olan at), *tıg at* (rengi al ile kahverengi arası olan at), *torug at* (rengi kahverengiye çalan at), *ugar at* (alnında ak akıtması olan at), *ulaga at* (savaş atı), *yabıtak at* (eyersiz olan at) vd.

Türklerin İslam'ı kabul etmesiyle birlikte Türk milletinin ata olan ilgisi yine devam etmiştir. İslam toplumları arasında Türkler, atlarının güzelliği ve bu konudaki maharetiyle tanınmıştır. Tuhfetü'l-mülûk ve's-selatin adlı eserde süvari atlarını yücelten çeşitli hadislerden alıntılarla atın kıymeti vurgulanmıştır (Esin, 1995: 58). Battal Gazi, Sarı Saltuk, Şah İsmail ve Köroğlu gibi İslam sonrası halk hikâyelerinde at merkezli bir anlatım vardır. Bu hikâyelerde destan kahramanları, atlarıyla birlikte övülmüş ve atları çevresinde bir kahramanlık örgüsü kurulmuştur. Yine halk edebiyatında sadece atın çeşitli özelliklerini anlatan şiirlerin varlığı bilinmektedir. Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek'in boz aygırına, "at dimezem sana kartaş direm kartaşumdan yig / Başuma iş geldi yoldaş direm yoldaşumdan yig" (Ergin, 1997: 136) seslenişi atın Türk kültür hayatındaki konumunu en yalın biçimde ifade etmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde Atın Görünümü

Türklerin Anadolu coğrafyasını 10. asırdan itibaren vatanlaştırma girişimleri yoğun Oğuz göçleriyle ve Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla ilk aşamasını yaşamıştır. Mengücekliler,

---

[1] Detaylı bilgi için bk. Sertkaya, O. F. (1995), "Eski Türk Kültüründe At", (Ed. E. Naskali-Gürsoy), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, ss. 25-30; Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, İstanbul: Kronik Yayınları, ss. 146-184.

[2] Detaylı bilgi için bk. Çınar, A. A. (1995), "Dîvânu Lügati't-Türk'te At Kültürü", (Ed. E. Naskali-Gürsoy), *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü.

Danişmentliler, Saltuklular ve Artuklularla başlayan bu dönem özellikle 11. asırdan sonra Anadolu'da müstakil bir Selçuklu otoritesinin oluşmasıyla Anadolu coğrafyasında Oğuz lehçesine dayalı bir yazı dilinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Girişte bahsedildiği üzere Türklerin uzak coğrafyalara olan akınları, yurt tutma arayışları at sayesinde gerçekleşmiş, savaşların kazanılmasında Türklerin atı güçlü ve etkin bir harp unsuru olarak kullanmaları etkin rol oynamıştır.

Anadolu sahasında yazılan pek çok telif ya da tercüme eserde at konusu doğrudan ya da dolaylı olarak işlenmiş, ata dair söz varlığı bu eserlerde yer almıştır. Türkçenin Eski Türkçeden bu yana at çevresinde oluşturduğu söz varlığı bu dönem eserlerinde de devam etmiştir. Türklerin at kültürü çevresinde oluşturduğu söz varlığı sadece Türk dilini zenginleştirmekle kalmamış çeşitli sebeplerle irtibatta olduğu diğer milletlerin dillerine geçmiştir. Birçok Türk olmayan Avrasya halkı da gelişmiş atçılığın öğelerini Türklerden öğrenmiş, at ve atçılığa ait terminolojinin bir kısmını Türklerden almıştı (Vásáry, 1995: 34). Eski Anadolu Türkçesi Dönemi eserlerinde ata bağlı olarak kullanılmış pek çok sözcük bulunmaktadır. Bu çalışmada belli başlı bazı eserleri tarayarak bu konudaki söz varlığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmaya EAT Dönemi sonrası eserler ve Türkçe olmayan söz varlığı dahil edilmemiştir. Klasik Osmanlı Türkçesi Dönemi'nde de ata dair ciddi bir söz varlığı mevcut olup müstakil at üzerine yazılmış bazı eser bölümleri bulunmaktadır. Özellikle savaş sahnelerinin anlatıldığı eserler atlarla ilgili pek çok detay barındırmaktadır.

Çalışmamızda Dede Korkut Hikâyeleri, Yûsuf u Zelihâ, Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerife, Süheyl ü Nevbahar, Hurşid-nâme, Kenzü'l-Kübera ve Mehekkü'l-Ulemâ, Ferheng-nâme, Yunus Emre Divanı, Çeng-nâme, Hamza-nâme, Mantıku't-Tayr gibi pek çok eser taranmış bunun dışında Tarama Sözlüğü'nden de istifade edilmiştir. At sözcüğü üzerine gelen sıfatların kullanımı özellikle renk adlarında yoğunlaşmaktadır. Ak, al, ala, boz, çal, gök, karar, kızıl, konur, sarı, yağız gibi pek çok renk adı at sözcüğünün üzerine getirilerek kullanılmıştır. Bu kullanımlara fikir vermesi bakımından çalışmada birkaç örnek verilmekle yetinildi. Tespit edilen sözcükler şu şekildedir:

***Ahtarılmak*:** Aktarılmak, yere inmek, attan inmek.
Kazan dahı ahtarıldı, yire indi (Dede. XIV: 290/3)

***Alaca at*:** Ala renkli, karışık renkli at.

Veli ablak ki alaca atdur, ögmeli degildür (Kâbus. XV: 215)

***Artlaşmak*:** Ata binenin ardına binmek.

Ya kılsa davi artlaşan şulardan

Ki binmiştir ata erken eyerden (Gül.Man. XV: 227)

***At aħtarmak*:** Savaşta atı devirmek, atı binicisiyle birlikte yere düşürmek.

Depinip at aħtarmağ u yıkmak er

Bulara olup idi kemter hüner (Süh. Nev. XIV: 4299)

***Ata atlanmak*:** Ata binmek.

Ol ohtın ki atlanadı atına

Gelürdi sekiz yüz bin er katına (Süh. Nev. XIV: 383)

***At arkasına gelmek*:** ata binmek.

Ol bin kişi cümle at arkasına geldiler (Anter. XIV: 2, 1)

İki bölük leşker kımraşıp, kaynaşıp at arkasına geldiler. (Müslim. XV: 6, 191)

***At başın çekmek*:** Atı durdurmak, atın dizginini kasmak.

Hüsrev at başın çekdi turdı (Marz. XV: 52b/4)

***At başın salmak*:** Atın dizginini gevşetip koşturmak.

Ol aradan atun başın saldılar

Seğirdim ile kapuya geldiler (Süh. Nev. XIV: 916)

***At boynuna düşmek*:** Atı, boynu üzerine eğilip hızlı sürmek.

Meğer ki Malik bin Haris bir nice pehlevanla at boynuna düşüp katı sürmüştü. (Müslim. XV.)

***At cıvlandırmak*:** At oynatmak (?).

At cıvlandurup bir taraftan dahı kıtale hamle kılmağa kast eyleye. (Enfes. XV: 198)

***At çapmak*:** At salmak, at sürmek, atla hücum etmek.

Revan ata bindi vü depti atı

Güce gördü mişeye çaptı atı (Süh. Nev XIV: 5217)

***At çekmek*:** Binmek üzere at getirmek.

Buyurdı ki at çekdi ilerü kul

Revan bindi avcında bir deste gül (Süh. Nev. XIV: 1144)

***At dartmak*:** At çekmek, at getirmek.

Buyurdı ki at tartdılar bindi ol

Yaratgan'a sığındı sığadı kol (Süh. Nev. XIV: 2521)

***At depmek*:** Atı şiddetle ileri sürmek.

Ceng gününde evvel meydana at depüp giren ol idi. (Güls. XV: 10b/1)

***At eri*:** Binici, süvari.

Eğer yayak sefer iderse , at eri ata nice idman ettiyse, yayak yüriyen dahı yürümeğe ancılayın idman ide. (Hazain, XV: 66-1)

***At koparmak*:** At koşturmak.

Mızrab, bir acayip pehlevan-ı alem oldu ki at koparma, gürz salmada, nîze urmada, tığ çekme, ok atmada ol kadar üstad oldu ki… (Müslim. XV: 4, 49)

***At koşmak*:** At koşturmak.

İlm-i ferasette mahir ve çâpük-süvarlıkta fahir oldu. At koşmak ve ok atmak ve kılıç salmak… (Ferec. XV: 224)

***Atlandurmak*:** Ata bindirmek.

Tiz uruş yarağın idiniz, çeriyi atlanduruŋuz (Fütuh. XIV: 3)

***Atlanmak*:** Ata binmek.

Ol suda kim Rüstem ata atlana

Bellidür kim gürzüne kim katlana (Man. Tayr. XIV: 1197)

İkisi atlandılar meydana çıktılar. (Dede. XIV: 79/2)

Leşker ü haşem kamusı atlandılar

Aldılar ol kafleyi döndiler (Yus.Zel. XIII: 39b, 1141)

atlanacaḳ marifet-buldılar

arş u kürs ü mülk aña seyrān ola (Yun.Emre D. XIII-XIV: 144b/7)

***Atlu*:** Atlı kişi, ata binmiş.

Altı ayda düni güni atlu gider

Ol aradan Mısıra andan irer (Yus.Zel. XIII: 13a, 350)

şol atlu ki kaçar göricek çeri

degül kendini kırdurur çokları (Fer. XIV: 273)

***Atlu kişi*:** Süvari.

İşitir ününü havadan iner

Ol atlu kişinüŋ eline konar (Süh. Nev. XIV: 61)

***At oğlanı* (*at uşağı*):** Seyis, ata bakan hizmetçi.

Buldukları at oğlanlarını ve çobanlarını kırdılar. (Anter. XIV: 2, 1)

***At salmak*:** At sürmek, at sürerek hücum etmek.

Ol deniz gibi firenge at salar

San neheng olup deniz içre dalar (Enverî. XV: 64)

Bular her biri baş eline alup

Yagı göricek üstine at salup (Süh. Nev. XIV: 4298)

***At seğirtmek*:** At koşturmak.

Yürümek gibi, güreş tutmak gibi, biri biriyle oynamak gibi her nice oyun gerekse, at seğirtmek gibi… (Hazain. XV: 17-1)

***At tonu*:** Savaşta ata giydirilen zırh, çukal.

At önüne gövde düşerdi revan

Yıkılırdı at tonu bergüstüvan (Süh. Nev. XIV: 2586)

***At yıhmak* (*yıkmak*):** Atı binicisiyle birlikte yere düşürmek.

Delim kez ki ugraşduk oldı onat

Ki bulardan ayırduk er yıhduk at (Süh. Nev. XIV: 4305)

***Aygır*:** Aygır, erkek at.

Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç (Dede. XIV: 10/5)

***Başın yinmek*:** (Atın) başını almak, başını zaptetmek.

Yeğ ol kim yayak zahmete katlana

Ki başın yenemez ata atlana (Süh. Nev. XIV: 2179)

***Binerlik*:** Binmeye yarar at.

Binerlik semiz yunt binden öküş

Uçarda ne kim eti yinürse kuş (Süh. Nev. XIV: 2112)

***Biniş olmak*:** Atlılar yürüyüşe hazırlanmak.

Yarın biniş olsun ben anların haklarından kılıçlarla geleyim dedi (Müslim. XV: 5, 16)

***Binitlü* (*binitli*):** Atlı süvari.

Cennet içinde bir ağaç var, gölgesinde seri' binitlü yüz yıl sefer iderse intihasına varmaya (Cev. Ah. XV: 139)

***Cılavı*:** Gem, dizgin, yular.

Oglı Uruz cılavısını çekdürdi bidevi atın oynatdı (Dede. XIV: 127/13)

***Çapmak*:** At sürmek, dört nala yetişmek.

Çapar-iken ağ boz atun büdrimesün (Dede. XIV: 35/5)

***Çapdurmak*:** At koşturmak, yağmalatmak.

Altundagı al aygırı mana virgil

Kan derledi çapdurayım senün için (Dede. XIV: 245/11)

***Çapgın* at (*çapkın at*):** Hızlı koşan at.

Ol kadar yürür ki ardından çapgın at yetişmez. (Müslim. XV: 15, 69)

***Çatal at*:** Binilen at ve yedeği.

Çatal at ile ileri gönderip. (Müslim. XV: 8, 78)

***Çılbır*:** Yular.

Yiğit atınun çılbırını bileğine bağladı yatdı (Dede. XIV: 263/9)

***Çil at* (*çil aygır*):** Tüyü kırmızı ve beyaz karışık olan at, alaca renkli, benekli at.

Çil aygıruŋ üzerinde üç yüz altmış yapraklı şeşperiyle (Hamza. XIV-XV: 26, 176)

***Demür boz*:** Demir kırı (at).

Demür boz at ve gayette yeşil nesne; aslı Arabîdir. (Ni'meti. XVI: 80)

***Demir kır*:** Demir kırı rengi at.

demür kır atdur, gayet eyüdür (Kabûs. XV: 215)

***Dizgin dartmak*:** Atın dizginini çekmek.

İşidiceğiz bilmedin düzgünin

İnandı vü dirdi atı dizginin (Süh. Nev. XIV: 2418)

***Dizgin dirmek*:** Atın dizginini çekmek, dizgin toplamak.

Süheyl ol sözini çü red itmedi

Atı dizginin dirdi vü gitmedi (Süh. Nev. XIV: 899)

***Dizgin depretmek*:** Atı harekete geçirmek.

Segürdümde çü dizgin depredeydüm

Halep'ten bir nefes Mısr'a gideydüm (Çeng. XV: 1271)

***Dizgin uzatmak*:** Atı serbest bırakmak, başını salıvermek.

Yiğitlik atının gemin yığa durmak gerek, igen dahı dizgin uzatmamak yeğdir. (Hazain. XV. 18- 1)

***Ecel atı*:** Ölüm, ölme zamanı.

köpri geldi seni bulanları getdi

yügrükdür ecel atı irdi yetdi (Ris.Nus. XIII-XIV: 10b/3)

***Eşkin (eşkün)*:** Açık adımlarla hızlı yürüyen at.

Burak'ı eşkün ve yavaş kılıveren lâ-ilahe-illallahdur. (Tuh. Le. XV: 175)

***Eşkinci (Eşküncü)*:** Atla sefere katılan bir sınıf timar sahibi.

Ve dahı Tatar'a ve Yürük'e bu adet yoktur, zira ki bunlar eşkincidir. (Fatih. Ka. XV: 24)

***Eşküne eşmek*:** Atla sefere katılmak.

Ve koyun erinün kankısı eşküne eşerse ol eşenden salarlık alınmaya, yamaklarından alına. (Fatih. Ka. XV: 24)

***Eşmek*:** Hızlı yürümek, atla hızlı hızlı gitmek.

Ne eşüp gitmeğe donum atum var

Ne yayak yürümeğe takatum var (Hurş. XIV: 74)

***Eyerlemek*:** Eyerlemek, ata eyer vurmak.

İrte oldı tanlacık Yusuf turur

Tazisini eyerleyü Yusuf binür (Yus.Zel. XIII: 30a, 856)

Tavladan bir şahbaz at çıhardı eyerledi (Dede. XIV: 261/1)

***Gölük*:** Dişi at, kadana, gölük.

Hak Ta'alâ anun meselin gölük bigi buyurupdur (Kenz. XV: 87b/8)

***Gömüldürük*:** Palan ve eyer geri gitmesin diye hayvanların göğüslerine geçirilen göğüslük.

İyer gömüldürüğü. (Miftah. XV: 55)

***Hotaz*:** Atın boynuna takılan püskül.

Atı bahri hotazlu Kara Göne oglı Kara Budak çapar yetdi (Dede. XIV: 60/9)

***Ilgamak*:** Atlarla hücum etmek, dört nala hücum etmek.

Kara göz atun biline binen Kazan

Ilgayuban kara tağum yıkan Kazan (Dede. XIV: 149/5-6)

***Ilgar*:** Atlı hücumu, dört nala hücum.

On altı bin kara tonlu kafir ata bindi Kazanun üzerine ılgar yetti (Dede. XIV: 127/4-5)

***Ilkı (ılku, yılkı)*:** At sürüsü.

Giderek kafirüŋ ılkısına geldi, bir at bulur isem tutayım bineyim dedi (Dede. XIV: 99/2)

degül mutrab ılkı ayagı üni

virür aşıka zevk-ü bilgil bunı (Ferh. XIV: 452)

***Ilkıçı*:** At çobanı.

Oğuzdan bir delü yiğit geldi ılkıçıları öldürdi yundları ürkitdi (Dede. XIV. 263/11)

***Kamçı kısdurmak*:** kamçılamak.

Revan atına kamçı kısduradı

Kime uğradı ise bastıradı (Süh. Nev. XIV. 4506)

***Kazılık*:** Kazılık at, büyük, kuvvetli ve cins at, Kazılık dağında yetişen cins at.

Paralanup kazılık atumdan inmeyinçe (Dede. XIV. 138/13)

***Kazmak*:** Kazık çakıp atı bağlamak.

Revan indi vü kazakodu atın

Ki gölgelene aldı durdu katın (Süh. Nev. XIV. 3544)

***Kıç ayak*:** Arka ayak.

Alnı sakar, bir ön ayağı ve bir kıç ayağı sekili ve götünde dört yerde tamgası var (Sic. B. XV. 3, 310)

***Kısrak*:** Kısrak.

Bin aygır dileyüpdür kim kısrağa aşmamış ola (Dede. XIV. 86/9)

***Kişne-*:** At, bağırır gibi yüksek ses çıkarmak, kişnemek.

Ol at turur ki Yusuf aŋa biner

Binicek kişner ol at zi ki hüner (Yus.Zül. XIII. 30a, 862)

Boz aygır dahı Beyregi görüp tanıdı iki ayagınun üzerine turdı kişnedi (Dede. XIV. 99(4-5)

***Kişneşdürmek* :**Kişneştirmek.

Kara koç atlar gördüginde kişneşdüren (Dede. XIV. 45/13)

***Kişnetmek*:** Kişnetmek.

Kara koçda kazılık atlarum kişnetdiler (Dede. XIV. 293/3)

***Koŋur*:** Yanık al, yağızımsı al.

Koŋur atın iyesi, Han Uruzun ağası, Bayındır hanın güyegisi, kalın Oğuz'un devleti (Dede. XIV. 19)

***Kulun*:** Tay, at yavrusu.

Pay Pürenün oglı-y-içün bir deniz kulunı boz aygır aldılar (Dede. XIV. 7/1)

***Kuskun*:** Eyeri kuyruk altına bağlayan kayış, bağ.

Alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçıga baturdun (Dede. XIV. 238/7)

***Mahmuzlamak*:** Mahmuzlamak.

Konur atın mahmuzladı Kazan Big yola gitdi (Dede. XIV. 44/2)

***Okramak*:** At mırıltı şeklinde kişnemek.

Bedevi atlar issini görüp okradıkta (Dede. XIV. 11/4-5)

Biti paşaya varır anı okur

Bindi ata okrar at okur okur (Enverî. XV: 39)

***Okraşmak*:** Atlar birlikte okramak.

Zari sahra oldu, doldu kan çukur

Tazi atlar okraşur okur okur (Enverî. XV: 64)

***Öğrek*:** At sürüsü.

Gördiler ki bir öğrek atı sürüp giderler. (Anter. XIV: 24)

***Sakar*:** Atın alnında olan beyazlık.

At alnındagı sakar yani atın alnındagı aklık. (Terceman. XV: 104)

***Sekil* (*Seki*):** Atın ayaklarında olan beyazlık.

İşbu alnı sakarca, alca ve kıç ayağı sekülice bargir benüm halâl mülkümdür (Sic. K. XV: 5, 152)

***Tatarî at*:** Tatar atı.

tatarî at irişemez tazıya

soyınca yiler düşüben yazıya (Ferh. XIV: 60)

***Tavla*:** Tavla, at ahırı.

Tavla tavla şahbaz atlarum sana binir olsun (Dede. XIV: 166/13)

***Tavulbaz*:** Ata giydirilen göğüs zırhı.

Bakup iki at gördi ol kazılu

İyerli uyanlı, tavulbazlu (Süh. Nev. XIV: 151)

***Tay at*:** Genç at.

Tay at gibi dirilüp semridi. (Marz. XV: 33a/1)

***Tâzî at*:** Arap atı.

Tâzî at bindürüp şehirdin-yana revân oldılar (Marz. XV: 8b/9-10)

***Teğelti*:** Eyer altına konulan keçe.

İskender Şah ol gece buyurdu kim leşkerinde ne kadar adam varsa atı tobrasıyle kum götüre ve her kişi birer teğeltü alup alessabah İskender Şah dergahına geleler. (İs. H. XIV., XV. 179)

***Tepel*:** Alnı beyaz, kaşga.

Tepel kaşga aygırına Tundar bindi (Dede. XIV: 37/7)

***Terki*:** Eyerin arkası, ata binenin bindiği, oturduğu yerin arkası, eyerin gerisi.

Kara başun terkiye asayın-mı (Dede. XIV: 196/9)

***Tosun at*:** Genç at.

Bu tosun atun uyanın senün elüne virdüm ki (Marz. XV: 31b/4)

***Töpel*:** Alnı akıtmalı at.

Töpel kaşağa aygıruna Tundaz bindi (Dede. XIV: 20)

***Tuğ*:** Eskiden sancak tepesine ve başa takılan at kuyruğu.

Kafirlerin tuğu ile sancağını yere saldı. (Dede. XIV: 34)

***Ulak*:** At.

Şu yire sürme zinhar ulağın

Ki kupuz gibi buralar kulağın (Işk. XIV: 73-2)

***Uyan urmak*:** Gem, dizgin takmak.

Hem zümürrütten uyan urgıl ana

Bu belekleri alup vargıl ana (Muham. XV: 310)

***Üzengü*:** Üzengi.

Üzengüye kalkup katı çekdi, uz atdı oğlanı iki talusınun arasında. (Dede. XIV: 22/12)

***Yaban atı*:** Yabanî at.

Böyle yaban atın bana niçün gönderdi. (Müslim. XV: 4, 126)

***Yağırlık*:** Eyerin altına konulan keçe.

İyer teğeltisinin ve yünesinin altına kodukları keçe ki yağırlık derler. (Terceman. XV: 329)

***Yam*:** At, menzil atı.

Eğer yer yerin dutalar bağlı yam

Varır atlı yiğirmi günde tamam (Süh. Nev. XIV: 281)

***Yancık* (*yancuk*):** At zırhı, çukal.

At mı attın gümüşlü yancugum isen kesil. (Ata. XV: 27)

***Yapuk*:** At bellemesi, eyer yastığı, atın sırtına vurulan çul, at zırhı, at giyimi, at örtüsü.

Kara buğa derisinden bişiginün yapugı olan (Dede. XIV: 149/13)

***Yaranmak*:** At rejim ve idmanla karnı çekilip beli incelmek.

Ve dahi at yaranıp karnı ve kasığı çekilüp beli incelmek (Terceman. XV: 113-2)

***Yel*:** Yele, hayvanlarda boyun üzerindeki saç.

Denizden çıkup geldi bir bahrî yunt

Yalı yumşacık idi tuynağı kunt (Süh. Nev. XIV: 3832)

***Yılgamak*:** Atı koşturmak.

Alaca atlı kafir bindi, yılgadı (Dede. XIV: 38/4)

***Yorga*:** Rahvan.

Bir yorga at yürüyüşüne iki yıllık yoldur. (Yüz. Ha. XIV: 74)

Anın dahı bir yorga atı var idi kim beş günlük yolu bir günde alırdı. (Kesir. XV: 332)

***Yortma*:** At koşturma, at sürüp gitme.

Gice gündüz dimediler yortma oldı (Dede. XIV: 301/10)

***Yortmak*:** At koşturmak, at sürmek, tırıs gitmek, eşkin ve yorga gitmek.

At üstinde eglenmeyüp yortan Kazan (Dede. XIV: 149/8)

***Yort eylemek*:** At koşturmak, atla süratli yol gitmek.

Kara koç atına sıçrayup bindi, dün katdı, yort eyledi (Dede. XIV: 263/3)

***Yortışmak*:** Beraber at koşturup gitmek.

Ağ boz atlar binüben yortışdılar (Dede. XIV: 200/8)

***Yunt*:** Kısrak.

Yund südü hayız kanın yürütür. (M. Bay. XIV: 167a)

Gelüp yine ol koruya girdiler yundları taşra çıkardılar (Dede. XIV: 270/8)

***Yüğrük*:** Yürük, hızlı giden, çok koşan, işlek.

Atın yöregenin al, yüğrük çıkarsa tali'in. (Ata. XV: 12)

***Yüne*:** Eyer altına konulan keçe.

Yüne ve teğelti dedikleri keçedür ki iyer altına korlar (Terceman. XV: 279-1)

Sonuç

Türklerin bilinen tarihî süreçlerinin en başından itibaren atın sosyal, ekonomik ve kültürel hayat içerisinde çok önemli bir yere sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Yazının kullanılmadığı dönemlerden beri, kaya resimlerine yansıtılan, Türk kültür hayatının vazgeçilmez bir parçası olduğu görülen at yakın döneme kadar savaş tarihinin de en önemli figürü olmuştur. Türklerin atın ehlileştirilmesi sürecine olan katkıları Türkçenin de at çevresinde bir söz varlığı oluşturmasını sağlamıştır. Gerek fizikî eşyalar gerekse atın rengini, cinsini, koşma ve yürüyüşünü tanımlamak için pek çok sözcük ortaya çıkmıştır. Ata dair bu kadar detayın bulunması ve bu detayların yazılı eserler vasıtasıyla izlenebilmesi değerli bulgulardır. Göktürk Yazıtları'nda yapılan sefer ve savaşlarda ata dair verilen detaylar Türkçenin bu konudaki ilk somut verileridir. Daha sonraki dönemlerde yazılan eserlerde de ata dair pek çok ayrıntıyı öğrenebiliyoruz. Başta savaş unsuru olarak çok önemli bir argüman olan ata dair Eski Anadolu Türkçesi metinlerine de yansımış birtakım unsurları görmekteyiz. Özellikle bu dönemin ilk metinlerinden olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde atın geçmediği, atla ilgili bir konuya değinilmeyen hikâye yoktur. Gerek telif gerekse tercüme eserlerde ata dair kullanılan sözcükleri tespit ettik. At sözcüğüyle birlikte kullanılan sıfatlar genelde atın rengini bildirmek için kullanılmış *ala at, alaca at, boz at, ak aygır, boz aygır, konur at, kızıl at, yağız at* gibi kullanımlardır. Bu çalışmada Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nin belli başlı eserleri taranarak atla ilgili toplam 103 sözcük tespit edilmiştir. Bu sözcükler *cılavı terki, üzengü, yancık, yağırlık, yam, yapuk, yüne* gibi sözcükler at için kullanılan eşyalar; *alaca at, aygır, binerlik, çapgın at, çil at, demir kır, demür boz, eşkin, gölük, kazılık, kısrak, Tatarî at, töpel, yunt* gibi atın rengine, cinsine ve çeşitli özelliklerine göre adlandırmalar olarak tasnif edilebilir. *At eri, at oğlanı, binitlü, eşkinci, ılgar, ılkı, ılkıçı, ulak, yorga* gibi sözcükler de at bağlamında elde edilmiş özel kavramlardır. Diğer taraftan at çevresinde oluşan söz varlıklarından en önemlileri ve kalabalık grubu teşkil eden fiillerdir. Bu metinlerde tespit edilen sözcüklerin önemli bir kısmını fiiller oluşturmaktadır. *Ahtarılmak, at ahtarmak, at başın çekmek, at başın salmak, at çapmak, at cıvlandırmak, at depmek, at koparmak, başın yinmek, dizgin dartmak, dizgin dirmek, dizgin depretmek, eşküne eşmek, ılgamak, kamçı kısdurmak, yortmak* gibi pek çok fiil savaş ve mücadele hâllerinde atlar çevresinde oluşmuş sözcüklerdir. Bu çalışmada atla ilgili oluşan söz varlığının genel anlamda harp ve mücadele unsurları çerçevesinde oluştuğu görülmüştür. Atın yüzyıllar boyunca savaş meydanlarının en önemli ve değişmez unsuru olması sadece onun için oluşturulan bir kavram dünyası karşımıza çıkarmaktadır. Derinlemesine yapılacak yeni çalışmalar bu konudaki söz varlığının zenginliğini ortaya koyacaktır. Bu çalışma Eski Anadolu Türkçesi metinleri bağlamında konuya dikkat çekmek ve bu konuda bir fikir

oluşturmak maksadıyla yapılmıştır. Türk dilinin yazılı 1500 yıllık sürecinde bu konuyla ilgili daha fazla verinin ortaya çıkacağı aşikârdır. Kaşgarlı'nın "Türk'ün kanadı" diye tarif ve tasvir ettiği at kadar yazılı ve kültürel hayatımıza girmiş ikinci bir hayvan yoktur. Bu konuda yapılacak müstakil çalışmalar atın savaş tarihimizdeki yerini ve bu bağlamda oluşan söz varlığımızın da zenginliğini ortaya koyacaktır.

Kısaltmalar

Anter. → Anter-nâme

Ata. → Atalar Sözü

Bk. → Bakınız

Cev. Ah. → Cevahirü'l-Esdaf

Çeng. → Çeng-nâme

Dede. → Dede Korkut Kitabı

Enfes. → Enfesü'l-Cevâhir

Enverî. → Düstur-nâme-i Enverî

Fatih. Ka. → Fatih Kanun-nâmesi

Fer. → Ferişteoğlu Lûgati

Ferh. → Ferheng-nâme

Ferec. → Ferec Bade'ş-Şidde

Fütuh. → Fütuhu'ş-şam Tercümesi

Gül.Man → Gülzâr-ı Manevî

Güls. → Gülistan Tercümesi

Hamza. → Hamza-nâme

Hazain. → Hazainü's-Saâdat

Hurş. → Hurşid ü Ferahşâd

Işk. → Işk-nâme

İs. H. → İskender Kitabı

Kâbus. → Kâbus-nâme

Kenz. → Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ

Kesir. → Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi

Man. Tayr → Mantıku't-Tayr

M. Bay. → Müfredat-ı İbn-i Baytar Tercümesi

Miftah. → Miftâhü'l-Lûga

Muham. → Muhammediyye

Müslim. → Eba Müslim-nâme

Ni'meti. → Lûgat-i Nimetullah

Ris.Nus. → Risâletü'n-Nushiyye

Sic. B. → Şer'iyye Sicilleri

Sic. K. → Şer'iyye Sicilleri

Süh. Nev. → Sühely ü Nevbahar

Terceman. → Terceman

Tuh. Le. → Tuhfetü'l-Letaif

Yun. Emre D. → Yunus Emre Dîvânı

Yus. Zel. → Yusuf u Zeliha

Yüz. Ha. → Yüz Hadis Tercümesi

Kaynakça

Akçalı, T. (1966). "Kâbûsnâme Keykâvûs ibn İskender ibn Kâbus Mercimek Ahmed Çevirisi" (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü*, (Mezuniyet Tezi).

Ayan, H. (1979). *Hurşid-Nâme (Hurşid ü Ferahşâd) İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*, İstanbul: Kronik Yayınevi.

Bang W. ve Arat R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Büke, H. (2020). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'ne Ait Bir Dil Yadigarı Ferheng-nâme (Hoca Mesud) –Kilisli Rifat ve Veled Çelebi Neşrinden),* Ankara: Gazi Kitabevi.

Büke, H. (2022). *Yunus Emre Divanı (Vatikan Nüshası)*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Büke, H. (2022). *Risaletü'n-Nushiyye (Vatikan Nüshası)*, Ankara: Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.

Candan, E. (2004). *Türklerin Kültür Kökenleri*, İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.

Caferoğlu, A. (2010). "Türk Onomastiğinde 'At' Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, 10 (0) , ss. 201-212, https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuturkiyat/issue/18501/194890

Çavuşoğlu, A. (2007). "At Kültürü, Düşünce ve Duygu Dünyamızdaki Yansıması", *İstem*, Yıl:5, Sayı: 9, ss. 93 – 112.

Demirel, M. (2015). *Gülzâr-ı Manevi Giriş - İnceleme - Metin - Sözlük – Tıpkıbasım,* İstanbul: Çağrı Yayınları.

Dilçin, C. (2016). *Mesud Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Durmuş, İ. (2021). "Türk Kültür Çevresinde At", *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1), ss. 1-12.

Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Divânu Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gömeç, S. Y. (2016). "Türk Kültüründe At", *Geçmişten Günümüze Bozkır* içinde, (Ed. H. Bahar), Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, ss. 819-834

Kalkan, M. (1997). "Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm". Erdem, *ERDEM* 27.Sayı, 1129-1142.

Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi* (*Destûr-ı Şâhî*). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mazıoğlu, H. (1974). *Ahmed Fakih Kitabu Evsafı Mesacidü'ş-Şerife*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özkan, M. (1993). *Mahmud b. Kâdi-i Manyas Gülistan Tercümesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Sertkaya, O. (1995). "Eski Türk Kültüründe At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık* içinde, (Ed. E. Naskali-Gürsoy), İstanbul: Türkiye Jokey Kulübüi, ss. 25-30.

Sümer, F. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tarama Sözlüğü (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tekin, G. A. (1992). *Çeng-nâme Ahmed-i Dâî*. Harvard: Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü Yayınları.

Topkar, K. (2017). *Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar*, İstanbul: Sağlık Bilimleri Üniversitesi Yayınları.

Turan, O. (2017). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Vásáry, I. (1995). "Türkçe At ve Atçılık Terimlerinin Rusçaya Tesiri", Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık içinde, (Ed. E. Naskali Gürsoy), İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü, ss. 34-43.

Yavuz, K. (2007). *Gülşehri'nin Mantıku't-Tayrı (Gülşen-Nâme)*, Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Yavuz, K. (1991). *Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

Yıldız, O. (2008). *Şeyyâd Hamza Yusuf u Zeliha (Destan-ı Yusuf)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

TÜRKÇE SÖZLÜKLERDE ASKERÎ TERİMLER

Kürşat EFE*

Giriş

Türk milletinin geçmişten günümüze hafızalara kazınan birçok sözü vardır. Bunlardan birisi de "*Her Türk Asker Doğar*." sözüdür. Bu söz; Türklerin yeryüzüne ayak bastıklarından beri askerlik mesleğiyle iç içe olduklarının, bu mesleği benimsediklerinin ve hayat tarzı hâline getirdiklerinin göstergesidir. Türkler, yaşadıkları coğrafyalar gereği sürekli hayat mücadelesi vermek zorunda kalmıştır. Bu hayat mücadelesinde de ayakta kalma ve hayatta kalma en önemli kural olmuştur. Bu mücadele tarihin hiçbir döneminde hiçbir zaman saldırı ya da işgal olarak yer almamıştır. Öncelikle savunma, korunma amaçlı bir duruş sergilenmiş; bunun üzerine güçlerinin yettiği kadar ulaşabildikleri yerlere adalet ve huzur götürme amacı taşımışlardır. Bütün bu sebeplerle "askerlik" Türk'ün yaşam felsefesi hâline gelmiştir. Dünya ordularında kullanılan onlu sistemin Türklere ait olması askerliği ne kadar benimsediklerinin bir başka göstergesidir. Tarihin başlangıcından beri ordu - millet anlayışını değiştirmeyen Türklerin her zaman güçlü askerî yapıları olmuştur. Ne zaman ki bu güçlü yapı hasar almış, zarar görmüş, zayıflamış o zaman Türk devletlerinin ve topluluklarının da "bekâ sorunları" ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Türk'ün varlık ve hayatta kalma sebeplerinden birisi "askerlik"tir. Türklerdeki bu durum bir kalıtsal olgudur. Toplumun bütün bireylerinin ruhuna işlemiştir. Millet olma, devlet kurma bilinci öncelikle ordu kurmada kendisini göstermektedir. Ordu - millet anlayışının oluşması için toplumun her bir bireyinin gönüllü olması gerekmektedir. Günümüz sosyal ve kültürel şartları farklı da olsa toplumun genlerinde kalıtsal olarak bu durum yatmaktadır. Bu durum, tarihî, sosyal, kültürel ve coğrafi şartlar sebebiyle Orta Asya, Kuzey Asya ve Doğu Avrupa'ya kadar yayılan Türklerin kendini koruma ve varlığını devam ettirme içgüdüsüyle ortaya çıkmıştır. Bu anlayışın günümüze kadar sürmesinin yansıması birçok devletin yıkılmasına rağmen çok geçmeden bir başka devletin kurulmasında görülmektedir. Geniş coğrafyalarda farklı etnik topluluklarla bir arada yaşamak için güce ve bu gücün bağlı olduğu bir yapıya ihtiyaç vardır. Gerek kendi topluluklarına gerekse egemenlikleri altındaki diğer etnik topluluklara gücünü ve otoritesini kabul ettirmek için de bu yapının güçlü ve sağlam olması gerekmektedir. Gücünü Türk milletinden alan Türk Ordusu'nun Mete Han'dan beri sağlam bir yapısı bulunmaktadır. Türkler tarihte hiçbir zaman devletsiz kalmamıştır. Fakat ordusu zayıfladığı ve ordu yapısı zarar gördüğünde devletin bekâsı tehlikeye girmiştir.

Askerlik, bütün toplumlarda çok köklü bir meslek dalıdır. Her mesleğe, meslek dalına ait söz varlığı olduğu gibi askerlik mesleğine ait söz varlığı da bulunmaktadır. "Jargon" olarak bilinen meslek dilleri genel dilin alt katmanları içerisinde yer almaktadır. Bu da bir tür özel dil sayılmaktadır. Jargona ait ifadeler, terimler sadece kullanılan jargona ait özel kullanımlardır. Her toplumun kendine özgü dili olduğu gibi her toplumun varlığı, dünyayı algılayışı da farklıdır. Aynı biçimde her meslek dalında diğer meslek dallarına göre farklı kullanımlar bulunmaktadır. Bu kullanımlar uzun yıllar edinilen deneyimlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu grup dilinde gruba özgü kültür, algılayış, ifade tarzları yer almaktadır. Böylelikle meslek kültürü de ortaya çıkmış olur. Askerlik terimleri de uzun yıllar, hatta yüzyıllar süren bir deneyimin sonucunda ortaya çıkmıştır. Diğer meslek dallarına göre daha zengin ve yaygın terim oluşturma gücüne sahiptir. Bu terimlerin zamanla yan ve mecaz anlamlarıyla geniş halk kitlesine yayıldığı da görülmektedir. Görev ve rütbe adları, askerî araç gereç adları, askerî durum adları bu özel dilin geniş bir terim gücüne sahip olduğunu

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kursat.efe@amasya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1168-0710.

göstermektedir. Askerî hiyerarşinin temelinde disiplin vardır. Bu disiplin aynı zamanda bu yapının güçlü olmasını ve emir - komuta zincirinin sağlıklı işlemesini sağlamaktadır. Bu yapıda birlikler ve birliklere bağlı kişiler vardır. Aynı zamanda bu birlikleri yöneten, bu birliklerden sorumlu olan bir kişi, bir baş, bir komutan vardır. Bu sistemin işleyişi dile yansımakta, dilde yeni terimler ortaya çıkmaktadır. Terimler söz varlığının en önemli ögelerindendir.

> "Söz varlığı, dildeki kimi ses yapılarının bir araya gelerek kurduğu simgeler ve kodlar yani dil bilimi ifadesiyle göstergelerden ibaret bir yapı olarak düşünülmemelidir. Söz varlığı bu nitelikleri yanında dili kullanan toplumun kavram dünyasını, toplumun üretim alanı olan maddi ve manevi kültürünü ve aynı zamanda o dili konuşan insanların dünya görüşünü yansıtan bir kesiti olarak da düşünülmelidir." (Aksan, 1996: 7)

> "Bir dilin söz varlığını, bünyesinde sahip olduğu sözcüklerin sayısından ibaret görmek yanıltıcı bir yaklaşım olabilmektedir. Sözcüklerin sayısı yanında bu söz varlığının oluşmasında farklı aşamalarda ortaya çıkan katmanlar da yer almaktadır. İşte bu söz varlığından bahsedilirken sözcüklerin sayıları yanında ortaya çıkan dil katmanlarını da dikkate almak gerekmektedir. Dilin genel söz varlığı içinde sözcüklerin birbirine geçmiş karmaşık bir ilişkiler ağı vardır. Genel dil yapısı içinde nispeten özel nitelik sergileyen deyimler, terimler ve atasözleri; kendi aralarında sıkı ilişkilere sahipken aynı zamanda genel dil katmanıyla da sağlam ilişki içindedir. Terimlerin oluşturulma yollarında da görüldüğü üzere bu terimler ortaya çıkarılırken genel dilin sözcüklerinden yararlanılabilmekte ve ilgili sözcüğe özel bir anlam yüklenebilmektedir. Bu ilişkiye bağlı olarak daha seyrek sayılarda olsa da terim olarak kullanılan kimi yerli ve yabancı sözcükler de genel dile aktarılmakta ve terim anlamlarına yakın veya uzak anlamda kullanılacak şekilde dil içinde yer edinebilmektedir. Bir dilin söz varlığından kasıt, dildeki kelimelerin tamamıdır. Bizim dilimizde de sözcük hazinesi, kelime hazinesi, söz dağarcığı, vokabüler gibi değişik terimlerle ifade edilebilen söz varlığı; dilin bütün üretimleri dikkate alınarak düşünüldüğünde deyimler, terimler, atasözleri gibi dilde bulunan bütün alanları kapsamaktadır. Zaten söz varlığını basit bir terimin ifade ettiği kelimeler bütünü olarak anlamak ve bu doğrultuda yorumlamak doğru kabul edilemez. Bir dilin söz varlığı, o dili kullanan toplumun kültürünü, dünya görüşünü ve düşünce yapısını sergileyen en etkili araçtır." (Şahin, 2006: 123)

> "Orduda, günlük işleyişte sayısız kere tekrar edilen ritüeller (*askere özgü kalıp davranışlar*) her defasında yeniden üretilir ve pekiştirilir. Askerî kültürün sivillerden farklılaşmasının önemli bir sebebi de budur. Ayrıca ordunun hiyerarşik yapısı, eğitim sistemi, rütbe yapısı ve daha birçok özelliği bu meslek kültürünün sivil kültürden ayrışmasının sebeplerindendir. Ordudaki hatayı ve dolayısıyla can kayıplarını en aza indirmek amacıyla verilen eğitimler, uygulanan disiplin ve önceden belirlenmiş kurallara dayanan ast - üst ilişkileri, bir meslek kültürü olarak askerliğin simgeleri hâline gelmiştir. Orduda hizmetlerin işleyişi, kurum içerisinde bireylerin birbirleriyle nasıl ilişkiler kuracakları ve görevlerini nasıl yerine getirecekleri gibi pek çok konunun katı bir hiyerarşi içinde büyük oranda kesin kurallarla belirlenmiş olması, diğer kültürlerden farklı olarak kendine has bir mesleki kültürün oluşmasındaki bir diğer etkendir." (Akyürek vd., 2014: 17).

Terim üretme ve bunları kullanma açısından Türkçe etkin ve yetkin bir dildir. Bu etkin ve yetkin olma durumları askerî terimlerde de gözükmektedir. Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından bugüne askerlikle ilgili zengin bir söz varlığı ortaya çıkmıştır. Türklerin yaşadıkları coğrafyada sürekli tehdit edilmeleri Türklerin "asker - millet", "ordu - millet" olarak biçimlenmesinde rol oynamıştır. Bu durum da askerî terimlerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Her meslek dalının kendine özgü terimleri olması gibi askerlik mesleğinin de kendine özgü terimleri bulunmaktadır. "Orduların teşkilatlanması, birliklerin muharebede kullanılması, muharebenin sevk ve idaresi vb. taktik ve idari konularla ilgili bu terimler, askerî terminoloji geleneğini ve doğal olarak, Türk dilinin leksik gelişimini aydınlatmada önemlidir. Söz varlığı ve söz varlığının niteliği, sözü söyleyen hakkında önemli ipuçları verir, onun dünyaya bakışını yansıtır." (Eker, 2006: 105). Ordu kuran, ordu sistemini geliştiren bir milletin dilinde alıntı (*konuk / kopya*) terimler olması Türklerin içinde bulundukları dönemlerle iletişim ve etkileşimde oldukları kültürlerle ilgilidir.

> "Türk tarihi boyunca kazanılan askerî birikimler, nesilden nesile, komutandan komutana, kurumdan kuruma kesintisiz biçimde aktarılarak bugüne ulaşmıştır. Türkçe kökenli askerî terimler bu birikimleri en önemli taşıyıcılarıdır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin, kaynağını Eski Türkçe Dönemi'nden alan, Osmanlı Türkçesi ile biçimlenen ve son şekli modern Türkiye Türkçesi ile verilen bir askerî ifade ve üslubu, geniş bir terminolojisi ve yine aynı dönemden bugüne intikal eden kurumsal kültürü vardır. Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizce serbest kopyalar ve anlam kopyaları; aslında kökleri ve izleri runik yazılı metinlerde ve Karahanlıca metinlerde açıkça yer alan Türk askerî terminoloji geleneğinin esasını değiştirememiştir." (Eker, 2007: 3-5).

Askerî terimler üzerine yetkin çalışmaları ortaya koyan Prof. Dr. Süer Eker, "Türk Kara Kuvvetlerinde Birlik ve Rütbe Adlarının Art Zamanlı Dilbilim İncelemesi" (2004), "Sü ve Sü ile Yapılan Tarihî Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme" (2006), "Türk Dil Bilimi Bakımından Tarihî Askerî Terminoloji" (2007) adlı çalışmalarıyla bu alanda öncülük etmiştir. Eker'den sonra bu konu üzerinde belli başlı çalışmalar sırasıyla şu şekildedir: Hatice Şirin User "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler" (2012); Ferdi Bülbül "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"ndeki Askerî Terimler" (2011) (*yüksek lisans tezi*); Asım Çağrı Şenol "Kumuk Türkçesi - Türkiye Türkçesi Askerî Terimleri Üzerine Ortak Dil ve Köken Bağlamında Bir Karşılaştırma" (2013); Ekrem Gül "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine" (2014); Adem Tutar ve İsmail Erdoğan "Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Bazı Askerî Kavramlar" (2017); Selman Vezvezoğlu ise bu konuda "Eski Türkçede Askerlik Terimleri" (2017) (*yüksek lisans tezi*); Fikret Turan "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar" (2018); Ali Doğan, "Askerlik Terimleri Olarak Türkçe Sözlük'teki Rütbeler ve Unvanlar Üzerine" (2020); Serkan İnce "Türkçe Sözlük'te Askerlik Alanındaki Alıntı Terimler Üzerine" (2020) ve Osman Kılıç "Oğuz Grubu Türk Yazı Dillerinde Askerî Terimler ve Kavramlar (Rütbe, Birlik Adları, Çağdaş Silahlar)" (2020) başlıklı çalışmalarında askerî terimler ve kavramlar üzerinde durmuşlardır.

Süer Eker, "Türk Kara Kuvvetlerinde Birlik ve Rütbe Adlarının Art Zamanlı Dilbilim İncelemesi" (2004) başlıklı çalışmasında askerî terimlere karşılık olarak verilen öz Türkçe ifadeler üzerinde durmuş, birçok kavramı açıklamıştır. Eker, "alay, ast, çavuş, er, komut, tabur, tümen, üst" gibi sözcükleri *basit kök terimler*; "bölük, komuta, komutan, kurmay, teğmen, tugay" gibi sözcükleri *türemiş terimler*; "asteğmen, başçavuş" gibi sözcükleri *sıfat tamlaması*; "onbaşı, binbaşı" gibi sözcükleri *isim tamlaması*; "albay, orgeneral, korgeneral, tuğgeneral, tümgeneral, yarbay" gibi sözcükleri *hecelerin bir araya gelmesiyle oluşan terimler*; "kol, kumandan, komutan, komuta, ordanat, erat" gibi *örnekseme yoluyla oluşturulan terimler* olmak üzere yedi ayrı biçimde oluştuklarını belirtmiştir (2004: 846-848). Aynı zamanda günümüzde yaygın olarak kullanılan "komut" sözcüğünün askerî bir terim olarak kullanış öyküsünü özetlemiş, sözcüğün örnekseme yoluyla yapıldığını açıklamıştır: "Komıt- fiil köküdür. Bu fiilin ad olarak kullanışıyla ilgili herhangi bir örnek yoktur. Komut'un ad olarak kullanılması, tarihsel gelişimin sonucu olmaktan çok, Alm. *Kommando,* Fr. *commandament*, İt. *comand* kelimelerine örnekseme olduğu izlenimi vermektedir. RBÖK (Kısım-II)'te şu kayıt vardır: "Aletıtlak (*kumanda vermek*)teki (*kumanda*) yerine (*komut*) denir." (Eker, 2004: 852) Eker, birlik ve rütbe adlarını art zamanlı incelediği yazısında terimlerin ortaya çıkmasında Güneş - Dil Kuramı'nın etkili olduğunu belirtmiş, sosyal ve kültürel hayatın / etkileşimin terim adları üzerinde etkili olduğunu dile getirmiştir:

> "Rütbe ve birlik adlarının öz Türkçe karşılıkları, dönemin kültürel ortamını yansıtır. Bu terimlerin oluşturulmasında Güneş - Dil Kuramı'nın etkileri belirgindir. Terimler gelişigüzel seçilmemiştir. Rütbe ve birlik adları Atatürk'ün yüksek tarih bilgisi ve bilincinin ürünü ve Türk Dil Devrimi'nin bir parçasıdır. Arapça kökenli asker sözünün dışında, listede yabancı kökenli sadece *general* ve *mareşal* terimleri vardır. Bu terimler kanuna, yabancı oldukları bilinerek ve herhangi bir Türkçe köken bulunmadan özellikle alınmıştır." (2004: 858-859).

Askerî Görev, Rütbe ve Unvan Adları

acemi er: Askere yeni alınan ve eğitim dönemini henüz tamamlamamış er (GTS; KL 5).

alaylı: Erlikten yetişmiş, askerî okullarda okumadan, başarı gösterip rütbe alan ve yükselen subay. (GTS, KL)

albay (*<alay beyi <Yunanca + Türkçe*) Rütbesi yarbay ile tuğgeneral arasında bulunan ve asıl görevi alay komutanlığı olan üstsubay, miralay (GTS, KL).

amiral: [*<Fr. amiral <Port. amiralho (deniz komutanı - 13. yy.) <Latince amiralius (<Arap komutanı, Haçlı komutanı -11. yy.) <Ar. amīr ar-raḥl emirü'r-raḥl "göç eşyâsı emîri"*] Deniz kuvvetlerine ve donanmaya kumanda eden ve albaydan sonra gelen yüksek rütbeli deniz subaylarına verilen unvan (KL); Rütbesi general ile aynı olan deniz subayı (GTS)

asker: (*<Ar. ʿasker*) 1. Orduda görev yapan erden generale kadar herkes. 2. Askerlik görevi veya ödevi. 3. Er (GTS, KL).

ast: Rütbe veya kıdemce küçük olan asker (GTS); daha üst derecede olana göre rütbesi daha küçük veya kıdemi daha az olan kimse, *mâdun* (KL).

asteğmen: (*<ast > as ve teğmen ile*) Orduda en küçük rütbeli subay (GTS, KL).

astsubay başçavuş: Astsubaylığın beşinci rütbesi, başçavuş (GTS).

astsubay çavuş: Astsubaylığın ilk rütbesi (GTS).

astsubay kıdemli başçavuş: Astsubaylığın altıncı ve son rütbesi (GTS).

astsubay kıdemli üstçavuş: Astsubaylığın dördüncü rütbesi (GTS).

astsubay üstçavuş: Astsubaylığın üçüncü rütbesi (GTS).

astsubay: Silahlı Kuvvetler Yasası'na göre astsubay meslek yüksekokullarında yetişerek Silahlı Kuvvetlere katılan astsubay çavuştan astsubay kıdemli başçavuşa kadar rütbesi olan asker, *gedikli* (GTS).

atlı: *sf.* Binek atı kullanan (*asker veya asker sınıfı*) (GTS).

avcı eri: Piyade mangasındaki er (GTS).

bahriyeli: Deniz Kuvvetlerine bağlı asker (GTS).

başçavuş I: Ordumuzda astsubay sınıfında üst çavuşla kıdemli başçavuş arasındaki asker; *astsubay başçavuş* (GTS, KL).

başgedikli: En yüksek rütbeli erbaş, kıdemli başçavuş (GTS, KL).

başkumandan: Savaş sırasında bir milletin bütün silahlı kuvvetlerini yönetimi altında tutan kumandan, başkomutan (GTS, KL).

bedelci: *esk.* Askerlerin tayın pusulalarını alıp satarak ticaret yapan kimse (KL 127).

bedelli: *sf.* Devlete bedel ödeyerek kısa hizmet gören (asker) (KL 127).

binbaşı: Orduda rütbesi yüzbaşı ile yarbay arasında bulunan ve asıl görevi tabur komutanlığı olan subay (GTS, KL).

büyük amiral: *Rütbesi general ile aynı olan deniz subayı*. Bazı ülkelerde kara ordusunda mareşale denk sayılan donanma subaylarının en yüksek aşamasındaki amiral (GTS).

büyük amiral: (GTS, KL).

cephaneci: Cephane eri, otomatik bir silahın veya bir topun cephanesini vermekle görevli numara eri (KL 191).

çavuş IV-V: Onbaşıdan sonra gelen ve görevi manga komutanlığı olan erbaş. Askerî okullarda sınıf başkanı / birincisi (GTS, KL).

dâhiliye subayı: Askerî okul, askerî hastane vb. kuruluşlarda iç yönetimde görevli subay (GTS, KL).

deniz ataşesi: Büyükelçiliklerde görev yapan, deniz kuvvetlerine bağlı askerî üst düzey görevlisi (GTS, KL).

deniz piyadesi: Çıkarma harekâtında kıyıya ulaşacak tarzda eğitilen deniz kuvvetlerine özgü sınıf (GTS, KL).

denizci: Deniz kuvvetlerine bağlı subay, astsubay veya er (GTS, KL).

emir eri: Emir eri teğmen ve yukarısı üst düzey subayların hizmetinde bulunan er (GTS, KL).

emir subayı: Devlet ve hükûmet başkanlarıyla komutanların yanında bulunan ve onların buyruklarını yazmakla, gereğinde yerine ulaştırmakla görevli subay, yaver (GTS, KL).

emirber: (*<Ar. emr / amr ve Far. ber "götüren, alan"* / "getiren, taşıyan" *ile emr-ber*) [*emirber > emir eri*] *esk.* Emir eri (GTS, KL).

er IV: Rütbesiz asker, nefer (GTS; KL 347).

erat: *(<Türk. er ve Ar. çoğul eki -āt ile erāt*) Er, onbaşı ve çavuşlara verilen genel ad. Erden assubaya kadar olan askerler, efrat (GTS; KL 347).

erbaş: (*<er başı*) Askerlikte onbaşı, çavuş, üstçavuş, başçavuş gibi rütbeli askerlere verilen isim (GTS; KL 347).

erkan III: General veya amiral aşamasındaki askerler (GTS, KL).

feldmareşal: (*<Fr. feld-maréchal <Alm. Feld-Marschall <feld "düz arazi, savaş alanı*") Alman, Avusturya, İngiliz, Rus ve İsveç askerî hiyerarşisinde en yüksek rütbe (GTS, KL).

flamacı: Elindeki flamayı belli anlamlara gelen çeşitli şekillerde hareket ettirerek karşı tarafla anlaşmayı sağlayan kimse (KL 390).

gazi III: (*<Ar. ġāzī*) Savaştan sağ olarak dönen kimse. (*Gazâ eden, İslâm dini ve vatan uğruna elde silâh düşmanla savaşan, gazâdan şehit olmadan dönen kimse*.) (GTS, KL).

general: (*<Alm. General <Fr. générale <Latince generalis "soya ait, genel*") Kara ve hava kuvvetlerinde albaylıktan sonra gelen ve mareşalliğe kadar olan yüksek rütbeli subaylara verilen genel ad (GTS, KL).

harp malulü: Savaşta yaralanmış ve sakat kalmış kimse, malul gazi (KL 476).

hizmet eri: (<Ar. hademe + T.) Emir eri ve *emirber* (GTS, KL).

ileri gözetleyici: İleriyi gözetleyen, düşman birliklerini bulunduğu noktadan gözetleyerek bombardımanın başarılı yapılması için gerekli koordinatları veren kişi (GTS, KL).

inzibat III: (*<Ar. ḍbṭ kökünden żabṭ "yakalamak, düzenlemek"ten inḍibāṭ/inżibāṭ* "*denetim, kontrol altında olma*") Silahlı kuvvetlerde, ordudaki düzeni sağlamak amacıyla görevlendirilmiş er (GTS, KL).

istihkâmcı: İstihkâm sınıfında olan kimse (GTS, KL).

jandarma: (*<İt. gendarme <Fr. gendarme "1. silahlı birlik, 2. kırsal polis teşkilatı" < Latince gens, gent- "soy, kavim" + arme "silah*") Yurt içinde genel güvenliği ve kamu düzenini korumakla görevli, yasa ve nizamların koyduğu hükümlerin yürütülmesini ve bunlara dayanan hükûmet emirlerinin yerine getirilmesini sağlayan silahlı askerî kuvvet. 2. Bu kuvvette görevli kimse, *zaptiye* (GTS, KL).

kamacı II: Top kaması yapan veya onaran kimse (GTS, KL).

kamaracı: (*<İt. camara / camera "oda"*) Savaş gemilerinde kamara hizmeti yapan görevli er (GTS, KL).

kamikaze: (*<İng. kamikaze < Jap. kamikaze "1. kutsal rüzgâr, Orta Çağ'da istilacı Moğol ordularını dağıtan mucizevi fırtına, 2. İkinci Dünya Savaşı'nda Japon intihar uçağı")* İkinci Dünya Savaşı yıllarında Japonların kullandığı intihar uçağı (GTS, KL).

karacı: Kara Kuvvetlerine mensup olan personel. Karacı, Kara Kuvvetlerine bağlı subay, astsubay (GTS, KL).

karavanacı I: Karavanayı taşıyan asker (GTS).

kıdemli başçavuş: Kıdemi olan başçavuş veya rütbesi (GTS).

kıdemli üstçavuş: Kıdemi olan üstçavuş veya rütbesi (GTS).

komando er: Askerliğini komando olarak yapan er, komando (GTS).

komando II: (*<Fr.*) Özel yetiştirilmiş askerlerden oluşan birlikte görevli asker.

komutan: Bir asker topluluğunun başı, kumandan, bey (GTS, KL).

koramiral: Deniz kuvvetlerinde, rütbesi tümamiral ile oramiral arasında bulunan, kara ve hava kuvvetlerindeki korgeneralin dengi olan subay [*Korgeneralin dengidir*.] (GTS, KL).

korgeneral: (*<Kor kelimesi kolordu'nun kısaltılmışı gibi görünmekteyse de bunun Fr. corps [kor]'dan geldiği ileri sürülmektedir*.) Kara ve hava kuvvetlerinde görevi kolordu komutanlığı olan tümgeneralle orgeneral arasındaki rütbe, *birinci ferik, ferîk-i evvel* (KL); Kara ve hava kuvvetlerinde rütbesi tümgeneralle orgeneral arasında olan general, ferik (II) (GTS).

kumandan: (*<Fr. commandant* "*amir, bir askerî birliği yöneten")* Bir askerî birliğin yönetimini elinde bulunduran kimse, komutan (GTS, KL).

kuralı: Kurasını çekmiş, askere gitmeyi bekleyen asker (GTS, KL).

kurmay başkanı: Ordu, tümen, tugay gibi birliklerde ve askerî akademilerde karargâh subayı (GTS, KL).

kurmay: Harp akademilerine girerek eğitimlerini başarıyla bitirmiş subay, *erkânıharbi*. Kurmaylık yetkisi ve niteliği olan (subay) (GTS, KL).

kuvvet komutanları: Kara, deniz, jandarma ve hava kuvvetleri komutanlarına toplu olarak verilen ad (GTS).

levazımcı: *sf.* Levazım sınıfına mensup kimse (GTS; KL 742).

malul gazi: (*<Ar. ʿalla "bozuldu, kusurlu idi" kökünden maʿlūl "sakat, illetli")* Bir savaşta veya yurt savunmasında sakatlanmış güvenlik görevlisi (GTS, KL).

mareşal: (*<Fr. maréchal "süvari komutanı <Alm. markhaskalk "at bakıcısı" <markh- "at" ve Germence skalkh "hizmetçi")* Germence marχ- "at" ve skalkh "hizmetçi" marχaskalk "at hizmetkârı" sözcüğü [*Kelime anlam iyileşmesine örnek olarak gösterilir.*] Askerlikteki en üst rütbe ve bu rütbeyi taşıyan asker, *müşir* (GTS, KL).

martolos: *esk.* (*<Rum. "martolos: sabıkta Tuna gemicileri korsanı" <Yunanca amartolos "bozulmuş, yolunu şaşırmış") esk.* Türk garnizonlarında hizmet eden garson (GTS, KL).

miralay: (*<Far. mīr* "*bey, emîr" ve alay ile mīr-i alay > mīr-alay*) *esk.* Albay (GTS, KL). Arapça mīr ve Rumca / Yunanca alay Rütbesi yarbay ile tuğgeneral arasında bulunan ve asıl görevi alay komutanlığı olan üstsubay, miralay*: **alay beyi, alay komutanı**.* (*Eskiden kaymakamla mirliva arasındaki rütbeye sahip subay, albay.*) (GTS, KL).

mirliva: (*<Far. mir "bey, emîr" ve Ar. livā "sancak" ile mir-i livā > mir-livā*) *esk.* Miralay ile ferik arasında kalan ve paşalığın en alt kademesi olan subay rütbesi, ***tuğgeneral, liva*** (GTS, KL).

muhabereci: (*<Ar.+T. ek*) *esk.* Muhabere sınıfından olan asker (GTS, KL).

muharip: *sf.* (*<Ar. ḥrb kökünden muḥārebe "çarpışmak, savaşmak"tan muḥārib*) 1. Savaşa katılan, savaşan, harbeden (kimse). 2. Savaşmayı ve savaş tekniklerini iyi bilen, savaşmakta usta olan (kimse), savaşçı, cengâver (GTS, KL).

muvazzaf I: (*<Ar. vẓf kökünden tavẓif "görevlendirmek"ten muvaẓẓaf*) Silahlı Kuvvetlerde görev başında olan subay ve astsubaylarla *askerlik* hizmetini yapan erler (GTS, KL).

muvazzaf subay: Mesleği askerlik olan subay (GTS).

onbaşı: On ere kumanda eden asker, erin üstündeki ilk rütbe (GTS, KL).

ordu I: Bir devletin silahlı kuvvetlerinin tümü (GTS, KL).

ordu komutanı: Bir orduya komuta eden ve genellikle orgeneral rütbesinde olan asker (GTS, KL).

orgeneral: (*<Türkçe or + Fransızca général*) (*Or 'ordu'nun kısaltmış şekli.*) Silahlı kuvvetlerde asıl görevi ordu komutanlığı olan en yüksek rütbeli general (GTS, KL).

ön yüzbaşı: *esk.* Kıdemi iki derece arttırılmış yüzbaşı (GTS, KL).

paşa: (*<Kökü kesin olarak belli değildir; Türk. beşe "ağabey"den, baş ağa'dan veya Fars. pây-i şâh "şâhın ayağı, şâhın sağ kolu" tamlamasından gelmiş olabileceği ileri sürülmüştür.*) [*Kelime bāşā söyleyişiyle Arapçaya, pāşā şeklinde Farsçaya geçmiş, ayrıca Balkan ve Kafkas dillerine de girmiştir.*]: 1. Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen unvan. 2. Cumhuriyet Dönemi'nde general (GTS, KL).

piyade II: (*<Far. piyade / piyāda "yaya, yaya askeri, satrançta piyon"*) Yaya olarak savaşan askerlerin oluşturduğu sınıftan olan asker (GTS, KL).

posta II: (*<İt. posta < Latince positus "mevzi, menzil" <ponere "koymak, vazetmek"*) [*Eskiden atlı ulaklara verilen ad*]: Hizmet nöbetinde bulunan er (GTS, KL).

sancak sahibi: *denizcilik* Donanma, filo ve üs komutanları gibi gemilerine fors çekme hakkı olan askerî personel (GTS).

serdümen: *ad (<Far. ser* "*baş" ve İt. timone "dümen" ile ser-dümen "gemi dümeni"*) *den.* 1. Dümen kullanmakla görevli bilgili ve deneyimli tayfa. 2. Savaş gemilerinde çavuştan yüksek bir aşamada bulunan er (GTS, KL).

seryaver: (*<Far. ser "baş" ve yāver ile ser-yāver*) Başyaver (GTS).

silah arkadaşı: Birlikte askerlik yapan veya bir savaşa beraber katılan kimselerden her biri (GTS, KL).

subay: (*<Eski Türk. sü "asker" ve bay ile sü bay, ses uyumuyla subay*) Silahlı kuvvetlerin üst sınıfını meydana getiren ve asteğmenden mareşale kadar, orgeneral veya oramirale kadar çeşitli rütbelerde kumandan mevkiinde bulunan askerlerden her biri, *zabit* (GTS, KL).

şehit II: (*<Ar. şehādet "şehit olmak; şâhitlik yapmak">şehid*) (Kutsal bir ülkü veya inanç uğrunda ölen kimse.) Vatan, millet, kutsal bir amaç ve görev uğrunda ölen kimse [*Kelime bu anlamı Türkçede kazanmıştır.*]

tam er: Tam teçhizatlı asker (GTS).

tankçı: Tank kullanan veya tankta savaşan asker (GTS; KL 1200).

tayfa: (*<Ar. ṭā'ife*) *denizcilik* Gemide türlü işlerde çalıştırılan sefer işçisi (GTS, KL).

teğmen: Orduda rütbesi asteğmenle üsteğmen arasında olan, takım komutanlığı yapan subay, mülazım (GTS, KL).

topçu: Top silahını kullanan askerî personel (GTS, KL).

tuğamiral: Deniz kuvvetlerinde, rütbesi albay ile tümamiral arasında bulunan amiral (GTS, KL).

tuğbay: *esk.* Tugay bayı, tugay komutanlığı yapan albay (GTS).

tuğgeneral: (*< tugay generali*) Kara ve hava kuvvetlerinde, rütbesi albay ile tümgeneral arasında bulunan general, liva, mirliva (GTS, KL).

tümamiral: (*<tümen amirali*) Deniz kuvvetlerinde, rütbesi tuğamiralle koramiral arasında bulunan amiral (GTS, KL).

uzatmalı çavuş: Süresi uzatılan çavuş (GTS, KL).

uzman çavuş: Lise ve dengi okullardan mezun olduktan sonra özel bir eğitim sonunda başarılı olarak astsubaylıktan bir alt basamaktaki asker rütbesini alan kimse, uzatmalı çavuş (GTS, KL).

uzman jandarma: Uzman jandarma okulunu başarı ile bitiren, ilk kademedeki çavuştan sekizinci kademedeki çavuşa kadar rütbe alabilen asker (GTS).

üstçavuş: Orduda astsubaylığın ikinci aşaması olan, çavuşla başçavuş arasındaki görevli (GTS, KL).

üsteğmen: Orduda rütbesi teğmenle yüzbaşı arasında olan subay anlamına gelen unvan (GTS, KL).

üstsubay: Binbaşı, yarbay ve albay rütbesindeki subaylara verilen genel ad (GTS, KL).

visamiral: (*<Fr. vice–amiral*) Amirallikten bir önceki rütbede olan deniz subayı; *(tümamiral)* (GTS, KL).

yarbay I: (*<yardımcı albay*) Orduda rütbesi binbaşı ile albay arasında olan subay (GTS, KL).

yaver II: (*<Far. yāver: eskimiş Far. yār+var veya yāvar "yardımcı, arkadaş, dost"*) Devlet ve hükûmet başkanlarının, kumandanların yanında bulunan, emirlerini yazmak ve yerine ulaşmasını sağlamakla görevli subay, emir subayı (GTS, KL).

yazıcı: Orduda yazı işleri ile uğraşan er veya erbaş (GTS, KL).

yedek asker: 41 yaşından itibaren askerlik hizmetleri dışında bırakılan (*41 yaşına kadar olası bir savaş tehdidi ya da seferberlik hâlinde savaşa hazır olan*) asker (GTS, KL).

yedek subay: Askerliği meslek olarak seçmediği hâlde, yurt ödevi için kanunlara göre belli bir süre orduda subay olarak çalışan kimse (GTS, KL).

yüzbaşı: Orduda rütbesi üsteğmenle binbaşı arasında olan subay (GTS, KL).

Askerî Topluluk Adları

alay IV: (*Yun. alayi <Bizans Yunancası allagion* "seferde imparatorun maiyetindeki asker") Genellikle üç tabur ve bunlara bağlı birliklerden oluşan asker topluluğu. *Topçu alayı* (GTS, KL).

avcı hattı: Savaşta düşmana doğru dağılarak ön safta ilerleyen asker topluluğu (GTS).

batarya I: *(<İt. batteria, <Fr. batterie "top takımı, (mec.) vurma çalgılar takımı, pil takımı", <Fr. / Lat. battre "dövmek"*) *En küçük topçu birliği*. Topçu sınıfında bir subayın kumandasındaki ağır silâhlardan, tüfek, motorlu vâsıta, hayvan ve insanlardan meydana gelen ateş birliği (KL).

bindirilmiş kuvvetler: Motorlu taşıtlara bindirilmiş asker birlikleri (GTS).

birlik: Bölük, tabur, alay vb. bir bütün sayılan topluluk (GTS, KL).

bölük: (< böl-ü-k) Taburu meydana getiren ve öbür birliklerin temeli sayılan askerî birlik (KL). Takımlardan oluşan, üçü veya dördü bir tabur oluşturan ve öbür birliklerin temeli sayılan birlik. (GTS).

çadırlı ordugâh: Çadırlarda barındırılan askerî güç (GTS, KL).

çıkarma birliği: Deniz kıyısında çıkarma harekâtı yapmak üzere eğitilmiş, özel yapılmış hafif ve küçük teknelerden kurulmuş askerî birlik (GTS).

çift kol: Aynı yönde ilerleyen, duran veya yürüyen birliklerden ve araçlardan oluşan yan yana iki kol (GTS, KL).

dağ birliği: Dağ şartlarına göre eğitilmiş askerî birlik (GTS, KL).

destroyer: (*<Fr. destroyer <İng. destroyer "1. yıkan, tahrip eden, 2. bir tür savaş gemisi"*) Torpido botlarını batırmakta kullanılan, torpido botlar ortadan kalktıktan sonra 2000-3000 tonluk, çok hızlı giden, ağır silahlarla donatılmış küçük kruvazörler hâlini alan savaş gemisi, *muhrip* (GTS, KL).

dizi V: Saf durumundaki bir kıtada, birbiri arkasında duran erler (GTS, KL).

düzenli ordu: En küçük biriminden en büyük birliğine kadar her türlü donanıma sahip askerî güç (GTS, KL).

filo I: (*<İt. filo <Venedikçe filo "iplik, tel, dizi, sıra")* Bir arada ve bir komuta altında bulunan savaş gemilerinin veya uçaklarının bütünü (GTS, KL).

filotilla: *(<İt. flottiglia "gemi grubu, filo" <İt. flottiglia <İsp. flotilla <flota "filo" + -illa)* Torpidolardan oluşan filo (GTS, KL).

garnizon I: (*<Fr. garnison* "savunma amaçlı olarak bir kente veya kaleye yerleştirilen askerî birlik") Bir şehri savunan veya yalnız orada bulunan askerî birlikler (GTS, KL).

grup IV: (*<Fr. groupe* "*takım, küme")* Çeşitli sınıf veya birliklere bağlı elemanların, belirli bir taktik görevi gerçekleştirmek üzere, tek komutanın emri altında birleştirilmesinden oluşan kıta topluluğu (GTS, KL).

hazır kıta: Gerektiği anda kullanılmak ve görevlendirilmek üzere hazır bulundurulan birlik (GTS, KL).

hazır kuvvet: Hemen harekete geçecek durumda bekleyen askerî kuvvet veya güvenlik güçleri (KL).

ihtiram birliği: (*<Ar. ḥurmet'ten iḥtirām*) (Ar.+ T.) Tören birliği (GTS, KL).

ihtiram kıtası: *Tören birliği*. Devlet erkânını ve askerî erkânı karşılama ve uğurlama törenlerinde selam duruşuna geçen askerî kıt'a (GTS, KL).

ihtiyat kuvvetleri: Savaş sırasında harekâtın gelişmesine etkide bulunmak için her an savaşa girebilecek biçimde hazır bulundurulan birlikler (GTS, KL).

ileri karakol: Keşif ve gözetleme amacıyla sınıra yakın, en uç noktada bulunan birlik (GTS, KL).

istihkâm sınıfı: Savaş için gerekli köprü, yol ve siperleri yaparak, tahrip, engelleme gibi hizmetler görerek savaşan birliklerin hareket ve savunma gücünü artıran askerî sınıf (GTS; KL 578)

kalpgâh II: (*<Ar. ḳalb ve Far. yer bildiren -gāh ekiyle ḳalb-gāh*) Ordunun sağ ve sol kanatları arasında yer alan ve komutan ile çevresindekilerin bulunduğu merkez birliklerden oluşan bölüm (GTS, KL).

kanat IX: Savaş düzenindeki ordunun iki yanından her biri, *cenah* (GTS, KL).

kara kuvvetleri: 1. Bir ülkeyi karadan gelecek saldırı ve tehlikeye karşı korumak amacı ile kurulan askerî teşkilat. 2. Silahlı kuvvetler içinde yer alan kara ordularının tümü (GTS, KL).

keşif kolu: Düşmanın durumunu anlamak, arazi ve yollar hakkında bilgi toplamak için gönderilen kol (GTS, KL).

kıta II: (*<Ar. ḳiṭ'a "parça, bölük*") Askerlerin bir komutanın emrinde bir araya gelmesinden oluşan birlik (GTS, KL).

kıtaat (*<Ar. ḳiṭ'a'nın çoğul eki -āt almış şekli ḳita'āt*)*esk.* Asker birlikler (GTS, KL).

kolordu: Değişik sayıda tümen ve savaş destek birliklerinden kurulu büyük askerî birlik (GTS, KL).

komando I: (*<Fr. commando <İng. commando "özel eğitim görmüş birlik" <Port. <Afrikans*) Özel yetişmiş askerlerden oluşan birlik (GTS, KL).

kuvvet: (*<Ar. ḳwy kökünden ḳuwwa(t)* "güç") Bir ülkenin silahlı gücü (GTS, KL).

levazım III: (*<Ar. lzm kökünden lāzime'nin çoğul şekli levāzim*) Ordunun lojistik hizmetinde bulunan bütün malzeme veya bu malzemeyi sağlayan bölüm (GTS, KL).

levazım bölüğü: Levazım işleriyle uğraşan askerî birlik (GTS, KL).

levazım sınıfı: Orduya yiyecek, giyecek sağlamak, donatım için gerekli maddeleri tedarik etmek, depolamak, dağıtmak vb. işleri yürütmekle görevli asker sınıfı (KL 742).

manga I: (*<Alm. manga <İt. banco*) Orduda en küçük askerî birlik. On kişilik asker birliği (GTS, KL).

mekanize birliği: Savaş ve ulaştırma araçlarıyla donatılmış birlik (GTS).

mekanize birlik: Motorlu ve zırhlı araçlarla donatılmış olan birlik (KL).

mekanize *sf.* (*<Fr. mécanisé* "makina işleyişi") Savaş ve taşıma gereçleriyle donatılmış (kıta veya birlik) (GTS, KL).

motorize: *sf.* (*<Fr. motorisé <moteur* "1. hareket ettiren, 2. hareket üreten aygıt") Motorlu taşıtlarla donatılmış (kıta veya birlik) (GTS, KL).

muhafız alayı: Devlet başkanlarını, kralları korumakla görevli askerî birlik (GTS, KL).

mürettebat: *(<Ar. rtb kökünden murattab "tertip edilmiş, düzenlenik, sıralı" ve çoğul eki -āt ile murettebāt*) [*Türkçede türetilmiştir.*] 1. Gemi, uçak vb. taşıtlardaki görevlilerin tümü. 2. Bir iş için görevlendirilmiş özel birlik (GTS, KL).

onur kıtası: Tören birliği (GTS).

ordu donatım: Silahlı kuvvetlerin savaş araç - gereç vb. gereksinimlerini sağlamakla görevli sınıf (GTS).

öncü IV: Yürüyüşte kolun ilerisinden giden kıta, pişdar, *artçı karşıtı* (GTS, KL).

paraşüt birlikleri: *Paraşütçü birlikler* (GTS).

paraşütçü birlikler: Paraşütle iniş yapmak için yetiştirilmiş asker birlikleri, paraşüt birlikleri (GTS).

piyade I: (*<Far. piyāde*) Yaya olarak savaşan askerlerin oluşturduğu sınıf (GTS, KL).

sağ cenah: *esk.* Sağ kol (KL).

sağ kol: Ordunun sağ tarafındaki kısım (GTS, KL).

seferber: *sf.* (*<Ar. sefer ve Far. ber ile sefer-ber*) Savaşa hazırlanmış veya girmiş (*askerî birlik*) (GTS, KL).

süvari alayı: Atlı askerlerden oluşan alay (GTS).

süvari bölüğü: Altı askerlerden oluşan bölük (GTS).

süvari sınıfı: Harekât ve manevra yeteneğini at üstünde gerçekleştiren, aynı zamanda piyade gibi de görev yapan askerî sınıf (GTS).

şeref kıtası: Devlet başkanlarının, yüksek aşamada devlet adamları ve kumandanlarının karşılanma ve uğurlanmalarında hazır bulunan tören kıtası.

tabur I: (*Kökü kesin olarak belli değildir. ?; Macarca tabór* ?) Dört bölükten kurulan, bir binbaşının komutasındaki asker birliği (GTS, KL).

takım: Bölüğü oluşturan birliklerden her biri (GTS, KL).

tim: (*<İng. team*) Güvenlik güçlerinde belirli bir iş veya hizmeti başarabilecek güçteki en küçük birlik (GTS, KL).

tören birliği: Devlet büyüklerini, yüksek makamlardaki kumandanları karşılamak ve uğurlamakla görevli birlik, ihtiram birliği, ihtiram kıtası, *onur kıtası* (GTS).

tugay: Alayla tümen arasındaki askerî birlik, *liva* (GTS, KL).

tümen: *On bin*. Tugayla kolordu arasında yer alan birlik, fırka. On bin erden oluşan asker kuvveti (GTS, KL).

vurucu güç: Silah gücü yüksek, özel eğitim görmüş askerî birlik, vurucu tim (GTS).

yan II: Savaş düzenindeki ordunun iki kanadından her biri (GTS).

yancı: Düşmana karşı ilerleyen bir kuvvetin yandan gelebilecek baskınlardan korunmak amacıyla oluşturduğu emniyet birliği (GTS).

yürüyüş kolu: Belli bir bölgeye ulaşmak veya bulunulan bir bölgeden ayrılmak amacıyla bir kumanda altında, düzenli yürüyüş yapan piyade, zırhlı veya motorlu birliklerin tümü (GTS).

zırhlı birlik: Hareket yeteneği yüksek, ateş gücüne sahip, zırhla korunan savaş araçlarıyla donatılmış silahlı kara kuvveti, zırhlı güç, zırhlı kuvvet (GTS).

zırhlı güç: Zırhlı birlik (GTS).

zırhlı kuvvet: Zırhlı birlik (GTS).

Askerî Yer Adları

acemi birliği: 1. Acemi askerlere eğitim yaptırılan yer. 2. Acemi erlerden oluşan birlik (GTS, KL).

açık ordugâh: Kırda kurulan ordugâh (GTS).

açık şehir: Düşman saldırısına karşı savunma önlemleri alınmamış, içinde herhangi bir askerî hedef bulunmayan ve bu durumu önceden ilan edilmiş olan şehir (GTS).

asker ocağı: Askerlik ödevinin yapıldığı kışla, ordugâh, tahkimli bölge, gemi, tersane vb. hizmet yerleri (GTS, KL).

askerlik dairesi: Yurttaşları askere alma işiyle görevli olan askerlik şubelerinin bağlı bulundukları bölge dairesi (GTS, KL).

askerlik şubesi: Yurttaşları askere alma işiyle görevli birim (GTS, KL).

ateş hattı: Savaşta en ilerideki birliklerin ellerindeki silahlarla ateş açabilecekleri hat (GTS, KL).

blokhavz: (<*Alm. blockhaus*) İkinci Dünya Savaşı'nda Almancadan dilimize giren ve bir müddet kullanılan, "***küçük istihkâm***" anlamında ***korugan*** karşılığı söz (KL).

cenah IV: (<*Ar. cnḥ kökünden cenāḥ*). Kanat (GTS, KL).

cephanelik: Cephane saklanan depo veya korunaklı yer (GTS; KL 191).

cephe gerisi: Bir savaşta ateş hattının gerisindeki alanlar (KL 191).

cephe IV: (<*Ar. cebhe*) Üzerinde savaşın sürdüğü bölge (GTS, KL).

debboy: (<*Fr. dépôt*) *esk.* Depo (*Askerî eşya ambarı için kullanılır*.).

deniz kuvvetleri: Bir ülkeyi denizden gelecek saldırılara karşı korumak için oluşturulan askerî kuruluşlar (GTS, KL).

deniz üssü: Stratejik bölgelerde deniz kuvvetlerinin harekâtları yönettiği ve birimlerini konuşlandırdığı askerî merkez (GTS, KL).

Depo III: (<*Fr. dépôt*) Ordu mallarının saklandığı, bakımlarının yapıldığı yer, *debboy* (GTS, KL).

esir kampı: Savaşta tutsak olanların toplu olarak gözetim altında bulundurulduklarını yer (GTS, KL).

garnizon II: (<*Fr. garnison*) Askerî birlik veya askerî kurumların bulunduğu yer (GTS, KL).

harbiye II: (Mekteb-i Harbiyyeden kısaltma yoluyla) Subay yetiştiren askerî yüksekokul, Kara Harp Okulu (GTS, KL).

harp akademisi*:* Türk Silahlı Kuvvetleri için kurmay subay ve kumandan yetiştiren okul (GTS; KL 476).

harp dairesi: Ordunun savaş esnasında ihtiyacı olan şeylerin sağlanmasıyla görevli daire. [*Bu iş şimdi ordu ikmal ve tedarik dairesince yapılmaktadır*.] (KL 476).

harp okulu: Türk Silahlı Kuvvetlerine subay yetiştiren yüksek okul, *Harbiye* (GTS; KL 476).

hava üssü: Askerî havacılıkla ilgili plan ve programları düzenleyen merkez (GTS, KL).

istihkâm I: (*<Ar. ḥukm > iḥkām "sağlamlaştırmak"tan istiḥkām*) Düşman saldırısını durdurmak, düşmana karşı savunma yapmak amacıyla düzenlenmiş yer. Savaş alanının ötesinde berisinde yapılan sığınaklar (GTS, KL).

jandarma karakolu: Güvenliği sağlamakla görevli jandarmanın görev yaptığı bina (GTS).

karargâh : (*<Ar. ḳarār* ve *Far. yer bildiren -gāh* ekiyle *ḳarār-gāh*) 1. Bir birlik veya kurumun, kumandan ile yardımcı şube ve bölümlerinden oluşan kuruluş. 2. Ordunun uzun bir süre veya geçici olarak konakladığı yer (GTS, KL).

kazamat: (*<Fr. casemate <İt. casamatta "1. kale suru içinde kemerli ve korunaklı oda, 2. harp gemilerinde topların yerleştirildiği zırhlı yuva"*) Obüslerden, bombalardan korunmak için yerin altına kazılmış siper (GTS, KL).

kışla: (*<Eski Türk. kışlaġ < kışla-mak*) Askerlerin toplu olarak barındıkları yapılar bütünü. *Askerlerin barınması için yapılan büyük bina* (GTS, KL).

korugan II: (*< koru-gan*) Delik ve mazgallarından dışarısı gözetlenebilen ve rahatça ateş edilebilen sağlam yapılmış savunma yeri, *blokhavz*.

köprübaşı I: İlerlemek için çıkılan elverişli kıyı veya tutulan önemli nokta (GTS).

kuruluş V: Bir sefer kuvvetini oluşturan birliklerin yapısı (GTS).

kuvvet komutanlığı: Kara, deniz ve hava kuvvetleri komutanlıklarından her biri (KL 721).

manga II: Savaş gemilerinde deniz erlerinin yattığı koğuş (GTS, KL).

mayın tarlası*:* Karada veya denizde mayınlanmış, mayın döşenmiş yer (KL 779).

mayın tarlası: Mayın vb. patlayıcı maddelerin döşendiği veya çokça bulunduğu yer (GTS, KL).

menzil IV: (*<Ar. nzl kökünden nuzūl "inmek, konmak, konaklamak"tan menzil*) Bir merminin ulaşabildiği uzaklık, *erim* (GTS, KL).

menzil sahası: Cephe gerisi (KL 798).

mevzi II: (*<Ar. vaẓ' "koymak, bir şeyi bırakmak"tan mevżi'*) Bir askerî birliğin yeri veya bu birlik tarafından ele geçirilen bölge (GTS, KL).

müstahkem mevki: Türlü savunma tesislerini kapsayan bölge. (GTS, KL).

nizâmiye kapısı: Kışlalarda, gazinolarda herkesin girip çıktığı büyük kapı, cümle kapısı (KL 937).

nizâmiye karakolu*:* Nizamiye kapısında nöbet tutan askerî karakol (KL 937).

nizamiye: (*<Ar. nẓm kökünden niẓāmi*'den *niẓāmiyye*) [*Anlamları Türkçede kazanmıştır.*] 1. Askerlik dairesi. 2. Kışla, garnizon ve bazı kuruluşların girişi (GTS, KL).

ordu merkezi: Ordu karargâhının bulunduğu yer (GTS, KL).

ordugâh: (*ordu ve Fars. yer bildiren -gāh ekiyle ordu-gāh*) Ordunun konakladığı yer (GTS, KL).

rampa IV: (*<İt. rampa* <Fr. *rampe "gemi gemiye bindirme*") Füzelerin havaya fırlatılmak için üstüne yerleştirildikleri eğik destek (GTS, KL).

savaş alanı: Savaş olan yer, meydan (GTS, KL).

sığınak: Özellikle hava bombardımanlarından korunmak için yapılmış yer (GTS, KL).

silahhane: (*<Ar. silāḥ + Far. ḫāne*) Silahların saklandığı, korunduğu yer.

siper IV: (*<Far. siper/sipar/ispar* "*kalkan*") Askerlerin savaşta vurulmamaları ve rahat ateş edebilmeleri için kazılmış, üstü açık hendek (GTS, KL).

şehitlik II: Şehitlerin gömüldüğü mezarlık, *meşhet* (GTS, KL).

tabur IV: Savaş zamânında sığınılacak yer, müstahkem mevki (KL).

tabya: (*<Ar. 'by kökünden ta'biye "askeri hazırlamak")* Bir bölgeyi savunmak için yapılan ve silahlarla güçlendirilen yapı (GTS, KL).

talimgâh: (*<Ar. ta'lim ve Fars. yer bildiren -gāh ekiyle ta'lim-gāh*) Çeşitli uzmanlık dallarına gerekli olan uzman, öğretici vb.ni yetiştirmek amacıyla uygulamalı olarak eğitim ve öğretim vermek için oluşturulmuş askerî kuruluş (GTS, KL).

talimhane: (*<Ar. ta'lim ve Fars. ḫāne "ev, yer" ile ta'lim-ḫāne*) *esk.* Eğitim alanı (GTS, KL).

tarafsız bölge: Savaşta iki taraf yetkilileri veya kumandanları tarafından verilen kararla oluşturulan askerden arınmış bölge (GTS).

üs III: (*<Ar. uss*) Bir askerî harekâtta birliklerin gereksinim duyduğu her türlü gerecin toplandığı, dağıtıldığı bölge (GTS, KL).

Askerî Araç, Silah, Eşya, İşaret Adları

ağır makineli: Kundak üzerine oturtulmuş, mermisi özel boyutlarda olan, etkili ateş gücüne sahip tüfek veya top (GTS).

ağırlık: Orduda bir birliğin cephane, yiyecek ve eşya yükleri (GTS).

alev makinesi: Düşman üzerine alevli sıvılar püskürten taşınabilir alet (GTS).

apolet : (*<Fr. épaulette*) 1.Subaylarda rütbeyi göstermek için üniformaların omuzlarına takılan işaretli parça, omuzluk. 2. Giysilerin omuzlarına süs olarak takılan parça (GTS, KL).

asker tayını: Erlere verilen azık (GTS, KL).

askerlik hatırası: Erlerin askerlik yaparken çektirdikleri hatıra fotoğrafı (KL).

ateşli silah: Patlayıcı madde aracı ile mermi atan top, tüfek vb. silah (GTS).

atom bombası: Atom çekirdeklerinin parçalanması sonucu enerji oluşması temeline dayanan bomba (GTS).

avcı uçağı: Düşman uçaklarını düşürmek için kullanılan uçak (GTS).

barut: (*<Far. bārūd < Yun.*) Ateşli silahla bir merminin atılmasına veya herhangi bir aracın fırlatılmasına yarayan, patlayıcı madde (GTS, KL).

batarya II: Savaş gemilerinde borda topları ve bunların bulunduğu güverte parçası. *Sancak bataryası. İskele bataryası* (GTS).

bazuka: (*<Fr. bazooka <İng. bazooka*) Öz itmeli mermi atan, genellikle zırhlı araçlara karşı yakın savaş sırasında kullanılan hafif silah, roketa [*İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılmıştır*]. (GTS, KL).

beylik tabanca: Ordu veya emniyet mensuplarına görev dolayısıyla verilen tabanca (GTS).

bomba: (*<İt. bomba*) 1. Bir hedefe zarar vermek veya yok etmek maksadıyla atılan veya konan, içi yanıcı, tahrip edici maddelerle doldurulmuş patlayıcı savaş silahı (GTS, KL).

bombardıman uçağı: Bombalama işinde kullanılan uçak (GTS, KL).

cep zırhlısı: Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş gemilerinin ağırlığının sınırlandırılması üzerine Almanlar tarafından yapılan, ağırlığı on bin tonu geçmeyen savaş gemisi (KL 191).

cephane (*<Moğ. cebe "zırh, silah" ve Far. ḫāne "yer, ev" ile cebe-ḫāne'den*) Ateşli silahlarla atılmak için hazırlanan her türlü patlayıcı madde, mühimmat. (*Türkçede anlam daralması oluşmuş.*) (GTS, KL).

çarha / çarka topu: Öncü savaşlarında kuvvetlerin yanlarında taşıyıp kullandıkları hafif top (KL 213).

çelik başlık: Hafif piyade silahlarının, havan ve top mermi parçalarının etkilerine karşı başı korumak için giyilen özel başlık (GTS).

çelik yelek: Kurşun geçirmeyecek şekilde özel olarak yapılmış yelek (GTS, KL).

çıkarma botu: Çıkarma harekâtında kullanılan, çıkarma yerine kadar gemide götürülen özel yapılmış bot (GTS).

çıkarma gemisi: Çıkarma yapılacak kıyıya asker, araç ve cephane taşımaya yarayan, altı düz küçük deniz aracı (GTS, KL).

dağ topu: *esk.* Katır sırtında taşınan küçük top (GTS, KL).

dinamit lokumu: Kauçuk ve jelatin kıvamında olan, nitrogliserin içeren bir dinamit türü (GTS).

dinamit: (*<Fr. dynamite*) Nitrogliserin ile yapılan patlayıcı bir madde (GTS, KL).

el bombası: Elde taşınabilen ve pimi çekilerek ateşlenen küçük tip bomba (GTS).

fişeklik II: Kütüklük. (*İçine şarjöre geçirilmiş tüfek fişeği konulan ve palaska kayışına geçirilen kösele çanta.*)

flama II: (*<İt. flama <Venedikçe flama "1. alev, meşale, 2. dar uzun şerit şeklinde gemi bayrağı" <Latince flammula "gemi bayrağı")* İşaret olarak veya çeşitli amaçlarla kullanılan küçük bayrak. İki veya üç köşeli, küçük boyutlu bayrak (GTS, KL).

füzeatar: Otomatik olarak füze atan silah (GTS, KL).

füzesavar: (*<Fr. fusée ve T. savar ile*) Saldırı nitelikli füzeleri etkisiz duruma getirmek amacıyla üretilen savunma sistemi (GTS, KL).

gambot: (*<İng.* gunboat "bir tür savaş teknesi" <gun "silah" <Norsça (Vikingce) gunnr "savaş") Bugün sahil koruma ve karakol hizmetinde kullanılan, birkaç toplu, küçük boyda bir savaş gemisi çeşidi, *topçeker* (GTS, KL).

gaz bombası: İçinde, atıldığında canlılara zarar verecek gazlar bulunan bomba (GTS).

gülle I: (*<Far. gūle "yuvarlak şey"*) *Top mermisi* [*Eskiden gülleler som demir veya taştan yuvarlak olarak yapılırdı. Şimdiki gülleler ise içinde patlayıcı madde bulunan, bir ucu sivri çelik bir silindir biçimindedir*.] Eskiden som taş veya demirden, yuvarlak bir biçimde yapılırken, günümüzde çelikten silindir biçiminde, bir ucu sivri olarak yapılan top mermisi (GTS, KL).

hafif makineli: Elde taşınabilen mitralyöz (GTS, KL).

havan II: (*<Far. hāven <havan "öğütme kabı"*) Havan topu (GTS, KL).

havan topu: *ad* Kuvvetli atış gücü olan ve aşırma atış yapabilen kısa, yivsiz namlulu top (KL 485).

hidrojen bombası: Ağır hidrojen atomları çekirdeklerinin kaynaşarak helyum durumuna girmesiyle elde edilen, enerji temeline dayanan bomba (GTS).

hücumbot: (*<Ar. hucūm + İng. boat*) Görevi saldırmak olan, torpidolarla donatılmış, keşif ve karakol görevlerini de yapan, çok hızlı, küçük savaş gemisi (GTS).

jet motoru: Yanan gazların bir lüleden yüksek hızla fışkırması sonucunda meydana gelen itme kuvvetinin etkisiyle hareket eden motor (GTS, KL).

jet yakıtı: Jet motorlarında kullanılabilen renksiz benzin (GTS, KL).

jet: *Jet uçağı*. (*<İng. jet*) Jet motoru ile çalışan uçak. Tepkili motorlarla çalışan, özel cihazların çıkardığı gazla basınç sağlanan, hızı çok olan uçak, tepkili uçak (GTS, KL).

kama I: Silâh olarak kullanılan, iki yüzü keskin, ucu sivri, kın içinde bele takılarak taşınır, uzun ve enli bıçak (GTS, KL).

kaput I: (*<Fr. capote*) Asker paltosu (GTS, KL).

karabina: (*<İt.carabina <Fr.carabine*) Namlusu genellikle yivli, kısa ve hafif bir tüfek (GTS, KL).

kariyer II: (*<İng. Carrier <İng. carry "taşımak"+er)* Donanımı çok güvenli, polis veya asker taşıma aracı (GTS, KL).

kartuş I: (*<Fr. cartouche <İt. cartoccio "kâğıt veya kartondan mahfaza*") Merminin arkasından namluya sürülen bezden veya kartondan barut kesesi, *hartu* (GTS, KL).

kılıç: Kın içine konup bir kayışla bele takılan, çelikten yapılmış, eğri veya düz, uzun kesici silah (GTS, KL).

kın: Çakı, bıçak, kılıç vb. kesici âletlerin kılıfı (GTS, KL).

kimyasal silah: İnsan, hayvan ve bitkiler üzerinde zehirli maddelerle ölümcül olaylara neden olan silah (GTS).

kobalt bombası: Kobalttan veya dolaysız olarak radyoaktiflenebilen bir madenden yapılan, hekimlikte kanser tedavisinde kullanılan bomba (GTS).

kokart I: (*<Fr. cocarde "bükülmüş kâğıttan yapılan rozet" <coquart "horoz, horoz ibiği*) Asker şapkalarına takılan ve rengi uluslara göre değişen işaret (GTS, KL).

konvansiyonel silah: Taraflarca gücü, niteliği bilinen ve klasik olarak kabul edilen, nükleer ve kimyasal silah dışında kalan savaş aracı (GTS).

korvet: (*<Fr. corvette "bir tür gemi"<İsp. corbeta veya corveta <Latince corbita "küfecik" <Latince corbis "sepet, küfe" sözcüğünden +et*) Denizaltılara karşı özel olarak silahlandırılan bir çeşit tür savaş gemisi.

kruvazör: (*<Fr. croiseur "bir tür savaş gemisi" <Latince cruciare "çapraz gitmek"*) Deniz yollarını gözetmek, deniz ve hava filolarına kılavuzluk etmek amacıyla topla silahlandırılmış hızlı savaş gemisi.

kumanya III: (*<İt. compagna "1. gemi erzakının saklandığı depo, 2. gemi erzakı" <Latince compania "birlikte ekmek yeme")* [*Denizcilik terimi*] Gemi erzakı (GTS, KL).

kurşun II: (*<Orta Türk*çe *koruġjin, koşūn* [*Oğuzca*]) [*Yabancı bir dilden geldiği anlaşılmaktadır*.] (KL) Tabanca, tüfek gibi hafif silahlarda kullanılan mermi (GTS, KL).

kütüklük: İçine şarjöre geçirilmiş tüfek fişeği konulan ve palaska kayışına geçirilen kösele çanta, *fişeklik* (GTS, KL).

lav silahı: Uzun menzilli, ateşli bir silah türü (GTS).

levazımat II: (*<Ar. levāzim'dan çoğul eki -āt* ile *levāzimāt*) Askerî araç gereçlerin tümü (GTS, KL).

makineli tabanca: *Bir tür otomatik silah*. Ardı ardına mermi atabilen otomatik tabanca.

makineli tüfek: Pek çok mermiyi birbiri ardınca atabilen bir çeşit otomatik silâh, mitralyöz (GTS, KL).

makineli: Makineli tabanca, tüfek (GTS, KL).

manevra fişeği: Askerî harekâtta kullanılan ve kurusıkı atım yapan fişek (GTS, KL).

mareşallik asası: Mareşallerin tören sırasında ellerinde tuttukları kısa ve üzeri süslü sopa (GTS).

mavzer: (*<Alm. Mauser*) *esk.* Atış hızı dakikada ortalama altı mermi olan ve orduda kullanılan bir tüfek tipi. (*Wilhelm von Mauser (1838-1914) adından türetilmiştir*.) (GTS, KL).

mayın arama tarama gemisi: *denizcilik* Deniz içine döşenmiş mayınları bulmaya yarayan bir aygıtla donanmış gemi. (GTS).

mayın gemisi: Denize mayın dökmek için özel olarak yapılmış gemi (GTS).

mayın: (*<İng. mine "maden ocağı, lağım, yeraltına gömülen patlayıcı" <Latince mina*) Toprak altına, üstüne veya suyun içine yerleştirilen, doğrudan doğruya çarpma veya basınç etkisiyle patlayarak zarara yol açan patlayıcı madde (GTS, KL).

menzil cetveli: *ad* (*<Ar.ad + Ar.ad + iyelik eki*) Topların atış menzillerine göre ayarlanırken ne kadar yükseltileceğini gösteren cetvel (KL 798).

mermi: (*<Ar. mermi < remy "atmak, fırlatmak*") Ateşli silahlarla atılan patlayıcı ve delici madde, kurşun (GTS, KL).

miğfer siperi: Bazı miğferlerde alın kısmında bulunan yatay *siperlik* (GTS, KL).

miğfer: (*<Ar. ġafr "örtmek"ten miġfer*) Başın her tarafını örten zırhlı başlık, *tolga* (GTS, KL).

mitralyöz: (*<Fr. mitrailleuse "makinalı tüfek" <Eski Fransızca mite "Felemenk bakır para birimi"*) Hafif makineli tüfek (GTS, KL).

muylu yatağı: (*<muy+lu, Ar. muḫl "manivela" 'Bir şeyin etrafında döndüğü mil'*) Top kundağının yanlarında bulunan, silah muylularının geçmesi için açılmış delikli bölüm (GTS, KL).

namlu: (*<Far. nāmlū <Yun. lámna veya lamneîon <Lat. lamina "kılıç veya bıçak ağzı, ok temreni"*) [*Halk ağzında lamlı şeklinde de geçer*] 1. Tüfek, tabanca, top vb. ateşli silahların ucunda bulunan boru biçimindeki parça. 2. Kasatura, kılıç, meç, bıçak vb. kesici silahların uzun ve keskin bölümü (GTS, KL).

napalm bombası: Napalm doldurulmuş türlü biçimlerde bomba (GTS).

notam: (*<Fr. notam*) Havacılar ve pilotlar için yayımlanan bülten.

nükleer silah: Nükleer enerji ile yıkım gücü sağlayan silah (GTS).

obüs: (*< Fr. obus*) Yüksek ve alçaktan mermi atabilen kısa namlulu top (GTS, KL).

omuzluk: Apolet (GTS, KL).

palaska: (*<Mac. balaksa <Mac. palack "şişe, matara" <Almanca flasca*) Askerlerin bellerine bağladıkları veya göğüslerine çaprazlama taktıkları, üzerinde fişek, kasatura vb. koymak için yerleri bulunan, genellikle köseleden yapılmış kayış (GTS, KL).

parka I: (*<Fr. parka <İng. parka "Eskimo ve Aleutlara özgü hayvan postu ceket, anorak" <parkha "hayvan postu*") Genellikle askerin açık hava eğitimi ve manevra sırasında giydiği soğuğa karşı koruyucu, başlıklı bir tür üstlük (GTS, KL).

pim: (*<İng. pin*) Makine parçalarını birbirine göre sabit duruma getirip tespit etmeye yarayan küçük ve ince parça (GTS, KL).

pompalı silah: Pompası olan, içindeki mermiyi mekanik olarak veya basınçlı hava yardımıyla fırlatan silah (GTS).

roket: (*Fr. roquette < İng.*) Atış sırasında mekanik olarak yön verilen, yörüngesinin başlangıcında öz itmeli olarak yol alan ve daha sonra yalnız balistik kanunlarına bağlı kalan mermi. (GTS, KL).

roketatar: *Bazuka*. Bomba olarak kullanılan roketleri hedefe atmaya yarayan silah, *füzeatar*.

saatli bomba: İstenilen saatte patlaması önceden ayarlanmış bomba (GTS).

sahra topu: Dağ topu gibi katır sırtında taşınmayıp atlarla çekilen top (GTS, KL).

sakuleta: (*<Rum.*) *esk.* Silindir biçiminde bir demirin içine çivi, cıvata vb. maddelerin doldurulması ile yapılan bir mermi türü (GTS, KL).

salkım IV: Topla atılan demir parçaları (GTS).

salkım topu: *esk.* Çevreye dağılan mermi parçaları atan top (GTS).

sancak: (*Eski Türk. sānç-mak "saplamak"tan sanç-ġak > sanç-ak > sancak*) 1. Bayrak, liva. 2. Çoğunlukla askerî birliklere verilen yazı işlemeli, kenarları saçaklı ve gönderli bayrak. (3. Gemilerin sağ yanı. 4. Osmanlı yönetim teşkilatında illerle ilçeler arasında yer alan yönetim bölümü, mutasarrıflık) (GTS, KL).

savaş gemisi: Özel ve büyük ateş gücüne sahip, korunmak için zırhla kaplanmış gemi, harp gemisi (GTS, KL).

silah: (*<Ar. silāḥ*) Savunmak veya saldırmak amacıyla kullanılan araç (GTS, KL).

silahlık: 1. Kışlada erlerin silahlarını yerleştirip bıraktıkları yer. 2. *esk*. Tabanca, bıçak vb. silahları yerleştirmek için kullanılmış olan, kat kat, enli, meşin kemer (GTS, KL).

sis bombası: Sis oluşturmak için kullanılan bomba (GTS).

sten I: (*<İng. stengun'ın kısaltması sten*) Çapı 9 milimetre olan, İngiliz yapısı, hafif, kullanışı kolay bir tür makineli tüfek (GTS, KL).

su bombası: Su altı bombalarını atmaya yarayan alet (GTS).

sülüs III: (*<Ar. s̱ulus̱ <s̱ls̱ kökünden gelen ṯuluṯ "üçlü, üçte bir, üçlü orantıya dayalı bir tür yazı"*) Erata yolculuklarda indirim sağlayan belge.

süngü: (*Eski Türk. süngü < *süngü < süñ-gü*) 1. Tüfeğin namlusuna takılan ve küçük, düz bir kılıcı andıran büyük bıçak [*Eskiden mızrak ucuna takılanlara da bu isim verilirdi*.] (KL). Tüfek namlusunun ucuna takılan küçük kılıç biçiminde delici silah (GTS).

şarapnel: (*<Fr. shrapnel* <İng. *shrapnel*) Patladığında etrafa küçük parçalar saçan bir tür top mermisi. (*İngiliz general Henry Shrapnel'in (1761-1842) adından türetilmiştir.*) (GTS).

şaryo III: (*<Fr. chariot " <Fr. char "at arabası"1. dört tekerli yük arabası, 2. daktilonun hareketli kısmı" <Latince carrus*) Bazı avcı uçaklarının kalkışını sağlayan fırlatma düzeni (GTS).

tabanca I: (*<Far. ṭamançe – ṭamānçe*) Cepte veya belde taşınan, kısa ve hafif ateşli silah (GTS, KL).

tank I: (*<Fr. tank <İng.*) Zırhlı ve silahlı, tekerlekleri paletli, motorlu savaş taşıtı. (*I. Dünya Savaşı'nda yapılan zırhlı aracın kod adı.*) (GTS).

tanksavar: Tankları hedef olarak seçen ve onları etkisiz hâle getirmek için kullanılan silah (GTS; KL 1200).

tapa II: (*<İt. tappo "tıpa, tıkaç, şişe mantarı*") Top mermisinin ucuna takılan ve mermi atıldıktan sonra patlamasını sağlayan ayarlı başlık (GTS).

taret: (*<İng. turret "silahla donatılmış küçük kule" <Fransızca touret "küçük kule" tour "kule" + et*) Gemilerde ve kalelerde topu ve topçuları korumak için topun, içine alınıp yalnız namlu kısmının kule üzerindeki mazgaldan dışarıya çıkarıldığı çelikten döner kule.

tayın: (*<Ar. taʿyīn*) 1. Asker azığı. 2. Asker ekmeği. 3. Savaş veya seferberlik dönemlerinde vatandaşlara karneyle dağıtılan ekmek (GTS, KL).

tayınat: (*<Ar. ta'yīn "tayın" ve çoğul eki -āt ile ta'yīnāt'tan*) Askere verilen erzak ve yiyecek (KL 1213).

teçhizat: *esk. (<Ar. techiz ve çoğul eki -āt ile techizāt*) Bir şey için gerekli âlet, malzeme ve teferruatın bütünü, *donanım* (GTS, KL).

tomahavk: (*<İng. tomahavk*) 1. Amerikan yapısı güdümlü füzelerin bir türü. 2. Kuzey Amerikalı Kızılderililerinin kullandığı savaş baltası (GTS).

tomar II: (*<Ar. ṭmr kökünden ṭūmār "rulo hâlinde kitap, mecelle")* Topun içini silmekte kullanılan, ucu fırçalı çubuk (GTS, KL).

top VIII: Gülle veya şarapnel atan büyük, ateşli silah (GTS, KL).

top arabası: Sahra topunun oturtulmuş bulunduğu tekerlekli taşıt (GTS, KL).

top mermisi: Top ile atılan sivri uçlu, silindir biçiminde mermi (GTS, KL).

topçeker: 1. Ağır top taşıyan küçük savaş gemisi, gambot. 2. Top çeken (hayvan veya araç) (GTS).

toplu tabanca: Mermileri şarjöre değil bir eksen etrafında dönen top içerisine yerleştirilen tabanca (GTS).

torpido: (*<İng. torpedo < Lat.)* 1. Torpil atmakta kullanılan ve çok hızlı giden küçük savaş gemisi, torpidobot. 2. Baş tarafında patlayıcı madde bulunan ve atıldığı hedefi deniz içinden süratle gidip vuran savaş silahı, torpil (GTS, KL).

torpidobot: (*<İng. torpedo-boat*) Hafif silahlarla donatılmış, torpil atabilen, çok hızlı hareket eden küçük savaş gemisi, torpido (GTS, KL).

tüfek: (*< tüfenk < Far. < tufeng*) Savaş veya avda kullanılan, uzun namlulu ateşli silah (GTS, KL).

tüfeklik: 1. Kışla gibi yerlerde tüfekleri düzenli bir biçimde koymak için yapılmış yer. 2. Tüfek kılıfı.

uçaksavar: Hava hedeflerine karşı kullanılan silahlara verilen genel ad (GTS, KL).

yangın bombası: Yangın çıkarmak için yapılan özel bir bomba (GTS).

yıldız tabya: Girintili ve çıkıntılı yapısıyla yıldız meydana getiren tabya (GTS).

yüzbeşlik: Topçulukta ağır bombardımanda kullanılan bir top türü (GTS).

Askerî Durum ve İfade Adları

abluka: (*<İt. abloco <Fr. blocus "bahriyede bir limanı giriş çıkışı keserek muhasara etme"<Hollandaca bloc-huis "müstahkem mevki, karakol") Kuşatma* (GTS; KL 2).

alaya çıkmak: Askerî bir okulda başarı gösteremeyerek kıtaya gönderilmek (GTS).

amfibi harekât: Kara ve deniz araçlarıyla yapılan manevra (GTS).

amirallik: Amiral olma durumu, amiral rütbesi ve görevi (KL 53).

apoletleri sökülmek: İşlediği bir suçtan dolayı askerlikten çıkarılmak, rütbesi geri alınmak veya daha aşağı bir rütbeye indirilmek (GTS; KL 60).

artçı: Yürüyüş durumunda bulunan bir askerî birliğin güvenliğini sağlamak için arkadan gelmek üzere bırakılan kıta, dümdar, öncü karşıtı (KL).

asker kaçağı: Vatani görevi olan askere gitmeyen, askerlikten kaçan kişi (GTS, KL).

askerî ambargo: Bir ülkeyi cezalandırmak amacıyla askerî alanda yaptırım uygulama (GTS).

askerlik çağı: Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı her erkeğin 20 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci gününden başlayarak 41 yaşına girdiği yılın ocak ayının birinci gününde biten dönem (GTS, KL).

askerlik hizmeti: Askerlik (GTS, KL).

askerlik yoklaması: 1. Askerlik yaşı gelmiş olanların askerlik şubeleri tarafından nüfus kayıtlarının belirlenmesi ve askere ilk kez çağrılması işlemi. 2. Askerlik yapmış kişilerin belli bir yaşa kadar yaptırmak zorunda oldukları durum tespiti işlemleri (GTS, KL).

askerlik: Asker olma durumu, askerlik hizmeti, bayrak altı, askeriye (GTS, KL).

ateşkes: (*<Far. āteş ve Türk. kes-mek fiilinin emir kipinin kalıplaşmasıyla ateş kes*) Savaşan kuvvetlerin yaralıları ve ölüleri kaldırmak, müzâkerelere girişmek gibi acil ve önemli

sebeplerle anlaşmaya vararak çarpışmaları durdurması, ateş kesme, bırakışma, *mütareke* (GTS, KL).

bakaya I: (*<Ar. bḳy kökünden baḳiyye "geri kalan, artan"ın çoğul şekli beḳāyā*) Askerlik çağına girenlerden son yoklamalarını yaptırarak askerlik kararı aldırdıkları hâlde çağrıldıklarında gelmeyen veya gelip de kıtalarına gitmeden toplandıkları yerlerden ayrılanlar (GTS, KL).

bakaya kalmak*:* Herhangi bir sebepten dolayı askere gitmesi gecikmiş olmak (KL 107).

balistik: (*<Fr. balistique "top veya mermi atımı bilimi*") 1. Ateşli silahlarda barut gazının basıncı ile fırlayıp hedefe varıncaya kadar merminin havadaki hareketini inceleyen bilim. 2. Mermi çekirdeği üzerindeki fiziksel değişimleri inceleyerek merminin çıktığı silahın tanımlanmasını sağlayan işlem.

bar ateşi: Baraj ateşi (GTS).

baraj ateşi: Bataryanın yoğun yaylım ateşi, bar ateşi (GTS).

başkumandanlık: Başkomutanlık (GTS, KL).

batarya ateşi: Bir bataryadaki topların birden ateş etmesi (KL 122).

bayrakaltı: Askerlik (GTS).

bedel tutmak: Para ile kendi yerine askerlik hizmetini görecek bir kimse tutmak (KL 127).

bedel vermek: Askerlik hizmetini kısa yapmak veya hiç yapmamak için devlete tayin edilen miktarda para ödemek (KL 127).

bedel: (*<Ar. bdl kökünden gelen badal/bedel "eşdeğer, karşılık"*) Askerlik yapmamak veya yapılacak süreyi kısaltmak isteyenlerin devlete ödedikleri para (GTS, KL).

bedelcilik: *esk.* Askerlerin tayın pusulalarını toplayıp satmak suretiyle ticaret yapma işi (KL 127).

bedelli askerlik: Askerlik çağına gelmiş gençlerin belirlenen miktardaki parayı ödeyerek yaptıkları kısa süreli vatani görev (GTS, KL).

bırakışma: Ateşkes (GTS).

binbaşılık: 1. Binbaşı olma durumu. 2. Binbaşının rütbesi. 3. Binbaşının görevi (GTS, KL).

bindirme: Çıkarma harekâtına katılacak birliklerin, çıkarma yerine gitmek için kendilerine ayrılan deniz araçlarına binmeleri (GTS).

bombardıman: (*<Fr. bombardement*) 1. Topa tutma. 2. Bombalama.

bozgun: Savaşta yenilme, *yenilgi*, mağlûbiyet, hezimet (GTS, KL).

cansız hedef: İnsan ve hayvan dışında ateş etmek için seçilen hedef (GTS).

cebri yürüyüş: Bir yere kuvvet yetiştirmek veya düşmandan önce varmak için yapılan hızlı yürüyüş (GTS, KL).

celp I: (*<Ar. clb kökünden celb/calb "getirme, (mal, hayvan) nakletme*, (*ticari eşya*) *ithal etme*") Askerlik görevini yapmaya çağırma (GTS, KL).

cenk eri: Kahraman, savaşçı, muharip (KL).

cenk: *esk.* (<*Far. ceng*) Silahlı çatışma, savaş, harp, muharebe, *kıtal* (GTS, KL).

cep IV: (<*Ar. cyb kökünden ceyb "yaka, yaka açıklığı"*) Savaş alanında düşmanın geriletilmesiyle ortaya çıkan taktik durum, *çökertme* (GTS, KL).

cephe açmak: Savaş olmayan bir bölgede, savaşa hazırlanmak ve başlamak (KL 191).

cephe bozulmak: Savaşan bir ordunun cephesi düşman tarafından yarılmak (KL 191).

cepheden cepheye koşmak: Durmadan değişik cephelerde savaşmak, yılmak bilmemek (KL 191).

cidal I: *esk.* (<*Ar. cedel "şiddetle tartışmak"tan cidāl*) Savaş, cenk, kavga (GTS, KL).

çarha (çarka) **çengi**: İleri birliklerce yapılan çevirme savaşı (KL 213).

çark II: (<*Far. çarḫ* > *çerḫ*) Herhangi bir askerî birliğin, biçimini ve düzenini bozmadan kanatlarından biri çevresinde dönüp yön değiştirmesi (GTS, KL).

çarpışma: Öncülerin veya küçük birliklerin yaptıkları küçük savaşma. *Küçük çapta muhârebe, silahlı çatışma, müsâdeme*

çatal kundak: Açıldığında V biçiminde olan iki ayaklı top kundağı (GTS).

çatışma: *Silahlı çarpışma, müsademe.* Savaş maksadıyla düşmana karşı ilerleyen bir birliğin karşı tarafın keşif ve güvenlik kollarıyla arasındaki ilk silahlı vuruşma (GTS, KL).

çekilme: Bir ordu veya birliğin savaşa girmeden önce zaman kazanmak, düşmandan sıyrılmak, şartları kendi lehine çevirmek, başka yerler için kuvvet ayırmak gibi maksatlarla geriye doğru hareket edip düşmandan uzaklaşması. *Savaşta, bir ordunun veya bir birliğin düşmandan ayrılmak için yaptığı davranış, ricat* (GTS, KL).

çete savaşı: Küçük asker birlikleri veya çeteler tarafından düşmanı yıpratmak için her türlü yola başvurarak yapılan savaş (GTS).

çevirme: Uzaktan dolaşıp düşmanın yan gerilerine düşerek onu istemediği bir durumda dövüşmek zorunda bırakma, sarma, *muhasara* (GTS, KL).

çıkarma harekatı: Düşman işgalinde olan bir kıyıya, güvenli bir köprübaşı kurmak amacıyla düzenlenen ve çeşitli birliklerin görev aldığı *askerî harekât* (GTS, KL).

çıkarma: Düşman kıyılarına gemi, bot vb.'nden asker indirme, asker çıkarma (GTS, KL).

çıkış yapmak: Uçak herhangi bir görevle havalanmak (GTS).

çiğden vermek: Yiyecek karşılığını para olarak ödemek (GTS).

çökertme III: Cep (GTS).

çözülme: Savaşta, gerideki savunma hattına çekilmek isteyen birliğin düşmandan sıyrılması.

çürük (*çürüğe*) çıkmak: Sağlık durumunun elverişsiz olması yüzünden askerlik ödevinden bağışlanmak.

çürük raporu: Kişinin askerlik görevine elverişli olmadığını gösteren, askerî hastanelerce verilen rapor (GTS).

çürük: Yoklama sonucunda sağlık durumunun askerliğe elverişli olmadığı belirlendiği için sürekli veya geçici olarak askerlikten çıkarılan kimse (GTS, KL).

dağılma II-III: Sınırlı bölgelere toplanmış birlik, gereç ve kuruluşların düşman saldırısına karşı daha iyi korunmalarını sağlamak amacıyla birbirlerinden uzaklaştırılmaları. Bir hedefe aynı silahla atılan mermilerin, barut haklarının ve başka şartların değişmesi yüzünden ayrı ayrı noktalara vurması (GTS).

dâhilî harp: İç savaş (GTS, KL).

derinlik VII: Yanaşık veya dağınık düzende bulunan bir birliğin en ileride olan kısmının başından, en geride bulunan kısmının sonuna kadar olan uzaklık (GTS).

destek IV: (*<Far. dest "el" ve küçültme ekiyle dest-ek*) Bir birlik için sağlanan yardım veya koruma (GTS, KL).

dış çizgiler durumu: Ayrı ayrı birliklerin çevreden merkeze ulaşan yollarla düşman üzerinde birleşmesi (GTS).

donatı: Teçhizat (GTS).

duraklama II: İlerlemekte olan bir birliğin, vakitsiz, yersiz ve düzensiz olarak yürüyüşünü durdurması (GTS, KL).

erbaşlık: Erbaş olma durumu (GTS, KL).

erlik II: Er olma durumu (GTS, KL).

esas duruş: Dimdik, kımıldamaksızın durma, esas vaziyet (GTS, KL).

esas vaziyet: *esk*. Esas duruş (GTS, KL).

esas vaziyete geçmek: Hazır ol durumunu almak (GTS).

falya çivilemek: Düşmana terkedilmeye mecbur olunan topları, işlememesi için falya deliğine çivi tıkamak suretiyle battal etmek (KL 368).

gazilik: Gazi olma durumu. Gazi unvanı (GTS, KL).

gece uçuşu I: 1. Askerî amaçla uçakların geceleyin yaptığı uçuş (GTS).

gedik açmak: Düşman mevzilerindeki zayıf bir noktadan giriş yeri açmak (GTS, KL).

generallik: 1. General rütbesi. 2. General olan kimsenin görevi ve makamı (GTS; KL 413).

geri çekilme: Savaşı daha elverişli şartlarda sürdürmek amacıyla bir askerî birliğin başka bir mevzi veya bölgeye hareket etmesi, *ricat*.

geri hizmet: Askerlik mesleğinin savaşta veya askerî harekâtta, yol, haberleşme, sağlık, yiyecek, içecek, silah sağlama vb. çok yönlü hizmetleri en akılcı, etkili ve seri bir biçimde plan ve programa bağlayıp uygulayan hizmetler bütünü, ikmal, lojistik (GTS, KL).

gez göz arpacık: Tüfekle yapılan atışlarda daha iyi nişan almak için kullanılan bir ifade (GTS).

harbe girmek: Başka bir devletle savaş hâline geçmek, çarpışmaya girmek (KL 476).

harbiye I: (*<Ar. ḥarbī "savaşla ilgili"den ḥarbiyye*) Savaşla ilgili işler (GTS, KL).

harekât II: (*<Ar. ḥrk kökünden ḥareket*'in çoğul eki *-āt* almış şekli *ḥarekāt*) Belli bir amaç gözetilerek bir askerî birliğe yaptırılan manevra, çarpışma, çevirme, kovalama vb. işler (GTS, KL).

harp açmak: (*Bir devlet diğer bir devlete karşı*) Savaş durumuna geçtiğini resmen bildirmek, savaş açmak (KL 476).

harp çıkmak (*patlamak*): Devletler birbiriyle savaşa tutuşmak (KL 476).

harp: (<*Ar. ḥarb*) Devletlerin birbirleriyle diplomatik münasebetlerini keserek yaptıkları silahlı çarpışma, savaş, *cenk* (GTS, KL).

harp: (<*Ar. ḥrb kökünden ḥarp*) Savaş (GTS, KL).

hazır ol duruşu: Vücudun baş dik, göğüs ileride, omurga ve bacaklar gergin, topuklar bitişik, kollar doğal yerinde, avuçlar uyluklarda olarak ayakta bulunduğu durum (GTS).

iç harp: İç savaş (GTS, KL).

iç savaş: Bir ülke içinde çıkan savaş, iç harp, dâhilî harp (GTS, KL).

içtima I: (*<Ar. cm' kökünden cem' "toplamak, biriktirmek"ten ictimā' "toplanma, toplantı, topluluk")* Askerlerin silahlı ve donatılmış olarak toplanmaları (GTS, KL).

ihtiram duruşu: Saygı duruşu (GTS, KL).

ikmal III: (<*Ar. kml kökünden kemāl* "tam olmak"tan *ikmāl*) Geri hizmet (GTS, KL).

imha ateşi: Bir savaşta düşman ordusunu yok etmek amacıyla karadan, havadan ve denizden açılan ateş (GTS, KL).

istihkâm II: İstihkâm işleriyle uğraşma, *istihkâmcılık* (GTS, KL).

istihkâmcılık: Orduda istihkâm sınıfının yaptığı iş (GTS; KL 578).

it dalaşı: İki ülkeye ait savaş uçaklarının birbiri çevresinde burgu gibi dönüşlerle taciz için manevra yapması (GTS).

jet yorgunluğu: Uçuş sonrasında kıtalar arası zaman farkından oluşan biyolojik ritim bozukluğu (GTS).

kademe II: (<*Ar. ḳdm kökünden ḳademe*) Motorlu araçların bakım ve onarım işlerinin yapıldığı birim, bakımevi (GTS, KL).

kalk borusu: *denizcilik* Bir kıtayı veya bir gemideki tayfaları uyandırmak için belirli saatte boru ile verilen işaret (GTS).

kamuflaj: (<*Fr. camouflage*) *Gizleme*. Gizlemek amacıyla görünüşünü değiştirme (GTS, KL).

karartma: Savaş durumunda düşman uçaklarından korunma amacıyla ışıkları örtme veya söndürme biçiminde alınan önlemlerin bütünü (GTS, KL).

karavana borusu: Yemek vaktinin geldiğini bildiren boru sesi (GTS).

kaz adımı: Dizi kırmaksızın ve ayağı sert bir biçimde yere basarak yürüme biçimi (GTS).

kol nizamı: Mangaların yan yana veya arka arkaya dizilişinde kişiler arasında bir kol boyu mesafe bırakılması durumu (GTS, KL).

kol XI: Kanat (GTS, KL).

komut: (*komuta'dan* [?]) Askerlere, izcilere, öğrencilere beden eğitimi çalışmalarında veya bir tören sırasında bir durumdan başka bir duruma geçmeleri için verilen *buyruk, emir* (GTS, KL).

komuta: (*kumanda kelimesine benzetilerek yapılmış*.) Askerî birliği ve onunla ilgili işleri yönetme görevi, kumanda (GTS, KL).

komutanlık: Komutanın görevi veya makamı, kumandanlık (GTS, KL).

konuş II: Bütün imkânlar göz önünde tutularak kara, hava ve deniz birliklerinin yerleştirilmesi biçimi (GTS, KL).

konuşlandırmak: Savaş araç ve gereçlerini stratejik bir bölgede yerleştirmek (GTS, KL).

konuşlanma: Konuşlanmak işi (GTS, KL).

konuşlanmak: Belli bir yere veya bölgeye mevzilenmek (GTS, KL).

koramirallik: 1. Koramiralin rütbesi. 2. Koramiralin makamı ve görevi (GTS, KL).

korgenerallik: 1. Korgeneral olma durumu. 2. Korgeneralin rütbesi. 3. Korgeneralin görevi (GTS, KL).

kumandanlık: 1. Kumandan olma durumu. 2. Kumandan olan kimsenin görevi, komutanlık. 3. Kumandanın bulunduğu askerî daire. 4. Orduda kumanda edenlerin bütünü (KL 711).

kurası olmak: O yıl askerlik çağına girenlerden olmak (GTS).

kurmaylık: Kurmay olma durumu (GTS, KL).

kurşun atmak: Silahla ateş etmek, mermi atmak (KL).

kurşun erimi: Bir merminin ulaşabileceği mesafe (KL).

kurşun sıkmak: Silahla ateş etmek, mermi atmak (KL).

kurşun yağmuruna tutmak: Durmadan üzerine ateş etmek (KL).

kurşun yemek: Vurulmak, vücuduna kurşun isabet etmek (KL).

kurşuna dizmek: Biri hakkında verilen ölüm cezasını karşıdan üzerine atılan kurşunlarla yerine getirmek (KL).

kuşatma: Bir ülkenin veya bir yerin dış dünya ile olan her türlü bağlantısını kuvvet kullanarak kesme, abluka, *ihata*, *muhasara* (GTS, KL).

levazımcılık: Levazım sınıfından olan kimsenin işi (KL 742).

lojistik dairesi: Askerlikte geri hizmetlerin görüldüğü bölüm (KL).

lojistik hizmet: Savaşta veya barışta askerlik mesleğinin çok yönlü ihtiyaçlarını yerine getirme (GTS, KL).

lojistik I-II: (*<Fr. logistique "askerî birliklerin beslenme ve barınması (esk.), ulaşım ve barınma hizmetleri" <Fr. loger "barındırmak" veya Fr. loge "barınak*") 1. Geri hizmet. 2. *sf.* Geri hizmetle ilgili (GTS, KL).

manevra yapmak II: Askerî birliklerin savaş denemesi yapması

manevra: (*<İt. manovra <Fr. manoeuvre "1. (gemide) dümen tutma, 2. herhangi bir mekanizmayı yönetme"*) 1. Bir aletin işleyişini düzenleme, yönetme işi veya biçimi. 2. Geminin bir yere yanaşmak veya bir yerden çıkmak için yaptığı hareket. 3. Tatbikat (GTS, KL).

mareşallik 1. Mareşal olma durumu, müşirlik. 2. Askerlikteki en yüksek rütbe (GTS; KL 771).

marş II: Askerî yürüyüşlerde çalınıp söylenmek üzere yürüyüş temposuna uygun olarak bestelenmiş müzik parçası (GTS, KL).

mehmetçik: Erden kumandanına kadar her rütbedeki Türk askerine milletçe beslenen sevginin bir ifadesi olarak verilen isim (GTS, KL).

menzil V: Ordunun cephe gerisi işlerinin bütünü (GTS, KL).

menzil yürüyüşü: Askerî birliklerin süratli yürüyüşü (KL 798).

mermi yolu: Bir merminin havada yol alırken çizdiği eğri (GTS).

metrise girmek: (*Asker veya askerî birlikler için*) Topraktan kazılmış siperlerin arkasına çekilmek, sipere kapanmak (KL 811).

mevzi almak: Bir yerde ateş açmaya hazır duruma gelmek, mevzilenmek (KL 815).

mevzilenmek: (*<Ar. mevzi+ len - mek*) Savaş sırasında savunma amacıyla mevziye girmek, bir mevzideki yerini almak (KL 815).

meydan muharebesi: Meydan savaşı (GTS, KL).

meydan savaşı: Bir savaşta, kesin sonuç almak için düşmana karşı bütün güçlerle yüklenilen ölüm kalım savaşı, meydan muharebesi (GTS, KL).

miralaylık*:* Albaylık. Miralay olma durumu, miralay rütbesi (KL 827).

mirlivalık: *esk.* Mirliva olma durumu ve mirliva rütbesi. *Tuğgenerallik* (GTS; KL 827).

muhaberecilik: Muhabereci olma durumu (GTS, KL).

muhafızlık: 1. Muhafız olma durumu. 2. Muhafızın görevi (GTS, KL).

muhârebat: (*<Ar. ḥrb kökünden gelen -āt* ile *muḥāraba(t)*) Harbetmeler, savaşmalar; harbler, savaşlar (GTS, KL).

muharebe: (*<Ar. ḥarb* "*savaş"tan muḥārebe*) Savaşta yapılan çarpışmalardan her biri (GTS, KL).

muhasara: *Kuşatma. Çevirme.* (*<Ar. ḥaṣr "etrâfını kuşatmak"tan muḥāṣara*) Kale, şehir, kasaba vb. bir yerin yahut bir birliğin etrafını askerle çevirip giriş çıkış ve ikmal yollarını kesme, kuşatma (GTS, KL).

muvazzaf hizmet: Askerlik çağına giren erkeklerin yapmakla yükümlü bulundukları *askerlik görevi* (GTS).

muvazzaflık: Muvazzaf olma durumu (GTS; KL 861).

mütareke: (*<Ar.trk - terk* "*bırakmak*" *mutāreke*) Ateşkes (GTS, KL).

onbaşılık: 1. Onbaşı olma durumu. 2. Onbaşının rütbesi. 3. Onbaşının görevi (GTS, KL).

orgenerallik: 1. Orgeneral olma durumu. 2. Orgeneral rütbesi. 3. Orgeneralin görevi (GTS, KL).

ölü açı: Doğal veya yapay bir engel dolayısıyla gözetlemenin veya atışın mümkün olmadığı yer veya bölge (GTS).

pasaparola: (*<İt. passa parola*) Bir birliğe verilen ve ağızdan ağıza bütün askerlere yayılan emir (GTS, KL).

paşalık: Paşa unvanı veya paşa olma durumu (GTS, KL).

rahat duruş: "Rahat" komutuyla geçilen duruş biçimi (GTS, KL).

salvo (<*İt. salvo <salva "1. selam sözü, 2. selamlama veya korkutma amaçlı seri top atışı"*) 1. Yaylım ateşi. 2. Yoğun bir biçimde yapılan atak. [Köken: İtalyanca *salva* "1. selam sözü, 2. selamlama veya korkutma amaçlı seri top atışı" sözcüğünden alıntıdır.] (GTS, KL).

sarma III: Çevirme (GTS).

savaş düzeni: Savaş alanında birlikler belirli bir düzenleme içinde yerleşme (GTS, KL).

savaş: Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk, *cidal* (GTS, KL).

savaşçı: Savaşan, savaş durumunda bulunan, muharip (GTS, KL).

savaşmak: Ordu ölçüsünde iki silahlı kuvvet karşı karşıya gelip çarpışmak, vuruşmak, muharebe etmek (GTS, KL).

sefer etmek (eylemek) – **sefere çıkmak** II: Savaşa gitmek (KL 1075).

sefer III: (<*Ar. sfr kökünden safar* / *sefer*) Genellikle ülke dışına yapılan askerî harekât, savaşa gitme, savaş (GTS, KL).

seferberlik: 1. Bir ülkede devlet emriyle askerî, ekonomik vb. alanlarda yapılan savaş hazırlıklarının tamamı, ülke çapında girişilen savaş hazırlığı 2. Bu hazırlıkların yapıldığı devre, savaş hâli dönemi. 3. Bir alanda yapılan geniş çaplı çalışma ve işlerin bütünü. (KL 1075).

seferî durum: Savaş ortamı, seferî hâl (GTS, KL).

sevk pusulası: Askerlik kararı alınarak birliğine gönderilecek askerin durumunu bildiren ve askerlik şubeleri tarafından verilen belge (GTS, KL).

sıcak savaş: Silaha başvurularak yapılan savaş, sıcak harp (GTS, KL).

sızmak VI: Düşman mevzileri arasına gizlice girmek ve ilerlemek (GTS, KL).

silah altına almak: Askere almak, askerlik görevine başlatmak (GTS, KL).

silah atmak: (*Tabanca, tüfek vb. için*) Tetiğini çekip ateşlemek (GTS, KL).

silah başı etmek: Askere alınmak; askerî göreve, harekete geçmek (GTS, KL).

silah başına: Silahının başına geçmesi için askere verilen kumanda (GTS, KL).

silah çatmak: Dinlenme zamanlarında ilahları birbirine çapraz bir biçimde dengeli, destekli dikmek (GTS, KL).

silah çekmek: Silahı kınından çıkararak veya bulunduğu yerden alarak karşısındakini vurmaya davranmak (GTS, KL).

silaha davranmak: Kullanmak amacıyla silaha el atmak (GTS, KL).

silaha sarılmak: Silah kullanarak mücadeleye başlamak (GTS, KL).

silahaltı: Askerlik görevi (GTS).

silahlanma: Silahlanmak işi. Silahını veya silahlı kuvvetlerini çoğaltma ve güçlendirme (GTS, KL).

silahlı: Silahı olan (GTS, KL).

süngü süngüye gelmek: Karşılıklı olarak göğüs göğüse süngülerle savaşmak (GTS, KL).

şehit düşmek (olmak): İmanı, vatanı ve kutsal bir amacı uğrunda savaşırken ölmek (GTS, KL).

şehit etmek: Amacı uğrunda savaşan birini öldürmek (GTS, KL).

şehit vermek: Din, iman ve vatan yolunda yapılan savaşta kayıp vermek (GTS, KL).

şehitlik: (<*Ar. + T.ek*) Şehit olma durumu (GTS, KL).

tadada çıkmak: Yoklamaya katılmak üzere toplanmak (KL 1185).

tadat III: (<*Ar. ʻdd kökünden ta'dād*) *esk.* Sayarak yoklama yapma (GTS, KL).

tahkimat I: (<*Ar. ḥkm kökünden taḥkīm ve çoğul eki -āt* ile *taḥkīmāt*) Bir yeri düşman saldırısına karşı koyabilecek duruma getirmek için yapılan türlü haberleşme, hendek, siper vb. savunma tesisleri (GTS, KL).

takip V: (<Ar. *ʻḳb kökünden ʻaḳb* "ardından gelmek"ten *ta'ḳīb*) Geri çekilmekte olan düşmanı yok etmek için yapılan hareket (GTS, KL).

taktik I: (<*Fr. tactique* "bir askerî birliği sahaya dizme usulü") Türlü savaş araçlarını belli bir sonuca ulaşmak amacıyla etkili biçimde birleştirerek ve kullanarak kara, deniz veya hava savaşını yönetme sanatı (GTS, KL).

talim III: (<*Ar. ʻilm kökünden* "bilmek, anlamak, öğrenmek"ten *ta'līm*) Uygulamalı olarak yapılan askerlik eğitimi (GTS, KL).

talimat: (<*Ar. ta'līm* ve çoğul eki *-āt* ile *ta'līmāt*) Görevin gerektirdiği türlü hizmetlerin başarıyla yürütülmesi için kumandan, başkan veya daire başkanları tarafından verilen, o hizmetle ilgili sorumluluk, düzen ve ilkeleri içine alan buyruklar (GTS, KL).

tam siper: Hiçbir yeri görünmeyecek biçimde sipere yatma (GTS).

tatbikat: (<*Ar. ṭbḳ kökünden taṭbīḳ ve çoğul eki -āt* ile *taṭbīḳāt*) Asker birliklerini savaşa hazırlamak amacıyla, arazi üzerinde yapılan geniş ölçüde savaş denemesi, manevra (GTS, KL).

tayın bedeli: Bir aylık er azığının karşılığı olarak verilen para (GTS; KL 1213).

tayınat bedeli: (*bk. tayın bedeli*) (GTS, KL).

teğmenlik: 1. Teğmen olma durumu, *mülazımlık*. 2. Teğmenin rütbesi. 3. Teğmenin görevi (GTS, KL).

tekmil haberi*:* Bir işin tamamlandığını bildiren haber [*Daha çok askerlikte kullanılır.*]. (GTS, KL).

tekmil V: (<*Ar. kml > kemāl* "*tam olmak" tekmīl*) Tekmil haberi (GTS, KL).

tekmil vermek: *esk.* Bir işin tamamlandığını bildirmek [*Daha çok askerlikte kullanılır.*] (KL 1226).

terhis (<*Ar. rḫṣ kökünden ruḫṣat "izin"den terḫīṣ/tarḫīṣ "izin verme*") Askerlik ödevini bitirenleri ordudan bırakma (GTS, KL).

tertip VII: (<*Ar. rtb kökünden rutūb "bir yerde hareketsiz durmak"tan tertīb*) Askere alınma dönemi (GTS, KL).

tezkere almak: Askerlik görevini tamamlamak ve bunu bildiren belgeyi almak (GTS; KL 1252).

tezkere bırakmak: Askerlik görevini bitirdiği hâlde orduda çalışmasını sürdürmek, orduda kalmak (GTS; KL 1252).

tezkere: (<*Ar. tezkire*) 1. Pusula. 2. Bir iş için izin verildiğini bildiren resmî kâğıt. 3. Askerlik görevinin bittiğini bildiren belge (GTS, KL).

tırmanma: Atom silahlarının gücünün önüne geçilmez, önlenemez bir biçimde hızlanmasını belirten terim (GTS).

top atımı: Top atma işi (GTS).

topuk vurmak: Selamlamadan önce ayak topuklarını yan yana getirmek (GTS).

tuğamirallik: 1. Tuğamiral rütbesi. 2. Tuğamiralin makamı ve görevi (GTS, KL).

tuğbaylık: *eskimiş* Tuğbayın görevi (GTS).

tuğgenerallik: 1. Tuğgeneral olma durumu. 2. Tuğgeneralin rütbesi, *mirlivalık*. 3. Tuğgeneralin görevi, *mirlivalık* (GTS, KL).

tutsak düşmek: Esir olmak, hükmü altına girmek (GTS, KL).

tutsak olmak: Savaşta düşmanın eline geçmek (GTS, KL).

tutsak: Savaşta ele geçen düşman, *esir* (GTS, KL).

tutsaklık: Tutsak olma durumu, *esirlik, esaret* (GTS, KL).

tüfek çatmak: Askerlerin dinlenme sırasında tüfeklerini, dipçikleri üzerinde üçerli olarak birbirine dayamak (GTS, KL).

ulaştırma: Orduda malzeme ve personel taşıma işlerini sağlayan sınıf (GTS).

uygun adım: Adım atışta birliği gerektiren, grup olarak yapılan bir yürüyüş türü (GTS).

uzay savaşı: Uzayla ilgili geliştirilen modern tekniğin imkânlarını askerî ve siyasi amaçlarla kullanarak ülkeler arasında üstünlük sağlama mücadelesi (GTS).

uzman çavuşluk: 1. Uzman çavuş olma durumu. 2. Uzman çavuşun rütbesi. 3. Uzman çavuşun görevi (GTS, KL).

varagele bombardımanı: İkinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin çok sık uyguladığı bombardıman yöntemi (GTS).

vatani görev: Askerlik hizmeti, vatani vazife (GTS, KL).

yarbaylık: Yarbay olma. Yarbayın rütbesi. Yarbayın görevi (GTS, KL).

yarma saldırısı: *Yarma taarruzu* (GTS).

yarma taarruzu: İki yanı kapalı, yanları kuşatma veya çevirmeye elverişsiz olan düşman birliğinin savunma düzenini, gedikler açarak parçalama amacı güden saldırı, *yarma saldırısı* (GTS).

yaverlik*:* 1. Yaver olma durumu. 2. Yaver olan kimsenin işi (KL 1343).

yedek subaylık: 1. Yedek subay olma durumu. 2. Yedek subayın rütbesi. 3. Yedek subayın görevi (GTS, KL).

yem borusu: Askerlikte hayvanlara yem verme saatinin geldiğini bildirmek için çalınan boru.

yemek borusu: Yemek vaktini bildirmek için çalınan boru (GTS).

yenilgi: Yenilen bir ordunun, düzen bağını yitirerek asker onurunun gerektirdiği bütün bağları bozması, bozgun, hezimet (GTS, KL).

yoklama: (*Askerlik yoklaması*) İlk kez askere gideceklerin nüfus kayıtlarının belirlenmesi ve askere çağrılması, askerliğini yapmış kimselerin belli bir yaşa kadar yaptırmak zorunda oldukları durum belirleme işlemleri.

yuvalanmak: Silah, görünmeyecek bir biçimde gizlenmek (GTS).

yürüyüş: Birliklerin bir yerden başka bir yere gitmesi (GTS, KL).

yüzbaşılık: 1. Yüzbaşı olma durumu. 2. Yüzbaşı rütbesi. 3. Yüzbaşının görevi (GTS, KL).

Askerî Komut İfadeleri

arş II: (*ünl.)* (*<Fr. marche*) "Yürü" komutu GTS; KL).

ateş: Ateş etmek için verilen komut (GTS, KL).

hazır ol: (*ünl.*) Esas duruşa geçilmesi için verilen komut (GTS).

marş I: (*ünl.*) (*<Fr. marche "yürü!")* Askerlikte yürüyüşü başlatmak için verilen kumanda: "Marş, marş ileri!", "Yürü!" anlamında kullanılan bir seslenme sözü (GTS, KL).

marş marş: (*ünl.*) Askerlikte "Koş!" kumandası (GTS, KL).

rahat (dur): (*ünl.*) "Hazır ol!" durumunda bulunanlara, oldukları yerde serbest bir durum almaları için verilen *komut, emir* (GTS, KL).

silah omza: (*ünl.*) Askerin silahını kuşanması için, silahlanması için verilen emir (GTS).

Tarihî (Eskimiş) Askerî Terimler[1]

acemi ocağı: Osmanlı ordusuna kapı kulu eri yetiştirmek için kurulan okul (KL).

acemi oğlanı: Yeniçeri Ocağında yetiştirilmek üzere tutsaklardan veya Hıristiyanlardan yetiştirilen asker (KL).

ağa divanı: Yeniçeri ağasının başkanlığı altında toplanan divan (KL).

ağa kapısı: Yeniçeri ağasının dairesi (GTS; KL 16).

ağa paşa: Yeniçeri ağası iken vezirlik rütbesine yükselen kimse (KL).

ağa sancağı: Yeniçeri ağasına ait sancağın ismi. (GTS; KL 16).

ağa VII: Osmanlı askerî ve idari teşkilatında bazı mevki ve rütbe sahiplerine verilen unvan (GTS; KL 16, 147).

ahiyan: *(<Far. çoğul eki -ān ile*) Ahiler. Ahiyân-ı Rum: Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda İslâm dîni uğruna savaşlara katılan, Anadolu ve Rumeli'nin Türkleşmesinde çok büyük hizmetleri görülen erler, dervişler ve bilhassa Yesevî tarikatı mensupları (KL 22).

alay beyi: Albay rütbesinde jandarma alay komutanı, çeribaşı (KL).

asesbaşı: Yeniçeri Ocağındaki askerî görevinin yanı sıra, başkentin düzenini korumakla da yükümlü olan yirmi sekizinci ortanın çorbacı basışı (KL).

aşçıbaşı III: Yeniçeri ortalarında ve bölüklerinde yemek pişirmekle görevli olan ve o orta ve bölükteki cezaları verip uygulatan yeniçeri zabiti. (KL 77)

atabey: Eski Türk devletlerinde, özellikle Selçuklularda şehzadelerin eğitimi veya bağımsız olarak bir eyaletin yönetimi ile *görevli vezir* (KL).

azap II: (*<Ar. ʿazab*) Yeniçeriler zamanında gerektikçe sancaklardaki gençlerden toplanıp ordu ve donanmaya katılan asker (KL).

başbuğ: Eski Türklerde baş, başkan, komutan (GTS, KL).

başçavuş: 2. Yeniçeri Ocağının çavuşu (GTS, KL).

başeski: 2. Yeniçeri bölüklerinin en kıdemsiz subayı. 3. Yeniçeri bölüklerinde erlerin en kıdemlisi (GTS, KL).

---

[1] *Sözcükler, görev, anlam ve verilişlerine göre herhangi bir sınıflandırılma yapılmadan sadece "eskimişliği" göz önüne alınarak alfabetik olarak listelenmiştir.*

bayram alayı: *eskimiş* Bayram günlerinde padişahların camiye gidiş ve geliş sırasında yapılan tören.

beççe – beçe – peççe – peçe: *(<Far. beçe – beççe – peççe – peçe*) 2. Osmanlılarda erkek esirlerden acemi oğlanlar sınıfına alınmayanlara verilen isim. [*Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında binbaşıdan albaya kadar olan askerler için de kullanılmıştır.*] (GTS; KL 126).

bedel-i askerî: Tanzimat'tan sonra Müslüman olmayan tebaanın askerlik hizmetine karşılık ödediği para, cizye yerine alınan vergi (KL 127).

bedel-i nakdî: Askere gitmemek için ödenen, şartları ve miktarı bir kanunla belirlenmiş olan para (KL 127).

bedel-i şahsî: *esk.* Askerlik yapmak istemeyen birinin maaşla kendi yerine gönderdiği kimse (KL 127).

bey gemisi: Osmanlı Devleti'nin asıl donanmasının yedeği durumunda olan sancak beylerine ait gemi (KL 140).

bey VIII: Komutan (GTS). Türk devletlerinde asilzadelere, ileri gelen devlet adamlarına verilen unvan [Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında binbaşıdan albaya kadar olan askerler için de kullanılmıştır.] (KL).

beylerbeyi: (*<bey+ler bey+i*) Sancak beylerinin başı. Osmanlı Devleti'nde eyaletlerin başında bulunan mülki ve askerî en büyük amir (GTS; KL 141).

bölük VII: Osmanlı ordu teşkilatında kapıkulu ocaklarında, eyalet ve maiyet askerlerinde, zamana göre sayıları değişmiş olan ocakları meydana getiren birliklerden her biri (GTS, KL).

bölükbaşı: *Yeniçeri ordusunda üst rütbeli bir görevli.* Yeniçeri teşkîlâtında ağa bölüklerinin kumandanı. Ağa, kethüda, serdar, yayabaşı, bölükbaşı vekilharç gibi yeniçeri zabitleri… (GTS; KL 166).

candar: *(<Far. cān "silâh" ve dār "sâhip olan, taşıyan" ile cān-dār)* Orta Çağ'daki İslâm devletleriyle Osmanlılara kadar olan eski Türk devletlerinde hükümdarların ve sarayların korunmasına memur olan görevlilere verilen bir çeşit *askerî muhafız*; düzeni ve huzuru sağlamakla görevli kimse (GTS, KL).

celâli: (*<Ar. celālī*) (*özel)* ilk olarak Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde ortaya çıkıp devlete isyan eden Bozoklu Derviş Celâl'in adamlarına ve ondan yana olanlara, sonraları da ortaya çıkan bütün eşkıyaya verilen ad (GTS, KL).

ceride III: (*<Ar. ceride*) (*eskimiş)* Süvari kolu (GTS).

civelek II: Yeniçeri Ocağına yeni girmiş delikanlı (KL).

cizye-güzar: *ad (*<Far. guẕār "ödeyen" ile) Bir Müslüman devletin tabiiyetinde olup askerlik hizmetine karşılık cizye ödeyen erkek (KL 201).

çarha – çarka: (*<Far. çarha > çarḳa "çıkrık gibi dönen şey*") Ordunun ileri birliklerinin düşmana karşı giriştiği hareket, düşman kuvvetlerini çevirme hareketi (KL 213).

çarhacı – çarkacı: Yürüyüş hâlindeki ordunun önünden giden en seçkin ileri kuvvet, öncü asker (KL 213).

çarhacı başı: Öncü kuvvetlerin amiri (KL 213).

çavuşbaşı: Divan-ı Hümâyundaki çavuşların amiri olan devlet erkânından bir memur, bir çeşit hünkar başyaveri (GTS, KL).

çergeci: Padişah çadırını beklemekle görevli yeniçeri.

çeri: (*Eski Türk. çerig "ordu"; kökü kesin olarak belli değildir*.) Asker (GTS, KL).

çeribaşı I: Alay beyi. Askerin başı, başbuğ (GTS, KL).

çeribaşılık: Çeribaşı olma durumu (GTS, KL).

divanıharp: (*<Ar. dīvān* ve *ḥarb*) Askerî mahkeme (GTS, KL).

dragon II: (*<Fr. dragon*) Batı ordularında, atlı veya yaya olarak çarpışan asker sınıfı (GTS, KL).

dümdar: (*<Far. dum "kuyruk" ve dār "tutan, muhafaza eden" ile dum-dār*) *esk.* Yürüyüş hâlindeki ordu birliklerinin güvenliğini sağlamak için geriden gelen kuvvet, artçı (GTS, KL).

efe IV: Kaptan (GTS, KL).

efendi kapısı II: Yeniçeri kâtibinin dairesi [Burada genç kâtipler hem vazife görür hem de bir mektepte gibi yazı ve hat sanatını öğrenirlerdi.] (KL 323).

efrâd-ı askeriyye: Askerî erler (KL).

efrâd-ı müstebdele: Muvazzaf askerlik hizmetini bitiren efrâd (KL).

efrâd-ı redîfe: Osmanlı ordusunda nizamiye hizmetini bitiren erler (KL).

efrat: (*<Ar. frd kökünden ferd'in çoğul şekli efrād*) *esk.* Erler, erat (KL).

erkân-ı harb zabiti: Meslek ihtisası görmüş zabit, kurmay subay (KL).

erkân-ı harbiye-i umumiye*:* Ordunun sevk ve idaresiyle meşgul en yüksek askerî makam, genelkurmay dairesi (KL).

erkânıharp: (*<Ar. erkān* ve *ḥarb* ile *erkān-ı ḥarb*) *esk.* Ordu birliklerinin savaşa hazırlanması ve savaşta yönetilmesi gibi hususları yürütmek üzere harp akademilerinde belli bir eğitimden geçirilerek yetiştirilen subay, kurmay (GTS, KL).

eşkinci: Savaşa giden eyalet askeri; sefere çıkan, savaşa giden sipahi asker (GTS, KL).

eşkincilik: Eşkinci olma durumu. (*Savaşa giden eyalet askeri*.) (GTS, KL).

falya I: (*<İt. falia*) *esk.* Topları ateşlemek için ağızotunun konulduğu delik.

ferik: (*<Ar. frḳ kökünden ferīḳ* "insan topluluğu") *esk.* 1. Tümgeneral. 2. Korgeneral (GTS, KL).

ferîk-i evvel: (*<Far. sıfat tamlaması*) Birinci ferik. Korgeneral (KL 377).

ferîk-i sânî: (*<Far. sıfat tamlaması*) İkinci ferik. Tümgeneral (KL 377).

fırka III: (*<Ar. frḳ kökünden gelen firḳa(t) "ayrışan insan grubu, bölük, hizip, fraksiyon"*) *esk.* Tümen (GTS, KL).

gedikli: (*<Orta Türkçe gedük "kazılmış veya oyulmuş şey"*) ***Kıdemli yeniçeri***. Günümüzdeki karşılığı ***astsubay***'dır. Savaşçı sınıfından sayılmadığı hâlde terfi ederek zabit olabilen topçu ve kale muhafızları gibi askerî sınıflar ve bu sınıflardan olan personel. (*Aynı zamanda "gedik" ifadesi yarma saldırısında düşman mevzilerinde açılan yer anlamında da günümüzde kullanılmaktadır.*) (GTS, KL).

harb-i umûmi: Dünya savaşı (KL 476).

harbiye nezâreti*:* Osmanlı Devleti'nde Millî Savunma Bakanlığı (KL 472).

harp darp: Savaşma, mücadele (KL 476).

ihata: (*<Ar. ḥwṭ kökünden ḥavṭ – ḥiṭa "kuşatmak"tan iḥāṭa*) *esk.* Kuşatma (KL 377).

ikinci ferik: *Ferîk-i sânî* (*<Far. sıfat tamlaması*). Tümgeneral (KL 377).

istirdat II: (*<Ar. redd "sahibine geri vermek"ten istirdād*) Bir yeri yeniden ele geçirme, geri alma, kurtarma (KL).

kapı ağası: 1. Av dışında padişahın yanında bulunan iç ağaların en büyüğü olan görevli (GTS, KL).

kapı kulu: Osmanlılarda, devletten ödenek alan, sürekli görev yapan atlı ve yaya askerlerden oluşan teşkilat (GTS, KL).

kazak (II) Rusya'da ve İran'da ayrı bir sınıf oluşturan atlı asker; 2. Türk Kazakların etkisiyle Rusya'da oluşan, yarı serbest derebeyi vârî yaşayan bir grup, atlı Rus sınır muhafızları (GTS, KL).

kazasker II: (*<Ar. ḳāżī+ʿasker*: 2. Osmanlı Dönemi'nde mahkemelerin en yetkilisi (GTS, KL).

kazaskerlik: 1. Kazaskerin yaptığı iş. 2. Kazaskerin rütbesi ve makamı (GTS, KL).

kemankeş (*<Far. kemān "yay" ve keş "çeken" ile kemān-keş*) Okçu, okçulukta maharet sahibi olan kimse (GTS, KL).

kethüda (*<Far. ked + ḫudā*) Zengin kimselerin ve devlet büyüklerinin buyruğunda çalışan, onların birtakım işlerini gören kimse, kâhya (GTS, KL).

kethüda bey: Yeniçeri Ocağında, yeniçeri ağasından sonra gelen en yüksek makamdaki subay (GTS, KL).

kılıç kuşanma: Tahta yeni çıkan Osmanlı padişahlarının İstanbul'daki Eyüp Sultan türbesine giderek törenle kılıçlarını almaları (GTS, KL).

kolağası: Osmanlı ordusunda yüzbaşı ile binbaşı arasında yer alan rütbe.

köprücü: Köprü kuran istihkâm kıt'ası, geçilecek yollardaki köprüleri onarmak ve korumakla görevli birlik (GTS, KL).

kul kâhyası: Yeniçeri Ocağında yeniçeri ağasından sonra gelen en yüksek düzeydeki subay, kul kethüdası (GTS, KL).

kul kethüdası: Kul kâhyası (GTS, KL).

kura neferi: *esk.* Kura çekerek yeni asker olan kimse (KL 713).

lağımcı II: (*<Ar. + T. cı*) Düşman kalelerini yıkmak için lağım kazan asker (GTS, KL).

lejyon II: (*<Fr. légion* "*özel ordu birliği*" *<Latince legiō "ordu, alay" <legere "seçmek, ayırmak"*) (*Eski Romalılarda piyade ve süvarinin oluşturduğu askerî birlik.*) Fransa'da genellikle yabancılardan kurulu, birkaç takımdan oluşan piyade birliği (GTS, KL).

lejyoner I: (*<Fr. légionnaire*) Lejyon asker (GTS, KL).

leşker (*<Far. leşker*) 1. *esk.* Asker. 2. *esk.* Ordu (GTS, KL).

liva I-II: (*<Ar. lwy kökünden gelen livā' "bayrak, sancak; mızrağa sarılı alet") 1.* Osmanlı ordusunda iki alaydan meydana gelen askerî birlik, tugay. 2. Bu askerî birliğinin kumandanı, mirliva, tuğgeneral (GTS, KL).

menzil emîni: Sefer hâlinde bulunan ordunun yiyecek vb. ihtiyaçlarını karşılamakla görevli kimse, menzilci (KL 798).

metris tüfeği: Osmanlı ordusunda metrise giren askerlerin önlerindeki tümsek üzerine koyup kullandıkları bir tür ağır tüfek (KL 811).

metris: (*<Ar. mitrās'ın çoğulu metāris'ten <trs kökünden gelen matāris "siper, hendek, tabya"*) Askerin çarpışma sırasında korunması için yapılan toprak siper (GTS, KL).

muhrip: *sf.* (*<Ar. ḫrb kökünden iḫrāb "harap etmek"ten muḫrib "tahrip eden")* Torpido, top ve denizaltılara karşı silahlarla donatılmış, küçük, hızlı giden savaş gemisi, *destroyer* (GTS, KL).

mumcu II: *Eskiden fitilli tüfekle silahlandırılmış asker*. Yeniçeriliğin ilk kuruluşunda yeniçeri ağasının (çavuşlardan sonra gelen) emir çavuşları durumunda olan küçük rütbeli on iki subaydan her biri (GTS, KL).

müfreze: (*<Ar. mufrez'den mufreze*) *esk.* Türlü askerî görev ve hizmetlerin yapılması amacıyla küçük birliklerden, belli bir kuruluşa bağlı kalmadan geçici olarak oluşturulan grup (GTS, KL).

mülazım II: (*<Ar. lzm mulāzemet "ayrılmamak, devam etmek"ten mulāzim*) *esk. ad,* ***Teğmen*** (GTS, KL).

mülâzım-ı evvel: Üsteğmen (KL 874).

mülâzım-ı sânî: Teğmen (KL 874).

mülâzımlık: Mülâzım olma durumu (GTS; KL 874).

mülhak II: (*<Ar. lḥḳ kökünden ilḥāḳ "katmak, ilave etmek"ten mulḥaḳ*) *esk.ad,* Bir asker karargâhında *subay yardımcısı* (GTS, KL).

naip (*<Ar. nāʾib*: Tahtta hükümdar olmadığı zaman veya hükümdarın çocukluğu sırasında devleti yöneten kimse (GTS, KL).

nefer I: (*<Ar. nefer*) *esk.* Rütbesi olmayan asker, er (GTS, KL).

nizamiye hazinesi*:* Harbiye nezareti hazinesi (KL 937).

nizamiye III: *esk.* Tanzimat Dönemi'nde kara ordusu (GTS, KL).

ocak I: Yeniçeri teşkilatını oluşturan odalardan her biri (GTS, KL).

ocaklık III: *Bir aileye, babadan oğula geçmesi için verilen mülk* (GTS). Osmanlı devletinde, sınırları koruması ve gerektiğinde orduya kuvvet göndermesi şartıyla gelir ve ürününden faydalanması için bir kimseye verilen ve babadan oğula veya aileye kalan toprak (KL).

oda: Yeniçeri kışlası (GTS, KL).

odalı: Topkapı Sarayı'nda oturan saray adamları (GTS, KL).

otağcı II: Orduda otağ kuran er (GTS, KL).

paşalı: Paşa sanını alan büyük devlet adamlarının yakın hizmetinde bulunan gedikli ağa.

paşalık II: Bir paşanın yönetimindeki bölge (GTS, KL).

pehlivan: *okçuluk* Usta kemankeş (KL 1328).

pencik (II) (*<Far. penc u yek "beş ve bir" > penciyek'ten pencik "beşte bir*") Asker yetiştirilmek için savaş tutsaklarından beşte bir oranında ayrılan acemi oğlanı adayı (GTS);

Asker yetiştirilmek üzere verilen beşte bir askerden sonra esir sahibinde kalan beşte dört oranındaki esir için alınan vergi (GTS, KL).

pişdar I: (*<Far. pīş "ön" ve dār "tutan" ile pīş-dār*) *esk.* Güvenliği sağlamak, keşif yapmak ve zaman kazandırmak için yürüyüş hâlindeki bir birliğin önünden giden kuvvet, öncü. *Karşıtı için bk.* ***dümdar*** (GTS, KL).

rampacı: Eski deniz savaşlarında rampa edilen düşman gemisinden gelen saldırıları önleyen veya düşman gemisine atlayan savaşçı er (KL 1014).

redif: (*<Ar. redif*) Son dönem Osmanlı ordusunda, *askerlik* görevini bitirdikten sonra yedeğe ayrılan er (GTS, KL).

ricat etmek (***eylemek***) II: Geriye çekilmek (KL 1027).

ricat II: (*<Ar. rc' ric'a(t) ric'at*) *esk.* Gerileme, geri çekilme, geri kaçma (GTS, KL).

saadetli (*saâdetlü*): *eskimiş* Osmanlı Dönemi'nde korgeneral ile albay arasındaki rütbeli subaylara ve bu derecedeki vezirlere verilen unvan (GTS). "Osmanlılarda mülki amirlerden ûlâ evveli ricaline, Rumeli beylerbeyi makamında bulunanlara, ferik (general) ve miralay (albay) rütbesindeki askerlere verilen resmî unvan" (KL).

sadaret: (*<Ar. ṣadāret*) Sadrazamlık (GTS, KL).

sadrazam: (*<Ar. ṣadr + aʿẓam*) Osmanlı Devleti'nde başbakan veziriazam, sadır (GTS, KL).

sakallı: Yaşı geçkin savaş tutsağı (GTS, KL).

sancak beyi: Tanzimat'tan sonra, Osmanlı yönetim teşkilatında sancakların yöneticisi, *mutasarrıf* (GTS, KL).

sefer (***sefere***) **eşmek**: *esk.* (*<Eski Anadolu Türkçesi*) Savaşa gitmek: "Bırakıp illeri dağlar aşanlar / Padişah uğruna sefer eşenler" - Saz Şairi Öksüz. (KL 1075).

sefer duası: Yeniçerilerin savaş meydanında her ikindi namazından sonra toplu olarak yaptıkları dua (KL 1074).

sefer neyâmed: Sefere katılmadıkları anlaşılan yeniçeri ve sipahilerin künyelerine yazılan "sefere gelmedi" anlamındaki not. [*Künyesi bu şekilde işaretlenen yeniçeri ocaktan atılır, sipahinin ise tımarı geri alınırdı.*] (KL 1075).

sekbanbaşı: Osmanlı ordusunda sekbanların komutanı (KL).

senyör I: (*<Fr. seigneur*) Orta Çağda Avrupa'da toprağı olan derebeyi. (*Fransa'da bir soyluluk unvanı.*) (GTS, KL).

serasker (*<Far. ser + Ar. ʿasker)* Sadrazamlık göreviyle yükümlü olmayan ve Osmanlı ordusunun komutanlığını yapan vezirin unvanı (GTS, KL).

silahtar – silahdar: (*<Ar. silāḥ ve Fars. dār "sâhip ve mâlik olan" ile silāḥ-dār*) Padişahı veya sadrazam, vezir, beylerbeyi gibi bir devlet büyüğünü korumakla, silahlarını muhafaza etmek ve bakımını yapmakla görevli kimse (GTS, KL).

silahtar ağa: Silahtarların başı durumunda olan kimse, bilhassa padişahın silahtarı, silahdar-ı şehriyârî (KL).

sipâhî (*<Far. sipāh ve nispet eki -i ile sipāhi*) 1. Osmanlı ordusunda bir sınıf süvari (atlı) askeri. 2. Yeniçeri teşkilatına bağlı süvari bölükleri (GTS, KL).

sipahilik: 1. Sipahi olma durumu. 2. Sipahinin görevi (GTS, KL).

subaşı: (*<Eski Türkçe sü "asker" ve Eski Türkçe baş*) 1. Şehirlerin güvenlik işlerine bakan görevlilerin başı. 2. Acemi ocaklarında küçük aşamalı subay. Osmanlılarda kapıkulu süvarileri arasından, savaş zamanı güvenlik işlerine bakmak, barış zamanı da vergi toplamak için ayrılan kimse (GTS, KL).

süngü tak yere yat: *esk.* Savaş ve saldırı durumunu almaları için verilen eski bir komut.

sütre III: (*<Ar. setr "örtmek, gizlemek"ten sutre*) Düşman gözünden ve ateşinden korunmaya yarar doğal veya yapma siper (GTS, KL).

süvari (II) (*<Far. suvār*'dan *suvārī* "ata binen, binici") Atlı asker (GTS, KL).

süvari kaptan*:* Osmanlı Bahriye teşkilatında kapudâne, patrona ve riyâleden sonraki rütbede bulunan kaptanın unvanı (KL 1146).

süvarilik: 1. Süvari olma durumu. 2. Gemi kaptanlığı. (KL 1146).

şâtır III - V: (*<Ar. şāṭir*) Padişah'ın maiyetinde bulunan merasim ve alaylarda peykler gibi atının yanında yürüyen görevliler sınıfına mensup kimse. Sadrazam ve vezirlerin maiyetinde debdebelerini arttırmak için bulunan, yolsuz davrananların tevkif ve götürülmesinde bir nevi zaptiye görevi yapan kimselere verilen isim. (GTS; KL 1157).

şövalye III: (*<Fr. chevalier*) Orta Çağ'da Avrupa'da özel olarak eğitilmiş, belli amaçlar için savaşan asil atlı savaşçı. (*Fransız hükûmetinin verdiği bir şeref nişanı*.) (GTS, KL).

tahtelbahir: (*<Ar. taḥt "alt", lâm-ı târif el- ve baḥr "deniz" ile taḥte'l-baḥr) [Tahtelbahir sefinesi'nden kısaltma*] *esk.* ***Denizaltı***. (GTS, KL).

talimgâh: (*<Ar. ta'līm ve Far. yer bildiren -gāh ekiyle ta'līm-gāh*) Çeşitli uzmanlık dallarına gerekli olan uzman, öğretici vb.'ni yetiştirmek amacıyla uygulamalı olarak eğitim ve öğretim vermek için oluşturulmuş askerî kuruluş (GTS, KL).

talimname: (*<Ar. ta'līm ve Far. nāme "yazılı şey" ile ta'līm-nāme*) Savaşta uygulanan türlü manevraları, araç ve gereçlerin nasıl kullanılacağını, her sınıfın görev ve davranışını belirten kuralların toplandığı kitap (GTS, KL).

tersane kethüdası: Tersanede kaptan paşadan sonra gelen en yüksek aşamalı ve en yetkili Osmanlı subayı (KL).

tersaneli: Osmanlı Devleti'nde deniz subayı ve eri (KL).

tuğ II: Padişahların ve vezirlerin başlarına taktıkları başlıkların ön tarafında bulunan tüy veya püskül biçimindeki süs (GTS, KL).

tuğcu: *esk.* Osmanlı Dönemi'nde savaşlarda padişahın tuğlarını taşıyan kimse (GTS, KL).

tuğculuk: Tuğcunun yaptığı iş (GTS, KL).

turnacı: Yeniçeri Ocağında padişahla ava giden, av köpeklerine ve tazılara bakan, turna taşıyan bir sınıf asker (KL).

tüfek (***tüfenk***) **otu**: *esk.* Barut (KL).

ulufeci: (*<Ar. + T. cı*) Yeniçerilikte bir sınıf süvari askeri (KL).

yamak: 2. Yeniçeri Ocağında topçu ve humbaracı gibi askerî kuruluşlarda aday olarak bulunan kimse. Sınır kalelerinde savaşa gitmeyip kalede muhafız olarak kalanlara verilen isim (KL 1328).

yeniçeri (*<Türk. - Moğ. ? çeri "asker" ile*) 1. Osmanlı Devleti ordusunun XIV. yüzyılın ikinci yarısında kurulan ve II. Mahmud zamanında 1826'da kaldırılan kapıkulu teşkilatının piyade sınıfına verilen isim. 2. Bu sınıfa mensup asker (GTS, KL).

yeniçeri ağası: Yeniçeri Ocağının en yüksek subayı ve komutanı (GTS, KL).

yeniçerilik: 1. Yeniçeri olma durumu, yeniçeri askerliği. 2. Yeniçeri asker kuruluşunun olduğu devir. 3. Yeniçeri askerî kuruluşu (GTS, KL).

yoklamacı: Osmanlı ordusunda teftişle görevli kimse. Kalelerdeki savaş araç ve gereçlerini bakımdan geçirmek için başşehirden gönderilen görevli (KL). Künye defterine göre askerin bakımı ve denetimiyle görevli kimse (GTS).

zabit: (*<Ar. żabṭ "korumak; yakalamak, tutmak"tan żābiṭ*) *esk.* Eskiden orduda rütbesi teğmenden binbaşıya kadar olan subay (GTS, KL).

zabitan: (*<Ar. żābiṭ ve Far. çoğul eki -ān ile żābiṭān*) *esk.* Subaylar (GTS, KL).

zaptiye: (*<Ar. żabṭiyye*) 1. Osmanlı Devleti'nde toplum güvenliğini sağlamakla görevli askerî polis kuruluşu (GTS, KL).

Sonuç

Sözcükler yapıları, kökenleri ve anlamları bakımından incelenmiş, iki sözlükten hareketle Türkiye Türkçesinin güncel askerî söz varlığı değerlendirilmiştir. Askerî durum ve ifade adları, askerî araç, silah, eşya, işaret adları, askerî görev - rütbe - unvan adları, adet askerî topluluk adları ve askerî yer adları biçiminde sözcüklerin veriliş, adlandırılış ve kullanılış durumlarına göre sınıflandırmalar yapılmıştır. Askerî komut ifadeleri ve tarihî - eskimiş (*kavram alanından düşmüş*) sözcükler de ayrıca listelenmiştir. Bu terimlerin kök ve gövdelerin büyük oranda Türkçe olduğu ve terimlerin Türk dilinin türetme yollarına göre ve genellikle sözcük birleştirme yoluyla oluşturulduğu görülmüştür. Her iki ögesi Türkçe ya da bir ögesi Türkçe bir ögesi alıntı sözcükten oluşan yapılar göze çarpmaktadır. Terimlerin büyük çoğunluğu belirtisiz isim tamlaması yapısında oluşmuştur. Sıfat tamlamasında oluşan terimlerin sayısı da oldukça fazladır. Sözcük kırpma, kısaltma, hecelerin bir araya gelmesiyle (*albay, orgeneral, korgeneral, tuğgeneral, tümgeneral, yarbay; tuğbay, erbaş vb.) ve* örnekseme *(kumandan, komutan, komuta, ordanat, erat vb.)* yoluyla oluşturulan terimlerin kullanılmaya devam edildiği görülmüştür.

Sözlüklerde 110 **askerî görev - rütbe - unvan adı** yer almaktadır. 16 Arapça, 10 Fransızca, 8 Farsça, 4 İtalyanca, 1 Yunanca, 1 Rumca, 1 İngilizce olmak üzere toplam 41 *alıntı sözcük*; "ast, çavuş, er" gibi 3 *basit isim*; "alaylı, atlı, bahriyeli, bedelci, bedelli, cephaneci, denizci, flamacı, (ileri) gözetleyici, istihkâmcı, kamacı, kamaracı, karacı, karavanacı, kuralı, levazımcı, muhabereci, tankçı, teğmen, topçu, yazıcı" gibi 20 *türemiş isim*; "acemi er, asteğmen, astsubay, astsubay başçavuş, astsubay çavuş, astsubay kıdemli başçavuş, astsubay kıdemli üstçavuş, astsubay üstçavuş, başçavuş, başgedikli, başkumandan, büyük amiral, kıdemli başçavuş, kıdemli üstçavuş, komando er, malul gazi, muvazzaf subay, tam er, uzatmalı çavuş, uzman çavuş, uzman jandarma, üstçavuş, üsteğmen, üstsubay, yarbay, yedek asker, yedek subay" gibi 26 *sıfat tamlaması*; albay, avcı eri, binbaşı, dâhiliye subayı, deniz ataşesi, emir eri, emir subayı, erbaş (*<er başı*), deniz piyadesi, harp malulü, hizmet eri, koramiral, korgeneral, kurmay başkanı, kuvvet komutanları, onbaşı, ordu komutanı, orgeneral, önyüzbaşı, sancak sahibi, silah arkadaşı, subay, tuğamiral, tuğbay, tuğgeneral, tümamiral, yüzbaşı" gibi 27 *belirtisiz isim tamlaması* yanında "erat" gibi Türkçe ve yabancı yapılarla oluşturulan sözcükler de yer almaktadır.

69 adet **askerî topluluk adında** 7 Arapça, 5 Fransızca, 5 İtalyanca, 1 İngilizce, 1 Farsça, 1 Yunanca, 1 Almanca, 1 Macarca olmak üzere 22 *alıntı sözcük*; kolordu gibi *örnekseme*

sözcük; “kanat, tümen, yan” gibi 3 *basit sözcük*; “birlik, bölük, dizi, öncü, takım, tugay, yancı” gibi 7 *türemiş isim*; “bindirilmiş kuvvetler, çadırlı ordugâh, çift kol, düzenli ordu, hazır kıta, hazır kuvvet, ileri karakol, mekanize birlik, paraşütçü birlikler, sağ cenah, sağ kol, vurucu güç, zırhlı birlik, zırhlı güç, zırhlı kuvvet” gibi 15 *sıfat tamlaması*; “avcı hattı, çıkarma birliği, dağ birliği, ihtiram birliği, ihtiram kıtası, ihtiyat kuvvetleri, istihkâm sınıfı, kara kuvvetleri, keşif kolu, levazım bölüğü, levazım sınıfı, mekanize birliği, muhafız alayı, onur kıtası, paraşüt birlikleri, süvari alayı, süvari bölüğü, süvari sınıfı, şeref kıtası, tören birliği, yürüyüş kolu” gibi 21 *belirtisiz isim tamlaması* yer almıştır. 56 **askerî yer adında** 12 Arapça, 4 Fransızca, 1 Farsça, 1 Almanca, 1 İtalyanca olmak üzere 19 *alıntı sözcük*; “cephanelik, kışla, korugan, kuruluş, sığınak” gibi 5 *türemiş isim*; “açık ordugâh, açık şehir, tarafsız bölge” gibi 3 *sıfat tamlaması*; “acemi birliği, asker ocağı, askerlik dairesi, askerlik şubesi, ateş hattı, cephe gerisi, deniz kuvvetleri, deniz üssü, esir kampı, harp akademisi, harp dairesi, harp okulu, hava üssü, jandarma karakolu, köprübaşı, kuvvet komutanlığı, mayın tarlası, menzil sahası, müstahkem mevki(si), nizâmiye kapısı, nizâmiye karakolu, ordu merkezi, ordugâh, savaş alanı” gibi 24 *belirtisiz isim tamlaması* bulunmaktadır. 128 **askerî araç, silah, eşya, işaret adında** 15 Fransızca, 10 İngilizce, 10 Arapça, 5 İtalyanca, 5 Farsça, 1 Almanca, 1 Macarca, 1 Rumca olmak üzere 48 *alıntı sözcük*; “kılıç, kın, top” gibi 3 *basit sözcük*; “ağırlık, fişeklik, kütüklük, makineli, omuzluk, salkım, sancak, silahlık, süngü, tüfeklik, yüzbeşlik” gibi 11 *türemiş isim*; “füzeatar, füzesavar, roketatar, tanksavar, topçeker, uçaksavar” gibi 6 *sıfat-fiil*; ağır makineli, ateşli silah, beylik tabanca, çelik başlık, çelik yelek, hafif makineli, kimyasal silah, konvansiyonel silah, makineli tabanca, makineli tüfek, nükleer silah, pompalı silah, saatli bomba, toplu tabanca, yıldız tabya” gibi 15 *sıfat tamlaması*; alev makinesi, asker tayını, askerlik hâtırası, atom bombası, avcı uçağı, bombardıman uçağı, cep zırhlısı, çarha / çarka topu, çıkarma botu, çıkarma gemisi, dağ topu, dinamit lokumu, el bombası, gaz bombası, havan topu, hidrojen bombası, jet motoru, jet yakıtı, kobalt bombası, lav silahı, manevra fişeği, mareşallik asası, mayın arama tarama gemisi, mayın gemisi, menzil cetveli, miğfer siperi, muylu yatağı, napalm bombası, sahra topu, salkım topu, savaş gemisi, sis bombası, su bombası, top arabası, top mermisi, yangın bombası” gibi 36 *belirtisiz isim tamlaması* yer almıştır. 191 **askerî durum ve ifade adında** 30 Arapça, 4 Fransızca, 3 İtalyanca, 3 Farsça olmak üzere 40 *alıntı sözcük*; “komut, komuta” gibi 2 *örnekseme sözcük*; kalıplaşmış “ateşkes” *birleşik fiili* olmak üzere “alaya çıkmak, apoletleri sökülmek, bakaya kalmak, bedel tutmak, bedel vermek, cephe açmak, cephe bozulmak, cepheden cepheye koşmak, çıkış yapmak, çiğden vermek, çürük (çürüğe) çıkmak, esas vaziyete geçmek, falya çivilemek, gedik açmak, geri çekilme, harbe girmek, harp açmak, harp çıkmak (patlamak), kurası olmak, kurşun atmak, kurşun sıkmak, kurşun yağmuruna tutmak, kurşun yemek, kurşuna dizmek, manevra yapmak, metrise girmek, mevzi almak, sefer etmek (eylemek) - sefere çıkmak, silahaltına almak, silah atmak, silah başı etmek, silah başına (geçmek), silah çatmak, silah çekmek, silaha davranmak, silaha sarılmak, süngü süngüye gelmek, şehit düşmek (olmak), şehit etmek, şehit vermek, tadada çıkmak, tekmil vermek, tezkere almak, tezkere bırakmak, topuk vurmak, tutsak düşmek, tutsak olmak, tüfek çatmak” gibi 47 *deyimleşmiş birleşik fiil*; “amirallik, artçı, askerlik, başkumandanlık, bedelcilik, bırakışma, binbaşılık, bindirme, bozgun, çarpışma, çatışma, çekilme, çevirme, çıkarma, çökertme, çözülme, çürük, dağılma, derinlik, donatı, duraklama, erbaşlık, erlik, gazilik, generallik, istihkâmcılık, karartma, komutanlık, konuş, konuşlandırmak, konuşlanma, konuşlanmak, koramirallik, korgenerallik, kumandanlık, kurmaylık, kuşatma, levazımcılık, mareşallik, mehmetçik, mevzilenmek, miralaylık, mirlivalık, muhaberecilik, muhafızlık, muvazzaflık, onbaşılık, orgenerallik, paşalık, sarma, savaşçı, savaşmak, seferberlik, sızmak, silahlanma, silahlı, şehitlik, teğmenlik, tırmanma, tuğamirallik, tuğbaylık, tuğgenerallik, tutsak, tutsaklık, ulaştırma, yarbaylık, yaverlik, yenilgi, yoklama, yuvalanmak, yürüyüş, yüzbaşılık” gibi 72 *türemiş isim*; “amfibi harekât, askerî ambargo, bedelli askerlik, cansız hedef, cebri yürüyüş, çatal kundak, dâhilî harp, esas duruş, esas vaziyet, geri hizmet, iç harp, iç savaş,

lojistik hizmet, muvazzaf hizmet, ölü açı, rahat duruş, seferî durum, sıcak savaş, tam siper, uygun adım, uzman çavuşluk, vatani görev, yedek subaylık" gibi 24 *sıfat tamlaması*; "asker kaçağı, askerlik çağı, askerlik hizmeti, askerlik yoklaması, bar ateşi, baraj ateşi, batarya ateşi, bayrakaltı, cenk eri, çarha (çarka) çengi, çete savaşı, çıkarma harekâtı, çürük raporu, dış çizgiler durumu, gece uçuşu, hazır ol duruşu, ihtiram duruşu, imha ateşi, it dalaşı, jet yorgunluğu, kalk borusu, karavana borusu, kaz adımı, kol nizamı, kurşun erimi, lojistik dairesi, menzil yürüyüşü, mermi yolu, meydan muharebesi, meydan savaşı, savaş düzeni, sevk pusulası, silahaltı, tayın bedeli, tayınat bedeli, tekmil haberi, top atımı, uzay savaşı, varagele bombardımanı, yarma saldırısı, yarma taarruzu, yem borusu, yemek borusu" gibi 43 *belirtisiz isim tamlaması* kullanılmıştır. "Arş, ateş, hazır ol, marş, marş marş, rahat (dur), silah omza" gibi 7 ***askerî komut ifadesi*** yer almaktadır. 2 Arapça, 2 Fransızca ve Farsça alıntı sözcük vardır. 155 **eskimiş** (tarihî) **askerî terimler** içerisinde 31 Arapça, 17 Farsça, 5 Fransızca 53 *alıntı sözcük*; "ağa, bey, kazak, oda, tuğ" gibi 5 *basit isim*; bölük, çarhacı – çarkacı, çergeci, çeribaşılık, eşkinci, eşkincilik gedikli, köprücü, kazaskerlik, lağımcı, mumcu, mülâzımlık, ocaklık, odalı, otağcı, paşalı, paşalık, rampacı, sakallı, sipahilik, subaşı, süvarilik, tersaneli, tuğcu, tuğculuk, turnacı, yamak, yeniçerilik, yoklamacı" gibi 29 *türemiş isim*; "ağa paşa, atabey, başbuğ, başçavuş, başeski, ikinci ferik, silahtar ağa, süvari kaptan, yeniçeri" gibi 9 *sıfat tamlaması*; "acemi ocağı, acemi oğlanı, ağa divanı, ağa kapısı, ağa sancağı, alay beyi, asesbaşı, aşçıbaşı, bayram alayı, bey gemisi, beylerbeyi, bölükbaşı, çarhacı başı, çavuşbaşı, çeribaşı, efendi kapısı, kapı ağası, kapı kulu, kolağası, kul kâhyası, kul kethüdası, kura neferi, menzil emini, metris tüfeği, nizâmiye hazinesi, sancak beyi, sefer duası, sekbanbaşı, tersane kethüdası, yeniçeri ağası" gibi 30 *belirtisiz isim tamlaması* yer almaktadır. "Süngü tak yere yat" gibi eski bir komut yanında "ricat etmek (*eylemek*)" ve "sefer (*sefere*) eşmek" gibi *birleşik fiiller* yer aldığı gibi çok sayıda Arapça ve Farsça birleşik terkip bulunmaktadır.

Sözlüklerden toplamda 716 sözcük fişlenmiş, bunlar çeşitli durumlara göre sınıflandırılmıştır. Tarihî - eskimiş (*kavram alanından düşmüş*) sözcükler dışında 191 askerî durum ve ifade adı, 128 askerî araç, silah, eşya, işaret adı, 110 askerî görev - rütbe - unvan adı, 69 adet askerî topluluk adı, 56 askerî yer adı, 7 askerî komut ifadesi olmak üzere toplam 561 sözcük yer almaktadır. 155 eskimiş (tarihî) askerî terimle birlikte toplamda 716 sözcük incelenmiştir. Sözlüklerde 108 Arapça, 45 Fransızca, 36 Farsça, 23 İtalyanca, 12 İngilizce, 3 Almanca, 2 Macarca, 2 Rumca, 2 Yunanca olmak üzere toplamda 233 alıntı (yabancı / konuk) sözcük vardır. Sözcükler, (alıntı sözcükler dışında) 181 belirtisiz isim tamlaması, 92 sıfat tamlaması, 47 deyimleşmiş birleşik fiil; 14 basit isim ve 6 sıfatfiilden oluşmaktadır. Bunların yanında özellikle eskimiş sözcükler içerisinde Arapça ve Farsça tamlamaların sayısı da azımsanmayacak kadar fazladır.

Askerî terimlerin tamamını bir bildiri, bir makaleye sığdırmak elbette zordur. Konunun boyutu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Bu çalışmayla Türklerin, dil ve kültürlerinde zengin bir askerî terim varlığına sahip oldukları görülmüştür. Alıntı / konuk sözcüklerin fazla olması dilin yapısını etkilememiş, dile zenginlik ve işlevsellik katmıştır. Yine de bunlar dil ve etkileşim açısından hangi topluluklardan ne ölçüde etkilenildiğinin de göstergesi olarak önemli durumdadır. Askerî alandaki söz varlığı Türkçenin tarihî dönemlerinden günümüze kadarki gelişmeler dikkate alınarak art ve eş zamanlı olarak incelenmeli, dil bilimsel değerlendirilmeler yapılmalıdır.

Kısaltmalar

Alm. → Almanca

Ar. → Arapça

esk. → eskimiş

Far. → Farsça

Fr. → Fransızca

GTS → Güncel Türkçe Sözlük

ünl. → Ünlem

İng. → İngilizce

KL → Kubbealtı Lügati

Mac. → Macarca

Moğ. → Moğolca

Rum. → Rumca

sf. → sıfat

T. → Türkçe

Yun. → Yunanca

Kaynakça

Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yayınları.

Akyürek, S., Koydemir, S., Atalay, E. ve Bıçaksız, A. (2014). *Sivil-Asker İlişkileri ve Ordu-Toplum Mesafesi,* Ankara: Bilgesam Yayınları.

Ayverdi, İ. (2016). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Bülbül, F. (2011). "Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"ndeki Askerî Terimler", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Yozgat.

Doğan, A. (2020). "Askerlik Terimleri Olarak Türkçe Sözlük'teki Rütbeler ve Unvanlar Üzerine", *STAD, Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C: 5, S: 4, ss.1-25.

Eker, S. (2004). "Türk Kara Kuvvetlerinde Birlik ve Rütbe Adlarının Art Zamanlı Dilbilim İncelemesi", *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül),* Ankara, ss. 841-861.

Eker, S. (2006). "Sü ve Sü ile Yapılan Tarihî Askerî Terimler Üzerine Disiplinlerarası Bir İnceleme", *Türkbilig*, 12, ss. 104-133.

Eker, S. (2007). *Türk Dil Bilimi Bakımından Tarihî Askerî Terminoloji*, Ankara: Grafiker Yayınları.

Gül, E. (2014). "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine", *Belleten*, ss. 62-127.

İnce, S. (2020). "Türkçe Sözlük'te Askerlik Alanındaki Alıntı Terimler Üzerine", *STAD, Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C: 5, S: 1, ss. 1-32.

Kılıç, O. (2020). "Oğuz Grubu Türk Yazı Dillerinde Askerî Terimler ve Kavramlar (Rütbe, Birlik Adları, Çağdaş Silahlar)", *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, S: 2, ss. 52-63.

Kubbealtı Lügatı: *http://lugatim.com/* (Erişim Tarihi: 20.04.2022-20.07.2022).

Şahin, H. (2006). "Terimlerin Genel Dile Yansımasına Dair Bazı Gözlemler", *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C:1, S: 20, ss. 123-129.

Şenol, A. Ç. (2013). "Kumuk Türkçesi - Türkiye Türkçesi Askerî Terimleri Üzerine Ortak Dil ve Köken Bağlamında Bir Karşılaştırma", *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu Bildirileri (1-3 Kasım 2013),* Berikan Yayınevi, Ankara, ss. 79-84.

TDK Güncel Türkçe Sözlük: *https://sozluk.gov.tr/* (Erişim Tarihi: 20.04.2022-20.07.2022).

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar." *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: 58, S: 1, ss. 155-173.

Tutar, A. ve Erdoğan, İ. (2017). "Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Bazı Askerî Kavramlar", *Journal of Islamic Research*; 28 (1), ss. 19-26.

User, H. Ş. (2012). "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler", *Bilig*, Kış 2012 / S: 60, ss. 257-272.

Vezvezoğlu, S. (2017). "Eski Türkçede Askerlik Terimleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı*, Ankara.

KISSA-İ TEMURNAMEDE GEÇEN HARPLE İLGİLİ ALINTI VE TÜRKÇE KELİMELER

Savaş ŞAHİN*

Giriş

Tarih denilince akla ilk gelen olaylardan biri savaşlardır. İnsanlığın tarihi savaşların tarihi ile şekillenmiştir. Bu açıdan savaşlar toplumların kaderini belirler. Bilindiği gibi savaş, iki veya daha çok devletin, aralarındaki diplomatik ilişkileri kesip orduları vasıtasıyla, özel yöntem ve vasıtalar kullanarak çarpışmasıdır (Duman, 2018: 99). Toplumsal yapılanmaların gelişimi esas alındığında, ilk çağlarda kabileler arası çatışmalardan ibaret olan savaş kavramının; orta çağlarda şehir milislerince (patririyonalizm) ve paralı askerlerin (mercenary) oluşturduğu özel ordular (commissionaire) tarafından küçük alanlarda, düşük yoğunlukta ancak uzun sürede cereyan eden silahlı bir mücadeleye dönüştüğü görülür. Bunu takip eden Yeni Çağ'dan itibaren ise ulusal devletlerin kurulmasıyla oluşturulan millî orduların (vatandaş - ordu) savaş kavramını, hükümdarların mücadelesinden milletlerin savaşımına dönüştürdüğüne tanık oluruz. Bu dönemde savaşın topyekûn bir hâl aldığı ve kesin sonuçlu yıkıcı bir nitelik kazandığı görülür (Varlık, 2013: 114).

Yapılan bir araştırmaya göre, 5.560 yıllık insanlık tarihi boyunca 14.531 savaş meydana gelmiştir. Bunun anlamı, ortalama yaşamış olan 185 kuşaktan sadece on tanesinin savaşla tanışmamış olduğudur. Her yıl için ortalama en az iki savaşın meydana geldiği göz önüne alındığında, insanlık tarihinin adeta savaşların tarihi olduğunu söylemek abartılı olmayacaktır (Aslan, 2008: 235-274). Tarihî süreç içerisinde toplumlar arasında değişimi, ilerlemeyi veya çöküşü sağlayan genellikle savaşlar olmuştur. Savaşlar Türk ve dünya tarihi açısından toplum hayatında, medeniyetlerin doğuşunda, çöküşünde önemli bir değişime neden olmuştur.

> "Dünya üzerinde her millet çeşitli özellikleriyle tanınmıştır. Türk milleti ise tarih boyunca güçlü askerî yapıları ve ordularıyla tanınmıştır. Türkler tarih boyunca ordu - millet anlayışına bağlı milletlerden biri olmuştur. Askerliğin önemli bir yer tuttuğu Türk toplumunda, askerlikle ilgili kavram ve terimlerin de Türk dilinin söz varlığında önemli bir yeri vardır." (Kılıç, 2020: 53).

Türk tarihinin en büyük devletlerinden birini kuran Timur gerek Türk gerekse dünya tarihinde adı en çok zikredilen hükümdarlardan biri olmuştur (Yüksel, 2008: 240-241). Sadece Orta Asya'nın değil tüm Doğu tarihinin önemli aşamalarından biri olan Emir Timur'un ekonomik ve kültürel açıdan güçlü olan devleti, 14. yüzyılın son otuz yılı ve 15. yüzyılın başlarında oluşmuş, şöhretinin doruğunda Maveraünnehir dışında Altınordu ve Ak Ordu topraklarına, Horasan'a, Hindistan'a, İran'a kadar kendisine alan açmıştı (Buryakov, 2002: 534). Timur (1370-1405), devleti İtil'den (Volga) başlayarak Hindistan'ın bir bölümüne, Tanrı Dağlarından İzmir ve Şam'a kadar genişletti. Harezm'i, Uyguristan'ı, Irak ve Güney Anadolu'yu, Altın Ordu Hanlığı'nı, Hindistan Delhi Sultanlığı'nı, Suriye'yi, Ankara Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'ni egemenliği altına aldı (Kafesoğlu, 2001: 605). Timur 1402 yılı Mart ayında Azerbaycan'dan Anadolu'ya doğru harekete geçti. Kemah, Sivas, Kayseri ve Kırşehir yoluyla Ankara'ya gelmişti (Aka, 2007: 175). Çubuk Ovası'nda Timur'un ordusuyla karşılaşan Osmanlı ordusu kendisinden sayıca üstün olan Timur'un ordusuna yenildi. Savaştan sonra bir yıl daha Anadolu'da kalan Timur, bu sürenin birçoğunu Batı Anadolu'da geçirmiş, Hristiyanlardan İzmir ve Foça'yı almıştır. 23 Temmuz 1403'te Anadolu'yu terk ederek Gürcistan'a dönmüştür (Yücel, 1989: 136-137). 14. yüzyılın başında büyük bir imparatorluk kuran, Asya'yı baştanbaşa sarsan Timur, Avrupa'nın bir ucunda bulunan İngiltere'ye bile nüfuzunu ve tesirini hissettirmişti.

* Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, savasss154@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4462-9006.

Türk tarih geleneğinde zamanın hakanlarına ithafen yazılmış "Nâmeler" o devri aydınlatmak için çok önemlidir. Bunlar "Cengiznâme – Yavuznâme – Kanunnâme - Timurnâme" gibi adlarla anılmaktadır. Türkistan menşeili el yazmaları arasında Timur'un soyunu, hayatını, seferlerini anlatan Timurname veya cenknameler bulunmaktadır. Timur hakkında yazılan kaynakların en meşhuru resmî hanedan kaynaklarıdır. Timur hayatta iken yazılanlardan yalnızca birkaçı günümüze ulaşabilmiştir. Bu çalışmada Herat'ın Turgundi ilçesinde yaşayan Teke Türkmenlerinden temin edilen, yakın dönem Çağatay Türkçesiyle kaleme alınan Timurname'de geçen savaşla ilgili kelimeler derlenip sınıflandırılmaya çalışılmıştır.

Savaş Aletleri

Silah harp sahasında kullanılan alet ve araç gereçlere verilen isimdir. Savaşçı unsurları, teşkilatı, savaş araç gereçleri ve taktiği bakımından Türk ordusu diğer milletlerin ordularından farklılık göstermekte ve kendine has özellikleri bulunmaktadır.

> "Eski Türk silahları sürat ve uzaktan savaş stratejilerine uygun özellikler taşıyan hafif silahlardır. Türk savaşçılarının atlı savaşa uygun giysi ve silahlarla donatılmasına dikkat edilmiştir. Bu silahların başında ok ve yay gelir. Diğer silahları ise kılıç, mızrak, gürz, bıçak, hançer, sapan, çomak, vb. silahlardır. Bunların dışında korunma amaçlı zırh, tulga, kalkan gibi savaş aletlerdir." (Göksu, 2004: 60).

ʿamūd Ar. Mızrak, direk, dik, dikine, sütun.

ayaḳlarıġa ʿamūd birlen urdılar "Ayaklarına mızrakla vurdular." (58b/6).

bıçaḳ Bıçak.

bıçaḳ sançtı ve sı̣nesi üstinde ḳoyup ketti "bıçak sapladı ve yüzü üstüne koyup gitti." (22a/6).

gürzi Far. Savaşlarda silah olarak kullanılan, sap kısmı ağaç demir, bakır ya da tunçtan yapılan topuz; bir tür savaş aleti.

bir gürzı̣ urdı Saldur Ḫānnı şehı̣d ḳıldı "Bir gürzi vurdu Saldur Han'ı şehit etti." (58a/6).

dabulga Mo. Başa giyilen zırh.

gürzı̣-i kerān ve dabulġa, ḳalḳan, çü serde "sivri tahta, zırh, kalkan başta" (51b/11).

ḳalḳan Kalkan, siper.

Emı̣r Taġay Bahādır bir ḳalḳan zerni oġlanıŋ başıġa nı̣ṣār ḳıldı. "Emir Tagay Bahadır bir altın kalkanı oğlanın başına vurdu." (43a/2).

kerān Far. İri uzun, sivri tahta.

gürzı̣ kerān ve dabulġa ḳalḳan çü serde "sivri tahta, zırh, kalkan başta" (51a/11).

ḳılıç Kılıç.

ḳılıç birle ėkki çörini öldürdi "Kılıçla iki köleyi öldürdü." (7a/11).

kös Far. Savaşlarda, törenlerde, at, deve ya da araba üzerinde taşınan, işaret vermekte kullanılan bakır üzerine deve derisi geçirilerek yapılmış çok büyük davul.

ṭabl-ı ceŋ ḳaḳıp kös naḳar çaldurup turdılar "Davula vurup, savaş davulu çaldılar." (50a/9).

neyze Far. Mızrak.

yıraḳdın bir neyze köründi "Uzaktan bir mızrak göründü." (76b/6).

sançaḳ Bayrak, alem, tuğ.

ki dūş dūşdin atmaḳ çapmaḳ sançaḳ yıḳmaḳ “omuz omuza atmak, vurmak, bayrak indirmek” (66b/8).

ṭabl-ı ceŋ Ar. + Far. Savaş davulu.

ṭabl-ı ceŋ ḳaḳıp kös naḳar çaldurup turdılar “Davula vurup, savaş davulu çaldılar.” (50a/9).

tüfeŋ Tüfek.

Emİr Tėmürniŋ cılavında miŋ tüfeŋ attılar hİç kār ḳılmadı “Emir Timur’un atının yularında bin tüfek attılar hiç biri fayda etmedi.” (69b/8).

Askerler, Savaş ve Savaşçılar

Türklerin askerî yapıları bozkırlarda oluşup gelişmiştir. Türk ordusu büyük ölçüde atlı birliklerden oluşuyordu. Bunlar zırhlı süvariydiler. Uzun mesafe silahları, yay ve ok, kısa mesafe silahları kılıç ve kargıydı. Eski Türk kavimlerinde farklı amaçlara hizmet eden askerî birlikler vardı. Şüphesiz bunlar arasında süvari birlikleri ilk sırayı alıyordu (Durmuş, 2020: 90-93).

alay alay cemaat, kalabalık.

alay alay, çoḳ çoḳ bolup Emİr Tėmur Ṣāḥib-ḳırānnıŋ leşkeriga ḳarşı tüşti “Alay alay çok çok olup Emir Timur Sahip Kıran’ın askerine karıştılar.” (79b/14)

ʿ**amūd-zen** Ar. + Far. Değnek, mızrak atan.

ʿamūdzen ve ḥevāker ve dilİrler keldiler “Mızrak atan günahkâr ve yiğitler geldiler.” (18b/11).

atlıġ atlı, sipahi, süvari.

beş yüz atlıġ “beş yüz atlı” (47b/9).

cedel ḳıl- Ar. + T. Savaşmak.

cedel ḳılmaḳ ḥācet ėrmes. “Savaşmak gerekli değil.” (82b/7).

ceŋ Far. Savaş, yağma, vuruşma.

anıŋ birle ceŋ cedel ḳılmaḳ ḥācet ėrmes “Onunla savaşmak gereksiz.” (75b/7).

dilir Far. Yürekli, yiğit, cesur.

yamān dilİr ėrdi “Çok cesur, yiğitti.” (20a/14).

dil-aver Far. Yiğit, cesur.

bir dil-āver meydānġa kirdi “Bir yiğit meydana girdi.” (65a/15).

ḫarb Ar. Savaş, dövüş.

aralarıdın yetmiş ḥarb keçti “Aralarında yetmiş savaş geçti.” (20a/12).

cengi-savār Far. Savaşçı.

on miŋ fil cengİ ve Hindūlar cengisavār “On bin fil ve Hindular savaşçılar” (69a/6).

kara(v)ul Mo. Bir bölük asker, keşifçi; han karargâhı ve civarını, ordunun merkezi, kanatları, önü ve arkasını korumakla görevlendirilen askerî birliğin de adıdır.

ilgeride ḳaravul ḳoyar ėrdiler “İleride bir bölük asker koymuşlar.” (63b/1).

leşker Far. Asker, ordu.

yetti kėçe ve kündüz leşker yıġnadı "Yedi gece gündüz asker topladı." (25b/6).

merd Far. Yiğit, mert, erkek.

seniŋ dek merd öldürse "Senin gibi yiğit öldürse" (39b/4).

mübariz Ar. Dövüşen, savaşan, kavga eden bahadır, pehlivan.

ve yana Taʿalluḳ Tėmür mübāriz tiledi "ve yine Taalluk Timur pehlivan istedi." (58a/7).

neyze-dār Far. Mızrak atan asker.

bir aṭlıġ neyze-dār Hindū leşkeridin çıḳıp "Hint askerlerinin arasından bir atlı mızrak atan asker çıkıp" (65b/4).

sipāhi Far. Atlı veya yaya asker ve bu askerî zümrelere mensup olanlar.

tört yüz sipāhį birle fātiḥā alıp meydānġa ketti "Dört yüz bin atlı askerle dua alıp meydana gitti." (66a/4).

pehlevān Far. Pehlivan, güreşçi, savaşçı.

Ata pehlevān sįlįdin ėllig pehlevānnı öldürdi kün "Ata pehlivan tokatla elli pehlivanı öldürdü." (21a/5).

süvare Far. Atlı, süvari.

bir süvāre peydā bolup māllarnı ḳaytarur ėrdi "Bir süvari ortaya çıkıp mallarını alıyordu." (45a/10).

tir-endaz Far. Ok atanlar.

Ḫoṭandın yigirme miŋ kişi tüfenk-endāz ve tįr-endāz ve şemşįrzen ʿamūdzen ve ḥevāker ve dilįrler kėldiler. "Hotan'dan yirmi bin kişi tüfek atanlar, ok atanlar, kılıç sallayanlar, günahkâr ve yiğitler geldi." (18b/10).

tüfeŋ-endaz T. + Ar. Tüfek atan.

"Hotan'dan yirmi bin kişi tüfek atanlar, ok atanlar, kılıç sallayanlar, günahkâr ve yiğitler geldi." (18b/10).

tümen on bin kişilik askerî birlik, büyük kalabalık, yığın, büyük küme.

Hˇāce-i Opan çölidin kėlip dervāzenį tümenini ḥarāb ḳılıp māl bisyār alıp ḳaytı "Hace-i Opan çölünden gelip şehir kapısını, tümeni dağıtıp çok mal alıp döndü." (37b/12).

uruş bol- Savaş olmak.

üç keçe ve kündüz uruş boldı. "Üç gün üç gece savaş oldu." (70a/5).

yigit Genç delikanlı, yiğit.

bir ilan bir tėşükdin çıḳıp ol yigitke ḥamle ḳılur boldı "Bir yılan delikten çıkıp o yiğide hamle kıldı." (13a/14).

Rütbe ve Unvanlar

"Timuroğullarının Maveraünnehir çevresi ile Hindistan'da çeşitli şehir ve bölgelerde kurdukları askerî ve siyasi yapılar oldukça gelişkin özellikler göstermektedir. Bu askerî ve siyasi yapıların Moğol, Türk ve İrani - İslami diyebileceğimiz sentetik özelliklere sahip olduğunu hem ordu ve bürokrasinin yapısından hem de kullanılan terminolojinin kaynaklarından ve anlamlarından çıkartabilmekteyiz. Benzer durumu rütbelerde de görmekteyiz. Bu bağlamda kullanılan askerî rütbe ve unvanların önemli bir kısmı Türkçe kökenli olsa da Moğolca, Farsça ve Arapça kökenli idari - askerî kelime sayısı da oldukça

çoktur. Çağatayca asker, askerî pozisyon ve görevleri bildiren kelimeler bakımından oldukça zengindir.” (Turan, 2018: 166).

melik Ar. Padişah, hükümdar, askerî paye.

Şāh Melik Emİr Tėmürniŋ sol ṭarafında ḳarār tuttılar “Şah Melik Emir Timur’un sol tarafında saf tuttu.” (69a/4).

sipeh-sālār Far. Ordunun başı, komutan.

Ḫacı Beg ve Körek Beg dėgen ėkki sipeh-sālārı bar ėrdi “Hacı Bey ve Körek Bey denilen iki komutanı vardı.” (57a/15).

Vurma, Atma, Öldürme, Yaralama, Yaralanma, Bozguna Uğratma

avla- Avlamak.

Ḫüsrev Ḫān ėkki yüz dilİr birle avlap yürür ėrdi “Hüsrev Han iki yüz yiğitle avlanıyordu” (55b/10).

bıçakla- bıçaklamak.

Bayan Ḳulı Ḫānnı bıçaḳlaġan ve ḫazinesiġa kirgen men ėrdim dėdi. “Bayan Kulı Han’ı bıçaklayan ve hazinesine giren bendim dedi.” (34b/8).

bıçak sanç- Bıçak sokmak, bıçak saplamak.

üstiġa bir bıçaḳ sançıp ḳoyġıl “Üstüne bir bıçak sokup bırak.” (22a/4).

bog- Boğmak.

Ṣāḥib-ḳırān altı pās-bānçını boġup öldürdi “Sahip Kıran altı bekçiyi boğup öldürdü.” (22b/6).

ceraḫat-dar bol- Far. + T. Yaralanmak.

el-ġaraż Malūḥān hem cerāḥat-dār bolup ėrdi ama cerāḥatları ṣıḥḥat taptı “Sözün özü Maluhan da yaralanmıştı ama yaraları iyileşti.” (37b/5).

çal- Vurmak, atmak, çalmak.

andaġ çaldı ki 3 ḥakİm cellād ėkki pāre bolup öldi “Öyle vurdu ki Hakim Cellat iki parça olup öldü.” (11a/2).

çap- Vurmak, akın yapmak, baş kesmek.

dūş dūşdin atmaḳ çapmaḳ “omuz omuza atmak, vurmak” (66b/8).

havale kıl- Ar. + T. Savurmak, atmak, fırlatmak.

bolmadı andın soŋ birbiriġa ʿamūd ḥavāle ḳıldılar “Olmadı daha sonra birbirlerine mızrak attılar orada.” (39a/5).

helak ḳıl- Ar. + T. Mahvetmek, yok etmek, öldürmek, ortadan kaldırmak.

kāfirni helāk ḳıldı “Kâfiri ortadan kaldırdı.” (57b/10).

kalm ḳıl- Far. + T. Kesmek.

kellesini ḳalm ḳılıp taşladılar “Başını kesip attılar.” (28b/13).

katl kıl- Ar. + T. Öldürme, katletme.

el-ḳıṣṣa tört yüz ʿulemānı ḳatl ḳıldurdı “Sözün kısası dört yüz ulemayı katlettirdi.” (79b/9).

kılıç savgur- Kılıç savurmak, kılıç sallamak.

aṭ minip ḳılıç savġurup “At binip kılıç sallayıp” (51b/6).

pāre pāre ḳıl- Far. + T. Parça parça etmek.

ol būtnı pāre pāre ḳılıp taşladılar “O putu parça parça edip attılar.” (73a/6).

sın- kırılmak.

ayaḳlarıġa ʿamūd birlen urdılar Emir Tėmürniŋ ayaḳları sındı “Ayaklarına mızrakla vurdular Emir Timur’un ayakları kırıldı.” (59a/2).

sil sındur- Far. + T. Tokat atmak.

uruşmaḳ yumduḳ salmaḳ sil sındurmaḳ “Savaşmak yumruk atmak, tokat atmak” (58b/8).

ṣilāḫ-şorlıḳ ḳıl- Ar. + Far. + T. Birbirine silah atmak, savaşmak.

birbirige ṣilāḥ-şorlıḳ ḳılıp uruş başladılar “Birbirlerine silah atıp savaştılar.” (20a/11).

şehid ḳıl- Ar. + T. Allah ve din yolunda öldürme.

şehid ḳıldı ve her yerde mescid ve medrese bolsa yıḳdurdı “Şehit etti ve nerede mescit ve medrese varsa yıktırdı.” (61a/6),

tayak salla- dayak atmak.

ʿamūd urup tayaḳ sallayıp “Mızrak atıp, dayak atıp” (66b/10).

öldür- öldürmek.

şemşir abdār meydānġa kirip altmış Ḳalmaḳnı öldürdi “Şemşir Abdar meydana girip altmış Kalmuk’u öldürdü.” (50b/11).

üzül- kesilmek, kırılmak.

mollānıŋ başı fezlan ḳabaḳ dek üzülüp yerge tüşti “Mollanın başı fezlan kabağı gibi kesilip yere düştü.” (60b/8).

yaḳalaş- dalaşmak, birbirinin yakasından tutmak.

dest be-giribān alışıp yaḳalaşmaḳ “Birbirinin yakasından tutup” (58b/7).

Askerin Toplanması Bir Araya Gelmesi, Askerlerin Toplandıkları Mekânların Adları

aram-gah Far. Dinlenme, eğlenme yeri.

ārām-gāhlarıġa bardılar “Dinlenecekleri yere vardılar.” (70a/11).

cemʿ bol- Ar. + T. Toplanma, topluluk, hepsi, bütün .

bir meydānġa çıḳtılar yėtmiş miŋ at bilen pehlevān cemʿ boldı. “Bir meydana çıktılar yetmiş bin at ile pehlivan toplandı.” (54a/3).

çader Far. Çadır.

ol kişi vaḳt-ı seḥer Emir Tėmürniŋ çāderiġa kėldi “O kişi sabah vakti Emir Timur’un çadırına geldi.” (76a/8).

ḫargah Far. Otağ, büyük çadır.

kirgüzdiler ḥargāhlarda “Otağlarına girdiler.” (62b/11).

maʿreke Ar. Savaş meydanı.

maʿrekede bir ḳalender feryād 10 ḳılıp aydı “Savaş meydanında bir kalender yiğit söyledi.” (29a/9).

orda Hanların ve devlet büyüklerinin karargâhları.

soŋ Malūḥānnıŋ ordasıġa kirdiler “Daha sonra Maluhan’ın karargâhına girdiler.” (72b/9).

serā-perde Far. Otağ.

kāfir serā-perdeler ḳurdılar “Kâfir otağ kurdu.” (25b/10).

topul- Yığılmak, birikmek.

yėtmiş miŋ sebz-pūş dilİr hem topuldı “Yetmiş bin yeşil örtülü yiğit de toplandı.” (80b/7).

yıġdur- Toplatmak, bir araya getirtmek, yığdırmak.

on ėkki miŋ leşker yıġdurup ėrdi “On iki bin asker topladı.” (18b/9).

yıgna- Toplamak, bir araya getirmek, yığmak.

leşkerni yıġnap barıp ėrdi “Askeri toplayıp vardı.” (48b/8).

Saldırma, Taarruz, Kavga, Yağma, Talan

“Eski Türk savaş taktiği safhaları üçe ayrılıyordu. Bunlar: Yıldırma ve Yıpratma, Sahte Geri Çekilme ile Pusuya Düşürme ve İmha olarak gerçekleştiriliyordu. Bozkır çevresinde üçüncü safha düşmanı pusuya düşürmek ve etrafını kuşatarak yenilgiye uğratmak şeklindeydi. Savaş başlamadan önce birliklerden bir kısmı uygun yerlerde pusu almaktaydı. Birliklerin bir kısmı ise düşman önünden pusu kurulan yere doğru çekiliyor ve düşman sıkıştırılmış oluyordu. Sıkıştırılmış olan düşmanın harekât kabiliyeti ortadan kaldırılmakta, etrafı kuşatılmış olan düşman ok atışlarıyla etkili bir biçimde imha edilmekteydi. Bir taraftan okçu atışına maruz kalırken diğer taraftan birbirlerini sıkıştırmak suretiyle büyük kayıp veriyor ve yenilgiye uğratılmış oluyorlardı.” (Durmuş, 2021: 245-248).

alış- Yağma etmek, talan etmek.

ejderhā kibi alıştılar “Ejderha gibi talan ettiler.” (58b/4).

ʿarrala- Far. + T. Tekerli mancılıkla saldırmak.

ʿarralap ve şarrılap hengāmeler birlen “Mancınıkla saldırıp, gürültü koparıp hengameler ile” (64a/5).

çapavul Far. Yağma, talan, aniden baskın yapan birlik.

ėkki miŋ kişi birle Buḥārāġa çapavul üçün ʿazm rāh ḳıldı “İki bin kişiyle Buharaya yağma için yola çıktı.” (37b/11).

çaptur- Koşturmak, akın yapmak.

eṭrāfġa aṭ çapturdı tā ḳırḳ kėçe ve kündüz “Kırk gece kırk gündüz etrafta at koşturdu.” (74b/14).

garet kıl- Ar. + T. Yağmalamak.

dervāzenį tümenini ġāret ḳıldı dediler “Kale kapısındaki tümeni yağmaladılar dediler.” (37b/14).

gavga kıl- Far. + T. Kavga etmek.

ġavġa ḳılıp şehrniŋ içi top top ġalebe ḳıldılar “Kavga edip şehrin içine topluca girdiler.” (34b/11).

harab kıl- Ar. + T. Yıkmak, yok etmek, katletmek.

dervāze tümenini ḫarāb ḳılıp māl bisyār alıp ḳayttı “Kalenin muhafızlarını katledip çokça ganimet alıp döndü.” (37b/12).

hamle kıl- Ar. + T. Saldırmak.

ḥamle ḳıldı ki cümle maḥlūḳāt lerzede boldılar “Saldırdı ve cümle mahlukat titredi.” (87a/5).

hücum bol- Ar. + T. Hücum etmek, saldırmak.

hücūm bolup ḳovladılar tā şehrige “Hücum edip ta şehre kadar kovaladılar.” (82b/14).

huruç ḳıl- Ar.+T. Hücum etmek, ayaklanmak.

soŋ Hindūstānġa ārzū ḳılıp ḥurūç ḳılmaḳçı boldılar “Sonra Hindistan’a hücum etmeyi arzuladılar.” (63a/8).

kurşa- kuşatmak.

eṭrāfını ḳurşap yattılar “Çevresini kuşatıp yattılar.” (35a/2).

mübareze Ar. İki ya da daha fazla savaşçının birbiriyle yaptığı teke tek savaşma, kavga, mücadele.

aṭ ḳoydılar ʿacāyib ṣāhibḳırān dilİr mübāreze ėrdi (37b/10)

tarac ḳıl- Ar. Yağmalama, talan.

ḫazinesini tārāc ḳıldılar “Hazinesini yağmaladılar.” (72b/10)

tökül- dökülmek, saçılmak, saldırmak.

üç ṭarafdın Hindū leşkeriġa töküldiler “Üç taraftan Hindu askerlere saldırdılar.” (66a/10).

tutuş- birbirini tutmak, yakalamak (bir yerinden).

āṭ üstindin dest be-giribān tutuşdılar “At üstünde birbirlerinin yakalarından tuttular.” (25b/13).

urbaş- Omuz omuza mücadele etmek.

ʿamūd ʿamūdġa urbaşıp arslan minip “Mızrak mızrağa omuz omuza mücadele edip arslan binip” (58b/6).

yürüş kıl- Yola çıkmak, sefere çıkmak, taarruz başlatmak.

cemʿ boldı andın soŋ küffār üstige yürüş ḳıldılar “Toplandı daha sonra kafirlere taarruz başlattılar.” (57b/2).

Bağırmak

> “Türk askerleri farklı yerlerden hiç beklenmeyen zamanlarda düşmanlara saldırıyorlardı. Bu esnada yüksek sesler çıkarmak suretiyle düşmana korku salıyor ve düşmanın moralini bozuyorlardı. Onlar bu saldırıları esnasında yırtıcı hayvanların seslerine benzer sesler çıkarıyorlardı. Bu bağlamda onların sesleri “aslan kükremesi” gibiydi. Onların korkunç naralar ve çığlıklar atmaları yalnız düşmanı korkutmamakta, diğer taraftan kendileri için faydalı olmaktaydı. Bağırmak suretiyle sinirler gerilmekte, vuruşlar güçlü hâle getirilmekteydi.” (Durmuş, 2021: 246).

naʿra tart- Ar. + T. Yüksek sesle bağırmak.

Bahādır naʿra tartıp meydānġa barıp Baraḳ Ḫānġa ġażap birle baḳtı “Bahadır nara atıp meydana girip Barak Han’a öfkeyle baktı.” (40b/13).

hayḳır- Yüksek sesle bağırmak, feryat figan etmek.

hayḳırıp meydānġa kirdi “Haykırıp meydana girdi.” (65b/11).

kükre- Kükremek, bağırmak.

andıŋ soŋ bu ṭarafdın Emİr Ḫākū kükrep meydānġa kirdi “Daha sonra bu taraftan Emir Haku kükreyerek meydana girdi.” (20b/1).

kükreş- Kükreşmek, bağrışmak.

pehlevānlar birbirige kükreşip “Pehlivanlar gibi birbirine kükreyip” (58b/5).

Zafer kazanmak, Yenmek

fetḫ ḳıl-Ar. + T. Ele geçirme, fethetme.

Ṣāḥib-ḳırānġa tamām-ı memleket fetḥ boldı “Emir Timur memleketin tamamını fethetti.” (88b/3).

maglube ḳılmaḳ Ar. + T. yenmek, zafer kazanmak.

ṣabāḥ ceŋ maġlūbe ḳılmaḳ kerek dėp maṣlaḥat ḳıldılar “Sabah savaşı kazanmak gerek diye emir verdiler.” (21a/8).

yıḳ- yıkmak, tahrip etmek, yenmek.

Emİr Tėmür Ṣāḥib-ḳırān Olcay Bahādırnı yıḳtılar “Emir Timur Sahip Kıran Olcay Bahadır’ı yendi.” (41b/8).

Mağlup Olmak

şikest tap- Far. + T. Kırık, kırma, kırılma, dağılma, yenilme.

andın soŋ Emİr Tėmürniŋ leşkeri şikest taptı “Ondan sonra Emir Timur’un askerleri dağıldı.” (59a/3).

yıkıl- yıkılmak, yenilmek, mağlup olmak.

Tėmür yıḳıldı öldi dėp südrep hendeḳġa taşladılar “Timur yıkıldı deyip sürükleyip hendeğe attılar.” (35b/6).

Atlar ve Atlarla İlgili Araç-Gereçler

At, Türklere diğer milletlerde olmayan bir savaş kabiliyeti kazandırmıştır. Atın arabalarda kullanılması alışkanlığından vazgeçilip biniciliğin gelişmesi sağlayanlar Türkler olmuştur. At biniciliğin gelişmesi ile harp sahasında ciddi faydalar sağlamıştır. Binicilik yüksek hızlarda isabetli ok atışları yapıldığı şekle geldiğinde harp sahasında fark yaratmıştır. Türkler bu kabiliyeti geliştirerek elde ettikleri hareketi, uzak mesafeden muharebe yeteneğini ok ve yay vasıtası ile kullanarak diğer milletlere üstün gelmiştir. Türkler yetenekli atlara çeşitli özel isimler vermişlerdir.

tekaver Far. Koşucu, koşan, bir çeşit at.

gök tekāver oynatıp cihān taḥtıġa lāyıḳ ol ėkki miŋ kişi “Boz tekaver oynatıp cihan tahtına layık o iki bin kişi” (19a/11).

konkur Bir at cinsi.

ḳonkur aṭlıġ çıḳtı “Konkur atlı çıktı.” (50a/12).

madu Bir at cinsi.

madū minip "Maduya binip" (19a/6).

Ok, Okçuluk

"Harp taktiğini kuvvet tasarrufu ve atlı süvari birliklerine dayandıran Türkler silah olarak ilk tercihlerini ok ve yaydan yana yapmaları akla yatkın bir tercih olarak görülebilir. Türkler edindikleri deneyimler vasıtası ile kendilerine en uygun silahın ok ve yay olduğuna karar vermişlerdi. Türkler ok ve yayı o kadar çok benimsemiştir ki Türk toplumunda diğer silahlara nasip olmayacak derecede önemli bir yer edinmeyi başarmışlardı." (Turan 1945: 305-318)

kez̲le- Oku kiriş üzerine açılan çentiğe yerleştirmek, nişan almak.

toḳıdın oḳunı çıḳarıp, kirşige kez̲lep, andaġ ṣaḫt berip yiberdi ki yüz Ḳılmaḳnı helāk ḳıldılar "Kemerin tokasından okunu çıkarıp yayı gerip öyle hedef alıp attı ki yüz Kalmuk'u katlettiler." (50b/15).

kiriş Yay.

ok ur-/ oḳ at- Ok atmak.

hayḳırıp meydānġa kirdi derḥāl Geŋ Duḥt bir oḳ urdı "Haykırıp meydana girdi hemen Gen Duht bir ok attı." (65b/11).

tokı Kemerin tokası.

toḳıdın oḳunı çıḳarıp, kirşige kez̲lep, andaġ ṣaḫt berip yiberdi ki yüz Ḳılmaḳnı helāk ḳıldılar "Kemerin tokasından okunu çıkarıp yayı gerip öyle hedef alıp attı ki yüz Kalmuk'u katlettiler." (50b/15).

Düşman, Düşmanlık

düşman Far. Düşman**.**

Emir Tėmurġa altı aylıġda düşmen peydā boldı. "Emir Timur'a altı ayda düşmanlık ettiler" (8b/2).

hasm Ar. Hasım, düşman.

Andın soŋ ḫaṣm ṭarafıġa işāret ḳıldı. "Daha sonra düşman tarafına işaret etti." (70a/2).

husumet Ar. Hasımlık, düşmanlık.

Aradın ḫuṣūmetlerni köterelük dediler. "Aradan düşmanlıkları kaldıralım dediler." (52a/10).

ḳine Far. Husumet, düşmanlık.

aralarıdın ḳine ve ḳudretlerni çıḳardılar. "Aralarından düşmanlık ve güçlerini çıkardılar." (63a/2).

Sonuç

Türk tarihinin en büyük devletlerinden birini kuran Timur gerek Türk gerekse dünya tarihinde adı en çok zikredilen hükümdarlardan biri olmuştur. Emir Timur'un devleti 14. yüzyılın son otuz yılı ve 15. yüzyılın başlarında oluşmuş, şöhretinin doruğunda Maveraünnehir dışında Altınordu, Horasan, Hindistan, İran'a kadar kendisine alan açmıştı. 13. yüzyılın ilk yarısından itibaren Asya'nın doğusundan Doğu Avrupa içlerine kadar geniş bir coğrafyayı ele geçiren Cengiz Han ve çocukları hâkimiyet kurdukları coğrafyada daha önceden beri mevcut olan dinleri benimsemiş, kullanılan dilleri edebî dil olarak kabul etmişlerdir. Çağatay Türkçesinde Arapça ve Farsça kelimelerin hâkimiyetinin fazlalığı askerî terminolojiye de sirayet etmiş görünmektedir. İncelediğimiz eserde de askerî terimlerin önemli bir kısmı Türkçe

kökenli olsa da Farsça ve Arapça kökenli kelime sayısı da oldukça çoktur. Savaşla ilgili taradığımız kelime ve kelime grupları arasında Arapça ve Farsça kelimelerin çokluğu dikkat çekicidir. 25 kelime Farsça, 2 kelime Arapça + Farsça, 7 kelime Farsça + Türkçe, 9 kelime Arapça, 2 kelime Arapça + Farsça, 13 kelime Arapça + Türkçe, 2 kelime Arapça + Farsça + Türkçe, 36 kelime Türkçedir. Arapça ve Farsça kelimelerin toplamı Türkçe kelimelerden fazladır.

Kısaltmalar

Ar. → Arapça

Far. → Farsça

Mo. → Moğolca

T. → Türkçe

Kaynakça

Aksoycuk, N. (2019). "Emîr Timur, Kişisel Özellikleri ve Askerî Dehâsı", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), ss. 5-13.

Aslan, M. Y. (2008). "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", *TBB Dergisi*, *79*, ss. 235-274.

Bulduk, Ü. (2009). "Timur Hakkında Bilinmeyen Bir Timur-Name", *II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*, Manisa.

Buryakov, Y. F. (2002). *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C: 8, ss. 534-539.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari - Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul:Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Duman, H. (2018). "Savaş Edebiyatı", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), ss. 99-110.

Durmuş, E. (2020). "Eski Türklerde Askerî Yapı", *Asya Araştırmaları Dergisi*, 1 (4), ss.87-101.

Durmuş, E. (2021). "Eski Türklerin Savaş Taktikleri ve Savaş Alanındaki Uygulamaları", *Gazi Akademik Bakış*, 15 (29), ss. 243-262.

Durmuş, İ. (2019). "Eski Türk Savaş Araç-Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), ss.49-70.

Göksu, E. (2004). "Türk Kültüründe Silah", (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı.*

Kafesoğlu, İ. (2001). *14. Yüzyıldan Sonra Orta Asya'da Kurulmuş Türk Devletleri, Türk Dünyası El Kitabı 1. Cilt*, Ankara: TKAE Yayınları.

Kılıç, O. (2020). *Oğuz Grubu Türk Yazı Dillerinde Askerî Terimler ve Kavramlar (Rütbe, Birlik Adları, Çağdaş Silahlar), Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*, *2* (1), ss. 52-63.

Nişancı, H. (2019). "Bozkırlı Türklerde Askerlik", *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Şahin, S. (2017). *Ḳıṣṣa-i Ṭemur-name*, Konya: Palet Yayınları.

Turan, O. (1945). "Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Belleten*, 9 (35), ss. 305-318.

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), ss.155-173.

Varlık, A. B. (2013). "Savaşı Tanımlamak: Terminolojik Bir Yaklaşım", *Avrasya Terim Dergisi*, 1 (2), ss. 114-129.

Yüksel, M. Ş. (2008). "Arap Kaynaklarına Göre Timur ve Din", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23 (1), ss. 239-258.

TÜRKÜLERİN SÖZ VARLIĞINA YANSIYAN SAVAŞ ARAÇ GEREÇLERİ

Abdullah MERT*

Giriş

Türküler, sosyal yaşamımıza dair, başka kaynaklarda rastlanılması pek mümkün olmayan, kimi bilgileri barındıran önemli vesikalardır. Tarihî kaynaklara isimleri yansımayan pek çok kişinin adını veya namını türküler vasıtası ile öğrenmekteyiz. Türkülerin cereyan ettiği sosyal ortamlar çok eskilerde kalsa da türküler barındırdıkları kültürel unsurlarla belleklerde yaşamaya devam etmektedirler. Eski Türkçeden bugüne uzanan birçok sözcüğün standart dilin kullanım alanından çekilmesine karşın türkülerde yaşadığını görebiliriz (Şen, 2018). Bugünkü sosyal hayatta işlevlerini yitirdikleri için bir karşılığı kalmayan çok sayıda araç gereç adı da türküler aracılığıyla söz varlığımızda tutunmayı sürdürebilmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesi ve sosyal yaşama yansımaları söz varlığının değişmesine de neden olmaktadır. Bir dönem hayatımızın olmazsa olmazlarından olan bazı eşyalar işlevini yitirmekte ve o kavrama ad olan sözcükler de o eşya ile birlikte hayatımızdan çekilmektedir. Örneğin hayvanların çekmesiyle hareket eden *körük* adlı araba teknolojinin getirdiği yenilikler sonucu gündelik yaşamda kullanım dışı kalmıştır. Bu durum aracın kendisiyle birlikte *körük* sözcüğünün de kullanımdan düşmesiyle neticelenmiştir.

Türklerde sosyal yaşamın birçok alanına dair bilgiler yer almaktadır. Asker ve askerlikle ilgili veriler de bunlardan biridir. Doğrudan asker ve askerlik üzerine yakılmış türkülerin yanında konu olarak bu alanla doğrudan ilişkisi olmayan türkülerin söz varlığında da çeşitli askerî terimler yer alabilmektedir. Bu söz varlığının çerçevesi; askerî mekânlardan, rütbelere ve unvanlara, savaşlardan isyanlara, kullanılan araç gereçlere kadar bir hayli geniştir. Bildiri mahiyetinde bir çalışmanın boyutu göz önünde bulundurulduğunda askerlikle ilgili ele alınması tasarlanan söz varlığının sınırlandırılması gereksinimi ortadadır. Bu doğrultuda askerlerin savaşmak için kullandıkları araç gereçlere dair türkülerin söz varlığında bir tarama yapılmıştır. Çalışmamızda Mehmet Özbek tarafından hazırlanan *Türkülerin Dili* adlı sözlük esas alınmıştır. Söz konusu sözcüklerin Türkçenin tarihsel söz varlığındaki yerini saptayabilmek için *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish* (ED) ve *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (TTS) adlı eserlere; Güncel Türkçedeki durumlarının tespiti için *Türkçe Sözlük* (TS), ağızlardaki durumları için *Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü'ne* (DS) başvurulmuştur. *Türkülerin Dili* isimli eserde madde başı olarak yer alan savaş araç gereçlerine dair sözcükler *Bıçaklar*; *Kılıçlar; Mızrak türleri*; *Ok - Yay ve Parçaları*, *Top, Tüfek, Silah ve Parçaları*; *Topuzlar*; *Zırhlar* başlıkları altında değerlendirilmiştir. Türkülerde, şüphesiz bu esere alınmayan başkaca savaş araç gereçlerine dair sözcükler vardır. Örneğin, bunların başında *ok* sözcüğü gelir. "Ok"un parçalarına dair veriler madde başı olarak sözlükte yer almasına karşın *ok* madde başı yapılmamıştır. TD'de madde başı olarak bulunmayan sözcükler çalışmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

İnceleme

A) Bıçaklar

hançer:

Su kenarı burmalı

Gölgesinde durmalı

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşerî Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, abdllhmrt@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6032-3643.

İki yar sevenleri

Hançer ile vurmalı

Ucu sivri iki tarafı keskin, kamaya benzer bıçak (TD, 233b). Arapçadan alıntılanan sözcük, Türkçe metinlerde Harezm Türkçesinden beri tanıklanmaktadır (Ünlü, 2012a: 214b).

kama:

Kanlı **kama** ince yılan dili mi

Öldürüverdiler benim kaptan Ali'mi

Ucu sivri iki ağzı da keskin olan bıçak (TS, 1287a). TD'de bu kesici aletin bir çeşidi olan *yılan dili kama* madde başı olarak yer alır (506a). Hasan Eren *kama*'nın Türkçe kökenli bir sözcük olduğunu ve Rumca, Ermenice, Farsça gibi dillere Türkçeden geçtiğini ifade etse de sözcüğün yapısı hakkında bir açıklama yapmamıştır (Eren, 1999: 203b-204a). *kama* TTS'de de yer almaz. DS'de ise *gama* biçiminde kaydedilmiştir (III, 1905a).

teke bıçak: Bir çeşit büyük bıçak, saldırma (TD, 458a).

İki keklik bir kayada yaslanır

Teke bıçak gümüş kında paslanır

B) Kılıçlar

çintiyan:

Padişah bakışlı eli barutlu

Demir aslan huylu gablan sufatlu

Çintiyan kılıçlı kolu kuvvetlü

Böğün Köse Kenan yanımda gerek

TD'de "kılıç, kama" anlamlarıyla madde başı yapılan bu sözcüğün türküde, bir savaş aletinin adı olmaktan ziyade kılıcın bir özelliğini veya bir türünü ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır (135b). TTS'de "kadın şalvarı" anlamıyla kaydedilmiş bir *çintiyan* maddesi yer alır (II, 924). TS (550a) ve DS (II, 1230b)'de de "içi astarlı kadın donu, şalvar" anlamları karşımıza çıkar. Bu anlamı türkü metninde yer alan *çintiyan* sözcüğünün olası anlamı ile bağdaştırmak güçtür. DS'de "kılıç, kama" (II, 1230b) anlamlarına geldiği ifade edilen Malatya yöresinden derlenmiş bir *çintiyan* sözcüğü daha kayıtlıdır. Malatya yöresinden alınan fişe yukarıdaki Köroğlu şiirinin kaynaklık etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

Bu şiirde kılıç, onu daha ihtişamlı gösterecek bir şeye benzetilmiş olmalıdır. Türkçede *yılan çiçeği* adıyla bilinen Latincesi *Gentiana lutea* olan bitki, ağızlarda *çentiyan* biçiminde de kullanılır. Köroğlu'nun kılıcı bu bitkiye benzetilmiş olabilir.

tiğ: Kılıç (TD, 465a). Türkçeye Farsçadan alınan sözcük, TD'de madde başı yapılmasına karşın örnek türkü metnine yer verilmemiştir.

zülfikar:

Bre sorun nerde Nemçe kalesi

Dayanır mı **zülfikare** kellesi

"Ucunun iki çatal olduğu söylenen kılıç" (TD, 520b). Türkçeye Arapçadan giren sözcük, Hz. Ali'ye isnat edilen kılıcın adıdır.

C) Mızrak Türleri

cıda:

Bir yiğit **cıda**sın almış atıyor

Ağ elleri kızıl kana batıyor

Bir kötü kavgadan dönmüş kaçıyor

Kaçma kötü kaçma şimdi dön olur

Türkülerin söz varlığında "mızrak, kargı, süngü, harbe" (TD, 120a) anlamlarında kullanılan *cıda*, Moğolcadan Türkçeye geçmiş sözcüklerden biridir (Schönig, 2000: 117). Türkçe Sözlük'ün kelime kadrosunda bulunmayan *cıda*, TTS'de "süngü, kargı, mızrak, harbe" (II, 763-764) ve DS'de "Kargı, mızrak" (II, 960a) anlamlarıyla yer almaktadır.

harbi:

Davullar çalsınlar ceng-i **harbi**yi

Görünüyor bize sefer yolları

Küçük süngü, mızrak, kargı (TD, 136a). Arapça *ḥarbe*'den Türkçeye alıntılanan sözcüğe ilişkin TTS ve DS'de leksik veri bulunmamaktadır. Ancak Türkçe Sözlük'te hem *harbe* "1. Kısa mızrak 2. Harbi" (1046b) hem de *harbi* "ateşli silahların içini temizlemekte kullanılan çubuk, harbe" (1046b) değişkeleri kayıtlıdır.

kargı:

Kargının ucunu salla

Etme düşmana eyvalla

Her taraftan üç beş kelle

Terkiye astığın var mı

Mızrak (TD, 290b). Kıpçak Türkçesinden itibaren Türkçede tanıklanmaya başlayan sözcük eski metinlerde "kamış" anlamında kullanılır (Toparlı, Vural ve Karaatlı, 2007: 128a). Hasan Eren, sözcüğün asıl anlamının "kamış, kalın kamış" olduğunu "silah olarak kullanılan ucu sivri ve demirli uzun sırık" anlamının sonradan geliştiğini düşünmektedir (Eren, 1999: 213a). Sözcük, TTS (IV, 2293) ve DS'de (IV, 2660a-b) de "kamış" anlamıyla yer alır.

süngü: Kargı, Mızrak (TD, 434b). Eski Türkçeden beri metinlerde tanıklanan bir sözcüktür (ED, 834b-835a). TD'de madde başı yapılmasına rağmen sözcüğe örnek türkü parçası yazılmamıştır.

şelfe:

Kalktık Horasan'dan sökün eyledik.

Düşürdüler bizi tozlu yollara

Omuzda parlıyor uzun **şelfe**ler

Aşırdılar bizi karlı dağlara

Türküde "kargı, mızrak" (TD, 443a) anlamında kullanın *şelfe* sözcüğüne dair TTS, DS ve TS'de bir kayda rastlanılamamıştır. *Şelfe*'nin kökeni Farsça *şilfā* "a corn or hay-fork // tahıl veya saman yabası" (Steingass, 1963: 757b) sözcüğüne dayanmaktadır.

D) Ok-Yay ve Parçaları

demren ~ temren:

Aşkın oku demreni dokunur yüreğime

Aşk için ben öleyim **demren** kayusu değil

Türküde "ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri kemik veya demir" (TD, 148b) anlamıyla yer alan sözcük, DLT'de Oğuzca kaydı düşülen *temürgen* "okun ucu" sözcüğünün günümüze yansıyan biçimidir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 227). TTS'de demren ve temren değişkeleriyle ve "okun ucuna geçirilen kemik veya demir parça" (II, 1073-1074) anlamıyla kayıtlıdır. DS'de sözcüğe ilişkin bir veri bulunmamaktadır.

peykân:

Gam elinden benim zülfü siyahım

Peykân değdi sinem yaralandı gel

Ok, kargı gibi şeylerin ucundaki sivri kemik veya demir (TD, 393a). Türkçeye Farsçadan alıntılanan kelimelerden biri olan peykan (KT, 368a) TS ve DS'de bulunmamaktadır.

yay:

Okumu attım da yayımı yasdım

Şu yüce dağları delmektir kasdım.

Ok atma aracı (TD, 497a). *Yay,* Eski Türkçeden beri metinlerde tanıklanan Türkçe kökenli bir sözcüktür (ED, 869a).

E) Top, Tüfek, Silah ve Parçaları

alaman:

Tisavet'ten üç **alaman** sıkıldı

Sıkıldı da Maha gelin yıkıldı

Alman yapısı bir çeşit tabanca ki "alaman çıplağı" da denir (TD, 61a). Alman Mauser markalı silaha halk arasında verilen addır. Silahın namlu kısmı açıkta bırakıldığı için *alaman çıplağı* denmiştir.

altı patlar:

İleri durulur geri durulmaz

Altı patlarınan düşman vurulmaz

Altı mermi alan toplu tabanca. Halk arasında "liver" (<Fr. revolver) olarak da bilinir (TD, 64a).

arma:

Hekimoğlu derler ufak bir uşak

Bir omuzdan bir omuza on **arma** fişek

Bağ, tomar, şarjör (TD, 70a). Latince *arma* "silah" sözcüğü, Yunanca üzerinden Türkçeye girmiştir (Tietze I, 2016: 434). DS'de "eskiden erkeklerin, askerlerin bellerine bağladıkları fişeklik" (I, 328a) anlamıyla madde başı olarak yer alır.

bağ:

Haydi gidelim bağlara

Üzüm verelim ağlara

Candarmalar geliyor

Fişek koyalım **bağ**lara

Tomar, şarjör (TD, 82a). *Arma* ile eş anlamlıdır. *ba-* "(bir şeyi, bir şeye) bağlamak, tutturmak" (ED, 292a-b) fiiline /g/ fiilden isim yapım eki getirilmesi suretiyle türetilmiştir. *bag* "bağ, boyun bağı, kemer; birbirine bağlanan veya tutturulan şey, deste, balya; konfederasyon (ED, 310b-311a) sözcüğü Eski Türkçeden beri metinlerde tanıklanmaktadır.

balyemez:

Huda'ya sığınıp karşı durunca

Kal'aya **balyemez** topu vurunca

Eskiden kullanılmış olan uzun menzilli bir çeşit top (TD, 86a). *Balyemez*'in İtalyanca *palla e mezzo*'ya dayandığına dair yaygın kabule karşıt olarak Tietze, İtalyanca *bala ramada* "bir cins top mermisi" terimine dayandığını savunur. Ona göre bu terim Yunancaya *balarmás* biçiminde geçmiş oradan da Türkçeye alıntılanmıştır (Tietze I, 2016: 575-576).

beşli:

güpürüm gücüceksin

beşliyi ne edeceksin

kaymakamın önünde

ne cevap vereceksin

Şarjörüne beş mermi alan tüfek (TD: 98ba).

çakmak:

Sinanoğlu derler benim adıma

Beş yüz **çakmak** çalan gelsin yanıma

Ateşleme düzeneği çakmak taşı ve çelik bir tokmakçıktan oluşan; tokmakçığın taşa vurmasıyla çıkan kıvılcımdan ateş alan tüfek (TD, 125a). Anadolu ağızlarından Amasya yöresinde *çakmak* sözcüğü "tüfek, tabanca" (DS II, 1046a) anlamında kullanılmaktadır.

karadağlı:

Tabancam **karadağlı**

Kır atım ona bağlı

Kız ben seni alırım

Başım askere bağlı

TD'de *Karadağlı* "ağzı giderek genişleyen, zurnaya benzer namlusu olan bir tür tabanca (TD, 288b) şeklinde tanımlansa da internetten arattığımızda görseldeki tabanca karşımıza çıkmaktadır. Tabancaya *Karadağlı* isminin verilmesi silahın *Karadağ* ile özleşmesinden ötürüdür.

martin: Tek kurşun atan bir tür tüfek (TD, 338b). Adını silahın geliştirici Friedrich von Martini'den alır. 93 Harbi'nde Osmanlının temel tüfeğidir. Bu tüfeğin türkülere yansıyan farklı türleri vardır.

beşli martin: Beş mermi atan tüfek (TD: 98a).

Bük dibinde yatarım

Beşli martin atarım

aynalı martin: Süslü, gösterişli martin (TD: 338b).

Hekimoğlu derler benim aslıma

Aynalı martin yaptırdım kendi neslime

pullu martin: Pullarla süslenmiş, gösterişli martin (TD: 338b).

Martinimin pulunu

Poyraz kesti kolumu

pusat: Silah (TD: 397a).

Deh bire deh bire de nazlı kıratım

Yarsuvat'ta kaldı kürküm **pusat**ım

Pusat sözcüğü TTS'de "1. Silah, zırh gibi harp için giyinilip kuşanılan şeyler 2. Alet ve edevat" (V: 3204), DS'de "1. Güveyin geline gönderdiği nişan armağanı. 2. Çeyiz. 3. Gelinlik giysi. 4. Giysilik kumaş. 5. Giysi. 6. Çamaşır. 7. Beşiğe bağlanan enli kuşak, beşik örtüsü ve minderi" (V: 3492a-b) anlamlarıyla yer almaktadır. Eren (1999: 340-341) ve Tietze (2018: 2018) *pusat*ın Arapça *bisāṭ* "döşek, halı" sözcüğüne dayandığını savunurlar.

telli kurşun:

Burası da aspat değil Halil'im Bitez yalısı

Ciğerime ateş saldı **telli kurşun** yarası

Atıldıktan sonra vınlayarak uzunca ses çıkaran kurşun (TD: 460a).

F) Topuzlar

çomak:

Anın let değşürür yatlu huyunu

İtin olmaz **çomağ** ile oyunu

Ucu topuzlu sopa, gürz (TD, 136b). *ço-* "vurmak, zarar vermek" (Şen, 2011: 481) fiilden türeyen *çomak* "sopa, topuz; Müslüman" adı, Eski Türkçeden beri metinlerde tanıklanmaktadır (ED, 422b-423a). TTS'de *çomak, çomag* "ucu topuzlu sopa, gürz" (II, 940-941), DS'de *çomaḫ* "çomak, sopa" (DS II, 1265a) şeklinde kayıtlıdır. "İti an, çomağı hazırla." atasözünde de varlığını devam ettirmektedir.

salık:

Kimi elde **salık** omuzda sopa

Yardımcımız olsun yaradan Huda

Ucunda kısa zincirlere bağlı bir kaç demir yuvarlağı bulunan sopadan oluşan eski savaş aleti (TD, 410a). *Salık* sözcüğünün savaş aleti terimi olarak kullanımına Batı Türkçesiyle yazılan metinlerde rastlanılmaktadır. TTS'de "ucunda kısa zincirlere bağlı birkaç demir yuvarlağı bulunan sopadan ibaret eski savaş aleti, çomak, şeşper, gürz" anlamlarıyla yer alan *salık* yanında *salak* değişkesi de kayıtlıdır (V, 3266-3267). DS'de *salak* biçiminde "baston, sopa, dayak" anlamlarıyla yer almaktadır (V, 3524a).

şeşper:

Yiğit kendini öğende

Toplar menzili döğende

Şeşper kalkana değende

Kalkan gümbür gümbürlenir

Eski savaş aletlerinden altı dilimli topuz, gürz (TD, 444b). Türkçeye Farsçadan girmiştir. Farsça *şeş* "altı" ve *per* "kanat" sözcüklerinden meydana gelen birleşik bir sözcüktür (MBTS, 1167a).

G) Zırhlar

cebe:

Cebesini giyip kılınç kuşanıp

Alem dibinde durur rical-i gayp

Zırh, zırhlı elbise (TD, 116b). Türkçeye Moğolcadan giren bir sözcüktür (Schönig, 2000, 113-114). TTS'de "zırh, zırhlı elbise" (II, 756-757) anlamlarıyla madde başı yapılan *cebe* sözcüğü için DS'de "silah ve başka savaş araçları" anlamları kayıtlıdır (II, 871b).

çukal:

Çukal cevşen aşkın oduna döymez

Oku cana batar katı yalıdır

Eskiden savaşta atlara giydirilen zırhlı örtü ki bir çeşidini savaşçılar da giyerdi (TD, 138b). Kelimenin kökeni tespit edilebilmiş değildir (Eren, 1999: 97). *Çukal*, TTS (II, 957-959)'de tanıklanmasına karşın DS'de bulunmamaktadır.

Sonuç

Mehmet Özbek tarafından hazırlanan *Türkülerin Dili* isimli sözlük çalışması taranmış, savaş araç gereçlerine ilişkin sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcükler *Bıçaklar*; *Kılıçlar; Mızrak Türleri*; *Ok - Yay ve Parçaları*, *Top, Tüfek, Silah ve Parçaları*; *Topuzlar*; *Zırhlar olarak* işlevlerine göre tematik olarak sınıflandırılmıştır. *Bıçaklar* başlığı altında hançer, kama, teke bıçak; *Kılıçlar* başlığı altında çintiyan, tiğ, zülfikar; *Mızrak Türleri* başlığı altında cıda, harbi, kargı, süngü, şelfe; *Ok-Yay ve Parçaları* başlığı altında demren / temren, peykân, yay; *Top, Tüfek, Silah ve Parçaları* başlığı altında alaman, altı patlar, arma, bağ, balyemez, beşli, çakmak, karadağlı, martin, pusat, raht, telli kurşun; *Topuzlar* başlığı altında çomak, salık, şeşper; *Zırhlar* başlığı altında cebe, çukal sözcükleri değerlendirilerek bu sözcüklere notlar yazılmıştır.

Kısaltmalar

DS → Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü

ED → An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish.

KT → Kāmūs-ı Türkî

MBTS → Misalli Büyük Türkçe Sözlük

TD → Türkülerin Dili -Sözlük-

TS → Türkçe Sözlük

TTS → Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü

Kaynakça

Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük,* İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish.*

Ercilasun, A. B., ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dîvānu Lugāti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü,* Ankara: Bizim Büro Basım Evi.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (Cilt I-II),* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özbek, M. (2009). *Türkülerin Dili -Sözlük-,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen,* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Steingass, F. (1963). *A Comprehensive Persian - English Dictionary,* Londra: Routledge & K. Paul Limited.

Şemseddin, S. (2004). *Kāmūs-ı Türkî,* İstanbul: Kapı Yayınları.

Şen, S. (2009). "'Çok' Sözcüğü Nereden Geliyor? ", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten,* 57/2, ss. 107-111.

Şen, S. (2011). "Kutadgu Bilig'de Çomak 'Müslüman' Sözü Üzerine", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri 26-27 Ekim 2009* içinde, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, ss. 479-483.

Şen, S. (2018). "Tarihi Söz Varlığımızın Geleceğe Taşınmasında Türkülerin Yerine Dair Örnekler", *Yeni Türkiye,* (99), ss. 481-492.

Tietze, A. (2016). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I,* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Tietze, A. (2018). *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati VI,* Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

Toparlı, R.; Vural, H. ve Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I-VI (1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu.

Ünlü, S. (2012a). *Harezm-Altınordu Türkçesi Sözlüğü,* Konya: Eğitim Yayınevi.

Ünlü, S. (2012b). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü,* Konya: Eğitim Yayınevi.

İBN-İ ÂDİL MELHAMESİNDE TAKVİM, TABİAT VE MEKÂN BAĞLAMINDA SAVAŞ KAVRAMI ÜZERİNE

Ayşe AYDIN*

Giriş

"Melhame" kelimesi yapı ve anlam itibarıyla değişik manalar ifade etmektedir. Bu türe örneklik eden metinlerden de anlaşıldığı kadarıyla türün adı konusunda henüz bir netlik yoktur. Çalışmaların çoğunda "melhame" ve bunun çoğu şekli "melâhim" şekline yer verilmekle beraber, kimi zaman "melheme", nadiren "mülhime" veya "mülheme" şekli geçmektedir. "Melḥame" Arapça bir kelime olup "l-ḥ-m" üçlü kökünden türetilmiştir. Sözlükte "kanlı savaş" anlamına gelmektedir. l-h-m üçlü kökünden türetilen "melheme" kelimesi ise, "ilham eden, kişinin içine doğan" anlamındadır. Ebrî Hâce İbn-i Âdil'e ait «Kitâb-ı Usûlü'l-Melâhame»[1] adlı metnimizin bizim esas aldığımız Nur-u Osmaniye nüshasında ise bu kelime iki yerde ve «Melāḥame» olarak geçer. Boyraz, melhame kelimesinin, bu anlamlardan hareketle türetilmiş bir terim anlamı bulunmaktadır der ve şöyle açıklar "gelecekte vuku bulacak savaş ve benzeri olayları haber verme veya bu haberlerin yazıldığı eser" (2006: 16) Aynı şekilde İslâm Ansiklopedisi içerisinde de tür hakkında şu şekilde bilgi verilmektedir: **"Melâhim, malâhim:** bu kelime, daha **De Sacy tarafından, Chrestomathie arabe, II, 298-302'de İbn Haldun'un, al-mukaddime'sinin** müteaddit parçalarına istinat ettirilerek, tam bir şekilde izah edilmiştir. İbn Haldun burada *al-malahim*'i şöyle tarif eder: Devletlerin değişme ve hadiseleri (hidsan al-duval) hakkında, manzum, mensur veya recez ile yazılmış pek çok eserler; bunların mühim bir mikdarı halk arasında yayılmış olup, bazıları bütün hâlinde Müslüman milletler (al-milla) arasında vukua gelmiş olan değişmelerden, diğerleri bilhassa devletlerden bahseder ve meşhur kimselere isnat olunur. İbn Haldun'un fikrine göre, bu isnatların doğruluğunu ispat etmek güçtür. Bu kitapların en meşhuru **al-cafr** adı verilmiş kitaptır." (1988: 659-661). Yine *İslam Ansiklopedisi'nin* 8. cildinde yer alan **müneccimbaşılık** maddesinde 1665 yılında saraya intisap eden müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede b. Lutfullah tanıtılır. Bizim yazmamızın yazarı olan Ebrî Hâce İbn-i Âdil'den bahsedilmez. Yine aynı amaçla baktığımız **Uzunçarşılı'nın Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı** adlı eserinin dördüncü kısmında müneccimbaşılardan bahsedilir. Osmanlıda, Fatih zamanında da olmakla beraber müneccimlerin verdiği eşref saatlerine göre sefere çıkma, düğün, atama yapma vs. kararlaştırılırmış ve hatta müneccimlerin bir görevi de

* Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayse@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5111-2975.

[1] 1. Melhame, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathanesi Kütüphanesi, no: 144, 141b-152a yaprakları arasında, 2. İhtiyarat-ı fi'n nücüm, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kütüphanesi, İsmail Saib I bölümü, no: 2995, 1b-54b yaprakları arasında, 3. Kitabü'l Melhame ma'a Nücum, Millî Kütüphane, yz. A 3350, 1b-82b yaprakları arasında, 4. Kitabü'l Melhame ma'a Nücum, Millî Kütüphane, yz. A 4187/1, 1b-32b yaprakları arasında, 5. Kitabü'l Melhame ma'a Nücum, Millî Kütüphane, yz. B 253/15, 120b-127b yaprakları arasında, 6. Kitab-ı Melhame, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi Bölümü, no: 205, 1b-54b yaprakları arasında, 7. Melheme-i İbn-i Âdil, Süleymaniye Kütüphanesi, Hafid Efendi Bölümü, no: 128/2, 9b-70b yaprakları arasında, 8. Melhame, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no: 2115, 1b-13a yaprakları arasında, 9. Melhame, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, no: 3091, 1a-62b yaprakları arasında, 10. Kitabü'l Melahime ma'a Nücum, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan bölümü, no: 1757, 1b-219a- yaprakları arasında, 11. İhtiyarat-ı Külliye, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Tiryal Hanım bölümü, no: 1065/2, 85b-254a yaprakları arasında, 12. Kitab-ı Mülheme, Blochet Kataloğu, supplement no: 1332., 13. Diyarbakır İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüsha (Boyraz, 2006: 66). Topkapı müzesindeki restorasyon çalışmaları nedeniyle çalışmamızın ilk dönemlerinde temin edemediğimiz ve bizim nüshamızdan varak olarak daha fazla görünen topkapı müzesi revan bölümü 1757 numarada kayıtlı nüsha, esas aldığımız nüshadaki eksiklikleri tamamlama noktasında yardımcı olmuştur. Bu nüsha aharlı ince kağıt, 290 mm boy ve 195 mm eninde 323 varak içerisinde 1b-219a varak arası (İki kitap bir ciltte birleştirilmiş.) 13 satır. Serlevha müzehhep, cetveller yıldızlı. Miklep ve şemseli vişne rengi deri cilttir. Nüsha yirmi beş bab üzere tertip edilmiştir.

takvim, imsakiye düzenlemek imiş. Bu kitapta müneccimbaşıların hekimbaşıya bağlı oldukları da bildirilir (1988: 369-372).

Dil tarimizde yıldıznâmeler deyince ilk akla gelen eser, şüphesiz ki, Eski Uygurca fal kitabı olan *Irg Bitig'*dir. Eser üzerinde Talat Tekin çalışmıştır (*Talat Tekin, Irg Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*). Eserin yazılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Melhame türünün ilk örneklerine Akatça yazılı tabletlerde rastlanmaktadır. Bu edebî-folklorik tür, Osmanlı Türk edebiyatına diğer birçok tür gibi Fars edebiyatı aracılığı ile Arap edebiyatından geçmiştir. Melhame mütercimi, Ebu'l Fazl, *Kanun-ı Edeb* adlı eseri Arapça'dan Farsça'ya çevirirken melhameyle karşılaşır ve "Usûlü'l-Melâhim" adıyla II. Kılıçarslan'a sunar (12. yüzyıl). Daha sonraki yıllarda bu eser "Melhametü Danyal" adıyla Tahran'da basılır. Bizdeki melhameler bu eserin çevirisi şeklindedir. Anadolu Türk edebiyatında melhame türünün ilk örnekleri Eski Anadolu Türkçesi döneminde ortaya çıkmıştır (15. yüzyıl). Yazıcı Salih'in kaleme aldığı manzum eser "Şemsiyye" bu türün Türkçedeki ilk örneklerinden birisi olarak karşımıza çıkar (bkz. Amil Çelebioğlu "Yazıcı Salih ve Şemsiyesi, İslami İlimler Dergisi) (Turan, 1998: 686-687). Türk edebiyatında manzum olarak bir melhame de **İbrahim Cevrî** tarafından yazılmıştır.

Melhameler hakkında yapılan son çalışmalardan biri olan ve bu türü derli toplu ele alan Şeref Boyraz'ın "Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü"(2006: 8-11) adlı çalışmasından hareketle bu tür ve bu türde yazılmış eserler üzerinde yapılan çalışmalar hakkında bilgi vermek gerekirse, melheme konusuna sayfaları arasında yer veren eserlerden birisi "Mevzuâtü'l-Ulûm'dür". Eserde, "İlmü'l-Melâhim" başlığı altında konu ele alınmıştır… Melhemeyle ilgili tanıtacağımız bir diğer çalışma da A. Fodor'a (1974: 85-159) ait bir makaledir. "Melhame" türüyle ilgili daha ciddi ve ilmî bilgilerin yer aldığı makalede eserin halk kültürü açısından önemine dikkat çekilmektedir. Makale, Necef'te basılmış 93 sayfalık "Melhametü Daniyal" isimli eserin İngilizce çevirisi ve metnin tıpkıbasımıyla sona ermektedir. Melhame konusuna ayrılmış ansiklopedi maddeleri de mevcuttur. Bunlardan biri İsmail Kara'nın kaleminden çıkmıştır (1986: 241). İbn-i Haldun'un bu mevzudaki sözlerini tekrarlayan Kara da maddesini, Osmanlı Devleti'nin yıkılışıyla ilgili bilgiler verdiği için II. Abdülhamid tarafından basımı yasaklanan melheme içerikli bir eserden bahsederek bitirmektedir. Melhame türünün Türk edebiyatında bilinen ilk eseri olan Yazıcı Selahaddin'in *Şemsiyye*'sini, ayrıntılı biçimde ele alan Çelebioğlu'nun yukarıda adı geçen makalesi dışında eser üzerinde üç adet tez çalışması yapılmıştır. Bunlardan birisi *Şemsiyye* üzerinde gramer çalışması yapan bir doktora tezidir. Mehmet Terzi tarafından 1994 yılında Malatya İnönü Üniversitesinde yapılmıştır (Kitabu'ş-*Şemsiyye* (Melhame-i Şemsiye) Dil Özellikleri - Metin - Söz Dizin).

XVII. yüzyıl Divan şairlerinden Cevri İbrahim Çelebi'ye ait bir diğer melheme hakkında da Sakarya'da 2001 yılında Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalında bir yüksek lisans tezi yazılmıştır. Tez, üç bölümden oluşmaktadır (Melhame türü, eser ve yazarı hakkında bilgi verilen birinci bölüm, eserin çeviri yazılı metninin verildiği ikinci bölüm ve eserin konu tasnifi, sözlük ve orijinal metnin verildiği üçüncü bölüm).

Üzerinde yüksek lisans çalışması yapılmış eserlerden biri de Şeyh Vefâ Melhamesi'dir. Çalışma, giriş, metin ve sözlük olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. 2001 yılında, Marmara Üniversitesinde Ahmet Topaloğlu danışmanlığında hazırlanmıştır.

Melhameler üzerinde pek çok süreli yayın olmakla birlikte, çalışmamızın benzeri bir yayın olması ve bize de kaynaklık etmesi vesilesiyle Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal tarafından hazırlanan *"Bir 'Melhame Takvimi'ne Göre Savaş Belirtisi olduğuna İnanılan Tabiat Olayları"* başlıklı çalışmayı da bizzat anmak isteriz (Köksal, 2017: 537-543).

Tür olarak bir astronomi bilimi eseri olan bu melhameler bize şunu düşündürüyor. İnsanlar niçin böyle bir gelecekten haber verme çabasına girmişlerdir? Campbell'a göre, "insanın, biyo - psikolojik varlığını koruma ve sürdürme konusundaki doğuştan getirmiş olduğu güçlü arzusu / içgüdüsü (Campbell, 1995: 38-57), onun kendisini saran evrenle ilgili bilgiler edinmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İnsanı araştırmaya iten yegâne etken kuşkusuz sadece bu ihtiyaç durumu değildir. İnsanı araştırmaya iten âmillerden birisi de onda fıtraten var olan merak duygusudur. İnsanlar bu merak hissiyle geçmiş ve hâl'i bilmek için pozitif ve sosyal bilimlere yönelmiş, ancak gelecek ve bazen geçmiştekileri bilme konusunda bu ilimler yetersiz kalınca başka yönlere eğilim olmuş, fal ve kehanet, ayrı bir tür olarak da melhameler vs. ortaya çıkmıştır. 20. yüzyılın başlarında geçirmiş olduğumuz hızlı kültür ve medeniyet değişimi ile de melhamelere olan rağbet azalmıştır.

Türk Edebiyatında Melhameler

Melhameler, Türk edebiyatına 15. yüzyılın başlarında girmiştir. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi 12. yüzyılın ortalarında Selçuklu sarayının müneccimbaşı tarafından II. Kılıçarslan'a sunulan melhame göstermektedir ki melhameler 12. yüzyıl ortalarında Türklerin ilgi alanına 15. yüzyıl başlarında da Türkçe'ye girmeye başlamıştır.

Türkçe melhamelerin Ebu'l Fazl'ın eserinden çeviri olduğuna değinmiştik. Bu çevirilerin kimi, kelimesi kelimesine; kimisi de manzum ve serbest bir şekilde yapılmıştır. İşte Türk edebiyatındaki melhameler, yazarına, çevirenine ve çevirinin şekline göre şu şekilde gruplara ayrılarak incelenebilir:

1. Yazıcı Selahaddin'in "Şemsiyye"si,

2. Yazıcoğlu Ahmed Bîcan'ın melhamesi,

3. Ebrî Hâce İbn Âdil'in melhamesi,

4. Cevrî İbrahim Çelebi'nin melhamesi,

5. Mütercimi tespit edemediğimiz melhameler,

6. Arapça ve Farsça melhameler (Boyraz, 2006: 56).

Bu çalışmada, İbn-i Âdil'in melhamesinde geçen savaşla ilgili kavramlar incelenecek, melhamede sefere çıkma veya savaş oluşması için muhtemel gösterilen eşref saatleri üzerinde durulacaktır, bu takvimlere eşlik eden doğa olaylarının delalet ettiği savaş durumları ve mekânlar da zikredilecektir.

Yazmamızın yazarı olarak, gerek metnimizin içerisinde, gerekse kataloglarda **Ebrî Hâce İbn-i Âdil** tespit edilmiştir, ancak yazar hakkında bilgi bulunamamıştır. Boyraz, eserini çalışmamıza konu ettiğimiz Ebrî Hâce'nin XV. yüzyılda yaşadığını belirtir (Boyraz, 2006: 64). Eser, « hikmet » ve yıldız bilimi kitaplarından derlenen bilgilerin Türkçe'ye çevrilmesiyle oluşturulmuştur.

Yıldızlara, çeşitli iklim ve tabiat olaylarına bakarak geleceğe yönelik birtakım haberler vermeyi amaçlayan bir tür olan melhamelerin bir örneğini teşkil eden metnimiz folklorik bir eser olması gereği oldukça zengin bir söz varlığına sahiptir. Konusu gereği gök bilimi ve doğa olayları ile ilgili kelimeler daha sık geçmekle birlikte bitki, hastalık, hayvan adları vb. kavramların yanı sıra savaş, kıtlık veya tersi durumların yaşanması muhtemel tarihlere gönderme yapılarak eserde bu alanlarla ilgili kelimeler de oldukça fazla olarak yer almaktadır. Bu amaçla tarafımızca metnin dizini çıkarılmış ve metnin 4112 madde başından oluşan söz varlığı içerisinde *savaş* ismi veya *savaşmak* fiili ile ilgili kelimelerin tekrarları çıkarıldığında 121 kelime tespit edilmiştir. Buna göre metnimizde geçen **savaş ve askerlikle ilgili kelimeler şu şekildedir:**

İsimler

Arapça (61)

a‘dā (düşmanlar “6”) , ‘adāvat / ‘adāvāt (düşmanlık “20”), ‘adū (düşman “7”), ‘asākir, ‘asker, ‘askerì, cidāl (kavga, savaş “49”), cimār‘(süvari alayı), cündì (süvari), esir (“1”), feth (“18“), fitret, fitretlik (savaş sebebi olarak geçebilir: yönetim bozukluğu), ġalebe, ġālib, ġazā (din uğruna savaş “5”), ġazāvāt (“1”), ḥarb (“105”), ḥareket, ḫāric, ḥārici/ḫārici, ḥavārìc/ḥavāric/ hevārìc, ḥażar, hezìmet (“2”), ḥiṣār, ḥurūb (“1”), ḥuṣūmet (“70”), hücūm (“20”), ḥükm (72), ittifāḳ (“5”), ḳal‘a, ḳātil, ḳatl, ḳıtāl (39), ma‘ṣiyyet (isyan), melik, memleket, menzile, merātib (m.-i a’la), mertebe, millet, muḥārebe (1), muḥāṣara(1), muḳātala (4), mülūk, nemrud, rütbiyyet, salṭanat, sefer, selaṭìn, seyf, ṣulḥ, sulṭānì, sulṭāti’l-besāle, şehìd, şeyḫü’l-ḥarām/ḥarem, ümerā, vekìl, vezìr, vüzerā, ẓıfır (zafer)

Farsça (15)

bahādır, piyāde, ceng (127), düşmen (14), fermān, ġavġā, leşker, pādışā(h), rüstem sipāh, sipāhì, süvār, şāh, şehr-yār, taḫt, tìr

Türkçe (“Fiillerle birlikte” 45)

beg, yaġı, (yad) çeri, yavuz (adamlar), er, ḳul ḳaravaş (köle), beglik, çerilik, erlik, ḳan, yaġılıḳ, azuş, dövüş, ṣavaş~ṣıvaş, uğraş, uraş (avraş), ürkülük (tehlike, kendisinden korkulan şey, karışıklık”3”), gemi, ḳamçı, ḳılıc, oḳ, siŋü (s. mıḳdārı), süŋü (s. gibi)

Fiiller

al-, çalışıl-, [ḳan (lar)] dökül-, (ile) gir-, (başlar, yollar) kesil-, ḳır- (öldür-), ḳırcış-, sın- (kırmak, yok etmek), ṣıvaş-, ṭut-, uğraş-, yürü-, ḳop-, çıḳ-, düş-, depreş-, düzüş- (tanzim olmak), ḳoy-, git-, in-, ölmek (savaş sebebiyle), öldürmek

Metinde geçen savaşla ilgili kelimelerin çoğu Arapça olup bu kelimeler yer yer Türkçe bir fiil ile yan yana gelerek birleşik fiil oluşturur *(memleket tut-, a‘da dile-, ‘adāvat it-, ‘adāvat ḳıl-, cidāl ol-, esir almaḳ, feth it-, feth eyle-, feth ol-, ġazā it-, ġazā ol-, ḥarb it -, sefer eyle-, sefere varmaḳ, , fermān olun-, ceng eyle-...)* ya da bir isimle bir araya gelerek isim tamlaması *(‘adūların şehirleri, sefer ehli)* teşkil ederler. Arapça ve Farsça terkiplerle *(feth-i ḳal‘a-i ḥayber, feth-i mekke-i şerefhu’llāh, ġazāvāt-ı islām, sefer-i deryā, sefer-i deryā-ı mubārek, sefer-i ekābir, ṣeferü’l-ḫayr, ṣeferü’l-muẓaffar, fermān-ı mūcìb, ṣāḥib-i devlet, ṣāḥib-i zamān)* de karşılaşmak mümkündür:

Birleşik Fiiller

a‘da dile-, ‘adāvat it-, ‘adāvat ḳıl-, ‘adāvat ve ḳorḳuluḳ ol-, ‘adāvat ve ṣıvaş eyle-, ‘adū ile mülāḳāt ḳaṣd itdükde, cidāl ol-, cidāl ve ḫuṣūmet ol-, cidāl ve ḫuṣūmet fitne ol-, cidāl ve ḳan dökülmek, esir almaḳ, feth it-, feth eyle-, feth ol-, ġazā it-, ġazā ol-, ḥarb ālātı görmek, ḥarb ceng ol-, ḥarb ceng ṣıvaş ve ḳan dökülmek, ḥarb cidāl ol-, ḥarb it -, ḥarb idüp, ḥarb itmek, ḥarb ḳatl ve ḳan dökmek, ḥarb ḳıtal ol-, ḥarb ḳıtal ve ceng ol-, ḥarb ḳıtāl ve ṭalġalıḳlar ol-, ḥarb ol-, ḥarb ve ḥevādis ol-, ḥarb ve ḥuṣūmet it-, ḥarb ve ḳıtal ol-, ḥareket idüp, ḥareket it-, hezìmet ol-, ḥuṣūmet ceng ve ḳıtal ol-, ḥuṣūmet éyle-, ḥuṣūmet ḫastalıḳ ve inḳılāb ol-, ḥuṣūmet it-, ḥuṣūmet idüp, ḥuṣūmet ol-, ittifāḳlar olma-, ittifāḳ-ı ḥurūb ol-, hücūm eyle-, hücūm it-, ḥükm eyle-, ḳatl it-, ḳıtāl ol-, muḥāṣara olunup, muḳātala ol-, sefer eyle-, sefer eyleme-, sefer itmek, sefer itmeklik, sefer ḳılma-, sefer ve ḥareket itmek, sefere gitmek, sefere gitme-, sefere teveccüh ḳaṣd itdükde, sefere varmaḳ, fermān olun-, ceng eyle-, ceng ḥarb it-, ceng ḫuṣūmet it-, ceng ḫuṣūmet ol-, ceng it-, ceng ḳıtāl ol-, ceng ḳıtāl ve ṣıvaş ol-, ceng ol-, ceng ve cidāl it-, ceng ve cidāl ol-, ceng ve fitne ol-, ceng ve ḫuṣūmet ol-, ceng ve ḳıtāl ol-, ceng ve ṣıvaş ol-, ceng ve şerr ol-, ceng ve yaġmur yağma-, cengler ol-, rüstem ol-, ṣıvaş it-, ṣıvaş miḥnet ol-, ṣıvaş ol-, ṣıvaş olma-,

ṣıvaş ve ceng ol-, ṣıvaş ve fitne ol-, ṣıvaş ve ḳıtal ol-, ṣıvaşa gir-, ṣıvaşda ol-, ḳan dökmek, ḳan döküci ol-, ḳan(lar) dökül(mek)- (36), ḳan getür-, ḳan it-, ḳan ol-, ḳanlar dökül-, çalışur ol-

Bağlama Grupları

‘adāvat ve nār-ı necāt, ḥarb ve āşūb, ḥarb ve ceng, ḥarb ve ceng ve ḳan dökülmek, ḥarb ve cidāl, ḥarb ve fitne, ḥarb ve fitne ve ḫuṣūmet, ḥarb ve ḳıtāl ve ceng ve ḥuṣūmet, ḥuṣūmet ve ceng ve ḳan dökülmek, ḳıtāl ve ceng, ḳıtāl ve ḳan dökülmek, ḳıtāl ve şerr, muḳātala ve muḥārebe, seferde ve ḥażarda, ceng ve fitne, ceng ve fitret ve ḳan dökülmek, ceng ve ḥarb, ceng ve ḫuṣūmet, ceng ve cidāl, ceng ve ḳan dökülmek, ceng ve ḳıtāl, ṣıvaş fitne ve ḳan dökülmek, ceng fitretlik ile

Tamlamalar

‘adūların şehirleri, sefer ehli, düşmenleri üzeri, (senin) düşmenleriŋ, er adamlar, er kişiler, erler ölümi

Arapça ve Farsça Terkipler

benì´l-aṣḳar, feth-i ḳal‘a-i ḥayber, feth-i mekke-i şerefhu’llāh, ġazāvāt-ı islām, ḥareket-i pādışāh, ittifāḳ-ı ḥur ūb, ḳıṭā‘ü´ṭ-ṭarìḳ, sefer-i deryā, sefer-i deryā-ı mubārek, sefer-i ekābir, sefer-i ḥareket (içün), ṣeferü´l-ḫayr(ı gördükde), ṣeferü´l-muẓaffar, fermān-ı mūcìb, ṣāḥib-i devlet, ṣāḥib-i zaman

Metnin Genel Söz Varlığı İçerisinde,

“Savaş, Kargaşa, Karışıklık” Manası Veren İlgili Kelimeler

azuş, dövüş, ṣavaş˜ṣıvaş, uğraş, uraş (avraş), ürkülük (tehlike, kendisinden korkulan şey, karışıklık”3”), ḥarb, dövüş, ḥavādis, ceng, ḳıtāl, ḥuṣūmet, ġazā, cidāl, muḳātala, muḥārebe

Savaşların veya Sulhün Olması Muhtemel Yer Adları

rūm, ırak, hind, bağdād, yemen, maġrıb, pāris, bābil, diyarbakır, mıṣr, māçìn, şām, ‘acem vilāyeti, islāmbol, şehr-i kostantin, maşrıḳ, türkistan, sevāhil, ‘uraba, ka’be, ehvān, barbar ili, zengibār, filisṭān, sāḥil, cezāir, ḫorasan, fāris

Savaşması Muhtemel Kavimler ya da Topluluklar

ehl-i islām, firenk, müslüman, ‘arab, ermenì, ehl-i şām, ḳāfirler, sünnìler, türkeler, şāmlu, islām, ḥicāzlar

Savaşın Sebepleri veya Yol Açması Muhtemel Sonuçlar ile İlgili Kelimeler

ḳıtlıḳ (ḳızıllıḳ), ṭalġalıḳ, ḫavf, fitretlik, ḍarb-ı dest (darbe, zorla, kaba kuvvet), fitne, emìnlik, ḳorḳu, ḳayġu, ıżṭırāb, belā, fitret, manṣūr, muẓaffar, ḳan dökülmek, yaġılıḳ, ṣulḥ, nuṣret, ġālib, fesād, pādışāh iḳlimini ḳoy(a gide bu sebebden cidāl ola), iḫtilāf, selāmetlik, ġam, ẓulm, ta’addì, ẓālımlıḳ, emn ü amān, rāḥatlik, ürkülük, ṣalāḥiyyet, ‘adāvat, ġussa, melālet, emìnsizlik

Savaş, Devlet Yönetimi ve Askerlikle İlgili Meşguliyet - Meslek Adları

pādışāh, ‘asker, sipahi, leşker, (yad) beg, sulṭān, pehlivān, şāh, (yatulu) düşmān, yaġı, (yad) çeri, cündìler (süvari), yavuz adamlar, ‘adū, vezir, er, bahādır, ḳul ḳaravaş (köle), esìr (ṭut- ˜esìr almak), beglik, çerilik, erlik, ḳan, yaġılıḳ

Savaş Aletleri

gemi, ḳamçı, ḳılıc, oḳ, sIŋü (siŋü mıḳdārı, süŋü gibi)

Bu kelimeler incelendiğinde şu tespitler elde edilmiştir:

1. Bazı kelimeler hem Arapça hem Farsça hem Türkçe karşılıklarıyla metinde geçiyor: (‘asker, er, biyāde).

2. Aynı kelime birden fazla manada metinde geçiyor: ***ḥareket (“71”: 6: Kargaşa, ayaklanma, sefer manasında, 65: Hareket, canlılık manasında), sefer (1. yolculuk, 2. savaş 3. Ay adı “83”).

3. Bazı kelimeler arkaik olup bugün Standart Türkçede kullanılmayan kelimelerdir (çalışıl-, uğraş-, sın-…). Ağızlarımızda bu kelimelerle ilgili “savaş” kelimesinin anlam alanına dair tespitlerimiz olmuştur:

Sınaşmak II Karşılıklı kuvvet denemek Düzce (DS III (C-Ç), 2. Baskı)

Sın- Yenilmek, geri çekilmek Alpagut *Mudurnu - Bolu (DS X (S-T), 2. Baskı)

Metinde bazı kelimeler bir arada mükerrer kullanımlarıyla adeta kavram oluşturmuştur. Aşikârdır ki savaşlar olması arzu edilen olumlu durumlar değildir. Metnimizde de *savaş* ve ilgili kelimelerin birlikte kullanıldığı ve tamlama oluşturduğu ifadelerde tekrar edilen kelimeler genellikle soyut kavramlar olup mana olarak olumsuz anlam taşırlar. “ḥarb, cidāl, fitne, kıtlık, kızıllık, teşviş, fitretlik, ölüm, mevt, kan, kan dökülmesi, baş kesilmesi, yol kesilmesi, kır-…” gibi kelimeler Türkçe, Arapça, Farsça karşılıklarıyla yer yer ilk anlamlarıyla yer yer de yan anlamlarıyla kullanılmaktadır.

Metinde geçen savaşla ilgili Türkçe kelimeler üzerinde durmak gerekirse, Türkçe **45** kelime tespit edilmiş olup bu kelimelerin 22 tanesinin fiil, diğer 23 tanesinin isim olduğu görülmüştür. Bazı isimlerin bazı fiillerle birleşerek birleşik eylem (gemi almak, ḳan dökmek, ḳan dökül-, ḳan getür-, ḳan it-, ḳan ol- …) oluşturduğu da olmuştur. Fiil ve isim arasındaki yapı farkının da gereği olarak, fiillerin isimlere göre daha anlam çeşitliliği gösterdiği, isimlerin birkaç kelime dışında anlam bakımından statik yani durağan olduğu görülmüştür. Bilindiği üzere, **anlam genişlemesi (semantic extension),** anlam kapsamı dar olan bir kelimenin zamanla ilgili bulunduğu kavram alanı içinde yayılarak daha geniş, daha genel bir anlam kazanması olayıdır (Korkmaz, 1992: 10). Bir gösterge, başlangıçta bir nesnenin, bir eylemin bir bölümü ya da türünü anlatırken zamanla onların bütününü anlatır duruma gelmişse bu olaydan söz edilir (Aksan, 2006: 91). Zamanla anlam alanını genişleten kelime bir nevi, **çok anlamlılık** kazanmıştır denebilir. Değişik etkenlerle, bir göstergenin yansıttığı temel anlamın yanı sıra yeni kavramları da anlatır durumda olmasına çok anlamlılık (polysemy) adı verilir (Aksan, 2006: 70). Çok anlamlılıkta, yan anlamlar açıklanırken kelime temel anlamını da yitirmez. Metnimizde, temel anlamı yanı sıra yan anlamlar kazanarak anlam alanını genişletmiş çok anlamlı kelimeler daha sık fiiller olmakla birlikte oldukça fazladır. Sözlüğümüze metne dayalı anlam bilimi bakımından (bir başka ifadeyle ekleşme bilgisine göre) bakıldığında, *savaş* ve ilgili kelimeleri karşılayan fiillerin hepsinin Türkçe olduğunu gördük. “Savaşmak, feth etmek, ele geçirmek …” gibi manalar ya bazı fiillerin ikinci veya daha sonraki anlamları arasında yer almakta veya sadece bu anlamı ihtiva eden bazı fiillerde yaşamaktadır. DLT’de *sawaş-* olarak “savaşmak, çarpışmak” <*sab+(a)ş (Gülensoy, 2007: 742) manasıyla yer alan **savaş- / savaş** kelimeleri Türkçe olup dil tarihimizde *ur-, uruş-(uruş), urun-, toḳış-(toḳış), çalış-, uğraş-, dalaş-, dövüş-,döğüş, ölüş-, öldürüş-, çekiş-, dürtüş-, depeleş-, turış-, düriş-, kırış- (ḳırış), sancış-, sancış* gibi kelimelerle de karşılanmıştır.

Savaş ve savaşla ilgili kelimelerle alakalı bu değerlendirmelerden sonra, metnimizde savaş ya da barışın oluşması muhtemel takvim, doğa olayı ve mekân durumu üzerinde durmak gerekirse şunları şöylemek isteriz:

Melhameler, birtakım doğa olaylarına bakarak gelecekten haber veren metinlerdir. Klasik dönem eserlerinde olduğu gibi melhameler de *hamdele, salvele* ile başlar, ancak bu bölümlerin olmadığı melhame nüshaları da vardır. Örneğin, bir tarikat müntesibi de olan Cevrî’nin melhamesinde, ya melhameyi oluşturan düşüncenin İslam’ın temel prensipleriyle uyuşmadığı düşüncesiyle ya da yazmaya niyetlenmiş ama sonradan vazgeçmiş olabileceğinin

sonucu bu bölümler yazılmamıştır. Bu eserlerin asıl melhame bölümü 12 babdan oluşur. Babların her biri yılın on iki ayından birine ayrılmıştır. Melhamelerin çoğu ekim yani teşrin-i evvel ayı ile başlar. İki yüze yakın melhame nüshası incelediğini belirten Boyraz, bunu bu ayın Süryanilerce yılbaşı olarak gösterilmesi ile açıklarken bazı nüshalarda nisan ayı ile başlanma sebebi için fikir yürütememekle beraber, on bir nüshada gördüğü mart ayı ile başlama durumunu nevruz dolayısıyla "mart"ı yılbaşı addeden düşüncenin bir neticesi olarak açıklar (Boyraz, 2006: 49-50).

Köksal, "eserden esere farklılıklar görülmesine rağmen standart bir melhame / melheme metni, - İslami kültür dairesindeki her eserde olduğu gibi mensursa hamdele - salvele, manzumsa tevhid-naat ve eserin yazılış sebebinden sonra - ana hatlarıyla şöyledir" (Köksal, 2017: 538) der ve devam eder: Öncelikle her biri yılın 12 ayını ifade eden 12 "bâb"a, yani 12 ana bölüme ayrılır. Hemen bütün melhamelerde ilk ay Teşrîn-i Evvel, yani Ekim'dir. Her bâbın veya her ayın başında ayın iklimsel ve tarımsal özellikleri, bu aya ilişkin tabiat bilgileri, bu ayda nelerin yapılıp yapılamayacağı, yapılması uygun olan ve olmayan şeyler, ayın uğurlu ve uğursuz günleri, bu ayda cereyan etmiş önemli tarihsel olaylar, çeşitli milletlerin bu ayla ilgili inanışları ve bu ayda ne gibi uygulamalar yaptıkları, bu aydaki gündüzlerin ve gecelerin süreleri ve burçların durumları ifade edildikten sonra 25 alametin (tabiat olayının) bu ayda görülmesinin nelere delalet edileceği anlatılır (Boyraz, 2006: 54)

Ebrî Hāce melhamesi de diğer melhamelerde olduğu üzere 12 bölüme (Ekimden başlayarak yılın 12 ayına göre) ayrılmakta her bölümde birbirini takip eden doğa olaylarına ***(gün tutulması, ay tutulması, gün ağıllanması, ay ağıllanması, gökden yıldız düşmesi, saçlu yıldız ṭoğması, ḳavs-i ḳuzaḫ olması, şüŋşek olması, gökde ḳızıllıḳ olması, gökde 'acayip nesne görünmesi, gökde insan ve hayvan şekli görünmesi, gök gürlemesi, berḳ olması, yere od düşmesi, çoḳ yağmur yağması, ṭolu yağması, topraḳ yağması, toz yağması, ḳurbaġa/soġulcan yağması, besarıḳ (sisli, dumanlı hava) olması, yel esmesi, gök gülmesi, yer gürlemesi, zelzele olması, ay görünmesi)*** göre vuku bulması muhtemel olaylar üzerinde durulmaktadır. Birçok durumda olduğu üzere savaş vb. gelişmelerde de takvim ve doğa olayı arasındaki doğrudan ilişki dikkati çeker. Hatta ayların gurresi yani ilk gününün hangi güne ya da doğa olaylarının rakam olarak ayın hangi gününe denk geldiği de o ayın hayr veya şerlere vesile olmasında önemlidir. İbn-i Âdil melhamesine bu açıdan bakıldığında ay, gerçekleşmesi muhtemel doğa olayı, savaşa işaret; doğa olayının yönü, mikdarı ve savaşın olması muhtemel yer sonuçları (ağırlıklı olarak metnimizdeki ifadesiyle, yer yer sadeleştirilerek) şunlardır:

Ekim[2] **[Teşrìn-İ Evvel, Uḥturs (Rumca), Orta Güz Ay(ı)]**

Ayın ilk günü **Pazar** gününe denk gelirse "dövüş çok ola"

gün ṭutulsa (küsūf) pādişāh düşmāna ẓıfır (zafer) bula

ay ṭutulsa (ḥusūf) bābile yaġı vara, diyar-ı bekirde sıvaş çok ola

gün ağıllansa (güneşin çevresinde hale oluşması) ṣavaş ve ḥarb çoḳ ola

ay ağıllansa (ayın çevresinde hale oluşması) –

gökden yıldız düşse ḥarb çoḳ ola.

saçlu yıldız ṭoğsa –

ḳavs-i ḳuzaḫ (ebem kuşağı) olsa maşrıḳ ve maġrıb hangi tarafta ise orada ṣavaş çok ola.

[2] Metinde "Ekim, Kasım, Aralık" dışındaki bütün ay adları bugünkü Türkçe'deki kullanımlarıyla da yer almıştır.

şüŋşek olsa (miktarına göre) maşrıḳda olsa bābilde çok ṣavaş ola.

gökde ḳızıllıḳ olsa -

gökde ‘acayip nesne görünse –

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse pādişāhlar arası muḥālifet, ceng çok ola

gök gürlese 13. günü gürlerse mısır ve maġrıb pādişāhları uğraşa

berḳ (şimşek, yıldırım) olsa –

yere od düşse –

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa ṣavaş ola

topraḳ yağsa –

toz yağsa çoḳ ṣavaş ola

ḳurbaġa/soġulcan yağsa –

besārıḳ (sisli hava) olsa –

yel esse –

gök gülse –

yer gürlese –

zelzele olsa mısır ve bābilde ṣavaş ola

ay görünse –

Kasım [Teşrìn-İ Āḫır, Nev’arıs, Āḫir Güz ~ Ṣoŋ Güz Ay(ı)]

gün ṭutulsa her iklimde ḥarb ola

ay ṭutulsa –

gün ağıllansa çeri yiyici ola

ay ağıllansa özellikle bābilde ṣavaş ola

gökden yıldız düşse begler kavga eder

saçlu yıldız ṭoğsa pādişāh düşmāna ẓafer bula, (özellikle kuyruğun yönü ne tarafta ise) orada ṣavaş ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳ tarafında ise bābilde 9 yıl barış olmaya

şüŋşek olsa (yöne göre farklı şeyler oluyor) maşrıḳda ise bābil pādişāhı 3 yıl āvāre ola, mağrıbda ise türkeler 3 yıl il ṭuta

gökde ḳızıllıḳ olsa maġrıbda ise ṣavaş çoḳ ola

gökde ‘acayip nesne görünse ‘arab vilāyetinde ceng çoḳ ola, mısır pādişāhına korku var, rūm pādişāhı ḳal’a ala

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse pādişāhlar arası izdiḥām ve ṣavaş çok ola

gök gürlese (ayın hangi zaman diliminde olduğu önemli) ortasından sonra ise ṣavaş ola

berḳ olsa maşrıḳ tarafında olsa leşker cem‘ ola, maġrıba hücūm ide

yere od düşse –

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa-

topraḳ yağsa pādışāhlar ‘adl ve dād ideler

toz yağsa –

ḳurbaġa/soġulcan yağsa –

besārıḳ olsa –

yel esse nerede eserse orada pādışāh ẓulm ide

gök gülse –

yer gürlese –

zelzele olsa (gece ve gündüz olması önemli) gündüz olursa bir padişah belirecek, âlemin padişahını tutacak, kimsenin görmediği kötü günler görülecek…

ay görünse –

Aralık [Kānūn-I Evvel, Ẕekürüs, İlk Ḳış Ay(ı)]

gün ṭutulsa ‘arab begleri ceng ide, maġrıbda ṣavaş ola

ay ṭutulsa –

gün ağıllansa –

ay ağıllansa –

gökden yıldız düşse bir ulu pādişāh öle

saçlu yıldız ṭoğsa –

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳ tarafında olsa ceng, ḳıtāl, teşviş çok ola, maġrıbda olsa bābilde çoḳ ṣavaş ola, ama tez geçe

şüŋşek olsa maġrıb tarafında olsa çoḳ ceng ola

gökde ḳızıllıḳ olsa –

gökde ‘acayip nesne görünse maşrıḳ ilinde bir beg şām ilini ala, yıka, bābil ve acem üç sene düşmān ola

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse pādışāh ẓulmu, begler arası ṣavaş çoḳ ola

gök gürlese –

berḳ olsa bir havaric türkistanı yıḳa, sonra şām meliki bunları ḳırıp ḳurtara

yere od düşse faydalıdur

çoḳ yaġmur yağsa faydalıdur, pādışāh ‘adl ider

ṭolu yağsa –

topraḳ yağsa –

toz yağsa –

ḳurbaġa/soġulcan yağsa –

besārıḳ olsa –

yel esse beg ve leşker ölümü çoḳ ola

gök gülse türkistanda bir ‘asker şam begini ṭuta

yer gürlese begler düşmān ola

zelzele olsa begler ṣavaşa, leşker ḳırıla

ay görünse (ayın nasıl göründüğü önemli, bir ucu kalduruk mu yoksa çalkoyun mu?) ama savaş yok

Ocak [Kānūn-I Āḫır, Yenārıs, Orta Ḳış Ay(ı)]

ayın ilk günü *yekşenbe (pazar)* gününe gelse pādişāhlar harp edip nice şehirleri harap ede, *düşenbe* olsa rum ilinde ḳıtlıḳ ola ve ‘asker hareket edip rūm padişahı cefa göre, sipahi toplanıp müslümanları üzerine ġālib ola, rūm’da savaş çok ola. *seşenbe*ye gelse rūm’da harp āşikâr ola, *çeharşenbe*ye gekse ‘ırak’ta harp çok ola ki müslümanları ġaram edeler, *pençşenbe*ye gelse harp ziyade ola, *şenbe*ye gelse rūm’da harp çok ola

gün ṭutulsa –

ay ṭutulsa –

gün ağıllansa şehr-i kostantinde ḥarb ola

ay ağıllansa -

gökden yıldız düşse pādişāh ḫalḳa zulm ede, maġrıbda ṣavaş ola, leşker ḫalḳa zahmet vere

saçlu yıldız ṭoğsa rūmda ṣavaş ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳ tarafında olsa düşmāna pādişāh ġālib ola, maġrıb tarafında olsa iller eminlik ola

şüŋşek olsa maşrıḳsa bir beg pādişāhına ‘asi ola, (cenupta ise) ḳan çok döküle, pādişāh ḫalḳa iyilik ide

gökde ḳızıllıḳ olsa maşrıḳ tarafında olsa orada yıl soŋu çoḳ ṣavaş ola, kostantinde çok ṣavaş ola, maġrıbda olsa orada ola

gökde ‘acayip nesne görünse ḫalḳ içinde ṣavaş çoḳ ola, gece görünse ‘arap arasında ceng belire

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse ceng çoḳ ola

gök gürlese fitne ve ṣavaş çok ola, onuna doğru olsa islambol, maşrıḳ ve sevahilde cidāl çoḳ ola, rūm’da ‘asker toplana ama savaş olmaya, 20-30 arası olsa yılın evveli şerr ve sonrası iyi ola

berḳ olsa mısır ile bābilde ḥarb ola ve ḳıtlıḳ ola

yere od düşse ṣavaş ve ḳan dökülmek çoḳ ola (‘uraba ve ka’be’de)

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa memleket refahta, pādişāh ‘ādil ola, seferlerde ḫayr vardur

topraḳ yağsa begler zālimdür

toz yağsa pādışāh[a] yaġılıḳ eyleyeler, ammā yılıŋ ṣoŋı ṣulḥ, emìnlik ola

ḳurbaġa / soġulcan yağsa pādişāhlar ẓulme yüz ṭuta

besārıḳ olsa –

yel esse pādışāhı ḥarb ide, rūm ili ḳıtlıḳ ola, çeriler depreşe ḥarb ola, şām memleketinde niçe şehrler ḥarāba vara, yıl ṣoŋı ṣulḥ ola

gök gülse pādişāh ‘ādil ola

yer gürlese –

zelzele olsa ḥarb ola ama tez geçe

ay görünse –

Şubat (“Rumca”Felvāris - Ṣoŋ Ḳış)

gün ṭutulsa pāris iḳliminde bir pehlivān ḳopa, ḍarb-ı destile pādışāh ola

ay ṭutulsa eger pek ḳaranlıḳ görünse; fitne ve belā ve fitret ‘ālemi ṭuta, muḳātala ve muḥārebe çoḳ ola, ammā āḫır ehl-i islām manṣūr [u] muẓaffar olalar

gün ağıllansa –

ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl ideler

gökden yıldız düşse bir ulu pādışāh fevt ola, yerine bir ‘ādil kimesne pādışāh ola, kimseye ẓulm eylemeye, ‘adl ziyāde ola

saçlu yıldız ṭoğsa -

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳ ṭarafında ṭoğsa; gün ṭoġusı begleri pādışāhına ‘āṣì ola, şāh bunları ṭutup cezālarını ide, maġrıb ṭarafından ṭoğsa; ol ṭarafın ḫalḳı pādışāhlarına düşmān ola, ceng ḳıtāl ola, memleket yıḳıla, mıṣr ḫalḳı arasında ceng ola, maġrıb ilinde çekirge[li]k ola ve ḳatı ḳızıllıḳ ola, ol yıl yaramaz gele

şüŋşek olsa maġrıb ṭarafında görünse ḥarb, ḳıtāl öküş ola, maġrıb ilini çeriler ṭuta, ḳāfirlerile sünnìler ile ḥarb ideler, ‘āḳıbet ehl-i islām manṣūr [u] muẓaffar ola

gökde kızıllık olsa –

gökde ‘acayip nesne görünse fitne muḳātala çoḳ ola

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse ḳan öküş döküle, fitretlik ve ḳaḥtlıḳ ola, pādışāh ẓulm ide, re‘āyā beġāyet incine

gök gürlese pādışāhlar ‘ādìl olalar

berḳ olsa ‘asker depreşe, bir mecūsì pādışāh helāk ola

yere od düşse sefer itmek yaramaz ola, şāma yad çeri gire

çoḳ yaġmur yağsa yıl emìnlik, selāmetlik ola; pādışāhlar ‘adl ide

ṭolu yağsa leşker ve ra‘iyyet ġam göreler.

topraḳ yağsa –

toz yağsa ṣıvaş ola, pādışāhlar ẓulm ideler, birbirine düşeler, rā‘iyyet ża‘íf ola ammā yılıŋ ṣoŋrası eylik ola, hem menfa‘atlu gele

ḳurbaġa / soġulcan yağsa pādışāhlar ẓulm ideler

besārıḳ olsa –

yel esse ḥarb ḥuṣūmet, fitretlik ve iḥtilāfāt öküş ola, hem çeriden bir pādışāh düşe, ḥarb ve muḳātala ola

gök gülse maşrıḳ ilinde çeriler cem‘ ola, ḥarb ḳıtāl ve ṭalġalıḳ (karışıklık)lar ola

yer gürlese pādışāha düşmān ġālib ola

zelzele olsa eger gice ile deprense; fitne çoḳ ola, yad çeri ile gire, ol vilāyet ḥarābe ide

ay görünse –

Mart (Şefer Ayı (Māh-ı Aẕar) ~ Evvel Bahār, Mártis, İlk Yaz[3])

gün ṭutulsa şāmda bir ulu şāha aġu içireler, ol vilāyetde fitne çoḳ ola, ḫalḳ ḳırıla, rūm ilinde ḥarb çoḳ ola, ġazā çoḳ ideler, şoŋra emìnlik ola, eger ṭutulduğı zamān rengi ḳızıl olsa; vilāyet ḳızıllıḳ ola ve fitretlik ola ve ḳorḳu ḫalḳ ḳayġuya düşe, emìnlik olmaya

ay ṭutulsa mıṣr iḳliminde bir ulu pādışāh helāk ola, fitne ve ḳan dökülmek çoḳ ola

gün ağıllansa bir ulu pādışāh iḳlimini ḳoya gide, bu sebebden cidāl ola, delim (çok) ḳanlar döküle

ay ağıllansa pādışāh ‘aḍl ide.

gökden yıldız düşse ne ṭarafda düşerse ol yerüŋ şāhı helāk ola, yad çeri ayaḳ baṣa, öküş ḥarāblıḳlar eyleye

saçlu yıldız ṭoğsa maşrıḳ ṭarafında olsa müslimānlar ża‘ìf ola, pādışāhlar ẓulm ide, ceng çoḳ ola ve yıl şoŋunda bir ‘ādìl pādışāh ḳopa, iller eminlik ola eger maġrıb ṭarafında ṭoğsa maġrıb ḥalḳı firengile uġraşa, pādışāhları fevt ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳ ṭarafından ṭoğsa; pādışāhlar ceng ide, ḳatl öküş ola. iki sulṭān arasında ceng ola, eger maġrıb ṭarafında ṭoğsa; bābil ilinden düşmān çıḳa, pādışāhını ḳatl ide, şehri yaḳa, ‘imāretleri ḥarāb ide, āḫır anı ṭutup helāk ideler

şüŋşek olsa maġrıb-ı cānibde görünse pādışāhlar baya ẓulm u ta‘addì eyleyeler

gökde kızıllık olsa mağrıb tarafında olsa bir ulu kişi pādışāhına ‘āṣì ola

gökde ‘acayip nesne görünse ‘arabda ḥarb cidāl ola, bir ulu pādışāh fevt ola, yerine ġayrısı geçe

gökde insān ve hayvān şekli görünse –

gök gürlese ay gedilirken görülse ‘arab beglerinden bir ulu düşe, yaġı ol yere ayaḳ baṣa

berḳ olsa fitret ḥarb ḳıtāl ḳan dökmeḳ çoḳ ola

yere od düşse begler içinde ṣıvaş ola, ḥarb ḥuṣūmet vilāyetde çoḳ ola, ẓālımlıḳlar ola

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa ceng ve ḳıtāl öküş ola.

topraḳ yağsa ḥavf ve fitretlik ḫalḳ arasında çoḳ ola, emn ü amān bulunmaya

toz yağsa ḳıtāl ve ceng öküş

ḳurbaġa / soġulcan yağsa –

besārıḳ olsa bir pādışāh leşker cem‘ ide, bir ġayrı vilāyete gide, çoḳ zıyān ide, ḫalḳ elem göre ve żarar göre

---

[3] **yaz** kelimesi, metnimizde bugün *Türkçe Sözlük*'te verilen "İlkbaharla sonbahar arasındaki sıcak mevsim" anlamında değildir. Bu manayı karşılamak üzere metinde "yay" kelimesi kullanılmıştır. Yaz ise, kelime olarak "bahar mevsimi, ilkbahar" anlamını verir. Clauson, bu kelimeyi şu şekilde izah eder: Orjinalinde 'yaz', daha sonra bazen 'bahar', Macarca'da *nyar* olarak çok eski bir alıntı kelimedir. XVII'ye doğru pek çok metinde 'bahar' anlamında kayıtlıdır (1972: 982): ETG: İlkbahar, EUTS: yaz, ilkbahar, DLT: İlk yaz, yaz, Tar. S. Bahar mevsimi, ilkbahar: *ve aẕar* ***ilk yaz*** *31 ve nìsān* ***orta yaz*** *30 ve ayār (5)* ***şoŋ yaz*** *31 ve ḫazìrān* ***ilk yay*** *30* (90b/4-90b/5)

yel esse şehr-i ḳosṭanṭiniyyede ġazā ola, ‘aḳanca bir ulu vezìri ṭutalar ve ḫānümānın alalar, bir ḳaç müddetden ṣoŋra helāk ideler, ḥarb ḳıtāl öküş ola

gök gülse ḫalḳda fesād ve cidāl üreye, ‘avratlar ve erler ceng içinde öleler

yer gürlese ol yerüŋ pādışāhı żulm ide

zelzele olsa fitretlik ve ceng ola, mıṣr pādışāhı fevt ola, gice ile deprense pādışāhlar ẓulm eyleyeler ve eger deprenürken bir ulu yılduz düşse; ḫalḳ arasında ṣıvaş ola

ay görünse –

Nisan (Rebi’ü’l Evvel ~ Evsāt Bahar , “Rumca” Abril, Orta Yaz)

gün ṭutulsa mıṣrda bir beg leşker cem‘ ide, ‘āḳıbet sulṭān anı ṭuta

ay ṭutulsa māçìn ilinde fitne ve ṣıvaş ve ḳahṭlıḳ ve ḳıtāl öküş ola

gün ağıllansa begler żulm ideler ammā sulṭān ‘adūsuna ẓıfır bula

ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl ide

gökden yıldız düşse bir mu‘ażżim pādışāh helāk ola, ‘asākir ẓālım ola

saçlu yıldız ṭoğsa bu yıl beglere ḫavf ola, aŋsızın bir ulu pādışāh belüre, yaġılıḳ ve fitret ve ḳan dökülmek öküş ola, māçìn ili ve rum ili ḫarb ve fitne ḳatı ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳdan yaŋa ṭoğsa; ehvān ili ṭalġalıḳ ola, fitne zaḥmet üreye, ḥarb öküş ola. maġrıb ṭarafından ṭoğsa; ḳatı cidāl ola, şāmda fitne ḥarb çoḳ ola

şüŋşek olsa maşrıḳ ṭarafından görünse; ḥarb öküş ola, ölüm çoḳ ola, pādışāhlar żulm eyleye, maġrıb eṭrafında görünse; ḥarb öküş ola, delim ḳan döküle, nicelerüŋ başı gide ve nicesi daḫı ḳaça, pādışāhlar ẓulm ide

gökde ḳızıllıḳ olsa maşrıḳ ṭarafında olsa ‘acemde fitne ve ḥarb ve çoḳ ola, yıl soŋunda rāḥatlik ola, maġrıbda görünse; didigümiz ol vilāyetde ola

gökde ‘acayip nesne görünse –

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse bu yıl fitret ve ḥarb öküş ola, vilāyet ürkülük ola.

gök gürlese (hangi gün gürlediği önemli) ikinci gün görülse; rūm ili çerilik ola, maġrıb pādışāhı helāk ola, yedisinden onuna degin görülse şām ili ḳıtāl ola, yigirmi beşinde tā otuza varınca görülse; şehr-i ḳosṭanṭiniyyede ḥarb ola, ay āḫırında gürlese; fitretlik ḥarb didügümüz cümle eşyālar gelecek yıl ola, bu yıl vāḳı‘ olmaya

berḳ olsa –

yere od düşse ṭalġalıḳ ve fitne ceng çoḳ ola

çoḳ yaġmur yağsa eyü gele, ḫalḳ ṣalāḥiyyetde ola

ṭolu yağsa bābil şāhı cümle düşmānlar[ı]nı helāk eyleye

topraḳ yağsa ceng ḥarb ḳıtal çoḳ ola

toz yağsa çoḳ kimesne beglerine ‘āṣì ola, ḥarb cidāl çoḳ ola, ṣoŋra pādışāh manṣūr ola, ‘adl ide

ḳurbaġa / soġulcan yağsa –

besārıḳ olsa ḥarb çoḳ ola

yel esse bir pādışāh kendü çerisiyle vilāyetinden çıḳa, bu yıl ḥarb öküş ola, maşrıḳdan bir yāvuz yaġı ẓuhūr ide, ḳosṭanṭiniyyede ḳıtal ola

gök gülse nerede olursa ol yerüŋ pādışāhı gide, yāḫūd ḳatl oluna, gice ile gülse; rūm ili ḳızıllıḳ ola, hem leşker depreşe veyā öle, şām'uŋ ba'żı ḳal'asını ala, sulṭān-ı şām fevt ola, yerine bir ġayrısı geçe

yer gürlese iḳlimi yad çeri ḥarāb ide, begler yaġılıḳ ideler, cidāl öküş ola

zelzele olsa iḳlime yād beg ayaḳ başa, pādışāhlar ceng ḫuṣūmet ideler, eger deprenürken ṭolu yağsa, 'acem vilāyetinde fitne ola, ḳan döküle maġrıb, bābil ili emìnlik ola, düşmānları dost ola, deprenürken bu nişān olsa; pādışāh düşmānına ẓıfır (zafer) bula

ay görünse –

Mayıs (Ayār ~ Rebi'ü'l-Āḫır ~ Āḫır Bahar, Şoŋ Yaz)

gün tutulsa eger ṭutulduḳda ḳızıl olsa; ḳatl cidāl ıżṭırāb çoḳ ola

ay tutulsa maġrıb ṭarafına sefer itmek müşkül ola

gün ağıllansa –

ay ağıllansa öküş ceng ve cidāl ola

gökden yıldız düşse maġrıb ve barbar ilinde ḥarb ceng ve ḳan dökülmek öküş ola, cidāl vāfir (çok) ola

saçlu yıldız ṭoğsa rūm ili ṭalġalıḳ ola arż-ı ḳosṭantiniyyede harb ola, sulṭān-ı rūm kendü ilinden çıḳa gide, hem ḥaylì ṣıvaş ẓuhūr ide

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳda olsa pādışāha kendü ḳulları 'āṣì ola, 'adāvat ḳılalar, maġrıbda olsa maġrıb pādışāhı ḳatı ẓulm u cevr ide, pādışāh a'dāsına ẓıfır (zafer) bula ve emìnlik ola, dānıyāl dir ki rūm ilinde 'aẓìm çeri depreşe, leşker hezìmet ola

şüŋşek olsa vilāyet şāhına fetḥ ola, 'adūsına ẓıfır (zafer) bula ammā ḫalḳ ıżṭırāb göre

gökde ḳızıllıḳ olsa –

gökde 'acayip nesne görünse pādışāhlar kendü ḥāṣṣ ḳullarını ḳıralar

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse –

gök gürlese eger yigirmiye degin görülse, şām'a yād beg gire

berḳ olsa –

yere od düşse –

çoḳ yaġmur yağsa pādışāhlar ra'iyyete ẓulm eyleye, kendü beglerini ḳıralar

ṭolu yağsa pādışāhlar ḥuṣūmet ideler, iki pādışāh ḥuṣūmet idüp ceng ideler, āḫır birisi helāk ola, eger ziyāde yağarsa leşker ehlinde fitret ola

topraḳ yağsa zengibār ili ṣıvaş miḥnet ola

toz yağsa pādışāhlar re'āyāya adl eyleye

ḳurbaġa / soġulcan yağsa begler ẓālım ola

besārıḳ olsa begler uğraşalar, bir ulu kişi fevt ola, ceng fitne çoḳ ola

yel esse bir pādışāh ilinden çıḳa, leşker cemi' idüp vilāyetler yıḳa, çoḳ sipāhi ḳırıla ve kendüsi ḳaça maşrıḳ ṭarafından ḥarb ḳıtal ve ceng ola, rūm şehrinde 'asākir depreşe, bir beg vefāt ide

gök gülse ḥarb ve cidāl mubalıġa ola, vebā ola; arż-ı bābil, arżü´l-‘ırāḳ ol vebā içre ittifāḳ-ı ḥurūb ola, eger gice olsa bābilde hem ḳosṭanṭiniyyede ḥarb ola

yer gürlese bir ulu şāh helāk ola, cihān ceng fitretlik ile ṭola, ṭalġalıḳ ola, emìnsizlik ola

zelzele olsa pādışāhlarda iḫtilāf vāḳı‘ ola, ekser bābil iḳliminde ola, pādışāhlar maḳrebelerini ḳıra, eger deprenürken ṭolu yağsa bir ulu tez zamānda helāk ola, fitret ve fitne ve ḥarb öküş ola, eger deprenürken ḳavs-i ḳuzaḫ olsa; pādışāh nuṣret bula, vilāyetler aça, ol vilāyetiŋ pādışāhı şād ola, düşmānlar[ı]nı münhezim eyleye, eger bu ayyār içinde yeŋi ay otuzuncı güni görünse, ‘acem’de bì-şümār cidāl ola, bu didügümüz nişānlar ya‘nì eger muḥarrem ay olsa ve ol vilāyetiŋ şāhı iḳlimler fetḥ eyleye ve bir ulu şehri ma‘m ūr ola, pādışāhı muẓaffar ola

ay görünse eger yigirmi ṭoḳuza gelse; bir pādışāh kendü vilāyetinde çıḳa, begleri ‘āṣi ola, gine kendü iḳlimine gele, intiḳāmın bunlardan ala

Ḫazìrān (Cemāziyü’l-Evvel, Yuyunus, Evvel Yay ~ İlk Yay)

gün ṭutulsa cihān fitretlik ola bir ulu şāha zevāl irişe, eger gün dükeli ṭutulsa; bir pādışāh kendü iklimini ḳoya vara, bir ġayrı yirde mekān ṭuta, anda sulṭān ola, maġrıb şāhı fevt ola, yirini düşmān ala, ermenì şehri ve rūm ili ḳızıllıḳ ola, ḥaylì begler helāk olup mālları ḳala

ay ṭutulsa pādışāhlar re‘āyāya güç ola ve māllarını alup çerisine ülüşdüre, maġrıb ilinde fitne ve ḳıtal ola, üç yıla degin rūm ile ‘arab yaġılıḳ ide, andan soŋra ṣulḥ ola

gün ağıllansa –

ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl eyleye

gökden yıldız düşse leşker ehlinden bellü begler ḳırıla, pādışāhlar düşmānına ẓıfır (zafer) bula, eger düşen yılduz büyük olursa düşdügi yirde bir ulu kişi fevt ola, hem bu yıl erler ölümi çoḳ ola

saçlu yıldız ṭoğsa eger süŋü gibi uzun olursa; şehirler ẓulm ile ayaḳda ola, pādışāh kendüsü kendü iklimini ḫarāb eyleye. maġrıbda olsa ceng ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa bir ulu sulṭān ilini ḥarāb ide, ol sulṭān düşmānını ḳahr eyleye, begler derilüp pādışāhı helāk ideler, eger maġrıb ṭarafında görünse; iki leşker uğruşa, mıṣr sulṭānı rūm pādışāhı ile ceng eyleye, iḫtilāf ola, şāmlu ile ‘arab arasında iḫtilāf ola

şüŋşek olsa maşrıḳda olsa maşrıḳ begi il vilāyet alla, eger maġrıb ṭarafından olsa bir ulu kişi pādışāhına ‘āṣì ola, ‘āḳıbet sulṭān eli üstün ola, intiḳāmın ala

gökde ḳızıllıḳ olsa maşrıḳdan yana olsa ceng ve fitne ola, eger maġrıb ṭarafından ḳızar[sa] bu ḥükmler ol ṭarafda ola

gökde ‘acayip nesne görünse maşrıḳ eṭrafında leşker cem‘ ola, ermenì ve ‘arab illeri ölüm ola, ḳızıllıḳ ola, şāmda leşker cem‘ ola ve gemiler ġarḳ ola, çoḳ erler fevt eyleye

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse iki sulṭān birbiri ile uğraşa, ceng ola, birisi düşe, helāk ola

gök gürlese yigirmisinden otuza varınca gürlerse begler yaġılıḳ eyleyeler, ḥarb cidāl çoḳ ola, eger gürlerken ṭolu yağsa; ḫalḳ refāhiyyetde ola

berḳ olsa ḫalḳ arasında fitne ṣavaş ve fitretlik düşe

yere od düşse pādışāhlar ceng ideler, ‘asākir teng ola

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa –

topraḳ yağsa pādışāhlar ra‘iyyete ‘adl eyleyeler

toz yağsa pādışāhlar ‘adāvat ve ṣıvaş eyleye

ḳurbaġa / soġulcan yağsa –

besārıḳ olsa pādışāhlar ceng ḥarb ideler, leşker ṣına

yel esse –

gök gülse bir ulu pādışāh helāk ola, leşker cem‘ olup ḥadden ziyāde ḳan döküle, mıṣr sulṭānına ‘adūları ḳatı ḳaṣd ideler

yer gürlese pādışāhlar da ṣıvaş ideler, ortada birisi düşe

zelzele olsa ḳatı ceng ola, eger giçe ile deprense pādışāhuŋ ḥāṣṣ ḳulları kendüsüne ḫāin olalar, eger deprenürken ṭolu yağsa yāḫūd yaġmur yağsa; maġrıb ve bābil sulṭānı şehirler, iller fetḥ eyleyeler, düşmānları ḳahr olalar, eger deprenürken ayıŋ otuz gününe rast gelse, ol yerüŋ pādışāhı bir ulu şehri gücile ala, feth eyleye, a‘dāyı ḫor ẓelìl eyleye

ay görünse –

Timmūz [Cemāziyü’l-Āḫir, Ayveliyus, Orta Yay Ay(ı)]

gün ṭutulsa rūm ilinde ve firenk iḳliminde ḥarb ḳıtāl ola, pāris pādışāhı çoḳ iḳlimler fetḥ eyleye

ay ṭutulsa –

gün ağıllansa yemen sulṭānı öle

ay ağıllansa -

gökden yıldız düşse pādışāhlar ḥuṣūmet ideler, bir ulu sulṭān gide ammā yılduz düşdügi yirde fevt ola

saçlu yıldız ṭoğsa -

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maṣrıḳda olsa maġrıb pādışāhı ile mıṣr sulṭānı ceng ideler, birbiri ile bir iki daḳ‘a düzüşeler, āḫır mıṣr sulṭānı ḳırıla, ḳaça mıṣr ilini yaġma ḳılalar, tamām bir yıl ola, bu cidāl ṣoŋra gine mıṣr sulṭānı mansūr u muẓaffar ola, maġrıbda olsa şāh-ı mıṣr, şāh-ı filisṭān ile yaġı ola, yollar kesile, maġrıb vilāyeti fitne fitretlik ola

şüŋşek olsa maṣrıḳdan yaŋa görünse; ol yerüŋ pādışāhı fevt ola veyā iḳliminden çıḳa, eger maġrıb ṭarafında olsa ḥuṣūmet ideler, ḫalḳ renc ve ġam göre, pādışāhlar ṣıvaş ve çalışılmaḳ çoḳ ola, ḳan öküş ola, yıl ṣoŋunda ṣalāḥ ola

gökde ḳızıllıḳ olsa maṣrıḳda olsa ḥarb ḳıtāl ceng ve ḥuṣūmet çoḳ ola, re‘āyā ziyāde incine ve eger maġrıb ṭarafında ḳızarsa; ehl-i islām ile firenk ceng ideler, ḳan öküş döküle, āḫır islām ẓıfır (zafer) bula

gökde ‘acayip nesne görünse pādışāhlar ẓulm ve cevr ideler ve ḫāṣṣ ḳullarını ḳıralar, inḳılāb ola, rūmda çeriler depreşe, bir ḥiṣārı müslimāndan uġrılayalar.

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse ḫalḳ arasında ṣıvaş ve ceng ola

gök gürlese onuna degin gürlese; bu yıl sāḥil ili hem arż-ı şām birbirine yaġılıḳ idüp ceng ideler, mıṣr sulṭānına çoḳ zaḥmet meşaḳḳat çeke, bābil ve cihān emìnlik ola. eger onundan yigirmi varınca gürlese; bābil iḳlimi ḳatı ġam-gin (kederli) ola, ḥarb ḳıtāl ola

berḳ olsa –

yere od düşse –

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa ḥarb ḳıtāl ola

topraḳ yağsa ceng ve ḥarb ḳatı ola, vilāyet leşker ehlinden üşeneler, insāna zıyān gele

toz yağsa ḫalḳ mābeyninde ṣıvaş ve fitne ola, bu yıl ḳıtāl ve ḳan dökülmek çoḳ ola

ḳurbaġa / soġulcan yağsa pādışāhlar re‘āyaya ẓulm ideler

besārıḳ olsa ol besārıḳ olduğı yerde leşker pādışāhına ‘āṣì olalar, memleket ḥārāb ola

yel esse esdügi yirde bir ulu pādışāh helāk ola, pādışāhlar re‘āyāya ẓulm eyleye, şām ilinde bir ‘ādil vezir ḳopa, üç yıl ‘adl eyleye

gök gülse ḥuṣūmet ve ceng ve ḳan dökülmek çoḳ ola, bir ulu pādışāh helāk ola, eger gice ile olsa, ‘acem’de ḥicāzlar ġālib ola ve cezāir ilinde vaḳāyi‘ çoḳ ola ammā diyār-ı bekir ili daḫı artuḳ ola, rūm vilāyetinüŋ şāhı fevt ola, ġāyet fitretlik ola

yer gürlese pādışāhlarda ṣıvaş fitne ve ḳan dökülmek öküş ola, ḳızıllıḳ emìnsizlik fitretlik delim ola

zelzele olsa ḥuṣūmet ceng ve ḳıtal ola, eger deprenürken yer berāber gürlese; bir ulu sulṭān fevt ola, eger gice ile deprenürse; şāh-ı mıṣır fevt ola, bābil ve ḫorasān ilinde ḥarb ve fitne çoḳ ola ammā bu didügümüz zaḥmetler uzanmaya, tiz geçe

ay görünse –

Ağustos (Āb ~ Āb-ı Receb, Ṣoŋ Yay Ay(I) ~ Āḫır Yay)

gün ṭutulsa bir ulu pādışāh tiz helāk ola, begler ẓulm ve ta‘addì ideler

ay ṭutulsa bābil ilinden bir ulu düşmen çıḳa, pādışāha yaġı ola, bābil iḳlimini ḥarāb eyleye, niçe şaḥs türāba düşe, leşker ḳırıla, ḳan dökülmek fırāvān ola, bir ulu ceng ola ki ḳıyasa gelmez, āḫır sulṭān ġālib mansūr u muẓaffar ola, düşmānlarını ḳahr eyleye ammā çoḳ sipāh ḳırıla, vilāyet ḳızıllıḳ ola ve yine şām iline bir düşmen niçe kimesneleri ṭuta, ḳılıcdan çoḳ başlar gide, cündìler ḥadsiz ḳırıla, ‘āḳıbet ehl-i şām nuṣret bula, düşmenlerini ḳıralar, sulṭān öle, yerine oğlı geçe

gün ağıllansa ṣıvaş çoḳ ola, maşrıḳ ilinden bir yeŋi pādışāh ḳopa, sipāh cem‘ ola, şām iḳlimine ine, bir ulu beg ile bir vezir ṭuta, beyne´l-‘arab’da iḫtilāf ola, harb ceng ola

ay ağıllansa -

gökden yıldız düşse ḫalḳ arasında ṣıvaş ola, bir ulu şāh helāk ola

saçlu yıldız ṭoğsa bir ulu sulṭān cihāndan gide, ‘ırāḳ’da leşker cem‘ ola, iki sulṭān çalışur ola, ḥarb ceng ṣıvaş ve ḳan dökülmek çoḳ ola, şol ḳadar ceng ola ki ḳamçı ḳan getüre, ol iḳlim pādışāhı ẓıfır (zafer) bula, ‘ırāḳ ve ḥicāz iḳlimi ḳızıllıḳ ola, arż-ı şāmda ġazā çoḳ ola, dürlü fesād ẓuhūr ide, sefer düşvār (dışvār, zor) ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa eger maġrıb cānibinde ṭoğsa; ol ṭarafın pādışāhı ḥuṣūmet idüp kendü ḳullarını ḳıra, şarḳ ili bir ulu pādışāh dünyādan gide, ḳal‘a öküş alına

şüŋşek olsa eger bu ayda maşrıḳ tarafında süŋşek görünse; ḥarb öküş ola, ġarb vilāyetinde fitne ola, ceng ḥuṣūmet şerr şūr öküş ola

gökde ḳızıllıḳ olsa eger maġrıb ṭarafında ḳızarsa maġrıb ilinde ṣıvaş ve fitne ola, bahādırlar, pādışāhlar ceng ideler, illā maġrıb şāhı düşmānına ẓıfır bula, iḳlimini aça

gökde ‘acayip nesne görünse ṣıvaş ve fitne ve nefrìn melāmet ve ḳorḳu çoḳ ola

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse bir ulu pādışāh tez zamānda helāk ola ve iḳlim vilāyet ḥarāb ola, leşker ehlinden ḳatı zaḥmet göreler

gök gürlese eger yigirmisine degin gürlerse, ziyāde ḳızıllıḳ ola, dānıyāl dir ki bir veziri ṭutalar, ḥarb öküş ola, eger yigirmiden otuza varınca gürlese pādışāhlarda ʻadāvat bì-ḳıyās ola eger gürlerken bir ulu yılduz düşse fitret öküş ola, bir ulu beg āşikāre helāk ideler

berḳ olsa dünyādan bir ulu şāh gide, lākin düşmān elinden gide

yere od düşse düşdügi yirde fitne ve ṣıvaş ve kan dökülmek öküş ola, kış katı ola ve pādışāhlar ceng ideler, emìnlik olmaya

çoḳ yaġmur yağsa –

ṭolu yağsa işbu yıl ʻaẓìm ṣıvaş ve ceng ola, pādışāh reʻāyaya ẓulm eyleye

topraḳ yağsa mıṣr ili firenk ili fitret ola

toz yağsa –

ḳurbaġa / soġulcan yağsa pādışāh ceng ideler, leşker uğraşalar, fitne ve cidāl ʻaẓìm ola

besarıḳ olsa ceng ḳıtāl öküş ola, pādışāhlarda ḥuṣūmet cidāl ola

yel esse –

gök gülse bir ulu beg helāk ola, eger gündüzün olsa ʻarab mābeyninde ḥarb fitret ḳaḥṭlıḳ (ḳıḥṭlıḳ) ve ġarāblıḳ öküş ola, mıṣır ilinde ḥavārìc çoḳ ola, bir iki duralar, ṣoŋra üçünci yıl ṣulḥ olalar

yer gürlese pādışāhlar ceng ide, il ḫarāb ola, eminlik gide, sulṭāna çoḳ zıyān ola, āḫır şāh eli üstündür

zelzele olsa şām vilāyetinde ḥarāmi ḥavārìc hücūm eyleye, eger dün içinde deprenürse; her taḥıl ucuz ola ve mìve çoḳ ola, deprendigi yerüŋ begleri ḥāin ola, şāhları żaʻíf ola, çeriler çoḳ ḳırıla, āḳıbet nuṣret şāhın ola, ẓıfır bula ve şāhuŋ eli üstün ola

ay görünse eger ucı degürmi (yani "yuvarlak") [görünse] ağzı azacıḳ açıḳ ola, er kişiler çoḳ fevt ola, eger dikine görünse; eger görünen muḥarrem ay olsa; bir ulu sulṭān düşe

Eylül (Şa'bān, Sebtürüs, Evvel Güz)

eger ʻıydu´ṣ-ṣalìb[4] **yekşenbe** güni olsa; ḥarb ve ḥavādis ola, benì´l-aṣḳar çıḳa, yaʻnì firenk ehl-i islām ile uğraşa, **eger düşenbe** gününe gelse; yıl āḫırında begler leşker cemʻ idüp uğraşalar, ḥarb ve ceng öküş ola ve ʻasker ḳırıla, hind ve baġdād ve yemen ili fitret ola ve ol aralıḳda bir ulu sulṭān düşe, vilāyet ṭalġalıḳ ola, maġrıb ilinde bir pādışāh çıḳa, küllì iḳlimi ṭuta ve eger **seşenbe** gününe gelse; ḳıtal öküş ola, **çehārşenbe** gününe gelse; yıl yāvuz gele, ḫavf ve fitretlik öküş ola, ölmek öldürmek bì-ḳıyās ola, cümle ʻālem ḳırcışa, evüŋde otur, ṭaşra çıḳma. **pençşenbih** gününe gelse; hem bu yıl bir ulu sulṭān fevt ide, **cumʻa** gününe gelse; pādışāhlarda ceng ve ḥuṣūmet çoḳ ola, **şenbe** gününe gelse; pādışāh raʻiyyete incideler

gün ṭutulsa bir ulu kişi fevt ola ve fitne ve ḫarāblıḳ çoḳ ola; ḥıyānatlıḳ, ẓulm öküş ola, ekābirleri ṭutup malların alalar, fāris ve ḥicāz ve maşrıḳ eḳāliminde çoḳ çeri cemʻ olup ḥarb ve ceng ve ḳan dökülmek öküş ola, lākin ol ilde çoḳ çeri ḳırıla, bāḳi ḳalan ṣına ḳaça, eger ṭutulduḳda ḳızıl olursa, fitne fitret ceng ḳan çoḳ ola

[4] Hristiyanlarda kutsal hacın yükselişi bayramı.

ay ṭutulsa pādışāhlar ‘adl ideler, yavuz adamlar ḳopa, çoḳ fesād ideler ve ḳan ideler, ‘áḳıbet sulṭān bunları ḳıra, maġrıb ilinde fitne ceng ḳatı bì-ḳıyās ola, ‘acem vilāyetinde uğraş ola, rūm ilinde deŋiz kenārında bir ‘aẓìm ḳal‘a yıḳıla, belki islāmboluŋ ola yıḳılan

gün ağıllansa begler uğraşalar, at ayağından ḳızıl ḳan aşa, leşker ḳırıla, ṭalġalıḳ ola, uğrılar baş ḳaldura, hem bir ulu pādışāhı ḳal‘ada ḥabs ideler, āḫır ṣoŋra öldüreler, çoḳ ḫalḳ ḳırıla

ay ağıllansa sefer ehline ta‘ab yetişir

gökden yıldız düşse düşdügi yirde bir ulu şāh helāk ola

saçlu yıldız ṭoğsa ṣıvaş arta ve ‘acem mülkünde ṣıvaş fitne ḳan döküle, maġrıb şāhına yatulu düşmān çıḳa, maġrıb ilini ḫarāb ḳıla, ṣoŋra şāh ġālib ve manṣūr ola

ḳavs-i ḳuzaḫ olsa maşrıḳ ṭarafından ṭoğsa; pāris iḳliminde fitne ṣıvaş ḳan dökülmek çoḳ ola, maşrıḳ pādışāhı kāfir ile uğraşa, ḳāfirleri ḳırılalar ‘ácemde iḫtilāf olup ḫarb öküş ola, bābil sulṭānı ehvān şāhı ile ceng ide, uğraşalar, maġrıb ṭarafından ṭoğsa; maġrıb ilinde ḫarāmi çoḳ ḳopa, bunlar ḳan çoḳ döke, vilāyet ḫarāblıḳ ola, ḫalḳ çoḳ incine

şüŋşek olsa maşrıḳ eṭrafından görünse; ḫalḳ arasında fitne ṣıvaş ve nice kişiler ḳırıla, ölmek ve öldürmek bì-ḳıyās ola

gökde ḳızıllıḳ olsa maşrıḳ cānibinde gök ḳızarsa; cidāl ve ḳan dökülmek öküş ola, maġrıb etrafında ḳızarsa; bu didügüm sözler hep maġrıbda ẓāhir ola, yıl ṣoŋrası pādışāh ‘adl ide

gökde ‘acayip nesne görünse ol göründügi yirde bir ulu beg helāk ola, pādışāhlar ra‘iyyete ẓulm ve renc ideler, rūm ilinde çoḳ çeri cem‘ ola, arż-ı ḳosṭanṭiniyyede ve arż-ı şām’da tehlike fitret ve ḥavārìc çoḳ ola ve maġrıb iḳlimi fitne ṣıvaşda ola ve şām begleri bu yıl ḥaṣr ola

gökde insān ve ḥayvān şekli görünse leşker cem‘ ola, niçe kişiler helāk ola, pādışāhlarına yüz döndüreler, pādışāhlar ra‘iyyete ẓulm eyleye, ceng cidāl beġāyet leşker ehlinden ra‘iyyet-i miskìn incine ve ol aralıḳda nā-gāh bir ulu sulṭān fevt ola, memleket ḳırcışa

gök gürlese eger yigirminci güni gürlese yıl ṣalāḥ ve emìnlik ola

berḳ olsa ceng cidāl ve bì-ḳıyās ḳan döküle

yere od düşse pādışāhlar re‘āyaya ẓulm ideler, yıl menfa‘atsiz gele, ġuṣṣa melālet emìnsizliḳ ola

çoḳ yaġmur yağsa ḥadden aşırı yağsa; yağduğı yirde begler ẓulm eyleye, ol yere bir düşmen gele ammā yaḳa, iḳlimi ḥarāb eyleye, fitne ve inḳılāb ola ve iḳlimden tiz çıka

ṭolu yağsa bir ulu beg helāk ola, ya‘nì bir pādışāh fevt ola

topraḳ yağsa pādışāhlar ra‘iyyete ẓulm ide, ṭalġalıḳ ola

toz yağsa –

ḳurbaġa / soġulcan yağsa pādışāhlarda yaġılıḳ ve ṣıvaş ola, ceng ve fitne bì-ḳıyās ola…

besārıḳ olsa pādışāhlar yaġılıḳ eyleyeler, leşker depreşe…

yel esse çoḳ ulu begler ḳırıla…yad çeri iḳlime gire, ẓulm ola…

gök gülse bu yıl ḳıble ṭarafından şehr-i ḳosṭanṭiniyye bir düşmen çıḳa, şöyle ḫalḳı incide ve bir ulu tekevvür helāk ola.

yer gürlese begler arasında cidāl ola ve ceng ve ḳan dökülmek çoḳ ola

zelzele olsa ḳul ḳaravaş bu yıl ‘āṣì ola…

ay görünse pādışāhlar re‘āyaya ‘adl eyleye

Sonuç

Metinde yıldızlara ve tabiat olaylarına bakarak savaşlara ve savaşların olması muhtemel zaman ve yerlere dair ipuçları verilmektedir. Yön, coğrafya, ayın ilk gününün hangi güne denk geldiği, tabiat olayının hangi miktarda, hangi yönde (maġrıb, maşrıḳ gibi) ve ayın hangi zaman diliminde oluştuğu (başta, ortada, sonda gibi) yani takvim gibi etkenlerin bu açıdan önemli olduğu görülmektedir. Buna göre metinde,

Savaşıldığı Takdirde Padişahın Zafer Bulacağına İnanılan veya Sefere Çıkmanın Faydalı ya da Yaramaz Olduğu Anlar

Ekim ayında gün tutulsa padişah düşmana zafer bula.

Kasım ayında saçlu yıldız ṭoğsa pādışāhlar ḳuvvetde olalar, düşmene ẓafer bulalar.

Ocak ayında ṭolu yağsa seferlerde hayr vardır.

Şubat ayında ay tutulsa muḥārebe çoḳ ola, ammā āḫır ehl-i İslām manṣūr [u] muẓaffar olalar.

Şubat ayında yere od düşse sefer itmek yaramaz ola.

Mayıs ayında ay tutulsa maġrıb ṭarafına sefer itmek müşkül ola.

Nisan ayında gün ağıllansa sulṭān ‘adūsına ẓafer bula.

Şubat ayında yer gürlese pādişāha düşmān ġālib ola.

Nisan ayında gün ağıllansa sulṭān ‘adūsuna ẓafer bula.

Nisan ayında zelzele olurken ṭolu yağsa sulṭān ‘adūsına ẓafer bula.

Mayıs ayında ay tutulsa maġrıb tarafına sefer itmek müşkül ola.

Mayıs ayında zelzele olurken ḳavs-i ḳuzaḫ olsa pādışāh nuṣret bula.

Eylül ayında ay ağıllansa sefer ehline ta’ab (yorgunluk) yetişir.

Büyük Savaşların Beklendiği Anlar

Ağustos ayında ay tutulsa ki büyük savaşlar “ulu ceng” ifadesiyle karşılanmıştır : (Bābil’de) Bir ulu ceng ola ki ḳıyasa gelmez, āḫır sulṭān ġālib mansūr u muẓaffar ola.

Ağustos ayının Türk tarihinde de önemli bir yeri vardır. Malumdur ki Türklere Anadolu’nun kapılarını açan Malazgirt Zaferi ve Anadolu topraklarının korunmasını sağlayan Büyük Taarruz’a kadar birçok zafere bu ayda imza atılmıştır.

Kasım ayında zelzele olsa (gece veya gündüz olması önemli), gündüz olursa bir padişah belirecek, âlemin padişahını tutacak, o zamana kadar kimsenin görmediği kötü günler görülecek.

Padişahların ‘Ādil Olduğu Anlar

Kasım ayında toprak yağsa pādışāhlar ‘adl ve dād ideler.

Aralık ayında çoḳ yaġmur yağsa pādışāhlar ‘adl ide.

Ocak ayında ṭolu yağsa pādışāhlar ‘adl ide.

Ocak ayında gök gülse pādışāhlar ‘adl ide.

Şubat ayında ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl ide.

Şubat ayında gökden yıldız düşse ‘adl ziyāde ola.

Şubat ayında çoḳ yaġmur yağsa pādışāhlar ‘adl ide.

Mart ayında ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl ide.

Nisan ayında ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl ide.

Mayıs ayında toprak yağsa pādışāhlar ‘adl ide.

Haziran ayında ay ağıllansa pādışāhlar ‘adl ide.

Haziran ayında topraḳ yağsa pādışāhlar ‘adl ide.

Eylül ayında ay görünse pādışāhlar ‘adl ide.

Padişahların Ẓālim Olduğu Anlar

Kasım ayında yel nerede eserse orada pādışāh ẓulm ide.

Aralık ayında gökde insan veya hayvan şekli görünse pādışāh ẓulm ide.

Ocak ayında kurbaġa ya soġulcan yağsa pādışāhlar ẓulme yüz tuta.

Şubat ayında toz yağsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Şubat ayında kurbaġa ya soġulcan yağsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Mart ayında saçlu yıldız ṭoğsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Mart ayında şüŋşek olsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Mart ayında yer gürlese ol yerüŋ pādışāhı ẓulm ide.

Mart ayında zelzele (gece) olsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Nisan ayında şüŋşek olsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Mayıs ayında çoḳ yaġmur yağsa pādışāh(lar) ra’iyyete ẓulm ide.

Haziran ayında ay tutulsa pādışāhlar re’āyāya güç ola.

Temmuz ayında gökde acayip nesne görünse pādışāh(lar) ẓulm ide.

Temmuz ayında kurbaġa ya soġulcan yağsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Temmuz ayında yel esse pādışāh(lar) ẓulm ide.

Aġustos ayında ṭolu yağsa pādışāh(lar) ẓulm ide.

Eylül ayının ilk günü şenbeye gelse pādışāh ra‘iyyete incideler.

Eylül ayında gökde insan veya hayvan şekli görünse pādışāh ẓulm ide.

Eylül ayında yere od düşse pādışāh ẓulm ide.

Eylül ayında topraḳ yağsa pādışāh ẓulm ide.

Savaşa Dair En Fazla Şey Söylenen Ay

Temmuz - Ağustos - Eylül aylarında doğa olayları genellikle savaş olması muhtemel durumları oluşturmaktadır.

Savaşa Dair En Fazla Şey Söylenen Doğa Olayı

Bütün aylar göz önüne alındığında “gökden yıldız düşmesi, ḳavs-i ḳuzaḥ (elegüm saġmāl-gökkuşağı) olması, şüŋşek olması, zelzele olması” gibi doğa olayları savaş olması muhtemel durumları fazlasıyla etkilemektedir.

Doğada "çok fazla yağmur yağması (bārān)" ise yıla ve dolayısıyla coğrafyalara fayda verip sulh ve padişahın adil olması gibi durumları etkilemektedir.

Savaşa Dair En Az Şey Söylenen Ay

Ekim - Kasım - Aralık aylarında doğa olayları genellikle savaş olması muhtemel durumları oluşturmuyor.

Savaşa Dair En Az Şey Söylenen Doğa Olayı

Bütün aylar göz önüne alındığında doğada "ay görünmesi" (bir ucu kalduruk - çalkoyun gibi şekillerde) savaş olması muhtemel durumları çok fazla etkilemiyor.

Metinde geçen *savaş* ve muadili kelimeler kavram alanlarına göre sınıflara ayrıldığında bazı kelimeler yer adı, bazı kelimeler askerlikle ilgili meşguliyet ve meslek adı, bazı kelimeler alet adı olmakta, millet veya kavim adları da sık sık birbiriyle savaşan toplulukları anlatmak üzere tekrar edilmektdir. Birbiri ardı sıra hatta aynı satırlarda da tekrar edilen Arapça, Farsça ve Türkçe soyut kelimeler bazen bir savaş sebebi bazen de sonucu olarak sıralanır. Örneğin, "ḳıtlıḳ, ḳızıllıḳ, fitne, teşvìş"… gibi kelimeler savaş doğurmakla birlikte bazen de savaş sonucunda ortaya çıkan yokluk durumlarıdır. Padişahların kötü yönetimi, zulmü veya yabancı bir beyin, padişahın, isyancıların iç işlere müdahalesi, saldırısı sonucu halk; *teşvìş, havf, endişe* gibi duygulara kapılmakta, iklimde emìnsizlik, ḳıtlık (kızıllık), fitne ortamları yaşanmaktadır. Emn ü aman yok olmaktadır. "zulm, cevr, ta'addi, ihtilaf" gibi soyut kavramlar "pādışāh, savaş" gibi somut devlet ve askerlikle ilgili kelimelerle birlikte kullanılan olumsuz anlam taşıyan kelimelerdir.

Metnimizde *savaş* ismi veya *savaşmak* fiili ile ilgili kelimelerin tekrarları çıkarıldığında 121 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin 61'i Arapça, 15'i Farsça, 45'i ise Türkçe'dir. Türkçe kelimelerin 22'si fiil, 23 tanesi ise isimdir. Metnin genel söz varlığı içerisinde **"savaş"** kavramı tematik başlıklarla incelendiğinde ise; 28 tane *savaşların ve sulhün olması muhtemel yer adı,* 12 tane *savaşması muhtemel kavimler ya da topluluk adları,* 36 adet *savaşın sebepleri veya yol açması muhtemel sonuçlar ile ilgili kelimeler*, 24 tane *askerlik, savaş ve devlet yönetimi ile ilgili meşguliyet-meslek adları*, 16 tane *"Savaş, kargaşa, karışıklık" manası veren ilgili kelimeler*, 5 tane *savaş aleti ve ilgili kelime* yer almaktadır. Bazı alıntı kelimeler kaynak dilde örneğin, "savaş aleti" anlamı taşısa da metnimizde Türkçe bir kelimeye benzetme yoluyla aktarılmış ve o kelimenin eş göstereni olmuştur. Örneğin; Arapça'da 'kısa mızrak, süngü' anlamına gelen "ḥarbe" kelimesi metnimizde "şüŋşek" (şimşek) ile dönüşümlü olarak kullanılır: *(6) faṣlü's-sānì-i 'aşer ḥarbe göründügüni beyān ider (7) eger bu ayda şüŋşek maşrıḳ ṭarafından görünse; bir ulu (8) beg pādışāhına 'āṣì ola …* (27a/6) (Aydın, 2011: 278)

Yaptığımız inceleme sonucunda görülmüştür ki, melhame türünün konusu gereği de olmakla birlikte, doğa ayları; tarım, hastalıklar, hastalık nedeniyle ölümler, aşırı veya az yağmur nedeniyle kıtlıklar vb. durumları etkilemekle birlikte hemen hemen her ayda muhtemel savaş veya sulh ya da padişahların daha adil olması veya zalim olması, halk veya devletin ileri gelenlerinin, beylerin sadakati veya asiliği gibi durumları da etkilemiştir. Dolayısıyla yıldızlara, çeşitli iklim ve tabiat olaylarına bakarak geleceğe yönelik birtakım haberler vermeyi amaçlayan bir tür olan melhamelerin içerisinde savaşlar ve savaşlara dair kelimelerle karşılaşmamak mümkün değildir. Metnimizde tespit ettiğimiz 4112 kelime içerisinde 121 savaşla ilgili kelime dökümü az görülmemelidir. Unutulmamalıdır ki, bu yekûn tekrarlar çıkarıldığında ortaya açıkan rakamdır. Kelimelerin sıklığı çıkarıldığında pādışā / pādışāh 258, ḳızlık / ḳızıllık / ḳıtlıḳ 125, ḫalḳ 122, beg 104, ḳırıl- 102, ceng 79, ḥarb 75, sulṭān 56, sefer 53, ḥuṣūmet 51, ṣavaş / ṣıvaş 44, ḳıtāl 38, cidāl 37 kere metnimizde tekrar edilen ilk sıradaki kelimelerdendir. Üzerinde sıklıklarıyla savaşa dair en çok konuşulan il, ülke ya da yer, yön adları ise Maġrıb 115, Maşrıḳ 82, Rūm 79, Mıṣır / Mıṣr 37'dir.

Kaynakça

Fodor, A. (1974). "Malhamat Daniyal", *The Muslim East; Studies in Honour of Julius Germanus,* (Ed. Gy. Kaldy-Nagy), Lorand Eötuös Universty, Budapest, ss. 85.

Akkuş, Y. (2001). "Melhame-i Cevri (Tanıtımı, Transkripsiyonlu Metin, Konu Tasnifi, Asıl Metin, Sözlük)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.

Aksan, D. (2006). *Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi,* Ankara: Engin Yayınevi.

Atalay, B. (1985), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

------II, Atalay, Besim (1986), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

------III, Atalay, Besim (1986), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

------IV, Atalay, Besim (1986), *Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atasoy, F. O.. (2001). "Melhame-i Şeyh Vefa (Giriş, Metin, Sözlük)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Atmaca, E. (2011). "Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişmeler ve Anlam Olayları", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Sakarya.

Aydın, A. (2011). "Kitâb-I Usûlü'l-Melâhame, Ebrî Hâce İbn-İ Âdil, (Giriş – İnceleme – Metin - Dizinler)", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Sakarya.

Aydın, A. (2016). "Türk Kültüründe Melhameler ve Melhamelerde Savaş Kavramı", *Savaş ve Edebiyat Sempozyum Bildirileri Bildiri Kitabı*, C:1, Sakarya Üniversitesi.

Boyraz, Ş. (2006). *Fal Kitabı Melhemeler ve Türk Halk Kültürü*, İstanbul: Kitabevi.

Campbell, J. (1995). *İlkel Mitoloji Tanrının Maskeleri,* (Çev. Kudret Emiroğlu), Ankara: İmge Kitabevi.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth-Century Turkish,* Londra: Oxford Üniversity Press.

Erol, H. A. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İslam Ansiklopedisi. (1988)., *LABBAY-MESANİ*, C: 7, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Köksal, M. F. (2017). "Bir 'Melhame Takvimi'ne Göre Savaş Belirtisi olduğuna İnanılan Tabiat Olayları", *Uluslararası Savaş ve Kültür Sempozyumu*, Aralık, ss. 537-543.

Şemseddin Sami (2005). *Kamusu Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tekin, T. (2004). *Irg Bitig, Eski Uygurca Fal Kitabı*, Ankara: Öncü Kitap.

Terzi, M. (1994). "Yazıcı Salih (Selahaddin) Kitabu'ş-şemsiyye (Melhame-i Şemsiye) Dil Özellikleri, Metin, Söz Dizin", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *İnönü Üniversitesi*, Malatya.

Turan, F. (1998). "Halk Osmanlıcası I: Melhameler ve Bir 17. Yüzyıl Melhamesi", [Popular Ottoman I: The 'Melhame' genre and a 17th Century Melhame], *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi; Prof. Kemal Eraslan Özel Sayısı (Festschrift)*, 9-10 İstanbul, ss. 685-701.

Türkçe Sözlük (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi. (1986). Ansiklopedi Maddesi: 'Melhame' (Haz. İsmail Kara), İstanbul, ss. 241.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü. (1965). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE ASKERLİKLE İLGİLİ TERİMLER VE İFADE ÇEŞİTLERİ

Doğan ÇOLAK*

Giriş

Geleneksel Saha silahları ile ilgili bilgiler, Saha sözlü kültür ürünlerinden elde edilen malzemelerle sınırlıdır. Bunun nedenlerinden biri Saha inanç sistemiyle alakalıdır. Saha savaşçılar öldükten sonra inançları gereği gizli bir şekilde defnedilirdi. Bu durum arkeolojik veri elde etmeyi zorlaştırmaktadır. Bir başka neden ise çarlık yönetiminin askerî silahların üretimini yasaklaması ve eldeki silahların yönetime teslim edilmesini emretmesidir. Dolayısıyla elde muhafaza edilen geleneksel silah pek olmamakla birlikte arkeolojik buluntular da birkaç demir ve kemik parçasıyla sınırlıdır (Vasilyev, 1995: 105).

Sahalar, özerk bir yönetimle Rusya Federasyonu'na bağlı olduklarından Sahaların kendi savunma güçleri bulunmamaktadır. Rus yönetim sistemi içerisinde yer aldıkları için askerî olarak da onlara tabidirler. Dolayısıyla "modern" askerî ve silah terminolojisine ait terim ve kavramlar genel itibariyle Rusçadır.

Bu çalışmada yer alan askerî terminolojiye ait terimler, kavramlar ve diğer ifade çeşitleri *Silahlar, Koruyucu Ekipmanlar, Rütbeler, Sözlü Kültür Ürünlerine Yansıyan Askerî Terminoloji, Askerî Terminoloji ile İlgili Diğer Kelimeler ve İfade Çeşitleri* olmak üzere 5 ana başlık altında tasnife tabi tutulmuştur. Sınıflandırmaya tabi terimler ve ifadeler, konu ile ilgili yapılmış çalışmalar başta olmak üzere Saha Türkçesinin sözlükleri taranarak elde edilmiştir.

Silahlar

Saha Türkçesinde silah kelimesine karşılık olarak *saa, serii sebe* ve *sep* kelimeleri kullanılmaktadır. *Saa,* geçmişte "yay", günümüzde "tüfek", daha geniş çerçevede ise "silah" anlamına gelmektedir (Pekarskiy, 1959: 2003). *Sep* de genel manada "silah" anlamındadır (Pekarskiy, 1959: 2166). *Serii sebe* "savaş silâhı" anlamına gelmekle birlikte o da genel manada "silah" anlamında kullanılmaktadır.

Bu çalışmada silahlar geleneksel ve ateşli silahlar olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır. Saha Türkçesi söz varlığında yer alan silah ve silahlarla ilgili terminoloji şu şekildedir:

Geleneksel Silahlar

Yay

Saha Türkçesinde yay ve oktan oluşan silah takımı için yaygın olarak *oḫ (saa)* tercih edilmekle birlikte nadiren *çaaçar saa*, *saa*, *çaaçar* ve *tutaaḫ* terimleri de kullanılmaktadır (Vasilyev, 1995: 63). Saha Türkçesinde *oḫ* "yayla atılan tahta çubuk" ve "yay (okla birlikte)" (STBUT, 2010: 370); *saa* "yay (okla birlikte)" anlamına gelmekle birlikte günümüzde daha çok "ateşli silah, tüfek" (Pekarskiy, 1959: 2003); *çaaçar saa* "yay (okla birlikte)" (Pekarskiy, 1959: 2003); *çaaçar* "yay" (Pekarskiy, 1945: 202); *tutaaḫ* "yay" anlamına da gelmekle birlikte günümüzde "kabza, kulp, sap" anlamında kullanılmaktadır (Pekarskiy, 1959: 2867).

Saha yayları huş ve karaçamdan yapılmaktadır. Saha Türkçesinde yayın uç kısımlarına "boynuz" anlamına gelen *muos,* yay ipine *kiris*, okların yerleştirildiği sadağa *saadaḫ* ve *keheḫ* denilmektedir. Ok (yayla atılan tahta çubuk) için *oḫ*la birlikte *oñoğos* ve nadiren çağdaş Saha Türkçesinde "silahı yağlamaya ve temizlemeye yarayan çubuk" anlamına da gelen *çuumpur*

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Kuzey-Doğu Anabilim Dalı, dcolak@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3331-7496.

kullanılmaktadır. Ok temrenine *oḫ töbötö* "okun ucu", uzun ahşap kısmına *oḫ maha* "okun ağacı" denilmektedir (Vasilyev, 1995: 73).

Saha temrenleri ekseriyetle demirden yapılmıştır. Kemik ve ağaçtan yapılmış temrenler de bulunmaktadır. Zırh delmeye mahsus uçlara *kustuk oḫ* veya *bettieme oḫ* denmektedir (Vasilyev, 1995: 73). Bunların haricinde *ebien* "yürek biçimindeki ok ucu" (Pekarskiy, 1945: 272); *bıura* "çatal şeklinde ok ucu" (Pekarskiy, 1945: 104), *ırba* "çatal şeklinde ok ucu" (Pekarskiy, 1945: 419), *badar* "Tatar okunun Rus kargısına benzer demir ucu" (Pekarskiy, 1945: 57), *osḫor* "çatal şeklinde ok ucu" (Pekarskiy, 1945: 419) isimli çeşitli ok uçları da mevcuttur.

Sahalar, Mete Han'ın mucidi olduğu belirtilen ıslıklı okları da yaygın bir şekilde kullanmıştır. Bu oklara *ihiirer oḫ* "ıslık çalan ok" veya *ırıalaaḫ oḫ* "şarkılı / türkülü veya "şarkı / türkü söyleyen ok" denmektedir (Vasilyev, 1995: 88). Bu okların haricinde *sardaana oḫ* "geniş ve kısa ok" (Pekarskiy, 1959: 2104*), uostaaḫ seleme* "çentikli ok" (Pekarskiy, 1959: 3050) ve *bürges oḫ* "ince ve uzun ok" (Pekarskiy, 1945: 147) türleri de mevcuttur.

Mızrak

Saha Türkçesinde mızrak terimine karşılık olarak *tayıı, anńıı* ve *üñüü* yer almaktadır. *Tayıı* ve *anńıı'*nın daha çok avlanmak için kullanıldığı belirtilirken savaşlarda kullanıldığına dair bir ibareye ulaşılamamıştır. Ancak *üñüü*'nün savaşlarda kullanıldığına dair bilgi mevcuttur (STBUT, 2015: 463).

Saha mızrakları 1,5-2 metre arasında ağaç saplı, 20-30 cm uzunluğunda ve 4-5 cm genişliğinde iki tarafı keskin bıçağa sahip klasik tarzda bir mızrak türüdür (STBUT, 2015: 463). Bu türün haricinde özel olarak adlandırılmış, kendi karakteristik özellikleri olan mızrak türleri de yer almaktadır. Bu mızrak türleri şunlardır:

- *Batas:* Bıçak kısmı 50-70 cm, sap kısmı 1,5 m uzunluğunda tek tarafı keskin geleneksel bir silahtır (Vasilyev, 1995: 91).
- *Batıya:* Bıçak kısmı 30-40 cm, sap kısmı 20-25 cm uzunluğunda tek tarafı keskin geleneksel bir silahtır. *Batas*'a göre keskin kısmı hafif bombelidir. Üstünde küçük bir oluk bulunur (Vasilyev, 1995: 94).
- *Ḫotokoon:* 25-30 cm bıçak kısmı ve 40-50 cm sapı ile *batıya*'ya benzer savaş silahıdır (Vasilyev, 1995: 95).

Vasilyev (1995), *batas, batıya* ve *ḫotokoon'*u savaş silahı olarak vermekle birlikte avcılık ve tarımsal faaliyetlerde kullanıldığını da belirtmiştir. Pekarskiy (1945) bunlardan *batas* ve *batıya*'nın eski zamanlarda savaş aleti olarak kullanıldığını, günümüzde avcı silahı olduğunu belirtmiş; *ḫotokoon*'un da avcı silahı olduğunu belirtmiş ancak savaşlarda kullanıldığına değinmemiştir. *Saḫa Tılın Bıhaarıllaaḫ Ulaḫan Tılcıta* adlı on beş ciltlik Sahaca sözlükte *batıya*'nın avcı silahı, *batas*'ın ise eski bir Saha savaş aleti olduğu kaydedilmiş (STBUT, 2005: 263, 273); *ḫotokoon*'un ise *batıya*'ya benzer bir bıçak olduğu belirtilmekle birlikte başka bir bilgiye yer verilmemiştir (STBUT, 2016: 623).

Kılıç

Saha Türkçesinde kılıç terimine karşılık olarak *kılıs* yer almaktadır. Kılıç koymaya mahsus kılıfa da *kın* denmektedir (Pekarskiy, 1945: 496, 515).

Arkeolojik kazılar neticesinde Saha topraklarında iki tip kılıca rastlanmıştır. İlk tipin boyu 98 cm (sap hariç), genişliği 5,5 cm'dir. Sapı 9 cm'dir. Saptan itibaren genişler ve daha sonra uca doğru incelir. Tek tarafı keskindir. Diğer tip, ilk tiple boyut olarak benzemekle beraber ucunun yuvarlak olmasıyla ondan ayrılır (Vasilyev, 1995: 96-102). Bunların haricinde

özel olarak adlandırılmış bir kılıç tipi daha mevcuttur: *Bolot*. İki yüzü keskin bir kılıçtır. Tipi hususunda elde veri yoktur. Pekarskiy, *bolot* için kılıç ifadesinin yanında "cevheri çok demir" ifadesine yer vermiştir (Pekarskiy, 1945: 118). Buradan hareketle Türkiye Türkçesinde de *polat* olarak yer alan Farsça *pūlād* "çelik"ten erken dönemlerde alıntılanmış bir kelime olduğu tahmin edilmektedir (Vasilyev, 1995: 102).

Ateşli Silahlar

Sahalar, Rusya Federasyonu'na bağlı muhtar bir cumhuriyet olduğu için müstakil bir orduları veya askerî yapılanmaları bulunmamaktadır. Dolayısıyla güncel askerî kavram ve terimlerin çoğu Rusçadır. Taranan sözlüklerde yer alan silah ve silah ekipmanlarıyla ilgili tespit edilen söz varlığı şu şekildedir:

- *Bestiliet*: tabanca (Pekarskiy, 1945: 89).
- *Bintiepke*: tüfek, mavzer tüfeği, yivli tüfek (Pekarskiy, 1945: 110, 113). Bu tip tüfeklere *biinte saa* veya *çuor saa* da denmektedir (Pekarskiy, 1945: 113, 243). *Çuor* çınlayıcı, yüksek sesli anlamına gelir. Tüfeğin çıkardığı sesten hareketle bu kelimenin kullanıldığı açıktır. Pekarskiy, bu kelimenin Moğolca *çor* "bir kalabalığın bağırışı, birçok köpeğin havlaması, tavukların bağırtısı"ndan geldiğini ileri sürmüştür (Pekarskiy, 1945: 243).
- *Karabin*: namlusu genellikle yivli, kısa ve hafif bir tüfek (Sleptsov, 1972: 162).
- *Köñdöy*: tüfek; savaş veya avda kullanılan, uzun namlulu ateşli silah (Pekarskiy, 1945: 539).
- *Tergen*: top (STBUT, 2014: 505).

Silah aksamları ve silahla ilgili diğer ekipmanlar

- *Açaaḫ*: nişan sehpası, tüfek altına konulan sehpa (Pekarskiy, 1945: 4).
- *Buulda*: tüfek kurşunu. *Buulca, buulya* ve *buuyla* şeklinde de geçer (Pekarskiy, 1945: 141).
- *Buoraḫ*: barut (Pekarskiy, 1945: 136).
- *Boturuon*: fişek, kovan (STBUT, 2005: 423).
- *Çökçöñö*: tüfeğin arpacığı (Pekarskiy, 1945: 234).
- *Ereeske*: gez; tüfeğin nişan alma yeri (Pekarskiy, 1945: 292).
- *Istık*: süngü, tüfek süngüsü (Pekarskiy, 1945: 425).
- *Kulgaaḫ*: Birinci anlamı "kulak" olan bu kelime çakmaklı tüfekte ateşlemek için barutun konulduğu oluğu ifade eder (Pekarskiy, 1945: 554).
- *Saa hatat*: Tetik; *hatat* "çakmak; ateş çıkaran küçük alet" anlamına gelir. *Saa hatat* biçiminde kullanıldığında tüfeğin tetiğini ifade eder (Pekarskiy, 1945: 350).
- *Saa mas*: dipçik (Pekarskiy, 1945: 618).
- *Tıasır*: barut. Saha Türkçesindeki *tıasaa* "ses çıkarmak, gürültü yapmak" (*tıas* "ses, gürültü") kelimesinden gelir (Pekarskiy, 1959: 2931).
- *Tutaaḫ*: kabza (Pekarskiy, 1959: 2867).
- *Uos*: namlu (STBUT, 2015: 220).

Koruyucu Ekipmanlar: Zırhlar

Saha Türkçesinde vücudu korumak için giyilen zırha *kuyaḫ* denmektedir. *Kuyaḫ,* Pekarskiy'de şöyle açıklanmıştır: "Zırh; üzeri demir levhacıklarla kapalı deriden gömlek, deri kaftan üzerine dikilmiş demir ve kemik levhacıklardan ibaret olan bir nevi zırh; kadim muharebelerde giyilen, demir telden yapma gömlek (Pekarskiy, 1945: 573). Birden fazla zırh modeli bulunmaktadır ve bunlar ayrı ayrı şu şekilde adlandırılmıştır:

- *Ḫatırık kuyaḫ*: En yaygın kullanılan zırhtır. Boğa veya geyik derisinden yapılmış bir astar üzerine zırhlı plakalar dikilmesiyle meydana getirilmiştir (Vasilyev, 1995: 107-108).

- *Tañalay kuyaḫ*: *Tañalay* "damak" anlamına gelmektedir. Hayvan damağının dalgalı çizgileri andırması nedeniyle deriden yapılmış olan bu zırha *tañalay kuyaḫ* denmiştir (Vasilyev, 1995: 108).

- *İeççeḫ kuyaḫ*: Bu zırhla ilgili elde somut bir bulgu bulunmamaktadır. Bu nedenle deri, kemik veya demirden olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamaktadır. *İeççeḫ*, "kalça kemiği" ve "menteşe" anlamına gelmektedir. Buradan hareketle zırhın kalça kemiğinden yapılmış olabileceği akla gelse de Vasilyev, sözlü kültür ürünlerinden hareketle zırhın kalça kemiğinden yapılmış olabileceği görüşü yerine menteşeli olabileceğini belirtmiştir. Bir başka deyişle Vasilyev, *ieççeḫ*'nin zırhın yapım maddesini değil biçim özelliğini belirtiği, plakaların bağlanma şeklini gösterdiği yönünde fikir beyan etmiştir (1995: 109).

- *Tierbes iliğes kuyaḫ*: Zincir zırhtır. Bu zırhın bir diğer adı *barımta*'dır. Bazı küçük farklarla Rus zincir zırhlarına benzediği kaydedilmiştir (Vasilyev, 1995: 109).

- *Tireḫ kuyaḫ*: Bu zırhla ilgili elde somut bir veri bulunmamaktadır. Saha Türkçesinde *tireḫ* "kavak" anlamına gelmektedir (Pekarskiy, 1959: 2679; STBUT, 2013: 376). Ancak Vasilyev, *tireḫ kuyaḫ*'ı kızılağaç ile ilişkilendirmiş ve bu zırhın kızılağaçtan yapılmış veya kızılağaç yapraklarının modelinde olabileceğini belirmiştir (1995: 110).

- *At tuyağa kuyaḫ*: At toynaklarına benzer dikdörtgen zırh plakalarının birleştirilmesinden oluşturulmuştur. Yapım maddesi belli değildir (Vasilyev, 1995: 110).

Saha zırhlarının şekil ve yapım malzemeleri itibariyle oldukça çeşitli olduğu görülmektedir; genel itibariyle demir, deri ve ağaç kabuklarından imal edilmiştir. Bunlardan en sık kullanılan deridir. Vasilyev, deri tercihinin daha fazla olmasında yapım maliyetinin ucuz olmasının da etkisi olduğunu düşünmektedir (1995: 111).

Zırh çeşitlerinin haricinde zırhı oluşturan çeşitli parçalar da bulunmaktadır. Göğüs, sırt, kol, bacak ve ayağı koruyan ayrı ayrı parçalar mevcuttur. Bu parçalar şunlardır:

- *Bohuuluk*: Ayağı muhafaza etmek üzere ayakkabının üzerine giyilen kemik, ahşap veya metalden zırh parçası (Vasilyev, 1995: 113).

- *Duulağa*: *Duulağa* veya *duulağa bergehe* şeklinde geçmektedir. Başı korumak üzere demirden yapılmış miğferdir (STBUT, 2006: 199). Arkeolojik kazılardan elde edilen iki miğfer mevcuttur; ikisi de şeklen birbirine benzemektedir. Yukarıdan aşağıya doğru genişleyen altı plakanın birleşiminden meydana gelir (Vasilyev, 1995: 114).

- *Ḫalḫa*: Kalkan olarak bilinmekle birlikte Pekarskiy'de aynı zamanda yüz siperliği olarak da açıklanmıştır (1945: 317). Saha kalkanları genel olarak ağaçtan imal edilir; deri olanları da meşhurdur (Vasilyev, 1995: 114). *Ḫalḫa*'nın haricinde şamanların kötü ruhlarla mücadele ederken kullandığı *ḫappar* da kalkan olarak nitelendirilmekle ancak bunun savaşçılar tarafından kullanıldığı bilinmemektedir.

- *Ḫarı kuyağa*: Bilekten dirseğe kadar olan kısmı muhafaza eden kolluk (Vasilyev, 1995: 112).

- *Kün*: İlk anlamı güneştir. Aynı zamanda zırhın bir parçası olarak göğsü koruyan yuvarlak demir parçanın adıdır (Vasilyev, 1995: 111).

- *Küñehe*: Sırt kısmını koruyan yuvarlak zırh parçasının adıdır. *Kün* ve *küñehe* esasen şaman kostümlerinde bulunan önemli nesnelerdir (Vasilyev, 1995: 112). Öyle ki Saha literatüründe yer alan *kün tullara, küñehe bıstara* "*kün* sembolü düştü, *küñehe* sembolü koptu" sözü, ölüm veya zor zamanların geldiğini işaret eder. Şaman kostümünün üzerinde bulunan bu semboller şamanın elbisesinden koparsa, düşerse, kaybolursa ölüm veya kötü hadiselerin meydana geleceğine inanılır (Çolak, 2019: 406).

- *Mülgün*: *Bülgün* şeklinde de geçmektedir (Pekarskiy, 1945: 143). Esasen şaman cüppesindeki demir omuzluk olan *mülgün*, Saha savaşçılarının zırhının omuz kısmının adıdır; omuzluk olarak da geçer (Vasilyev, 1995: 112).

- *Sarın kuyağa*: Omuz zırhı; zırhın omuz kısmını kapsayan bölümün adıdır (Vasilyev, 1995: 112).

- *Soto kuyağa*: Ayak bileğinden dize kadar olan kısmı muhafaza eden zırh parçası (Vasilyev, 1995: 112-113).

Rütbeler

Saha Türklerinin tarihî süreç içerisinde ve günümüzde düzenli bir ordularının olmayışı, askerî rütbeler konusundaki terminolojiyi de etkilemiştir. Ancak Sahaların, diğer birçok toplulukta olduğu gibi sosyoekonomik ve siyasi hiyerarşik düzeni askeriye için de geçerlidir. Bir başka ifadeyle, siyasi otoritenin başı ve diğer sosyal unvanlar askerî düzende de kullanılmaktaydı. Bazı tarihî belge ve folklorik malzemeden, özellikle destanlardan bunu tespit etmek mümkündür (Vasilyev, 1995: 42-43). Saha Türkçesinde yer alan tarihî unvanlar ve karşılıkları şu şekildedir:

- *Bootur*: Özel eğitim almış profesyonel bir savaşçı; seçkin askerî liderlere ve savaşçılara verilen unvan (Alekseyeviç, 2021: 36).

- *Böğö*: Asker kökenli aileden geldiğine inanılan profesyonel bir savaşçı (Alekseyeviç, 2021: 36).

- *Darḫan*: Saha sosyoekonomik düzeninin en üstünde *darḫan* bulunmaktaydı. Mevcut siyasi düzenin en yetkilisi *darḫan*dı. Tarihî dönemlerde sosyoekonomik ve siyasi düzen göz önüne alındığında siyasi lider aynı zamanda askerî yönetimin en tepesindeki isimdir (Vasilyev, 1995: 50-51; Alekseyeviç, 2021: 36).

Vasilyev, bu unvanlar arasında geçiş olmadığını belirtmektedir. Arşiv ve folklor malzemelerinde *böğö*'den *darḫan*'a veya *bootur*'dan *böğö*'ye vs. bir geçişin tespit edilmediğini, dolayısıyla bu unvanların askerî bir statü olarak ölüme kadar değişmediğini kaydetmiştir (Vasilyev, 1995: 52).

- *Attaaḫ serii*: süvari (Pekarskiy, 1959: 2174).

- *Bergen*: Askeriye ile ilgili iki anlamı bulunmaktadır. İlki iyi nişancı, okçudur. Diğeri kahraman, yiğit, bahadırdır (Pekarskiy, 1945: 85).

- *Buḫatır:* Bahadır; güçlü, kuvvetli anlamlarını içerip erkek lakabı olarak kullanılır. Ayrıca masal ve destan kahramanlarının lakabı olarak sıkça kullanılan bir unvandır (Pekarskiy, 1945: 130). Ancak askerî hiyerarşide yeri tam olarak bilinmemektedir.

- *Ḫara*: Asıl anlamı kara (siyah) olup askerî bakımdan profesyonel savaşçılara verilen unvandır. Askerî hiyerarşide üst sıralarda yer almamasına rağmen önemleri büyüktür. Köle değillerdir, sözleşmeli bir şekilde çalışırlar. Saha destan ve efsanelerinde *ḫara* unvanlı önemli kişiler vardır (Vasilyev, 1995: 53).
- *Ḫarabıl*: bekçi, koruma, güvenlik görevlisi, nöbetçi (Pekarskiy, 1945: 333). Aynı anlamda *ketebil* ve *manabıl* kelimeleri de kullanılmaktadır (Pekarskiy, 1945: 485, 614).
- *Ketebil seriite*: muhafız (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Kırgıs cono*: Genel olarak savaşçılara verilen isimdir. "Savaşçı insanlar, savaşçılar" anlamına gelir (Vasilyev, 1995: 59).
- *Serii kihite*: Muharip, asker (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii toyono*: kumandan (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Seriihit*: savaşçı, asker (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Tıgın*: askerî önder (Pekarskiy, 1959: 2933).
- *Toyon*: Esas olarak efendi, hükümdar anlamına gelen (Pekarskiy, 1959: 2706) bu kelime ile ilgili askerî bir kayıt olmasa dahi Saha sosyoekonomik ve siyasi düzeni içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahip olan bu unvana sahip kişilerin askerî hiyerarşide de yeri olduğu düşünülebilir.

Günümüzde kullanılan askerî rütbelerin tamamı Rusça menşelidir. Sleptsov'un sözlüğü (1972) taranarak tespit edilen bu Rusça menşeli askerî rütbeler şunlardır:

- *Bayıannay*: asker; askerî, askerlik.
  - *Bayıannay suluuspa*: askerlik.
  - *Bayıannay-muorataağı*: bahriye(li) (s. 60).
- *Glavnokomanduyuşay:* başkomutan (s. 105).
- *Komandir:* komutan; bir asker topluluğunun başı, kumandan (s. 171).
- *Kombat*: tabur kumandanı (s. 172).
- *Kombrig*: tugay komutanı (s. 172).
- *Komdiv*: tümen komutanı (s. 172).
- *Leytenant*: teğmen.
  - *Mladşay leytenant*: asteğmen.
  - *Starşay leytenant*: üsteğmen.
  - *Zapas leytenant*: yedek teğmen (s. 227).
- *Polka komandire:* alay komutanı (s. 171).
- *Sallaat*: asker, er (s. 312).

Sözlü Kültür Ürünlerine Yansıyan Askerî Terminoloji

Bu başlık altında atasözleri ve bilmecelere yansıyan askerî terminoloji ile ilgili örneklere yer verilmiştir.

Atasözlerinde Askerî Terminoloji

Bu kısımdaki atasözleri, konusu askerî terminoloji ile ilgili olanlar ve konusu ilgili olmayıp teşkilinde askerî terminoloji unsurlarına yer veren atasözleri olmak üzere iki başlık altında ele alınmıştır.

Konusu ilgili olanlar

- ***Eye**tten orduk suoḫ* "Barıştan iyisi yoktur." (Kirişçioğlu, 2007: 25).
- ***Serii** ürdünen buor ıspat* "Savaşı toprakla örtemezsin." (Popov, 2006: 59).

İçerisinde askerî terim ve kavramların yer aldığı atasözleri

Bu kısımdaki atasözleri Popov'ın (2006) çalışmasında tespit edilmiştir.

- *At köhünneğine, ıñıır köstüö, **bıhaḫ** köhünneğine, **kın** köstüö* "At bulunduğunda eyer bulunur, bıçak bulunduğunda kını bulunur." (s. 77).
- *Bar con tıla **oḫ**, sanaata **batas**.* "Bütün insanların dili ok, düşüncesi mızraktır." (s. 52).
- *Kihi tıla **oḫ*** "İnsanın dili oktur." (s. 52).
- ***Oḫ, batıya** tıl* "Ok, mızrak gibi söz." (s. 52).
- *Sübe **buḫatır*** "Öğüt bahadırdır." (s. 59).
- ***Süge, balta** tıl* "Balta gibi söz." (s. 52).
- ***Toyon** toboğor kulut oloror* "Beyin artığıyla köle yaşar." (s. 56).

Bilmecelerde Askerî Terminoloji

Saha Türkçesinde yukarıda yer verilen terim ve kavramların yer aldığı veya onlarla ilgili bilmeceler de bulunmaktadır. Bu bilmecelerin bir kısmı yukarıda yer verilen terim ve kavramları soru kısmında içerirken bir kısmının cevabı onlarla ilgilidir. Aşağıdaki bilmeceler Popov'da (2006) tespit edilmiştir.

Cevabı askerî terminoloji ilgili olanlar:

- *Soğotoḫ ḫaraḫtaaḫ tugu da tuluppat ühü* "Tek gözlüye hiçbir şey dayanmazmış." Cevap: **silah** (s. 43).
- *Timir kihi uotunan ḫotuoluur ühü* "Demir adam ateş kusuyormuş." Cevap: **silah** (s. 43).
- *Erkiññe er ḫohuun turar ühü* "Duvarda cesur bir yiğit dururmuş." Cevap: **tüfek** (s. 43).
- *Erestiin Bootur eterbes ayağar iñmit ühü* "Erestiin Batur'un çizmesinin ağzına sinmiş imiş." Cevap: **bıçak** (s. 42).

Sorunun içerisinde askerî terim ve kavramların yer aldığı bilmeceler:

- *Bökçögör oğonńor manıhıt kıstaaḫ, **buḫatır** uollaaḫ ühü* "Kambur ihtiyar bekçi kızlı, bahadır oğlanlıymış." Cevap: kapan (s. 44).
- *Ceñkir taas **kirieppes**ke uot sarıabına oloror ühü* "Parlak taşlı kalede ateş prensesi yaşarmış." Cevap: elektrik santrali (s. 49).
- *Kırakıy da buollarbın, buuru oḫtoror **buḫatır**bın diir baar ühü* "Küçücük de olsam en büyüğü deviren bahadırım diyen varmış." Cevap: kakım (s. 22).

- *Mökü **bergen** mahı üüttüür ühü* “Sıradan nişancı ağacı delermiş.” Cevap: tahta kurdu (s. 19).
- *Türgenten türgen, küüsteeḫten küüsteeḫ, umayar uot tınnaaḫ uluu **buḫatır** siri settete ergiybit ühü* “Hızlı mı hızlı, güçlü mü güçlü, yanmış ateş ruhlu ulu bahadır dünyayı yedi kez dolaşmış imiş.” Cevap: uzay gemisi (s. 49).
- *Uluu doydu oğuha kıhıl kömüs **kuyaḫ**taaḫ ühü* “Koca dünyanın öküzü altın zırhlıymış.” Cevap: hamam böceği (s. 18).

Askerî Terminoloji ile İlgili Diğer Kelimeler ve İfade Çeşitleri

Deyimlerde Askerî Terminoloji

- *İliinen kiiris (kırgıs)* “göğüs göğse mücadele etmek” (Nelunov, 2002: 185).
- *Kimen kiir-* “taarruz etmek, hücum etmek” (Grigoryev, 1974: 42).
- *Saba tüs-* “taarruza geçmek” (Grigoryev, 1974: 67).
- *Saa uohugar turuor-* “namlunun ucunda olmak” (Grigoryev, 1974: 71).
- *Serii sebinen dalbaataa-* “kılıç sallamak” (Nelunov, 2002-II: 171).
- *Tüpte saalla (saana) tüs-* “ansızın büyük bir ses duymak”. Silahın ateş alma sesi ile ilgili söylenir (Grigoryev, 1974: 91).
- *Utarı tur-* “karşı çıkmak; savaşmak, dövüşmek” (Grigoryev, 1974: 99).

Kalıp İfadelerde Askerî Terminoloji

- ***Bıhaḫ** uhugunan tiiyen tostubutugar dılı* “ucu kırılmış bıçak gibi”. Verdiği sözden dönen biri için söylenir (Grigoryev, 1974: 30).
- ***Eye** demneeḫtik/nemneeḫtik* “uyum içinde, barış içinde” (Grigoryev, 1974: 122).
- ***Saa**nan ıppıt kurduk*: “silahla atmış gibi”. Burada söz edilen silah terimi, oku ifade eder ve okun düz gidişi kastedilmektedir. Buna istinaden dümdüz olan nesne veya durumlar için söylenir (https://sakhatyla.ru/translate?q=saa).
- ***Saa** teber (ılar) sire* “silahın atış mesafesi kadar yer”. 60 ile 80 adımlık mesafeyi ifade etmek için kullanılır (Grigoryev, 1974: 71).

Çeşitli Eylemler

- *Eyeles-*: barışmak, barış yapmak (Pekarskiy, 1945: 301).
- *Komanda bier-*: komut vermek (Sleptsov, 1972: 171).
- *Komandalaa-*: komuta etmek (Sleptsov, 1972: 171).
- *Kurdan-*: kuşanmak; beline kuşak, kılıç, kemer gibi şeyler bağlamak (Pekarskiy, 1945: 566-7).
- *Oḫsus-*: savaşmak, dövüşmek, çarpışmak, vuruşmak (Pekarskiy, 1959: 1905).
- *Seriileen ıl-:* fethetmek (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Seriiles-*: çarpışmak, savaşmak, vuruşmak (Pekarskiy, 1959: 2174).

Askerî Mahaller ve Yapılar

- *Kazarma*: kışla; askerlerin toplu olarak barındıkları büyük yapı (Sleptsov, 1972: 161).
- *Kiriepes*: kale; düşmanın gelmesi beklenebilen yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı (Pekarskiy, 1945: 526).
- *Komandnay puun*: komuta merkezi (Sleptsov, 1972: 171).
- *Mohuyuu*: siper; askerlerin gidiş gelişinde veya savaşta karşı tarafa hedef olmadan ateş edebilmesi için kazılmış üstü açık hendek (Pekarskiy, 1945: 641).
- *Zemlanka*: sığınak (Sleptsov, 1972: 140).

Askerî Topluluklar

- Bayıannay batareya: batarya (Sleptsov, 1972: 240).
- *Diviziya*: tümen (Sleptsov, 1972: 161).
- *Ḫara serii*: düzensiz, talimsiz ordu (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Komandnay sastaap*: kumanda heyeti (Sleptsov, 1972: 171).
- *Korpus*: kolordu (Sleptsov, 1972: 174).
- *Serii con* veya *seri connor*: askerî kuvvetler (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii kihiler*: askerî kuvvetler, muhafızlar (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii muńaḫ* veya *serii muńağa*: ordugâh, alay (Pekarskiy, 1959: 2174).
- *Serii:* çeşitli askerî kuvvetler, ordu (Pekarskiy, 1959: 2174).

Savaş ve Barış ile İlgili Kelimeler

- *Duogabar*: antlaşma, anlaşma, pakt.
  - Eye duogabara: barış antlaşması (Sleptsov, 1972: 118).
- *Eye*: dirlik; barış, sulh.
  - eyeleeḫ: barışçı, sulhperver (Pekarskiy, 1945: 301).
- *İl*: barış, sulh.
  - *İl - eye*: barış, sulh (Pekarskiy, 1945: 440).
- *Kırbahı*: savaş, harp (Pekarskiy, 1945: 502).
- *Kırgıs*: kesici, harp, cenk, savaş (Pekarskiy, 1945: 503).
- *Serii*: savaş (Pekarskiy, 1959: 2174).

Diğer İfadeler

- *Enńe*: Sözlü halk geleneğine göre bu, bir gelinin babasının evinden kocasının evine giderken sahip olmak zorunda olduğu bir köledir (Vasilyev, 1995: 56). Aynı zamanda savaşta galip gelen tarafa verilen kadın veya erkek köleye karşılık kullanılmaktadır (Pekarskiy, 1945: 285).
- *Kadet*: Çarlık Rusya'da yatılı askerî lise talebesi (Sleptsov, 1972: 161).

- *Kokarda*: kokart; asker şapkalarına takılan ve rengi uluslara göre değişen işaret (Sleptsov, 1972: 171).
- *Komanda*: komuta; komut, emir (Sleptsov, 1972: 171).
- *Komandnıy*: komut; komuta (Sleptsov, 1972: 171).
- *Kulut*: köle (Pekarskiy, 1945: 556).
- *Mobilizatsiya*: seferberlik; bir ülkenin silahlı kuvvetlerini savaşa hazır duruma getiren, ülkenin ekonomisini, yönetimini savaş gereklerine uyacak duruma sokan hazırlık ve önlemlerin tümü (Sleptsov, 1972: 240).
- *Serii tañarata*: "savaş tanrısı; topçu" (Nelunov, 2002-II: 171). Burada topçuların savaşlardaki önemine dikkat çekilerek topçunun tanrıya benzetilme durumu söz konusudur.
- *Soluk*: savaşı kaybeden tarafın bir ziyafet düzenleyerek kazananların yaptığı tüm masrafları ödediği bir tür tazminat (Vasilyev, 1995: 56).

Sonuç

Silah, insanlık tarihinin başlangıcından itibaren savunma, saldırı, avcılık, tarımsal faaliyetler vb. alanlarda kullanılan bir alet olarak insanoğlu için önemini her geçen gün arttıran bir araç olmuştur. Gelişen ve değişen dünya şartlarında toplumların oluşması ve aralarında yaşanan çeşitli hadiseler dolayısıyla vuku bulan savaşlar; düzenli veya düzensiz bir şekilde askerî yapılanmaların ortaya çıkması ve gelişmesi, beraberinde yeni terimleri ve kavramları doğurmuştur.

Türk toplumunda askerlik ve savaşın önemi, ortaya zengin bir kültürel birikim çıkarmıştır. Oldukça eski dönemlerde ana kitleden koparak müstakil olarak varlıklarını sürdüren Saha Türklerinde de bu kültürel birikimin izleri yukarıda sunulan verilerde görülmektedir. Her ne kadar Saha savaşçıları inançları gereği gizli bir şekilde gömülseler -ki bu durum arkeolojik olarak bulguların elde edilmesini oldukça zorlaştırmaktadır- ve çarlık yönetimi askerî silahların üretimini yasaklayıp eldeki silahları toplasa da bu çalışmada elde edilen bulguların nitelik ve niceliği; Saha Türklerinin, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi zengin bir askerlik ve savaş kültürüne sahip olduğunu göstermesi bakımından yeterli düzeydedir.

Bu çalışmada 5 ana başlık ve çeşitli alt başlıklar içerisinde yaklaşık 170 terim, kavram, sözlü kültür ürünü ve çeşitli ifade tespit edilmiştir. Bunlardan yaklaşık 40'ı doğrudan Rusçadan alıntıdır. 400 yıla yakın süredir Rus yönetimine tabi olarak yaşayan bir topluluğun dilinde tespit ettiğimiz 170 askerî terim ve çeşitli kavramın 40'ının Rusça olması da bu açıdan oldukça normaldir.

Çalışmada yer alan terim ve kavramların rakamsal dağılımı şu şekildedir:

Silah		**Kor. Ekip.**	**Rütbe**	**Sözlü kültür ürünlerine yansıyanlar**		**Askerî terminoloji ile ilgili diğer kelimeler ve ifade çeşitleri**							**Top.**
GS	AS			Atasöz.	Bil.	Dey.	Kİ	ÇE	AMY	AT	SB	Dİ	
34	20	16	31	9	10	7	4	7	5	9	9	9	170

Tezlere ve müstakil çalışmalara konu olabilecek bu çalışmanın detaylı bir şekilde incelenmesi, hem nicelik hem nitelik olarak ortaya koyulacak bilgi ve bulgular Saha Türklerinin askerlik ve savaş kültürüne verdiği önemi daha net gösterecektir.

Kısaltmalar

AMY	→	Askerî Mahaller ve Yapılar
AS	→	Ateşli Silahlar
AT	→	Askerî Topluluklar
Atasöz.	→	Atasözleri
Bil.	→	Bilmeceler
ÇE	→	Çeşitli Eylemler
Dey.	→	Deyimler
Dİ	→	Diğer İfadeler
GS	→	Geleneksel Silahlar
Kİ	→	Kalıp İfadeler
Kor. Ekip.	→	Koruyucu Ekipmanlar
SB	→	Savaş ve Barış ile İlgili Kelimeler
STBUT	→	Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta
Top.	→	Toplam

Kaynakça

Alekseyeviç, A. A. (2021). *Leksika Voyennogo Dela Yakutov: Semantika i Struktura,* Magisterskaya Dissertatsiya. Yakutsk.

Çolak, D. (2019). "Saha (Yakut) Türklerinin Kıs Debeliye Destanı Üzerine Bir Gramer İncelemesi". (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Durmuş, İ. (2019). "Eski Türk Savaş Araç - Gereç ve Taktiği", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), ss. 49-70.

Grigoryev, P. S. (1974). *Saḥa Tılın Somoğo Domoğun Tılcıta*, Yakutsk: Yakutskoye Knijnoye İzdatelstvo.

Kirişçioğlu, M. F. (2007). *Saha Türklerinin Atasözleri - İnceleme Metin*, Ankara: Nobel Yayınları.

Komisyon (2005). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: II, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2006). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: III, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2010). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: VII, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2013). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: X, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2014). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: XI, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2015). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: XII, Novosibirsk: Nauka.

Komisyon (2016). *Saḥa Tılın Bıhaarılaaḥ Ulaḥan Tılcıta*, C: XIII, Novosibirsk: Nauka.

Nelunov, A. G. (2002). *Somoğo Domoḥ Saḥalı Nuuççalı Tılcıta*. C: I-II, Novosibirsk: İzdatelstvo SO RAN Filial.

Pekarskiy, E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*, İstanbul: Ebüzziya Matbaası.

Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar Yakutskogo Yazıka*, Leningrad: Akademiya Nauk SSSR.

Popov, İ. K. (2006). *Saḥa Taabırınnara, Ös Ḫohoonnoro, Çabırğaḥtara*, Cokuuskay: Biçik.

Pribılıḫ, Y. P. Osobennosti Yakutskiḫ Palm – Batas i Bataya. http://yakutmuseum.ru/stati/osobennosti-yakutskih-palm-batas-i-batyja/ Erişim Tarihi: 30.05.2022.

Sleptsov, P. A. (1972). *Yakutsko-Russkiy Slovar*, Moskva: İzdatelstvo Sovetskaya Entsiklopediya.

Vasilyev, F. F. (1995). *Voyennoye Delo Yakutov*, Yakutsk: Natsionalnoye Knijnoye İzdatelstvo Biçik.

https://sakhatyla.ru/translate?q=saa Erişim Tarihi: 31.05.2022.

TÜRK SÖZLÜKÇÜLÜK GELENEĞİNDE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NÜN YERİ VE DERLEME SÖZLÜĞÜ'NDE "ASKERLİK, SAVAŞ VE ORDU" İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞI

Yılmaz İNCE*

Giriş

"Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eser, lügat." (TS, 1998: 1338), "Bir dildeki sözlüksel birimlerin tümünü ya da bir bölümünü, genellikle abecesel düzene, kimi durumlarda da konulara ya da kavramsal alanlara göre tanımları, tanıkları, söylenişleri, kökenleri, kullanımları, dil bilgisi ulamları, eş anlamlıları, vb. ya da bir başka dildeki karşılıklarıyla sunan yapıt." (Vardar, 2002: 183), "Bir dilin (ya da birden çok dilin) söz varlığını, söyleyiş biçimleriyle, yazımlarıyla veren, bağımsız biçimleri temel alarak bunların başka ögelerle kurdukları söz ögeleriyle birlikte anlamlarını, değişik kullanımlarını gösteren bir söz varlığı kitabı…" (Aksan, 2003: 75) şekillerinde tanımlanan sözlükler, bir dilin bütün söz varlığını kaydedip onu, saklama, koruma ve gelecek nesillere aktarma görevi açısından bakıldığında, bir dilin en kıymetli eserleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünyada ilk sözlüğün nerede ve hangi dil esas alınarak hazırlandığı kesin olarak bilinmemekle beraber, bugünlerdekine benzeyen ilk sözlüğün Bizanslı Aristophanes'in hazırladığı eser olduğu bilinmektedir. Yine İskenderiyeli Pamphilus'un Yunanca sözlüğü ve Latinlerde Marcus Verrius Flaccus'un yapıtları da ilk sözlük örnekleri olarak anılması gereken eserlerdir (Aksan, 2003). "Sözlük terimi (Lat. dictionarium) 1225'te John Garland tarafından ilk defa kullanılmış, bu yüzyıla gelinceye değin birkaç önemli köken bilgisi sözlüğü de hazırlanmıştır (Aksan, 2003: 70).

Batı'da sözlük yazımıyla ilgili bu tespitlerden sonra Doğu'da da eski ve köklü bir sözlük geleneğinin varlığına günümüze ulaşan eserler vasıtasıyla şahit olabiliyoruz. Bunlardan X. yüzyılda yazılan Farablı İsmail Cevherî'nin "Sihah" adlı sözlüğüyle XIV-XV. yüzyılda yaşayan Firuzbâdi'nin "El-Kamusü'l-Muhit" adlı sözlüğü, Mütercim Asım tarafından Türkçeye de çevrilmiştir. Bunlar en eski örnekler olarak dikkat çekmektedir.

Türk sözlükçülüğü ise büyük Türk dilcisi / bilgini Kaşgarlı Mahmud'un büyük eseri "Dîvânu Lugâti't-Türk"üyle başlamıştır. "Dîvânu Lugâti't-Türk, Türklük biliminin en önemli yapı taşlarındandır. O, Türk'ün Dîvânı'dır. Bir ülkünün, bir bilincin ürünüdür. Türk'ün kültür savaşının öncüsüdür."(Bozkurt, 2002: 117).

"Kaşgarlı'nın eseri devrinin Türk halk kültür ve dil zenginliğini ifade etmesi ve tamamıyla Türklere ait oluşuyla Türk sözlükçülüğünde ilk sayılmış ve gerçekten bir çığır açmıştır." (İnce, 1999: 10).

Kaşgarlı'nın bu eserinden sonra Türk sözlükçülüğü, "Türk boylarının geniş ülkelere yayılma ve yerleşik medeniyet kuruculuğunu benimsemeleriyle yeni yeni gelişme devreleri geçirmeğe mecbur olmuştur (Caferoğlu, 1984: 187). Bu gelişme neticesinde Türk sözlükçülüğü kronolojik sırayla üç sahada karşımıza çıkmaktadır: Kıpçak, Çağatay ve Osmanlı / Türkiye sahaları.

Ayrıntıya girilmeden bu sahalardan kalan önemli sözlükler şöylece hatırlanabilir:

Kıpçak Sahası: Kaşgarlı'nın eserinden sonra kronolojik olarak Türk sözlükçülüğünün eserleri Kıpçak edebî sahasında karşımıza çıkmaktadır. Kıpçak edebî sahasından günümüze

* Dr. Öğr. Üyesi, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Doğanşehir Vahap Küçük MYO, Çağrı Merkezi Bölümü, yilmaz.ince@ozal.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9820-4604.

ulaşan sözlük örnekleriyle ilgili şu tespit dikkat çekicidir: "Bugün elimizdeki sözlüklerin çoğunun yazıldığı Memlûk sahası, bir yandan Oğuz - Türkmen, diğer yandan Altınordu sahasının etkisi altındadır. Bu etki söz varlığında kendisini açıkça göstermektedir. Bundan dolayı bu eserlerde aynı kelimenin veya ekin ikili üçlü kullanımlarını görebilmekteyiz." (İnan, 1953: 53-71).

Kıpçak edebî sahasından günümüze ulaşan başlıca sözlük örnekleri şunlardır: **Codex Cumanicus, Mukaddimetü'l-Edeb, Kitabü'l-İdrâk li Lisâni'l-Etrâk, Kitâb-ı Mecmu'-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî, Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî Lugâti't- Türkiyye, Hilyetü'l- İnsân ve Helbetü'l Lisân, Kitâbu Bülgatü'l- Müştâk fî Lugâti't-Türk ve'l-Kıfçak, Ed-Dürretü'l- Muzi'a fî Lugati't-Türkiyye.**

Çağatay Sahası: Temelleri büyük Türk bilgini Ali Şir Nevai tarafından atılan bu edebî sahadan günümüze ulaşan başlıca sözlüklerimiz şunlardır: **Abuşka, Bedâi'ül-Lugât, Fazlullah Han Lugâti, Kitâb-ı Zebân-ı Türkî, Senglâh, Hulasâ-i Abbasî, El- Tagma-yı Nasırî, Feth-Ali Kacar Lugâti, Lugât-i Çagatay ve Türkî-i Osmânî** (Bu son eser Osmanlı sahasını da ilgilendirmektedir.).

Osmanlı / Türkiye Sahası: Tanzimat'la başlayıp günümüze kadar devam eden, Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden yıllar, özellikle Türk Dil Kurumunun kuruluşuyla, sistematik bir bakışla çalışmaların yürütüldüğü dönemdir. Bu dönemle ilgili Aziz Gökçe şu tespitlerde bulunmaktadır:

> "Türkiye Türkçesinin tarihî sözlüklerinin künyelerine bakıldığında, Osmanlı sahasında sözlükçülük faaliyetlerinin tam anlamıyla Tanzimat'la başladığı görülür. Bu hummalı çalışmalar içinde, yalnızca Türk kökenli Osmanlı aydınları değil, yabancılar ve Osmanlı tebaası olan gayrimüslümler de yer almıştır. Gerek Türk gerek yabancı kökenli Osmanlı Devri sözlükçüleri dönemin atmosferi elverdikçe dilimizin adının lisan-ı Osmanî değil, lisan-ı Türkî olduğunu ifade edebilmişlerdir.
>
> Bazı sözlükçülerimiz, Avrupa'da yapılan çalışmaları kıstas olarak alırken bazıları Arap sözlükçülük anlayışına uymaya devam etmişlerdir. Şüphesiz bugünkü sözlükçülük anlayışımızın oluşumunda bu sözlüklerin büyük katkısı vardır…" (Gökçe, 1998: 62).

Osmanlı / Türkiye edebî sahasında karşımıza çıkan sözlüklerimizin bir kısmı şunlardır: **El-Okyanusu'l-Basît fî Tercümeti'l- Kâmusû'l-Muhît, Burhan-ı Katı, Ahter-i Kebir, Lehçe-i Osmânî, Lehçetü'l-Lugat, Eser-i Şevket, Kâmûs-ı Osmânî, Kâmûs-ı Türkî, Lugat-i Nâci, Resimli Kâmûs-ı Osmânî, Lugat-i Cûdî, Büyük Tük Lugati, Türkçe Sözlük, Okul Sözlüğü, Tarama, Sözlüğü, Derleme Sözlüğü, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü…**

Ayrıca özellikle XVIII-XIX. yüzyıllarda özellikle çocuklara yabancı dil öğretmek maksadıyla yazılan çok sayıda iki dilli (Arapça - Türkçe, Farsça - Türkçe vb.) manzum sözlüğün varlığını da burada belirtmek gerekir. Dr. Ahmet Hilmi İmamoğlu, basılmamış "Farsça- Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidî'nin Sözlüğü" başlıklı doktora tezinde farklı dillerden Türkçeye 63 adet manzum sözlükten bahsederek bunların künyelerini de vermiştir.

Derleme Sözlüğü ve Türk Sözlükçülüğündeki Yeri

> **"**Ağız araştırmalarında söz varlığı açısından temel kaynaklardan biri Derleme Sözlüğü'dür. Derleme Sözlüğü, 1932-1934 yılları arasında yapılan ilk derleme, 1952-1959 yılları arasında yapılan ikinci derleme faaliyetleri ve Anadilden Derlemeler adlı sözlük çalışmasının birleştirilmesi ile oluşturulmuş 12 ciltlik bir sözlüktür. Sözlük, konuşma dilimizde bulunan fakat yazı diline geçmemiş halk ağzından derlenen kelimelerin bir araya getirilmesi ile oluşturulmuştur." (Erdoğan, 2022: 212)

Aslında benzer derleme çalışmaları 1920'li yıllarda Rıza Nur'un Maarif Vekâleti zamanında başlamış, 1932 yılına kadar süren bu faaliyetler sonucunda elde edilen malzeme 1932'de "Anadilden Derlemeler" adı altında bir sözlük olarak yayınlanmıştır.

12 Temmuz 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kurulmasının ardından 26 Eylül 1932'de toplanan 1. Türk Dil Kurultayı'nda halk ağzından söz derleme kararı alınmıştır. Resmî organların bu derleme çalışmalarında Türk Dili Tetkik Cemiyetine yardım etmesi amacıyla neler yapılması gerektiğini, kimlerin katılacağını vb. birçok hususu içeren Söz Derleme Talimatnamesi oluşturulmuştur. 1932-1934 yılları arasında yurdun genelinde Söz Derleme Talimatnamesi doğrultusunda ilk derleme seferberliği gerçekleştirilmiştir. Bu derleme seferberliği sonucunda ulaşılan yaklaşık 153.500 fiş tasnife tutularak Söz Derleme Dergisi yayımlanmaya başlamıştır. 1939-1951 yılları arasında Söz Derleme Dergisi'nin ilk dört cildi basılmış, bu dört cilde ek olarak 1952'de yalnız folklor sözlerini içeren 6. cilt, 1957'de ise "Yazı Dilinden Halk Ağzına İndeks" olan 5. cilt eklenmiştir.

Böylece birinci derleme çalışmalarının sonucunda bir cildi indeks olmak üzere 6 ciltlik Söz Derleme Dergisi'ne ulaşılmıştır (DS, C I, 1993: VIII-IX). Birinci derleme sonucunda ortaya çıkarılan Söz Derleme Dergisi söz varlığı açısından önemli bir kaynak olsa da birtakım eksiklikler içermektedir. Derlenmemiş sözcüklerin bulunması, halk ağzında yaygın olarak kullanılan ŋ, ḫ, é gibi seslerin gösterilmemesi, anlamlandırmada yapılan yanlışlıklar bunlardan bazılarıdır. Bu ve buna benzer eksikliklerin giderilmesi amacıyla yeni bir derleme yapılması uygun görülmüştür. 1952-1959 yılları arasında üç kez tekrarlanan programlarla ikinci derleme seferberliği gerçekleştirilmiştir. 450.000'i bulan fiş sayısı ile hem yeni sözcükler derlenmiş hem de Söz Derleme Dergisi'ndeki birtakım eksikliklerin ve yanlışlıkların giderilmesine olanak sağlanmıştır (DS, C I, 1993: IX). Günümüzde basılı hâlde de kullanılan 12 ciltlik Derleme Sözlüğü aslında 1920-1959 yılları arasındaki derlemelere dayanarak hazırlanmış bir sözlüktür. (Erdoğan, 2022: 212-213)

Derlemelerin yapılış amacı Sözlüğün I. cildinde "Söz Derleme Dergisi"nin ön sözüne atıf yapılarak şöyle açıklanmaktadır:

> "Türkiye'de halk ağzında dolaşan ve bugüne kadar lügatlere ve yazı diline girmemiş, yahut yazıda pek az kullanılmış olan halk sözlerini toplamakla, bunların hepsinin yazıda, hatta konuşmada kullanılması gibi bir dilek ileri sürülmüş değildir. Yalnız Türkiye halk ağızlarının böylece elbirliğiyle toplanmış bir sözlüğünü dil meraklılarının gözü önüne koymak, sınırlarımız içinde söylenen sözleri tanıtmak ve bunlar üzerinde yapılabilecek her türlü bilimsel araştırmalara yol açmak düşüncesiyledir ki bu dergiyi basıyoruz." (DS, C I, 1963: V).

Bu açıklamada da ifade edildiği gibi Derleme Sözlüğü aracılığıyla halk ağzından derlenen sözcükler hem standart dile katkı sağlarken hem unutulmaya yüz tutmuş sözcüklerin kaydedilmesiyle muhafazası sağlanmış, en önemlisi de, bütün eksikliklerine rağmen, diyalektoloji çalışmalarının ana kaynağı olmuştur.

> "Derleme Sözlüğü'nün malzemesi diyalektoloji çalışmalarının inceliklerine vakıf uzmanların eliyle derlenmemiş olduğundan, eserde malzemenin niteliği bakımından bazı boşluklar yok değildir. Ancak, işin Türkiye çapındaki ağırlığı ve diyalektoloji alanında çalışanların sayısının da pek sınırlı oluşu dolayısıyla, böyle bir eserin doğrudan doğruya dilciler tarafından hazırlanamayacağı göz önünde bulundurulursa, Türk Dil Kurumunca gerçekleştirilen bu yayının değeri kendiliğinden ortaya çıkar. Bu eserle, hiç olmazsa Anadolu ağızlarındaki söz hazinesi kabataslak olsun ortaya konmuş bulunmaktadır." (Korkmaz, 1976: 146)

Bütün bu sebeplerden dolayı çok kısıtlı imkânlarla ve büyük emek ve fedakârlıklarla ortaya çıkan bu değerli eser Türk sözlükçülüğündeki mümtaz yerini her zaman muhafaza edecektir.

Derleme Sözlüğü'nde "Askerlik, Savaş ve Ordu" ile İlgili Söz Varlığı

Sözlükte konu ile ilgili tespit edilen söz varlığı aşağıdaki başlıklar altında sınıflandırılmıştır:

Ateşli Silahlar:

Alaman Çıplağı: bir çeşit tabanca (DS, C I: 193).

armudubaş: barut ve saçma ile doldurulan bir çeşit av tüfeği (DS, C I: 329).

berdange: omuzdan ve boyundan asılan küçük tüfek (DS, C II: 631).

beşli (béşli): beş fişek alan tabanca, tüfek (DS, C II: 644).

bilemét (bilemot): makineli tüfek (DS, C II: 692).

bilik: silah (DS, C II: 693).

boy tüfeği: tek kurşun atan, insan boyuna yakın uzunlukta tüfek (DS, C II: 747).

carcurlu: otomatik, ileri geri hareketli tabanca (DS, C III: 860).

cirşane: içi yivli büyük tüfek (DS, C III: 986).

çala: silah (DS, C III: 1047).

dabanca (dabançe): tabanca (DS, C IV: 1313).

dağlıkundağı: çakmaklı tek tüfek (DS, C IV: 1325).

döğüşgeç: silah (DS, C IV: 1573).

döner: toplu tabanca (DS, C IV: 1584).

dumlu: tek namlulu ve içine bir fişek konulabilen tüfek (DS, C IV: 1603).

dumlu marten: tüfek (DS, C IV: 1603).

evzalı: saçma ya da barut ile patlayan tüfek (DS, C V: 1818).

gaval (gaval tüfeği): namlusu yivsiz tüfek (DS, C VI: 1937).

gırgugırav: altıpatlar da denilen bir çeşit tabanca (DS, C VI: 2053).

goza: tüfek (DS, C VI: 2112).

gubur: bir çeşit basit tabanca (DS, C VI: 2186).

kakmalı: üzerinde küçük kabartması bulunan tabanca, tüfek (DS, C VIII: 2605).

pişdey: tabanca (DS, C IX: 3461).

savut: tabanca, silah (DS, C X: 3556).

tüfenk: tüfek (DS, C X: 4004).

tüyenk: tüfek (DS, C X: 4119).

Diğer Silahlar ve Silahla ilgili Genel Kullanımlar

boşbügür: yay (DS, C II: 743).

busat: harp aracı, gereci (DS, C II: 806).

cebe: silah ve başka savaş araçları (DS, C III: 871).

cida (cıda): kargı, mızrak (DS, C III: 960).

çı: kargı (DS, C III: 1157).

çintiyan: kılıç, kama (DS, C III: 1230).

döğüşgeç: silah (DS, C IV: 1573).

eğri pıçak: saldırma, büyük bıçak; pala (DS, C V: 1685).

gāra gūlah: kurt kulağı gibi sapı olan eski tip kılıç (DS, C VI, 1918).

garğı: eskiden kullanılan bir silah ve bu silahın kabı (DS, C VI: 1925).

gılış: kılıç (DS, C VI: 2042).

gürda: bir çeşit kılıç (DS, C VI: 2158).

palyoş: iki yanı keskin kısa kılıç, kasatura (DS, C IX: 3387).

salur: kılıç (DS, C X: 3529).

Silah Yedek Parçası / Aksesuarlar

balçak: kabza, kabzanın demir siperi (DS, C II: 501).

barçak: kılıç kabzasının siperi (DS, C II: 527).

carcur: şarjör (DS, C III: 860).

cıtlak: tüfek kapsülü (DS, C III: 941).

cıv: ok atmakta kullanılan ince düz değnek (DS, C III: 941).

cibcik: dipçik (DS, C III: 953).

çeşane: içi yivsiz tüfek namlusu (DS, C III: 1147).

çatlak: tabanca, tüfek kapsülü (DS, C III: 1091).

daban: iyi cins kılıç demiri (DS, C IV: 1313).

fişenk (fişeyh): mermi, kurşun (DS, C V: 1873).

gapçık: tabancanın kurşun atıldıktan sonra kalan boş kısmı (DS, C VI: 1916).

gebze: bıçak ya da tüfeğin tutulan yeri (DS, C VI: 1958).

gedelec: ok kuburu, sadak (DS, C VI: 1965).

gelberi: tüfek ve tabancanın tetiği (DS, C VI: 1973).

gez: ateşli silahlarda namlunun gerisinde bulunan ve doğru nişan almaya yarayan kertik (DS, C VI: 2018).

goğan: fişek ve mermilerin boşalmış olanı (DS, C VI: 2095).

gubur: bir çeşit basit tabanca, fişeklik (DS, C VI: 2186).

gubura: silah namlusu (DS, C VI: 2186).

gurguşum: mermi, kurşun (DS, C VI: 2198).

kapçık: boş mermi kovanı (DS, C VIII: 2632).

karkı: barut kabı (DS, C VIII: 2664).

kondak: tüfeğin dipçiği (DS, C VIII: 2916).

korkunççalık: tüfek tetiğinin altında yarım daire biçimindeki demir (DS, C VIII: 2926).

sıbızgı: tüfek namlusu (DS, C X: 3600).

Genel Askerî Tanım / Görev / Yer / Unvan İsimleri

akkanat: eski askerî örgüte göre muvazzaf, ihtiyat, rediften sonra gelen yaşlılar (DS, C I: 155).

ankudi çuha: kurmay subayların yaka ve apoletlerinde kullanılan kırmızı çuha (DS, C I: 274).

andaḫ (andah): askerlikte tecrübe atışları (DS, C I: 256).

asas: bekçi, korucu (DS, C I: 341).

asasbaşı: ordugâh (DS, C I: 341).

avşar: süvari, jandarma (DS, C I: 394).

avul: asker (DS, C I: 395).

ayvan: askerî levazım ambarı (DS, C I: 433).

basıncak: baskına uğramak, esir etmek (DS, C II: 540).

beğlik: askerlere verilen küçük kilim (DS, C II: 598).

beket: hudut (DS, C II: 601).

belik (bélik, belgi, bilik): askerî birlik, bölük (DS, C II: 617).

bey: çerkez ağası, paşa (DS, C II: 646).

bırangar: askerin sağ kanadı (DS, C II: 669).

cav: savaş, düşman (DS, C III: 865).

cenderme (cendırma, çandırma): jandarma (DS, C III: 881).

cerane: cephane (DS, C III: 884).

cıdırlı: süvari (DS, C III: 898).

çente: asker arkadaşı (DS, C III: 1139).

çeşlemek: hedefe nişan almak, denk getirmek (DS, C III: 1148).

daruğa: askerî vali (DS, C IV: 1374).

davı: kavga, harp (DS, C IV: 1379).

debiz et- : mağlup etmek (DS, C IV: 1395).

delibalta: jandarma (DS, C IV: 1410).

dodurga: yurt almayı ve korumayı bilen (DS, C IV: 1535).

elgölgeliği: tezkere, mektup (DS, C V: 1714).

esger (asker): asker (DS, C V: 1781).

fitik: askere çağırma kağıdı (DS, C V: 1874).

gamandar: kumandan (DS, C VI: 1906).

gaput: kaput, asker paltosu (DS, C VI: 1917).

garagol: karakol (DS, C VI: 1918).

garalama: ölmüş askerin silinmiş kaydı (DS, C VI: 1919).

gizildek: kale, kirman (DS, C VI: 2087).

golā: kolağası, kıdemli yüzbaşı (DS, C VI: 2097).

goşun: asker, ordu (DS, C VI: 2108).

gönder: bayrak ya da mızrağın ağaç sapı (DS, C VI: 2158).

gözger : teskere (DS, C VI: 2181).

göz muayenesi: askerlikte ilk yoklama (DS, C VI: 2183).

güçgün: taburun beraberinde götürdüğü eşya, ağırlık (DS, C VI: 2211).

kapıalta: jandarma komutanı (DS, C VIII: 2633).

kara: gece bekçisi, jandarma (DS, C VIII: 2637).

keşikçi: bekçi, nöbetçi (DS, C VIII: 2771).

kolçak: subaylarda rütbeyi göstermek için ya da süs olarak elbisenin omuzlarına takılan işaretli parça, apolet (DS, C VIII: 2908).

koşu: asker (DS, C VIII: 2934).

koşun: asker (DS, C VIII: 2935).

oğraş: savaş (DS, C IX: 3269).

ongun: bayrak (DS, C IX: 3283).

ot: barut (DS, C IX: 3292).

öpçin: siper, zırh (DS, C IX; s. 3343).

parpullanmak: düşmana yenilmek (DS, C IX: 3400).

paşo: paşa (DS, C IX: 3406).

sanadakçı: casus, çaşıt (DS, C X: 3534).

sargı: kuşatma (DS, C X: 3543).

tutkap: polis, jandarma (DS, C X: 3999).

yağı: düşman (DS, C XI: 4119).

yasavul: jandarma, yürütme erki taşıyan görevli, karakol nöbetçisi (DS, C XI: 4192).

Sonuç

Değişik tarihî dönemlerde ve değişik şartlar altında ortaya çıksa da sözlükler, bir dilin yarattığı söz varlığını koruyan, muhafaza eden ve gelecek nesillere aktaran en kıymetli eserlerdir. Kaşgarlı Mahmud'un ölümsüz eseri "Dîvânu Lugâti't-Türk" ile başlayan Türk sözlükçülüğü tarihî macerası boyunca yüzlerce eser vererek günümüze kadar Türkçenin söz varlığını ulaştırmayı başarmıştır. Sözlükler sadece kendi devirlerinin söz varlığını günümüze taşımakla kalmamış, devirlerinin fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerini de taşıyarak Türk diline hizmet etmişlerdir.

Sözlükçülük tarihimizin en önemli eserlerinden birisi de temelleri 1920'lerde atılmaya başlayan "Derleme Sözlüğü"dür. 1932 yılında yapılan "Dil Devrimi" ve kurulan "Türk Dil Kurumu / Türk Dili Tetkik Cemiyeti" vasıtasıyla bir derleme seferberliği başlatılmış, iki aşamada (1932-1934 ve 1952-1959 yıllarında) gerçekleştirilen uzun soluklu çalışmalar sonucunda bugünkü mevcut 12 ciltlik "Derleme Sözlüğü" ortaya çıkmıştır. "Bu sözlükte, 1932 yılına kadar yazı dilimize girmemiş ve 1932-1960 yılları arasında, yurdumuzun türlü bölgeleri

arasında halk ağzından derlenmiş olan Türkçe veya Türkçeleşmiş sözler vardır." (DS, C I, 1963: V).

Derleme Sözlüğü'nün söz varlığının bir kısmı da "ordu, askerlik, savaş" konularını içine almaktadır. Tespit edilen bu alanlarla ilgili sözcüklerin bir kısmı yazı dilinde de kullanılan kelimelerin ağızlarda uğradığı ses değişmeleriyle karşımıza çıkarken (garagol, gaput vb.) bir kısmı halk ağzında çeşitli anlam olaylarıyla (deyim aktarması, ad aktarması vb.) (kapıalta, garalama, delibalta vb.) ortaya çıkmışlardır. Yine bu kelimelerden bazıları da arkaik kullanımlarla [yasavul (Harezm-Altınordu Türkçesinde "tanzim edici, düzenleyici, hâkim" (Ünlü, 2012: 668), *oğraş* (Eski Anadolu Türkçesinde ograşmak "uğraşmak, savaşmak" (Kara, 2011: 529) vb.] da karşımıza çıkmaktadır.

Kısaltmalar

DS → Derleme Sözlüğü

Lat. → Latince

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yayınları.

Boz, E. (2011). *Sözlük Bilimi Yazıları I*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Bozkurt, F. (2002). *Türklerin Dili*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*, İstanbul: Enderun Kitapevi.

Derleme Sözlüğü I (1963). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü II (1965). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü III (1968). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü IV (1969). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü V (1972). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü VI (1972). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü VIII (1975). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü IX (1977). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü X (1978). Ankara: TDK Yayınları.

Derleme Sözlüğü XI (1979). Ankara: TDK Yayınları.

Erdoğan, S. (2022). "Türkiye'de 'Derleme Sözlüğü' ile İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi (1999-2021), Kırklareli, *RumeliDe Dil ve Edebiyat Dergisi*, S: 27, ss. 211-226.

Gökçe, A. (1998). *Türkiye Türkçesinin Tarihî Sözlükleri*, Ankara: Kebikeç Yayınları.

İnan, A. (1953). "XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", Ankara: *TDAY Belleten*.

İnce, Y. (1999). "Şemsî'nin Cevâhirü'l- Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi" (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Elazığ.

Kanar, M. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

Korkmaz, Z. (1975-1976). "Anadolu Ağızları Üzerindeki Araştırmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar", Ankara: *TDAY Belleten*, ss. 143-172.

Türkçe Sözlük I-II (1998). Ankara: TDK Yayınları.

Ünlü, S. (2012). *Harezm Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Yayınevi.

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

GÜVENLİK KAVRAM ALANI VE GÜVENLİK SÖZCÜĞÜNÜN EŞ DİZİMLİLİĞİ

Fikriye GÜNDÜZ*

Giriş

Duygu, düşünce ve ihtiyaçları ifade etme aracı olarak geliştirilen dil; insanın hayatı algılama biçimini yansıtmaktadır. İnsanların temel ihtiyaçları beslenme, barınma ve güven içerisinde yaşamadır. İnsanların bir arada güven içerisinde yaşama ihtiyaçları dillerinde çeşitli kavramları oluşturmuştur. *Kavram,* Güncel Türkçe Sözlük'te *bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fetva, konsept, nosyon* olarak tanımlanmıştır (https://sozluk.gov.tr/).

Güvenlik sözcüğü, huzur içinde yaşamayı ifade eder. Askerî, ekonomik, çevresel gibi çeşitli alanlarda ele alınan bireysel, ulusal, küresel düzeylerde incelenebilen bir kavram olan güvenlik; toplum içinde bir arada, belirli kurallar ve düzen içinde korkusuzca yaşama durumunu ifade etmektedir (Özkan, Öztürk ve Öz, 2018: 330). Devletlerin bireylere sunduğu bir hizmet olarak algılanan güvenlik kavramı güvenliği sağlayacak mekanizma ya da mekanizmaları da kurmayı gerekmektedir. Nitekim bu hizmet, devlet adına devletin otorite yetkisini kullanan güvenlik güçlerince yerine getirilmektedir (Aydın, 2002: 124) (Akt. Özgür ve Erciyes, 2017: 82). Türklerde devlet geleneği, binlerce yıl öncesine dayandığı için Türkler düzenin korunmasına ve güvenliğe büyük önem vermiş ve bu düzeni sağlayacak teşkilatların etkili şekilde oluşturulmasını sağlamışlardır (Alyot, 2008) (Akt. Alpar, 2016). Güvenliği sağlamaya yönelik kurulan her teşkilat Türkçeye de yansımış, güvenlik kavram alanına yönelik sözcükler dilde vücut bulmuştur. Türk tarihindeki ilk siyasetname olma özelliğini taşıyan Kutadgu Bilig'de "güvenlik" kavram alanına yönelik pek çok mısra olduğu görülmektedir. Beyin, vezirin, kumandanların, ulu hacibin, kapıcı başının, elçinin, kâtibin, aşçıbaşının, içkicibaşının nasıl olması gerektiği belirtilirken güvenilir olma özellikleri üzerinde durulduğu tespit edilmektedir:

Kutadgu Bilig'deki Mısralar (Kaçalin, TB)	**Günümüz Türkçesi ile Anlamı (Arat, 2003)**
40 Yana berk bu mülkni tutuğlı kişi Yarağlığ erenke buyurdı işi	40 Memleketi kuvvetle elinde tutan kimse, işini **ehliyetli** kimselere gördürmüştür.
43 Yine bu ra'iyyet küdezgü anı Melik me küzetse teni me cânı	43 Raiyyet onun hakkını **gözetmeli,** hükümdar da onun ten ve canını korumalıdır.
yalawaç 'aleyhi's-selâm ögdisin ayur 42 Bayat rahmeti erdi halkı öze	Peygamber övgüsü 42

* Öğr. Gör. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, fikriye_1988@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4530-0600.

Kutadgu Bilig'deki Mısralar (Kaçalin, TB)	Günümüz Türkçesi ile Anlamı (Arat, 2003)
Kılınçı silig erdi kılkı tüze	O ümmeti üzerine Tanrının bir rahmeti idi, güzel tavırlı, dürüst ve **güvenilir** tabiatte idi.
0603 Küle baksa begler kişike közün Ögi köñli tirlür küwenür özün	0603 Beyler kime gözleri gülerek bakarlarsa, onun aklı ve gönlü yerinde olur ve kendisine **güveni gelir.**
2084 Köñli yüzin körse sewse körüp Éli bodnı baksa küwense turup	2084 Yüzünü gören herkes bakınca onu sevmeli, memleketi ve halkı ona bakıp, **güvenle yaşamalıdır.**
2607 Bağırsak kerek hem közi köñli tok Bütün çın kılıkı köni bolsa ok	2607 Elçi gözü, gönlü tok ve içten bağlı, **itimat edilir (güvenilir),** doğru ve dürüst tabiatlı olmalı.
2744 İdi çın bütün ked kerek er köni Köñül yaymasa ötrü tutsa munı	2744 Beyin gönlüne şüphe girmemesi ve onu hizmette tutması için hazinedarın çok doğru **itimat edilir (güvenilir)** iyi ve dürüst bir insan olması lazımdır.

Tablo 1: Kutadgu Bilig'deki Güvenlik Kavram Alanına Yönelik Mısralar

İlk siyasetname olma özelliği gösteren Kutadgu Bilig'deki örneklerden de yola çıkılarak toplum içerisinde yaşanılabilmesi ve bir düzenin sağlanmasında güvenliğe, güvenilir olmaya ve güven içinde yaşamaya ne kadar dikkat edildiği, bu durumun Türkçeye de yansıdığı anlaşılabilmektedir.

Toplumlarda güven içinde yaşamak ve devlet düzenini sağlamak için çeşitli teşkilatlara ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Türk tarihine bakıldığında güven içerisinde yaşamak için çeşitli teşkilatlar kurulduğu, kurulan bu teşkilatların adlandırıldığı, teşkilatlarda görev alan kişilerin görevlerine de ad verildiği dolayısıyla bu yeni kavram alanının dile yansıdığı görülmektedir. Örneğin, Eski Türklerde güvenliği sağlamakla görevli kişilere *yargan* denilirdi (Arıs, 2007: 274) (Akt. Alpar, 2016). Bunun dışında güvenliği sağlamak için *su* yani asker kökünden gelen *subaşılar* vardı (Kayalıbalı ve Arslanoğlu, 1973) (Akt. Alpar, 2016: 83). Hatta bugün *subay* sözcüğünde (Gülensoy, 2011: 811) de varlığını sürdüren sözcük böylelikle güvenlik alanında yerini almıştı.

Türklerin yaşayışının değişmesi güvenlik kavramına yönelik sözcükleri de değiştirmeye başlamıştır. Örneğin, Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra kadılar, taşrada yargısal ve idari görevler yerine getirmeye başlamıştır. Kadı sözcüğü, Arapça *kazâ'* yani "hüküm verme" (Devellioğlu, 2006: 498) kökünden gelmiş ve Türkçeye eklenmiştir. Osmanlı Devleti'nde idarenin genişlemesi güvenlik tanımını değiştirmiş dolayısıyla güvenlikten sorumlu olan kişilerin de artmasına neden olmuş, sosyal hayattaki bu değişiklik dile de yansıyarak yeni sözcükler Türkçede varlığı göstermiştir. Sadrazam, yeniçeri ağası, cebeciler, kaptan paşa, topçular, bostancılar, kadı, çavuşbaşı, muhsir ağa, asesler, kapıcılar, esnaf paspanları, böcekbaşı, şatır, yasakçı, kır serdarı, tomruk ağası, ihtisap ağası, derbentçi bu sözcüklere örnek

olarak verilebilir. Ahi teşkilatları da kurulan yapılardan biri olup teşkilata yönelik sözcükler de dile yansımıştır (Akt. Bilgiç ve Karakaya, 2002).

Günümüzde teknolojinin gelişmesi, güvenlik algısında dolayısıyla da güvenlik terminolojisinde değişikliğe sebep olmuştur. Güvenlik kavram alanı önceleri iç ve dış güvenliği, askerî anlamda huzur içinde yaşamayı niteleyen bir kavramken örneğin internetin yaygınlaşmasıyla internet güvenliği ve siber güvenlik gibi terimleri içine alır hâle gelmiştir.

Bu çalışma; bugün Türkiye Türkçesinde güvenlik bilimleri çalışmalarında güvenlik sözcüğünün birlikte kullanıldığı yapıları bu anlamda güvenlik sözcüğünün eş dizimli yapılarını ortaya koymayı amaçlamış, çalışmada sosyal hayattaki değişikliklerin dile nasıl yansıdığı gösterilmek istenmiştir. Bu amaçla güvenlik sözcüğü ile birlikte kullanılan yapılar tespit edilmiştir. Alan yazında eş dizimlilik üzerine Çalışkan (2014, 2019), Çetinkaya (2009), Doğan (2015), Ayabakan (2015), Eken (2015, 2016) gibi çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalardan Özkan'ın (2019 a, b, c) hazırlamış olduğu eş dizimli sözlüklerin ve Aksan vd.nin (2012) hazırladıkları Türkçe Ulusal Derlemi'nin (TUD) önemli bir yer tuttuğu söylenmelidir.

Eş dizimlilik, alan yazında birden fazla sözcük arasında belli bir uzaklıkta ve belli bir istatistiksel değerde ortaya çıkan, önceden kestirilemeyen birliktelikler olarak tanımlanmaktadır (Çalışkan, 2019: 167). Sözcükler arasında belirli bir kısıtlama ve karşılıklı gerektirim ilişkileri bulunmaktadır. Bu ilişkiler sözlüksel ya da dil bilgisel kalıpların oluşmasını sağlar (Doğan, 2020). Belli bir dizimde, belli bir aralıkta birlikte kullanımlar sıklıklarına göre sınıflandırıldığında *istatistik temelli yaklaşımı* (statistically oriented approach) ya da *sıklık temelli yaklaşımı* (frequency - based approach) ortaya çıkarmıştır. Eş dizimli yapıların; sözcük birlikteliklerinin tamamıyla değil belli birtakım ölçüler dâhilinde bir araya gelerek ortaya çıktığının düşünülmesi ise *anlam temelli yaklaşımı* (significance oriented approach) ortaya çıkarmıştır (Özkan, 2007: 35). Eş dizimlilik, sözcüklerin yalnızca yan yana bulunmasını değil, aralarında oluşan karşılıklı beklenti düzenini de göstermektedir. Aralarındaki karşılıklı beklentiye dayalı olarak eş dizimlenen sözcüklerden biri, diğerinin ya da diğerlerinin tahmin edilmesini / çağrışımını olanaklı kılmaktadır (Eken, 2015: 31). Doğan (2015) eş dizimliliği detaylı bir şekilde anlattığı çalışmasında anlam temelli yaklaşımda Cowie'ye (2012, 1998, 1981) (Akt. Doğan 2015) atıf yaparak *açık birleşimler* ya da *açık eş dizimliler, sınırlı eş dizimliler, değişmeceli deyimler* ve *yalın deyimleri* örneklerle açıklar. Buna göre *açık eş dizimler* unsurların özgürce yer değiştirebildiği birliktelikleri; *sınırlı eş dizimler* yarı donuk ya da kalıplaşmış birliktelikleri; *değişmeceli deyimler* mecaz anlam barındıran deyimleşme sürecinde eş dizim ve deyimler arasında köprü gören birliktelikleri; *yalın deyimler* ise anlamın yapıyı oluşturan sözcüklerin anlamından elde edilemeyen sözcük birleşmeleri olarak aktarılır. İşte bu yüzden bazı birliktelikler atasözü, deyim, dua, beddua gibi kalıplaşmış yapılar şeklinde olabilir; köpek ve havlamak (Köpek havladı.) gibi unsurların yerine başka sözcük kullanılamaz ya da daha esnek yapılar içinde de olabilir. Bu durumda belirli sözcükler yan yana gelerek kitap ve okumak (Kitaplar okundu.), yasak ve aşk (yasak aşk) gibi eş dizimli yapıları ortaya çıkarabilir (Çetinkaya, 2009). Benson (1986) (Akt. Ayabakan, 2015: 12) eş dizimli yapıları çalışmasında eylem + ad / adıl / ilgeç, eylem + ad, sıfat + ad, ad + eylem, ad + (of) + ad, belirteç + sıfat, eylem + belirteç olarak dil bilgisel oluşumlarına göre sınıflandırmıştır. Bu çalışmada da Benson, Benson ve Ilson'dan (1986) hareketle eş dizimli yapılar tespit edildikten sonra dil bilgisel oluşumlarına göre sınıflandırılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizinde birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek düzenlenip yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 227). Bu amaçla Dergipark

sistemi üzerinden Güvenlik Bilimleri Dergisi, Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Savunma Bilimleri Dergisi, Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi, Kara Harp Okulu Bilim Dergisi incelenmiştir. Araştırmanın örneklemini dergilerde yer alan "Güvenlik" başlıklı makaleler oluşturmaktadır [bkz. (Alpar (2016), Alpkutlu (2018), Altınpınar (2018), Aras (2018), Arslan, (2017), Aydın, Barışkan ve Çetinkaya (2021), Bağbaşlıoğlu (2021), Bayır (2021), Berk (2016), Bostan (2016), Cantenar ve Tümlü (2016), Çakır ve Ataman (2020), Dedemen, (2016), Demirci (2021), Erbaş (2020), Erciyes ve Genç (2020), Güçlü Akpınar (2018), Güntay (2017), Kalay (2021), Keskin ve Yanarışık (2021), Kurt (2017), Metin (2016), Özcan (2020), Özdemir (2016), Özer, Ayhan ve İrdem (2017), Özkan, Öztürk ve Öz (2018), Peker ve Arslanoğlu (2018), Sarı ve Seyhan (2014), Süvari (2018), Şahin ve Güngörsen (2021), Şehitoğlu (2016), Şen ve Yurtoğlu (2020), Şener (2017), Terzi (2018), Tohumcu ve Kazan (2019), Tunca ve Karadağ (2020), Turan (2021), Vural (2018), Yılmaz (2021)]. Söz konusu makalelerde güvenlik sözcüğünün eş dizimlileri sıklıklarına ve anlamsal ilişkilerine göre tespit edilmiştir. Araştırmada AntCont programı kullanılarak elde edilen veriler sıklıklarına göre belirlenmiş daha sonra elde edilen birleşimler kurulma şekillerine göre yani dil bilgisi özellikleriyle listelenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Kavram alanı; birbiriyle ilgili ve birbirine yakın kavramların eş anlamlılarıyla düşünüldüğü alan (Aksan, 2004) olarak tanımlanmaktadır. *Anlam alanı, dil alanı* olarak da bilinen kavram alanı, zihinde birbiriyle yakın kavramların bir araya gelmesidir (Korkmaz, 2010). Alan yazında kavram alanı üzerine Aksan (2004), Öztürk (2011), Bayraktar'ın (2014) çalışmalarının olduğu görülmektedir. Ancak alan yazında "güvenlik" kavram alanına yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır. Güvenlik sözcüğünün kökü, Eski Türkçede *köven* olup (Bayat ve Aliyeva, 2008) bugün "güven" adına yapım eki getirilmesiyle sözcük oluşturulmuştur. Sözcüğün kavram alanına ise *emniyet, itimat, güvenç, asayiş* (https://sozluk.gov.tr/) sözcükleri girmektedir. Güvenlik kavram alanına giren sözcükler bağlam içerisinde çeşitli sözcüklerle sıklıkla birlikte kullanılmaktadır. Bu birliktelikler alan yazında eş dizim olarak adlandırılmaktadır. Eş dizimlilik birbiriyle ilişkili sözcüklerin sıklıkla yan yana gelmesi olarak kısaca açıklanabilir. Güvenlik sözcüğünün eş dizimliliği Özkan'ın (2019a: 231) çalışmasında ad ve ön adlarla incelenmiş *güvenlik şeridi, güvenlik duvarı, güvenlik elemanı, güvenlik görevlisi, güvenlik gücü, güvenlik odası, güvenlik politikası* şeklinde tespit edilmiştir. Çalışmada örneklem olarak seçilen makalelerden güvenlik kavram alanına giren sözcükler ve güvenlik sözcüğünün eş dizimliliği araştırılmıştır.

Bu araştırmada; Özkan'ın (2019a: 231) tespit ettiği eş dizimlilere ek olarak farklı eş dizimlilikler de tespit edilmiştir. Bu durumun sebebi güvenlik bilimlerinde hazırlanmış makalelerden örneklemin oluşturulmasıdır. Belirli bir alana yönelik terimlerin kullanıldığı çalışmalarda farklı eş dizimli yapıların tespit edilebileceği düşünülmektedir. Çalışmada Doğan'ın (2015) *açık eş dizimlilik* olarak nitelendirdiği yapıların varlığı dikkat çekmiştir. *Açık eş dizimlilik*, unsurların özgürce yer değiştirebildiği eş dizimli yapılardır. Sahil güvenlik, siber güvenlik, millî güvenlik gibi sözcük birleşimleri bu gruba örnek olarak verilebilir.

Çalışmada güvenlik sözcüğüyle birlikte kurulan eş dizimli parçaların ad + ad, ön ad + ad, ad + eylem şeklinde iki sözcükten ya da ikiden çok sözcükten oluştuğu tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda tespit edilen yapıların sıklıkları Tablo 2 ile gösterilmiştir:

Tablo 2: Tespit Edilen Eş Dizimli Yapıların Sıklık Dağılımları

Tespit edilen eş dizimli yapılar oluşum şekillerine göre aşağıda gösterilmiştir:

İki Sözcükten Oluşan Eş dizimli Yapılar

İki sözcükten oluşan eş dizimli yapılar ad + ad, ön ad + ad ve ad + eylem yapıları olarak tespit edilmiştir.

Ad + Ad:

Güvenlik kavram alanına yönelik tespit edilen ad + ad eş dizimli yapılarının geleneksel dil bilgisi kitaplarında belirtili isim tamlaması ve belirtisiz isim tamlaması olarak adlandırılan yapılar şeklinde olduğu tespit edilmiştir. İnceleme sonucunda ad + ad şeklinde oluşan eş dizimli yapılar Tablo 3'te verilmiştir:

Ad + Ad	Sıklığı
Güvenlik riski	4
Güvenlik alanları	13
Güvenlik algısı	76
Güvenlik algıları	5
Güvenlik ihlali	1
Güvenlik ihtiyaçları	17
Güvenlik ihtiyacı	17
Güvenlik faaliyetleri	8
Güvenlik felsefesi	9
Güvenlik gücü	2
Güvenlik güçleri	61
Güvenlik hassasiyeti	1
Güvenlik hassasiyetleri	2
Güvenlik paradigması	6

Ad + Ad	Sıklığı
Güvenlik perspektifi	11
Güvenlik planları	54
Güvenlik planı	31
Güvenlik politikaları	63
Güvenlik politikası	21
Güvenlik problemi	14
Güvenlik riskleri	10
Güvenlik kuruluşları	4
Güvenlik kuvvetleri	7
Güvenlik operasyonları	19
Güvenlik ortamı	101
Güvenlik sorunları	28
Güvenlik sorunsalı	6
Güvenlik sorunu	27
Güvenlik sektörleri	3
Güvenlik teşkilatları	1
Güvenlik şirketleri	12
Sınır güvenliği	67
Enerji güvenliği	56
Deniz güvenliği	70
Spor güvenliği	1
Kamu güvenliği	25
Trafik güvenliği	39
Liman güvenliği	9
Gıda güvenliği	11
Toplum güvenliği	5
Güvenlik birimleri	14
Güvenlik boşluğu	2
Güvenlik bütçesi	17
Güvenlik dinamikleri	13
Güvenlik endişeleri	26
Güvenlik ikilemi	30
Güvenlik kaygıları	5

Ad + Ad	Sıklığı
Güvenlik kaygısı	2
Güvenlik kodu	8
Güvenlik kompleksi	17
Güvenlik aktörleri	6
Ekonomik güvenlik	27
Kişisel güvenlik	2
Sınır güvenlikleri	1
Üretim güvenliği	1
Güvenlik yaklaşımları	24
Bireylerin güvenliği	4
Güvenlik yaklaşımı	50
Banka güvenliği	2
Hava güvenliği	1
Bilişim güvenliği	2
İnsan güvenliği	36
Şantiye güvenliği	1
İletişim güvenliği	1
Bilgi güvenliği	19
İş güvenliği	4
Sağlık güvenliği	25
Ulaşım güvenliği	1
Ülke güvenliği	8
Kişi güvenliği	2
Çevre güvenliği	13
Devlet güvenliği	4
Güvenlik yönetişimi	5
Güvenlik zafiyeti	23
Güvenlik zafiyetleri	13
Güvenlik önlemleri	12
Kıyı güvenliği	1
Hudut güvenliği	1
Toplumun güvenliği	4
Devletin güvenliği	3

Ad + Ad	Sıklığı
Ülkelerin güvenliği	3
Seyir güvenliği	4
Vatandaşların güvenliği	1
Limanların güvenliği	11
Kadınların güvenliği	3
Güvenlik söylemi	10
Güvenlik tedbirleri	36
Güvenlik tehdidi	26
Güvenlik tehditleri	30
Güvenlik testleri	5
Güvenlik açıkları	5
Güvenlik açığı	3
Güvenlik bölgeleri	5
Güvenlik analizi	4
Yazılım güvenliği	1
Yol güvenliği	1
Can güvenliği	1
Turizm güvenliği	1
Şirket güvenliği	1
Güvenliğin inşası	1
Güvenliğin tesisi	2
Bölgenin güvenliği	2
Toplumların güvenliği	3
Limanın güvenliği	2
Bireyin güvenliği	1
Devletlerin güvenliği	4
Devletlerin güvenlikleri	4
Sahil güvenlik	1

Tablo 3: Ad + Ad Eş Dizimliliği

İnceleme sonucunda Şekil 1'de sıklıkla kullanılan ad + ad eş dizimli yapıları gösterilmiştir:

Şekil 1: Adlarla Kurulan Eş Dizimli Yapılar

Ön Ad + Ad

Çalışmada tespit edilen ön ad + ad şeklinde kurulan yapılar Tablo 4'te gösterilmiştir:

Ön Ad + Ad	Sıklığı
Askerî güvenlik	10
Siber güvenlik	185
Ekolojik güvenlik	25
Millî güvenlik	1
İnsani güvenlik	23
Küresel güvenlik	4
Millî güvenlik	5
Ulusal güvenlik	182
Fiziksel güvenlik	2
Güvenliksiz ortam	2
Ekonomik güvenlik	27
Kişisel güvenlik	2
Çevresel güvenlik	36
Demografik güvenlik	2
Kolektif güvenlik	2
Uluslararası güvenlik	104
Özel güvenlik	811
İç güvenlik	111
Dış güvenlik	22

Tablo 4: Ön Adlarla Kurulan Eş Dizimli Yapılar

Tespit edilen yapılar Şekil 2 ile sıklıklarına göre gösterilmiştir:

Şekil 2: Sık Kullanılan Eş Dizimli Yapılar

Ad + Eylem

İnceleme sonucunda ad + eylem şeklinde görülen güvenlik sözcüğüne yönelik eş dizimli yapılar Tablo 5'te ve Şekil 3'te verilmiştir:

Ad + Eylem	Sıklığı
Güvenliği sağla-	23
Güvenliği arttır-	1
Güvenliği koru-	5
Güvenliğini sağla-	37
Güvenlikli ol-	1
Güvenliğin genişletil-	2

Tablo 5: Ad + Eylem Eş Dizimliliği

Şekil 3: Eylemlerle Kurulan Eş Dizimli Yapılar

Ad + Eylem + Adlaştırma Eki

Çalışmada tespit edilen ad + eylem + adlaştırma + iyelik eki şeklinde oluşan eş dizimli yapılar Tablo 6'daki gibidir:

Ad + Eylem + Adlaştırma + İyelik Eki	Sıklığı
Güvenlik uygulaması	5
Güvenlik çalışmaları	172
Güvenliğin sağlanması	42
Güvenliğini artırma	1
Güvenlik algılamaları	9
Güvenlik harcamaları	16
Güvenlik harcaması	2
Güvenlik uygulamaları	16
Güvenlik planlaması	36
Güvenlik araştırmaları	3
Güvenliğin artırılması	1
Güvenliğin azalması	1
Güvenliğin geliştirilmesi	1
Güvenliğin korunması	3
Güvenliğin oluşturulması	2
Güvenliğin uygulanması	2
Güvenlik anlayışı	109
Güvenlik anlayışları	4
Güvenlik arayışı	111

Tablo 6: Ad + Eylem + Adlaştırma Şeklinde Kurulan Eş Dizimli Yapılar

Üç Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar

Eken'e (2016) göre bazı eş dizimli yapılar iki sözcükten oluşurken bazıları ikiden çok sözcükten oluşabilir. Çalışmada güvenlik kavram alanına yönelik ikiden çok sözcükle oluşan yapılar da tespit edilmiştir. Üç sözcükten oluşan eş dizimli yapılar Tablo 7 ve Şekil 4'te verilmiştir:

Üç Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar	Sıklığı
İç güvenlik yapılanması	2
Güvenliği tehdit et-	9
Güvenliğinin tehlikeye gir-	1

Üç Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar	Sıklığı
Güvenliğini tehlikeye at-	3
Güvenliğinin tehlikeye düş-	2
Güvenliğin tehlikeye girmesi	2
Bölgesel güvenlik yaratılması	1
Özel güvenlik görevlileri	156
Özel güvenlik görevlisi	94
Özel güvenlik personeli	11
Siber güvenlik kurulu	6
Millî Güvenlik Kurulu	1
İç güvenlik sektörü	9
Özel güvenlik sektörü	29
İç güvenlik birimleri	4
Sosyal güvenlik bütçeleri	3
Ulusal güvenlik bütçesi	7
Özel Güvenlik Kanunu	7
Yerel Güvenlik Komisyonları	5
Deniz Güvenlik Komitesi	4
Bölgesel güvenlik kompleksi	13
Güvenlik görevlisi olmak	17
Yerel güvenlik sözleşmeleri	5
Siber güvenlik tatbikatları	1
Özel güvenlik birimleri	5
Özel güvenliğin kaldırılması	3
Enerji sistemleri güvenliği	12
Deniz ticaretinin güvenliği	3
Sahil Güvenlik Kanunu	1
Sahil Güvenlik Komutanlığı	10
Sahil Güvenlik Müdürlüğü	1
Güvenliğin tehlikede ol-	1
Güvenliğin tesis edil-	2
Güvenlik altına al-	1
Güvenlik altında tut-	1

Üç Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar	Sıklığı
Güvenliğini tehlikeye düşür-	1
Güvenliğini tehlikeye sok-	4
Güvenliğini tehdit et-	16
Güvenliğini tesis et-	1
Güvenliğe tehdit ol-	2
Güvenliğe tehdit oluştur-	1

Tablo 7: Üç Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar

Şekil 4: Sık Kullanılan Eş Dizimli Yapılar

Dört Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar

Dört sözcükten oluşan güvenlik kavram alanına yönelik eş dizimli yapılar Tablo 8'de gösterildiği gibidir:

Dört Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar	Sıklığı
Güvenliği teminat altına almak	1
Yerli güvenlik danışman şirketleri	3
Can ve mal güvenliği	8
Kent Güvenlik Danışma Kurulları	3
Tehlikeli madde güvenlik danışmanı	2
Özel Güvenlik Şube Müdürlükleri	12
İş sağlığı ve güvenliği	108
Liman tesisi güvenlik sorumlusu	11
Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi	10

Tablo 8: Dört Sözcükten Oluşan Eş Dizimli Yapılar

Şekil 5: Sık Kullanılan Eş Dizimli Yapılar

Üç ve dört sözcükten oluşan eş dizimli yapıların ayrı ayrı da eş dizimli oldukları ancak bağlam içerisinde ikiden çok sözcükle oluştukları görülmektedir. Söz konusu duruma Eken (2016) de çalışmasında dikkat çekmiştir. Bu çalışmada tespit edilen *özel güvenlik şube müdürlükleri* duruma güzel bir örnektir. Çünkü *özel güvenlik* ve *şube müdürlükleri* de ayrı ayrı eş dizimli görünüm sergilemektedir. İkiden çok sözcükle oluşan eş dizimli yapılarda dikkat çeken diğer bir husus da ad ve eylem birleşimlerinde birleşik eylem ve deyimlerin kullanımıdır. Örneğin *tehlikeye düşür-* deyimi *güvenliğini tehlikeye düşür-* olarak eş dizimli bir yapıda görünmektedir.

Doğan (2020: 1946); sözcük ve dil bilgisinin birbirinden ayrılmayacağını, her sözcüğün kendine has bir dil bilgisinin olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle çalışmada güvenlik sözcüğü ile kurulan terimlerde kullanılan ad durum eklerinin sıklıkları da tespit edilmiştir. Elde edilen verilere göre belirtme ekinin diğer ad durum eklerine göre daha sık kullanıldığı görülmüştür. Belirtme eki Türkçede özel bir durumu, dinleyicilerin bildiği bir konuyu, konuşucunun dikkat çekmek istediği kavramı işaretleyebilmektedir. Güvenliğin sağlanabilmesi için belirli bir yere odaklanmak gerekmektedir. Söz konusu durum terimlerde belirtme eki ile işaretlenmiştir, verilerde belirtme ekinin sık kullanılmasının nedeni bu şekilde yorumlanabilir. Ad durum eklerinin durumu Şekil 6 ile verilmiştir:

Şekil 6: Ad Durum Eklerinin Sıklığı

Ergin'in (2009: 229) ikinci dereceden hâl eki olarak adlandırdığı ilgi eki ile kurulan terimler de çalışmada görülmüştür. İlgi ekinin geldiği terimlerin sayısı 64 olup ilgi eki alan terimlerin sıklığı çalışmada 300 olarak tespit edilmiştir.

Sonuç

Güvenlik olgusu, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Devlet kurma ve devlet içerisinde güven içinde yaşamaya önem veren Türklerin, Eski Türkçeden beri güvenlik kavramına önem verdiği, sosyal hayatlarının değişmesiyle birlikte güvenlik ihtiyacını sağlamak için çeşitli teşkilatlar kurdukları, bu teşkilatların başına getirdikleri kişilerin güvenilir olmasına dikkat ettikleri, bu sayede güvenlik alanına yönelik sözcüklerin ve sözcük birleşmelerinin dile girdiği görülmektedir.

Çalışmada güvenlik sözcüğü ile kurulan yapılara bakıldığında güvenlik olgusunun zaman içerisinde değişerek geliştiği önceleri askerî bir alanda kullanılırken teknolojinin de gelişmesiyle birlikte daha kapsamlı bir hâle geldiği anlaşılmaktadır. Başlarda askerî güvenlik, can güvenliği, mal güvenliği, yurt güvenliği, iç güvenlik, dış güvenlik gibi daha çok askerî alanla ilgili olan güvenlik olgusu bankaların kurulmasıyla banka güvenliği, internetin yaygınlaşmasıyla internet güvenliği, siber güvenlik, yazılım güvenliği gibi terimleri ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla yaşam şartlarının güvenlik kavram alanını etkilediği, dilde yeni sözcükler ve sözcük birleşimlerini oluşturduğu söylenebilir.

Çalışmada tespit edilen eş dizimli yapılara göre, *özel güvenlik* eş dizimli yapısı 811 defa görünerek en yüksek sıklığa sahip sözcük birlikteliğidir. Çalışmada tespit edilen sıklığı yüksek diğer eş dizimli yapılar Şekil 7'de gösterilmiştir:

Şekil 7: Sıklıkları Yüksek Olan Eş Dizimli Yapılar

Çalışmada "güvenlik" sözcüğü ile kullanılan 218 birliktelik tespit edilmiştir. Söz konusu sözcük birleşmelerinin alana özgü bir terim olup olmadığı ve birlikte kullanımlarının tesadüfi olup olmadığını anlayabilmek için veriler Güvenlik Terimleri Sözlüğü (2017) ile kıyaslanmıştır. Buna göre Güvenlik Terimleri Sözlüğü'nde (2017) güvenlik sözcüğü ile birlikte kullanılan yapılar şu şekilde tespit edilmiştir:

Güvenlik Terimleri Sözlüğü (2017)	**Sayfa Numarası**
1. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi	117
2. Ekoloji ve çevre güvenliği	177
3. Enerji güvenliği	191
4. Gıda güvenliği	249
5. Güvenlik ikilemi	258
6. Güvenlik toplumu	259
7. Güvenlik yönetiminde etkinlik ve verimlilik	260
8. Havacılık güvenliği	278
9. İnsani güvenlik	318
10. Kamu güvenliği	386
11. Kişisel verilerin güvenliği	411
12. Kolektif güvenlik	413
13. Millî güvenlik	509
14. Millî güvenlik siyaseti	510
15. Millî Güvenlik Kurulu	511
16. Önleyici iç güvenlik istihbaratı	560
17. Özel güvenlik bölgeleri	562
18. Özgürlükler ve güvenlik dengesi	565

Güvenlik Terimleri Sözlüğü (2017)	Sayfa Numarası
19. Sınır fiziki güvenlik sistemi	618
20. Siber güvenlik	623
21. Su arzı güvenliği	646
22. Terörle mücadelede güvenlik	707
23. Terörle mücadele kapsamında kamu düzeni ve güvenliği görevini ulusal seviyede yürüten resmî hükûmet kuruluşları	713

Tablo 9: Güvenlik Terimleri Sözlüğü'nde Güvenlik Sözcüğü ile Kurulan Terimler

Güvenlik Terimleri Sözlüğü'nde yer alan ve bu çalışmada tespit edilen eş dizimli terimlerin sıklığı ise Tablo 10'da gösterilmiştir:

Tablo 10: Güvenlik Terimleri Sözlüğü ile Karşılaştırma

Çalışmada güvenlik bilimlerinde hazırlanmış makalelerden "güvenlik" başlıklı olanlar incelenerek güvenlik sözcüğünün birlikte kullanıldığı sözcük birleşmeleri yani eş dizimli yapılar tespit edilmiştir. Eş dizim sözlüklerinde, yazılı ve sözlü dilde sık kullanılıp anlamsal ilişkilerle birbirlerine bağlanan yapılar verilmektedir. Özel bir alanda yapılan incelemelerde ise o alana özgü terimlerin de eş dizimli özellikler sergileyebildikleri görülmektedir. Nitekim Türkçe Ulusal Derlemi'nde (TUD) sol ve sağ bağlamda birer sözcük aralığında "güvenlik" ve "güvenliği" sözcükleri tarandığında bu çalışmada tespit edilen veriler ile Türkçe Ulusal Derlemi'ndeki (TUD) verilerin uyumlu olduğu ancak derlemde bu çalışmada tespit edilmeyen (deprem güvenliği gibi) farklı eş dizimli yapıların da olduğu görülmektedir (Aksan vd. 2012). Benzer şekilde verilerin; Özkan (2019a) ile de uyumlu olduğu ancak bazı eş dizimlilerin ortak (güvenlik görevlisi gibi), bazılarının ise derlemden kaynaklı olarak farklı görüldüğü (Örneğin güvenlik duvarı gibi bazı eş dizimli yapılara bu çalışmada rastlanmamıştır.) tespit edilmiştir.

Çalışmada güvenlik kavram alanına giren *emniyet, asayiş, itimat ve güven* sözcükleriyle kurulan eş dizimli yapılara bakıldığında 218 terimin güvenlik sözcüğüyle, 15 terimin emniyet sözcüğü ile [emniyet müdürlüğü (3), emniyet güçleri (2), emniyet aldır- (1), emniyet müdürlükleri (3), emniyet birimleri (1), emniyet içinde (1), emniyet kemeri (1), emniyet

kuralları (1), emniyet tedbirleri (1), emniyet kaygısı (1); 6 terimin asayiş sözcüğü ile kullanıldığı (asayiş suçları (4), asayiş hizmetleri (2)], itimat sözcüğünün ise bir defa sözlük anlamı ile yer aldığı görülmüştür. Özkan'ın (2019a) çalışmasında *emniyet mensubu, emniyet görevlisi, emniyet kemeri, emniyet müdürü* sözcük birlikteliklerinin yer aldığı görülmüştür. Veriler kıyaslandığında Özkan'ın (2019a) çalışmasıyla bu çalışmadaki iki verinin uyumlu olduğu anlaşılmakta, farklılıkların derlemden kaynaklı olduğu görülmektedir. Tespit edilen birlikteliklere bakıldığında güvenlik kavram alanına giren yakın anlamlı sözcüklerle sözcük birleşmelerinin her zaman aynı anlama gelmediği ve sözcüklerin birbirinin yerine kullanımının her zaman mümkün olmadığı söylenebilir.

Elde edilen verilerden hareketle sosyal hayatın değişmesinin güvenlik olgusunu gelecekte değiştirmeye devam edeceği, bu değişikliklerin dile yansıyacağı ve yeni eş dizimli yapıları oluşturacağı öngörülmektedir.

Güvenlik bilimi, Türkçenin bilim dili olarak kullanımı açısından da önemlidir. Bu noktada yazılan makalelerde özellikle uzun ünlülerin yazımında farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Yazılı dilin örneklem olarak seçildiği bu gibi çalışmalarda Türk Dil Kurumunun belirtiği yazım kurallarına uygun hareket etmenin araştırmacılar için doğru ve güvenilir veriler elde etmelerine katkı sağlayacağı, Türkçeyi doğru ve güzel kullanmaya özendireceği söylenebilir.

Güvenlik başlıklı makalelerin incelenerek güvenlik kavram alanını ve güvenlik eş dizimliliğini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada, terimlerin ne kadarının Türkçe sözcüklerle ne kadarının ise yabancı dillerden alınan sözcüklerle oluştuğu da tespit edilmiştir. Buna göre terimlerden %33'ünün yabancı dillerden alınan sözcüklerle oluştuğu (Fransızcadan alınan sözcüklerle oluşturulanlar 28, Arapçadan alınan sözcüklerle oluşturulanlar 35, İngilizceden alınan sözcüklerle oluşturulanlar 2, Farsçadan alınan sözcüklerle oluşturulanlar 2, Rumcadan alınan sözcüklerle oluşturulanlar 2, İtalyancadan alınan sözcüklerle oluşturulanlar 3 olarak belirlenmiştir.) görülmüştür. Bu anlamda güvenlik bilimleri özelinde terim kullanımında Türkçe terimler üretilmesine dikkat çekilebilir, Türkçe sözcüklerin kullanımı arttırılabilir. Benzer şekilde terimlerde *–sAl* ekinin sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Korkmaz (2009: 62) Arapça nispet eki olan *î* ekinin yerini, Fransızca *–Al* ekinin aldığını söz konusu ekin *ulusal* ve *siyasal* sözcüklerinin yanlış bölümlenmesi sonucunda yaygın şekilde *–sAl* olarak kullanıldığını, Türkçede aitlik ve nispet bildirme görevi için belirtisiz isim tamlamalarının daha uygun olduğunu aktarmaktadır. Bu bilgiden yola çıkılarak terim oluştururken *–sAl* ekinin yerine eğer mümkünse isim tamlamaları ile terim üretmenin Türkçenin bilim dili olarak kullanımına daha çok katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çalışmada elde edilen veriler, Güvenlik Bilimleri Dergisi, Güvenlik Çalışmaları Dergisi, Savunma Bilimleri Dergisi, Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi ve Kara Harp Okulu Bilim Dergisi'nde yer alan güvenlik başlıklı makalelerden çıkarılmıştır. Çalışmada tespit edilen bu yapıların dışında güvenlik bilimlerinde farklı terimlerin kullanılabileceği, bu çalışmada tespit edilen yapılar dışında sık kullanılan eş dizimli yapıların da olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

Kısaltmalar

Akt. → Aktaran

Bkz. → Bakınız

TB → Tarihi Belirsiz

Kaynakça

Aksan, D. (2004). *Kelime Bilimi ve Anlambilimi Ölçütlerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı – Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine, Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Ankara: Multilingual Yayınları, ss. 110-118.

Aksan, Y. vd. (2012). "Construction of the Turkish National Corpus (TNC)", In *Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*, İstanbul, Türkiye. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html.

Alpar, G. (2016). "Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2 (1), ss. 79-106.

Arat, R. R. (2003). *Yusuf Has Hâcip Kutadgu Bilig*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ayabakan, M. (2015). "Türkçe Sözlükte Eş dizimli Ögelerin Sunumu ve Görünümü", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Anabilim Dalı*, Ankara.

Bayat, F. ve Aliyeva M. E. (2008). *Eski Türkçe Sözlük*, İstanbul: Yalın Yayıncılık.

Bayraktar, N. (2014). "Tarihten Bugüne Yeşil Renk Adının Biçim, Anlam ve Kavram Alanı", *Journal of Language and Linguistic Studies*, 10 (1), ss. 179-193.

Benson, M., Benson, E., Ilson, R. I. (1986). "Lexicographic Description of English", *Studies in Language Companion Series*, No: 14, John Benjamins Publishing Company.

Bilgiç, V. K. ve Karakaya, M. (2002), "Türk Polis Teşkilatının Tarihi Gelişimi", *Polis Bilimleri Dergisi*, C: 4 (1-2) Nisan, ss. 171-186.

Çalışkan, N. (2014), *Yüksek Sıklıktaki Adlar: Zaman Sözcükbiçimi Üzerine Derlem Temelli Bir İnceleme (Eş dizimlilikler, Biçimbirim Dizileri, Dilbilgisel Örüntüler, Semantik Prozodi)*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Çalışkan, N. (2019). "'diye' Sözcüğü Üzerine Derlem Temelli Bir Betimleme". *Türkbilig*, 38: ss. 163-176.

Çetinkaya, B. (2009). Eş Dizimli Sözlükler. Turkish Studies International Periodical For the Languages, *Literature and History of Turkish or Turkic*, 4 (4), Summer, ss.196-206.

Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Doğan, N. (2015). "Türkçe Sözlük'te Fiilsel Eş Dizimlilik", *Gazi Türkiyat*, 17, ss. 67-84.

Doğan, N. (2020). "Türkçede Sözcük ve Dil Bilgisi İlişkisi: Dil Bilgisel Eş dizim Kalıpları", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (6), ss. 1945-1957.

Eken, N. T. (2015). "Anlatı Metinlerinde Sözcük Birliktelikleri: Türkçe Üzerinde Eğitim Öğretim Ortamları Hedefli Gözlemler", (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dilbilim Ana Bilim Dalı Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Bilim Dalı*, Ankara.

Eken, N. T. (2016). "Eş Dizimlerin Saptanmasına ve Betimlenmesine Yönelik Kuram ve Yaklaşımlar", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13 (33), ss. 28-47.

Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım-Yayın-Dağıtım.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü O-Z*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Güvenlik Terimleri Sözlüğü (2017). T.C. İçişleri Bakanlığı Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı, Ankara.

https://sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi 03.04.2022.

http://guvenlikcalismalari.pa.edu.tr/, Erişim Tarihi: 05.04.2022.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/gbd, Erişim Tarihi: 05.04.2022.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/savsad, Erişim Tarihi: 05.04.2022.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/khosbd, Erişim Tarihi: 06.04.2022.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/khobilim/aim-and-scope, Erişim Tarihi: 06.04.2022.

Kaçalin, M. S. (TB). *Kutadgu Bilig*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78447/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html, Erişim Tarihi: 05.04.2022.

Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri - Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özgür, E. ve Erciyes, E. (2017). "Kamu Yönetiminde Yaşanan Dönüşümlerin İç Güvenlik Sektörüne Yansımaları", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (1), ss. 79-109.

Özkan, B. (2007). "Türkiye Türkçesinde Belirteçlerin Fiillerle Birliktelik Kullanımları ve Eş Dizimliliği", (Doktora Tezi), *Çukurova Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı*, Adana.

Özkan B. (2019a). *Türkiye Türkçesinde Adlarla Önadların Birliktelik Kullanımı ve Eş dizim Sözlüğü Derlem Tabanlı Bir Uygulama*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Özkan, B. (2019b). *Yabancılar için Türkçe-1 Türkiye Türkçesinde Fiiller Derlem Tabanlı Bir Uygulama*. İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Özkan, B. (2019c). *Yabancılar için Türkçe-2 Türkiye Türkçesinde Önadlar Derlem Tabanlı Bir Uygulama*, İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Özkan, Ö., Öztürk, İ. ve Öz, B. (2018). *Trafik Güvenliği Bağlamında Dürtüsel Sürücülüğün Sürücü Öfke İfadesi ile İlişkisi*, Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7 (2) , ss. 329-354.

Öztürk, R. (2011), "Kutadgu Bilig'de Geçen "Bayat" Kelimesinin Anlamı ve Kavram Alanı", *Dil Araştırmaları*, 9, Güz, ss. 23-34.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (8. baskı)*, Ankara: Seçkin Yayınevi.

Taranan Makalelerin Kaynakçası

Alpar, G. (2016). "Güvenliğin Sağlanmasında Bir Kolluk Kuvveti Olan Jandarmanın Geçmişten Günümüze Rolü ve Dünyadaki Konumu", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 2 (1) , ss. 79-106.

Alpkutlu, M. (2018). "Türkiye Özel Güvenlik Sektörüne Dönük Yeni Bir Hizmet Stratejisi", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (2), ss. 175-202.

Altınpınar, M. (2018). "Sınırsız Güvenlik", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20 (1), ss. 73-86.

Aras, H. (2018). "Özel Güvenlik Görevlilerinde Kurumsal Uzmanlaşma: Bir Model Önerisi", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (1), ss. 131-158.

Arslan, H. (2017). "Kamu Güvenliğinin Önemli Bir Tehdidi Olarak İntihar Bombacılığı Fenomeni ve Mücadele Yöntemleri", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19 (1), ss. 47-66.

Aydın, H., Barışkan, M. A. ve Çetinkaya, A. (2021). "Siber Güvenlik Kapsamında Enerji Sistemleri Güvenliğinin Değerlendirilmesi", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (1), ss. 151-174.

Bağbaşlıoğlu, A. (2021). "Nato'nun Deniz Güvenliği Algısı: Süreklilik ve Değişim" *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (1), ss. 59-78.

Bayır, F. (2021). "Arap Baharı Sürecinde Türkiye'nin Güvenlik Operasyonlarının Bütçeye Etkisi", *SAVSAD Savunma ve Savaş Araştırmaları Dergisi*, 31 (1), ss. 25-54.

Berk, U. (2016). "Stratejik Savunma ve Güvenlik Planlamasında Ortak Bir Yaklaşım Olarak Senaryo Temelli Planlama", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 4 (2), ss. 1-36.

Bostan, H. (2016). “Antropoloji, Kültür ve Güvenlik”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5 (2), ss. 1-31.

Cantenar, O. F., ve Tümlü, F. (2016). “PKK Terör Örgütünün Eylemlerinin Güvenlik Güçleri Zayiatı Açısından Analizi”, *Science Journal of Turkish Military Academy*, 26 (1), ss. 1-22.

Çakır, M. F. ve Ataman, O. (2020). “Post-Sovyet Dönemde Güney Kafkasya’da Güvenlik: Başlıca Gelişmeler ve Çatışma Ortamının Dönüşümü”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22 (2), ss. 201-225.

Dedemen, F. (2016). “Geleceğin Güvenlik Ortamının Şekillenmesinde Hibrit Savaş Modelinin Değerlendirilmesi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5 (1), ss. 141-176.

Demirci, U. (2021). “Özel Güvenlik Meslek İmajı ve Üniformanın Etkisi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (2), ss. 595-620.

Erbaş, G. (2020). “Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22 (2), ss. 167-181.

Erciyes, E. ve Genç, Y. M. (2020). “Covid-19 Salgınının Toplumsal Değişim ile Güvenlik Ortamına Etkisi ve Kolluğa Öneriler”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9 (1), ss. 1-14.

Güçlü Akpınar, B. (2018). “Uluslararası Hukuk Çerçevesinden Arktik Güvenliği Politikalarının Analizi: Rusya ve ABD Örneği”, *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16 (2), ss. 83-118.

Güntay, V. (2017). “Uluslararası Sistem ve Güvenlik Açısından Değişen Savaş Kurgusu; Siber Savaş Örneği”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (2), ss. 81-108.

Kalay, E. (2021). “Üçüncü Dünya’nın Ekonomik Güvenliği: “Eşitsiz Mübadele”den ‘Adil Ticaret’e”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23 (1), ss. 71-90.

Keskin, İ. F. ve Yanarışık, O. (2021). Suriye Göç Krizi Hakkında Güvenlik Endişeleri: Türkiye ve AB Ülkeleri Karşılaştırması, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23 (1), ss. 54-70.

Kurt, S. (2017). “Dağlık Karabağ Sorunu’nun Güvenlikleştirme Teorisi Çerçevesinde Analizi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (2), ss. 1-22.

Metin, O. (2016). “Hangi Öğeler Ulusal Güvenlik Strateji Belgelerini Oluşturmalıdır? Bir İçerik Analizi”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 26 (1), ss. 23-49.

Özcan, M. (2020). “Karma Güvenlik İkilemi ve Devlet Dışı Silahlı Aktörlerin Uluslararası Sistemdeki Rolü”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22 (2), ss. 242-258.

Özdemir, Ö. (2016). “Değişen Uluslararası Güvenlik İnşasında Toplumsal Cinsiyet Meselesi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 5 (2), ss. 33-59.

Özer, M. A., Ayhan, U. ve İrdem, İ. (2017). “Avrupa Birliği’nin Akdeniz Politikası ve Bölgesel Güvenlik”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 19 (3), ss. 165-184.

Özkan, Ö., Öztürk, İ. ve Öz, B. (2018). “Trafik Güvenliği Bağlamında Dürtüsel Sürücülüğün Sürücü Öfke İfadesi ile İlişkisi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (2), ss. 329-354.

Peker, H. S. ve Arslanoğlu, H. (2018). “Sanayi 4.0’ın Enerji Güvenliğine Olası Etkileri”, *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 20 (2), ss. 121-133.

Sarı, G. ve Seyhan, E. (2014). “Değişen Eğitim Paradigmasının Güvenlik Algısına ve Jandarma Eğitim Sistemine Etkisi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 3 (2), ss. 1-24.

Süvari, K. (2018). “Stratejik Kültür Bağlamında Güvenlik Politikaları: Güney Kore ve Japonya Örnekleri”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (2), ss. 237-261.

Şahin G. ve Güngörsen R. (2021). “2001 Sonrası NATO’nun Terörizmle Mücadele Unsur, Araç ve Politikalarının Küresel Güvenliğe Etkisi”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (2), ss. 397-424.

Şehitoğlu, H. (2016). “Güvenlik Yaklaşımları Perspektifinde Meskûn Mahalde Harekât”, *Güvenlik Bilimleri Dergisi*. 5 (1), ss. 1-33.

Şen, Y. F. ve Yurtoğlu, D. (2020). "Teknoloji ve Güvenlik İlişkisi Bağlamında Yapay Zekânın İstihbarat Analizindeki Önemi", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22 (1), ss. 24-48.

Şener, B. (2017). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Uluslararası Göç Olgusu ve Ulusal Güvenlik Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 6 (1), ss. 1-30.

Terzi, M. (2018). "Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Dayalı Oluşumlar İle Bu Oluşumların Uluslararası İlişkilere Güvenlik Bağlamındaki Etkisi: Siber Terörizm", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 28 (1), ss. 73-108.

Tohumcu, Ö. K. ve Kazan, H. (2019). "Uluslararası Gemi ve Liman Tesisi Güvenlik Kodu (Isps Kod) Çerçevesinde Limanlarda Hazırlanan Diğer Güvenlik Planları ile Liman Tesisi Güvenlik Planının Entegrasyonu", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 29 (1), ss. 17-64.

Tunca, H. Ö. ve Karadağ, A. (2020). "Türkiye'deki Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Toplumun Güvenlik Algısı Ölçeği: Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 9 (2), ss. 525-554.

Turan, G. (2021). "Uluslararası Hukukta Güvenlik Söylemleri: Uluslararası İlişkiler Teorileri İle Kesişen Düzlemler", *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 23 (1), ss. 4-25.

Vural, Ç. (2018). "Küresel İklim Değişikliği ve Güvenlik", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 7 (1), ss. 57-85.

Yılmaz. S. (2021). "Covid Sonrası (Post-Covid) Güvenlik Yaklaşımı", *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10 (2), ss. 467-492.

OSMANLI TÜRKÇESİ İLE ÇAĞATAY TÜRKÇESİNİN ASKERÎ KELİMELER BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Muhsin UYGUN*

Giriş

Türkler savaşçı bir millet olarak bilinmektedir ve ordu millet anlayışı geçmişten bugüne kadar varlığını ve önemini korumuştur. Savaşlar, akınlar, fetihler hayatımızın mühim bir parçası olmuştur. Köktürkler, Karahanlılar, Selçuklular, Osmanlılar ve daha birçok Türk boyunun hayatında askerliğin merkezî bir konumda olduğu görülür. Bu durum Türklerin silah, ok ve yay yapımı, savaş taktikleri, kılık kıyafet vb. alanlarda gelişmesine yol açmıştır. Bu vaziyetten askerî söz varlığı da nasibini almış ve gerek Türkçe gerek başka dillerden alınan birçok askerî kelime Türkler tarafından kullanılmıştır.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesinde yer alan askerî kelimeleri karşılaştırdık ve iki lehçede ortak kullanımı olan kelimeler üzerinde durduk. Batı Türkçesi için Şemseddin Sami tarafından hazırlanan *Kâmûs-ı Türkî*'yi, Doğu Türkçesi için Suat Ünlü tarafından hazırlanan *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nü temel eser olarak aldık.

Amaç ve Çalışmada İzlenilen Yöntem

Bizi böyle bir çalışma yapmaya sevk eden temel amaç, *Batı Türkçesini temsil eden Osmanlı Türkçesi ile Doğu Türkçesinin temsilcisi Çağatay Türkçesinde yer alan askerî kelimelerde ortaklık var mıydı? Her iki lehçede yer alan ortak kelimeler varsa bu ortaklığın oranı neydi? Bu ortaklıkta Türkçe kelimeler mi daha fazlaydı yoksa alıntı kelimeler mi?* sorularına cevap bulmaktı. Bu doğrultuda ilk olarak *Kâmûs-ı Türkî*'deki ve *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'ndeki askerî kelimeleri ve bu kelimelerin anlamlarını tespit ettik. Ortaya bir hayli malzeme çıktı. Çalışmanın sistemli bir hâle gelmesi için tespit ettiğimiz askerî kelimeleri bir süzgeçten geçirdik ve aşağıdaki maddeler doğrultusunda bir liste hazırladık.

1. *Kâmûs-ı Türkî*'de ve *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde yer alan ortak askerî kelimeler *Savaş İfade Eden Kelimeler, Asker, Askerî Rütbe, Unvan ve Görev Alanları İfade Eden Kelimeler, Silah ve Teçhizat İfade Eden Kelimeler* başlıklarına göre listelenmiştir.

2. Her iki sözlükte de askerî anlam ifade eden kelimeler çalışmaya alınmıştır. Eğer *Kâmûs-ı Türkî*'de askerî anlam ifade eden bir kelime *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde askerî bir anlam ifade etmiyorsa veya *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde askerî anlam ifade eden bir kelime *Kâmûs-ı Türkî*'de askerî bir anlam ifade etmiyorsa bu kelime çalışmaya dâhil edilmemiştir. Örneğin, *cenāh* kelimesinin *Kâmûs-ı Türkî*'deki üçüncü anlamı *ordu kolu*'dur. Ancak bu kelimenin *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*'nde sadece *kanat, yan* anlamını yer almaktadır ve kelime askerî bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla *cenāh* kelimesi çalışmamızda yer almamaktadır.

3. Bir kelimenin birden fazla anlamı olabilmektedir. Çalışmamızda askerî kelimeler üzerinde durduğumuz için kelimelerin diğer anlamları göz ardı edilmiş ve hazırladığımız listede yalnızca askerî anlamları verilmiştir.

4. Tespit edilen kelimelerin hangi dillere ait olduğu < *Ar.*, < *Far.*, < *Moğ.* vb. şekilde belirtilmiştir. Böylece araştırmacıların istatistiki bir mukayese yapmalarına imkân sunulmuştur.

* Öğr. Gör. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ABD, muygun@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7901-9094.

5. Taradığımız sözlüklerde bir kelimenin farklı yazımlarının ayrı ayrı madde başı olarak yer aldığı görülmüştür. Çalışmamızda aynı kelimenin farklı yazımları tek bir maddede toplanmış ve bu farklı yazımlar aşağıdaki gibi gösterilmiştir:

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
bahādır	*bahadır / bahadır / bahādur*

6. Osmanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesinde ortaklaşan askerî kelimeler -iki lehçeye özgü ses ve ek farklılıkları olmakla birlikte- büyük oranda oluşum bakımından benzerlik göstermektedir. Ancak bazı kelimelerin oluşum bakımından iki lehçede farklılaştığı örnekler de mevcuttur. Örneğin, Osmanlı Türkçesinde belirtisiz isim tamlaması şeklinde karşımıza çıkan ***eşik ağası***, "Türkistan'da hâcip, kapı ağası", Çağatay Türkçesinde ***éşikçi*** "kapıcı, kapı nöbetçisi", Osmanlı Türkçesinde ***çap-ıcı*** "akıncı, sürücü" şeklinde olan kelime Çağatay Türkçesinde ***çap-ġun+cı*** "akıncı, sürücü" şeklindedir. Bu tip ifadeler kelime ortaklığından dolayı çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Askerî Kelimelerin Listesi

Savaş İfade Eden Kelimeler

aḳın

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
aḳın *"çapul ve talan için düşman mülküne tecavüz ve hücum"*	**aḳın** *"asker; keşf; cereyan yeri"*

basḳın

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
basḳın *"ansız hücum, birden basıp gafil tutma"*	**basġun** *"ani saldırı, ani hücum, baskın"*

ceng < Far.

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
ceng *"harp, muharebe"*	**ceng** *"savaş, vuruşma"*

cidāl < Ar.

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
cidāl *"kavga, cenk, muharebe"*	**cidāl** *" kavga, savaş"*

cihād < Ar.

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
cihād *"din uğrunda yapılan savaş"*	**cihād** *"din uğruna yapılan savaş"*

fetḥ < Ar.

Osmanlı Türkçesi	**Çağatay Türkçesi**
fetḥ *"bir şehir ve memleketi düşman elinden alma"*	**fetḥ** *"fetih"*

ġazā < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ġazā *"din uğruna olunan harp ve kazanılan galibiyet"*	**ġazā** *"din uğruna savaş"*

ġazve < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ġazve *"gaza"*	**ġazve** *"savaş, akın"*

ḥarb < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḥarb *"savaş, muharebe"*	**ḥarb** *"savaş, dövüş, muharebe"*

hücūm < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
hücūm *"harp ederek düşmanın üzerine saldırma"*	**hücūm** *"saldırı, hücum"*

ılġar < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ılġar *"düşman toprağına çapul için vuku bulan süvari hücumu, akın"*	**ılġar** *"muharebe anında her tarafa sevk edilen muhafaza ve ihtiyat askeri"*

istilā < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
istilā *"ele geçirme, tahtı tasarrufuna alma"*	**istilā** *"bir yeri kuvvet kullanarak ele geçirme"*

ḳavġa < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳavġa *"harp, muharebe, cenk"*	**ḳavġa** *"savaş"*

ḳıtāl < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳıtāl *"muharebe, mücadele, cenk, kavga"*	**ḳıtāl** *"vuruşma, savaş"*

muʿareke < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
muʿareke *"kavga, vuruşma, muharebe, cenk"*	**muʿareke** *"kavga, vuruşma, savaş"*

neberd < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
neberd *"cenk, harp, kavga"*	**neberd** *"savaş"*

perḫāş < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
perḫāş *"cenk, kavga, niza, cidal"*	**perḫāş** *"savaş, kavga"*

rezm < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
rezm *"kavga, cenk, harp"*	**rezm** *"savaş, kargaşa"*

savaş

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
savaş *"kavga, niza, münazaa, cidal, mukatele"*	**savaş** *"savaş"*

ṣavlet < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ṣavlet *"saldırma, şiddetli hücum"*	**ṣavlet** *"şiddetli hücum, saldırı"*

sefer < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
sefer *"muharebe, harp; askerin harp hâlinde ve muharebeye müheyya bulunması; harp ve gazaya azimet"*	**sefer** "*savaş, harp"*

şeb-ḫūn < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
şeb-ḫūn *"düşmanı gece vakti ansızın basma, gece baskını"*	**şeb-ḫūn** *"gece baskını"*

taʿarruẓ < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
taʿarruẓ *"sataşma; düşman toprağına girip birinci olarak harbe girişme ve harbe sebebiyet verme"*	**taʿarruẓ** *"sataşma; düşmana saldırma"*

talan

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
talan *"yağma, gâret, çapul"*	**talan** *"yağma, talan"*

tārāc < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
tārāc *"yağma, gâret, çapul"*	**tārāc** *"yağma, çapul, talan"*

türk-tāz < T. + Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
türk-tāz *"koşup hücum ederek çapul ve gâret etme"*	**türk-tāz** *"yağma, çapul"*

vuruş

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
vuruş *"savaş, harp, muharebe"*	**uruş** *"kavga, savaş"*

yaġma

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yaġma *"zorla mal kapma, çapul, gâret"*	**yaġma** *"yağma, çapul"*

yürüyüş

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yürüyüş *"hücum, akın"*	**yörüş / yoruş / yürüş** *"sefer, hücum"*

Asker, Askerî Rütbe, Unvan ve Görev Alanları İfade Eden Kelimeler

aʿdā < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
aʿdā *"düşmanlar"*	**aʿdā** *"düşman, düşmanlar"*

aʿdüvv < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
aʿdüvv *"düşman"*	**aʿdüvv** *"düşman"*

aḳıncı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
aḳıncı *"düşman mülküne çapul için hücum eden süvari askeri"*	**aḳıncı I** *"keşfe memur, asker bölüğü, başı bozuk asker"* **aḳıncı II** *"yağmacı, talancı"*

alp

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
alp *"yiğit, kahraman, bahadır, pehlivan"*	**alp** *"yiğit, kahraman"*

ʿases < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ʿases *"vaktiyle gece nöbet gezen kol, gece bekçisi"*	**ʿases** *"gece bekçisi"*

ʿasker < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ʿasker *"devlet ve memleketin muhafazası için maaşla veya kurayla cem olunarak*	**ʿasker** *"asker"*

müheyya bulundurulan müsellah adamlar heyeti, çeri, kol, leşker”	

ʿ**askerİ** < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ʿ**askerİ** *“askere ait, askere mensup ve müteallik”*	ʿ**askerİ** *“bir ordu, bir asker”*

atıcı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
atıcı *“iyi silah atan, nişan alıp vurmada mahir, nişancı”*	**atġucı / atġuçı / atḳuçı** *“nişancı”*

bahādır < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
bahādır *“yiğit, cesur, kahraman”*	**bahadır / bahadır / bahādur** *“yiğit, kahraman”*

barangar < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
baranġar *“ordunun sağ kolu, meymene”*	**baranġar** *“ordunun meymenesi, sağ tarafı”*

batur < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
batur *“bahadır, kahraman, cesur”*	**batur** *“kahraman, bahadır, cesur”*

beg

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
beg *“baş, reis, bey; kumandan, amir, zabit”*	**beg / bég / big** *“büyük, bey, amir”*

cāsūs < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
cāsūs *“düşman tarafından bir devletin askerî durumunu ve kuvvetini öğrenmek üzere tebdili kıyafetle onun ülkesine veya ordusuna sokulmuş veya kendi vatanı aleyhinde hainlik yapmak üzere düşman tarafından kazanılmış adam”*	**cāsūs** *“ajan, casus”*

ceyş < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ceyş *“asker, ordu”*	**ceyş** *“asker, ordu”*

cünd < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
cünd *“asker, sipah, leşker”*	**cünd** *“asker, ordu”*

çapavul < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
çapavul *"çapkı askeri, akıncı, ılgarcı"*	**çapavul** *"yağma, çapul"*

çapıcı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
çapıcı *"akıncı, sürücü"*	**çapġuncı** *"akıncı, sürücü"*

çeri

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
çeri *"asker"*	**çerig / çérig / çérik / çirig / çirik** *"asker"*

düşman < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
düşman *"hasım, düşman"*	**düşmen** *"düşman"*

esİr < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
esİr *"tutsak, esir"*	**esİr** *"tutsak, esir"*

eşik ağası

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
eşik ağası *"Türkistan'da hâcip, kapı ağası"*	**éşikçi** *"kapıcı, kapı nöbetçisi"*

ferİk < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ferİk *"bir fırkaya kumanda eden erkân-ı askeriyeden biri ki müşirden sonra en büyük askeri rütbeyi haizdir"*	**ferİk** *"ordu"*

ġanİmet < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ġanİmet *"harpte düşmandan zapt olunan mal"*	**ġanİmet** *"düşmandan alınan kazanç"*

ġāret < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ġāret *"düşman toprağına yağma için olunan hücum, akın, çapul"*	**ġāret** *"yağma, çapul"*

ḥasm < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḥasm *"düşman"*	**ḥasm** *"düşman"*

ḫāzin < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḫāzin *"hazinedar, hazine emini, hazine muhafızı; muhafız"*	**ḫāzin** *"bekçi, muhafız"*

ılġarcı < Moğ. + T.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ılġarcı *"çapul için düşman toprağına hücum eden başıbozuk süvari askeri, akıncı"*	**ılġarcı** *"akıncı, yağmacı"*

ḳaravul < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳaravul *"gece askeri"*	**ḳaravul** *"müfreze, koruyucu, bekçi"*

ḳorıcı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳorıcı / ḳorucu *"bekçi, muhafız, gardiyan"*	**ḳoruḳçı** *"koruyan, koruyucu, bekçi"*

ḳuşçu

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳuşçu *"vaktiyle küberâ dairelerinde doğan ve atmaca gibi avcı kuşları idareye memur ağa, doğancı, kuşçubaşı"*	**ḳuşcı / ḳuşçı / ḳuş bigi** *"kuşçu, kuş terbiyecisi"*

leşker < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
leşker *"asker, çeri, ordu, sipah"*	**leşker** *"asker, ordu"*

leşker-keş < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
leşker-keş *"asker çeken"*	**leşker-keş** *"asker idare eden, asker çeken"*

mİr < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
mİr *"amir, reis, baş; bey"*	**mİr** *"baş, komutan"*

mİr-āḫūr < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
mİr-āḫūr *"has ahırın başı, ıstabl-ı âmîre müdürü"*	**mİr-āḫūr** *"saray ahırının amiri, komutanı"*

müstevlİ < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
müstevlİ *"zapt ve istila eden, sahip ve mutasarrıf olan, taht-ı tasarrufuna alan"*	**müstevlİ** *"istila eden, ele geçiren, idaresini altına alan"*

nefer < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
nefer *"zabit olmayan asker, adi asker"*	**nefer** *"asker, ordu"*

oḳçu

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
oḳçu *"ok yapan ve satan; ok atan, yayla müsellah olan asker"*	**oḳçı** *"okçu"*

onbaşı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
onbaşı *"nefer ile çavuş arasında olan, on nefere kumanda eden asker"*	**onbegi / onbigi** *"onbaşı"*

ordu

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ordu *"asker"*	**ordu** *"ordu, askerin konduğu yer"*

pās-bān < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
pās-bān *"gece bekçisi"*	**pās-bān** *"bekçi, gözcü, gece bekçisi"*

piyāde < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
piyāde *"yayan giden asker"*	**piyāde** *"yayan, yürüyen (asker)"*

ṣaf-der < Ar. + Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ṣaf-der *"düşman askerinin saflarını yarıp geçen, şeci, cesur, bahadır"*	**ṣaff-der** *"düşman saflarını yaran yiğit"*

salār < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
salār *"baş, reis, sergerde, komutan"*	**salār** "*başkumandan"*

ser-dār < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ser-dār *"asker başı, kumandan"*	**ser-dār** *"başkan, komutan"*

seriyye < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
seriyye *"düşman üzerine sevk olunan ve beş yüz neferi tecavüz etmeyen süvari bölüğü"*	**seriyyet** *"düşman üzerine gönderilen küçük süvari müfrezesi"*

silāḥ-şor < Ar. + Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
silāḥ-şor *"silahla müselleh adam; cengâver, harb-âzmâ"*	**silāḥ-şor/silāḥ-şōr** *"silahşör"*

sipāh < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
sipāh *"asker, ordu"*	**sipāh** *"asker, ordu"*

sipāhį < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
sipāhį *"askere mensup adam, askerî; Osmanlı Devleti'nde bir sınıf süvari askeri"*	**sipāhį** *"tımar sahibi sipahi asker"*

sipeh < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
sipeh *"asker, ordu"*	**sipeh** *"asker, ordu"*

sipeh-salār < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
sipeh-salār *"serasker"*	**sipeh-salār** *"askerin, ordunun başı, komutan"*

şaḥne < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
şaḥne *"selefte şehrin zapturaptına ve hususuyla gece inzibatın muhafazasına nezaret eden memur, subaşı, zabıta müdürü"*	**şaḥne** *"güvenlik memuru, bekçi"*

ṭoġancı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ṭoġancı *"bir büyük dairede doğanları beleyip idare ve doğanla av işlerine nezaret eden adam, doğancı başı; Yeniçeri ocağında bir sınıf asker"*	**toġḳan başı** *"doğancı başı"*

ṭoyumluḳ

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ṭoyumluḳ *"yağma, ganimet, çapul"*	**toyumluḳ** *"ganimet, yağma edilmiş şeyler"*

tutsaḳ

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
tutsaḳ *"harpte esir tutulmuş"*	**tutsaḳ** *"esir"*

yağmacı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yağmacı *"başkalarının malını yağma eden, çapulcu"*	**yağmaçı** *"yağma edici"*

yasavul < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yasavul *"vaktiyle yolun muhafazasına memur alay çavuşu, yol hasekisi"*	**yasavul** *"yasak memuru, zabıta memuru, çavuş"*

yağı

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yağı *"düşman"*	**yağı** *"düşman"*

yav

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yav *"düşman"*	**yav** *"düşman"*

Silah ve Teçhizat İfade Eden Kelimeler

caʿbe < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
caʿbe *"ok kuburu, terkeş"*	**caʿbe** *"ok kuburu, sadak"*

cebe < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
cebe *"zırh, cevşen, pusat"*	**cebe I** *"cevşen, zırh"*

cevşen < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
cevşen *"zırh"*	**cevşen** *"örme zırh, savaş giysisi"*

çoḳmar

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
çoḳmar *"kalın cenk çomağı"*	**çoḳmar** *"topuz"*

esliḥa < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
esliḥa *"silah"*	**esliḥa** *"askerlik araç ve gereçleri, silahlar"*

geçim < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
geçim *"bütün zırh, cevşen"*	**kiçim / kicim** *"ata giydirilen zırh"*

ḥarbe < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḥarbe *"kısa mızrak, süngü"*	**ḥarbe** *"kısa mızrak, süngü"*

ḫançer < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḫançer *"ucu sivri, iki tarafı keskin kamaya benzer bıçak"*	**ḫançer / ḫancer** *"hançer"*

ḫūd < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḫūd *"baş zırhı, miğfer"*	**ḫūd** *"zırh, başlık, miğfer"*

ḳalḳan < Moğ.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳalḳan *"eski muharebelerde ok ve kılıca karşı öne tutulup muhafazaya yarayan alet ki envaı olup madenden veya gergedan veya fil derisinden yapılırdı"*	**ḳalḳan** *"savaş kıyafeti, koruma, siper, kalkan"*

ḳılıç

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳılıç *"eslihâ-i cerihadan en maruf silah ki eğrice veya düz olup enva'-ı kesiresi vardır ve kınında olduğu hâlde kayışla bele takılır"*	**ḳılıç** *"kılıç"*

ḳın

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳın *"kılıç kını"*	**ḳın** *"kın, kılıç"*

ḳundaḳ

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ḳundaḳ *"tüfeğin gerisindeki kısmı ki ağaçtan ve kuntça olur"*	**ḳundaġ** *"tüfek çakmağının yeri ve sapı"*

mancınıḳ < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
mancınıḳ *"topun icadından evvel kale dövmek üzere ağır taşlar atmaya mahsus makine"*	**mancınıḳ** *"mancınık"*

miġfer < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
miġfer *"harp zamanında başa giyilen demir tas, tolganın küçüğü"*	**miġfer** *"çelik başlık, miğfer"*

nāvek < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
nāvek *"ok"*	**nāvek** *"ok"*

nįze < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
nįze *"kargı, mızrak, süngü, harbe"*	**nįze** *"kargı, mızrak, süngü"*

oḳ

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
oḳ *"yayla atılan mermi ki ucu sivri demirden ve arkası tüy şeklinde ince ve kısa değnektir"*	**oḳ** *"ok"*

silāḥ < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
silāḥ *"harp aleti"*	**silāḥ** *"silah"*

sinān < Ar.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
sinān *"mızrak ve süngü demiri"*	**sinān** *"mızrak, süngü"*

süngi

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
süngi *"dürtüp delecek demir silah ki tüfeğe veya mızrağa takılır"*	**süñü** *"mızrak, harbe"*

şimşįr < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
şimşįr *"kılıç"*	**şemşįr** *"kılıç"*

tįġ < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
tįġ *"kılıç"*	**tįġ** *"kılıç"*

tįrkeş < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
tįrkeş *"ok kuburu, ok mahfazası"*	**tįrkeş** *"okluk, ok kabı, sadak"*

ṭopuz

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ṭopuz *"ucu tokmaklı sopadan ibaret eski harp aleti"*	**topuz** *"demir çomak, gürz, bekçi sopası, demir baş"*

tüfek

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
tüfek *"barutla patlayıp içindeki kurşunu fevkalâde bir sürat ve şiddet ve kızgın olarak uzağa atmakla itlaf eder esliha-i nâriyeden elde ve omuzda taşınır maruf bir silah ki yeni icat olup envaı vardır"*	**tüfeng** *"tüfek"*

yaraḳ

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yaraḳ *"silah, harp âleti"*	**yaraġ / yaraḳ** *"silah"*

yay

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
yay *"ok atmaya mahsus eğri ve esner silah ki barutun icadından evvel pek müstamel idi"*	**yay** *"yay"*

zırh < Far.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
zırh *"eslihâ-i cariha ve oktan muhafaza için vaktiyle telden veya köseleden mamul giydikleri sevb, cevşen"*	**zırh / zırġ / zırıh / zirih** *"cevşen, savaş elbisesi, zırh"*

Sonuç

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Osmanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesinin -taradığımız sözlükler çerçevesinde- toplam 116 askerî kelimede ortaklaştığını tespit ettik. Bu kelimelerin istatistiki dağılımı şu şekildedir:

Arapça	40
Farsça	28
Moğolca	9
Türkçe	35
Arapça + Farsça	2
Moğolca + Türkçe	1
Türkçe + Farsça	1

2. En çok kelime ortaklığının 58 kelime ile *Asker, Askerî Rütbe, Unvan ve Görev Alanları İfade Eden Kelimeler* başlığında olduğu, *Savaş İfade Eden Kelimeler, Silah ve Teçhizat İfade Eden Kelimeler* başlıklarında yirmi dokuzar kelimenin ortaklaştığı görülmüştür.

3. Osmanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesinde ortaklaşan askerî kelimelerin anlamlarının büyük oranda örtüştüğü görülmektedir. Ancak iki lehçede aynı kelimenin birbirinden farklı askerî bir anlam ifade ettiği örnekler de mevcuttur.

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
ılğar *"düşman toprağına çapul için vuku bulan süvari hücumu, akın"*	**ılğar** *"muharebe anında her tarafa sevk edilen muhafaza ve ihtiyat askeri"*

Osmanlı Türkçesi	Çağatay Türkçesi
çapavul *"çapkı askeri, akıncı, ılgarcı"*	**çapavul** *"yağma, çapul"*

yasavul *"vaktiyle yolun muhafazasına memur alay çavuşu, yol hasekisi"*	**yasavul** *"yasak memuru, zabıta memuru, çavuş"*

4. Osmanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesinin askerî kelimeler bakımından geniş bir söz varlığına sahip olduğu görülmektedir. Bu genişlik 116 kelimede ortaklık arz etmekte, her iki döneme ait daha fazla eserin / sözlüğün taranmasıyla ortak kelimelerin sayısının artacağı öngörülmektedir.

Kısaltmalar

Ar. → Arapça

çev. → Çeviren

Far. → Farsça

Hzl. → Hazırlayan

Moğ. → Moğolca

T. → Türkçe

Kaynakça

Doğan, A. (2020). "Askerlik Terimleri Olarak Türkçe Sözlük'teki Rütbeler ve Unvanlar Üzerine", *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, C: 5, S: 4, ss. 1-25.

Erbay F. ve Duyar H. (2021). "Şemseddin Sâmi'nin Kâmûs-ı Türkî'sindeki Çağatayca Kelimeler", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2021/46, ss. 69-84.

Gül, E. (2014). "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine", *Belleten* / 62-1, ss. 27-103.

Gülsensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

Şemseddin Sami (2019). *Kamus-ı Türkî. (Hzl. Paşa Yavuzarslan),* Ankara: TDK Yayınları.

Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay Karaağaç), Ankara: TDK Yayınları.

Şirin, H. (2012). "Eski Türk Yazıtlarında Politik ve Askerî Terimlerden Örnekler", *Bilig*, S: 60, ss. 572-272.

Teres, E. (2007). "Karahanlı Türkçesinde Askerlikle İlgili Bazı Terimler Üzerine" (2), *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature nd History of Turkish or Turkic*, Volume 2/4.

Tıkır, M. (2019). "Tarihî Türk Lehçelerinde Askerlik Adları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U*şak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,* Uşak.

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askerî Rütbe ve Unvanlar", *İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: 58, S: 1/2018, ss.155-173.

Turan, F. (2019). "Hindistan Babürlü Devletinde Yazılan Çağatayca Sözlüklerde Devlet Yönetimi ve Askeri Teşkilatla İlgili Kelimelere Dair". *İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: 59, S: 1/2019, ss. 203-220.

Vezvezoğlu, S. (2017). "Eski Türkçede Askerlik Terimleri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı*, Ankara.

KADI BURHANEDDİN'İN ASKERLİĞİNİN DİVANINA YANSIMALARI

Ertuğrul ALEMDAR*

Giriş

Kadı Burhaneddin Divanı'nın söz varlığı asker, ordu, savaş kavram alanları açısından taranmıştır. Tespit edilen sözcükler beş ana başlıkta değerlendirilmiştir:

1. Silahlar ve Teçhizat
   1.1. At
   1.2. Saldırı Silahları
   1.3. Savunma Giyim ve Aletleri
2. Yapılar ve Yerler
3. Askerler
   3.1. Görevlerine Göre Askerler
   3.2. Ordu Birlikleri
   3.3. Askerlikle İlgili Bazı Sıfatlar
4. Düşman
5. Savaş ve Türleri

Silahlar ve Teçhizat

Silah, "savunma veya saldırı amacıyla kullanılan her türlü araç"tır (Topaloğlu, 2014: 1122). Bu anlamda metinde iki sözcük belirlenmiştir: Ar. *silāḥ*, T. *yaraḳ ~ yaraḫ*. *Silāḥ* bir, *yaraḫ* bir ve *yaraḳ* beş yerde tespit edilmiştir.

Yarak sözcüğünün Eski Türkçede bir de "fırsat, imkan" anlamı vardır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 953). Bu iki ayrı anlam, aynı sözcüğün farklı anlamları mı yoksa iki ayrı sesteş sözcüğün anlamları mı olduğu konusu kesin değildir. Clauson (1972: 962) konuyu tek bir *yarag* maddesi altında değerlendirmiştir. Sözcüğün yapısını "*yara-* fiilinden türemiş isim / sıfat" şeklinde incelemiş, isim olarak "fırsat, uygunluk, elverişlilik", sıfat olarak "elverişli, uygun" anlamlarını vermiştir. Ona göre "silah, askerî ekipman" anlamındaki sözcük aynı fiilin *-k* ile türemiş, yaşayan biçimi olabilir ancak daha çok *yarık* "zırh, cevşen" sözcüğü ile bağlantılıdır. Clauson *yarık* sözcüğünün akla yatkın bir etimolojisinin olmadığını belirtir.

Yarak "silah" sözcüğü Türkiye Türkçesinde canlı değildir; Azerbaycan Türkçesinde canlı olarak yaşamaktadır hatta bu addan türemiş *yaraglamag*, *yaraglandırılmag*, *yaraglandırmag*, *yaraglanmag*, *yaraglatmag*, *yaraglı*, *yaragsız* vb. sözcükler de mevcuttur (Akdoğan, 1999: 791).

ḳurmış gözi ḳaşın u savaş ***yarağı*** *itmiş* (Ergin, 1980: 157)

Yaraḫ gövdesinden türemiş *yaraḫla-* fiili de metinde iki yerde tespit edilmiştir.

At

At, tarih boyunca Türk milletinin hayatının en önemli unsurlarından biri olmuştur. Konargöçer hayat tarzını benimseyen Türk milletinin mutfak, giyim, ulaştırma, ekonomi ve ordu gibi hayatının pek çok alanının en önemli parçalarından biridir. Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te kaydettiği *kuş kanatın, er atın* yani "Kuş kanadı ile, er atı ile muradına erer." atasözünde de bu durum tespit edilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 15).

* Öğr. Gör., İstanbul Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ertugrulalemdar@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4709-3545.

Kadı Burhaneddin Divanı'nda *at* sözcüğü kırk yerde belirlenmiştir. Bundan başka Farsça kökenli *esb* "at" üç yerde, yine Farsça kökenli *feres* "at" iki yerde yerde tespit edilmiştir. "At" anlamı üç farklı sözcükle kırk beş yerde karşılanmıştır. Sözcüğün kullanım sıklığı ve metinde aynı anlamda üç sözcüğün kullanılmış olması atın bu dönem için de son derece önemli olduğunu göstermektedir.

Divan'da "can"ın "merkeb"i yani bineği "ten" yani beden olarak tasavvur edilmiştir. Can ile tenin yani binici bineğin bir araya gelmesi dünya hayatındaki diriliği, canlılığı anlatmaktadır.

cān merkebi tendür ü fidā ḳıldı ruḫuñçün
ger fīl ise ne ḳıla çü ayrıldı feresden (Ergin, 1980: 280)

Buradan yola çıkarak âşığın bineğini salması, bırakması ya da terk etmesi ruhun tenden ayrılması, başka bir deyişle ölmesi anlamına geldiği sonucuna ulaşabiliriz. Bu düşünce âşığın sevgili için yaptığı bir fedakârlık olarak *Divan*'da sık sık yer almaktadır.

şol ʿāşıḳa yār nişe ṭolu sunmaya bāde kim
ṭarḥ idüp atı ruḫına piyāde oldı (Ergin, 1980: 320)

Divan'da sevgilinin *yarı* "ağzının suyu" âb-ı hayat, hayat suyu, ölümsüzlük veren sudur. Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilinin dudakları uğrunda öldüğünü ve sevgilinin kendisine âb-ı hayatı vermesini istiyor. Aynı doğrultuda yaya olmak, bineksiz olmak âşık için ölmeyi ifade ediyor ve âşık sevgiliden kendisine at ulaştırmasını istiyor.

öldüm lebüñ içün baña āb-ı ḥayāt irür
ʿışḳuñla yayaġam paşa luṭf eyle at irür (Ergin, 1980: 301)

Aşağıdaki beyitte silahlı bir atlı askerin tasviri yapılmıştır. Daha önce söz konusu edilen can - ten, binici - binek benzetmesi bu beyitte de söz konusudur. Bu beyitte atlı, silahlı bir vuruşma anlatılmış, "meydāna gel" ifadesiyle bu vuruşmaya davet edilmiştir. Bir aşk şiirinde "cān"ın silahlandırılması, at bindirilmesi ve meydanda vuruşmadan bahsedilmesi dikkate değerdir.

ben cānumı yarahlayup ʿışḳı aña bindürmişem
var ise atuñ çapacaḥ meydāna gel meydāna gel (Ergin, 1980: 394)

At, *Divan*'da olumlu anlamlarda kullanılmıştır. Eserde olumlu tip olarak sunulan korkusuz, cesur "er yigit" anlatılırken "yaḫşı at" ile karşılaştırılmış ve her ikisinin de "korkusuz" oluşu övülmüştür.

er yigit ḳayda ürker ürkülerden

yaḫşı at beliñlemez ilkülerden (Ergin, 1980: 532)

At, aynı zamanda satranç oyunundaki bir taştır (TS, 1988: 154). Divan'da bu anlamıyla da sık sık kullanılmıştır.

yār ile saṭranc oynadı göñül uş oldı māt
gözleri ḳıldı piyāde göñülümi saldı at (Ergin, 1980: 138)

Dönemin şiir geleneğinde beyitlerin çok anlamlı yazılması sık sık başvurulan bir yöntemdir. *Divan*'daki diğer satranç sözcükleri gibi *at* sözcüğü de beyitlerde genellikle çok anlama gelebilecek şekilde kullanılmştır (Kırbıyık, 2018: 163).

Saldırı Silahları

Divan'da en sık kullanılan benzetmelerden biri sevgilinin bakışının, gamzesinin, kirpiklerinin "ok"a benzetilmesidir. Bu benzetmenin sık sık yapılması ok kavram alanına giren sözcük sayısı ve çeşitliliğini de artırmıştır. "Ok" anlamında T. *oḫ*, Far. *ḫadeng,* Ar. *sehm* ve

Far. *tīr* olmak üzere üç farklı kökenden dört farklı sözcük kullanılmıştır. Bu sözcüklerden *oḫ* iki yüz kırk yedi, *ḫadeng* beş, *sehm* bir ve *tīr* kırk dört yerde tespit edilmiştir. "Ok" anlamına gelen dört sözcük toplamda 297 yerde belirlenmiştir.

Aşağıdaki beyitte âşık sevgiliden gelecek okun keskin ve eğelenmiş olanını tercih etmektedir.

*ġamzeñ **oḫı**nı egele vü cānumuza ur*

illā saḫın ciger ṭovşanı rīş olmasun (Ergin, 1980: 344)

Âşık gönlü sevgilinin bakışından gelen oka dayanıklı olmalıdır. Sevgiliden gelen oktan kendisini sakınan *bī-dil* yani "yüreksiz, korkak"tır.

*ben dil aña direm ki döze ġamzeñ **oḫ**ına*
her ki andan özin saḫına bīdildür efendi (Ergin, 1980: 352)

Divan'da âşık sevgiliden gelen her türlü sıkıntıyı kendisi için bir lütuf olarak kabul etmektedir. Sevgiliden gelecek ok da âşık için lütuftur.

gözüñe hey di ger müsülmān ise
*niçe bir ata şol **ḫadeng**i begüm* (Ergin, 1980: 190)

*ġamzeñ nişe bu ʿāşıḳa bir **tīr**i esirger*
zülfüñ neyiçün delüye zencīri esirger (Ergin, 1980: 472)

Okun kullanılmasını anlatmak için metinde *oḫ at-, oḫ ur-, oḫla-, mıḫla-, çek-,* gibi fiiller de kullanılmıştır:

göñüli aparana diñ ki neçün gelmez özi
*kendüzi gelmez ü **atar** yürege oḫı gözi* (Ergin, 1980: 134)

*gözüñ gözüme çeker oḫın göñlüme **urur***
esrük daḫı hem atduġını şaşa gerekdür (Ergin, 1980: 223)

*gözleri **oḫladı** vü lebleri sorarlar ḳanum*
geh ḫaṭā vü geh ṣavāb u geh ʿaẕāb ider bu dem (Ergin, 1980: 223)

göñülde şehā ṣafḥa-i ʿışḳuñı dürelden
*şol ḳoşa ḳaşuñ **mıḫladı** yayını ḳuraldan* (Ergin, 1980: 223)

*ḳaşuñ yayını ḳurmış ü gözüñ oḫlarını **çek**miş*
lebüñden ṣorayum suçı baña bir dem amān olsun (Ergin, 1980: 85)

Ok kavram alanına giren diğer sözcükler okun parça ya da kısımları olmuştur. "Okun sivri ucu" anlamında metinde iki sözcük belirlenmiştir: T. *demren,* Ar. *sinān. Demren* metinde beş yerde *sinān* ise üç yerde belirlenmiştir. Söz konusu iki sözcük metinde "ok" sözcüğüne benzer olarak sevgilinin bakışının, gözünün, kirpiğinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

Demren, Dîvânu Lugâti't-Türk'te *temürgen* biçiminde kaydedilmiştir ve "Oğuzcada okun temreni" anlamı verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 227). Clauson, *temürgen* maddesini "*temir* adından türemiş ad" şeklinde incelemiştir (1972: 509). Dankoff ve Kelly de *temürgen* sözcüğüne *temürçi, temürlüg, temregü* ile birlikte *temür* maddesi altında yer vermiştir (1985: 185). *Temürgen* ön seste ünsüz tonlulaşması (t- > d-), vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi (-ü- > Ø), hece başındaki -g- damak ünsüzünün düşmesi (-gen > -en) gibi ses olaylarından sonra Eski Oğuz Türkçesinde *demren* biçimini almıştır.

gözi yaraladı beni yitdi yarası cānuma
***demren**i çıḫmadı henüz sehl ola yār yarasıdur* (Ergin, 1980: 286)

Okun diğer bir kısmı ise "okun kiriş geçecek gediği" anlamına gelen *gez*'dir (Dilçin, 2009: 105).

gözüñ ki ġamze oḫın rāst ḳıldı ḳodı ***geze***
nişānesi daḫı yoḫdur anuñ yöni bañadur (Ergin, 1980: 92)

Gez adından türemiş *gezle*- fiili de metinde tespit edilmiştir.

hemīşe ġamzeñ oḫıyle yüregi pāre ḳılursın
n'ola ***oḫuñı gezle****yip ḳaşuñ yayını basmasañ* (Ergin, 1980: 165)

Divan'da sevgilinin güzellik unsurlarından biri de kaşlarıdır ve sık sık "yay"a benzetilmiştir.

ḳaşları yaya *beñzer u zülfi ṭaġuḫlıġı*
göñlüm maḥabbetin yabana yaya beñzemez (Ergin, 1980: 184)

Metinde "yay" anlamında T. *ya ~ yay*, Far. *kemān,* Far. *çerḫa* sözcükleri kullanılmıştır. *Ya* ve *yay* sözcüklerinin iki biçimi de metinde yer alır. *Ya* biçimi dokuz, *yay* biçimi ise yetmiş iki yerde belirlenmiştir. Aynı anlama gelen *kemān* otuz altı, *çerḫa* ise dört yerde tespit edilmiştir.

şundan ki gözi ġamzesi ḳaş ***ya****sına düşdüm*
bilüñ i yārānlar ki göñül yasına düşdüm (Ergin, 1980: 204)

ġamzeñ oḫını at u niḳābuñı yüzüñden gider
ki göreler ki kemīn içre ***kemān****dur* (Ergin, 1980: 208)

çerḫa *tīrine anuñ döymez cebe*
cānı gizlersem ḳaḫısardur başa (Ergin, 1980: 493)

"Yay"ın kullanımı metinde *bas*- ve *kur*- fiilleriyle anlatılmıştır:

hemīşe ġamzeñ oḫıyle yüregi pāre ḳılursın
n'ola oḫuñı gezleyip ***ḳaşuñ yayını bas****masañ* (Ergin, 1980: 165)

ḳaşuñ yayını ḳur*mış ü gözüñ oḫlarını çekmiş*
lebüñden ṣorayum suçı baña bir dem amān olsun (Ergin, 1980: 85)

Divan'da okun hedefini anlatmak için iki sözcük kullanılmıştır: *umaç,* Far. *nişāne*. Metinde *umaç* beş, *nişāne* on bir kez kullanılmıştır.

Umaç sözcüğünün kökeni tartışmalıdır. *Divanu Lugati't-Türk*'te "hedef" anlamında *amaç* sözcüğü kaydedilmiştir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 549). *Umaç* biçiminde bir madde başı sözcük olmasa da eserde *umaçlık* [1] "oka hedef olabilecek (yer), nişangâh" vardır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 922), *umaç* adından türemiş olmalıdır. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te *umaç - omaç* maddesinin "... *amaç* ile aynı kökten gelmiş" olabileceği (Ayverdi, 2010: 1284), *amaç*'ın ise Farsçadan (*āmāç*) ödünçleme olduğu belirtilmiştir (Ayverdi, 2010: 50).

kirpügüñ oḫına cānı ***umaç*** *ḳılmışam*
zīrā ki atduġı yire evvel naẓar düşer (Ergin, 1980: 22)

Bir şeyi oka hedef yapmak anlamında *nişānla*- fiili kullanılmıştır (Ergin, 1980: 226). Eserde sevgilinin oklarının gönüllü umacı ve nişanesi âşıktır.

gözlerüñüñ oḫına ben şāhā ***nişāne*** *gelmişem*

---

[1] Atalay (2006: 23), Dankoff ve Kelly (1985: 8) *amaçlık* okumuştur. Ercilasın ve Akkoyunlu (2014: 77) *umaçlık* okuyup 328. dipnotta "elifte kahverengi ötre, elif ile mim arasında siyah üstün" olduğunu ifade etmiştir.

müşkile düşdügüm bu ki zülfüñe şāne gelmişem (Ergin, 1980: 72)

Okçuluk kavram alanına giren ve savaş teçhizatından biri kabul edilebilecek diğer bir unsur ise Far. *kīş* "okluk"tur (Kanar, 2016: 1146).

*ḳaşın göreli kirpüginüñ **kīş**ine girdüm*
ʿīd eylerem ol dem velī ḳurbānına teşne (Ergin, 1980: 353)

Kılıç, "kın içine konup bir kayışla bele takılan, çelikten yapılmış, eğri veya düz, uzun kesici silah"tır (Ayverdi, 2010: 666). *Divan*'da "kılıç" anlamında üç sözcük kullanılmıştır: T. *ḳılıç*, Far. *şemşīr*, Far. *tīġ*. *Ḳılıç* sekiz, *şemşīr* bir, *tīġ* iki yerde belirlenmiştir.

Kılıç anlamına gelen sözcükler alışıldık biçimde sevgilinin gamzesinin, gözünün, kirpiğinin benzetileni olmasının yanında bir beyitte keskinliği yönüyle yer almıştır. Beyitte sevgilinin beline ulaşılan yol ile sırat köprüsü arasında benzerlik kurulmuş, sırat köprüsü de "kıldan ince kılıçtan keskin" olarak nitelendirilmiştir.

*yol bilüñe ḳıldan incedür ü **ḳılıç**dan yiti*
ol ṣırāṭ-ı müstaḳīmi geçemedüm dün gice (Ergin, 1980: 503)

Başka bir beyitte kılıç savaş ve fetih kavram alanları içinde kullanılmıştır.

*otañuzdan çıḫıban ḳara **ḳılıç***
düşmenden köp illeri alısardur (Ergin, 1980: 524)

Arapça kökenli *ḫançer*, "kamadan küçük, ucu eğri ve sivri, iki yanı keskin bıçak"tır (Ayverdi, 2010: 468). *Divan*'da dört yerde belirlenmiştir ve sevgilinin savaşçı özelliklerini bünyesinde bulunduran gözlerinin kullandığı silahlardan biridir.

ḫūn-ı cigeri gözlerüm aḫıda żarūret
*çün hindū gözüñ aldı ele **ḫançer**-i ḫūn-rīz* (Ergin, 1980: 4)

Farsça kökenli *teber*, "... balta şeklindeki savaş ve savunma silahı"dır (Ayverdi, 2010: 1216). *Divan*'da bir yerde belirlenmiştir. *Teber* de sevgilinin âşığa zulmetmek için kullandığı silahlardan biridir. Beyitte sevgiliyi takip eden, ona ulaşmak isteyenin ok ve teberden kaçmaması gerektiği anlatılmakta, beyitin devamında ise Türkiye Türkçesindeki "Gülü seven dikenine katlanır." (Aksoy, 1988: 295) atasözünü hatırlatacak şekilde, gül toplayana dikenin zahmet vermeyeceği ya da verdiği zahmetin ona çok görünmeyeceği ifade edilmektedir.

*maʿşūḳa ḳovan niçe ḳaçar tīr ü **teber**den*
gül direne ne göriniser zaḥmet-i ḫārı (Ergin, 1980: 287)

Mızrak, kargı "ucunda sivri demir bulunan, uzun saplı eski bir savaş aleti"dir (Ayverdi, 2010: 821). Bu anlamda *Divan*'da Far. *nīze* bir beyitte tespit edilmiştir. Sevgilinin boyu *nīze*ye, âşık sevgilinin düşmanına benzetilmiştir. *Nīze* nasıl düşmanın yüreğinin kanına susamışsa sevgilinin boyu da âşığın yüreğinin kanına öyle susamıştır.

teşnedür ḳaddüñ sinüñ binüm yüregim ḳanına
*şöyle ki düşmen yüregine bu **nīze** teşnedür* (Ergin, 1980: 102)

Mancınıḳ, Yunanca *manganikos*'tan Arapça ve Farsçaya *mencenīḳ* şekliyle, Türkçeye ise *mancınıḳ* şekliyle ödünçlenmiş, "iri taşları uzağa atabilecek şekilde yapılmış ve kale duvarlarını dövmek için kullanılmış olan eski bir savaş aleti"dir (Ayverdi, 2010: 767). *Divan*'da iki yerde belirlenmiştir. Bir beyitte mancınığın taş attığı ve yönünün Turhal'a dönük olduğu anlatılmaktadır.

cevr oḫları ki ġamzeñ göñül ivine atar
***mancınıḳ** ṭaşlarıdur ki yöni Turḫal'a durur* (Ergin, 1980: 201)

Diğer bir beyitte ise âşığın sevgiliye olan aşkı mancınığa, canı topa benzetilmiştir. Sevgili bu mancınıkla âşığın canını her nereye isterse oraya atabilir. *Top* burada demir ya da taştan yapılmış yuvarlak şekilli bir tür mermi olmalıdır.

mancınıḳ oldı hevāñ u top cānum
ḳancaru ki diler iseñ anı at (Ergin, 1980: 239)

Savunma Giyim ve Aletleri

Cebe, Moğolca kökenli olup "zincir veya halkadan örülerek yapılmış zırh" demektir (Ayverdi, 2010: 186). *Divan*'da bir yerde geçmekte olup sevgiliden âşığa atılan okların etkisi ve gücü anlatılırken *cebe'*nin bile ona dayanamayacağından bahsedilmektedir.

çerḫa tīrine anuñ döymez cebe

cānı gizlersem ḳaḫısardur başa (Ergin, 1980: 493)

Cevşen, Farsça kökenlidir, "zincir veya puldan yapılan örme zırh" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 194). *Divan*'da dört yerde tespit edilmiş olup *cebe*ye benzer olarak sevgiliden âşığa atılan okların etki ve kuvvetini anlatmak için kullanılmıştır.

ġamzeleri cevşen deler ü yüregi yarar
gözleri gehī esrük ü geh ḫasta nedendür (Ergin, 1980: 460)

Zirh, Farsça kökenlidir, "savaşlarda silâh darbelerinden korunmak için giyilen, demir veya tel levhalardan, köseleden yapılmış giyecek" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 1388). *Divan*'da bir yerde tespit edilmiştir. Bu beyitte sevgilinin bir asker gibi tam teçhizatlı oluşu ve gönlün ondan kurtulma şansının olmayışı anlatılmaktadır.

göñül niçe ḳurtılsun gīsūsı zirh geymiş
ḳaşıyile kirpügi tīr ile kemān olmış (Ergin, 1980: 226)

Moğolca kökenli *kalka* Eski Türkçe Dönemi'nde *kalkan* şekliyle kullanılmış, "eski savaşlarda savaşçının kılıç, kargı, mızrak ve ok darbelerine karşı kendini korumak için sol elinde tutarak kullandığı siper" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 610). Bu anlamda *Divan*'da iki sözcük belirlenmiştir: Moğ. *ḳalḫan*, Far. *siper*. *Ḳalḫan* üç, *siper* sekiz yerde tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte sevgiliden gelen okun karşısına âşığın yüreğini kalkan olarak tuttuğu, okun kalkanı da delerek âşığın canına ulaştığı anlatılmaktadır.

çekdi gözi oḫın yüregi ḳarşu apardum
geçdi cānuma durmadı oḫı bu siperde (Ergin, 1980: 245)

Yapılar ve Yerler

Kadı Burhaneddin'in divanında kullandığı savaş terimlerinden bazıları da savaşların yapıldığı yerler ve yapılar ile ilgilidir. Bu yapılardan biri de "kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi" anlamına gelen burçtur (Ayverdi, 2010: 172). Bu anlamda metinde iki sözcük tespit edilmiştir: Far. *bārū*, Ar. *burc*. Her iki sözcük de metinde birer kez yer almıştır.

egerçi burc u bārū var bu şārda
çü oldı ḫāṭıruñ meydāna döndi (Ergin, 1980: 248)

Arapça kökenli kale, "düşmana karşı koymak ve güvenliği sağlamak için savunulması gereken önemli noktalara yapılan yüksek, kalın duvarlı, burçlu, mazgallı, sağlam ve kuvvetli yapı" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 608) ve *Divan*'da gerek tür adı gerekse özel ad olarak yer almıştır. Tür adı olarak iki sözcük belirlenmiştir: Ar. *ḥıṣn* bir yerde, Ar. *ḥiṣār* iki yerde tespit edilmiştir. Hisar, bir tür kale olmakla birlikte kaleden daha küçüktür.

ol gevheri tā çıḫara ṭaşdan bu göñülüm

*gerek ki oda ura ḳamu **ḥışn u ḥişārı*** (Ergin, 1980: 287)

Divan'da *ḳalʿa* sözcüğü *Toḫat Ḳalʿası* şeklinde özel isim olarak kullanılmıştır. Kadı Burhaneddin, divanında hayallerine yaşadıklarını ve çevresini de katmayı ihmal etmemiştir. *Divan*'da buna benzer bölgenin birçok yer adı kaydedilmiş, tarihî bazı olaylar söz konusu edilmiştir.

Toḳat Ḳalʿası'nda *ṣabūḥīyi vir ṭolu*

bāşed ki ṣubḥa irüre tañrı ṣafāyile (Ergin, 1980: 65)

Divan'da söz konusu edilen diğer bir kale *Simalu*'dur. Kaymaz, buranın bugün Çorum ili sınırları içinde yer alan Simali Kalesi olduğunu ileri sürmektedir (2021: 146). Alparslan'a göre hayalî olmayan bu yerlerden bahseden şiirler "başka şairlerde olduğu gibi edebiyat yapmak için değil, bizzat yaşanmış hadiselerin tesiriyle kaleme alınmıştır. Bu tip şiirlerde Kadı'nın realist olduğu kadar harpçi, cesur ve haşin ruhu görünür." (1997: XXXVI).

*n'ola eger fetḥ oldıyise bize **sımalu***
ki görmemiş ola göz ḫūbı işbu sīmālu
bu vādīyile bu ṭaġda muḥayyer oldı göñül
deresidür ṭolu keklig ü ṭaġı imelü (Ergin, 1980: 96)

Arapça kökenli *maʿreke,* "savaş alanı, harp meydanı, cenk yeri" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 771). *Divan*'da bir yerde belirlenmiştir.

ṭarab atına nigārā göñül çü baġladı zīn
*gerek ki **maʿreke**sine felek taḥsīn ḳıla* (Ergin, 1980: 15)

Askerler

Arapça kökenli asker, "erden mareşale kadar orduda görevli bulunan herkes" anlamına gelmektedir (TS, 1988: 144). *Divan*'da bu anlamında yedi sözcük belirlenmiştir: *çeri,* T. *er,* T. *eren,* Ar. *ceyş,* Ar. *cünd,* Far. *leşker,* Far. *sipāh.*

Eski Türkçe Dönemi'nde *çerig* biçimiyle kaydedilen sözcük (Ercilasun, 2014: 619) *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda Eski Oğuz Türkçesi özelliklerine uygun olarak *çeri* biçimiyle otuz altı kez yer almıştır. *Çeri* sözcüğü de diğer "asker, ordu" anlamına gelen sözcüklerde olduğu gibi sevgilinin saçıyla ilişkilendirilmiştir.

*İslām'a dökildi **çerisi** gīsūlaruñuñ*

cān u göñül aña ṭolaşurlarsa şehīd it (Ergin, 1980: 269)

Yetmiş bir yerde tespit eilen *er* sözcüğü genellikle *ʿışḳ eri* ad tamlaması içinde kullanılmıştır. *ʿIşḳ eri* sevgili uğruna savaş vermektedir ve şehitliği dilemektedir.

*şehādet isdeye **ʿışḳ erinüñ** cānı her dem*
nigārı yolına tā ki meger felāḥa ire (Ergin, 1980: 140)

Er sözcüğünden türemiş *erlik* ise korkusuzluk ve cesareti anlatmak üzere efsanevi kahramanlarla birlikte anılmıştır. Âşık, kendisini *Şehnâme*'de adı çokça geçen efsanevi İran kahramanı Rüstem'in (Onay, 2021: 30) ona ayakçılık yapacak kadar korkusuz ve yiğit olarak görmesine karşın sevgilinin Behram gözüne bakacak kadar "erlik"i olmadığını düşünür.

hezārān rüstem-i destān işigümde ayaĥçıdur
*velī behrām gözini göricek **erligüm** yoĥdur* (Ergin, 1980: 306)

Eren sözcüğü için Türk Dil Kurumunun *Tarama Sözlüğü*'nde "1. erkek 2. kahraman, bahadır, babayiğit" anlamları verilmiştir (1995: 1491-1492). *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda on yedi yerde bulunmaktadır. Sözcük üç kez *gazeller* bölümünde, on dört kez de *tuyuglar*

bölümünde yer almıştır. Bunun sebebi Kadı Burhaneddin'in "gazellerinde lirik", tuyuglarında ise "destansı, meydan okuyucu" söyleyiş tarzını benimsemesidir (Demirbağ, 2011: 23).

Eren sözcüğünde erkeklik, bahadırlık, kahramanlık ve askerlik anlamları iç içe geçmiştir. Aşağıdaki beyitte düşman ülkesine hareket eden, hücum eden kahraman askerler anlatılmaktadır.

erenler *meydānlarda cevlān ider*

düşmenüñ ili saru seyrān ider (Ergin, 1980: 531)

Kadı Burhaneddin sık sık *eren*lerin taşıması gereken niteliklerin neler olduğunu ifade etmiştir. Aşağıdaki beyitte erenlerin her işinin ere yakışır, erce olması gerektiği belirtilmiş eren ve kaplan arasında benzerlik kurulmuştur.

erenlerüñ *her işi erānedür*
ḳaplanlar ṭutdugı iş şīrānedür (Ergin, 1980: 532)

Aşağıdaki beyitte erenlerin iddiasını yerine getirmesi, sözünü tutması gerektiği ifade edilmiştir. Erenler içinde söylenen sözün yine er meydanında gereği yapılmalıdır.

erenler *cergesinde diyilen söz*

yirine yitmek gerek meydānında (Ergin, 1980: 536)

Erenler meydanına girmek isteyen, erenler arasında sayılmak isteyen; başından, canından, dünya malından vazgeçmelidir.

başa cāna dünyelige ḳalmaġıl
erenler *meydānına girem dirseñ* (Ergin, 1980: 538)

Ceyş sözcüğü *Divan*'da geçtiği her iki yerde de *ceyş-i cerrār* tamlaması içinde yer almıştır. *Ceyş-i cerrār* "tam teçhizatlı kalabalık ordu manasının yanı sıra yağmacı asker anlamında da" kullanılmaktadır (Zülfe, 2011: 54). *Divan*'da *ceyş-i cerrār* ile sevgilinin saçları arasında benzetme ilgisi kurulmuştur.

ḳılurdum lebleri ẓikrini tekrār

göreli gīsūsında ***ceyş-i cerrār*** (Ergin, 1980: 170).

Sevgilinin saçları kimi zaman asker - ordu gibi anlatılmış kimi zaman ise âşığın asıldığı, idam edildiği kemende benzetilmiştir. *Cünd* sözcüğü de *Divan*'da bir yerde böyle bir hayal için kullanılmıştır. Âşık, Hint ve Habeş askeri üzerine galip gelecekken bir anda sevgilinin saçlarının tek bir kılıyla asılıp idam edilmiştir. Burada "manṣūr" sözcüğü ile Hallac-ı Mansur da hatırlatılmaktadır (Yontar, 1995: 125).

hindū ḥabeşüñ ***cündine*** *manṣūr olur iken*
nā-geh saçınuñ bir ḳılına asına düşdüm (Ergin, 1980: 205).

Bundan başka *gam*, *hecr* gibi soyut anlamlı sözcüklerin somutlaştırılmasında da bu sözcükten yararlanılmıştır: *ġam çerisi* (Ergin, 1980: 3), *hecr çerisi* (Ergin, 1980: 93). Şair, anlatımın gücünü artırmak (Aksan, 2000: 185); hissettiği gam, üzüntü, keder, ayrılık gibi duyguların etkisini ve kuvvetini hissettirmek için bu yola başvurmaktadır.

Farsça kökenli *leşker* yedi, *sipāh* üç yerde tespit edilmiştir ve bu sözcükler de genellikle sevgilinin saçı ile ilgili benzetmeler ve karşılaştırmalar içinde kullanılmıştır.

ne lāzım zülfi çerisin yasamaĥ
çü bir bād-ı ṣabā bozar ***sipāhın*** (Ergin, 1980: 412)

Görevlerine Göre Askerler

Akıncı "düşman memleketlerine akın yapmaya çıkan savaşçı" demektir (Ayverdi, 2010: 30). Bu sözcük *aḫıncı* biçimiyle *Divan*'da bir yerde tespit edilmiştir. Söz konusu beyitte sevgilinin en saldırgan ve âşığa en fazla acı çektiren güzellik unsuru olan gözleri *aḫıncı* olarak, onun akın ettiği düşman ülkesi ise âşığı gönlü olarak tasavvur edilmiştir.

gözlerüñ ***aĥıncısı*** *dilde ḳomadı ṭāḳat*
anı göriben āĥır merdüm bunı basına (Ergin, 1980: 464)

Arapça kökenli *ʿases* "gece bekçileri" demektir (Kanar, 2009: 1256). *Divan*'da belirlendiği iki yerde de sevgilinin gözlerinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

göñül yārı ḳılur heves girmez elüme dest-res
zülfi gice gözi ***ʿases*** *lebi şeker göñül meges* (Ergin, 1980: 152)

Gözün nöbet tutma, gözetleme yönleriyle benzetileni olarak kullanılak diğer bir sözcük *ḳaravuldur*. Moğolca kökenli olup "güvenliği sağlamak, nöbet tutmak, düşmanın ani baskınlarına karşı uyanık olmak gibi amaçlarla dolaştırılan piyade ve süvari askeri, nöbetçi, gözcü" demektir (Ayverdi, 2010: 628). *Divan*'da belirlendiği tek beyitte sevgilinin saçları orduya benzetilmiş, yukarıdaki tanıma uygun olarak bu ordunun herhangi ani baskına uğramaması için gözler nöbet tutmaktadır. Aynı beyitin ikinci dizesinde gözler bu sefer elçiye benzetilmiş, gönlün de bu elçilerin casusu olması istenmştir. Aynı beyitte *ḳaravul, ilçi, cāsūs* terimlerinin yer alması dikkate değerdir.

gözini zülfi çerisine ***ḳaravul*** *ḳılıban*

göñüli gözleri ilçisine ***cāsūs*** *[eyleye]* (Ergin, 1980: 339)

Divan'da "ok atan" anlamında üç sözcük kullanılıştır: T. *atıcı*, T. *oḫçı*, Far. *tīrendāz*.

Atıcı, *Divan*'da altı yerde belirlenmiştir. Sözcük, genellikle kirpik - ok, kaş - yay benzetmeleriyle alakalı olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte sevgilinin kirpiği ok, kaşı yay, kendisi ise *atıcı'*dır. Âşığın gönlü ise bu atıcının doğal hedefidir.

çü kirpügi oĥ u ḳaşı yay u ***atıcı*** *özi*
ola göñül daĥı lābüd aña nişāne [gerek] (Ergin, 1980: 314)

Bir beyitte bu benzetme ilgisinin dışında âşığın ah edişi abartılarak kullanılmıştır. Seher vaktinde âşık öyle kuvvetli ah eder ki atıcının katı yayla attığı ok bile âşığın ahının ulaştığı yere "yetemez".

vaḳt-i seḥer āhum yiter ol yirlere kim oĥ
atıcı *elinden ḳatı yaydan aña yitmez* (Ergin, 1980: 418)

Oḫçı, *Divan*'da belirlendiği tek yerde (Ergin, 1980: 131); *tīrendāz*, belirlendiği her iki yerde de (Ergin, 1980: 110: 465) sevgilinin gözlerinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

Divan'da "atlı asker" anlamında T. *atlu*, Far. *süvār* olmak üzere iki sözcük belirlenmiştir.

Atlu, dört yerde tespit edilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşığın aşkından çektiği sıkıntı anlatılmaktadır. Âşığın aşkı yağmacı askerlere benzetilmiştir. Bu askerler kimi zaman atlı kimi zaman yayadır. Âşık, canına sabredip atlı askeri beklemesini söylemektedir.

ʿışḳı taladı benüm varlıġumı cāna didüm
ṣabr ḳıl ***atlusı*** *gelsün bu henüz yayasıdur* (Ergin, 1980: 453)

Süvār, iki yerde tespit edilmiştir. Farsça birleşik biçimleri olan *şehsüvār* bir, *şehsüvāre* bir, *yeksüvāre* de bir yerde bulunmuştur. Aşağıdaki beyitte âşığın gönlü "şehsüvare"ye benzetilmiş ve onun bu konuda rakipsiz olduğu ifade edilmiştir.

işbu meydān içinde göñlüm tek
bir göñül daĥı ***şehsüvāre*** *degül* (Ergin, 1980: 44)

"Atlı" kavram alanına giren sözcükler bazı beyitlerde -at sözcüğünde olduğu gibi- satranç oyununun bazı terimleri de hatırlatılacak şekilde kullanılmış ve "atlı" "yaya"dan üstün görülmüştür.

ger ruĥuñçün şāh māt olam n'ola
naṭʿ içinde ben piyāde sen ***süvār*** (Ergin, 1980: 246)

Yayaḳ Eski Türkçeden itibaren çeşitli fonetik biçimleriyle takip edilebilmektedir. Divan'da *yayaḳ* biçimiyle dört, *yaya* biçimiyle dokuz, *yayaḫ* biçimiyle de bir yerde tespit edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere yaya olmak istenmeyen bir durumdur. Aşağıdaki beyitte yine satranç oyununun terimleri de (*yayaḫ, oyna-, at, ruḫ, şāh māt*) hatırlatılacak şekilde âşığın gönlünün atını feda edip yaya kalması anlatılmıştır. *Yayaḫ*, satrançtaki en değersiz ve hareket kapasitesi en sınırlı taş olan piyon anlamında da kullanılmıştır.

yayaġ *oldı göñülüm oynadı at*
ruĥlaruñ diyeli baña şāh māt (Ergin, 1980: 239)

Yaya olmak, başkası tarafından *yaya bırakılmak* deyimleşmiştir ve daha geniş bir kavram alanı için kullanılmıştır. Birini yaya bırakmak "yarı yolda bırakmak, bir işin ortasında terk etmek" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte hayatın geçici olduğu, geçen zamanın geri gelmeyeceği ifade edilmiş, sakinin âşığı yarı yolda bırakmaması *yayaḫ ḳo-* deyimi ile istenmiştir.

sun bize sāḳī ayaḳ degdi bulınmaz bayaḳ
çünki cihāndur geçer bizi ***ḳomaġıl yayaḳ*** (Ergin, 1980: 80)

Piyāde, *Divan*'da 23 yerde belirlenmiştir. Şair, sözcüğü genellikle sözlükteki üçüncü anlamı olan "satranç oyununda ön sıraya dizilen sekiz küçük taştan her biri, paytak, piyon"u hatırlatacak şekilde kullanmıştır (Ayverdi, 2010: 998). Satranç oyunundaki hareket kabiliyeti en kısıtlı taşa bu ad askerlik terimi olan piyade ile ilgili olarak verilmiş olmalıdır. Bu değersiz taş âşığın gönlüne benzetilmiştir.

şeh ruĥına ṭarḥ idiben atını
göñülüm olmış ***piyāde*** *şāh māt* (Ergin, 1980: 99)

"Yağma eden" anlamında metinde iki sözcük belirlenmiştir: *ḳaraḫçı*, Far. + T. *yaġmacı*. *Ḳaraḫçı* beş, *yaġmacı* üç beyitte yer almıştır.

Ḳaraḫçı, Eski Türkçe Dönemi'nden itibaren yazılı metinlerle takip edilebilmektedir (Arat, 2007: 191). *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda Eski Oğuz Türkçesinin yaygın bir ses olayı olan -ú- > -ò- sızıcılaşması (Timurtaş, 2012: 49) sonucu *ḳaraḫçı* biçimiyle yer almıştır. Metinde aynı kökten türemiş bir de *ḳaraḳla-* ~ *ḳaraḫla-* "yağma etmek" (TAS, 1995: 2264) fiili vardır. Türkçenin tarihselden moderne çok işlek bir biçimde kullanılan *+çı* ve *+la-* eklerinden yola çıkarak *ḳaraḳ* köküne ulaşmak mümkündür. Esasen Kadı Burhaneddin Divanı'nda bir *ḳaraḳ* sözcüğü vardır ancak bu sözcük yine Eski Türkçeden beri (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 685) takip edilen "göz, gözbebeği, bakış, nazar" anlamındaki sözcüktür (TDK, 1995: 2262). Clauson, iki *ḳaraḳ* arasında anlam açısından bir bağ kurmanın güçlüğünden bahsetmiş, iki ayrı *ḳaraḳ* maddesi yazmıştır ancak "yağma, talan" anlamında böyle bir sözcük metinlerle

desteklenememiştir (1972: 652). Dolayısıyla "yağma, talan" anlamındaki **ḳaraḳ* varsayım olarak durmaktadır.

Her iki sözcük de genellikle sevgilinin gözlerinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

bile ṣalmış yüz bölük zengī çeri
*bir **ḳarahçı** birbimiş her bir ḳaşa* (Ergin, 1980: 493)

Bir beyitte yağmacı sevgilinin kaşlarına benzetilmiştir.

*oġrı gözi **yaġmacı** ḳaşı lebleri ḫūn-ḫ̆ār*
ḥüsni çerisi içinde ya yasaġı neyimiş (Ergin, 1980: 229)

Çavuş, *Divanu Lugati't-Türk*'ün dizininde "savaşta safları tanzim eden ve askeri zulüm yapmaktan uzak tutan kimse" şeklinde anlamlandırılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 617). *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda geçtiği tek yerde sevgilinin kirpiklerinin benzetileni olarak kullanılmıştır.

iy gözi ḳarahçı lebi sāḳī beñi mey-nūş
*viy ḳaşları ḥācib yüzi ḫan kirpügi **çavuş*** (Ergin, 1980: 287)

Ordu Birlikleri

Divan'da askerî bir birliği ifade eden iki sözcük belirlenmiştir: T. *bölük*, Moğ. *ḳoşun.*

Bölük, *Divanu Lugati't-Türk*'ün dizininde "hayvan topluluğu, sürü; insan topluluğu, grup" şeklinde anlamlandırılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 598). *Tarama Sözlüğü*'nde ise "1. saç bölüğü, saç örgüsü 2. parça, kısım" anlamları verilmiştir (TAS, 1995: 665). Her iki sözlükte de sözcüğe askerî bir terim olarak anlam verilmemiştir. *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda yedi beyitte yer almaktadır. Yer aldığı beyitler incelendiğinde "saç bölüğü, saç örgüsü" anlamlarına yakın bir biçimde kullanılmıştır. Ancak *Divan*'daki hayal ve mecazlar birlikte değerlendirildiğinde sevgilinin saçı ordu olarak tasavvur edilmiştir. Saçın bölükleri ile ordu bölükleri arasında ilgi kurulmuştur. Nitekim aşağıdaki beyitte sevgili ordu olan saçlarını bölüklere ayırmakta *koşun*ları düzenlemekte, tanzim etmektedir. Moğolca kökenli *úoşun*, "yan yana dizilmiş asker dizisi, saf" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 698). *Divan*'da iki beyitte tespit edilmiştir. *Dede Korkut Kitabı* dizininde sözcüğe "ordu, alay" anlamı verilmiştir (Ergin, 2009: 191).

bir esīriyem anuñ hīç bilmezem ḥüsni neçün
*gīsūsını **bölük** eyleyüben **ḳoşun** yasar* (Ergin, 1980: 394).

Askerlikle İlgili Bazı Sıfatlar

Divan'da askerlikle ilgili bazı sıfatlar da dikkati çekmektedir. Bunların genelinin Arapça kökenli oluşu inanç sisteminin dil üzerindeki etkisiyle ilgili olabilir.

Arapça kökenli *muzaffer* "savaşta zafer kazanmış, bir mücadelede başarı, üstünlük elde etmiş, galip" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 861). *Divan*'da tam bu anlamıyla bir yerde kullanılmıştır. Gam sözcüğü orduya benzetilerek somutlaştırılmıştır. Sabah kalkıp sevgilinin yüzünü gören gözler gam ordusuna karşı galip, muzaffer olur; bu sevinç gamı dağıtır.

ṣabāḥ ṭuru gelip yüzüñe baḫan gözler
*gerek ki ġam çerisi üsdine **mużaffer ola*** (Ergin, 1980: 3)

Arapça kökenli *mücāhid* için *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te verilen ilk iki anlam şöyledir: "1. çalışıp didinen, uğraşan mücadele ve mücâhede eden kimse 2. Allah yolunda din, vatan, millet uğruna savaşan, cihat eden kimse" (Ayverdi, 2010: 861). Divan'da bu anlamlardan ikincisine uygun olarak bir beyitte yer almaktadır. Âşığın gönlü mücahide benzetilmiştir.

saçı kāfir gözi cādū özi türk
göñülüm ki şehīdüñe ***mücāhid*** (Ergin, 1980: 444)

Arapça kökenli *şehīd*, "1. Allah yolunda ve din uğrunda savaşırken ölen kimse 2. vatan, millet, kutsal bir amaç ve görev uğrunda ölen kimse" anlamlarına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 1160). *Divan*'da sekiz beyitte tespit edilmiştir. Arapça kökenli *gāzī*, "gaza eden, İslam dini ve vatan uğruna elde silah düşmanla savaşan, gazadan şehit olmadan dönen kimse" anlamına gelmektedir (Ayverdi, 2010: 405). *Divan*'da yedi beyitte belirlenmiştir. Âşığın gönlü *mücāhid*dir. Aşk yolunda savaşarak *şehīd* olmaktadır. Sevgili, âşıkları *şehīd* eden *gāzī*dir. Aşağıdaki beyitte sevgili bin aşığı şehit etme iddiasındadır. Eğer bin aşığı şehit etmezse kendisi gazi olarak görmeyecektir.

biñ ʿāşıḳı gözleri ***şehīd*** *eylemeyince*
daʿvīsi budur dünyāda ki ***ġāzī*** *degüldür* (Ergin, 1980: 16)

Bir başka beyitte âşığın *şehīd*, sevgilinin *gāzī* oluşu ifade edilmiştir. Bu ikiliye benzer başka bir ikili olmadığı anlatılmıştır.

bizcileyin iki görimedi ʿışḳ
bir ***şehīd*** *ü bir* ***ġāzī*** *iy ṣanem* (Ergin, 1980: 395)

İki beyitte savaşçı özellikleriyle ön plana çıkan *gāzī* sevgilinin ya da onun gazi gözünün Türk olduğu ayrıca ifade edilmiştir.

şehīd eyler bizi gözüñ nigārā
ne ***ġāzī türk*** *olur allāhu ekber* (Ergin, 1980: 171)

saçı kāfir gözi cādū özi türk
göñülüm ki şehīdüñe ***mücāhid*** (Ergin, 1980: 444)

Düşman

Kadı Burhaneddin Divanı'nda düşman anlamında dört sözcük belirlenmiştir: Ar. *ʿadū* yedi, Ar. *aʿdā* bir, Far. *düşmen* yirmi beş, *yaġı* on yerde tespit edilmiştir.

Düşmen bazı beyitlerde satrançtaki "rakip oyuncu" anlamında da kullanılmıştır. Taşları şah, vezir, kale, fil, at, piyade gibi askerlikle ilişkili sözcüklerle adlandırılan bir oyunda karşı takımın *düşmen* olarak adlandırılması beklenene uygundur.

çü fīl bendini esb ile baġladı devlet
ne ḳıla ***düşmen*** *kej-rev ki oynaya ferzīn* (Ergin, 1980: 15)

Divan'da düşmen sözcüğü "savaşılacak karşı ordu, asker" anlamına uygun olarak da kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair fetih için Fatiha suresinin okunmasını ister. Nice kimselerin düşman üzerine Yasin suresini okuduğunu ifade eder.

gelüñ ki ôhıyalum fetḥ içün bu fātiḥayı

ki niçeler ôhıya ***düşmen*** *üsdine yāsīn* (Ergin, 1980: 15)

Kadı Burhaneddin'in yiğitçe söyleyişlerinin yer aldığı tuyuğlarında askerlerini savaş için cesaretlendirici bir üslup kullanmaktadır. *Düşmenüñ ili* orduların hedefidir, erenler oraya akın ederler.

erenler meydānlarda cevlān ider
düşmenüñ *ili saru seyrān ider* (Ergin, 1980: 531)

düşmeni *ḥaḳa sıġınup basaruz*
sāḳī tīz ṭut ṣun bize ṭolu ayâ (Ergin, 1980: 531)

Şair, her ne kadar dostlarının huzurunu, rahatını sağlasa da düşmanın canına susamıştır. Dosta yakınlığı ile düşmana şiddeti aynı derecededir.

dōstlaruma dinçlig isem ne ʿaceb
düşmenümüñ *cānına teşvīşem uş* (Ergin, 1980: 533)

her gişiler yörisün yollarına
çün dōsta mübārekbüz ***düşmene*** *şūm* (Ergin, 1980: 542)

Tuyuğlar bölümünde *yaġı* sözcüğü hiç geçmez. Genellikle gazeller bölümünde sevgilinin âşığa olan düşmanlığı ifade edilmek için kullanılmıştır. Buradan âşığın farklı bağlamlarda -aynı anlamda olsalar dahi- farklı sözcükler tercih edebildiği anlaşılmaktadır.

n'idelüm ger göñülüme ***yaġısın***
çünki sen işbu gözümüñ yaġısın (Ergin, 1980: 53)

Savaş ve Türleri

Kadı Burhaneddin Divanı'nda savaş anlamında üç sözcük tespit edilmiştir: Far. *ceng* dokuz, T. *sancış* bir, T. *savaş* iki beyitte belirlenmiştir.

Sancış, *sanç*- fiilinden *-ış* fiilden isim yapım ekiyle (Gülsevin, 2007: 135) türetilmiştir. *Sanç*- fiili Bilge Kağan, Kül Tigin, Tonyukuk abidelerinde tanıklanmış, dizinde "mızraklamak" anlamı verilmiştir (Ercilasun, 2016: 705). *Dîvânu Lugâti't-Türk* dizininde iki ayrı sanç- maddelenmiştir; birincisine "düşman vb.lerini bozguna uğratmak", ikincisine "bıçak vb. bir şey batırmak, saplamak" anlamı verilmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 802). Kâşgarlı Mahmut birinci madde için *beg yaġısın sançdı* "Bey düşmanını bozguna uğrattı." cümlesini örnek olarak vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 522). Eski Oğuz Türkçesi için *Tarama Sözlüğü*'nün *sancış* "savaş" maddesinin tanıklarından biri de Kadı Burhaneddin'in aşağıdaki beyitidir.

yāruñ yine bizüm ile şıltaġı neyimiş
ĥūnī gözinüñ ***sancışa*** *yasaġı [neyimiş]* (Ergin, 1980: 229; TAS, 1995: 3299)

Savaş sözcüğü bir yerde *savaş yaraġı* "savaş aleti" biçiminde bir belirtisiz ad tamlaması içerisinde yer almıştır: *ḳurmış gözi ḳaşın u savaş yaraġı itmiş* (Ergin, 1980: 157). Sevgilinin gözü, kaşını kurup bir savaş aleti, yani "yay" yapmıştır.

Savaş anlamında kullanım sıklığı en yüksek sözcük Far. *ceng*dir. Gazellerde sevgili ve âşık sürekli bir savaş hâlindedir. Daha doğru bir ifadeyle sevgili âşığa sürekli hücum etmekte, saldırmaktadır. Sevgili, yay kaşını kurmuş; gözleri, okları gezlemiş ve savaşa hazır duruma gelmişlerdir.

ḳurdı ḳaşı yayını vü gezledi gözi oĥ
meger ki bu türkīleri ol ***cenge*** *getürdi* (Ergin, 1980: 15)

Âşık, bu savaş hâlinden memnundur hatta binlerce barışı bu savaşın devam etmesi için feda etmeye hazırdır. Savaş anlamına gelen bu üç sözcüğün karşıt anlamlısı bir sözcük belirlenmiştir: Ar. *sulḥ*. *Divan*'da üç yerde tespit edilmiştir.

gözüñ bizüm ile ḳo ***ceng*** *eylesün n'ola*
hezār ***sulḥ*** *fidā ḳıluram bu* ***cenge*** *[begüm]* (Ergin, 1980: 388)

Ar. *fetḥ* hem "açılma" hem de askerî olarak "ele geçirme" anlamlarıyla metinde toplam on iki yerde belirlenmiştir. Simali Kalesi'nin fethini anlatan beyitte de yer almaktadır.

n'ola eger fetḥ oldıyise bize ***sımalu***
ki görmemiş ola göz ḫūbı işbu sīmālu (Ergin, 1980: 96)

Bir toprağı, ülkeyi ele geçirmek anlamında *al*- fiili de kullanılmıştır.

otañuzdan çıḫıban ḳara ḳılıç
düşmenden köp illeri ***alısardur*** (Ergin, 1980: 524)

Akın, "düşmanı tedirgin etme, ve yıldırma maksadıyla yapılan, baskın şeklinde akarcasına süratli süvari hücumu ve düşman topraklarında yapılan talan" demektir (Ayverdi, 2010: 29). Sözcük metinde *aòın* biçimiyle ve sekiz yerde tespit edilmiştir.

Sevgili, sevgilinin güzellik unsurları âşığa, âşığın gönlüne sürekli saldırmaktadır. Şair bunu çeşitli benzetmelerle anlatmıştır.

Sevgilinin saçlarının âşığın gönlünü yağmalaması, kâfirlerin Kudüs'e akın etmesine benzetilmiştir.

göñüli ġāret itdi cādū zülfi
sanasın ḳudse ***aĥın itdi*** *küffār* (Ergin, 1980: 170)

Sevgilinin gözlerinin âşığın gönlüne akın etmesi, kaplan yavrularının koyun sürüsüne saldırmasına benzetilmiştir. Bu beyitte *aḫ-* ve *aḫın it-* fiilleri aynı anlamda kullanılmıştır. Metinde aò- > aòın (it-) > aòıncı gelişimi işlek bir surette takip edilebilmektedir.

göñülüme gözlerüñ şol resm ile ***aĥarlar***
ki ḳaplan enükleri ***aĥın ide*** *ḳoynuma* (Ergin, 1980: 211)

Bas- fiilinin metindeki anlamlarından biri de "ansızın saldırmak, gafil avlamak, bir yere baskın yapmak"tır (Ayverdi, 2010: 116). Bunun askerî bir baskın oluşu fiilin bu anlamıyla geçtiği tek yerdeki *düşmeni bas-* ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.

düşmeni *ḥaḳa sıġınup* ***basaruz***
sāḳī tīz ṭut ṣun bize ṭolu ayaĥ (Ergin, 1980: 531)

Kırmak, *Tarama Sözlüğü*'nde "öldürmek, yok etmek, imha etmek, tenkil etmek" şeklinde anlamlandırılmıştır (TAS, 1995: 2511). *Divan*'daki örneklerinden biri *yaġı ḳır-* şeklinde ve "düşmanı imha etmek, yok etmek" anlamındadır. Söz konusu beyitte sevgilinin gözleri "düşmanı yok etmek amacıyla kullanılan" *top*a benzetilmiştir ve ona benzer başka bir yol yoktur, kimse bulamaz.

cādūlar oĥlar u sücü viriben esridür
kim bula gözleri gibi top ***yaġı ḳırmaġa*** (Ergin, 1980: 329)

Avlamak, "bir av hayvanını ölü veya diri olarak ele geçirmek, yakalamak" anlamındadır (Ayverdi, 2010: 87). Tam bir askerî terim olarak olmasa da Kadı Burhaneddin *avlaş-* fiilini av - avcı metaforunu içinde kullanmıştır. *Erenler*, Kadı Burhaneddin'in askerleri avcı, düşman avdır ve *erenler düşmenleri avlaşurlar* (Ergin, 1980: 530).

Yağma, "akıncıların düşman topraklarına yaptıkları baskın, çapul" demektir (TS, 1988: 2364). Bu anlamda metinde üç sözcük belirlenmiştir: Ar. *ġāret*, Far. *yaġma*, T. *talan*. *Ġāret* dokuz, *yaġma* iki, *talan* bir yerde tespit edilmiştir.

Diğer savaş yöntemlerinde olduğu gibi yağma konusunda da sevgili âşığa akın etmekte, saldırmaktadır. Aşağıdaki beyitte gece vakti sevgilinin hayali âşığın gönlüne gelse Amasiye'de olana benzer bir yağma olacağı ifade edilmiştir. Kadı Burhaneddin'in kendisinin yaşadığı olaylara eserinde yer vermesine dayanılarak burada işaret edilen Amasiye yağmasının tarihte gerçekten yaşanmış bir olayı anlattığı düşünülebilir.

dün içre gelseyidi göñlüme ĥayāli anuñ
Amāsiye gibi cānumda ***ġāret*** *olayidi* (Ergin, 1980: 63)

Talan sözcüğünü Steingass, Farsça olarak kaydetmiştir (2005: 276). Aynı şekilde Kanar da sözcüğün kökenini Farsça olarak belirtmiştir (2011: 1242). Doerfer, sözcüğe "Yeni

Farsçadaki Türkçe unsurlar" listesinde yer vermiş ve Gabain'i (1950: 124) tanık gösterek *tala-* fiilinden türeme olduğunu ifade etmiştir (1965, 544). Söz konusu *tala-* fiili Kadı Burhaneddin Divanı'nda işlek olarak yer almaktadır. *tala-* > *talan* türemesi metinle tanıklatılabilmektedir. *Divan*'da *tala-* ile eş anlamı olarak kullanılan diğer sözcükler yaġmala- ve ḳaraḳla- ~ ḳaraḫla- fiilleridir.

taladı *gözleri göñülüm evin*
ḳılur kirpükleri cānumı ġāret (Ergin, 1980: 63)

Arapça kökenli *gaza*, "İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan savaş, kutsal savaş" anlamındadır (TS, 1988: 820). *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda da bu anlama uygun olarak kullanılmıştır. İki yerde tespit edilmiştir. Sevgilinin saçları kâfirdir, İslam'a sataşmıştır. Şair Gürcü ve Abhazlara karşı gaza etmek istemektedir.

gīsūsı ki kāfir durur İslām'a ṭolaşdı
ḳılmaġa ġazā *Gürci vü Abĥaz ele girse* (Ergin, 1980: 490)

Şebîhûn, Farsça birleşik bir yapıdır. Şeb "gece" (Kanar, 2016: 860), hûn "kan" demektir (Kanar, 2016: 622). Şebîhûn ise "gece baskını" anlamına gelmektedir (Kanar, 2016: 863). Sözcük, *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda geçtiği her iki yerde de *şebīḫūn ḳıl-* şeklinde birleşik fiil olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte, sevgilinin saçlarının kâfir ordusunu tanzim edip İslam ordusuna gece baskını yaptığı anlatılmaktadır.

yaṣamış gīsūsı kāfir çerisin

şebīĥūn ḳılur *islāma bu gice* (Ergin, 1980: 105)

Sonuç

Kadı Burhaneddin Divanı'nda *at, esb* "at", *feres* "at"; *oḫ* "ok", *ḫadeng* "ok", *sehm* "ok", *tīr* "ok"; *demren* "temren", *sinān* "temren"; *gez*; *ya* "yay", *yay, çerḫa* "yay"; *umaç* "hedef", *nişāne* "hedef"; *kīş* "okluk; *ḳılıç, şemşīr* "kılıç", *tīġ* "kılıç"; *ḫançer*; *teber* "savaş baltası"; *nīze* "mızrak"; *mancınıḳ*; *top* gibi silah ve teçhizat sözcükleri belirlenmiştir. Bazı kavramlar için dört farklı sözcüğün kullanılması divanın söz varlığının genişliği, şairin eğitim düzeyi hakkında fikir vermektedir.

Top sözcüğüne dönem için hazırlanan sözlüklerde genellikle "bütün, büsbütün, bütünüyle, toptan hep" anlamları verilmiştir. *Kadı Burhaneddin Divanı*'nda "mancınık mermisi" anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün anlamlarına bu manası da eklenmelidir. Daha sonraki dönemlerde sözcüğe "gülle veya şarapnel atan büyük, ateşli silah" anlamı parça - bütün ilişkisiyle ad aktarması yoluyla eklenmiş olmalıdır.

Divan'da *cebe, cevşen, zirh, ḳalḫan, siper* gibi savunma giyim ve araçları tespit edilmiştir. Bu sözcükler genellikle sevgilinin şiddeti karşısındaki yetersizlikleri yönüyle kullanılmıştır. Sevgili bir ordu gibi donanımlı, kuvvetli ve saldırgandır. Âşık, bu aletleri kullansa da hiçbir işe yaramaz.

Divan'da tespit edilen savaş yapı ve mekanları *bārū*, *burc*, *ḥıṣn*, *ḥiṣār*, *Toḳat ḳalʿası, Sımalu (Kalesi), maʿreke*'dir. Söz konusu sözcüklerin tamamının Arapça ve Farsçadan ödünçleme olmaları dikkati çekmektedir. Tarihselden moderne askerî ve savaşçı özellikleriyle ön plana çıkmış bir milletin dilinin bu kavram alanına giren sözcükleri ödünçleme yoluyla temin etmiş olması Türkçenin ortaya çıktığı dönem, coğrafya ve Türklerin o dönemdeki yaşam biçimleri olan konargöçerlik ile ilgili olmalıdır.

Divan'da "asker" anlamında yedi sözcük belirlenmiştir: *ceyş*, *cünd*, *çeri*, *er*, *eren*, *leşker*, *sipāh*. Tek bir kavram alanı için bu derecede farklı sözcüğün kullanılması söz varlığının

zengiliği açısından dikkat çekicidir. Eserde bunlardan başka görevlerine göre ayrılmış olan *aḫıncı*, *ʿases*, *ḳaravul*, *cāsuṣ*, *atıcı*, *oḫçı*, *tīrendāz*, *atlu*, *süvār*, *şehsüvār*, *yeksüvār*, *yayaḳ*, *piyāde*, *ḳaraḫçı*, *çavuş* sözcükleri de kullanılmıştır.

Askerî bir birliği ifade eden iki sözcük tespit edilmiştir: *bölük*, *ḳoşun*. *Divan*'da ordu ya da ordu birlikleri sevgilinin saçlarının benzetileni olarak kullanılmıştır. Bu iki sözcük de bu bağlamda kullanılmıştır.

Divan'da askerlikle ilgili *şehīd*, *ġāzī*, *muẓaffer*, *mücāhid* gibi olumlu sıfatlar kullanılmıştır. Bu sözcükler İslam dini ile de ilgilidir. Türkçede dinî kavramlar için Türkçe kökenli sözcükler türetilse dahi tarihî süreçte Türkçe sözcüklerin yerini ödünçleme sözcüklerin alması durumu burada da söz konusudur. On dördüncü yüzyılda övgü için kullanılan bu sözcükler bugün de unutulmamıştır. Şehitlik ve gazilik bugün de Türkçede çok olumlu anlamda kullanılmaya devam etmektedir. Muzaffer ve Mücahit de kişi adı olarak sık sık kullanılmaktadır.

Düşman anlamında *ʿadū*, *aʿdā*, *düşmen*, *yaġı* sözcükleri belirlenmiştir. Eserde düşmanlık çeşitli bağlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan biri sevgili ile âşık arasındaki düşmanlıktır. Sevgili, âşığa düşmandır ve sık sık ona saldırmaktadır. İkinci durum ise askerî anlamda düşmanlıktır. Bu kullanım daha çok Kadı Burhaneddin'in tuyuğlarında görülür. Düşman ili askeri harekât yapılması ve alınması gereken topraklardır. Üçüncü bağlam ise satranç oyunudur. Genellikle satranç terimleri askerî terimlerle yakınlık gösterir ve Divan'da satranç oyunundaki rakip düşmandır.

Divan'da "savaş" anlamında *ceng*, *sancış*, *savaş* sözcükleri belirlenmiştir. Bunlardan başka savaşla ilgili olarak *fetḥ*, *ġazā*, *al-*, *aḫ-*, *bas-*, *aḫın*, *yaġı ḳır-*, *tala-*, *yaġma*, *ġāret*, *talan*, *şebīḫūn* sözcükleri belirlenmiştir.

Kısaltmalar

Ar. → Arapça

Far. → Farsça

Moğ. → Moğolca

T. → Türkçe

TAS → Tarama Sözlüğü

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesi'nden Türkiye Türkçesine Büyük Sözlük*, İstanbul: Beşir Yayınevi.

Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitapevi.

Alpaslan, A. (1977). *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Arat, R. R. (2005). *Kutadgu Bilig I*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayımları.

Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk I-IV*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Clarendon Press.

Dankoff, R. ve Kelly, J. (1985). *Compendium Of The Turkic Dialects - Díwàn Lugàt At-Turk III*, Harvard University Office of the University Publisher.

Demirbağ, Ö. (2011). *Kadı Burhânettin ve Şiiri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Deorfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH.

Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu Ziyat (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı,* İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kadı Burhaneddin Ahmed (2020). *Kadı Burhaneddin Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kanar, M. (2009). *Arapça - Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

Kanar, M. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.

Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça - Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say Yayınları.

Kaymaz, Z. (2021). "Kadı Burhaneddin Divanındaki Bir Gazel Üzerine", *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi,* 7 (12), ss. 141-150.

Kırbıyık, M. (2018). "Kadı Burhaneddin'in Şiirlerinde Savaş ile İlgili Hususlar", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi,* 3, ss. 155-177.

Onay, A. T. (2021). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü - Eski Türk Edebiyatınza Mazmunlar ve İzahı,* (Haz. Cemal Kurnaz), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian - English Dictionary*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tarama Sözlüğü I-VIII (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Timurtaş, F. K. (2012). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Topaloğlu, A. (2014). *Türkçe Sözlük - Güzel Türkçenin Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Türkçe Sözlük 1-2 (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yontar, M. H. (1995). "Kadı Burhâneddin Dîvânının Tahlîli", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Edirne.

Zülfe, Ö. (2011). *Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

DOĞU TÜRKÇESİNDE KAVRAM ALANI OLARAK 'ASKERLİK': *ZAFER-NÂME-İ EMİR TEMÜR* ÖRNEĞİ

Emine TEMEL ALEMDAR*

Giriş

Türklerde askerî teşkilat ile geleneğin köklü devlet yapılanmasının askerî temeller üzerine kurulmuş olması; Türk dilinin tarihî ve çağdaş lehçelerinin söz varlığında, askerlik ile ilgili terimlerin mevcudiyetini de arttırmıştır. İlk örneklerini Köktürkçe Dönemi'nde (6-9. yüzyıl) tespit ettiğimiz (Orkun: 1994) bu askerî kavramların Türk dilinin söz varlığına katkısı oldukça geniştir. Eski Türkler, konargöçer yaşam tarzını benimsedikleri dönemde, bozkır kültürünün bir sonucu olarak çetin kış şartlarında ve doğayla iç içe yaşamışlardır. Bu yüzden doğada karşılaşılacak her türlü olumsuz duruma karşı kendilerini savunacak şekilde bir askerî teşkilat düzeni oluşturmak zorunda kalmışlardır. Böylesi bir coğrafyada hayatta kalabilmek için sürekli toplu bir şekilde hareket etmek ve sistemli bir idari ve sosyal düzene sahip olmak gerekiyordu. İşte Türklerde yer alan ordu - millet anlayışının neticesi olarak Türk dilinin söz varlığında da asker, ordu, rütbe, savaş vb. ile ilgili pek çok kavram türemiştir.

Bu çalışmada Emir Timür'ün siyasi hayatı ile seferlerini anlatan ve klasik dönem Doğu Türkçesinde (16. yüzyılın ilk çeyreği) kaleme alınmış olan *Zafer-nâme-i Emir Temür* adlı eser, kullanılan askerlik terimleri bağlamında tematik sınıflandırmaya tabi tutulmak suretiyle incelenmeye çalışılacaktır. Öncelikle konargöçer Türklerde ordu teşkilatının sahip olduğu temel özelliklerden genel hatlarıyla bahsedilecek ardından Emir Timür'ün askerî vasfı üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise tespit edilen askerî terimlerin kelime anlamı ve kapsadığı kavram alanı çizilerek Timürlü Devleti'nin askerî teşkilat düzeni ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Konargöçer Türklerde Ordu - Millet Anlayışı

Türk ordusunun temeli onlu sisteme dayanmaktadır. İlk onlu sistem MÖ 209 yılında, fetihleri ve teşkilatçılığıyla Çin kaynaklarında da nam salan Asya Hun hükümdarı Mete Han zamanında getirilmiştir (Kafesoğlu, 1987: 71). Bu onlu sistem sayesinde devletin sevk ve idaresi en üst seviyede sağlanmış ve ordu-millet birlikteliği de aynı düzen içerisinde sürüp gitmiştir. Öyle ki konargöçer toplumlar ihtiyaçlarını karşılamak üzere sürekli yer değiştirmişlerdir. Fakat bu değişimler gelişigüzel şekilde yapılmamıştır. Yaylak ve kışlak adı verilen mekânlar arasında, oldukça sağlıklı ve güvenli bir şekilde gerçekleştirilen bu göç faaliyetleri, askerî düzeni de beraberinde getirmiştir.

Her toplumun üyesi aynı zamanda bir askerdi. Ordu, bir halk ve halk da bir ordu düzeni ve disiplininde yaşardı (Ögel, 1971: 109). Yani Türk devletinde askerî - sivil teşkilat, birbirine bağlı 10'lu, 100'lü, 1000'li gruplar hâlinde çalışan görevlilerin meydana getirdiği müstakil bir yapı olarak görünüyordu. Bu durum da sivil halka "askerî disiplin" sağlıyordu (Baykara, 2001: 283).

Eski Türklerde ordu, süvarilerden oluşuyor ve devletin birincil savunma gücünü meydana getiriyordu. Konargöçer kültürün en doğal hayat tarzını oluşturan bu askerî düzen, Türklerin eğlence anlayışları ve spor faaliyetlerine kadar etki ediyordu (Kafesoğlu, 1987: 70-71; Kafesoğlu, 1998: 281-287; Gömeç, 2006: 75).

* Arş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, emine.temel@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5575-8615.

Yaşayabilmenin sırrı savaşta, çaresi ise askerlikteydi (İlhan, 1990: 325). Savaş, Türk milleti ve ordusu için adeta sanat hâlini almış ve hayatlarının her alanına sirayet etmişti. Hayatlarını ordu kurallarına göre düzenlemek ve hayata bakış açılarını askerî yapıya göre belirlemek mecburiyetinde olan Türkler, bu dünya görüşlerini edebî dillerine de yansıtmışlardı. Bu bağlamda Türk dilinin bilinen en eski metni olan Köktürk Yazıtları'ndan (8. yüzyıl) itibaren pek çok askerî terimle karşılaşmaktayız. Örneğin; "ordu ve ordu sevk et-" anlamlarını karşılamak üzere ilk olarak *sü* ve *süle-* terimleri kullanılmıştır. Tonyukuk ve Kül Tigin Yazıtları'ndan tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

Üçegün ḳabışıp ***süle****lim* (T I D/4) "Üçümüz buluşup **ordu yürütelim**." (Ercilasun, 2016: 605).

Sü *yorıtdım* (T I K/1) "**Ordu** yürüttüm." (Ercilasun, 2016: 609).

Teŋ͡gri küç birtük üçün ḳaŋ͡gım ḳaġan süsi böri teg ermiş; yaġısı ḳony teg ermiş. İlgerü, ḳurıġaru sülep ti[r]miş ḳubratmış. (KT D/12)

"Tanrı güç verdiği için babam kağanın [ordusundaki] *askerleri* kurt gibi imiş, düşmanı [ise] koyun gibi imiş. Doğuya batıya *ordu yürütüp* [Türkleri] derleyip toplamış." (Ercilasun, 2016: 512-513)

Komutan Olarak Emir Timür

Çinggis Han (1206-1227) ölmeden önce Türk - Moğol Devleti'ni dört oğlu arasında paylaştırmış ve Doğu Türkistan'dan Mâveraünnehir'e kadar olan bölgeyi ikinci oğlu Çağatay'a (1227-1242) vermiştir. 1370-1506 yıllarında ise Mâveraünnehir, Çağatay hanlarının idaresinden çıkarak Barlas emiri Timür Beg ve oğullarının idaresine geçmiştir (Togan, 1981: 63; Temir, 2002: 416-421). Emir Timür (1336-1405), 9 Nisan 1370 tarihinde miras aldığı ve Çinggis Han tarafından 1206 yılında kurulan Türk - Moğol Devleti'nin dört aslî hanlarından biri olan Çağatay Hanlığı'nın (Alışık, 2016: 281) hâkimiyet alanını, Semerkant merkezliğinde kurmuş olduğu Timürlü Devleti olarak Kafkaslar, Doğu Anadolu, Fırat'ın doğusu, Hazar Denizi'nin kuzeyinden günümüz Doğu Türkistan sınırları, Himalayalar, Delhi'den Moskova'ya ve Orta Asya'nın Tiyen Şan dağlarından Anadolu'nun Toroslarına kadar genişletmiştir (Roemer, 1986: 42-97; Manz, 2017: 15; Roux, 2008: 31-32; Aka, 2017: 11).

14. yüzyılın ikinci yarısının sonları ile 20. yüzyılda Avrasya coğrafyasının büyük bir kısmına nam salan Emir Timür'ün siyasî başarısının temelinde, sadece güçlü bir hükümdar veya devlet adamı olması değil aynı zamanda cesur ve savaşçı bir komutan olmasının da önemli bir etkisi bulunmaktaydı (Yüksel, 2010: 359). Emir Timür savaşta kullandığı stratejilerle hem taarruz hem de savunma taktiklerini başarıyla yönetmiş bir askerdi. O, kaç kişilik ordu ile düşmana karşı nasıl savaşılacağını bildiği için her zaman gerektiği kadar güç ve savunma ile saldırıya geçmek gerektiğini söyler ve ona göre hareket ederdi. Aksi hâlde fazla askerin ordu için hem beslenme hem de barınma gibi ihtiyaçlarının karşılanması açısından yük teşkil edeceğini düşünürdü (Lamb, 2009: 157). Ordunun hep bir adım önünden giden, hem savaştan önce hem de savaş esnasında keşif yapılmasına önem veren ve en zor mücadeleleri bile galibiyetle sonlandıran Emir Timür, ileri görüşlü ve tedbiri elden bırakmayan bir komutandı (Şakirov ve Aslan, 2010: 23-25; Buryakov, 2002: 926).

Türk - Moğol devlet geleneğini ve askerî teşkilat yapısını devam ettiren Emir Timür Dönemi'nde de askerî düzen Asya Hunları'ndan beri kullanılagelen onlu sisteme dayanıyordu. Ordu *tümen* (on bin), *hezare* (binlik) ve *koşun*lardan (yüzlük) meydana gelen bir işleyişe sahipti.

Zafer-nâme-i Emir Temür'de Öne Çıkan Askerlik Terimleri

15. yüzyılın en güçlü siyasi ve askerî otoritesi olan hükümdar, hayatı boyunca başarılı bir şekilde savaşmış olan güçlü bir komutan ve kurduğu Türk devleti ile Horasan'dan

Hindistan'a Bağdat'tan Kırım ve Moskova'ya kadar geniş bir coğrafyaya hükmetmiş olan Emir Timür'ün askerî hayatı, idari faaliyetleri ve siyasi ilişkileri hakkında en muteber bilgilere sahip olan kaynakları "zafer-nâmeler" oluşturmaktadır. Bu çalışmaya kaynak olarak seçilen eser de Şerafe'd-dîn 'Alî Yezdî'nin 1424 yılında Farsça olarak kaleme aldığı *Zafer-nâme*'nin Muhammed Ali İbn Derviş Ali Buhâri tarafından 16. yüzyılın ilk çeyreğinde (1510-1531) Doğu Türkçesine yapılan tercümesi ve bu tercümenin de Ayşe Kik tarafından doktora tezi olarak ortaya konulmuş müstakil çalışmasıdır.

İncelenen *Zafer-nâme* tercümesi, Nuruosmaniye Kütüphanesinde 2797 numarasıyla kayıtlı olup 319 varak ve 19 satırdan oluşmaktadır (Kik, 2014: 13). Bu çalışmada, *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de yer alan askerlik terimleri hem kökenleri hem de anlamları itibariyle incelenecek ardından kullanım sıklığı bakımından öne çıkan kelimelerden dikkat çekici örnekler sunulacaktır. Askerlik teriminin kavram alanını oluşturan diğer kelimelerden ise sadece isim olarak bahsedilecektir.

Kavram Alanı Olarak "Ordu, Asker"

Eski Türkçede "kağan otağının bulunduğu yer", "saray", "hükümdar çadırı" (a royal residence that is "palace" or "royal camp") anlamlarında kullanılan *ordu* kelimesi 15. yüzyıl itibariyle zamanla "askerî kamp", "askerî güç", "askerî teşkilat" anlamlarını kazanmış ve askerî terim olarak kullanılmaya başlamıştır (Clauson, 1972: 203). Timürlü ordusu, askerî sistem bakımından esas itibariyle Çingiz Han ordusunun daha gelişmiş ve olgunlaşmış bir şeklinden ibarettir (Yakubovskiy, 1976: 233). Deneyimli ve yetenekli bir komutan olan Emir Timür, güçlü ve farklı birimlerden oluşan bir ordu kurabilmek için dönemin teknolojik ve askerî buluşlarından da yararlanmayı bilmiştir (Buryakov, 2002: 928).

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "ordu" anlamında beş kelime kullanılmaktadır. Arapça kökenli *ḫeyl* (Kanar, 2009: 853) ile Farsça kökenli *sipāh* ve *leşker* (Kanar, 2016: 782, 1200) kelimelerinin yanında esas olarak "ordu" kelimesi çoğunlukla *çérig* akabinde *ordu* terimleriyle karşılanmıştır. İncelenen metinde sıklıkla "ordu" anlamında kullanılan *çérig* kelimesi Eski Türkçede öncelikli olarak ordudan daha kısıtlı ve dar bir kavramı; "bölük, takım" kelimesini karşılamak için kullanılmıştır (Clauson, 1972: 428b-429a). Bu metinde ise terim, hem "ordu" hem de "asker" anlamını içerecek bir kavram dairesinde yer almaktadır:

Ṣāḥib-Ḳırān'nıng͡ çérigi manṣūr bolup kāfirlerdin köp kişi öldürdiler. (188a/18)

Yukarıdaki cümlede "ordu" anlamıyla yer alan *çérig* kelimesi, aşağıdaki cümlede "ordudaki askerler" anlamına karşılık gelecek şekilde kullanılmaktadır:

Ṣāḥib-Ḳırān, Ḥācı-Tarḫan şehridin kéltür mālnı çérigge üleştürdi. (191b/4)

Basa fermān étti kim: "Ordu Aḳşehir'ġa barġay."(275a/8)

İncelenen metinde ayrıca "asker" kelimesinin çoğul biçimini karşılamak üzere Arapça kökenli *ʿasākir* terimi yer almaktadır (Kanar, 2009: 1256).

Eski Türklerde ordu atlı birliklerden (*atlıġ / atlıḳ*) oluşmaktaydı. Yaya olarak görev alan piyadelerin (*yayaḳ, piyāde*) sayısı ise daha azdı (Kafesoğlu, 1987: 70). Emir Timür'ün ordusunda ise süvari birliklerin yanında piyade kuvvetlerin rolü oldukça büyüktü. Piyade askerler genel olarak köylü ve esnaf arasından seçilirdi (Yakubovskiy, 1976: 234-235). Piyadeler, süvarilerin önüne yerleştirilerek uzaktan atılan oklar karşısında siper olur ve düşman saldırılarının yavaşlamasını sağlardı (Buryakov, 2002: 928). Eski Türkçede *yadaġ* şeklinde karşımıza çıkan bu kelime (Clauson, 1972: 887a) incelenen metinde, söz içinde d>d̲>y ses değişimine uğrayarak *yayaḳ / yayaġ* olarak yer almaktadır:

Andın soŋg, bégleri bile kiŋgeşti érse alar dédiler kim: "Turan vilāyetiniŋg çérigi asru köp-turur ve biziniŋg çérigimiz tört miŋg atlıḳ ve on béş miŋg yayaḳ turur." (7b/1)

Askerlikte "düzenlemek, sıraya koymak, düzeltmeler yapmak" anlamlarına gelen ve Clauson'un 13-14. yüzyıldan sonra Türk lehçelerine girmiş ve aslen Moğolca olduğunu belirttiği *casa-* (зacax) fiil kökünden, (Lessing, 1960: 1039a, 1040b; Clauson, 1972: 974a) fiilden isim yapan *-l* eki ile türetilmiş olan "sıra; bölük" (Courteille, 1870: 525), "saf, alay" (Barutcu Özönder, 1996: 47), "askerî dizi, sıra" (Thackston, III, 1993: 857), "saf, dizi" (Kúnos, 1902: 101), "savaş düzeni" (Doerfer, IV, 1975: 82-92; (Hiyavi, 1995: 340; Ármin, 1862: 102, Vámbéry, 1867: 347) anlamlarındaki *yasal / yesel* (зacaл) terimi yer almaktadır.

İncelenen metinde *yasal / yesel* olarak karşımıza çıkan bu kelimenin aşağıdaki örnekte, cümledeki anlamı kuvvetlendirmek ve vurgulamak amacıyla yakın anlama gelen Arapça kökenli *ṣaf* kelimesi ile (Kanar, 2019: 1146) birlikte kullanıldığını görüyoruz:

Basa ékki çérig yasallar ve ṣaflar tartıp uruştılar. (223a/12)

Metinde *yasal* kelimesinin *baġla-* ve *tart-* fiilleriyle birlikte birleşik fiil grubu şeklindeki ve "düşmana karşı savaş düzeni oluşturmak, savaş düzeni kurmak" anlamlarındaki kullanımları da yer almaktadır:

Öŋg ḳol ve sol ḳoldaki şehzādeler ve bégler barça atlanıp yasal tartıp yéryüzini çérip tutup düşmanġa teveccüh ḳılıp yorıdılar. (204b/15)

Kavram Alanı Olarak "Askerî Görevliler"

Askerî Memurlar: Muhafız / Nöbetçi

Kafesoğlu'nun Thomsen'den beri "düzene koymak, tanzim etmek, icra etmek" şeklinde anlamlandırıldığını belirttiği Moğolca *yasa-* fiil kökünden, (Kafesoğlu, 1998: 247; Thomsen, 1896: 113, 164) yine Moğolca kökenli fiilden isim yapan *-ġul* ekinin Doğu Türkçesindeki *-avul* allamorfuyla türetilen *yasavul* kelimesi; çeşitli kaynaklarda "muhafız, yasak vergisi alan yasak memuru, emir subayı, hanın hassa alayı" (Barutcu Özönder, 1996: 40, 43), "muhafaza memuru" (Kúnos, 1902: 102); "icra memuru, kâhya" (Courteille, 1870: 526); "yolun muhafazasına memur alay çavuşu" (Sami, II, 1317: 1548c); "yaver, hükümdarlık fermanlarının takipçisi, emir subayı" (Doerfer, IV, 1975: 166-172) gibi anlamlarda yer alan bir diğer askerî terimdir.

Emir Timür'ün, "Saltanat Sarayında Oturma ve Yer Alma" başlıklı tüzüğünde yasavulbaşısının taht ayağı önünde, özel yasavulun ise büyük çadır kapısının yanında, taht payesinin önünde dik durmasını emretmesi yasavullara ayrıca bir önem verdiğini göstermektedir. Emir Timür döneminde nadir bahsedilen, *Düsturü'l-Kâtib'*te ise dikkat çekilen yasavulların görevlerinden biri asker kafilelerinin kaydını tutmak, emir ve askerleri rütbelerine göre yerleştirmektir. Kurultaylarda iaşe işlerinden de sorumlu olan yasavullar, aynı zamanda Gürcü kalesinin fethinde saldırı emri için davullara vurma işini de üstlenmişlerdir (Manz, 2017: 316-317). Timürlü Devleti'nin hem idari hem de askerî hizmetinde görev alan yasavullar, emri altında olduğu hükümdarın daima yanında yer alır ve herhangi bir saldırı karşısında hükümdarı sürekli korur ve kollardı (Aka, 2017: 162). Hükümdarın can güvenliğinden birinci derecede sorumlu olan memurlar, yasavullardı. Timürlü Devleti'nde muhafaza hizmetinden sorumlu olan *yasavulluk* makamı *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "yol muhafızlığı; yol muhafızı" anlamlarıyla yer almaktadır:

Ve yasavullar éger yügeni altun atlarġa minip éliglerige altundın gürzler alıp yasavulluḳ ḳılur érdiler. (167a/18-19)

Timürlü ordusunda muhafızlık görevinde bulunan bir diğer makamın adı *kütval'*liktir. "Kale" anlamındaki Hintçe kökenli *kōt* ile "kumandan, muhafız, bekçi" anlamındaki *vālā*

kelimesinin birleşmesi suretiyle meydana gelen *kütval*, "muhafız, kale dizdarı" anlamlarına karşılık gelmektedir (Doerfer, III, 1967: 618-621). Kalede bulunan kadı, müezzin, hatip, naip gibi kişilerin amiri olan *kütval'*ler, "kalede yaşayanların güvenliğini ve huzurunu sağlamak, nöbet tutan muhafızların nöbetlerini kontrol etmek, gerekli savunma önlemlerini almak, kaleye yapılan giriş - çıkışları kontrol etmek"ten sorumlu memurlardı (Kesik, 2011: 50-51). Bunun yanı sıra "ev ve çarşıların kaydını tutmak, şehirde istihbarat sistemi oluşturmak, basılan sahte paraları tespit edip toplamak" gibi görevlere de sahip olan *kütval'*ler (İzgi, 2002: 503-504), incelenen bu metinde "kale muhafızı, nöbetçi" anlamıyla yer almaktadır:

Ve ol ḳalʿada Sulṭān-Ebū-İsḥāḳ'ḳa taʿalluḳ Kūderz atlıḳ bir kişi kütvāl érdi, bu ḳıṣṣanı éşitip ḳalʿanıng̣ berkligige ḳalʿanı berkittiler. (151a/15)

Bizdār kütval kim ḳalʿanıng̣ ulugı érdi żarūretdin dervāzeni açıp çıḳtı. (245b/7)

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de kavram alanı "muhafız, nöbetçi" olarak tanımlayabileceğimiz diğer askerî terimler ise şunlardır: "Kapıcı, muhafız" anlamlarında Farsça kökenli *der-bān* (Kanar, 2016: 638), "hazine muhafızı, hazinedar" anlamında Arapça kökenli *ḫāzin* ve "muhafız alayı" anlamında Arapça kökenli *mevkib* (Kanar, 2009: 792, 1696).

Askerî Memurlar: Haberci, Kılavuz

Emir Timür, asker toplamak için hususi olarak bazı askerî memurları görevlendirir onlara geniş yetkiler verirdi. *Tavācı* denilen bu görevliler, savaş zamanında, birliklerin durumu hakkında Emir Timür'e rapor verir aynı şekilde Emir Timür'ün emirlerini de tümen, hezare ve koşun emirlerine iletirlerdi (Yakubovskiy, 1975: 235). "Sayı, adet, rakam" anlamlarındaki Moğolca kökenli *toġa(n)* (тоо) kelimesinden (Lessing, 1960: 813a) isimden isim yapan *-çı* eki ile türetilmiş olan bu askerî terim, "tellal, muhbir, čarči" (Kúnos, 1902: 184), "asker toplama müfettişi, deveye binmiş ulak, haberci" (Courteille, 1870: 219), "asker müfettişi" (Thackston, III, 1993: 863) anlamlarında kullanılmaktadır.

Emir Timür, ordu teşkilatında askerî birliğin verilen süre içerisinde toplanması görevinden tavacıları sorumlu tutmuştur. Asker devşirmekten sorumlu bir askerî müfettiş olan tavacıların bu makamı, genellikle Emir Timür'ün maiyetinde olanlara verilirdi (Manz, 2017: 219, 307). Tavacılar yanlarına askerlerin sayısını gösteren "san" adlı bir cetvel alarak Türk ve Tacik vilayet ve kabilelerinden piyade ve süvari asker toplamaya çıkarlardı. Bunun yanı sıra tavacılar sefer zamanlarında sürek avları da düzenler, ordudaki emirler arasında görev dağılımı yapar, şölen hazırlıklarına yardım eder ve başarılı savaşlardan sonra askerlere ganimet dağıtılmasında bizzat görev alırlardı (Yakubovskiy, 1975: 235-237).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de *tavacı* terimi "asker müfettişi" anlamının yanında, özel isimlerden sonra gelerek unvan bildirme göreviyle de yer almaktadır:

Bu fikrde érdi kim ʿAlī-Sulṭān-Tavācı ve Cüneyd-Buraldı kim ékelesi ḳaravuluḳḳa barıp érdiler. (203a/18)

Tavācı yorup tümenler bile hezārele<r>ni ve vilayetlerdeki çérigni taḥḳīḳ ḳılıp sanlarını artuḳ étsünler. (284a/4)

Emir Timür'ün ordusunda görev alan bir diğer askerî memur kadrosunu da *yurtçı*lar oluşturmaktadır. "Yurt, çadır" anlamındaki *yurt* isim kökünden türeyen bu askerî terim; "kılavuz gibi, yol bakıcı ordu, kervanın mahal-ı nüzulünü tayin eden memur" (Kúnos, 1902: 110), "ordunun kamp yerini belirleyen kimse" (Courteille, 1870: 545), "*yūrtči*; kamp yeri arayan, yerleşim yöneticisi" (Doerfer, IV, 1915: 216) gibi anlamlarda yer almaktadır.

*Yurtçı*lar, ordunun konaklayacağı yaylak ve kışlakları, sulak ve otlak yerleri belirlemek ve kamp hazırlıklarını yürütmekle görevlidirler (Manz, 2017: 316). Emir Timür Dönemi'nde

bu görevi üstlenen *yurtçı* olarak, karşımıza Şahruh'un yanına katılan emirlerden Temüge Kuçin'in kardeşi Kepekçi çıkmaktadır:

Kebekçi Yurtçı kim Aḳ-Témür'nüng inişi érdi Kiçik Satḳun'nı öltürdi. (72b/4)

Ḥükm ḳıldı kim "Yurtçılar yorup ḳışlaḳ üçün yurt ḫōşlasunlar." Yurtçılar yorup Maḥmūd-Ābād otlaġını ḳışlaḳ üçün münāsib kördiler. (181a/12-13)

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de askerî görevli olarak kullanılan diğer terimler ise şunlardır: Rütbesi "teğmenden binbaşıya kadar olan subay" anlamında Arapça kökenli *żābiṭ* ile bugün "teğmenlik rütbesine" karşılık gelen Arapça kökenli *mülāzım* (Kanar, 2009: 1163, 1661).

Kavram Alanı Olarak "Askerî Birlikler, Kollar"

Eski Türk ordusundaki en büyük askerî birlik, on bin kişilik *tümen*lerden meydana gelirdi. Ordu tümenlerini ise boylar oluştururdu. Her boy kendi büyüklüğüne göre binlik, yüzlük ve onluklara ayrılır ve başlarına da binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı gibi kumandanlar getirilirdi (Ögel, 1971: 108-113; Gömeç, 2006: 77). Eski Türk devletlerinde ordu ve halk düzeni bu şekilde oluşturulan küçük birliklerle sağlanırdı. Dolayısıyla Türk devlet teşkilatının devamlılığı, boy ve bodunların onlu sisteme göre bölünüp bir kumandan önderliğinde asayişin sağlanmasına bağlıydı. Onlu sisteme dayanan aynı askerî düzen Timürlü ordusunda da devam ediyordu. Emir Timür zamanında toplanan en büyük ordu ise 200 bin kişiden oluşuyordu (Alan, 2015: 287). Emir Timür'ün ordu teşekkülünde en önemli birliği de *koşun*lar teşkil ediyordu. Koşunlara yüzden fazla asker girmesine rağmen elli kişi girdiğini gösteren kayıtlar da vardı (Yakubovskiy, 1975: 237).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "bin kişilik birlik, tabur" anlamında Farsça kökenli *hezāre* (Kanar, 2016:1572), "tümenden küçük elli ile yüz kişiye kadar askerden ibaret olan birlik" anlamında (Doerfer, I, 1963: 406), Moğolca kökenli *hosigu(n)* [хошуу(н)] (Lessing, 1960: 970b) kelimesinden gelen *ḳoşul / ḳoşun* ve "kumandan" anlamında Farsça kökenli *serdār* (Kanar, 2016: 806) kelimesi yer almaktadır:

Ṣāḥib-Ḳırān'dın ḥükm boldı kim tümen bégleri ve ḳoşun bégleri ḫaberdār bolup ġāfil bolmasunlar. (92a/9)

Ve Cihān-şāh-Bahadır tümeni bile bir yandın kélip düşmanlarġa ḥamle ḳıldı ve asru ʿaẓīm ḳatuḳ uruş boldı. (186a/4)

Köken itibariyle "ağır, hafif olmayan" anlamındaki *aġır* kelimesinin üzerine isimden fiil yapan *-ı* ekinin gelmesiyle "ağır olmak" anlamındaki *aġrı-* fiili ve bu fiilin de üzerine fiilden isim yapan *-ḳ* ekinin eklenmesiyle "ağır ticarî eşya, yük, pılı pırtı" (Clauson, 1972: 90b, 91a), "menkul eşya, göçebelerin götürdüğü ve bıraktığı eşya" (Doerfer, II, 1965: 496), "ağırlık, eşya, ev eşyası" (TAS, I, 2019: 55), "yol eşyası" (Caferoğlu, 1931: 2) anlamlarını kazanan bir diğer askerî terim olarak *aġrık / aġruḳ* kelimesi karşımıza çıkar. Timürlü ordusunda, savaşa katılan askerlerin aileleri, çadırları, hayvanları ve diğer lazım olan eşyalarının yer aldığı bir birlik bulunurdu. Bu birlikler genellikle mirza ve emirlerin yönetimi altında hareket ederdi. İşte Timürlü ordusunu en geriden takip eden, onların hızını yavaşlatmamak için orduyu en arkadan izleyen bu muharip birliklere *aġruḳ / aġrıḳ* adı verilirdi. Emir Timür, sefere çıkılacağı zaman seferlerinin uzun yıllar süreceğini düşünerek savaşa katılacak askerlere ailelerini de yanlarında getirmelerini emrederdi (Nicolle, 2000: 13). Savaşın en ağır eşyaları ile askerlerin geride bıraktığı ailelerinden oluşan *aġruk / aġrıḳ* birimi, Timürlü ordusunun en önemli muharip birliğini teşkil ediyordu:

Ve çérigidin on kişidin bir kişi alıp özgelerni aġrıḳda ḳoyup Emīr-zāde-Muḥammed-Sulṭān ve Ġıyāṣe'd-dīn Tarḫan ve Üç-Ḳara-Bahadır'nı ordu muḥāfaẓatı üçün orduda koydurdı kim aḳrın kélgeyler. (160b/2)

Basa ḫükm bilen bir cemāʿat bahadırlar yorup Sulṭan-Āḥmed aġruġı yetip uluġ égeçisi Sulṭān-Dil-şād'nı ve ḫatunını ve ḳızını esīr ḳıldılar. (235a/12)

"Dikkatle bakmak, gözetlemek" anlamındaki Moğolca *ḳara-* (хара) fiil kökünden, fiilden isim yapan *-ġul* ekinin *-avul* allomorfuyla türetilmiş olan *ḳaravul* (харуул) kelimesi askerî terim olarak "bekçi, gözcü" (Lessing, 1960: 932a, 933b) "keşif kolu, atlı devriye" (Doerfer, I, 1963: 399-403); "bekçi, müfreze; posta; keşif kolu" (Barutcu Özönder, 1996: 60); "muhafız, gözcü" (Courteille, 1870: 398), "devriye, keşif kolu" (Thackston, III, 1993: 853) anlamlarına gelmektedir.

Emir Timür, "Savaş ve Barış Zamanında Bekçilik ve Meclislere Hazırlanma" başlıklı tüzüğünde karavullara karargâhın dört bir yanına dağılarak etrafı gözetlemelerini, her zaman dikkatli ve uyanık olup karargâha haber göndermelerini emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 105). Karavullar, bekçilik yaparak, yürüyüş hâlinde bulunan askerî kuvvetin önünden giderek, olup bitenleri daima takip etmek ve her türlü olumsuz durumda orduyu bilgilendirmekle görevlendirilmişlerdir (Yakubovskiy, 1975: 238).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de de *ḳaravulluḳ* makamı, ileri kuvvetin önünden giderek sefer sırasında düşman hakkında haber toplamak, düşmanı gözetlemek ve orduyu koruyup uyarmak göreviyle yer almaktadır:

Ceyḥūn'ġa tégende Tirmiz-Güzeri'din öttiler ve Ḳahl'ġa sarı ḳaravul yiberdiler kim ḫaber bilip yanġay. (21b/16)

Basa Manṣūr çérigini͡ng ḳaravulı alarġa uçrap uruşup düşmanni͡ng ḳaravulıġa ẓafer taptılar ve alarnı tutup kéltürdiler. (54b/8-9)

Timür'ün ordu teşkilatında karavuldan sonra gelen ve savaşta ordunun önünde "öncü kuvvet" olarak görev alan birliğe ise *hiravul* adı verilmektedir.

Moğolca kökenli olan *hirevül* (ирүүл), "yaklaşmak, gelmek, varmak" anlamındaki *ire-* (ирзх) fiil kökünden türemiş olup (Lessing, 1960: 413b), "ileri öncü" (Doerfer, I, 1963: 532-535), "*hirevül*; harpte ön safta savaşan kıta; öncü, öncü bölüğü, ileri kol" (Barutcu Özönder, 1996: 42), "yolu aydınlatmak amacıyla ordunun önünden yürüyen birlik" (Courteille, 1870: 515), "*irävul*; öncü, ileri müfreze" (Thackston, III, 1993: 850), "*heraval*; mukaddim, kılavuz" (Kúnos, 1902: 77) anlamlarına gelmektedir.

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de de Emir Timür, öncü birlik olarak *hiravul* makamını tayin ettikten sonra Semerkant'a doğru yola çıkmışlardır:

Ve Ḫıtāy-Bahadır ve Şeyḫ-ʿAlī-Bahadır ve Aḳ-Témür-Bahadır ve Taban-Bahadır ve Dekine-Ḳavçin ve Baḫtī-Şāh ve Ḳarahindū ve Tütek ve Ayaçı Kelte basa bularni͡ng hiravul ḳılıp her biriġa bir manṣıb bérdi. (49b/11) [Andın soni͡ng saʿādet ve fīrūzluḳ bilen Semerḳand sarı müteveccih bolup…. (49b/13-14)]

Metinde *hiravul* ile aynı kavram dairesinde yer alan ve sadece bir örnekte fiil olarak geçen *manġlay* (ét-) (157b/11) ibaresi de "liderlik etmek" anlamıyla kullanılmaktadır. Moğolca kökenli olan *manġlay* (манлай) kelimesi (Lessing, 1960: 527a) "alın, ileriye giden asker, mukaddeme" (Kúnos, 1902: 143) anlamına gelmekte ve *hiravul* gibi "ordunun öncü birliği" anlamına karşılık gelecek şekilde yer almaktadır:

Ol mezārnı ṭavāf ḳılıp rūḥ-ı pākīdin himmet tilep Emīr-zāde-Şāhruḥ'nı manġlay étip atlandurdı. (157b/10-11)

Emir Timür, Çinggis Han'ın ordu düzenine sadık kalmakla birlikte savaş usullerinde yenilikler de getirmişti. Buna göre Emir Timür'ün yeni savaş düzeninde sağ ve sol kanatlar oldukça güçlü tutulur, kanatlar yedek kuvvetlerle desteklenirdi. Merkezde yedek kuvvetler ile

kumandan karargâhı muhafaza edilir, yedek kuvvetler muharebede gereken her yere sevk edilirdi (Yakubovskiy, 1975: 243). *Babürnâme*'de pek çok yerde geçen "sağ kuvvet" ibaresi için Moğolca kökenli *baranğar* (baraġun / барууун) terimi kullanılırken (Lessing, 1960: 84a; Thackston, III, 1993: 862) incelenen metinde, Emir Timür'ün ordu teşkilatında sağ kanadı temsil eden "sağ kuvvet" makamı için Arapça kökenli *meymene* (Kanar, 2009: 1706), "sol kuvvet" makamı için de Arapça kökenli *meysere* (Kanar, 2009: 1704) ile "sol, doğu" anlamında Moğolca kökenli *zegyn* (зүүн) ile "ordunun kolu, taraf" anlamında *ġar* (гар) kelimelerinin birleşmesi suretiyle (Lessing, 1960: 1044a, 350a) oluşan *cevāngār* (Doerfer, I, 1963: 297-299) kelimeleri yer almaktadır:

Ve basa Ḥācı-Bég kim bu ṭarafdaki meymeneni sürüp yorur érdiler, ol cānı körüp mutaḥayyir turdılar. (28a/10)

Ve yana bir yasal Emīr-Ḥācı-Seyfe'd-dīn çérigi bile Cevāngār'da turdı. (124a/14)

Basa Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān Ḫüdā'nıng ʿināyeti bilen meyseredin çapıp muḫāliflerni kim alarning ulugı Şengüm-Noyan, Ḥamīd-Bég'ning inisi érdi ḳaçtı. (28a/5)

Eski Türklerde ordu; merkez, sağ ve sol kanatlardan müteşekkil bir savaş düzenine sahipti. Bu savaş düzeninde merkez, kanatlara göre biraz daha zayıftı. Merkezin ne karavulu ne de yedeği bulunuyordu. Emir Timür bu üçlü sisteme eklemeler yaparak savaş düzenini yedi bölüme ayırdı. Emir Timür'ün yeni savaş düzeninde merkez ve kanatlara daha çok önem verildi. Merkez kuvvette süvarilerin dışında piyadelere de yer verilmeye başlandı (Yakubovskiy, 1975: 240-243). Ordunun asıl kısmını teşkil eden bu birlik incelenen metinde *ḳol* ve Farsça kökenli *ġūl* (Kanar, 2016: 1011) terimleriyle ifade edilmektedir.

"Organ" adı anlamının dışında ilk defa Doğu Türkçesi ile birlikte askerî bir terim olarak kullanılmaya başlanan *ḳol* kelimesi (Clauson, 1972: 614b), Moğolca kökenli olup "*ġoul* (гол); ordu merkezi" (Lessing, 1960: 362a; Doerfer, I, 1963: 438-440), "savaş düzeninde ordunun merkezini oluşturan birlik" (Courteille, 1870: 386) anlamlarında yer almaktadır:

Basa Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān'ning çérigi yıġılġandın song Mūsā-Bég'ni ḳol ġūl étip mübārek nefsi bilen ferḫunde sāʿatda Keş'din çıḳıp bahadırlar bilen ilgeri yorıdı. (60b/9-10)

İncelenen metinde tespit edilen bir diğer askerî terim de "hassa ordusu" anlamına gelen *ḳavçin* kelimesidir. Esas itibariyle Çağatay Hanlığı zamanında etkin olan, Emir Timür hâkimiyeti eline aldıktan sonra ise onun maiyeti olup zamanla ordunun bir parçası hâline gelen bu askerî sınıf (Manz, 2017: 289-293), Doerfer tarafından "eskimiş" ve "tecrübeli muhafız alayı" olarak tanımlanmıştır (I, 1963: 423). Emir Timür'e dönemi boyunca sadık kalan bu kavçin bölüğü, bin kişiden oluşur ve esas ordunun merkez birliğini meydana getirir:

Ve Āllah-dād ḳoşunı kim vefā bile meşhur érdiler ve Şeyḫ Nūre'd-dīn ḳoşunı ve ḳoşun cūy hezāre-yi ḥāṣṣa kim alarnı Ḳavçin dér édiler ve alar ġūl édiler yana cemʿ bolup ġūlnı yasap turdılar. (149a/19)

Emir Timür, ordu düzeninde merkezin (ḳol) "sağ (meymene)" ve "sol kuvvetlerine (meysere / cevāngār)" gereken durumlarda destek olmaları için ayrıca "sağ kol" (*öng ḳol*) ile "sol kol (*sol ḳol*) birlikleri"ni tayin etmiştir (Yakubovskiy, 1975: 240):

Üçünçi kün Ṣaḥib-Ḳırān fermānladı kim: "Çérig ve destūrı bilen öng ḳol ve sol ḳolnı tertīb bérip yasal bile atlasunlar." (239b/11-12)

Emir Timür'ün ordu düzeninin son halkasını *çiġdavul* adı verilen "artçı birlikler" oluşturur. "Bakmak, korumak, gözetlemek" anlamındaki Moğolca kökenli *çaġda-* (цагдах) fiil kökünden türetilen bu askerî terim, "цагдуул; gözcü" (Lessing, 1960: 159b), "ordunun artçı kolu" (Doerfer, 1963:306, Thackston, III, 1993: 862), "artçı, dümdar" (Barutcu Özönder, 1996:

41), “ordunun arkasında giden bölük asker ve salar ve sipah” (Kúnos, 1902: 37), “uyku hâlinde ordunun art güvenliğini sağlayan birlik” (Thackston, III, 1993: 849) anlamlarında kullanılır. *Zafer-nâme-i Emir Temür*’de ise bu kelime sadece bir örnekte ve isimden isim yapan *-luḳ* ekini alarak unvan bildirme göreviyle yer almaktadır:

Ve Vefādār Çiġdavulluḳ’ḳa çıḳıp érdi alardın ḫaber tapıp şehzādeġa kişi yiberip vāḳıf ḳıldurdı. (271a/14)

Timürlü ordusunda karavulların ardından giderek düşmana ansızın hücum eden, süratle onların mallarını ele geçiren ve “akıncı kuvvet” olarak karşımıza çıkan *yurtavul*ların da önemli bir yeri vardır. “Akın etmek, hızlı koşmak, dörtnala gitmek” anlamlarındaki *yort-* fiil kökünden türeyen ve daha sonra ünlü daralmasına uğrayan bu askerî terim (Clauson, 1972: 959a) incelenen metinde, “ileri kol” (Doerfer, IV, 1975: 148), “akıncı kuvvet, baskın için gönderilen askerî kuvvet” (Courteille, 1870: 544), “önde ilgar ile giden süvari” (Kúnos, 1902: 110) kavramlarına karşılık gelecek şekilde yer almaktadır. *Zafer-nâme-i Emir Temür*’de sadece bir yerde kullanılmaktadır:

Ve barça çérigni yurtavul yiberdi. (161a/7)

Eski Türklerde savaştan önce düşmanın ani baskınına karşı orduyu koruması için ordudan önce devriye gezen birlikler bulunurdu. Bu askerî birlik *ılġar* olarak adlandırılırdı. “Seçmek, ayırmak, en iyisini seçmek” anlamlarındaki Moğolca *ilga-* (ялах) fiil kökünün üzerine gelen *-r* fiilden isim yapma eki ile türetilmiş olan bu terim (Lessing, 1960: 406a), çeşitli kaynaklarda “seçkin atlı birlik” (Doerfer, I, 1963: 193-194), “muharebeden evvel bir tarafa sevk olunan muhafaza ve ihtiyat askeri” (Kúnos, 1902: 85), “ani müdahale birliği” (Thackston, III, 1993: 850, 862; Gül, 2014: 91) gibi anlamlarda yer almaktadır.

Zafer-nâme-i Emir Temür’de “hücum birliği” anlamında kullanılan bu askerî terimin *ḳıl-, ét-, yiber-, sal-* yardımcı fiilleri ile birlikte geçtiği örneklere baktığımızda sırasıyla “hücum etmek, baskın yapmak, at koşturmak, hızlı koşarak saldırmak” şeklinde bir anlam dairesi çizdiği görülür:

Basa Ṣaḥib-Ḳırān aġrıḳnı yiberip özi düşenbe küni, aynıng yigirmi törtide, on ming kişi bile ılġar étip Āçūn sarı müteveccih boldı. (198a/6)

Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān Gürcistān ve Baġdād sarı ılġar yibergeni. (249a/17)

Yukarıda bahsedilen askerî terimlerden yola çıkarak *Zafer-nâme-i Emir Temür* metnine göre Emir Timür’ün ordu ve savaş düzenini şu şekilde ifade edebiliriz:

ḳaravul (muhafız, gözcü)

hiravul ~ manġlay (ileri kol, öncü)

meymene (sağ kanat) *ḳol (merkez kol)* *meysere / cevānġār (sol kanat)*

öng ḳol (sağ kol) *sol ḳol (sol kol)*

çiġdavul (artçı)

Kavram Alanı Olarak “Savaş, Savaşçı, Savaş Alanı: Savaşmak”

Emir Timür, hükümdarlığı süresince güçlü liderliği ve askerî dehası sayesinde çıktığı tüm seferlerde savaş strateji ve taktiklerini uygulamayı başarabilmiş bir komutandı. O, hiçbir askerini gönül rızası olmadan savaşa sürüklememiş, eğer düşman üstüne askerle gidilecek olursa emirlerinin isteğine her zaman öncelik vermiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 25-26). Emir Timür “Cenk - Savaş, Muharebe Meydanına Girme ve Çıkma, Saf Düzenleme ve Leşker Kırma” başlıklı tüzüğünde askerlere, savaştan bir gün önce tüm ordunun saf kurup topluluklara bölünmesini ve ertesi günde de aynı nizamda düzenlenip düşman tarafına yürümesini

emretmiştir. Ayrıca düşmandan önce savaş kapısını açmasını, düşman savaşı ne zaman başlatırsa komutanın da dokuz bölük askeri o zaman harekete geçirmesi gerektiğini söylemiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 123-124).

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "savaş" kelimesi 8 farklı kavram ile anlatılmıştır: Farsça kökenli *ceng* ve *rezm* (Kanar, 2016: 535, 707) ile Arapça kökenli *cihād, ġazā, ḥarb, vaḳayiʿ* nadiren (Kanar, 2009: 705, 1313, 736, 1823), "kazanılan savaş, zafer" anlamında *fetḫ* (Kanar, 2009: 1339) ile "savaşmak, vurmak" anlamındaki *ur-* fiil kökünden *-ş* fiilden isim yapan ek ile türetilmiş olan *uruş* ise sıklıkla kullanılmıştır:

Ve özge bahadırlarnı yigirmi miṅg kişi bilen Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān sarı uruş üçün ilgeri yiberdi. (44a/10)

İncelenen metinde "savaşmak" fiili ise 19 farklı kavram ile anlatılmıştır: *uruş-, uruşla-, vuruş-, uruş sal-, uruş bol-, uruş ét-, uruş kéltür-, uruş ḳıl-, at sal-, çérig yıġuştur-, çérig tart-, ceng sal-, fetḫ ḳıl-, rezm ḳıl-;* "savaşa niyetlenmek" anlamında *uruşḳa yüzlen-, ġazā niyetiġa atlan-, ġazā niyeti ḳıl-;* "savaşı emretmek" anlamında *uruşḳa fermānla-*, "savaşı bırakmak" anlamında da *ġazā libāsıdın çıḳ-* fiil ve fiil öbeklerinden istifade edilmiştir:

Ve ikki ṭarafdın anca uruştılar kim tükelniṅg miṅg kişisidin élig kişi ḳaldı. (17a/6)

Ve tavācılarnı bir sarı çapturup çérig yıġışturmekke meşġūl boldı. (110b/1)

İncelenen metinde "savaşçı" kelimesi 5 farklı kavram ile anlatılmıştır. Farsça kökenli *dil-āver* (Kanar, 2016: 659) sıklıkla yer alırken *ceng-cūy ve rezm-cūy* (Kanar, 2016: 535, 707) ile Arapça kökenli *cerrār* (Kanar, 2009: 672) ve Türkçe kökenli *uruşçı* nadiren kullanılmıştır:

Ve alarnıṅg bir yaḫşı uruşçı yél yügürüp barġanda yıḳılıp öldi. (203b/11)

Emir Timür'ün savaş stratejisinde, savaş zamanında ani bir baskın veya yolunda gitmeyen durumlarda, belli bir yerde toplanıp bu bölgelerde bir araya gelme planı bulunurdu. *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "askerin ve ordunun toplandığı yer, harpte işgal için ordulara gösterilen yer" anlamı *bolcar / bulcar / mulcar* terimleri ile karşılanmıştır.

"Üzerinde anlaşmak, fikir birliğine varmak; önceden bilmek; önceden kararlaştırmak" anlamlarındaki Moğolca kökenli *bolca- / bolcu-* (болзох) fiil kökünden fiilden isim yapan *-r* eki ile türetilmiş olan *bolcar* (болзор) terimi, "sözleşme, tayin edilmiş zaman" (Lessing, 1960: 119b) "buluşma, randevu" (Thackston, III, 1993: 862), "*bulčar / mulčar*; askerin ve ordunun içtima edecek mahal-i mevudu, mesadüf olunacak yer" (Kúnos, 1902: 34) anlamlarına gelmektedir:

Bu Yulduz mevziʿi sarı kim Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān'nıṅg muḳarrer ḳılġan bulcar yéri ol érdi bardılar. (114b/11)

İncelenen metinde "savaş meydanı" anlamını karşılayan diğer askerî terimler olarak karşımıza Farsça kökenli *kār-zār* (Kanar, 2016: 1097) ile Arapça kökenli *maʿreke* (Kanar, 2009: 1632) kelimeleri çıkmaktadır.

Kavram Alanı Olarak "Saldırı, Hücum, Akın, Savaş Narası: Kuşatmak"

Eski Türkler, savaş anında doğru savunma önlemleri alıp stratejiler geliştirerek topraklarını korumaya çalışmışlardır. Türklerin en çok kullandığı savaş taktiği ise *şebiḫūn* denilen gece ansızın yaptıkları baskınlar olmuştur. Türkler, savaş anında hızlı bir şekilde yaptıkları baskın ve hücumlar sayesinde düşmanlarını rahatlıkla yanıltabilmişlerdir (Kafesoğlu, 2011: 275).

Ve ol keçe on miṅg kişi bile şehrdin çıḳıp şebiḫūn saldılar. (88a/17)

İncelenen *Zafer-nâme-i Emir Temür* metninde "gece baskını" dışında "hücum, saldırı, akın, baskın, yağma" anlamları için *yorış, yoruş, yorur, aḳun, çapḳun* ve Arapça kökenli *ġāret* (Kanar, 2009: 1302) kelimeleri kullanılmaktadır:

Ve her sarı *çapḳun* yibergey biz tā Ildırım-Bāyezīd batraḳ kélgey. (263a/1)

"Yağma etmek, saldırmak, baskın düzenlemek, kuşatmak" anlamları ise *bas-, al-, ur-, çap-, çapış- ile başıġa tök-, kişi bas-, ortada al-, ḳılıç çıḳar-, ḳılıç sal-, ḳılıç ur-, ḳılıç tart-, ḳışlaḳ saldur-* şeklinde 13 farklı fiil ve fiil öbeği ile karşılanmıştır:

Ve yasallar tartıp öng͡ ḳol ve sol ḳol tüz bolġandın birbirige *çapış*tılar. (105a/4)

Düşmānlar *başıġa tök*üp uruşup merdānelıḳlar ḳıldı. (123a/11)

Askerler saldırı ve hücum anlarında yüksek sesle bağırarak cesaret toplar ve birbirlerini yüreklendirerek savaş meydanlarına akın ederlerdi. Hem güç toplamak hem de Tanrı'dan yardım dilemek için belli kelimeleri zikrederek nara atarlardı (Useev, 2018: 145-154). Askerlerin savaş sırasında coşmak ve düşmanı korkutmak amacıyla attıkları bu naraya "savaş narası" adı verilirdi. *Şeyh Süleyman Efendi Lûgat*'ında bu askerî terim *sürmiši* şeklinde yer almış ve "muharebe esnasında çekilen feryat" olarak anlamlandırılmıştır (Kúnos, 1902: 175). İncelenen metinde ise bu kelime *süren*, "savaş narası atmak" fiili de *süren sal-* birleşik fiiliyle ifade edilmektedir:

Basa tört yanıdın kirip neḳḳāre ve nefir çaldurup süren saldılar. (96a/4)

Kavram Alanı Olarak "Silah"

Emir Timür, komutanın görevinin askere buyruk verip askeri işe dâhil etmek olduğunu, komutanın savaş zamanı kendisini kaybetmemesi gerektiğini ve asker bölüklerinin her birini savaş silahlarından biri olarak saymasını emretmiştir. Nasıl ki ok, yay, ay balta, kılıç, gürz, bıçak, hançer, mızrak gibi silahların her birini kendi yerinde kullanmak gerekiyorsa aynı şekilde komutanın da dokuz bölük askerin her birini layık olduğu işte kullanmasının mecbur olduğunu ifade etmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 124).

İncelenen metinde, Doerfer'in "uygun olmak" anlamındaki *yara-* fiil kökünden getirdiği öte yandan Clauson'un kökeni konusunda şüpheli baktığı (Clauson, 1972: 962) ve "tam donanımlı, eğitimli, sefere hazır" (Doerfer, IV, 1975: 143), "yakışan, lazım gelen; silah" (Caferoğlu, 1968: 285) "hazırlık, levazım" (Vambéry, 1867: 345), "esliha, alet-i harb, şemşir, xančer, alat-i harb, tüfenk vs." (Kúnos, 1902: 100) anlamlarına gelen *yaraġ / yaraḳ* kelimesi, "silahlı" anlamında *yaraklıḳ* ve "silahlandırmak" anlamında *yaraġla-* kelimesinin pek çok yerde kullanıldığı tespit edilmiştir:

Basa ol ḥażretḳa ḳuvvet kirgendin song͡ ḥükm boldı kim çérigge azuḳ ve yaraḳ bérsünler. (188a/10)

Ḫʷāce-Yūsuf ve Pīr-ʿAlī-Tazı yüz yaraḳlıḳ kişi bilen sudın ötüp yettiler ve ittifaḳ bile ḥamle étip yaḫşı işler ḳıldılar. (109a/17)

Eski Türklerde ordunun silah ihtiyaçları ise kurulan cebehanelerden karşılanırdı. "Savaş teçhizatı, mühimmat" (Doerfer, I, 1963: 284-286), "silah, donanım" anlamlarındaki Moğolca kökenli *cebe* (zev / зэв) (Lessing, 1960: 1042a) kelimesinin metinde kullanıldığına dair şöyle bir örnek yer almaktadır:

Ve andaġı élni talap ḥiṣārdaki cıbe-ḫāneni açıp yetim yeser ve bāzār-ı ḥabbānılarġa cıbe üleştürdi. (108a/13-14)

Ve sansız māl, at ve yaraġ cıbe ve cevşen ve raḫt ve ḳumāş élge tüşti. (244b/16)

Saldırı Silahları: Ok, Yay, Kılıç, Mızrak, Süngü

Türklerin en yaygın kullandıkları başlıca silah, ok ve yaydı. 16. yüzyıl itibariyle ateşli silahların ön plana çıkmasıyla birlikte ok ve yay yerini bu tür silahlara bırakmıştır (Bir, Kaçar ve Acar, 2006: 40). Emir Timür "Sipahilerin Silah ve Levazımat" başlıklı tüzüğünde piyadelerin her birinin kılıç yanında birer ok ve yay edinmelerini ve götürebildikleri kadar ok almalarını emretmiştir. Emir Timür her ne kadar yanına mızrak, kılıç, zırh, miğfer gibi saldırı ve savunma silahlarını alsa da ok ve yayı öncelikli silahları olarak saymıştır (Şakirov ve Aslan, 2010: 104).

Timürlü ordusu ok ve yayı öyle hünerli bir şekilde kullanmış ki bu hüner *Zafer-nâme*'de dikkat çekici bir şekilde tasvir edilerek ön plana çıkarılmıştır:

Ve nuṣret éligni oḳ yay sarı éltip, sol ḳolunı elif tég ve öng̉ ḳolunı dāl tég ḳılıp, oḳ atabaşladılar. (25b/2-3)

Zafer-nâme-i Emir Temür'de ok ve yay terimlerinin kavram alanı olarak "ok kılıfı, okluk, ok çantası, ok koymaya mahsus mahfaza" (Doerfer, I, 1963: 336), "ok kuburu, tirkeş" anlamlarında Moğolca kökenli *ṣadaḳ* (саадаг) (Lessing, 1960: 656b) ve "yay" anlamında Yunanca kökenli *taḫṣ* (Kanar, 2016: 439) ile sırasıyla "ok atmak, oklanmak, oklattırmak, okla yaralanmak ve yay çekmek" anlamlarında *oḳ at-, oḳ yét-, oḳ tég-, oḳ ur-, oḳla-, oḳlat-* ile sadece bir yerde de *çelle üz-* birleşik fiilleri tespit edilmiştir:

Bā-vücūd ol-kim şāhzāde on sékkiz yaşıda érdi oḳ yay éligige alıp bir oḳ Seyyid-ʿAlī'ġa attı kim ol oḳ boynıġa tégip atdın yıḳılıp yattı. (223a/13-15)

Āmmā ḥaḳ niʿmetni saḳlamaġan üçün evvel oḳ atarda yaynıng̉ çelle üzdi. (40a/16-17)

Emir Timür'ün askerlerine yanlarında getirmelerini emrettiği diğer silah, kılıçtı. Emir Timür "Emirler, Vezirler, Sipahi ve Raiyeye Ödül ve Mertebe Verme" başlıklı tüzüğünde hangi askerlerin kılıçla dövüşüp bahadırlık gösterirse onların bezetilmiş otağ, tuna belli kılıç ve bir at ile ödüllendirip onbaşılığa yükseltilmelerini hatta ikinci, üçüncü defa kılıçla dövüşüp bahadırlık gösterdiklerinde yüzbaşılık, binbaşılık mertebesini almalarını emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 103).

Élçi-Buġa tamdın ang̉a ḳılıç bile ḥamle ḳılıp, ol andın ḳaçıp, barurda bir Ḫorāsānī yigit ḳılıç bile anı urup öltürdi. (37a/10-11)

Zafer-nâme-i Emir Temür'de *ḳılıç* kelimesinin isim ve fiil kategorilerindeki kavram alanını oluşturan terimler şunlardır: *ḳılıç, ḳılınç,* Farsça kökenli *tīġ, şimşīr, niyāmī* (Kanar, 2016: 491, 885, 1532) ve "kılıç takılan kayış" anlamında Arapça kökenli *ḥamāyil* (Kanar, 2016: 584) ile "yaralanmak" anlamındaki *ḳılıç tég-, ḳılıç tégür-*.

Timürlü ordusunda kullanılan silahlardan bir diğeri de mızraktır. Ucunda sivri demir bulunan, uzun saplı bir savaş aleti olan mızrak, Timürlü ordusunda daha çok hafif süvari birliklerin kullandığı bir saldırı silahıydı (Alan, 2015: 288). Emir Timür "Kahraman Askerlerimin Saf Tutma" başlıklı tüzüğünde kol karşısında kurulacak büyük hiravul bölüğünün keskin nişancı, okçu, *mızrak*çı ve kılıççı bahadırlardan oluşturmak gerektiğini emretmiştir. Bu bölük birinci çarpışmada büyük savaş çığlıkları atarak düşman askerlerinin hiravul topunu kırmıştır (Şakirov ve Aslan, 2010: 127).

Zafer-nâme-i Emir Temür'de "mızrak; sivri demir uçlu silah" (TS, 2011: 1678) anlamında Farsça kökenli *neyze* (*nīze*) ile *zūbīn* (Kanar, 2016: 1533, 757), Arapça kökenli *sinān* (Kanar, 2009: 1080) ve Türkçe kökenli *süng̉ü / süng̉i* kelimeleri kullanılmıştır. "Mızrak ve ok atmak" anlamında *zūbīn u tīr tök-* ve "mızraklamak, sokmak" anlamında ise *sanç-* fiillerinden de istifade edilmiştir:

Biznin̂g ḳılıçlarımız Mıṣrī turur ve yaylarımız Dımışḳī ve neyzelerimiz ʿArābī, ḳalḳanlarımız Ḥalebī turur. (238b/9-10)

Ve ḫandaḳḳa tégende şişler kim ol tamda bérkitip érdiler ḳılıç ve sün̂gü bile bozup buyurdı kişi kim şībe töksünler. (92a/17-18)

Bir kişi hem alardın ḳılıç birle Şeyḫ-Ḥasan'nın̂g yanıda sançtı kim yana bir yandın çıḳıp uş-ol sāʿatda oldı. (6b/10)

İncelenen metinde saldırı silahı olarak tespit edilen diğer terimler ise şunlardır: *ḳamçın* "kamçı", Arapça kökenli *ḫancer* "iki ucu sivri, keskin bıçak" (Kanar, 2009: 845), Farsça kökenli *dō-şāḫe* "işkence aleti" (Kanar, 2016: 672).

Savunma Silahları; Kalkan, Miğfer, Zırh

Eski Türkler kendilerini ateşli silahlara karşı korumak için bazı savunma silahları geliştirmişlerdi. Emir Timür tüzükatında, askerlerin yanlarında bulundurmaları gereken silahların içinde miğfer ve zırh da bulunuyordu (Şakirov ve Aslan 2010: 104).

*Zafer-nâme-i Emir Temür'*de de savunma silahı olarak "zırh" anlamında *keçim* ile Arapça kökenli *cevşen* (Kanar, 2009: 703), "miğfer, demir başlık" anlamında birer defa Farsça kökenli *ḫūd-külāh* ile *ḫūy* (Kanar, 2016: 615, 623) ve "kalkan" anlamında *ḳalġan / ḳalḳan* terimleri yer almaktadır:

Su sarı ḳılıp ve ḳalḳanlar başlarıġa tartıp uruştılar. (109a/12)

Savunma amaçlı zırhlar sadece askerler için değil hayvanlar için de kullanılırdı. İncelenen metinde fillere zırh giydirildiğine dair şöyle bir örnek tespit edilmiştir:

Ve pençe-yi pīl kim orduda érdi barı ġāh keçimler kéydürdiler. (264a/18)

Kuşatma Silahları: Mancınık, Arrade

Timürlü ordusunda özellikle kale ve şehir kuşatmalarında silah olarak *mancınıḳ* ve *ʿarrāde* kullanılmaktaydı. *Mancınık* ağır taşları atmaya yarayan bir silah, *ʿarrāde* ise küçük taşların atıldığı bir aletti (Bozkurt, 2003: 566; Kanar, 2016: 1421, 960). Timürlü Devleti'nde mancınıklar sayesinde kale ve evler yıkılarak şehirler alınıyordu. Mancınıkların kurulduğu yer ne kadar sağlam olursa düşmanlara karşı o kadar güçlü bir savunma hattına sahip olunuyordu:

Basa mancınıḳ taşı bile burç ve bāreni yıḳtılar. (84a/5)

Bir mancınıḳnı ol mancınıḳ kim ḳalʿa içidin Ṣāḥib-Ḳırān'ġa taş atıp éediler anın̂g ötrüsiġa olturġuzup taş attılar. (237a/12)

Basa bahādırlar barıp mancınıḳlar ve arādeler tertīb ḳıldılar. (317b/4)

Yardımcı Silah Olarak Yararlanılan Hayvanlar: At, Deve, Fil

Timürlü ordusunda savaş zamanlarında etkin olarak bazı hayvanlardan istifade edilirdi. *Zafer-nâme-i Emir Temür*'de de tespit edilen bu hayvanların başlıcaları *at, fil* ve *deve*dir.

Emir Timür "Sipahilerin Silah ve Levazımat" başlıklı tüzüğünde savaşa giderken onbaşılardan beş, yüzbaşılardan ise on tane atı beraberlerinde getirmelerini emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 104). At, önemli bir silah aracı olduğu gibi aynı zamanda süvari birliklerinin önemli bir posta teşkilatını da oluşturuyordu (Lamb, 2009: 205). Atlar sayesinde bölükler arasındaki haberleşme hızlı bir şekilde gerçekleşirdi. Öte yandan develer de kışa dayanıklı ve zorlu hava şartları için kullanılması tercih edilen hayvanlar olarak Emir Timür'ün ordusunda yer alırdı:

Ve özi devlet bile ḳaytıp menzilide tüşüp fermānladı kim: "Her dervāzede bir cemāʿat kişini ḳoydursunlar ve şehr içide at ve téve ve esliḥadın her ne bolsa kéltürüp dīvānġa tapşursunlar." (103a/1)

Timürlü ordusunda filler de en az at ve develer kadar hem savaşta düşman ordusunu ürkütmek ve düşmanlara karşı savunma silahı olarak hem de savaştan önce ordunun yükünün taşınmasında araç olarak kullanılırdı. Filler uzun seferlere de dayanıklı hayvanlardı. O yüzden Timürlü ordusunda sıklıkla tercih edilirdi (Clavijo, 2008: 228).

Devlet-i Témür-Tavacı ve Meñgli-Ḫvāce ve ḳoşun bégleri özlerini pīllerġa urup Hindū'lar kim pīller üstide turup érdiler barçanı oḳ żarbı bile tüşürdiler. (207a/6)

Kavram Alanı Olarak "Düşman, Düşmanlık, Savaş Esiri"

Emir Timür düşmanlarına karşı hoşgörülü davranır, kendisine düşmanlık edip sonradan pişman olarak huzuruna gelenlerin düşmanlığını ise unutur ve onlara hâmilik yapardı. Öte yandan komutanına yüz çevirip, devletinin hakkını vermeden beyine hıyanet edenlerden kendi ordusuna katılmak isteyenleri ise düşman addedip bu kişilerden sadakatsizliklerinden dolayı nefret ederdi. Emir Timür "Dost-Düşmana Muâmele" başlıklı tüzüğünde tecrübelerini paylaşırken akıllı düşmanın ahmak dosttan daima iyi olduğunu ve dostunun düşmanını da kendi düşmanı gibi saydığını ifade etmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 74-75, 111-112).

İncelenen metinde de "düşman" anlamında *yaġı / yaḳı* ile Farsça kökenli *düşmān* ve *ʿaduv* (Kanar, 2016: 654, 959) kelimeleri yer almaktadır. "Düşman" ibaresinin kavram alanına giren terimler olarak da "düşmanlık" anlamında Arapça kökenli *ʿadāvat*, "düşmanın bulunduğu yer" anlamında *ʿaduv-gāh* (Kanar, 2009: 1239, 1241) ile "düşman olmak, düşman yollamak, düşmanlık etmek, düşmanlık yapmak" anlamlarında sırasıyla *yaġı bol- / ér-, yaġı sal-, yaġılık ét-, yaġılık ḳıl-* kelimelerini sıralayabiliriz:

Tañglası yaġınıñg ḳaravulları at izidin maʿlūm ḳıldılar kim çérig sudın ötüp-turur. (23b/1)

Kéçe bolġanda Buraldı ve inisi Bāyezīd, yaġı bolup Cihān-şāh başıġa şebiḫūn kéltürdiler. (109a/19)

Emir Timür "Hükümet Tutma" başlıklı tüzüğünde hırsız ve eşkıyaların yasaya göre cezalandırılmasını, işsiz olan kişilerin şehirde başıboş bırakılmamasını ve nefsi bozulmuş olanların da memleketten uzaklaştırılmasını emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 117).

İncelenen metinde de kavram alanı itibariyle "yol kesen, eşkıya, yağmacı" için, "yağma" anlamındaki *ḳaraḳ* isim kökünden, isimden isim yapan *-çı* ekinin gelmesiyle türetilen *ḳaraḳçı* (Clauson, 1972: 652a) ile *yol urġuçı,* "eşkıyalık" anlamında ise *ḳaraḳçılıḳ* ve Arapça kökenli *ġanīm* kelimeleri (Kanar, 2016: 993) karşımıza çıkmaktadır:

Ve yoldaki ʿArab'lar kim yollarnı tutup ḳaraḳçılıḳ érdiler barçanı tutup öldürüp māllarını taladılar. (160a/1)

Emir Timür, düşman tarafından esir olarak düşürülen sipahileri öldürmemiş, kendi ordularına asker olarak katılmak isteyenleri hoşgörüyle kabul etmiş diğer esirleri ise serbest bırakmıştır:

Ve ḫatunlar kim ol ḳalʿadın esīr étip édiler barçanı āzād éttiler. (148a/8)

İncelenen metinde sırasıyla "savaş esiri, köle, tutuklu ve deniz savaşı esiri" ibarelerinin kavram alanı olarak tespit edilen terimler ise şunlardır: *köle,* Farsça kökenli *bendi, dest-gīr, giriftār* (Kanar, 2016: 295, 652, 1159); Arapça kökenli *maḥbūs, esīr* (Kanar, 2009: 1553, 204) ve Batı kökenli *forsa* (ÖTS, 2007: 1609). Metinde "esir almak" eylemi ise *kişi tüşür-* fiil grubu ile karşılanmıştır:

Manṣūr çérigi alarnıng kinide tüşüp köp kişini tüşürdiler ve baʿżını öldürdiler. (239b/1)

Kavram Alanı Olarak "Vergi, Ganimet"

Emir Timür zamanında düşman topraklarının yağma ve talan edilerek alınması sıklıkla karşılaşılan bir durumdu. Timürlü ordusu kale ve şehir kuşatmalarından önce karşı tarafa casuslar göndererek onlar aracılığıyla aman vergisi isterdi. Şehrin yağmalanmasını istemeyen yöneticiler bu vergiyi vermeye ikna olurlarken vermemek için direnen şehirler yağmalanır ve bazı yıkım ve ölümler meydana gelirdi:

Ve māl-ı āmān şehrġa salıp tört künde aldılar. (80a/2)

Şeyḫ-Nūre'd-dīn-Bég ve Āllahdād ḳalʿaġa māl-ı āmān üçün kirdiler. (200a/5)

Kelime anlamı itibariyle "yardım vergisi" anlamına gelen *māl-ı āmān* vergisi şehrin ulema ve şeyhlerinden alınmaz, genellikle ileri gelen tacir ve zenginler ile yerli halk bu vergiyi karşılamakla yükümlü olurdu (Roux, 1994: 197-198). Bir çeşit "kurtulma parası" olarak da tanımlayabileceğimiz bu vergiyi toplamakla yükümlü vergi memurlarına ise *muḥaṣṣıl* adı verilirdi. Muhassıllar mâl-ı âmân vergisinin ne kadar olacağını da belirleyebiliyorlardı. Muhassıllar vergi toplarken bazen halka da zulmedebiliyordu:

Cākü-Bég ve Seyfü'd-dīn ve Aḳ-Buġa ve Élçi-Bahadır ve Devlet-Şāh Baḫşı'ġa bulardın her biriġa meblaġı raḳam ḳıldı ve muḥaṣṣıl ḳoydı kim raḳam bolġam mālnı tüşürġay. (30b/12)

Ol muḥaṣṣıl ġażābıdın özige bıçaḳ urdı. (253b/15)

Emir Timür döneminde toplanan ve hazinesine aktarılan vergilerden ikisi de çiftçilik mahsullerinden alınan *māl-ı ḫarāc* ile *bāc* olarak adlandırılan ticari vergilerdir:

ʿĀlemdeki pādşāhlar anga *bāç* u *ḫarāc bérgeyler.* (73a/17)

Timürlü zamanında savaşlardan pek çok ganimet elde edilirdi. Emir Timür, tüzükatında Sivas ve Gürcistan kalelerini kendisine tâbi ettikten sonra kale içinden çıkmayarak direnenleri kökünden yok ettiğini ve onlardan alınan malları kahraman askerlerine paylaştırdığını söylerdi. Emir Timür ödenecek mallarını gönüllü olarak vermeyen kişilere ilk aşamada zor kullanılmamasını ve onlara yasa yollarının anlatılmasını emrederdi. Ayrıca Emir Timür alınan tüm mal ve eşyaların da girdi defterine yazılmasına önem verirdi (Şakirov ve Aslan, 2010: 64, 90-91). İşte savaştan elde edilen tüm bu ganimetlere Moğolca kökenli *olca* (олз) adı verilmektedir (Yakubovskiy, 1976: 181; Lessing, 1960: 610a; Doerfer, I, 1963: 143-145):

Ve köp ḳız ve ḫatun olca alıp ḳayttılar ve hümāyūn orduġa ḳoşuldılar. (99b/15)

Kavram Alanı Olarak "Ödül ve Ceza"

Emir Timür, askerlerine değer verir onları sıklıkla ödüllendirirdi (Aka, 2017: 164). Timürlü Devleti'nde yer alan ödüllendirme şekillerinden biri suyurgal uygulamasıydı. Köken itibariyle Çince olduğu düşünülen ve Eski Uygur Türkçesinde *tsoyurḳa-* fiil kökünden *-l* fiilden isim yapma eki ile türetilmiş olarak karşımıza çıkan bu kelime "merhamet etme, acıma" anlamlarıyla kullanılıyordu. Moğolcada ise *soyurgal* kelimesinin "hediye, bağış" kavram alanıyla yer aldığı görülür (Clauson, 1972: 558a; Caferoğlu, 1968: 251; Doerfer, I, 1963: 351-353). Devlet hizmetinde bulunan askerlere büyük başarılar karşılığında mükâfat olarak emlak ve arazi verilirdi. Selçuklularda ıkta terimine karşılık gelen ve savaşta herhangi bir hizmet karşılığında verilen bağış veya ihsan anlamındaki bu uygulama, Türk-Moğol uluslarında *suyurgal* terimi ile ifade edilmiştir (Togan, 1987: 287). Suyurgal sahibi kişi bir yandan vergilerden muaf olurken öte yandan ordu için asker yetiştirmekten de sorumlu tutulurdu (Paydaş, 2006: 201). Emir Timür zamanında suyurgaller genellikle düşmanlara karşı gösterilen kahramanlık ve yiğitliklerden sonra askerlere verilen arazi, vilayet, kale gibi çeşitli mülklerden

oluşurdu. Buna örnek olarak Emir Timür'ün Emir Ali Musalla'ya Kerkük kalesini *suyurgal* olarak vermesi gösterilebilir:

Basa Ṣāḥib-Ḳırān ol ḳalʿanı Emīr-ʿAlī-Mūṣallā'ġa suyurġal bérdi. (160a/7)

Emir Timür'ün bir diğer ödüllendirme şekli, askerlerin vergi ve devlet hizmetinden muaf tutulduğu ve kendilerine maddi olarak geniş imkânlar tanındığı *tarhanlık* uygulamasıdır (Aka, 2017: 164-165). Timürlü Devleti'nde takip edilen ve hükümdarın isteği doğrultusunda verilecek kişi ve kurumların belirlendiği bu tarhanlık uygulaması nesilden nesile geçerdi ve verilen kişiye herhangi bir suçtan ceza görmeme ayrıcalığı tanırdı (Özyetgin, 2002: 823, Kafesoğlu, 1998: 243). Osmanlı Devleti'nde "muafiyet" veya "musellemiyat" olarak tabir edilen bu tarhanlık uygulaması, Türk-Moğol ulusları zamanında ise devlete hizmeti dokunan yüksek rütbeli memur ve arazi sahiplerinin kendi topraklarının vergisinden muaf tutulması hususunda verilen bir imtiyaz ve şeref rütbesi anlamını kazanmıştır (Togan, 1987: 293).

Barçanı seyl-āb at ton bérdi ve tarḫanlıḳ nişānlar bérdi. (123b/3)

Metinde *tarḫan ḳıl-* ibaresinin imtiyaz anlamının dışında "serbest bırakıl-" kavramıyla da yer aldığı görülmektedir:

Ser-Ḫocend vilāyetidin tüşgen esīrlerni ḳutḳarıp érdi bu cihetdin Ḥażret-i Ṣāḥib-Ḳırān anı yaḫşı seylāb-ı suyurġallar bérip tarḫan ḳıldı. (107a/6)

Emir Timür "Emirler, Vezirler, Sipahi ve Raieyeye Ödül ve Mertebe Verme" başlıklı tüzüğünde hangi emir bir memleketi fetheder veya bir orduyu yenerse onun üç şeyle ödüllendirilmesini emretmiştir. Bu üç şeyin ilki tuğ ve nakkarenin verilip bahadır unvanının takdim edilmesidir. Emir Timür, memleketi düşmanların elinden kurtaran emirlerden ilkine bir tuğ, ikincisine iki, üçüncüsüne üç, dördüncüsüne de dört tuğ ve nakkare vererek onları tümentuğ ve çartuğ mertebesine yükseltmiştir (Şakirov ve Aslan, 2010: 101, 103):

Ṣāḥib-Ḳırān anı yaḫşı körüp zer-beft ton ve altun kemer ḫançer ve tuġ ve neḳḳāre bérip icāzet bérdi. (230b/5)

Emirlik rütbesi gibi bahadırlık rütbesi de ırsiydi fakat bahadırlar emirlerden daha az itibar görürdü (Manz, 2017: 319-320). Timürlü ordusunda belirli bir hizmetin karşılığı olarak verilen bu rütbe ve unvan, kelime anlamı itibariyle "savaşlarda, çarpışmalarda gücü ve yılmazlığıyla üstünlük kazanan veya yiğitlik gösteren (kimse)" demektir (TS, 1988:199):

Ve Ḫıtay bilen Şeyḫ-ʿAlī Bahadır'nı barça bahadırlarnıñ uluġı ḳıldı. (49b/12)

Cihān-Şāh-Bahadır bu ḥālnı körüp çérigi bilen alarnıñ elini tutup ḳılıç żarbı bile alarnı ḳaytardı ve Ḳulunçaḳ-Bahadır taḳı ḥamle étip muḫaliflerdin bir ḳoşun kişisini ḳaytardı. (125a/9-10)

Emir Timür askerlerine verdiği ödüller kadar suç işleyenlere karşı uyguladığı cezalarla da adından sıklıkla söz ettirmiştir. Cezalar, Cengiz Han yasasına göre verilirdi. "Dost-Düşmana Muamele" başlıklı tüzüğünde bir sipahinin şehrin hâkimi olduktan sonra mülkünü korursa yüksek rütbeye çıkarılıp kendisine hürmet edilmesini öte yandan vefa göstermeyip düşmanla anlaşıp mülkünü düşmana verirse ölüm ile cezalandırılması gerektiğini emretmiştir (Şakirov ve Aslan, 2011: 111). *Zafer-nâme-i Emir Temür'*de "ölüm cezası" yasaḳ kelimesi ile karşılanmıştır:

Néçe kündin soñ Şāhzāde-Şāhruḫ günāhını tilep yasaḳ tayaḳı urup ḳoydılar. (243b/16)

Ayrıca "ceza" kelimesinin kavram alanını oluşturan "öldürmek, yaralamak, yıkmak, yok etmek" anlamları metinde şu birleşik fiillerle ifade edilmiştir: *ḫarāb ḳıl-, ġavġa ḳop-, ḳan aḳtur-, ḳanıġa kir-, ḳanını tile, tirig ḳoyma-, mecrūḥ kıl-, ḳatl ḳıl, sātūrlar ḳoy-* .

Sonuç

Emir Timür'ün siyasi, sosyal ve idari hayatına dair bilgilerin yer aldığı *Zafer-nâme-i Emir Temür* adlı eser, üst başlık "askerlik" olmak üzere bu terim etrafında kullanılan tüm kelimeler bağlamında incelenmiş ve tespit edilen terimlerden yola çıkılarak aşağıdaki kavram haritası oluşturulmuştur:

ASKERLİK		
Ordu / Asker	çérig, ordu, ḫeyl, sipāh / sipeh, sipāhī, leşker, ʿasākir; atlıġ / atlıḳ, yayaḳ, piyāde; yasal / yesel, ṣaf	*yasal baġla-, tart-;* *çérig bol-, sal-, tart-*
Askerî Görevliler; Muhafız / Nöbetçi **Haberci, Kılavuz**	yasavul, kütval, der-bān, ḫāzin, mevkib; tavācı, yurtçı, żābit, mülāzım	*yasavulluḳ ḳıl-, kütval ḳoydur-*
Askerî Birlikler / Kollar	tümen, hezāre, ḳoşun / ḳoşul; serdār, sipeh-dār; aġruḳ / aġrıḳ, ḳaravul, ḳaravulluḳ, hiravul, meymene, meysere, cevānġār, ḳol, ġūl, öng̑ ḳol, sol ḳol, çiġdavulluḳ, yurtavul, ılġar	*manġlay ét-, ılġar ḳıl-, ét-, sal-;* *ḳaravul bol-, ḳıl-; hiravul bol-, ét-, ḳıl-; meymene bol-, ġūl ét-, ılġar sal-, yiber-*
Savaş, Savaşçı, Savaş Alanı: Savaşmak	ceng, rezm, cihād, ġazā, ḥarb, vaḳayiʿ, fetḫ, uruş; dil-āver, ceng-cūy, rezm-cūy, cerrār, uruşçı; bulcar, kār-zār, maʿreke	*uruş-, uruşla-, vuruş-, uruş sal-, bol-, ét-, kéltür-, ḳıl-; at sal-, çérig yıġuştur-, tart-; ceng sal-, fetḫ ḳıl-, rezm ḳıl-, uruşḳa yüzlen-, fermānla-; ġazā niyetiġa atlan-, ġazā niyeti ḳıl-, ġazā libāsıdın çıḳ-*
Saldırı, Hücum, Akın, Savaş Narası: Kuşatmak	şebiḫūn, yorış, yoruş, yorır, aḳun, çapḳun, ġāret, süren	*süren sal-;* *bas-, al-, ur-, çap-, çapış-, başıġa tök-, kişi bas-, ortada al-, ḳışlaḳ saldur-, ḳılıç çıḳar-, sal-, ur-, tart-*
Silah **(Saldırı, Savunma, Kuşatma, Diğer)**	yaraġ / yaraḳ, yaraġlig / yaraḳlıḳ, cibe-ḫāne, cibe;	*yaraġla-, oḳ at-, tég-, yét-, ur-;*

	oḳ, yay; ṣadaḳ, taḫṣ; ḳılıç, ḳılınç, tīġ, şimşīr, niyāmī, ḥamāyil; neyze, zūbīn, süng̃ü / süng̃i; ḳamçın, ḫancer, dō-şāḫe, keçim, ḫūd-külāh, ḫūy, ḳalġan / ḳalḳan; mancınıḳ, ʿarrāde; at, téve, pīl	*oḳla-, oḳlat-, çelle üz-, ḳılıç tég-, tégür-;* *zūbīn u tīr tök-, sanç-*
Düşman, Düşmanlık, Savaş Esiri	yaġı / yaḳı, düşmān; ʿaduv, ʿadāvat; yol urġuçı, ḳaraḳçı, ḳaraḳçılık, ġanīm; bendī, dest-gīr, giriftār, maḥbūs, esīr	*yaġı bol- / ér-, sal-; yaġılıḳ ét-, ḳıl-;* *kişi tüşür-*
Vergi, Ganimet	māl-ı āmān, muḥaṣṣıl, māl-ı ḫarāc, bāc; olca	*māl-ı āmānī sal-;* *ḫarāc bér-, al-, ḳıl-;* *bāc al-, bér-, yiber-;* *olca ḳıl-, al-*
Ödül, Ceza	suyurġal, tarḫanlıḳ, tuġ, nekkāre, bahadır, bahadırlıḳ / bahadırluġ / bahadırluḳ; yasaḳ	*suyurġal bér-, tarḫan ḳıl-, ḫarāb ḳıl-, ġavġa ḳop-, ḳan aḳtur-, ḳanıġa kir-, ḳanını tile, tirig ḳoyma-, mecrūḥ kıl-, ḳatl ḳıl, sātūrlar ḳoy-*

Zafer-nâme-i Emir Temür adlı eserde, askerlik teriminin *ordu*dan *ödül ve ceza*ya kadar 9 farklı kavram alanı tespit edilmiştir. İsim türünde 118, fiil türünde ise 90 olmak üzere toplam 208 farklı terimin tasnif edildiği bu çalışmada, askerî söz varlığının geniş bir bölümünü, *kullanılan savunma ve saldırı silahları* oluştururken ikinci sırada *savaş, savaşçı, savaşmak* üçüncü sırada da *askerî birlikler / kollar* ile ilgili terimler yer almaktadır. Bu çalışmada, kullanım sıklığı bakımından öne çıkan terimlerle ilgili tafsilatlı açıklamalarda bulunulmuş, nadir olarak geçen terimlerden ise sadece isim olarak bahsedilmiştir. Bu terimlerin tamamı ise sonuç bölümündeki kavram haritasından oluşan tabloda ortaya konulmuştur. Tespit edilen terimlerin düzenlenip birbirleriyle ilişkilendirilmesi sonucunda ortaya çıkarılan bu kavram haritası bize Emir Timür'ün yetenekli ve tecrübeli bir ordu komutanı olarak sahip olduğu planlı ve stratejik askerî hayatının hususiyetlerine dair malzemeler sunmaktadır.

Erken dönem Osmanlı tarih yazıcılığında, 15. yüzyıl itibariyle devletin idari yapısındaki değişikliklerle birlikte Arap ve Fars tarih yazıcılığının etkileri ve Doğu Türklük alanındaki Çin

kaynaklarının Batı dillerine aktarılması sonucunda Çinggis Han ve buna bağlı olarak Emir Timür algısının olumsuz bir bakış açısına dönüştüğü görülmektedir (Alışık, 2014: 171). Öte yandan 14. yüzyılın son çeyreği ile 15. yüzyılın başında Türk-Moğol Devleti'nin mirasına sahip çıkan Emir Timür ve Timürlü sülalesinin, 19. yüzyılın son çeyreğine kadar Kuzey ve Doğu Türklük alanında etkisini hissettirecek bir kültür dairesinin kurulmasında önemli katkıları olmuştur. Özellikle Türk askerî teşkilatının ve ordu düzeninin geliştirilmesinde ve Türk'ün millî ve kültürel kimliğinin oluşturulup devamlılığının sağlanmasında hususi derecede rol oynadığı görülmektedir.

15. yüzyılda temelleri atılmaya başlanan, 16. yüzyıl itibariyle Timürlü sülalesinin siyasi birliği zamanında Nevâyi ile birlikte ortak yazı dili seviyesine yükselen Klasik Doğu Türkçesiyle pek çok manzum ve mensur eser ortaya konulmuştur. İşte bu yazı dilinin bir ürünü olan ve bu çalışmaya da kaynaklık eden *Zafer-nâme*'de kullanılan çoğu askerî terimin Moğolca kökenli, geri kalan örneklerin ise Arapça ve Farsça ile nadiren Batı kaynaklı olduğu dikkati çekmektedir. Özellikle askerî birlik ve kolları karşılayan terimlerin neredeyse tamamı Moğolca ödünçleme kelimelerden meydana gelmektedir. Ortaya çıkan bu tabloyu, Çinggis Han'ın kurduğu Türk-Moğol Devleti'nin mirasına sahip çıkan Emir Timür'ün tek merkezli devlet sistemini devam ettirmesinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Askerî söz varlığının fiil kategorisini oluşturan basit ve birleşik fiil türündeki örneklerinde ise Doğu Türkçesinin gramer hususiyetlerinden istifade edildiğini söyleyebiliriz.

Tespit edilen askerî terimler üzerinden yapılmış olan hem morfolojik hem de semantik incelemelerden yola çıkılarak Emir Timür'ün askerî zekâsı ve liderliğinin Doğu Türkçesinin söz varlığına da sirayet ettiğini rahatlıkla takip etmek mümkündür. Öyle ki Emir Timür, Çinggis Han'ın savaş düzenini devam ettirmekle kalmamış, merkez, sağ ve sol kanattan oluşan orduyu her birine ayrı görevler yüklemek suretiyle yedi kola ayırarak yeni bir askerî sistem de geliştirmiştir. Bu kollar, sadece merkez kuvvete değil kumandana karşı da sorumluluk sahibi olmuşlardır. Ayrıca Emir Timür'ün en belirgin askerî vasfı ise askerlerinin gönül rızalarını alarak düşmana karşı stratejik bir şekilde savaşmalarını sağlaması, askerlerinin gösterdiği her türlü faydalı hizmet için onları ödüllendirmesi ve onları daha gayretli savaşmaları için hediyelerle teşvik etmesidir.

Bir milletin dili, o milletin kültürünü, sosyal, idari, siyasi vb. hayatını, değer yargılarını, diğer milletlerle olan ilişkilerini ve hayata bakış açısını tanıklatılabilen söz varlığı ile dikkat çekici bir şekilde gözler önüne sermektedir. Dolayısıyla Türk dilinin tarihî ve çağdaş söz varlığı bu bağlamda incelendiğinde karşımıza Türk tarihine, coğrafyasına, kültürüne, askerî ve idari yapısına malzeme teşkil edecek pek çok veri çıkacaktır. Bu verilerin, Türk dilinin terminolojisini ortaya koyacak şekilde iyi değerlendirilip yorumlanması, Türklük bilincinin doğru şekilde oluşturulması ve sürekliliği için büyük önem arz etmektedir.

Kısaltmalar

ÖTS → Ötüken Türkçe Sözlük

TAS → Tarama Sözlüğü

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Aka, İ. (2017). *Timur ve Devleti,* Ankara: TTK Yayınları.

Alan, H. (2007). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506),* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Alışık, C. E. (2014). "Orta Asya Türk - Moğol Tarihçiliğinde Türk Soylu Toplulukların Ortak Tarihî ve Edebî Anlayışı Üzerine Katkılar". *XI. Millî Türkoloji Kongresi Bildirileri", I,* (11-13 Kasım

2014), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü, İstanbul, ss. 171-185.

Alışık, C. E. (2016). "Timürlü Devlet Geleneğinde Hoca Ahmed Yesevî Mîrasının Yeri", *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevi Uluslararası Sempozyumu, I*, (26-28 Eylül), İstanbul, ss. 280-294.

Ármin, V. (1862). *Abuska Csagatajtörök Szógyújtemény*, A Magyar Tudományos Akademia Kıadása, Pest.

Barutcu Özönder, F. S. (1996). *Alí Şír Nevāyí Muġākemetü'l-Luġateyn İki Dilin Muhakemesi,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Barutcu Özönder, F. S. (2000). "Doğu Türk Yazı Dili Edebî Çevresi ve Timür", *Türklük Bilgisi Araştırmaları (Journal Of Turkish Studies)*, 24 (3), ss. 289-294.

Baykara, T. (2001). *Türk Kültür Tarihine Bakışlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Berber, O. (2010). "Muhâkemetü'l-Lügateyn'deki Türk Ordu Teşkilatına Ait Terimlerin Karşılaştırmalı İncelemesi", *Turkish Studies*, 5 (3), ss. 809-904.

Bir, A., Kaçar, M. ve Acar, Ş. (2006). "Türk Menzil Okçuluğu, Yay ve Okları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 8 (1), ss. 39-67.

Buryakov, Y. F. (2002). "Timur, Timurlular ve Bozkırın Türk Göçebeleri". *Türkler Ansiklopedisi*, C: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 923-932.

Caferoğlu, A. (1931). *Abû Hayyân-Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century*, Oxford: Clarendon Press.

Clavijo, R.G. De (2008). *Timur'un Hayatı-Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, (Çev. Z. Ertan), İstanbul: Pozitif Yayınları.

Courteille, P. de Par M. (1870). *Dictionnaire Turc-Oriental, Destiné Principalement á Faciliter la Lecture des Ouvrages de Bâber, D'Aboul-Gâzi et de Mir Ali-Chir-Nevâi*, L'Imprimerie Impériale, Paris.

Doerfer, G. (1963). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen I*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1965). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen II*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1967). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen III*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische elemente im Neupersischen IV*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Ergin, M. (2011). *Orhun Abideleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Gül, E. (2014). "Babürname'de Geçen Askerî Terimler Üzerine", *Belleten*, 62 (1), ss. 27-103.

Hıyavi, R. (1995). *Sanglaḫ Mīrzā Mahdī-i, Astarābādī*, Kerec: Merkez Neşriyat.

İlhan, N. ve Şenel, M. (2008). *Av Hayvanlarının Kişi Adlarındaki Yansıması*. *Av ve Avcılık Kitabı,* (Ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yayınları, ss. 321-336.

İlhan, S. (1990). *Askerlik. Millî Kültür Unsurlarımız Üzerinde Genel Görüşler,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.

İzgi, C. (2002). "Kûtvâl", *İslam Ansiklopedisi*. C: 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 503-504.

Kafesoğlu, İ. (1987). *Türk Bozkır Kültürü,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kanar, M. (2009). *Arapça - Türkçe Sözlük,* İstanbul: Say Yayınları.

Kanar, M. (2016). *Büyük Farsça - Türkçe Sözlük,* İstanbul: Say Yayınları.

Kesik, M. (2011). *At Üstünde Selçuklular-Türkiye Selçukluları'nda Ordu ve Savaş*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Kik, A. (2014). "Zafer-nâme-i Emir Temür, Muhammed Ali Bin Derviş Ali-yi Buharî (İnceleme-Metin-Dizin)". (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,* İstanbul.

Kúnos, D. I. (1902). *Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wöterbuch,* Budapest.

Lamb. H. (2009). *Emir Timur,* (Çev. A.G. Bozkurt), İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.

Lessing, F. (1960). *Mongolian English Dictionary,* Los Angeles: University of California Press.

Macit, E. (2012). *Timurlu Devleti'nin Askerî Teşkilâtı*, (Yüksek Lisans Tezi), *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Erzurum.

Manz, B. F. (2017). *Timurlenk, Bozkırların Son Göçebe Fatihi*, (Çev. Z. Bilgin), İstanbul: Kronik Yayınları.

Nicolle, D. (2000). *The Age of Tamerlane,* Oxford: Osprey Publishing.

Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları,* Ankara: TDK Yayınları.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II,* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım Ve Kazan Sahasına Ait Yarlık Ve Bitiklerin Dil Ve Üslûp İncelemesi,* Ankara: TDK Yayınları.

Özyetgin, A. M. (2002). *Altınordu Hanlığı'nın Resmi Yazışma Geleneği. Türkler*, 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 819-830.

Paydaş, K. (2006). "Moğol ve Türk-İslâm Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilig,* 39, ss. 195-218.

Roemer, H. R. (1986). *Tīmūr in Iran. The Cambridge History of Iran The Timurid and Safevid Periods*, 6, Cambridge University Press, ss. 42-97.

Roux, J. P. (2008). *Büyük Moğolların Tarihi Babur.* (Çev. L. Arslan Özcan), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Steingass, F. (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary,* İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şakirov, K. ve A. Aslan (2010). *Timur'un Günlüğü - Tüzükât-ı Timur - Sahibkıran Emir Timur Muhammed Tarağay Bahadıroğlu,* İstanbul: İnsan Yayınları.

Şemseddin Sami (1317). *Kâmûs-ı Türkî* I, II, (Neşr. A. Cevad), Dersaadet: İkdam Matbaası.

Şeyh Süleyman Efendi (1298). *Lûgat-i Çağatai ve Türkî-i Osmânî*, İstanbul.

Tarama Sözlüğü I, A-B (2019). Ankara: TDK Yayınları.

Temir, A. (2002). *Moğol (veya Türk - Moğol) Hanlığı. Türkler Ansiklopedisi*, C: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 416-432.

Thackston, W. M. Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Baburnama part three: Hindustan, Chaghatay Turkish text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Yay. Ş.Tekin, G. Alpay Tekin, Farsça Tercümesi ve İngilizcesi: A Hanhan), Cambridge: Harvard University, Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları.

Thackston, Wheeler M. Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Baburnama Part One: Fergana and Transoxiana, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Yay. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Farsça Tercümesi ve İngilizcesi: Abdurrahim Hanhan), Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard University, Cambridge.

Thackston, Wheeler M. Jr. (1993). *Zahiruddin Muhammad Babur Mirza Baburnama Part Two: Kabul, Chaghatay Turkish Text with Abdul-Rahim Khankhanan's Persian Translation*, (Yay. Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, Farsça Tercümesi ve İngilizcesi: Abdurrahim Hanhan), Doğu Dilleri ve Edebiyatlarının Kaynakları, Harvard University, Cambridge.

Thomsen, V. (1896). *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors.

Togan, A. Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihi'ne Giriş 1*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Turan, F. (2018). "Eski Türkçeden Orta Türkçeye Askeri Rütbe ve Unvanlar". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), ss. 155-173.

Useev, N. (2018). "Manas Destanı'nda İslamiyetle İlişkişi Uranlar / Savaş Naraları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Kış, 88, ss. 145-154.

Vámbéry, H. (1867). *Ćagataische sprachstudien*, Leipzig: F.A. Brockhaus

Yakubovskiy, A. Yu. (1976). *Altın Ordu ve Çöküşü*, (Çev. H. Eren), Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Yüksel, M. Ş. (2010). "Dönemin Arap Kaynaklarına Göre Ankara Savaşı". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 25 (1), ss. 351-369.

KAVRAM ÖĞRETİM ARACI OLARAK ASKERÎ İÇERİKLİ BİLMECELER

Murat YILDIZ*

Giriş

Kültür ve dil birbirini tamamlayan iki önemli unsurdur. Dil aracılığıyla aynı toplumda yaşayan kişiler, ortak birtakım değerlere sahip olurlar. Ortak değerlerin bütünü, aynı zamanda o toplumda yaşayan insanların kültürünü oluşturur. Oluşan kültürün bir kısmı diğer milletlere göre farklılık arz eder. Buna millî kültür denir. Millî kültürün gelişip nesillere aktarılmasında dil önemli bir araçtır (Güzel ve Torun, 2017: 32).

Çini sanatında irili ufaklı taşlar bir araya getirilerek farklı şekillerde eşsiz eserler meydana getirilir. Kültür de buna benzer şekilde birçok unsurun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Kültürün içinde giyim kuşam, gelenekler ve görenekler, sözlü ve yazılı eserler ve daha birçok unsur yer almaktadır. Türk milleti gibi zengin bir kültüre sahip milletlerin oluşturduğu mozaiğin içinde de çok farklı kültürel unsurlar vardır. Kültürel unsurlar sözlü ve yazılı eserler vasıtasıyla günümüze kadar gelmiştir ve gelecek nesillere de aktarılacaktır.

Sözlü kültürde mit, destan, masal, efsane, atasözü, mani, ninni, bilmece gibi birçok tür vardır. Bu türlerden biri olan bilmeceler ilk çağlardan zamanımıza kadar birçok milletlerin halk ve aydın çevreleri ile çocuk topluluklarında vakit geçirmek, eğlenmek; devlet adamları arasında gizli haber ulaştırmak; bir bakıma bilgide, zekâda, muhakemede, hafızada, dikkatte, sür'at-i intikalde üstünlük yarışması olarak söylenen veya yazılan ürünlerdir (Elçin, 1983: 7). Ülgen'e (2004) göre bir kültürü oluşturan insanların düşünce ve duygu zenginliği, eğilimleri ve ihtiyaçlarının çeşitliliği ve geliştirdikleri değerlerin niteliği, şakaları, benzetmeleri, mecazları, kısaca o insanların yaşam biçimleri kavram oluşturma ve geliştirme sürecini etkiler. Olaya kavramların insan yaşamına etkisi açısından bakıldığında, insanların yaşamları, geliştirdikleri kavramlarla sınırlıdır (115-116).

Ülgen'e (2004) göre kavram, insan zihninde anlamlanan, farklı obje ve olguların değişebilen ortak özelliklerini temsil eden bir bilgi formu / yapısıdır (107). Kavramların oluşmasında benzerlikler ve farklılıklardan yararlanılır. Ülgen'e (2004) göre kavramlar dille ilgilidir. Bir kültürde geliştirilen kavram çeşitliliği ile o kültürün dil zenginliği arasında olumlu bir ilişki vardır (115). Kavram öğrenme ile dil arasında güçlü bir bağ söz konusudur. Kavramlar birer sözcükle ifade edilebilir ve kavramların öğrenimi etkileşimli ortamlarda daha kolaydır. Bilmecelerde soru soran ve muhatap vardır ve bundan dolayı kavram öğreniminde etkileşimli bir ortam sağlanmış olmaktadır.

Anonim Halk Edebiyatı ürünlerinin, ilk çıktığı ortamdan uzaklaştıkça kültürel, sosyal, psikolojik, coğrafi gibi nedenlerle yeni renklerle ortaya çıkmasına varyantlaşma denir (Güzel ve Torun, 2017: 163). Bilmecelerde de bu varyantlaşma görülür. Bilmecelerin varyantları dipnot olarak çalışmada yer almaktadır.

Türkler tarih sahnesinde her zaman ön planda olmuşlardır. Bunun bir neticesi olarak da Türklerde halk bir ordu; ordu ise, halk idi (Ögel, 1971: 30). Bu anlayış kendini kültürel öğelerde de hissettirmiştir. Askerlik her zaman Türk toplumunda önemli görülmüştür. Bu öneme binaen askerlik toplumun oluşturduğu her birikimde görülmektedir. Bilmecelerde de askerlikle ilgili kavramlara yer verilmiştir. Konu, *Türk Halkının Bilmeceleri* adlı eserdeki askerlikle ilgili bilmecelerle sınırlı tutulmuştur. Söz konusu eser Türkiye'de yapılmış en kapsamlı bilmece derleme çalışmalarından biridir. Bilmecelerle ilgili yapılan çalışmalar çoğunlukla derleme ya

* Öğ. Üt̆gm, Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muyildiz@kho.msu.edu.tr ORCID: 0000-0001-5714-6957.

da sınıflama üzerinde odaklanmıştır. Çalışmada bilmecelerdeki askerî içerikli kavramlar Bloom Taksonomisi'ndeki bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez ve değerlendirme olmak üzere altı bilişsel basamakta değerlendirilecektir.

1. Eşdim eşdim, gum çıhdı, gumdan minare çıhdı; bıldır beslediğim toy, bu yıl tomara çıhdı.

Bilgi: eşmek, gum, çıhmak, minare, bıldır, beslemek, toy, bu, yıl, tomar.

Kavrama: Eşmek, toprağı veya toprak gibi yumuşak bir şeyi biraz kazmaktır (TS, 2011: 826). Gum yani kumdur. Çıkmak, görünür hâle gelmektir (TS, 2011: 534). Minare, camilerde müezzinin ezan okuduğu, sela verdiği, şerefesi olan, çoğunlukla taştan, yüksek ve ince yapıdır (TS, 2011: 1686). Bıldır, geçen yıl, bir yıl önce demektir (TS, 2011: 328). Beslemek, yiyecek ve içeceğini sağlamaktır (TS, 2011: 314). Toy, deneyimsiz, acemi demektir (TS, 2011: 2376). Bu; yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren bir sözdür (TS, 2011: 401). Yıl, on iki aylık dönemdir (TS, 2011: 2590). Tomar, askerlikte topun içini silmekte kullanılan, ucu fırçalı çubuktur (TS, 2011: 2363).

Uygulama: Askerlikte önce eğitim verilir. Eğitimden sonra askerlerin sınıflarına uygun görev verilir.

Analiz: Eskiden topların dökümü için özel bileşimli topraktan kalıplar vardı. Hazırlanan karışım bu kalıpların yardımıyla topa dönüşürdü. Metinde askerin kullandığı bir aracın yapım şekli anlatılmıştır. Bilmecenin ilk kısmı bu gerçeğe telmihte bulunmaktadır. İkinci kısım ise askerlik için verilen eğitime atıfta bulunmaktadır. Asker olmak için eğitim şarttır. Bu eğitimler her askerî sınıf için farklı sürelerdedir. Bir asker yetiştirmek için bilmece metninde bir yıllık süre verilmiştir.

Sentez: Bilmecenin ilk parçasında top yapımından bahsedilmiştir. İkinci parçasında ise askerin yetiştirilme süresine telmih yapılmıştır.

Değerlendirme: Metinde ilk önce askerin kullandığı bir araçtan bahsedilerek kavram sezdirilmeye çalışılmıştır. İkinci kısımda ise asker yetiştirme süresinden bahsedilmektedir. Kavram öğretilirken yapım aşaması hakkında da ipuçları verilmiştir.

<table>
<tr><td>Eşmek</td><td>Gum</td><td>Çıhmak</td><td>Minare</td><td>Bıldır</td><td rowspan="2">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Beslemek</td><td>Toy</td><td>Bu</td><td>Yıl</td><td>Tomar</td></tr>
<tr><td colspan="3">Top Dökümü</td><td colspan="2">Askerî Eğitim</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="5">Kullanılan Araç ve Eğitim</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="5">Asker</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

2. Gündüz uyur, gece uyumaz.

Bilgi: gündüz, uyumak, gece.

Kavrama: Gündüz, günün sabahtan akşama kadar süren aydınlık bölümüdür (TS, 2011: 1006). Gece, genellikle saat 22.00'den gün ağarıncaya kadar geçen süredir (TS, 2011: 911). Uyumak, uyku durumunda olmaktır (TS, 2011: 2431).

Uygulama: Bekçiler genellikle geceleri çalışır.

Analiz: Bekçiler geceleri çalıştıkları için gündüzleri uyurlar. Bilmece metninde bekçilerin yaşam şekli anlatılmıştır.

Sentez: Metinde bekçilerin çalışma zamanı belirtilmiştir.

Değerlendirme: Bilmecede kavramın çalışma saatleri üzerinde durulmuştur.

Gündüz	Uyumak	Gece	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Dinlenme Zamanı			**Analiz**
Uyku Düzeni			**Sentez**
Bekçi			**Değerlendirme**

3. Gara gara gargalar, köyden köye ırgalar.

Bilgi: gara, garga, köy, ırgalamak.

Kavrama: Kara, siyah demektir. Karga; kargagillerden, kanatları geniş, tüyleri kara renkte, tarla ve bahçelere çok zarar veren bir kuştur (TS, 2011: 1326). Köy; yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışılan, konutları ve öteki yapıları bu hayata uygun yerleşim yeridir (TS, 2011: 1509). Irgalamak, ilgilendirmek demektir (TS, 2011: 1125).

Uygulama: Jandarmanın görev yaptığı yer genellikle şehir dışındaki kırsal bölgelerdir ve bilmecenin ortaya çıktığı dönemde jandarmanın kıyafeti siyahtır.

Analiz: Bilmecenin ortaya çıktığı dönemde jandarmanın siyah olan üniforması belirtilmiştir. Kargalar da köy kenarlarında yaşayan hayvanlardır. Jandarma ile kargalar arasında hem renk hem de bulundukları yer arasında bir ilgi kurulmuştur. Jandarma görevi gereği köyleri dolaşır ve oradaki asayişi sağlar. Ayrıca jandarma genellikle bir olay olduğunda da güvenliği sağlamak veya olayı çözmek için de kırsalda görev yapar. Olaylar genellikle olumsuz olduğu için de siyah bağdaştırması yapılmış olabilir. Kargalar bazı yerlerde kötü olayların habercisi olarak da görülmektedir.

Sentez: Jandarmada bir dönem siyah üniforma kullanılmıştır. Jandarma, genellikle kırsal bölgelerde görev yapar.

Değerlendirme: Kavramın rengi ve görev yeri ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca kırsal bölgede yaşayan bir hayvan olan karga, kavramın sezdirilmesi için kullanılmıştır.

Gara	Garga	Köy	Irgalamak	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Siyah		Köy		**Analiz**
Üniforma		Görev Yapılan Yer		**Sentez**
Jandarma				**Değerlendirme**

4. Has altın, halis gümüş, paslı pul.

Bilgi: has, altın, halis, gümüş, paslı, pul.

Kavrama: Has, katışıksız ve en iyi cinsten demektir (TS, 2011: 1052). Halis, katışık olmayan ve saftır (TS, 2011: 1033). Altın; kolay işlenen, yüksek değerli ve paslanmaz elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 106). Gümüş; parlak beyaz renkte, kolay işlenir ve tel

durumuna gelebilen elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 1001). Paslı; üzerinde pas oluşmuş, pas tutmuş ve paslanmış demektir (TS, 2011: 1895). Pul, akçeden küçük metal paradır (TS, 2011: 1951).

Uygulama: Padişah makam olarak en üsttedir. Ondan sonra sırasıyla askerleri ve hizmetçileri gelmektedir.

Analiz: Metinde kişiler bulundukları makama göre sıralanmıştır. Bu sıralama ise değerli madenlerle anlatılmıştır. Sıralamada en üst sırada altın yer almaktadır. Çünkü altın en değerli elementlerden biridir. İkinci sırada yer alan gümüş ise altından biraz daha düşük değerdedir. Pul ise demirden yapılan ve değeri en düşük olandır. Buna uygun olarak da kişiler padişah, askerleri ve hizmetçileri olarak sıralanmıştır.

Sentez: Kişilerin bulundukları makamlar ile madenler arasında ilgi kurularak bir sıralama yapılmıştır.

Değerlendirme: Bilmece metninde belli madenlerin değerlerinden yola çıkılarak padişah, askerleri ve hizmetçileri makam sırasına göre sıralanmıştır. Kavram öğretilirken derecelendirme yapılmıştır. Somut kavramlar yine somut kavramlarla anlatılmıştır. Ayrıca madenlerin kullanılması bir güç merkezinden bahsedildiğini de sezdirmektedir.

Has	Altın	Halis	Gümüş	Paslı	Pul	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Değerli		Değeri daha az		Değersiz		**Analiz**
Altın		Gümüş		Pul		**Sentez**
Padişah		**Askerler**		**Kullar**		**Değerlendirme**

5. Mavi göklerden indim, al atlaslar giyindim. Küçük olsanız bile, sizlerde var ümidim.

Bilgi: mavi, gök, inmek, al, atlas, giymek, küçük, olmak, bile, siz, var, ümit.

Kavrama: Mavi; yeşil ile menekşe rengi arasında bir renk, bulutsuz gökyüzünün rengi, maidir (TS, 2011: 1636). Gök; yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, gök kubbe, sema demektir (TS, 2011: 957). İnmek, yüksekten veya yukarıdan aşağıya doğru gelmektir (TS, 2011: 1195). Al, kırmızıdır. Atlas, yüzü parlak, sık dokunmuş bir ipekli kumaş türü, satendir (TS, 2011: 186). Giymek, örtünüp korunmak için bir şeyi vücuduna geçirmektir (TS, 2011: 949). Küçük, yaşı daha az olan demektir (TS, 2011: 1552). Olmak, bir ad veya sıfatın belirttiği durumu almak ya da nitelik kazanmaktır (TS, 2011: 1798). Bile; da, de, dâhidir (TS, 2011: 335). Siz, çokluk ikinci kişi zamiridir (TS, 2011: 2126). Var, mevcut olan demektir. Ümit, umut demektir.

Uygulama: Bayrağımız kırmızı renktedir ve ona atfedilen değerin bir neticesi olarak da en değerli kumaştan yapılmıştır. Ayrıca bayrak gelecek kuşaklara bıraktığımız bir mirastır.

Analiz: Bayrak, milletler için kutsaldır. Türkler ise bayrağa daha fazla önem verir. Çünkü bayrağımız rengini aziz şehitlerimizden almıştır. Bayrağın kutsallığını anlatmak için metinde mavi göklerden indim ifadesi kullanılmıştır. Bayrağa verilen değer onun yapım malzemesinde de kendini göstermiştir. Bayrak, değerli bir kumaş olan atlastan yapılmıştır. Bayrağın kutsallığından sonra diğer bir işlevi ulusu birleştiren önemli bir öğedir. Bayrağın göklerde dalgalanması demek ulusun varlığının devam edeceği anlamına gelmektedir. Bu yüzden küçüklerin de bu mirası layıkıyla ileri taşıyacakları umut edilmiştir.

Sentez: Bayrak kutsallığından dolayı göklerden inmiş ve bu önemine uygun olarak atlastan yapılmıştır. Ayrıca gelecek nesillerden de bayrağa sahip çıkmaları beklenmektedir.

Değerlendirme: Kavramın kutsallığı, yapıldığı madde ve nasıl bir öneme sahip olduğu üzerinde durulmuştur.

<table>
<tr><td>Mavi</td><td>Gök</td><td>İnmek</td><td>Al</td><td>Atlas</td><td>Giymek</td><td rowspan="2">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Küçük</td><td>Olmak</td><td>Bile</td><td>Siz</td><td>Var</td><td>Ümit</td></tr>
<tr><td colspan="2">Kutsal</td><td colspan="2">Atlastan yapılmış</td><td colspan="2">Birleştirici</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="3">Maddi olarak değerli</td><td colspan="3">Manevi olarak değerli</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="6">Bayrak</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

6. Kurt kuyuda, kulakları kapıda.
7. Azrail içerde, bıyıkları dışarda.
8. Altı tahta, üstü tahta / içinde bir kanlı kahpe.[1]
9. Tığ velinin tığ kılıcı.
10. Karanlık damda, kaftan asılı.
11. Dıran girer, dıran çıkar; kuru girer, yaş çıkar.
12. Altı mermer, üstü mermer; içinde bir kanlı berber.
13. Kulun kuyuya düşmüş, kulakları akıp gider.

Bilgi: kurt, kuyu, kulak, kapı, Azrail, içeri, bıyık, dışarı, alt, tahta, üst, iç, bir, kanlı, kahpe, softa, var, o, yan, bu, tığ, veli, kılıç, karanlık, dam, kaftan, asılı, dıran, girmek, çıkmak, kuru, yaş, mermer, berber, kulun, düşmek, akmak.

Kavrama: Kurt; Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvandır (TS, 2011: 1533). Kuyu, su katmanına varıncaya kadar derinliğine kazılan, genellikle silindir biçiminde, çevresine duvar örülen, suyundan yararlanılan, toprağa kazılan derince çukurdur (TS, 2011: 1550). Kulak, başın her iki yanında bulunan işitme organına verilen addır (TS, 2011: 1518). Kapı, bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığıdır (TS, 2011: 1306). Azrail, Tanrı buyruğu ile insanların canını almakla görevlendirilen melek, can alıcı demektir. İçeri, iç yan, iç bölüm, dışarı karşıtıdır (TS, 2011: 218). Bıyık, üst dudak üzerinde çıkan kıllardır (TS, 2011: 329). Dışarı, dış çevre, dış yer, hariç, içeri karşıtıdır (TS, 2011: 653). Alt, bir şeyin yere bakan yanı, zir, üst karşıtıdır (TS, 2011: 104). Tahta, çeşitli işlerde kullanılmak üzere düz, enlice, uzun ve az kalın biçimde işlenmiş ağaç parçasıdır (TS, 2011: 2245). Üst, bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanı, üzeri, fevk, alt karşıtıdır (TS, 2011: 2451). İç, herhangi bir durumun, cismin veya alanın sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil, dış karşıtıdır (TS, 2011: 1140). Bir, sayıların ilkine verilen addır (TS, 2011: 347). Kanlı, kan bulaşmış olandır. Kahpe, or…spu, ahlaksız kadın ve dönek demektir (TS, 2011: 1268). Softa, ilmiyeden olanlara aşağılamak amacıyla verilen addır (TS, 2011: 2129). Var, bir şeyin mevcut olmasıdır. O, uzakta olan şeyi belirten bir sözdür (TS, 2011: 1785). Yan, bir şeyin ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümüdür (TS, 2011:

[1] 8. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır:
1 / içinde kanlı kahbe.
1 / içinde kanlı softa.
1 / içinde var kanlı softa.
O yanı tahta, bu yanı tahta / içindeki kanlı softa.
1 / içinde kanlı bir softa.

2517). Bu, yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren bir sözdür (TS, 2011: 401). Tığ, kılıç demektir (TS, 2011: 2346). Veli, ermiş demektir (TS, 2011: 2478). Kılıç, uzun, düz veya eğri, ucu sivri, bir veya her iki yüzü keskin, kın içinde bele takılan, çelikten silahtır (TS, 2011: 1408). Karanlık, ışıksız demektir (TS, 2011: 1320). Dam; üzeri toprak kaplı ev, küçük ev, köy evidir (TS, 2011: 588). Kaftan, çoğu ipekten yapılan, bir tür uzun, süslü üst giysisidir (TS, 2011: 1265). Asılı, asılmış olan demektir. Girmek, dışarıdan içeriye geçmektir (TS, 2011: 947). Çıkmak, içeriden dışarıya varmak, gitmektir (TS, 2011: 533). Kuru, suyu, nemi olmayan, yaş ve nemli karşıtı demektir (TS, 2011: 1536). Yaş, nemli, ıslak, kuru karşıtıdır (TS, 2011: 2545). Mermer, bileşiminde %75'ten çok kalsiyum karbonat bulunan, genellikle beyaz, renkli ve damarlısı da olan, cilalanabilen, billurlaşmış kireç taşına verilen addır (TS, 2011: 1659). Berber, saç ve sakalın kesilmesi, taranması ve yapılması işiyle uğraşan veya bunu meslek edinen kimse, erkek berberi, perukar demektir (TS, 2011: 311). Kulun, altı aylığa kadar olan at veya eşek yavrusu demektir (TS, 2011: 1522). Düşmek, yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmektir (TS, 2011: 741). Akmak, sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler bir yerden başka bir yere doğru gitmek demektir (TS, 2011: 71).

Uygulama: Bıçak, kama, kılıç ve hançer gibi aletlerin tutma yeri ile keskin kısmı arasında bir çıkıntı vardır. Ayrıca bu aletlerin kesmemesi için genellikle kını vardır.

Analiz: Bilmecede bıçak, kama, kılıç ve hançer gibi kesici aletleri tutan kişinin eline zarar vermemesi için tutma kısmı ile kesici olan kısmın arasında bazen çıkıntı olur ya da kılıç hariç diğer aletlerin tutma kısmı ağaçtan yapılmaktadır. Bu çıkıntı kılıç ya da hançerde biraz daha büyüktür ve bu çıkıntı bıyığa benzetilmiştir. Kesici aletlerin etrafa zarar vermemesi için kını vardır. Bu kın da karanlık bir dama benzetilmiştir. Damın içindeki kesici alet de çeşitli kişilere benzetilmiştir. Benzetme yapılan kişilerin genel özellikleri ise olumsuz özelliklere sahip olmalarıdır. Ancak berber olumlu bir kişiyken o da kanlı olarak olumsuz gösterilmiştir. Ayrıca kesici aletlerin insan ya da hayvan gibi bir canlının vücuduna girmesinin sonucu da kuru girer ıslak çıkar şeklinde tasvir edilmiştir.

Sentez: Bilmecedeki kesici aletlerin şeklinden dolayı eli koruyan kısmı bıyığa benzetilmiştir. Bu aletlerin genellikle kınının olması da metinde yer almaktadır. Kının içindeki bıçak, kama, kılıç ve hançer gibi aletler olumsuz kişiliklere benzetilmiştir.

Değerlendirme: Kavramın şekli, benzetildiği kişilikler ve kullanılma anındaki durumu öne çıkmaktadır.

<table>
<tr><td>Kurt</td><td>Kuyu</td><td>Kulak</td><td>Kapı</td><td>Azrail</td><td>İçeri</td><td>Bıyık</td><td>Dışarı</td><td rowspan="5">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Alt</td><td>Tahta</td><td>Üst</td><td>İç</td><td>Bir</td><td>Kanlı</td><td>Kahpe</td><td>Softa</td></tr>
<tr><td>Var</td><td>O</td><td>Yan</td><td>Bu</td><td>Tığ</td><td>Veli</td><td>Kılıç</td><td>Karanlık</td></tr>
<tr><td>Dam</td><td>Kaf-tan</td><td>Asılı</td><td>Dıran</td><td>Gir-mek</td><td>Çıkmak</td><td>Kuru</td><td>Yaş</td></tr>
<tr><td>Mer-mer</td><td>Ber-ber</td><td>Kulun</td><td>Düşmek</td><td>Akmak</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Bıyığa Benzemesi</td><td colspan="2">Kahpe, Softa ve Veli</td><td colspan="2">Asılabilir</td><td colspan="2">Keskin</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="8">Asılabilen ve Kabı Olan Bir Nesne</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="8">Bıçak (Kama, Hançer, Kılıç)</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

14. Cevarı cengi var, kuyruğunda rengi var.

Bilgi: cevar, ceng, var, kuyruk, renk.

Kavrama: Cevarî, cariyeler, hizmetçiler demektir (Parlatır, 2011: 249). Cenk, kahramanca mücadele, çarpışma, savaş demektir (TS, 2011: 452). Kuyruk, hayvanların çoğunda, gövdenin sonunda bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ benzeyen uzantıdır (TS, 2011: 1549). Renk, cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyumdur (TS, 2011: 1973). Var, bir şeyin mevcut olmasıdır.

Uygulama: Fişeğin içinde üç bölüm vardır. Bunlar barutun olduğu yer, plastik tapa, plastik tapada iğnenin vurduğu demir ve kurşunun olduğu bölümdür.

Analiz: Fişeğin patlaması için önce iğne fişeğe çarpar. Bu çarpmanın etkisiyle barut patlar ve fişekteki kurşun dışarı çıkar. Fişeklerin metal kısmı altın sarısı ya da gri renkte olur. Bilmecede bu gerçek kuyruk olarak adlandırılmış olabilir. Ayrıca içindeki barut sayesinde ateş alır. Barut patlamanın gerçekleşmesi için hizmetçi gibi bir görev üstlenmektedir. Fişeğin kullanıldığı yerlerden biri de savaş meydanlarıdır.

Sentez: Fişeğin patlamasını içindeki barut sağlar. Fişeklerin metal kısmı da altın sarısı ya da gri renkte olabilir.

Değerlendirme: Bilmece metninde kavramın kullanılma aşamasına ve rengine dikkat çekilmiştir.

<table>
<tr><td>Cevar</td><td>Ceng</td><td>Var</td><td>Kuyruk</td><td>Renk</td><td>Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td colspan="2">Patlama Şekli</td><td colspan="2">Renkli bir cisim</td><td>Kullanıldığı Yer</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="5">Savaşta Kullanılan Bir Cisim</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="5">Fişek</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

15. Kıs kısarına, baskıcılar basarına, başı tomarına.

Bilgi: kıs, kısar, baskıcı, basar, baş, tomar.

Kavrama: Kısarlamak, kıstırmak. Kısmak, sıkmak, sıkıştırmak; daracık yer demektir (Dilçin, 2013: 150). Baskı, bir nesneyi iki ağırlık arasında mekanik olarak sıkıştırmaya yarayan alet. Basmak, atmak, savurmaktır (Dilçin, 2013: 150). Basar, görme, görüştür (Parlatır, 2013: 158). Tomar, boru biçimi verilmiş demir demektir (TS, 2011: 2363).

Uygulama: Güllenin atılması için barutun sıkışıp ateş alması gereklidir.

Analiz: Bilmecede güllenin ateşlenme süreci anlatılmıştır. Bu süreç barutun sıkışıp namludaki gülleyi atması şeklindedir.

Sentez: Metinde güllenin atışı anlatılmıştır.

Değerlendirme: Bilmecede kavramla ilgili ateşlendikten sonraki aşamalarına değinilmiştir. Kavramın teknik bilgisi üzerinde durulmuştur.

<table>
<tr><td>Kıs</td><td>Kısar</td><td>Baskıcı</td><td>Basar</td><td>Baş</td><td>Tomar</td><td>Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td colspan="3">Sıkıştırılmış Bir Madde</td><td colspan="3">Boru Yardımıyla Atılan</td><td>Analiz</td></tr>
</table>

Sıkıştırılmış ve Boru Yardımıyla Atılan	**Sentez**
Gülle	**Değerlendirme**

16. Fıldır firek, göğe direk.

Bilgi: fıldır, firek, gök, direk.

Kavrama: Fıldır, yıldız demektir (Zülfikar, 1995: 450). Firek, asma kilit demektir (THADS, 2019: 1868). Gök, yeryüzü üzerine mavi bir kubbe gibi kapanan boşluk, gök kubbe, sema demektir (TS, 2011: 957). Direk, ağaçtan veya demirden yapılan uzun ve kalın destek demektir (TS, 2011: 674).

Uygulama: Havai fişekler ışık vermek için göğe doğru atılır.

Analiz: Havai fişekler çok parlak bir ışık çıkar. Genellikle gökyüzüne doğru atılır ve atılma esnasında ses çıkarır. Gökyüzünde kısa süreliğine parlak bir ışık ortaya çıkar. Bu özelliğinden dolayı da yıldıza benzetilmiştir. Yerden yukarı doğru çıkışı direğe benzetilmiştir.

Sentez: Hava fişekler göğe doğru atılan ve parlak bir ışık veren fişek türüdür.

Değerlendirme: Metinde kavramın hızı, atış yönü ve atış yeri üzerinde durulmuştur.

Fıldır	Firek	Gök	Direk	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Işık Veren Bir Cisim		Gökyüzünde		**Analiz**
Gökyüzünde Parlak Bir Cisim				**Sentez**
Hava Fişeği				**Değerlendirme**

17. Tut dedim sarıya, bastı gitti goriye.[2]
18. Burdan attım iğneyi, tüydü gitti dünyayı.
19. Tımar ettim sıpayı, aştı gitti tepeyi.
20. Kara tazıyı nalladım / karşıdaki dağa yolladım.[3]
21. Dağdan akıttım, büke sıkıttım.
22. Bir ufacık mildiren, beyleri attan indiren.[4]
23. Küçücük kuşlar, dereleri taşlar.
24. Bir küçük Yaşar, gölgesiz dağ aşar.

Bilgi: tutmak, demek, sarı, basmak, gitmek, gori, gürlemek, koru, bura, atmak, iğne, tüymek, dünya, tımar etmek, sıpa, aşmak, tepe, kara, tazı, nallamak, karşı, dağ, yollamak, katır, akıtmak, bük, sıkıtmak, bir, ufacık, mildiren, bey, at, indirmek, yıldırım, küçücük, kuş, dere, taşlamak, Yaşar, gölgesiz.

Kavrama: Bük, sık çalılık, fundalıktır (Dilçin, 2013: 54). Sıkı, ağızdan dolan ateşli silahlarda barut ve kurşunun üstünden namluya sokulup basılan bez veya kâğıttır (Parlatır, 2011: 1504). Tutmak, ele geçirmek, yakalamaktır (TS, 2011: 2391). Basıp gitmek, birdenbire gitmek, aklına koyduğu şeyi yapmak üzere bulunduğu yerden uzaklaşmak, çekip gitmek demektir (TS, 2011: 262). Gori, koru demektir. Gürlemek, kalın ve gür ses çıkarmaktır (TS, 2011: 1010). Tüymek, kaçmaktır (TS, 2011: 2404). Nallamak, öldürmektir (TS, 2011: 1748).

[2] 17. bilmecenin diğer varyantı şudur: Tut dedim sarıya, gürledi gitti koruya.
[3] 20. bilmecenin diğer varyantı şudur: Kara katırı nalladım / 2.
[4] 22. bilmecenin diğer varyantı şudur: Bir ufacık yıldırım, beyi attan indirir.

Uygulama: Kurşunun ses çıkarması, uzağa gitmesi, boyutunun küçük olması, hızlı gitmesi, öldürmesi gibi özellikleri verilmiştir.

Analiz: Kurşun silahtan çıkarken ses çıkarır ve silahın cinsine göre belirli uzaklıklara gidebilir. Tüyüp gitmesi, yıldırım olarak nitelendirilmesi ve tazıya benzetilmesi hızını anlatmak için kullanılmıştır. Kurşunlar çeşitli boyutlarda olabilir. Ama genellikle boyutu çok büyük değildir. Metinlerde kavramın bu özelliği üzerinde de durulmuştur. Kurşunun silahtan çıkıp hedefe ulaşması saniyeler içinde olmaktadır. İsabet ettiği hedefi yaralayabilir ya da öldürebilir. Hedefin bundan dolayı genellikle durumunu da değişir.

Sentez: Kurşunun boyutları küçük olmasına rağmen ses çıkararak belirli bir mesafeye kadar hızlı bir şekilde gidebilir. Hedefin o anki durumunda da değişiklik yaratır.

Değerlendirme: Kavramın ses, uzaklık, boyut, hız, öldürmek gibi özellikleri ön plana çıkarılmıştır.

<table>
<tr><td>Tutmak</td><td>Demek</td><td>Sarı</td><td>Basmak</td><td>Gitmek</td><td rowspan="8">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Gori</td><td>Gürle-mek</td><td>Koru</td><td>Bura</td><td>Atmak</td></tr>
<tr><td>İğne</td><td>Tüymek</td><td>Dünya</td><td>Tımar etmek</td><td>Sıpa</td></tr>
<tr><td>Aşmak</td><td>Tepe</td><td>Kara</td><td>Tazı</td><td>Nallamak</td></tr>
<tr><td>Karşı</td><td>Dağ</td><td>Yolla-mak</td><td>Katır</td><td>Akıtmak</td></tr>
<tr><td>Bük</td><td>Sıkıtmak</td><td>Bir</td><td>Ufacık</td><td>Mildiren</td></tr>
<tr><td>Bey</td><td>At</td><td>İndirmek</td><td>Yıldırım</td><td>Küçücük</td></tr>
<tr><td>Kuş</td><td>Dere</td><td>Taşla-mak</td><td>Yaşar</td><td>Gölgesiz</td></tr>
<tr><td>Ses çıkarabilir</td><td>Hızlı</td><td colspan="2">Uzak Bir Yere Gidebilir</td><td>Öldürücü</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="5">Uzak Bir Yere Sesli Giden Öldürücü</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="5">Kurşun</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

25. Bir kapsül çaharam, dünyayı yaharam.

Bilgi: bir, kapsül, çahmak, dünya, yahmak.

Kavrama: Bir, sayıların ilkidir (TS, 2011: 347). Kapsül, ateşli silahlarda horozun veya iğnenin çarpmasıyla ateş alan, bir tür özel barutla dolu, küçük, yuvarlak metal parçadır (TS, 2011: 1311). Dünya, üzerinde yaşadığımız toprak ve denizler, yeryüzü demektir (TS, 2011: 736). Yakmak, yanmasını sağlamak veya yanmasına yol açmak, tutuşturmaktır (TS, 2011: 2509).

Uygulama: Makineli tüfeklerde bir şarjörde en az 20-30 arasında mermi olur. Bu da diğer tüfeklere göre daha çok mermi atma avantajı sağlar.

Analiz: Bilmecede makineli tüfekle fazla atış yapılması üzerinde durulmuştur. Bu durum bir kapsülle dünyayı yakma olarak ifade edilmiştir.

Sentez: Bilmecede kavramın ateş etme gücü belirtilmiştir.

Değerlendirme: Bilmecede kavramın gücü abartılı olarak verilmiştir.

Bir	Kapsül	Çahmak	Dünya	Yahmak	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Bir Şarjör		Dünyayı Yakabilir			**Analiz**
Ateş Gücü Yüksek Bir Tüfek					**Sentez**
Makineli Tüfek					**Değerlendirme**

26. Kavidir başı, akıtır yaşı.
27. Ele sığar / anbara sığmaz.[5]

Bilgi: kavi, baş, akıtmak, yaş, el, sığmak, anbar, el, sığmak, almak, sadık.

Kavrama: Kavi, dayanıklı, güçlü, zorlu olan demektir (TS, 2011: 1357). Baş, bir şeyin genellikle toparlakça ucudur (TS, 2011: 264). Akıtmak, akmasını sağlamak, akmasına yol açmak, dökmektir (TS, 2011: 68). Yaş, gözyaşı demektir (TS, 2011: 2545). El, kolun bilekten parmak uçlarına kadar olan, tutmaya ve iş yapmaya yarayan bölümüdür (TS, 2011: 773). Anbar, ambar demektir. Sığmak, bir kaba, bir yere bütünüyle girebilmek veya içinden geçebilmektir (TS, 2011: 2091). Almak, bir şeyi elle veya başka bir araçla tutarak bulunduğu yerden ayırmak, kaldırmaktır (TS, 2011: 102). Sadık, sadakatli demektir (TS, 2011: 2001).

Uygulama: Bilmecede kavramın keskin ve uzun özellikleri dile getirilmiştir.

Analiz: Mızrağın ucu keskindir. Bu, ucunun güçlü ve sağlam olmasıyla anlatılmıştır. Ayrıca mızrak vücuda girdiği zaman diğer keskin aletlerden daha fazla zarar verir. Elle tutulabilir ama onu bir şeyin içine koymak mümkün değildir. Genellikle boyu uzundur.

Sentez: Mızrak, vücuda ciddi zarar veren keskin bir alettir. Boyu da uzundur.

Değerlendirme: Kavramın keskinliği, öldürücülüğü ve uzunluğu üzerinde durulmuştur.

Kavi	Baş	Akıtmak	Yaş	El	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Sığmak	Anbar	Ev	Almak	Sadık	
Keskin		Öldürücü		Uzun	**Analiz**
Uzun ve Keskin Bir Alet					**Sentez**
Mızrak					**Değerlendirme**

28. Kışt ettim kuşlara, sesi getdi arşlara.
29. Tüt dedim sarıya, gürledi gitti koruya.
30. Burdan atdım vız vıza, altmış iki yıldıza.

[5] 27. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır:
1 / eve sığmaz.
Elim alır / sadık almaz.

31. Dağdan gelir hız ile / yedi bin yıldız ile.[6]
32. Kulağını kulağına asıldı, huysuz çıktı, basıldı.
33. Keçi bacağı yıkar ocağı.
34. İnce kaşlı molla başlı.
35. Küçük vani vani döndürür pehlivanı.
36. Puhari / ağzı yukarı.[7]
37. Dağdan gelir ok gibi / ağzı kokar b… gibi.[8]
38. Dardır sokağı / sarptır köpeği.[9]
39. Fındık, fıstık, duvara astık.
40. Gümgüm yayık, sesi büyük.
41. Kara katırı nalladım / karşıkı dağa yolladım.[10]
42. Karşıdan baktım, şirin odayı yaktım.
43. Püf diye üfürdüm, karşıki tepeye tükürdüm.
44. Attım, attım, pat düştüm.
45. G…ü bütün, ucu tütün.
46. Bir kuşum var, guduğundan yumurtlar.
47. Alçacık duvar, tutuşur, yanar.
48. Evde çatmaya yarar, dağda atmağa yarar.
49. Uzun büber, ağzı tüter[11].
50. Anasını sattığımın zağarı, kulağını tuttukça bağırır.[12]
51. Köşelerde islenir, derelerde seslenir.
52. Uzun kuyu / gümbür suyu / içen ölür / kaçan kurtulur.[13]

---

[6] 31. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: Dağdan attım hızınan / 2.
Şöyle gider hız ile / yedi yıldız ile.
Şöyle gider hız ile / 2.
Burdan attım hızıylan / yüzbin yıldızıylan / gökte doğmuş gibi / acı soğandan.
1 / 2 / efendimiz çadır kurmuş / acısı soğan ile.
Burdan attım hızınan / 2.
Karşıdan gelir hız ile / 2.
Attım hız ile / 2 / dönmez bin söz ile.
[7] 36. Bilmecenin diğer varyantları şudur: Hoy buharı buharı / 2.
[8] 37. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: 1 / ayağı kokar b… gibi.
Karşıdan gelir ok gibi / 2.
Sesi çıkar ok gibi / 2.
[9] 38. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: Dardır sokacığım / sarptır köpeciğim.
Dardır sokacık / sarptır köpecik.
1 / yavuzdur köpeği.
Tımar ettim sıpayı, aştı gitti sıpa tepeyi.
[10] 41. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: Kara tazıyı nalladım / 2.
1 / köden köve yolladım.
Kara kuşu uladım / karşıki köye yolladım.
[11] 49. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: 1 / ucu tüter.
1 / içi tüter.
[12] 50. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: Anasını sattığımın gâvuru, kulağını çeksem bağırır.
A domuzun sağırı, kulağından tuttum, bağırı.
Anasını s…tiğimin gâvuru, kulağını çeksem bağırır.
Bir çocuğum var, kulağından tuttum mu bağırır.
Anasını yandığımın gâvur, kulağını tuttun mu bağırır.
Anasını sattığımın gâvuru, kulağına bastın mı bağırır.
Cansız gâvurun kulağını çeksem bağırır.
Gök başlının gavırı, kulağını çeksem bağırı.
Dinsiz gâvurun kulağından çeksem bağırır.
[13] 52. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: 1 / zemzem suyu / 3 / içmeyen kalır.
Derin kuyu / cumbul suyu / 3 / içmeyen kalır.
Derin kuyu / gürdür suyu / çeken ölmez / 3.

53. Burda bağırır, garşıda doğurur.[14]

54. Metel metel matlamış, metel iki çatlamış, kurbağa kanatlanmış, gâvuru kırmaya gitmiş.

55. Derede tap! Tepede küt!

56. Öttür boruyu, kıvran koruyu.

57. El alır, sandık almaz.

Bilgi: kışt etmek, kuş, ses, getmek, arş, tütmek, demek, sarı, gürlemek, gitmek, koru, bura, atmak, vız vıza, altmış iki, yıldız, dağ, gelmek, hız, ile, yedi bin, hız, şöyle, yedi, yüz bin, gök, doğmak gibi, acı soğan, efendi, çadır kurmak, acı, soğan, dönmek, kulak, asılmak, çıkmak, basılmak, keçi bacağı, yıkmak, ocak, ince kaşlı, molla başlı, vani vani, döndürmek, pehlivan, puhari, hoy, buharı buharı, ok gibi, ağzı kokmak, b… gibi, dar, sokak, sarp, köpek, sokacık, köpecik, yavuz, tımar etmek, sıpa, aşmak, tepe, fındık, fıstık, duvar, asmak, gümgüm, yayık,

---

1 / dumdum suyu / 3 / içmeyen kalır.
Bir derin kuyu / içi dolu gümbür suyu / yeyen ölür / 4.
Derindir kuyu / gümbürder suyu / alan alır / 3.
1 / lümbür suyu / alan alır / 3.
Uzun soyu / 2.
Derin kuyu / gumkur suyu / alan alır / 3.
Derin kuyu / 2 / çeken ölmez / 3.
Güm güm kuyu / 2 / alan alır / 3.
Gümbür kuyu / göktür suyu / 3 / içmiyen kalır.
Derince kuyu / acıdır suyu.
Derin guyi / 2.
1 / 2.
1 / cum cum suyu.
Derindir kuyu / gümbürder suyu / atan ölmez / yiyen ölür.
Kumbur suyi / alan alır / 3.
1 / tombul suyu / 3 / içmeyen kalır.
Gümbür kuyu / göktür suyu.
Derindir kuyu / gümbüldür suyu.
Derindir guyi / günbüler suyi.
Derindir kuyu / gümbürder suyu.
1 / dumul suyu.
Bir derin guyi / delidir huyi / içenler alır uykuyu.
Çeken ölmez / 3.
Kuyu kuyu / dumbulu / 3 / içmeyen kalı.
Derin bir kuyu / gümbürder suyu / çeken ölmez / 3.
Derin kuyu / gümbürtü suyu.
Derindir kuyu / gümbülder suyu.
1 / tombul su.
1 / dım dım suyu.
1 / vermez suyu.
1 / 2 / alan alır / 3.
Uzundur kuyu / soğuktur suyu.
Derin kuyu / gürler suyu.
1 / kümbür suyu / 3 / içmeyen kalır.
1 / tombul suyu.
Uzunca kuyu / dumbulca suyu / 3 / içmeyen kalır.
Cumbudu suyu / içinde kuyu / 3 / içmeyen kalır.
Bizim evde kuyu var / gümbür gümbür suyu var.
Bir kuyum var / çeken ölmez / 3.
1 / dumbul suyu.

[14] 53. Bilmecenin diğer varyantları şunlardır: Burda öğürür, karşıda doğurur.
Evde böğürür, dağda doğurur.
Burada yuğuru, dağda doğuru.

büyük, kara, katır, nallamak, yollamak, tazı, nallamak, köden köye, ulamak, bakmak, şirin, oda, yakmak, püf, üfürmek, tükürmek, pat, düşmek, G…t, bütün, uç, tütün, bir, var, guduk, yumurtlamak, alçacık, tutuşmak, yanmak, ev, çatmak, yaramak, uzun, büber, iç, ana, satmak, zağar, kulak, tutmak, bağırmak, satmak, gâvur, çekmek, domuz, sağır, s…k, çocuk, basmak, cansız, gök başlı, kulağını çekmek, dinsiz, köşe, islenmek, dere, seslenmek, uzun kuyu, gümbür suyu, içmek, ölmek, kaçmak, kurtulmak, zemzem suyu, kalmak, derin kuyu, cumbul suyu, gür, çekmek, dumdum suyu, dolu, yemek, almak, lümbür suyu, soy, gumkur suyu, güm güm kuyu, gümbür kuyu, gök su, derince, acı su, cum cum su, gümbürdemek, kumbur, tombul su, cümbür gümbül su, günbülemek, dumul su, deli, huy, uyku, dumbulu, gümbürtü, gümbüldemek, dım dım su, vermek, soğuk su, gürlemek, kümbür su, uzunca, dumbulca su, cumbudu su, biz, gümbür gümbür su, dumbul su, doğurmak, öğürmek, böğürmek, yuğurmak, metel metel, matlamak, metel, iki, çatlamak, kurbağa, kanatlanmak, kırmak, tap, küt, öttürmek, boru, kıvranmak, el, sandık.

Kavrama: Kışt etmek, kuş, köpek ve kedileri ürkütmek ve kovalamak için çıkarılan sestir (Zülfikar, 1995: 545). Getmek, gitmek demektir. Arş, İslam inanışına göre göğün en yüksek katıdır. (TS, 2011: 157). Tüt demek, bilmecenin diğer varyantında tut demek olarak kullanılmıştır. Koru, bakımlı küçük ormandır (TS, 2011: 1485). Vız, böcek uçarken veya atılan bir şey hızla geçerken çıkan ses demektir (TS, 2011: 2484). Molla, büyük kadı demektir (TS, 2011: 1694). Puhari, baca demektir (THADS, 2019: 3485). Sarp, güçlü demektir (TS, 2011: 20140). Pehlivan, boylu boslu ve güçlü kimsedir (TS, 2011: 1906). Hoy, ayol anlamında seslenme ünlemi (THADS, 2019: 2422). Ağzı kokmak, ateş edildikten sonra silahın namlusundaki barut kokusudur. Yavuz, güçlü, çetin demektir (TS, 2011: 2553). Gümgüm, gümbürtü gürültü. Nallamak, öldürmek (TS, 2011:1748). Ulamak, ulaştırmak demektir (Dilçin, 2013: 230). Guduk, gaga demektir (THADS, 2019: 2188). Büber, biber demektir. Zağar, bir cins çoban köpeğidir (TS, 2011: 2640). Gâvur, kafir demektir. İslenmek, isli duruma gelmektir (TS, 2011: 1209). Silahın içindeki mermiyi anlatmak için gümbür, zemzem, Cumbul, gür, dumdum, lümbür, gumkur suyu, gök su, acı su, cum cum su gibi ifadeler kullanılmıştır. Yuğurmak, yüğürmek yani çiftleşmek, çiftleşme isteği göstermek demektir (THADS, 2019: 4329). Metel, bilmecedir (THADS, 2019: 3175). Matlamak, şaşmak; hayrete düşmek gibi bir anlama sahiptir.

Uygulama: Silahla ilgili; ses çıkarması, ateş edildikten sonra namlunun barut kokması, atılan kurşunun uzağa gitmesi, kurşun yiyenin ölmesi, kaçanın kurtulması, çatılması, evde duvara asılması, ateş edilmesi gibi özelliklere bilmece metinlerinde yer verilmiştir.

Analiz: Silahın ateşlenmesi sırasında ses çıkar. Kurşun da namludan çıktıktan sonra ses çıkarır. Silahtan çıkan mermi çok kısa sürede hedefe ulaşır. Silahın namlusu keçi bacağına benzetilmiştir. Kullanılması ölümcüldür. Namlu çok geniş değildir ama kurşun atmak için idealdir. Silahlar genellikle evde duvara asılır. Silahla birini vurmak nallamak ile ifade edilmiştir. Silah kullanılmadığı zamanlarda çatılır. Namlu bibere de benzetilmiştir. Ateş ederken çıkan ses, bir şeyin kulağını çekince bağırmasına benzetilmiştir. Ateş etmek ise boru öttürmeye benzetilmiştir. Düşmanı öldürmek için kullanılan araçlardan biridir.

Sentez: Silah ateş edilirken ve kurşun namludan çıktıktan sonra ses çıkarır. Ateş edildikten sonra barut kokusu olur. Ölümcül bir araçtır. Kullanılmadığı zamanlarda duvara asılır ve düşmanı öldürmek için de kullanılır.

Değerlendirme: Kavramın öne çıkan özellikleri; ses çıkarması, şekli, durduğu yer, kullanılma amacıdır.

Kışt etmek	Kuş	Ses	Gitmek	Arş	
Tütmek	Demek	Sarı	Gürlemek	Koru	
Bura	Atmak	Vız vıza	Altmış iki	Yıldız	
Dağ	Gelmek	Hız	Yedi bin	Şöyle	
Yüz bin	Yedi	Gök	Doğmak gibi	Acı soğan	
Efendi	Çadır kurmak	Acı	Soğan	Karşı	
Gelmek	Dönmek	Bin	Söz	Kulak	
Asılmak	Huysuz	Çıkmak	Basılmak	Keçi bacağı	
Yıkmak	Ocak	İnce kaşlı	Molla başlı	Küçük	
Vani vani	Döndürmek	Pehlivan	Puhari	Ağız	
Yukarı	Hoy	Buharı buharı	Ok gibi	Ağzı kokmak	
B… gibi	Yavuz	Tımar etmek	Sıpa	Aşmak	**Bilgi Kavrama Uygulama**
Tepe	Fındık	Fıstık	Duvar	Asmak	
Gümgüm	Yayık	Büyük	Kara	Katır	
Nallamak	Yollamak	Tazı	Nallamak	Köden köye	
Ulamak	Bakmak	Şirin	Oda	Yakmak	
Püf	Üfürmek	Tükürmek	Pat	Düşmek	
G…t	Bütün	Uç	Tütün	Bir	
Var	Guduk	El	Alçacık	Tutuşmak	
Yanmak	Ev	Çatmak	Yaramak	Uzun	
Büber	İç	Ana	Satmak	Zağar	
Kulak	Tutmak	Bağırmak	Satmak	Gâvur	
Çekmek	Domuz	Sağır	S…k	Çocuk	
Basmak	Cansız	Gök başlı	Kulağını çekmek	Dinsiz	

Köşe	İslenmek	Dere	Seslenmek	Uzun kuyu	
Gümbür suyu	İçmek	Ölmek	Kaçmak	Kurtul mak	
Zemzem suyu	Kalmak	Derin kuyu	Cumbul suyu	Gür	
Çekmek	Dumdum suyu	Dolu	Yemek	Almak	
Lümbür suyu	Soy	Gumkur suyu	Güm güm kuyu	Gümbü r kuyu	
Gök su	Derince	Acı su	Cum cum su	Küt	
Kumbur	Tombul su	Cümbür gümbül su	Sandık	Dumul su	
Deli	Huy	Uyku	Dumbulu	Gümbü rtü	
Gümbülde mek	Dım dım su	Vermek	Soğuk su	Gürlem ek	
Kümbür	Su	Uzunca	Dumbulca su	Cumbu du su	
Biz	Gümbür gümbür su	Dumbul su	Doğurmak	Öğürm ek	
Böğürmek	Yuğurmak	Metel metel	Matlamak	Metel	
İki	Çatlamak	Kurbağa	Tap	Kırmak	
Kanatlanmak	Öttürmek	Boru	Kıvra nmak		
Günbülemek	Gümbürdemek	Yumurtlam ak			
Ses çıkaran bir alet	Ölümcül	Duvara asılan bir alet	Kuyu gibi karan lık	**Analiz**	
Ölümcül ses çıkaran bir alet		Duvara asılabilir		**Sentez**	

Silah	Değerlendirme

58. Ocaklıktan sarkıttım, Hacı Ahmedi korkuttum.
59. Gök gürler, güdümen çatlar; iki tay bir yatakta otlar.
60. Altı demir, üstü demir, içinde bir zalim emir.

Bilgi: ocaklık, sarkıtmak, Hacı Ahmed, korkutmak, gök, gürlemek, güdümen, çatlamak, iki, tay, bir, yatak, otlamak, alt, demir, üst, iç, zalim, emir.

Kavrama: Ocaklık, ateş yakılan yer, ocak veya bacadır (TS, 2011: 1787). Sarkıtmak, bir şeyin sarkmasını sağlamaktır (TS, 2011: 2038). Korkutmak, korkmasına yol açmaktır (TS, 2011: 1483). Şimşek çakmasından veya yıldırım düşmesinden önce veya sonra havada duyulan gürültü, gök gürültüsüdür (TS, 2011: 958). Güdümen çatlamak, şimşek çakmasıdır (THADS, 2019: 22151). İki, birden sonra gelen sayının adıdır (TS, 2011: 1162). Tay, çift olan şeyin teki (THADS, 2019: 3852), üç yaşına kadar olan at yavrusudur (TS, 2011: 2290). Yatak, koyun ve sığırların yazın, gece dağda kaldıkları yerdir (THADS, 2019: 4201). Alt, bir şeyin yere bakan yanı, zir ve üst karşıtıdır (TS, 2011: 104). Demir, mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 619). Üst, bir şeyin yukarı bakan yanı, alt karşıtıdır (TS, 2011: 2451). İç, cismin sınırları arasında bulunan bir yerdir (TS, 2011: 1140). Zalim, acımasız ve haksız davranan zulmeden demektir (TS, 2011: 2641). Bir, tektir. Emîr, Araplarda ve bazı Müslüman ülkelerde bir kavim, şehir veya ülkenin başıdır (TS, 2011: 794).

Uygulama: Çifteler yan yana iki yuvarlak borunun birleştirmesiyle yapılmaktadır.

Analiz: Çifte iki yuvarlak borunun yan yana getirilmesiyle yapılan bir silahtır. Bu gerçek iki tay bir yatakta ifadesiyle anlatılmıştır. Demirden yapılır. Ayrıca ateş edilirken ses çıkartır ve barutun patlamasından dolayı ucundan az da olsa ateş çıkar. Bunlar bilmecede gök gürlemesi ve şimşek çakması ile anlatılmıştır. Ayrıca namlunun birine doğru tutulması da o tutulan kişiyi korkutur. Silahın içinden çıkan kurşun da zalim bir emire benzetilmiştir.

Sentez: Çifte iki demirden yapılmış namlunun birleşiminden oluşur. Patlama esnasında ses ve ateş çıkarır. Ayrıca birine silah doğrultmak o kişiyi korkutur.

Değerlendirme: Bilmecede kavramın şekline, insanlar üzerindeki etkisine ve kullanım esnasındaki duruma değinilmiştir.

Ocaklık	Sarkıtmak	Hacı Ahmed	Korkutmak	Gök	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Gürlemek	Güdümen	Çatlamak	İki	Tay	
Bir	Yatak	Otlamak	Alt	Demir	
Üst	İç	Zalim	Emir		
Yan Yana İki Şey	İçinde Bir Cisim	Korkutucu	Ses ve Ateş Çıkaran		**Analiz**
Ses ve Ateş Çıkaran Korkutucu Bir Cisim					**Sentez**
Çifte					**Değerlendirme**

61. Canlı çeker, cansız dört arkadaş ardınca koşar, koşar amma yetişemezler.
62. Canlı kaçar / cansız kovalar.[15]

Bilgi: canlı, çekmek, cansız, dört, arkadaş, art, koşmak, amma, yetişmek.

Kavrama: Canlı, canı olan, diri, yaşayandır (TS, 2011: 443). Çekmek, bir şeyi tutup kendine veya başka bir yöne doğru yürütmektir (TS, 2011: 514). Cansız, canlı olmayan (TS, 2011: 444). Dört, dört sayısının adıdır (TS, 2011: 715). Arkadaş, bir ortamda birlikte bulunanlardan her biridir (TS, 2011: 153). Art, arkası, peşi demektir (TS, 2011: 158). Koşmak, adım atışlarını artırarak ileri doğru hızla gitmek demektir (TS, 2011: 1487). Amma, ama demektir. Yetişmek, ermek ve ulaşmak demektir (TS, 2011: 2585). Kaçmak, hızlı koşmaktır (TS, 2011: 1256). Kovalamak, kaçanın arkasından koşmak, yakalamaya çalışmak demektir (TS, 2011: 1490).

Uygulama: At arabasını atlar çeker ve tekerlekleri vardır.

Analiz: Bilmecedeki araba, at arabasıdır. Atlar canlıdır. Arabayı onlar çektiği için arabanın onlara yetişmesi mümkün değildir. Metinde bu özellik şaşırtmaca olarak kullanılmıştır. İkinci bilmede de atların kaçtığı arabanın da onu kovaladığı dile getirilmiştir.

Sentez: Atlar tarafından çekilen arabanın tekerlekleri atlara yetişemez.

Değerlendirme: Bilmecede kavramın nasıl hareket ettirildiği ve hareket ettikten sonraki durumu ele alınmıştır.

Canlı	Çekmek	Cansız	Dört	Arkadaş	**Bilgi**
Art	Koşmak	Amma	Yetişmek		**Kavrama** **Uygulama**
Arabayı çeken bir canlı		Hareket eden bir nesne			**Analiz**
Çekmeyle hareket eden bir nesne					**Sentez**
At arabası					**Değerlendirme**

63. Karşıdan gördüm bir hisar / yanına vardım, gülizâr / bütün yer bütün kusar[16].

Bilgi: karşı, görmek, bir, hisar, yan, varmak, gülizâr, bütün, yer, kusmak, aptal, uzun uzun, tırnak, var, diri, yemek, ne…ne, açılmak, susmak, on, o, barmak, girmek, adam, göbek, kılınç, asmak.

Kavrama: Karşı, bir şeyin, bir yerin, bir kimsenin, esas tutulan yüzünün ilerisidir (TS, 2011: 1336). Görmek, göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek demektir (TS, 2011: 969). Bir, sayıların ilki demektir (TS, 2011: 347). Hisar, bir şehrin veya önemli bir yerin korunması için taştan yapılmış, yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kale, kermen, germen demektir (TS, 2011: 1104). Yan, bir şeyin ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümüdür (TS, 2011: 2517). Varmak, erişilmek istenen yere ayak basmak, ulaşmak, vasıl olmak demektir (TS, 2011: 2471). Gülizâr, gül yanaklı, al yanaklı anlamında kullanılmıştır

[15] 62. Bilmecenin diğer varyantları şu şekildedir: Canlı önden kaçıyor / cansız da kovalıyor.
Canlı koşar / 2.
[16] 63. bilmecenin diğer varyantları şunlardır: Karşıdan gördüm; bir aptal / uzun uzun tırnakları var / diri yer, diri kusar / ne açılır, ne susar.
Ondur onun barmağı / yere girer dırnağı / adam yer adam kusar / göbeğinden kılınç asar.
Geriden baktım: Sevrisar / 3.
Karşıdan baktım, yazılı hisar / yanına vardım, yayılı hisar.

(Parlatır, 2011: 532). Bütün, eksiksiz, tam demektir (TS, 2011: 425). Kusmak, midenin içindekini basınçla ağızdan dışarı atmak, çıkarmak, kayyetmek, istifra etmektir (TS, 2011: 1541). Aptal, zekâsı pek gelişmemiş, zekâ yoksunu, alık, ahmak, alık salık demektir (TS, 2011: 138). Uzun uzun, uzun süre, uzun olarak, uzunca demektir (TS, 2011: 2439). Tırnak, insanda ve birçok omurgalı hayvanda parmak uçlarının dış bölümünü örten boynuzsu tabaka demektir (TS, 2011: 2352). Var, mevcut olan demektir. Diri, yaşamakta olan, yaşayan, canlı, ölü karşıtıdır (TS, 2011: 676). Yemek, yenmek için pişirilip hazırlanmış yiyecek, aş, taam, ekmek demektir (TS, 2011: 2569). Açılmak, açma işine konu olmak demektir (TS, 2011: 20). Susmak, konuşmasını kesmektir (TS, 2011: 2175). On, dokuzdan sonra gelen sayının adıdır (TS, 2011: 1803). O, teklik üçüncü kişiyi gösteren bir sözdür (TS, 2011: 1785). Barmak, parmak demektir. Girmek, dışarıdan içeriye geçmektir (TS, 2011: 947). Adam, insan demektir (TS, 2011: 24). Göbek, insan ve memeli hayvanlarda göbek bağının düşmesinden sonra karnın ortasında bulunan çukurluktur (TS, 2011: 953). Kılınç, kılıç demektir (THADS, 2019: 2800). Asmak, bir şeyi aşağıya sarkacak bir biçimde bir yere iliştirip sarkıtmaktır (TS, 2011: 169).

Uygulama: Asker çadırları dört mevsim kullanılabilecek şekilde sağlamdırlar. Bu özelliğinden dolayı ev gibi düşünülmüştür.

Analiz: Askerlerin kalması için kurulan çadırlar dayanıklıdır. Çünkü dört mevsimde ve farklı hava koşullarında kullanılırlar. Bu özelliklerinden dolayı da hisara benzetilmiştir. Çadırın koruyuculuğu onun güzel olarak nitelendirilmesini sağlamıştır. Çadırın rüzgârda uçmaması ve ayakta kalması için toprağa sabitlenir. Bilmecede bu, tırnakların yere girmesi ile ifade edilmiştir. Askerlerin girip çıkması da kusma ile ifade edilmiştir.

Sentez: Asker çadırları dayanıklı malzemeden yapılır ve her türlü hava koşulunda koruma sağlar. Çadırın sağlam bir şekilde durması için de toprağa monte edilmesi gerekir.

Değerlendirme: Bilmecede kavramın sağlamlığı, olumlu intiba uyandırması ve içine girilip çıkılması gibi özellikleri verilmiştir.

<table>
<tr><td>Karşı</td><td>Görmek</td><td>Bir</td><td>Hisar</td><td>Yan</td><td>Varmak</td><td rowspan="5">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Gülizâr</td><td>Bütün</td><td>Yer</td><td>Kusmak</td><td>Aptal</td><td>Uzun uzun</td></tr>
<tr><td>Tırnak</td><td>Var</td><td>Diri</td><td>Yemek</td><td>Ne…ne</td><td>Açılmak</td></tr>
<tr><td>Susmak</td><td>On</td><td>O</td><td>Barmak</td><td>Girmek</td><td>Adam</td></tr>
<tr><td>Göbek</td><td>Kılınç</td><td>Asmak</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="2">Dayanıklı</td><td colspan="2">Güzel Görünüş</td><td colspan="2">Toprak Üzerinde</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="6">Dayanıklı ve Her Koşulda Kullanılabilir</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="6">Asker Çadırı</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

64. Her kim olursa olsun, emir verirsem yanıma koşar gelir.

Bilgi: her, kim, olmak, emir vermek, yan, koşmak, gelmek.

Kavrama: Her, önüne geldiği ismin benzerlerini "teker teker hepsi, birer birer hepsi, birer birer tamamı" anlamıyla kapsayacak biçimde genelleştiren sözdür (TS, 2011: 1084). Kim, "Hangi kişi?" anlamında cümlede, özne, tümleç, nesne, yüklem görevinde kullanılan bir söz demektir (TS, 2011: 1442). Olmak, meydana gelmek, varlık kazanmak, vuku bulmaktır (TS, 2011: 1798). Emir vermek, buyurmak, buyruk vermek demektir (TS, 2011: 794). Yan, bir şeyin ön, arka, alt ve üst dışında kalan bölümüdür (TS, 2011: 2517). Koşmak, adım atışlarını artırarak

ileri doğru hızla gitmek demektir (TS, 2011: 1487). Gelmek, ulaşmak, varmaktır (TS, 2011: 923).

Uygulama: Dürbünün uzağı yakın etme özelliği vurgulanmıştır.

Analiz: Dürbün sayesinde uzak mesafeleri sanki yakınımızdaymış gibi görürüz. Metinde bu özellik vurgulanmıştır.

Sentez: Dürbünün yakınlaştırma özelliğinden bahsedilmiştir.

Değerlendirme: Kavramın en önemli özelliği olan yakınlaştırması üzerinde durulmuştur.

<table>
<tr><td>Her</td><td>Kim</td><td>Olmak</td><td>Emir vermek</td><td rowspan="2">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Yan</td><td>Koşmak</td><td>Gelmek</td><td></td></tr>
<tr><td colspan="4">Uzağı yakınlaştırması</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="4">Yakınlaştırma</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="4">Dürbün</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

65. Mesel mesel meslendi / iki sıçan etlendi / kurbağa kanatlandı / sefere niyetlendi.

Bilgi: mesel mesel, meslenmek, iki, sıçan, etlenmek, kurbağa, kanatlanmak, sefer, niyetlenmek.

Kavrama: Mesel, bilmece demektir. Meslenmek içinse bilmece söylemek diyebiliriz. İki, birden sonra gelen sayının adıdır (TS, 2011: 1162). Sıçan; sıçangillerden, fareden iri, zararlı birçok türü bulunan kemirgen, memeli hayvandır (TS, 2011: 2087). Etlenmek, şişmanlamak ve semirmektir (TS, 2011: 831). Kurbağa, kurbağalardan, yumurta ile üreyen, yavruları gelişimlerini durgun sularda tamamladıktan sonra kuyruğu ve solungacı körelerek karada yaşayabilen, sıçrayarak yürüyen ve suda iyi yüzen küçük hayvandır (TS, 2011: 1529). Kanatlanmak, uçmaya başlamak demektir (TS, 2011: 1295). Sefer, genellikle ülke dışına yapılan askerî harekât, savaşa gitme ve savaş demektir (TS, 2011: 2056). Niyetlenmek, niyet etmek ve tasarlamaktır (TS, 2011: 1776).

Uygulama: Bilmecede kavramlarla ilgili özelliklere yer verilmemiştir. Bu yüzden de uygulama basamağı için yeterli bilgiye ulaşılamamıştır.

Analiz: Bilmece metninde önce kalıp ifadeye yer verilmiştir. Daha sonra aslında vapur için kurbağanın, at için de sıçanın kullanılması daha uygunken her iki kavram da belki şaşırtmaca unsurunu ön plana çıkarmak için beklenilen kavram için kullanılmamıştır. Yaşam alanı olarak sıçan karada yaşarken kurbağalar suda yaşamaktadır. Muharebe içinse sadece sefere niyetlenmek ifadesi kullanılmıştır.

Sentez: Metinde kavramlar yaşam alanları dikkate alınarak ele alınmıştır. Ancak yaşam alanları kavramlara uygun olarak kullanılmamıştır.

Değerlendirme: Bilmecede kavramların özelliklerine yer verilmediği için ve birden fazla kavramı içerdiği için bilmece oldukça zordur. Üstelik bu zorluğa bir de verilen sınırlı bilgiler şaşırtmaca olarak farklı kavramlar için kullanılmıştır.

Mesel mesel	Meslenmek	İki	Sıçan	Etlenmek	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Kurbağa	Kanatlanmak	Sefer	Niyetlenmek		
Sıçan	Kurbağa	Sefer			**Analiz**
Etlenmiş	Kanatlanabilen				**Sentez**
Vapur	**At**	**Muharebe**			**Değerlendirme**

66. Tahta takır nedir canım, eğri ağacım, makla kuzum, fıldır fışım, yelle yufum.

Bilgi: tahta, takır, ne, canım, eğri, ağaç, makla, kuzum, fıldır fış, yelle yuf.

Kavrama: Tahta, çeşitli işlerde kullanılmak üzere düz, enlice, uzun ve az kalın biçimde işlenmiş ağaç parçasıdır (TS, 2011: 2245). Takır, ip ya da yular yapmaya yarayan bir çeşit araçtır (THADS, 2019: 3811). Eğri, doğru veya düz olmayan, bir noktasında yön değiştiren, çarpık, münhani, doğru karşıtıdır (TS, 2011: 763). Ağaç, meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitkilere verilen addır (TS, 2011: 37). Fıldır, çabuk, hızlı, telaşlıdır (TS, 2011: 867). Fış, içi boş, kof demektir (Zülfikar, 1995: 456). Yel, rüzgârdır.

Uygulama: Bilmecede yayın eğriliği ile okun ağaçtan yapılması vurgulanmıştır.

Analiz: Okçuluk, Türk devletlerinde oldukça ileri durumdadır. Bunun bir tezahürü olarak bilmeceler arasında ok ve yay da yerini almıştır. Bilmece metni kavramın yapıldığı nesne üzerine kurgulanmıştır. Ayrıca yayın kavisi de eğrilikle vurgulanmıştır.

Sentez: Metinde kavramın neyden yapıldığı üzerinde durulmuştur.

Değerlendirme: Kavramın şekli ve neyden yapıldığı öne çıkarılmıştır.

Tahta	Takır	Ne	Canım	Eğri	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Ağaç	Makla	Kuzum	Fıldır fış	Yelle yuf	
Ağaçtan Yapılmış			Eğriliği Olan		**Analiz**
Ağaçtan Yapılmış Eğri Bir Nesne					**Sentez**
Yay ve Ok					**Değerlendirme**

67. Bir ucu serende, bir ucu gerende.
68. Akşam yer yemini, sabah gever gemini.
69. Dört tak tak, iki bak bak, iki dinko, bir finko.[17]
70. Hey karüştakar, samanından böğrek yapar.
71. Altı demir, üstü ağaç, ortasında et.
72. Baktım bakıra, çıktım çukura, aldı götürdü, bayıra kıra.

Bilgi: bir, uç, serende, gerende, akşam, yemek, yem, sabah, gevmek, gem, et, demir, dört, tak tak, iki, bak bak, dinko, finko, bakmak, hey, karüştakar, saman, böğrek, yapmak, alt, üst, ağaç, orta, bakır, çıkmak, çukur, alıp götürmek, bayır, kır.

[17] 69. Bilmecenin diğer varyantı şu şekildedir: Dört tak tak, iki bakmak, iki dinko, bir minko. Atın; ayakları, gözleri, kulakları.

Kavrama: Bir, sayıların ilkidir (TS, 2011: 347). Uç, bir şeyin baş veya son noktasıdır (TS, 2011: 2406). Akşam, güneşin batmasına yakın zamandan gecenin başlamasına kadar olan vakit, akşam vakti, akşemleyindir (TS, 2011: 75). Serende, seren demektir. Seren ise meyve, sebze, tarhana vb. kurutmaya yarayan genişçe, üstü açık balkondur (THADS, 2019: 3588). Gerende, serende kelimesi ile kafiyeli kullanılmıştır. Yemek, karın doyurma işidir (TS, 2011: 2519). Yem, hayvan yiyeceği demektir (TS, 2011: 2568). Sabah, güneşin doğduğu andan öğleye kadar geçen zaman dilimidir (TS, 2011: 1994). Gevmek, ağızda katı bir şey çiğnemek, geviş getirmektir (TS, 2011: 938). Gem, atı yönlendirmek için ağzına takılan demir araçtır (TS, 2011: 924). Dört, dört sayısının adıdır (TS, 2011: 715). Tak tak, sert ve gevrek bir şeye vurulurken çıkan kaba ve tok sestir (Zülfikar, 1995: 636). Bak bak ikilemesi atın gözlerini anlatmak için kullanılmıştır. Dinko, atın kulaklarını anlatmak için finko ise atı anlatmak için kullanılmış olabilir. Saman, ekinlerin harmanda dövülüp taneleri ayrıldıktan sonra kalan, hayvanlara yedirilen ufalanmış saplarıdır (TS, 2011: 2022). Hey, seslenmek veya ilgi ve dikkat çekmek için söylenen bir sözdür (TS, 2011: 1089). Böğrek, börek demektir. Yapmak, ortaya koymak, gerçekleştirmek, oluşturmak ve meydana getirmektir (TS, 2011: 2529). Alt, bir şeyin yere bakan yanıdır (TS, 2011: 104). Üst, bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanıdır (TS, 2011: 2451). Orta, bir şeyin kenarlarından merkeze doğru yaklaşık olarak aynı uzaklıkta olan yere verilen addır (TS, 2011: 1813). Demir, mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 619). Ağaç, meyve verebilen, gövdesi odun veya kereste olmaya elverişli bulunan ve uzun yıllar yaşayabilen bitkilerin gövdesinden ve dallarından yapılandır (TS, 2011: 37). Et, insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabakadır (TS, 2011: 827). Bakmak, bakışı bir şey üzerine çevirmektir (TS, 2011: 240). Bakır, atom numarası 29, yoğunluğu 8,95 olan, 1084 °C'ye doğru eriyen, doğada serbest veya birleşik olarak bulunan, ısı ve elektriği iyi ileten, kolay dövülür ve işlenir olduğundan eski çağlardan beri türlü işlerde kullanılan, kızıl renkli elementten yapılmış olandır (TS, 2011: 238). Çıkmak, bir yere ulaşmak, varmaktır (TS, 2011: 533). Alıp götürmek, yakalayıp götürmektir (TS, 2011: 103). Bayır, küçük yokuş demektir (TS, 2011: 287). Kır, şehir ve kasabaların dışında kalan, çoğu boş ve geniş yer, dağ bayırdır (TS, 2011: 1412).

Uygulama: Atın göz, kulak, ayak, kuyruk gibi fiziksel özellikleri verilmiştir.

Analiz: İlk bilmecede atın büyük bir hayvan olduğu dile getirilmiştir. Bu durum biraz da abartılarak verilmiştir. At, serende yani geniş bir balkona benzetilmiştir. İkinci bilmecede yem yemesinden bahsedilerek kavramın bir hayvan olduğu sezdirilmiştir. Metnin ikinci kısmında gemden bahsedilmesi ilk olarak atı akla getirmektedir. Üçüncü metinde atın organları ikilemeler yoluyla dile getirilmiştir. Tak tak ayakları için, bak bak gözleri için, dinko, atın kulakları için finko ise ağız için ya da atın kendisi için kullanılmış olabilir. Dördüncü bilmecede atın yiyecek olarak saman tüketmesine değinilmiş olabilir. Beşinci bilmecede at üç katmanlı düşünülmüştür. Birinci katmanda demir olarak nitelenen nallar, bunun üstünde atın gövdesi yani et olarak nitelenen bölüm ve bir üst bölüm olarak da semeri yer almaktadır. Altıncı bilmecede atın beslenip ulaşım aracı olarak kullanılmasından bahsedilmiştir. Son iki bilmecede atın kuyruğunun hafif ve uzun olması gibi özellikler dile getirilmiştir.

Sentez: Bilmece metinlerinde atın göz, kulak, ayak gibi özellikleri üzerinde durulmuştur. Atın büyük bir hayvan olmasının yanında ulaşım aracı olarak kullanılması da metinlerde vurgulanmıştır. Ayrıca semer ve gem gibi atla kullanılan eşyalara yer verilmiştir. Metinlerde atın beslenmesi ile ilgili de yem ve saman ifadeleri kullanılmıştır.

Değerlendirme: Bilmece metinlerinde kavramın fiziksel özellikleri ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanında kavramın kullanım amacı ve beslenme şekli üzerinde de durulmuştur.

Bir	Uç	Serende	Gerende	Akşam	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Yemek	Yem	Sabah	Gevmek	Gem	
Et	Demir	Dört	Tak tak	İki	
Bak bak	Dinko	Finko	Bakmak	Hey	
Karüştakar	Saman	Böğrek	Yapmak	Alt	
Üst	Ağaç	Orta	Bakır	Çıkmak	
Çukur	Alıp götürmek	Bayır	Kır	Kaba	
Çam	Baş	Aşağı	Hin	Çubuk	
Baş	Binmek				
Büyük bir canlı		Ulaşım aracı olarak kullanılabilen			**Analiz**
Yemle ve samanla beslenebilen		Gem vurulabilen			
Ulaşım aracı olarak kullanılan bir hayvan					**Sentez**
At					**Değerlendirme**

73. Alaca bulaca, attım yamaca.
74. Kaldırır k…ını, doldurur içini.

Bilgi: alaca bulaca, atmak, yamaç, kaldırmak, k…ç, doldurmak, iç.

Kavrama: Alaca bulaca, alacalı bulacalı demektir (TS, 2011: 80). Yamaç, dağın veya tepenin herhangi bir yanıdır (TS, 2011: 2516). Atmak, koymak demektir (TS, 2011: 187). Kaldırmak, yukarı doğru hareket ettirmektir (TS, 2011: 1275). K…ç, arka bölümde olan demektir (TS, 2011: 1405). Doldurmak, dolmasını sağlamak, dolu duruma getirmektir (TS, 2011: 700). İç, herhangi bir cismin sınırları arasında bulunan bir yer, dâhil demektir (TS, 2011: 1140).

Uygulama: Semer, oturmak ya da yük taşımak için kullanılır ve binek hayvanların sırtına vurulur.

Analiz: Semerlerin güzel görünmesi için arka ve ön kısmına çeşitli renkte iplerden süsler yapılmaktadır. Atın, eşeğin ya da katırın iki kısmı da yamaca benzetilmiştir. Semere oturan kişinin daha rahat ve güvenli bir şekilde binmesi için semerin ön ve arka kısmı çıkıntılı olur. Bu çıkıntılı kısımlarda tutunmak için ya da yük sarılınca yükü iple bağlamak için tahtadan yerler de vardır. Semerlerin arka kısmı da öne göre biraz daha yüksek yapılmaktadır.

Sentez: Binmek ve eşya taşımak için kullanılan semerler güzel görünmesi içinde süslenmektedir.

Değerlendirme: Kavramın önce rengi, hayvanın üzerindeki yeri ve şekli üzerinde durulmuştur.

Alaca bulaca	Atmak	Yamaç	Kaldırmak	K…ç	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Doldurmak	İç				

Renkli	Hayvanlarda kullanılan	**Analiz**
Binek hayvanlarda kullanılan		**Sentez**
Semer		**Değerlendirme**

75. Et tencerede demir kaynar.
76. Kemik çömlekte demir oynar.
77. Dil atar, damak tutar.

Bilgi: et, tencere, demir, kaynamak, kemik, çömlek, oynamak, dil, atmak, damak, tutmak.

Kavrama: Et, insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabakadır (TS, 2011: 827). Tencere, içinde yemek pişirilen, kapaklı, genellikle metal kaptır (TS, 2011: 157). Demir, mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 619). Kaynamak, yiyecek, içecek pişmek, haşlanmak demektir (TS, 2011: 1368). Kemik, insanın ve omurgalı hayvanların çatısını oluşturan türlü biçimdeki sert organlardan yapılmış olan demektir (TS, 2011: 1384). Çömlek, toprak tenceredir (TS, 2011: 565). Oynamak, kımıldamak ve hareket etmek demektir (TS, 2011: 1829). Dil, ağız boşluğunda, tatmaya, yutkunmaya, sesleri boğumlamaya yarayan etli, uzun, hareketli organ, tat alma organıdır (TS, 2011: 662). Atmak, bir cismi bir yöne doğru fırlatmaktır (TS, 2011: 187). Damak, ağız boşluğunun tavanıdır (TS, 2011: 588). Tutmak, yakalamak demektir (Parlatır, 2011: 1734).

Analiz: Gem atı yönlendirmek için atın ağzına takılır ve demirden yapılır. İlk ve ikinci bilmecede bu bilgilere yer verilmiştir. Üçüncü bilmecede ise gemin ağızdaki hareket etme şekli anlatılmıştır.

Sentez: Demirden yapılan gem atın ağzına takılır ve at ağzında onu geveler.

Değerlendirme: Kavramın hangi maddeden yapıldığı ve nerede kullanıldığı üzerinde durulmuştur.

Et	Tencere	Demir	Kaynamak	Kemik	**Bilgi**
Çömlek	Oynamak	Dil	Atmak	Damak	**Kavrama**
Tutmak					**Uygulama**
Demirden yapılmış		Ağza takılan			**Analiz**
Ağza takılan demir					**Sentez**
Gem					**Değerlendirme**

78. Bastım demir ucuna / çıktım kale burcuna.[18]
79. Tasa bastım, tereğe çıktım.[19]

[18] 78. Bilmecenin diğer varyantları şu şekildedir: Basdım demir kapıya / çıktım servi sekiye.
Bastım demir kapıya / çıktım halı sekiye.
Basdım demir gapıya / çıhdım orta sekiye.
Basdım demir kapıya / çıktım yüksek depiye.
[19] 79. Bilmecenin diğer varyantları şu şekildedir: Tasa basıp / 2.
1 / dama çıktım.
Bastım basara / çıktım asara.
Bastım bakıra / bindim çukura.
Bastım bakıra / çıktım çukura.

80. Etten kalesi, demirden iskelesi.[20]

Bilgi: basmak, demir, uç, çıkmak, kale, burç, tas, terek, et, iskele.

Kavrama: Basmak, vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymaktır (TS, 2011: 262). Demir, mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 619). Uç, bir şeyin baş veya son noktasıdır (TS, 2011: 2406). Çıkmak, bir şeyin yukarısında bulunmak. Kale, düşmanın gelmesi beklenilen yollar üzerinde, askerî önem taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için yapılan kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapı, kermendir (TS, 2011: 1276). Burç, kale duvarlarından daha yüksek, yuvarlak, dört köşe veya çok köşeli kale çıkıntısıdır (TS, 2011: 414). Tas, genellikle içine sulu şeyler konulan metal vb.'nden yapılmış kaptır (TS, 2011: 2274). Terek, evlerin veya dükkânların yüksekçe yerinde bulunan raftır (TS, 2011: 2329). Dam, halk ağzında ahır demektir (TS, 2011: 588). Et, insanlarda, hayvanlarda deri ile kemik arasındaki kas ve yağdan oluşan tabakadır (TS, 2011: 827). İskele, yapıların dışında sıvama, boyama veya onarım için keresteden kat kat kurulan, çalışma sırasında üstüne çıkılan çatkı demektir (TS, 2011: 1208).

Uygulama: Üzengi eyerin iki yanında asılı bulunan ve ata binince ayakları basmaya yarayan demir halkadır.

Analiz: Atın üstünde daha rahat durmak ya da yük taşımak için atlara eyer vurulmaktadır. Eyer eşya taşımada kolaylık sağlarken ata binen kişinin de daha rahat yolculuk yapmasına yardımcı olmaktadır. Eyere binen kişinin kendisini daha iyi sabitlemesi için eyerin iki yanına asılı bulunan altı düz demir halkalar yapılmıştır. Bu halkalar ata binmeyi de kolaylaştırmaktadır. Metinlerde bu bilgilere yer verilmiştir. At ise metinlerde genellikle yüksekliği ya da büyüklüğü ile ele alınmıştır.

Sentez: Üzengi ata binmeyi kolaylaştıran ve atın üzerinde binen kişinin kendini sabitlemesini sağlayan bir parçadır.

Değerlendirme: Kavramların kullanılış amacı, neyden yapıldığı ve boyutları üzerinde durulmuştur.

<table>
<tr><td>Basmak</td><td>Demir</td><td>Uç</td><td>Çıkmak</td><td>Kale</td><td rowspan="2">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Burç</td><td>Tas</td><td>Terek</td><td>İskele</td><td>Et</td></tr>
<tr><td colspan="3">Yüksek ya da büyük bir cisim</td><td colspan="2">Demirden yapılmış</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="3">Üzerine çıkılabilen</td><td colspan="2">Üzerine basıp çıkılan</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="3">At</td><td colspan="2">Üzengi</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

81. Gökte değil asılır; yerde değil, basılır. Atın ayakları, nallar, mıhlar; at, nallar, çiviler.

82. O nedir: altındadır / yer onun altındadır / yirmi dört yıldız / dört ayın altındadır.[21]

83. Dağdan gelir takırmakır, ayakta gümüş bakır.

[20] 80. Bilmecenin diğer varyantı şu şekildedir: Etten kala, demirden merdiven (At ve üzengi).

[21] 82. Bilmecenin diğer varyantları şu şekildedir: Tat oğlu tatındadır / menzili zatındadır / 3 / 4.
Aşık bir fend eyledi / fendi bend eyledi / yirmi dört yıldızı / dört aya bend eyledi. Nallar, çiviler.
Zatını zatında gördüm / Ehmed'i zatında gördüm / yirmi dört yıldızı / dört ayın altında gördüm.
Tatoğlu tatdadı / ecem sıfatdadı / 3 / 4.

84. Can can üstünde, can da demir üstünde.

Bilgi: can, üst, demir, gök, asılmak, yer, basılmak, o, ne, alt, yirmi dört, yıldız, dört, ay, dağ, gelmek, takırmakır, ayak, gümüş, bakır.

Kavrama: Can, insan ve hayvanlarda yaşamayı sağlayan ve ölümle vücuttan ayrılan madde dışı varlıktır (TS, 2011: 437). Üst, bir şeyin yukarı, göğe doğru olan yanıdır (TS, 2011: 2451). Demir, mavimtırak esmer renkte, özellikle çelik, döküm ve alaşımlar durumunda sanayide kullanılmaya en elverişli elementten yapılmış demektir (TS, 2011: 619). Gök, içinde gök cisimlerinin hareket ettiği sonsuz boşluk, uzay, sema, asuman, fezadır (TS, 2011: 957). Asılmak, asma işi yapılmak veya asma işine konu olmaktır (TS, 2011: 164). Yer, yerküre demektir (TS, 2011: 2575). Basılmak, basma işine konu olmak veya basma işi yapılmaktır (TS, 2011: 258). O, uzakta olan, hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirten bir sözdür (TS, 2011: 1785). Ne, hangi şeydir (TS, 2011: 1757). Alt, bir şeyin yere bakan yanıdır (TS, 2011: 104). Yirmi dört, yirmi üçten sonra gelen sayıdır. Yıldız, çekirdeğinde oluşan füzyon sonucunda açığa çıkan enerjiyi uzaya ışınım biçiminde yayan, ışıklı gök cisimlerinden her biridir (TS, 2011: 2592). Dört, dört sayısının adıdır (TS, 2011: 715). Ay, yılın on iki bölümünden her biri demektir. Dağ, yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümüdür (TS, 2011: 576). Gelmek, ulaşmak ya da varmaktır (TS, 2011: 923). Takırmakır, takır takır demektir. Ayak, birtakım şeylerin yerden yüksekçe durmasını sağlayan dayak, destek veya bunlardan her biridir (TS, 2011: 195). Gümüş, atom numarası 47, atom ağırlığı 107,88, yoğunluğu 10,5 olan, 960 °C'ye doğru sıvı durumuna geçen, parlak beyaz renkte, kolay işlenir ve tel durumuna gelebilen elementten yapılmış olandır (TS, 2011: 1001). Bakır, bakraç, kova, helkedir (THADS, 2019: 493).

Uygulama: Atın dört ayağı vardır ve bu ayaklara birer nal, nallara da altışar tane mıh çakılır.

Analiz: Birinci bilmecede atın ayakları tasvir edilmiştir. Metne göre ayaklar ne yerdedir ne de asılıdır. İkinci bilmece soru ile başlamıştır. Bilmecede önce atın yerde olması ve atın altında toprağın olması anlatılmıştır. Metinde nallar aya, mıhlar da yıldızlara benzetilmiştir. Ayrıca nallar ve mıhlar sayı olarak da verilmiştir. Üçüncü bilmecede ise atın yürürken çıkardığı ses ve ayaklarındaki nallar bakıra benzetilerek anlatılmıştır. Son bilmecede ata binmiş bir kişi tasvir edilmiştir.

Sentez: Bilmecede atın ayağı ya da nalları bakraca, nallar aya ve mıhlar da yıldıza benzetilmiştir.

Değerlendirme: Kavram bulunduğu yer, sayı ve çıkardığı sesle işlenmiştir.

<table>
<tr><td>Gök</td><td>Asılmak</td><td>Yer</td><td>Basılmak</td><td>O</td><td rowspan="4">Bilgi
Kavrama
Uygulama</td></tr>
<tr><td>Ne</td><td>Alt</td><td>Yirmi dört</td><td>Yıldız</td><td>Dört</td></tr>
<tr><td>Ay</td><td>Dağ</td><td>Gelmek</td><td>Takırmakır</td><td>Ayak</td></tr>
<tr><td>Gümüş</td><td>Bakır</td><td>Can</td><td>Üst</td><td>Demir</td></tr>
<tr><td colspan="2">Dört ayaklı</td><td colspan="2">Ayakları bakımlı</td><td>Yürürken ses çıkıyor</td><td>Analiz</td></tr>
<tr><td colspan="5">Dört ayaklı üstünde canlı biri var</td><td>Sentez</td></tr>
<tr><td colspan="5">Adam, at, nal</td><td>Değerlendirme</td></tr>
</table>

85. Yol üstünde bir sahan dolma at gübresi.

Bilgi: yol, üst, bir, sahan, dolma.

Kavrama: Yolüstü, yolun hemen kenarı demektir (TS, 2011:2606). Bir, sayıların ilkidir (TS, 2011:347). Sahan, derinliği az olan kap demektir (TS, 2011:2008). Dolma, tavuk, kuzu gibi hayvanların veya biber, domates vb. sebzelerin içine pirinç ve başka şeyler doldurularak pişirilen yemektir (TS, 2011:701).

Uygulama: Atın gübresi top top şeklindedir.

Analiz: Atın gübresi, şeklinden dolayı dolmaya benzetilmiştir.

Değerlendirme: Kavramın şekli ve bulunduğu yer belirtilmiştir.

Yol	Üst	Bir	Sahan	Dolma	**Bilgi** **Kavrama** **Uygulama**
Top şeklinde yolda olan					**Analiz**
At gübresi					**Değerlendirme**

86. Ol nedir ki canı yok, hem canı var, kuyruğun kanatların açıp uçar. Burnu hokurdar ve durmaz devreder, bazı defa arkadan duman saçar. Vaktolur ki zevkile seyrolunur, vaktolur ki korkuben herkes kaçar. Gâhi ateş püskürür, dağ taş yanar; gâhi dahi hiddetinden top saçar; saçtığı toplar demirdir, arkadaş düştüğü yerde derin hendek açar.

Bilgi: ol, ne, can, yok, hem, var, kuyruk, kanat, açmak, uçmak, burun, hokurdamak, durmak, devretmek, bazı, defa, arka, duman saçmak, vaktolmak, zevk, seyrolmak, korkmak, herkes, kaçmak, gâhi, ateş, püskürmek, dağ taş, yanmak, dahi, hiddet, top, demir, arkadaş, düşmek, yer, derin, hendek, açmak.

Kavrama: Kuyruk, hayvanların çoğunda, gövdenin sonunda bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organa benzeyen uzantıdır (TS, 2011: 1549). Hokurdamak, su ses çıkararak kaynamaktır (Zülfikar, 1995: 508). Devretmek, dönmek, dolaşmaktır (TS, 2011: 650). Duman saçmak, duman çıkarmak demektir. Gâhi, ara sıra demektir (TS, 2011: 899). Hendek, geçmeye engel olacak biçimde uzunlamasına kazılmış derin çukurdur (TS, 2011: 1083). Hiddet, öfke, kızgınlıktır (TS, 2011: 1098).

Uygulama: Uçakların kanatları vardır. Gökyüzünde uçarken arkasında beyaz bir duman bırakır. Savaş uçakları ise savaş zamanlarında korkutucudur.

Analiz: Bilmecede kavram kanat ve kuyruk sözcükleri kullanılarak bir kuş gibi tasvir edilmiştir. Ses çıkarması ve arkasında bıraktığı dumandan bahsedilmiştir. Savaş uçakları korkuyla seyredilirken diğer uçakları izlemenin keyifli olduğundan bahsedilmiştir. Savaş uçaklarının ateş gücünden de bahsedilmiştir.

Sentez: Bilmecede uçakla kuş arasında bir ilgi kurulmuştur. Uçakların işlevlerinden dolayı insanlar üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Giderken ses ve duman çıkarması da belirtilmiştir.

Değerlendirme: Kavram kuşa benzetilerek şekli anlatılmaya çalışılmıştır. Daha sonra işlevi ve gidişi sırasında meydana gelen olaylardan bahsedilmiştir.

Ol	Ne	Can	Yok	Hem	**Bilgi**
Var	Kuyruk	Kanat	Açmak	Uçmak	**Kavrama**
Burun	Hokurdamak	Durmak	Devretmek	Bazı	**Uygulama**

Defa	Arka	Duman saçmak	Vaktolmak	Zevk	
Seyrolmak	Korkmak	Herkes	Kaçmak	Gâhi	
Ateş	Püskürmek	Dağ taş	Yanmak	Dahi	
Hiddet	Top	Demir	Arkadaş	Düşmek	
Yer	Derin	Hendek	Açmak		
Kuş Gibi Uçabilir		İzlemesi Bazen Keyifli Bazen Korkutucu	Ses Çıkarabilir		**Analiz**
Kuş Gibi Uçabilen Keyifli Ya Da Korkutucu Bir Nesne					**Sentez**
Uçak					**Değerlendirme**

Sonuç

Türk Halkının Bilmeceleri adlı eserde askerlikle ilgili şu kavramlar yer almaktadır:

Askerî kişiler şunlardır: asker, jandarma, bekçi.

Askerlerin kullandıkları araç ve gereçler şunlardır: silah, kurşun, ok, yay, çifte, makineli tüfek, savaş uçağı, bıçak, hançer, mızrak, kılıç, kama, gülle, asker çadırı, fişek, hava fişeği, dürbün.

Günümüzde kullanılmasa bile eskiden at, savaşlarda önemli bir güçtür. Bilmecelerde de at ve atla ilgili şu kavramlar tespit edilmiştir: at, at arabası, üzengi, semer, at arabasının tekerlekleri, atın kulakları, gözleri, kuyruğu ve ayakları, at gübresi, gem, nal, mıh.

Kavramlar arasında askerlikte uğrunda savaşılan değerlerden biri olan bayrak da yer almaktadır. Kavramın kutsallığı, yapıldığı madde ve toplum için nasıl bir öneme sahip olduğu üzerinde durulmuştur.

Muharebe kavramı da bilmeceler arasındadır.

Asker kişilerle ilgili askerin yetiştirilme süresinden bahsedilmiştir. Burada öne çıkarılan askerin eğitim almasıdır. Jandarma kavramı ise görev yaptığı yer ve giydiği kıyafetle bilmecede yer almaktadır. Bekçi ise çalışma zamanı vurgulanarak yer almıştır.

Bilmeceler incelendiğinde askerlerin kullandıkları araç ve gereçlerle ilgili kavramların şekilleri, kullanılışları, renkleri, kullanım aşamaları, sesleri, hızları, etkileri, öldürücülükleri ve yapıldıkları maddeler öne çıkmaktadır.

Atla ilgili bilmecelerde atın tasviri yapılmıştır. Bunun yanında atın beslenişi, ulaşım aracı olması, atın uzuvları ve atla ilgili araç ve gereçlerden bahsedilmiştir.

Bilmeceler oluşturulurken kavramların çeşitli özelliklerinden yararlanılır. Yararlanılan bu özellikler sıra dışı benzetmeler ve çağrışımlar kurularak metinlerde yer alır. Bu özellik, kavramların akılda kalıcılığını artırır. Askerlikle ilgili bilmecelerde de kavramlar bu yolla işlenmiştir.

Kısaltmalar

THADS → Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Başgöz, İ. ve Tietze, A. (1999). *Türk Halkının Bilmeceleri*, TTK Basımevi, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dilçin, C. (2013). *Yeni Tarama Sözlüğü,* Ankara: TDK Yayınları.

Elçin, Ş., (1983), *Türk Bilmeceleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Güzel, A. ve Torun, A. (2017). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları II,* İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı Yayınevi.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: TDK Yayınları.

Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (2019). Ankara: TDK Yayınları.

Ülgen, G. (2001). *Kavram Geliştirme,* Ankara: Pegem Yayıncılık.

Zülfikar, H. (1995). *Türkçede Ses Yansımalı Kelimeler,* Ankara: TDK Yayınları.

MİSAFİR ASKERÎ PERSONEL (MAP)'A YÖNELİK ÖZEL AMAÇLI TÜRKÇE ÖĞRETİMİ BAĞLAMINDA 'YABANCILAR İÇİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİ: *ASKERÎ METİNLER*' ADLI KİTABIN İNCELEMESİ

Ahmet Duran TEKER* - Tuğba ERDOĞAN**

Giriş

Köklü bir geçmişe sahip olan Türkçenin yabancı dil olarak öğretilmesi hususunda ilk, 11. yüzyılda Kaşgarlı Mahmut tarafından yazılan, "Türk dili ve kültürünün hazinesi" olarak nitelendirilen Divan-ı Lügati't Türk adlı eser karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları konu ile ilgili, birkaç sözlük ve dil bilgisi kitabı dışında 1950'lerde üniversiteler bünyesinde verilmeye başlanan derslere kadar sistemli bir uygulamaya rastlanmamaktadır. 1950'lerde başlayan çalışmalardan sonra, 1984'te Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezinde (TÖMER) Türkçe öğretimine sistemli olarak başlanmış, daha sonra buna Gazi Üniversitesi TÖMER, arkasından da Ege Üniversitesi TÖMER katılmıştır.

Bu bağlamda, "Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi" Türk Silahlı Kuvvetlerinde (TSK) de "Türk Silahlı Kuvvetleri Yabancı Dil Eğitim ve Öğretim Konsepti" çerçevesinde, göreve yönelik olarak Misafir Askerî Personel'e (MAP) Türk dilinin yanında Türkçe askerî terminolojiyi ve kısaltmaları anlayabileceği seviyede Türkçe öğretme faaliyetleri icra edilmektedir.

TSK'da MAP'a Türkçe öğretimi, ülkeler arasındaki ikili anlaşmalar çerçevesinde "okuma, dinleme, konuşma ve yazma"dan oluşan dört temel dil becerisi esas alınarak yapılmaktadır.

MAP'a yönelik Türkçe öğretimi, sadece dershaneyle sınırlı kalmamakta, düzenlenen "ders nitelikli kültürel geziler" vasıtasıyla da MAP, ülkemizin tarihî ve kültürel yerlerini yakından tanıma fırsatına sahip olmaktadır. Bu geziler, MAP'a hem pratik konuşma imkânı hem de derslerde işlenen tarihî ve kültürel yerleri bizzat görme imkânı sağlamaktadır. Gezilip görülen bu yerler, MAP için âdeta canlı bir dil laboratuvarı özelliği taşımaktadır.

Bunun yanında MAP'a ait ülkenin millî günlerinde, kutlama programları ve Türk misafirperverliği, Türk aile yaşantısı, Türk mutfağı gibi önemli değerlerimiz hakkında derslerde anlatılanın çok ötesinde bilgi sahibi olmaları ve dostluk, kardeşlik bağlarının daha da güçlenmesi maksadıyla çeşitli etkinlikler de düzenlenmektedir.

MAP'a yönelik Türkçe öğretiminin etkinliğini artırmak maksadıyla her bir MAP için bir rehber personel görevlendirilmekte; bu personel, rehberlik yaptığı MAP ile ilgili her türlü konuyla yakından ilgilenmekte ve ona yol göstermektedir.

Türk askerî kültürünün tanıtılması kapsamında icra edilen askerî törenlere izleyici olarak katılımları sağlanmakta, bunun yanı sıra Türkçe Sinema ve Konuşma Kulübü faaliyetleriyle ve eğitim öğretimle ilgili hazırlanan çeşitli dokümanlar ile de edinilen bilgilerin pekiştirilmesi gerçekleştirilmektedir.

Eğitici eğitimi anlamında MAP'a derse giren öğretmenlere yabancı dil olarak Türkçenin öğretimi ile ilgili hizmet içi eğitim seminerleri düzenlenmekte; yabancı dil eğitiminin koordinasyonu kapsamında da zaman zaman üniversite ziyaretleri yapılmaktadır.

* Öğ. Alb. Ahmet Duran TEKER, Kara Kuvvetleri Eğitim ve Doktrin Komutanlığı (EDOK) Denetleme ve Değerlendirme Başkanlığı, ahmetdteker@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2007-9708.
** Uzm. Tuğba ERDOĞAN, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilim Bölümü, linguisttugbaerdogan@gmail.com, ORCID: 0000-0002 2923-4770.

Sonuçta, TSK'da MAP'a Türkçenin öğretiminin sadece teknik olarak yapılmadığı âdeta "Türkçeyi öğretmek Türkçeyi sevdirmekten, Türkçeyi sevdirmek Türkiye'yi sevdirmekten geçer." düşüncesinden hareketle Türkiye'yi, Türk dilini ve Türk kültürünü sevdirme ilkesinin esas alındığı belirtilebilir. Bu bağlamda TSK, kursiyerlerini / öğrencilerini birbirlerinin rakibi olarak görmeyip her birini farklı bir birey olarak görüp değerlendiren personeliyle, karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı, birlik ve beraberlik ortamında MAP'a sadece dilimizi öğretmekle kalmayıp MAP'ın kültürümüzü, değerlerimizi de bilen birer Türk ve Türkiye dostu olarak yetişmeleri için gayret sarf etmektedir, denilebilir.

Özel Amaçlı Dil Öğretimi

Son yıllarda değişen dünya şartları insanların birden fazla yabancı dil öğrenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum insanların birbiriyle iletişim kurmasından öte eğitim ve kariyer planlamalarına yönelik olarak insanları çalıştıkları alanda daha yetkin olma çabası içine sokmaktadır. Bu bağlamda hem yabancı dilin öğrenilmesi hem de öğretilmesi açısından kişilerin farklı alanlarda uzmanlaşması konusu ön plana çıkmıştır.

Genel İngilizce kurslarının öğrenen veya işverenlerin ihtiyaçlarına yanıt veremediği noktada 1960'larda "belirli amaçlar için İngilizce" veya "özel amaçlar için İngilizce" diye bir terim ortaya çıkmıştır. Günlük dil kullanımının gerçekleşmesi, genel dil öğretimiyle sağlanmakta ve öğrenen, o dilin konuşurlarıyla genel bir iletişim kurabilmektedir. Günümüzde Avrupa Dil Gelişim Dosyası'ndaki A1-C1 arasındaki dil öğretimi de genel dil öğretimine yöneliktir (Şen: 2015). Genel amaçlı dil öğretiminde dil öğrenmek bir amaç olarak görülürken özel amaçlı dil öğretiminde bir araç olduğu bilinmektedir. Özel amaçlı dil öğretiminde öğrenilen dili kullanarak diğer hedeflere ulaşmak söz konusudur (Demir, 2017: 49). Akademik amaçlı İngilizce öğretimi, öğrencilerin yabancı üniversitelerde kendi uzmanlık alanlarında eğitim görmesine; mesleki / profesyonel amaçlı İngilizce öğretimi ise öğrencilerin belirli bir alanda işlevsel dil becerileri kazanmasına yardımcı olur." (Durmuş ve Kocaman Gürata, 2020).

Yaygın olarak kullanılan İngilizce bu konuda yapılan çalışmalarda ilk sırada yer almaktadır. İngilizcenin özel amaçlı kullanımına ilişkin Widdowson (1975), Hutchinson ve Waters (1987), Hyland (2006) özel amaçlı İngilizce (English for specific purposes / ESP / ÖAİ) öğretimine ilişkin önemli çalışmaları alanyazında yer almaktadır. Hyland'ın da belirttiği gibi başlangıç olarak kabul edilen "Özel Amaçlı İngilizce Öğretimi" dil öğretimi alanında yapılan en yenilikçi ve en canlı girişimdir (2000: 1). İnsanların mesleki alanlarda birbirleri ile iletişim kurup bilgi paylaşımlarını daha rahat yapabilmeleri için özel amaçlı dil öğretiminin gereksinimi tartışmasız bir gerçektir.

1970'lerin başında Petrol Krizi ile beraber yabancı dile özellikle de İngilizceye olan ilginin artmasının nedeni dünyadaki bilim, teknik ve ekonomi alanlarında olan gelişimler ve değişimler olarak görülmektedir.

Özel amaçlı İngilizce öğretimine yönelik olarak Liz Hamp, Lyons ve Ken Hyland tarafından 2001'de çıkarılan *Journal of English for Academic Purposes* adlı dergi ile beraber uluslararası yayınlarda hızlı bir artış gözlemlenmiş ve birçok dilde derlenen makaleler olmuştur. Özel amaçlı dil öğretimine yönelik olarak Hutchinson ve Waters (1987: 19) bireyin ihtiyacına yönelik bir yaklaşım izlediğini söylemekte ve aşağıdaki betimlemeleri yapmaktadırlar:

a) Dilin belirli amaçlar için kullanıldığı gerçeği, dilin özelleşmiş çeşitlerini öğretmek değildir. Özel amaçlı dil öğretimi (buradan sonra ÖADÖ olarak anılacaktır.) daha çok dilin özel bir biçimidir. Belirli bir kullanım bağlamının bulunması ve öğrenicilerin hedeflerine yönelik olması ÖADÖ tanımlanmasını kolaylaştıran tipik özellikleridir.

b) ÖADÖ, yalnızca belirli kelimelerin ve dil bilgisi yapılarının öğretilmesinden ziyade, daha kapsamlı ve karmaşık bir temele dayanmaktadır. Bu temelin içeriğinde ise *iletişim* kavramı yer almaktadır.

c) ÖADÖ, diğer dil öğretim biçimlerinden farklı değildir. Temelde etkili dil öğretim ilkeleri ve etkili öğrenme üzerine kurulmalıdır.

Dudley - Evans ve St John (2002: 4-5), özel amaçlı İngilizce öğretiminin "mutlak" ve "değişken" niteliklerinden bahsetmektedirler. Mutlak özellikleri bireylerin öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak, hangi alanda öğretildiği ile bağlantılı olarak o alanın metodoloji ve uygulamalarından yararlanması ve odağında da dil bilgisi, sözcük bilgisi, çalışma, söylem ve tür becerilerine ilişkin ulamlar yer almaktadır. Değişken özellikleri ise günümüzde gelindiği noktadaki gibi farklı alanlarla ilişkili olup müfredattan ders materyaline kadar olan süreçte farklı tasarımda olabileceği, öğretilen dilin genel öğretiminin dışında bir yol izleyeceği, öğretilen dilin özelleşmiş alanındaki temel bilgileri konu edineceği, özel amaçlı dil öğretiminin genellikle orta ve ileri düzeydeki yetişkin bireylere öğretileceğini kapsamaktadır.

Değişken özellikler göz önünde bulundurulduğunda bir yabancı dilin neden öğrenildiği ve nasıl öğretilmesi gerektiği söz konusu olmaktadır. Çünkü bu dili öğrenecek bireyin özel amaçlı öğrendiği alandaki mesleki bilgisine katkı sağlayacağından ders tasarımının yapılması ve buna bağlı olarak ders materyalinin hazırlanması gerekmektedir.

Özel amaçlı dil öğrenimi gören bireylerin dil edinimleri boyunca kazanması gereken bir dizi yeterlilik bulunmaktadır. Donesch - Jezo (2012: 11) bu konuya yönelik olarak özel amaçlı dil öğretiminin tasarlanmasında; dil eğitiminin amacının belirlenmesi, içeriğin oluşturulması, alana yönelik sözcüklerin ve dil bilgisi yapılarının belirlenmesi ve dilin öğrenilmesini kolaylaştıracak uygun öğretim yöntem ve tekniklerin seçiminin büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır (Arat: 2022).

Özel amaçlı dil öğretimin amacı bireylerin öğrendikleri dili mesleki ve akademik alanlarda yetkin ve işlevsel olarak kullanmayı işaret etmektedir. Bu amaca uygun olarak dilin dilsel özellikleri ve hazırlanan ders içeriklerinin ve materyallerinin bu amaçla koşutluk göstermesi beklenmektedir. Hutchinson ve Waters'in (1987) dil merkezli yaklaşımının içeriğinde sırasıyla şu başlıklar yer almaktadır:

1-Öğrencilerin hedef durumlarının tanımlanması,

2-Dil teorisinin seçimi,

3-Müfredatın oluşturulması,

4-Müfredat öğelerine göre materyal örneklerinin hazırlanması,

5-Müfredatta yer alan öğelerin edinimini test etmek üzere yöntemlerin belirlenmesi (Hutchinson ve Waters 1987'den aktaran Arat: 2022).

Çalışmanın nesnesini oluşturan ders materyali özel amaçlı dil öğretiminin bireyin dil ile ilgili hedeflerinin belirlenmesinden sonraki basamağı oluşturmaktadır. Bununla ilgili olarak Harvey ve Horzella (1977: 37) materyal içeriğinin belirlenmesi ve organizasyonu için aşağıdaki basamakların oluşturulması gerektiğini belirtmektedir:

I. Genel kavramsal içerik ve geliştirilecek becerilerle ilgili olarak alan ve söylem türünün belirlenmesi,

II. Alan içindeki konuların belirlenmesi,

III. Öğretim materyalleri hedef dille yakın kavramsal ve dil bilimsel ilişkiye sahiptir. Bu nedenle hedef dil örneklerinin biçimsel / işlevsel analizi,

IV. Materyallerin en temel unsurları kapsayacağından emin olmak için biçimsel / işlevsel çekirdek dilin seçimi,

V. Ortaya çıkan çekirdek dilin düzenlenmesi. (Harvey ve Horzella 1977'den aktaran Arat, 2022). Hutchinson ve Waters (1987) ders materyallerinin üç biçimde sınıflandığını belirtmektedirler:

a) Mevcut materyaller arasından seçim yapmak: Materyal değerlendirmesi

b) Öğreticilerin kendi materyallerini hazırlaması: Materyal geliştirme

c) Mevcut materyallerin değiştirilmesi: Materyal adaptasyonu

Özel amaçlı dil öğretimi yapan öğreticiler mevcut materyaller arasından seçim yaparken bireyin öğreneceği konuya uygunluğunu işaret etmektedir. Öğrenicinin ihtiyaçlarına karşılık gelebilecek bir konu olması öncüllenmektedir. Materyal geliştirme basamağı daha çok öğrenicin ihtiyaçların belirlenmesindeki sonraki süreçte *üretici, kullanıcı* ve *ürün* kavramlarını kapsayan süreci göstermektedir. Üçüncü basamakta yer alan mevcut materyallerin değiştirilmesi ise değişen ihtiyaçlara yanıt verebilecek biçimde düzenlenmesini, metinlerin yapılandırılmasını, öğrenicinin hem ilgi ve motivasyonunu arttırmasını hem de uzmanlık alanına yönelik yetkinliğine katkıda bulunmasını hedeflemelidir.

Özel Amaçlı Dil Öğretiminin Süreçleri

Özel amaçlı İngilizce, ortak hedefleri olan bir grup öğrenciye belirli bir alan veya meslekle ilgili ihtiyaç duyacağı İngilizce bilgi ve becerilerinin öğretilmesidir (İlhan ve Kayabaşı, 2014). T.C. Millî Eğitim Bakanlığınca 31.05.2006'da Resmî Gazete'de yayımlanan Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretimi Yönetmeliği'nde yer alan 7. maddenin 3. fıkrasında özel amaçlı dil öğretimiyle ilgili şu ibare yer alır: "Kurslar, birbirini izleyen programlar şeklinde düzenlenebileceği gibi özel amaçlı bağımsız programlar şeklinde de düzenlenebilir." (2). Ancak bu öğretimin iskeletini oluşturabilmek ve dil öğretim sürecini başarıya ulaştırabilmek için önce hedef kitlenin o dili öğrenme hedefini bilmek gerekir. Dil öğretimi sürecinde iskeleti oluşturmak ve süreci etkin kılmak için öğrenici kitlesinin hedefini belirlemek gerekmektedir. Bu hedefi belirlemek için de hedef dil öğretilmeden önce öğrenici kitlesine bir ihtiyaç analizi uygulanmalıdır (Ulutaş, 2016). İhtiyaç analizi, dil öğretiminde yol gösterici bir niteliğe sahip olduğundan ilk olarak atılan adımdır. İhtiyaç analizinin yapılması ile doğru teknik ve yöntemler belirlenmektedir. Doğru yöntem ve teknik ile de dil öğretiminin hedefine ulaşması sağlanmaktadır. Dil öğretimi hedefine yönelik öğretildiğinde motivasyonu arttırmakta ve hızlı ve etkin öğrenmede motivasyon kavramı büyük önem taşımaktadır. Özel amaçlı dil öğretim programlarında öğrenci ihtiyaçlarının doğru tespit edilmesi çok önemlidir. Bu nedenle yabancılara Türkçe öğretimi alanında dil ihtiyaç analizi çalışmalarının farklı alanları kapsayacak şekilde genişletilerek uygulanması gerekmektedir." (Çangal ve Yörüsün, 2017). İhtiyaç analizinden elde edilen verilerle ders planı ve materyal üretiminde, öğretim ortamında uygulanacak ölçme - değerlendirmede ve öğretim sürecini kapsayan diğer süreçlerde öğreticilere yol gösterecektir. Çünkü özel amaçlı dil öğretim programlarında sistemin merkezinde öğrenici bulunmakta ve öğreniciye neyin öğretilip neyin öğretilmemesi gerektiği, öğrencilerin neden yabancı dil öğrenmek istedikleri sorularının cevaplarına göre belirlenmektedir (Temizyürek, Çangal ve Yörüsün, 2015).

Materyal hazırlama ve materyali öğretim programında işleme sürecinin yanı sıra öğretim programını tasarlayıp geliştirmede görev alma, hedef öğrenici kitlesine yönelik alana özel araştırma yapma, ölçme - değerlendirme uygulamaları, ders materyallerini ve öğrenici kitlesini değerlendirmek de özel amaçlı dil öğretiminin kapsamında yer almaktadır (Bilokçuoğlu, 2012a). Öğrenci merkezli bir öğretim programı olan özel amaçlı yabancı dil öğretimi, (genel dil eğitimi almış bireylere) farklı alanlarda yabancı dil eğitimi vermeyi

amaçlamaktadır. Bu programda belirli konu alanlarına yönelik metinler ve parçalar ele alınarak sözcük ve dil yapılarının öğretimi sağlanır. Aynı zamanda dil becerileri ve temel işlevlerin de edinimi gerçekleşir (Altmışdört: 2009).

Özel amaçlı dil öğretiminde hedef kitlenin ihtiyaç analizinin yapılmasından sonraki süreçte ders sürecinde uygulanacak dikkat edilmesi gereken öğrenicilerin mesleki hayatlarında mesleki ihtiyaçlarını karşılayabilir nitelikte olmasıdır. Buna ilişkin olarak ders sürecinde kullanılacak olan materyal ve etkinlikler öğrenci gereksinimleri ve gerçek yaşam ile örtüşmelidir. Materyallerin ve etkinliklerin yalnızca dil öğretimine değil, mesleki alan bilgisine de kapsayıcılık içermesi gerekmektedir. Ayrıca özel amaçlı dil öğretiminde özel alana yönelik öğretim süreci gerçekleştirildiği için öğrenicilere sunulacak ders planı, materyaller, etkinlikler gerçek yaşam temelli olmalıdır.

Bu bağlamda çalışmanın konusunu içeren Misafir Askeri Personel'e özel amaçlı dil öğretimi ile ilişkili olarak Wely Bey Bolland (1886-1942) tarafından yazılan "Türkisch für Offiziere und Mannschaften (Subaylar ve Askerler için Türkçe)" adlı kitap alanyazında yer almaktadır. Kitap, Alman askerlerinin mesleki ve sosyal yaşamlarında iletişim kurmalarını kolaylaştırmak amacıyla yazıldığı için özel amaçlı bir ders kitabı ve konuşma kılavuzu niteliğinde olup konuşma temaları, sözlük ve diyaloglar hedef kitlenin yaşayabileceği olası iletişim durumları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır (Özbal: 2020).

Misafir Askerî Personel (MAP) Eğitimi

Türkiye'de eğitim gören yabancı askerî personel genel olarak Misafir Askerî Personel (MAP) şeklinde adlandırılmaktadır. Misafir Askerî Personel (MAP) terimi; gönderen devletin silahlı kuvvetlerine mensup olup kabul eden devletin eğitim kurumlarında eğitim gören askerî personeli (Subay / Astsubayı) ifade etmektedir. *Millî Savunma Üniversitesi Harp Enstitüleri, Millî Savunma ve Güvenlik Enstitüsü Yönetmeliği* açısından "Millî Savunma Üniversitesi akademik birimlerinde eğitim - öğretim gören yabancı uyruklu asker kişiler" olarak tanımlanmaktadır (Cantürk, 2021).

Türk Silahlı Kuvvetleri Sınıf Okulları / Eğitim Merkezi Komutanlıkları Yönetmeliği açısından Misafir Askerî Personel'in tabi olacağı hususlar madde 14'te şu şekilde belirtilmiştir:

(1) Yabancı ülke askerî personelinin Türk Silahlı Kuvvetleri bünyesindeki sınıf okulları/eğitim merkezi komutanlıklarının eğitim-öğretimine kabul edilmeleri ve bunlara uygulanacak esaslar, personelin mensup olduğu devletle yapılan Askerî Eğitim ve İş birliği Anlaşması ve protokole göre, Genelkurmay Başkanlığınca verilecek direktifler çerçevesinde yürütülür.

(2) Bu personelin eğitim - öğretimleriyle ilgili faaliyetler çıkarılacak yönergelerde düzenlenir.

Türk Silahlı Kuvvetleri ülkeler arasında yapılan ikili ve çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde yabancı askerî personele Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri, Hava Kuvvetleri, Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Özel Kuvvetler, Millî Savunma Üniversitesi, Askerî İstihbarat Komutanlığı, Ortak Elektronik Harp Destek Komutanlığı bünyelerinde çeşitli kurslar vermektedir. Bu kapsamda 2019 yılı verilerine göre toplamda 3000 yabancı askerî personele eğitim verilmektedir. 2019 yılına kadar 57 ülkeden 32.923 yabancı askerî personele eğitim verilmiştir (Cantürk, 2021).

Çalışmanın inceleme konusu olan Yabancılara Türkçe Öğretimi – Askeri Metinler kitabındaki içeriğe koşut olarak Misafir Askerî Personel'e (MAP) yönelik olan eğitimler üç başlıkta ele alınmıştır:

Kara Harp Okulu Yabancı Askerî Eğitimi

Kara Harp Okulunun eğitim ilkeleri öğrencilere Atatürk ilke ve inkılapları çerçevesinde *Atatürkçü Düşünce Sistemi* çerçevesinde eğitim verilmesi, kültürel değerler korunarak evrensel çerçevede ülkenin birliği ve beraberini koruyacak ruh ve iradeye sahip olmaları noktasında eğitim verilmesi, öğrencilerin sistemli düşünce yapısı sağlanarak temel hak ve hürriyetlere saygılı olarak yetiştirilmesi, öğrencilerin sanatsal hobilerinin oluşturulması ve olimpik sporlara karşı ilgilerinin arttırılması ve son olarak öğrencilerin verilen eğitimler ışığında vizyonlarının genişleyerek sosyal yönden entelektüel bakış açısı kazanmalarını sağlamak hedeflenmektedir (Cantürk, 2021)

Eğitim dili Türkçe olan Kara Harp Okulunda (KHO) MAP'a yönelik 1 yıllık Türkçe hazırlık eğitiminin ardından 4 yıllık sınıf eğitimi yer almaktadır. Öğrencilere sunulan bölümler ise İşletme, Kamu Yönetimi, Sosyoloji, Uluslararası İlişkiler, Endüstri ve Sistem Mühendisliği, Elektronik Mühendisliği, İnşaat Mühendisliği, Makine Mühendisliği, Bilgisayar Mühendisliği gibi bölümlerden oluşturulmuştur. Yabancı askerî öğrencilerin kabulü kontenjan dahilinde Türk Genelkurmay Başkanlığı onayına ve yapılan ikili veya çok taraflı anlaşmalar çerçevesinde gerçekleştirilmektedir (Cantürk, 2021).

1935-2020 yılları arasında eğitim görüp mezun olan toplam 1.414 öğrenci mevcuttur. 85 yıllık süreçte Azerbaycan, KKTC, Türkmenistan, Kazakistan, Arnavutluk, Kırgızistan, Afganistan ve Bosna Hersek ön plana çıkan ülkeler olarak görülmektedir.

Hava Harp Okulu Askerî Eğitimi

Hava okulunun geçmişi 107 yılı bulurken Hava Harp Okulunun kuruluş yılından 2021 yılı itibariyle ele alındığında 70 yıllık bir maziye sahiptir. Hava Harp Okulunun eğitim ilkeleri ise liderlik vasıfları geliştirmek, fiziksel kapasitesi gelişmiş ve ahlaki olgunluğa erişmiş, sürekli gelişen Hava Kuvvetlerinin hızına uyum sağlayarak teknik, taktik ve yönetim faaliyetlerini dönemin şartlarına göre uyumlu hâle getiren, gözü kara ve ileri derece görevleri yapabilecek potansiyele sahip olabilecek pilot adayı ve muvazzaf hava subay olarak yetiştirmek başlıkları altında hedeflerinin çerçevesini çizmektedir.

1992-2020 yılları arasında toplam mezun öğrenci sayısı 232 kişiye ulaşmıştır. Mezun olan ülke öğrencileri incelendiğinde KHO benzer şekilde Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Arnavutluk, Afganistan, Bosna Hersek ve Ürdün'ün ön plana çıktığı görülebilmektedir. Kara Harp Okulu ile karşılaştırıldığında yabancı askerî öğrencinin sayıca düşük olması Hava Harp Okulunda verilen eğitimin daha teknik içerikli olmasından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Hava Harp Okulundaki öğrencilerin akademik açıdan tercih edebilecekleri lisans bölümleri Bilgisayar Mühendisliği, Elektronik Mühendisliği, Endüstri Mühendisliği, Havacılık ve Uzay Mühendisliği şeklinde sıralanabilir. Ayrıca askerî iş birliği anlaşmaları çerçevesinde askerî eğitim kapsamında protokolde yer alıyorsa paraşüt ve uçuş eğitimi de gösterilmektedir (Cantürk: 2021).

Deniz Harp Okulu Askerî Eğitimi

Deniz Harp Okulunun askerî eğitim ile ilgili ilkeleri Kara Harp Okulu ve Hava Harp Okulu ile koşutluk göstermektedir. Bununla birlikte misafir askerî personel eğitimine 1970'te başlayan Deniz Harp Okulu'nun 1970-2020 arasında eğitim gören misafir askerî personel sayısı 415 civarındadır. Misafir askerî personelin geldiği ülkelere bakıldığında Libya, Türkmenistan, Arnavutluk, Azerbaycan ve Kazakistan ilk 5'te yer almaktadır. Cantürk'ün (2021) çalışmasındaki verilere göre ise 2020-2021 yılları arasında toplam 44 misafir askerî personele eğitim verildiği görülmektedir.

Deniz Harp Okulu bünyesinde Endüstri Mühendisliği, Makine Mühendisliği, Gemi İnşaatı ve Gemi Makineleri Mühendisliği, Elektrik - Elektronik Mühendisliği, Bilgisayar Mühendisliği ve Uluslararası İlişkiler ve Deniz Güvenliği gibi bölümler bulunmakta ve öğrenciler kontenjan dahilinde istediği bölümde eğitim görme imkânına sahiptir. Misafir askerî öğrenciler Türk öğrencilerle aynı haklara sahip olmakla birlikte aynı yönetmeliğe de tabi olmaktadır (Cantürk: 2021).

Yöntem

Bu çalışma nitel bir araştırmadır ve çalışmaya konu olan veri kaynağı incelenerek veriler elde edilmiş ve çözümlenmiştir. Nitel araştırmanın amacı; verileri düzenlemek, sınıflayıp sentezleyerek örüntüler çıkarmak, bu işlemler sonucunda kavramlara ulaşmak ve bulguları raporlaştırmaktır (Gürbüz ve Şahin, 2017: 431).

Araştırmanın veri kaynağı *"Yabancılar İçin Türkçe: Askeri Metinler"* adlı kitaptır. Kitap, 1980 yılında Genelkurmay Basımevi tarafından yayımlanmıştır. Kitabın yazarı Öğretmen Yarbay Nurettin Koç'tur.

Araştırmanın verileri, nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla toplanmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı ve görsel materyallerin analizidir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189). Çalışmada elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ise içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizinde amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Bunun içinde birbirine benzeyen veriler belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242).

Çalışmada; kitapta yer alan iki bölüm ve iki bölümün toplamda yirmi dört dersi incelenmiştir. Kitapta yer alan her ders *metin, resimlerle açıklama, dilbilgisi, alıştırmalar, yeni kelimeler, terimler ve deyimler* ulamları içerisinde ayrıntılı olarak analiz edilmiştir.

Bölüm 1	**Metin**	**Resim**	**Dilbilgisi**	**Alıştırma-lar**	**Alana yönelik sözvarlığı**	**Metin Türü**
Ders 1	Mehmet Asker Oluyor	Askerlik Şubesi	Kelime-Harf-Hece	Devrik cümle ve deyim	alay, askere alma, asker olmak, askerlik şubesi, bayrak töreni, birlik, çağrı pusulası, merkez, nizamiye, piyade alayı, piyade tüfeği, piyade sınıfı, sağlam raporu, sağlık kontrolü, selam duruşu,	Öyküleyici

					tümen, uygun adım, yoklama	
Ders 2	Kışlada İlk Gün	Mehmetçik	Kelime Türleri	Sayı adılları, ikileme	acemi er, çelik başlık, depo, kasatura, kütüklük, kuşanmak, teçhizat, kalk borusu	Öyküleyici
Ders 3	Mehmet Eğitimde	Eğitim Çalışmala-rı Pentatlon eğitimi Teçhizatlı olarak sudan geçme eğitimi	Çekim Ekleri	Durum ekleri, iyelik ekleri	acemilik, arpacık, 'Ateş!', çavuş kursu, eğitim alanı, gez göz, hazır ol vaziyeti, 'ileri marş!', komut vermek, kumanya, kurs, manga	Öyküleyici
Ders 4	Silahları Tanıma	Piyade Silahları Havanlar	Yapım Ekleri Adıllar	Ortaç (Sıfat-fiiler) ve ulaç (Zarf-fiil)	ateş sahası, ateş türü, ayakta nişan vaziyeti, birinci sınıf keskin nişancı, cephe ateşi, çökerek nişan vaziyeti, dipçik, fişek, himaye ateşi, keskin nişancı, mermi, namlu, nişan almak, nişan vaziyeti, oturarak nişan vaziyeti, roketatar, süngü,	Öyküleyici

					tetik, yan ateşi	
Ders 5	Memle-ket Özlemi	Tank	Yapıları na Göre Adlar	Özel adlar, bileşik adlar	ağır makineli tüfek, ağır tank, ateş yağmuru, arazi, azami hız, cip, düşman hattı, düşman hattını yarmak, geri tepmesiz top, hafif makineli tüfek, hafif tank, hassas nokta, havan, mermi, meyil, mil, orta tank, palet, silah mangası, silah takımı, tahrip mermisi, tank alayı, tank taarruzu, tatbikat, zırh	Öyküleyici
Ders 6	Mehmet Sınavda	Mermi Yolları	Ad Tamla-ması	İlgeç (ile) ve ses düşmesi	casus, dağınık düzen, dağınık küme, destek grubu, el bombası, emniyet, ihtiva etmek, keşif, konvoy, muhabere eğitimi, müşterek harekat, Piyade Okulu, sabotaj,	Öyküleyici-Bilgilendi-rici

					taarruz planı,	
Ders 7	Mehmet' in Sorulara Verdiği Cevaplar	Amfibi Harekat	Yapıları -na Göre Sıfatlar	Sıfat tamlaması ve yapım ekleri	arahat, ateş destek unsuru, avcı kolu, avcı kümesi, avcı zinciri, engel, harp gücü, harp isteği, hasara uğratmak, hava keşfi, hazırlık mevzii, himaye, keşif kolu, kıt'a, kontrol önlemi, kuvvet bölümü, manevra elemanları, manevra unsurları, pim, savunma el bombası, sızma kuvveti, su bombası, el bombası, taarruz bölgesi, taarruz çıkış hattı, talim, tam siper, terhis olmak, terkip, torpil, torpillemek , yangın el bombası, yürüyüş emniyeti, kolu, kontrol noktası	Bilgilendi-rici
Ders 8	Kıbrıs'ta Hükümet Darbesi	Görsele yer verilmemiş tir.	Yapıları na Göre Belirteç ler (Zarf-lar)	Türemiş belirteçler ve soru belirteçleri	antlaşma, barış, barış gücü, çıkarma yapmak, darbeci, göç,	Bilgilendi-rici

					harekete geçmek, hükümet darbesi, hükümet kurmak, hükümet yıkmak, kararlaştır mak	
Ders 9	Birinci Kıbrıs Barış Harekatı	Alev Aygıtları	Bağlaç	dA bağlacı, türemiş sıfat ekleri, türemiş belirteç ekleri ve tamlama-lar	alev makinesi, amfibik çıkarma araçları, çıkarma birliği, çıkarma bölgesi, filo, hazırlık ateşi, hazırlık mevzii, havan, hedef, ikmal yapmak, ikmal yolu, imha etmek	Bilgilendi-rici
Ders 10	Keşif Kolu	Engeller	İlgeç (Edat)	İlgeçler, adıllar, benzer ve karşıt anlamlı sözcükler	Ağır silah, ateşkes, av bombardım an uçağı, baskın yapmak, birerle kol, çember, devriye, dönüş emri, dürbün, dönüş emri, düşman konumu, hafif bombardım an uçağı, hava savunma, isabet almak, keşif kolu (çıkarmak), korugan, koruluk, mevzilenm ek, stratejik önem, tabii sütre,	Öyküleyici

					kroki, tetik, yığınak, yok etmek	
Ders 11	Ateşkes ve Bekleyiş	Görsele yer verilmemiş tir.	Eylem-ler	-IcI yapım eki ve eylemler	Birleşmiş Milletler, hak hukuk, harp esiri, katletmek, katledilmek sorguya çekmek, suçlamak, takviye, takviye birlikleri, üs, yarma, yarma hareketi	Öyküleyici
Ders 12	Esir Topçu Subayı-nın Anlattık-ları	Topçu Silahları	Türemiş Eylem-ler	Türemiş eylemler ve "ve" bağlacı	aksaklık, batarya, esir düşmek, ışık ölçmesi, karargah, makineli tüfek yuvası, ölçme, ölçme takım subayı, radar, Rus yapısı, ses ölçmesi, takım subayı, topçu alayı, Topçu Okulu, tutsak, yuva	Öyküleyici
Ders 13	Esir İstihkam Astsuba-yının Verdiği Bilgiler	Tombaz Köprüler (Yüzücü Ayaklı Köprüler)	Eylem (Fiil) Çekimi	Eylem (Fiil) çekimi ve yapım ekleri	asıl muharebe hattı, avcı çukuru, bölük muharebe idare yeri, dehliz, gizleme ağı, gömme tipi, gözetleme yeri, irtibat, istihkam, İstihkam Okulu, keşif kolu,	Öyküleyici

					muharebe grubu, Ordu Dil Okulu, pusu, pusuya düşmek, sığınak, suni gizleme, tabii gizleme, tahkimat, talimname	
Ders 14	Esir Ordudan Atım Subayı	Tank Onarım Çalışma-ları	Eylem çekimi (Kip)	Kip çekimleri	bakım yeri, erzak, ihtiyacı karşılamak, işkence, kademe, kimlik, kurtarma, kurtarma aracı, motorlu araç, obüs, ordudonatı m, ordonst taburu, ordu ikmal noktası, parça deposu, parça değiştirmek sicil numarası, stok, yedek parça, yetki, yükümlü, can vermek, tabut	Öyküleyici
Ders 15	İkinci Barış Harekatı	Uçak ve kuleler	Ek Ey-lem	Ek Eylem ve sıfat tamlaması	aşmak, ateş üstünlüğü, durum muhakeme si, düşman hattı, harekat emri, harekat planı, hedef olmak, ileri gözetleme, korugan, kurmay subay,	Öyküleyici

					mayın, mayın tarlası, sızmak, silah arkadaşı, şafak sökmek, tahkimat, teslim olmak, yarmak	
Ders 16	Mülteci-ler ve Gerilla Savaşı	Mülteciler ve Gerillalar	Bileşik Zamanlı Eylem-ler	Türemiş Eylemler, Ad ve Sıfat Tamlama-ları	akın, baskın, baskın düzenleme k, beyaz bayrak, dağa çıkmak, direnme birlikleri (mukaveme t grupları), düzenli birlik, gerilla, görev vermek, hareket yeteneği, kimlik yoklama, kontrol merkezi, köprü atmak, müfreze, mülteci, propaganda sınır boyu, sızma noktası, temizleme harekatı, yol ağzı, zaman almak	Öyküleyici
17.Ders	Mehmet Çavuş'un Anı Defterin-den	Rum Gerillaları	Ünlem	Deyimler	anı defteri, askeri kanat, ateşi ihlal etmek, barış görüşmesi, güvenlik konseyi, ihlal etmek, kurşuna diz(il)mek,	Bilgilendiri-ci

					kurtuluş ordusu, leh, Muhafız Gücü, mücahit, NATO, ölüm kalım savaşı, sıkı sıkıya uymak, silah altına almak, tehdit, yabancı güç	
18.Ders	Mehmet Çavuş'un Anı Defterin-den II	Görsele Yer Verilme-miştir.	Cümle-Cümlen-in Öğeleri	Yüklem ve Kipler, Yalın ve Bileşik Cümleler	anavatan (anayurt), askerî tören, kara gün, mezar, resmi geçit, saygı duruşu, sevince boğmak, şehit düşmek, şehitlik, yiğit, zafer, zafer kazanmak	Öyküleyici
Bölüm 2	**Metin**	**Resim**	**Dilbilgi si**	**Alıştırmal ar**	**Alana yönelik sözvarlığı**	**Metin Türü**
19.Ders	F-122 Fırkateyn-leri	Savaş Gemileri	Yalın ve Bileşik Cümle	Bileşik Kelimeler ve Yapım Ekleri	amaç,aygıt, caydırıcılık cihaz, donatılmak, elektronik savaş, fırkateyn, güdümlü mermi, güvenlik, güverte, hizmet, sevk ve idare, silah donatımı, silah sistemi, tam otomatik, telsiz, telsiz cihazı, torpido, verici	Bilgilendi-rici

20.Ders	Japonya Yeni Bir Askerî Güç Olacak mı?	Füzeler	Yan Cümle	Özne ve Türemiş Eylem		Bilgilendi-rici
21.Ders	Tank ve Topçu Sınıfının Özellik-leri	Helikopter, Tank, Piyade Desteği	İç Cümle, Devrik Cümle, Ara Cümle, Sıralı Cümle	Cümle Örnekleri	arazi, ateş destek elemanı, avcılık, bataklık, çelik, çelik zırh, devir açmak, fiziki darbe gücü, gereç, görev bölümü, harekat üstünlüğü, icat, işbirliği, kaçınmak, koordinasyon, kundak, kundağı motorlu, malzeme, manevra elemanı, mekanize piyade, meskun yer, muharebe, mürettebat, nakletmek, zırhlı birlik	Bilgilendi-rici
22.Ders	Hava Savunma Sistemle-ri	Hava Savunma Sistemleri	Girişik Cümle	Cümle örnekleri	doktrin, ihtiva etmek, irtifa, kesim, kısa menzilli, manevra elemanı, monte edilmek, optik, optik güdümlü, radar güdümlü, şasi, taktik silah, tekerlekli araç, tırtıllı uçaksavar, yıldırım	Bilgilendi-rici

					harbi, zafiyet	
23.Ders	Bir Gram Korku	Görsele Yer Verilmemi ş-tir.	Noktala ma İşaretle-ri	Ad ve Sıfat Tamlamal arı, Özne-Yüklem, Kurallı Cümle	afet, atmosfer, atom çekirdeği, atom uydusu, boşluk, canavar, enkaz, gezegen, gökyüzü, ışın, ışın araştırma taburu, İçişleri Bakanlığı, keşif uydusu, radyasyon, radyoaktif, radyoaktivi te, sema, uranyum, uzay, uzay gemisi	Bilgilendi-rici
24.Ders	Hava Harp Silahları nın Strateji ve Taktiğe Etkisi	Görsele yer Verilmemi ştir.	Tamla-malar	Zaman, Bağlaç ve Adıl	esnek mukabele stratejisi, gezegen, görüş alanı, güç, kıtalararası güdümlü füze, kuvvet indirimi, satıh, topyekün mukabele stratejisi, uydu, üstün durum yaratmak, yumuşama görünümü	Bilgilendi-rici

Çizge 1: Yabancılar İçin Türkçe – Askerî Metinler - Kitap İçeriği

Bulgular ve Tartışma

Bölüm 1

1. Ders: Bu bölümde *"Mehmet Asker Oluyor"* adlı metin yer almaktadır. Bu metin öyküleyici türdedir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde üç resim vardır. Bunlardan ilkinde bir askerlik meclisi çizilmiş ve bu meclisin içinde yer alan kişiler numaralandırılmıştır. (1. Askerlik Şube Başkanı, 2. Nüfus Memuru, 3. Subay, 4. Mehmet). İkincisinde sağlık memurunun metne konu olan Mehmet'in sağlık kontrollerini yaptığını göstermektedir. Üçüncü resimde ise bir

nizamiye çizilmiş ve nizamiyenin içinde yer alan birimler sayılarla gösterilmiştir. (1. Nöbetçi kulübesi, 2. Nöbetçi er, 3. Nöbetçi çavuşu, 4. Çelik başlık, 5. Kışla). *Dilbilgisi* bölümünde hece kavramından bahsedilip örnekleri sunulmuş ve öğrenicinin pratik yapması için bir çekimli bir mastar biçimde olmak üzere iki eylem verilmiş ve hece sayısını bulması istenmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde devrik tümce kavramı betimlenmiş ve metinden bir devrik tümce seçilerek kurallı biçimi gösterilmiştir. Metinden 'gözünü ayırmamak' deyimi seçilerek işlevinden bahsedilmiş ve diğer deyimleri bulması istenmiştir. İkinci olarak 'kulakları çınlamak' deyimi verilerek yakın anlamlı eylemlerle tümce örnekleri sunulmuştur. Sonrasında ise öğreniciye 'kendini çekip çıkarmak' deyimi verilerek buna benzer olacak tümceler yazması istenmiştir. Metin ile ilgili açık uçlu sorular sorulmuş ve öğreniciden yanıtlaması istenmiştir. Metnin son alıştırmasında benzer ve karşıt anlamlı sözcükler verilmiş ve kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

2. Ders: Bu bölümde "*Kışlada İlk Gün"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde bir asker bulunmaktadır. Üzerindekiler sırasıyla numaralandırılmıştır. (1. Kütüklük, 2. Örme kemer, 3. Kep, 4. Potin, 5. Matara, 6. Ekmek torbası, 7. Kasatura). *Dilbilgisi* bölümünde sözcük türleri olan ad, sıfat, adıl, belirteç, ilgeç, bağlaç, ünlem, eylem alt ulamları tanımlanmış ver örnekler verilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde metinden –DI biçimbiriminin kullanıldığı bir örnek seçilip iki tümceyi birbirine bağlarken bu biçimbirimlerden birinin atılabileceği gösterilmiştir. İkileme kavramının tanımı örneklerle verilmiştir. Metin ile ilgili açık sorular sorulmuş ve dilbilgisi bölümünde betimlenmiş olan sözcük türlerinin alt ulamları ile ilgili pekiştirici alıştırmalar yer almaktadır. Metnin son alıştırmasında benzer ve karşıt anlamlı sözcükler verilmiş ve kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

3. Ders: Bu bölümde "*Mehmet Eğitimde"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde çizgede yer alan konular üzerindeki resim eğitimleri yer almaktadır. *Dilbilgisi* bölümünde çekim ekleri tablo olarak iki biçimde gösterilmiştir. Birinci tabloda adlara ve ad soylu sözcüklere gelen çekim ekleri (ad durum ekleri, iyelik ve tamlama eki, çoğul eki ve ile bağlacı), ikinci bölümde ise eylemlere gelen zaman, görünüş ve kip ekleri (-DI, -mIş, -mAlI, -(y)A verilmiş ve ses uyumlarına göre aldığı biçimlenişler gösterilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde öğreniciye sözcükler karışık olarak verilip sıralı tümce yapması istenmiştir. Metin ile ilgili açık sorular sorulmuş ve dil bilgisi bölümünde betimlenmiş olan sözcük türlerinin alt ulamları ile ilgili pekiştirici alıştırmalar yer almaktadır. Metnin son alıştırmasında benzer ve karşıt anlamlı sözcükler verilmiş ve kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

4. Ders: Bu bölümde "*Silahları Tanıma"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde piyade silahları tanıtılmış ve piyade tüfeğinin bölümleri numaralandırılmıştır. (1. Kundak, 2. Dipçik, 3. Kabza, 4. Askı kayışı, 5. Tetik, 6. Gez, 7. Namlu, 8. Arpacık). Ayrıca Roketatar ile ilgili tanıtıcı bir açıklama yapılmıştır. *Dil bilgisi* bölümünde yapım ekleri anlatılmış ve örneklerle sunulmuştur. Adıllar konusu daha detaylı verilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde geleneksel dilbilgisinde sıfat-fiil (ortaç) ve zarf-fiil (ulaç) biçimbirimlerinden birkaçına yer verilmiştir. Öğreniciden bu biçimbirimlerle ilgili örnek tümce yazması istenmiştir. Metin ile ilgili açık sorular sorulmuş ve dilbilgisi bölümünde betimlenmiş olan konu ile ilgili alıştırmalar yer almaktadır. Metnin son alıştırmasında benzer ve karşıt anlamlı sözcükler verilmiş ve kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

5. Ders: Bu bölümde "*Memleket Özlemi"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde tank tanıtılmış ve tankın bölümleri

numaralandırılmıştır. (1. Makineli tüfek, 2. Top, 3. Cer dişlisi, 4. Tırtıl (palet), 5. Kule). Ayrıca Dört Dingil-Sekiz Tekerlekli Personel Taşıyıcı ve Amfibi Tank resimlerine yer verilmiştir. *Dilbilgisi* bölümünde Türemiş Ad Yapım Ekleri tablo biçiminde görevleri ve ekleri ile birlikte sunulmuştur. *Alıştırmalar* bölümünde özel ad ve bileşik adlara ilişkin sorular sorulmuş ve örnekler verilmiştir. Metin ile ilgili açık sorular sorulmuş ve dilbilgisi bölümünde betimlenmiş olan konu ile ilgili alıştırmalar yer almaktadır. Metnin son alıştırmasında benzer ve karşıt anlamlı sözcükler verilmiş ve kavram haritası oluşturulmaya çalışılmıştır. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

6. Ders: Bu bölümde "*Mehmet Sınavda"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde mermi yolları tanıtılmış ve türleri çizimlerle gösterilmiştir. *Dilbilgisi* bölümünde ad tamlamaları (tamlayan-tamlanan) biçiminde küçük bir çizge ile gösterilmiş ve tamlama türleri örneklendirilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde tamlama örneklerine daha geniş biçimde yer verilmiş ve ile bağlacı ile kullanımı gösterilmiştir. Kişi adılları parantez içinde gösterilerek sözcükler karışık olarak verilmiş ve öğreniciden sıralı tümce yapması istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

7. Ders: Bu bölümde "*Mehmet'in Sorulara Verdiği Cevaplar"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde Amfibi Harekat'ını açıklayan çizimler yer almaktadır. *Dilbilgisi* bölümünde öncelikle sıfat türleri, tanımları ve örnekleri verilmiş, sonrasında sıfat türeten yapım eklerinin listesi yapılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde sayı sıfatları, bileşik sıfatlar ve yapım ekleri ile yapılan sıfatlarla ilgili örnekler sunulmuştur. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

8. Ders: Bu bölümde "*Kıbrıs'ta Hükümet Darbesi"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde herhangi bir görsel veya çizim bulunmamaktadır. *Dilbilgisi* bölümünde öncelikle belirteç türleri, tanımları ve örnekleri verilmiş, sonrasında türemiş belirteç yapan eklerin listesi yapılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde soru belirteçleri, türemiş belirteçler ile ilgili paragraf doldurma sorusu hazırlanmış ve metne bağlı açık uçlu sorular sorulmuştur. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

9. Ders: Bu bölümde "*Birinci Kıbrıs Barış Harekatı"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde M2A1 Portatif Alev Aygıtı ve M113A1 Kundağı Motorlu Alev Aygıtı görsellerine yer verilmektedir. *Dilbilgisi* bölümünde öncelikle bağlaç kavramının tanımı yapılmış daha sonra bağlaçlar ile ilgili örnekler sunulmuştur. *Alıştırmalar* bölümünde önceki bölümlerdeki dilbilgisi bölümünde yer alan türemiş belirteç yapan ekler, türemiş sıfat yapan eklerle ve ad tamlamaları ile ilgili boşluk doldurma sorularına yer verilmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

10. Ders: Bu bölümde "*Keşif Kolu"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde Engeller adlı araçlar çizimlerle gösterilmektedir.(Tel Üstüvane, Kirpi, Ejder Dişi, Çelik Kirpi, Blok Engel, Tank Çukuru, Avcı Çukuru, Tank Avcı Çukuru, Ateş Mevzii, Makineli Tüfek Yuvası, Cephane Bölmesi, Sıçan Yolu [İrtibat Siperi], Yeraltı Sığınağı, Tel Engeli, Mayın Tarlası). *Dilbilgisi* bölümünde öncelikle ilgeç (edat) kavramının tanımı yapılmış daha sonra ilgeçler sınıflandırılarak ilgeçlerle ilgili örnekler sunulmuştur. *Alıştırmalar* ilgeçlerle ilgili boşluk doldurma soruları, sıfat yapan yapım eki boşluk doldurma soruları, adıllarla ilgili boşluk doldurma soruları, benzer ve karşıt anlamlı sözcüklerle ilgili alıştırmalar, metne bağlı açık uçlu sorulara ve kavram haritası oluşturmaya yer verilmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

11. Ders: Bu bölümde "*Ateşkes ve Bekleyiş"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde görsele yer verilmemiştir. *Dilbilgisi* bölümünde

eylemler konu edilmiştir. Eylemler; kök durumunda olan eylemler, bileşik eylemler, etmek ve olmak eylemleri ile ilgili betimlemelere ve örneklere yer verilmiştir. *Alıştırmalar* ilgeçlerle ilgili boşluk doldurma soruları, sıfat yapan yapım eki boşluk doldurma soruları, adıllarla ilgili boşluk doldurma soruları, benzer ve karşıt anlamlı sözcüklerle ilgili alıştırmalar, metne bağlı açık uçlu sorulara ve kavram haritası oluşturmaya yer verilmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

12. Ders: Bu bölümde "*Esir Topçu Subayının Anlattıkları"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* kısmında Topçu Silahlarının özellikleri betimlenmiş ve örnekleri resimlerle sunulmuştur. (Çift namlulu OERLİKON uçaksavar topu, M-51 Tareti, Uçaksavar topu, Kundağı motorlu top, 203 mm'lik OBÜS) . *Dil bilgisi* bölümünde türemiş eylemlere yer verilmiştir. Türemiş eylemler; ad ve eylem kök ve gövdelerinden yapılmış eylemler olarak tablolaştırılıp örnekleriyle sunulmuştur. *Alıştırmalar*da dilbilgisi bölümünde tablolaştırılan eylem ve ad köklü veya gövdeli adlara ve eylemlere gelen biçimbirim örnekleri ile hazırlanmıştır. Bunun yanı sıra metne bağlı açık uçlu sorular ve boşluk doldurma soruları verilmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

13. Ders: Bu bölümde "*Esir Topçu Subayının Anlattıkları"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde Tombaz Köprülerin açıklaması yapılıp Tombaz Köprü, Yüzer Ayaklı Köprü ve Nakliye Takımı'nın çizimlerine ve tombaz köprüye ilişkin bir görsele yer verilmiştir. *Dilbilgisi* bölümünde eylem çekimine (Şimdili zaman, -di'li geçmiş zaman, -miş'li geçmiş zaman, gelecek ve geçmiş zaman) yer verilmiş, betimlemeler örneklendirilmiştir. *Alıştırmalar*da metne ilişkin açık uçlu sorulara, zaman çekimlerine ve boşluk doldurma sorularına yer verilmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

14. Ders: Bu bölümde "*Esir İstihkam Astsubayının Verdiği Bilgiler"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde 'Tank onarım çalışmaları' başlıklı bir görsele yer verilmiştir. *Dilbilgisi* bölümünde eylem çekimi sunulmuştur. Bu içerikte kiplere (dilek-şart [koşul], gereklilik, istek kipine ilişkin betimlemeler yapılmış ve buna ilişkin örneklendirmeler yapılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde kip çekimleri ile ilgili örnekler, boşluk doldurma soruları, açık uçlu sorular verilmiş ve benzer-karşıt anlamlı sözcüklere yer verilmiştir. Ayrıca öğreniciden metni özetlemesi ve konuşma metnine çevirmesi istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

15. Ders: Bu bölümde "*İkinci Kıbrıs Barış Harekatı"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde uçak (eğitim uçağı, bombardıman uçağı, av uçağı, keşif uçağı, yolcu uçağı, deniz uçağı, irtibat uçağı, nakliye uçağı, radar uçağı, helikopter), kule türlerinin (sabit kontrol kulesi ve taşınabilir kontrol kulesi) çizimine ve jet motorunun bölümlerine (1. Döner kanat, 2. Kuyruk pervanesi, 3. Yatay stabilize [istikrar tertibatı], 4. Kuyruk mahmuzu, 5. Radyo anteni, 6. Kuyruk, 7. Arka kapı, 8. Sabit iniş takımı, 9. Burun tekerleği, 10. Burun, 11. Pilot kabini, 12. Hava alığı, 13. Gaz türbinli motor) yer verilmiştir. *Dil bilgisi* bölümünde ekeylem çekimleri sunulmuştur. Bu içerikte kiplere (dilek-şart [koşul], -di'li geçmiş zaman, -miş'li geçmiş zaman, geniş zaman, iken ve soru biçimi üzerine betimlemeler yapılmış ve buna ilişkin örneklendirmeler yapılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde ekeylem çekimleri ile alıştırmalar, boşluk doldurma soruları, açık uçlu sorular verilmiş ve benzer-karşıt anlamlı sözcüklere yer verilmiştir. Ayrıca öğreniciden verilen bir alıştırma paragrafını –di'li geçmiş zamanla yeniden yazması ve metni özetlemesi istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

16. Ders: Bu bölümde "*Mülteciler ve Gerilla Savaşı"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle Açıklama* bölümünde mülteciler ve gerillalara ait çizimler ve bu çizimlerle ilgili açıklamalar yer almaktadır. *Dilbilgisi* bölümünde bileşik zamanlı eylemler

(hikâye, rivayet ve koşul bileşik zamanı) betimlenmiş, çekimleri gösterilerek örnekler sunulmuştur. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular, boşluk doldurma soruları, ad ve sıfat tamlamasını hatırlatan paragraf sorusu sorulmuş ve öğreniciden metni özetleyip konuşma metnine çevirmesi istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

17. Ders: Bu bölümde "*Mehmet Çavuş'un Anı Defterinden"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde mülteciler ve gerillalara ait resimler ve açıklamaları yer almaktadır. *Dilbilgisi* bölümünde ünlem konusu açıklanmış, türleri (ey, hey, aaa, ah, eh, ha, hah, eh, ya, oh, vah, vay, of, aman, be, eyvah, haydi [hadi, haydin, hadisene], sakın, yazık) örneklerle gösterilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular, boşluk doldurma soruları sorulmuş ve benzer-karşıt anlamlı sözcük grupları verilerek, kavram haritası biçiminde gösterilmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

18. Ders: Bu bölümde "*Mehmet Çavuş'un Anı Defterinden II"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü öyküleyicidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde görsele yer verilmemiştir. *Dilbilgisi* bölümünde cümle ve cümlenin öğeleri konusu açıklanmış ve özne, yüklem, tümleç gibi ulamlarına örneklerle yer verilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular sorulmuş, tümceler verilip öğreniciden tümcelerin özne ve yüklemleri bulması, paragraf verilip paragraftaki yalın ve bileşik cümleleri işaretlenmesi istenmiştir. Ayrıca öğreniciden Türkiye'de geçen ilk gününü anı biçiminde anlatmasını belirten bir yazma çalışması bu derse eklenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

Bölüm 2

19. Ders: Bu bölümde "*F-122 Fırkateynleri"* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde savaş gemilerine ve kruvazör türlerine yer verilmiştir. (Hafif kruvazör, Havuzlu Çıkarma Gemisi, Piyade ve Tank Çıkarma Gemisi, Tank Çıkarma Gemisi, Açık Deniz Arama Tarama Gemisi, Refakat Gemisi, Güdümlü Mermili Kruvazör, Helikopter Kruvazörü, Muhrip, Korvet). Bunun yanı sıra kruvazörün bölümleri maddeler hâlinde çizimde gösterilmiştir. *Dilbilgisi* bölümünde yalın ve bileşik cümle tanımlaması yapılmış ve örneklerle anlatılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular sorulmuş, öğreniciden ortaç (sıfat-fiil) ve ulaç (zarf-fiil) konuları ile ilgili örnek tümceler istenmiştir. Bu bölümün sonunda bir paragraf verilip yine açık uçlu sorular sorulmuştur. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

20. Ders: Bu bölümde '*Japonya Yeni Bir Güç Olacak mı?'* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde füze, füzenin bölümleri ve füze türleri ile ilgili çizimler ve açıklamalar yer almaktadır *Dilbilgisi* bölümünde yan cümle açıklaması yapılmış, bu yan cümlelerin ulamları (-sA ekiyle kurulan dilek ve koşul bildiren yan cümle, ki bağlacıyla kurulan yan cümle, mi soru ekiyle kurulan yan cümle, gibi ilgeci ile kurulan yan cümle, ikilemeli yan cümle, 'ister' kelimesiyle yapılmış yan cümle) belirtilmiş ve örneklendirilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular ve boşluk doldurma soruları sorulmuş, özne ve türemiş eylem alıştırmaları verilmiştir. Ayrıca öğreniciden metni özetlemesi ve konuşma metnine çevirmesi istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

21. Ders: Bu bölümde '*Tank ve Topçu Sınıfının Özellikleri'*adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde güdümlü tanksavar silahlarıyla donatılmış helikopter, piyadeyi üzerinde taşıyan M-47 tankı, piyade desteği görselleri yer almaktadır. *Dilbilgisi* bölümünde iç cümle, devrik cümle, ara cümle, sıralı cümle tanımları verilmiş ve örneklendirilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular ve boşluk

doldurma soruları sorulmuş, öğreniciden piyadenin, zırhlı birliklerin ve topçunun özelliklerinin yazılması istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

22. Ders: Bu bölümde '*Hava Savunma Silah Sistemleri'*adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde hava savunma sistemlerinin içinde yer alan sistem görsellerine yer verilmiştir. (20 mm çift-namlulu silah sistemi, 30 mm çift-namlulu silah sistemi, "CROTALE" alçak ve çok alçak irtifa yerden havaya silah sistemi, 'SHAHINE' alçak ve çok alçak irtifa yerden havaya silah sistemi, "CROTALE NAVAL" alçak ve çok alçak irtifa yüzeyden havaya silah sistemi). *Dilbilgisi* bölümünde girişik cümle sınıflandırması yapılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular ve boşluk doldurma soruları sorulmuş, öğreniciden verilen deyimleri tümce içinde kullanmaları istenmiştir. Bunun dışında ad tamlaması, adıl değiştirme, özne bulma ve eş anlamlıları eşleştirme alıştırmaları verilmiştir. Ayrıca metnin özetlenmesi istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

23. Ders: Bu bölümde '*Bir Gram Korku'* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde görsele yer verilmemiştir. *Dilbilgisi* bölümünde noktalama işaretleri ve işlevleri örnek tümceler de verilerek tablolaştırılmıştır. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular ve boşluk doldurma soruları sorulmuş, ad ve sıfat tamlaması alıştırmaları verilmiştir. Ayrıca metnin özetlenmesi ve konuşma metnine çevrilmesi istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

24. Ders: Bu bölümde '*Hava Harp Silahlarının Strateji ve Taktiğe Etkisi'* adlı metin yer almaktadır. Metin türü bilgilendiricidir. *Resimlerle açıklama* bölümünde görsele yer verilmemiştir. *Dilbilgisi* sıfat tamlaması, adıl tamlaması, durum ekleriyle yapılan tamlama ve ikilemeli tamlama tanımları yapılarak örnekler verilmiştir. *Alıştırmalar* bölümünde metne bağlı açık uçlu sorular ve boşluk doldurma soruları sorulmuş, bağlaç alıştırması verilmiş, benzer anlamlı sözcükler ile deyimler verilmiştir. Deyimlerin tümce içinde kullanılması istenmiştir. *Yeni Kelimeler, Terimler ve Deyimler* bölümü çizgede gösterilmiştir.

Çizge 1'deki derslerin içerik dağılımında ve ayrıntılı betimlemelerinde yer alan bilgiler ışığında kitapta toplamda yirmi dört metin yer almaktadır. Bu metinlerden on dördü öyküleyici, onu bilgilendirici metin türündedir. Resimlerle açıklama bölümünde beş dersin görseli veya çizimi bulunmamaktadır. Kitaptaki dilbilgisi konularının dağılımı bugün yabancılara Türkçe öğretiminde izlenen ADP (Avrupa Dil Portfolyösü) kapsamında yer alan dağılım şeklinde gerçekleştirilmemiştir. Bu kitap Türkçe eğitiminin tamamlanmasından sonra Türkiye'ye gelen ve Türkçe dil düzeyi ileri olan öğrenciler için pekiştirici niteliğinde hazırlandığı için konular karışıktır. Alıştırmalar bölümünde ise dilbilgisi bölümünde verilen konulara ve her dersin ilk sayfasında yer alan metne göre sorular sorulmuştur. Ancak alıştırmaların büyük çoğunluğunda yönerge bulunmamaktadır. Yeni Kelimeler, Deyimler ve Terimler bölümünde ise metinde ve alıştırmalarda yer alan ve askeri literatüre katkı sağlayıp öğrenicinin sözcük dağarcığını geliştirecek nitelikte ad, eylem, deyim ve terimlere yer verilmiştir. Her dersin sonunda Türkçe, Arapça ve İngilizce sözlük bulunmaktadır.

Sonuç

Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde mesleki eğitime yönelik eğitim ve materyal azlığı dikkat çekmektedir. Özellikle askerî alandaki Türkçe öğretimine yönelik materyal kısıtlılığı göz önünde bulundurulduğunda değişen şartlarla birlikte gereksinimlerin karşılanmasına yönelik materyal üretimi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmaya konu olan *Yabancılar İçin Türkçe: Askerî Metinler* adlı kitap yol gösterici bir nitelik taşımaktadır. Özel amaçlı dil öğretiminin iki boyutundan biri de mesleki eğitime yöneliktir. Dolayısıyla temel dört dil becerisinden biri olan okuma öğretimi ön plana çıkmaktadır. Bu noktada ise metinlerin seçimi, metinlere yönelik hazırlanan sorular titizlikle düzenlenmelidir. Metinlerin günümüz

dünyasını yansıtan öğeler içermesinin yanı sıra söz varlığı açısından da öğreniciye katkı sağlaması şarttır. Okuma becerisi söz konusu olduğunda dil bilgisinin ve alıştırmaların da metin ile koşutluk sağlaması ve bağlama uygun olması, öğrenicinin okuduğunu anlamasının yanı sıra metni özetleyip metin hakkında geri bildirim yapabilmesi önem taşımaktadır. Çünkü okuma becerisi diğer becerilerin gelişmesine etki eden bir noktada bulunmaktadır. Bununla birlikte alana ve öğrenim gördüğü dile yönelik öğrenicinin hem günlük hem de mesleki dili geliştirmesi için dünyada ve eğitim aldığı ülkedeki güncel durumlardan haberdar olması ve bunu öğrendiği dilde ifade edebilmesi için iyi yapılandırılmış metinlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Okuma Metni Örneği

Asimetrik Savaş

Son yıllarda askerî literatür ve medyada "asimetrik savaş" kavramına sıkça rastlanmakta ve onunla ilgili pek çok yorumla karşılaşılmaktadır. Asimetrik savaşın neye karşılık geldiğini düşünmeksizin, ilgili ilgisiz kullanılmaya başlanılan bu kavram, son dönemin âdeta moda tabirlerinden birisi hâline gelmiştir. Bugün farklı kesimlerin bu kavram etrafında oluşan literatüre katkıda bulundukları gözlemlenmektedir.

Seçilmiş hedeflere karşı tank, top, uçak vb. klasik harp silah ve vasıtaları ile taarruza kalkılması simetrik savaş, patlayıcı yüklü araçların veya sivil yolcu uçaklarının kullanılması ise asimetrik savaş anlamına mı gelmektedir?

Asimetri; farklı düşünerek, farklı örgütlenerek, farklı hareket yöntemleri seçerek, mevcut dengeyi bozmaktır. Var olan denge, dengesizlik üzerinde kurulmuş ise buna karşı yürütülen mücadele yöntemlerini bahsettiğimiz anlayış içerisinde nasıl yorumlayabiliriz? Simetrik mücadelede asimetri, asimetrik mücadelede simetri nasıl oluşturulabilir? Savaşın doğasındaki bu ikilemi nasıl açıklayabiliriz?

Asimetrik savaş vurgusu, bir stratejinin parçası olarak gündeme gelmektedir. Nasıl ki mücadelenin seyri güçlü bir strateji üretimine bağlı ise güçlü bir strateji de karşı stratejileri doğru çözümleyebilmeye, onun dip akıntılarını, satır aralarında barındırdığı alt anlamları aydınlatabilmeye bağlıdır. O nedenle burada asimetrik savaş olgusu ve bu olgu etrafında oluşturulan algılar tahlil edilecektir.

Bundan önce, asimetrik terimini yerli yerinde kullanabilmek ve asimetrik savaş ile neyin kastedildiğini doğru bir şekilde anlayabilmek adına öncelikle "simetrik savaş" kavramı üzerinde anlayış birliğine varılması gerekmektedir. Eğer simetrik savaş, klasik harp veya dost ve düşmanın aynı kuvvet unsurları arasındaki mücadelesi manasında kullanılıyorsa o takdirde bu anlam çerçevesinin dışında kalan her şey "asimetrik" kavramı ile imlenmelidir.

Asimetrik savaş meselesini sağlıklı bir perspektif içerisinde değerlendirebilmek, etkin bir stratejik düşüncenin inşasına katkıda bulunabilmek için savaşın doğası ve işleyiş yasaları üzerinde de durulmalıdır. Bu nedenle öncelikle savaşın doğası ele alınarak savaştaki asimetrik etki konusuna odaklanıp simetrik ve asimetrik muharebeler ve bunlar arasındaki geçişlilikler incelenecektir.

[TOPTAŞ, E. (2009), 21. Yüzyıl'da Savaş, Ankara.]

A. Metne uygun olarak aşağıdaki soruları doğru ise D, yanlış ise Y ile işaretleyiniz.

1-Asimetrik savaş kavramı ile ilgili pek çok yorum bulunmaktadır.( )

2-Asimetrik savaş bir stratejinin parçası olarak yer almamaktadır. ( )

3-Asimetrik ve simetrik savaş kavramları birbirinin zıttı anlam taşımaktadır. ( )

4-Savaşın doğası sadece simetrik savaş kavramının açıklanması ile anlaşılabilir. ( )

B. Metinde koyu yazılmış sözcüklerin hangi sözcük veya sözcük gruplarına işaret ettiğini yazınız.

bu kavram:

burada:

bunlar:

C. Metinde geçen ve aşağıda verilen sözcüklerin benzer veya karşıt anlamlarını yazınız.

denge X …….

harp = …….....

dost = ……

asimetrik X…….

D. Metni, metnin içerisinde geçen askerî sözcük ve terimleri kullanarak kısaca özetleyiniz.

Kaynakça

Altmışdört, G. (2009). "Özel Amaçlı Yabancı Dil Öğretim Programı'nın Değerlendirilmesi Üzerine Bir Çalışma (Kara Harp Okulu Örneği)", (Doktora Tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Altmışdört, G. (2010). "Özel Amaçlı Yabancı Dil Öğretim Programında İzlence: Önemi, İçeriği ve Etkinliği", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi*, 23 (2), ss. 663-677.

Altmışdört, G. (2017). "Özel Amaçlı İngilizce Programları İçin Öğretmen ve Öğrencilerin Beklenti ve Gereksinimleri Üzerine Bir Çalışma", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 27 (1), ss. 53-78.

Arat, E. (2021). "Özel Amaçlı Türkçe Öğretiminde İhtiyaç Analizi, Materyal Örnekleri ve Terimler Sözlüğü: Askeri Türkçe", *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Barın, E. (2004, Güz). "Yabancılara Türkçe Öğretiminde İlkeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (1).

Bilokçuoğlu, H. (2012). "English For Spesific Purposes", *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), ss. 78-91.

Baştürkmen, H. (2006). *Ideas And Options in English for Specific Purposes*. Londra: Lawrence Erlbaum Associates.

Belcher, D. (2006). "English for Specific Purposes: Teaching to Perceived Needs and Imagined Futures in Worlds of Work, Study, and Everyday Life", *TESOL Quarterly*, 40 (1), ss. 133-156.

Cantürk, S. (2021). "Türkiye'de Eğitim Gören Misafir Askeri Personelin Kültürel Etkileşimi Ve Uyumu", (Yüksek Lisans Tezi), *Millî Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*, İstanbul.

Cantürk S. ve Başpınar, A. (2022). "Türkiye'de Eğitim Gören Misafir Askeri Personelin Kültürel Etkileşimi ve Uyumu", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*.

Çangal, Ö. ve Başar, U. (2016). "Türkçe Öğrenen İranlılar İçin Turizm Türkçesi Öğretim Programı, Terimler Sözlüğü ve Konuşma Kılavuzu Denemesi", *Turkish Studies (Prof. Dr. Hayati Akyol Armağanı)*, 11 (3), ss. 707-734.

Çangal, Ö. ve Yörüsün, S. (2017). "Özel Amaçlı Türkçe Öğretimi Ders Kitabı Önerisi: Bankacılık Türkçesi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 6 (4), ss. 2669-2693.

Demir, D. (2017). “Uluslararası Öğrencilerin Akademik Türkçe İhtiyaçları”, (Doktora Tezi), *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Ankara.

Demircan, Ö. (2013). *Yabancı Dil Öğretim Yöntemleri*, İstanbul: Der Yayınları.

Donesch-Jezo, E. (2012). “English For Specific Purposes: What Does It Mean And Why Is It Different From Teaching General English”, *The Journal for ESL Teachers and Learners*, 1, ss. 9-14.

Dudley-Evans, T. ve St John, M.J. (2002). *Developments in ESP: A Multi-Disciplinary Approach,* UK: Cambridge University.

Gün, M., Akkaya, A. ve Kara, Ö. (2014). “Yabancılara Türkçe Öğretimi Ders Kitaplarının Türkçe Öğretim Merkezlerinde Görev Yapan Öğretim Elemanları Açısından Değerlendirilmesi”, *Turkish Studies*, 9 (6), ss. 1-16.

Harvey, A. M. ve Horzella, M. (1977). “Materials Production For Esp - Some Fırst Principles”, *English for Specific Purposes An International Seminar,* Bogota, Colombia, ss. 34-41.

Horzella, M. (1977). “Research And Development For An Englısh Course For Medical Students”, *English For Specific Purposes An International Seminar*, Bogota, Colombia, ss. 108-112.

Hutchinson, T. ve Waters, A. (1987). *English For Specific Purposes A Learning-Centred Approach,* Cambridge University Press.

Hyland, K. (2000). “Developments in English for Specific Purposes: a Multi-Disciplinary Approach”, (Ed. Tony Dudley-Evans and Maggie-Jo St John), Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 301. *English for Specific Purposes*, 19 (3), ss. 297–300. https://doi.org/10.1016/S0889-4906(99)00026-5.

Hyland, K. (2006). *English For Academic Purposes: An Advanced Resource Book*, Londra, England: Routledge.

İlhan, E. ve Kayabaşı, Y. (2014). “Yükseköğretim Düzeyindeki Özel Amaçlı İngilizce Derslerinde İçerik Tabanlı Yabancı Dil Öğretim Yaklaşımının Öğrencilerin Akademik Başarılarına Etkisi”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12 (1), ss. 35-55.

Kocaman Gürata, E., Durmuş M. (2020). *Akademik Amaçlar için Türkçe Öğretimi: Kuram ve Uygulama.*Ankara: Pegem Akademi.

Koç, N. (1980). *Yabancılar İçin Türkçe. Askerî Metinler,* Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Kurt, V. (2021). “Yabancılara Özel Amaçlı Türkçe Öğretimi Bağlamında İş Türkçesi: Tanımlar ve Sınırlıklar”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), ss. 1-9.

Millî Eğitim Bakanlığı. (1995). *Ders Kitapları Yönetmeliği,* Resmî Gazete, Sayı: 22297.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2012). *Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği,* Resmî Gazete, Sayı: 28409, http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120912-2.htm adresinden 11.10.2017 tarihinde alınmıştır.

Özbal, B. (2020). “Özel Amaçlı Türkçe Öğrenimine Örnek Tarihî Bir Ders Kitabının İncelenmesi”, *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (20), ss.1-11.

Richards, J. C. ve Rodgers, T. S. (1999). *Approaches and Methods in Language Teaching (15. Bs.).*Cambridge: Cambride University Press.

Toptaş, E. (2009). *21.Yüzyılda Savaş. Yeni Bir Mücadele Felsefesine Doğru Harp ve Stratejiyi Yeniden Düşünmek,* Ankara: Kripto.

Ulutaş, M. (2016). “Türkiye’de Yükseköğrenim Görecek Yabancılar İçin Özel Amaçlı Türkçe Öğretimine Yönelik Program Geliştirme: Bir Model Önerisi”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.*

Şen, E. (2015). “İktisadi ve İdari Bilimler Türkçesinin İncelenmesi ve Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Kullanımı”, (Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, İzmir.

Şen, Ü. ve Ünlü Alkaya, H. (2021). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Yapılmış Özel Amaçlı Dil Öğretim Çalışmalarının Analizi”, *International Journal of Language Academy*, 9 (2), ss. 345-366.

Ünlü Alkaya, H. (2021). Yabancılara Türkçe Öğretiminde Sağlık Türkçesinin Mevcut Durumuna Yönelik Öğretici ve Öğrenci Görüşleri, (Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü*, Ankara.

Widdowson, H.G. (1975). “EST in Theory and Practice”. *English For Academic Study With Special Reference to Science and Technology Problems and Perspectives*, Londra: The British Council English-Teaching Information Centre, ss. 1-13.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (10. bs.)*, Ankara: Seçkin.

Ekler:

EK-1: Çizge-1: Yabancılar İçin Türkçe: Askeri Metinler

EK-2: Okuma Metni Örneği

KÜLTÜR AKTARIM UNSURU OLARAK HARP EDEBİYATI METİNLERİNİN KULLANILMASI: MANZUME-İ SİVASTOPOL ÖRNEĞİ

Mustafa YİĞİT* - Hüseyin BAŞ**

Giriş

Kültür, tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü olarak tanımlanmaktadır (TS, 2005).

Kültürel aktarım (cultural transmission), kuşaklar ya da halklar arasında gerçekleşen kültür etkileşmesidir (Karaağaç, 2013).

Kültür ögelerinin bir toplumdan başkasına geçişi kültürel iletim olarak da tanımlanmaktadır (TBTS, 2011).

Günümüzde toplumlar arası ilişki ve iletişim kurmada kültürel değerler ve kodlar çok sık kullanılmakta ve çok etkili sonuçlar alınmaktadır. Kültür çağımızın "yumuşak güç" unsurlarının başında gelmektedir (Sancar, 2012: 55).

Yabancı dil / ikinci dil öğrenenlerin mutlaka hedef dilin kültürünü de öğrenmesi gerekir. Çünkü kültürel bağlam öğrenilmeden dil öğrenilemez. (Kramsch, 1993). Dil öğrenmek sadece gramer kurallarını öğrenmekle gerçekleşmez. Yabancı bir dili öğrenmenin en güzel yolu kültür aktarımı ile gerçekleşir. Çünkü kültür, bir milletin her şeyini kapsar. Bir dili öğrenmek için de dili konuşan topluluğun her şeyini (tarihini, coğrafyasını, yaşantısını, değerlerini, yemeklerini, vs.) bilmek gerekir. Dil öğretimini gerçekleştirirken bu kültürel ögelerin malzeme olarak kullanılması gerekir. Diğer türlü, dil öğretimi değil de kuralların ezberlenmesi gerçekleşir. Bu da zamanla unutulmaya sebep olur (Okur ve Keskin, 2013: 1638).

Türk tarihi ve kültürü Türkçe öğretiminde kullanılmak üzere dönüştürülebilecek birçok ürüne sahiptir. Bilhassa savaş, Türklerin yazılı ve sözlü kültüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Yüzyıllar boyunca gerek konar göçer hayat tarzının bir zorunluluğu olarak gerekse yerleşik hayatın beraberinde getirdiği şartlar sebebiyle birçok devletle mücadele etmiş olan Türkler 1700'lü yıllardan itibaren kuzeyde bir güç olarak ortaya çıkmaya başlayan Ruslar ile de savaşmışlardır.

19. yüzyılın ortalarından itibaren artık gücünü iyice yitiren Osmanlı Devleti, Çarlık Rusya ile yaptığı mücadelelerde daha fazla toprak kaybetmeye başlamıştır. 1853-1856 yıllarında yapılan Kırım Savaşı'nda ise Rusların Osmanlı Devleti karşısındaki muhtemel galibiyetini kendi stratejileri için bir tehdit olarak algılayan Batılı ülkeler savaşta Osmanlı Devleti'ne askerî ve ekonomik destek vermiştir.

Kırım Savaşı ile birlikte Osmanlı Devleti ve Avrupalı devletler savaş meydanında birlikte görev icra etmiş ve daha yakın temas kurma fırsatı bulmuşlardır. Bu savaş esnasında birçok gazeteci ve muhabir savaşın canlı tanığı olarak şahit olduklarını ülkesindeki basın organlarıyla paylaşmışlardır.

Savaşa katılan devletlerin her birinin konuyla ilgili geniş bir tarih, edebiyat ve görsel malzeme literatürüne sahip olmaları bu savaşın taşıdığı öneme işaret eder. Ayrıca, Kırım

* Hv. Öğ. Tğm., Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Okulu Dekanlığı, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, myigit19@hho.msu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-2798-0585.
** Hv. Öğ. Ütğm., Millî Savunma Üniversitesi, Hava Harp Okulu Dekanlığı, Beşeri ve Sosyal Bilimler Bölümü, hbas2@hho.msu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-2532-9641.

Savaşı, resmî savaş muhabirlerinin olayların gidişatını telgraf vasıtasıyla çalıştıkları gazetelere bildirmeleri, yeni icat edilen fotoğrafın savaşın aşamalarını göstermesi ve çağdaş hemşirelik yöntemlerinin kullanılmasıyla ilk "modern savaş" olarak kabul edilmektedir. Osmanlı dünyasında, bu savaşı konu alan edebî metinlerin basılması, bu metinlerde yer alan birtakım konuların imparatorluğun birbiri ardınca yaşayacağı büyük felaket ve savaşlar sırasında ve sonrasında ortaya çıkan literatürün, bu literatürdeki temaların öncüsü olması dikkat çeker. Diğer bir deyişle bu savaşın halkın üzerindeki etkisi basılı kültürün imkanlarıyla ortaya konulmuştur. Bu savaşla ilgili olarak yazılan edebi tarzdaki literatürün, himaye çerçevesinde değil kendiliğinden oluşması dikkat çeker. Yazar / şairlerin kimliğine bakıldığında merkezde olan insanlar olmadıkları görülür. Hayat hikâyesi birçok kaynakta bulunan Hayrabad'ın yazan Salih Hayri'yi bunun dışında tutarak bu kişiler hakkında bir bilgiye dönemin tezkire ya da edebiyat kaynaklarında rastlanmadığını belirtmek gerekir (Aynur, 2006: 94).

Manzume-i Sivastopol, mesnevi nazım biçiminde yazılmış tarih metinlerinin son örneklerinden biridir. Eserde, mesnevi nazım biçiminde toplam 2.110 beyit bulunmaktadır. 3'ü gazel, biri kıta şeklinde tarih manzumesi, biri kaside, biri mersiye, bir münacat şeklinde olan diğer nazım biçimleri, türleri ve farklı vezinlerinde yazılmış 58 beyit de eklendiğinde toplam 2.168 beyitlik bir eser ortaya çıkar. (Aynur, 2006: 97)

Bir diğer nokta ise Trabzonlu Rızai'nin *Manzume-i Sivastopol* adlı eseri, Kırım Harbi'nden söz eden tek eser değildir. Muharebe meydanlarında, düşmanların bile gıpta ve hayranlıkla andıkları büyük kahramanlıkların yaşandığı ve zaferle sonuçlanan Kırım Harbi'nin bütün safahatını konu alan eserlerin yanında, çeşitli muharebeleri ele alarak anlatan çok sayıda manzum eser de mevcuttur (Usta, 2000: 7).

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada amaç Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan savaşlardan biri olan 1853-1856 Kırım Savaşı üzerine yazılmış olan *Manzume-i Sivastopol* eserini Türkçe öğretiminde B2 düzeyinde okutulacak bir şekilde yeniden düzenlemektir.

Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı tarafından yazılan Türk Silahlı Kuvvetleri tarihindeki "Kırım Savaşı" metin olarak esas alınmıştır. Tarihî olaylar anlatılırken savaşın bir tanığı olarak Trabzonlu Ahmed Rıza'nın *Manzume-i Sivastopol* adlı eserinde savaşın büyüklüğüne ve zorluğuna temas eden beyitler günümüz Türkçesine uygun bir şekilde tarihî metne eklenmiştir. Ortaya çıkan tarihî / edebî metin AODÇP kriterlerine göre yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda B2 düzeyine karşılık gelen dil bilgisi kuralları ve kelime varlığı göz önünde bulundurulmak suretiyle metin değiştirim yapılmıştır. B2 düzeyine uygun olarak düzenlenen metin Ateşman'ın okunabilirlik endeksine göre derecelendirilmiştir.

Son olarak metin üzerinde uzman görüşleri alınmış ve metin B2 düzeyindeki 50 öğrenciye uygulanarak yeniden düzenlenmiştir.

Kırım Savaşı

Osmanlı Devleti ile Rusya'nın ilişkileri asırlar önce başlamış ve iki devlet arasında önemli savaşlar meydana gelmiştir. Rusya, Çariçe II. Katerina Dönemi'nden itibaren bir dünya devleti olma politikasını benimsemiş, Boğazlar, Kafkaslar ve Balkanları ele geçirmek üzere savaş dâhil her türlü yolu denemiştir. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile hedeflerine bir hayli yaklaşan Rusya, Osmanlı tabiiyeti altında yasayan Ortodoksların himayesini elde ederek yakaladığı her fırsatı değerlendirmiş ve onları kışkırtmaya çalışmıştır. 1825 yılında Rus Çarı I. Nikola'nın tahta çıktığı andan 1841 Boğazlar Sözleşmesi'ne kadar pek çok avantajlı durumu ele geçiren Rusya, 1853 yılına geldiğinde özellikle Boğazlar üzerindeki hedeflerine ulaşmak için son noktayı koyabilmek amacıyla yeni bahaneler aramaya başlamış ve elindeki azınlıklar kozunu yeniden devreye sokmuştur. Bunun dışında Kudüs'teki kutsal yerlerin gözetimini

bahane ederek yeni bir sorun ortaya çıkaran Rusya kendi ürettiği bu sorunların çözümüne kadar garantör olarak Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmiştir. Rusya'nın Balkanlar ve Boğazlar üzerindeki talepleri olayı uluslararası bir sorun boyutuna taşımıştır. Rusya'nın Doğu Akdeniz üzerinde etkin bir konuma gelme ihtimali karsısında son derece hassas davranan İngiltere, o güne kadar Rusya'yı Karadeniz'e hapsetme siyaseti güderken bu tarihten itibaren bununla da yetinmeyerek Rusya'nın denizlerdeki varlığını tümüyle yok etme siyasetine dönmüştür. Bu safhadan sonra Osmanlı Devleti'nin İngiltere, Fransa ve sonradan ittifaka dâhil olan Sardunya ile Rusya'ya karsı çarpıştığı tek ve XIX. asrın en önemli savaşlarından biri olan 1853-1856 Kırım Savaşı başlamıştır (Sarınay, 2006: 5).

Eylül 1854'te müttefik kuvvetlerin Kırım'a çıkartma yapmalarıyla savaşın sonunu belirleyecek ana cephe ortaya çıkmış oldu. Buradaki çarpışmalar ağır kayıplarla geçti, uzun bir kuşatma neticesinde özellikle Sivastopol'un düşmesi (8 Eylül 1855) nihayet tarafları barışa yanaştırdı (Beydilli, 2007: 170).

Hem Avrupa tarihinde hem de Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Kırım Savaşı'na Genelkurmay'ın 1978 tarihinde yayınladığı Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihinin III. cildinin 5. bölümünde değinilmiştir. Ayrıca Emekli Deniz Albay Saim Besbelli ve Emekli Hava Tuğgeneral Hikmet Süer'in Kırım Savaşı'na dair eserleri mevcuttur.

ÖZGÜN METİN

KIRIM SAVAŞI (1853-1856)

Sivastopol denilen güzele

Başka bir örnek göstermek imkânsızdır

Onu fethetmenin önemini anla

- Zira O - Rusların topraklarının yarısıdır.

(Rusların) Topu ve tophanesi oradadır

Gemisi, havuzu, tersanesi oradadır.

Devlette kuvvet iki kısımdır

Biri kara biri deniz üzere lazımdır.

Kuşların iki kanat ile uçar

Biri kırılırsa yuvadan çıkamaz

Bu renkli örneklerden anla

Sivastopol'un kıymetinin ne olduğunu bil

Rusların Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmeleri üzerine, Osmanlılar, Tuna'nın güneyindeki kalelerde her an bir Rus saldırısını karşılayabilecek tedbirleri almakla beraber, tahkimatın tamamlanması için gerek zaman kazanmak amacıyla 27 Ekim 1853 tarihinde Vidin civarından

Tuna'yı geçerek Kalafat'ı işgal etmişlerdi. Ayrıca, Rumeli Ordusu Komutanı Ömer Paşa, 3 Kasım 1853'te Rusçuk'tan Yerköy'e, Tutrakan'dan Oltaniçe'ye kuvvet geçirmişti. Ruslar, Osmanlı harekâtının Bükreş'i hedef tuttuğunu zannederek Vidin tarafındaki kuvvetlerini de buraya çekerek 22 piyade taburu ve üç süvari alayı ile Osmanlılara taarruza geçtiler. Beş saat süren bu savaşta Ruslar yenilmiş ve savaş alanında 1.200 ölü bırakarak çekilmişlerdi. Oltaniçe başarısı, bu savaşta Tuna boyunda kazanılmış ilk Osmanlı zaferidir. Gerekli tahkimat tamamlandığından Tuna boyundaki kuvvetler 11 Kasım 1853 günü güneye alınmışlardı. Oltaniçe yenilgisinin ardından Kalafat civarındaki Çatana'da bulunan Rus kuvvetlerine, Ahmet Paşa emrindeki 10.000 kişilik bir kuvvetle taarruz edilmişti. Yapılan savaşlar sonunda Ruslar, yenilerek çekilmişlerdi. Daha sonra, 5 Ocak 1854'te Ruslar 32.000 piyade ve dört süvari alayı ile bu bölgede bir taarruza geçmişlerse de beş gün süren bu savaşlarda Ruslar ağır kayıplar vererek yine çekilmek zorunda kalmışlardı. Rusçuk ve Vidin dolaylarında yapılan bu harekâtların başarılı olmaları üzerine Rumeli Müşiri Ömer Paşa'ya 17 Şubat 1854 tarihinde Rumeli Müşirliği görevi de kendisinde kalmak üzere Serdar-ı Ekremlik verilmişti.

Kırım Çıkarması ve Buradaki Muharebeler

İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti ile 12 Mart 1854'te ittifak antlaşması imzaladıktan sonra 27 Mart'ta Ruslara savaş ilan etmişlerdi. Kırım'a çıkarma yapılması ve buraya çıkarılacak kuvvetlerin toplanma yeri olarak da Varna seçilmişti.

(Müttefikler) Varna'ya çıkıp
Fransızlar, İngilizlerle baş başa kaldı

Dediler bize otuz tabur asker ver
Bizim askerimizin hepsi hazır

Donanma tam olarak hazır
Kırım'a doğru yola çıkalım

Vapurların dumanı gökyüzüne çıktı
Gökyüzü karardı gündüz geceye döndü

Dünya bu kadar heybet görmemişti
(O gün) Denizde kıyamet koptu adeta

Bu büyüklükle donanma yola çıktı
Denizin üstü gemilerden görünmez oldu

Bu sırada Silistre'de şiddetli savaşlar devam ediyordu. İlk parti olarak Fransa'dan 45.000 asker, 3.000 hayvan ve İngiltere'den 10.000 asker, 1.500 hayvan Gelibolu'ya çıkarıldı ve bunlar karadan Varna'ya gönderildiler. İngiliz ve Fransız donanmaları da Rus donanmasını baskı altında tutmak amacı ile mart sonunda Karadeniz'e çıkmıştı. 29 Temmuz'da Osmanlı donanması Karadeniz'e çıkarak Varna Limanı'nda demirledi. Karaya çıkarılacak kuvvetler Varna'da toplanmıştı. Osmanlı ve Fransız kuvvetleri gemilere bindirilmiş ve donanma 5 Eylül sabahı hareket etmişti. 15 Eylül'de Eskikale bölgesine çıkarma yapılmasına başlandı. Dört gün

içinde 58.000 kişilik bir kuvvet ve bütün malzeme kıyıya çıkarılmıştı. Karaya çıkan kuvvetlerin 26.000'i İngiliz, 25.000'i Fransız ve 7.000'i Türk'tü. Çıkarmanın yapıldığı sırada Kırım'da Prens Mençikof komutasında 50.000 asker ve 88 toptan ibaret bir kuvvet vardı.

Alma Deresi Savaşları

Karaya çıkan Müttefik kuvvetleri 19 Eylül 1854 günü Sivastopol'a doğru harekete geçmişti. 40.000 kişilik bir Rus ordusu ise Sivastopol yönünü kapayan Alma Deresi güney sırtlarını tutmuştu. Deniz kuvvetleri tarafından desteklenen Müttefik taarruzu karşısında Ruslar çekildiler. Bu savaşlarda Rus kaybı 7.000, müttefik kaybı 3.300 kadardı. Bu sırada Ruslar Sivastopol Limanı ağzında birkaç Rus gemisi batırmak suretiyle liman kapatmışlardı.

26 Eylül'de Sivastopol her yandan kuşatılmış bir durumda bulunuyordu. Müttefikler, şiddetli bir bombardımanla Sivastopol'ün düşeceğini sanıyorlardı. Halbuki Ruslar Sivastopol'ü savunmak için iyi hazırlanmışlardı. 26, 27 ve 28 Eylül 1854'te ekimin birinci günü yapılan bombardımandan bir sonuç alınamayınca, kaleye taarruza karar verildi. 17 Ekim günü yapılan bombardımanın ardından hücuma geçtiyse de bir başarı sağlanamadı. Ruslar, 25 ve 26 Ekim günleri Sivastopol'dan birer çıkış hareketi daha yaptılarsa da püskürtüldüler.

İnkerman Muharebesi

Ruslar, 5 Kasım 1854 günü 33.000 kişilik bir kuvvetle İngiliz ve Fransız birliklerine taarruz ettilerse de yapılan muharebe sonunda fazla kayıp vererek çekildiler. Bu sırada müttefikler, Rumeli'deki Osmanlı ordusunun Kırım'a geçirilmesini önerdiler. Osmanlı hükûmeti, istemeyerek bunu kabul etmek zorunda kaldı. 1854 Aralık ayı ortalarından başlayarak, dört ay içerisinde 60.000 insan, 12.000 hayvan, 18 bataryalık bir Osmanlı ordusu Varna ve Süzebolu'dan gemilere bindirilerek Gözleve'ye çıkarıldı. Bu kuvvetler, burada Prekop berzahmdan gelen yolu gözetleyeceklerdi. Osmanlı ordusunun burada bulunması, iki Rus tümenini tutmak sureti ile Sivastopol kuşatmasına yardım etmişti. Bir ara ayrıca 20.000 kişilik bir Osmanlı ordusu da deniz yolu ile getirilerek Sivastopol kuşatmasına katılmıştı. Bu sırada, Piyemonte (Sardunya) Kralı Viktor Emanual II. 26 Ocak 1855'te İngiliz ve Fransızlarla ve bunun ardından da Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalayarak Müttefiklerle birlikte harbe girmişti.

Kırım'daki Son Muharebeler

1855 yılı baharı gelince müttefikler tekrar Sivastopol'a taarruza başladılar.

İngiliz ve Fransız - askerlerinin - hâlini

Sivastopol'un hâlini

O kış gece gündüz çalıştılar

Ve sonunda bahar geldi

Üç gün üç gece durmadan

Kararlı bir şekilde ateş saçıldı

Ben Rıza Gözleve şehrindeydim

Savaş alanına yakın bir yerdeydim

Top sesinden gözüme uyku girmedi

Sözlerimde asla yalan yoktur.

Şiddetli bombardımanda Rusların direnmesi gevşememişti. Kırım'daki muharebelerin devamı sırasında her iki tarafta takviye kuvvetleri almıştı. 18 Mayıs 1855'te Müttefiklerin Kırım'daki kuvvetleri 115.000'i Fransız, 32.000'i İngiliz, 55.000'i Türk olmak üzere 200.000'i geçmişti. Bütün savaş sırasında Ruslar ise 20.000 süvari olmak üzere 200.000'e yakın takviye almışlardı. Müttefik donanmanın Karadeniz'in kuzey ve doğusunda faaliyete geçmesi üzerine Ruslar, 28 Mayıs'ta Soucak ve 5 Haziran'da da Anapa kalelerini tahrip ederek çekildiler.

18 Haziran'da Sivastopol kalesine şiddetli bir ateş başlamış ve Rus topçusu susturulmuştu. Ertesi gün İngiliz ve Fransız kuvvetleri taarruza geçmişlerse de esaslı bir başarı elde edememişlerdi. Yalnız bir tabya Müttefiklere geçmişti.

Rus ordusunun taarruz için hazırlandığını sezen Müttefik kuvvetler, Çemaya deresine egemen sırtlan ele geçirdiler. Buradaki Müttefik kuvvetleri toplamı 40.000 kişiye yükselmişti. Makzi yaylasında (Sivastopol'ün 20 kilometre doğusunda) toplanmış olan 60.000 kişilik Rus ordusu, 16 Ağustos'ta Müttefik mevzilerine karşı taarruza geçtilerse de sonunda çekilmek zorunda kaldılar. Rusların bu başarısızlıkları üzerine Müttefikler bir an evvel Sivastopol'ü düşürmek için topçu ateşi ve taarruzlarını şiddetlendirdiler. Fakat Ruslar, adım adım savunmaya devam ediyorlardı. Üç günlük şiddetli bir bombardımandan sonra başlayan taarruzda 8 Eylül 1855 akşamına kadar boğaz boğaza yapılan muharebe sonunda yalnız Malakof tabyası Müttefikler elinde kalmış, yenen ve yenilen belli olmamıştı. Bu savaşlarda Ruslar 13.000, Müttefikler 10.000 kişi kayıp vermişlerdi. Ancak bu muharebeler sonunda Gorcakof Sivastopol savunmasının devamının artık mümkün olamayacağım anlayarak 10 Eylül 1855'te Sivastopol'u boşalttı. Yalnız yüzlerce top ve ağır yaralıları, 10 günlük yiyecekleri ile kalede bırakmıştı. Şehirde yangın ve patlamalar olduğundan takip yapılamadı. Müttefikler güçlükle şehre girdiler.

Sivastopol'dan kuzeye çekilen Ruslar, yeniden savunma tertibi aldılar ve bir Müttefik taarruzunu karşılamaya hazırlandılar. Bu sırada 15 Ekim'de Kılburnu dolaylarına asker çıkararak, kale otuz saat bombardımandan sonra 17 Ekim 1855'te teslim alındı. Ruslar iki gün sonra da Özü kalesini boşalttılar. Gözleve yakınındaki Rus birlikleri Osmanlı ve Fransızların beraberce yaptıkları taarruz karşısında çekilmek zorunda kaldılar.

Paris Anlaşması ile sona eren Kırım Savaşı'nda yenen ve yenilen devletlerin hepsi çok büyük kayıplar vermişlerdir (TSKT, 1978: 450-466).

Metin Değiştirim

Okuma becerisinin en temel uygulama alanı ve en temel kaynağı metinlerdir. Ana dili eğitiminde olduğu gibi yabancı dili eğitiminde de kullanılan metinlerin okuyucunun düzeyine uygun olması en önemli husustur. Bu uygunluğu tespit etmede kullanılan yöntemlerden biri de okunabilirlik formülleridir. Metindeki kelimelerin sıklığı ve farklılığı, dil bilgisel örüntüsünün yapısı ve metnin konusu önemli değişkenler arasındadır. Bunların yanında kelime dağarcığı, kelime uzunluğu ve cümle uzunluğu da metnin zorluk derecesini saptamada kullanılan unsurlardandır (Tüfekçioğlu, 2013: 10).

Okuyucu hedef kitlenin anlamasını güçleştirdiğine inanılan, kaynak metnin içeriğindeki özellikle sözcüksel, söz dizimsel ve anlamsal unsurların çeşitli dilbilimsel işlemler yoluyla daha kolay okunabilir, daha kolay anlaşılabilir metinlere dönüştürülebildiği; bu değiştirim sürecinde, hedef metnin, kaynak metne bazı sözcüksel ve / veya söz dizimsel eklemeler yapılararak, kaynak metinden belirtilen düzeylerde bazı dilsel yapılar çıkarılarak veya kaynak metindeki yapılar hedef metin okuyucusunun nitelik ve beklentilerine uygun olan eş veya yakın değerli dilsel yapılarla değiştirilerek oluşturulabilir (Durmuş, 2013: 405).

Özetleme (summarization), sadeleştirme (simplification), kısaltma (shortening, abridgement), bölme (splitting), açımlama (paraphrasing), genişletim (elaboration), birleştirme (merge), yerine koyma (substitution) düzenleme (edition), düşürme (dropping), eksiltme (ellipsis) vb. işlemler sonucunda ortaya kaynak metinden farklı yeniden oluşturulmuş (rewritten, recreated) bir metin çıkmaktadır. (Durmuş, 2013: 393)

Sadeleştirme Yöntemleri

Söz dizimsel sadeleştirme:

- Karmaşık tümceleri bölme.
- Ad, sıfat, belirteç tümceciklerini ayırma.
- Zamansal ilişkileri standart hâle getirme.
- Art gönderimler (gönderimleri açık hâle getirme).
- Dolaylı anlatımı azaltma.
- Edilgen ve ettirgen yapıları etken hâle getirme.
- Devrik yapıları düzenleme.

Sözlüksel sadeleştirme:

- Sıklığı az sözcükleri sıklığı fazla olanlarla değiştirme.
- Yeniden yazma.
- Anlatımı zorlaştıran ve tümceyi uzatan sözcükleri silme.
- Kiplikleri sözcükle ifade etme.
- Sözcüğün alışılmamış kullanımlarını azaltma (anlamsal).

İçerik sadeleştirme:

Genişletme Yöntemleri

- Sıklığı az olan sözcükleri sıklığı fazla olanlarla genişletme (açımlama - alt - anlamlı sözcük yerine üst - anlamlı sözcükleri kullanma).
- Tekrar ve yeniden yazma yöntemiyle örtük anlatım ve önvarsayımları belirtik kılma (eksiltileri tamamlama).
- Bağlantıları açık hâle getirme (görünmeyen bağlaç ve belirteçleri kullanma).
- Pekiştirme, yineleme ve türetme yoluyla temel kavramları vurgulama.

Kolaylaştırma

- Sözlükçe (Özmen, 2019: 100).

Genel olarak Yabancı Dil Olarak Türkçe öğretim kitaplarında B1 ve B2 düzeyinde öğretilen dil bilgisi kuralları Tablo 1'de gösterildiği gibidir.

B1	Hikâye birleşik zaman çekimleri Şart birleşik zaman çekimleri Yeterlik fiili + zaman ekleri İsim çekimi (-dI, -mIş, -sA) İsim fiiller (-mA, -mAk, -Iş) +…-mAyI … -mAyA tercih ederim, -mAktAnsa… -mAyI tercih ederim, -mAsInA rağmen) Sıfat fiiller (-dIk), -DIk + iyelik, -AcAk + iyelik, -mIş Zarf fiiller (-Ip, -ArAk, -IncA, [-(y)ken], -mAdAn, -A…-A, -r… -mAz)
B1	Doğrudan ve dolaylı anlatım Edat ve bağlaçlar (keşke, eğer, -sA bile, gibi, göre, sanki, kadar, için, üzere, -A doğru, -A karşın / rağmen, -A karşı, -A değin, -A dek, -dAn dolayı, -dAn başka, ile, yalnız, ancak, sadece, fakat, ne var ki, ise, yanı sıra, ayrıca, aksine, hariç, öncelikle, artık, itibaren, dolayısıyla) Fiillerde etkenlik ve edilgenlik
B2	Rivayet birleşik zaman çekimleri Sıfat fiiller (-Ar, -mAz, -AsI) Zarf fiiller (-AlI, -dIkçA, -mAksIzIn, -cAsInA, -DIğIndA) Edat ve bağlaçlar (oysaki, hâlbuki, meğerse, mademki, ne var ki, sanki, veyahut, ile, lakin, dahi, ki, öyleyse, oysa, yeter ki, hatta, bilakis, bari, bundan böyle, şayet, takdirde) Kelimede yapı Birleşik fiiller Fiillerde işteşlik ve ettirgenlik

Tablo 1: B1 - B2 Dil Bilgisi Kuralları

Metin değiştirimi yapılarak yeniden yapılandırılan metnin B2 ve üstü düzeye ulaşmış öğrencilere uygulanabileceğinden Avrupa Dilleri Ortak Çerçeve Programı (CEFR) kriterlerine göre B2, C1 ve C2 düzeyinde belirlenen kelime varlığı / sözcük dağarcığı esas alınmıştır. Bu kriterlere göre;

Kelime Varlığı / Sözcük Dağarcığı Alanı

C2: Çok zengin bir sözcük dağarcığına, deyimlere ve günlük anlatım tarzlarına hâkimdir ve ince anlam farklılıklarını ayırt edebilir.

C1: Geniş bir sözcük dağarcığına hâkimdir ve bilmediği sözcükler yerine zorlanmadan başka sözcükler kullanarak açığı kapatabilir; çok nadir sözcük arar ya da bilmediği bir şeyi kullanmaktan kaçınır. Deyimlere ve günlük anlatımlarına iyice hâkimdir.

B2: Kendi uzmanlık alanından ve birçok genel alandan konulara ilişkin geniş bir söz dağarcığına sahiptir. Sık tekrarlamalar yapmamak için, değişik ifadelere başvurabilir; ama buna rağmen sözcük dağarcığındaki eksiklikler duraklamaya ve başka tanımlamalara yol açabilir.

Sözcük Dağarcığı Hâkimiyeti

C2: Sözcük dağarcığının sürekli olarak doğru ve uygun bir şekilde kullanılması.

C1: Sözcük kullanımında bazı küçük pürüzlere rağmen büyük hataların yapılmaması.

B2: Sözcük dağarcığının genelde çok doğru olarak kullanılması, bazı karıştırmalar ve yanlış sözcük kullanımlarının olmasına rağmen bildirişimin bozulmaması. (https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_onerile r_AEeraevesi.pdf)

KIRIM SAVAŞI (1853-1856)

Ruslar, Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler. Bunun üzerine Osmanlı ordusu Rus ordusunun saldırısına karşı koyabilmek için tedbirler aldı. Tuna nehrinin güneyindeki kaleleri güçlendirdi ve Kalafat'ı işgal etti. Ayrıca Rumeli ordusunun komutanı Ömer Paşa 3 Kasım 1853 tarihinde Rusçuk'tan Yerköy'e, Tutrakan'dan Oltaniçe'ye asker gönderdi. 44 Ruslar, Osmanlı ordusunun Bükreş'e saldıracağını zannetti. Bu sebeple Vidin tarafındaki askerî birliklerini Osmanlı ordusunun bulunduğu yerlere gönderdi. 22 piyade taburu ve 3 süvari alayı ile taarruza geçtiler. Savaş beş saat devam etti. Savaşta 1200 Rus askeri öldü ve Ruslar geri çekildi. Bu savaştan sonra Ahmet Paşa 10.000 kişilik askeri ile Çatana'da bulunan Rus kuvvetlerine taarruz etti. Savaş sonucunda Ruslar yenildi ve geri çekildi. Daha sonra Ruslar 4 süvari alayı ve 32.000 piyade ile karşı taarruza geçtiler. Savaş 5 gün sürdü. Rus ordusu ağır kayıplar vermesi üzerine tekrar geri çekildi. Yapılan askerî harekâtlarda başarılı olduğu için Mareşal Ömer Paşa'ya Başkomutan unvanı verildi. Kırım'a çıkarma yapılacaktı ve Kırım'a çıkacak kuvvetlerin toplanma yeri Varna'ydı. İlk olarak 45000 Fransız, 10000 İngiliz askeri ve 4500 hayvan Gelibolu'ya çıktı. Bunlar kara yoluyla yürüyerek Varna'ya intikal etti. Öte yandan İngiliz ve Fransız donanmaları Rus donanmasını baskı altında tutmak için mart ayının sonunda Karadeniz'e geldi. Tüm askerler Varna'da toplandı. 5 Eylül sabahı Osmanlı ve Fransız askerleri gemiyle Eskikale bölgesine doğru hareket etti. 15 Eylül'de çıkarma başladı. Dört günde 58.000 asker ve bu askerlere ait tüm malzemeler karaya çıkarıldı Karşılarında ise Prens Mençikof komutasında 50.000 Rus askeri ve 88 top vardı. Karaya çıkan Müttefik kuvvetleri 19 Eylül 1854 günü Sivastopol'a doğru hareket etti. 40.000 Rus askeri Alma Deresinin güneyindeki hâkim tepelere yerleşmişti. Bu sırada Ruslar Sivastopol Limanı'nın girişinde kendi gemilerini batırarak limana girişi kapattı. 26 Eylül tarihinde müttefikler Sivastopol'u her taraftan kuşattı. 26, 27 ve 28 Eylül 1854'te yapılan bombardımanlardan bir sonuç alamadılar. 17 Ekim günü yapılan bombardımandan sonra müttefik kuvvetler hücuma geçti ancak başarılı olamadılar. Ruslar, 5 Kasım 1854 günü 33.000 kişilik bir kuvvetle İngiliz ve Fransız kuvvetlerine taarruz ettiler ancak çok fazla kayıp vererek çekildiler. Bu sırada müttefikler, Osmanlı ordusundan takviye kuvvet istediler. 1854 aralık ayı ortalarından başlayarak, dört ay içerisinde 60.000 asker, 12.000 hayvan ve 18 topçu bataryasından oluşan bir Osmanlı kuvveti gemilerle Gözleve'ye intikal etti. Bu kuvvetler Prekop yolunda gözetleme yapacaktı. Osmanlı

ordusunun bölgede olması sebebiyle Ruslar iki tümeni burada hazır bekletti. Böylece müttefikler Sivastopol'da daha rahat hareket edebildiler. Ayrıca 20.000 kişilik bir Osmanlı kuvveti deniz yolu ile operasyona katılarak Sivastopol kuşatmasına katıldı. Bu sırada, Piyemonte (Sardunya) Kralı Viktor Emanual 26 Ocak 1855'te müttefiklerin yanında savaşa katıldı. Şiddetli bombardımana rağmen Rusların direnişi devam ediyordu. Kırım Savaşı devam ederken iki taraf da takviye kuvvetlerle mücadeleye devam ediyordu. 18 haziranda Sivastopol kalesine şiddetli bombardıman başladı ve Rus topçu bataryaları imha edildi. Ertesi gün İngiliz ve Fransız kuvvetleri taarruza geçtiler ancak önemli bir başarı elde edemediler. Rus ordusunun taarruz için hazırlandığını anlayan müttefik kuvvetler, hâkim tepeleri ele geçirdi. Müttefik kuvvetleri toplamı 40.000 kişiye yükselmişti Sivastopol'un 20 kilometre doğusunda toplanmış olan 60.000 kişilik Rus ordusu, 16 Ağustos'ta müttefik mevzilerine karşı taarruza geçtiler ancak başarılı olamadan geri çekilmek zorunda kaldılar. Rusların başarısız taarruzlarından sonra müttefikler bir an evvel Sivastopol'u ele geçirmek için topçu ateşi ve taarruzlarını artırdılar. Fakat Ruslar güçlü bir şekilde savunmaya devam ettiler. Üç günlük şiddetli bir bombardımandan sonra başlayan taarruzda müttefikler sadece Malakof tabyasını ele geçirebildi. Ancak bu muharebeler sonunda Gorcakof Sivastopol'un kaybedileceğini anladı ve Ruslar 10 Eylül 1855'te Sivastopol'u boşalttı. Şehirdeki yangın ve patlamalardan dolayı Sivastopol'un kuzeyine doğru geri çekilen Ruslar, müttefik kuvvetlerin taarruzuna karşı savunma tedbirleri aldılar. Bu sırada müttefikler 15 ekimde Kılburnu tarafına asker çıkardı. Buradaki kale otuz saat bombardımandan sonra 17 Ekim 1855'te ele geçirildi. Kırım Savaşı'nda hem müttefik kuvvetler hem de Rus kuvvetleri çok büyük kayıplar verdiler. Müttefik kuvvetlerin zaferiyle sonuçlanan savaşın ardından Paris Anlaşması imzalandı.

Sözlükçe (Sabuncuoğlu, 2018; Kip, 1939)

Bombardıman: Topçu ateşiyle bir hedefin ateş altına alınması (Bombardment).

Çıkarma: Karaya çıkma. Savunulan veya savunulmayan bir kıyıda amfibi harekâta başlarken ilk aşama olan kıyıya çıkış (Landing).

Direniş: Direnme, karşı koyma (Resistance).

Donanma: Bir devletin deniz kuvvetleri (Fleet).

Hâkim tepe: Tepeler ve sırt hattının en yüksek yeri (Topographical crest).

Hücum: Bir yerin ele geçirilmesi için yapılan hareket. Saldırı (Storm).

İmha: Hedefi yok etme, tahrip (Destruction).

İntikal: Kuvvetlerin veya malzemelerin harekât alanına ulaştırılması (Deployment).

Komuta: Bir komutanın emri altındaki birlik veya birlikler (Command).

Kuşatma: Düşmanın bir yanına veya her iki yanına birden hücum etmek (Envelop).

Mareşal: En yüksek askerî rütbe (Field Marshal).

Mevzi: Bir ya da daha çok silah ve teçhizatın düşman ateşine karşı görevlerini yapacak şekilde hazırlandığı yer (Emplacement).

Müttefik: Askeri olarak aynı hedefi olan iki veya daha çok ülke arasındaki iş birliği (Allied).

Piyade: Genellikle yaya olarak savaşmak üzere eğitim gören ordu personeli (Infantry).

Taarruz: Düşmanı yenmek için yapılan saldırı ve ilerleme hareketi (Attack).

Tabur: İki ya da daha çok bölükten oluşan askeri birlik (Battalion).

Tabya: Düşmana karşı savunulması mümkün sağlam ve güçlü bina ya da arazi parçası (Fort).

Tahkimat: Kıtaları veya bir konumu korumak için yapılan geçici ya da sürekli savunma tesisleri (Fortification).

Top bataryası: 4 santimetreden daha büyük çaptaki ateşli silahlara verilen genel ad. Obüs. Havan (Cannon).

Tümen: On bin askerden oluşan kuvvet. Kolordudan küçük, alay ve tugaydan büyük taktik birlik (Division).

Zafer: Bir savaşın kazanılmasıdır (Victory).

Metnin Dilsel Özellikleri ve Okunabilirlik Düzeyi

Kırım Savaşı'nın anlatıldığı tarihî metnin orijinal hâlinin dilsel özellikleri ve metin değiştirimi yapıldıktan sonra ortaya çıkan metnin dilsel özellikleri Tablo 2'de belirtilmiştir.

	ÖZGÜN METİN	DEĞİŞTİRİLMİŞ METİN
		B2
Toplam seslem sayısı	2463	1622
Toplam sözcük sayısı	934	604
Madde başı sözcük	580	380
Tümce sayısı	59	53
Tümce başına düşen kelime oranı	15,83	11,39

Tablo 2: "Kırım Savaşı" Metninin Dilsel Özellikleri

Tablo incelendiğinde metnin seslem sayısında, sözcük sayısında, madde başı sözcük sayısında düşüşler dikkat çekmektedir. Ancak tümce sayısına bakıldığında azalışın görece düşük olduğu söylenebilir. Bunun sebebi metin içerisinde çoğunlukla uzun cümleleri iki parçaya bölmek suretiyle değiştirimler yapılmasıdır. Bu durumun bir yansıması olarak tümce başına düşen kelime oranı özgün metinde 15,83 iken değiştirilmiş metinde 11,39'dur.

Kırım Savaşı ile alakalı tarihi metin, B1 - B2 dil bilgisi kuralları ve söz varlığı göz önünde bulundurularak B2 düzeyindeki Türkçe öğrenen öğrencilere uygun olacak şekilde yukarıdaki hâliyle yeniden oluşturulmuştur. Oluşturulan metin Ateşman'ın okunabilirlik formülüne göre kıymetlendirilmiştir. Bu formüle göre metnin okunabilirlik değeri 60,9'dur. Bu değere göre metnin orta güçlükte olduğu görülmektedir.

Okunabilirlik Sayısı	Çok Kolay 90-100
	Kolay 70-89
	Orta güçlükte 50-69
	Zor 30-49
	Çok Zor 1-29

Tablo 3: Ateşman Okunabilirlik Formülü'nde Türkçe Metinlerin Okunabilirlik Sayılarına Göre Sınıflandırılması.

Sonuç

Kültür ve dil arasındaki bağlantının ele alındığı bu çalışmada dil öğrenenlerin aynı zamanda hedef dilin kültürel kodlarını da anlaması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Nitekim dil öğrenimi bir noktada kültür aktarımı olarak da değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kültürün aktarıcısı olan en önemli unsurlardan biri edebî eserlerdir.

Tarih boyunca göçebe ve yerleşik hayatın her ikisini de tecrübe etmiş olan Türkler bu vesileyle birçok milletle savaş meydanlarında mücadele etmiştir. Yapılan bu mücadeleler sonucunda kazanılan zaferleri ve savaş meydanlarında gösterilen kahramanlıkları anlatan eserlere Türk edebiyatında sıkça rastlanmaktadır.

Türkler ve Ruslar coğrafi yakınlıkları sebebiyle yaşadıkları bölgede çoğu kez güç mücadelesi içerisinde olmuştur. Balkanlar ve Karadeniz'in kuzeyinde uzun yıllar hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti yıllar içerisinde güçlenen Çarlık Rusya'nın Slav halkları üzerinde hak iddia etmesi ve genel olarak sıcak denizlere inme politikası sebebiyle sık sık savaş meydanlarında karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaşlardan biri olan ve 1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı hem yaşanan mücadelenin büyüklüğü hem de Osmanlı Devleti ile İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin birlikte hareket etmesi yönüyle öne çıkmaktadır.

1853-1856 Kırım Savaşı'nda bölgede bulunan Trabzonlu Ahmed Rıza isimli bir tüccar savaşın canlı tanığı olarak görmüş olduklarını manzum bir şekilde kaleme almıştır. Türk edebiyatında gazaname türünde değerlendirilen eser savaşın genel seyri hakkında okuma metni oluşturulurken kronolojik olarak uygun yerlere eklenmiştir.

Okuma parçası metin değiştirim ilkeleri çerçevesinde sadeleştirme, kısaltma, bölme, açımlama, birleştirme, yerine koyma, düzenleme, düşürme, eksiltme gibi ilkeler çerçevesinde yeniden yazılmıştır. Yazılan metnin okunabilirlik düzeyi ölçümlendikten sonra bir sözlük eklemesi de yapılarak B2 düzeyinde bir okuma parçası elde edilmiştir.

Kısaltmalar

TS → Türkçe Sözlük

TBTS → Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü

TSKT → Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi

Kaynakça

Ateşman, E. (1997). "Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi", *A.Ü. TÖMER Dil Dergisi*, S: 58, ss. 171-174.

Aynur H. (2006). "Edebiyat ve Tarih Metni Olarak Trabzonlu Ahmed Rıza'nın Manzume-i Sivastopol'u", *KTÜ Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, 1, ss. 93-103.

Beydilli K. *Paris Antlaşması*, TDV DİA, C: 34. ss. 169-172.

Durmuş, M. (2013c). "Metin Değiştirimin Dilbilimsel Süreçleri", *JASSS 6* (4), ss. 391-408.

Karaağaç, G., (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.

Kırım Savaşı (1978). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, C: 3, ss. 450-466), Ankara: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi.

Kip, S.,(1939). *Askeri Kamus*, İstanbul: Vakit Yayınları.

Kramsch, C. (1993). *Context and culture in language teaching*, Oxford: Oxford University Press.

Osmanlı Belgelerinde Kırım Savaşı (1853-1856), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın no: 84, Ankara 2006.

Okur, A. ve Keskin, F. (2013). “Yabancılara Türkçe Öğretiminde Kültürel Ögelerin Aktarımı: İstanbul Yabancılara Türkçe Öğretim Seti Örneği”. *Turkish Studies*, ss. 1619-1640.

Özmen, C., (2019). “Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Metin Değiştirim Teknikleriyle Öykülerin Yeniden Oluşturulması”, (Yayımlanmış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Sabuncuoğlu, N., (2018). *Ansiklopedik Askeri Terimler Sözlüğü,* Ankara: TDK Yayınları.

Sancar, G. A. (2012). *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, İstanbul: Beta Yayınları.

Türk Dil Kurumu, 15.05.2022 tarihinde http://www.tdk.gov.tr adresinden alınmıştır.

TÜBA, (2011) Türkçe Bilim Terimleri Sözlüğü (Sosyal Bilimler). Ankara.

Tüfekçioğlu, B. (2013). “*Yabancı Dil Olarak Türkçe Okuma Becerisinin Yöntem ve Materyal Açısından Geliştirilmesine Yönelik Bir Çalışma*”, *E-dil Dergisi*, S: 1.

Usta, V. (2000). *Manzume-i Sivastopol*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

https://www.telc.net/fileadmin/user_upload/Publikationen/Diller_iain_Avrupa_Ortak_oneriler_AEeraevesi.pdf

ABDULAH ŠKALJİĆ'İN "TURCIZMI U SRPSKOHRVATSKOM JEZİKU" ADLI SÖZLÜĞÜNDEKİ ASKERÎ SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hüseyin KÖRPE*

Giriş

Eskiden beri var olan ve günümüzde çok daha hızlanmış olan ve hiçbir zaman da sona ermeyecek olan dil etkileşimlerine dil ailelerinin oluşma süreçleri diyebilmekteyiz. Yazılı tarih göstermektedir ki Türkçe, Köktürkler Dönemi'nden beri diğer dillerle etkileşim hâlinde olmuştur.

Türkçe, bugün yaşayan dillerin en eskilerinden biridir. Bu tarihî derinliğinin yanında alan olarak da geniş bir coğrafyaya sahiptir. Türkler, birçok devlet kurmuşlar ve kurdukları bu devletler içerisinde birçok milleti bünyesinde barındırmışlardır. Bu milletlerin çoğuna bilgi ulaştırmışlar ve çoğundan da bilgi edinmişlerdir. Bu durum zengin bir söz alışverişini beraberinde getirmiştir. Bu ve bunun gibi pek çok sebeplerden dolayı Türkçe, diğer dillerle sürekli iletişim hâlinde olmuştur. Bu dil etkileşimleri bir dilden diğer dile kelime kopya edilmesi şeklinde görülmektedir. Kopya edilen bu kelimeler bazı dillerde sözlük çalışmaları ile somutlaştırılmıştır. Türkçenin etkileşim hâlinde olduğu dillerden biri de Boşnakçadır.

Bosna Hersek ve Boşnaklar

Bosna Hersek, Balkanlarda 51.197 km^2'lik yüzölçümü ve yaklaşık 4.000.000 kişilik nüfusuyla Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar'dan oluşan üç etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Kuzey, batı ve güneyden Hırvatistan; doğudan Sırbistan; yine güneyden Karadağ ile çevrili olup Adriyatik Denizi'ne, Neum şehrinin bulunduğu yerde, yalnızca 22 km'lik bir kıyısı bulunmaktadır. Başkenti Saraybosna'dır. Bosna-Hersek'te yaşayan halka "Bosnalı" denmektedir.

Bosna Hersek sınırları içerisinde yaşayan Ortodoks Slav halkına Sırp, Katolik Slav halkına Hırvat denmektedir. İslamiyet'in kabulüne kadar bunların hiçbirine bağlanmayan bir halk vardı. Bunlar tek Tanrı inancını benimseyen Bogomil mezhebine bağlı Boşnaklardı. Bosna Hersek sınırları içerisinde yaşayan Müslüman halka "Boşnak" denmektedir.

Boşnaklar, 1371-1463 yılları arasında Bağımsız Bosna Krallığı bünyesinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. 1463 yılında Fatih Sultan Mehmet'in Bosna'yı fethinden itibaren fiilî olarak 1908 yılına kadar Osmanlı idaresi altında yaşayan Boşnaklar, 1908 yılından sonra Avusturya-Macaristan idaresine girmişlerdir. Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra I. Yugoslavya kurulmuş ve Bosna Hersek ve Boşnaklar Yugoslavya hâkimiyetine girmişlerdir. Bosna Hersek, 1945'te kurulan II. Yugoslavya içinde yer almıştır. 1992 yılından bu yana Bosna Hersek bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmektedir.

Boşnakça ve Boşnakçanın Resmî Dil Olma Süreci

Boşnakça, Boşnakların konuştukları dile verilen addır. Hint – Avrupa dil ailesinin Slav dilleri grubunda yer almaktadır. Boşnakçanın varlığı Ortaçağ'a kadar götürülmektedir. XII. yüzyılda Bizans kralı Manoylo Komnen, Bosna'da Slav kabilesinin Bosnalılar adıyla anıldığını ve Boşnakça konuştuklarını ifade etmiştir. Bu bilgilere göre çok eskiden beri Bosna'da konuşulan dil, Boşnakça olarak biliniyordu (Tekin, 2015: 13). Bosna Hersek nüfusunun yarısından çoğunu Boşnaklar oluşturmaktadır. Günümüzde Boşnakça, Bosna Hersek, Sancak, Kosova, Karadağ ve Hırvatistan olmak üzere Balkanlar'da yaklaşık 3 milyon civarında kişi

* Öğ. Tğm., Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-posta: hkorpe@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1466-3716.

tarafından konuşulmaktadır. Genel manada düşünüldüğünde Boşnakçanın yaklaşık on milyon konuşurunun olduğunu söyleyebilmekteyiz. Boşnakça resmî dil olarak kabul edilmeden önce Boşnakların konuştuğu dil de Sırp - Hırvat dili olarak adlandırılıyordu. Ancak, 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması ile birlikte üç ayrı dil resmî statü kazanmıştır. Bunlar, Boşnakça, Sırpça ve Hırvatçadır.

Türkçe-Boşnakça Dil İlişkileri

Fatih Sultan Mehmet'in 1463'te Bosna'yı fethini takip eden yıllarda Boşnaklar, kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlamışlardı. XVI. yüzyılın sonuna kadar Boşnakların yüzde sekseni Müslüman olmuştu. Bu İslâmlaşmada Osmanlı Devleti'nin bölgede tesis ettiği adil yönetimin de etkisi vardı. Osmanlılar yeni bir devlet sistemi, yeni bir din ve yeni kurumları beraberlerinde getirmişlerdi. "Camiler, saat kuleleri, medrese, hamam, bezistan, şadırvan, çeşme, su kemerleri, köprü, imarethane ve kervansaraylar gibi kültür eserleri, Balkanlar'da, Osmanlı Dönemi'nde inşa edilmiştir. Şehirler, divan haneli tahta evleri, dükkânları, zaviyeleri olan bu kültürün özellikleriyle doluydu. Yine Osmanlı Dönemi'nde kültür ve bilim alanlarında önemli birçok isim yetişmişti. Yeni kültür böylece yeni bir dili de ortaya çıkarmıştır." (Agoviç, 2007: 183). Türklerin bu dönemden itibaren bu bölgeye gelmeleriyle birlikte Türkçe ile Boşnakça arasında bir etkileşim yaratmıştır. Türkçeden Boşnakçaya kelime kopya edilmeye başlamıştır.

Türklerin Balkanlardaki bu egemenlik yılları, Balkan milletlerinin maddî ve manevî hayatlarında önemli izler bırakmıştır. Yeni kurumlar ve yeni kavramlar yeni kelimeleri de beraberinde getirmiş, böylece en güçlü etki, Balkan milletlerinin dillerine olmuştur. Osmanlı Dönemi'nde bazı bölgelerin Türklerle iskânı, İslâmiyet'in kabulüyle İslâm kültürünün bu bölgelere yerleşmesi, dinî kelimelerin Türkçeden alınıp kullanılmaya başlanması, Türklerin getirmiş oldukları yeni zanaatlar, bazı öğrencilerin eğitim için İstanbul'a gitmeleri ve Türkçe eğitim görmeleri, kendi memleketlerine dönünce Türkçe kelimeleri kullanmaları ve yaymaları, Balkan dillerine binlerce kelimenin girmesine sebep olmuştur. Bunlardan başka Osmanlı yönetiminin buradaki milletlerin dilini rahatça kullanmalarına izin vermeleri ve asla baskı yapmamaları, Türkçe kelimelerin kolaylıkla benimsenmesini sağlamıştır (Škaljić, 1989: 12-14).

Bu süreçte Boşnaklara Türkçeyi öğretebilmek adına pek çok sözlük yazılmıştır. Bu sözlükler günümüzde Bosna Hersek'teki kütüphanelerin ilgili bölümlerinde yer almaktadır. Bu eserler Bosna Hersek'te Türkçenin yaygınlaşmasına önemli katkı sağlamıştır.

Turcizm / Türkizm Kavramı

Türk dilinden Sırpça, Hırvatça ve Boşnakçaya geçmiş bütün kelimeler için "Turcizm" kavramı kullanılmaktadır.

Kelime, anlam olarak "Türk'e ait olan, Türkçeye ait olan" şeklinde ifade edilebilmektedir. Turcizmlerin içerisinde Türkçe kökenli kelimeler olduğu gibi, Türkçeleşmiş Arapça, Farsça, Rumca kelimeler de yer almaktadır.

Turcizm, diğer bir ifade ile Türkizm kelimesi, "Turcizam", "Orjentalizm" gibi kelimelerle de karşılanabilmektedir.

Abdulah Škaljić

Abdulah Škaljić 1904 yılında Türkizmlerin çok kullanıldığı Rogatica kasabasında, Bosna'nın doğusunda doğmuştur. 1924 yılında Sancak Medresesini bitirmiştir. Okul zamanında Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini okumuş, bu sebeple de o dillerden kendi diline kopya edilen ve yoğun şekilde kullanılan sözcüklere ilgi duymuştur.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Folklor Araştırma Enstitüsünde (bugünkü Bosna Hersek Ulusal Müzesi Manevi Kültür Bölümü) göreve başlamıştır. Başlangıçta İslam hukuku alanında çalışmış, sonra Türk diliyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştır. 1966 yılında *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku* (Sırp - Hırvat Dilindeki Türkçe Sözcükler) adlı sözlüğü yayınlamıştır.

***Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku* Adlı Eserin Kısa Tarihçesi**

Bu sözlüğün ilk baskısı 1957 yılında iki cilt olarak yapılmıştır. İlk baskısının adı *Turcizmi u Narodnom Govoru i Narodnoj Književnosti Bosne i Hercegovine* (Bosna-Hersek Halk Dilinde ve Halk Edebiyatında Türkçe Sözcükler)'dir. Sarajevo Folklor Araştırmaları Enstitüsünün himayesi altında yapılan bu baskıda, Türkçeden Boşnakçaya geçmiş 6500 sözcük yer almaktadır. Çalışmamızda da kullandığımız, eserin ikinci baskısının adı *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku* olarak değiştirilmiştir. Bu baskıda kopya edilen sözcük sayısını 8742'ye çıkarmıştır.

Abdulah Škaljić, *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku* adlı eserinde bu dile Türkçeden ve Türk dili aracılığıyla (Arapça, Farsça vs. kökenli olan) kopya edilen 8742 sözcüğü ve kavramı incelemiştir. Škaljić, eserinin başına 34 sayfalık Türkizmleri incelediği bir giriş kısmı da eklemiştir. Bu kısım iki ana bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm genel olarak Türkizmler hakkında, ikincisi ise yazdığı sözlükte var olan Türkizmler hakkındadır. Škaljić, birinci ana bölümde ilk olarak Türkizmleri araştırmanın öneminden bahseder. Bu bölümde ses olayları da incelenmiştir.

Abdulah Škaljić'e Göre Sözlüğün Tasnifi

Abdulah Škaljić, sözlükte kelimeleri 38 farklı başlık altında değerlendirmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir:

1. Müslümanların dinî hayatı ve dinî adetlerini anlatan sözcükler
2. Özel isimler
3. Hukuk
4. Askerî ifadeler
5. Silahlar ve savaş ekipmanı
6. İnşaat
7. Ticaret
8. El sanatları, esnaf terimleri, el sanatları araç ve gereçleri
9. Ev eşyaları
10. Giyim, ayakkabı ve takı
11. Yiyecek, içecek ve baharatlar
12. Çiçekler, meyve ve sebzeler
13. At malzemeleri
14. Hayvan isimleri
15. Coğrafi terimler
16. Tarım, ormancılık ve hayvancılık
17. Avcılık

18. Tıp

19. Astronomi

20. Müzik

21. Sivil unvanlar

22. Organların adları

23. Renkler

24. Kokular

25. Madenler

26. Kumaş, nakış, iplik

27. Deri çeşitleri

28. Ulaşım araçları

29. Akrabalık adları

30. Doğa ve doğa olayları

31. Zaman ve takvim

32. Soyut adlar

33. Fiiller

34. Sıfatlar

35. Edatlar

36. Sayılar

37. Ünlemler

38. İlişkiler

Bu sınıflandırma eserin başında yer almaktadır. Sözlük kısmında sözcükler alfabetik sıraya göre dizilmiştir.

Askerî Terminolojinin Tasnifi

Sözlükte yer alan 8742 kelime alfabetik sıraya göre taranmıştır. Tespit edilen askerî terminolojiye ait kelimeler yine alfabetik sıra ile tasnif edilmiş olup Türkçe karşılıkları sözlükte olduğu gibi karşılarına yazılmıştır. Tespit edilen sözcükler şu şekildedir:

A

admirāl (ar.) < Tür. “amir”

akindžije < Tür. “akıncı”

alaj < Tür. “alay”

àlay-bajrak < Tür. “alay bayrağı”

àlajbeg < Tür. “alay beyi”

àlaj-müftija < Tür. “alay müftüsü”

alāj-top < Tür. “alay topu”

Alajbeg < Tür. “Alay beyi (erkek ismi)

alājbegova slama < Tür. “alay beyi”

alajli bajrak < Tür. “alaylı bayrak”

alem < Tür. “sancak”

altipàtlar < Tür. “altıpatlar”

amir < Tür. “amir”

asker, ašćer < Tür. “asker”

askerija < Tür. “askeriye”

asčerluk < Tür. “askerlik”

aščer, aščerija, aščerluk < Tür. “askerlik”

Atlagić < Tür. “atlı”

atlija < Tür. “atlı”

B

Bahrija < Tür. “Bahriye”

bajrak, bayrak < Tür. “bayrak”

bajrakli, bajraklija < Tür. “bayraklı”

bajraktār < Tür. “bayraktar”

Bajraktárević < Tür. “bayraktar” (soyadı)

bajro < Tür. “bayraktar”

barut < Tür. “barut”

bárjak, barjaktār < Tür. “bayrak, bayraktar”

baruthana < Tür. baruthane

baruthàna, barutána, bārūthūthána < Tür. “baruthane”

bäš-čävuš < Tür. “başçavuş”

Bäš-čävušević < Tür. “Başçavuş”

bäg < Tür. “bey”

beglerbeg < Tür. “beylerbeyi”

beglerbègluk< Tür. “beylerbeyi”

Beglerbegovič < Tür. “beylerbeyi”

bejbèrek < Tür. “bey börkü”

bèkčija < Tür. “bekçi”

Bejturan < Tür. “Turanbeyi”

bekaja < Tür. “bakaya”

Bembaša < Tür. “binbaşı”

beratlija < Tür. “beratlı”

berāt-spahiluk < Tür. “beratlı sipahi”

Bimbaša, binbaša < Tür. “binbaşı”

Bimbašić < Tür. “binbaşı”

borozan < Tür. “borozan”

bòzgun < Tür. “bozgun”

bùljuk < Tür. “bölük”

bùljukbaša < Tür. “bölükbaşı”

buzdohān < Tür. “bozdoğan”

Č

čeribaša < Tür. “çeribaşı”

čador < Tür. “çadır”

čadordžija < Tür. “çadırcı”

čauš < Tür. “çavuş”

čaušbaša < Tür. “çavuşbaşı”

čelebija < Tür. “çelebi”

čelebipazar < Tür. “çelebipazar”

čeribaša < Tür. “çeribaşı”

čiftelija < Tür. “çifteli tüfek”

čorfišek < Tür. “kör fişek”

Ć

Ć harfi madde başı askerî sözcük bulunmamaktadır.

D

dāri-harb < Türk. “dâriharp”

donanma < Tür. “donanma”

dušman, düšman, düšmanin < Tür. “düşman”

DŽ

DŽ harfi ile madde başı askerî sözcük bulunmamaktadır.

Đ

đemidžija < Tür. “gemici”

đögat < Tür. “gök at”

đülbeg < Tür. “gülbeyi”

đülbègija < Tür. “gülbeyi”

E

èlči-bàša < Tür. “elçi başı”

ëlčija < Tür. “elçi”

emernáma < Tür. “emirname”

èmir < Tür. “emir”

Emira, Emira < Tür. “Emir”

erázi-mirija < Tür. “erazi-i emiriyye”

èškin < Tür. “eşkin”

èškindžija < Tür. “eşkinci”

F

fèth < Tür. “fetih”

fišek < Tür. “fişek”

fišekčija, fišegčija < Tür. “fişekçi”

fišek-ćèsa < Tür. “fişek kesesi”

fišeklije < Tür. “fişekli”

fišekluk < Tür. “fişeklik”

fitilj < Tür. “fitil”

G

gāzi < Tür. “gazi”

gaziluk < Tür. “gazilik”

H

habèrdžija < Tür. “haberci”

hafija < Tür. “hafiye”

haporlàisati < Tür. “aparmak”

hàrba < Tür. “harbe”

hàrbija < Tür. “harbija”

harita < Tür. “harita”

hàvan < Tür. “havan”

hàvandžija < Tür. “havancı”

hàvan-töp < Tür. “havan topu”

hazdùr! < Tür. “hazır dur!”

hilei-šerija < Tür. “hile-i şer’iye”

hùćum < Tür. “hücum”

hùdžum < Tür. “hücum”

İ

ibrišimli < Tür. “ibrişimli”

ičituglija < Tür. “iki tuğlu”

intikāl < Tür. “intikal”

izunàma < Tür. “izinname”

J

jamčik < Tür. “yamçı”

jatàgan < Tür. “yatağan”

jáver < Tür. “yaver”

joklàma < Tür. “yoklama”

jöl-tèskera < Tür. “yol teskeresi”

jüzbaša < Tür. “yüzbaşı”

K

kàbza, kàvza, kàmza < Tür. “kabza”

kahriman < Tür. “kahraman”

kahrimànluk < Tür. “kahramanlık”

Kalimègdan, Kalemègdan < Tür. “kale meydanı”

kàlkan < Tür. “kalkan”

kàlpak < Tür. “kalpak”

käma < Tür. “kama”

kàmza < Tür. “kabza”

kapùdan paša < Tür. “kaptan paşa”

kàrakol < Tür. “karakol”

kasàtura < Tür. “kasatura”

käuš < Tür. “koğuş”

Kazànfer < Tür. “Gazanfer”

kazàsker < Tür. “kazasker”

kőlās < Tür. “kolağası”

kòldžija < Tür. “kolcu”

kòrbač, kŕbāč < Tür. “kırbaç”

kőrkma! < Tür. “korkma”

Kòrkut < Tür. “Korkut”

korùdžija < Tür. “korucu”

kr-gàzija < Tür. “kır gazisi”

kŕ-sèrdār < Tür. “kır serdarı”

kŕšla < Tür. “kışla”

kùdret-tòpovi < Tür. “kudret topu”

kùle < Tür. “kule”

kulòglan < Tür. “kuloğlanı”

kùndak < Tür. “kundak”

kùršum < Tür. “kurşun”

kušanma, kušatma < Tür. “ kuşanma, kuşatma”

L

L harfi ile madde başı askerî sözcük bulunmamaktadır.

LJ

ljèš < Tür. “leş”

M

mekterbaša, mehterbaša < Tür. “mehter başı”

mekterhane, mehterhane < Tür. “mehter hane”

mizrak, mizdrak < Tür. “mızrak”

mizràklija, mizdràklija < Tür. “mızraklı”

muhùrdār < Tür. “mühürdar”

muhurlèisati < Tür. “mühürlemek”

muhùrli < Tür. “mühürlü”

muhùrlija < Tür. “mühürlü”

muimāt < Tür. “mühimmat”

mulàzım < Tür. “mülâzım”

mùšir < Tür. “müşir”

muzaćera, muzakera < Tür. “müzakere”

muzàfer < Tür. “muzaffer”

N

nàdžak < Tür. “nacak”

nizam < Tür. “nizam”

nizàmi-džedid < Tür. “nizam-ı cedit”

nizimlija < Tür. “nizamlı”

nobèčija < Tür. “nöbetçi”

O

ordija < Tür. “ordu”

P

pàša < Tür. “paşa”

pàšalija, pàšajlija < Tür. “paşalı”

pàšaluk < Tür. “paşaluk”

Pàšan, Pàšo, Pašukan < Tür. “Paşa”

Pàšana, Pàša, Pàšija < Tür. “Paşa”

pijáde < Tür. “piyade”

Pijáde < Tür. “piyade”

pòstule < Tür. “postal”

pùsat < Tür. “pusat”

pùsatli < Tür. “pusatlı”

pùsija < Tür. “pusu”

pùsula < Tür. “pusula”

R

rùtba < Tür. “rütbe”

ruždija < Tür. “rüştiye”

S

sàčma < Tür. “saçma”

sačmali < Tür. “saçmalı”

sačmalija < Tür. “saçmalı”

sadràzam < Tür. “sadrazam”

säka < Tür “saka”

sàndžak < Tür. “sancak”

sàndžak < bk. sàdžak

Sàndžak (Novopàzārski) < Tür. “sancak”

sàndžak- bëg < Tür. “sancak beyi”

sàndžaki-šerif < Tür. “sancaği şerif”

Sàndžaklija < Tür. “Sancaklı”

sàndžaktār < Tür. “sancaktar”

Sàndžaktàrević < Tür. “Sancaktar”

saràšćer < Tür. “serasker”

sèfer < Tür. “sefer”

seràšker, seràšćer, saràšker < Tür. “serasker”

sèr’at < Tür. “serhat”

sèrdār < Tür. “serdar”

serhàtlija, seràtlija < Tür. “serhatlı”

sidžil < Tür. “sicil”

silāh < Tür. “silÀh”

silàhder < Tür. “silâhtar”

silihtār, siliptar, silifter < bk. Silahtar

Spāhić < Tür. “Sipahili”

spàhija < Tür. “sipahi”

spahiluk < Tür. “sipahilik”

srma < Tür. “sırma”

srmàli, srmájli < Tür. “sırmalı”

srmàlija, srmájlija < Tür. “sırmalı”

sùbaša < Tür. “subaşı”

sül, sülh < Tür. “sulh”

sürgun < Tür. “sürgün”

surgùnisati, surgùnleisati < Tür. “sürgün”

surgùnluk < Tür. “sürgünlük”

Š

Sahsivār < Tür. “Şahsüvar”

šehadet < Tür. “şehadet”

šehadetnāme < Tür. “şahadetname”

šehit < Tür. “şehit”

šehitluci < Tür. “şehitlik”

T

tabándže < Tür. “tabanca”

tàbija < Tür. “tabya”

tábor < Tür. “tabur”

täkum < Tür. “takım”

tàlum < Tür. “talim”

tàlumli < Tür. “talimli”

tećmil, tećmil uciniti < Tür. “tekmil”

tèkmil < Tür. “tekmil”

tèrkija, tèrćija < Tür. “terki”

tèrtib < Tür. “tertip”

tèskera < Tür. “tezkere”

Teskeredžic < bk. Teskeredžija

teskeredžija < Tür. “teskereci”

tètik < Tür. “tetik”

tèzgere < Tür. “tezkere”

timār < Tür. “tımar”

timār- teftèrdār, timār- deftèrdār < Tür. “tımar defterdarı”

tòpčibaša, tòbdžibaša < Tür. “topçubaşı”

tòpčija, tòbdžija < Tür. “topçu”

tòpčiluk, tòbdžiluk < Tür. “topçuluk”

tòphana < Tür. “tophane”

toprakàla < Tür. “toprak kale”

träboloz, trābolos < Tür. “Trablus”

tùcak < Tür. “tutsak”

tufegdžija < bk. Tufekčija

tùfek < Tür. “tüfek”

tufekčić, tufegdžić < bk. Tufekčija

tufekčija, tufegdžija < Tür. “tüfekçi”

tùg < Tür. “tuğ”

tùgišah, tùđišah < Tür. “tuğ şahı”

tùglija < Tür. “tuğlu”

Tùrčin, Turčin < Tür. “Türk”

Tùrcija, Tùrkija < Tür. “Türkiye”

Tùrk, Tùrkuša < Tür. “Türk”

Tùrkija < Tür. “Türkiye”

Turkòvānje < Tür. “Türk”

U

uzènđije, uzengije < Tür. “üzengi”

Ü

Ü harfi ile madde başı askerî sözcük bulunmamaktadır.

V

vèzir < Tür. “vezir”

vezirluk < Tür. “vezirlik”

višek < Tür. “fişek”

Y

J maddesinde yer almaktadır.

Z

zàbit < Tür. “zabit”

zaptija < Tür. “zaptiye”

zešehátiti < Tür. “şehadet”

Ž

J harfini karşılayan bu harf ile madde başı askerî sözcük bulunmamaktadır.

Askerî Terminolojinin Fonetik ve Morfolojik Açıdan Değerlendirilmesi

1. Boşnakçada bulunmayan ancak Türkçe kelimelerde yer alan /ı/, /ö/, /ü/ ve /ğ/ harfleri yerine /i/, /o/, /u/ ve /g/ harfleri kullanılır. Tespit edilen sözcüklerde bu kullanım vardır.

ı > i : mizrak, mizdrak < Tür. "mızrak"

u > ü : tufek < Tür. "tüfek"

u > i : talum < Tür. "talim"

ğ > g : tug < Tür. "tuğ"

2. Türkçeden Boşnakçaya kopya edilen bazı sözcüklerde ses değişimleri olmaktadır. Bu ses değişimleri askerî sözcüklerin bazılarında da vardır.

b > m : kamza < Tür. "kabza"

Bu ses değişimi düzenli olarak gözlenen bir ses özelliği değildir. Türkçeden Boşnakçaya geçmiş bazı kelimelerde bu kuralın düzenli olmadığını söylememiz mümkündür.

n > m : kuršum < Tür. "kurşun"

ı > a : bembaša "binbaşı", atmeydana "atmeydanı"

h > k : mekterbaša, mehterbaša < Tür. "mehter başı"

f > v : višek < Tür. "fişek"

ll > l : Abdulah "Abdullah"

3. Türkçe söz başındaki /k/ ve /g/ fonemleri, sistemli ve düzenli olarak /ć/ ve /đ/ şeklinde görülür. Taranan sözcüklerde bu duruma örnek sözcükler mevcuttur.

k > ć, č : čorfišek < Tür. "kör fişek"

Bu özellik hemen tüm Türkçeden Boşnakçaya kopya edilen kelimelerde görülebilmektedir.

4. Türkçedeki -*CI* eki Boşnakçaya –ĆıjA şeklinde kopya edilmiştir.

đemidžija < Tür. "gemici"

5. Türkçedeki -*lIk* eki Boşnakçaya kopya edilmiştir. Taranan askerî sözcüklerde örneklerine rastlanmaktadır.

gaziluk < Tür. "gazilik"

6. Türkçedeki -*lI* eki Boşnakçaya -lIjA şeklinde görülmektedir.

bajrakli, bajraklija < Tür. "bayraklı"

Sonuç

Bu çalışmada Abdullah Škaljić'in "*Turcızmı u Srpskohrvatskom Jeziku*" adlı sözlüğündeki askerî söz varlığı ortaya konmuştur.

"Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku" sözlüğünde yer alan 8742 kelimenin tamamı tarafımızca taranmış ve askerî terminoloji ile ilgili toplam 251 kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler alfabetik sıraya göre verilmiştir. Kopya edilmiş bu kelimelerin içerisinde rütbe adları, ordu düzeni, askerî unvanlar, savaş araç gereçleri vardır. Askerî terminoloji içerisinde yer alabilecek yer adları, özel adlar gibi sözcüklerde tespit edilenler arasındadır.

Arapça ve Farsça kökenli ancak Türkçe olarak kabul ettiğimiz sözcükler de listede yer almaktadır. Bu sözcükler Türkçe olarak gösterilmiştir.

Türkçe şu anda Bosna Hersek Federasyonu'nda zorunlu seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Ayrıca Türk Birliği olarak adlandırılan askerî birlik bünyesinde Türkçe öğretilmektedir. Bu süreçte Türkçenin öğretimi ile ilgili materyaller hazırlanmaktadır. Bu incelemenin askerî alanda yürütülen Türkçe öğretim programına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de eğitim alan Misafir Askerî Öğrenci'lerin (MAÖ) bir kısmı Bosna Hersek'ten gelmektedir. Askerî terminolojinin ortaya konması öğrencilerin hem Türkçeyi öğrenmelerine hem de askerî terminolojiyi kolayca kavramalarına katkı sunacaktır.

Boşnakça Kelimelerdeki Harflerin Türkçe Fonetik Değeri

Boşnakça kelimelerdeki harflerin Türkçe fonetik değerleri aşağıda gösterildiği şekildedir.

ć/ Ć → İnce ç

č/ Č → Kalın ç

đ/ Đ → İnce c

dž → Kalın c

j/ J → y

š/ Š → ş

c/ C → ts

Kısaltmalar

bk. → bakınız

çev. → çeviren

hz. → hazırlayan

TDK → Türk Dil Kurumu

Tür. → Türkçe

vd. → ve diğerleri

Kaynakça

Agović, B. (2007). *Islamska Zajednica u Crnoj Gori*, Podgorica.

Ahmić, Dž. (2016). *Boşnakçadaki Atasözleri ve Deyimlerde Türkçenin İzleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi Anabilim Dalı*, İzmir.

Bahadır, G. (2002). *Batı'dan Doğu'ya Uzanan Çizgide Balkanlar ve Türkler*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları 67.

Banguoğlu, T. (2011). *Türkçenin Grameri*, Ankara: TDK Yayınları 528.

Bayhan, Ş. (2015). *Boşnakça-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları 1159.

Bosnavi, Ö., (1979). *Bosna Tarihi (Haz.*: Kâmil Su), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 303.

Boşnakça Cep Sözlüğü, (2008). *Turski - Bosanski Dzepni Rijecnik*, İstanbul: Fono Yayınları.

Castellan, G. (1995). *Balkanların Tarihi*, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Demir, İ. vd., (1992). *Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara: Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları 7.

Dzevad, J. (2010). *Rjecnik Bosanskog Jezika 1*, Sarajevo: Bosnjacka Asocijacija 33.

Dzevad, J. (2010). *Rjecnik Bosanskog Jezika 2*, Sarajevo: Bosnjacka Asocijacija 33.

Dzevad, J. (2010). *Rjecnik Bosanskog Jezika 3*, Sarajevo: Bosnjacka Asocijacija 33.

Dzevad, J. (2010). *Rjecnik Bosanskog Jezika 4*, Sarajevo: Bosnjacka Asocijacija 33.

Dindiç, S.; Mirjana, T. ve Darko, T. (1997). *Türkçe Sırpça Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları 689.

Ercilasun, A. B., (2014). *Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları 603.

Ergin, M., (2008). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yayınları.

Esen, G. G., (2018). "Abdulah Škaljıć'in Turcızmı U Srpskohrvatskom Jezıku Adlı Eserindeki Türkçe Verintilerin Tematik Sınıflandırılması", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnterdisipliner Balkan Çalışmaları Anabilim Dalı*, Edirne.

Hacımejliç, K., (2002). "Bosna'daki Türk Varlığı", *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü-Bugünü- Yarını Uluslararası Sempozyumu (26-28 Ekim 2001) Bildiri Kitabı*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.

Haliloviç, S. vd. (2000). *Gramatika Bosanskoga Jezika*, Zenica: Dom Štampe.

İlhan, N., (2007). *Geçmişten Günümüze Sözlükçülük Geleneği ve Türk Dili Sözlükleri,* Elazığ: Manas Yayınları 18.

Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (Çev. N. Demir), Ankara: TDK Yayınları.

Karaağaç, G., (2004). "Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi", *V. Lefke Edebiyat Buluşması*, Ankara.

Karasu, A., (2013). "Boşnakça'daki Türkçe Yapım Ekleri ve Kullanışları", *Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ss. 1145-1156.

Korkmaz, Z., (2004). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi,* Ankara: TDK Yayınları 827.

Škaljić, A., (1989). *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo.

Škaljić, A., (1963). *Turcızmı u Sırpskohrvatskom-Hrvatskosrpskom Jeziku*, Sarajevo.

Şenel, M., (2011). Yabancılara Türkçe Öğretimi Açısından Türkçe - Boşnakça Bir Sözlük, *1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics May 5-7 2011*, Saraybosna, ss. 1343-1360.

Şenel, M., (2012). "Bosna-Hersek'te Boşnaklara Türkçe Öğretmek Amacıyla Yazılmış Türkçe-Boşnakça Sözlükler Üzerine", *3. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi (30- 31 Mayıs 2011)*, Sakarya, ss. 271- 285.

Tekin, C., (2011). *Bosna - Hersek Devleti*, Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları 342.

Tekin, C., (2015). *Boşnakça'da Türkçe'den Geçen Kelimeler Sözlüğü,* Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Türkçe Sözlük, (2011). Ankara: TDK Yayınları 413, 11. Baskı.

Uğurlu M. ve Körpe H., (2016). "Kod Kopyalama Bağlamında Türkçe - Boşnakça Dil İlişkileri", *Uluslararası Türkçe Kongresi (23-27 Mayıs 2016)*, Bosna Hersek.

Uğurlu M. ve Körpe H., (2017). "Prizren'de Türkçe Yayınlanan Yeni Dönem Gazetesi", - *Geçmişten Günümüze- Balkanlarda Türkçenin Süreli Yayınlardaki Yeri ve Önemi Sempozyumu (11-14 Mayıs 2017)*, Sarajevo: Zenica.

Yenisoy, H. S., (1998). *Tarih Boyunca Türk Slav İlişkileri*, Ankara: TDK Yayınları.

III. BÖLÜM: ESKİ TÜRK EDEBİYATI

HÂKÎ SÜLEYMAN-NÂMESİ'NDEN HAREKETLE OSMANLI ASKERÎ TEŞKİLATINDAKİ SOLAKLARIN TASVİRLERİ

Kadri Hüsnü YILMAZ*

Giriş

Kapıkulu ocaklarının 60, 61, 62, 63. ortalarına solak ortaları, bunların kumandanı olan dört yayabaşıya da solakbaşı denilmektedir. Solak ortaları, yeniçeriler arasındaki dört ortadan oluşan hükümdar muhafız bölükleridir. Cesur, kuvvetli, boylu poslu, tecrübeli ve sözü dinlenir yeniçeriler arasından seçilirlerdi. Padişahın atının sağında giden dört solakbaşıdan ikisinin, ok ve yaylarını kullanırken padişaha arkalarını dönmemek için ok ve yaylarını sol elleriyle atmaları sebebiyle bunlara solak ismi verilmiştir. Savaş meydanında dört solakbaşı ile dört kethüda ve dört odabaşı hükümdarın atının yularlarını ve eteklerini tutup 400 kemankeş solak padişahı her taraftan çevrelerler, silahdar, çuhadar, rikabdar gibi hükümdarın en yakınlarını bile yanına yaklaştırmazlardı. Solak muhafızların etrafını da yeniçeriler çevirdikleri için savaş meydanında hükümdarın yanına kadar sokulup ona suikast yapmak neredeyse imkânsız olurdu (Uzunçarşılı, 1998: 218-219).

Solakların arkalarında *tirkeş* denilen ok çantaları ve bellerinde hançer ile birer eğri kılıçları bulunurdu. Tüfek kullanmazlardı. Solakbaşılar diğer yayabaşılar gibi atlı olup samur ve vaşak kaplı kadife üst elbisesi giyip başlarındaki sorguçlarına balıkçıl tüyü takarlar ve atlarına zincir, enselik, gümüş üzengi ve topuz koyup sarı çizme giyerlerdi. Padişah günlük hayatta gezintiye, teftişe çıktığında veya camiye gittiğinde solak gömleği denilen ince uzun bez veya tülbentten gömlek giyen rikâb solakları padişahın önünde yürürlerdi. Ellerinde yayları ve okları çekilmiş olarak atışa hazır dururdu. Başlarında altın üsküften serpuşları ve sorguçları bulunurdu (Uzunçarşılı, 1988: 221-222).

Solaklara Şam kumaşı veya beyaz satenden mamul senede iki kat elbise verilirdi. Bu kumaşlardan yapılan cübbelerin arka etekleri dizlerden biraz aşağı inerken daha kısa olan ön etekleri ise yanlarında iki uçları beldeki ipekli, sırmalı geniş kuşağa takılırdı. Başlarına etrafı sırmalı ve ipekle işlenmiş yüksek bir üsküf takarlardı. Bu üsküfün önünde sahibinin malik olduğu servet nispetinde kıymetli taşlarla süslü bir sorguçluk veya tüylük bulunurdu (Uzunçarşılı, 1988: 224-225).

Sultan III. Ahmet'in şehzadelerinin sünnet düğünlerinin anlatıldığı ve dönemin ünlü nakkaşı Levnî tarafından bütün ayrıntılarıyla resmedilen Vehbî Sur-nâmesi'nde solakların da oldukça detaylı bir şekilde resmedildiği görülmektedir.

*Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kyilmaz84@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2117-6633.

En önde at üzerinde beyaz keçe külahlı iki Has Ahır görevlisi görülür. Onların hemen ardında çok değerli koşum takımları ve eyer örtüleriyle yedek saray atları resimlenmiştir. Atların iki yanında **süpürge sorguçlu solaklar**, süslü giyimleri ve yaldızlı başlıklarıyla peykler ve onların hemen arkasında, iki yanda, başlarında siyah **sorguçlu üsküfleriyle atlı solakbaşılar** yer almıştır. **İki yanda sıralanmış, omuzlarında yay bulunan solaklar** ve peykanlı peykler arasında işlemeli eyer örtüleri ve kıymetli koşum takımlarıyla tam donanımlı yedek atlar görülür. En geriden gelen iki atlı, başlarında mücevveze ve üstlerinde seraser kaftanlarıyla mirahur ağalardır. (Tulum 2007: 700)

Bu levhaya iki sıralı solaklar ve peyklerin arasında Sultan Ahmet'in bulunduğu ilk bölük yerleştirilmiştir. Önde, başlarında mücevveze ve üstlerinde seraser kaftanlarıyla Kapıcılar Kethüdası Mehmet Ağa ve bostancıbaşı ağa at üstünde gelmektedir.
Sultan'ın atının önündeki üç yayadan ortadaki beyaz keçe başlıklısı has ahır halifesi, onun sağındaki ve solundaki sarı külahlı ve seraser kuşaklılar ise bostancı odabaşısı ve haseki ağadır. **Dördü sağında, dördü de solunda olmak üzere Sultan'a gölge gibi yanaşmış olan sorguçlu ve kırmızı dolamalı sekiz görevli yakın korumaları olan rikab solaklarıdır** (Tulum 2007: 701)

Hâkî Süleyman-nâmesi

Osmanlı dönemi boyunca devletin teşekkülüne paralel olarak kaleme alınan menâkıb-nâme ve gazavat-nâme türündeki eserlerden sonra umumî tarihler, padişahların devirlerini anlatan Selim-nâme ve Süleymân-nâme gibi saltanat tarihleri, şehir tarihleri, sefer tarihleri, ruz-nâmeler, biyografiler, seyahat-nâmeler ve hatırat gibi pek çok türün çeşitli örneklerinin yazıldığı görülmektedir (İpşirli, 1999: 252).

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanatını (926/1520-972/1566), onun döneminde yapılan seferleri, imar faaliyetlerini, ayaklanma ve isyanlar gibi çeşitli olayları anlatan manzum veya mensur olarak yazılmış eserlere Süleymân-nâme denilmektedir. Bu eserlerin bir kısmı ilgili padişahın saltanatının başından sonuna kadar, bir kısmı da saltanatının bir belirli dönem aralıklarını ya da seferleri içeren olaylar ve savaşlardan bahseder. Birçoğunun müellifi, yazdıkları seferlerde bulunmuşlardır, dolayısıyla eserleri de ilk ağızdan yazılmış önemli kaynaklardır (Canım, 2020: 332). Süleymân-nâmeler, birçoğunun müellifinin eserlerinde anlattıkları savaşlar veya hadiselere şahit oldukları için birinci elden kaynak olarak görülebilirler. Bu eserler, birer tarihî vesika olmalarının yanında yazıldıkları dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve tarihî olaylarına da ışık tutan önemi haizdirler. Bahsettikleri tarihî olayların dışında, dönemin askerî teşkilatı, silahları, savaş teçhizatı, konaklanan menzilleri, askerî kıyafetleri, mehter takımı ve şehirler hakkında da önemli bilgiler barındırırlar (Severcan, 1999: 304).

Mesnevi nazım şekliyle kaleme alınan Hâkî Efendi'nin Süleymân-nâmesi 5303 beyitten oluşmaktadır. Eserin tek yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Kitaplığı bölümünde R. 1289 numarada kayıtlıdır. 175 yapraktan oluşan yazma nüshanın her sayfasında 17 satır mevcuttur. Nahcivan ve Erivan seferini anlatan bu eser, Kanunî'nin emriyle dönemin Niğde kadısı olan Hâkî Efendi tarafından 964/1556-1557 yılında tamamlanmıştır. Mesnevinin yazarı seferin başlangıcından sonuna kadar padişahın en yakınında (rikab-ı hümâyûn) bulunarak tüm olaylara şahit olmuş ve gözlemlerini canlı tasvirlerle kaleme almıştır (Yılmaz, 2017: 30)

Süleyman-nâme'de Solak Tasvirleri

Hâkî Efendi, eser boyunca anlatımında kullandığı çeşitli benzetme unsurlarını, solaklar için de kullanmıştır. Onların boylarının uzunluğu ve düzgünlüğü gibi fizikî özelliklerini servi, şimşâd, sanavber gibi ağaçlara, cesur ve kuvvetli oluşlarını, aslan, kaplan ve ejder gibi hayvanlara benzetmiş, kullandıkları savaş teçhizatı ile kıyafetleri ve üsküflerinin de kıymetli taşlarla bezeli oluşlarına değin ayrıntılarıyla tasvir etmiştir.

Süleymân-nâme'de solaklar için ayrı bir bölüme yer verilmiştir. Bu bölümün başlığında, yüce padişahın atına bindiğinde en yakınında olan özel muhafızlarının (rikâb-ı hümayun solakları) anlatılacağı ifade edilmektedir.

Sulṭān-ı sipihr-i bülend ve ṣāḥib-ḳırān-ı ser-bülend devlet ü iḳbāl ve saʿādet ü iclāl ile şīr-i zamāna ve semend-i devrāna süvār olduḳlarında rikāb-ı hümāyūnlarında olan ṣolaḳlar beyān ḳılındı (Yılmaz, 2017: 362).

Solakların her biri mutlu bir şekilde, cesur ve kuvvetli birer aslan ve kaplan gibi yürür. Hepsi altın sırma ve saf gümüş işli kıyafetlerle sanaveber (çam fıstığı ağacı) ve servi ağacı gibi düzgün boylarıyla salınmaktadır. Padişahın önünde altın işlemeli kılıçlarıyla ona siper olarak yürümektedirler. Ellerine kılıç alıp savaşa tutuştuklarında herkes ve her şey onlardan aman diler.

Bu mecmūʿdan biñ hizebr-i zamān
Yürür bebr ü ḳaplan gibi kām-rān

Cemīʿān müzerkeş giyüp sīm-i ḫām
Ṣanavber-meṡel serv-i bālā-ḫırām

Şehen-şāh öñince yüriyüp yayan
Olup tīġ-i zerrīn aña ḥırz-ı cān

Ele tīġ alup ṭutsa rezm-i mihān
Zemīn ü zamān ister idi emān (1354-1357)[1]

O yasemin ve sanavber misal erkek aslanlar şimşir ağacı gibi düzgün ve uzun boylu ve altın kemerlidirler. Bunların her biri seçkin ve aslan gibi salınarak ellerine kan dökücü okları ile topuzlarını alıp yürürlerse cihanı iniltiler tutardı.

Semenber ṣanavber-meṡel şīr-i ner
Sehī-ḳadd ü şimşād u zerrīn-kemer

[1] Örnek beyitlerin yanındaki sayılar Süleyman-nâme'deki beyit aralıklarını göstermektedir.

Olup her biri serv-i ḫandān-miṡāl

Ser-efrāz u şīr-i ḫırāmān-miṡāl

Alup tīr-i ḫūnīn ile gürz-i kīn

Yürise cihānı ṭutardı enīn (1358-1360)

Bellerinde altından kemerleri ve ellerinde yayları, altın işlemeli taçlarını giyip muskalarını takarlar. Taçlarına da yücelik timsali tuğlarını, bellerine kılıç, topuz ve kement takan bu askerlerin adına solak, namlarına da aslan denmektedir ve bunlar padişahın kulları olarak padişahın önünde sefer eylerler.

Kemer bilde zerrīn ü elde kemān

Giyüp tāc-ı zerrīn ṭaḳup ḥırz-ı cān

Ṭaḳup tāc-ı zerrīne tūġ-ı bülend

Biline ṭaḳup tīġ ü gürz ü kemend

Ṣolaḳlar dimişler bu şīrāna nām

Olup cümlesi pādişāha ġulām

Cemīʿān başına ḳoyup tāc-ı zer

Piyāde şeh öñince eyler sefer (1362-1365)

Solakların her biri ucu parlak ve zehirli kılıç ile yay tutan, aslan avcısı ve şöhret sahibidir. Başlarında saltanat nişanı tuğlarıyla her biri canını ve kanını feda etmeye hazırdır. Süslü, düzenli ve ipekten elbiseleriyle padişahın önünde adeta birer aslan avcısı gibidirler. Silahlarını kuşandıklarında yedi başlı birer ejder olurlar. Kıymetli taşlar ve mücevherlerle süslü kemerlerini takıp haberciler gibi hızlı olup padişahın emrinde hepsi canla başla savaş meydanının en ateşli yerinde olmak isterler.

Ṭaḳup her biri tīġ-i zehr-ābdār

Kemān-dār u şīr-efgen ü nām-dār

Olup her biri cān-feşān ḫūn-feşān

Olup tūġ-ı ḫāḳānī başda nişān

Müzeyyen müretteb libās-ı ḥarīr

Şehen-şāh öñince olup şīr-gīr

Ṭaḳup her biri şīri vü ejderi

Olup ejder-i heft-ser her biri

Muraṣṣaʿ libās ü mücevher kemer

Giyüp başına her biri tāc-ı zer

Olup peyk-i devrān gibi tīz-kām

Şehen-şāh-ı devrāna kemter-ġulām

Cemīʿi cān ile cevelān ider

Ḳamusı ṭaleb ṣadr-ı meydān ider (1366-1372)

Sonuç

Bu bildiride Osmanlı askerî teşkilatının yeniçeri ortalarından ve padişahın yakın muhafız birliği olarak adlandırılan solaklardan bahsedilmektedir. Osmanlı dönemi edebiyatında edebî bir tür olarak tanımlanan Süleyman-nâmeler, içerikleri bakımından tarihî bilgiyi aktarıyor olsalar dahi, yazarlarının edebiyat tarihinin birer mensubu olup aynı zamanda şairler ve yazarlar sınıfına mensubiyetleri, bu eserleri edebiyat dairesinin birer ürünü de yapmaktadır. Başka bir deyişle bu eserler, tarihî bilgiyi edebî bir formda sunmaktadır. Süleyman-nâme yazarlarının neredeyse tamamının saray emriyle seferde görevli olması her ne kadar iktidarın aleyhinde bir söylemde bulunamasalar da birer gözlemci sıfatıyla ilk elden kaynaklar olarak görülebilirler. Yalın tarih aktarımından ziyade sanatçı gözüyle yapılan tasvirler ve ayrıntılar vakayîlerde bulunmayan birtakım bilgilerin gün yüzüne çıkmasına imkân verir. Bu vesileyle, döneminin Niğde kadısı olan ve eserinde padişahın emriyle Nahcivan ve Erivan seferini yazmakla görevlendirilen Hâkî, Süleyman-nâme'de solaklar için ayrı bir bölüme yer vermiş ve bu muhafız bölüğünü padişahın yanındaki konumlarından fizikî özelliklerine, kahramanlıklarından giydikleri kıyafete değin tüm ayrıntılarını gözler önüne sermektedir.

Kaynakça

Canım, R. (2020*). Divan Edebiyatında Türler,* Ankara: Grafiker Yayınları.

İpşirli, M. (1999). *Osmanlı Tarih Yazıcılığı,* Osmanlı / Bilim C: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Severcan, Ş. (1999). *Süleymannameler*, Osmanlı / Bilim C: 8, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tulum, M. (2007). *Vehbî Sûrnâme*, Sultan Ahmet'in Düğün Kitabı, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları I, Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı,* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yılmaz, K.H. (2017). "Türk Edebiyatında Süleyman-Nâmeler ve Hâkî Efendi'nin Süleyman-Nâmesi", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

BÂKÎ'NİN GAZELLERİNDE SAVAŞ UNSURLARINDAN HAREKETLE SEVGİLİNİN GÜZELLİĞİ

Özlem ŞAHİN*

Giriş

Bâkî, 16. yüzyıl Osmanlı toplumunu yansıtan giyim-kuşam, eğlence hayatı, sağlık, spor, gibi hemen her konuya şiirlerinde değinen, incelikli şiirlerini çağdaşlarına göre daha sade ve halka yakın bir dille yazan usta bir şairdir.[1] Bâkî'nin şiirlerindeki başarısının arka planında sosyal hayata dair izlerin yer alıyor olması, çeşitli konularda çokça farklı tasvirler ve benzetmelerle adeta o dönemin gözümüzde canlanıyor olmasının büyük etkisi vardır. Osmanlının en güçlü zamanlarından birinde yaşamış olan Bâkî'nin, şiirlerinde sosyal hayata dair işlediği diğer bir önemli konu ise savaş olmuştur. Savaş her dönem şairinin ilgisini çeken ve farklı şekillerde kullanılan önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Savaş; devletlerin ekonomik, siyasal, sosyal bazı anlaşmazlıklar sebebiyle birbirlerine karşı ordularıyla silahlı olarak verdikleri mücadeledir. Türkçede savaş teriminin karşılığı olarak Arapçada "harb" kelimesi kullanılmaktadır. Bazen uygarlıkların silinmesine bazen yeniden ortaya çıkmasına zemin hazırlayan harpler aslında temel olarak insanoğlunun doğadaki koşullarla baş edebilmek amacıyla ortaya koyduğu bir güçtür (Pınarbaşı, 2018: 44). Doğaya egemen olan insanın bu gücünün daha sonraları toplumsal rollerini iktidar noktasında belirlemede önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

Harplerle birlikte tarih boyunca çeşitli savaş aletleri, savaş sahnesinde yerini almış ve bu savaş aletleri zamanla çeşitlenerek gelişmiş ve savaşların en önemli unsurları hâline dönüşmüştür. Silahlar sadece savaşların değil birer edebî unsur olarak şairin elinde de büyük önemi haizdir. Bu kapsamda özellikle divan şiirinde savaş kültürüne dair önemli kavramlar farklı benzetmelerle karşımıza çıkmaktadır.

Savaş meydanının en önemli tiplerinden olan âşık, dört bir yandan istila edilir ve çoğu kez hem sevgilinin hem de rakîbin adeta bombardımanı altındadır. Bu savaştan tek bir kurtuluş şansı vardır. O da sevgiliye teslim olmaktır. "Sevgilinin bir bakışı bile kâfi lütuftur. Âşık ele geçiremediği sevgilinin hayali ile yetinir. Âşık başına gelen her türlü eziyeti tevekkülle karşılamalıdır, asla isyan etmeye ve ilgi kesmeye hakkı yoktur." (Okuyucu, 2010: 210-211): *Kazâ-yı âsmânîden sakınmak sûdmend olmaz / Rızâdur çâresi 'aşkun görinmez bir belâ ancak* (BD 234)

Güzellik ülkesinin padişahı olan sevgili ise olağanüstü güzelliğiyle, silahlarını kuşanmış vurucu bir savaşçıdır. "Bu imaj sistemine göre onun gözü, bakışları, kirpikleri ve kaşları sırasıyla kılıç, hançer, ok, zülüfleri de bir kemenddir. Kaşları ayrıca okunu fırlatmaya hazır bir yaydır. Hepsi birer silâh tasavvuruna bağlı bu teşbihler ona vurucu ve kan dökücü bir portre çizer." (Akün, 1994: 416).

Bâkî'nin gazellerinde sevgilinin çeşitli uzuvlarının farklı savaş aletleriyle anlatıldığı görülmektedir. Sevgilinin saçı, kirpiği, kaşı, gözü ve ayva tüyleri savaş unsurlarına en çok benzetilen güzellik unsurları olarak karşımıza çıkar.

---

* Öğr. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Rektörlük, Türk Dili Bölümü, ozlem.sahin@yobu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2472-4623.

[1] Bu konuyla ilgili Esma Şahin'in *Bâkî'nin Divanına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı* isimli makalesine bakılabilir.

Saç

Klasik Türk şiirinde sevgilinin güzelliğinin en özel unsurlarından biri saçtır. "Edebiyatta kullanılan saç şekillerine verilen adlar şunlardır: *gîsû* 'omuza dökülen saç, uzun saç, lülelenmiş saç', *kakül* 'alna dökülen halka halka saç', *perçem* 'alna dökülen alında halkalanan saç, tepede bırakılan saç', *zülf* 'genellikle saç yüzün iki yanında şakaklara uzayan ve kulaklar önünde halkalanan saç'… (İpekten, 2012: 153).

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından olan saçın önemi, yüzün güzelliğini daha da belirgin hâle getirmesinden kaynaklanır. Tüm karalığıyla kesret olan saçlar sevgilinin vahdeti simgeleyen yüz güzelliğini daha da orta çıkaracaktır. Saçın yanı sıra kaş, kirpik, hatlar da sevgilinin güzelliğinin ortaya çıkmasını sağlayan yardımcı unsurlardır.

Sevgilinin güçlü silahlarından olan saç, Bâkî'nin gazellerinde daha çok âşıkların gönüllerini avlayan birer zincir olarak karşımıza çıkar. Bundan dolayı saçlar; gönül alan, gönlü süsleyen manalarına gelen *dil-rûbâ, dil-ara, dil-âvîz, dil-dâr* gibi kelimelerle anılır: *Dil-i sad-çâk o mûy-ı müsg-bûnun bendine kalmaz / Çeker zülf-i dil-âvîzün cefâsın sâne incinmez* (BD 199).

Bağlamak, zapt etmek özelliğinden dolayı saçlar birer kemend gibidir. Âşıklar sevgilinin gönlüne saçlar vesilesiyle bağlanır: *Bilüne yok bedel velî saçûnun / Girîhin çözsen ol miyâne değer* (BD 113).

Sevgili savaşta hileye de başvurur. Saçlarıyla âşıkların gönlünü çeşitli hilelerle ele geçirir. Bu beyitte saçlar hilekâr (kec-bâz) özelliğiyle karşımıza çıkar: *Alınmazdı gönül yâr olmayaydı / Ser-i zülfün gibi kec-bâze ger ruh* (BD 33).

Bazen sevgili, saçlarıyla sihir yapmaktan da geri durmaz. Sahir saçlar âşıkları etki altına alarak onları esir alır. *Zülfü sâhir turrası tarrâr sûh-ı sîve-kâr / Çesmi câdû gamzesi mekkâr dirsen iste sen* (BD 380).

Sevgilinin saçı o kadar karışıktır ki onun avına düşenin kurtulması neredeyse imkânsızdır. Zülfün kıvrımları, binlerce canı avlayan zincirler olarak tahayyül edilir. Sevgilinin zincir saçlarında asılı kalanlar ise tutsaklar yani âşıklardır. Eğer zülüfler karmakarışıksa bir ağ gibi âşığın gönlünü avlar. Bu minvalde saçların bazen halka bazen de kemend şeklinde karşımıza çıktığı görülür. Bu saçlar âşığı esir etmek için kullanılan güçlü silahlardandır. Tüm bu esarete rağmen âşıklar bu tutsaklıktan memnundur. Sevgilinin saçına takılı kalmamak âşığın isteyeceği en son şeydir: *Bûy-ı 'aşk ile sarıldım nâfe gibi posta / Bir kılına asmadı ol kâkül-i pür-ham beni* (BD 536).

Âşık gönlünün sevgilinin zülfü gibi "yanınca salınmak istediğini" söyler: *Zülfün gibi yanunca salınmak diler gönül/ Tîg-i cefâ vü cevr ile senden kesilmedi* (BD 486).

Sevgili kıvrım kıvrım saçlarıyla savaşlarda çoğu kez başvurulan bir yöntem olan avlamaya başvurur. Bend, zincir, kemend, kayd, dam ve ağ olarak anılan saçlar kuş veya mahkûm olarak tasvir edilen gönlü yakalayan aletlerdir. Zülüf aşağıdaki beyitte âşığın gönlünü avlayan bir avcıya teşbih edilir: *Arzû-yı dâne-i hâl-i ruhunla âkıbet/ Düsdi hayfa mürg-i dil sayyâd-ı zülfün dâmına* (BD 480).

Sevgilin saçları halka şeklinde olup adeta savaş esirlerinin ayaklarına bağ olur: *Zülfünün boynı baglu kulları çok / Geçmedük kimse kalmadı bende* (BD 443).

Saç sevgilin yüzünde bir çember gibidir ve âşık çembere atlayan bir cambazdır. Yüz üzerinde bir çemberde asılı duran âşık, sevgilinin hançer gibi bakışlarının üzerine atlar.

Cambazın halkalarla oynayarak tam on ikiden vurulması âdeta bir hedeftir: *Turrandan indi gamzene cân-bâz-ı dil yine / Çenberden atdı kendüsini hançer üstine* (BD 428).

Saçlar karalığı nedeniyle kâfirdir. Küffarın sembolü olan kapkara saçlar Müslüman âşığın gönlünü avlamak için tüm imkânını kullanır. Bu beyitte zülüf, sevgilinin eli olup gönülleri ele geçirmiş. Üstelik kâfir sevgili tüm bu yaptıklarını elinde Kur'an'la yemin ederek inkâr eder: *Gönüller aldugın inkâr ider meger zülfün / Elini mushafa urmış yemin ider zülfün* (BD 250).

Âşık, sevgilinin çengel yahut kullâb saçının ucunda asılı durmaktadır. Esir olan âşığın gönlünün, zülfün ucunda takılı olması hayali divan şiirinde çokça rastladığımız bir mazmundur: *Sürdükçe nizelerle yanundan müjen dili / Kullâblarla turra-i 'anber-feşân çeker* (BD 154).

Sevgilinin yüzüne dökülen siyah zülüfler ile ağzından çıkan kıvılcımlar adeta bir savaş sahnesini andırır. Bombardıman yapmakta olan sevgilinin ağzından çıkan kıvılcımlar ile halka halka oluşuyla duman şeklindeki zülüfler bu tablonun birer unsurudur: *Zülfün duhân-ı meş'ale-i bezm-i hüsndür / Agzun çerâg-ı lutf u melâhat şirârıdur* (BD 99)

Aşk meydanı aynı zamanda bir harp meydanıdır. Erlerin savaş verdiği bu meydanda sevgilinin defterine kaydolmak en büyük şereftir. Sevgili padişahsa âşıklar birer kul, köledir. Köleler sultanlardan lütuf beklerler. Sevgilinin saçlarıyla köleyi bağlaması o kölenin aşk defterine kaydolmasının en belirgin göstergesidir. Âşıkların sevgili ikliminde verdiği bu savaşta deftere geçmesi onlar için en büyük zaferdir: *Zülfüne bend eyle ben mecnûnı didüm dil-bere/ Didi kayd itdüm seni dîvâne geçdün deftere* (BD 481), *Bend-i zülfinden elem çekme inen ey Bâkî / Seni ağyardan ol kayd ile mümtâz eyler* (BD 126)

Sevgilinin saçı bir tuzaksa sevgilinin yüzündeki ben de dane olarak tasvir edilir. Tuzak savaşların vazgeçilmez taktiklerindendir: *Olmasan ger cihânda bir dâne / Zülfün olmazdı cân mürgına dâm* (BD 329).

Çoğu kez sevgilinin saçı âşıkları avlamak ve esir almak için birer kemend veya ağ olarak tasavvur edilse de birer kılıç vazifesi görüp sevgilinin hançer bakışlarından daha tesirli bir ölümle âşığı buluşturmaktadır: *Tursun yirinde gamze-i kattâl-i hûn-feşân / Başdan belâlu âşıkı ol perçem öldürür* (BD 133)

Sevgilinin halka saçlarına esir olan âşıklar adeta baş aşağı asılmış gibidir. Sevgilinin yan bakışı ile birer birer kelleler uçurulur: *Başlar kesilür zülf-i perîşânun ucından / Kanlar dökilür gamze-i bürrânun ucından* (BD 356).

Sevgilinin saçları yayın kirişine benzetilerek serkeş âşıkları kendisine çekmede bir savaş aleti olarak karşımıza çıkmaktadır: *Ser-i zülfiyle çeker kendüye ser-keşleri yâr/ Ne kadar saht kemân olsa urur kullâba* (BD 267)

Göz

Âşıkların, rakîblerin ve sevgilinin bir savaş meydanında olduğunu düşünürsek gözün en önemli silahı gözdür. Gamze ise yan bakıştır. Yan bakış, katil ve öldürücüdür. Gamzenin kan dökücü özelliği *cellâd, hûnî, hûnrîz, hûnhâr, kattâl, kâtil, kassâb* gibi kavramlarda vücut bulmuştur. Sevgili gamzesiyle âşığın gönlünü hedef alarak onu kendisine bağlar, hatta saçlarıyla birlikte kendine esir eder. Yan bakış ile sevgili en keskin nişanını kullanmış olur.

Sevgili siyah saçları, kara kirpikleri ve imansız tavrıyla adeta bir kâfirdir. Müslümanların kanını içmek için fırsat kollar. Siyah kirpikler ile atılan yan bakış Müslümanın kanını dökecektir: *Teşne-dildür şu kadar hûn-ı müselmân üzre / Tig-i kâfir gibi ol gamze-i bürrân ditrer* (BD 137)

Fitne, baştan çıkarıcı gözlerin uyumasıyla uyur, uyanmasıyla uyanır. Gözler fitnenin kaynağıdır: *Fitneye âgâz idelden gamze-i câdûlarun / Geh görinür gâh görinmez hilâl ebrûlarun* (BD 253). Sevgilinin gözü, kaşında mesken tutalı fitne ve âşûb bucak bucak gizlenmiştir: *Mesken tutalı ol ham-ı ebrûda çeşm-i yâr / Âşûb u fitne gizlenür oldı bucak bucak* (BD 242).

Sevgilinin gözleri ok, hançer ve kılıca teşbih edilir. Gözler bu savaş aletleri gibi kan dökücü, yaralayıcı ve öldürücüdür. Sevgilinin gamzesi âşığın kanını dökmüştür: *Turralar egnindeki müşgin girihler seyrin it / Gamzeler takındugı şemşir-i cevher-dârı gör* (BD 71)

Hançer, kılıç, ok ve kemend düşünüldüğünde, sevgili tam teçhizatlı bir asker niteliğindedir. Bu beyitte de göz bazen sağına soluna hançer takınmış bir savaşçı olarak karşımıza çıkar: *İki hançer takınmış ey / Bâkî Hasta çeşmi solında sağında* (BD 424)

Büyücülük, cadılık, hırsızlık sevgilinin özelliklerindendir. Büyüleyici güzelliğe sahip sevgili savaşta hile yapmaktan çekinmez: *Zülfî sâhir turrası tarrâr şûh-ı şîve-kâr / Çeşmi câdû gamzesi mekkâr dirsen işte sen* (BD 380)

Tıpkı bir hırsız gibi âşığın gönlünü hileyle avlar: *Geh bi-dil ü bi-hûş ider geh mest ü geh medhûş ider / Ayyâre-i gamzen gamı dârû-yı hüş-ber kendidür* (BD 95). Bazen de elleri oklu ve kemânlı yol kesicilere benzer: *Der-bend-i gamda benzedi hakkâ o gamzeler / Reh-zenlere ki elleri tir ü kemânludur* (BD 102).

Sevgili tepeden tırnağa kana bulanmış bir cellattır: *Âlûdedür hemişe dem-i zahm-ı sineden / Bilmez miyin o gamze-i hûni ne kanludur* (BD 102). Adeta onun yan bakışı ciğer kanıyla beslenir: *Hûn-ı cigerle besliyeyim tek o gamzeler / Tâ böyle ser-girân-ı mey-i nahvet olmasın* (BD 100)

Sevgili âşığın kanını dökmekte mahirdir: *Çeker göz göre gamzen tig-i bürran / Diler kim eyleye bir demde bin kan* (BD 393), *Bir ân içinde gamzen okı nice kan ider / Dil cân evinde saklayup anı nihân ider* (BD 109).

Gözler öldürücüdür. Gamze, kınından çıkmış kılıç olarak hayal edilir. Bu çok keskin kılıcın ucundan adeta kan damlar: *Başlar kesilür zülf-i perîşânun ucından / Kanlar dökilür gamze-i bürrânun ucından* (BD 356)

Sevgili çok küçük yaşta âşıkların kanını dökmeye başlamıştır. Sevgilinin ağzının süt kokması onun bebeklik çağlarına bizleri götürür. Ağzı süt kokan bu güzelin gamzelerinin kan dökmesi sevgilinin en karakteristik özelliğinin kan dökücülük olduğunu göstermesi bakımından önemlidir: *Oldı bir tıflun kemend-i zülfine cânlar esîr / Gamzesinden kan tamar agzında ammâ bûy-ı Şîr* (BD 145), *Nâzenînâ dahi sen tıfl iken Allâh bilür / Seni emzürmege ne cânlar eritdi dâye* (BD 467).

Kirpik

Divan şiirinde genellikle sevgilinin kirpiği askere benzetilir. Kirpik, elinde mızrak tutan düzenli bir ordudur ve bu yüzden çoğu beyitte mızrak veya mızrak ucunun kirpikle tasvir edildiği görülür. Kirpik, daha çok kaş ve gözle birlikte ele alınarak bunlara yardımcı unsur olarak karşımıza çıkar. Kirpik ile birlikte *mızrak, ok, temren, nâvek, nûk, tîr, şimşîr, hadeng* harp aletleri olarak devreye girer. Başlarda ok kelimesi daha çok kullanılırken yerini zamanla Arapça *sehm* ve Farsça *tîr, hadeng* kelimelerine bırakmıştır.

Kirpik umumi olarak kaş, göz ve gamzeyle birlikte anılır. Sevgilinin aşk meydanında bu dört unsur ittifak hâlindedir. Kaş, yay olarak düşünüldüğünde kirpikler birer oktur. Kirpiklerin en önemli özelliği yaralayıcı ve öldürücü olmasıdır. Kirpikler işlev yönünden asker, lesker, levend ve sipahidir. Sevgilinin ok kirpikleri aşıkların gönüllerini yaralar. Aşıkların parça

parça olan gönülleri sevgilinin zülüflerinin veya kirpiklerinin uçlarında asılıdır. (Şamil, 2009: 89)

Öldürme vasıflarından dolayı kirpikler saf saf dizilen askerlere benzetilir. *Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf / Gûyiyâ cenge turur nîze-güzâran saf saf* (BD 229).

Kirpikler aşıkların kanını döker. Bundan dolayı bazen kan dökücü ve bazen de kan saçıcı olarak vazife görürler: *Yazmada naks-ı 'izârun müje-i hûn-âlûd / Katı çok renk virüpdür kalem-i Bih-zâde* (BD 423), *Düsse gönlüm n'ola ol hançer-i hûn-efsâne / Müjen oklarınun eylükleri batdı câne* (BD 439).

Hedefe ulaşması ve yaralayıcı olması sebebiyle kirpiklerin en fazla oka benzetildiği görülür. Kirpikler, âşığı yaralayıp kanlar içinde bırakır. Âşıklar zaten sevgilinin kirpiğinin gönlünü yaralamasını arzu eder, hatta bunu büyük bir nasip olarak görür. *Nâvek,* Farsça ok anlamına gelmektedir: *Na'l kesmis farkına her biri olmıs sîne-rîs / Nâvek-i müjgânunun efgendesidür tîrler* (BD 104).

Eğri şekli ve yaralayıcı vasıflarından dolayı kirpikler kılıca yani "şemşîr"e benzetilir: *Gönül tîğ-i müjenden yüz çevürmez ey gözi âhû / O bir simsîr-i bürrâna varur sîr-i dil-âverdir* (BD 50)

Şekli ve yaralayıcı özelliğinden dolayı kirpikler kılıca yani "tiğ"e benzetilmiştir. Bu kılıç keskin ve öldürücüdür: *La'lünden itme tîğ-i müjen birle cânı men' / Mümkin degüldür ana kesilmek sarâbdan* (BD 365).

Sevgilinin ok kirpiklerinin ucundaki peykân âşığın gönlüne konarak orayı mekân eder: *Gelüp konmışken ey kaşı kemânum dilde peykânun / Gönülden geçdi âhir cân evin vardı mekân itdi* (BD 311).

Kirpik sadece ok olarak değil kılıç olarak da tasvir edilmiştir. Kan dökücü sevgili karşısında âşık sevgiliden yüz çevirmez. Bu hâlinden memnuniyet duymaktadır: *Gönül tîg-i müjenden yüz çevürmez ey gözi âhû / O bir şemşîr-i bürrâna varur şîr-i dil-âverdür* (BD 50).

Kirpikler ok, mızrak, kılıç ve iğneye benzetilir. Kirpikler mızraklı süvariler gibi gözün altında ve üstünde sıra sıra durarak gamzenin bir işaretini beklemektedir. Burada kirpikler uzun mızraklı askerlerdir: *Müje haylin dizer ol gamze-i fettân saf saf / Gûyiyâ cenge durur nîze-güzerân saf saf* (BD 229).

Kaş

Kaş rengi, eğriliği, bitişik olması (*peyveste*), çatık oluşu (*çîn*), kan dökücü, yağmacı ve merhametsiz olarak şiirde yerini bulur. Kaşın işlevini yerine getirmede göz, kirpik, yan bakış oldukça önemlidir. Kaş yay (*kemân, kavs*) hançer, kılıç (*tiğ, şemşîr*) olarak tasvir edilir (Gönel, 2010: 224).

Kaş-kemân-yay ilişkisi en çok kurulan benzetmelerdir. Yay kavisli olması, ok atması sebebiyle sevgilinin kaşı vaziyetindedir. Yay bir harp aleti olduğu için sevgili de usta bir okçudur. Yay kaşlarını geren sevgili âşığın gönlünü ok yağmurlarına tutar. Kan dökücü sevgilinin Türk'e benzetilmesi çokça karşılaşılan bir durumdur. Yiğit ve gözü pek olan sevgili aşığın gönlüne hücum eder ve gönlünü yağmalar. Yağma ve hücumu anlatmak için *Türk-tâz* kelimesi kullanılmıştır. Kaşları yay olan kirpikleri ok olan iki göz Türkmen olarak tasvir edilmiştir: *Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör / Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör* (BD 77)

Oldukça idman isteyen yay çekmek, güç ve kuvvet ister. Okun hedefe ulaşabilmesi için güçlüce yayı çekmek gerekir. Sevgilinin gamıyla güçlenen âşık, en son gücüyle sevgilin iki kaşını kendine çeker: *Ebrûlarun gamını dil-i nâ-tevân çeker / Şol pehlevâna döndi ki iki kemân çeker* (BD 154).

Ok atarken kullanılan yaylar eskiden misk veya amberle silinirdi. Sevgilinin kaşlarına süslenme amaçlı çeşitli kokular sürdüğü görülmektedir. Kokulu kaşlar ile âşığın gönlü hedef alınır: *Kim çeker yasını ey dil o kemân-ebrûnun / Kim görür ya tozını ol hat-ı 'anber-bûnun"* (BD 283).

Kaşlar bazen birer savaş aracı olarak öldürücü işlevinden dolayı hançere ve kılıca benzetilir. Âşık, hançerin cana kadar değmesini arzular. Sinesinin sevgilinin kaşlarıyla delinmesini hayırlı bir iş olarak zikreder: *Hançerün sînemi delerse eger / Şöyle bir hayr ider ki câna değer* (BD 125)

Sevgilinin âşığın canını almak için bazı uzuvların ortaklığına başvurduğu görülür. Kaş – göz ve kaş - kirpik iş birliği yaparak âşığın canına kastetmek için anlaşırlar: *Ne revâdur ki müjenle kaşun el bir ideler / Beni öldürmek içün re'y ile tedbîr ideler* (BD 177).

Sevgilinin en belirgin özelliklerinden biri de iyi bir okçu olmasıdır. Gözün okçu olduğu bir konumda kaşlar "yay", kirpikler ise "ok"tur. *Peykân* ise okun ucuna takılı olan demirdir. Hakikatte yarayı açan *peykân* (okun temreni) rengi ve kokusu itibariyle merheme benzetildiği için aynı zamanda tedavi işlevi de görür (Tarlan, 2013: 190). Ciğerin yarasız olmasındansa yaralı olması âşık tarafından arzu edilir. Âşığın göğsüne saplanan temren bir kere saplandı mı bir daha çıkmaz. Merhem görevi gören temrenin âşığın sinesinde durması onun tedavisini sağlar. Aynı zamanda ok temreni saadet yıldızına da benzetilmiştir. Açtığı yara âşığın göğsünde yıldızdır. Âşık bu nişanı göğsünde onurla taşır: *Hakkâ bu kim berât-ı hümâyûn-ı hüsnine / Ebrû-yı dil-firibi ne garrâ nişân çeker* (BD 154).

Sevgilinin en vurucu aleti gamzeleridir. Gamzeler sevgilinin hassas oklarıdır. Âşığa şöyle bir değmesi bile yeterlidir. Ancak sevgilinin kemân kaşları gönlü hedef alma noktasında gamzeden daha da dikkatlidir: *Gerçi kim ol gamzeler nâzük geçerler nâzda / Likin anlardan hilâl ebrularun dikkatlüdür* (BD 60).

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan kaş, âşığa türlü eziyetler eder. Âşığın gönlünü bir hedef tahtası gibi görmekten vazgeçmez. Âşık bu durumdan razıdır. Çünkü sevgilinin bir kaş hareketi âşık için büyük bir lütuftur. O yüzden kemân kaşlının okunu kendisine yönlendirmesini ister: *Karşu tutdum sine-i sad-çâki senden canibe / Gönder ey kaşı kemânum tiri benden canibe* (BD 440), *Kişden çok çıkardun ey kaşı ya / Ok gibi bâri atma yâbâne* (BD 471).

Âşığın gönlü sevgiliyi arzuladığı için kaş kemân gibi çekilmeden adeta üstüne atlamaktadır. O, sevgilinin kaşıyla gönlünün hallaç pamuğuna dönüşmesini arzulamaktadır: *Asdı hallâc-sıfat 'aşk u mahabbet yayın / Atılup penbe gibi dil o kemân-ebrûya* (BD 479).

Âşık, ey yay kaşlı sevgili kirpiğinin oku ile ölürsem kemiklerimden yay ve kiriş yapılsın diyerek sevgilinin kemân ve kirpiklerinden nasip almayı ne kadar arzuladığını ifade etmektedir: *Zahm-ı tîr-i müjen ile ger ölem iy kaşıyâ / Üstühânum alalar kavs-ile zihgîr ideler* (BD 177)

Sevgilinin o ince, gergin, güzel kokulu kaşları eğer âşığın gönlünü nişan alırsa bu bir mutluluk nişanıdır. Çünkü bu âşık için büyük bir nasiptir. Okun hisse manası da vardır: "Ok atanlar ok attıkları zaman ya nasib derler. Bu okun hedefe ulaşması için bir duadır." (Tarlan, 2013: 99). Yeter ki o oku çeken kaş ağyarın değil âşığın göğsünü hedef olarak seçsin: *Zahm-ı hadeng-i yâr sa'âdet nişânıdur / Sinem ideydi ol kaşı ya kâşki hedef* (BD 228)

Hat

Şekil yönünden *gubar, mur, hâr, daire* gibi benzetmelerle, koku yönünden daha çok *misk* ve *amber* olarak karşımıza çıkan hat, yüzde çıkan ayva tüyleridir. Tasavvufî manada kesreti temsil eder. Küçük olması sebebiyle toz ve çoğu kez görünmez olarak tasvir edilir: *Jengâr sandun âyinede nakş-ı hattunı / Yanlış görişdün ey yüzi gül o degüldür ol* (BD 295).

Hat; yanak, dudak, ben gibi güzellik unsurlarıyla birlikte anılır. Yazı anlamına gelen hat; ferman, âyet, mektup olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni çıkmış ayva tüyleri güzelliğin göstergesi olduğu için tazeliği ifade eden *sebz, çemen, nev, bahar* gibi kelimelerle aktarılır. Sevgilinin güzelliğini perdeleyen ayva tüyleri fitne, kir olarak güzelliği bozan bir unsur olarak da karşımıza çıkar.

Hat bazen görünmez oluşu bazen de cezbedici oluşu sebebiyle âşıklar arasında kargaşaya sebep olur. Sadece âşıklar arasında değil âşığın bizzat gönlünün çalkalanmasına da sebebiyet verdiği için hat, fitneci özelliğiyle karşımıza çıkar: *Fitneler kaynadup ey dost n'ider hâl ü hatun / Gönül almaga ruhun eyledügi âl yiter* (BD 151).

Yüz bir ülke olarak tasavvur edildiğinde, hat adeta ordu gibi o ülkeyi istila eder: *Hâl u hat milket-i Rûm üstine lesger çekti / Virdiler kâkül-i müsgînine ser-dârlığı* (BD 495).

Ayva tüyleri aşığın sevgiliye ulaşması noktasında âşığın önündeki en büyük belalardandır. Ayva tüylerinin siyah olduğunu düşündüğümüzde bu bela tam bir kara beladır: *Bir kere bûsen alımaduk hattun irmedin / Âhir müyesser oldı hele bin belâyile* (BD 465).

Hat, bu beyitte ise rengi itibariyle Habeşli bir askere benzetilmiştir: *Ruhsarûna hatt-ı anber-efsân / Âbd-i Habesidûr adı reyhân* (BD 375).

Sonuç

Harp ve onun etrafında gelişen çeşitli olaylar divan şiirinin zeminini oluşturur. Aşk meydanında sevgili – âşık - rakîb üçlüsü arasında gelişen çeşitli olaylar ve bunların etrafında gelişen tasavvurlar büyük savaş sahnelerini aratmayacak vaziyettedir. Sevgili, padişah gibi güçlü bir karakterdir. Eziyet edip, çeşitli hileler yapıp en sonunda kanını dökmek için âşığı savaşın ortasına çeker. Köle konumundaki âşık için sevgili tarafından gelecek küçük bir lütuf, onun aşk yolcuğunda daha da heveskâr olmasını sağlayacaktır. Âşık razı oluşla bu yola çıktığı için sevgili tarafından ne kadar çok yaralanır, kanı dökülürse o kadar çok zafer sururu yaşayacaktır.

Harp unsurları göz önünde bulundurulduğunda ideal sevgiliye ait güzellik unsurları adeta birer savaş aleti olarak çeşitli savaş sahnelerinde boy gösterir. Kaş, kirpik, göz, hat, saç; yay, ok, kılıç, mızrak, kılıç, hançer gibi çeşitli savaş unsurlarıyla teşbih edilmiştir. Her biri ayrı birer güçlü silah olan bu güzellik unsurları sevgilinin kan dökücü ve öldürücü silahlarıdır.

Harp aletlerinin sıkça kullanıldığı tespit edilen Bâkî'nin gazellerinde sevgili tam teçhizatlı bir savaşçı tiptir. Yeri gelir bir bakışıyla savaşı başlatan sevgili, yeri gelir kemendiyle âşıkları esir alır. Sevgili, gâh yay kaşlarıyla iyi bir kemânkeş gâh zincir saçlarıyla muazzam bir avcı gâh âşığın gönlünü hedef olarak vurup yağmalamada gözünü kan bürümüş bir kılıç ustası olarak karşımıza çıkar. Tüm bunları büyüleyici güzelliğinin çekiciliğiyle yapan sevgili karşısında kan revan içinde kalan âşığın hâlinden oldukça memnun olduğu görülür.

Şairin gazelleri, sadece güzellik unsurlarının güçlü savaş aletlerine teşbihini göstermesi açısından değil aynı zamanda en kanlı sahnelerin dahi sevgilinin tesiriyle nasıl birer aşk şölenine dönüştüğünü aktarması bakımından oldukça heyecan vericidir.

Kısaltmalar

BD → Bâkî Dîvânı

Kaynakça

Akün, Ö. F. (1994). "Divan Edebiyatı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ss. 389-427.

Bozkurt, K. (2017). "Bâkî'nin Şiirlerinde Tasavvuf, Aşkın Ezelî Boyutu ve Güzellik" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S: 54, ss. 22-36.

Çeltik, H. (2010). "Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık", *Turkish Studies*, S. 5/3, ss. 135-145.

Gönel, H. (2010). "15. ve 16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

İpekten, H. (2012). *Fuzûlî (Hayatı-Sanatı-Eserleri-Bazı Şiirlerinin Açıklamaları)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Kurnaz, C. (2012). *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.

Küçük, S. (2011). *Bâkî Dîvânı*, Ankara: TDK Yayınları.

Levend, A. S. (1984). *Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

Okuyucu, C. (2010). *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Özcan, E. (1993). "Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.

Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Pınarbaşı, M. (2018). "Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanında Geçen Savaş Unsurları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Gaziantep.

Şahin, Esma. (2013). "Bâkî'nin Divanına Göre 16. Yüzyıl Osmanlı Toplum Hayatı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S: 2, ss. 285-309.

Şamil, K. Ş. (2009). "Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç, Kaş, Kirpik, Hat", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kırıkkale.

Tarlan, A. N. (2013). *Fuzûlî Divan Şerhi. Ankara: Akçağ Yayınları.*

GÜZELLEME VE SOMUTLAMA BAĞLAMINDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNİN SAVAŞ FELSEFESİNİ OKUMAK

Burak KOÇ*

Giriş

Edebî eser çağının bir şahidi ve yazıldığı dönemin bugüne taşıyıcısıdır. Eserlerin yazıldığı dönemde yaşananlar, aynı zamanda eserin yazılmasını tetikleyen birer kod durumundadır. Ancak bu kodların açığa çıkması, şiir diline dair bilgi sahibi olmaktan geçmektedir. Şiirde edebî bir dil özelliği taşıyan mecazlı dil dolayısıyla kimi zaman şiirin ardındaki hayatı, mesajı vb. unsuru yakalamak kolay olmayabilir. Deleuze; bu edebî dilin, dil içinde yeni bir dil açmak, adeta yabancı bir dil icat ederek edebiyatın ardında gizleneni görmek veya duymak için dilde delikler açmak olduğunu söyler (Kahramanoğlu, 2020: 50).

Mecazlı dil yapısını bünyesinde barındıran eserden bütün bir cemiyeti görememememizin sebebiyse sanat yapıtının kendisi ile bir anlam ilgisi içine girebilecek bir süjeye gereksinim duymasından kaynaklanmaktadır (Tunalı, 2018: 154). Sanat yapıtlarına bilhassa şiire nüfuz etmek, şiirle anlam ilgisine girmek ve şiirin söz katmanlarının ardındaki girift yapıyı ortaya çıkarmak, belirli bir şiir disiplinine ve okuma hassasiyetine sahip olmayı gerektirmektedir. Bunun yanı sıra şiirin gerçeklik boyutu ise şiir disiplini gereği sürekli olarak karşımıza çıkan bir başka husustur. Bu hususta şunu da unutmamak lazım ki mecaz, hakikate götüren köprü[1] olarak bilinmektedir.

Bir medeniyetin edebiyattaki izinin göstergelerinden biri olma özelliğini taşıyan klasik Türk edebiyatı, Osmanlı Devleti'nin dayanmış olduğu Türk İslam medeniyetinin bir aynası olarak karşımıza çıkmaktadır ve klasik Türk şiirinde de savaşa ve silaha dair terimlere, bazen gerçek bazen de mecâzî manalarıyla sıklıkla rastlanır. Klasik Türk şiirinin mazmun sistemi içerisinde değerlendirebileceğimiz bu kullanımlar, klasik Türk şiirinin simgeci yaklaşımı öne çıkaran tarafına vurgu yapmaktadır. Bununla beraber klasik Türk şiirinin, Tanpınar'ın öne sürdüğü saray istiaresinin yanı sıra adeta savaş istiaresi olarak belirleyebileceğimiz bir merkezden gelişmiş olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Klasik Türk şiirinin sevgilisi tam olarak savaşın merkezinde yer almaktadır ve Tanpınar'ın saray istiaresi yaklaşımını savaş istiaresi bağlamında göz önünde bulunduracak olursak, şairlerin savaşı güzelleme düşüncesi etrafında yansıtması oldukça manidardır. Ahmet Hamdi Tanpınar, klasik Türk şiirini açıklarken saray istiaresinden hareket etmektedir ve bunun için de saray kelimesiyle ilgili olarak, sarayın feyzin ve aydınlığın kaynağı muhteşem bir merkeze, hükümdara, onun cazibe ve iradesine bağlı olduğunu dile getirir. Her şeyin onun etrafında döndüğünü, ona doğru koştuğunu, ona yakınlığı nispetinde feyizli, mesut olduğunu, bütün mefhumların ve vücudumuzun kendisinin bu bağlamda saray olduğuna işaret eder. Hepsinin hükümdarı vardır, bütün Orta Çağ ve Rönesans edebiyatlarında, hayal sistemlerinde görülen bu saltanatların bir kısmının her kültürde aynılığını ve aşktan hareketle sevgilinin de hükümdara benzediğini, kalp âleminin hükümdarı rolünde olduğunu ifade eder. Sevgilinin bütün davranışları Tanpınar'a göre hükümdarın davranışlarıdır; sevmez, sevilmeyi kabul eder, hatta hükümdar gibi ihsanları vardır, bilhassa konumuzla ilgili olmak üzere cevreder, işkence eder, öldürür. Filhakika sevgili kaşı, gözü, kirpiği, yan bakışı ile de hükümdar gibi silahlıdır (Tanpınar, 2015: 27-29). Tanpınar'ın bu tahlilinde sevgilinin sevmemesi, sevilmeyi kabul etmesi, cevretmesi, bir hükümdar özelliği göstermesi, sevgilinin savaş unsurlarıyla eşdeğer olan güzellik unsurları dolayısıyla vücuduna ve silahlı oluşuna dikkat çekmesi önemlidir.

---

* Öğr. Gör., Millî Savunma Üniversitesi Hava Harp Okulu, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölümü, bkoc@hho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1600-704X.

[1] El-Mecâzü kantaratü'l- hakîka(ti): Mecaz hakikate götüren köprüdür.

Sevgili kelimesinin edebî metinlerde gösteren olarak savaşçı anlamında ve güzellemeye bağlı gelişen savaş felsefesi noktasında "Türk" kelimesiyle ifade edilmesi oldukça önemlidir. Bu hususta klasik Türk edebiyatındaki teşbihler, mazmunlar devletin dayandığı dünya görüşünden ve onun belirtmiş olduğu ileri askerî güçten de unsurlar taşır ve sevgilinin bakışının bir oka ya da kılıca benzetilmesi yahut saçlarının halata, darağacına benzetilmesi anlamsız değildir. Yani, cihangir bir devletin belirtmiş olduğu o şaşaalı unsurların hepsi, edebiyatta kendi dili ve estetiği içerisinde tezahür etmiştir (SS, 1984: 10). Sevgilinin çeşitli uzuvları ise bir güzelleme unsuru olarak savaş aletlerini andırmaktadır. Hatta bu sevgili cevr oku atar, cana kasteder kimi zaman da zulüm ve eziyette aşırı davranarak sınırları zorlar. Sevgilinin en belirgin vasıflarından olan yaralayıcılık o dönemin sosyal hayatının bir parçası olan ok, yay, kılıç, hançer, mızrak ve top vb. bazı savaş araç gereçleriyle ifade edilir (Erdoğan, 2013). Onun gözü, bakışları, kirpikleri ve kaşları sırasıyla kılıç, hançer, ok, zülüfleri de bir kemenddir. Ayrıca kaşlar okunu fırlatmaya hazır bir yaydır. Hepsi birer silah tasavvuruna bağlı bu teşbihler ona vurucu ve kan dökücü bir portre çizer (Akün, 2013: 136). Bahsettiğimiz üzere "sevgili" kelimesi aynı zamanda sözlüklerde "Türk"[2] kelimesiyle de karşılanmaktadır. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te kelimenin tanımı şöyle yapılıyor: "… (Sevgili için kullanıldığında cevri, eziyeti çok olmasından kinâye). Güzel, dilber, civan." (Ayverdi, 2006: 3216) *Ötüken Türkçe Sözlük'*te de benzer olarak kelimenin anlamı, "… Genç ve güzel kimse. Güzel; civan. (Teninin beyazlığı ve âşığa karşı acımasızlığı ile canlandırılan) güzel …" (Çağbayır, 2007: 4946) olarak aktarılıyor. Kelimenin bu anlamda kullanımından hareketle "Türk" ve "sevgili" kelimelerinin metinde birlikte yer almasının ve her iki anlama çağrışım yapmasının oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Türk kelimesinin sevgiliye isim olması Türklerin savaşçı kimliği ve sosyokültürel şartlarıyla doğrudan ilgilidir. Örnek beyitlerde de bu ilgiye şahit olmak mümkündür.

Savaşçı Türk Sevgili

XV. yüzyılın hem önemli şairlerinden birisi olan hem de devlet erkânı arasında gördüğümüz Ahmed Paşa, Türk, göz ve ok arasında bağlantı kurarak sevgiliyi şöyle anlatıyor:

Türk-i çeşmin tîr-keşinden cânı kim kurtara kim

Ne kadar kim gözlerem tîr-i kazâ eksik degil (Paşa, 1992: 204)

XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî; kan dökücü özelliğe sahip göz, kirpik ve kaştan, oku ve yayı elinde olan iki sevgiliden bahsetmektedir:

Hûnî göz ile ol müje vü ebruvânı gör

Tîr ü kemân elinde iki Türkmânı gör (Bâkî, 1994: 147)

XVI. yüzyılın bir diğer şairi Tâcîzâde Cafer Çelebi'de ise Türk kullanımını sevgili, güzel anlamında şöyle görürüz:

Türk-i tîr-endâzı kim cân ile dil sayyâdıdur

Uykuya varmış kemîn-gehde kemânın yasdanur (Çelebi, 1983: 230)

Cinânî'nin beytindeki Türk kullanımı ise bize hem doğrudan savaşçı bir Türk'ü hem de sevgili anlamında kullanılan Türk'ü vermektedir:

Gönül ol Türk hışmından hazer kıl

Husûsâ mest ü yalın hançeri var (Pala, 2016: 463)

[2] Türk ve sevgili kelimelerinin ilişkisi için bkz. Şadi Aydın, Türk: Klasik Fars Şiirinde Sevgili, Ankara, İskenderiye Kitaplığı, 2012.

Savaşın İki Meclisi: Bezm ve Rezm

Savaş düşüncesini anlamak adına klasik Türk şiirinin gelişmesinde etkili olan "Bezm" ve "Rezm" meclisine de değinmek gereklidir. Eğlence meclisi bezm meclisi olarak varlık bulurken; rezm meclisi ise savaş, cenk meclisidir. Aslında bu her iki meclis birbirini destekler mahiyettedir. Nitekim ana hatlarıyla eğlence meclisi anlamına gelen bezmin temelleri sevgiliye, sevgilinin değinmiş olduğumuz güzellik unsurlarına dayanmaktadır. Rezm meclisi yani savaş meclisinin temellerinde ise yine sevgili düşüncesi ve sevgiliye bağlı olarak gelişen, sevgilinin temsil ettiği her bir unsuru savaşa işaret eden güzelliğe dair gösterenler vardır. Zaman zaman devlet adamlarıyla bizzat harbe iştirak eden klasik Türk edebiyatı şairleri, dizelerinde eğlence meclisinden olduğu kadar savaştan ve onunla ilgili âdetlerden de söz ederler. Zaten ordu millet bir toplumun şiirini ve şairlerini askerlikten uzak görmek yanlış olur. Nitekim doğrudan doğruya savaşı konu alan gazavatnâmeler, fetihnâmeler bir yana, farklı konularda yazılmış manzumelerin içinde bile askerî adetlerle karşılaşmak mümkün görünmektedir. (Öztoprak, 2000: 167-168)

Güzelleme ve Somutlama Bağlamında Türk'ün Savaş Felsefesi

Jacques Derrida; metnin bitmiş bir yazınsal bütün, bir kitapta kapanmış bir içerikten öte bir farklılıklar ağı olduğunu, sürekli olarak kendisinden başka bir şeye göndermede bulunan izlerin üretimi olması yönüyle şimdiye kadar ona atfedilen bütün sınırları aştığını ifade eder. Derrida'nın söylediği üzere metin aslında sonu olmayan, her yeni bir gözle yeniden, baştanbaşa okunan bir içeriktir. Bu içerikse kendinden başka 'şey'lere göndermede bulunan izlerin de yeniden okunması, üretilmesidir (Kahramanoğlu, 2020: 64). Derrida'nın yaklaşımından hareketle söylemek mümkün ki bu izler klasik Türk şiiri için bizatihi gösterenlerin kendisidir. Gösterenler işaret ettikleri izlerle güzelleme ve somutlama merkezli olarak bize klasik Türk şiirinin savaş felsefesini vermektedir. Yahya Kemal Beyatlı; bizim felsefemiz şiirimizdir, demektedir. Savaşla ilgili estetik güzelleme savaş felsefesinin göstereni, izidir. Bir Türk savaş felsefesinden bahsedeceksek bunun bir ayağı da muhakkak klasik Türk şiiri, edebiyatı olmalıdır (Alpyağıl, 2010: 28).

Şiirin varlığı başlı başına çoğu kez savaşın, var oluşun bir parçası olarak yorumlanmakta ve muhtevası da bu perspektifte oluşturulmaktadır. Ahmed Refik, *Harp Mecmuası* dergisindeki "Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz" isimli yazıda savaş ve klasik Türk şiiri ile ilgili şunları söylemektedir: "Osmanlı harsı en ziyade harp üzerine müessesdir. Târihimiz tetkîk edilecek olursa, pâdişâhlarımızın ve millet efrâdının medeniyet şubelerinin kâffesinden ziyâde harp ve askerlik gâyesine ehemmiyet verdikleri ve bu gâyenin istihsâli için çalıştıkları görülür. Hiçbir devir yoktur ki, o devrin şairleri en âşıkâne şiirleri arasında bile, harbi terennüm etmesin. Hiçbir kasîdegûmuz yoktur ki pâdişâhın veya sadrâzamın icrâatını tebcîl ve tekrîm için kasîde per-dâz olduğu sırada her türlü evsâfından evvel, methettiği zâtın askerliğini, feth u zaferini satvet-i şemşîrini, cihângirliğini kâffe-i fezâ'iline müreccehan tasvîr ve takdîr eylemesin." (Refik, 1335: 327).

Şiirin hem İslamiyet'te hem de Türklerde üstlendiği sorumluluk, çok büyük bir önem arz etmektedir. Türklerin İslamiyet'i benimsemesiyle beraber ise şiir bakımından gelinen nokta çok daha önemli bir yerde durmaktadır ve şiir de güçlenerek edebiyat sahasındaki varlığını pekiştirir. Şiir bir iç kale sanatı olarak önemlidir çünkü dil, vasıta olarak değil malzeme olarak kullanıldığı zaman milletin iç kalesidir. Böyle alınınca, bir milletinin insanının, tarihinin, kültürünün ta kendisi köpüğü, çiçeği ve tacıdır. Şiirle yapılan sanat, bir iç kale sanatı olur. Zaferlerini yavaş yavaş oradan yapar. Şairin Roma'sı kartallarını zamanla surlarının dışına çıkarır (Tanpınar, 2015: 42). Tanpınar'ın dile getirdiği "…Unutmamalı ki her devrin beşer telakkisi kendine göredir. Mutlak bir insan tasavvur edemeyeceğimiz gibi onun her zaman ve mekân için mutlak bir ifadesini isteyemeyiz. Eski şairlerimiz güzel olmak haysiyetiyle beşerî

olan eserler vücuda getirdiler… Bize düşen şey, umumi mülahazaları bir tarafa bırakıp altı asır süren bu asil mahsullerinden alabileceğimizi almaktır." (Tanpınar, 2015: 184) cümlesinde estetik güzelleme düşüncesinin temellerini *güzel olmak haysiyeti* vurgusunda görürüz. Öylesine bir güzelliktir ki döneminin beşeriyeti dahi bu güzellikle içkindir. Ve tabi bu güzelleme düşüncesi, klasik Türk şiiri üzerinde değerlendirecek olduğumuz savaş felsefesinde de kendisini gösterenlere bağlı bir şekilde 'görünür' kılacaktır. Bu görünürlük şairler tarafından güzelleme ve güzellemeye benzer olarak somutlama etrafında, duyulduğu anda olumsuz çağrışım oluşturabilecek savaş, ölüm, yara, saldırı vb. gibi kelimeleri kullanmaksızın ifade edilmektedir.

Somutlama ve güzelleme hususunda *Divan*'ında orijinal beyitlere yer veren XVII. yüzyıl şairlerinden Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Divan*'ındaki bir beyitte savaşı bozulmuş olan âlemin tabiatını kurtuluş ve selamete erdiren tabi bir şifa şerbeti olarak görmektedir:

Mizâc-ı 'âlemi tashîh ider bozulmuş iken

Şifâ-yı mahzdur ol şerbet-i salâh ü sedâd (Sâbit, 1991: 181)

Savaş felsefesiyle ilgili olarak değerlendirebileceğimiz beyitte Sâbit, ordunun savaşa gitmesinin arkasındaki motivasyona işaret etmektedir. Gaddar olan düşmanla savaşılacak olmasının hayali; gönlü gamla dolu olsa da askerin gönlündeki gamı, kederi gidermektedir:

Hayâli gönline girdükde hasm-ı gaddârun

Ne rütbe pür-gâm ise eyler inşirâh-ı fu'âd (Sâbit, 1991: 181)

Gaddar düşmanın hayali gönlüne girince, gönlü ne kadar gam dolu olsa da açılır.

Bosnalı Alaaddin Sâbit; düşman devletin, ordusunun savaş karşısında yaşadığı durumun sancısının vebadan beter bir çıban olduğunu söyleyerek düşmanın barışa can atarcasına bir istek duymasına şaşılmaması gerektiğini ifade etmekte ve somutlama olarak da savaşı bir çıban, çıban sancısı olarak dile getirmektedir:

Cân virüp sulha tehâlük itse de ma'zûrdur

Bir çıban var sancısı tâ'ûndan bed-ter gibi (Sâbit, 1991: 298)

Bosnalı Alaaddin Sâbit, Osmanlı ordusunun elindeki kılıçla kafirlerin başının ücretsiz tıraş edilmesi düşüncesine dikkat çektiği beyitte göreceğimiz üzere, savaş felsefesini kötü olanın ortadan kaldırılması ve bu noktada çıbanın yok edilmesini barışa bağlı olarak aslında bir şifa, temizlik düşüncesi etrafında açıklamaktadır.

Sâbit; savaşa düşman cephesinin dışında Osmanlı cephesinden baktığında ise savaş, güzelleme noktasında düşmanda olduğu gibi "kötü, pis, kirli" olanı güzelleştirme bağlamında değil zaten güzel kabul edileni, şiir dilinin estetiği içerisinde güzellemeye dayalı olarak yansıtır. Buna göre Türk için yardım ve zafer yol göstericiyken; fetih de bir arkadaştır:

Cihân-endîşe sadrâ ser-bülend-i âsümân kadrâ

Beşâretlerle nusret reh-nümûndur feth hem-pâdur (Sâbit, 1991: 238-239)

Sâbir Pârsâ; ordunun Rusya'ya yönelmek üzere güzelleştiğini, düzene girdiğini ifade etmektedir:

Eyleyüp Moskov'uñ diyârına 'azm

Ceyş-i İslâm'a virdi tezyîni (Pârsâ, 2005: 37)

Bu beytin içeriğine uygun olarak "tezyin" kelimesinden düzenleme, donatma, süsleme manasını anlamamız gerekmektedir. Bütün İslâm sanatlarında olan titizlik ve düzen barındıran

tezyini durumun, sadrazam tarafından askere düzen vermek ve her şeyi yerli yerine yerleştirmek suretiyle orduya uygulanmasına bağlı olarak beyit doğrudan güzellemeye, Tanpınar'ın bahsettiği güzelleme estetiğine, güzel olmak haysiyetine işaret etmektedir.

Nâbî, şu beytinde somutlamayı farklı bir boyutuyla aktarmaktadır. Askeri, orduyu dalga köpüğüyle somutlayarak aynı zamanda tarihi bir bilgi de vermektedir:

Bahr-ı gayret itdi leşker-i enbûh ile ta'yîn

Vezîr'i a'zamın mânende-i emvâc-ı kef-der-kef (Nâbî, 1997: 354)

Nâbî, dalganın köpüğü ile Prut Savaşı'na katılan asker grubunu kalabalık noktasında ilişkilendirmektedir. Farklı kaynaklarda çeşitli rakamlar geçmekle beraber Prut Savaşı'ndaki asker sayısını takriben 120.000 olarak söylemek mümkündür. Elbette bu sayının tamamını askerler oluşturmamaktadır:

> "(…) Prut seferine iştirak eden Türk askerinin mikdarı azami 120 bin kişiden ibaret olup, bunun da bir kısmı İskaçı köprüsünü muhafazaya memurdu; bir kısmının da Bender'e ve İbrail'e gönderildiğini, sonra Azak muhasarasına da kalabalık bir kuvvetin sevk edildiğini hatırlarsak, Falcı (Huş) geçidinde toplanan türk (Türk) ordusunun 100 binden fazla olmadığına muhakkak nazarı ile bakmalıyız. Yeniçerilerin 20.000, Cebecilerin 10.000 ve Topçuların da 7.000 kişiden ibaret olması sipahî, zaim ve timarlardan ibaret atlı kuvvetlerin de 40 - 50 binden fazla olmaması lâzım gelir. Osmanlı ordusundaki kalabalık ise, ordu ile beraber gelen pek çok esnaf, san'at erbabı ve vezirler, paşalar, devlet erkânı, ağalar vb. hizmetkârları gibi, askerlikle hiçbir ilgisi olmayanların da iştirakiyle meydana gelmişti." (Kurat, 1951: 428)

Sâbit, bu beytinde de temizlik düşüncesine dayalı olarak savaş felsefesinden bahsetmektedir. Beyitte cihad yollarının tamamıyla süpürüldüğüne, arındırıldığına ve bununla beraber feyiz bulutlarıyla da cihad yollarının temizliğinin tamamlandığına, bu yolu "su"lamak suretiyle hayatı devam ettirme yönünde adım atıldığına Sâbit'in işaret ettiğini söyleyebiliriz:

Süpürdi yolların deşt-i cihâdun reşha-pâş oldı

Nesîm-i feth farrâş ü sehâb-ı feyz sakkâdur (Sâbit, 1991: 238)

Cihad çölünün yollarını baştan aşağı süpürüp suladı. Fetih rüzgârı onun süpürgesi, feyiz bulutları da su dağıtıcısı oldu.

Bosnalı Alaaddin Sâbit; gökyüzünde görünenin şafak olmadığını feleğin kılıcı anmasıyla beraber etekleri tutuştuğu, paniklediği için o kızıllığın olduğunu hüsn-i tatil sanatıyla ilişkilendirerek güzelleme bağlamında söylemektedir:

Şafak degül görinen bîm-i tîg-i kahrında

Etekleri tutuşur çarhun itse nâmını yâd (Sâbit, 1991: 182)

Sâbit'in şu beyitte hem Firavun'dan bahsetmesi hem de aynı anda yed-i beyzâya temas etmesi bizi telmih yoluyla Hz. Musa mucizesine götürmektedir. Yed-i beyzâ, Hz. Musa'nın elini koynuna sokup daha sonra beyaz renkli çıkarması olarak bilinen mucizesidir (Levend, 2015: 142). Kılıcın beyaz olmasından hareketle Sâbit, kılıcı yed-i beyzâ mucizesiyle eşdeğer tutarak yed-i beyzâ olarak hem güzellemekte hem de somutlamaktadır. Aynı zamanda bir peygamber mucizesine işaret etmek suretiyle kılıcı kutsamakta, gösterdiği mucizeler dolayısıyla yüceleştirmektedir:

Çıkar şemşîri görsün mu'cizâtı Nemçe Çâsârı

Yed-i beyzâ-yı tîg arz idecek Fir'avn-i 'uzmâdur (Sâbit, 1991: 239)

Sen kılıcını çıkar da bir Firavun'a benzeyen Nemçe Kıralı, kılıcın yed-i beyzâsı ile çıkacak mucizeleri görsün.

Bosnalı Alaaddin Sâbit, döneminde kullandığı dille, benzetmeleriyle dikkat çeken bir şairdir. Osmanlı ordusunun aslında savaşmadığını, kılıç adlı bir tıbbi alet kullandığını belirterek ölümü güzelleme düşüncesi etrafında ifade etmektedir. Şaire göre kılıç ve buna bağlı olarak savaş; düşmanın pis kanını dünyadan kaldıran, akıtan bir hacamatçıdır:

Hakîm- i hâzik-i tigün 'urûk-ı düşmenden

Dimâ'-ı fâsid akıtdı çü nişter-i fassâd (Sâbit, 1991: 181)

Sâbit'in yazdığı güzelleme ve somutlama düşüncesine örnek olması noktasında önemli olan beyitte şair, bugün de sağlık hizmetlerinde ve bilhassa dikiş gibi temel cerrahi işlemlerde kullanılan sütureyle kılıcı benzer tutarak Osmanlı ordusunun aslında savaşmadığını, kılıç adlı bir tıbbi aletle vakıf hizmeti sunmak suretiyle kâfirlerin başını ücretsiz tıraş ettiğini söyleyerek ölümü güzelleme düşüncesi etrafında ifade etmektedir:

Tîg dirler bir sütüreyle sıgandı hidmete

Kâfiri hasbî tırâş itdi vakf-berber gibi (Sâbit, 1991: 297)

Sâbit'in bu beytinden hareketle Türk devletinin savaş felsefesini ana hatlarıyla temizlik, kötü olanı ortadan kaldırma düşüncesi etrafında açıklayabiliriz.

Sâbit; bir başka beytinde de bağrı yanık düşman askerinin, gazilerin tertemiz bir saf sudan yapılan elindeki hançerin üstünde susuzluğunu gidermek üzerine soluyarak can vermesine şaşılmaması gerektiğini; çünkü o hançerin, kılıcın vb. savaş aletinin öldürmek yerine gittiği bölgeye hayat, adalet, güven, huzur getirdiğini, savaş ve güzelleme ilişkisi bağlamında söylemekte ve aynı zamanda hançer, kılıç gibi savaş aletlerinin su verilerek yapılmasına telmihte bulunmaktadır:

N'ola dil-teşne düşmen soluyup cân virse üstinde

Kef-i destinde hançer bir içim âb-ı musaffâdur (Sâbit, 1991: 238)

Edirneli Kâmî, kan saçan kılıcın düşman ordusuna isabet etmesi neticesinde düşman askerinin yaralanması veya ölmesine bağlı olarak kanın renginden hareketle güzelleme bağlamında kılıcı bir erguvan dalına benzetmektedir ve bir önceki beyitte ifade ettiğimiz üzere Türk askerinin tuttuğu kılıcın öldürmek yerine gittiği bölgeye hayat, adalet, güven, huzur getirdiğini, bu düşünce sayesinde o karga gibi olan düşmanın, savaşta zorlanması neticesinde bu kılıcın üzerine konmaya geldiğini dile getirmektedir:

Konardı cân-ı 'adû tîg-ı hûn-feşân üzre

O zâglar gibi kim şâh-ı ergavâna gelür (Yazıcı, 1998: 16)

Bosnalı Alaaddin Sâbit, *Divan*'ında gazilerin kılıcının ışığı karşısında gözü kamaşan düşmanın gece körlüğü, halk arasındaki ismiyle tavukkarası hastalığına yakalanmak suretiyle tavuk gibi baş üstü olduğunu güzellemeye başvurarak söylemektedir:

Ser-nigûn oldı şu'â'ından misal-ı mâkiyân

Hiyre itdi dîdesin tîg-i guzâtun pertevi (Sâbit, 1991: 333)

Bosnalı Alaaddin Sâbit, bir savaş aleti olarak kılıcı güzelleme estetiği noktasında gökyüzünde asılı diyerek yüceltmekte ve sonrasında kılıcı şekli benzerliğinden de hareketle yıldırımla irtibatlandırmaktadır ancak yıldırımın kılıçla karıştırılmaması gerektiğini, o kıvılcımların askerin kılıcından çıktığını söylemektedir. Sâbit'in burada başvurduğu güzellemenin temeli savaş anında iki rakip kılıcın birbirine vurmasıyla çıkan kıvılcıma işaret etmektedir -Yıldırımın oluşması da negatif yüklü bulutların pozitif olan yerle iletken bir kanal

oluşturması neticesindedir. Ve aynı zamanda yıldırımın renk olarak da kılıçla olan benzerliğine, her ikisinin de parlamasına dikkat çekmektedir:

Asıldı küngure-i âsümâna şemşîrün

Anun kılâgısıdur sanma berk-i sâ'ika-zâd (Sâbit, 1991: 180)

Sâbit askerin elindeki parlak, ateş yağdıran ve çok hızlı kan döken kılıcı; düşmanın başına inen adeta düşen bir yıldırıma benzetmektedir:

İner fark-ı ser-i a'dâ-yı dîne sâ'ika-âsâ

Fürûzân tîg-i âteş-bârı kim berk-i şerer- zâdur (Sâbit, 1991: 238)

Sâbit, kılıç yerine hançeri kullanmaktadır ve bir üstteki beyte benzer olarak hançerin zafer kazanma yolunda kıvılcım yağdırdığını, mücevher bir ayna olduğunu dile getirerek hançeri güzelleme estetiği bağlamında ifade etmektedir:

Mücevher âyinedür hançer-i şerer- bârun

Cemâl-i feth ü zafer gösterür çü nakş-ı murâd (Sâbit, 1991: 181)

Bosnalı Alaaddin Sâbit, Osmanlı ordusunu düşman sinesine giren bir hançere benzetmek suretiyle somutlama yapmaktadır. Ordu, asker gibi genel bir isimlendirmeye başvurmaksızın hançer kullanımıyla orduyu somutlamaktadır:

'Urûk-ı düşmen-i bî-dîne şöyle girdün kim

Derûn-ı sîne-i a'dâya hançer-ı pûlâd (Sâbit, 1991: 180)

Düşmanın sinesinin derinlerine giren bir hançer gibi, kâfir düşman bölüğüne girdin.

Sâbit; şu beytinde Osmanlı ordusunun, elindeki orağa benzeyen kılıçla düşmanı demet demet ederek bir yere, savaş meydanına yığdığını ve hasat zamanının geldiğini söylemekte, kılıcı da bir orağa benzetmektedir:

Demed demed idüp a'dâyı dâs-ı şemşîri

'Acep ki düşdi şitâ faslına zamân-ı hasâd (Sâbit, 1991: 182-183)

Bosnalı Alaaddin Sâbit, üstteki beyte benzer olarak savaş meydanını bozuk karpuzların olduğu bir karpuz tarlasına, kanın kırmızı renkli akmasından hareketle düşmanın kesilmiş kafasını karpuza hatta henüz olgunlaşmamış, karpuz tadı olmayan ve halk arasında "kabak" olarak bilinen meyveye benzetmektedir. Sâbit, başı kesilen düşman ordusunun başının kabak gibi yuvarlandığını ve savaş meydanının bozulmuş karpuz tarlasına döndüğünü söylemektedir. Şairin güzellemeyle ilgili olarak karpuz kelimesine başvurması, içi kırmızı olan karpuzun kesildiğinde, düştüğünde suyunun kırmızı renkli akmasıyla ilgilidir. Bununla beraber kanın renginin de kırmızı olması tam manasıyla güzellemeyi ve somutlamayı karşılayacak şekilde karpuzun şair tarafından niçin seçildiğini açıklamaktadır:

Büride kelleler oldı kabak gibi galtân

Bozulmuş 'arsa-ı bûstâna döndi sahn-ı cihâd (Sâbit, 1991: 183)

Sâbit atı hızlı olması dolayısıyla rüzgâra benzetirken; atıyla hızla gelen ordu karşısında düşman ordusunu da servinin sallanması ve düşman ordusunun korkudan titremesi bakımından serviyle ilişkilendirerek somutlamaya başvurmaktadır:

Sür'at- esb-i sabâ- reftârın iş'âr eylese

Ditreşürler sadme-i sarsar yemiş 'ar'ar gibi (Sâbit, 1991: 296)

Rüzgâr gibi giden atını ortaya çıkarsa şiddetli kasırganın çarptığı servi gibi (korkudan) titreşirler.

Nâbî; azap eserleri gibi ateşli aletlerle, düşmanın sınıra üç kere yüz bin kâfir asker ile saldırdığından, saldırma teşebbüsünde bulunduğundan bahsetmektedir:

İtdi serhadde hücûm üç kerre yüz bin hûk ile

Âteşîn âlât ile mânend-i âsâr-ı 'azâb (Nâbî, 1997: 356)

Nâbî beyitte "hûk" kelimesine yer vermiştir. Hûk kelimesi Kubbealtı Lugatı'nda, (Ayverdi, 2005: 1313) Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta (Devellioğlu, 2007: 379) ve Ötüken Türkçe Sözlük'te (Çağbayır, 2007: 2002) "domuz" anlamında kullanılmaktadır. Ancak burada şair, kelimeyi kâfir olan düşman askerinin sıfatı olarak kullanmaktadır. Beyitte anlam bağlamında "hûk"u domuz kabul ederek değerlendirecek olursak eğer, üç defa yüz bin domuz ile Rusların sınıra saldırması dönem şartlarında pek mümkün görünmemektedir. Nitekim böyle bir bilgiye de rastlamadık. Şu durumda şairin düşman askerini domuz olarak nitelendirmesinin sebebi olarak İslamiyet'te domuzun pis bir hayvan olarak görülmesi, domuz yemenin haram olması ve bu sebeple sevilmemesinden ötürü Nâbî'nin düşman askerini, Müslüman olmadığı için domuz olarak vasıflandırdığı söylenebilir.

Bosnalı Alaaddin Sâbit'in şu beytinde sadece savaş güzellemesi değil diğer beyitlere göre dönemi yansıtması noktasında daha açık bir şekilde fark edilen tarihi bir olayı görüyoruz. Sâbit'in, Kırım hanı Selim Giray'la irtibatı vardır ve beyitte Selim Giray Han'ın yaşadığı bir olayı dile getirir. Beytin somutlama ve güzelleme düşüncesi etrafında önemi, savaşa gelen "Karpoz, Karpuz" isimli kişinin Ebu Cehil'le irtibatlandırılarak kendisinin dışında söz güzellemesi bağlamında dile getirilmesidir:

Misal-i hanzal-ı Bû-Cehl hâke urdı anı

Gelince rezmine karpuz didikleri ırgâd (Sâbit, 1991: 183)

Beyti daha net anlamak adına nesre çeviride şöyle bir anlam karşımıza çıkmaktadır: Savaşa Karpuz dedikleri işçi gelince Ebu Cehil karpuzu[3] gibi (acı, kötü bir şekilde) onu toprağa attı. Selim Giray, 1690 yılında 30.000 Tatar askeriyle Kırım'dan ayrıldığında Niş'in elden çıktığını haber almış, Sofya'da orduya katılmıştır. Niş'i ele geçiren Veterani, Rumeli'de Hristiyanları ayaklandırarak karışıklığa sebep olmuştur. Selim Giray, ayaklanmanın merkezi Üsküp'e gelmiş ve burada huzuru sağladıktan sonra aynı yıl içerisinde hükümet kurmak isteyen asıl adı Karpoş olup Osmanlı tarihlerinin Karpuz adıyla kaydettikleri Hristiyan'ı iki yüz kadar kuvvetiyle ele geçirerek kazığa vurdurmuştur. (Sabit, 1991: 10) Beyitte Sâbit, Kırım Hanı Selim Giray'ın bastırdığı bu isyanı ve savaşı açıklamaktadır.

Bir beytinde savaşı "tabi bir şifa şerbeti" olarak değerlendiren Sâbit; şu beytinde de kırmızı tatlı şerbeti, kara toprağın kana kana içeceği düşman kanına benzetmektedir. Düşman kanının Osmanlı ordusu tarafından akıtılması -güzel eliyle sâdır olması- ve düşman kanını bütün susamışlığıyla kara toprağın içmesi yönüyle güzelleme bağlamında şerbet olarak karşımıza çıkan düşmanın kırmızı, tatlı kanıdır:

Kana kana içdi hûn-ı düşmeni hâk-i siyâh

[3] Ebu Cehil karpuzu bugün de tadı olmayan, kabak, kelek karpuz denilen karpuzlar için kullanılmaktadır ve sağlık için tehlikeli olduğu, hatta ölüme sebep olabileceği yönünde bilgiler vardır. "Ebucehil karpuzlarının yaprakları ve meyveleri tıpkı malumumuz olan karpuzlarınki gibi olup yalnız mahsulleri ufak ve zehir gibi de acıdırlar." Ahmet Salahaddin Bey, Kâbe Yollarında Surre Alayı Hatıraları, haz. İsmail Kara, Yusuf Çağlar, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017, s. 107. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fikret Akınerdem, "Canını Seven Acı Kavuna Dikkat Etsin", https://www.aa.com.tr/tr/saglik/canini-seven-aci-kavuna-dikkat-etsin/96017 (Çevrimiçi), Erişim tarihi: 19.06.2022.

Teşnelik hükm ile kırmız şerbet-i sükker gibi (Sâbit, 1991: 298)

Sâbit; kahramanlık gösterisinde bulunan çarın, Rusların yenilgisiyle sonuçlanan Osmanlı-Rus savaşı neticesinde yüzünün mor bir nilüfer yaprağına döndüğünü ifade ederek güzelleme noktasında nilüfer yaprağından hareketle çarın yüzünü mor olarak yansıtmıştır:

Bir yüz aklık itdi serdâr-ı cenâb-ı pâdişâh

Mosmor oldı rûy-ı çâr evrâk-ı nîlüfer gibi (Sâbit, 1991: 298)

Bütün bu somutlama ve örneklemelerin dışında genel bir ifade olması dolayısıyla Kızılelma mefkuresi çoğu zaman özel bir bölgeye işaret etmesiyle bilinmektedir ve aslında bu noktada bizatihi bir somutlamanın ta kendisidir. Sâbit'in beytinde de "Kızılelma"yı, beyit bağlantısı içerisinde büyük Roma somutlamasıyla ve önemli olanın onu almaya dayalı olmasıyla görmekteyiz:

Beçi pâmâl idüp Romiyetü'l- kübrâsını feth it

Kızıl Elmâsın al kim emr-i elzem anı almadur (Sâbit, 1991: 239)

Avrupa'yı ayaklar altına alıp büyük Roma'yı fethet. Kızılelmasını al ki önemli olan onu almaktır.

XVII. yüzyıl şairlerinden Nâbî'nin de çeşitli şiirlerinde, kıtalarında Sâbit'te olduğu üzere güzellemelere rastlamaktayız. Nâbî; şu beytinde askerlerin düşmana karşı tokat vurmasından çıkan sesi, defin elle vurularak çalınmasından ve bir enstrüman olarak sesinin "güzel" çıkmasından hareketle askerlerin elleriyle adeta defe vurduklarını, defi tokatladıklarını söyleyerek düşman ordusunu kastetmektedir. Bunun dışında beyitte davulun ve defin geçmesinden ötürü birliğin içerisinde çeşitli marşların çalındığını hatırlamak suretiyle askerlerin bu marşlara bir nevi eşlik ettiğini de söylemek mümkündür:

Gelürken dûrdan mânend-i tabl âvâzı bâlâter

Tabânçe-hâr-ı dest-i gâziyân oldu misal-i def (Nâbî, 1997: 354)

Nâbî, Prut Savaşı'nın Osmanlı Devleti adına bir an için yenilgiyle sonuçlanabileceği ihtimali üzerinde durarak zafer ümidinin (ümit akarsuyunun), ümitsizlik vadisine akması nedeniyle su değirmeninin tersine dönmesine çok az kaldığını ifade etmektedir. Şairin beyitteki güzellemesi olumsuzu çağırmamak adına su etrafında bir somutlamaya başvurarak durumu şiir dili bağlamında anlatmasıdır:

Akmaga vâdî-i ye'se az kalup cûy-ı ümîd

'Aksine devr itmege çok kalmış idi âsiyâb (Nâbî, 1997: 356)

Sonuç

Günümüzde kısmen bu tür söylemlerin, ifadelerin yapılan çalışmalarla azaldığını dile getirmekle beraber, tam anlamıyla klasik Türk edebiyatının da sosyolojik bir yönünün bulunduğunu kabul ederek günlük hayattan uzak olmadığını söylemek, bazı ezber bilgiler sebebiyle oldukça imkânsız görünmektedir. Ancak sanatçılar, edebiyatçılar da toplumun bir parçası olduğu için durum bilinenin veya bilinmek istenenin tam tersidir.

XVII. yüzyılda yaşayan Nâbî, Bosnalı Alaadin Sâbit, Sâbir Pârsâ ve Edirneli Kâmî'de gördüğümüz üzere klasik Türk şairlerinin metinlerinde Rusların görünümü savaş temelli olarak ana hatlarıyla güzelleme ve somutlamaya dayalı olarak yer almaktadır ve buradan hareketle söylemek mümkün ki Türk devletinin savaş düşüncesi bugün de olduğu üzere sadece bir fetih değil, beraberinde güzelleme düşüncesinden yola çıkan bir temizlik, 'kötü'yü yok etme ve ortadan kaldırmaktır. Bunun yanında şairlerin divanlarından örnek verdiğimiz beyitler elbette

bir bütünün parçasıdır. Ancak parçalar dahi bize klasik Türk şiiri üzerinden tarih, tıp ve siyaset bilimiyle ilgili bir okuma yapabileceğimizi göstermektedir. Türk kelimesinin, kelime anlamı olarak aynı zamanda sevgili anlamına da gelmesinden ötürü sevgilinin güzellik unsurlarından hareketle, millet olarak Türklerin savaşçılığı yönüne beyitlerde, çeşitli metinlerde temas edilmiştir. Şiirler bize Osmanlı-Rus savaşını verirken, genel mahiyette Türk devletlerinin savaş felsefesini de vermektedir. Özetle savaş, Kıvâmî'nin Fatih'in Karaman'ı fethi üzerine söylediği beyitte gördüğümüz üzere, evliya mezarının temizlenmesi ve her ne kadar 'çöp' varsa hepsinin yok edilmesinden ibaret bir düşünce biçimi olarak temizlik güzellemesi ve somutlamasıyla karşımıza çıkmaktadır:

Mezâr-ı evliyâyı eyleye pâk

Gidere ne kadar var-ısa hâşâk (Kıvâmî, 2007: 86)

Şiirin penceresinden, dönemdeki düşman algısının boyutlarını, Rus ordusuna, çara, komutanlara yönelik olarak hem toplumun hem de halkın hislerini ve düşüncelerini görmenin mümkün olduğu anlaşıldı. Aynı zamanda dönemin bir 'entelektüel'i olan şairin, savaşa dair hem kendi düşüncesine hem de halkın düşüncesine, hislerine edebî ve sanatsal eserlerin toplumu yansıtması sayesinde şiir aracılığıyla ulaşabileceğimizi gözlemledik. Bir an için tüm tarihi kaynakların kullanılamayacak duruma geldiğini varsayarsak ve bize bilgi edinebilmek için bir kaynak gerekse bu gözlemlerimizden, hatta sadece incelediğimiz şiirlerden hareketle söyleyebiliriz ki divanlar ve divanların haricindeki birçok edebî eser, hemen bir tarihî kaynak olarak okunmak suretiyle bilgi noktasında bizi aydınlatabilecektir. Bu okumada önemli olan şiir dilinin hakikatine dikkat etmek ve şiire yaklaşırken okumaları, değerlendirmeleri bu hassasiyetle yapmaktır. Nitekim şiir dilinin hakikati, gerçekliği aktarması hususunda oldukça önemli bir yerde durmaktadır. Şair, hassas bir terazide kelime tartmasıyla şairliğini ispatlarken, elbette günlük hayattaki, yaşadığı dönemdeki olayları doğrudan bir gerçeklik olarak şiirine dâhil etmeyecek, şiir dilinin imkânları ve kuralları nispetinde birtakım söz oyunlarıyla toplumun sesi olacaktır.

Klasik Türk şiirine olan bakış açımızı değiştirerek bu metinleri okuduğumuzda, göreceklerimizin geçmişte ve sürekli dile getirilenlerden farklı olacağı düşüncesindeyiz. Şiirde geçen bir beyit, müstakil bir tarih kıtası savaşın başlama sebebini, savaş sürecini, savaş esnasında ve sonrasında halkın durumunu, ordugâhı, barış aşamalarını, barış anlaşmalarını şiire dayalı bir dil içerisinde güzelleme, somutlama yoluyla söz sanatlarını da kullanarak vermektedir.

Kronolojik olarak resmî tarih okuması yapmaktan ziyade iki devlet arasındaki siyasi ilişkileri, savaşı vb. tarihi kaynakları da göz önünde bulundurarak şiir üzerinden okumak hem savaşın etkilerinin hissedilmesi noktasında hem de bir şiirden hareketle bu noktada savaşa, ülkelerin durumuna dair bilgi edinmek için oldukça önemlidir. Çoğu zaman bir divandan, bir şiirden, bir beyitten şiir dilinin farkındalığıyla okuma yapmaya özen göstererek bilgi edinmek, tarihi bilgi veren birçok kaynaktan ifade hususunda daha değerli olabilir hatta bu edebî kaynaklardan elde edilen bazı bilgilere tarih bilimini konu edinen çeşitli kaynaklardan ulaşmak kimi zaman mümkün olmayabilir.

Görüldüğü üzere klasik Türk şiiri, tarihe vb. birçok bilime kaynak olmak suretiyle ışık tutabilecek durumdadır. Klasik Türk edebiyatına müracaat edilerek yapılan her çalışma ilgili alan üzerine söz söyleme ve ifade etme gücümüzü artırarak bilgi sahibi olma noktasında bir pekiştireç görevi üstlenecektir ve bu hususla ilgili şairin şahitliği perspektifinden tarihe bakmak bizi tezyin edecek, tanıklığı kaçınılmaz olarak bir arşiv belgesi kadar önümüzü aydınlatacaktır.

Sonuç olarak Türk edebiyatının temelini oluşturması noktasında öne çıkan ve edebî olarak büyük önem taşıyan klasik Türk edebiyatı da birçok dünya edebiyatında olduğu üzere

topluma dair meseleleri olan, gerçeklikleri şiir dili nispetinde işleyen, bir bütün olarak toplumun birçok sorununa dair psikolojik, sosyolojik açıdan eğilimleri yansıtan, çözüm sunan ve yaşamın özünü oluşturan insanın, çeşitli meselelerini işleyen, değerlendiren, yorumlayan bir edebiyattır. Bütün bunları inkâr ederek, klasik Türk edebiyatının toplumdan uzak durduğunu ve fildişi kulesine çekildiğini söyleyerek bir ret yaklaşımında olmak, ancak ve ancak bu edebiyatın imkânlarından uzaklaşmaya ve her alan için sanat noktasında bir verimsizliğe, kısırlığa yol açacaktır. Aksine, faydalanma noktasında gösterilen eğilimler ve bilinçli bir "göz"le yaklaşma, sanatın bilhassa şiirin "kut"sallığına binâen sözümüzü, işimizi, yaptığımız çalışmaları güçlü ve daha etkili, orijinal kılacaktır.

Edebî eserin, dönemine şahitliği kadar gelecek zamanlara yaptığı tesir de bir noktada muhabir gibi haber vericilik fonksiyonuyla beraber hem tarihçilerin hem devlet yetkililerinin hem de halkın dikkatini çekmelidir. Resmî tarih söyleminin ve edebiyat tarihiyle ilişkisi bağlamında tarih kanonunun dışında bir okuma yöntemi olarak da şiirler, görülmeme ihtimali olan isimleri, kahramanları ve olayları açığa çıkarması, aktarması noktasında oldukça önemlidir.

Kısaltmalar

Bkz. → Bakınız

SS → Sanat ve Siyaset

yy → Yazarı yok

Kaynakça

Akün, Ö. F. (2013). *Divan Edebiyatı,* Ankara: İSAM Yayınları.

Alpyağıl, R. (2010). *Türkiye'de Bir Felsefe Gelen-ek'i Kurmaya Çalışmak,* İstanbul: İz Yayıncılık.

Ayverdi, İ. (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C: III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyât.

Bâkî. (1994). *Bâkî Dîvânı B,* (Dü. S. Küçük), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çağbayır, Y. (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük,* C: IV, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Çelebi, T. C. (1983). *The Lıfe And Works Of Tâcîzâde Cafer Çelebi, With A Critical Edition Of His Dîvân,* (Dü. İ. E. Erünsal) İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.

Erdoğan, M. (2013). *Divan Şiirinde Sevgili,* İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Kahramanoğlu, K. (2020). *Şâirane Barınmak Klasik Şiirimizin Kökleri ve İzleri,* Konya: Çizgi Kitabevi.

Kıvâmî. (2007). *Fetihnâme,* (Dü. C. V. Uygur), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kurat, A. N. (1951). *Prut Seferi ve Barışı* C: I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Levend, A. S. (2015). *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar,* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Nâbî, Y. (1997). *Dîvân,* C: I, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Öztoprak, N. (2000). "Divan Şiirinde Osmanlı Geleneğinin İzleri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* (3), ss. 167-168.

Pala, İ. (2016). *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Pârsâ, S. (2005). *Sâbir Pârsâ Divanı,* (Haz. K. Yoldaş), İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Paşa, A. (1992). *Ahmet Paşa Divanı,* (Haz. A. N. Tarlan), Ankara: Akçağ Yayınları.

Refik, A. (1335). Harp Edebiyatı ve Eski Şairlerimiz, *Harp Mecmuası* (21).

Sâbit, B. A. (1991). *Sâbit Divanı,* (Dü. T. Karacan), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Sâbit, B. A. (1991). *Zâfernâme,* (Dü. T. Karacan), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2015). *Edebiyat Üzerine Makaleler,* (Haz. Z. Kerman), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, A. H. (2015). *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi,* (Haz. A. Uçman) İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tunalı, İ. (2018). *Estetik,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yazıcı, G. E. (1998). *Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni,* C: I, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Açık Oturum 1 Siyaset ve Sanat (1984). Ankara: Akabe Yayınları.

SULTAN ŞAİR I. AHMET'İN (BAHTÎ) DİVAN'INDA SAVAŞ VE SAVAŞ UNSURLARI

Hava YEŞİLYURT BOZKURT*

Giriş

Solakzâde Tarihi'nde Sultan I. Ahmet'in (Bahtî), babası Sultan III. Mehmet'in Saruhan Valiliği yaptığı sırada 1590 yılında Manisa'da doğduğu belirtilmektedir (Çabuk, 1989: 443). Babası III. Mehmet Han ve annesi Handan Sultan'dır. Sultan Ahmet (1603–1617), Osmanlı Devleti'nin on dördüncü sultanı olarak tahta geçtiğinde henüz on dört yaşında idi ve on dört sene padişahlık yapmıştı.

Sultan I. Ahmet, Duraklama Dönemi olarak nitelendirdiğimiz 17. yüzyılın başında genç yaşta tahta çıktığında, Osmanlı İmparatorluğu doğuda İran ve batıda Avusturya ile savaş hâlindeydi. İran'la yapılan savaştan bir sonuç elde edilememiş fakat Avusturya ile Zitvatorok Antlaşması imzalanarak savaş nihayete erdirilmiştir. Osmanlı Devleti, Celâli İsyanları'nın getirdiği iç karışıklıklar, uzun süren ve başarısızlıkla sonuçlanan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar ile mücadele ediyordu. Sultan I. Ahmet Dönemi, uzun süren savaşların sona erdiği bir istikrar dönemi olmuştur.

Sultan Ahmet'in yaptığı en önemli değişiklik, kardeş katlinin kaldırılmasını sağlamış ve "ekberiyet" ve "erşediyet", yani hanedanın en büyük ferdinin tahta geçmesi yöntemi uygulanmıştır. Osmanlı tarihinde, İstanbul'un gözde mimari eserlerinden biri olan ve en büyük yapıları arasında sayılan Sultan Ahmet Camii, I. Ahmet tarafından inşa ettirilmiş; temel atılırken kendisi de bizzat çalışmıştır. Yıkılmaya yüz tutan Kâbe duvarları için İstanbul'dan ustalar göndererek onarımını yaptırmıştır. Sultan I. Ahmet eğlenceye düşkün olmayan, dindar ve hayırsever bir padişah olduğu için halkın güvenini kazanmayı başarmıştır.

Sert bir mizaca sahip sultan, ihanet edenleri affetmez ve devlet hizmeti görenlere dahi zaman zaman acımasız davranırdı. Ava ve cirit oyununa meraklı olduğu ve ara sıra Edirne ve Bursa'da ava çıktığı bilinmektedir (İlgürel, 1989: 32-33).

Güçlü, kuvvetli bir yapıya sahip olan sultan, iyi silâh kullanırdı. Bir keresinde Edirne'de bir *şeşperi* (eski savaş aletlerinden altı dilimli topuz) 30 metre yüksekliğindeki burçtan aşırıp, 500 metre ileriye atmış, "şeşper"in düştüğü yere de bir sütun dikilmişti (Kayaalp, 2019: 4).

1617 yılında çok genç denebilecek bir yaşta yakalandığı bir hastalık sebebiyle vefat etmiştir. Sultan I. Ahmet'in mezarı, kendi adıyla yaşayan Sultan Ahmet Camii'nin yanındaki türbededir. Sultan Ahmet, 17. yüzyılın önemli askerî, siyasi ve sosyal olaylardaki başarısıyla iz bırakmış bir sultandır.

Şiirlerini "Bahtî" mahlasıyla kaleme alan Sultan I. Ahmet'in küçük bir divanı mevcut olup tek nüshası Millet Kütüphanesindedir. Bu divanda 5 münacat, 3 na't, ramazan hakkında 4 manzume, Ebu Eyyüb el-Ensari hakkında 1 methiye, Mevlana hakkında 1 methiye, Babası (III. Mehmet) hakkında 1 mersiye, 11 tarihî gazel, 1 terciibent, 17 gazel, Şeyhülislam Yahya Efendi'nin bir gazeline 1 tahmis, 4 tarih, 36 murabba, 3 şarkı ve 4 beyit olmak üzere 92 şiir bulunmaktadır (Kayaalp, 2019: 6).

Bu çalışmada Bahtî mahlasıyla sade bir Türkçe ile yazan Sultan I. Ahmet'in Divan'ında yer alan savaş ve savaş unsurlarının yer aldığı şiirleri incelenmiş ve elde edilen sonuçlar tasnif

* Öğ. Ütğm., Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hyesilyurt@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6712-9402.

edilerek örnekleriyle birlikte başlıklar hâlinde ele alınmıştır. Öncelikle çizdiği *sultan şair* portresi üzerinde durulmuştur.

Hükümdarlık Nitelikleri

Adalet

Bir hükümdarda bulunması gereken özelliklerden birisi de adaletli olmasıdır. Sultan I. Ahmet, Divan'ında Allah'tan mahşer günü adaletli davranma hususunda kendisini diğer padişahlardan daha üstün kılmasını dilemiştir. Ülkenin karmaşasının ancak adaletle düzelebileceğine inanmış ve zulme uğrayanlara tek tek adalet etmek istediğini vurgulamıştır. Makam sahibi kişilerin adalet ehli olması gerektiğini söyleyerek her tarafa adaletin yayılmasının tek dileği olduğunu dile getirmiştir:

Adâlet eylemekde rûz-i mahşer

Beni 'akrânum içre eyle fâ'ik (3a/3)[1]

"Mahşer günü adaletli davranma konusunda beni akranlarım (diğer padişahlar) arasında daha üstün kıl!"

Maksûdumu Hudâyâ bâri ne hâlet itsem

Mazlûm olan kazâya bir bir 'adâlet itsem (8b/4)

"Dileğimi Allah'a nasıl söylesem, mazlum olan kadılara keşke tek tek adalet getirsem."

Râşî-le mürteşîyi 'azl eylesem ser-â-ser

Hainleri kovsam dilden 'adâvet itsem (8b/6)

"Rüşvet alanla vereni baştan başa görevlerinden alsam, hain olanları da gönülden kovup düşmanlık beslesem."

Yolında 'âdil olsa her mansıb ehli 'adli

Allah içün çalışsam neşr-i 'adalet itsem (8b/8)

"Ey Bahtî! Yolunda her makam sahibi adaletli olsa, Allah için çalışsam, adaleti yeniden getirsem."

Adl içün geldüm bu mülke ben hemân

Kârum âsân ide Rabb-i müsteân (16b/3)

"Adalet için geldim ben bu dünyaya, yardım ondan istenilen Rabbim kârımı (işimi) kolaylaştırsın."

Memleket âsâyişin idüp murâd

Bunda itdüm 'adl ü dâde ictihâd (16b/6)

"Ülkemin güvenliğini istediğim için adalet ve doğrulukta gayret gösterdim."

Hudâ'dan isterem Bahtî umûr-ı 'adlde tevfîk

Rızâ-yı Hak'dan özge yok derûnumda emel tahkik (23a/1)

"Ey Bahtî! Allah'tan isterim ki adalette işlerim hak ve hukuka uygun olsun, Allah'ın rızasından başka gönlümde bir dileğim yoktur."

---

[1] Çalışmada alıntılanan parçalar Kayaalp, İ. (2019), *Bahtî (Sultan I. Ahmed) Divân*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (http://ekitap.ktb.gov.tr) adlı çalışmadan alınmıştır.

I. Ahmet'in Divan'ında hükümdarlık vasıflarından olan adaletle ilgili *adl, adli, adil, adalet, dād* kelimelerine 10 defa yer verilmiştir.

Bilgelik

Gerçek anlamda bir padişahın *"tacının ilim, tahtının da kemal"* olması gerektiğini önemle vurgulayan; ilim, kemal ve marifete önem veren Sultan I. Ahmet ilmiyle amel edenleri bulup ortaya çıkarmayı ve onları himaye etmeyi istemektedir:

Pâdişâh oldur ki tâcın 'ilm ide tahtın kemâl

Şeh degüldür itmeyen 'ilm ü kemâli tâc ü taht (11a)

"Padişah odur ki tacını ilimden, tahtını da olgunluktan yapan kişidir. İlmi taç, olgunluğu taht yapmayan kişi padişah değildir."

İlm ile âmilini bulsam çıkarsam anı

Bilsem tarîkın anun bir bir himâyet itsem (8b/5)

"İlmi ve ilimle uğraşanları bulup çıkarsam, onların yolunu bilsem, tek tek korusam."

Sultan, eğer bir kişiye saygı ve baht açıklığı isterse onun ilim ve hüner öğrenmesini tavsiye etmiş, bir ağacın ne kadar meyve verirse o kadar kıymetli olacağını dile getirmiştir:

Gel kemâl ü ma'rifet ögren dilersen 'izz ü baht

Mu'teber olur ne denlü mevye-dâr olsa dıraht (10b/6)

"Eğer itibar ve baht açıklığı istersen bilgi ve hüner öğren. Çünkü ağaç ne kadar çok meyve verirse o kadar makbul olur."

Âlim ol kim 'âlemün ahvâli ma'lûmun ola

Olmayınca kuvvet-i bâzû çekilmez kavs-i raht (10b/8)

"Âlim olmadan dünyanın hâlleri bilinmeyeceği gibi sert yay da kas kuvveti olmayınca çekilmez."

I. Ahmet'in Divan'ında hükümdarlık vasıflarından olan bilgeliğe ait, *ilm, âlim, amil, marifet, kemal* kelimelerine 15 defa yer verilmiştir.

Savaşçılık

İyi silah kullanan, cirit oyunu oynamayı seven, avcılık ve okçulukla ilgilenen Osmanlı padişahı ve şairi olan I. Ahmet şiirlerinde bu özelliğini dile getirmiştir:

Gâh sürgün ***av****ların itdük koşakduk dağların*

Gâh şâhin alup ele sayd-ı mürgân eyledük (13a/3)

"Bazen (Üsküdar'ın) dağlarını kuşattık, bazen de sürgün avına gittik. Gün oldu ki ele şahin alıp kuş avladık."

Gâh oynaduk ***cirid*** *oyının muallem at ile*

Gâh hubz alup ele biz 'azm-i meydân eyledük (13a/4)

"Bazen talimli atla cirit oyunu oynadık, bazen de ele değnek alıp meydana çıktık."

Divan'da hükümdarın savaşçı kimliğini yansıtan *av ve cirid* kelimeleri birer defa olmak üzere 2 yerde tespit edilmiştir.

Savaş Kavramı

Ceng (Gaza, Gavga, Gulgule, Harb, Rezm)

Sultan I. Ahmet, beyitlerinde askerlerine savaşırken Allah'ın adını dillerinden hiç düşürmemelerini ve yardımı için ona yalvarmalarını dile getirmiştir. Savaş tasvirleri içeren beyitlerinden bazıları şunlardır:

***Ceng**de nâm-ı Hudâ'yı komanuz hiç elden*

'Avn-i Hakk'ı dileyüp yalvarunuz Gaffâr'a (9a/3)

"Savaşta Allah'ın adını dilinizden hiç düşürmeyin. Yardımını dileyip esirgeyen ve bağışlayan Allah'a yalvarınız."

***Gazâ**ya 'azm iden **gâzî**lere her yerde fursat vir* (10a)

(Allah'ım) Gazaya niyetlenmiş gazilere her yerde fırsat ver.

Mâyil oldum nice yıllar ire serhadde sükûn

***Rezm**i bezm itsünler anda nice bir **gavgâ** dürür* (15b/3)

"Nice yıllardır sınır boyları huzura kavuşsun isterim. Savaşı bitirip dostça birlik olsunlar. Daha ne kadar savaşıp duracaklar!"

***Gulgule** oldı cihana kim aceb*

Gitdi ol monla yirine kim gele (16a/3)

"O Şeyhülislam (Ebulmeyamin Mustafa Efendi) ölünce yerine acaba kim gelecek diye cihanda kavga, gürültü oldu."

Divan'da savaş kavramına ait *ceng, gaza, gavga, gulgule, harb, rezm* kelimeleri birer defa olmak üzere 6 yerde tespit edilmiştir.[2]

Feth ve Zafer/ Muzaffer/ Nusret/Mansur/Makhur/Koşak

Sultan I. Ahmet'in Divan'ında savaş ve dolayısıyla fetihle ilgili kavramlar devletin içinde bulunduğu durum nedeniyle önemli ölçüde kullanılmaktadır. Divan'ında savaş meydanlarında cenk eden ordusunun muzaffer olması için Allah'a dua edip yalvarmış, zafer müjdelerini aldıkça sevinç ve heyecanını şiirlerinde coşkuyla dile getirmiştir. Sultan, Peşte'nin fethinden sonra şu beyitleri kaleme almıştır:

*Peşte'nün **feth**i Budin ehline cân-bahş oldı*

Bu beşâret haberi kıldı cihânı mesrur (7b/1)

"Peşte'nin fethedilmesi Budin'de yaşayanlara hayat verdi. Bu müjdeli haber dünyayı mutlu etti."

Sultan, bununla yetinmeyerek Engürüs'ün de fetih haberini almak istediğini dile getirmiştir:

Lîk kâni' degülem ben buna Hak'dan umaram

*Engürüs'ün haber-i **feth**i dahı ide zuhur* (7b/2)

"Fakat bununla yetinecek değilim. Allah'tan Engürüs'ün (Macaristan) fetih haberini almayı da umuyorum."

---

[2] Başlıklar altında örneklendirilen savaş unsurlarına dair tespit edilen kelimeler aynı beyitlerde de geçtiği için beyit tekrar edilmemiş fakat kelimelerin toplam sayısına eklenmiştir.

Divan'ında yer alan Dışıgrad ve Estergon, Engürüs'ün (Macaristan) önemli şehirlerindendir. Bu şehirlerin ele geçirilmesinin İslam ümmetini sevindirdiğini dile getirmiştir:

Bi-hamdillâh ki kılmış dîn-i İslâm'ı Hudâ ***mansûr***

Dışıgrad ile Estergon'ı almışlar olup mesrur (7b/5)

"Allah'a şükürler olsun ki Dışıgrad ve Estergon alınmış, İslâm ümmeti sevinmiştir."

Çün irdi müjde-i ***fethi*** *bu iki kal'anun Bahtî*

Aceb mi ehl-i İslâm'un şebi Kadr olsa rûzı sûr (7b/9)

"Ey Bahtî, bu iki kalenin fetih müjdesi ulaştığı için İslam ehlinin, Müslümanların gecesi Kadir gündüzü de düğün olsa şaşılır mı?"

Sultan, fetih ve zafer müjdelerine nail olmayı ve Hz. Muhammed'in hürmetine İslam askerlerine yardım etmesini Allah'tan dileyerek beyitlerinde tekrar etmiştir:

İlâhî müjde-i ***feth*** *u zaferle kalbe râhat vir*

Habîbün hürmetine leşker-i İslâm'a ***nusre****t vir* (10a/1)

"Allah'ım! Fetih ve zafer müjdesiyle kalbe rahatlık ver! Habibin Hz. Muhammed'in hürmetine İslam askerine yardım et, zafere ulaştır!"

Eyle himmet Bahtî'ye dergâhuna geldi senün

Eyle himmet ser-be-ser ***feth*** *eyleye a'dâ ilin* (5b/7)

"(Ebu Eyyup Ensârî!) Düşman topraklarını baştan başa fethetmesi için senin dergâhına gelen Bahtî'ye himmet eyle!"

Şükr ü hamdüm anadur cân ü gönülden ki Şekûr

Ehl-i İslâm'un olup yâveri kılmış ***mansûr*** (7a/8)

"Can-ı gönülden şükür ve hamdım Müslümanların yardımcısı olup zafere ulaştıran Allah'adır."

Şairin "feth" kelimesini "gönül kapısının açılması" manasında kullandığı görülmektedir:

Ol Resulün medhi içre tûtî-i guya olup

Sükker-i vasf-yla yâ rab kalbüme vir ***feth****-i bâb* (3b/7)

"Ey Rabbim, benim kalp kapılarımı, gönlümü açıver de o peygamberi papağan gibi şeker tadında öveyim!"

Sinân'ı bâd-ı nusretle idüp âsûde-hâl

Mülhidîni âteş-i kahrun ile ***makhûr*** *kıl* (8b/2)

"(Osmanlı vezirazamı) Sinan'ı yardım rüzgârıyla huzura kavuşturup düşmanlarını kahır ateşinle helâk et!"

Râfizî kavmini dahı ide kâhir ***makhûr***

Ki krala ire andan da musîbet haberi (7a/1)

"Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğini kabul etmeyip onlara dil uzatanlar topluluğunu (Rafizîler) da perişan ve helâk etsin ki musibet haberi ordan da krala ulaşsın."

Divan'da *nusret* 7, *feth* 6, *makhur 4, zafer* 2, *muzaffer, mansur, koşak (kuşatmak), münhezim ve hezimet* kelimeleri birer defa olmak üzere 24 yerde tespit edilmiştir.

Ordu Kavramı

Ceyş (Cünd, Hayl-i Sipah, Atlı ve Yaya)

Sultan I. Ahmet'in Divan'ında *ordu* kavramı birçok beyitte İslam ordusu kastedilerek kullanılmış ve övülmüştür. Şair, beyitlerinde İslam ordusunun zafer kazanmaları için dua ettiğini dile getirmiştir:

Râfizîler katline 'azm itdi ***ceyş****-i müslimîn*

Çâr-yârün hürmeti-y-çün anları mansûr kıl (8a/8)

"Râfizîler, İslam ordusunu yok etmeye çalıştılar, dört halifenin hürmeti için İslam ordusunu galip eyle!"

İlâhî 'izzetün hakkı mu'în ol ***cünd****-i İslâm'a*

Ese nusret yili anda ola lutf u zafer peydâ (6b/2)

"Allah'ım! İzzetin hakkı için İslam ordusuna yardımcı ol ki zafer rüzgârı İslam ordusundan yana essin, lütuf ve zafer meydana gelsin."

Cünd*-i İslâm'a du'â itmededür çün Bahtî*

Ey sabâ turma hemân anlara ilet haberi (7a/2)

"Ey saba rüzgârı durma hemen bu haberi İslam ordusuna bildir ki Bahtî onlara (zafer kazansın diye) dua etmektedir."

İran'dan gelen tehlikelerle mücadele için askerler gönderen Sultan I. Ahmet bu beytini İran şahının savaş meydanından kaçması sebebiyle yazmıştır (Ayçiçeği, 2021: 101).

Dahı bir lutfun budur kim şâh-ı güm-râh didiler

Cünd*-i İslâm'ı görüp havfından itmişdür firâr* (7a/5)

"Bir lütfunda budur ki yolunu şaşırmış İran şahının İslam ordusunu görüp korkusundan kaçtığını söylediler."

Münhezim eyleyeler gayret ile küffârı

Cünd*-i İslâm'a vire fursat ü nusret o gayur* (7b/3)

"O Allah, İslam ordusuna fırsat versin, zafer ihsan etsin ki onlar da gayretle, çabayla kâfirleri bozguna uğratsınlar."

Lîk kâni degülem Hazret-i Mevlâ hakkı

Cümleten askerini kırmayıcak ***hayl-i sipâh*** (9a/8)

"Doğrusu Allah için sipahi ordusu, düşmanın bütün askerlerinin kırmayınca yok etmeyince ben ikna olmam."

Atlı vü yaya*ya lutfun muttasıl idüp müdâm*

Cümlesini mihnet ü derd ü belâdan dûr kıl (8b/1)

"Atlı ve yayalara lütfunu kesintisiz daima vererek, hepsini eziyet, sıkıntı ve beladan uzak eyle!"

Divan'da *cünd 5, ceyş, hayl-i sipah ve atlı ve yaya* kelimeleri birer defa olmak üzere 8 yerde tespit edilmiştir.

Savaşta Yer Alan Kişiler

Asker (Leşker)

Sultan şair I. Ahmet, savaş meydanındaki askerlerinden haber alamadığında düşmanının alevler içinde kalmasını dilemiş, İslam ordusunu zaferle şereflendirmesi için beyitlerinde Allah'a şöyle dua etmiştir:

*Gidelden '**asker**-i İslâm hiç olmadı haber peydâ*

'Adûya âteş-i harbde ricâm ola şerer peydâ (6b/1)

"İslam ordusu (savaşa) gittiğinden beri hiç haber gelmedi. Savaş meydanında düşmanı harp ateşinin alevlerinin sarmasını isterim."

*Habîbün hurmetine '**asker**-i İslâm'a nusret vir*

Kemâl-i cûd ü lutfundan ol anlarun nigehdârı (9b/4)

"Habibin Hz. Muhammed'in hürmetine İslam ordusuna zafer ver. Sonsuz cömertliğin ve lütfunla onları gözet, koru!"

*'**Asker**in Bahtî kulun sana sipâriş eyleye*

Her kazâdan anlara mahfûz idüp mesrûr kıl (8b/3)

"Askerin, Bahtî kulun (askerlerini) sana ısmarlıyor, emanet ediyor onları her kazadan koruyup sevinçli eyle!"

*Bir zamân âsûde oldum '**asker**e ide nizâm*

Kimseye kalmaz geçer çün bilürem dünyâ dürür (15b/2)

"Bir zaman, askerleri nizama sokmalarından içim huzurlu olsa da bu dünyanın kimseye kalmayacağını, geçici olduğunu çok iyi bilirim."

Serdâr

Hem Batı hem Doğu ile mücadele eden Sultan I. Ahmet İslam ordusunun zafer elde etmesi için gönderdiği komutanlarının canlarını hiçe sayarak savaştığını, büyük hizmetlerde bulunduğunu vurgulamış ve onlara hep hayır duaları ettiğini ifade etmiştir:

*İlâhî cânibeyne salmışam ben iki **serdâr**ı*

Kerem kıl düşmeni kahr eyle mansûr eyle anları (9b/2)

"Ey Allah'ım! İki ayrı cepheye iki komutanı gönderdim. Düşmanı kahr ederek kerem et ve onları muzaffer eyle!"

*İki cânib iki **serdâr**ı 'âlî-şâna nusret vir*

Kulaguz olmak içün anlara cünd-i hidâyet vir (10a/1)

"Ordunun her iki tarafını tutan o şanı yüce komutanlara yardım et. Onlara kılavuz olmak için hidayet ordusu gönder!"

*Beni serverlere **serdâr**-ı âlî-şân iden sensin*

Bu ednâ bendeni ser-defter-i merdân iden sensin (10a/7)

"Beni kumandanların şanı yüce lideri yapan sensin. Bu değersiz kulunu yiğitlerin en önde geleni yapan sensin."

*Nice yıldur serhade irsâl-i **serdâr** eyledüm*

Gerçi gördüm her birinün hidmeti a'lâ dürür (15b/1)

"Senelerdir sınır boylarına komutan gönderdim. Gördüm ki her biri büyük hizmetler etmiştir."

*İtâ'at eyleyüp **serdâr**a cân ile çalışmışlar*

Du'âm oldur ki 'indellah olalar cümlesi me'cûr (7b/8)

"Gönderdiğim komutana itaat edip canlarını yok sayarak çalışmışlar. Duam odur ki hepsi Allah katında mükâfatlandırılır."

*Ahmedâ hayr du'â ile **guzât**a her dem*

Diler isen ki mu'în ola Hudâ anlara (9a/5)

"Ey Ahmet! Eğer Allah'ın onlara yardım etmesini istiyorsan gazilere her zaman hayır dualarda bulun!"

Divan'da savaşta yer alan kişilere yönelik *asker 5, serdâr 5, leşker 3 ve guzat 2, gazi ve peyk* birer defa olmak üzere 17 yerde belirlenmiştir.

Silah ve Teçhizat

Top

Sultan I. Ahmet o yenilmeyen, tek galip Allah'ın yardımının Müslüman gazilere eriştiğini ve düşman askerlerini topla yine bozguna uğrattıklarını ifade etmiştir:

Guzât-ı müslimîne irişüp 'avni o Kahhârun

*Urup küffâra **top**-ı kahrı kılmışlar yine makhûr* (7b/6)

"Kahhâr olan Allah'ın yardımı Müslüman gazilere ulaşınca, kâfirlere kahredici topla vurup yine bozguna uğratmışlar. "

Tig

Sultan Ahmet, Divan'ında Allah'a "Senin emrinle Celâlî kavmini kılıçlarımızla ortadan kaldıralım" diye dua etmektedir:

Celâlî kavmini sen Zülcelâlün

*Kıra emrünle **tîg**-ı pür cilâmuz* (8a/4)

"Senin emrinle Celâlî kavmini kılıçlarımızla kırıp geçirelim."

Kılıç

Sultan Ahmet, savaşta askerlerin başında olamasa da onları Allah'a emanet ettiğini belirtmiştir:

*Ey uranlar **kılıc**ı heybet ile küffâra*

Cân ü dilden sizi ısmarlamışam Settâr'a (9a/1)

"Ey kılıcı heybetle kâfirlere vuranlar! Sizi can u gönülden koruyan ve gizleyen Allah'a emanet ettim."

Hançer

Hançer, öncelikle sevgilinin güzellik unsurlarından bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır:

***Hançer** gibi o evümün*

Kim bekler ise yanın (21a/7)

"Evimin etrafını kim hançer gibi beklerse…"

Hançer *ile bekler imiş ol nigâr*

Karşu tutam sînemi ursun o yâr (19a/9)

"O sevgili hançerle beni beklermiş, sinemi ona karşı tutayım da o yâr bana saplasın."

Bagrumı deldi benüm ol ***hançer****-i hicrân meded*

Hâlümi'arz ideyim gül yüzli cânânum yitiş (19b/2)

"Ayrılık hançeri bağrımı deldi, hâlimi sana arz edeyim gül yüzlü sevgilim yetiş!"

Ok ve Yay

Ok ve yay kavramları sevgilinin güzellik unsurlarını dile getirmek için kullanılmıştır:

Atsa müjgân ***ok****ların tâ nice cân tendedür*

Sînemi nişân iderdüm nitekim cân tendedür (18b/2)

"Bu can bu tende olduğu sürece ben göğsümü sevgilinin ok gibi kirpiklerine hedef ederim."

Kaşun ***yâ*** *kirpügün* ***ok****dur*

Sözün dürrine söz yokdur (18a/1)

"Kaşın yay, kirpiğin ok gibidir. Sözün incisinin üstüne söz söyleyemem."

Kaşı ***yâ*** *kirpügi* ***ok****dur*

Kâküli boynuma guldür (18a/6)

"Kaşın yay, kirpiğin ok gibidir. Saçları boynuma beladır."

Kaşı ***yay****dur gözi âhû nigârun*

Benüm ol sevdügüm cânum görünmez (19a/7)

"O sevgilinin kaşı yay, gözleri ceylan gibidir. Benim o sevdiğim, canım ortalarda görünmez."

Divan'da silah ve teçhizat kavramına ait *hançer* 3, *ok* 3, *yâ (yay)* 2, *yay, kavs (yay), top, tig, kılıç* kelimeleri birer defa olmak üzere 13 yerde belirlenmiştir.

Düşman Kavramı

Sultan Ahmet, Divan'ında düşman unsurlarına önemli ölçüde yer verilmiştir. Düşmanın kellelerinin ayağına gelmesini istiyor, düşman ordularının hezimete uğraması için Allah'a dua etmektedir:

Emr-i Mevlâ ile bir himmet ide Mevlânâ

Gele ayaguma hep kelleleri ***a'dâ****nun* (6a/2)

"Mevlana, Mevla'nın emriyle bana bir himmet etsin ki bütün düşmanların kelleleri ayağıma gelsin!"

*Ferahnâk ola müslimler '****adû*** *gamnâk ola dâ'im*

*Gürûh-ı müslime eylük '****adû****ya şûr u şer peydâ* (6b/4)

"Müslümanlar daima sevinçli, düşmanlar ise gamlı, üzüntülü olsun. Müslümanlara iyilik nasip olsun, düşmanlara da kargaşa ve şer musallat olsun."

Münhezim ola yakında umaram ***küfr ehli***

Tâ ire şâh-ı Kızılbâşa hezîmet haberi (6b/8)

"Kâfirlerin yakında yenilgiye uğratılmasını isterim. Öyle ki ta Kızılbaş'ın hükümdarına hezimet haberi ulaşsın."

Ahmedâ zulmet-i küfri giderüp ol Hâdî

Mihr-i îmân ile ***küffâr*** *iline toldura nûr* (7b/4)

"Ey Ahmet! Hidayete ulaştıran Allah küfrün karanlığını yok ederek kâfirlerin yurtlarını iman güneşiyle nurla doldursun."

Du'â kılduk ki ***a'dâ*** *ola makhûr*

İlâhî sen kabûl eyle du'âmuz (8a/2)

"Düşman yenilsin diye dua ettik. Allah'ım sen duamızı kabul eyle."

*'****Adû****-yi dîn olana gâlib olsun*

Mu'în ol Bahtî'ye ey pâdişâmuz (8a/6)

"Ey padişahımız Bahtî'ye yardımcı ol ki din düşmanı olanlara üstün gelsin."

Eyledüm size du'â ile selâmum irsâl

Siz selâmetde olun ***düşmen*** *ola bî-çâre* (9a/2)

"Size dua ile selamımı yolladım. Siz sağ salim olun, düşman da çaresiz olsun."

Biri ol çâr-yârı sevmeyen zâlimleri kırsun

Biri varsun helâk itsün senün emrünle ***küffâr****ı* (9b/3)

"Biri dört halifeyi sevmeyen zalimleri yok etsin, diğeri de senin emrinle kâfirleri helak etsin!"

Ezelden hadden efzûn lutfunı yâ Rab göre geldüm

*'****Adû****nun pençesin bâzû-yi gayret-le bura geldüm* (10a/2)

"Ya Rab! Ezelden beri sonsuz cömertliğini gördüm. Düşmanın pençesini gayret pazusuyla büktüm."

*Tutdı râh-ı Kâ'be'yi hâr-ı mugaylân-ı '****adû***

Anı ol yoldan gidermek devlet-i 'uzmâ durur (15b/4)

"Kâbe'yi deve dikeni gibi düşmanlar sardı. O dikenleri o yoldan atmak en büyük mutluluktur."

Bahtiyâ baş egdiren kat'-ı harâca ***düşmen****i*

Oldı târîh hâliyâ cehd-i Murad Paşa durur (16a/1)

"Ey Bahtî! Tarih şöyle: Haraç kesme konusunda düşmana baş eğdiren Murat Paşa'nın çabasıdır."

Sultan bu beytinde ise sevgilinin yanındaki düşmanın onun yanından hiç ayrılmadığını ifade etmiştir. Sevgiliye yakın olduğu için rakibi düşman olarak görmektedir.

Aldı aklum 'âkıbet Mecnûn'a döndürdi beni

Yârümün yanında ***a'dâ*** *dâ'imâ eksük degül* (13b/2)

“Sevgili aklımı aldı sonunda beni Mecnun’a döndürdü. Sevgilimin yanında daima düşman var hiç yalnız bırakmıyor.”

Divan’da düşman kavramına ait *adû* 6, *küffâr* 6, *adâ* 4, *küfr* 3, *düşmen* 2, *adavet* 1 *defa* olmak üzere 22 yerde tespit edilmiştir.

Savaş ve Mekân Kavramı

Kale / Hisar

Kale kavramının, öncelikle gerçek manasında kullanıldığı görülmektedir:

*Mâl ü rızkıyla iki **ka‘le** bırakmış küffâr*

İrdi hoş peyk-i sabâ ile ganîmet haberi (6b/7)

“Sabah postasıyla güzel bir haber ulaştı ki kâfirler mal ve rızıklarıyla, ganimetleriyle birlikte iki kaleyi bırakmışlar.”

Hazret-i Hak'dan umaram ki kral-ı bed-hâl

*Vire hep şehr ü **hisâr**ını gelüp yalvara* (9a/4)

“Hz. Allah’tan kötü huylu kralın gelip yalvararak şehrini ve kalesini teslim etmesini isterim.”

Divan’da mekân kavramına ait *kale, ka‘la ve hisar* kelimeleri birer defa olmak üzere 3 yerde tespit edilmiştir.

Savaş Araç ve Gereçleri

Bayrak

Sultan şairin *‘alâm* ve *livâ* kelimeleriyle karşıladığı bayrak kavramı gerçek anlamında kullanılmıştır. Sultan, İslam sancaklarının saltanatı döneminde zafere ulaşmasını ve Allah’ın yardımı ile bayrağımızın her yerde yüceltilmesini istemiştir:

O sultânun yüzi suyına Hak'dan budur ümmîdüm

*Zamânumda muzaffer eyleye **a’lâm**-ı İslâm'ı* (4a/3)

“Hakk’tan o sultanın (Hz. Muhammed’in) yüzü suyu hürmetine, benim saltanatım zamanında İslam sancaklarını muzaffer eylemesini ümit ederim.”

Bi-hakk-ı âyet-i “nasrün minellâh”

*Ser-efrâz eyle her yirde **livâ**muz* (8a/3)

“Allah’ın yardımıyla* ayeti hakkı için, sancağımızı her yerde diğerlerinden üstün kıl!”

Şair bu beytinde Ebu Eyyüp Ensârî için âlemdâr kavramını kullanmıştır.

*Ey ‘**alemdâr**-ı resûl ey yâr-i fahrü’l-mürselîn*

Zât-ı pâkün Rûm'a rahmet kıldı Rabbü'l-‘âlemîn (5b/3)

“Ey Allah’ın elçisinin bayraktarı, ey peygamberlerin övüncü Hz. Muhammed! Âlemlerin Rabb’i senin mübarek temiz zatını Rum’a (Anadolu) rahmet olarak gönderdi.”

Divan’da bayrak anlamına gelen *a’lâm, livâ ve ‘alemdâr (bayraktar)* birer defa olmak üzere 3 yerde belirlenmiştir.

At

Sultan Ahmet, dünyada ilim ve marifet tahsil etmeyenleri hiçbir mahareti olmayan ata benzeterek ilim olmayınca gücün bir işe yaramayacağını dile getirmiştir:

Kim ki tahsîl itmedi dünyâda 'ilm ü ma'rifet

Şol hünersüz ***esb****e benzer kim urılmaz zeyn ü* ***raht*** **(**10b/7)

"Kim ki bu dünyada ilim ve marifeti öğrenmek istemez, o eyer ve koşum takımı vurulamayan beceriksiz bir ata benzer."

Bahtîya bu mazmuna Hâfız nazire söylesün

Faris *ise arsa-i içre devşirsün* ***inan*** **(**14a/5)

"Ey Bahtî! Hâfız şiir meydanında usta bir biniciyse dizginini toplasın da bu şiirime nazire yazsın!"

Divan'da atla ilgili *at, esb, raht, faris ve inan* kelimeleri birer defa tespit edilmiştir.

Sonuç

Sultan I. Ahmet, Duraklama Dönemi olarak nitelendirdiğimiz XVII. yüzyılın başında on dördüncü Osmanlı padişahı olarak on dört yaşında tahta çıkmış ve on dört yıllık bir saltanat dönemi yaşamıştır.

Genç yaşta şiir yazmaya başlayan ve şiirlerini "Bahtî" mahlasıyla kaleme alan Sultan I. Ahmet anlaşılır bir dille, tertemiz ve samimi bir Türkçe ile yazmıştır. Divan'ında yer alan savaş ve savaş unsurları; savaş, ordu, savaşta yer alan kişiler, silah ve teçhizat, düşman, savaş ve mekân ile savaş araç ve gereçleri olmak üzere 7 başlık hâlinde incelenmiştir.

Sultan I. Ahmet'in sultan - şair portresi Divan'ındaki şiirlerinden hareketle incelenmiş adalet, bilgelik ve savaşçı kimliğine dair beyitler taranmış ve şairin daima adalet, doğruluk, ilim ve marifet sahibi olmanın önemini vurguladığı şiirlerinde ortaya çıkmıştır. Sultan, devlet adamlarını liyakat sahibi olanlardan seçmeye özen göstermiş ve görevini adaletle yerine getirmeyenleri ise görevinden almıştır. Bir padişahın *"tacının ilim, tahtının da kemal"* olması gerektiğine inanan I. Ahmet, ilim ve marifet sahibi olmanın üzerinde durmuştur. Sultanın avlanmaya ve cirit oyununa meraklı olduğu beyitlerinden hareketle söylenebilir. Divan'da bilgeliğe dair 15, adaletle ilgili 10 ve savaşçı kimliğine dair 2 kelime tespit edilmiştir.

Saltanatı döneminde sefere çıkmayan padişahın şiirlerinde yapılan savaşların, sevk edilen askerlerin, vatanın düşmandan kurtuluşunun ve tarihi konuların anlatıldığı; yaşadığı dönemin problemlerini şiirlerine yansıttığı görülmektedir. Savaşta ordusunun başında olamasa da askerlerine cesaret verici konuşmalar yapmakta ve her daim onların zaferlere ulaşması için Allah'a dua edip yalvarmaktadır.

Çalışmamızda incelediğimiz Sultan I. Ahmet'in Divan'ında farklı nazım şekilleriyle yazılmış 92 şiiri bulunmaktadır. Savaş ve unsurlarına ait Divan'da toplam 53 adet kelime tespit edilmiştir. Divan'da savaş kavramına ait *ceng, gaza, gavga, gulgule, harb, rezm* 6; savaşla ilgili *feth, zafer, nusret, makhur, muzaffer, mansur, koşak (kuşatmak), münhezim ve hezimet* 24; ordu ile ilgili *cünd, ceyş, hayl-i sipah ve atlı ve yaya* 8; savaşta yer alan kişiler *asker, serdâr, leşker, guzat, gazi ve peyk* 17; silah ve teçhizat kavramına ait *hançer, ok, yâ (yay), yay, kavs (yay), top, tig (kılıç), kılıç* 13; düşman kavramına ait *adû, adavet, küffâr, adâ, küfr, düşmen* 22; mekân kavramına ait *kale, ka'la ve hisar* 3; savaş araç ve gereçlerinde bayrak anlamına gelen *a'lâm, livâ ve 'alemdâr,* atla ilgili *at, esb, raht, faris ve inan* 8 yerde tespit edilmiştir. Bunun dışında savaşa dair *cirid, ganimet, haraç ve katl (öldürmek)* kelimelerine de birer defa yer verilmiştir.

Şiirlerinde vatan, ordu, millet, asker, savaş ve zafer kavramları üzerinde önemli ölçüde durduğu gözlenmiştir. Sultan Ahmet, 17. yüzyılda hem doğuda hem batıda önemli zaferler kazanmış ve Divan'ındaki savaş tasvirleriyle ilgili beyitler yaşadığı dönemin askerî, siyasi ve sosyal olaylarını yansıtmıştır.

A	Adâ, Adavet, Adû, Alâm, Alemdâr, Asker, Atlı ve Yaya
C	Ceng, Ceyş, Cirid, Cünd
D	Düşmen
E	Esb
F	Faris, Feth/Fetih
G	Galip, Ganimet, Gavga, Gaza, Gazi, Gulgule, Guzat
H	Hançer, Harac, Harb, Hayl-i Sipah, Hezimet, Hisar
İ	İnan
K	Kal'a, Katl, Kavs, Kılıç, Koşak, Küffâr, Küfr
L	Leşker, Liva
M	Makhur, Mansur, Muzaffer, Münhezim
N	Nusret
O	Ok
P	Peyk
R	Raht, Rezm
S	Serdâr
T	Tiğ, Top
Y	Yâ, Yay
Z	Zafer

Tablo-1: Sultan I. Ahmet'in Divan'ında Geçen Savaş Unsurları

Kaynakça

Ayçiçeği, B. (2021). *Bahtî Sultan I. Ahmet*, Osmanlı Hanedan Şairleri 8, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

İlgürel, M. (1989). "Ahmed I". *İslam Ansiklopedisi*. C: 2, ss. 30-33, İstanbul: TDV Yayınları.

Kayaalp, İ. (1991). "I. Ahmed ve Divanı", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Kayaalp, İ. (2019), *Bahtî (Sultan I. Ahmed) Divân,* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (http://ekitap.ktb.gov.tr).

Çabuk, V. (1989). *Solakzâde Tarihi, II*., Ankara.

IV. BÖLÜM: TÜRK HALK EDEBİYATI

BAYBURTLU ZİHNÎ'NİN ŞİİRLERİNDE SAVAŞIN İZLERİ

Ayşe YÜCEL ÇETİN*

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılda başlayan büyük toprak kayıpları, merkezi idarenin zayıflaması, sosyal, siyasi ve ekonomik sıkıntıların habercisidir. 1769 yılında başlayan Osmanlı - Rus savaşları ekonomik çöküşlerin hızlandığı, büyük felaketlerle sonuçlanan kırılma noktasıdır. 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan ıslahat programı toplumun refahını hedefler. Ancak uzun süren savaşlarla ülke adeta felakete sürüklenir, Erzurum ve Kars Ruslar tarafından işgal edilir. Osmanlı Devleti'nin Gerileme Dönemi'nde cereyan eden Trablusgarp ve Balkan savaşları Türk tarihinin kırılma noktasıdır. Saldırıların yarattığı yıkım, milletin öfkesi ve nefreti edebî eserlere de yansır. Tarih, tarihî vakalar sanatçıların temel kaynaklarından biridir. Özellikle de toplumu derinden sarsan savaşlar, savaşın yarattığı felaketler edebî eserlerin konusu olmuştur. Edebî metinlerin esas amacı tarihî gerçekliği aktarmak olmamakla birlikte sosyal, siyasi ve ekonomik olaylar ele alınmış; dahası aksaklıklar eleştirilmiştir.

Bayburtlu Zihnî, hem büyük reformların yapıldığı Tanzimat Dönemi'ni idrak etmiş, hem de uzun süren savaşlara tanıklık etmiştir. Eserlerinde - destanlarında, millî varlığın tehdit edildiği, bireyi ve toplumu hedef alan her türlü şiddetin ifadesi olan savaşın yıkıcılığı, yaygın bir tema olarak öne çıkmıştır. Özellikle halk şairleri tarafından yazılan destanlar önemli bir bilgi kaynağı olmaları yanında millî birliğin sağlanmasında etkili olmuşlardır. Köprülü, âşıkların büyük tarihî hadiseleri hikâye eden destanları ve türkülerini tarihî bir vesika olarak nitelendirir (Köprülü, 1999: 1902). Şüphesiz muhtelif devirlerin canlı şahitleri, tarihi yaşatan, koruyan, aktaran alanlardan biri de edebî metinlerdir. Milletlerin kaderini belirleyen savaşların yorumlanmasında da öne çıkar, hafızası olur.

Bayburtlu Zihnî (1212/1797-1277/1860), 19. yüzyılın en meşhur saz şairlerindendir. Anadolu'da bir kültür ve sanat merkezi olan Bayburt'un orta hâlli bir ailesine mensup olan Zihnî, ilk tahsilini Bayburt'ta yapmış; Erzurum ve Trabzon medreselerinde eğitimine devam etmiştir. Şair, 20 yaşlarında İstanbul'a gitmiş; memuriyete başlamıştır. Takriben on yıl kaldığı İstanbul'da devrin bazı büyüklerine sunduğu kasideleriyle tanınmış, Divân-ı Humâyûn kaleminde kâtip olarak çalışmıştır. 1826 yılında memleketi Bayburt'a dönen Zihnî, buradan Erzurum'a geçerek valililerin (Rauf Paşa, Galip Paşa, Salih Paşa) kâtipliklerini yapmıştır.

Doğduğu, çocukluğunun geçtiği topraklardan yıllarca ayrı kalan Zihnî, Osmanlı - Rus Harbi esnasında Rusların Bayburt ve Erzurum'u işgal etmesinden sonra memleketine döner. Bu hadiselerden sonra Erzurum, daha sonra Trabzon'a ve ondan sonra, 1839 yılında yeniden İstanbul'a döner. Kısa bir süre sonra Hacca gider, dönüşte Mısır'a uğrar ve burada dört sene kaldıktan sonra İstanbul'a gelir. Yeni tahta çıkan Sultan Abdülmecid'e bir cülûsiye kasidesi takdim eder. Akdağ ve Erzurum'da bazı görevlerde bulunur, tekrar İstanbul'a döner. Donanma kumandanı Reşit Paşa'nın divan kâtipliği vazifesi ile Akka Harbi'nde bulunur. Daha sonra İstanbul'a dönen Zihnî bir süre sonra memuriyet ve çeşitli sebeplerle Hopa, Karaağaç, Of, Erzurum ve Erzincan'a gider. Zihnî, memleketine dönmek üzere yola çıkar ancak hastalanır ve Trabzon'a yakın Holasa Köyü'nde ölür (Köprülü, 2004: 473-474; Fındıkoğlu, 1950: 17-27; Banarlı, 1983: 851-852).

Zihnî, doğumundan itibaren çeşitli kültür merkezlerinde bulunması, ilim ve sanat çevreleriyle irtibatı, aldığı eğitim, bilgi, tecrübe ve kabiliyeti ile şöhret bulmuş, çok yönlü bir şairdir. Bayburtlu Zihnî'nin bir "Divan"ı, kendi hayat hikâyesini anlattığı "Sergüzeştnâme"

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler eğitimi Bölümü, Türk dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana bilim Dalı, ayucel@gazi.edu.tr, ORCID: ORCID: 0000-00015488-7645.

adlı bir mesnevisi, "Kitâb-ı Hikâyet-i Garibe" adlı eserleri ile klasik ve halk şairi olmanın yanı sıra nasirliği ile de tanınmaktadır.

Zihnî'nin, fikir ve kültür merkezi olan Bayburt'ta doğması, döneminin ilimlerini tahsil etmesi, memuriyet vesilesi ile başta İstanbul ve Erzurum olmak üzere birçok şehirde bulunması, ömrünü paşaların, vezirlerin, eyalet valilerinin, ilim adamları ve sanatçıların yanında geçirmesi edebî şahsiyetini şekillendirmiş; ona bilgi ve tecrübe kazandırmıştır. Osmanlı Devleti'nin büyük ve de uzun süren savaşlarına şahitlik eden, bu dönemi idrak eden Zihnî, Tanzimat Dönemi'nin önemli reformlarına da şahit olmuştur. Dönemin sosyal olaylarına hassasiyetle yaklaşmış, methiye ve hicviyeleri, özellikle yolsuzluk, haksızlık, rüşvet, baskı ve yaşanan mağduriyetlere karşı tavrını açıkça ifade etmiştir. "Methettiklerini şahıslarında değil, meziyetlerinden nâşi kaleme alıyor ve öğüyor. Ele aldığı padişahların, paşa ve vezirlerin muhakkak içtimai bir hayr işleyen hareketleri vardır." (Fındıkoğlu, 1950: 86-87).

Zihnî, memuriyeti boyunca başından geçen hadiseleri, sosyal ve tarihî vakaları, devlet adamlarını edebî bir dille "Sergüzeştname" adlı eserinde anlatmıştır. Fındıkoğlu, Zihnî'nin yalnız edebiyat tarihi için değil, en geniş manada anlaşılacak sosyal tarih için kazanç olduğunu ifade eder (1950: 47). Eser, Tanzimat Dönemi hakkındaki değerlendirmeler ile bizzat şahit olduğu savaşların tasviri bakımından tarihî açıdan dikkat çekicidir.

1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı hakkındaki "Hart Destanı"; 1840 yılında Akka'nın fethinin anlatıldığı "Akka Destanı" ile 1853 yılında Kırım Harbi esnasında Sinop Limanı'nda demirli Türk filosunun Ruslar tarafından yok edilip şehrin de yakılmasını anlatan "Sinop Destanı", tarihi niteliği olan, tarihe şahitlik eden şiirlerdir (Atnur, 2017: 198).

Her millet geçmişini, tarihi değerlerini, kabullerini, geleceğini belirleme açısından önemser. Dolayısıyla tarihî bilgi daima dikkat çekmiş, merak uyandırmıştır. Milletlerin hafızası olan tarihî bilgiler şair ve yazarlar vasıtasıyla yorumlanır, korunur ve aktarılır. Yahya Kemal; "Şair millî hayatın şahidi mevkiindedir." ifadesiyle şairin, dolayısıyla da şiirin tarihe tanıklığına dikkat çeker. Bu tür eserler arşiv belgesi olmasa da önemli kaynaklardır. Şair ve yazarlar, gerçeği yansıtan tarihî malzemeler içinden seçmeler yaparak "edebî yaratının sihri ile onlara can verir." (Tural 2006: 209). Bu tür eserler toplumun felaketlerinin, en acı hatıralarının belgeleridir.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nde büyük toprak kayıplarının yaşandığı, hızla değişen sosyal ve siyasi şartlar, merkezî idarenin zayıflaması, ekonomik çöküşün kaçınılmaz olduğu yıllardır. Kırım Savaşı, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı – Rus Savaşı, Türk insanı için gelecekteki felaketin habercileridir (Duman, 2019: 115-116). Uzun süren savaşlar ve mağlubiyetler, katliamlar ve göçlerin yanı sıra öfke, nefret, çaresizlik, umutsuzluklar; her türlü yıkımın tezahürüdür.

Bayburtlu Zihnî, bizzat yaşadığı, şahit olduğu bu iki savaşın trajik sonuçlarını doğup büyüdüğü toprakların işgalini, işgalle birlikte yapılan zulümleri ve işkenceleri, yaşanan acıları, mağduriyetleri destanlarıyla ifade eder.

Hayatının her döneminde haksızlıkları eleştiren, zulüm ve adaletsizliğe tahammül edemeyen, dolayısıyla da bunlara hicviyeleriyle dikkat çeken Zihnî'nin, bilhassa düşman işgaliyle harabeye dönen vatanın tasvir edildiği şiirleri çok önemlidir. Bunlar; bir milletin hürriyetinin, şerefinin, insanî değerlerinin, kutsallarının çiğnendiği manzaranın yarattığı çaresizliğe ağıttır. Onun için işgal edilen yalnızca toprak değil, tarihi, bayrağı, millî varlığı, geçmişi ve geleceğine yönelen tehdittir. Zira Zihnî için esas olan yaşanılacak bir vatana sahip olmak ve sahip çıkmaktır. Bu şiirlerinden biri 1828-1829 Osmanlı - Rus Harbi ile Zihnî'nin yirmi bir yaşında ayrıldığı Bayburt'un, işgal edilmesi üzerine "sıla" olarak bildiği bu beldeyi hicran, özlem ve hasretle andığı işgal sonrası Bayburt'udur.

Karşılaştığı manzara ile sarsılan Zihnî, yaşanan felaketleri; "Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş" mısrasıyla başlayan meşhur koşmasıyla dile getirir. Şiirin tamamına hâkim olan matem, bağ, bahçe, otağ, yurt kavramları vatan toprağına bireysel olandan sosyal bir acıya dönüşmesi ile yaşanan felaketin büyüklüğü, hissedilen acının ifadesidir. Hayatının büyük bir bölümünü, doğduğu Bayburt'tan uzakta geçiren Zihnî, sıla hasretini, ayrılığı dilin imkânlarıyla tasvir eder. Onun için her kelime, her kavram vatan tasavvurunun sembolik ifadesidir. Tanpınar'ın dediği gibi "Milletlerin böyle sıkışık anları olur. Vatan birden bire dilden - çünkü tarih de onun içindedir.- ibaret kalır." (1982: 32).

Zihnî için, varlığını temsil eden vatanın, doğduğu, çocukluğunun geçtiği toprakların "düşman ayağı" altında çiğnenmesinin ıstırabını, hiçbir ifade biçimi karşılamaz. Geçmiş ne kadar güzelse şahit olduğu felaket, hatta gelecek de o kadar acı ve karanlıktır. Bayburt, Zihnî'nin doğduğu, çocukluk ve gençlik çağının geçtiği yerdir. İlk evidir, ilk mekânıdır, kişisel ve toplumsal kimliğini edindiği ilk alandır. Bachelard'ın ifadesiyle ilk evrenidir. Geniş anlamda doğduğu evin çevresi olarak düşünülse de dar anlamda Bayburt, Zihnî'nin evidir. Bachelard; "Ev bizim dünyamızdaki köşemizdir, ilk evrenimizdir. Ev, gerçek bir kozmostur, kelimenin tam anlamıyla kozmostur… Barınağın sınırları en bitip tükenmez diyalektik içinde duyulur hâle gelir, düşünceleri ve hülyalarıyla yaşar…" demiştir (2013: 32-33). Bu mekân / ev - vatan / içinde sadece görüleni değil, yaşanılanı, geçmişi, tasavvur edileni, geleceğe dair düşünceleri; insan zihninin canlandırdığı her şeyi inşa eder, korur ve aktarır. Zihnî, bütün Bayburt'un işgaliyle sadece Bayburt coğrafyasını, şehri değil, şehir çatısı altında geçmiş ve geleceğinin varlığının idrakinde, bunları kaybetme endişesinin sancısını taşır. Onun zihin dünyasında korku sınırları aşılmış, mekân işgal edilmiş ve endişe öne çıkmıştır. Bütün bedbinlik, hüzün ondandır. Onun şiirinde, insanın ruh durumu mekânla birleştirilir ve belirlenir.

Vardım ki yurdundan ayağ göçürmüş,
Yavru gitmiş, ıssız kalmış otağı.
Câmlar şikest olmuş, meyler dökülmüş,
Sâkîler meclisten çekmiş ayağı.

Kangı dağda bulsam ben o marâlı,
Kangı yerde görsem çeşm-i gazâlı,
Avcılardan kaçmış, ceylan misâli,
Göçmüş dağdan dağa, yoktur durağı.

Lâleyi, sümbülü, gülü hâr almış,
Zevk u şevk ehlini âh u zâr almış,
Süleymân tahtını, sanki mâr almış,
Gama tebdil olmuş, ülfetin çağı.

Zihnî dehr elinden her zamân ağlar,
Sordum ki, bağ ağlar, bâğbân ağlar.
Sümbüller perişân, güller kan ağlar.
Şeydâ bülbül terk edeli bu bâğı (Köprülü, 1962: 551)

Mısraları ile perişan olan yalnızca mekân değil, bu durumdan sorumlu olanlardır. Otoritenin yüksek olduğu, can güvenliğinin olmadığı mekân tasviri ile tarihî - sosyal ve siyasi vakanın yarattığı acı, hüzün, karamsar bir ruh hâli ile ifade edilir. Zihnî'nin hikâye ettiği olaylar tarihî olanla örtüşür. Zira doğup büyüdüğü, huzur ve barışın yaşandığı, güzel hatıraların olduğu yurdunda insanı "*ah u zar*" içinde kalmış, "*avcı*", *"hâr" ve "mâr"* elinden harabeye dönmüştür.

Şair, her kelime ile duygularını, vatan tasavvurunu hissettirmiş, felaketin büyüklüğünü sembolik ifadelerle anlatırken terk edilen bahçeler, perişan sümbüller, kan ağlayan güllere geçmişin ve yaşanılan felaketin acısını, ıstırabın anlamını yüklemiştir.

"*Otağın ıssız kalması*", "*Süleymân tahtını mâr alması"*, "*lâlenin sümbülün, gülün yerini hârın alması*", "*neşenin yerini feryadın alması*" şairin derin hüznünü, çaresizliğini kuvvetle hissettiren ifadelerdir. Zihnî, hayalindeki mutlu, müreffeh, mamur yurt ile vardığında gördüğü kan ağlayan perişan yurt, tarihî gerçekliğin hem de onun iç dünyasının ifadesidir. Şairin, hangi tarihî hadise üzerine kaleme aldığı kayıtlarda belirtmese de verilen mesaj savaşların yıkıcı, yok edici neticeleridir. Savaşın yarattığı yıkım, sebep olduğu felaketler, ıstıraplar, hem ferdî hem de toplumsal değerlerin yok olması sonucundan hareketle (Köktürk, 2003: 178) Zihnî için adeta evrensel bir mesaj niteliğindedir.

Zihnî'nin "Sergüzeştname" adlı eserinde yer alan "Akka Destanı", Suriye'nin Mehmet Ali Paşa'dan geri alınması üzerine yazılmıştır. 1840 yılında Reşit Paşa'nın maiyetinde divan kâtibi olarak gemide bulunur (Fındıkoğlu, 1950: 21; Taşkesenlioğlu 2014: 639). Mehmet Ali Paşa'nın elinde olan "Akka Kalesi"nin Osmanlı kuvvetlerince alınmasına bizzat şahit olan Zihnî, bu harbin tasvirini, tarihî olayları realist bir üslupla anlatır. Sultan Abdülmecid'in Reşit Paşa'nın methedildiği destanda Akka'nın sosyal hayatından da bahsedilmektedir. Destanda; savaşta kullanılan savaş araç gereçleri, kalenin fethi, komutan ve askerler ile bunların zaferlerinden övgüyle bahsedilir.

Akkâ'nın başına çöktü bir duman

Sanki Behrâm idi felekte kıran

Adûnun başına teng oldu cihân

Fark olunmaz oldu leyl ü nehârı

Ser-asker-i Hazret-i Mustafa Paşa

Gönderdi askeri bunda savaşa

Ya Rab bu ne da'vâ bu ne temâşâ

Gözler görmüş değil bu kâr ü zârı (Sakaoğlu, 1988: 105-106)

Zihnî, Akka'nın "toprağının fitneli, taşlarının kanlı" olmasını eleştirerek bir yandan da Akka'nın stratejik yapısının önemine dikkat çeker. Zira Akka Kalesi, Osmanlı ile Mısır Hidiv'i Mehmet Ali Paşa'nın güç gösterisine sahne olmaktan başka, Osmanlı Devleti'nin askerî üssü olmanın yanında Akdeniz'e açılan kapı olması dolayısıyla da ticari alanda önemli bir merkezdir.

Şair, 1828-1829 yılında Erzurum ve Bayburt'un maruz kaldığı Rus istilasına şahit olur. "Sıla" olarak bahsettiği, şiirlerinde sık sık hasretini, özlemini dile getirdiği Bayburt, Erzurum'un düşmesinden sonra Rusların eline geçer. Zihnî, "Hart Destanı"nda, Ruslara karşı verilen büyük mücadeleyi destani bir üslupla tasvir ederken şehir ahalisinin perişan, çaresiz hâli ile sosyal ıstırabı da ifade eder.

Erzurum küffâra biat edince

Figâna bağlandı Bayburt diyârı

Gülü hâre kaldı bülbülü zâra

Soldu menekşesi gülberk-i bârı

Lâlesinin bağrı hicr ile dağlı

Çok yazılar görmüş karalı ağlı

Goncanın dört yanı hâr ile bağlı

Bükülmüş servinin kadd-i nigârı (Sakaoğlu, 1988: 110)

Şehrin yakılıp yıkılması, camilerin, medreselerin harabeye dönmesi ile kimliğini, dinini yaşayamayan ahali bu kan ve ateş çemberinden kaçmaya başlar.

Beş bin saldatın hücumu karşısında 'pırtı'yı düşmana veren kafileler içinde şair de bulunmaktadır. Rus hücumu ve göçü tasvir ederken Müslüman halkı küffar elinden kurtarması için Allah'a yalvarır:

Müderris bu bâbda eyledi ta'cîl

Tez etti bu sene dersleri ta'dîl

Kemâl üzre celâl olmadan tekmîl

Söyündü hayâli şem'-i fenârı

Vâ'izi kürsüde eğlenmez oldu

Söylediği sözler anlanmaz oldu

Kûşe-i câmi'de dinlenmez oldu

Hâfızın Kur'ân'ı hıfzı tekrarı

…

Ne Kur'ân'ı kaldı ne kırâ'ati

Ne ezanı kaldı ne ikâmeti

Ne imamı kaldı ne cemâati

Ne talebesinin ders-i güzârı (Sakaoğlu, 1988: 110)

Bugünkü adı Aydıntepe olan alanda Ruslara karşı verilen büyük mücadelede çarpışan ahaliye silah dağıtan, gerilla savaşı (Atnur, 2017: 201) başlatan komutanları ve din adamlarının isimlerini zikreder, metheder. Hacı Osman Efendi, Yusuf Alemdar, Karloğlu, Sarhanzade, Hobşarlı Mustafa Efendi, Mülazım Ali savaşta gösterdikleri kahramanlıklarıyla övülür, ejderha gibi cenk etmeleri, Hz. Ali'ye benzetilir. Hart Ovası'nda şehit düşen bir din âlimi olan Bayburt'un manevi lideri Hacı Osman Efendi'nin yaptıklarını da iftiharla destani bir üslupla anlatır.

Arıttı rûhunu Fahr-i Cihân'ın

Şefî'-i mahşerin tuttu dâmânın

Ta yolunda verdi baş ile cânın

Güldürdü esbâbı çahâr-ı yârı

İbtidâ düşmândan ol döktü kanı

Gâzîler kavlince yüceldi şânı

Sel gibi akıttı hûn-ı düşmânı

Sonra oldu şehîdlerin ser-dârı (Sakaoğlu, 1988: 110-111)

Zihnî'nin tarih kitaplarında yer verilmeyen savaş kahramanlarını zikretmesi, vefa, kadirşinaslık ötesinde kuvvetli bir tarih şuuruyla yazması da dikkate değer bir ifadedir.

Edebî eserler şüphesiz tarihî dönemi, coğrafyayı, sosyal olayları kurgulayarak, yorumlayarak var olur. Şairlerin, yazarların önceliği tarihî belge niteliğinde eserler bırakmak olmamakla birlikte edebî formun izin verdiği ölçüde tarihî vakaları sosyal ve siyasi değişmeleri; özellikle de savaşları anlatırlar. Osmanlı Devleti'nin hem gerileme hem de reformlar dönemini idrak eden, uzun süren büyük savaşların içinde bulunan Bayburtlu Zihnî; vatanı, vatan toprağı için mücadele edenleri merkeze alarak savaşın insan ruhunda açtığı yarayı, sosyal ıstırabı anlatır. Zihnî'nin eğitimi, fikrî ve edebî terbiyesi çeşitli kültür merkezlerindeki memuriyeti dönemin idareci, ilim ve sanat çevreleriyle ilişkileri şiirlerine de yansımış; destanlarında savaşın yarattığı tahribat, yıkım, facianın karşısında yalnızca hissedilen acı ve hüzün anlatılmamıştır. Geçmişin güzel hatıralarını temsil eden semboller üzerinden barışı, huzuru, müreffeh olan vatan toprağını da tasvir etmiş, münevver kimliğiyle memleketin ve milletin gelecek endişesini ifade etmiştir. Zihnî için yaşadığı toplumun kabuller dünyası değerleri ve sorumlulukları estetik endişeden daha ön plan çıkmıştır. Edebî ve sosyal hassasiyet; vatanın işgalinde kalbî ve yurdunun ıstırabının samimiyetle ifadesinin destanlarına yansıyan göstergesidir.

Kaynakça

Atnur, G. (2017). "Tarihin Tanığı Bir Şair: Bayburtlu Zihnî", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (38), ss. 197-216.

Bachelard, G. (2013). *Mekânın Poetikası*, (Çev. A. Tümertekin), İstanbul: İthaki Yayınları.

Banarlı, N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: MEB Yayınları.

Daştan, N. (2018). "Türk Halk Şiirinde Bir Propaganda Aracı Olarak Fes Şiirleri", *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (15), ss. 37-48.

Demirayak, B. (1997). "Sergüzeştname-i Zihnî (Bayburtlu Zihnî)", (Yüksek Lisans Tezi), *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli.

Duman, H. H. (2020). *Türk Savaş Edebiyatı*, İstanbul: Duyap Yayınları.

Duman, H. (2018). "Savaş Edebiyatı", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (58, 1), ss. 99-110.

Erbay, N. (2014), *Bayburtlu Zihnî Dîvânı (İnceleme-Metin)*, Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.

Ersoy, R. (2009). *Sözlü Tarih Folklor İlişkisi Baraklar Örneği, Disiplinler Arası Bir Yaklaşım Denemesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Fındıkoğlu, Z. F. (1950). *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul: Bayburt Kültür ve Yardım Cemiyeti Yayınları.

Kıymaz, A. (2011). *1928-1946 Arası Türk Romanlarında Savaş ve Askerlik*, İstanbul: Sarkaç Yayınları.

Köktürk, Ş. (2003). "Bayburtlu Zihnî'nin Bir Koşmasının Ontolojik Analiz Metoduyla İncelenmesi", *Millî Folklor*, 15, 60, ss.170-178.

Köprülü, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yayınları.

Köprülü, M. F. (1962). *Türk Sazşâirleri*, Ankara: Millî Kültür Yayınları

Özger, Y. (2004). *Bayburtlu Şair Zihnî'nin Ölümü ve Tereke Defteri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (26), ss. 211-225.

Sakaoğlu, S. (1988). *Bayburtlu Zihnî*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Sakaoğlu, S. ve Ahmet S. (Haz.) (1992). *Bayburtlu Zihnî Hikâye-i Garîbe*, Konya: Kuzucular Ofset.

T.C. Genelkurmay Harp Tarih Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1978)*, 1-5. Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Tanpınar, A. H. (1982). *Yahya Kemal*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Taşkesenlioğlu, M. Y. (2014). *Bayburtlu Zihnî Sergüzeştnâmesinin Tarihî Niteliği Hakkında Bazı Tedkikler*, Tarihi ve Kültürü ile XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu. Bayburt, ss. 633-652.

Tural, S. K. (2006). *Zamanın Elinden Tutmak*, Ankara: Yüce Erek Yayınevi.

Türkmen, F. (2005). "Osmanlı Dönemindeki Önemli Olayların Âşık Şiirindeki Akisleri". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 5/2, (Haziran), ss. 1-6.

ÂŞIK EDEBİYATI VE SÖZLÜ TARİH İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA ŞİFAÎ'NİN ÇANAKKALE DESTANI ÜZERİNE BİR ÇÖZÜMLEME

Bayram DURBİLMEZ*

Âşık Edebiyatı- Sözlü Tarih İlişkileri

Genelde âşık edebiyatının, özelde âşık tarzı destanların sözlü tarih ile yakın ilişkileri vardır (Köse 1993: 155-178; Aslan, 1999; Durbilmez, 1999; Durbilmez, 2000: 88-91; Durbilmez, 2007: 299- 317; Durbilmez, 2013: 173-193). 16. yüzyıldan günümüze kadar bütün sosyokültürel katmanları etkileyen âşık edebiyatı ürünleri genellikle sözlü kültür ortamlarında üretilir. Sosyokültürel ortamlarda sanatlarını icra eden âşıklar, -günlük hayatın küçük olaylarından büyük sosyal hareketlere kadar- her türlü olayı dile getiren destanlar söyleyebilirler (Artun 2008: 64). Destancı âşıklar, tanık oldukları ve / ya sözlü iletişim ortamlarında başkalarından dinledikleri olayları tahkiyeli bir üslûpla dile getirirler. "Haberci" özelliğine sahip bu sanatçılar, tarihî olaylar hakkında toplumu bilgilendirme görevi de yüklenirler. Yaşadıkları çağın tanığı ve sözcüsü olan destancı âşıklar, tarihî olayları anlattıkları destanlarında "halk hafızası"ndan da yararlanırlar. Tarih kitaplarında halkın duygu, düşünüş, inanış ve yaşayışlarına pek yer verilmediği hâlde, tarihî olayın geçtiği zaman ve âşık tarzı destanın söylendiği mekânda yaşayan insanların "yaşayış, düşünüş ve inanışları" da -az veya çok- destanlara yansır.

Savaş, ayaklanma, sürgün, göç, deprem, sel, yangın, salgın, kuraklık, kıtlık vb. gibi toplumu derinden etkileyen çeşitli olayları konu edinen âşık tarzı destanlarda sözlü tarih bilgileri daha belirgindir. "(T)oplumun değer verdiği kişi ve olayları anlatmaları, halkın umut ve isteklerini yansıtmaları yönüyle hayata açık yapıya sahip" âşık tarzı destanlar, "halk hafızası"nı yansıtan bilgi kaynakları arasında özel bir yer tutar (Durbilmez, 2007: 299-300; Artun, 2008: 64).

Hafızalarda derin izler bırakmayan ve topluluğu yakından ilgilendirmeyen olaylar, ikinci nesle pek aktarılmazlar. Bu sebeple "topluluğun geleneği olmamış şeyler, ikinci nesilde yok olmaktadır". Çünkü "Her olay, olduktan hemen sonra, olayın kahramanlarının ve seyircilerinin akıllarından silinmeye başlar. Kişilerin bir kısmı yaşadığı sürece, olay, bilinçli bir şekilde hatırlanmasa bile, bilinçaltına yerleşir." (Raglan, 2004: 43). Sözlü tarih bilgisi, âşık tarzı destanları dinleyenlerin hafızalarında tekrar tekrar canlanacağı için, bu destanlara ilgi duyuldukça tarihî olaylar da unutulmayacaktır.

Destancı âşıklar, tarihî olayları destanlarına yansıtmakla kalmaz, destanın söylenme sebebini açıklarken de tarihî olay hakkında bilgi verirler. Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya başlamasından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna doğru gidiş sürecinde meydana gelen olaylar, bu olayların sosyal ve kültürel dokuya yansımaları âşık tarzı destanlarda belirgin bir yer tutar. Âşık tarzı destanlar, bu özellikleri sebebiyle sosyal tarih araştırmalarına kaynaklık eden zengin bilgi kaynaklarıdır (Artun, 2008: 64).

Kayda geçen olguları, ulaşılabilen verileri düzenleyen, anlamaya ve tahlil etmeye çalışan tarih bilimcisi, gelenekli Türk edebiyatı metinlerine yansıyan sözlü tarih bilgilerinden de yararlanır (Öz, 1995: 53-59; Artun, 2008: 67). Tarihî olayın halk üzerine etkilerini, halkın olaya bakışını ve olayla ilgili yorumlarını yansıtan âşık tarzı destanlar, günümüze ulaşan tarihî belgeleri daha iyi anlama ve tarihî olayları daha doğru yorumlama çabalarına ışık tutacaktır. "Son yıllarda yaygınlaşan sözlü tarih araştırmalarında, anlattığı olayı bizzat yaşamış olan kaynak şahıslar daha muteberdir. Anlatılan olayı bizzat yaşamış kimseler hayatta kalmamışsa,

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, bayramdurbilmez@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6682-8455

o kimselerden bizzat duymuş olan kimselerin anlattıkları da tarihî gerçeğe yakın kabul edilir" (Durbilmez, 2007: 299-300).

Sözlü tarih - âşık edebiyatı ilişkilerini yansıtan âşık tarzı destanlar arasında "93 Harbi" (Durbilmez, 2007); "Sarıkamış" (Alptekin ve Güzel, 2010); "Çanakkale Zaferi" (Durbilmez, 2007); "Kıbrıs Barış Harekâtı" (Durbilmez, 1999); "Erzincan Depremi" (Özsoy, Aslan ve Durbilmez, 1992) konularındaki örnekler dikkat çeker. PKK terörü sonucu şehit olan Türk askerleri, Türk polisleri ve Türk vatandaşları ile şehit yakınlarının acıları âşık tarzı destanlarda işlenmeye devam etmektedir. Anadolu sahası destancı âşıklarının destanlarında işlenen konular Anadolu ile sınırlı değildir. Söz gelimi Azerbaycan (Karabağ), Bulgaristan, Bosna-Hersek, Çeçenistan, Irak, Afganistan gibi Türk - İslam kültür coğrafyasında meydana gelen tarihî olaylar da âşık tarzı destanlarda işlenen konular arasında yer alır. Bu ülkelerde yakın zamanlarda meydana gelen olayların yazılı ve görüntülü basın - yayın organları aracılığı ile dünyaya duyurulması sonucunda âşıklar da konuyla ilgili destanlar söylemişler / yazmışlar, elektronik ortamlar aracılığıyla geniş kitlelere seslenebilmişlerdir.

Yakın dönemde meydana gelen olaylarla ilgili bilgiler yazılı ve görüntülü haber kaynaklarında da yer almaktadır. Yakın dönemde olan ve âşık tarzı şiirlerde yer alan "sözlü tarih bilgileri"ni bu kaynaklarla karşılaştırmak da mümkündür. "Tarihî kahraman" ve onun yansıması olan "edebî kahraman" birebir aynı olmayabilir. Yine "tarihî olay" ile edebî ürüne yansıyan "edebî olay" da farklılıklar gösterebilir. Çünkü tarihî olay, tarihî belgelerde yazıldığı biçimiyle değil de, yaşandığı ve / veya algıladığı şekliyle edebî ürünlere aktarılmaktadır. Tarihî olayların etkisiyle vücut bulan bir edebiyat ürününde, sanatçının tarihî olayları aktarması yanında yorumlaması da söz konusudur. Âşık tarzı şiirlerin yaratılmasında ve / veya yeniden oluşturulmasında söyleyici / aktarıcı kişinin birikimleri ve eğilimleri ile dinleyicilerin beklentileri de belirleyici olmaktadır. Ayrıca, âşık tarzı destanların "yaratıldıkları / söylendikleri bağlam, bağlamda yüklendikleri işlevler, söyleyicilerin üründe aktarılan konuya yakınlığı göz ardı edilmemelidir" (Durbilmez, 2007: 301). Edebî eserde yer alan tarihî olaydan "çok öncelere ve çok sonralara uzanan bir tarih anlayışı" da tarihî gerçeğin eserdeki yansımalarını etkiler (Durbilmez, 2007: 300-301).

Edebî değeri yüksek eserlerde tarihî gerçek sınırlıdır. Tarihî gerçeklerden yararlanarak oluşturulan edebî eserlerde bile, hayal ürünü unsurlar ve edebî üslûptan kaynaklanan özellikler vardır. Tarihî olay / lar gerçeklere ne kadar uygun aktarılmış olursa olsun edebî eseri bir "tarih kitabı", âşık tarzı şiirleri de tam güvenilir birer "tarih belgesi" saymak doğru değildir. Ancak burada şunu da sormak gerekir: Bu ürünleri dikkate almadan yapılacak değerlendirmeler tarihî gerçeklere ne kadar uygun olabilecektir?

Âşık Şifaî ve Çanakkale Destanı

Âşık Şifaî

Âşık edebiyatında Şifaî mahlaslı birkaç âşık vardır (Durbilmez, 2018: 168-178). İncelememize konu olan Âşık Şifaî, 1310 / 1892-1893'te, Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı Taşpınar köyünde doğmuştur. Şiirlerinde genellikle Şifaî, bazen de Tabibî mahlasını kullanan âşığın adı Ramazan, soyadı Akça'dır. Babasının adı Ahmet, annesinin adı Meryem'dir. Bozulus Oymağı, Mamalu Aşireti, Ağcalu Cemaati, Akçaoğulları / Aygırcıoğulları sülâlesindendir. Sözlü kültür ve yazılı kültür ortamlarında yetişen Âşık Şifaî'nin ailesi yörede "Ocaklılar" olarak bilinir. Askerliğini "Sıhhıye Çavuş" olarak yapan Şifaî, çiftçilik, hayvancılık ve şifacılık yaparak geçimini sağlar. (Durbilmez, 2021: 81).

Soyaçekim, âşık meclislerinde bulunma ve rüyada bade içme gibi sebeplerle âşık tarzı şiir söylemeye / yazmaya yönelir. Anne ve baba taraflarından bazı aile büyüklerinin köy odalarında ustamalı şiirler söyledikleri, büyükbabası Bekir'in doğmaca olarak dinî - tasavvufî

şiirler söylediği ifade edilmektedir. Aile büyüklerinden başka âşık tarzı şiirler söyleyen / yazan Akça Ozan, Çemeloğlu, Türkmenoğlu ve Ozantürk ile de akrabalık bağları vardır. Şiirlerinin bir kısmı sözlü gelenek içinde dilden dile aktarılır. El yazması bir şiir defterinin kayıp olduğu söylenmektedir. Sözlü gelenekten derlenen şiirleri dinî-tasavvufî ve millî konulardan oluşmaktadır. 63 yaşında iken, 1955'te vefat eden Şifaî'nin mezarı Taşpınar köyündedir (Durbilmez, 2021: 82).

Çanakkale Destanı

İncelemede kullanılacak Çanakkale destanı hece ölçüsünün on birli kalıbıyla ve dörtlük nazım birimiyle oluşturulmuştur. Toplam otuz üç dörtlükten oluşan bu destan Yozgat yöresi âşıkları tarafından bilinen ve nazire söylenen / yazılan destanlardandır (Durbilmez, 2021: 144-145). Ayak yapısı bakımından "yenileme ayak" özelliği taşır. Biçim özelliği bakımından, sözlü edebiyat kaynaklı "koşma - destan"dır.

"Bin üç yüz otuz bir Mart ayı geldi
Yaşadık milletçe zor imtihanı
İtilaf devletler hep birlik oldu
Topladı başına bütün cihanı

Haçlılar birleşip emir aldılar
Gemilere uzak yerden doldular
Ölümü çok yakın sanıp geldiler
Hasta dedikleri âl-i Osman'ı

Kimisi İngiliz, kimi Fransız
Uruslar, Anzaklar, cümle imansız
Ölüm kusan toplar bırakır cansız
Dünya tanımadı böyle buhranı

Askerler aç, susuz; buhran senesi
Dayanılmaz çile Türk'ün çilesi
Olan Çanakkale muharebesi
Harplerin içinde en perişanı

Gelibolu derler bir yarımada
Allah Allah diye yükseldi nida
Herkes sevdiğine eyledi veda
Harplerin içinde bu en yamanı

Din, iman arama kanlı kâfirde
Türk'ün kanı akar sanki nehirde
Şehit sıra sıra Seddülbahir'de
Bu yolda verdiler baş ile canı

Kanlı Kesikdere, Zığındere'de…
Çoğu şehit düştü muhaberede
Ölmek var, dönmek yok bizim törede
Şehitlik Allah'ın lütfu, ihsanı

Düşmanın ateşi sardı her yeri
Çanakkale Türk'e ateş çemberi
Korusun Allah'ım garip askeri
Yedi düvel sardı burda her yanı

Türk'e Türk'ten başka el uzatan yok
Garibin, yetimin elin tutan yok
Buradan gidecek başka vatan yok
Allah'a havale emn ü emanı

Denizde, karada, havada düşman
Düşmanın elinde her türlü imkân
Düşmanda imkân var Türklerde iman
Bekledi askerler avn-i Yezdan'ı

Yedi başlı yamyam başlara belâ
Yedi yerden alev saldı evvelâ
Türk'e yardım etsin Hazreti Mevlâ
Cesetler doldurdu koca meydanı

Analar, bacılar kara bağladı
Kurtar yurdumuzu deyi ağladı
Cephede askerin kanı çağladı
Vatanı suladı dökülen kanı

Conkbayır'ı sardı kara bir efkâr
Kan gölüne döndü Anafartalar
Altında Düldül'ü, elde Zülfikâr
Yetişti yardıma Hakk'ın arslanı

Kocaman toplardan çıkan mermiler
Mayınlar döşeyen büyük gemiler
Vurulan dayılar, şehit emmiler
Mutlaka olacak Hakk'ın fermanı

Dört koldan başladı düşman ataşı
Kan doldu vatanın toprağı, taşı
Enver Paşa geldi ordunun başı
Düşmanlara karşı kurdu planı

Çanakkale Türk'ün mukaddes şarı
Çanakkale Türk'ün millî damarı
Çanakkale Türk'ün namusu, arı
Çanakkale Türk'ün şerefi, şanı

Döktü mayınları Nusrat gemisi
Bozdu oyunları Nusrat gemisi
Vurdu hayınları Nusrat gemisi
Kalmadı düşmanın hücum imkânı

Göz gözü görmezken kara dumanda
Ol büyük Gazi'miz yürüdü önde
Asker de yürüdü aynı zamanda
Allah'ım hıfz eyle ol kahramanı

Türk'ün karşısında yedi düvel var
Yedi yerden vurdu yedi canavar
Çanakkale derler etten bir duvar
Ölmeyi emretti Türk kumandanı

Tabyalarda gördü gardaş gardaşı
On beş, on altıydı çoğunun yaşı
Ölüme yürüdü eri, erbaşı
Al kana boyadı koca ummanı

Her tarafta kanlı düşman töredi
O Gazi Mustafa Kemal kükredi
"Geldikleri gibi giderler!" dedi
Savundu askerler aziz vatanı

Çanakkale asla geçilmez dedi
Bu büyük zaferi o müjdeledi
Düşmanın kökünü o küreledi
Duyuldu düşmanın ahı, figanı

Memleketin dört bir yanından geldi
Gelip şehit oldu, ya gazi oldu
Adı torununa yadigâr kaldı
Savaştı burada yurdun insanı

Düşmanlar başvurdu türlü hileye
Millet karşı geldi bin bir çileye
Bozok'tan yetiştik Çanakkale'ye
Çanakkale derler erlik meydanı

Emmisi, dayısı, kaç şehit verdi
Azgın düşmanlara göğsünü gerdi
Anası kınasın yakıp gönderdi
On beş yaşındaki yetim Hasan'ı

Bir adı Hasan'dı, bir adı Murat
Azgın düşmanlara vermedi fırsat
Kınalı kahraman nur içinde yat
Bozok yaylasının şehit civanı

Seyit Onbaşı'nın başında duman
El açıp istedi Allah'tan derman
Kaldırdı mermiyi otuz üç batman
Kesildi düşmanın bombardımanı

Kuvvetli olsa da o yedi düvel
Devirir kuvveti sağlam bir amel
Bir Seyit Onbaşı orduya bedel
Yenecek kuvvet yok sağlam imanı

Mahmut Çavuş şehit bayrak uğruna
Haydar Çavuş şehit sancak uğruna
Yahya Çavuş şehit toprak uğruna
Şehitlik şerefi hükm-i Rabbani

Mart'ın on sekizi kazandık zafer
Bu şanlı zaferi duyurdu mehter
Bu şanlı zafere sevindi gök, yer
Sürdük buralardan kahpe düşmanı

Merminin mermiyi vurduğu yerde
Türk'ün zincirleri kırdığı yerde
Düşmanlardan hesap sorduğu yerde
Bayrağı çekmenin geldi zamanı

Def ettik başlardan zor felâketi
Kurtardık düşmandan bu memleketi
Kurduk en sonunda Cumhuriyeti
Âşığın sizlere budur beyanı

Dökülen bu kadar gönlün telinden
Tarih dile geldi âşık dilinden
Şifaî söyledi Bozok elinden
Otuz üç beyitlik böyle destanı" (Durbilmez, 2021: 138-144)

Şifaî'nin Çanakkale Destanı Üzerine Bir Çözümleme

Seferberlik yıllarında "Sıhhıye Çavuş" rütbesiyle görev yapan Yozgatlı Âşık Şifaî, Çanakkale zaferinin kazanıldığında 23 yaşındadır. Şifaî, tanık olduğu ve duyduğu bilgi kaynaklarından hareketle bir Çanakkale Destanı söyler / yazar. 33 dörtlükten oluşan bu destan incelendiğinde, sözlü tarih - âşık edebiyatı ilişkilerine güzel bir örnek olduğu görülür. Sözlü tarih unsurları bakımından zengin olan destanda Çanakkale savaşının sosyokültürel etkilerini ve sosyal hayattaki yansımalarını dile getiren örneklere rastlanır.

Sözlü tarihten beslenen âşık tarzı destanlarda genellikle "tarih bildirme" yoluna gidilir. Şifaî'nin Çanakkale Destanında da tarih bildirildiği görülür. Destancı âşık, tarihî gerçeğe uygun olarak, yaşadığı dönemde / destan söylediği bağlamda kullanılan Hicrî, Malî / Rumî ve Milâdî takvimlerden birine uygun bir tarih bildirebilir. Tarih bildirmede gün, ay ve yılı bir arada verilebileceği gibi, destanın yapısını oluşturan unsurlardan ölçü, durak, kafiye vd. etkisiyle tarihte bazı kısaltmalara da başvurmak mümkündür. Âşık bu durumlarda yılların bazen binler,

bazen de binler ve yüzler basamaklarını atabilir. Bu kısaltmaların daha çok dörtlük ve dize yapısı gereği yapıldığı anlaşılmaktadır (Koz, 1987: 204).

Tarih bildirme genellikle destanın ilk dörtlüğünde olmakla birlikte başka dörtlüklerde de tarih bildirme imkânı vardır. Âşık Şifaî'nin destanında, ilk dörtlüğün birinci dizesinde tarih bildirildiği görülür:

Bin üç yüz otuz bir Mart ayı geldi

Yaşadık milletçe zor imtihanı

İtilaf devletler hep birlik oldu

Topladı başına bütün cihanı (1)

Anadolu sahası Türkleri Hicrî, Malî / Rumî ve Milâdî takvimleri kullandığı için, âşık tarzı destanlarda geçen tarihin hangi takvime göre verildiğini de bilmek gerekir. Destanda geçen tarihi anlamakta araştırmacılar zorlansa da, sözlü iletişim ortamında destanı dinleyenler pek zorlanmaz. Çünkü destancı âşıklar, genellikle sanat icra ettikleri bağlamda kullanılan / bilinen takvime göre tarih bildirirler. "17, 18 ve 19. yüzyılda hatta 20. yüzyılın ilk çeyreğinde" oluşturulan âşık tarzı destanlarda Hicrî takvime göre tarih bildirmenin yaygın olduğu belirlenmiştir. 19. ve 20. yüzyıl âşıkları tarafından söylenen / yazılan bazı destanlarda ise Rumî takvime göre tarih bildirildiği anlaşılmaktadır. "Bunların sayısı çok olmamakla birlikte inceleme sırasında birtakım güçlüklere neden olmakta, âşık tarafından Malî (Rumî) tarih kullanıldığına dair bir ipucu verilmemişse, başka sağlam kaynakların yardımına ihtiyaç duyulmaktadır" (Koz, 1987: 202-203).

Âşık Şifaî'nin Çanakkale Destanında, Hicrî takvime bağlı tarihe yer verildiği görülür. Şifaî, Çanakkale Savaşı'nın "Bin üç yüz otuz bir Mart ayı"nda olduğunu bildirir. Burada yıl (Bin üç yüz otuz bir) ve ay (Mart ayı) birlikte verilir. Bu tarih araştırıldığında, Hicrî takvimdeki 1331 yılının, Milâdî 1915 yılına denk geldiği görülecektir. Aynı destanın 30. dörtlüğünde geçen "Mart'ın on sekizi kazandık zafer" dizesinde de Çanakkale zaferinin 18 Mart'ta kazanıldığı bilgisine yer verilir.

Sözlü tarihte, tarihî olayı efsaneleştirme veya efsanelerle birleştirerek anlatma yaygındır. Bilindiği gibi "Toplumu derinden etkileyen tarihî bir olaya bağlı olarak çeşitli efsaneler anlatılmaya başlar ve mitolojik motiflerle beslenen bu anlatılar yeni bir destanın oluşumuna zemin hazırlar. Kadim destanların oluşum sürecinde görülen bu duruma tarihî olayları konu alan âşık tarzı destanlarda da karşılaşmak mümkündür. 1915 Çanakkale Savaşını konu alan âşık tarzı destanlarda da tarihî gerçeklerle efsanelerin ve olağanüstü motiflerin iç içe olduğu görülür." (Durbilmez, 2021: 53)

Çanakkale Savaşı'nın efsanelerle süslenerek anlatılmasında, bu mekânın kutlu kabul edilmesi etkili olur. Çanakkale'nin kutlu bir mekân oluşu, Şifaî'nin destanında şöyle dile getirilir: *Çanakkale Türk'ün mukaddes şarı / Çanakkale Türk'ün millî damarı / Çanakkale Türk'ün namusu, arı / Çanakkale Türk'ün şerefi, şanı* (16).

Efsanelerin etkisiyle, Çanakkale'de Türk askerlerine olağanüstü güçlerin yardım ettikleri inancı yaygınlaşmış, bu inanış destana da yansımıştır. Söz gelimi efsanevî anlatımlarda Hz. Ali'den, atı Düldül'den ve kılıcı Zülfikâr'dan bile söz edildiği görülür: *Altında Düldül'ü, elde Zülfikâr / Yetişti yardıma Hakk'ın arslanı* (13c, ç).

1915 Çanakkale Savaşı'nda Türk milletine olağanüstü güçlerin yardımcı olduğuna inanılmasının sebeplerinden biri de, yedi düvele karşı savaşan Türk askerlerine Allah'tan başka yardımcı bir gücün olmadığı düşüncesidir: *Türk'e Türk'ten başka el uzatan yok / Garibin, yetimin elin tutan yok / Buradan gidecek başka vatan yok / Allah'a havale emn ü emanı* (9).

"Yedi düvel" olarak adlandırılan düşman güçleri, efsane unsurlarından yararlanılarak, Şifaî'nin şu dörtlüğünde "yedi başlı yamyam" şeklinde tasavvur edilir: *Yedi başlı yamyam başlara belâ / Yedi yerden alev saldı evvelâ / Türk'e yardım etsin Hazreti Mevlâ / Cesetler doldurdu koca meydanı"* (11). Aynı destanda "*Yedi yerden vurdu yedi canavar* (19/b) gibi dizelere de rastlanır.

Düşman güçlerinin "canavar" ve "yamyam" olarak belirtilmesi ve Türklerinin direnişlerinin efsaneleşmesinin sebeplerinden biri de Anadolu Türklerinin sosyoekonomik durumlarının çok kötü olmasıdır. Türklerin iman gücüyle mücadele ettikleri Şifaî'nin şu dizelerinde de dile getirilir: *Denizde, karada, havada düşman / Düşmanın elinde her türlü imkân / Düşmanda imkân var Türklerde iman / Bekledi askerler avn-i Yezdan'ı* (10)

Türk askerinin yokluk ve yoksulluk çektiği Çanakkale muharebesinin "harplerin içinde en perişanı" olduğu şöyle anlatılır: *Askerler aç, susuz; buhran senesi / Dayanılmaz çile Türk'ün çilesi / Olan Çanakkale muharebesi / Harplerin içinde en perişanı* (4)

Çanakkale Destanında geçen tarihî olaylar, şahıs adları, yer adları, vd. ile ilgili bilgiler efsanelerden ayıklandığında tarihî gerçeklere uygundur. Söz gelimi "Gelibolu derler bir yarımada", "Şehit sıra sıra Seddülbahir'de", "Kanlı Kesikdere, Zığındere'de…", "Conkbayır'ı sardı kara bir efkâr / Kan gölüne döndü Anafartalar" gibi dizelerde geçen yer adları gerçektir. Aynı şekilde; "Enver Paşa geldi ordunun başı / Düşmanlara karşı kurdu planı", "Ol büyük Gazi'miz yürüdü önde", "O Gazi Mustafa Kemal kükredi" dizelerinde geçen Enver Paşa ve Gazi Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı'nın önemli isimlerindendir.

Bilindiği gibi, genel tarih kaynaklarında adına yer verilmeyen veya kısaca söz edilen mahallî kahramanlar sözlü tarihte ayrıntılı olarak yer bulabilmektedir. Söz gelimi Kınalı Hasan Murat, Haydar Çavuş, Asım Çavuş gibi Yozgat ve yöresinde yaşadığı anlatılan kahramanlara Şifaî'nin destanında yer verildiği görülür. "Bir adı Hasan'dı, bir adı Murat" (26a) dizesinde, "Kınalı Hasan" olarak efsaneleşen "Kınalı Hasan Murat"tan söz edilir. Hasan Murat'tan söz edilirken amcasının, dayısının şehit olduğu Şifaî'nin destanında söylenir. Aynı destanda geçen "Yetim Hasan" sözünden hareketle, Hasan Murat'ın on beş yaşında olduğu, babasının da şehit düştüğünü söylemek mümkündür: *Emmisi, dayısı, kaç şehit verdi / Azgın düşmanlara göğsünü gerdi/ Anası kınasın yakıp gönderdi/ On beş yaşındaki yetim Hasan'ı* (25).

Bilindiği gibi, Kınalı Hasan Murat, efsaneleşen kahramanlardandır. Ali oğlu Hasan Murat ile ilgili anlatılan rivayetlerden birini şöyle aktarmak mümkündür:

Yedi düvele karşı Çanakkale'de savaşmak için Anadolu'da eli silah tutan sağlam gençler seferber olur. Askerlik çağı gelmediği hâlde 15 yaşındaki delikanlılar da Çanakkale'ye gitmek için sıraya girer. "Ölürsem şehit, kalırsam gazi olurum vatan uğruna!" diye düşünür bu koç yiğitler. Yüreği vatan aşkıyla dolu bu koç yiğitlerden biri de Hasan Murat'tır. Bıyığı yeni terlemeye başlayan bu delikanlılar yollara düşer. Aç susuz, yayan yapıldak günlerce yürüdükten sonra birliğine teslim olur. Birliğe yeni katılan askerlerden biri komutanın dikkatini çeker. Çünkü bu askerin başına kına yakılmıştır. Sağ eline, sağ ayağının parmaklarına kına yakılan bazı askerleri daha önce de görürdü fakat bu başkaydı. Başı kınalı bir askerle ilk kez karşılaşan komutan "bunun bir anlamı olmalı" diye düşünür ve anlamını askere sorar. Ali oğlu Hasan Murat bunun anlamını bilemez ve "Anam yaktı bu kınayı. Anlamını, sebebini sormadım anama komutanım!" der üzülerek. Komutan şefkatle başını okşar Hasan Murat'ın ve "Bir mektup yazıp sor bunun anlamını!" der. Hasan Murat okuma yazma bilmez. O söyler, bölük yazıcısı yazar mektubu… Aradan iki-üç ay kadar bir zaman geçer. Ölüm kusan "yedi başlı canavar" gibi saldıran düşmanlara karşı direnirken pek çok arkadaşı gibi er Hasan Murat da şehit düşer. Annesi tarafından yollanan mektup da o gün ulaşmıştır bölüğe. Şehit düşen Hasan Murat'ın cesedi başında dua ettiği sırada kendisine ulaştırılan mektubu açar ve okumaya başlar komutan. Şu satırları okurken gözyaşlarını tutamaz daha fazla: "Bizim elde kurban edilecek koçların

başına kına yakılır yavrum. Ben de seni vatan yolunda, namus yolunda, Allah yolunda kurban olarak seçtim. Seni Çanakkale'ye uğurladıktan sonra üç gece üst üste rüya gördüm. Melek olup uçtun kınalı kuzum. Vatan sağ olsun!" Komutan şehit er Hasan Murat'ın alnından öper gözyaşları içinde. "Düşmanlar ne kadar güçlü olursa olsun, Kınalı Hasanlar yetiştiren büyük Türk milleti, düşmanı püskürtmeyi başaracaktır elbette!" diye düşünür komutan. Şehit er Hasan Murat'ın başını okşar şefkatle ve ağzından şu söz dökülür yüksek sesle: Vatan sağ olsun!" (Durbilmez, 2021: 66-67).

Kahramanın adı genellikle "Hasan" olarak geçmekle birlikte, efsanelerde "Kınalı Ali", "Kınalı Hasan", "Kınalı Murat" adları da geçer. Çeşitlenme özelliği, sözlü edebiyat ürünlerinin en belirgin özelliklerinden biridir.

Kınalı Hasan Murat'tan başka, Yozgat yöresinde Yozgat'ın Kababel köyünden Haydar Çavuş ile İnceçayırlı Asım Çavuş'un birlikte gösterdikleri mücadeleler ile ilgili çeşitli rivayetler de anlatılmaktadır. Bu rivayetlerde Türk milletinin Alevî-Sünnî ayrımı yapmadan işgalci düşmana karşı birleşerek Çanakkale'de omuz omuza savaştıkları dile getirilir. Şifaî'nin destanında bu rivayetlerin izlerine de rastlanır. *Haydar Çavuş şehit sancak uğruna* (29b) dizesinde, Kababelli Haydar Çavuş'un sancak uğruna şehit düştüğü dile getirilir. Rivayete göre, Yozgat'ın Kababel köyünden Haydar Çavuş, sancağı düşmanlardan kaçıran İnceçayırlı Asım Çavuş'u korumak için düşmanlara hedef olur ve şehit düşer (Durbilmez, 2021: 65-66). Kababel'in güneyinde İnceçayır, kuzeyinde Taşpınar köyleri bulunmaktadır. Yani destanda geçen Kababel köyü Şifaî'nin köyü olan Taşpınar ile sınır komşusudur.

Mahallî kahramanlardan başka Seyit Onbaşı, Yahya Çavuş, Mahmut Çavuş gibi Çanakkale'nin efsaneleşen başka kahramanlarına da destanda yer verildiği görülür. İmanı ve ameli sağlam olan Seyit Onbaşı, "Yedi düvel" olarak adlandırılan düşman güçlerinin ordusuna bedel bir asker olarak tasavvur edilir:

Kuvvetli olsa da o yedi düvel / Devirir kuvveti sağlam bir amel / Bir Seyit Onbaşı orduya bedel / Yenecek kuvvet yok sağlam imanı (28)

Destanda, Seyit Onbaşı'nın otuz üç batman ağırlığında bir mermiyi kaldırarak topa yerleştirdiği ve hedefe isabet ettirerek düşman gücünü zayıflattığı şöyle ifade edilir: *Seyit Onbaşı'nın başında duman / El açıp istedi Allah'tan derman / Kaldırdı mermiyi otuz üç batman / Kesildi düşmanın bombardımanı* (27).

1915 Çanakkale savaşının unutulmaz kahramanlarından biri de Yahya Çavuş'tur. Yahya Çavuş'un mübarek vatan toprağı uğruna şehit düştüğü "Yahya Çavuş şehit toprak uğruna" (29c) sözleriyle ifade edilir.

Rivayetlerde geçen Mahmut Çavuş'un da bağımsızlık simgesi bayrak uğruna şehit düştüğü şöyle ifade edilir: *Mahmut Çavuş şehit bayrak uğruna* (29a).

Sözlü tarih içinde efsaneleşen Yahya Çavuş, Seyit Onbaşı gibi kahramanlar da gerçek kişilerdir.

Şifaî'nin destanında, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten söz eden dizeler çoktur. Söz gelimi bu kahraman Türk komutanı, destanda da belirtildiğine göre, askerlerin önünde yürümüş ve askerler de düşmanlara karşı onunla birlikte hareket etmiştir: *Göz gözü görmezken kara dumanda / Ol büyük Gazi'miz yürüdü önde / Asker de yürüdü aynı zamanda/ Allah'ım hıfz eyle ol kahramanı* (18).

Destanda, Gazi Mustafa Kemal'in "Geldikleri gibi giderler", "Ben size savaşmayı değil, ölmeyi emrediyorum!", "Çanakkale geçilmez!" gibi sözlerine doğrudan veya dolaylı olarak yer verilir. Örnekler:

O Gazi Mustafa Kemal kükredi / "Geldikleri gibi giderler!" dedi (21c, ç)

Çanakkale derler etten bir duvar / Ölmeyi emretti Türk kumandanı (19ç, d)

Çanakkale asla geçilmez dedi / Bu büyük zaferi o müjdeledi (22a, b)

Âşık Şifaî'nin destanında, Enver Paşa'dan da söz edilir. Enver Paşa'nın, Türk ordusunun başı olduğu ve düşmanlara karşı savaş plânı yapan kişi olduğu şöyle ifade edilir: *Enver Paşa geldi ordunun başı / Düşmanlara karşı kurdu planı* (15ç, d).

Destancı âşıklar, âşık tarzı destanlarında, yaşadıkları yörelerin yer adlarına da destanda yer verebilir. Âşık Şifaî Yozgatlı olduğu için, destanda, "Bozok", "Bozok yaylası", "Bozok eli" gibi sözlere de rastlanır:

Bozok'tan yetiştik Çanakkale'ye (24c)

Bozok yaylasının şehit civanı (26ç)

Şifaî söyledi Bozok elinden (33ç)

Destanda geçen "Bozok" adı hem Bozok Türkmenlerini hem de Bozok Türkmenlerinin yaşadığı yöreyi karşılar.

Çanakkale savaşının yapıldığı Anafartalar, Conkbayırı, Gelibolu, Seddülbahir, Kesikdere, Zığındere gibi yer adlarına da destanda rastlamak mümkündür.

Gelibolu derler bir yarımada (5a)

Şehit sıra sıra Seddülbahir'de (6c)

Kanlı Kesikdere, Zığındere'de… (7a)

Conkbayır'ı sardı kara bir efkâr (13a)

Kan gölüne döndü Anafartalar (13b)

Destanda geçen bu yer adları, tarihî olayın geçtiği mekânda bulunan gerçek yer adlarıdır.

Destanda, işgalci kuvvetlerin İtilaf devletleri olduğu belirtilir: *İtilaf devletler hep birlik oldu / Topladı başına bütün cihanı* (1c, ç).

Gerçekten de Çanakkale'de Türk topraklarını işgal etmeye kalkışan devletlere itilaf devletleri adı verilmiştir. Bu devletlerin "Haçlı" oldukları için bir araya geldikleri belirtilir: *Haçlılar birleşip emir aldılar*. (2a)

Şifaî, düşman güçlerini İngiliz, Fransız, Rus, Anzak olarak sıralar: *Kimisi İngiliz, kimi Fransız / Uruslar, Anzaklar, cümle imansız* (3a,b)

Osmanlı devletini / Türk milletini "Hasta Adam" olarak adlandıran işgalci İtilaf devletlerinin uzak yerlerden gemilere dolarak Çanakkale'ye geldiklerinin belirtilmesi de tarihî gerçeklere uymaktadır: *Haçlılar birleşip emir aldılar / Gemilere uzak yerden doldular / Ölümü çok yakın sanıp geldiler / Hasta dedikleri âl-i Osman'ı* (2)

Düşman güçlerinin "ölüm kusan toplar" (3ç), "Mayınlar döşeyen büyük gemiler" (14b) kullandığı belirtilir. Teknolojik üstünlüğe karşı Türkler kısıtlı imkânlara sahiptir. "*Düşmanın elinde her türlü imkân"* (10b) varken Türklerin yokluk ve yoksulluk çekmesine rağmen "yedi düvel"e karşı direnmesi, tarihî gerçeklerin efsaneleşmesine de yol açar. Türklerin vatan sevgisiyle pekişen iman gücü "*Düşmanda imkân var Türklerde iman"* (10ç) dizesinde belirgindir. Topa mermi süren düzeneğin bozulması üzerine Seyit Onbaşı'nın gösterdiği efsanevî kahramanlık da bu zor şartların yansımasıdır: *Seyit Onbaşı'nın başında duman / El açıp istedi Allah'tan derman / Kaldırdı mermiyi otuz üç batman / Kesildi düşmanın bombardımanı* (27).

İtilaf devletlerinin mayın döşeyen gemilerine karşı, Türklerin mayın temizlemede kullandığı Nusrat Mayın gemisi destanda kişileştirilerek anlatılır: *Döktü mayınları Nusrat gemisi / Bozdu oyunları Nusrat gemisi / Vurdu hayınları Nusrat gemisi / Kalmadı düşmanın hücum imkânı* (17)

Türk istiklâlini kazanma yolunda en zorlu savaşlar Çanakkale'de meydana gelir. Çanakkale zaferi, Türk milletinin bağımsızlık inancını pekiştirir. Çanakkale'de yenilenen dirilme, derilme ve direnme ruhuyla yurdu düşmanlardan temizleyerek istiklâlini kazanan Türk milleti, Türkiye Cumhuriyeti devletini kurarak Cumhuriyet'i ilan eder (Durbilmez 2021: 78). Bu tarihî süreç destanda şöyle ifade edilir:

Merminin mermiyi vurduğu yerde

Türk'ün zincirleri kırdığı yerde

Düşmanlardan hesap sorduğu yerde

Bayrağı çekmenin geldi zamanı

Def ettik başlardan zor felâketi

Kurtardık düşmandan bu memleketi

Kurduk en sonunda Cumhuriyeti

Âşığın sizlere budur beyanı (31, 32)

Sonuç

Sözlü tarih ve âşık edebiyatı ilişkileri, özellikle âşık tarzı destanlarda belirgindir. Âşık tarzı destanların konuları arasında, toplumu derinden etkileyen tarihî olaylar özel bir yer tutar. Destancı âşıklar tanık oldukları ve / ya değişik bilgi kaynaklarından öğrendikleri olayları, kendi algıları ve toplumun sosyokültürel ihtiyaçları doğrultusunda yorumlar. Destancı âşıkların bilgi kaynakları arasında sözlü tarih ürünleri de yer tutar. Destancı âşıklar sözlü tarih bilgilerinden yararlanmakla kalmaz, ayrıca sözlü tarih ürünlerinin oluşturucuları ve aktarıcıları arasında da yer alır. Âşık tarzı şiirlere yansıyan sözlü tarih verileri, yazılı tarih belgelerinde geçen bilgileri "doğrulama", eksik belge ve bilgileri "tamamlama", yanlış belge ve bilgileri "düzeltme", belgelerde geçen bilgilerin taraflı yazıldığı durumlarda ise bu bilgilerin taraflı yazıldığını gösterme işlevleri de bulunmaktadır. Yazılı tarih belgelerinde geçen bazı bilgilerin toplumdaki yansımalarını ve ayrıntılarını "sözlü tarih" verilerinden öğrenmek mümkündür. Âşık tarzı destanlarda toplumun sosyal ve psikolojik yapısını yansıtan veriler de yer alır. Bu veriler, tarihî olayın daha iyi anlaşılmasını sağlar. Yazılı belge bulunamadığı durumlarda sözlü tarih verilerinin de -edebî unsurlardan ayıklanarak- belge sayılması bile mümkündür. Âşık tarzı destanların meydana getirildiği bağlam ile o bağlamda yüklendiği işlevler açısından da sözlü tarih verileri önemlidir. Hatta âşık tarzı destanın meydana getirildiği bağlam dışında, farklı bağlamlarda ve zamanlardaki her aktarılışta kazandığı işlevler açısından da sözlü tarih bilgileri etkili olmaktadır.

Sözlü tarih ve âşık edebiyatı ilişkileri konusunda yapılan çalışmalarda, âşık tarzı destanlarda geçen bazı bilgilerin tarihî gerçeklerle örtüştüğü görülmektedir. Tarihî gerçeklerle örtüşen veriler arasında yer adları, şahıs adları vs.de yer almaktadır. Ancak destancı âşıkların tarihî gerçekleri kendi dünya görüşleri, inanışları ve birikimleri doğrultusunda yorumlayabildikleri de belirlenmektedir.

Çanakkale savaşına bizzat şahit olan Âşık Şifaî'nin 33 dörtlükten oluşan Çanakkale konulu âşık tarzı destanında sözlü tarih ve âşık edebiyatı ilişkilerini yansıtan önemli veriler yer

almaktadır. Tarih kitaplarında yer almayan bazı bilgilere, tarih kitaplarında yere alan bazı konularda ise yazılı kaynaklarda geçmeyen ayrıntılara rastlanmaktadır. Özellikle millî bir savaşın mahallî yansımalarına da yer verilmesi oldukça önemlidir. Sözlü tarih özelliği taşıyan veriler, sosyal tarihe kaynaklık edecek değerdedir. Bu özellikleri sebebiyle, destan Çanakkale savaşı yıllarında cephede ve cephe gerisinde bulunan Türk halkının ruh hâlini, toplumun sosyal yapısı ve inanç dünyasını yansıtır. Halkın yoksullukları, yoksunlukları, psikolojik durumu, vatan sevgisi, yedi düvele karşı direnişi, vatan topraklarını işgalci güçlerden kurtarma azim ve kararı, vd. gibi hususlar hakkında bilgilere rastlanır.

Âşık tarzı şiirlerde geçen tarihî olaylarla ilgili verilerin tamamını tarihî gerçek olarak kabul etmek doğru olmamakla birlikte, tarihî olayları yeterince aydınlatacak "tarihî vesika"ların bulunmadığı durumlarda bu verilerinden de yararlanma yoluna gidilebilir. Âşık tarzı destanlarda geçen sözlü tarih verileri, efsane unsurlarından ve edebî özelliklerden kaynaklanan estetik hususlardan ayıklandığında, tarihî olayların daha iyi anlaşılmasında ve yorumlanmasında bu verilerden de yararlanmak mümkündür.

Kaynakça

Aslan, E. (1999). *Halk Şiirimizde Tarihî Olaylar*, Diyarbakır.

Caunce, S. (1993). *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi,* (Çev. Bülent Can), Alper Yalçınkaya, İstanbul.

Durbilmez, B. (1999). *Kayserili Halk Şairlerinin Şiirlerinde Kıbrıs*, Kayseri: Geçit Yayınları.

Durbilmez, B. (2000). *Âşık Meydânî, Hayatı- Sanatı- Şiirlerinden Örnekler*, Kayseri: Laçin Yayınları.

Durbilmez, B. (2000). "Tarihî Olay- Edebî Metin İlişkileri Bağlamında Kıbrıs Konulu Âşık Tarzı Şiirler Üzerine Bir Değerlendirme", *Üçüncü Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi / Proceedings of the Third International Congress for Cyprus Studies 13-17 Kasım / November 2000, C: 2,* (Haz. İsmail Bozkurt), Eastern Mediterranean University Center for Cyprus Studies Publications Yay.: Gazimağusa / KKTC: ss. 87-105.

Durbilmez, B. (2007). "Âşık Tarzı Şiirlerde Sözlü Tarih (Kayserili ve Yozgatlı Âşıkların Şiirlerinden Örneklerle)", *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006)- Bildiriler,* Kayseri: 2007, ss. 299-317.

Durbilmez, B. (2007). *Ozan Gürbüz Değer, Hayatı- Sanatı- Şiirlerinden Örnekler,* Ankara: Kültür Ajans Yayınları.

Durbilmez, Bayram (2013). "Tarihî Gerçeklerin Âşık Edebiyatına Yansıması Bağlamında Türk Mukavemet Teşkilatı ve Kıbrıs Mücahitleri", *Folklor / Edebiyat – Folklore / Literature, International Cyprus University Quarterly Cultural Journal,* 19 / 76, ss. 173-193.

Durbilmez, B. (2014). "Yozgatlı Halk Şairlerinin Diliyle Kıbrıs", *Prof. Dr. Ali Çelik Armağanı,* (Haz. C. Gökşen), Ankara: Akçağ Yayınları, ss. 139-266.

Durbilmez, B. (2017). *Gelenekli Türk Anlatıları-1,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Durbilmez, B. (2017). *Türk Dünyası Kültürü -1,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Durbilmez, B. (2018). *Âşık Edebiyatı ve Taşpınarlı Halk Şairleri*, 5. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Durbilmez, B. (2019). *Türk Dünyası Kültürü -2,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Durbilmez, B. (2019). *Türk Kültür Coğrafyası, Halk Bilimi ve Edebiyat Araştırmaları,* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Durbilmez, B. (2020). *Âşık Türkmenoğlu- Hayatı, Sosyo-Kültürel Çevresi, Âşık Edebiyatındaki Yeri, Şiir Sanatı ve Şiirlerinden Örnekler,* 2. Baskı, Ankara: Akçağ yayınları.

Durbilmez, B. (2020). *Âşık Edebiyatında Şiir Sanatı- Hasretî'den Örneklerle,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Durbilmez, B. (2020). *Karacaoğlan Geleneğinde Bir Âşık: Mehmet İkramî,* Ankara: Ürün Yayınları.

Durbilmez, B. (2021). *Çanakkale Destanları: Yozgatlı Ozanlardan Örnekler Üzerine Bir İnceleme,* Ankara: Ürün yayınları.

Durbilmez, B., Tekin, F. (2014). "Nevşehir Yöresi Yerleşim Adları Üzerine Bir Değerlendirme", *Folklor / Edebiyat – Folklore / Literature, International Cuprus University Quarterly Cultural Journal,* 20 / 77.

Köse, N. (1993). "Bozlaklarda Tarihî Olaylar", *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S: 7, ss. 155-178.

Mirzaoğlu, F. G. (2003). "Bir Tarihî Türkü: Cezayir", *Türkbilig*, S: 6 (Ekim), Ankara.

Öz, M. (1998). "Osman Turan'ın Tarih Metodolojisi", *Tarihçi ve Tarih İlişkileri,* Ankara.

Özsoy, B. S., Aslan N. ve Durbilmez, B. (1992). *Destanlarla Erzincan,* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.

Propp, V. (1998). *Folklor, Teori ve Tarih*, (Çev. Necdet Hasgül, Tanyel Tolga), İstanbul.

Sakaoğlu, S. (1994). "Manzum Tarihî Destanlarda Anlatılan Hadiselerde Gerçek Payı", *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986),* C: 5, ss. 2011-2026.

KÜLTÜREL DİLBİLİM AÇISINDAN TÜRKÇEDE ALP İMAJININ TASVİRİ

Selcen KOCA*

Giriş

Dil ile kültür arasında karşılıklı, sürekli ve oldukça önemli bir ilişki bulunduğu sosyal bilimlerde genel kabul gören bir yargıdır. En geniş tanımıyla kültürün sembolik temsili olan dil, ait olduğu milletin tarihî ve kültürel geçmişini, deneyim ve tecrübelerini, hayata yaklaşımlarını; yaşama, düşünme ve algılama biçimlerini içinde barındırır. Dil; kültürün oluşmasında, şekillenmesinde, yaygınlaşmasında, aktarılmasında ve çeşitli yollarla yansıtılmasında rol oynayan başlıca unsurlardan biridir. Aynı şekilde kültür de dilin ortaya çıkışında, kendine özgü ve ayırt edici karakterler kazanmasında belirleyici olan etkenlerin başında gelir. Dil olmadan kültürün varlık göstermesi, belirli bir kültür vücut bulmadan dilin ortaya çıkması mümkün değildir (Jiang, 2000: 328). Dil ve kültür, bir sayfanın iki yüzü gibidir. İki kavram arasındaki etkileşim ve ilişkinin sınırını net çizgilerle ayırt etmek imkânsızdır. Dil ve kültür; birbirini tamamlayan, destekleyen ve karşılıklı besleyen ayrılmaz bir bütünün parçalarıdır (Brown, 1994: 165).

Dil, kültürün aynasıdır. Dil; yapısındaki farklı katman, karakteristik, sembol ve işaretlerle kültüre ışık tutar. Bu açıdan dilin kültürü yansıtma özelliği buzdağına benzetilebilir. Dış yapı, işleyiş ve özellikleriyle dilin görünen kısmı kültürü temsil eder; bununla birlikte yüzeyin altına gizlenmiş, görünmeyen daha büyük ve önemli kısım kültürün ayrıntıları hakkında önemli bilgiler taşır (Jiang, 2000: 328). Dil ve kültür arasındaki ilişki, sosyal bilimlerin çeşitli alanlarında bugüne kadar pek çok çalışma ve araştırmanın konusu olmuştur. İki kavram arasındaki ilişki ve etkileşimin boyutları ve özellikleri farklı açılardan çok defa ele alınmıştır. Biz burada, dil ve kültürün karşılıklı etkileşim ve ilişki içerisinde bulunan iki sembolik sistem olduğu görüşü (Nida, 1998: 29) temelinde kültürel dilbilim bakış açısıyla bir değerlendirme yapacağız.

Dilbilimin disiplinlerarası bir alt dalı olan kültürel dilbilim, kültürel kavramsallaştırma ve dil arasındaki ilişkiyi inceler. Kültürel dilbilimin amacı, insan dillerinin ve dil çeşitlerinin özelliklerinin kültürel şemalar, kültürel kategoriler ve kültürel metaforlar gibi kültürel kavramsallaştırmalara nasıl yerleştiğini araştırmaktır (Sharifian ve Sadeghpour, 2021: 15). Kültürel dilbilim, insan deneyimi yelpazesinin kültürel olarak inşa edilmiş kavramsallaştırmalarını kodlayan dillerin özelliklerini araştırır. Dillerin kullanımı altında yatan kültürel kavramsallaştırmaları tespit etmek için hem teorik hem de analitik bir çerçeve sunan kültürel dilbilim, özellikle teorik temelini geliştirmek için diğer birçok disiplin ve alt disiplinden yararlanır. Kültürel dilbilimin teorik çerçevesinin merkezinde ise dil ile ilişkili olarak "biliş" ve "kültür" kavramlarını birleştiren bir anlayışı sağlayan kültürel biliş yer alır (Sharifian, 2017: 1).

Bu çalışmada Türk kültüründe ideal insan imajının en önemli temsillerinden biri olan alp tipi üzerine kültürel dilbilimsel bir inceleme yapılacaktır. Türk dilinde *alp* kelimesi, ilk kaynaklardan itibaren "yiğit, savaşçı, bahadır, cesur, kahraman" kavramlarının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Türk devlet ve ordu teşkilatının yapısını oluşturan dikkat çekici karakteristiklerden biri olan *alp* ve *alplık*, sadece maddi güç ve kuvveti karşılayan bir kelime değil, aynı zamanda insanın yüksek manevi değerlerini de ifade eden bir kavramdır. Bu açıdan *alplık*, hüner ve erdem olmak üzere iki meziyetin bir arada bulunmasını gerektiren karakter yapısıdır. *Alp* imajı ve algısı, içinde bulunulan çevre ve zamanın şartlarına, anlayışına ve bakış

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, selcenkoca@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4195-9157.

açısına göre şekillenir. Bu açıdan, dilin diğer unsurlarında olduğu gibi, *alp* kelimesinin de anlam ve kavram alanı, içinde bulunulan kültürle ifade yolları bulmaktadır. Bu çalışmada Türkçe *alp* kelimesinin, anlam ve kavram alanı belirlenerek *alp* ve *alplık* imajının çeşitli dönem ve eserlerdeki tasvirleri tespit edilecektir. Edebî eser, tarih metni, destan ve şiir gibi farklı türlerden eserlerde yapılan *alp* tasvirleri ise kültürel dilbilim metoduyla analiz edilecektir. *Alp* imajı ifade edilirken kullanılan tasvirlerde yer alan kelimeler ise mecaz, benzetme, çokanlamlılık gibi anlambilimsel özellikler açısından değerlendirilecektir.

Kültürel Dilbilim

Dil ve kültür arasındaki etki ve etkileşim üzerine bilimsel araştırmaların tarihi 18. yüzyıla dayanmaktadır. 18. ve 19. yüzyılın önde gelen dilbilimcilerinden Wilhelm von Humbolt, Franz Boas, Edward Sapir ve Benjamin Whorf dil ve kültür arasındaki ilişkiye vurgu yapan çalışmalar ortaya koymuştur. Ancak, dil ve kültür arasındaki ilişkiye odaklanan bütüncül ve müstakil bir alt disiplin 20. yüzyıla kadar geliştirilememiştir. Sharifian'a göre (2017a: 1) dil ve kültürün karşılıklı ilişki ve etkileşimini araştırmak için bütünleşik ve müstakil bir alt disiplinin nispeten yavaş bir gelişim göstermesi söz konusu iki kavramın, dil ve kültür, tanımlamanın zorluğundan kaynaklanmaktadır. Sosyal bilimler alanındaki gelişmelere paralel olarak geçtiğimiz yüzyıl boyunca dilin tanımı; zihnin bilişsel yetisi, belirli bir eylem formu, sosyal bir deneyim, karmaşık bir uyarlama sistemi gibi farklı şekillerde yapıldı. Benzer şekilde kültür de farklı yaklaşımlarla bilişsel bir sistem, sembolik bir yapı veya sosyal bir uygulama gibi çeşitli şekillerde açıklandı.

Kültürel dilbilim; dil, kültür ve kavramsallaştırma arasındaki ilgi ve ilişkiyi inceler. Başka bir deyişle, kültürel bir temeli olan ve dilin kendine ait özellikleri aracılığıyla kodlanan ve iletilen kavramsallaştırmaları araştırır. Kültürel dilbilimin temel odağı kavramsallaştırmayı çözümlemek olduğundan gelişimini bilişsel dilbilime borçludur. Kültürel dilbilim terimi ilk olarak bilişsel dilbilimin kurucularından Ronald Langacker tarafından kültürel bilgi ve dilbilgisi arasındaki ilişkiyi ele aldığı açıklamalarda kullanılmıştır (Sharifian, 2017b: 34). Dili imgelemeye dayalı sözlü sembollerin oyunu ve bu imgelemenin de kültürel olarak inşa edildiği fikrini savunan Palmer (1996: 3), bilişsel dilbilimin doğrudan dil ve kültür çalışmalarına uygulanabileceğini savunur. Ona göre kültürel olarak tanımlanmış imajların fonolojiden, söyleme, dilbilgisinden anlatıya, mecazî dilden anlambilimine dilin tüm katmanlarında etkilidir.

Kültürel dil bilim, biliş ve kültür arasındaki ilişkiyi açıklayan teorik bir çerçeve geliştirmek için birçok disiplin ve alt disiplinden yararlanır. Her iki kavramı birleştiren kültürel biliş, kültürel bir grubu karakterize eden kolektif biliş üzerinde durur (Sharifian, 2017b: 37). Kültürel biliş, bir kültürel grubun üyeleri arasındaki zaman ve mekân etkileşimlerinden ortaya çıkan kültürel bilgiyi kapsar. Başka bir deyişle, kültürel biliş, sistemin parçaları olan bir grubun üyeleri arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan ve parçaların toplamından, bireysel üyelerin bilişsel sistemlerinin toplamından daha fazla, oluşan biliştir. Kültürel biliş; toplum içinde, nesiller arasında ve farklı toplumlarla etkileşim bakımından sürekli dinamiktir (Sharifian, 2017b: 38). Dil, kolektif hafızanın bankası konumundadır. Bu açıdan kültürel bilişin en önemli koruyucusu ve taşıyıcısıdır. Dilin birçok yönü, bir konuşma topluluğunun tarihinde daha erken aşamalarda hüküm süren kültürel biliş tarafından şekillendirilir. Tarihî kültürel uygulamalar, bazıları artık analiz edilemeyen fosilleşmiş formlarda olan mevcut dil pratiğinde izler bırakır (Sharifian, 2017b: 38). Bu anlamda dil, kültürel bilişi depolayan ve ileten unsur olarak değerlendirilebilir. Başka bir ifadeyle, dil, kültürel bilişin ve onu oluşturan parçaların veya kültürel kavramsallaştırmaların saklanması için hem bir bellek bankası hem de bunların iletilmesi açısından akışkan bir araç işlevi görür.

Kültürel dilbilim, dilin birçok özelliğinin kültürel kavramsallaştırmaları kodladığı veya somutlaştırdığı veya başka bir deyişle, kültürel kavramsallaştırmaların dilin birçok özelliğinde yerleşik olduğu veya şekillendiği öncülüne dayanır. Kültürel dilbilimin analitik çerçevesi, bu özellikleri incelememize ve bunu yaparken dil ve kültürel kavramsallaştırmalar arasındaki ilişkiyi analiz etmemize olanak tanıyan bazı yararlı araçlar sağlar. Bunlar "kültürel şema", "kültürel kategori" ve "kültürel metafor" kavramlarıdır (Sharifian, 2017a: 7).

Kültürel şemalar; inançları, normları, kuralları ve davranışı ile deneyimin çeşitli yönleri ve bileşenleriyle ilgili değerleri yakalar. Kültürel kategoriler, dilin söz varlığına yansıtılan kültürel olarak oluşturulmuş kavramsal kategorilerdir (renkler, duygular, nitelikler, gıda maddeleri, akrabalık terimlerin vb.). Kültürel metaforlar; halk hekimliği, dünya görüşü veya manevi bir inanç sistemi gibi kültürel geleneklere dayanan alanlar arası kavramsallaştırmalardır (Sharifian, 2017a: 7). Kültürel dilbilimin analitik çerçevesi, morfosentaktik özelliklerden pragmatik / anlambilimsel anlam ve söyleme kadar çeşitli dil özelliklerinin ve düzeylerinin kültürel şemalar, kültürel kategoriler ve kültürel metaforlar olarak kültürel kavramsallaştırmalara nasıl yerleşebileceğini tespit eder.

Türk Kültüründe *Alp* İmajı

Alp kelimesi; Türk kültüründe cesur, güçlü ve kahraman karakterini simgeleyen bir kavramı karşılar. Türk tarihinde taşıdığı değerler bakımından *alplık* kavramı önemli bir yere sahiptir. Türklerin geniş Asya bozkırlarında çok eski zamanlardan beri geçirdikleri çetin ve mücadeleci hayat şartları, kahramanlık ve bahadırlık geleneklerinin yerleşmesinde büyük etken olmuştur. Tarihin ilk dönemlerinden itibaren çok geniş bir coğrafî sahada birbiri ardınca pek çok devlet kuran ve çiftçi, şehirli halk ile meskûn büyük memleketleri hâkimiyetleri altına alan atlı konargöçer Türkler, her şeyden çok askerî teşkilâta ve kahramanlık seciyelerine kıymet verirlerdi (Köprülü, 2006: 372). Türklerin yaşam şartları ve felsefesinden doğan *alplık* sonradan kazanılan bir özellik değildir. "Her Türk Asker Doğar" düşüncesinin temeli, gerek Türk erkeklerinin gerekse Türk kadınlarının daha çocukluk döneminden itibaren alplık kavramının prensipleri doğrultusunda hayata hazırlanmasını gerekli kılmaktadır. Türklerin Orta Asya'da yaşadıkları zor ve mücadeleye dayanan hayat şartlarında kahramanlık, cesaret, iyi silah kullanma, töreye bağlılık gibi özelliklere duyulan ihtiyaç sebebiyle, bu niteliklere sahip kimseler birinci derecede değer kazanırlar (Güngör, 2006: 98). Atlıgöçebe ve akıncı kimliği olan bir toplumda, çocukların alp tipine uygun olması yani kahraman, korkusuz, çevik ve yiğit olması istenir ve beklenirdi (Başar, 2012: 1016). Bu istekleri gerçekleştiren alplar, sürekli olarak mücadele ve savaş şartlarında yaşayan göçebe boylarda önderlik ve savaşçılık yetenekleriyle sivrilen, tanınan kimseler olarak değer görmektedir (Karatay ve Aygün, 2012: 3).

Tarihte *Alp* unvanı ile bilinen ilk hükümdar Saka Türklerinin hükümdarı Alp Er Tonga'dır (Atsız, 1997: 299). Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar da *Alp* unvanını kullanmışlardır. *Alp* unvanı, Oğuzlar ile Anadolu sahasında da kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle Türk devletlerinin kuruluşunda etkili olan alp savaşçılar, İslamî devir Türk devletlerinde *alp eren* ve *alp gazi* olarak varlıklarını devam ettirmiştir. "Alp" bir sıfat, unvan ve boy teşkilatı içinde askerî bir asalet zümresinin adı olarak da kullanılır (Gökyay, 1973: CCLVI).

Beylik duygusu, insan sevgisi, gerçekçilik şeklinde özetlenebilecek olan eski Türk düşüncesinin temelini ahlak prensibi oluşturmaktadır. Eski Türkçede hayatında düstur edinmiş insanlar alp olarak tanımlanırdı. Türkçede er; erkek, cesur kişidir; ancak alp, yiğit insan demektir (Kafesoğlu, 1998: 347). Türk geleneklerinde görülen yiğitlik ve kahramanlığı teşvik, alp imajının ortaya çıkışında ve değer kazanmasında etkili olmuştur (Koçak, 2012: 134).

Alp Kelimesinin Kavram ve Anlam Alanı

Alp kelimesinin karşılığı Eski Türkçede cesur, kahramandır; ancak esas olarak alp "dirençli, güçlü, yenmesi veya başa çıkılması zor insanlar ve cansız varlıklar", hatta tehlike gibi soyut kavramlar için de kullanılır (Clauson, 1972: 127). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde de alp kavramının "yiğit, cesur; şiddetli (tehlike); güç, zor, müşkül" şeklinde üç farklı anlamı belirlenmiştir (Caferoğlu, 1968: 12).

yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz ermiş yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş (OY, T, G/6-7: 109-110)

"Yufka iken delinmesi kolaymış. İnce olanı koparmak kolaymış, yufka kalın olursa delinmesi zormuş, ince yoğun olursa kopması zormuş."

Alp kelimesinin "güç, zor" anlamındaki kullanımı Uygur Türkçesinde de görülmektedir:

Bilür er sartbav satıgçılar ulugı ol kalın satıgçılarıg sakınsar ertingü alp erür (KİP: 11/45-48)

"Bilgili kişi kervan başı satıcıların büyüğü, bu birçok satıcıyı başlarında kılavuzu olarak birçok mal mülk ağır yükler ile bu yol kesiciler arasından geçirip götürmeği düşünse bu çok güç olur."

Alp kavramının fiziksel güç ve kuvvet yanında hüner ve manevi gücü simgelemesi Uygur Türkçesi dönemine ait eserlerde de tespit edilmektedir. Örneğin, Kuanşi İm Pusar'dan alınan aşağıdaki örnekte alp kelimesi, erdem kelimesi ile yakın anlamlı bir kavram olarak kullanılmıştır:

bu pusar munçulayu tang adınçıg alp erdemin kamag tınlıglarka asıg tusu kılu kutgarur (KİP: 16/149).

"Bu Kuanşi İm Pusar bütün canlı varlıklara, işte bu derece hayret verici, seçkin fedakarlık vazileti ile fayda sağlar, (onları) kurtarır."

Bir milletin belirli bir kavrama bakış açısı, dilde kavramı karşılayan kelimelerle doğru orantılıdır. Türkçede alp kavramı er, eren, cılasun, yiğit, bahadır gibi farklı kelimelerle de karşılanmaktadır. *Alp* kavramını ifade etmek için Türkçede farklı kelimelerin kullanılması, Türklerinin dil ve estetik anlayışlarının gelişmiş olduğunun bir göstergesidir. Kavramların eş anlamlı, yakın anlamlı, ilgili anlamlı kelimelerle ifade edilmesi, bağama göre farklı kelimelerin tercih edilmesi ve bu kelimelere yan anlamların yüklenmesi onlarda kültüre bağlı birikimsel ve bilişsel bir deneyimin olduğunu gösterir (Karçığa, 2016: 270).

Destanlarda *Alp* İmajı

Alp imajına konusu ve içeriği gereği en çok destanlarda değinilmektedir. Güç, kuvvet, cesaret ve hüner bakımından kahraman bir karakterin çevresinde gelişen epik destanlarda alp imajı başlıca unsurlardan biridir. Destanlarda alp imajının çeşitli özelliklerine değinilmekte, böylece kültürel açıdan belirli bir tip yaratılmaktadır. Kültürel deneyim, tecrübe ve bakış açısının kolektif aktarımı olan destanlarda alp imajının tasvirinde ortaklıklar ve benzerlikler görmek olağandır. Özellikle alp imajının ifadesinde hayvanlara dayalı kavramsallaştırmalar dikkat çekmektedir. İslamiyet öncesi Oğuz Kağan destanının girişinde Oğuz Kağan'ın fiziksel tasvirinin yapıldığı şu ifadeler oldukça dikkat çekicidir:

Adakı ud adakı deg, billeri böri billeri deg yağrı kiş yağrı deg kögüsü aduğ kögüsi deg irdi bedeninüng kamağı dük dülük-lüg irdi (OKD: 613/12-15).

"Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi."

Oğuz Kağan'ın fiziksel betimlemesinde ayaklarının büyüklüğü öküz ayağına, belinin sağlamlığı kurt beline, omuzlarının kalınlığı samura, göğsünün genişliği ise ayıya benzetilmiştir. Vücudu baştan aşağı tüylerle kaplı olması bakımından da hayvanlarda bulunan güç ve kuvvete sahip olduğu belirtilmiştir.

İslamiyet sonrası destanlarda da benzer ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Battal Gazi Destanı'nda kahraman Cafer'in kafir askerlerin üzerine saldırması şu şekilde aktarılmaktadır:

Aç kurt koyun sürüsüne nasıl girerse Cafer de kafir askerleri içerisine öyle daldı, alemdan ve elindeki bayrağı parça parça etti... (BGD: 34)

Yukarıdaki örnekte, kahramanın düşmana saldırması aç koyunun koyun sürüsüne saldırmasına benzetilmiştir.

Dede Korkut Hikâyeleri alp imajı bakımından oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Alp tasvirinde olduğu gibi alpların hareket ve çeşitli savaş tekniklerinin de hayvan kavram alanıyla izah edildiği görülmektedir:

Burnından kanı düdük kibi şorladı. Sıçrayup şahin kibi kafirün boğazın ele aldı (DKH: 224/D252).

"Burnundan kanı düdük gibi aktı. Sıçrayıp şahin gibi kafirin boğazını ele aldı."

Yukarıdaki örnekte kahramanın düşmana yaptığı ani ve hızlı hücum şahinin manevrasına benzetilerek ifade edilmiştir.

Edebî Eserlerde *Alp* İmajı

Edebî eserlerde alp imajının ilk örneklerini Kutadgu Bilig'de tespit etmek mümkündür. KB'de cesaret, güç ve yiğitlik bakımından ideal komutan tasvir edilirken şu ifadelere yer verilir:

Yagıda kör arslan yürekli kereg

Karıştukta esri bileki kereg

Tonguz tek titimlig böri teg küçi

Adıglayu azgır kutuz teg öçi

Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

Titir bugrası teg kör öç sürse keg

Sagızganda sakrak kerek tutsa öz

Kaya kuzgunı teg yırak tutsa köz

Ulug tutsa hamiyet kör arslanlayu

Ügi teg usuz bolsa tünle sayu

Bu yanglar bile er yagıcı bolur

Yagıcı bolur hem yaragcı bolır (KB, 245-246 / 2310-2315).

"Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır. O, domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır. Aynı zamanda, kırmızı tilki gibi hilekâr olmalı; deve aygırı gibi, kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı; gözünü, kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir.

Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmeli. İnsan bu vasıflar ile harpçi olur; harpçi olur ve işinin ehli olur."

Örnek metinde görüldüğü gibi, *alp* kavramı ifade edilirken somutlaştırmaya dayanan bir kavramsallaştırma tercih edilmiştir. Bu kavramsallaştırmada hayvan unsurundan faydalanılmaktadır. Buna göre *alp* cesaret bakımından aslan; bileğinin kalınlığı ve gücü bakımından kaplan; inatçılık bakımından domuz; güç ve kuvvet bakımından kurt; azılı, saldırgan ve atak olma bakımından ayı; hilekâr olma ve taktik bilme bakımından tilki; kin ve öç gütme bakımından deve; ihtiyat ve dikkat bakımından saksağan; geceleri tetikte olma bakımından baykuş modellenerek ifade edilmiştir. Burada özellikle güç, kuvvet ve avcılık bakımından üstünlüğü bulunan vahşi hayvanlardan *alp* kavramını izah etmek için faydalanılmıştır.

KB'de siyasi teşkilatın başında bulunacak ideal beyin özellikleri ifade edilirken yine benzer bir anlatım tercih edilmiştir. Buna göre beyin güç, kuvvet ve cesaret bakımından karakteri aslana benzetilmektedir. Bağlamda *alplık* vasfını taşıyan bey aslan olarak ele alınırken bu vasfı taşımayan bir bey ise köpek olarak kavramsallaştırılmaktadır:

Kör arslan bolu bire ıtka başı

Bu ıt barça arslan bolur öz tuşı

Kalı bolsa arslanka ıt başçısı

Ol arslan bolur barça ıt sakışı (KB, 221-222/2047-2048)

"Arslan köpeklere baş olursa köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir. Eğer arslanlara köpek baş olursa o arslanların hepsi köpek gibi olur."

Alp imajı üzerine KB'dekine benzer kavramsallaştırmalar DLT'de de örneklenebilir:

Öpkem kelip ugradım

Arslanlayu kökredim

Alplar başın togradım

Emdi meni kim tutar

"Düşman üzerine içim sıkıntılı ve kinli olarak gittim. Aslan gibi kükredim. Alpların başlarını kopardım. Kalabalığın ortasında 'beni kim tutar' diye bağırdım." (DLT: 62-63)

DLT'de yer alan yukarıdaki örnek şiir parçasında alplar arasındaki mücadele ve savaş sırasında kahramanın düşmanına korku verici ve gücünü gösteren şekilde bağırması, "aslan kükremesi" şeklinde somutlaştırılmıştır. Düşmana karşı korku verici sesler çıkarmak, Türk kültüründe alpların uyguladığı önemli bir savaş taktiğidir. Savaş narası şeklinde bilinen bu taktik, fiziksel gücün sesle dışa vurumudur. DLT'de ayrıca hayvanların "böğürmesini, kükremesini" ifade eden *kökreş-* maddesinde de bu durumla ilgili bilgiler verilmektedir. *Kökreş-* maddesinde, *bugralar kökreşdi* "Erkek develer böğürdü." (DLT: 297) şeklindeki kelimenin gerçek anlamda kullanımı yanında, savaşta yiğitlerin bağrışmasının buna benzetildiği ifade edilerek *alplar kökreşdi* "Yiğitler böğürdü." (DLT: 297) örneği verilmektedir. Böylece daha önceki örneklerle benzer şekilde, alp imajı hayvanlara ait unsur ve özelliklerle kavramsallaştırılmıştır. Bu hususta DLT'deki diğer bir veri *arslan* "aslan" (DLT: 519) madde başında yer almaktadır. Burada arslan kelimesinin hükümdarlara ad olarak verildiğinin belirtilmesi, bu anlayışın bir soncudur. Güç, kuvvet ve cesaret bakımından alp imajını ifade etmede kullanılan hayvanlar, Türk kültüründe hükümdar ve beylere ad veya unvan olarak sıklıkla verilmektedir.

Tarih Eserlerinde *Alp* İmajı

Orhun Yazıtları içerik özellikleri bakımından Türkçenin ilk tarih kaynakları arasında ele alınabilir. Yazıtlar yapısı gereği her ne kadar uzun ve ayrıntılı tasvirler barındırmasa da aşağıdaki örnek alp kelimesinin yer aldığı önemli bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir:

Kanım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kony teg ermiş ilgerü kurıgaru sülep termiş kuvratmış (OY, KT D/12: 48)

"Gök güç verdiği için babam kağanın ordusu kurt gibiymiş, düşmanı koyun gibiymiş."

Kül Tigin Yazıtı'nda İlteriş Kağan'ın alplık özellikleri ve buna bağlı olarak hükümdarlıktaki ve komutanlıktaki başarısı ifade edilirken İlteriş Kağan'ın cesur ve kahraman askerileri kurda, düşman askerleri ise koyuna benzetilmiştir. Bu kısa ve öz ifade bile bize ilk dönemlerden itibaren alp ve alplık imajının hayvanlar üzerinden somutlaştırıldığını göstermektedir.

İlk dönem anonim tarihler arasında değerlendirilebilecek Danişmendname'de de alp imajının hayvanlar üzerinden kavramsallaştırıldığı görülmektedir:

Yüridi seyr idüben cümle ülker

Kara koyun gibi kurt gördi ürker (DN: 88/2).

"Bütün ülker yıldızları olanları seyredip hareket etti, kurdu görünce kara koyunlar ürker."

Alpların düşmanlarında korku uyandırmasının ifade edildiği örnekte, güç, kuvvet ve cesaret bakımından alp, kurda benzetilerek ifade edilmiştir.

Anadolu sahasındaki ilk dönem tarih kaynaklarından olan Tevarih-i Âl-i Selçuk'ta alpların savaşta nasıl hareket edecekleri ifade edilirken hayvanlar üzerinden kavramsallaştırmalara yer verilmiştir:

Ol begler ki server olalar ve tamamet çericileri birle çün ava ve çeriye bineler, kendü adlarını muayyen kılalar. Daim Hak-Teala-ya hayr dua kılup gönüllerin ana baglayup cevabınun fethin ve eylügin dileyeler, ta kadim tengri kuvvetiyle dört had tutıla. Ve çeriye giricek yeni togmuş buzagu gibi epsen olun. Ve savaş idecek şol aç togan gibi, ki av üzerine uçar, cenge girün (TAS, 26/16a)

"O beyler server olsun ve tüm askerleri ile ava ve savaşa gitsinler, kendi adlarını belirgin kılsınlar. Daima Hak Teala'ya hayır dua edip, gönüllerini ona bağlayıp karşılığında fethini ve iyiliğini dilesinler ki kadim Tanrı inayetiyle dört taraf tutulsun. Savaşa girince yeni doğmuş buzağı gibi saf olun. Ve savaştayken aç doğan nasıl avı üzerine uçarsa öyle savaşa girin."

Yukarıda yer alan örnekte alplara savaş taktiği verilirken savaşın en başında dikkatli ve ihtiyatlı hareket edilmesi, başta taşkınlıklara yer verilmemesi "yeni doğmuş buzağı"nın durumuna benzetilerek ifade edilmiştir. Savaşın kızıştığı ve şiddetlendiği noktada ani ve hızlı atak yapılması gerektiği ise aç doğanın avı üzerine saldırışı şeklinde somutlaştırılmıştır.

Sonuç

Kültürel dil bilim açısından Türkçedeki alp imajının görünüşünü incelediğimiz çalışmamızın sonucu olarak ulaştığımız yargıyı en genel hatlarıyla alp kavramının somutlaştırılmasında hayvanlardan sıklıkla yararlanıldığı şeklinde ifade edebiliriz. Cesur, yiğit, kahraman kavramlarını karşılayan alp imajı, tabiattaki baskın güç konumundaki vahşi hayvanlara benzetilerek belirtilmektedir. Bu açıdan, böri / kurt, aslan, kaplan, ayı, domuz, deve, pars (bars / yolbars / tonga), bürküt (kartal / laçin), şunkar (togan / doğan, sungur, kırgı / şahin) gibi hayvanlardan yararlanıldığı görülmektedir. Bunlar arasında özellikle, kurt ve aslan alp imajının tasvirinde en çok kullanılan hayvanlardır. Alp imajının özellikle hayvanlardan

faydalanılarak aktarılmasında, doğadaki yaşam şekillerinin ve yaşam alanlarının etkisi söz konusudur. Buna göre yaşam alanları, içinde bulunulan şartlar insanların özelliklerinin belirlenmesinde ve bunların dilsel unsurlar olarak ifade edilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Kısaltmalar

BGD → Battal Gazi Destanı

DKH → Dede Korkut Hikâyeleri

DLT → Divanû Lügati't-Türk

DN → Dânişmend-Nâme

KB → Kutadgu Bilig

KİP → Kuanşi İm Pusar

OKD → Oğuz Kağan Destanı

OY → Orhun Yazıtları

TAS → Tevârih-i Âl-i Selçuk

Kaynakça

Arat, R. R. (1991). *Kutadgu Bilig II, Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III, İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Arat, R. R. (2007). *Kutadgu Bilig I, Metin*, Ankara: TDK Yayınları.

Atsız, H. N. (1997). *Makaleler I*, İstanbul: İrfan Yayınları.

Aydın, E. (2012). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor),* Konya: Kömen Yayınları.

Bakır, A. (2017). *Yazıcızâde Ali, Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme-Selçuklu Târihi),* İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Bang, W., Arat, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı,* İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

Başar, K. L. (2012). "Dede Korkut Hikâyelerinde Savaşçı Eğitimi", *Turkish Studies*, V., 7 (4), ss. 1009-1017.

Brown, H. D. (1994). *Principles of Language Learning and Teaching.* Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.

Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü,* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Clarendon Press.

Demir, N. (2004). *Dânişmend-Nâme,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergin, M. (2021). *Dede Korkut Kitabı 1-2*, Ankara: TDK Yayınları.

Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Güngör, Ş. (2006). *Türk Halk Edebiyatına Dair*, İstanbul: Çantay Yayınları.

Jiang, W. (2000). "The Relationship Between Culture and Language", *ELT Journal*, 54 (4), October/2000, Oxford University Press, ss. 328-334.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü,* (17. baskı), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Karatay, O., Aygün, E. (2012). "Alplar ve Elfler: Türk ve İskandinav Dünyalarında Kahramanlık Olgusu", *Karadeniz Araştırmaları,* S: 33, ss. 1-12.

Karçığa, S. (2016). “Dede Korkut Kitabı'nda Alplık Kavramı ve Alp Tipi İnsanların Özellikleri”, *Karadeniz Araştırmaları,* S: 51, ss. 259-272.

Koçak, K. (2012). “Bozkır Kültüründe Alp Karakterinin Ortaya Çıkışında Türk Geleneklerinin Etkisi”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* S: 1, ss. 125-135.

Köksal, H. (2007). *Battal Gazi Destanı,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Köprülü, F. (2006). *Tarih Araştırmaları I,* Ankara: Akçağ Yayınları.

Nida, E. (1998). “Language, Culture, and Translation”, *Foreign Languages Journal,* 115 (3), ss. 29-33.

Sharifian, F. (2017). “Cultural Linguistics: The State of the Art”. (Ed. F. Sharifian), *Advances in Cultural Linguistics,* Singapore: Springer Nature, ss. 1-28.

Sharifian, F. (2017a). *Cultural Linguistics, Cultural Conceptualisations and Language*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Sharifian, F., Sadeghpour, M. (2021). “Cultural Linguistics and World Englishes: An Overview” (Ed. M. Sadeghpour, F. Sharifian), *Cultural Linguistis and World Englishes,* Singapore: Springer Nature Singapore, ss.15-51.

Tekin, Ş. (2019). *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah),* Ankara: TDK Yayınları.

Yavuz, K. (2000). *Garib-nâme, Tıpkıbasım-Karılaştırmalı Metin ve Aktarma,* Ankara: TDK Yayınları.

DEDE KORKUT HİKÂYELERİ'NDE SAVAŞ HİLELERİ

Atiye NAZLI*

Giriş

Dede Korkut Hikâyeleri, Türk edebiyatının en önemli eserlerinden biridir. Musannifi bilinmemesine karşın 15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başlarında yazıya aktarıldığı bilinmektedir. İçeriği ve dil özelliği açısından oldukça zengin olan hikâyeler, Türk milletinin adeta bir şifresi konumundadır. Çocuk yetiştirilmesinden değerler eğitimine, askerî, siyasî, devlet adamı ve bilginlerin önemi gibi çeşitli alanlarda bilgiler bulmamız mümkündür. Tarih boyunca Türk milleti ordu millet olarak varlığını devam ettirmiştir. Bu kavram, iyi bir asker ve komutan olma bilincinin kültürel kodlarda nesiller boyunca devam etmesini sağlamıştır. Türk milletinin ordu millet olarak tanınmasının kaynağı muhtemelen avcı toplayıcı dönem ve sert tabiat koşullarına uyum sağlamasıdır. Elbette komşu toplulukların başında gelen Çin, İran, sonraki dönemlerde Bizans olması da bu duruma etken olmaktadır.

Türk milletinin ordu - millet özelliğinin savaş konusundaki dehasından kaynaklandığı kuşkusuzdur. Savaş tanım olarak; bir devletin bir başka devlet ile mücadelesidir. Bu mücadele günümüzde çeşitli şekillerde olmasına karşın geçmişten itibaren yapılan bu mücadele, çoğunlukla silahlı şekilde olmaktadır. Ancak tarihin ilk dönemlerinde yapılan mücadeleler, muhtemelen plansız ya da gelişigüzel olmalıdır. İnsanoğlunun millet olma ve devlet kurma fikri ile birlikte belirli bir düzen ve tertip üzerine bir araya gelen temel savunma ve saldırı becerilerini kazanmış kişilerden yani askerlerden oluşan ordu sayesinde savaşta başarıya ulaşılmaktadır. Türk ve dünya tarihinde bilinen ilk düzenli ordu büyük Hun Hakanı Mete (Motun / Muton) Han tarafından oluşturulmuştur. Onun ortaya koyduğu ordu geleneği bugün de varlığını devam ettirmektedir. Çin ile yapılan pek çok savaşta üstün başarı elde eden Mete Han'ın askerî bir deha olduğu bilinmektedir. Bu dehanın en önemli özelliği düşmanını tanıması ve onu çeşitli savaş taktikleri ve silahları ile yenmesidir. Savaşta kullanılan taktikleri ise düşmanı yenmek için kullanılan çeşitli yollar şeklinde tanımlayabiliriz. Sözlük anlamı olarak taktik; "1. Türlü savaş araçlarını belli bir sonuca ulaşmak amacıyla etkili biçimde birleştirerek ve kullanarak kara, deniz veya hava savaşını yönetme sanatı. 3. İstenen sonuca ulaşmak amacıyla izlenen yol ve kullanılan yöntemlerin tümü" (TS) tanımı yer almaktadır. Kelimenin üçüncü yani mecaz anlamına dikkat edilecek olur ise Arapça kökenli bir kelime olan "hile" ile karşılamak mümkündür. Hile'nin sözlük anlamı "1. Birini aldatmak, yanıltmak için yapılan düzen, dolap, oyun, ayak oyunu, alavere dalavere, desise, entrika." (TS) şeklindedir. Savaşta istenilen sonuç yani zafere ulaşmak için düşmana oynanan oyun, yanıltmak için yapılan düzen ya da entrika olarak da tanımlayabiliriz.

Türk edebiyatının bilinen ilk yazılı kaynakları olarak geçen Orhun / Göktürk Yazıtları'nda da savaş ve hilelerinin tespiti hakkında şöyle bir görüş mevcuttur. "…Tonyukuk yazıtı birinci taş B-4'te geçen "ıda taşta kalmışı kubranıp yeti yüz boltı." (Üstün, 2012: 152) ifadesinden Göktürk ordusunun cephe savaşı için yeterli olmayan asker sayısıyla o dönemde hile ve taktiğe dayalı savaşmış oldukları düşünülmektedir. (Üstün, 2012: 152) Yine Bilge Tonyukuk'un 698 yılında Bolçu Savaşı'nda Kapkan Kağan'ın eşinin ölüm haberi üzerine geri dönen Kapkan Kağan'ın yerine Tonyukuk orduyu idare eder. Çin kaynaklarında ordunun başında Kapkan Kağan'ın olduğu bildirmesine karşın Tonyukuk Yazıtı birinci taş K-7'de geçen *katun yok bolmış erti. Anı yoğlatayın tedi. Sü barıŋ tedi, Altun yışda oluruŋ tedi.* "Hatun yok olmuş idi. Onun cenaze törenini yaptırayım dedi. Ordu (siz) gidin dedi, Altay dağlarında oturun dedi." (Üstün, 2012: 153) diyerek Tonyukuk'un yapmış olduğu ordu sancağı ile savaşa devam

* Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, atiyenazli@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8640-2216.

etmesi bir savaş hilesidir. Düşmanı yanıltması ve kendi askerinin de dağılmamasını sağlayan bir bilgelik özelliğidir.

Türk dilinin ilk sözlüğü Divanü Lügat'it-Türk'te Kaşgarlı Mahmud'un *adıg* 'ayı' maddesinde *Awçı nece al bilse adıg ança yol bilir*. (Ercilasun, 2004: 30, 144) atasözü, Türklerin avcı toplayıcı döneminden bu yana yaptığı mücadelenin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bilgisidir. Benzer şekilde *al* 'hile' maddesinde *Alı.n arsla.n tuta.r küçün oyuk tutma.s* (Ercilasun, 2004: 39; 519) ve *tew* ***'hile' *Awçı nece al bilse adıg ança yol bilir.* (Ercilasun, 2004: 144) geçmesi Türklerin savaşmayı en başta vahşi hayvanlarla mücadele sırasında öğrendiklerini göstermektedir. Aynı zamanda dikkat çeken bir diğer kavram hiledir. Çünkü kiminle olursa olsun mücadelenin veya kazanmanın temeli hile, oyun, aldatmaca vb. ile meydana getirilen planlı ve zekâ gerektiren unsurlardır.

> "Türk kültürü ve geleneği içinde tartışılmaz bir yere sahip olan avlanma geleneği ve bu geleneğe bağlı avlanma yöntemleri zaman içerisinde savaşlara yansımış, insanlar güçlü cephe savaşlarına girmek yerine çeşitli tuzaklar kurarak düşman güçlerini yıpratma ve bu şekilde onlarla mücadele etme yolunu seçmişlerdir. Sayıca yeterli olmayan birliklerin seçtikleri bu yöntemle insanlar, güç odaklı cephe savaşları yerine zihin ve hileye dayalı, tuzağa düşürme odaklı mücadeleleri tercih etmişlerdir." (Üstün, 2012: 152)

"En fazla kullanılan savaş hilesi sahte geri çekilme ile düşmanı takibe mecbur kılmak ve böylece düşmanı seçilen bir bölgeye iki yandan pusuya düşürerek, yan ve gerilerine taarruz etmek sureti ile imha etmekti." (Yılmaz, TB: 3)

Türklerin tarih boyunca kullandığı en bilinen savaş taktiği Türktaz'ın temelinin de hile olduğu görülmektedir. Ancak sadece Türktaz'da değil hemen bütün savaş taktiklerinde hile yer almaktadır, çünkü savaş bir hiledir.

Türk edebiyatının diğer önemli bir eseri olan Kutadgu Bilig'de de en geniş anlamıyla savaş taktikleri / hileleri üzerine şu bilgiler yer almaktadır.

Kutadgu Bilig'de Türk milletinin çevresinde bulunan ister zorlu tabiat şartlarına ister düşmanlarına karşı temel özelliklerini; ihtiyatlılık (tedbir), uyanık olma, hızlı düşünme ve hareket kabiliyeti şeklinde belirtilmektedir. Bu özellikler de teşkilatlı, planlı ve her daim savaş durumuna hazır olmayı gerekli kılmaktadır. (Göksu, 2009: 269)

> "Ögdülmiş'e göre ihtiyatlılık ve uyanıklık (saklık), savaşta başarılı olmanın temel şartı olup uyanık begin askeri, ejderha kumandasında aslana binmiş kılıç kamçılı (kılıç kamçılıg) orduya benzer. Düşmana karşı kullanılacak ve onu mağlup etmeye yardımcı olacak en önemli silahlardan (tolum) biri ihtiyatlılık ve uyanıklıktır. Harpte ihtiyatlı davranan galip gelir." (Göksu, 2009: 270)

Bir diğer öğüt, sadece savaşta değil aynı zamanda devletin var olması ve devamlılığı için yöneticilere istihbarat ya da günümüz tabiri ile casusluk ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu konuda eserde "Öncü kuvvetler (*yezek*) ile düşmanın yakınlarına sokulmalı ve onun hakkında bilgi edinmeli." demektedir. Düşman hakkında bilgi verecek birini ele geçirmeyi ise "dil yakalamak" olarak zikretmiş ve dil yakalamaya gayret ederek (*til algu*) bu "dil"den düşmanın durumunun öğrenmeğe çalışılmasını istemiştir. Buna karşılık kendisi dil yakalatmamalı (*til ıçgınmasa*) ve ordunun durumu, sayısı hakkında düşmanın bilgi edinmesi engellenmelidir. Ordu, düşman ordusu hakkında alınan bilgiye göre tanzim edilmelidir." (Göksu, 2009: 275-276)

İyi bir komutan her şartta savaşa hazır olmanın özelliği "Askere mal dağıtarak (*üle*) onların kahramanlık duygularını okşamak ve bunun için ve her vasıtaya başvurmak uygundur." (Göksu, 2009: 276) olarak açıklanmaktadır.

Hakan ve komutanda bulunması gereken bir özellik olarak tedbir ve her duruma göre uyanık olmanın dışında düşmana karşı kullanılacak en önemli silah ise "hile" olarak değerlendirilmiştir.

> "Çaresini bulan kimseye, aslan bile baş eğer, sözü uyarınca, kumandanın hile ve kurnazlık yollarını bilmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Ögdülmiş, kumandanın sefere çıkmak ve ordu hareketini idare edebilmek için savaşta yüreğinin aslan, bileğinin kaplan pençesi gibi olması; yani cesur olmasının yanında yeri geldi mi domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olması gerektiğini öğütlemektedir. Bunların yanında *kırmızı tilki gibi hilekâr* olmalı, deve aygırı gibi kin ve öç gütmelidir. Kendisini saksağandan daha ihtiyatlı tutmalı, gözünü kaya kuzgunu gibi uzaklara çevirmelidir. Aslan gibi hamiyeti yüksek tutmalı, baykuş gibi geceleri uykusuz geçirmeli ve düşmanla karşılaşınca uyanık bulunmalıdır." (Göksu, 2009: 274)

Benzetmelerde dikkat çeken özellikler, tabiatta güçlü yönleri ile çeşitli hayvanlar olduğudur. Bir askerin ya da komutanın sadece cesur, yiğit, gözü pek ve korkusuz olması değil; aynı zamanda *tilki gibi hilekâr* olması önemli bir ayrıntıdır.

Bir diğer savaş hilesi / taktiği olarak kabul edilen özellik düşmana elçi göndermek başlığı altındaki öğüt şöyledir: "Ögdülmiş'e göre düşmana karşı başarı elde etme imkânı olmadığında, kumandanın elçi göndererek (*yalavaç*) sulh yapmağa çalışması, *düşmanı oyalaması* ve savaşa (*tokışka*) *acele etmemesi* gerekmektedir." (Göksu, 2009: 276)

Kutadgu Bilig, "Saadet Veren Bilgi" anlamına gelse de bu saadetin olmasını sağlayan savaş sanatının özellikleri ve savaş sırasında olması gerekenler hakkında da bilgiler yer almaktadır. Bu bilgiler, Türk savaş taktiğinin en önemli özellikleridir. Bunlar, "savaşı (*tokışıg*) uzatmamak gerektiği, iş uzadıkça düşmanın (*yagı*) aklının başına gelerek kuvvetinin derecesini anlayacağı, bu durumda mağlubiyetin kaçınılmaz olacağı…"(Göksu, 2009: 277), ayrıca tecrübeli komutan ve askerlerin yani daha önceden düşmanla karşılaşmış, hatta yenmiş askerlerin orduda olması gerektiğinin vurgusu yapılmaktadır. Savaş sırasında ise komutanın ordusunu yönetme kabiliyeti olan kimselerden seçilmiş olması tavsiye edilmektedir. *Askerin bir kısmını pusuya (busugka) yatırılmalı, yaya okçuları (yadag okçı) harekete geçirerek kumandan önden koşmalıdır*."(Göksu, 2009: 277)

Savaş esnasında yapılması gerekenler ise bir uyarı şeklindedir. Çünkü karşı tarafın ordu komutanının da benzer şekilde taktik gereği hile yaparak kaçmaya başlayan orduyu tekrar toplayıp saldırması ihtimali göz önünde bulundurularak tedbirli davranılması gerektiği belirtilmektedir. Düşman askerlerinin ümitsizliğe kapılması durumunda dikkatli olunması gerektiği çünkü "Kaybedecek bir şeyi kalmayan insan ölümü göze alır." düşüncesinin farkında olarak hareket edilmesi öğütlenmektedir. Savaş sırasında her duruma karşı tedbirli olunmalı hiçbir şey göz ardı edilmemelidir. "İnsan ihmalkâr (*usal*) olursa yürürken ölür, ihmalkâr olmazsa dileğine erer. Su ateşi söndürünce ateş nasıl tekrar alevlenmezse düşman da dağılınca bir daha toplanamaz." (Göksu, 2009: 277).

Türk hakanlarının geleneğe bağlı olarak savaş taktiklerini yani hilesini çok iyi bildiklerini Selçuklu Dönemi'ndeki şu olay da açıklamaktadır: Selçuklu Sultanı I. Mesûd'un (1116-1155) oğlu Emir Gazi, Melik Arab arasındaki savaşta babasını kurtarmak isterken mağlup olmuş ancak bir hileye başvurarak savaşın seyrini değiştirmiştir:

> "… Yüksek bir mevkiye çıkarak çadırını kurdurarak Melik Arab'ın yenildiğini bildiren davullar (müjde davulları) çaldırmıştır. Davul seslerini işiten ve Emir Gazi'nin çadırını gören Dânişmendli kuvvetleri yeniden toplanarak Melik Arab'ın ordusunu mağlup etmişlerdir. … Bu savaşta nevbet geleneğinin bir harp hilesi olarak kullanıldığı görülmektedir." (Vural, 2012: 449)

Batı'ya gelen Türklerin savaş sanatında gösterdiği hünerleri Doğu'dan gelen başta Moğol ve devamı niteliğinde İlhanlı ve Emir Timur'un ordusunda da yer aldığı görülmektedir. İlhanlı Devleti'nin yapmış olduğu savaş hilelerini aşağıdaki gibi sıralamamız mümkündür.

1. Savaş esnasında İlhanlı ordusunun başvurduğu hilelerden biri düşman askerlerinin bulunduğu sahayı su altında bırakmaktır (Uyar, 2009: 444).

2. İlhanlıların yapmış oldukları ve kaynaklara yansıyan bir diğer hile, savaştığı karşı tarafın askerlerinin kıyafetlerini giyerek ve onların askerleri gibi bir görünüme sahip olup, kaleyi almaları şeklindedir. "Sandağu Noyan Musul Kalesi'ne yardıma gelen Memlûk askerlerini yendikten sonra onların kıyafetlerini giymiş, saçlarını da yanlardan aşağı doğru sarkıtarak tıpkı Memlûk askeri gibi Musul'a ilerlemiştir." (Uyar, 2009: 444).

3. Kösedağ Savaşı sonrasında Kayseri Kalesi'nin, Moğollar tarafından hile ile alınması ise şöyledir: "Hile ile kandırılan Ermeni Hacukoğlu Hüsâm, kaleden bir su kanalı vasıtasıyla dışarıya çıkarak Baycu Noyan'a ulaşmış ve kale içindeki durumu Baycu'ya teferruatıyla anlatmıştır." (Uyar, 2009: 445).

4. İlhanlıların kullandığı bir diğer savaş hilesi, ordunun sağ ve sol kanat olarak başladığı savaşta, padişahın sol kanatta olmasına karşın kösün sağ kanat tarafında çalınması ile Memlük ordusunun yanlış yönlendirilerek bozguna uğratılmasıdır (Uyar, 2009: 445).

5. İlhanlılar, aynı zamanda kendi askerine de hile yaparak onları sürekli teyakkuzda tutmak amacıyla, sahte baskın haberleri ile silahlanmalarını sağlamışlardır (Uyar, 2009: 445).

6. Bunların dışında savaş öncesinde gönderilen mektuplar ve elçiler aracılığı ile verilen sözlerin tutulmaması da bir savaş hilesi olarak görülmektedir (Uyar, 2009: 445)

Hemen her dönemde hangi coğrafyada olursa olsun bir Türk komutanı askerî dehadır. Her ne kadar Emir Timur, Yıldırım Bayezıd'ı Ankara Savaşı'nda mağlup etmiş olsa da iki Türk komutanının aynı savaş hilelerini bilmesi öncelik ve uygun zamanı kollama gibi bir diğer askeri özelliği ortaya çıkarmaktadır. Emir Timur'un uyguladığı savaş taktikleri / hileleri şöyledir: "Emir Timur'un başarılarının sırrı iyi bir lider olmasının yanı sıra işlerini büyük bir kurnazlık ve siyasetle yapmasından kaynaklanmaktadır. O, sefer ve fetihlerinden önce daima stratejiler geliştirerek başarı için bir takım hilelere başvurmuştur." (Taşkıran, 2016: 946).

Emir Timur'un savaş taktikleri / hileleri:

1. Ele geçirdiği ve geçirmek istediği diğer ülkelere emirler, fakihler, sufiler, tacirler, pehlivanlar, dilenciler, sanatkâr ve müneccimler, ozanlar, denizciler ve pek çok kimseden casuslar yerleştirmiştir.

2. Diğer ülkelere ister savaşta ister barışta olsun mutlaka iyi niyet göstergesi olarak elçi göndermiştir. Bu elçiler savaşmadan önce uyarı amacıyla gönderilir, savaş başlatacağında ise tehdit amaçlı gönderilir.

3. Savaşlarda genellikle, *şahbun* 'gece baskını', *Türktaz* 'ani baskın' ve *sahte ricat* taktikleri kullanmaktadır. Türklere has bir savaş taktiği olan sahte ricat, İslam öncesi Türk devletlerinden miras kalan bir savaş yöntemiydi. Yenilgi edası ile geri çekilme hilesi olan bu yönteme *sahte ricat, kerr û ferr* veya *vur-kaç* denilmekteydi. Bu taktiğin temelinde önceden hazırlık ve düşmanı kandırma bulunmaktaydı. Düşmanla karşılaşmadan evvel tepe ve dağlarla çevrili bir ova taktik için seçilirdi. (Taşkıran, 2016: 951)

4. Emir Timur, adı geçen askerî taktiklerin dışında düşman ağzıyla sahte mektuplar yazdırır.

5. Sefere çıkacağı ülkeye gitmeden seferin yönünü değiştirme hilesini kullanır.

6. Sayıca üstün görünme hilesini savaşa başlamadan önce düşman ordusuna karşı sayıca üstün görünmek için kadınlara miğfer giydirmek ve erkek hissi vererek düşmanın korkmasını sağlar.

7. Savaş esnasında düşman askerlerinin moralini bozmak için mızraklara düşman başlarının geçirilmesi gibi çeşitli hile yoluyla düşmanı alt etmeye çalışır.

8. Savaştan önce ateş yakıp düşman ordusunun gözünü korkutmak -çok fazla kalabalık olduğu hissini vermek- amacıyla çeşitli savaş hileleri yaptığı bilinmektedir (Taşkıran, 2016: 947-952)

Sun Tzu'nun "Savaş Sanatı" adlı eserini MÖ 5-3. yüzyıllar arasında Çin'de yazdığı belirtilmektedir (Tzu, 2008: 38). Ona göre savaşı kazanmada bazı yollar vardır, bu yollar şöyledir:

1. "İyi savaşçılar düşmanının ayağına gitmezler, düşmanın kendi ayaklarına gelmesini sağlarlar." (Tzu, 2008: 31)

2. "Uyanık ol! Her iş için casus kullan." (Tzu, 2008: 84)

3. "Tüm savaşlar aldatmacalara ve şaşırtmaya dayanır. Savaş için en güçlü olduğunuzda, kendinizi güçsüz göstermeli; kuvvetlerinizi harekete geçirirken hareketsizmiş gibi durmalı; düşmana yaklaştığınızda, uzakta olduğunuz izlenimi vermeli; uzakta olduğunuzda ise düşmanın burnunun dibinde olduğunuza düşmanı inandırmalısınız.

4. Düşmanı yanıltacak yemler kullanın. Düzeninizi, kontrolünüzü yitirmiş gibi yapıp düşmanı kandırın, vurun.

5. Düşmanın her cenahı güvenli ise kendinizi düşman saldırısına hazırlayın. Sizden güçlü ise uzakta durun.

6. Düşman sinirli yapıda ise daha çok sinirlendirmeye çalışın. Kendinizi zayıf gösterip düşmanın sizi küçük görmesini sağlayın.

7. Dinlenmek istediğinde rahatsız edin. Güçleri birleşik durumdaysa bölmeye, ayırmaya çalışın.

8. Hazır olmadığı anda saldırın, hiç ummadığı yerlerde karşısına çıkın.

9. Zafere yönelik taktik uygulamalarınızın düşman tarafından önceden anlaşılamaması için gerekli gizlilik tedbirlerini alın." (Tzu, 2008: 45)

10. "Taktik manevra en zor iştir. İnsanların içindeki kötülük tohumlarını doğruluğa, talihsizliği kazanma hırsına dönüştürmek dünyanın en zor işidir. Savaşın en önemli sanatlarından biri olan "aldatmaca", taktik manevra yeteneği ile doğru orantılıdır. Düşman sizi karşısında beklerken uzun dolambaçlı yolları takip ederek düşmanın arkasına geçip, düşmanı beklemediği anda vurarak amaca ulaşmak taktik manevralardan başka bir silahla yapılamaz." (Tzu, 2008: 61)

11. "Gece savaşında, ateş ve davul işaretlerini, gündüz savaşlarında ise bayrak ve flama işaretlerini ordunuzun gözünü, kulağını etkilemekte kullanın." (Tzu, 2008: 63)

12. "Usta savaş taktisyeni çıngıraklı yılana benzer. Kafasına saldırırsan kuyruğundaki zehirle saldırır, kuyruğuna saldırırsan dişlerini geçirir, gövdesine saldırırsan hem dişleri ile hem de kuyruğu ile saldırır. 'Bir ordu çıngıraklı yılana benzeyebilir mi?' diye soracak olursanız, cevabım 'Evet' tir." (Tzu, 2008: 76-77)

13. "Düşmanı kendi planına uygun bir noktaya sürerek tehlikeye düşmesini sağlamak komutanın en önemli görevlerindendir." (Tzu, 2008: 77)

14. "Düşmanın açığını buluncaya kadar yeni gelin gibi çekingen ol, açığı bulduğun an yaban tavşanı gibi fırla. Düşman için artık çok geçtir." (Tzu, 2008: 80)

15. “Ateşle saldırının beş yolu vardır. Birincisi askerleri kamp anında yakmaktır, ikincisi malzeme depolarını yakmaktır. Üçüncüsü malzeme taşıyan araçları yakmak, dördüncüsü ise düşmanın silah, mühimmat depolarını yakmaktır. Beşincisi yolda düşman birliklerinin arasına ateş atmaktır.” (Tzu, 2008: 81)

16. “Ateşi saldırı aracı olarak kullanmak zeka belirtisidir. Suyu saldırı aracı olarak kullanmak ise güç göstergesidir.” (Tzu, 2008: 82)

17. “Kurnazlık ve gizlilik denilen kutsal sanat! Senin sayende görünmez olmayı; senin sayende duyulmaz olmayı öğrenip düşmanın kaderini elimizde tutuyoruz.” (Tzu, 2008: 156)

18. “Aldatmaca sanatını en iyi bilen zafere ulaşacaktır. Bu da manevra sanatıdır.” (Tzu, 2008: 173)

19. “Belirgin bir anlaşma ile birlikte gelmeyen barış önerileri tuzak belirtisidir.” (Tzu, 2008: 191)

20. “Bazı birlikler ilerlerken bazıları geri çekiliyorsa bu yemdir.” (Tzu, 2008: 192)

Orhun Yazıtları’ndan Tzu’nun vermiş olduğu bilgilere değin çalışmamızın asıl konusu olan Dede Korkut Hikâyeleri incelendiğinde 12 hikâyede savaş sahnelerinin olduğu görülmektedir. “Dede Korkut Hikâyeleri’nde de belli savaş taktiklerinin geçtiği görülmektedir.” (Erdal, 2014: 65). Ancak her hikâyede savaş sahnelerinde çok ayrıntıya girilmediği görülmektedir. Satır aralarında yer alan bilgiler doğrultusunda Dede Korkut Hikâyeleri’nde savaş taktik / hileleri bulguları şöyledir:

Dirse Han Oğlu Buğaç Han hikâyesinde Boğaç Han’ın boğa ile karşılaşması insanlığın ilk dönemini yani “avcı” dönemi işaret etmektedir. İlk savaştır ve rakip çok güçlüdür. Temelde insanın vahşi hayvan ve tabiatla mücadelesidir. Hayatta kalmak için bedensel güç karşısında cesaret, akıl, zekâ, kurnazlık gibi mücadeleyi kazanma becerilerini kullanabilme yetisi yatmaktadır. Boğaç Han zincirlere bağlı dört kişinin zapt edemediği boğayı yenmek için önce cesaret, sonra akıl ve -askerî- dehasını kullanarak rakibini yenmektedir. İlerleyen bölümlerde Dirse Han ve yiğitleri de Boğaç Han’ı bir hile ile kandırmaktadır. Dirse Han, oğlunu öldürmek için ava götürür ve bir nevi Boğaç Han’ı kendisinin rahat hareket edeceği ortama götürmektedir ki, bu savaş hilelerinden bir tanesidir. Savaşta rakibini kendi bölgesine çekerek yenme olarak tanımlamamız mümkündür. Boğaç Han, boğayı yenmek için gösterdiği cesaret tek başına yeterli değildir, iyi bir asker olmanın bir başka özelliğini -uyanık olma- unutmuş ve sonuç olarak yenilmiştir.

Bir başka savaş taktiği şöyledir: Boğaç Han’ın Dirse Han’ı yani babasını kurtarmak için kırk yiğidi ile büyük bir savaşa hazırlanmışçasına bütün savaş aletlerini, kılıç, yay, cıda alarak giderler. Ancak karşı tarafa tek başına gitmiş izlenimi verir, kırk yiğidi pusu da bekler. Bu durum hikâyede şu şekilde geçer.

> “ Buğaç Big yirinden örü turdı, kara polat öz kılıcın biline kuşandı, ağ tozluca katı yayını eline aldı, altun cıdasın kolına aldı, bidevi atını tutdurdı butun bindi, kırk yiğidin boyına aldı, babasının ardınca yortup gitdi. Ol namerdler dahı bir yerde konmışlar-idi, al şarabun itisinden içerler-idi. Buğaç Han çapup yetdi. Ol kırk namerd dahı bunı gördiler. Ayıtdılar: gelün varalum şol yiğidi tutup getürelim ikisini bir yirde kafire yetürelim didiler. Dirse Han aydur:…
>
> Didi. Kırk yiğidine dülbend saldı el eyledi. Kırk yiğit bidevi atın oynatdı oğlanun üzerine yığnak oldı. Oğlan kırk yiğidin boyına aldı, at depdi, cenk ve savaş itdi…” (Ergin, 2004: 91-94).

İkinci hikâye Salur Kazan’un İvi Yağmalandığı Boy’dur. Bu hikâye savaş hilesi açısından oldukça önemlidir. Çünkü Kazan Beyin değil, onun çobanı olan Karaçuk Çoban hileyi yapmaktadır. Bu hikâyede kahramanların tasvirleri oldukça önemlidir. Salur Kazan’ın tasviri şöyledir: “Ulaş-oğlu ol erenlerün arslanı, tülü kuşun yavrısı, beze miskin umudu, amıt

suyunun aslanı, Karaçuğun kaplanı, konur atun iyesi, Han Uruz'un babası, Bayındır Hanun güvegüsü, kalın Oğuzun devleti, kalmış yiğit arhası Salur Kazan Han…" (Gökyay, 1973: 16).

Hikâyede yer alan diğer kahraman Karaçuk Çoban "Otuz çobanın ulusu", "Erenler evreni…" (Gökyay, 1973: 163/CLXIII) olarak tanımlanır. "Karaçuk Çoban da hem genel - ülkenin yağmalanması- hem de özelde -koyunların yağmalanmak istenmesi- bir karmaşayla karşı karşıya kalıp sınandığı için kahramandır" (Koçak, 2011: 166).

Kazan Bey'in tasviri, Kutadgu Bilig'de ve Tzu'da yer alan kuvvet, cesaret ve lider olmanın özellikleri hayvan - ata ruhları ile ilişkilidir. Kazan Bey'de yer alan arslan, kaplan benzetmesinin yanında yer alan "tülü kuşun yavrusu" mitsel bir özellik olup (Başgöz, 1988: 24) bir kahramanda olması gereken tüm özellikleri barındırmaktadır. Karaçuk Çoban tasvirinde yer alan "erenler evreni" Başgöz'e göre ejderhadır (1988: 25) ve Tzu'da sözü geçen usta bir savaş taktisyenin özelliğidir.

Hikâyenin özetinden hareketle, Kazan Bey ve diğer Oğuz Beylerinin ava gittikleri bir vakitte Şökli Melik'in casuslarının haber vermesi sonucunda Kazan Bey'in obası yağmalanır hatta Kazan Bey'e daha büyük bir darbe vurmak için Kapulu Derbendinde bulunan on bin koyununu da almak için 600 düşman askeri Karaçuk Çoban'ın bulunduğu yere gelirler. Ancak o gece Karaçuk Çoban'ın gördüğü rüya sonucunda kardeşlerini de yanına alarak ağılın kapısını sağlamlaştırır ve 300 yerde taş yığdırarak düşman askerini beklemeye başlar. Karaçuk Çoban gelen düşman askerlerine karşı yaptığı savunmada, Tzu'daki yılan benzetmesinin tüm özelliklerini görmemiz mümkündür. Karaçuk Çoban'ın bu sırada iki kardeşi şehit olur; biriktirdiği taşları da biten Karaçuk Çoban, düşman askerlerinden öldürdüklerini toplar ve büyük bir ateş yakar. Sonrasında düşman askeri korkar ve geri kalanı kaçar. Karaçuk Çoban'ın yaptığı savunma taktiğine bakıldığında cesaret, yiğitlik, ileri görüşlülük gibi özelliklerin yanında savaş ve savunmanın bütün inceliklerini bildiği ayrıca düşmanı püskürtmek için oyun, aldatma ve hileye başvurduğu görülmektedir.

Hikâyenin devamında Kazan Bey'in gördüğü rüya sonucunda obasına geldiği her yerin virane olduğu ve sonrasında Karaçuk Çoban'ın yanına geldiği belirtilmektedir. Nihayetinde ikisi beraber düşman üzerine varırlar. Ancak burada dikkat çeken kısım, Karaçuk Çoban'ın sapanla uzaktan taş atmasıdır ki kale saldırısında sonraki dönemlerde kullanılan mancınık benzeri bir silah şeklinde tanımlanmaktadır (Ergin, 2004: 95-115).

Bu hikâyede Karaçuk Çoban ve kardeşlerinin 600 düşman askerine karşı mücadelesinde 300 yere taş yığdırıp sapan ile savaşması bir savaş hilesidir, benzer şekilde ateş yakması da düşmana çok kişi olduğu izlenimi vermek için yapılan bir hiledir. Kazan Bey ile Karaçuk Çoban'ın düşman üzerine varması ve uzaktan sapanla vuruşmaya başlaması da savaş taktiklerini iyi bildiğinin bir işaretidir. Sonrasında gelen diğer Oğuz Beylerinin de belirli bir düzen üzerinde sağ ve sol taraftan ani bir baskınla düşmanı şaşırtıp yok ettikleri görülmektedir. "Bu boyda, Salur Kazan ve Karaçuk Çoban'ın ardıca gelen Oğuz beylerinin adları şöyledir: Kara Göne, Deli Dündar, Kara Budak, Şir Şemseddin, Bamsı Beyrek, Big Yigenek, Aruz Koca, Bügdüz Emen, Eylük Koca Oglı Alp Eren." (Sakaoğlu, 1998: 163-167). Bir diğer özellik olarak ise "nakaraların / nekkarelerin" döğülmesi, boruların çalınması da düşmana korku vermek için yapılan bir savaş hilesidir. Ani baskın şeklinde olduğunu göstermek için "Derelerde depelerde kâfire kırgun girdi, leşine kuzgun üşdi. On iki bin kafir kılıçtan kiçdi" (Ergin, 2004: 114-115) ifadelerine yer verilmektedir.

Üçüncü hikâye Kam Pürenin Oğlı Bamsı Beyrek Boyu'dur. Hikâyede, Bamsı Beyrek'in otağını basan düşman casusları sayesinde onu ve 39 yiğidini esir almaktadır. Burada karşılıklı savaş olmaktadır, düşmanı korkutmak için nakkareler dövülüp borular çalınarak korku verildiği görülmektedir. Bu hikâyede geçen savaş hilelerinin başında düşmanın casus göndermesi gelmektedir, casusluk savaş stratejisi açısından geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemli bir

bilgi alma yöntemi ya da casusun taraf değiştirmesi sonucu maddî ve insanî kayıpların verilmesine yol açan önemli bir savaş hilesidir. Tzu'da geçen savaş hilesi olduğu gibi aynı zamanda casuslara karşı uyanık olması gerektiği de unutulmamalıdır. Bu hikâyede diğer önemli bir husus, Dirse Han'ın Beyrek doğmadan bezirgânları göndermesi ve onların 16 yıl sonra dönmeleridir. Bezirgânlar çoğunlukla casus olmaları için gönderildiği kaynaklarda belirtilmektedir, yine bezirgânlar düşman ve askeri hakkında bilgi vermesi açısından da önemlidir. Benzer şekilde Bamsı Beyrek'in otağına baskın olması onun esir düşmesi ve 16 yıl sonra bezirgânlar ile söyleşmesi de kanaatimizce düşman ilinden bilgi alma şeklinde yorumlanabilir. Çünkü bir Oğuz kahramanının 16 yıl kurtulmaya çalışmadan esareti kabul etmesi töreye uygun düşmemektedir. Geri döndüğünde kıyafet değiştirmesi de Bamsı Beyrek'in ajan ya da iyi bir istihbaratçı olduğunun bir işareti niteliğindedir. Kazan Bey'in ınağı olması bu görüşü desteklemektedir.

Dördüncü hikâye; Kazan beyin oğlu Uruz'un esir olduğu boydur, Kazan Bey ve oğlu Uruz ava giderler, düşman casusları haber verir, düşman hemen hazırlanır ve Kazan ile Uruz Bey'in üzerine varırlar, burada Kazan Bey gelen toz bulutundan gelenin kim olduğunu anlar. Kazan Bey ve yiğitleri çeşitli savaş taktikleri ile "döne döne" savaşırken Uruz da yiğitlik göstermek amacıyla sol kanattan düşmana saldırır ancak Kazan Bey'in haberi olmadığından dolayı Uruz esir düşer. Burla Hatun Kazan Bey obasına döndüğünde oğlu Uruz'un gelmediğini görünce Kazan Bey'i geri gönderir ve esir olduğunu öğrenirler. "Savaş için çağrı yapacak bey tarafından haykırılarak yapılır. Kazan Bey oğlu Uruz tutsak olunca savaş kararı alır ve Oğuz'una haykırarak: Beni seven begler, yiğitler binsin, der." (Erdal, 2014: 65) Ardınca gelen Burla Hatun ve kırk yiğit kızı arkasından da diğer Oğuz Beyleri yetişirler. Geri çekilen Kazan Bey, Türktaz savaş taktiğini uygular: "Taş Oğuz bigleri ile Tundar sağa depdi. Cılasun yiğitleriyle Kara Budak sola depdi. Kazan kendü düpe depdi." (Ergin, 2004: 175) Ancak bu taktiği karşı tarafın da biliyor olması bir başka Türk boyu olduğu izlenimi vermektedir ki bu durum "Sağ tarafda Kara Tüken Melike Tundar karşu geldi, kılıçladı yire saldı, sol tarafda Bugaçuk Melike Kara Budak karşı geldi." (Ergin, 2004: 175) şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca Kazan Bey'in toz bulutu içinde çeşitli emarelerden düşmanın sayısı ve silahlarını tanımlaması, düşmanı yenmesi için bir taktik / hile düşündüğünün göstergesidir. Yine soylama da Kazan Beyin "Döne döne savaşayım, döne döne çekişeyim." ifadesi de bir savaş taktiğidir.

Altıncı hikâye, Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı boyudur. Bu hikâyede Kan Turalı, Selcen Hatun'u babasına gönderdikten sonra, düşmanı bir dere yatağına çekmektedir ancak yine de yaralanmaktan kurtulamaz. Selcen Hatun geri gelip bir tepeden baktığında Kan Turalı'nın durumundan haberdar olur ve düşmana arkasından saldırarak bir savaş taktiği uygular. Dere yatağı muhtemelen bir vadi içindedir ve Kan Turalı düşmanı yenebilmek için o mevkiye düşmanı çekmiş ancak atının oklanması sonucu yaralanmıştır. Selcen Hatun da dere yatağını takip ettiğinde düşman ortada kalır, dağılır ve yenilir.

Sekizinci hikâye Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü boydur. Bu hikâyede olağanüstü bir varlığa karşı verilen mücadele görülmektedir ancak bu durumda Basat'ın yaptığı savaş taktiği ve hilesi sayesinde Oğuz illeri kurtarılmaktadır. Oğuz'un bütün beyleri Tepegöz karşısında çaresiz kalınca Basat, onu yenebileceğini söyler. Basat ilk olarak Tepegöz'ün zayıf yönünü bulmak için ok atar. Ancak Tepegöz, Basat'ı yakalayıp pişirilmesi için aşçılara verdiğinde, Tepegöz'ün yakınlarında bulunan kişilerden onun en zayıf noktasını bulmak için uğraşır. Onun zayıf yerinin / yönünün gözü olduğunu öğrenince demir çubuğu ateşte ısıtmalarını söyleyip Tepegöz uyurken gözüne saplayarak hile yapmaktadır. Burada önemli olan temel nokta ise, olağanüstü bir yaratığın yani Tepegöz'ün her yönden güçlü olmasına karşın tek zayıf noktasının vücudunda tek gözü olması, tek / bir sayısının olumsuz sembolik bir anlam taşıması ihtimalidir. Devamında Basat, koç boğazlayıp onun postu içine girmesi de yine bir hile olarak değerlendirilmelidir. Tepegöz'ün bu hileyi fark etmesi sonucunda koç postundan rahatlıkla

çıkması ise çok yönlü düşündüğünün göstergesidir. Tepegöz'ün parmağındaki yüzüğü Basat'a vermesi sembolik açıdan tacını tahtını vermesi ile eşdeğer bir hiledir ancak Basat bu hileyi de boşa çıkarır. Devamında künbed içindeki altın ile Basat'ı kandırmaya çalışır -ki para ile kandırma anlamında gelir- Basat altını görünce önce bir şaşırsa da, kelime-i tevhid yani millî ve manevi değerleri ağır basar ve bu hileden de kurtulur. Son olarak Tepegöz kendine ait olağanüstü olan kılıç yani silah ile Basat'ı yenmeye çalışsa da bu hileden de kurtulur. Burada Tepegöz'ü bilinmeyen bir düşman olarak düşünmemiz de mümkündür.

On birinci hikâye, Salur Kazan Tutsak olup Oğlı Uruz çıkardığı boydur. Kazan Beyin esir olduğunda mağaraya atılması ve Tekfur'un karısının merak edip yanına gitmesi konuşması sonrasında Kazan Bey'in ölülerine ve kızına zarar vermemesi için mağaradan çıkarılması, düşmanı iyi tanımasından kaynaklanmaktadır. Uruz Beyin ve diğer Oğuz Beylerinin Kazan Beyi kurtarmak için yolda bezirgân kılığına girmesi bir savaş hilesidir. Benzer şekilde Toma Kalesindeki düşman da Kazan Beye kendi kıyafetlerini giydirerek onu oğlu Uruz ve diğer Oğuz beyleri ile savaşmaya göndermeleri savaş hilesidir. Kazan Bey, gelenlerin Oğuz beyleri olduğunu bilmesine karşın onlar Kazan Bey'i tanıyamazlar, en son Uruz ve Kazan Bey mücadele ederler.

Türk ordusunun temel özelliklerinden bir tanesi de uç beylik sistemidir. Bu özellik sonraki dönemlerde sınır karakolu, akıncı gibi diğer birimleri de oluşturmuştur.

> "Savaşlarda belli bir tabiye kullanılırdı. Kitle hâlindeki savaşlarda, önce çarkacıların savaştığı görülüyor. Bilindiği üzere çarkacılar, Türk ordusunda öncü savaş gücüdür. Bunlar, ordunun ana kitlesinin düşmanla karşılaşması yaklaştığı zamanda onunla elleşirler ve orduya zaman kazandırırlar. Dede Korkut destanlarından anlaşıldığına göre ordu, tıpkı daha sonra Osmanlı ordusunun savaş nizamında gördüğümüz gibi, düşman karşısında hilâl veya nal şeklinde düzenlenirdi. Sağ ve sol kanatlar bu hilâlin iki ucunu tutardı, ortada savaşı idare eden başbuğ ve ordunun ağırlık merkezi bulunurdu." (Gökyay, 1973: 352/CCCLII).

Dede Korkut Hikâyelerinin yedi, dokuz ve onuncu boyları, Oğuz ilinin uç beylerinin yapmış olduğu kahramanlık ve savaş taktikleri üzerinedir.

Yedinci hikâye, Kazılık Koca Oğlı Yigenek boyudur. Bu hikâyede Oğuz ilinin uç beyinin oğlunun kahramanlığı anlatılmaktadır. Düşmanı yakından tanıyan Yigenek en uygun taktik ile düşmanı yenmektedir. Bu boyun bir diğer farkı da birebir meydana davet edilen tarafların yiğitleri savaşın sonucunu belirlemektedir.

Dokuzuncu boy, Begil oğlı Emren'dir. Oğuz ilinin uç beyinin düşman ile olan mücadelesidir ve Kazılık Koca Oğlı Yigenek boyunda olduğu gibi birebir mücadele söz konusudur.

Onuncu Boy, Uşun Koca Oğlu Segrek'tir, yedi ve dokuzuncu hikâyede olduğu gibi Oğuz ilinin uç beyi yani akıncı kahramanlığı anlatılmaktadır. Ancak bu hikâyede Kazan Beyin Esir olup Oğlu Uruz'un Kurtardığı Boy'daki benzer bir durum olup, düşman tutsak olarak tuttuğu Egrek'i kardeşi Segrek ile savaşmaya gönderir. Kıyafetler savaş silahları değişmiş olsa da Egrek ve Segrek saz ve söz ile anlaşır. Bu durumda Dede Korkut Hikâyelerinde beylerin birbirlerini her türlü ortamda tanımaları için kendi parolalarının olduğu izlenimi vermektedir. Böylece Oğuz beyleri birbirlerini hiç görmemiş olsalar bile tanıyabilmektedirler. Bu en güçlü savaş hilesi olarak düşünülen millî değerlerlerdir.

Türk ordusunda silahların yanı sıra ayrıca hakan, bey ya da kırk yiğit (er) herkesin en yakın arkadaşı yoldaşı yani mutlaka atı vardır. Türk destanlarının tamamında geçen bu özel, semavi, mitik atlar, Türk beylerinin en büyük yardımcılarıdır. "Dede Korkut hikâyelerindeki savaş tasvirlerinde de atlı birliklerden kurulu bir ordunun olduğu ve taktiklerin bu şekilde uygulandığı görülmektedir." (Erdal, 2014: 65) Hızlı hareket etme ve Türk savaş taktiklerinin

uygulanmasında önemli rol oynayan atlar, Bamsı Beyrek'in Boz atı başta olmak üzere, çeşitli şekillerde Dede Korkut Hikâyelerinde yer almaktadır.

Sonuç

Türk tarihi ve destanlarında geçen temel savaş taktiği Hilal, Turan ya da Türktaz adıyla bilinen yöntemdir ki bu taktikte temel olarak düşmana geri çekilme gibi gösterilen düşmanı istediği noktaya çektikten sonra sağ ve sol kanattan saldırıp veya dolanıp tam bir dolunay hâline geldiğinde bütün düşmanı yok etmekle gerçekleşmektedir. Burada düşmanı aldatma yani bir savaş hilesi görülmektedir.

İster Çin ister Batı dünyası her milletin kendine ait bir savaş taktiği veya hilesi söz konusudur. Birinci Dünya Savaşında yer alan Çanakkale savaşları sırasında İtilaf devletlerinin Osmanlı Ordusuna karşı kullandığı taktik / hile, Tahta at / Truva Atı hilesidir.

> "Troia Savaşı sırasında Akhalara savaşı kazandıran 'Tahta at' hilesi, binlerce yıl sonra yine aynı bölgede bu defa Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale Savaşları'nda, daha savaşın ilk çıkartma gününde itilaf güçleri tarafından yeniden denenmiştir… Bu defa da Çanakkale Savaşı esnasında İngiliz Teğmen Josiah Wedgwood, River Clyde isimli bir kömür şilebini, yapmış olduğu çeşitli değişikliklerle büyük bir çıkartma gemisine benzer hâle getirmiş yani kendince kömür şilebini modern Troia atına dönüştürmüştür… Ancak binlerce yıl önce Troia'nın ele geçirilmesine imkân sağlamış eski tahta at hilesi bu defa işe yaramamıştır… River Clyde hilesi, itilaf devletleri açısından Çanakkale Savaşları'nın en fazla kayıp verdiği teşebbüslerinden biri olarak tarihe geçmiştir." (Kantarcı, 2021: 184)

Ancak İtilaf Devletlerinin bu savaş hilesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Çünkü Sun Tzu'da yer alan savaş sanatının bir maddesi, kaybedecek hiçbir şeyi kalmayan asker ya da milletlerin var gücüyle savaşı kazanmak için mücadelesidir.

Başta Tzu'da yer alan bilgiler ve çeşitli tarih kaynaklarında yer alan Türk ordusunun savaş taktikleri birebir aynıdır. Bu durumda Tzu, ya Türk ordusuna casusluk yapmış bir kimsedir ya da Çin tarihindeki Türk boylarından birine mensuptur.

Tarihi kaynaklarda Türk milletinin savaşçı olduğu bilgisi yer almasına karşın bu savaşçılığın ayrıntılarının destanlara yansıması üzerinde veya uygulanması ile ilgili bilgiler "gizlilik" adına satır aralarında yer verilmesi dikkat çekicidir. Dede Korkut Hikâyelerinde geçen mitik unsurlardan alplığın alınmasına kadar her şekilde savaş taktiği / hilelerinin olduğu görülmektedir. Ancak Türk milleti ve ordusu kendi millî ve manevî değerlerine dokunulmadığı takdirde savaş yanlısı olmamıştır. Savaşması gerektiğinde ise, savaş taktiğini düşmanın bilmemesi adına geride tek bir düşman askeri bırakmayacak şekilde yok etmiştir.

Düşmanlarının ise çoğunlukla casuslar aracılığı ile haber almaları söz konusudur. Ancak hemen her dönemde Türk devletlerinin uç beyliği şeklinde yer alan ve akıncı adıyla bilinen küçük birliklerin varlığı sınırların korunması açısından Dede Korkut Hikâyelerinde de yer almaktadır.

Dede Korkut Hikâyeleri çeşitli yönleriyle ele alınmasına karşın savaş konusunda kaynaklarda çok fazla yer almadığı görülmektedir. Bu çalışmanın daha ayrıntılı olarak her bir alp üzerinde değerlendirilmesi, Türk ordusu ve savaş taktiği / hilesinin destanlara yansıması açısından alana yenilik getireceği düşünülmektedir.

Kısaltmalar

TB → Tarihi Belirsiz

TS → Türkçe Sözlük

Kaynakça

Başgöz, İ. (1988). "Dede Korkut Destanında Epitetler", *Millî Folklor*, 5 (37), ss. 23-35.

Ercilasun, A. B., Z. Akkoyunlu (2004). *Dîvanu Lugâti't-Türk Giriş-Metin- Çeviri- Notlar-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.

Erdal, T. (2014). "Türk Kültüründe Savaş Algısı ve Dede Korkut Hikâyeleri Bağlamında Savaş Tasvirler", *Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu 1-3 Kasım 2013 Çankırı, Bildiriler Kitabı*, Ankara: Berikan Yayınevi, ss. 61-66.

Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı-I*, Ankara: TDK Yayınları.

Göksu, E. (2009). "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (6), ss. 266-281.

Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: MEB Yayınları.

Kantarcı, Ş. (2021). "Tarihte İlk Doğu-Batı Çatışması Olarak Görülen Troıa Savaşı'nın 'Tarafları Üzerine' Psikopolitik Bir Değerlendirme: Batı Düşününde Troialılar ve Akhalar", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C: 5, Türk - Yunan İlişkileri Özel Sayısı, ss. 173-196.

Koçak, A. (2011). "Bir Kahraman Modeli Olarak 'Karaçuk Çoban'", *Dede Korkut ve Geçmişten Geleceğe Türk Destanları Uluslararası Sempozyumu*, (25-28 Ekim 2010), Lefkoşa, KKTC, ss. 165- 171.

Sakaoğlu, S. (1998). *Dede Korkut Kitabı I-II*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Taşkıran, H. (2016). "Emir Timur'un Savaş Stratejileri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (43), ss. 946-954.

Türkçe Sözlük, (*sozluk.gov.tr*), (E. T.: 05.06.2022).

Tzu, S. (2008). *Savaş Sanatı* (Akt: Adil Demir), İstanbul: Kastaş Yayınları.

Uyar, M. (2009). İlhanlı (İran Moğolları) "Ordularının Savaş Öncesinde Yaptığı Stratejik Hazırlıklar ve Savaş Sırasında Yaptıkları Hileler", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (GEFAD) Prof. Dr. Reşat Genç -1 Özel Sayı, ss. 437-447.

Üstün, M. C. (2012). "Tonyukuk Yazıtı T1 B7'de Geçen "Boluyın" Sözcüğü İçin Farklı Bir Okuma ve Yorumlama Yaklaşımı." *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, ss. 143-159.

Vural, T. (2012). "Türkiye Selçukluları Dönemi Nevbet Geleneği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (23), ss. 445-454.

Yılmaz, S. (TB). Türk Savaş Sanatı ve Stratejisi, https://www.academia.edu/7647965/T%C3%BCrk_Sava%C5%9F_Sanat%C4%B1_ve_Stratejisi, (Erişim Tarihi: 08.12.2022).

HARP TÜRKÜLERİNİN YİVLİ TURNASI MAVZER: TÜRK HALK ŞİİRİNDE ATEŞLİ SİLAHLARIN GELİŞİMİ

Göksel GÖKÇE*

Giriş

Gelişim, insanın hem fert hem topluluk hem de tür olarak en önemli unsurudur. İnsanoğlu tabiata hükmedebildiği ölçüde kendini diğer canlılardan ayırmış ve dinozorların, mamutların yok olduğu dünyada var olabilmiştir. Ünlü yönetmen Kubrick'in Bir Uzay Macerası filmi "İnsanın Şafağı" adlı sekansla başlar; tabiatın kucağında diğer hayvanlarla tamamen aynı hayat şartları içerisinde yaşayan primatlardan biri bir gün şartların zorlamasıyla tabiata ve diğer türlere hükmedecek gelişimi yaşar: Bir tapirin kemiğini âlet olarak kullanmayı keşfeder. Kemikle vurmayı öğrenen primat ile bağlı bulunduğu kabile diğer hayvanlara ve primat kabilelerine üstün gelirler. Kubrick'in örtülü anlatımına göre insanlık yazının veya ateşin değil, âlet kullanabilmenin keşfiyle doğmuştur. Uzaya çıkılan yolda ilk adım o gün atılmıştır. Varolma mücadelesinde "en güçlü olan değil, değişime en iyi ayak uyduran"lar hayatta kalacaktır. İnsanlığın gelişimine bakıldığında yeniliklerin kâhir ekseriyetinin öncelikle askerlikle ilgili olduğu görülür. Sağlık, kıyafet, teknoloji kısaca akla hangi alan gelirse gelsin ilk ve en önemli yenilikler genellikle daha güçlü orduya sahip olmak için ortaya çıkmıştır. Ağaca şekil verebilen insan sopa yapmış, kemiğe ve taşa şekil verebilen insan bıçak yapmış, metale şekil verebilen insan kılıcı yapıp gelişimini XXI. yüzyıldaki SİHA'lara kadar sürdürmüştür. Bütün bu gelişimin insan üzerinde yarattığı tesir, "savaş edebiyatı" başlığı altında gözlemlenebilir. Türk savaş edebiyatının en mühim bileşenlerinden biri harp türküleridir. Bildiri başlığında yer alan "türkü" ifadesinden kasıt sadece anonim halk edebiyatı türü olan türküyü değil, genel olarak âşık veya ozan adı verilen icracıların savaş şiirlerini de ifade etmektedir. Zaten "anonim edebiyat" adı altında işlenen halk şiirleri de nihayetinde bir şairin dilinden çıkmıştır. Bir eli sazlı diğeri silahlı asker şairler, savaşın yoğun hislerini dile getirmişler, buna bağlı olarak askerlikteki değişim ve gelişimler şiirlerine yansımıştır. Her ne türden olursa olsun askerin canı mesabesinde olan silahlar değişim ve gelişimin en önemli öznesi olmuştur. Bu husus sadece Türk şiiri ve müziğine has olmayıp neredeyse bütün milletlerde bulunur. Rusların "katyuşa" roketi için yaptıkları şarkı meşhurdur. 2022 başından beri süregelen Ukrayna - Rusya Savaşı'nda Ukraynalılar'ın sahada başarı elde etmelerine yarayan Türk SİHA'sı Bayraktar TB2'yi öven şarkıları sosyal medyada meşhur olmuştur.

Âşık edebiyatında yazılı örneklerin ortaya çıkmaya başladığı XVI. yüzyıldan itibaren şiirlerde ateşli silahlardan bahsedildiği görülmektedir. Osmanlıda kesici - delici silahlardan ateşli silahlara yaşanan değişimin âşık şiirindeki yansıması, gür sesi günümüze dek ulaşan Köroğlu'na aittir. XVI. yüzyıl şairi Köroğlu, ateşli silahların hükmünü, "Tüfenk icat oldu mertlik bozuldu!" diyerek hakir gören bir edayla ilan eder. Köroğlu'nun söylemi mitralyöze karşı yalın kılıç at süren süvari hücumu gibi yenik düşmüş, namertlik olarak gördüğü ateşli silahlar Osmanlı ordusu âşıkları için kısa zamanda iftihar sebebi olmuştur. Osmanlı seyfiyyesindeki pragmatik tavır, âşıklarca da benimsenmiştir. Artık "eğri kılıç kında paslanmalıdır" çünkü meydan topun, tüfeğindir.

Motifleşme ve Kalıplaşma

Osmanlı askerî kültürü kuruluşundan modernleşme hareketlerine dek ağırlıklı olarak sözlü kültür üzerinden ilerlemiştir. Birkaç istisna dışında Osmanlı kurmayları savaşlarla ilgili tecrübe ve hatıralarını yazıya dökmemiş, günlük tutmamış, bilhassa er boyutunda bu neredeyse hiç görülmemiştir. Avrupa askerî kültüründe rütbeli ve rütbesiz askerlerin cephede neler

* Uzm., İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gkselgkce@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8943634X.

yaşadıklarını tuttukları günlükler ve sonradan kaleme aldıkları hatıratlar üzerinden öğrenmek ve değerlendirmek mümkündür. Türk ordusunda ise cephede defter tutma geleneği ancak Balkan savaşları (1912-13) zamanında başlamıştır (Uyar ve Erickson, 2014: 482). Bundan dolayı harp türküleri, Osmanlı ordusunun girdiği savaşlarda cephedeki askerin duygularını, düşüncelerini, bakış açısını öğrenmek adına elbette günlük ve hatırat kadar olmasa da kısmen bir boşluğu doldurmaktadır. Çünkü harp türküleri şiir oldukları kadar askerlerin başından geçen hadiseleri anlattıkları hikâyelerdir. Başta âşık tarzı destanlar olmak üzere koçaklama gibi epik şiirler bazen bütün hâlinde bazen içindeki en az bir nazım biriminde kişi, olay, zaman ve mekân unsurlarına sahip olup savaşı tahkiye eden yapıdadır. Bu konuda XVIII. yüzyıl korsan şairlerinden Mağriplioğlu'nun aşağıdaki şiiri örnek verilebilir. Şiirin bir bakımdan şairin güncesi olduğu görülmektedir:

Korsanlık ederken Hind'in yolunda
Nemse'nin bacını aldı Cezâyir
Urum'da, Acem'de, halkın dilinde
Küffârın bağrını deldi Cezâyir
Gaziler dîn için kılıç saldılar
Kanarya Boğazı'nda şikâr buldular
Kimisin batırıp, kimin aldılar
Adûyu gamlara saldı Cezâyir
Mal(ı)n alıp esirin mezad ettiler
Batırıp gemilerin mat ettiler
Yedi kral birden feryâd ettiler
Şimdi cevâhirle doldu Cezâyir
Aktarmasın almış ayırmaz baştan
***Balyemez topları** attılar burçtan*
Yeryüzünde İslâm, melekler Arş'tan
Ganîler kıymetin bildi, Cezâyir
İsmin Cezâyirli Abdî Paşa vâli
Vermesin âlemde Mevlâ zevâli
Mağribl(i) Oğlu eydür berhüdâr oldu
Bak gine şen oldu, güldü Cezâyir (Köprülü, 2004: 460)

Harp türkülerinin tahkiyeli yapıları itibarıyla masal, efsane, halk hikâyesi türlerindeki gibi motiflere sahip olduğu söylenebilir. Stith Thompson'a göre motif, anlatının yaşama gücüne sahip en küçük unsurudur ve farklı, olağanüstü özelliklere sahiptir (Ekici, 2011: 71-72). Silahlar, halk anlatılarında motif özelliği göstermektedir. Meşhur İngiliz efsanesi Kral Arthur'da, Arthur'un kılıcı Ekskalibur hikâyenin çekirdeğini oluşturan önemli bir unsurdur. Yine Hz. Ali'nin Zülfikâr'ı veya Ebû Müslim-nâme'de Ebû Müslim'in devasa teberi, kahramanın ayrılmaz unsurlarındandır. Silahların harp türkülerinde de benzer işlevde oldukları görülür, bu şiirlerin her zaman yaşayan unsurlarıdır. Çift yönlü şekilde özne ve nesne olarak ölümü temsil ederler ve elle tutulabildikleri kadar da olağanüstüdürler. Toplar, âşıklar tarafından ateş püsküren ejder şeklinde tarif edilir, Debreli Hasan martinini atınca dağlar inler.

Bunlar insanı irkilten, her zaman için heyecana sevkeden özelliklerdir. Bu bakımdan silahlar, harp türkülerinin dinleyicide yaratmak istediği hayranlığı sağlarlar ve tahkiyeli yapıya sahip epik şiirlerde motif vazifesi görürler.

Silahlarla ilgili motifler, *Thompson'ın Halk Edebiyatı Motif İndeksi*'nde özellikle A. Mitolojik Motifler, D. Sihir, P. Toplum, Z. Çeşitli Motifler konu başlıkları altında yoğunlaşmaktadır[1]. Tebliğin hacmi bakımından silahlarla ilgili bütün motifleri örneklendirmek mümkün değil ancak konuya dair öne çıkan örnekler verilebilir. Mitolojik Motifler konu başlığı altında bulunan "A. 1459. 1. A1459. 1. Silahları ele geçirme" (Acquisition of weapons) motifi harp türkülerinde görülmektedir. XVIII. yüzyıldan Âşık Sait, Yusuf Paşa Destanı'nda savaşın seyrini kronolojik şekilde anlatıp nihayet yenilip kaçan düşmanın silahlarının ganimet alınışına temas etmiştir; bu, padişaha iletilecek müjdeli bir haberdir:

Bozulup küffârın tedbiri şaştı

On dokuz bin küffâr ***kılıç****tan geçti*

Çoğu esir olup vâfiri kaçtı

Urun gazilerim der, Yusuf Paşa

Bir gaza olmuştur hakka merdâne

Beş doğursun böyle doğuran ana

Zapt olundu cümle ***topla cebhâne***

Müjde Pâdişâhım der, Yusuf Paşa (Köprülü, 2004: 413)

Sihir konu başlığı altında "D1080. Sihirli silahlar" (Magic weapons) motifi bulunmaktadır. Bunlardan "D1400. 1. 4. D1400. 1. 4. Düşmanı yenen sihirli silah" (Magic weapon conquers enemy) motifine XVIII. yüzyıl şairi Âşık Nakdî'nin bir dörtlüğünde rastlanılabilir. Şair, "evliyaların himmetini alan top" ile düşmanın sihrini bozup düşmanı alt ettiklerini dile getirmiştir:

Ol adû-yı hâksâra şöyle bir âl eyledik

Evliyâlar himmetiyle dillerin lâl eyledik

Balyemez; toplar *vurup sihrini battâl eyledik*

Kargalar kondurduk âhır leşine İspanyol'un (Köprülü, 2004: 456)

Yine Sihir başlığı altında "D1601.4. D1601.4. Otomatik silah" (Automatic weapon) motifi verilmiştir. Toplum konu başığı altında bulunan "P550. P550. Askerî işler" (Military affairs) genel olarak askerlikle ilgili motifleri ifade etmektedir. Yine "P553. P553. Silahlar" (Weapons) doğrudan silahları kapsayan motifler içindir. Konuyu dağıtmamak adına bahsi geçen motiflerle ilgili örnekler, aşağıda yeri geldikçe verilmiştir. Ancak verilen örnekler üzerinden tahkiyeli harp türkülerinde, silahların motif vazifesi gördüğü söylenebilir. Bunun yanında bazı silahlar da motif olmayıp "Sözlü Kompoziyon Teorisi"ne bağlı olarak belli kalıpları oluşturduğu için şiirlerde geçmektedir. Kalıplaşmayı göstermek adına Dadaloğlu'nun çeşitlemeleriyle öne çıkan bir şiiri örnek verilebilir:

Dadaloğlu'm sevdası var başımda

Gündüz hayalimde gece düşümde

Alışkan ***tüfenk*** *ile dağlar başında*

[1] https://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/ (Erişim Tarihi: 22.11.2022)

Azrailden başkasına aman mı (Görkem, 2006: 99)

Yukarıdaki şiirin derlemeciler tarafından farklı kaynaklardan tespit edilen örneklerinde üçüncü mısradaki tüfenk yerine, **çakmaklı tüfek**, **piştov** ve **martin** kelimelerinin geldiği görülmektedir. Hatta çeşitlemelerden birinde adı geçen martin, Dadaloğlu'nun tahmini ölüm tarihlerinden çok sonra tedavüle girmiştir. Yani üçüncü dize bir kalıp olarak aynı kalmış ancak gelişen teknolojinin tesiriyle tüfek çeşitlerini ifade eden kelimeler değişmiştir. Burada da bir motifleşme görülmekle beraber, doğrudan silah değil ancak "silah ile dağa çıkma motifi"nden söz edilebilir. Halk anlatılarındaki haydut veya isyancıları ifade edebilecek bir motiftir.

Ateşli Silahlara Bağlı Askerî Sınıfların Halk Şiirine Yansıması

Ateş ve barutun bir araya gelmesiyle ortaya çıkan patlayıcı gücün namlu yoluyla hedefe yönlenmesini sağlayan ateşli silahlar, 1280'lerde ilk olarak Çin'de kullanılmış (Agoston, 2017: 146) ve Avrupa'ya ulaştıktan sonra geliştirilip buradan dünyaya yayılmıştır (Mete, 2019: 10). Ateşli silahların ortaya çıkmasıyla askerî teknolojide XXI. yüzyıla kadar gelen önemli bir gelişim çizgisi görülmektedir ve askerî anlayış neredeyse kökten değişmiştir. Çünkü ateşli silahlar, düşmana zarar verme ve emniyeti sağlama hususunda kesici-delici silahların çok ilerisindedir. Osmanlılar pragmatik bir tavırla Avrupa'dan gördükleri ateşli silahları bünyelerine katmışlar ancak diğer taraftan muhafazakâr reflekslerini de koruyup ok, yay ve kılıcı bir süre daha kullanmaya devam etmişlerdir. (Uyar ve Erickson, 2014: 76)

Kuruluşlarından itibaren askerî teknolojiye çok önem veren Osmanlılar, kısa aralıklar dışında imalat olsun, ithalat olsun teknolojiyi bir şekilde daima yakalamışlardır. Osmanlıda ateşli silahlardan topun kullanıldığı ilk tarih 1389 I. Kosova Muharebesi'dir (Uyar ve Erickson, 2014: 44). Ateşli silahların genel olarak etkili kullanılması ise 1448 II. Kosova Muharebesi'ne rastlar (Uyar ve Erickson, 2014: 53). Osmanlı ordusunun gelişimi, ateşli silahların gelişimiyle paralellik göstermiş, orduya ait sınıflar buna göre şekillenmiştir. Osmanlıların silah imalatına önem verdikleri görülmektedir. Bunun için Kapıkulu Ocakları bünyesinde Cebeci Ocağı kurulmuştur. Yeniçeriler için başta tüfek olmak üzere her türlü silah ve topçular için de top ve levazımatı cebeciler tarafından imal ve tamir edilmiştir (Uzunçarşılı, 1988: 3-4). Cebeciler sadece imalattan mesul olmayıp aynı zamanda muharip kuvvetlere savaş âletlerini ve cephaneyi taşımakla da yükümlüdürler. Osmanlının XVII. yüzyıl sonlarına kadar rakiplerine kurduğu kesin üstünlük ve aynı anda birçok cephede savaşabilme kabiliyeti silah teknolojisi ve lojistiğin bir araya gelmesiyle sağlanmıştır (Agoston, 2017: 71). XVII. yüzyıl şairlerinden Âşık Ömer cebecilerin savaş âletlerini cepheye özenle taşıdıklarından bahsetmiştir:

*Cübbeci [**cebeci**] **topçu** çeker **âlât-ı harbi** ihtimâm*

Hem sipâhî ser bölük etmektedir ikdâm-ı tâm

Baltacı iç halkı kurmuştur nizâm-ı iltizâm

Ceng içün kat kat îlâcı husrevi dârâ çeker (Karasoy ve Yavuz, 2010: 243)

Osmanlı ordusunun doğrudan ateşli silahlarla ilgili en önemli sınıfı Kapıkulu Ocaklarına bağlı Topçu Ocağı'dır. Ocak hem top dökmek hem muharebede kullanmak üzere iki kısımdan oluşmuştur (Uzunçarşılı, 1988: 35). Osmanlıların XIV. yüzyılın sonlarından itibaren top kullandıkları bilinse de bunların ithal edildiği tahmin edilmektedir. Topçu Ocağı'nın hangi tarihte kurulduğu tam olarak tespit edilememekle beraber XV. yüzyıl başlarından itibaren var olduğu söylenebilir (Uzunçarşılı, 1988: 37). Osmanlının şehir ve kale fetihlerinde mühim rolü olan Topçu Ocağı zamanla zayıflasa da her dönemde reform hareketlerinin en yoğun odağı olmuş ve nihayet zaman içerisinde modernizasyon karşıtlığının sembolü hâline gelen Yeniçeri Ocağının ilgasında başat aktör olarak yer almıştır. XIX. yüzyıl âşıklarından Ispartalı Seyranî, Vak'a-i Hayriye Destanı'nda topçuların oynadığı mühim rolden bahsetmiştir:

Şâd oldu ol demde Gazî Mahmud Han

Allah Allah dedi hep ehl-i îman

***Topçu, humbaracı** saçtılar sûzan*

Yeniçeri buldu ol dem nedâmet (Köprülü, 2004: 525)

Osmanlının ateşli silahlarla ilgili olup kendilerine halk şiirlerinde yer bulabilen bir diğer önemli askerî sınıfı humbaracılardır. Humbaracı Ocağı başlangıçta Cebeci ve Topçu Ocağı'na bağlı kısımlardan oluşmaktadır (Uzunçarşılı, 1988: 118). Humbaracı Ocağı'nın Osmanlı tarihi bakımından önemli yanı, 1699 Karlofça Anlaşması sonrası XVIII. yüzyıl başında ilk ciddî askerî reformun görüldüğü askerî sınıf olmasıdır. 1729'da Avrupa'dan kaçarak Osmanlıya sığınan Kont Claude Alexandre de Bonneval nam-ı diğer Humbaracı Ahmet Paşa, Humbaracı Ocağını düzene sokarak Osmanlılar için mühim hâle getirmiştir (Uyar ve Erickson, 2014: 211). XVIII. yüzyıl şairlerinden Âşık Derûnî, humbaracıların nizamından bahsetmiştir:

Vidin civarında kuruldu ordu

Gelip herkes yerli yerinde durdu

***Topçu, humbaracı** nizâmın verdi*

Her biri yerince tuttu mekânı (Köprülü, 2004: 416)

Âşıklar topçu ve humbaracılara benzer "bombacı"lardan da bahsetmişlerdir. Aşağıda XVIII. yüzyıl âşıklarından Seferlioğlu'nun şiirinde bombacılar ve "bombacı başı" ifadeleri geçmektedir. Bunların burçlardan bomba attıkları söylenmiştir:

*Burc(-ı) Pulad'dan atar **Bombacı Başı***

***Bombacılar** saçar zehir ateşi*

Lencon'lar ederler cengi, savaşı

Söylensin dillerde nâmın bir zaman (Köprülü, 2004: 458)

Ateşli silahların en önemli türünden biri tüfekler ve buna bağlı olarak gelişen askerî birlik tüfenkçilerdir. Tüfenkçiler, saray muhafızlığı vazifesini yürütmektedirler (Pakalın, 1983c: 535). XVIII. yüzyıl şairlerinden Âşık Sait, altı yüz tüfenkçinin muharebede savaştığından söz etmiştir:

*Altıyüz **tüfenkçi** bin elli deli*

*Kargılı, mızraklı, **tokmak tüfenkli***

Kahraman sıfatlı, arslan yürekli

Urun şahbazlarım der, Yusuf Paşa (Köprülü, 2004: 411)

Topun Halk Şiirindeki Gelişimi

Top, ağır gülleleri barutun patlayıcı gücü vasıtasıyla namludan iterek düşmana fırlatan ateşli savaş âletidir. Osmanlıların en çok önem verdiği buna bağlı olarak Osmanlı ordu şairlerininin en çok bahsettiği ateşli silah şüphesiz ki toptur. Gazi korsanlardan "Armutlu" adlı ozan, geminin "baş topu"nun savaşta çok tesirli olduğunu dile getirmiştir:

Murad Reis eydür zâhir bâtında

Ya Rab hacetim kabûl et katında

Gök duman içinde kaldık tütende

*Kâfir **baş topunu** atduğu vaktin* (Köprülü, 2004: 110)

Armutlu'nun bahsettiği bu top, XVI. yüzyılda İspanyolların kadırga tipi gemilere eklediği "pruva kasarası" adlı kısım sayesinde yüklenip düşman gemisine mahmuzlamadan önce ateşledikleri toptur (Gürkan, 2019: 120). O dönem için önemli olan bu gelişme diğer Akdeniz gemicileri tarafından da takip edilmiştir. Zaten Armutlu, baş topunu düşmanın ateşlediğini söylemektedir ve düşman muhtemelen İspanya'dır.

Osmanlıların top dökümünde mahir oldukları İstanbul'un Fethi'nden beri bilinmektedir ve XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki modern savaş dönemine kadar genellikle kendi döktükleri topları kullanmışlardır. Dünyanın ilk top döküm fabrikası (Aydüz, 2011: 16) olduğu iddia edilen Tophâne-i Âmire başta olmak üzere Semendire, Budin, İşkodra, Dravişte, Temeşvar, Gülamber tophaneleri ile buna bağlı olarak geliştirilen Bilecik, Van, Kiğı, Kamengrad, Baç, Novoberda gülle döküm yerleri ve İstanbul, Selanik, Belgrad, Bağdat, Mısır, Kıbrıs, Rodos, Konya, Gelibolu baruthaneleri Osmanlıyı top konusunda uzun süre başarıya taşımıştır (Eralp, 1993: 113). Aşağıda XVIII. yüzyıl Cezayir âşıklarından Seferlioğlu, Cezayir Dayısı Mehmet Paşa'nın top döktürdüğünden bahsetmektedir:

Cezâyir Dayısı ol Mehmed Paşa

Dünyalar durdukça sen binler yaşa

***Döktürdüğün toplar** gitmedi boşa*

Söylensin dillerde nâmın bir zaman (Köprülü, 2004: 458)

Osmanlıların kullandığı ilk toplar ve XV. yüzyılda döktüğü toplar dövme demirdendir. Bunlar yerini zamanla güvenlik açısından daha sağlıklı, malzemesiyle yüzde 89,5 ile 91,4 bakır, yüzde 10,5 ile 8,6 kalaydan oluşan tunç toplara bırakmıştır (Agoston, 2017: 151-152). Muhtemelen topçu sınıfına mensup olan Seferlioğlu, topların malzemesinin tunç olduğu ayrıntısını da vermiştir:

Derilmiş bir yere er oğlu erler

Anlara yardımcı erenler pîrler

***Porusu tuc toblu** lenconlar bekler*

Dîn-i İslâm sancağın acdı yürüdü (Elçin, 1988: 231)

İlk Osmanlı toplarında taşıma ve bağlama işlemleri için her iki yanında ikişerden dört halka bulunmaktadır (Eralp, 1993: 119). Zamanla top arabaları geliştikçe halkalar yerini muylulara bırakmıştır. Âşık Fakirî'nin 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) için söylediği Vidin Destanı'nda eski tip topun altın halkalı olduğu ayrıntısı verilmiştir:

Gidi Vidin senin başın kavgalı

***Balyemez topların** altın halkalı*

Böyle cenk olmamış dünya duralı

Ahrete kalmıştır işi Vidin'in (Çoruk, 2007: 204)

Klasik dönem ordularının toplarında hem taş hem dökme demir daneler kullanılmaktadır. Değişiklik gösteren abartılı örneklere sahip olmakla beraber Osmanlı toplarında genellikle 8 ile 22 okkalık (10 ile 27 kg) daneler tercih edilmiştir (Agoston, 2017: 152). Ağırlıkla ilgili herhangi bir ayrıntı vermeyen âşıklar topların taş fırlattığını sık sık dile getirmişlerdir. Aşağıdaki dörtlükte XVII. yüzyıl âşıklarından Benli Ali, düşmanın bağrına taş gülle saçtıklarından söz etmiştir:

Seng-i tob kurşun *nisâr ettik adûnuñ bağrına*

Bir gazâ ittik cihanda dünya mâli uğruna

Ser aluben ser viririz Âl-i Osman uğrına

Döğüşürüz haşre dek Hakk-ı şehâd üstündeyiz (Elçin, 1988: 58)

Toplar fitil adı verilen malzeme tutuşturularak ateşlenmektedir. Fitil, ıslak şekilde baruta batırılıp güneşte kurutulduktan sonra kullanılan bükmelerdir (Pakalın, 1983a: 632). Seferlioğlu, topların fitille ateşlendiğinden söz etmiştir:

Her ***topun*** *başında bir* ***fitil*** *yanar*

Gaziler dîn için pervane döner

Al kanlar dökülür analar ağlar

Dîn-i Hak uğruna kılıç saldılar (Köprülü, 2004: 457)

Seferlioğlu'nun bir şiirinde "burmalı top" ifadesi geçmektedir. Topun önüne gelen burmalı sıfatı namlusunun dış görünüşü helezonik anlamına geldiği gibi topun yivli olduğu (Redhouse, 1890: 396) anlamını da taşımaktadır. Ancak XVIII. yüzyıl, Osmanlı top teknolojisinde yiv kullanımı için erken bir tarih gibi durmaktadır. Avrupa'da XIX. yüzyıl ortalarında tedavüle giren yiv-set ve kuyruktan doldurma sistemi Osmanlılara ancak XIX. yüzyıl sonlarında gelmiştir (Eralp, 1993: 120). Şairin burada burmalı olarak ifade ettiği nesnenin ağızdan dolmalı toplarda falya deliğini temizlemek için kullanılan burulmuş iğne olması ihtimali yüksektir (Pakalın, 1983a: 588).

Seferl(i) Oğlu cihana gelmiştir heman

Mağrib İlleri'n medhetsin bir zaman

Burmalı toplardan *çıktıkça duman*

Söylensin dillerde nâmın bir zaman (Köprülü, 2004: 458)

Şair burmalı toplarla kendi varlığını özdeşleştirmektedir. Kalıcılık adına ortaya koyduğu özdeşlik fikrinden yola çıkarak, anlatısında devamlılığı sağlayan unsurun burmalı toplar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Top burada Motif İndeks'te "Toplum" konu başlığı altındaki "P553. P553. Silahlar" (Weapons) motifi olarak değerlendirilebilir. Kahramanın varlığını, adını zaman içerisinde ileriye taşıyan silah motifi denilebilir.

Osmanlılarda top denildiğinde akla en çok gelen ve âşıkların en çok bahsettiği "balyemez" topudur. Adı, İtalyanların "ballemezza" veya Avusturyalıların "balimoz" kelimelerinden bozma (Pakalın, 1983a: 157) olan balyemez, genellikle muhasaralarda kullanılan uzun menzilli toplardan biridir ve Osmanlı envaterinde şaykalardan sonra en büyük ikinci toptur (Agoston, 2006: 111). Yukarıda Vidin Destanı'ndan alınan parçada görüldüğü üzere 93 Harbi'nde dahi kullanılmıştır. XVII. yüzyıl âşıklarından Keşfî'nin şiirinde balyemez topunun kale muhasarasından kullanıldığı görülmektedir:

Hudâ'ya sığınıp karşı durunca

Kal'aya ***bal-yemez topu*** *urunca*

Kimin esir edip kimin kırınca

Halâs olan gülüp çıktı amâna (Köprülü, 2004: 162)

Osmanlı klasik dönem ateşli silahları uzmanı Gabor Agoston her ne kadar balyemez topunun dökme demir daneler attığını (2017: 152) söylese de bizzat savaşta bulunan Âşık Keşfî, balyemezde taş gülle kullanıldığından bahsetmiştir:

Başlayınca kal'anın savaşına

Ağu kattı kâfirlerin aşına

Kiliselerini yıktı başına

Bal-yemez toplardan *çıkan seng ile* (Köprülü, 2004: 163)

Balyemez topunun Osmanlılar tarafından ne denli sevildiği, XVII. yüzyılın en meşhur şairlerinden Âşık Ömer'in topu, güzelleme türü şiirde kullanmasından anlaşılmaktadır. Şair, sevgilisinin vücudunu balyemez topuna benzetmiştir:

Medh ederim dilberimi gayrısı dursun hele

Onun aşkına düşeli düşmüşüm dilden dile

Teni ***balyemez topudur*** *sînesi muhkem kule*

Benleri İngiliz ***bârûdudur*** *sînemi yakmaktadır* (Karasoy ve Yavuz, 2010: 223)

Âşık Ömer'in benzetmedeki tercihi muhtemelen balyemez topunun uzunluğundan kaynaklanmaktadır. Balyemezin Osmanlı şiirinde sevgilinin boyu denilince akla gelen benzetme unsuru olan servinin yerini alması, değişimin edebiyata ne denli yansıdığının mühim bir göstergesidir. Ayrıca şairin sevgilinin benlerini İngiliz barutuna benzetmesi de bir başka dikkat çekici husustur. Âşık Ömer'in yaşadığı XVII. yüzyılda Osmanlının barut kalitesini artırmak için İngiltere'den barut ithal ettiği görülmektedir (İnalcık, 2014: 5). İngiliz barutu muhtemelen askerler arasında revaç bulmuştur ki sevgilinin yüz güzelliğini ifade eden unsurlardan ben, İngiliz barutuna teşbih edilmiştir.

İlginç benzetmelerden biri de XVIII. yüzyıl âşıklarından Nakdî'ye aittir. Nakdî, toplar ateşlendiğinde çıkan sesin kendilerine öd ağacının kokusu gibi geldiğini söylemiştir. Topların sert ve sarsıcı gürültüsünü, odunsu parfümlerde sık kullanıldığı bilinen öd ağacının yumuşak kokusuna benzetmek bir tarafa, şairin işitme ve koklama duyuları arasında gerçekleştirdiği aktarım dikkat çekicidir:

Kâfire oldu mukabil kırk lencon onbir ***havan***

İns ü cin tahsin idüp hayranda kaldı bir zaman

Nusret-i Hak ile bir cenk eyledik ey şâh-ı cihan

Tobların *savt ü sadâsı ûd-i amberdir bize* (Elçin, 1988: 237)

Topun Osmanlılar için çok büyük önemi olduğuna dair bir örnek XVII. yüzyıl âşıklarından Benli Ali'nin şiirlerinde geçmektedir:

Hil'at-i elvân giydirdik ***gāzî tobun*** *üçüne*

Oldu ol şâh-ı Fransız hem kıral içinde mâd (Elçin, 1988: 60)

Benli Ali, üç adet topa Osmanlılar için son derece mühim olan "gazi" unvanıyla hitap etmiş ve daha da dikkat çekici olanı genellikle başarılarından, kahramanlıklarından ötürü terfi veya taltif edilenlere uygulanan hilat giydirme seromonisinin icra edildiğini söylemiştir. Topa verilen bu kıymeti anlamamak elde değildir çünkü zafere en çok tesir eden silah toptur. XVII. yüzyıldan Âşık Şahin, top sesini duydukça derdinin azaldığını dile getirmiştir:

Bunca yıldır ***top u tüfek*** *yasılır*

Sesin işittikçe derdim eksilir

Bunca cenkler olur başlar kesilir

Ya bunca başların dili nic'oldu (Elçin, 1988: 51)

XIX. yüzyıl şairlerinden Âşık Radi'nin Kırım Harbi için söylediği şiirde top sayısının çok olmasının Rus askerine metanet verdiği dile getirilmiştir. Burada konuya Rus askeri diye bakmayıp genel anlamda yaklaşarak top sayısı çok olduğunda herhangi bir ordunun savaşın gidişatı adına metin olacağı düşünülmelidir:

Rusyalı dedi ki, ne bu alâmet

Vermem sana kopmayınca kıyamet

Hesapsız ***top*** *ile verdim metanet*

Kuş olsan uçmanın yoktur imkânı (Çoruk, 2007: 150)

Âşıkların şiirlerinde adı geçen bir diğer top türü obüslerdir. Uzunluğu top ile havan arasında olan ve kavisli atışlar edebilen bir silahtır (Pakalın, 1983b: 711). Âşık Zihnî, Cezzar Ahmet Paşa'nın Napolyon Bonopart'ı mağlup edişini anlattığı Akka Destanı'nda obüsten bahsetmiştir:

Öbüsler *döğdüler abûs çehreyi*

Sağdı tamam yetmiş beş bin ***gülleyi***

Üç buçuk saatte aldı kal'ayı

Akka'nın göklere çıktı gubarı (Çoruk, 2007: 35)

Şiirlerde sık geçen bir diğer top türü havandır. Havan dik kavisli atışlar için üretilmiştir. İlk zamanlarda taş gülleler kullanılsa da XVII. yüzyılın başlarından itibaren demir humbaralar atılmıştır (Pakalın, 1983a: 770). XIX. yüzyıl şairlerinden Âşık Fakirî Vidin'in müdafaasında havan kullanıldığından bahsetmiştir:

Bize Hak'tan oldu bu işler heman

Böyle cenk olmamıştır çoktur zaman

Atıldı nice ***top****, nice bin* ***havan***

Hakk'a yarar geldi işi Vidin'in (Çoruk, 2007: 207)

Âşıkların savaş şiirlerinde adı en sık geçen ateşli savaş âletlerinden biri humbaradır. Humbara, içerisinde çeşitli patlayıcı maddeler bulunan bir tür gülledir (Aydüz, 2011: 13). Günümüzdeki bombanın prototipi sayılabilir. Yukarıda Humbaracı Ocağının XVIII. yüzyılda reforme edildikten sonra daha etkili hâle geldiği bilgisi verilmiştir. Buna bağlı olarak XVIII. yüzyıl şiirlerinde humbara sık geçmektedir. Aşağıda o dönemin âşıklarından Derûnî'nin şiirinde havanla atılan humbaradan bahsettiği görülmektedir:

Topu, humbarayı *çünkü düzdüler*

Keşfedip de etrafları gezdiler

Münasip yerlerde hendek kazdılar

Anda dahi girdi ***kurşun*** *atanı* (Köprülü, 2004: 417)

Humbaralar havanla atıldığı gibi el ile de atılabilmektedir. Âşık Ömer, el bombası şeklinde kullanılan türü olan el humbarasından bahsetmiştir:

Tîğları ellerinde yalın sîne kanlı pür şerâh

Her biri dîn uğruna şevk-ile eylerler semâh

Güllelerden kurşundan el hûnbârasından *gâh gâh*

Yağdırırlar dolular çâsâra serdengeçtiler (Karasoy ve Yavuz, 2010: 157)

İlk defa 1904-5 Rus - Japon savaşında kullanılan ve daha sonra geliştirilen bombalar, Osmanlı Devleti'nde I. Dünya Savaşı'nda faal kullanılmıştır (Aydüz, 2011: 15). Ancak önceki dönemdeki âşıkların bomba kullanıldığına dair ifadeleri bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen el humbarasıdır. XVIII. yüzyıl âşıklarından Seferlioğlu da bombadan bahsetmiştir:

Göbekli burc çekmiş sancag-ı âli

Burclar egnine almış ***tobı bombayı***

Lenconlar ider ceng ü cidâli

Sultan Cezâyir'in gāzî kulları (Elçin, 1988: 229)

Osmanlıda XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde savaşlarda üstünlük sağlayabilmek için sanayileşmiş ülkelerden silah ithal edilmiştir. İthal edilen markalardan en önemlisi Alman yapımı Krupp toplarıdır. Osmanlı modern şiirinde Krupp toplarından bahseden örnekler bulunsa da maalesef halk şairleri tarafından doğrudan Krupp adının geçtiği bir şiire rastlanmamıştır. Ancak doğrudan Krupp kelimesinin geçmesinden çok daha değerli bir dörtlük bulunmaktadır. XIX. yüzyılın Karslı şairlerinden Âşık Garip'in aşağıdaki dörtlüğü dikkat çekicidir:

Garib der kim eder bununla cengi

Tamam aynalıdır ***topu tüfengi***

Nice Purusiya yıktı Fireng'i

Urus'un başına o tufan gelir (Ulucutsoy, 2019: 171)

Âşık Garip'in dizelerinde Krupp topu mazmun olarak yer almaktadır; şair topun adını vermemiş ancak onun Krupp marka olduğunu belli edecek şekilde bahsetmiştir. Buna göre Prusya nasıl Fransa'yı ezdi ise Rus'un başına da o gelecektir. Şairin burada bahsettiği Prusya - Fransa mücadelesi muhtemelen 1870-71 Sedan Savaşı olmalıdır. Osmanlı, Sultan Abdülaziz (1861-76) döneminde Almanlardan Krupp toplarını ithal etmiştir; Krupp topları Prusya'nın Avrupa askerî tarihinde önemli ve takip edilen ekol olmasını sağlayan silahlardandır. Prusya'yı örnek alan Osmanlı aynı zamanda bu devletle hem ticari hem siyasî ilişkiler kurmuştur. Osmanlının merkezden uzak Kars sancağının Aralık köyünden Âşık Garip'in Sedan Savaşı'na telmihte bulunması dikkat çekicidir (Ulucutsoy, 2019: 171) ve o dönemde Osmanlıdaki Alman propaganda gücünü açıkça göstermektedir. Osmanlı-Prusya arasındaki çok yönlü kazan - kazan formüllü yakınlaşma aşağıda mavzer bahsinde ele alınmıştır. Diğer taraftan şiirde silahları niteleyen "aynalı" ifadesi muhtemelen o savaşta kullanılan Martini-Peabody marka tüfek için söylenmiştir.

Tüfeğin Halk Şiirindeki Gelişimi

Asıl anlamı ağızla üfleyip küçük taşlar atarak kuş vurmaya yarayan bir tür kamış olan tüfek (Agoston, 2017: 157), ahşap kundak üzerine yerleştirilmiş namlu, gerisindeki nişangâh ve ateşleme tertibatından meydana gelen taşınabilir ateşli silâhtır (Çoruhlu, 1993: 5). Osmanlıların XIV. yüzyıl sonlarında Balkanlar'da tüfekle tanıştıkları düşünülmektedir ancak tüfeğin Osmanlı ordusunda kullanıldığı tarih 1443-44 Osmanlı - Macar Savaşı ve 1448 II. Kosova Savaşı olarak genel kabul görmektedir (Agoston, 2017: 157). Yukarıda bahsi geçtiği üzere Osmanlılar ateşli silah teknolojisine çabuk adapte olsalar da ilk tüfeklerin ağırlıkları, zor dolumu ve geri tepmesinden dolayı mazgal veya metrislerde kullanılması mecburiyeti Osmanlıları kesici - delici aletleri bir süre daha kullanmaya yöneltmiş ve her iki silah türü de aynı anda kullanılmıştır (Çoruhlu, 1993: 6). XVI. yüzyıl korsan şairlerinden Armutlu, bir deniz muharebesi esnasında tüfek ve oku birlikte kullandıklarından bahsetmiştir:

Armudlu eydür bu Sultanım Hakla

Hemen yezidlerin fendi ***top*** *ile*

Alarga ettirdik ***tüfek*** *ok ile*

Beş pare kadırga çatduğu vaktin (Köprülü, 2004: 110)

Tüfeğin kesici - delici silahların yerini alması Osmanlı şairlerinin harp şiirlerinde sık kullandıkları "el sunmak / sürmek / vurmak" deyimi (Aksoy, 1989: 688) üzerinden okunabilecek örneklere sahiptir. Aşağıda ilk dörtlükte XVII. yüzyıl şairi Âşık Ömer'in "kılıca el sunmak" olarak ifade ettiği deyim, ikinci dörtlükte XIX. yüzyıl şairi Selimî'de "tüfeğe el vurmak" şeklinde değişim göstermiştir. Aslında deyim, yani ifade ettiği hareket değişmemiş ancak fiilin nesnesi olan silah değişmiştir, burada Sözlü Kompozisyon Teorisi'ne bağlı kalıplaşma görülmektedir:

Sıdkı muhkem bağlayıp Settâr'a serdengeçtiler

Sundular el tîğ-i âteşbâra serdengeçtiler

Yürüdüler menba-ı küffâra serdengeçtiler

Geçtiler alayı yara yara serdengeçtiler (Karasoy ve Yavuz, 2010: 157)

Asâkir el vurdu birden tüfenge

Bir eşref saatte başlandı cenge

Deryalar boyandı gayrı bir renge

Top sadası tuttu ol âsumanı (Elçin, 1988: 195)

Osmanlı ordusunda tüfeğin en etkin kullanıldığı sınıf özel piyade birlikleri olan yeniçerilerdir. XV. yüzyılda yavaş yavaş tüfeğe alışan yeniçerilerin tüfek kullanım oranı XVI. yüzyıl başlarında yarı yarıya olduğu tahmin edilip ancak Sultan III. Murat (1574-95) devrinde tamamı tüfekle teçhiz edilmiştir (Agoston, 2017: 158-9). XVIII. yüzyıl şairlerinden Âşık Sait, yeniçerilerin tüfek kullandığından bahsetmiştir:

Yeniçeri kullar(ı) atar ***tüfengi***

Görmedi cihanda kimse bu cengi

Her bir gâzî aldı çifte çelengi

Gazamız mübarek der, Yusuf Paşa (Köprülü, 2004: 413)

Yeniçeri Ocağı XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren neredeyse tamamen faydasız bir askerî sınıf hâline gelmiş hatta zararlı odakların meskeni olmuştur. Avrupa'da ise tam aksine XVIII. yüzyıl, askerî alanda önemli yeniliklerin yaşandığı yüzyıldır. Başta Napolyon'un ünlü Fransız ordusu olmak üzere Büyük Friedrich'in temelini attığı Prusya Ekolü ortaya çıkmıştır (Mete, 2019: 15). Tüfeklerde büyük değişiklik yaşanmasa da kullanımı kolaylaşmış buna bağlı olarak topçu sınıfının yanında piyadenin önemi artmıştır. Ancak o dönemde Osmanlı piyadesinin gövdesi olan yeniçeriler askerlik disiplin ve anlayışından uzaklaşmışlar, gelişmeleri takip etmeyi reddetmişler, "gavuru taklit etmek" sözleriyle bahanelere sığınmışlardır. Yeni piyade tekniği olarak tüfeğe takılı süngü kullanılması istendiğinde yeniçeriler buna karşı çıkıp bunu isyan sebebi saymışlardır (Mete, 2019: 21). Nihayetinde yeniçeriler, reforme edilmiş topçu birlikleri sayesinde 1826'da ortadan kaldırılıp Osmanlının başta ateşli silah talimleri gibi yenilikleri tatbik etmesine imkân tanınmıştır. Nitekim Âşık Şehvarî, 1853-56 Kırım Savaşı'yla ilgili şiirinde Osmanlı askerlerinin süngü kullandığından söz etmiştir:

Topuna*, taburuna hamle edip şîrâne*

Şîr-i pençe gibi sarıldı müslüman cana

*Yaka yaka gelip **süngü tüfek** merdâne*

Yine şehinşah-i devran Şah-ı Merdan oldu (Çoruk, 2007: 145)

Tüfeğin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişimi, Avrupa'dakiyle benzerdir. Sırasıyla ağır metris tüfekleri, fitilli tüfekler (arkebüz), zenberekli ve fitilli musketler ile çakmaklı tüfekler (fusil) ve kapsüllü tüfekler birbirini izlemiştir. Bunlara genellikle süvarilerin kullandıkları geniş ağızlı ve kısa namlulu karabinalar da dahil edilebilir (Eralp, 1993: 127). Şairler Osmanlı'da kullanılan bütün tüfeklerin adını zikretmese de önemli bir bölümünden bahsetmişlerdir. Yukarıda XVI. ve XVII. yüzyıl âşıklarının şiirlerinde sadece tüfek olarak adı geçenler muhtemelen fitilli tüfeklerdir ve toplardaki düzeneğin taklididir. Fitilli tüfeklerden sonra revaç bulan çakmaklı tüfekler XIX. yüzyıl ortalarına kadar kullanılmıştır. XIX. yüzyıl şairlerinden Dadaloğlu, şiirlerinde çakmaklı tüfekten en çok bahseden âşıktır:

Altmış bin piyade doksan bin atlı

Çakmaklı tüfekler yalım barutlu

Önde Bozdoğan artta Ceritli

Çöl ovada bir harp etmek niyetim (Görkem, 2006: 385)

Karalar'ım vardır hep farız atlı

Yeni binmiş Tecirlili Ceritli

İngiliz çakmaklı firenk barıtlı

Seni ateşimle yakarım demiş (Görkem, 2006: 309)

Üstte "karabina" olarak geçen kısa namlulu süvari tüfeklerinin bir diğer adı da "filinta"dır. İngilizcede çakmak manasına gelen "flint" kökünden türemiş (Pakalın, 1983a: 628) ve Osmanlılar tarafından kullanılmıştır. XX. yüzyıldan bir anonim şiirde filintanın izleri görülmektedir:

*Alıverin **filintamı** oymadan*

Öldürdüler gençliğime doymadan

Keklik olsam kaya dibi eşerdim

Bekâr olsam kız peşinde gezerdim (Güven, 2005: 495)

Âşıkların bahsettiği en önemli tüfeklerden biri "şeşhâne"dir. Şeşhâne, Osmanlıların yivli tüfekleri ifade etmek için kullandıkları isimdir. Altı köşeli ve altı yivli oldukları için bu şekilde isimlendirilmiştir (Pakalın, 1983c: 345). Osmanlı envanterine giren ilk şeşhâne, Fransa ve Belçika'dan ithal edilen Minié tüfekleridir (Uyar ve Erickson, 2014: 347). Aslında tüfek üretim tecrübesine sahip Osmanlılar, XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren büyüyen ordu nüfusu ve bunların neredeyse tamamının ateşli silahlarla teçhiz edilmesi ihtiyacını karşılamaya yetişememiş, yapısal sorunların uzun vadeli çözümlerine eğilmek gerekirken bilhassa Rus baskısı sebebiyle orduyu acilen modernize etmek gerektiğinden sıklıkla ithal ikame yoluna gitmişlerdir (Uyar ve Erickson, 2014: 208). Şeşhâne tüfekleri ilk olarak 1853-56 Kırım Harbi'nde kullanılmıştır (Mete, 2019: 40) ve dönemine göre etkili bir teknolojiye sahiptir. Ancak Âşık Derûnî'nin Pazvandoğlu Osman Destanı'nda XVIII. yüzyıl sonu XIX. yüzyıl başında Osmanlıların zaferden sonra elde ettikleri ganimetler arasında adı geçmektedir:

Fıstık ile badem, nar ile turunç

Rugan ile asel, gayet çok pirinç

***Şişhâne, tüfenk** hem yatağan, kılınç*

Kimisi de buldu hançer sor anı (Köprülü, 2004: 421)

Osmanlıların silahları adlandırırken yukarıdaki "şeşhâne" gibi silahın fizikî özelliklerini veya "İngiliz barutu" gibi ait olduğu milletin, ortaya çıktığı bölgenin ismini tercih ettikleri görülmektedir. Osmanlıda bu konuda Şam şehri özellikle çeliğiyle meşhur olduğu için öne çıkmış, şairler Şam'ın bu yönünü şiirlerinde vurgulamışlardır. Bundan dolayı XV. yüzyılda yaptırılan silah imalathânesine şehrin diğer adı Dimaşk'tan mülhem "Dımışkîhâne" (Aydüz, 2011: 15) denilmiştir. XVII. yüzyıldan Âşık Ömer'in bir zırh tarifinde bu ayrıntıdan bahsedilmiştir:

Kolunda âhenden ***Dımışkî kolçak***

Miyânında cevher zer kaplı bıçak

Cihânda görmedim bir böyle nacak

Mahbûb-ı merdândır delikanlıdır (Karasoy ve Yavuz, 2010: 246)

XVIII. yüzyıldan itibaren sanayileşen Avrupa'nın iç ve dış pazardaki rekabeti devletlerin de destek verdiği markalaşmayı ortaya çıkarmış ve genellikle mucidinden adını alan ürünler türüyle değil doğrudan markanın özel adıyla anılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyılda Amerika başta olmak üzere, İngiltere ve Fransa silah ihracatında öne çıkan ülkelerdir (Ünver, 2013: 203). Sultan Abdülaziz tahta çıktıktan hemen sonra şahsî merakının da tesiriyle ordunun modern silahlarla teçhiz edilmesine gayret göstermiş, bundan dolayı ordu İngiliz Martini - Henry markasının kopyası Amerikan Martini - Peabody tüfeğiyle donatılmıştır (Uyar ve Erickson, 2014: 404). Martini - Peabody'nin orduda ve daha sonra halk arasında yaygınlaşmasıyla Osmanlılar, kısaca "martin" adını verdikleri bu silahı doğrudan tüfek kelimesinin yerine kullanmışlardır. Martin, Osmanlıda ateşli silahlarda marka adının türe teşmil edilmesinin ilk örneğidir. Yaşayan bir varlık gibi kabul edilen dil, insanın yeniliklere alışmasına benzer tavırla çoğu zaman yeni kelimeleri içselleştirmeye meyillidir. Bilhassa herhangi bir ürün türünde piyasaya ilk çıkan marka halk arasında çok tutulursa o ürünün tür adını unutturarak kendi adını ürüne verir, bu olguya "jenerik marka" denilmektedir (Oğuz, 2016: 104). Osmanlıların tüfek yerine martin demesi reklamcılık ve dilin münasebetinden doğan "jenerik marka" kavramına örnektir. Bu noktada martinden önce Osmanlılar tarafından ithal edilen Minié'nin neden jenerik marka olmadığı veya "şeşhâne" olarak anıldığı sorusu sorulabilir. Bakıldığında yivli Minié tüfeğinin Osmanlı envaterinde sınırlı olduğu ve on iki tabura dağıtıldığı görülmektedir (Uyar ve Erickson, 2014: 328); ayrıca yiv teknolojisi yeni olduğu için kullanımını zorlaştıran sebepler bu tüfeğin şöhretini engellemiş olmalıdır. Yivli tüfek teknolojisi ilerleyip namludan dolum yerine kuyruktan dolum geliştirildiğinde Osmanlı silah ticareti için Amerika'yla anlaşıp yüklü miktarda martin tüfeği ithal etmiştir. Bu ticaret çok uzun sürmemesine rağmen Osmanlı Almanlarla anlaşana kadar Amerika'dan beş yüz bin martin tüfek ithal edilmiş (Mete, 2019: 103), ordu neredeyse tamamen bununla teçhiz edilip tüfek aynı zamanda halk arasında da yayılmıştır. Böylece dünya silah ticaretindeki marka rekabetinin türkülere uzanan yolu açılmıştır:

Hekimoğlu'nun anası o kanlı karı

Eridi kalmadı o dağların karı

Hekimoğlu derler benim aslıma

Aynalı martin *yaptırdım kendi nefsime* (Ulucutsoy, 2019: 410)

Bunun yanında martin tüfek, Türk halkı arasında gerçekten sevilmiş yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere Hekimoğlu, Drama Köprüsü gibi meşhur türkülerde kahramanların silahı

olarak yerini almıştır ancak gün gelecek ve en büyük rakiplerinden mavzere hem Osmanlı silah pazarındaki hem de türkülerdeki yerini kaptıracaktır.

Rusya, II. Viyana Bozgunu'ndan sonra Osmanlıya karşı Avusturya, Lehistan ve Venedik'le birlikte kurulan dörtlü ittifaktan beri Osmanlının kati surette düşmanıdır. Bilhassa XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı üzerindeki Rus baskısı bunaltıcı bir hâl almış ve payitaht İstanbul Ruslar tarafından açık şekilde tehdit edilir hâle gelmiştir. Osmanlının buna karşı bulduğu son askerî ittifak, Türk hariciyesinin tarihteki en büyük diplomatik zaferlerden birini elde ederek 1853-56 Kırım Harbi'nde İngiltere ve Fransa'yı Rusya'ya karşı savaşa dahil etmesidir. Bu savaşta Fransa'nın gelişmiş kara gücü, İngiltere'nin rakipsiz donanması ve Osmanlının yenilenen askerî sistemi sayesinde Rusya mühim bir yenilgiye uğratılmıştır. Böylece Osmanlı'da içte ve dışta özgüvenli bir hava oluşmuş ancak kısa zaman sonra Avrupa'daki büyük bir değişim, durumu tersine çevirmiştir. Büyük Friedrich'in temelini attığı Prusya askerî ekolü, zamanla diğer Alman prenslikleri etkisi altına alarak XIX. yüzyılda siyasî birliğini sağlamış ve siyaset, ekonomi, askeriye, sanayi gibi çeşitli alanlarda diğer Batılı devlere rakip olmuştur. Bismarck yönetimindeki Prusya 1866'da Avusturya'ya karşı Königgraetz Zaferi'ni, 1871'de Fransa'ya karşı Sedan Zaferi'ni kazanıp büyük bir güç olduğunu göstermiş ve hem askerî sistem hem silah teknolojisi bakımından bütün dünyanın ilgisini üzerine çekmiştir (Mete, 2019: 55). Yaşanan gelişmeler İngiltere ve Fransa'yı Prusya'ya karşı Rusya ile birlikte hareket etmeye yönlendirmiştir (Uyar ve Erickson, 2014: 372). Buna bağlı olarak Osmanlı, Kırım Harbi'ndeki askerî müttefiklerini kaybetmiş ve yıkılana dek bir daha yanına çekememiştir. Avrupa'daki hava tamamen değişmiş, Kırım ruhu unutulmuş, Osmanlı yalnız kalmıştır. Bunun neticesinde gerçekleşecek 93 Harbi'nin Osmanlı için yıkıcı tesirleri olacaktır.

Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) devrinin başlarında Osmanlının yalnızlıktan kurtulmaya çalıştığı Avrupa siyasetinde, yeni dönemin yükselen yıldızı Prusya da sömürgelere ulaşamamış, bundan dolayı uygun pazar arayışına girişmiştir. İki devletin örtüşen çıkarlarından yeni bir ittifak doğmuş; Prusya, Osmanlıya başta silah olmak üzere birçok seri üretim sanayi ürünü satmaya başlamış, sanayisi için Osmanlı petrolünü almış, buna karşılık askerî uzmanlar göndermiş ve uluslararası siyasette Osmanlının doğal müttefiki olmuştur (Ortaylı, 1981: 42-46). 1882'de iki devlet arasındaki anlaşmayla Osmanlıya Alman askerî uzmanlar gelmiştir; aslında bu, Alman askerlerin Osmanlıya ilk gelişi değildir. XIX. yüzyıl başlarında gelen Helmuth von Moltke'den itibaren birçok Alman subayı Osmanlıya gelmiş ve askerî yenilikler için çalışmalarda bulunmuştur ancak bunlar resmî şekilde değil, ülkelerindeki çıkar çatışmalarından ötürü gözden düşüp şahsî inisiyatıf ve maceraperestlikleri sebebiyle Osmanlıya gelmişlerdir (Ortaylı, 1981: 48). Alman paşalar geldikten sonra Osmanlının silah ithalatı üzerinde önemli tesire sahip olmuşlardır, özellikle Goltz Paşa'nın Osmanlının tüfek tercihini belirlediği söylenebilir (Mete, 2012: 67). Diğer taraftan Amerika'nın Osmanlıya coğrafî uzaklığı ve okyanus ötesi gemi taşımacılığının silah sektörü için yavaş kalması da mavzeri, martine göre tercih sebebi kılmıştır (Sander ve Fişek, 1977: 36). Böylece tüfek türü için jenerik marka hâline gelen martin, Osmanlı pazarındaki önemli kapitalist rekabeti kaybetmiş ve Osmanlı ateşli silah envanteri Alman tekeline girerek mavzer, tüfek türünde yeni jenerik marka hâline gelmiştir. Genel piyasadaki bazı ürünlerde bu durum görülebilmekte, bir ürün için jenerikleşen marka değişebilmekte veya Çokokrem, Nutella gibi birkaç isim aynı anda aynı ürünün ortak jenerik markası olarak varlık gösterebilmektedir (Oğuz, 2016: 107).

Osmanlının ilk mavzer alım anlaşması 9 Şubat 1887 tarihindedir (Mete, 2012: 53). Bu tarihten sonra Alman pazarlama stratejisi öne çıkmıştır. İlk anlaşmadan sonra Paul Mauser, Sultan II. Abdülhamit ve Ragıp Paşa'ya şükranlarını bildiren mektup göndermiştir (Mete, 2012: 53). Osmanlıda görevli Goltz Paşa aradaki bağlantıyı kurmuş ve Paul Mauser, yeni sipariş anlaşmalarını tesis etmek maksadıyla İstanbul'a iş seyahatine gelmiştir (Mete, 2012: 54). Almanya Mauser firmasının silah üretimi ve pazarlamasındaki başarılarını desteklemiş ve Paul

Mauser'e fahrî mühendislik doktorası ve özel ticaret ataşesi ödülü vermiştir (Mete, 2012: 65). Çünkü sanayide üretimin önemi bir yere kadar olup esas başarı pazarlamayla piyasayı yakalayabilmektedir. İngiltere ve Fransa, Almanya'nın Osmanlı pazarındaki tekelini kırmak üzere harekete geçmişler, durumun ciddiyetini kavrayan Kayzer II. Wilhelm 1898'de bizzat İstanbul'a gelerek rakiplerinin baskısını ortadan kaldırmış ve Alman şirketleri lehine yeni anlaşmalar imzalanmasını sağlamıştır (Mete, 2012: 68). Osmanlı, I. Dünya Savaşı'na kadar gelen süreçte takriben bir milyon mavzer tüfeği satın almıştır (Mete, 2012: 62). Bu sayıya ek olarak yerli üretim "Muaddel Mavzer" ve I. Dünya Savaşı'nda Alman yardımı olarak gelen mavzerler vardır. Böylece bir milyondan fazla mavzer, Teselya'dan Trablusgarp'a, Balkanlar'dan Yemen'e, Sarıkamış'tan, Medine'ye, Kut'tan Çanakkale'ye Türk'ün can yoldaşı olmuş, yiğitlerle ve şehitlerle birlikte türkülerde "siyah zülüf" gibi, "ela göz" gibi, "telli turna" gibi yerini almıştır:

Cabur Dağ'dan kuş geliyor

***Mavzer** sesi hoş geliyor*

Bölük bölük giden asker

Geri dönmüş boş geliyor

Cabur Dağ'ın mağarası

Şen olsun Urfa kalası

Bir yanını dert çürüttü

*Bir yanı **mavzer** yarası* (Güven, 2005: 333)

Silah teknolojisi XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında o döneme kadar görülen en dehşet verici silahı, otomatik (makineli) tüfeği üretmiştir. İlk olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında kullanılan makineli tüfekler, Amerikan İç Savaşı (1861-65) esnasında başarılı performans sergileyince hemen ilgi görmüştür. Amerikalı silah üreticisi Hiram Stevens Maxim'in 1884 yılında otomatik çalışan ilk makineli tüfeği geliştirmesiyle bu silah genel gelişimini tamamlamıştır denilebilir (Mete, 2019: 110). Osmanlı bu silahın ilk müşterilerinden olmuştur. Daha sonra mavzerlerle aynı boyutlarda olan "Alman Maksimi"ni tercih etmişlerdir (Mete, 2019: 212). Makineli tüfekler dakikada ortalama 400-600 mermi atma kapasindelerdir (Mete, 2019: 114). Belki de o güne kadar görülmemiş bu olağansütü özelliklerinden dolayı Motif İndeks'inde "Sihir" konu başlığına dahil edilmişlerdir; "D1601.4. D1601.4. Otomatik silah" (Automatic weapon) olarak gösterilen makineli tüfekler harp türkülerinde bu adlarla yansımayıp bir diğer adı olan "mitralyöz" şeklinde ifade edilmiştir. Karslı Âşık Kahraman'ın "Ermenilerin Kalo Köyünü Kırmasına Ağıt" adlı şiirinde silahın düşman tarafından kullanıldığı görülmektedir:

Kalo'nun köyünü bastı ceng açtı

***Mitralyoz** tüfekle od ataş saçtı*

Ana evlat attı dağ taşa kaçtı

Sabiler şivanı arşa dayandı (Kırzıoğlu, 1958: 124)

Tabancanın Halk Şiirindeki Gelişimi

Asıl manası tekme, tokat vurmak olan tabanca top ve tüfekteki teknolojinin gelişmesiyle XVI. yüzyılın sonlarına doğru yeni bir ateşli silahın adı olarak ortaya çıkmıştır. Tüfekten daha ufak ancak tüfeğe benzer mekanizmaya sahiptir. Erken dönem tabancaların menzili kısa, hedefi tutturma oranı düşüktür, bundan dolayı genellikle ateşi ve gürültüsüyle düşman atlılarını korkutmak için kullanılmıştır (Çoruhlu, 1993: 7). Tabancanın tüfeğe göre avantajlı tarafı, bu iki

silahın da henüz tek atımlık olup ikinci atış için hazırlanılmasının gerektiği dönemde küçük ve hafif olduğu için savaşçılar tarafından dört ile altı adet arasında taşınabilmesidir. (Çoruhlu, 1993: 8) Tabancalar elde taşınan ateşli silahların yaygın olmadığı dönemde Osmanlılarda süs veya ziynet eşyası niyetiyle takılmış, yeniçeriler ve süvariler çifte tabanca ile gezip görünmeyi zevk edinmişlerdir (Eralp, 1993: 134). XVIII. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Âşık Derûnî, düşmanı yendikten sonra onlardan kalan ganimetlere el konulurken tabancadan bir diğer adı olan "kubur" diyerek bahsetmiştir:

Kuburlar *şöylece kalmış cümlesi*

Yanında sandığı ve cephanesi

Osman Paşa'nın o idi ga(i)lesi

Emreder getürün halat urganı (Köprülü, 2004: 421)

Osmanlı XVII. yüzyıla geldiğinde Türk askerî tarihinin en önemli silahlarından ok, yerini yavaş yavaş elde taşınan ateşli silahlara bırakmıştır (Yücel, 1998: 7). XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başlarında yaşayan Âşık Ömer, tabancanın okun yerini almasıyla ilgili ilginç bir benzetmeye başvurmuştur:

Bir perî zülfü kemendin boynuma takmaktadır

Gönül şehrin vîrân edip hâtırım yıkmaktadır

Kaşları bekler karakol gözü serden-geçtiler

Kirpiği ***tabanca*** *eder sîneme çakmaktadır* (Karasoy ve Yavuz, 2010: 223)

Osmanlı şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili yerleşik teşbihlerinden kaşları yaya, kirpiği oka benzetme durumu, Âşık Ömer'de zamanının silah teknolojisindeki gelişmelere paralellik göstermiş ve sevgilinin kirpiği XVII. yüzyıl sonunda artık okun yerini alan ateşli silahlardan tabancaya benzetilmiştir.

Revolver olarak da bilinen toplu tabancanın icadından evvel kullanılan tabancalara Osmanlılar tarafından "piştov" da denilmektedir. Piştovlar, ağızdan doldurulan çakmaklı ve kapsüllü tabancalardır (Eralp, 1993: 134). XIX. yüzyılın ortalarına kadar tedavülde olan piştovların dönemin şairi Dadaloğlu tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır:

Dadaloğlu der ki gördüm düşümde

Yiğ(i)de at verirler on beş yaşında

Alışkın ***piştovla*** *dağlar başında*

Azrail'den başkasına aman mı (Köprülü, 2004: 613)

Tabancanın gelişimi daha sonra toplu ve şarjörlü olarak devam etmiştir. Toplu tabanca modellerine genel olarak "revolver", şarjörlü tabancalara ise "pistol"denilmiştir (Mete, 2019: 118). Osmanlılar XIX. yüzyılın sonlarından itibaren revolvere büyük ilgi göstermişlerdir. Revolver halk arasında "lüverver", "lüver" ve "altıpatlar" olarak da bilinmektedir. Bu isimlerle türkülere yansımıştır ancak bunların geneli harp türküleri değildir. Revolver modelleri arasından "Karadağ" olarak bilinen Avusturya revolveri (Mete, 2019: 119) askere giden bir gencin dilinden türkülere yansımıştır:

Tabancam Karadağlı

Kır atım ona bağlı

Kız ben seni alırım

Başım askere bağlı

Başım gurbete bağlı (Deveci, 207: 139)

Şarjörlü tabancalar arasında en çok kullanılanlardan birisi Luger modeli Alman tabancasıdır; çeşitli markalarla birlikte Mauser markası tarafından da üretilmiştir. Model, halk arasında mekanizmasına istinaden "Makaralı" veya mermi çapı olan 9x19mm'ye istinaden "Parabellum" adlarıyla da anılmaktadır (Mete, 2019: 121). Parabellum ismi, türkülerde "barabelli" veya "barabellom" olarak geçmiştir:

Mahzuni bu hal ile nereye vardın canım

Sen bu el'e gelmeden, nerde yatardın canım

Belinde ***barabellom****, kimi kurtardın canım*

Adam olamadın gittin zevzek.

Yürü be yürü be yürü be insan değilsin. (Irmak, 2013: 158)

Sonuç

Başta âşık tarzı destanlar olmak üzere tahkiyeli yapıya sahip harp türkülerinde silahların yer yer motifleştiği tespit edilmiştir. Bilhassa düşmanın silahını ele geçirme, sihirli silahla düşmanı yenme, otomatik silah kullanma ateşli silah çerçevesi dahilinde öne çıkan motiflerdir. Ancak bildirinin sonucu olarak sadece harp türkülerindeki ateşli silahların değil, bütün halk anlatısı türlerindeki, bütün ateşli - ateşsiz silahların Halk Edebiyatı Motif İndeksi'ne göre ele alınması gerekliliği doğmuş, ben de dahil olmak üzere araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere ateşli silahlar daima bir gelişim içinde olmuş, buna bağlı olarak gelişimleri şiirlere yansımıştır. Gelişim sürecini harp türküleri üzerinden okumak mümkün ve diğer yandan gereklidir. Tarih anlatılarında genellikle devlet ricalinin duygu ve düşüncelerine yer verilmiş, erlerin düşünceleri geri planda kalmıştır. Bilhassa Türk askerî kültürü sözlü gelenek üzerinden ilerlediği için er veya düşük rütbeli askerler arasında yazıya geçirilen duygu ve düşünceler çok azdır. Bu açıdan bugüne ulaşan harp türküleri tarihteki erin durumunu anlamak adına çok önemlidir ve belge niteliği taşımaktadır. Çalışmaya konu olan şiirler, sıradan askerin silahlarla ilgili görüşlerini anlamaya yardımcı olmaktadır.

Silahlar tedavüle girdiği veya tedavülden kalktığı tarihler tespit edilebildiği takdirde âşığın hayatına dair ipuçları sunabilmektedir. Yahut aidiyeti ihtilaflı şiirlerin bir şaire ait olup olamayacağını gösterebilmektedir.

Silahlar yenilendikçe yeni şiirlerde kendilerine yer bulmuşlar, bir diğer taraftan sözlü kültür ortamında var olan şiirlerde eski silahın yerini alıp çeşitleme oluşturmuş fakat aynı fonksiyona bağlı olarak yeni teknolojiyi yaşatmışlardır.

Silahlardaki değişim sadece epik şiirleri etkilemekle kalmayıp lirik şiirlerin yerleşik benzetme kalıplarını da yer yer kırmıştır. Osmanlı şiirinde sevgilinin benzetme unsurları olarak yer alan ok, baharat ve selvi, yerini ateşli silahlar tabanca, barut ve balyemez topuna bırakabilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren hızlanan kapitalist rekabet ortamının en büyük ayaklarından birini ateşli silah ticareti oluşturmuş ve marka algısı harp türkülerine tesir etmiştir. Martini - Peabody ve Mauser gibi iki silah tüccarının isimleri gayet doğal şekilde yerel bir çeşme, dağ, nehir adı gibi türkülerde anılmış ve tüfek denildiğinde akla jenerik marka olarak gelmişlerdir.

Çalışmayı hazırlarken okunan halk şiirlerinde askerî gelişimin sadece ateşli silahlarla sınırlı olmadığı gözlemlenmiştir ancak konu daraltması gerekliliği sebebiyle burada diğer

gelişmelere temas edilememiştir. Bu tarz askerî gelişmelerin tespiti ve yorumlanması araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

Kaynakça

Agoston, G. (2006). *Barut, Top ve Tüfek*, (Çev. T. Akad). İstanbul: Kitap Yayınları.

Agoston, G. (2017). *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları*, (Çev. K. Şakul). İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Aksoy, Ö. A. (1989). *Deyimler Sözlüğü,* (5. baskı), İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Aydüz, S. (2011). "Osmanlı Silahları, Silah Üretim Merkezleri ve Literatürü Tarihi", *Tarih Okulu Dergisi*, 10, ss. 1-37.

Bülbül Oğuz, B. (2016). "Jenerik Markalar ve Marka Sözcükler: Yapısalcı Dilbilim Yöntemi ile Bir İnceleme", *Dil Araştırmaları,* 19, ss. 101-110.

Çoruhlu, T. (1993). *Osmanlı Tüfek, Tabanca ve Techizatları*, Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Strateji Etüd Başkanlığı Yayınları.

Çoruk, D. (2007). "XIX. Yüzyıl Sosyal Ve Siyasi Olaylarının Âşık Edebiyatına Yansımaları", (Yüksek Lisans Tezi). *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Deveci, Ü. (2007). *Deniz Üstü Köpürür-Muğla Türküleri ve Hikâyeleri (Tasnif ve İnceleme),* Muğla: Muğla İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.

Ekici, M. (2011). *Kuramlar ve Yöntemler*. *Türk Halk Edebiyatı,* (Ed. M. Ö. Oğuz). (8. baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.

Elçin, Ş. (1988). *Akdeniz'de ve Cezayir'de Türk Halk Şairleri,* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Eralp, T. N. (1993). *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silah Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silahlar*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Görkem, İ. (2006). *Dadaloğlu*, (4. baskı), İstanbul: E Yayıncılık.

Gürkan, E. S. (2019). *Sultanın Korsanları,* (3. baskı), İstanbul: Kronik Yayınları.

Güven, M. (2005). "Türkiye Sahasındaki Hikâyeli Türküler Üzerine Bir Araştırma", (Doktora Tezi), *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Erzurum.

Irmak, Y. (2013). Folklorun Beş İşlevine Göre Âşık Mahzuni Şerif'in Şiirleri, (Doktora Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.

İnalcık, H. (2014). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar 2*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Karasoy, Y., Yavuz, O. (2010). *Âşık Ömer Divanı*, Konya: İnci Ofset.

Kırzıoğlu, M. F. (1958). *Edebiyatımızda Kars 2*, İstanbul: Işıl Matbaası.

Köprülü, M. F. (2004). *Saz Şairleri*, *1-5*, (3. baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.

Mete, A. S. (2012). "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Cumhuriyetine Türk Ordusunda Mavzer Tüfekleri", (Yüksek Lisans Tezi), *Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü*, İstanbul.

Mete, A. S. (2019). Ateşli Silah Teknolojisindeki Gelişmelerin Osmanlı Kara Ordusu'na Etkileri (1826-1914), (Doktora Tezi), *Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

Ortaylı, İ. (1981). *İkinci Abdülhamit Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu,* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1983a). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, *1,* (3. baskı), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1983b). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 2,* (3. baskı), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Pakalın, M. Z. (1983c). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3,* (3. baskı), İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Redhouse, J. W. (1890). *Turkish and English Lexicon,* İstanbul.

Sander, O, Fişek, K. (1977). *ABD Dışişleri Belgeleriyle Türk-ABD Silah Ticaretinin İlk Yüzyılı 1829-1929*, İstanbul: Çağdaş Yayınları.

Thompson, Stith. *Motif-index of Folk-Literature*. [https://www.ruthenia.ru/folklore/thompson/ (Erişim Tarihi: 22.11.2022)].

Ulucutsoy, H. (2019). "Türk Savaş Edebiyatı ve Propaganda", (Doktora Tezi), *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul.

Uyar, M, ERİCKSON, E. J. (2014). *Osmanlı Askeri Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları, 2,* (3. baskı), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünver, M. (2013). "Teknolojik Gelişmeler Işığında Osmanlı - Amerikan Silah Ticaretinin İlk Dönemi". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 54, ss. 195-220.

Yücel, Ü. (1998). *Türk Okçuluğu,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

ANADOLU'DA ASKER UĞURLAMA - KARŞILAMA FOLKLORU

Mustafa KILIÇ*

Askerlik ve Önemi

İnsan yaşamının başlıca üç önemli "geçiş dönemi" vardır. Bunlar: doğum, evlenme ve ölümdür. Bu üç önemli geçiş dönemine erkekler açısından sünnet ve askerlik dönemleri de dâhil edilebilir. İnsanın birey oluşundaki herhangi bir değişiklik veya sosyal statüyle ilgili değişimler birer geçiş dönemi olarak kabul edildiğinden, özel törenlerle geçiş ritüelleri uygulanır (Galina, 2009: 185-195).

Askerlik, tarih boyunca Türkler için önemli bir görev olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı askerlik dönemine gelmiş gençlere kıymetle ve hassasiyetle yaklaşılmaya özen gösterilir. Askerlik vazifesi öncesinde, sırası ve sonrasında birtakım inanç, âdet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel özlü işlemler ortaya çıkar. Bunlar gencin askerlik vazifesini kazasız, belasız, sağlıklı bir şekilde bitirip evine dönmesi için yapılan uygulamalardır. Bu dönemde adaklar adanır, asker kişi ve ailesi tarafından bazı uygulamalar yapılır.

Orduda görev yapan erden mareşale kadar herkes asker olarak nitelendirilmektedir. Askerin sözlüklerde; askerlik vazifesi, er, topluluk düzenine saygısı olan, disiplinli, yurdun korunması yolunda iyi dövüşmesini bilen, devlet ve memleketin muhafazası için maaşla veya kira ile toplanarak hazır bulundurulan silahlı topluluk manaları bulunmaktadır.

Asker kelimesinin köken bakımından Arapça olduğu ve "ESKR" kökünden geldiği belirtilen askerî kaynaklarda, bu kelimenin her harfine farklı bir anlam yüklendiği görülmektedir.

Sözcüğün ilk harfi olan /e/ "ulviyet-i ruhiye" anlamı taşır. Bu her şeyden önce askerin yüksek bir ruh yapısına sahip olduğunu ifade eder. Bu ruh, yüksek duygu ve düşüncelerle doyurulmuş bir karakteri gösterir. Bu ruhî yapıyı ona kazandıran kaynak, kendini aynı gayeye adamış, kalpleri heyecanla çarpan kişilerin toplandığı asker ocağıdır. Bu ocakta bütün ruhlar temizlenir, geliştirilir ve yükseltilir. Şan, şeref, haysiyet, namus, vatan, millet ve hürriyet gibi yüksek duygularla birleştirilir. Bu yolda hayatı ve ölümü bile hiçe sayan bu ruh yüksekliği bütün insancıl iyi niteliklerin koruyucusu olarak örnek insanı oluşturur.

/s/ harfinin ifade ettiği anlam ise "selamet-i fikrîye"dir. Bu, doğru ve salim bir fikre sahip olmak demektir. Asker sağlam muhakemesi ile daima doğru fikri arar ve araştırır. Bir asker için doğruluk ve mertlik esastır. Her türlü olumsuz fikri kendi fikrî sağlamlığı ile çürütür.

/k/ harfi ise "keramet-i tabiye"dir. Taktik buluculuk ve seziş anlamına gelir. İlmî esaslara dayanan, serbest ve bulucu bir faaliyet olan askerlik sanatı en çok ifadesini tabiye (taktik ve strateji) kaidelerini en iyi şekilde bilmek ve uygulamakla kendini gösterir. Asker her türlü hâl ve şart içerisinde kendisini gerekli olan duruma, taktikteki mahareti, buluculuğu, sezişiyle en iyi biçimde uydurmasını bilir.

/r/ harfi ise "riyazat-ı bedeniye" yani vücut dayanıklılığı demektir. Asker, ruhî gelişmesi ile birlikte vücutça gelişmeye de sahip olmak zorundadır. Askerin vücut yapısı, her türlü tabiat şartlarına, yokluk ve zorluklara alışmış olmalıdır. Harp denilen bu toplumsal mücadelenin değişmeyen tek önemli ve hâkim aracı, her yönü ile yetişmiş olan asker adını verdiğimiz insandır.

Türkler tarih sahnesine çıktığından beri devlet kurma ve yönetmedeki kabiliyetleri ve kurdukları devletlerin sayısı, askerî özelliklerinin ne denli gelişmiş olduğunu göstermektedir.

* Öğ. Tğm., Millî Savunma Üniversitesi Kara Harp Okulu, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mkilic@kho.msu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5123-733X.

Türk devletlerinde ordunun yeri her çağda önemini korumuştur. Güçlü bir ordu güçlü bir milletle mümkündür. Ordu-millet anlayışına sahip olan Türkler, bu durumu mukaddesat derecesinde benimsediği için âdet, gelenek, tören, inanç ve uygulamalar ortaya koymuşlardır.

Askerlik vazifesi; öncesi, vazife anı ve sonrasında olmak üzere birçok folklorik unsuru etrafında toplamıştır. Bu unsurlar askerlik folklorunun bir geçiş dönemi olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır.

Askerlik Türk halkı için çok büyük bir öneme sahiptir. Delikanlılar askerlik çağına geldikleri vakit onları askere uğurlamak, askerlik dönüşü karşılamak Türk halkı arasında bir gelenek hâline gelmiştir. Bu süreç delikanlının askere gideceği tarihin belli olmasından, askere yolcu edilmeden, şiirlere, türkülere konu olmasından, ardından ağıt yakılmasından, gönderdiği mektuplara, askerden dönüşte karşılanmasına kadar geleneği olan bir geçiş dönemine dönüşmüştür (Artun, 2017: 306).

Askerlik, bir milleti diğer milletlerden ayıran en belirgin kültür özelliklerindendir. Askerlik etrafında meydana gelen folklor, o milletin tarihine ayna tutmaktadır.

Anadolu'da Asker Folkloru

Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmış asker folkloru bölgeler arası mukayese yapılarak ele alınacak ve yaşam biçiminin asker folkloruna etkisi incelenecektir. Çalışmamız, Ege Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi olmak üzere 3 bölge ile sınırlandırılmıştır. Öncelikle bu bölgeleri birbirinden ayıran kendine özgü folklore değineceğiz.

Uğurlama - Karşılama

Askerlik yaşına gelmiş gençlerin asker uğurlama ile ilgili uygulamaları askerlik tebligatı gelince başlar. Eskiden gençler şehir merkezlerinde askerlik şubelerine giderek köy ve kasabalarda ise muhtarlıktan askere ne zaman gideceklerini öğrenirlerdi. Günümüzde çoğu şey gibi askerlik tebligatı da internet üzerinden öğrenilmektedir.

Askere gideceği tarihi öğren gençler bunu çevresi ile paylaşıp eğer çalışıyorsa sevk tarihinden on, on beş gün öncesinde çalışmayı bırakır. Artık kalan bütün zamanını askere gitmeden önce birtakım hazırlıklara harcar.

Ege Bölgesi Asker Folkloru

Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesinde askere gidecek gençler kendi aralarında da eğlence tertip ederler. Bu eğlencede arkadaşları tarafından askere gidecek gençlere şakalar yapılır. Askere gidecek genç, Çavuş Çeşmesi'nin hatılına (suyun biriktiği yer) arkadaşları tarafından zorla sokulur ve ıslatılır. Sonra üstüne baştan aşağı un serpilir ve üstünde yumurta kırılır (Binici, 2019: 66).

Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesinde asker düğünlerinde askerlere para takılır. Ayrıca gençler ilçedeki dükkânları, marketleri ve esnafları dolaşarak bahşiş toplarlar. Bunu askere gitmeye on gün kala yaparlar. Bu bahşişi toplandıkları yerin çay, kömür ve diğer ihtiyaçları için kullanırlar. Artan parayı da harçlık yaparlar (Yiyin, 2009: 85).

Bütün uygulamalar asker ve asker ailesi üzerinde olmaz. Yine Afyonkarahisar'ın Sultandağı ilçesinde askere gidecek gençler komşularından eski ve kolayca sökülebilen bahçe kapısı olan evlerin kapılarını söküp birbiri ile yer değiştirirler (Binici, 2019: 66).

Halk arasında askerlik görevini yapmakta olan gencin her muradının gerçekleşeceğine inanılır (Topal, 2020: 165). Bu inançtan yola çıkarak Türklerin askerlik vazifesinin ne kadar kutsal olduğunu ve bu vazifeden dolayı askerlik yapan gencin her istediğinin kabul olacağına inanıldığını görmekteyiz.

Afyonkarahisar'ın Karapınar kasabasında asker uğurlama töreni mezarlıkta yapılmaktadır. Bunun manası ise askere giden gence "Vatan savunmasına gidiyorsun ancak şehit olursan kefeninle bu mezara gelirsin yoksa hiçbir şekilde askerlikten kaçmayacaksın. Eğer kaçarsan da geri evine dönmeyeceksin." anlamını vermek içindir (Topal, 2020: 166).

Afyonkarahisar'da bir ailede yetişen bütün erkek çocuklar sağ salim askere gidip gelmişse komşular gelir, uğur olsun diye asker annesi onlara hediyeler verir (Topal, 2020: 167).

Anadolu coğrafyasında birçok yerde karşımıza çıkan fakat farklı yiyeceklerle yapılan uygulama Afyonkarahisar'da da karşımıza çıkmaktadır. Bu uygulama şu şekildedir:

Askere gidecek olan genç gitmeden önce evde hamur açılır. Şepit denilen yufka yapılır. O şepit tereyağı ve peynir ile dürüm yapılır, askere bir lokma yedirilir. Dürümün geri kalan kısmı saklanır. Böylece nasibini evde bırakmış olur ve sağ salim geleceğine inanılır. Bazı köylerde ise bu yağlı ekmek askerin gömleğinin içine konur ve o gelene kadar dolabının içinde bekletilir (Topal, 2020: 167).

Afyonkarahisar'ın Üç Kuyu köyünde askere gidecek olan gençlerin bellerine kırmızı kuşak bağlanır. Bunun sebebi gelin olan biri nasıl gittiği yerde hizmet ediyorsa asker de vatana gelin olmakta ve ona hizmet etmesi gerekmektedir (Topal, 2020: 167).

Afyonkarahisar'ın Boldavin ilçesinde asker evin kapısından çıkarken aynanın üzerinden su dökülür. Çeşmeler bir müddet açık bırakılır. Kendisine evden çıktıktan sonra bir daha eve bakmaması söylenir. Asker evden çıktıktan sonra arkasından askerliğinin su gibi saf, temiz ve akıp gitmesi amacıyla bol bol su dökülür. Gencin boynuna koruyucu olması niyetiyle muska takılır. Ev bir gün hiç süpürülmez, süpürülürse askere giden gencin de süpürülenlerle gideceğine inanılır. Genç, askerden dönünce daha önce ısırdığı ekmek gencin eline verilir; o da ekmeği öper ve alnına sürer. Ev halkı tarafından bu ekmek yemek yapılarak yenilir (Güldemir, 2008: 61).

Afyon Emirdağ'da askere gidecek genci eve davet edip tavuk, horoz, kuzu kesilmesi bir adet hâline gelmiştir. Tavukların butları özellikle asker adayı gençlere ikram edilir. Bu davetler esnasında arkadaşlarının ayakkabılarına yoğurt, ceplerine kemik doldurma gibi şakalar yapılır (Yiyin, 2009: 83)

Aydın Yılmazköy Tahtacılarında askere gidecek genç için ailesi "yol kurbanı" adını verdikleri bir kurban keser. Askere gidecek kişiye kurban kesmek şarttır. Bir ailenin durumu iyi olmasa bile bu şartı yerine getirmek zorundadır. Kurban edilecek hayvan koç olması gerekir. Köyde asla dişi hayvan kurban edilmez. Kesilen koçtan başka mutlaka bir tane de horoz kesilir. Çünkü köyde "Horoz kesmek şarttır, kesilen horozun birincisi Hak içindir. Kişinin maddi durumu yeterliyse iki ya da üç tane de kesilebilir. İki tane horoz kesilirse biri Hak için, diğeri ölenlerinin ruhu için adanır. Kesilen koç parçalanır. Kurbanın yedi bölgesinden alınan parçalar ayrı bir kazanda kaynatılır. Haşlama ve kavurma yapılır. Horoz ise parçalanmadan bütün olarak pişirilir (Duman, 2019: 102-103).

Aydın Yılmazköy Tahtacıları "emir bağlama" adını verdikleri uygulamada askere gidecek genç annesi ile birlikte köydeki yatırları gezer. Her yatırda dua eder ve yatıra yeşil bir tülbent bağlar. Anne oğul gittiği her yatırda adakta bulunur. Bu adak herhangi bir şey olabilir. Bir yatıra koyun, birine mendil, birine yazma, birine horoz, birine karpuz olabilir. Örneğin karpuz adamış ise askerden geldiğinde karpuzu evinde keser. Bahçede oturur, yoldan gelene geçene ikram eder. Horoz adamışsa horozu kesip pişirir. Çocukları toplayıp yedirebilir ya da tabaklara pilav ve horoz eti koyup evlere dağıtılır. Yatırlara ne adakta bulunulmuşsa anne ve oğul gerçekleştirmek zorundadır (Duman, 2019: 103).

Askere gidecek genç ister "emir bağlamaktan" geldiği gün isterse de askere gideceği gün evde yüksekçe bir yere mendil bağlar. Mendili isterse bahçede yüksekçe bir direğe de bağlayabilir. Mendili bağlamadan önce besmele çeker, sonra "ya Allah ya Muhammed ya Ali" üçlemesini söyleyerek üç düğüm atar. Bu mendili bağlarken "Allah'ım sana sığınıyorum. Asker ocağından sağ selamet gelirsem sana bir koyun / koç adağım olsun." der. Mendil, askerden dönene kadar gencin bağladığı yerde kalır. Mendili çözebilecek tek kişi bağlayan gençtir. Mendil bağlama; ant içmedir. Askerden döndüğünde önce kurban kesilir. Sonra mendil çözülür. Kurban kesilmeden mendil çözülmez. Askerden gelen genç mendilin başına geçer, "Allah'ım sana şükürler olsun, sağ selamet evime, ocağıma, anama, babama, kardeşime, eşime kavuştum." der. "Ya Allah ya Muhammed ya Ali" üçlemesini söyledikten sonra mendili çözer (Duman, 2019: 105).

Anadolu'da genelde askerliğini aynı dönemde yapmış olanlar birbirlerine "tertip" diye hitap etmektedir. Ancak Aydın şehri "Efeler Diyarı" olarak anıldığı için aynı dönem askerliğini yapan gençler birbirine "Efe" diye hitap etmektedir (Duman, 2019: 107).

Denizli'nin Güney ilçesinde askere gidecek gencin arkasından su dökülür, ayna tutulur. Su, işlerinin su gibi yolunda gitmesi, ayna ise işlerinin ışıklı olması içindir (Kutludağ, 1997: 250).

İzmir'in köy yerlerinde askere gidecek genç ve arkadaşları kapı kapı dolaşarak tüm köylüden tavuk toplar, ertesi gün büyük kazanlarda pişirilen tavuklar hep birlikte yenilir (Çınar, 2019: 57).

Kütahya'nın Altıntaş ilçesinde asker adayı gençler yakınlarının, akrabalarının evlerinin kapılarına, duvarlarına gidecekleri yeri, dağıtım tertip numaralarını boyalarla yazarak bir bakıma kendilerini hatırlatırlar. Örneğin, "Gideceğim vatan için, döneceğim sizler için /Foça Komando 88/3 /Aramayın gözler, o şimdi asker /88/3 tertip." gibi yazılara köylerde her tertip döneminin bilgilerine rastlamak mümkündür (Dinç, 2014: 30).

Kütahya'nın Allıören köyünde askere gidecek olan gence kına yakılır. Yörede kınanın kokusunun "cennet kokusu" olduğuna inanılır. Gence kına yakılmasının sebebi de budur. Askerlikte şehitlik söz konusu olabileceği için askere giden gence "cennet kokusu" verilir (Şahin, 2008: 72).

Kütahya'nın Aydoğdu köyünde askere gidecek olan genç Seyyid Ali Türbesi'ni ziyaret eder. Yanında taşıması için türbe yeşili bir bez alır. Türbede askerden sağ salim dönebilmesi için dua eder. Kimi aileler çocukları doğuya gittikleri zaman bu türbeye adak adar. Oğlu geldiğinde de kurbanını keser. Genç, askere giderken eve kirli atletlerinden birini bırakır. Dönene kadar evde bıraktığı atleti yıkanmaz. Genç, kötülüklerden, belalardan koruduğuna inanılan ism-î Azam duasını, yanında taşımak için alır (Domaç, 2013: 117).

Kütahya'nın Şeyhler beldesinde askerliğini zamanı geldiği hâlde yapmayan gençlere "düztaban" denmektedir (Çanlı, 2007: 130).

Askere gidecek gençler, Haksız Hasan Dede veya Hüseyin Dede türbelerinde bulunan ardıçtan, tüfelerinden -yörede küfer ve güfer olarak da söylenmektedir.- bir parça alıp cüzdanlarına koyarlar. Bunlar istenirse muska gibi yapılır. Bunları yapan gençlerin askerlik boyunca her türlü zarardan korunacağına inanılır. Gençlerin giderken türbeden aldığı ardıç, tüfe ve taş, askerden döndükten sonra dua ile yerine koyulur. Bazen de bunlar genç tarafından suya bırakılır (Çanlı, 2007: 132).

Kütahya'nın Simav / Kuşu beldesinde on dört gün süren asker eğlencelerine mazereti olmayan herkesin katılması bir zorunluluktur ve bu bir gelenek hâline gelmiştir. Beldede

hastalar ve belde dışında olanlar hariç herkes, on dört gün süren eğlencelere katılarak maddi imkânları ölçüsünde asker adaylarına para veya eşya yardımında bulunurlar (Yiyin, 2009: 86).

Manisa'nın Demirci ilçesi Ayvaalanı köyünde askere gidecek gencin evine al bayrak asılır, evinin önüne çalgılar kurulur, yemekler verilir ve eğlence başlar. Eğlenceden önce askere gidecek gencin sırtına al takılır. Eğlence başlayınca köydeki bütün gençler oynar, gönüllerince eğlenirler. Davetlilere çerez dağıtılır. Daha sonra bu eğlencede "köy seyirlik oyunları" yapılır. Bazen gençler kadın kılığına girerler, bazen de değişik oyunlar oynanır. Eğlencenin ilerleyen saatlerinde askere kına yakılır. Askerin kınası silah tutacak olduğu sağ başparmağı ve işaret parmağına yakılır (Çakırçoban, 2021: 63).

Manisa'nın Selendi ilçesinde asker olan gencin evine gençler tarafından büyük Türk bayrağı asılır. Oranın asker evi olduğu belli olur. Genç, askere gittiği gün bayrak asıldığı yerden indirilir. Askere gidecek genç için eğlence gecesi düzenlenir. Bu eğlenceye akrabalar, komşular, tanıdıklar katılır. Gecenin sonlarına doğru asker oğlan ortaya oturtulur. Tepside kınası gelir ve akraba kadınlar tarafından kınası yakılır. Sonra genç tıpkı düğünlerdeki takı merasimleri gibi ortada ayakta durur. Asker eğlencesine katılan bütün kadınlar tarafından boynuna yazma atılır. Bunun yanında herkes ne kadar verirse yakasına uğur parası takılır (Acar, 2018: 60-61).

Muğla'nın Menteşe beldesinde askere gidecek gençler yöredeki Emir Dede isimli türbeden yedi tane taş alıp annelerinin sandığına koyar. Askerden gelinceye kadar bu taşlara kesinlikle dokunulmaz. Genç, askerden sağ salim döndüğünde taşlar yerine bırakılır veya ayak değmeyen bir yere atılır (Özkan, 2009: 53).

Başka bir uygulamada da askere gidecek olan genç, pijamasının lastiğini çıkarıp evin herhangi bir yerindeki ağaç direğine bağlar. Kişi, askerden gelinceye kadar bu lastik çözülmez. Döndüğünde bizzat kendisi açar. Genç, askerde şehit olursa lastik ağaçta bırakılır, açılmaz. Bu uygulama bize, kutlu "Ötüken Ormanı" terk edilirse başlarına kötü şeyler geleceğinden bahsedilen Türkleri hatırlatmaktadır. Yöredeki genç de vatanı değil ama Türklerde kutsal olan aileyi terk etmektedir. Geçici bir süreliğine olan bu terk edişi hem ailesini hem de kendisini korumak için ağaç iyesine yokluğunu fark ettirmemek adına yapılan bir uygulama olarak görebiliriz (Özkan, 2009: 57).

Fethiye / Karaçulha beldesinde asker eğlencesinde, askere gidecek gençlere maddi destek sağlamak için bir koç, açık artırma usulüyle satışa çıkarılır. Koçun satılmasından elde edilen gelir, masrafların karşılanması için kullanılır. Bu açık artırmada toplanan para asker adayları için kullanılacağından insanların, eli ve gönlü daha bol olur (Yiyin, 2009: 85-86).

Muğla'nın Milas ilçesinin dağ köylerinde askere gidecek genç gideceği günün sabah namazını kıldıktan sonra mezarlığa vefat etmiş yakınlarını ziyarete gider. Onlara dua ettikten sonra mezarlarının üzerinden biraz toprak alarak mendiline sarar. Bu mendile sardığı toprağı asker ocağına götürmek için hazırladığı çantasının içine koyar. Bunun yapılma sebebi toprağın onu çekmesi, toprağına bağlı olması ve toprağından ayrılmamasıdır. Toprağı aldıktan sonra asker, evine döner. Bu arada muhtarlıktan anons yapılır. Bu anons, "Köyümüzden falanca kişinin oğlu askere gidecek, uğurlayacağız." şeklindedir. Bu sırada da askere gidecek gencin evinde yemekler hazırlanır ve gelen herkese ikram edilir (Kınacı, 2009: 64-65).

Aynı yörelerin başka asker uğurlama âdetlerinden biri de askere gidecek olan kişinin giydiği terli atletinin çıkartılarak evinin bir köşesine çiçek dürgüsüyle bağlanmasıdır. Bağlı duran bu atlete askerlik süresi boyunca askerin ailesi tarafından özel günlerde çiçek koyulur. Tezkeresini alıp evine dönen asker geldiğinde bu atletin bağını çözer ve onu asılı olduğu yerden indirir. Bundaki maksat da asker gencin terinin evi, toprağı çekmesi ve askere giden gencin asker ocağında kalmamasını sağlamaktır (Kınacı, 2009: 65).

Genç yola çıkmadan önce son defa baba ocağında yıkanır. Giyindikten sonra babası oğlunun belini sıvar ve dua okuyarak beline para kemerini bağlar. Bu kemer, kaputtan ve su geçirmemesi maksadıyla bal mumundan yapılmaktadır. Üç gözden oluşur. Asker babası bu gözlere para koyar. Kemeri genç, acemi birliğinde hiç çıkarmayıp usta birliğine kadar belinde taşır. Askerliği biten genç, tezkeresiyle beraber bu kemeri de çantasında geri getirmektedir. Baba tarafından kemer de takıldıktan sonra asker besmele ile evinin kapısından çıkarılır, köy meydanına inilir. Eğer köyden birden fazla asker gidecekse bütün askere gidecek gençler köy meydanında toplanır. Orada topluca gençler için dua edilir. Dua bitince de askere gidecek gençlerin eline çiçek verilerek köy meydanında tek başına fotoğrafları çekilir. Daha sonra portakal dalları, çiçekler ve bayraklarla süslenmiş "önce vatan" yazılı arabalara bindirilip davul zurna eşliğinde otogara gidilerek uğurlanır (Kınacı, 2009: 65).

Uşak'ın İlyaslı kasabasında askere gidenlere "yâren" denmektedir (Çelik, 2008: 431).

Başka bir uygulamada da eşi askerde olan kadınlar yörede "yeni gelin kıyafeti" olarak adlandırılan kıyafeti giymezler (Çelik, 2008: 435).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi Asker Folkloru

Adıyaman'da oğlunu askere gönderecek aile, bir somun ekmeği alıp gence bu ekmeği ısırtır. Genç, askerden gelene kadar bu somun evde muhafaza edilir. Yapılan bu uygulama "Benim oğlum yaşıyor, daha kısmeti var geri dönüp, ekmeğine kaldığı yerden devam edecek." manasını taşımaktadır. Genç, askerden sağ salim döndükten sonra bu ekmek ıslatılıp kuşlar tarafından yensin diye yüksek bir yere koyulur (Kılıç, 2019: 87).

Adıyaman'da askere gidecek olan genç, evden çıkarken elbiselerinden biri giydirilip tekrar çıkartılır. Bu elbiseye bir ekmek sarılır evin gizli bir yerine saklanır. Bu ekmek genelde pişirilen yufka veya tandır ekmeği olur. Elbiseler temiz ve işlemeli bir bohça içine sarılır. Gencin annesi asker konvoyunun peşi sıra bir kova su döker. Suyun bereket getireceğine ve eve dönüşünü kolaylaştıracağına inanılır (Yiyin, 2009: 106).

Askere gidecek olan gence davet edildiği aile maddi durumuna göre keçi, koyun veya horoz kesmektedir. Kesilen bu kurbanla güzelce yemek hazırlanır. Yemek yendikten sonra gencin cebine askerde harçlık yapması için para koyulur. Adıyaman Ağuiçen Alevilerinde, askere gidecek gence ilk olarak "Vatanına, milletine, bayrağına ihanet etme." öğüdü verilir. Adıyaman'da asker olan gencin askere gideceği güne kadar boş günü olmaz ,her gün bir yere yemeğe davet edilir (Kılıç, 2019: 86-87).

Askere giden genç konvoylarla otogara uğurlanmak için götürülür. Askerliği yapacağı yer yakınsa genci ailesinden birileri şahsi arabalarıyla da birliğine teslim edebilir. Otogara götürülürken Adıyaman merkezde gezilir. Bu esnada konvoyda herkes araçlarının kornasını çalar. Vedalaşma sırasında herkes askere gidecek gencin cebine harçlık koyar.

Başka bir uygulamada askere gidecek gençler, aileleri, akrabaları, komşuları ve arkadaşları tarafından davul zurna eşliğinde halaylar çekilerek uğurlanırlar (Kılıç, 2019: 87).

Askere gidecek gencin kişisel eşyalarından biri genelde yüzük olur. Bu yüzük, ağabeyi varsa o, yoksa babası tarafından ya cepte taşınır ya da bir sandığın içinde askerden gelene kadar saklanır. Askere giden gence ait sevdiği bir kıyafetten bir parça kesilir. Kesilen bu parça anne veya baba tarafından ceketinin iç cebine rahatlıkla ulaşılabilecek şekilde dikilir. Gence, her özlem duyulduğunda bu parça çıkarılıp koklanarak hasret giderilmektedir (Kılıç, 2019: 87-88)

Diyarbakır'da askere uğurlarken eş dost akraba hep birlikte gidilir ve asker davullu zurnalı yolcu edilir. Aileden biri de askerle birlikte gidip onu birliğine teslim oluncaya kadar yalnız bırakmaz. Askerin dönüşü dualarla beklenir, karşılaması davullu zurnalı olur. Asker halaylar çekilerek karşılanır (Garan, 2011: 95).

Diyarbakır'ın Ergani ilçesinde askere giden genç için hocaya muska yazdırılır. Genç, bu muskayı askerlik boyunca boynuna asar ya da cüzdanında saklar (Akca, 2009: 54).

Diyarbakır Ergani'de askere gidecek genç için hocaya *"Lâ ilahe illallah Muhammeden Resullullâh"* yazdırılır. *"Lâ ilahe illallah"* kısmı gence verilir. Kalan kısım ise evde saklanır. Genç askerden döndükten sonra parçalar birleştirilip eve asılır (Akca, 2009: 54).

Diyarbakır Ergani'de yapılan başka uygulamada da gence bir simit ısıttırılır ve gencin atletine sarılıp saklanır. Buna benzer başka bir uygulama ise askere gidecek gence somun ekmek ısırtılıp, dolaba konulmasıdır. Askere gidecek genç tarafından ısırılan bu ekmeğin, zikir yaptığına ve gence dua edip onu koruduğuna inanılır (Akca, 2009: 54).

Askere gidecek genci akrabaları ve yakın arkadaşları belirli bir sıra ile evlerinde yemeğe davet ederler. Davetlerde yemekler yenilip sohbet edilir. Gaziantep'te bu davet sırasına "sinsik sırası" derler. Sinsik sırasını askere gidecek gencin yakın arkadaşlarından askerliğini yapmış, bu işte tecrübeli, geleneği bilen biri ayarlar. Bu kişiye sağdıç denir. Tıpkı düğün adetlerinde olduğu gibi Gaziantep'te askere uğurlama geleneğinde de işleri yürüten bir sağdıç vardır. Askerin yapılması gereken bütün işlerini sağdıç yapar, elinden geldikçe askere gidecek gencin yanında olmaya çalışır. Uygulamaların belirli bir düzen içerisinde planlanmasını o yapar (Fidan, 2008: 58).

Gaziantep'te de askere gidecek gencin ve arkadaşlarının bir araya toplandığı bir gece düzenlenir. Bu gece de maddi durumu iyi olanlar kebap çeşitleri, yuvarlama, karışık dolma, yaprak sarması, çağla aşı, kabaklama, börk aşı, doğrama, kaburga dolması, alinazik, yoğurtlu patates, meyhane pilavı, pişi böreği, baklava, burmalı kadayıf gibi yöresel yemek ve tatlıları hazırlar. Maddi durumu iyi olmayanlar ise en azından fırında lahmacun yaptırıp ayranla birlikte gelenlere ikram ederler. Yemekler yenildikten sonra gençler kendi aralarında eğlenirler. Bu etkinlikler evde yapılabileceği gibi başka mekânlarda da yapılabilir. Gaziantep'te de bu tip gecelerde sin-sin, soğan kapma, uzuneşek gibi seyirlik oyunlar oynanır (Fidan, 2008: 62-63).

Askere giden gence çoğu yörede ziyaret edenler tarafından para verilirken Gaziantep'in Islahiye ilçesinde altın verilmektedir (Fidan, 2008: 68).

Mardin'de askere gitmeden birkaç gün öncesinden asker düğünü tertip edilir. Düğünde yöreye ait oyunlar oynanır, türküler, şarkılar söylenir. Askere gidecek olan gencin evinde son gece duygusal anlar yaşanır. Sohbetler, muhabbetler gecenin geç saatlerine kadar sürdürülür. Askerliğini yapmış olan kişiler tarafından askerlik anıları, komik olaylar anlatılır. Bu arada asker adayının ellerine kına sürülür. Askere gidecek kişinin ellerinin kınalı bir şekilde gitmesi istenir (Demir, 2019: 64).

Karadeniz Bölgesi Asker Folkloru

Amasya'nın Göynücek ilçesinde askere gidecek genç askere gitmeden önce türbe (Şıh Ahmet Evliyası) ziyareti yapıp oradan ufak bir taş parçası ya da toprak alır. Askerlik süresince bu taş veya toprak parçasının askeri koruyacağına inanılmaktadır. Askere giden genç sağ salim döndükten sonra taş türbeye geri bırakılır ve adak kesilir (Taştan, 2019: 99).

Amasya'da genellikle asker uğurlama öncesi tertip edilen asker eğlencesi gecelerinde taklit unsurunun ve oyun yöneticisine itaat etmenin ön plana çıktığı oyunlardan biri de olan *"Kelle Oyunu"* oynanır. Oyun şöyle oynanır:

> "Geniş bir halka yapılır, davul-zurna eşliğinde önce halay çekilir. Burada belirli bir oyun oynanmaz. Davulcunun çaldığı parçaya uygun herhangi bir halay olabilir. Halay başına düğünlerde yiğitbaşı, diğer etkinliklerde sevilen ve eğlenceyi yönetme yeteneğine sahip herhangi birisi getirilir. O, ne yaparsa halaydaki kelleler aynı şeyi yapmaya mecburdur. Halay başını çeken oyuncu komik hareketler yapar, kellelerin onu taklit etmesi izleyenleri güldürür. Sırası ile ayakkabılardan birisi ve çorap çıkartılır, şınav çekilir, yerde yuvarlanılır,

izleyicilerin elleri öpülür, omuza çocuk ya da herhangi bir izleyici alınır, gömlek veya ceket çıkarttırılır, sandalye kapılarak oturulur, başa su dökülür, ördek yürüyüşü yapılır. Her oyunda sergilenen bazı kalıp hareketlerin yanı sıra yiğitbaşının hayal gücüne göre oyun doğaçlama olarak her icrada farklı biçimlenir. Taklit edilmesi gereken hareketi yapamayanlar yiğitbaşı tarafından elindeki kemerle <tura> vurulmak suretiyle cezalandırılır. Oyunun sonunda kelleler de yiğitbaşını cezalandırır ve bu cezalandırma çoğunlukla ıslatma biçimindedir. Oyun daha çok askere gidecek gençleri emir komuta sistemine alıştırma işlevine sahiptir." (Deveci, 2021: 773).

Askere gidecek gence hemen hemen her yörede kına yakılır. Çorum'un Gökdere Köyü'nde askere gidecek gence kına yakılmaz (Duman, 2020: 17).

Düzce'de zar içinde doğan çocuğa duvağıyla, gömleğiyle doğdu denir. Bu çocukların şanslı oldukları düşünülür. Bu gömlek, duvak kurutularak erkek çocuğunda askere gidene kadar muska şeklinde üzerinde taşıması sağlanır. Bu zarın genci askerde kurşundan koruyacağına inanılır (Türbedar, 2011: 65).

Giresun'da askere gidecek genç gitmeden bir gün önce saçlarını kestirir. Bazı asker anneleri oğlunun askere gitmeden öne kestirdiği saçlarını saklar. Askere gidecek gencin sağ ayak parmağına ve sağ elinin serçe parmağına ve orta kısmına tekbirlerle kına yakılır (Melikoğlu, 2018: 427).

Rize'de askerlik erkeklerin hayatındaki en önemli geçiş dönemlerinden birisidir ve bu dönemle ilgili kutlamalar, şenlikler mevcuttur. Askere gidecek gençler köyde bir evde toplanır. Köyün genç kızları, kendi evlerinde tatlı, dolma vb. ne yapabiliyorsa hazırlarlar ve o eve getirirler. Ceviz, fındık, fıstık ne varsa ortadaki büyük bir masanın üstüne konulur. Önce kızların getirmiş olduğu yiyecekler güzel bir ziyafet çekilir sonra askere gidecek genç ve arkadaşları eğlenmeğe başlar. Tulum çalar, horon oyununu oynarlar. Gece yarısına kadar bu eğlence sürer. Tabancası olanlar havaya ateş de eder. Mutlu günlerde ve kutlamalarda Karadeniz Bölgesi'nde silahla ateş etme uygulaması çok yaygındır. Askere gidecek olan gençler birbirlerine karşılıklı atma türkü atarlar. Oyunun sonunda askere gidecek olan gençlerin küçük parmaklarına kına yakılır. Son olarak köyde henüz askere gitmemiş olan gençler, askere gidecek gençleri tulum eşliğinde köyün çıkışına kadar uğurlar (Kabak, 2015: 682).

Rize'de başka bir uygulama ise askere giden kişi eğer evliyse gittiği günün gecesi hanımın yatağında erkek çocuk yatırılır. O gece asker yatağı boş bırakılmaz (Kabak, 2015: 754).

Samsun'da genç, askere giderken yakınları evde döndürme adı verilen tatlıdan yapar. Askere gidecek genç sağ salim gidip dönsün diye döndürme tatlısı yapılır. Döndürme; yumurta ile yapılan bir tatlı türüdür. Yumurtaların beyazı bir kaba ayrılır ve kar gibi beyazlayıncaya kadar çırpılır. Daha sonra üzerine yumurtaların sarısı eklenip biraz daha çırpılır. Yumurtanın miktarına göre tatlı kaşığıyla un eklenip biraz daha çırpılır. Karışım tepsiye dökülür ve sıcak fırında pişirilir. Bu esnada ocakta yapılan tatlının ölçüsüne göre şerbeti yapılır. Sıcak şerbet tatlının üzerine dökülür ve üzeri cevizle süslenir. Yumurtalar çırpılırken çok fazla döndüğü için adı döndürme tatlısıdır. Ancak bu tatlıya isminden dolayı da büyük bir anlam yüklenmiştir. Gencin tıpkı tatlının adından da anlaşılacağı üzere sağ salim evine, yurduna dönmesi beklenmektedir (Çetin, 2017: 66).

Ondokuzmayıs Yörüklerinde askere gidecek kişi, yakın akrabalarını ve komşularını ziyarete gider. Bu geleneğe "Allahaısmarladığa gitmek" denir (Çetin, 2017: 67).

Samsun'un Havza ilçesi Karga köyünde geçmiş zamanda erkekler askere gitmeden evlendirilir ve askere giderken baba olarak askerlik yaparlardı (Özdemir, 2008: 205).

Samsun'da başka bir uygulamada evin oğlu askere gider veya o evden birileri gurbete giderse o gün ev süpürülmez. Askerin o gün giydiği çamaşır evde nasibi kalsın diye askerden gelene kadar yıkanmaz saklanır. Askerden döndüğü zaman yıkanıp giydirilir. Askere giden

sahsın cebine Arap tekkeden taş koyulur. Asker döndüğü zaman taşı tekkeye iade eder (Özdemir, 2008: 248).

Erbaa'da asker adayı gezdiği arabanın arkasına dinî ve millî duyguları içeren çeşitli dörtlükler yazdırır. Bu dörtlükler kimi zaman daha önceden başkaları tarafından, kimi zaman ise asker adayı tarafından yazılmış olabilir. Araba arkasında yer alan dörtlükle beraber askere gidecek kişinin adı soyadı, celp dönemi ve askere gideceği şehir yer almaktadır. Kaynak kişilerden biri o dönemdeki askerlik süresinin 460 gün olmasını vurgulayarak aracının ön kısmına şu şekilde bir yazı yazdırmıştır: "Aradığınız kişiye şu anda ulaşılamıyor. Lütfen 460 gün sonra tekrar deneyiniz." Bu yazının etrafında tüfekli bir asker ve Türk bayrağı resmi yer almaktadır (Bolat, 2020: 125). Askerlik ve asker uğurlama gelenekleri bağlamında duvar yazılarının Anadolu'da bazı yörelerde hâlihazırda canlılığını koruduğu görülmektedir.

Tokat / Güngörmez köyünde ise asker eğlencelerinde askere gidecek gençlerle güreş tutarlar. Bunun amacı, genci sınamaktır. Askere giden genç teskere alıp döndükten sonra askerliğin yarayıp yaramadığını, gencin güçlenip güçlenmediğini görmek için bir daha güreş tutulur (Yiyin, 2009: 87).

Anadolu'nun genelinde askere gidecek gencin serçe parmağına kına yakılır. Erbaa'da ise gencin başparmağına kına yakılır. Askere gidecek genç için pasta kesimi de yapılır (Bolat, 2020: 127).

Askerden izine gelen ya da askerliği biten bir kişinin eve gelme haberini ailesine duyurmaya ve bunun sonucunda hediye almaya "müjde alma" adı verilir. Bu durum özellikle çocuklar için önemli bir yarış hâline gelir. Bu müjdeyi ilk veren kişiye askerin ailesi tarafından çeşitli hediyeler verilir. Müjdeli haberi veren kişi eğer kızsa yazma, erkekse çorap hediye edilir (Bolat, 2020: 129-130).

Tokat'ın Zile ilçesinin Acısu köyünde "çim öpme" adını verdikleri bir uygulama vardır. Bu uygulamada şubat ayında askere gidecek olan gençler doğa ile kucaklaşmak için dağa çıkıp karların arasından yeni biten çimleri öpüp toprağa yüz sürerler. Bu uygulama halk arasında önem arz etmektedir (Özgen, 2016: 111).

Tokat'ın Anşabacılı köyünde askere gidecek gençleri uğurlamada öncelik kadınlarındır. Çünkü kadın anadır, analık özelliği ile sadece kendi oğlunu değil tüm gidenleri kendi evladını uğurlar gibi tek tek öperek uğurlar. Her Anşabacılı kadını aynı uğurlamayı gerçekleştirir. Anşabacılılarda üç kesim "cahil" olarak kabul edilir ve bunlara sorumluluk verilmez. İlki çocuklar, ikincisi bekârlar, üçüncüsü ise askerliğini yapmayanlar. (Özgen, 2016: 111-112).

Trabzon'un Çarşıbaşı ilçesinde asker eğlencesi öncesi askere gidecek gençler için ilçede bulunan dükkân, lokanta, kahve, tuhafiye, berber ve marketlerden asker gecesinde yapacakları çekiliş için hediye istenir. Toplanan hediyeler asker gecesinde çekilişle askere gidecek gençlerden kazananlara verilir. Çekilişin sonunda büyük hediye için açık artırma yapılır. Açık artırmada kazanılan para askere gidecek gençlere dağıtılır. Eğlence sırasında askere gidecek gençlerin koluna kırmızı kurdele takılır (Keleş, 2018: 177).

Trabzon'da askere gidecek gençler için yapılan törene "asker düğünü" denir. Asker düğünleri köylerde ayrı, şehirlerde ayrı bir çeşitlilik içinde yapılır. Bu düğünler yıllar içerisinde günün şartlarına göre değişiklik göstermektedir (Önal, 2004: 138).

Trabzon Maçka'da askere gidecek olan gençlerin gidecekleri güne bağlanan gecede, bir araya toplanarak diğer gençlerle birlikte şenlik tertiplenir. Sabaha kadar kemençeler çalınır, yemekler yenir, horonlar oynanır, askerlik üzerine hoş maniler, türküler söylenir (Yılmaz, 2014: 373).

Maçka'da askere gidecek gençler köyün meydanında toplanır. Kemençeler, davul ve zurnalar çalınır. Türküler söylenir ve bu esnada çok sayıda silah atılır. Askere gidecek kişinin moralini yüksek tutmak için o kadar çok silah atılır ki silah sesinden insanlar bazen birbirlerini duyamaz. Savaş görüntüsünü andıran bu uygulamaya "donanma" adı verilmektedir. Askere gidecek gence sılayı hatırlaması için andaçlar verilir. Bunlar genellikle sevdikleri kızlardan alınan mendil, sevgili veya nişanlının saçı olur (Yılmaz, 2014: 374).

Zonguldak'ın Ereğli ilçesinde doğum sancısı çeken kadının eşi askerdeyse eşinin ayakkabısının içine suyu koyulup habersizce kadına içilir. Böylece kadının doğum sancısının geçeceğine ve doğumun çabuk olacağına inanılır (Öztürk, 2019: 122).

Zonguldak'ta asker uğurlama törenlerinde köçeklik geleneği icra edilir. Askere gidecek gencin yakınları tarafından tutulan köçekler, şehirlerarası otobüs terminalinde, askere gidecek olan genci ve yakınlarını eğlendirirler. Otobüs hareket ettikten bir süre sonra askere gidecek olan gençlerin arkadaşları tarafından durdurulur, sonra "İstiklal Marşı" söylenir. Otobüs, gözden kaybolana kadar köçek ekibinde yer alan davulcu ve klarnetçi çalmaya devam eder (Çetinkaya, 2019: 53-54).

Ege, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'nin Ortak Asker Folkloru

Yukarıda belirtilen bölgeler arasındaki asker folklorunun farklılık arz eden inanç ve uygulamalarına değindik. Şimdi ise bu üç bölgenin ortak inanç ve uygulamalarına değineceğiz. Burada verilecek inanç ve uygulamalar tabii ki üç bölge ile sınırlı olmayacaktır. Anadolu coğrafyasının her bir parçası birbiriyle tam uyumlu bir mozaiğin parçası gibidir. Bölgeler ve iller arasında kültür alışverişi yüzyıllardır devam etmektedir. Durum böyle olunca bölgeler arası benzerlikler oldukça fazladır.

Bölgelerin hepsinde celp pusulası gelen genci askere gideceği günden on, on beş gün önceden serbest bırakırlar. Bu süre zarfında onun gezip eğlenmesine izin verirler. Hiçbir şekilde çalıştırılmaz. Özellikle köylerde bağ, bahçe, tarla işlerinden uzak tutulur. Gencin askere gideceği haberini alan yakınları ve arkadaşları evine ziyarete gelir. Genci görmeye gelenler kendisine hediye getirir. Köylerde yumurta, tavuk, iç çamaşırı, çorap, yoğurt, peynir, süt, çay, çay şekeri gibi hediyeler götürülür. Günümüzde bu hediyelerin yerine genel olarak para verilmektedir.

Askere gidecek genç bu son günlerinde yakınları ve arkadaşları tarafından eve yemeğe davet edilir. Bu davetlerde yörenin en güzel yemekleri yapılır. Bu davetlerin temelinde, askere gidecek gencin ev yemeklerini özleyeceği ve uzun bir süre yakınlarından ve arkadaşlarından uzak kalacağı düşüncesi yatmaktadır. Asker adayı, son hafta tüm akraba, komşu ve dostlarını gezer, onlarla vedalaşır. Büyüklerin ellerini öpüp helallik almaya gider. Elleri öpülen büyükler, kendisine hediye verir, güle güle gidip gelmesi için dua ederler.

Askerlik vazifesini yapacak gence bazen bir ekmek parçası bazen bir simit bazen de gencin ailesi tarafından yapılan bir unlu mamul ısırtılır. Isırtılan bu yiyecekler evin içinde genç askerden gelinceye kadar sandık içinde saklanır. Bazı yörelerde ısırtılan bu yiyecek gencin giymiş olduğu atletin içinde saklanır. Genç askerlik vazifesini tamamlayıp döndükten sonra bu yiyecek ıslatılarak kurda kuşa yem edilir. Bazen de gencin ailesi tarafından yemek yapılıp yenilir. Yapılan bu uygulama ile gencin kısmetinin evde olduğuna ve geri dönüp yemeğine devam edeceğine inanılır.

Askere gidecek genç için kurban kesilmesi yaygın adetlerden biridir. Kurban kesme işine halk içinde "kan akıtma" denir. Kurban kesildikten sonra kurbanın bir damla kanı askere gidecek gencin alnına sürülür. Kurban eti pişirilmeden dağıtıldığı gibi yemek yapıldıktan sonra da dağıtılabilir. Bu kurban genelde yörede bulunan bir türbede, yatırda kesilir. Kurban kesme işlemi çoğunlukla askere gitmeden önce yapılır. Askerlik vazifesi dönüşü de kesilebilir.

Genelde son bir gün kala akrabaları ve yakın arkadaşları tarafından tertiplenen asker eğlenceleri düzenlenir. Bu eğlencede davul zurnalar eşliğinde gece gündüz şenlikler yaparak onu mutlu etmeye çalışırlar. Bu şenliklerde halay çekilir, şarkılar, türküler söylenir. Bazen askere gidecek genç için ailesi tarafından "mevlit" okutulur. Gelen misafirlere bu mevlitte yemek verilir. Mevlit askere gidecek gencin kazasız belasız, sağ salim askerden dönmesi için okutulur. İmam; asker adaylarının, vatani görevlerini başarıyla yapmaları ve sağ salim evlerine dönmeleri için herkesin önünde asker duası eder.

Askerlik öncesinde yaygın bir gelenek olarak güncel eğlenceli türkü ve şarkılarla eğlenceler düzenlenir ve asker adayları arkadaşlarıyla beraber eğlenirler. Eğlence temelli kimi uygulamaların yanı sıra askere gidecek kişi için Kur'an-ı Kerim ve mevlit okutulması da Anadolu'da yaygındır (Yeşil, 2014: 323).

Askerliğe uğurlama ve karşılama esnasında meydana gelen birçok inanç ve uygulama vardır. Bunların en yaygın olanlarından biri de askere gidecek gencin ellerine kına yakılmasıdır. Bu uygulama bütün Anadolu için vazgeçilmez bir âdettir. Asker kınası eğlencenin düzenlendiği gece avuç içine veya sağ elin serçe parmağına yakılır. Kınadan sonra askere gidecek gence orada bulunanlar tarafından hediyeler verir.

Halk arasında "cennet sıvası" olarak kabul edildiği ve sevap sayıldığı için yakılmaktadır. Kına, Türk halk sofizminde bir adama olayıdır. Ahirete adanan yaşlı anaya hacdan kına getirilir. Allah'a adanan kurbanlık koça kınası besmele ile yakılır. Yeni ocağına, eşine "adanan" geline kına yakılır. "Peygamber Ocağı" olan askere gönderilen Mehmetçiğe kına yakılır (Kalafat, 2000: 128).

Askere gidecek gencin yapması gerek uygulamalardan biri de türbe ziyaretidir. Genç, annesiyle eğer nişanlı veya evliyle eşiyle birlikte türbe ziyaretine gider. Burada iki rekât namaz kılar, sağ salim gidip dönmek için adakta da bulunabilir. Bu adak askerlik öncesi veya dönüşü gerçekleştirilir. Türbeden taş, bez parçası veya bir dal alıp kendisiyle askere götürür. Genç, asker dönüşü aldığı eşyayı yerine koyar. Türklerin maddenin ruhuna inanmasından dolayı askere kutsal saydığı bir yerden bir eşya götürür. Burada götürülen eşyanın yerine geri geleceğine inanılmaktadır. Geri dönecek eşya ile birlikte kendisinin de sağ salim döneceğine inanır.

Gençler askere gideceği gün Türk bayrakları altında, davul zurnaların eşliğinde, arkadaşlarının ellerinde havaya atılarak yolcu edilir. Bu esnada "En Büyük Asker Bizim Asker!", "Her Türk Asker Doğar.", "Bu asker gidecek ama geri gelecek.", "Her Şey Vatan İçin!" gibi sloganlarla uğurlamaya gelenler tarafından kucaklanıp havaya atılır. Bu sırada askere gidecek gencin yakın arkadaşları duygusal ortamdan etkilenip ağlamaması için yanında getirdikleri emziği askerin ağzına tuttururlar. Otobüs gideceği zaman genç herkesle vedalaşır. Vedalaşma sırasında gencin cebine kimin gönlünden ne kadar koparsa harçlık koyulur. Eğer nişanlı veya evliyse en son nişanlısıyla veya eşiyle vedalaşıp otobüse biner.

Askere uğurlama / karşılama Türk halk kültüründe günümüzde de sürdürülen bir gelenektir. Askerlik insan hayatında bir geçiş dönemi olması yönüyle çeşitli aşamalarıyla yüzyıllardır tören olarak kutlanmaktadır. Askere gönderme, karşılama törenleri dinsel, toplumsal ve kişiseldir. Bu törenlerde yemek yeme, ziyafet verme, adak, kurban vb. iç içedir. Bu önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, adet, töre, tören, ayin, dinsel ve büyüsel işlem kümelenerek söz konusu geçişi bağlı bulunduğu kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların hepsinin amacı da askere gidecek kişinin yeni durumunu belirlemek, kutsamak aynı zamanda askere gidecek kişiyi askerlikte yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Askere yolcu etme ve karşılama çevresinde kümelenen adetler ve uygulamalar o yörenin geleneksel kültürünü de yansıttığı için önemlidir (Artun, 2017: 308).

Askere uğurlanan gencin arkasından tez zamanda sağ salim gidip gelmesi için su dökülür. Suyu eğer askere gidecek genç evliyse eşi, değilse annesi döker. Su dökmenin yanında ayna da tutulur. Askere giden gencin yolunun açık olması için yapılan bir uygulamadır.

Askerlik süresince oğlandan gelen asker mektupları yırtılıp atılmaz, yakılmaz, görünmeyen yere asılmaz. Bunun tersi bir davranışın oğlana uğursuzluk getireceğine inanılır. Askerlik dönüşü ise aile tarafından un helvası yapılır, tüm akrabalara, komşulara ve dostlara dağıtılır. Böylece askerliğin tamamlanmış olduğu herkese duyurulmuş olur. Bundan sonra ise tüm akrabalar, komşular, dostlar oğlanın evine gözün aydın kutlamasına gelirler. Böylece delikanlı, yeni bir yaşama geçmiş, yani adamlık yolunda önemli bir engeli aşmış olur (Kartal, 1998: 179).

Askerliği bitiren kişi eve geldiği zaman yakınları ve arkadaşları tarafından ziyaret edilir. Asker dönüşü eğer kurban adanmışsa kurban kesilir. Bu kurbanın eti parçalanarak fakir fukaraya dağıtılır ya da yemek yapılıp akrabalar eş dost davet edilerek ikram edilir.

Askerlik vazifesini bitiren genç topluma artık farklı bir statüde dönüş yapar. O artık evliliği hak etmiş ve aile kurmaya uygun bir aday olarak görülür. Toplum ondan davranış olarak da artık daha olgun davranmasını beklemektedir.

Gencin terhis olduğunu öğrenen akrabaları, komşuları ve arkadaşları "gözünüz aydınlığı" adı verilen ziyarete gelirler. Ziyarete gelirken yanında gence hediyeler getirirler. Askerden dönen genç yanında kına getirir ve göz aydınlığına gelenlere kına hediye eder. Bu kınanın insana iyi geldiğine inanılmaktadır.

Askerden dönen genç aynen askere gitmeden on, on beş gün boş gezdiği gibi askerden döndüğü zaman da sivil hayata adapte olmak için on, on beş gün keyfince gezer. Bu süre zarfında etrafındakilere ne kadar anlatsa da bitiremeyeceği askerlik anılarını anlatmaya başlar.

Sonuç

Çalışmada, askerliğin Türk toplumdaki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılırken askerlik vazifesi öncesi ve askerlik vazifesi sonrasında meydana gelen uğurlama - karşılama törenlerindeki inanç ve uygulamalara değinilmiştir. İnanç ve uygulamaların bir kısmı derleme - inceleme yöntemi, bir kısmı da kaynak taraması yapılarak ortaya konulmuştur.

Askerlik, binlerce yıldır Türk milletinin temelinde yer alan önemli unsurlarından biridir. Bir millete ait kültürün süreklilik arz etmesi gayet önemlidir. Askerlik kültürü de nesilden nesile aktarılıp diğer kültür unsurlarıyla etkileşime geçerek günden güne kendini geliştirmiştir.

Bir milleti diğer milletlerden ayıran en önemli unsur kültürdür, kültür yaşadıkça o millet de yaşamaya devam eder. Anadolu coğrafyasına baktığımız zaman askerlik geçiş dönemi etrafında meydana gelen birçok ritüel vardır. Bunlar hâlâ güncelliğini korumakta, Türk milleti arasında pratik olarak uygulanmaktadır. Aynı şehirdeki köyler arasında bile kültürel değişimler yaşanırken geniş Anadolu coğrafyasında askerlik folkloru etrafında gelişen inanç ve uygulamalar arasında birçok farklılığa ve benzerliğe rastlanılmıştır. Bu bağlamda Anadolu'nun Ege Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesinin asker folklorunun farklılıkları ve benzerlikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Ordu - millet anlayışıyla binlerce yıldır Türk milleti askere ve askerliğe saygı ve sevgisini göstermektedir. Ondandır ki Türk milleti askerlik vakti gelen gençlere sevgi ve muhabbetle davranıp onları el üstünde tutmaktadır. Askerlik vazifesini yapacak genç ise bu saygı ve sevgisini gözünü kırpmadan vatani vazifesini yaparken canını ortaya koyarak göstermektedir.

Günümüz dünyası hızla değişmekte; küreselleşmenin, teknolojinin ve yoğun şehirleşmenin getirmiş olduğu düzen kültür unsurlarını hızla yok etmektedir. Bu unsurlara rağmen askerlik hâlâ Türk milletinin en önemli kutsallarından biridir. Askerliğe yüklenen kutsallık, yüzyıllardır uygulana gelen ritüeller ve yeni nesillere aktarılan düşünce ve inançlardan anlaşılmaktadır. Bu kutsalın etrafında oluşan inanç ve uygulamaların ivedi bir şekilde araştırmacılar tarafından derlenip korunması gerekmektedir. Bu araştırmaların Anadolu'nun her yerinde detaylı olarak yapılması ve kayıt altına alınması Türk kültür tarihi açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça

Acar, A. (2018). "Manisa İli Selendi İlçesi Geçiş Dönemleri ve Halk Edebiyatı Ürünleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), G*aziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Gaziantep.

Akca, G. (2009). "Diyarbakır İli Ergani İlçesi Halk Kültürü Araştırması", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Adana.

Artun, E. (2017), *Türk Halkbilimi*, Adana: Karahan Kitabevi Yayınları.

Binici, S. (2019). "Afyonkarahisar İli Sultandağı İlçesi Halk Kültürü Araştırması" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Uşak.

Bolat, Yunus E. (2020). "Tokat Erbaa'da Geçiş Dönemleri İnanış ve Uygulamaları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Amasya.

Çakırçoban, M. (2021). "Manisa İli, Demirci İlçesi Ayvaalanı Köyü Monografisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.

Çanlı, Z. (2007). "Kütahya-Şeyhler Beldesi Folklor Örnekleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.

Çelik, T. (2008). "Uşak İlyaslı Kasabası Folkloru", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Kütahya.

Çetinkaya, E. (2019). "Zonguldak İlinde Köçeklik Geleneği Üzerine Bir Araştırma" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Zonguldak.

Çınar, Z. (2019). "Geçiş Dönemlerinde Mutfak Kültürü ve Yöresel Mutfak Uygulamaları: Ege Bölgesi'nde Nitel Çalışma", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Konya.

Demir, Z. (2019). "Mardin İli Midyat İlçesi Yaşayan Mahalmilerin Folklor ve Etnografyası", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Ardahan.

Deveci, R. (2021). "Amasya Yöresi Geçiş Dönemleri, Takvim ve Bereket Ritüelleri", (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Ankara.

Dinç, M. (2014). "Kütayha-Altıntaş Folkloru", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Kütahya.

Domaç, Y. (2013). "Kütahya Aydoğdu Köyü Folkloru" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Kütahya.

Duman, Ahu Z. (2019). "Aydın Yılmazköy Yöresi Tahtacılarında Geçiş Dönemleri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Uşak.

Duman, E. (2020). "Çorum İli Gökdere Köyü Folklor Monografisi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Samsun.

Fidan, S. (2008). "Anadolu Folklorunda Askerlik" (Adana, Gaziantep, Kayseri Örneği) (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Gaziantep.

Galina, S. "Geçiş Ritüellerindeki Benzerlikler", (Çev. Kalmamat KULAMŞAYEV), http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/galina.pdf, (Erişim Tarihi: 29/01/2009).

Garan, F. S. (2011). "Diyarbakır Monografisi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Eskişehir.

Kabak, T. (2015). “Rize İli Halkbilim Monografisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon.

Kabataş Çetin, Ş. (2017). “Antalya ve Samsun’da yaşayan Yörüklerin Geçiş Dönemleri Âdet ve Uygulamaları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.

Kalafat, Y. (2000). “Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*”*, , Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Karanfil, Güldemir M. (2008). “Afyon-Bolvadin ve Çevresi Halk İnanışları Ve Uygulamaları” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.

Kartal, N. (1998). *İnegöl Folkloru*, İnegöl: Köseleciler Kitap- Kırtasiye.

Keleş, İ. (2018). “Trabzon İli Çarşıbaşı İlçesi Halk Bilimi Monografisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.*

Kılıç, M. (2019). “Adıyaman Ağuiçen Alevilerinde İnançlar Törenler ve Geçiş Dönemleri Üzerine Bir İnceleme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Gaziantep.

Kınacı, S. (2009). “Muğla İli Milas İlçesi Çomak Dağ Köyleri Folkloru Üzerine Bir İnceleme” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Kutludağ, Ş. (1997). “Denizli’nin Güney İlçesi ve Havalisi Folkloru”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Denizli.

Melikoğlu, A. (2018). “Giresun İli Halkbilim Monografisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Trabzon.

Önal, M. N. (2004), "Trabzon'da Asker Düğünü", *Millî Folklor*, 16, ss. 137-140.

Özdemir, E. (2008). “Samsun İli Havza İlçesi Karga Köyü Monografisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara.

Özgen, M. (2016). “Tokat Zile Acısı Köyü Monografisi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), *Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* İstanbul.

Özkan, H. (2009). “Muğla-Menteşe Beldesi Halkbilimi Ürünlerinde Eski Türk İnanışlarının İzleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Kütahya.

Öztürk, D. (2019). “Ereğli (Zonguldak) İlçesi Geçiş Dönemleri (Doğum, Evlenme, Ölüm)” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Konya.

Şahin, F. (2008). “Kütahya-Allıören Köyü Folklor Örnekleri”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Kütahya.

Taştan, B. (2019). “Amasya İli Göynücek İlçesi Türk Halk İnanış ve Uygulamaları” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Samsun.

Topal, A. (2020). “Afyonkarahisar İline Bağlı Sultandağı İlçesinin Monografisi” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Nevşehir.

Türbedar, Ö. (2011). “Düzce Halk Kültüründe Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm)” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi*, Eskişehir.

Yeşil, Y. (2014). “Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri)”, Ankara: Grafiker.

Yılmaz, B. (2014). “Trabzon İli Maçka İlçesinin Sözlü ve Maddi Kültür Kadrolarının Derlenmesi, Tasnifi ve Halkbilimsel Açıdan İncelenmesi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). *Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Trabzon.

Yiyin, A. (2009). “Türk Kültüründe Asker Ocağı Etrafında Oluşan Halkbilimi Ve Halk Edebiyatı Ürünleri Üzerine Bir İnceleme”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Balıkesir.

V. BÖLÜM: YENİ TÜRK EDEBİYATI

ÖMER SEYFETTİN'İN HİKÂYELERİ'NDE HARP EDEBİYATININ İZLERİ

Abdullah ŞENGÜL*

İnsanlık tarihinin en karanlık dönemleri arasında savaşlar ve savaşın sebep olduğu toplumsal felaketler vardır. Destanlar döneminden itibaren kurmaca metinlerde bu karanlık dönemlerden bahsedilmesi savaşların insanlar üzerindeki tesirini göstermesi bakımından önemlidir. Söz konusu metinler daha çok kahramanlık teması üzerine oturtulsa da zaman zaman savaşların sebep olduğu felaketlere de yer verildiği görülür.

Harp edebiyatı, sadece savaş anlatan bir terim değildir. Bu kavram çağdaş edebiyatlarda daha geniş çerçevede kullanılagelmiştir. "Harp edebiyatı ne anlatır veya ne anlatmalıdır." sorusu bu tip toplantıların ana temaları arasındadır. Harp / savaş kelimesinin daha geniş bir kavram olduğu ve savaş mekânlarıyla sınırlı olmadığı biliniyor. Harp edebiyatı her şeyden önce toplumsal belleğin oluşmasında etkilidir ve bunun için iki temel dil kullanır: Ortak heyecan ve coşkuyu anlatan epik bir dil ile savaşın sebep ve her türlü sonuçlarını tartışan eleştirel dil. Bununla birlikte metnin hedef kitlesi de yazarın nasıl bir dil kullanacağını belirleyen temel unsurlardan biridir. Ancak epik dil ve eleştirel dil bu tip metinlerin de ayırt edici özelliğidir.

Birinci dil, savaşmak veya savaşa hazır olmak için gerekli olan ruh, heyecan ve coşkuyu sağlayan metinler aracılığıyla toplumda ortak şuur oluşturur, ulus - inşa süreçlerine destek olur, bireysel ve toplumsal donanıma katkı sunmakla birlikte daha çok bireysel kahramanlıkları anlatır. İkinci dil ise eleştirel bakışın sağladığı avantajlarla savaş kadar savaşa karar verenleri, siyasi ve askerî stratejileri, savaş ve sonrasında yaşanan gelişmeleri sebep ve sonuçlarını da içine alacak şekilde değişik bakış açılarıyla ele alan kurmaca metinler üretir. Daha çok biz dilini kullanır. İkinci dille üretilen kurmaca metinler daha geniş bir konu zenginliğine sahiptir. Çağdaş dünyada harp edebiyatı ürünleri daha çok ikinci dille verilirken, ikinci dünyanın edebiyatına birinci dil hâkimdir. Çağdaş edebiyatlarda bu dillerin seyrini incelediğimizde ikinci dile birinci dilden hareketle ulaşılabildiğini görürüz.

İnsanın yaşı kadar eski olan savaş gerçeğinin en eski metinlere sinmiş olması insanoğlunun bu gerçekle yaşamak zorunda olduğunun bir göstergesidir. Bütün sözlü metinlerde olduğu gibi Türk destanlarında ve Dede Korkut Hikâyeleri'nde anlatılan ve tamamına yakını kahramanlık teması üzerine inşa edilen savaş sahneleri, Gazavatnameler, cenknameler, menakıpnameler, hatta koşuk nazım türünde kaleme alınan metinler bu insanlık gerçeğinin günümüze yansıyan kurmacalarıdır.

Zaman içerisinde sadece kahramanlık ve zaferin övgüsü olmaktan çıkan bu tip metinler, savaşı değişik cephelerden görmeye başlayarak edebiyata felsefi derinlik kazandırırlar. Tarihin statik anlatımının dışında felsefi boyutuyla ele alınması Türk edebiyatında modernleşme süreciyle başlar ve kurmaca metinler üzerinden inşa edilir. Başta Namık Kemal ve Abdülhak Hamit olmak üzere yazılan eserlerin önemli bir kısmı Osmanlı Devleti'nin uyguladığı siyaset ekseninde kaleme alınır. Osmanlıcılık ve İslam birliği siyaseti bu tip metinlerin çerçevesini oluşturur. Mehmet Emin Yurdakul'un *Türkçe Şiirler*'i içinde yer alan ve 1897 Yunan Harbi sırasında Selanik'te yayınlan *Asır Gazetesi*'nde neşrettiği "Cenge Giderken" şiiri, önceki metinlerden farklı olarak "Türklük" düşüncesine vurgu yapması bakımından önemlidir. Bu süreç, Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminde gelişerek devam eder.

* Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, asengul@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6699-1308.

“Asker” kelimesi genel bir ifade gibi görünse de kıyafet, araç ve gereçler, rütbeler, terimler, törenler ve disiplin sistemleriyle ait olduğu milletin millî kültürüdür ve diğer millî kültür unsurları gibi içinde o milletin varlık kodlarını barındırır. Kendisi de asker olan ve kaleme aldığı hikâyelerin önemli bir kısmı mesleği icra ettiği döneme ait gözlemlerinden oluşan hikâyelerinde yukarıda ifade ettiğimiz erdemler, onun kurmaca metinlerinin temel izlekleridir. Bu çalışmayla Ömer Seyfettin’in “Asker / Askerlik” terimini merkeze koyarak bu kavramların içini nasıl doldurduğunu görmeye çalışacağız. Ancak daha önce 9 Ağustos 1917 tarihinde *Yeni Mecmua*’da “Hafta Musahabesi” başlığı altında neşrettiği “Harp Edebiyatı” isimli yazısına bakmaya çalışalım. Bu tarihe kadar özellikle memleket meselelerine yönelen bir edebiyatın faydaları üzerinde duran bu nesilde özellikle söz konusu yazıyla birlikte yeni bir dönem başlamış olur. Başta Rıza Tevfik ve Yahya Kemal olmak üzere bazı sanatçıların kaleminde dillendirilen “Harp edebiyatı” kavramı bu yazıyla ilk defa açık bir şekilde tartışılır.

Tanin’de yayınlanan ve harp edebiyatını konu alan bir yazıya dikkat çeken Ömer Seyfettin; Batı’da fedakârlık ve kahramanlık hislerini uyandırmak, toplumu, orduyu daima savaşa hazır halde tutmak için yazılan ve kitapçıların vitrinlerini dolduran eserleri istila ordularına benzetir ve böyle eserler vücuda getirmeme nedenlerini sorgular. Bütün mütefekkirleri, muharrirleri, şairleri bundan mesul tutar (Alangu, 2010: 305).

Çağdaş Batı’da ortaya konan eserlerin, harp sahnelerinin yanında fikir ve sanat vadisinde de faaliyetlerini sürdürerek siperdeki ordunun âdeta itici gücü gibi çalıştıklarını belirten Ömer Seyfettin, şairin manzumeleriyle, romancının hikâyeleriyle, temaşa muharririnin piyesleriyle, ressamın fırçasıyla, bestekârın nağmeleriyle millî heyecanlarını dile getirdiklerini ve böylece, “elemli kalplere teselli, yorgunlara ümit ve kuvvet, ümitsizlere aşk ve heyecan” verdiklerini söyler (Alangu, 2010: 305).

Hayatın bütün görünüşlerinden gelecek için bir ümit, kuvvet ve heyecan çıkaran Batı’nın bu edebî çabasına karşın bizde bu anlamda hiçbir şey üretilememesini ise milletle sanatçı arasındaki uçuruma dikkat çekerek açıklamaya çalışır. Ona göre, “Milletin en yüksek sınıfını, asıl milletten bu kadar uzaklaştıran, ona bigâne bırakan amilleri ortadan kaldırmak” bizde de böyle bir edebiyatın doğması için gereklidir ve şüphesiz bu kolay bir iş değildir. Bugüne kadar milletin başına gelen felaketlerin sebepleri arasında mütefekkirlerin, güzideler sınıfının / sanatçı olmamasını gösteren Ömer Seyfettin, “Milletle yüksek sınıfının arasında asırlardan beri devam edip duran bu ayrılık, bu alakasızlık devam ettikçe, bizde yalnız harp edebiyatı değil, hiçbir şey olmayacağına iman etmeliyiz” der (Alangu, 2010: 306).

Yukarıda kısaca değindiğimiz “Harp Edebiyatı” isimli yazısının ana teması, bizde de ortak heyecan ve düşünceleri besleyecek bir edebiyatın oluşmasını sağlamak olarak özetlenebilir. Bunun için gerekli olan şifreler yazının içinde mevcuttur. Öncelikle milletinin sesi olabilecek mütefekkir ve kulağı bu güzideler sınıfında olan millet. İkincisi toplumu ortak heyecan ve düşünceler etrafında bir araya getirecek amilleri beslemek. Çalışmak, yeise düşmemek, fedakârlık, kahramanlık, vatan sevgisi, birlik ve beraberliğin sihirli gücüne inanmak gibi insan için hiç değişmeyecek olan erdemleri anlatmak.

Şüphesiz her edebî metin öncelikle yazıldığı dönem için vardır. Ancak kurmaca metinler aynı zamanda çoklu okumaya müsait metinlerdir. Savaşın yapıldığı veya etkilerinin devam ettiği “aktüel zaman” denen dönemi harp edebiyatının mahsulleri arasında saymak bir tarafıyla doğru bir tarafıyla da tartışmaya açıktır. Doğrudur çünkü yukarıda da dediğimiz gibi her edebî eser yazıldığı dönem için vardır; risklidir çünkü her edebî eser her okunduğunda yeniden yaratılır / yorumlanır.

Ömer Seyfettin’in hikâyelerini kaleme aldığı dönemde Türk ordusunun içinde bulunduğu durum, bu metinlerin niyetini sezmek için bize yol gösterecektir. Hareket noktamız, onun “Balkan Harbi Hatıraları”nda yer verdiği bilgiler olacaktır. Bir kısmını aşağıya aldığımız

savaş dönemine ait bu tespitler, Osmanlı Ordusunun Balkan Harbi yıllarına ait fotoğrafını görmek ve sonraki dönemde kaleme alacağı metinlerin bu tespitlerle ilişkisinin olup olmadığını anlamak açısından önemlidir. Balkan Harbi yıllarına ait tespitlerinin bir kısmı şöyledir:

"Askerin hepsi acemi. Hatta silah doldurmasını bilmiyorlar. İhtiyatların çoğu da Pomak. Bir kelime Türkçe bilmiyorlar" (Ömer Seyfettin, 2016: 1011).

> "Sekiz yıl evvel, mektepten yeni çıktığım vakit gezdiğim bu yerleri bir gün böyle kaçarak terk edeceğimi hiç aklıma getirir miydim? Heyhat… Mademki biz asker değiliz, mademki bizde askerlik için lâzım olan zekâ ve itaat yok, mademki bizde bir ideal, bir vatan hissi, nihayet bir lisan yok… Bölüğün yarısından ziyade Türkçe bilmiyor. Tabur Babil Kulesi gibi. Ne alanın satandan, ne satanın alandan haberi var." (Ömer Seyfettin, 2016: 1014)

"Sabahleyin şafak sökmezden evvel siperleri terk ederek geriye gelmemiz için emir verildi. Zavallı, maneviyatsız kalan askerler bir muzafferiyet olsa bu kadar sevinmezlerdi." (Ömer Seyfettin, 2016: 1019).

"Neferler zabitlerin eşyalarını yağma ediyor, cephane sandıklarını keserek onların üzerine biniyorlar." (Ömer Seyfettin, 2016: 1021).

"Yanımda kendiliğinden gelip teslim olmuş bir topçu zabiti var. Hristiyan olmak istiyor ve benim tercümanlık etmemi rica ediyor" (Ömer Seyfettin, 2016: 1038).

Bu metinlerden son alıntı hariç diğerleri 1912 yılında yani Balkan savaşlarının başladığı yıl kaleme alınmıştır. Son alıntı ise Yunanistan'da esir olarak tutulduğu 1913 yılına aittir.

Bilindiği gibi Ömer Seyfettin, sonraki yıllarda kaleme aldığı bazı hikâyelerinde bu coğrafyaya ait gözlemlerini de kullanır. Balkanlarda gördükleri bırakın idealist bir askeri, normal bir insanı bile etkileyecek düzeydedir. Bir taraftan "Eski ve Yeni Kahramanlar" üst başlığında tarihten aldığı kahramanları kurmaca yapının içinde geleceğe model şahıs olarak hazırlarken, Balkanlarda yaşananları yine bu coğrafyayı anlattığı kurmacalarında yansıtmaya devam eder. Mesela "Hürriyet Bayrakları"nda üzerinde yaşadığı asrı idrak edememiş Osmanlı zabitini anlatırken, "Nakarat"ta bir komitacı kızının cesaretini yanlış anlamanın utancını ben anlatıcı üzerinden kurgular. Sadece bu iki metindeki tespitler Balkan savaşlarının hemen öncesinde Osmanlı Devleti'nin Balkan politikası hakkında bize bilgi verir. Yani burada anlatılanlar bu coğrafyadaki savaşın ve mağlubiyetin ayak sesleridir.

"Ferman, Kütük, Başını Vermeyen Şehit" başta olmak üzere birçok hikâyesinde bütün bu olumsuzluklarla mücadele edecek kahramanları anlatır ve onları okuyucunun karşısına birer model şahıs olarak çıkarır. Bu kahramanların hepsi askerdir ve asker olmanın gerektirdiği bilgi ve cesarete sahiptir. Devletin o dönemki siyasi yapısı içinde bu sınıfı çok önemser ve kurtuluşun öncelikle bu yapının düzeltilmesiyle mümkün olacağına inanır. Peki bu metindeki mesajları nasıl okumamız gerekir? Bu metindeki geçtiği kabul edilen olaylar bizim için tarih olsa da aslında Balkan Harbi Hatıraları'ndaki anlattığı kötü fotoğrafla mücadele etmekten başka bir şey değildir. O fotoğrafı cephede askerken tespit etmişti. Bu metinleri ise askerlikten ayrıldıktan sonra kalemiyle oluşturur. Birinci metindeki çaresizliği, diğer metinde kalemiyle düzeltmenin çabası içerisine girmesi, entelektüel bir insan olarak bu şekilde metinler oluşturmanın cephede savaşmaktan daha önemli olduğuna inanmasıyla izah edilebilir. Başka bir zaman dilimine ait olsalar bile bu metinlerin taşıdığı mesajlar savaşın sebep olduğu tahribatları ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Yani bugünkü anlamda Osmanlının son dönemindeki en önemli problem askeri ve siyasi yapıyla ilgilidir. Kısacası bu tip hikâyelerinde mevcut problemlerin üstesinden gelecek bir dilin peşindedir. Yazar, zaman zaman yaşanan bu olumsuzlukları iç siyasetle ilişkilendirir. Ancak onun Türk milletine, tarihine ve medeniyetine olan inancı tamdır. Oluşturduğu kahramanlar tamamen bu inancın birer yansımasıdır.

Türk milletinin karakteristik özelliklerinden en önemlisi asker - millet oluşudur. Kültür insana ait bir olgudur. Askerlikte temelde insana ait bir faaliyet alanı olduğundan kültürle yakından ilgilidir. Askerî kültür zaman içerisinde bir sözlü kültürün de oluşmasına zemin hazırlar. Günümüze kadar ulaşan menkıbeler, destanlar, hikâyeler, marşlar, başta kahramanlık teması olmak üzere birçok tema etrafında yakılmış olan türküler bunlardan bazılarıdır.

Suat İlhan, "Askerlik" konulu makalesinde, askerliğin, kültürün temel öğesi olduğunu, geliştiği kültür çevresinden etkilendiği kadar, bu çevreyi de etkilediğini hatta şekillendirdiğini belirtir. Ordu, mensubu olduğu milletin kültürel değerlerine sahip olduğu nispette varlık gösterebilir. Şüphesiz kültürün şekillenmesinde başka etkenler de vardır. Özellikle "Ordu millet" döneminde kültürün şekillenmesinde oldukça etkilidir ve kültüre kaynaklık etmesi itibariyle de önemli bir sosyal kurumdur. Askerlikle ilgili düşünce ve tavırları kültürümüzün bir parçası olarak gören ve her asırda kültürümüzü etkilediğini, zaman zaman da egemen kültür olduğunu düşünen Suat İlhan, yakın tarihe kadar devlet başkanının aynı zamanda ordunun komutanı da olduğu düşünülecek olursa, konu daha iyi anlaşılır der (İlhan, 1990: 322).

Tarih araştırmacıları Türk tarihini MÖ 3000 yılına götürürler. İlk ordumuzun ise Hun İmparatoru Mete zamanında kurulduğunu söylerler. Bu görüşün doğruluğu, askerlik tarihimizi 2250 yıl öncesine götürmek demektir. Türklerin Orta Asya'dan itibaren rahat yaşayacakları alan aramaları ve güvenliklerini sağlayabilme endişeleri, onları "asker millet" olmaya itmiş ve bu bakımdan kültür tarihinde askerlik etkili bir yer kazanmıştır (Şengül, 2011: 132). Bu düşünce ile ilgili olarak, Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları* isimli eserinde Türklerden kalan kırk üç yazıtta yer alan 1290 sözcükten 142 tanesinin yani yüzde on birinin askerlikte ilgili kelime ve terimlerden oluştuğunu söyler (Bozdemir, 1982: 14). Bu oran, askerlik müessesinin genel Türk kültürü üzerindeki tesiri göstermesi açısından önemlidir.

Türkler yaşadıkları tarihî maceraları gereği, savaşmak ve ordularını güçlü tutmak zorundaydılar. Yaşanılan coğrafya, sadece güçlü olanın yaşamasına müsaade ediyordu. Bu bakımdan İslamiyet öncesi kültürde at ve atla ilgili bilgi ve beceriler çok fazla gelişmiştir. Türkler Birinci Dünya Savaşı sonlarına kadar atlardan büyük ölçüde faydalanmışlardır. Bilinen ilk kaynaklardan itibaren Türklerin çeşitli maksatlarla değişik silahlar geliştirip savaşlarda etkili şekilde kullandıkları anlatılmaktadır. Çeşitli malzemelerden ürettikleri oklar, kurt ve sığır siniri ile kemik ve tutkaldan yaptıkları yaylar, çeşitli şekil ve ağırlıkta kılıçlar, mızrak, kayış kemer, keçe, çizme, deri ve kalın pantolon gibi kıyafetler bu kaynaklarda bahsedilen askerî malzemelerden bazılarıdır. Türkler, daimî ordu kurarak toplumun diğer unsurlarından ayrı bir meslek ordusu meydana getiren ilk milletlerden biridir. Bir cihan devleti olmayı başaran Osmanlı Devleti bu gücünü öncelikle çağın icaplarına göre yapısal ve teknolojik yönden kendini geliştiren ordusundan alır. Günümüzde askerliğin bilime, tekniğe, ekonomiye daha fazla bağımlı hâle gelmesi, askerlik konusunun kültür içerisindeki etkisini daraltsa da tamamen ortadan kaldırmaz (İlhan, 1990: 327-333). Hatta teknolojinin gelişmesi insan unsurunu daha da önemli hale getirir. İkinci Dünya Savaşı, silah ve teçhizatın yanında askerlik ruhunun önemini gösteren bir savaş olur.

Günümüzde çeşitli unsurların genel kültür içerisindeki yerinin daralması veya genişlemesini bir kültür bozulması olarak düşünmek doğru değildir. Kültür ile ilgili bozulma hallerini kültür bunalımı, kültür çözülmesi, kültür çeşitlenmesi, kültür yozlaşması, kültür boşluğu olarak isimlendirilebilir. Bütün bunlara rağmen askerliğin kültür üzerindeki etkisinin daralma ve genişlemesine karşın, tamamen ortadan kalkmayacağı da bir gerçektir (Şengül, 2011: 132-133).

Askerî kültür, Türk kültürünün bir alt birimi olma özelliğini korumaktadır. Türk kültür tarihini üzerindeki etki oranı dış dünyadaki gelişmelere bağlı olarak değişse de bu müessesenin birikimi, "Bütünü ile hayat tecrübemizin özüdür.*"* (İlhan, 1990: 333). Bu tecrübeden mahrum

kalmak toplumun değerlerinden uzaklaşmak anlamına geleceği gibi ordu ile milletin birbirlerinin değerlerine yabancılaşması ve neticede her ikisi için cılız ve melez bir yapının oluşması anlamına da gelecektir.

"Asker Millet" oluşumuz bu birikimin bir kültürel değer olduğu gerçeğini kavrayıp onu asra göre geliştirmek istememizden dolayıdır. Ömer Seyfettin, her şeyden önce bir askerî şahsiyet olduğu için, eserlerinde askerlikle ilgili kültür unsurları oldukça fazladır. Bir kısmını yukarıda verdiğimiz "Balkan Harbi Hatıraları"nda Türk ordusunun karakteristik yapısının bozulduğuna dair tespitlerini anlatmıştı. Yazar, bu tespitlerle yetinmeyip sonraki yıllarda özellikle anlatıcı kahraman bakış açısıyla kaleme aldığı hikâyelerinde bu olumsuzlukları kurmaca metinlere taşımaya devam eder. Onun hikâyelerinde yer alan askerî terimlere geçmeden önce örnek olması bakımından mevcut problemlerle mücadele eden dili nasıl aradığını birkaç hikâyesinden hareketle görmeye çalışalım.

Ömer Seyfettin 1912'de anlattığı olumsuzlukları ortadan kaldıracak dili öncelikle hüner / sanat insanlarının eserlerinde arar. Yazar, Çanakkale savaşları sırasında kendisinin de içinde bulunduğu bir edebî heyetin cepheye davet edilip orada edindikleri intibaları eserlerinde anlatmalarının istenmesini savaş için çok gerekli olan başka bir temel ihtiyaca bağlar. Bu temel ihtiyaç, halkta ve orduda böyle dönemlerde çok fazla ihtiyaç duyulan moral ve motivasyonu güçlendirmektir. Bunu yapacak olanlar başta sanat insanlarıdır. *Yeni Mecmua*'da 31 Ocak 1918 tarihinde yayınlanan "Fon Sadriştayn'ın Oğlu" isimli hikâyesinde Millî Şair Orhan Bey'in doğum gününün millî bayram ilan edilişi ve onun eserleriyle Türk ruhunda uyandırdığı dirilişi anlatır. Bir sanatçının kendisini mensup olduğu topluma, onun diline, değerlerine, hayatına nasıl adaması gerektiğinden örnekler verir. Mehmet Emin Bey'in "Türkçe Şiirler"le Türk ruhunda uyandırdığı ateşi çağrıştıran bir dille, çağına tanıklık edecek dâhilerin özlemini *Turan* gazetesinin "Millî Şairi" anlattığı yazısından okur:

> "Orhan asrımızın en büyük dâhisidir. O, devirlerden beri gaflet kâbusuyla uyumuş bir millete yüksek vicdanını duyurdu. Lisanını öğretti. Ondan evvel Türklerin umumi bir lisanı yoktu. İstanbul'da 'tabii Türkçe' tahkir olunuyor, birtakım şair, birtakım edip taslakları Servet-i Fünûn'un, mahut Frenk mukallitlerini taklit ederek Arapça, Acemce terkip düzmeyi bir marifet, bir sanat sanıyorlardı. Yahut 'Tasfiyeciler'in suni lisanını millî Türkçe zannediyorlardı." (Ömer Seyfettin, 2020: 747).

Büyük Gazete genç şairi anlatırken, ondan önce farklı coğrafyalarda yaşayan Türk milletinin birbirini tanımadığını ve birbirlerinin lisanını anlamadığını ve hatta İstanbul'un içinde yaşayanların bile kendi memleketlerindeki edebiyattan habersiz kaldıklarını belirterek önceki şairlerin, ediplerin kendi milletlerini "avam" diye tahkir ettiklerini ve bütün duygularını ondan sakladıklarını söyler (Ömer Seyfettin, 2020: 747). Fon Sadriştayn, bütün gazetelerde benzer övgüleri hikâye boyunca okumaya devam eder. Millî Şair'in evine yaptığı ziyarette ilk eşi olan Millî Şair Orhan'ın annesi, Fon Sadriştayn / Sadrettin Bey'in kendiyle yüzleşmesini sağlar. Hikâyede her anlamda bir ürperme ve kendine dönüş söz konusudur.

"Hürriyet Gecesi"nde ise bir ihtiyarın genç bir muharrire söyledikleri toplumsal belleğin inşasında rol alması gereken ancak bundan tamamen habersiz olanlara yapılan önemli bir ikazdır. Uyuyan toplumu uyandırma görevinin muharrirler, şairler ve ediplerde olduğunu hatırlatan ihtiyar, elindeki bastonla sokak fenerine vurup var olan ışığı söndürmeye çalışan muharrire kahraman olmanın en şerefli yolunu şöyle gösterir. "Harp Edebiyatı" isimli makalesinde anlattıklarını bu hikâyenin ihtiyar kahramanına söyletir:

> "Ey genç muharrir! Gel, sen bir kahraman ol! Nefsini düşünme. Boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır. Senin milletin daha kendi ismini bilmiyor, kendi lisanını bilmiyor. Zaman yürümüş, o uyumuş, geride kalmış! Dost sandığı, bağrına bastığı gizli düşmanları bütün servetini, bütün saadetini yağma etmiş! Senin milletin kendi vatanında bir köle, bir esir, bir bekçi, bir fakir... Ona ilim, servet, saadet, duygu, ideal ver." (Ömer Seyfettin, 2020: 498).

Aynı duyuş ve düşünüşe sahip olması gereken ikinci kesim ise siyasi ve askerî erktir. Bir asker ve devlet adamında bulunması gereken erdemlerin kurmaca metin içerisinde nasıl anlatıldığına birkaç örnekten hareketle bakalım. "Kızılelma Neresi?" hikâyesinde, aynı zamanda bütün orduların komutanı olan bir devlet başkanında bulunması gereken vasıfları Sultan Süleyman'ın şahsında tasvir eder. Zira Sultan Süleyman, bir tarafıyla şair, bir tarafıyla kahraman olduğu kadar, arif bir insandır ve bir karar vereceği zaman önce kendi nefsinde muhakeme eder, kendi vicdanından geçirir (Ömer Seyfettin, 2020: 649).

Bir askerde bulunması gereken en önemli özelliklerden biri de cesarettir. Ancak cesaret akılla bütünleştiğinde bir anlam kazanır. Aynı ismi taşıyan hikâyede cesaret ve aklı bir arada kullanabilen kahramanların biriktirdiği kültür ve donanımı o günkü insanın varlığını devam ettiren önemli bir güç olarak görür:

> "Evet daha yeryüzünde böyle 'fevkalbeşer' devler yaşıyordu. Sanki hâlâ "Kan Kalesi", hâlâ Battalgazi" devrinde gibiydik. 'Harbi ortadan kaldırmaya çalışan' filozofların ham hayalleri aklıma geliyor, gülümsüyordum. Allah bu mümtaz vücutları şüphesiz yalnız muharebe, yalnız şecaat, yalnız hamaset, yalnız kahramanlık için yaratmış olacaktı. Bu ruhta, bu gururda, bu cesarette, bu heybette insanlar olmasa en mukaddes ananeler erir, hudutlar bozulur, hak kaybolur, tarihler, şerefler, kıymetler, efsane hâline geçerdi." (Ömer Seyfettin, 2020: 761-762)

"Kaç Yerinden" hikâyesinde "Yeni Kahramanlar"ın vasıflarını anlatır. Onlar, kendi varlıklarından ziyade milletin varlığıyla ilgilenirler: "Sen yeni kahramanları, medeni, yani millî kahramanları katiyen anlayamazsın. Onlar gürültülü tebcile, pohpoha, alayişe tenezzül etmezler, hatta böyle reklamlardan iğrenirler. Kahramanlıklarının kendilerine değil; millete, orduya ait olduğunu söylerler." (Ömer Seyfettin, 2020: 549-550).

"Kütük"te Aslan Bey, aklı ile ön plana çıkarılmasının yanında mertlik ve cesaret gibi kavramları bir erdem olarak görür. Bu erdemlere sahip olan herkese saygı duyar. Anlatma zamanında en çok da bu tip erdemlere ihtiyaç vardır: "Arslan Bey düşmanın cesurunu, kahramanını, yılmazını severdi. Onca harp bir mertlik sanatıydı. Düşman ordusundan kaçıp kendisine iltica edenlere hiç aman vermez, 'Hain, her yerde haindir.' diye hemen boynunu vurdururdu." (Ömer Seyfettin, 2020: 556).

"Teselli"de bir devlet adamında olması gereken en önemli erdemlerden birinin vefa olduğunu, devrin padişahı, İskender Paşa'ya yazdığı mektupta gösterir. Başarısızlıkları cezalandırma yerine ondan dersler çıkarmanın yeni başarılar için en önemli isteklendirme aracı olduğunu anlatır:

> "Gözlerine inanamadı. Sevincinden ölecekti. Padişah eski kahramanlıklarını hatırlatıyor, uğradığı hezimet felaketi için teselli veriyor, üzülmesin diye kendisine bir hilat, bir altın kılıç, bir murassa topuz ihsan ettiğini yazıyordu. Bu ulvi tesliyetnameyi, bu adil, bu büyük, bu mukaddes hatt-ı şerifi bitirince, İskender Paşa o kadar hafifledi ki... (…) Bu ulvi kapının içinde, hatt-ı şerifin hareketinden bahsettiği büyük orduyu ince mızraklarıyla, bayraklarıyla görüyor gibi oldu. Bu ordu, mert Turan'ın ortasındaki şımarık İran'a adalet nurları saçacaktı. Bütün tüyleri ürperdi. Sevinçten, heyecandan gözleri yaşardı. İşte, yarın, şüphesiz kendisi de... Onlarla beraber kendisi de, şimdi elinde tuttuğu şu altın saplı keskin kılıcı hak uğrunda, hakikat uğrunda sallayacaktı." (Ömer Seyfettin, 2020: 599-600).

Bu tespitlerden sonra Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde yer alan ve Türk kültürünün önemli değerlerinden biri olan askerlikle ilgili terimlere geçebiliriz. Öncelikle bu terimlerin neler olduğunu söyleyelim. Onun eserlerinde yer alan askerlikle ilgili millî kültür unsurlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Askerî rütbeler ve terimler, askerî birimler, askerî kıyafetler, savaş âletleri (askerî malzemeler), askerî törenler, askerî rütbeler (vezir, paşa, müşir, mülâzım, mülâzım-ı sani, yüzbaşı, zabit, orta defterdar, ferik, gazi, çavuş başı, perde çavuşu, çavuş, silahşor, topçu,

onbaşı, nefer, tabur cerrahı, tabur imamı, tabur kâtibi, tabur tüfekçisi, tüfekçi, kapıcı başı, yaver, odacı).

Çalışmamızın bu bölümünde Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde tespit edebildiğimiz terimlerden örnekler vereceğiz.[1] "İrtica Haberi"nde:

"Düşündüm ki, şimdi İstanbul'da ne kadar vezirler, ne kadar müşirler, ne kadar ferikler, ne kadar paşalar, ne kadar yaverler, ne kadar askerler selâmlık resmini ifa ediyorlar." (Ömer Seyfettin, 2020: 226).

Ömer Seyfettin'in "İrtica Haberi" isimli hikâyesinde isimleri geçen "paşa, müşir, vezir, yaver, ferik" gibi askerî rütbelerden başka, "Primo Türk Çocuğu Nasıl Doğdu?" hikâyesinde "mülâzım", "Ruzname"sinde "zabıt, yüzbaşı, mülâzım-ı sani" gibi rütbe isimleri geçer:

"Türklerin eski deniz muharebelerin, vaktiyle Akdeniz'i bir Türk gölü yaptıklarını, büyük paşa babasından, mülazım ağabeyinden duyduğu şeyleri çocukça büyüterek, mübalağalaştırarak, uzun uzadıya hikâye ediyordu." (Ömer Seyfettin, 2020: 270).

"Bu gece Pirlepe'nin ovasında yattık. Asker son derece yorgun ve perişan. Bölükteki zabitler hasta. Yüzbaşı ishal oldu. Mülâzım-ı saniyi sıtma tutuyor." (Ömer Seyfettin, 2016: 275).

"Kesik Bıyık" hikâyesinde "yeniçeri ağası", "Teselli"de "paşa, silahşor, kapıcı başı, çavuş, orta defterdar", "Başını Vermeyen Şehit"te, "çavuş başı, çavuş, gazi, topçu" gibi rütbeler ve askeri terimler geçer. Çavuş (çabış), Göktürklerden itibaren kullanılan bu unvandır. Orhun Kitabeleri'nde iki yerde geçmektedir. Aynı unvan Uygur metinlerinde de bulunmaktadır (Donuk, 1988: 92).

"İşte şimdi adama benzedin... Neydi o palabıyıklar! Mezardan kalkmış bir yeniçeri ağası gibi" (Ömer Seyfettin, 2020b: 74).

"O an mazisini hatırladı. Pek gençken Hüsrev Paşanın yanındaki silahşorluğu, sonra kapıcıbaşılığı, daha sonra çavuşluğu hayalinden geçti, 'orta defterdar' iken evlenmişti." (Ömer Seyfettin, 2020a: 594)

"-Hey Çavuşbaşı... Hey!.. (…) Çavuşa döndü:

-Haydi, gazileri uyandır. Kurban bayramını bugünden yapacağız. Koş. Bana da çabuk topçuyu gönder." (Ömer Seyfettin, 2020a: 634).

Yukarıda metinlerde göstermeye çalıştığımız örneklerden başka, konusunu tarihten ve askerlikten alan birçok hikâyede askerî rütbe ve terimlerin yer aldığı görülmektedir. Bu hikâyelerden "Yuf Borusu Seni Bekliyor" isimli hikâyede, "perde çavuşu, odacı", "Nakarat"ta "nefer, onbaşı", "Mehmaemken" isimli hikâyede de "tabur kâtibi, tabur imamı, tabur cerrahı, tabur tüfekçisi" gibi askeri rütbe ve terimler yer almaktadır. Eski Türklerde "sü" ordu manasına kullanılan bir terimdir. "Sübaşı" ise, "ordu başı, ordu komutanı" demektir (Donuk, 1988: 93).

Bunlarla birlikte Eski Türklerde de kullanılan ve Asya Hunlarından beri mevcut olan "tuğ" terimi, (Kafesoğlu, 2000: 57-65) Osmanlı devlet düzeninde bir rütbe kabul edilir. "Tuğ" terimi, "Ferman"da " ulak" ile birlikte rütbe belirtmek için kullanılır:

"Ulaklar açılarak yol veriyorlardı. Arkasından üç tuğlu vezirler de geliyordu." (Ömer Seyfettin, 2020a: 517).

[1] Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde *Ömer Seyfettin ve Milli Kültür* isimli çalışmamızın 133-137. sayfalarından geniş ölçüde istifade edilmiştir.

“Diyet”te ‘subaşı, dizdar’ gibi terimler, o dönemde daha çok iç güvenlikten sorumlu askerlere verilen rütbelerdir:

“Bunlar şehir subaşısının adamları, dizdarlardı.” (Ömer Seyfettin, 2020a: 705)

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde askerî rütbe ve terimlerin bu kadar fazla kullanmasını onun askerî şahsiyetiyle açıklamak mümkündür. Ayrıca hikâyelerinin konuları tarihten alması da askeri terim ve unvanları fazla kullanmasına sebep olur.

Ordu, Türkçede çok eskiden beri kullanılan bir terimdir. Asya Hunları ile ilgili kelimeler arasında yer alır. Hakanın bulunduğu yer veya ikamet ettiği şehir anlamına gelir. Ortaçağ sonlarından itibaren Türk tarihinde askerî güç karşılığı olarak da kullanılmıştır (Donuk 1988, 83). Türk ordusu çeşitli birimlerden oluşur. Ömer Seyfettin’in eserlerinde ordumuzu meydana getiren alt birimleri görmek mümkündür. Onun eserlerinden gördüğümüz askerî birimler şunlardır: “Ordu, otağ, alay, kışla, karargâh, tabur, redif taburu, amele taburu, bölüm, fırka, karakol, muhafız ahırı” vs. Bu isimlere, daha çok, eski ve yeni kahramanları anlattığı hikâyelerinde yer verir.

“Eski Kahramanlar” serisinde yayınlanan “Kızıl Elma Neresi?”, “Ferman” gibi hikâyelerde karşımıza en eski askerî terimlerden biri olan ve Eski Türk devletlerinde hükümdar çadırı, hakanın yaylak merkezinde ikametgâhı kabul edilen “otağ, otağ-ı hümayun” çıkar. “İrtica Haberi”nde “alay” ismiyle karşılaşırız. Olayların geçtiği döneme ait askerî birimler çok başarılı bir şekilde verilmiştir.

“Zamanın Süleyman’ı, ansızın kükremiş bir tufan hâlinde akseden bu naraları duydu. Otağında yalnızdı.” (Ömer Seyfettin, 2020a: 644).

“Konak yerinde otağ-ı hümayunu görmeyen bütün ordu asumanî bir gazap karşısında donakalmış günahkâr bir cemaat gibi birdenbire sustu.” (Ömer Seyfettin, 2020a: 517).

“İrtica Haberi” isimli hikâyede “tabur, redif taburu” gibi askeri birimlerle karşılaşırız: “Bugün cuma... Gönüllüler geliyor. Redif taburu toplanıyor. Emsalsiz bir faaliyet! Bütün tabur arkadaşları hareket edeceğimizi ümit ediyorlar.” (Ömer Seyfettin, 2020a: 226).

Yine aynı hikâyede “tabur, redif taburu” gibi askeri birimlerin yanında “kışla, karakol” gibi birimleri de görürüz: “Ben kışlaya gelmek üzere onu terk ettim. Çünkü şimendifer hattındaki karakollar toplanacak” (Ömer Seyfettin, 2020a: 225).

Yukarıdaki örneklemeye çalıştığımız birimlerden başka “Ruzname”de “fırka, bölük”, “Müjde”de “Karargâh”, “Zeytin Ekmek”te “amele taburu”, “At”da “muhafız ahırı” gibi askerî birimler yer almaktadır.

Ömer Seyfettin'in eserlerinde genellikle “Eski Kahramanlar” serisinde yayınlanan hikâyelerinde, Osmanlı ordusuna ait bazı askerî kıyafetler isim olarak verilir. Maşlah, kaftan, barata gibi. Murat Gür, *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik* isimli çalışmasında, Asker üniformasının erkek bedeninin belirli bir biçime sokulmasını öngördüğünü belirterek, “Üniformanın içindeki bedenin taşıdığı kültürel ve toplumsal özelliklere göndermede bulunur: Disipline edilmiş, güçlü sağlıklı ve vazifesi uğruna kendini ortaya koyacak bir beden. Bu açıdan askerlik, çağlar boyunca birçok kültürde ideal erkekliğin en temel göstergesi olarak işlenmiştir” (Gür, 2019: 167). Özellikle “Ferman” hikâyesinin kahramanı Tosun Paşa böyle bir kahramandır:

> “Tosun Bey, yine kendini gösterdi. (…) Dört sene evvel padişah onu sipahiler arasında görmüş, güzelliğine, şeci tavırlarına meftun olarak maiyetine almış, kendisine birçok hizmetler vermiş, bir sene içinde hatta çavuşbaşılığa kadar çıkarmıştı. Henüz yirmi beş yaşındaydı. Gür siyah bıyıkları, şahin bakışlı iri ela gözleri, geniş ve kalın omuzları, levendane yürüyüşü her göreni hayran ederdi. (…) O, bütün ordu içinde rakipsiz bir cesaret, kahramanlık ve çabukluk enmuzeci

idi. İhtiyar Zal Mahmut'tan daha kuvvetli olduğunu herkes biliyordu. Kuş gibi uçar, yıldırım gibi seğirtir, arslan gibi atılır, kaplan gibi parçalardı." (Ömer Seyfettin, 2020a: 518).

"Kütük"te, hikâye kahramanı Arslan Bey'in üzerindeki kıyafet onun bedeninin belirli bir biçime sokulmasını sağlar: "Hızla mahmuzlanan azgın at şaha kalkarak sisin içine atıldı. Üzerindeki sırmalı kaftanın etekleri altın kanatlara benzeyen Aslan Bey'le, esatirî bir kuş gibi uçtu." (Ömer Seyfettin, 2020a: 560).

Bunlardan başka "Büyücü" ve "Kızıl Elma Neresi?" gibi hikâyelerde, maşlah ve muhafızların başına giydikleri baratalardan bahsedilir: "Al maşlahlı genç kumandan hızla uzaklaştı" (Ömer Seyfettin, 2020a: 560), "İskender Paşa, üçüncüyü de huzura soktu. Bu… geniş omuzlarına baratasının uçları düşen genç bir bostancıydı." (Ömer Seyfettin, 2020a: 651).

Osmanlı dönemi devlet hayatında, devlet başkanı aynı zamanda ordunun başı olduğundan, askerî kıyafetlerle devlet yöneticilerinin giydiği kıyafetler arasında zaman zaman karışıklık varmış gibi görünse de temelde pek fazla farklılık yoktur. Ömer Seyfettin'in çok bilinen "Pembe İncilik Kaftan" isimli hikâyesini de unutmamak gerekir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, hikâyelerinin konularını tarihten alan Ömer Seyfettin'in eserlerinde askerî kültür unsurlarını fazlasıyla bulmak mümkündür. Onun hikâyelerinde geçen savaş âletleri şunlardır: "Kılıç, kalkan, yatağan, zırh, saldırma, topuz, kement, ok, yay."

"Eski Kahramanlar" serisinden yayınlanan "Diyet" ve "Teselli" hikâyelerinde geçen savaş malzemeleri, eski kültüre aittir:

"Ölünceye kadar böyle hiç durmadan çalışırsa daha birkaç bin gaziye kırılmaz kılıçlar, kalkanlar parçalayan çelik yatağanlar, zırhlan kesen ağır saldırmalar yapacaktı" (Ömer Seyfettin, 2020a: 703).

"İkincisinin elinde altın bir kılıç... Üçüncüsüne göz attı, murassa bir topuz" (Ömer Seyfettin, 2020a: 598).

Yine "Yalnız Efe" hikâyesinde, içinde "ok" ve "yay"ın geçtiği bir özdeyiş vardır: "Yay gibi eğri olsam / Elde tutarlar beni! / Ok gibi doğru olsam / Yabana atarlar beni" (Ömer Seyfettin, 2020b: 275).

Ömer Seyfettin'in eserlerinde az da olsa askerî törenleri görmek mümkündür. Eski Türklerin devlet yapısında, devlet başkanı aynı zamanda ordunun da komutanı olduğu için, onlara yapılan törenleri de bu başlık altında değerlendirmek gerekir.

Ömer Seyfettin'in hikâyelerinde en fazla rastlanan törenler, padişah fermanlarının verilip alınmasında ifa edilen ritüellerdir:

"Kırmızı esvaplı, şal kuşaklı, sırma üsküflü dört çavuş gördü. Birisi kucağında kundak gibi büyük, sırmalı bir bohça tutuyordu. İkincisinin elinde altın bir kılıç... Üçüncüsüne göz attı, murassa bir topuz... Dördüncü çavuş yürüdü. Yanına yaklaştı. Diz çöktü. Elinde tuttuğu kırmızı torbayı öptü. Başına koydu. Sonra ona uzattı. Kılıçla kement görmeyen paşa şaşırmıştı. Kendisine uzatılan torbayı dalgın bir isticalle kaptı. Hızla öptü. Başına koydu, mumu kopardı. Açtı" (Ömer Seyfettin, 2020b: 598).

"Başını Vermeyen Şehit" adlı hikâyede, gazadan önce askerin moralini yükseltmek, onları galeyana getirmek için yapılan kısa törenleri görürüz:

"Teklif ettiği "vire"yi kabul etmek isteyenler varsa ellerini kaldırsın!

-…

Kimsenin eli kalkmadı.

- Öyleyse hazır olalım, haydi...

Bir gürültüdür koptu:

- Hazırız.

- Hepimiz, hepimiz hazırız.

- Kılıçlarımız, kalkanlarımız yağlı.

- Oklarımız bağlı.

- Yatağanlarımız keskin...

- Bugün nusret bizim.

- Amin, amin" (Ömer Seyfettin, 2020b: 636-637).

"İrtica Haberi" adlı hikâyede ise, hikâye kahramanı devlet mensuplarının padişaha olan bağlılıklarını ifade etmek için "selamlık resmi" adı verilen törenleri hayal eder:

> "Bu tuhaf emir beni düşündürdü. Düşündüm ki şimdi İstanbul'da ne kadar vezirler, ne kadar müşirler, ne kadar ferikler, ne kadar paşalar, ne kadar yaverler, ne kadar askerler, selâmlık resmi ifa ediyorlar; ona, o meşum ve yıkılmaz kuvvete Allah'ın memleketimizde otuz iki senedir sönmeyen o korkunç ve kırmızı gölgesine perestiş ve tekâpu ediyorlar" (Ömer Seyfettin, 2020b: 236).

Bununla beraber, askerî hayatta sık sık gördüğümüz ast - üst seremonilerini ve devlete yöneticilerine karşı ifa edilen küçük törenleri de unutmamak gerekir.

Sonuç

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Yukarıda verdiğimiz örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Askerî terim, rütbe, kıyafet ve müesseselerin defalarca kullanıldığı hikâyelerin yazılış tarihi Osmanlı devletinin askerî ve siyasi anlamda zor dönemde olduğu yıllardır. Bu tip zorlukların düzenli, disiplinli ve donanımlı ordu ile aşılacağı kanaatinde olan Ömer Seyfettin, hikâyelerinde gerek tarihten getirdiği kahramanlarla gerek kurmaca kahramanlarla özellikle toplumda bir özgüven ve tarih şuuru oluşturmak ister.

Harp edebiyatı araştırmalarında yaşanan en önemli sıkıntılardan biri tarihî olanla aktüel olan arasındaki ince çizgidir. Edebî eserlerin durup dururken yazılamayacağını her şeyden önce kendi dönemine söylenmiş sözler olduğu unutulmamalıdır. Bu dikkat, problem gibi görünen ince çizginin tespitini kolaylaştırabilir. Sebep veya sonuçları itibariyle savaştan kaynaklanan problemler aktüel zamanda devam ediyorsa ve edebî metinin niyetinde bu problemlere göndermeler seziliyorsa ne anlattığı artık çok önemli değildir. Böyle durumda anlatılandan ziyade metne getirilen yorum daha önem kazanmış demektir. Ömer Seyfettin'in bazı hikâyelerine bu çerçeveden baktığımızda, yazıldığı dönemin askerî, siyasi ve sosyal problemlerine göndermeler yapmasından dolayı bir tarafıyla aktüel metin olma özelliğine sahip olduklarını söyleyebiliriz. Mesela, Balkan Savaşları'nı anlatan birçok eserde ordudan kaçan askerlerden bahsedilir. Ömer Seyfettin'in bu dili, "Ferman" hikâyesindeki vazife şuuruna sahip, kayıtsız şartsız devlete bağlı bir asker olan Tosun Bey ile "Başını Vermeyen Şehit" hikâyesindeki Kuru Kadı, Deli Mehmet ve Deli Hüsrev'de bulur. Kurmaca ile oluşturulan bu kahramanlar, tarihî bir şahsiyet olmadıkları gibi dünden ziyade aktüel zamanla ilgilidir. O gün, her zamankinden fazla askerlik onuruna sahip çıkacak, vatanı canından aziz bilecek askerlere ihtiyaç vardır ve bu ruh söz konusu kahramanlarda fazlasıyla bulunmaktadır. Ömer Seyfettin bu özelliği sayesinde her zaman güncel kalabilen bir yazardır.

Harp edebiyatının en önemli amaçlarından biri olan özgüvenin özellikle Balkan yenilgisinden sonra bir hayli yıprandığını bilen yazar, bir taraftan da eleştirel bir dil kullanarak Balkanlardaki başarısızlığı kurmaca metinler aracılığıyla tartışır. Ömer Seyfettin'in geçtiğimiz asrın başında böyle bir dili yakalaması sadece kendi sanatı açısından değil; Türk edebiyatı açısından da önemlidir. Askerlikten ayrılması, kalemiyle hayatını idame ettirmeye çalışması böylesine çağdaş bir dili yakalamasını kolaylaştırır.

Bütün bu özellikleriyle Çağdaş Türk hikâyesinin kurucuları arasında kabul edilen Ömer Seyfettin, aynı zamanda edebî metinler aracılığıyla oluşturulacak toplumsal belleğin, yirminci asırda ayakta kalmanın olmazsa olmaz bir şartı olduğunun da farkındadır. Bu farkındalık Ömer Seyfettin'i çok okunan bir yazar yapmıştır. Yukarıda söylediğimiz gibi seçtiği konuların, kullandığı dilin güncelliği onun bir sanatçı olarak sahip olduğu donanımla ilişkilidir.

Batı edebiyatlarını yakından tanıması, çağdaş toplumlarda edebî metinlerin etki gücüne inanmasını sağlar. Elinden silahı bırakıp kalemi alması, bu güce inanmış olmanın bir neticesi olarak düşünülebilir.

Makalelerinde sanatkâr sorumluluğunu sık sık hatırlatan yazar, bununla yetinmeyip kurmaca metinler aracılığıyla da bu sorumluluğunu yerine getirmek ister. Bu açıdan bakıldığında onun eserlerinin Harp edebiyatı mahsulleri açısından oldukça zengin olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

Alangu, T. (2010). *Ömer Seyfettin Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara: SBF Yayınları.

Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdarî - Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Gür, M. (2019). *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

İlhan, S., (1990). "Askerlik", *Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler,* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, ss. 321-334.

Kafesoğlu, İ. (2000). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ömer Seyfettin, (2016). *Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler), (Haz.* Nazım Hikmet Polat), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ömer Seyfettin, (2020a). *Hikâyeler 1,* (Haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ömer Seyfettin, (2020b). *Hikâyeler 1,* (Haz. Hülya Argunşah), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Şengül, A. (2011). *Ömer Seyfettin ve Milli Kültür*, Gönen: Gönen Belediyesi Kültür Yayınları.

EDEBÎ ÜRÜNLERLE BİR HARP TARİHİ YAZMA YÖNTEMİ VE BİR ÖRNEĞİ; 1897 OSMANLI - YUNAN HARBİ

Cafer ŞEN*

Giriş

Edebî Metinlerle Tarih Metinlerin Farkını Fark Etmek

1897 Osmanlı - Yunan Harbi çok yakından takip edilir. Özellikle Malûmat, Sabah, İkdam, Asır ve Servet-i Fünûn gibi süreli yayınlar başta olmak üzere dönemin gazete ve dergilerinde 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nin edebî ürünlerdeki yansımalarının büyük yer kaplamasının sebebi matbuatın bu harbi yakından takip etmesidir. Harbin aktüel olduğu dönemlerde izlenimlerini gazete ve mecmualara günü gününe gönderen harp muhabirleri nihayetiyle birlikte hâtırat hâline getirler. Bunlar arasında "Sabah Gazetesi" tarafından harbi izlemek üzere giden Süleyman Tevfik'in "Teselya'da Bir Cevelân" veya "Dört Aylık Seyahatim", İngiliz Savaş Muhabiri Bartelett'in "Teselya Ma'rekesinde" ve Clive Bigham, "Teselya'da Osmanlı Ordusuyla" isimli hatırat kitapları mevcuttur. Harbe zabit olarak katılan Osman Senâî'nin de harp ettiği bölüğün çevresindeki gelişen olayları aktardığı görülür. Harbin nihayetiyle birlikte Sâlim'in Teselya'daki izlenimlerini topladığı "Ben de Gördüm" ya da "Teselya'da Meşhûdatım" adlı bir kitabı vardır. Harbi yakından izleyen muhabirlerden Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü'nün ve harbe katılan Osman Senâî hâtıralarıyla birlikte bir de 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nin anlatıldığı tarih çalışmaları vardır. Bu isimler tarih çalışmasıyla yetinmeyip harp izlenimlerini hatırat şeklinde kaleme almayı da tercih ederler. Bu tavır aslında bu yazarların harp edebiyatı ürünleriyle tarih çalışmasına ait olan metinlerin farklı olduğuna dair bir düşünceye de sahip olduğunu gösteriyor. Süleyman Tevfik 1897 Yunan Harbi'ne ait izlenimlerini iki eser(in)de toplarken harp edebiyatı alanına dâhil olan metinlerle tarih çalışmasına ait metinleri şuurlu bir şekilde ayırdığını açıkça ortaya koyar:

> "(Devlet-i Âliy-ye-i Osmâniyye ve Yunan Muhârebesi) ciddî bir eser idi. Teselya'da Bir Cevelân sırf hissîdir, bir seyahatnâmedir. İşte aralarındaki fark bundan ibarettir. Meselâ, ötekinde filân tabur şöyle oldu gibi muharebe tafsilâtı görülür. Bunda ise Milona Muhârebesi olur iken şu hâlde idim, böyle düşünüyordum, sağ cenaha koşuyordum misüllü şeyler müşâhede olur." (Süleyman Tevfik, 1315: 3-4)

1897'ye Kadar Olan Süreç

1826'da Mora'da bağımsızlığını ilan eden Yunanistan'ın kesin sınırları 1830'da Londra Antlaşması'yla çizilir. Buna rağmen Yunanlılar Girit ile Ege Denizi'ndeki adaları ve Epir'i ele geçirmek için faaliyetlere başvururlar. Bunların en sık görüldüğü tarih 1853-1856 Osmanlı-Rus Harbi dönemine rastlar. Rusya'nın kışkırtması, Fransa'nın da desteklemesi üzerine Girit isyanı Osmanlının iç işleri problemi olmaktan çıkarak Avrupa meselesi hâline gelir. Bunu 6 Ocak 1869'da Paris Konferansı'na taşıyan Yunanlılar istediklerini elde edemezler. 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi'ni fırsat bilen Yunanistan, Girit'te tekrar karışıklıklar çıkarır. Berlin Antlaşması'na katılan devletler 16 Haziran 1880 tarihinde Osmanlı - Yunanistan sınırını düzeltmede karara varırlar. Fakat 1880'de Girit Hristiyanlarının tekrar ayaklanması üzerine dönemin pâdişâhı II Abdülhamid 1889'da bir fermanla Girit genel valisinin yetkilerini arttırır. Ancak 1894'te Girit'teki genel meclis pâdişaha başvurarak Girit'e bir Hristiyan vâlinin tâyin edilmesini ister. Batılı devletlerin ısrarıyla 1895'te Hristiyan bir vâli Girit'e tâyin edilir. Bunu kabullenmeyen Hanya Müslümanlarıyla Hristiyanlar arasında Aralık 1897'de bir iç savaş başlar.

* Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniviversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, cafer.sen@deu.edu.tr, ORCID: 0000000312084654.

Harbin İlanına Kadar Geçen Sınır Olayları

Yunanlılar sınır tecavüzlerini Osmanlının başıbozuk çete hareketleri olarak göstermeye devam ederken Osmanlı, gelişmeleri yakından izlemekte gayet temkinli davranmaktadır: "Yunânîler hudûda asker sevk ediyor. Prens George, başkumandan sıfatıyla Yenişehir'e kadar çıkıyor, hudûddan eşkiyâ kisvesi altında çete muhârebeleri verecek asker geçiriliyor." (Hayri, 1325: 45). Yunanistan'ın Osmanlı üzerindeki bir plânının parçası olan sınır ihlâllerinin ve çete saldırılarının başıbozuk olmadığı plânlandığını, bölgede bulunan Times Gazetesi Muhâbiri Yüzbaşı Bigham "Teselya'da Osmanlı Ordusuyla" adlı hâtıralarında açıkça ortaya koyar: "Nisan'ın dokuzuncu günü üstüne Yunanlıların tecavüz haberi bizi hayrete düçâr etti... İlk kurşunun hangi tarafdan atıldığını belki ilelebed hiç kimse haber vermeyecektir." (Bigham, 1315: 45). Ahmed Midhat Efendi Gönüllü romanında Osmanlı sınırına tecâvüz edenlerin Yunanistan tarafından sivil gönüllü Yunanlılar olarak gösterildiğini belirtir: "Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den resmen ilan-ı harp olmadan mukaddem Yunanlardan binlerce gönüllülerin hududu geçerek bizim tarafımızdan bazı tepeleri zabteyledikleri" haberi alınır. (Ahmet Midhat, 1314: 141). Yunanlılar çete veya sivil gönüllüler adını verdikleri kuvvetleriyle plânlı şekilde sınır boylarına saldırılar düzenlerken Osmanlı'nın bu saldırıları durdurmaya yönelik çabaları ise sonuçsuz kalır. Nihayet hudûddaki olayları büyük bir dikkatle izlemekte olan Osmanlı 5 Nisan 1313 (18 Nisan 1897) Yunanistan'a harp ilan eder. "Harbin ilan edildiği "Sadrazam Rif'at Bey Girid Vâliliği'ne gönderdiği telgrafta bu tarihi te'yîd" edilir (Girid Resmolu Mavnahoyuzâde Kâsım Bin Ahmed, 1313: 5-6). Osmanlı'nın, Yunanistan'a harp ilan etmesi, hem mâbeyn halkı hem de Yunanlıların sınırdaki tecâvüzlerine artık sabır gösteremeyenleri sevindirir: "İrâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî mübellig u mübeşşir olan telgrafnâme ordu müvâcehesinde okundu. Her kelime kulaklarından girdikçe kulûbe fahr ü inbisât bahş ediyor idi… 'Pâdişâhım çok yaşa' zemzeme-i mukaddimesi bulutları yararak semâya doğru urûc edince gözleri sulanmadık bir ferd kalmadı." (Sun, 1965: 88).

Harbin İlan Edilmesinden Sonra Asker Toplanması

Gönüllülerin Muhârebeye Gidişi

Harbin fiilen başlamasından sonra cepheye asker toplanmaya başlanır. Harp başlamış "İzzet Paşa gelmiş idi: 'Gönüllü asker zamanı geçmiştir, çok geçmiştir. Artık davul dümbekle harb olmaz. Gönüllü asker yazılmak isteyenler kânunnâme-i mahsûsadaki bendine tevfîk-i hâl iderler yâni asker yazılırlar…' dedim. Israr olundu. Tâ-be-sabah birer sandalye üzerinde kaldık. O esnada masanın üzerinde bir kâğıd unutulmuş olduğunu gördük. Bu kâğıddan umûm vilâyâtde gönüllü asker yazılması emri verildiği anlaşılıyordu. Kâğıt İzzet Paşa tarafından düşürülmüş idi." (Hayri, 1325: 53). Hayri'nin hâtıralarında bahsettiği, gönüllü asker devresinin geçtiği, ordu içerisinde genel eğilimi gösterirse de şair ve yazarlar gönüllü askerlik konusunu çok işleyerek aynı kanıda olmadıklarını ortaya koyarlar. Nejâd Ekrem'in Osmanlılarda Muhabbet-i Vataniyye eserindeki Osman'ın babası 93 Harbi'nde şehit düşmüştür. Köyde harbe gönüllüler toplanır. Osman annesini bırakıp gitmeyi düşünür. Annesinin karşı çıkması üzerine amacını şu şekilde açıklar: "-Anne, Babamın.. Senin... Sizin, babalarınızın.. Velhâsıl bütün ecdâdımızın ocağı bu toprak değil midir? Kendisine o kadar ağladığın babam bu toprağı düşmana çiğnetmemek için kılıç sallarken şehîd olmadı mı?" (Nejat Ekrem, 1313: 107-109). Ahmed Midhat Efendi'nin "Gönüllü" romanı ise gönüllülük müessesesinin bir nevî müdâfaası gibidir. Romanın kahramanı Recep Köse, Osmanlı - Yunan Muhârebesi'ne gönüllü olarak yazılır: "Serfiçe kasabasında Recep Köse'nin gönüllü sıfatıyla muharebeye gitmek için tedârikât-ı seferiyye mübâşeret eylediği havâdisi ağızdan ağıza dolaşmağa başlar." (Ahmed Midhat Efendi, 1314: 13). Bu noktada gönüllük yüce bir değerdir: "Gönüllü askerleriz bakın / Ne şanlı erleriz bakın / Misâl-i Hayderiz bakın / Ne şanlı erleriz bakın." (Mustafa Reşîd 1315, 18). 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ni konu alan Fazlı Necib'in Dilâver romanında ise her ne kadar belirtilmese de Dilaver'in muhârebeye gidişi gönüllüleri andırır. Dilâver'in aralarında

bulunduğu askerleri yolcu etmek için büyük kalabalık toplanır: "Alay davulları zurnaları geliyordu. Bu sâde fakat mevkie zamana göre pek müessis köylü mızıkası: Namazgâh ardında ordu kuruldu, ibtidâ kavgada kolu vuruldu.' şarkısını terennüm ederek yaklaşıyordu…" (Fazlı Necîb, 1315: 8). Bir gönüllünün 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'ne gidişini konu alan diğer bir eser ise Tevfik Fikret'in "Hasan'ın Gazası" manzûm hikâyesidir. Köyde gönüllüler harbe uğurlanırken Hasan muhârebeye niçin gitmediğinin sorgulamasını yapar: "Niçin? Benim nerem eksik? Çolak, mı hasta mıyım? / Soyumda hepsi şehîd: İşte amcam işte dayım." (Tevfik Fikret, 1313: 149-158). Hasan geride bırakacağı nişanlısı, vâlidesi ve kardeşiyle muharebeye katılması arasındaki bir seçim zorluğunu yaşarsa da ikincisini tercih eder.

Zabitlerin Muharebeye Gidişi

Abdullah Zühdü'nün 1897 Türk - Yunan Harbi'ni konu alan "Şanlı Asker" romanının kahramanı Râik'in babası 93 Harbi gâzilerindendir. Amcası ise bu savaşta şehit olmuştur. Râik zabit olarak harbe giderken yıllarca kendi duvarlarında asılı olan kılıcı kuşanır. Bu kılıç Plevne'de babasıyla birlikte savaşıp üçüncü yaralanışında "Kılıcım sana yâdigâr olsun. Artık ben kurtulamayacağım. Bunu anlıyorum. Allah'a hamd olsun şehîd oluyorum. Bu kılıcı sakla Beni unutrma." (Abdullah Zühdü, 1966: 121) diyerek Raik'in babası Ahmed Bey'e Kurmay Yüzbaşı Nüzhet Bey tarafından verilmiştir. Ahmed Râsim'in Askeroğlu hikâyesi de yine babası cephede şehit düşmüş bir zabitin harbe gidişi ve arkasında bıraktıklarını konu edinir. Harp ilan olunduktan sonra İstanbul hareketlenir, "Herkesin ağzında 'ilan-ı Harb' terkîbi geziyordu. Urûk-ı Osmâniyetde cevelân-ı hûn-ı hamiyyet bu velvele-i dehşet-âgîn üzerine galeyâna geldi. Her tarafta kırmızı kırmızı bayraklar peydâ oldu." (Ahmed Râsim, 1315: 4). Ahmed Râsim'in harp zamanındaki İstanbul'u çizdiği satırlar çok önemlidir:

> "Bu şehr-i azîm, sükûn-ı mûtadını gâib etmiş, boğazda görülen âsâr-ı şâdî sönmüş, geceleri hânelerden dışarıya akseden şuâât eski fer ü tâbını azaltmış, camilerinde semâvâta çıkan duâlar peydâ olmuş, evlerinde müsâhabât-ı latîfe yerine harb sözleri deverân etmeye başlamış, ihtiyarlarında müşvikâne sözler kadınlarında bükâ-âmîzler istimdâdlar, gençlerinde savlet-i dil-perverâne emâreler, çocuklarında taklîd-i ihvân gibi nümâyişler husûle gelerek nazar-ı dikkate bambaşka bir cemiyyet olmak üzere görünmüşdü." (Ahmed Râsim, 1315: 5-6).

Harp fert hayatını değiştirdiği gibi cemiyyet hayatını da değiştirir. Toplumların barış zamanlarında görünürde olmayan dinamikleri harpler sonucu ortaya çıkar.

Bir zabitin nişanlısından ayrılıp muharebeye gidişini konu edinen bir diğer eser ise Hüseyin Câhid'in "Topal" hikâyesidir. Hikâyede Nâil, muharebeye katılacak bir yüzbaşıdır. Nişanlısı Seniha, Nâil'in gitmesine taraftar değildir. Sık sık "gitme, gitme" kelimesini ağlayarak tekrarlar. Nâil ise muharebeye gitmek gerekliliğine inanır:

> "İlan-ı harp kendisini hudûda memleketini müdâfaaya dâvet ederken o, bu mukaddes vazifeyi îfâdan imtinâ edebiliyor muydu? Gitmese bile ne fâide vardı, elbette Seniha böyle muhâfaza-i vatanı kendisinin sıcak kolları arasında kalmaya fedâ edecek kadar hamiyyetsiz kalbsiz bir korkağa nefretle bakacaktır. Evet gidecek o memleketinin mütecâviz düşmanına sed-râh olacak, bu mübarek toprağın bir zerresine taarruza cür'et edecekleri ezecek bir nişân-ı şecâatle, tâ göğsünden bir yara ile gâlib ve mağrûr avdet edecek…" (Hüseyin Câhid, 1313: 130).

Nâil de diğer zabitler gibi seçimini muharebeye gitmek yolunda kullanır.

Yazar ve Şairlerin Halkı Muharebeye Dâvet İçin Kaleme Aldığı Ürünler

Halkın Türklük, Osmanlılık, Millet, Din Gibi Ortak Değerler Etrâfında Birleştirilerek Muharebeye Dâvet Edilme Çabası

Harbin ilanından sonra gönüllülerin de harbe alınma kararıyla birlikte süreli yayınlarda yazarı belli olmayan "Bir Gönüllü Ağzından", "Bir Asker" gibi isimlerle konusunu askerin harbe çağrılmasından ibaret birçok manzûme yayımlanır. "Arş İleri!" nidâsıyla da bu çağrıda kollektif bir heyecanın doğması sağlanmaya çalışılır: "Osmanlıyız sözümüzden dönmeyiz /

Ölüm nedir kurşun nedir? Bilmeyiz / Bu yerleri Rumlar'a biz vermeyiz / Arkadaşlar arş ileri gidelim" (Bir Asker, 1313: 7). Yine bir gönüllü tarafından yazılan, Hoca Zekâî Efendi tarafından bestelenen "Aheng-i Cenk-Yâhûd-Berk-i Celâdet" manzumesi de gönüllülerin hissiyâtına tercümân olur: "Vatan uğrunda ölmek bir nişândır sermediyetten / Yiğitler arş ileri Kanlar damlasın seyf-i celâdetten" (Abdülkadir-zâde Hüseyin Hâşim, 1313: 713). Millî şuurun uyanması için yayımlanan ve muharebeye davet konulu bazı manzumeleri kaleme alan ise dönemin bilinen şairleridir. Rüsûmât Emânet-i Celîlesi Evrâk Müdürü Mehmed Emin Bey "Cenge Giderken" manzûmesi kollektif şuurun üç değeri olan; ırk, millet ve vatan kavramlarını öne çıkarır: "Ben bir Türk'üm dînim, cinsim uludur / Sînem özüm ateş ile doludur / İnsan olan vatanının kuludur / Türk oğluyum evde durmaz giderim" (Mehmed Emin, 1313: 4). Aynı şairin harp yıllarında yayınlanan diğer manzumesi olan "Yunan Sınırını Geçerken" eserinde ise kollektif şuuru oluşturan Türklük ve Türklüğe ait özellikleridir: "En güzel yüz bize çirkin, biz severiz Türk yüzü / En iyi öz bize fenâ; biz isteriz Türk özü / Milletimiz alkışlarız: anıldıkça (Türk) sözü / Biz Türkleriz: Biz kanla,biz bu adla yaşarız." (Mehmed Emin, 1313-a:4). Salâhî de kaleme aldığı bir manzûmede Türk kelimesini millî şuurun uyanması noktasında ortak payda olarak kullanır: "Türklük bize sermâye-i bî-gâye-i şândır / Türk nâmı şeref-hâh-ı maâlîye nişandır." (Salâhî, 1314: 640). Türklükten sonra ortak olarak kullanılan bir diğer kavram vatandır: "Kurban olalım vatan yolunda / Gel fikrime sen de iştirak et" (Elif Adlî, 1315: 1). Vatandan sonra millî şuurun bir diğer birleştirici unsuru Osmanlılıktır: "Ey milletin erleri Osmanlı askerleri / Millet muhtâc-ı hizmet. İşte mertliğin yeri" (Necdetî, 1896: 2519). Bu noktada "Osmanlılık, benimle ben onunla kâimim / O mazlûm ben de harâb sanmayın ki dâima / Ey askerler, yiğitler kefenim ziynet ister" dizeleriyle tanımlanır (Manastırlı Rifat, 1313: 713). Türklük, vatan, Osmanlılık ve millet gibi değerler etrafında bir millî şuurun oluşmasını sağlayan bir değer, "Osmanlıyız cengi düğün görürüz / Vatan içün ateşlere yürürüz / Kurşun değil topa karşı dururuz" dizelerinde görüldüğü gibi dindir (Sa'di, 1313: 4).

Harbe Giden Asker Etrafında Teşekkül Eden Edebi Ürünler:

Harbin ilanından sonra devrin tanınmış edipleri tarafından yazılan manzumelerde ikinci eğilim harbe gidenleri manzum hikâyelerle dramatize ederek anlatma eğilimidir. Tevfik Fikret'in "Ken'an" manzûmesinde Ken'an annesiyle sakin bir hayat geçiren sıska ve çelimsiz bir çocuk olduğundan sürekli eğlence konusu olur. Ken'an halkın kendisi hakkındaki kötü bakışlarını harbe iştirak ederek siliverir: "Bir fırka harp eyledi...Ken'an da beraber / Ken'an köyüne yaralı dönmüş, geliyordu / Peşinde bir âvâze-i şân yükseliyordu."(Tevfik Fikret, 1313-a: 138). 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nde asker toplanmasını konu edinen bir diğer eser Recâîzâde Mahmud Ekrem'in "Kırmızı Merkûblar" manzumesidir. Mehmed Onbaşı'nın beklediği emir gelince cepheye gitmek için hazırlanırken beş yaşındaki oğlu Zeynel boynuna sarılarak onu bırakmaz. Kırmızı merkûbların getirileceği sözüyle Zeynel babasının gitmesine izin verir: "Unutma kırmızı merkûbları / Unutmam - hem bugün de kal yarın git / Bırak çocuk vazgeç /'-Unutma kırmızı merkûbları' Haydi git" (Recâîzâde Mahmud Ekrem, 1313: 35)

Osmanlı Umûm Sınırlarında Toplanan Askerlerin Harbe Gidişi:

Osmanlı topraklarında toplanan askerler İstanbul'dan harbin vukû bulacağı Teselya'ya doğru yola çıkarlar. Bu asker sevkiyatı esnasında harbi günü gününe izlemek ve izlenimlerini İstanbul'daki yayın organlarına yetiştirmek için bir kısım muhabir de bulunur. Bunlardan biri olan Süleyman Tevfik de Teselya'ya trenle gitmek için yola çıkar. Trende Tesalya'ya hareket eden birliklerde bulunan askerlerle diyaloga girer:

> "Ben -Memleketimizden çıkarak hudûda düşman karşısına gidiyorsunuz mâşâallah memnunsunuz. Bunu hâl ü tavrınızdan görüyorum; yalnız şurasını anlamak isterim ki böyle sevkeylendiğinizden dolayı kalbinizde teessür hissetmez misiniz? -Padişahımız ferman buyurdu. Düşmana karşı gidiyoruz. Orada memleketimizin vatandaşlarımızın bizden beklediği vazifeyi ifâ

edeceğiz. Bundan dolayı müteessir şöyle dursun, nihayet derecelerde memnun ve müteşekkiriz." (Süleyman Tevfik, 1315: 55).

Teselya'da asker ve mühimmat sevkiyatının devam ettiği sırada İstanbul'dan Selânik'e gitmek üzere yola çıkan Osman Senâî o günkü Sirkeci Garı'nı şu ifadelerle ortaya koyar:

> "Omuzundaki eski püskü setreye hiç de uymayacak derecede güzel bir duruş ile bir genç mülâzım, bir genç kıza bakan uzun boylu ihtiyârın da gözlerinde yaş var. Askerilik şânına elvermemiş yoksa mülâzım-ı sânî de mânevi bir tesirin alâim-i zâhiresini göstermekten geri kalmayacak. Anlaşılan bu üç kişi yadeder, evlâd kardeş; veya öyle değilse bile kayın peder, dâmad, eniştedir. O derece sıkı görüşmelerine bundan başka ne mânâ verilebilir." (Osman Senâî, 1314: 40).

Osman Senâî'nin Yunan hududuna asker sevkedilmesi konusunu işleyen eseri "Asker Mektupları" bölümüyle sona erer. Osman Senâî izlenimlerinin, hatıratlarının bir kısmını mektup formunda işlemiştir. Mektupların muhatabı Osman Bey'in yakın arkadaşı olan Ârif Bey, Senâî'nin sivil hayatında tanıdığı ve "Sirkeci'den hareket ettikten sonra yine Sirkeci'ye gelinceye kadar başından geçecek bütün vekâyii birer birer not etmesi" fikirlerinden çok etkilendiği dostudur. Senâî, harpteki izlenimlerini iki farklı biçimde değerlendireceğinden bahseder: "Birisi (Osmanlı-Yunan) seferini baştan aşağıya gösterecek bir târih-i harp, öteki hem askerlerin hem de asker olmayanların işine yarayacak bir eser" (Osman Senâî, 1314: 39). Senâî 1897 Yunan Harbi'nin sonunda Târih-i Harb'i yazmaya muvaffak olmuş, ikinci planladığı kitap olan "Asker Mektupları"nı daha sonra yazacağı Edebiyât-ı Askeriyye kitabının bölümleri arasına yerleştirir. Senâî, kendilerinden edebî mektupları beklemenin doğru olmayacağını "Sakın benden şâirâne ve andelibâne sözler beklemeyin. Gül dalından bir asker kalemi yapmak elinizden gelmedikçe askerlerden gülleri güldürecek, bülbülleri ağlatacak söz beklemeye hakkınız yok." (Osman Senâî:1315: 49) şeklinde ifade ederken kendilerine duygularını dile getirecek eserler vermeye yarayacak eğitim verilmediğinin de altını çizer.

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'ne trenle askeri uğurlayanların içerisinde o devrin tanınmış edibleri Tevfik Fikret ve İsmail Safa Beyler de vardır. İki şâirin ortak olarak yazdıkları "Teşyi'den Avdette" şiirinde bu uğurlama dönüşündeki izlenimlerini anlatırlar. Bu uğurlama günü diğer günlerden farklıdır. Umut yüklü tren hududa coşku içerisinde uğurlanır. Gerek uğurlayanlar gerekse gidenler içtenlik içerisindedirler: Harbe gidenler onurlu, onları uğurlayanlar övünçlüdür: "Yâ Rabb, nedir bu hiss-i hamiyyet ki şeyh ü şâh / Ağûş-ı mevta can atarak eyliyor şitâb? / Mutlak şu bir tren dolusu kahramanları / Cezbeyliyor barut kokusu, top dumanları" (Tevfik Fikret ve İsmâil Safâ, 1313-b: 2). Harp Edebiyatı ürünlerinde hatıra, mektup ve hikâye etme tekniğinin bileşimi Abdullah Zühdü'nün Şanlı Asker romanında da görülür. Roman kahramanı Râik trenle muharebeye giderken bir günlük tutar. Benzer kurgu özelliklerine sahip bir diğer eser Süleyman Tevfik'e aittir. Alasonya'da askerlerle birlikte bulunan Süleyman Tevfik hatıratında ve mektuplarında izlenimlerinin değil, hislerinin anlatımına özen gösterir: "Ben en evvel meşhûdâtımdan ziyade ihtisâsâtımı yazmak fikrindeyim. Bu hareketim nâ-becâ görülse bile dâire-i ihtiyâcım olmadığı için mâzurum. "(Süleyman Tevfik, 1315: 79). Sevkiyatın başladığı bu zamanlarda hudûd üzerindeki karakollara saldıranların asker olduğu "Dâim kahpelikle çıkar meydana / Eşkiyâdır diye eder bahane" dizeleriyle dile getirilir (Selânikli Mehmed, 1993: 46).

Cepheler

Yenişehir Cephesi

Harbin ilanına kadar müdafaada kalan Osmanlı, Sultan II. Abdülhamid'in kararıyla harp ilanı ile birlikte taarruza geçer. Çünkü II. Abdülhamid, hatıralarında 1877-1878 Osmanlı - Rus Harbi'nin yenilgiyle sonuçlanmasının sebeplerinden birisinin harbi kendi topraklarında kabul etmek diğerini ise "iyi hazırlanmış bir orduyu müdafaaya sokmanın onun kuvve-i

maneviyyesini törpülemek" olduğunu düşünür (Bozdağ, 1985: 2). Bu taaruz kararı neticesinde hudut boyunda bulunan Süleyman Tevfik oturduğu evin balkonundan tepeleri izler.

> "Tam on raddelerinde balkona çıktım. Elimde dürbün etrafı seyretmeye başladım. Yılanlı Tepe'de henüz bir hareket yok idi. Sol tarafa tesadüf eden Menekşe Tepesi'ni bir müddet seyreyledikten sonra dürbünü tam karşıma müsâdif olan Pırnar Tepesi'ne çevirdim. Tedkîke koyuldum, o sırada tepenin üzerinde beyaz bir bulut göründü. Derinden bir güm sedası işitildi. Mezkûr bulutların birer topun dehn-i ahenîninden çıkmış olduğuna şüphe kalmamış idi. Dürbünü hemen Menekşe Tepesi üzerine atfettim. Orada birşey göremedim, biraz sola doğru çevirerek Voleçko Tepesi'ne baktım. Oradan da küçük bir bulutun zuhûrunu yavaş yavaş yükseldiğini gördüm." (Süleyman Tevfik, 1315: 151).

Colmar Freiherr von der Goltz, "Osmanlı - Yunan Seferi" eserinde harbin ilan tarihinden sonraki muharebeleri, arazinin durumunu tafsilatıyla ortaya koyar: "18 Nisan resmen ilan edilen harbin ilk günüdür. Bu günle beraber Osmanlı mukabil taarruzu başlıyor. Biz bu harekâta girişmeden evvel arazinin husûsiyet-i ahvaline bir dikkat atfedeceğiz. Milona geçidinde ahval-i arâzi Osmanlılar için fâideliydi." (Goltz Paşa, 1325: 96). Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun önemli geçitleri ele geçirmek için düzenlendiğini belirtir. Osman Senâî geçitleri elinde tutmak için Yunanlıların asıl büyük kuvvetlerini Milona Geçidi'nin, müdâfaasında kullanacaklarını belirtir. Yunanlılar Selanik ile Alasonya arasında mevkiyi zorlarlar. Bu saldırılar Dâva Geçidi'ni korumakta olan Osmanlı ordusuna bildirilir. Düşmanın amacı bu geçidi geçip donanmasını da yanına alarak Selanik'e varmaktır. Dâva Geçidi'ni korumakla görevli askerlerin içerisinde Abdullah Zühdü'nün "Şanlı Asker" romanının kahramanı üst teğmen Râik de vardır. Râik, Dâva Geçidi'ne geldikten sonra, hem orada nöbet tutar hem boş kaldığı günlerde Girid Hâilesi adında bir kitap okur. Girid Hâilesi (1313-1314) adlı, Muhibb-i İnsâniyet Cemiyyet-i İslâmiyyesi'nin 6-7 cüz hâlinde neşrettiği bu kitapta Yunanlıların Girit'te masum halka karşı yaptıkları işkenceler anlatılır. Bu özellik, diğer askerlerden Osmanlı askerini ayırır. Bu farkı Sa'di, Osmanlı Dilâverleri manzumesinde: "Osmanlı dilâverleri cenk erleriyiz biz / Âhen-beden asker doğarız fıtratımızdan" dizeleriyle dile getirir (Sa'di, 1313-a: 4).

Goltz Paşa, Osmanlı - Yunan Seferi isimli tarih çalışmasında geçitlerdeki çatışmaların en önemli kaybı olan Abdülezel Paşa'nın şehit düşmesini arazinin durumuna bağlar:

> "Yunanlılar tarafından elde edilen hatt-ı Balâ'nın önündeki sırtlar çıplak ve sarp bir sûrette nüzûl ediyordu. Bu civarda muhacimînin istifâde etmesi için hiçbir mânia setre mevcut değildi… İkinci defa tekrar edilmiş olan hücumda askerlikte kocamış 80 yaşındaki ihtiyar Abdülezel Paşa Livası'nın baş tarafında olduğu hâlde şerbet-i şehâdeti nûş eylemiş idi" (Goltz Paşa, 1326: 99).

Süleyman Tevfik, Şehit Abdülezel Paşa'nın yaşı hakkında Goltz Paşa ile aynı görüşte değildir; "Şehîd-i müşârünileyh uzun boylu, sîne-i sadâkat ve şecâatine dökülmüş kar gibi uzun beyaz sakallı 65 yaşlarında"dır. At üzerinde muharebe meydanında bulunurken zabitler tarafından attan inmesi için uyarılır. Paşa bunu kabul etmez "Şimdiye kadar bulunduğum müteaddid muharebelerde atımdan inmedim." cevabını verir (Süleyman Tevfik, 1315: 299).

Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın şehadetini konu alan bir çok edebî eserin verilmesinin nedenleri bir çok muharebeye iştirak etmesi, ilerlemiş yaşına karşı harbe gitmesi, ve şehit olmasıdır. A. İrfan "Meydân-ı harbde şehîd olan serdârlarımız"ın hayatını konu ettiği Guzât ve Şühedâ-Yahûd-Gâzî ve Şehîdler eserinde Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın tercüme-i hâlini verir:

> "Müşarünileyh 1243 senesinde Konya'ya tabî Hadim kazasının Aşağı Hadim karyesinde tevellüd etmiş", '1274'de Karadağ, 1285'de Girid muhârebâtında' bulunmuş, '1289 tarihinde Binbaşılıkla Sırp Muharebesi'ne 1293'te 'Plevne Muharebesi'ne dâhil olmuş ve 'Eski Kırım Muharebesi'nde dahi dâhil olduğu hâlde tamam 26 defâ azm-i cihâd etmiştir." (A. İrfan, 1315: 15).

Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın şehâdatini dönemin tanınmış şâirlerinden Recâîzâde Mahmud Ekrem; "Kimdir şu aksakallı şehâmetli kahraman? / Kimdir o şehsüvâr-ı mehîb-i

sefîd-ser? / Kimdir o seyf-i kâhiri destinde şu'le / Dâim önünde askerin olmaktadır? (Recâîzâde Mahmud Ekrem, 1315-a: 15) dizeleriyle verir. Buna karşı ise Muallim Feyzî "Bir Şehîd Oğlunun Lisânından" yakınmaları "Sen şehâdetinle kâmurân ammâ/ Bizi hicrinle sîne-çâk ettin / Sen o devletle şadmân ammâ / Bizi firkatle derd-nâk ettin." (Muallim Feyzî, 1313: 2) dizeleriyle ortaya koyar. Oğlunun bu yakınmalarına karşı "Pederin verdiği Cevâb-ı Cemîl" şu şekildedir: "Yeter ey meyve-i canan oğlum / Böyle mağlûb-ı âh ü zar olma… / Ben vuruldum fakat ciğer-pârem / Ebeden ölmedim desem câiz" (Muallim Feyzi, 1315: 11).

Menemenlizâde Mehmed Tâhir de "Şehîd Abdülezel Paşa" isimli bir manzum hikâyesinde Paşa'nın dış görüntüsünü dikkatlice çizer: "Bir kahraman ki cebhesi mânend-i mâhitâb / Ak saçlarıyla nûr saçar sanki her yere / Bir kahraman ki gözleri dehşetle pür-hitâb / "Ateş!" demekde sanki nigâhıyla askere" (Menemenlizade Tâhir, 1315: 25). Devrin edibleri Mirlivâ'nın şehit olmasından sonra da onun lisânından kaleme aldıkları manzumelerde bir şehîd ağzından muharebeye gidenlere öğüt verirler: "Ey şanlı askerim gazanferlerim benim / Nûr-i uyûn-ı mefharetim erlerim benim / Ersin semâya arş-ı âlaya, Hüdâ'ya dek " (Sâdık Vicdanî, 1315: 2). Devrin bazı edibleri de Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın nutkunu öne çıkarır:

> "Askerler şu gördüğünüz tepenin zaptı bizim için pek büyük ve şanlı bir muzafferiyyet temin edecektir… Askerlerim size en son bir vasiyyetim var ki îfâsını rica ederim. Eğer ben şu tepenin tarafınızdan zabt olunduğunu görmeden evvel câm-ı şehâdeti nûş edecek olursam cesedimi burada toprak altına defn etmeyerek mutlaka bu tepeyi zabt ile üzerinde benimçün bir mezar kazın ve beni oraya defnediniz. Yok eğer tepeyi zabt edemeyecekseniz bırakın cesedim bu topraklar üzerinde kalsın." (A. İrfan, 1315-a: 225).

İrfan'ın, Mirlivâ Abdülezel Paşa hücumdan önce, Recâizâde Mahmud Ekrem, Selânikli Tevfik, İsmâil Safâ ise Paşa yaralandıktan sonra bu nutku askerlere hitap ettiğini ifade etmektedirler.

Şehit Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın vasiyyetini konu alan bir diğer eser, Selânikli Tevfik'in "Bir Şehidin Vasiyyeti" kitabıdır. Selânikli Tevfik'in, Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın şehadetini Avrupalı muhabirlerin gazetelere "Bir Osmanlı Kahramanı" başlığı altında kısacık bir fıkra ile okuyucularına bildirdiklerini kaydeder. Daha sonra, Avrupa gazetelerinde çıkan fıkrayı aktarır. Milona Muharebesi'nde Hâfız Abdülezel Paşa seksen yaşındadır. Hücum edilirken yaverler ona hedef olmaması için atından inmesi teklifinde bulunurlar. Hafız Abdülezel Paşa "Ben Rusya Muharebesi'nde bile bir an hayvanımdan inmemiş iken Yunan Muharebesi'nde mi ineceğim?" diye (Selânikli Tevfik, 1315: 5-6) cevap verir. Bu esnada bir kurşun sol koluna ardından biri sağ eline isabet eder. Selânikli Tevfik daha sonra Mirliva Abdülezel Paşa'nın şehadetini konu alan uzun manzûm hikâyesine geçerek vasiyyetindeki isteklerini şu mısralarla dile getirir: "Düşersem burada ben hâk-i helâke siz edin gayret / "Vücûdum çiğneyüb sancağı rekze eyleyin himmet ka'r" / "Alınsun bu tepe,düşman sürülsün ka'r-ı vadiye" / "Vasiyyet eylerim icrâ edin sizce budur zimmet" (Selânikli Tevfik, 1315: 13).

Sir Smith Bartelett Yunan Harbi'ni konu alan hatıralarını topladığı "Teselya Ma'rekesi" çalışmasında Hâfız Paşa'nın livasını düşman üzerine sevk ederken şehit olduğunu belirterek "Royter muhabiri Hâfız Paşa'nın şehâdet-i kahramânânesi hakkında" hikâye kaleme aldığını bildirir. Daha sonra bu hikâyeyi verir: Hafız Paşa "askerinin önünde ilerliyor ve yaşının seksene bâliğ olması gayret ve faâliyyetini sektedâr edemiyordu. Kurşunlar askerin başı ucunda vızıldamağa başladığı cihetle çavuş Paşa'nın atından inmesini rica etti. Lakin Hâfız Paşa'nın cevabı ancak şu oldu: 'Rusya Muharebesi'nde bile ben atımdan inmedim.Şimdi ne için ineyim. İleri evlatlarım!' Bir dakika sonra Paşa atında sarsıldı. Bir kurşun sol kolundan gelmiş urmuş idi. Bunun üzerine tekrar maiyyeti zabitânı Paşa'nın atından inip geri tarafa çekilmesini ricada bulundular. Bu sırada ikinci bir kurşun gelerek sağ elini parçaladı. Paşa askerini harbe teşvik etmekte iken üçüncü bir kurşun daha gelip boğazından urdu. Bu ceriha müşârünileyhi ani bir mevte mahkûm eyledi." (Bartelett, 1898: 197-198).

İsmâil Safâ "Milona Değil Abdülezel Geçidi" manzumesinde Paşa'nın şehadetini öğrenilen geçmiş zamanla verirken hem manzumenin harbin bitiminin ardından yazıldığını hem de bir başkası tarafından nakledildiğini ortaya koyar. "Ne kahramanmış Abdülezel o merd-i gazâ / Geçid bu nâm ile min ba'd yâd olunsa sezâ / Gömüldü idi o mübarek vücûd ,O pîr-i şehîd?" (İsmail Safâ, 1313: 2.) Develi Kaymakamı M. Mâhir "Şehîd-i Mukaddes Abdülezel Pâşa" manzûmesinde Paşa'nın şehâdetini "Abdülezel ey emir-i sat-der Ser-bâz livâ-yı şân-ı asker / Ey şîr-i şehîd-i dîn ü namus / Medyûn sana ümmet-i peygamber" (M. Mâhir, 1313: 829) dizeleriyle büyük bir makam sayar. Şehit Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın "na'şı mağfiret-nakşı Alasonya'ya nakl edilerek çarşu câmi-i şerifinde vedî'an rahmet-i rahman kılınmıştır." (Abdullah Zühdü ve Süleyman Tevfik 1315: 27). İsmail Safâ ise Şehit Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın cenaze merasimini tasvir eder: "Cenaze başında... / Neferler yürür gider cebele/ Cenaze başında... / O tekbîr aks eder cebele / Cenaze başında... / Deyip "Lâ-ilâhe illallah" (İsmail Safâ, 24 Nisan 1313: 137-138). Recâizâde Mahmud Ekrem ise, Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın kabri ile ilgili olarak şunları nakleder: "Na'ş-ı mübâreki tepeye ettiler defin / Pir-i şehîd tezkiye olmuş idi pek hazîn / Hürmetle sürdü hâkine yüzler bütün guzât/ Düşmandan ahz olmuş idi bir çok esliha" (Recâizâde Mahmud Ekrem, 1313-a: 2). Yaşlı şehit için üzüntü duyanlardan birisi de talebe-i ulûmdan Ömer Lütfi'dir. Ömer Lütfi kaleme aldığı bir manzumede Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın şehadetine tarih düşürür: "Mirlivâ Abdülezel Paşa şehîd-i muhterem / Meskenin gülzârı eden etsin / Hûda'yı lâ-yezâl Merd-i kâmil ehl-i dil bir hâfızü'l-Kur'ân / Serfirâz-ı ehl-i harp ol zât-ı memdûhü'1-hisâl" (Lütfi 1314: 193). Bu tarihe rağmen Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın şehadeti eserlere farklı yansır. Manzumelerde Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın yaralanmasından sonraki vasiyeti kumandası altındaki kuvvetlerin tepeyi alıp kendinin oraya defnedilmesi şeklindedir. Harbe iştirak eden İbnülhasan Vahyî, Kitâb-ı Hâtırat isimli eserini yıllar sonra eline alıp okudukça o günleri yeniden yaşadığını belirtir. Bir kısım asker de "Tüfeklerine süngülerini takmış "Milona Geçidi'ne Milona Geçidi'ne" diyerek dehşetlerle muhâcimâta ilerü koşuyorlardı ki bunlar enzâr-ı umûmiyi kendilerine tevcîh ettirerek bütün kalpleri heyecanlara" uğratırlar (İbnülhasan Vahyî, 1313: 984). Şiddetli çarpışmalar neticesinde Dâhiliye Nazırı Memdûh Bey Fî 8 Nisan 1313 tarihli Girit valiliğine çektiği telgrafla Milona Geçidi'nin Osmanlı kuvvetlerinin eline geçtiğini teyit eder. (Girid Resmolu Mavnaboyuzâde Kasım bin Ahmed, 1313: 13).

Tırnova ve Yenişehir'in kapısı konumundaki Milona Geçidi'nin Osmanlı ordularının eline geçmesi gerek harbin seyri gerekse moral bakımından çok önemlidir. Selânikli Felek Mehmed kaleme aldığı "Mükemmel Dâstân-ı Zafer" manzumesinde Milona Muharebeleri'nin kazanılmasında etkin rol oynayan komutanları destan kahramanına yakışan bir tarzda ele alır. Bunlar Merkezi Domanik'te bulunan birinci fırka komutanı olan Ferik Hayri Paşa, İskomba'da merkezi bulunan ikinci fırka komutanı Neş'et Bey, merkezi Alasonya'da bulunan üçüncü Fırka Komutanı Ferik Memdûh Paşa, Beşinci Fırka Komutanı Ferik Hakkı Paşa, Mirlivâ Haydar Paşa'dır (Selânikli Felek Mehmed, 1313: 13). Milona Muharebesi'nde askerin de güç imkânlar içinde savaştıklarını Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü "muharebeye iştirak eden bilumum asâkir-i şâhâne iktidâr-ı beşer fevkinde gayret ederek 28 saat bir lokma ekmek yemedikleri ve yalnız ara sıra bir yudum su içtikleri"ni belirtirler (Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü, 1315: 43). İngiltere kamara azasından Sir Smith Bartelett Teselya Ma'rekesi'nde 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'ni konu alan çalışmasında Müşir Edhem Paşa tarafından kendisine tahsis edilen tepedeki çadıra gitmek için yola çıktığında yolda gördüğü askerlerin ahvali karşısında şaşırmıştır:

> "Mecrûh düşmüş üç nefer geçit tarafından hastahâneye çadırlarına doğru götürülmekte idi. Bunlardan birinin cerîhası gerçekten can-hırâş bir manzara arzediyordu. Alt çenesini bir gülle parçalamış ve bütün çehresi hur-da-hâş olmuş idi. Bir diğerinin de kurşun ciğerlerine kadar girmiş olup zavallı adam meyt gibi sapsarı idi. Üçüncüsü ise her iki bacağından cerîhadâr olmuş idi.

Hastahâne çadırlarında yataklar güzel yapılmış olup mikdâr-ı kâfî etibbâ ve hademe bulunmakta idi." (Sir Smith Bartelett, 1898: 121-122)

Milona Muharebesi esnasında cephede bulunan bir diğer yabancı gazete muhabiri de Times Gazetesi muhabiri Yüzbaşı Bigam Milona Muharebesi'ndeki izlenimlerini gazetesine gönderir. Sonra da Teselya'da Osmanlı ordusuyla ilgili gözlemlerini kitapta toplar: "Nisan'ın 17. akşamı münkesif tepeler üzerinde toplar işitilmeye başladı. Bütün gece dehşetli top saldırıları devam etti. Lakin pek cüz'î tesir hâsıl eyledi." (Yüzbaşı Bigam, 1315: 13) Bundan dört saat sonra bir süvari çavuşu ne kadar yüksek tepe varsa hepsinin Osmanlıların eline geçtiğini belirten bir haber tezkeresi ile Bigam'ın yanına gelir. Goltz Paşa ise Milona Muharebesi'nde Arnavud asıllı askerlerden bahseder: "Nihâyet gurûbdan biraz evvel geçidin cenûbunda bulunan diğer iki tepe dahi küstâhâne ve pek şiddetli hücumlarla Yunanlılar üzerine atılan kahraman Arnavudların eline düştü. Artık düşman çekiliyordu. İşte Milona Geçidi böylece katiyyen Osmanlılar eline" geçmiştir (Goltz Paşa, 1326: 101).

Milona Tepeleri'nin ve geçidin Osmanlı ordularının eline geçmesini sağlayan muharebenin kazanılması bir çok bakımdan önemlidir. Bu nedenle Milona Muharebesi'ni konu alan bir çok edebî metin kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Mustafa Reşid'in kaleme aldığı "Şanlı râyâtı bize etdi emanet Sultan / Bârek-Allah yiğitler bu ne rif'at, bu ne şân" dizelerini içerem Milona Marşı'dır. (Mustafa Reşid, 1313: 4)

1897 Osmanlı - Yunan Harbi'ni konu alan edebî eserlerde sadece Osmanlı askeri ve zabitanının ahvali işlenmez. Yunan askerlerinin ve zabitlerinin ahvali de ediplerimizin harp döneminde yazdıkları edebî eserlere konu olur. Sâmipaşazâde Sezâyî'nin, "Yarın Ales-Sabah Hücuma Müheyyâ Olan Osmanlı Ordusunun Karşusunda Bir Yunan Generalinin Tefekkürâtı ve Tahayyülâtı" hikâyesi gelmektedir. Hikâyeye konu olan muharebe Milona Tepeleri'nin birinde dürbünüyle muharebe hattını gözleyen Yunan Generali, Atina'ya Teselya'da Türk askerinden bir fert kalmayacağına emin olunması ifadelerini içeren bir telgraf çeker. Daha sonra "taburların arasına girerek askerin kırılmış cesaretini tamir için onlara Aşil'in ahfadı olan kahramanlar, Eflâtun'un Sokrat'ın Epikür'ün sülalesinden gelmiş birer feylesof olduğunu hatırlatır. Asker, generalin nutkunu dinleyemez çünkü çok yorgundur. Sezâyî ironik tarzda askerin ahvalini: "İleri, ileri amma Aşil'in ahfâdı bu fermân-ı sevika muhakkarâne horultularıyla cevap veriyor, ayakta duran büyük feylesoflar ise gözleri ikide bir de kepenaarsco dakikada hikmet-i hilkatin ihtiyâcât-ı latîfesinden olan uyku Makedonya'da kendilerini bekleyen şan ü şerefden ziyâde gözlerine giriyordu." ifadeleriyle ortaya koyar. (Sâmipaşazâde Sezâyî, 1315: 27).

Yunan askerinin bu hâline karşın Milona Geçidi'nden Yenişehir'e doğru yönelen Osmanlı ordusunda bir asker olan Rüşdü Necdet o anki izlenimlerini ve duygularını "Milona'dan Geçerken" başlığı altında toplar. "Milona'dan çıkıyordum... On okkalık pardüsem altında buradan harben geçmek şerefini kazanan silâh arkadaşlarımın top dâneleriyle yalçın kayalarda açtıkları, rahnelerden karınca gibi yerlere serdikleri kovanlardan bu mukaddes âsâr-ı galebeden intişâr eden bû-yı mehâbet ile serbest ve şâdgâm ilerliyor." (Rüşdü Necdet, 1315: 112).

Süleyman Tevfik 7 Nisan 1313 Milona'nin zabtı muharebelerinde oldukça yorulur. "Vakt-i harpte elbise ile yatmak lâzım geldiğini" öğrendiğinden elbise ile yatar, kalktığında bir gün önceden çetin muharebelerin sahnesi olan Milona'ya gider, hastahanedeki izlenimlerini aktarır:

"Mecrûhînin kısm-ı âzamıelinden, ayağından, kulağından, kolundan, bacağından hafif surette cerihadâr idiler… Cümlesi memnun ve handân hemen kesb-i ifâkât ederek yine harbe gitmeyi, yine düşman gülle ve kurşunlarına sîne-küşâ olmayı arzu ediyorlar, etibbaya aman gayret edin, çabuk olun diye ricâ ediyorlardı." (Süleyman Tevfik, 1315: 174).

Süleyman Tevfik, Yanya Gazetesi mevâki-i harbiyye muhabiri Mösyö'den Milona Muharebesi hakkındaki mütalaasını sorar. Mösyö, Milona Muharebesi hakkındaki görüşlerini beyan eder: "Bu muharebe şimdiye kadar târih-i harbin kaydetmediği bir sûrette vuku' bulmuştur. Tarih Türklerin besâlet ve celâdetini söylüyor, medh ü senâ eyliyor, fakat bu derecesi ümid ve hattâ tasavvurun fevkindedir." (Süleyman Tevfik, 1315: 177).

Muharebelerin ahvalini Müşir Edhem Paşa'nın yanında izleyen İngiltere kamarası azasından Sir Smith Bartelett Edhem Paşa'nın yanında bulunmayı bir şeref sayar. "Müşir Edhem Paşa Hazretleri'yle birlikte Milona Tepesi'nin en mürtefi' noktalarında ahz-ı mevki'edib muharebenin her bir şekl ü hareketini müşâhede ve temâşâ edebilmek" hiç kimseye nasîb olmamıştır. (Sir Smith Bartelett, 1898: 55) Müşir Edhem Paşa muharebeyi izlemek üzere gelen gazete muhabirlerine geniş bir çadır tahsis etmiştir. Bartelett bu çadırlarda kalacaklar içerisinde bulunmaz çünkü Edhem Paşa bir ufak çadırı yalnız ona tahsis etmiştir. Bartelett'in harp izlenimleri önce Sabah gazetesinde 1313 yılında yayımlanır. 1315 tarihinde bu izlenimleri kitap hâlinde tercüme edilir.

Müşir Edhem Paşa Tırnova'yı ele geçirecek olan kuvvetin sür'atle Milona'dan Tırnova'ya ulaşmasını ister. Ele geçirilecek olan Tırnova, Yenişehir'in ele geçirilmesinin bir basamağı olacaktır. Asıl hedef Yenişehir'i ele geçirmektir. Yunanlılar, Milona Muharebesi'ni kaybettikten sonra geri çekilmişlerdir. Bu çekilmenin sebebini harpte bulunan bir başka İngiliz gazetecisi olan Times Gazetesi muhabiri Yüzbaşı Bigam aydınlatır. "Osmanlıların ilerleyişi Yunanlılarla eğer daha ziyâde o mevki'de kalacak olsalar muhâsara altına alınacaklarını ithâm ve imâ ettiği cihetle o gece tutmuş oldukları tepeleri terk ve Tırnova'dan doğru mürûr ile Yenişehir üstüne ric'at ettiler." (Yüzbaşı Bigam, 1315: 56). Yunan Harbi'ni İstanbul'daki gazetelerden takip eden Ahmed Midhat Efendi Milona Muharebesi'nin kazanılmasının ardından askerin yorgun olmasından dolayı orduya birkaç gün izin verilmesinin "Galata ve Beyoğlu taraflarında Yunânîler lehinde havâdis-i kâzibe ağızlaradan kulaklara nakledilmeye yüz tutmuş idi" ifadeleriyle İstanbul'da Yunanlılar lehinle havadisler meydana getirdiğini" belirtir. (Süleyman Tevfik, 1315: 189). Fakat harekete geçen Osmanlı ordusu Tırnova kasabasına doğru ilerlemeye başlar, kısa süre içinde Tırnova ele geçirilir. Dâhiliye Nazırı'nın Girit Valiliğine çektiği telgrafta Tırnova'nın fethi tarihini doğrular (Kasım bin Ahmed, 1993: 12). Marmaris Rüsûmât Memuru Mehmed Rıfkı Tırnova'nın fethine "Dedi nisan bülbülü rûmî dilinden bir nevâ Feth olundu seyf ile Yunan ilinden Tırnova" 1313 dizeleriyle tarih düşürür (Mehmed Rıfkı, 1313: 740). Ayıntâbi Zeynep Hanım da Tırnova'nın ele geçirilişine tarih düşürür. Cumhuriyet Devri'nin tanınmış şairlerinden Yahyâ Kemâl'in on üç yaşındayken 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'ni konu alan "Seyf-i adli saldılar / Tırnova'ya vardılar / Tırhala'yı aldılar / Şânlı Türk askerleri" (Yahyâ Kemâl, 1976: 1) dörtlüğü şairin bilinen ilk şiiridir. Selânikli Felek Mehmed Yunan Harbi'nin Yenişehir'in alınışına kadar bütün seyrini konu alan şiirinde Tırnova'nın alınmasına da bir dörtlük ayırır: "Erkân-ı harbler önde gider / Fenn-i harble çekdik düşmana perde / Sıkışdırdı asker hem üç dört yerde / Aldık ellerinden biz Tırnova'yı" (Selânikli Felek Mehmed, 1313: 13). Kasım bin Ahmed 13. Müşir Edhem Paşa tarafından Tırnova'nın muhafazası için tâyin olunan Üsküb Mekteb-i Askerîsi muallimlerinden Kolağası Habib Efendi kasabada hasta olan bir kadını tedavi ettirir. (Süleyman Tevfik, 1313: 194). Yine İngiltere kamara azasından Sir Smith Bartelett "Teselya Ma'rekesi'nde" başlığı altında topladığı Yunan Harbi'ni konu alan hatıralarında Rum çocuklarının Osmanlı askerlerinin ortasında oyun oynadıklarını belirtir. Süleyman Tevfik, Journal de Saloon Gazetesi muhabiri Samuel Louis Efendi'den askerin Tırnova'dan Yenişehir'e hareket ettiği haberini alır. Bartelett Tırnova'ya Müşir Edhem Paşa ile birlikte girer. (Sir Smith Bartelett, 1893: 69)

11 Nisan'da Milona Muharebesi'nde Yunan kuvvetlerini yenerek Milona Boğazı'nı ele geçiren Osmanlı ordusu 12 Nisan'da Tırnova'yı fethettikten bir gün sonra ileri süvari kollarıyla 13 Nisan 1313'te Yenişehir'i zabt eder. Yenişehir'in zabtı bir çok kumandanlıklara telgrafla

bildirilir. Yenişehir'in zabt edilişi önemli olduğundan devrin edipleri bu önemli tarihî hadiseye manzum tarihler düşürmüşlerdir. Bunlar; Memûrîn-i Mülkiyye Komisyonu Kalemi Hulefâsından Âtıf, Âgâh Paşa, İbrahim Fevzi, Dönemin vak'anüvisi Ahmed Lütfi, Nazmi, Edirne İdâdî-i Askerîsi ikinci senesi şâkirdânından Haleb'li Fahir, Abdurrahim Ulvî, Hamîdî , Câzim, Rahmi Bey, Mehmed Numan, İbrahim Fevzi, Hasan Tevfik, Telgraf Nezaret-i Âliyyesi Tahrîrât-ı Ecnebiyyesi Kalemi Başkâtibi Arif, Selâhaddin, ve İsmet'tir. Ali Haydar ise kaleme aldığı manzum tarihte Yenişehir'in fethi muzafferiyyetini dönemin pâdişâhı Sultan II. Abdülhamid'e atfeder: "Oldu bin üç yüz on üçde teslim / Cünd-i Sultan'a Yenişehir-i cesîm Ba'd-ezîn düşman havfından / Cür'ete râh-ı firârı takdim / Yaşasın Hazret-i Sultan Hamîd/ Kuvvet-i devleti etdi tezyîd " (Ali Haydar, 1313: 664). Selânikli Mehmed Felek "Mükemmel Dâsitân-ı Zafer" manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn'un Tırnova'dan Yenişehir'e gelişini konu ederek zaferi Yenişehir'in zabtı ile nihâyete erdirir: "Az uzak durdular Yenişehir'den / ...Piyadeler dahi geldi gerüden / Arş ilerü etti cümlesi birden / Kaçtı Yunânîler bıraktı orayı" (Selânikli Felek Mehmed, 1313: 13).

Bigam Osmanlı ordusundan bir gün sonra cumartesi günü Yenişehir'e varır. Bigam Yunanlılardan geriye bırakılan Yenişehir'i hatıralarında şu çizgilerle verir: "İçeri girdiğimizde öyle bir hâlde bulduk ki Yunanlıların ne dehşetle firar ettiklerini şehrin manzarası lisân-ı hâl ile bize anlatmakta idi. Dükkânlar, evler gasb ü gâret olunmuş ve son derece karmakarışık bir hâle gelmiş, barakalar yarı yarıya yanmış hattâ şehrin kal'asında cesîm toplar Fâtihlerin yed-i i'timâmına terkedilmiş idi. Bunlardan başka askerî doktorlar, hastahânelerde mecrûh ve hastaları terk-i- firar etmiş ve Osmanlı me'mûrîn-i sahîhası ertesi güne kadar şehre gelmemiş olduğundan hasta ve mecrûhlardan birkaçı bu müddet içinde bakılamamış olduklarından telef olmuşlar idi." (Bigam, 1315: 116). Bartelett de Yenişehir'in zaptedilmesinden sonra Bigam gibi şehirde hiçbir önemli hadisenin vuku' bulmadığını yağma görülmediğini hatta Yunanlıların, Osmanlı hakkında ortaya attıkları zulüm ve işkence iddialarının asılsız olduğunu Yenişehir'deki durumuna bakarak ispatlamaya çalışır:

> "Osmanlılar her gittikleri yerde şâyân-ı hayret bir intizam eseri gösteriyorlardı. Yenişehir'de her sokağın başına bekçiler ikâme olunub zabita kumandasındaki asâkir müstesna olmak üzere hiçbir neferin münferiden mürûruna müsâade olunmuyordu… Yunan ahâlisinin ekserisi firâr etmiş ise de bir kısmı da şehirde kalmayı tercih eylemişti. Şehirde kalanlar Osmanlıların muhâfazaları altında zerre kadar incinmediler." (Bartelett, 1898: 96).

Yenişehirlizâde Halid Eyüb de "Yenişehir'e Duhûl" manzumesinde her iki ordunun harp esnasındaki ve harp sonrasındaki durumunu mukayese eder: "Osmanlı dilâverânı billâh / Yunânîler eder amân-hâh / Lakin yine intibâh bulmaz / Yunanlı'da terbiye umulmaz" (Yenişehirlizâde Halid Eyüb, 1315: 23-27). Yenişehir'in fethi sevincini bir manzume ile dile getirerek bu günün önemini belirten Mehmed Celâl "Yenişehir'in Fethi" manzumesinde fetih gününün farklılığını ortaya koyar: "Bahseylemek isterim bugün ben / Osmanlıların celâdetinden / Berk urdu yine muzafferiyyet Yâ Rab! / Ne büyük muvaffakiyyet / En şanlı şerefli gün bugün / Askerlerimiz bugün tehemten / Bilmem ki ne zannediyor düşman / Görmüş ise söylesin / Teselya bir böyle muzafferine heyca" (Mehmed Celâl, 1313: 5).

Süleyman Tevfik Tırnova'dan Yenişehir'e hareket eder. Tırnova - Yenişehir arasında uzanan şose yolun "sağ ve sol cihetlerindeki tarlalar, hendekler, hattâ cadde; yırtılmış ceket, pantolon, gömlek şapka, palaska, tüfenk, kasatura kırılmış araba mürd olmuş bârgîr arabası, terk edilmiş tüfenk sandıkları, atılmış peksimet çuvalları" görür (Süleyman Tevfik, 1315: 99). Süleyman Tevfik, Yenişehir'de İkdam Gazetesi Muhâbiri Mustafa Reşid, Asır Gazetesi Muhâbiri Âtıf, Samuel Efendiler ile her gün defaatle buluşur.

Osmanlı ordusunun Yenişehir'e giriş mutluluğunu yazdığı manzumesiyle ifade eden başka biri Mahir Mehdî'dir: "Ne büyük şerefdir Allah'ım / Yenişehir'e cünûdumuz gitdi" (Mahir Mehdi, 1314: 23). Osmanlı, Yenişehir'e vardıktan sonra asker tarafından cephe

gerisinde bulunan yakınlarına mektuplar gönderir. Bu nedenle gerek süreli yayınlarda gerekse harp için hazırlanan edebî ürünlerin toplandığı kitaplarda bulunan mektuplar belirli yerleşim bölgelerine gönderilir. Bunun sebebi ise muharebe esnasında cephede mektup yazma imkânının kısıtlı olmasıdır. Sabah Gazetesi'nde yazarı belli olmayan "Şâyân-ı Dikkât Bir Mektub" başlığıyla yayınlanan mektup Yenişehir'de bulunan bir asker tarafından kardeşine gönderilmiştir. Mektubu kaleme alan ilk önce neden uzun süre mektup yazmadığının sebebini açıklar. "Hiçbir gün bir yerde durduğumuz yoktur. Bu da pek tabiîdir. Taburumuzun nâmı Çekirge değil midir? Artık Çekirge'nin de bir yerde durması mümkün mü? Her gün her gece seyyarız daha doğrusu - tayyarız fakat Çekirge Taburu ünvânımız arkadaşlarımıza göredir. Yoksa düşmana karşı şahinden daha kuvvetliyiz" (Sabah, 313: 2).

A. İrfan, Muharebe mektuplarını topladığı "Muharebeden Gelen Mektublar" eserinde yukarıda verilen mektubun bir Arnavut askeri tarafından kendisine yazıldığını belirtir.

> "Askeriyye neferâtından Yanyalı bir Arnavud askerinin Alasonya meydan harbinde biraderinin şehîden terk-i cân eylediği haber-i ciğersûzunu memleketindeki babasından alıb arkadaşlarına okuttuğu bir mektubdan anlayınca dinlediği teselliyât-âmîz kelimâta mukabil Hakk'a şükürler olsun ki askerlik nâm-ı celîline yakışacak sûretde düşman kurşunlarına göğsünü istihkâm edecek, gazâ meydanında dîn ü devlet ü vatan uğrunda kanını canını fedadan çekinmeyecek bir saâdetli biradere mâlik imişim" (A. İrfan, 1315-b: 5).

Yenişehir'in zabtına kadar yukarıda mektubu verilen Yanyalı Arnavut askeri gibi bir çok asker de aynı akıbeti paylaşır. Aynı sonucu paylaşan askerlerin duygu ve düşünceleri ise bir başka şiirde şu şekilde ortaya koyulur: "Yenişehir aldık yine seni biz / Bir ağızdan Tanrı'ya şükrederiz / Bu bayrağı yücelere dikeriz / Allah Allah deyü harbe gideriz." (A. İrfan, 1315-c: 7).

Yenişehir'den Edhem adlı bir askerin yazdığı mektubun konusu şehadet ve şehidin arkada bıraktığı miras ile ilgilidir: "Muhterem Refikam Yenişehir'de verdiğimiz bir muharebede yaralandım. Yaram ağırcadır. Günden güne fenalaşıyor hayatımdan ümîdim kesilmektedir. Ölürsem yalnız bir daha sizi göremeyeceğime teessüf ederim yoksa kendime hiç acımam. Husûsiyle bu muharebeyi biz kazandık; Yenişehir'i zabt ettik." (Osman Senâî-Mustafa Fâzıl, 1315: 15). Sivâsî-zâde Hüseyin Tal'at, Edhem gibi harpte şehit olmuş bir askerin kabrini ziyâreti esnasındaki duygularını "Bir Şehîdi Ziyâret" manzumesinde dile getirir: "Merhabâ ey şehîd-i âli-şân / Ey hîcânın garîk-i gufrânı / Dense olmaz mı şânına cesbân / Vatanın serfirâz-ı kurbânı" (Sivâsî-zâde Hüseyin Tal'at, 1315: 11).

Sûzinak bestesi Hoca Zekâî Efendi'ye ait olan bir manzume Yenişehir'i zabt eden askerleri şu ifadelerle verir: "Pâdişâh evlatı sâdık kahramân ünvânlılar / Haydarî-satvet hâlim-haslet gaza meydanlılar / Can fedâ eyler vatan uğrunda âli-şânlar / Aldı savletle Yenişehir'i yine Osmanlılar" (Sâlim Bey, 1315: 7). Devrin tanınmış şairi Tevfik Fikret "Yenişehir Gazileri"ne "İslâmın gazileri" unvanını vererek bu gaziler sayesinde "ümmîd-i şân-ı İslâm'ın canlandığını belirtir. "Olsun gazan mübarek, ey gâziyân-ı İslâm, / Canlandı sayenizde ümmîd-i şân-ı İslâm. / Gösterdiniz umûma neymiş tuvân-ı İslâm" (Tevfik Fikret, 1313-c: 685).

Tırhala'nın zabtedildigine dair belirtilen resmî tarihten başka dönemin edipleri de Tırhala Kalesi'nin alınmasına manzum tarih düşerler. Bunlar; dönemin vakanüvislerinden Lütfi, Nazmi Bey, Hafız Bahâ Bey, Hafız Tevfik'dir Dönemin genç şairi olan Mehmed Emin Tırhala'nın fethinin ardından kaleme aldığı "Tırhala Kal'asına Bayrak Diktikten Sonra" başlıklı şiirinde tarihî, coğrafi unsurlarla birlikte Tırhala'nın fethini konu edinir: "Eskilerin bu yerlerdi, bu illerdi durağı / İşte bu gün yine yaktık eski çerâğı / Bu kal'aya biz de diktik ulu devlet bayrağı / Koç yiğitlerAtina'da haydin su içelim" (Mehmet Emin, 1313-b: 4).

Epir Cephesi

Epir bölgesindeki kara muharebelerinin başlıcaları Laros, Beşpınar Taarruzları, Preveze savunmalarıdır. Yunanlıların Teselya sınırını tecavüz etmeleri üzerine 17 Nisan'da seraskerlikten Alasonya ordusuna savunma ve taarruz harekâtına başlama emri verilir. Selim Sun'a göre; "Epir harekât bölgesinde, kuvvet ve durunda düşman üstünlüğü olmadığı, hâlde Yanya Kolordusu'na seraskerlikten verilmiş olan bu emirle insiyatif Yunanlılar'a bırakılmıştı." (Sun, 1965: 214). Teselya'da Osmanlı ordusuyla birlikte bulunan Times Gazetesi muhabiri Yüzbaşı Bigam, Epir bölgesinde meydana gelen hareketleri genel hatlarıyla verir: "Nisan'ın ondukuzuncu günü Yunanlılar kuvve-i kesîre ile Narda Suyu'nu geçerek Epir'e tecâvüz eylediler. Şiddetli muharebe vukûa geldi." (Yüzbaşı Bigam, 1315: 235). Epir harekât bölgesinde muharebenin başlaması üzerine bu bölgeye asker sevkiyatı başlar. Bu askerlerin içerisinde de Yunan Harbi'ne gönüllü olarak katılan Cemil hakkındaki malumatlar Sabah gazetesi tarafından yayımlanır. Gönüllü Cemil iki mektubunda Yanya'ya gidişi esnasındaki olayları ve yakınlarına özlemlerini dile getirir: "Meydân-ı harpte bulunmak üzere salı günü saat yedide Selanik'e vâsıl oldum. Mevki'-i harbe i'zâmım husûsunda devletlü Müşir Paşa Hazretleri'ne arz eylediğim istia'â mazhar-ı kabûl buyuruldu. Çarşamba günü saat sekizde Manastır'a müteveccihen şimendüfere râkib oldum. Gece saat sekizde Manastır'a geldim, Bugün Yanya'ya hareket edeceğim. İnşallah size mektûblar göndereceğim." (Gönüllü Cemil, 16 Mayıs 1313). Bu cephede Beşpınar'ın zaptedilmesi üzerine Selânikli Nuri efendi şu beyitle manzum tarih düşer: "Dedi erkân-ı ecânîb güherî târih ila / Düştü Yunan kuyuya Beşpınar'ı terkinde 1314" (Selânikli Nuri, 1313: 31).

Daily News gazetesi muhabirinin Epir'de Yunan kaybını az göstermesine karşı delil olarak müşahede ettiklerini aktarır:

> "İki bin raddesinde kuvvetli bir Osmanlı müfrezesi Preveze'den çıkarak gayet şedîd top ve piyade ateşinden sonra süngüler ile Yunan mevâkii üzerine hüküm göstermişlerdir. Hücumlarını birkaç kere şiddet-i celîle ile tekrar eylemişlerdir. Yunanlılar mevki'lerini gâib etmişler ise de kendilerini istihkâm altına almaya vakit bulamadıklarından dolayı fena hâlde zâyiâta dûçâr olmuşlardır. Yunan askeri göğüslerine kadar su içinde çalışarak iki buçuk saatte suyu geçebildi. Hemen sabah şafak sökerken Türkler Yunan askeri üzerine ateş yağdırmaya başladılar. İşte o zaman Yunanlıların hâli pek fena bir renk kesbeder. Birçokları ya mecrûh olup düşmekten yâhûd telaş ile suyun derin, uçurum cihetlerine gitmekten boğuldu gitti. Bin felâket ile en nihayet Yunan askeri sahil-i maksûda çıktığı zaman hâlleri ağlanacak sûrette idi." (Yüzbaşı Bigam, 1315: 395-396).

O. Ramis ve Y. Teofanidis'in kaleme aldığı "Türk ve Yunan Deniz Harbi Hatıratı" ve 1913 Yunan Bahri Tarihi'nde 1897 Osmanlı Yunan Harbi'nde Yunanlılar'ın harbi çıkarma mevzusunda geç kaldıklarını yukardaki ifadelerle beyan etmektedirler. Onlara göre 1 Nisan'da başlanılan harbe Yunanistan Girid meselesi esnasında başlaması gerekirdi. Lakin o zamana kadar Osmanlı kuvvet ve asker toplamamış olacaktı (Mütercimi:Lütfi, 1930: 4).

Epir bölgesindeki hareket 17 Nisan'da son bulur va bu bölgenin durumu da Yunanistan ile Osmanlı arasındaki mütareke ile belli olur. Mütarekenin devam ettiği günlerde Yanya'dan gönderilen bir mektûb-ı mahsûsa Yanya'daki mütareke sonrasındaki ahvali ortaya koyma açısından dikkate değerdir. Mektubu yazan zat mütarekenin devam ettiğini belirttikten sonra Yanya'daki bir yolculuğu esnasındaki izlenimlerini aktarır. Mektubun sahibi olan zat refikasıyla birlikte yolculuğa başlamak, için "küçük bir sandala" biner diyaloga girerler: "Bir selamlaşma hususiyle silah arkadaşlığı, vatan muhafızlığı, bize birer kadim dost, samimi muhibb sırasına geçerdi. İşte müslümanlığın Osmanlılığın bir fazilet, bir sehûlet-i müstehsinesi daha, Paris'de, Londra'da bulunmuş olsa idik böyle az bir zaman değil, uzun bir seyahat esnasında bile birbirimizi tanımaz, yekdiğerimizin fikrini anlamağa birbirimizden istifadeye vakit bulamaz idik." (Ramis ve Teofanidis, 1930: 13). 1897 Osmanlı Yunan Harbi'ndeki Epir cephesi hareket bölgesinde vuku' bulan muharebeler Osmanlı'nın zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu

cephedeki Yunanlıların deniz kuvvetleri de kullanılmış fakat harbin neticesini değiştirecek kadar etkili olamamıştır.

Velestîn Cephesi

Yenişehir zabtedildikten sonra Ordu-yı Hümâyûn'un Dömeke'ye kadar ilerleyebilmesi için Velestin ve Golos'un fethedilmesi gerekli olur. Çünkü: "Düşmanın böyle bir ikinci hat üzerinde tevakkuf edeceği vaktiyle hesab olunmalıydı fakat bunların kuvvetlerine dâir henüz mâlûmât yoktu. Düşmanla temas gaib edildikten sonra bir kararsızlık zuhur etti. Velestin mevzii Fersâle üzerine yapılacak bir yandan da tehdîd eyliyordu." (Goltz Paşa, 1316: 129). Edhem Paşa'nın emri üzerine ilk evvel süvari fırkasının bir kısmı Velestin'e doğru yürür. Times Gazetesi muhabiri Yüzbaşı Bigam Yunan Harbi'ni konu alan hatıralarında Velestin Muharebesi'nde etkin rol oynayan Mahmud Bey'i tanıtmadan edemez. Mahmud Bey, Gazi Muhtar Paşa'nın oğludur. "Fransızca, Almanca'yı lisân-ı mâderzâdı gibi söyler. Gayur, vatanperver selâbet ü gurur-ı millîsini, Alman gayret ve istîdâd-ı teceddüd-perverîsiyle mezcetmiş bir zabit"tir (Bigam, 1315: 129). Velestin Muharebesi hakkında bu kısa değerlendirmeyi yapan Bartelett Müşir Edhem Paşa ve ordu ile ilgili yayılan bilgilerin yanlış olduğunu belirtir. "Birinci Velestin Muharebesi'ni Mayıs'ın beşinci günü icrâ edilen İkinci Velestin Muharebesi'yle Osmanlılar meydan-ı cenge ,on yedi on sekiz bin kişi getirmiş idiler. Biz hepimiz meydan-ı harbde idik" (Bartelett, 1315: 260). Velestin Kasabası'nın zabt edilmesi sonucu duyulan sevince devrin edipleri manzum tarih düşürerek katılırlar. Bunlar Âtıf, ve Selânikli Osman Nuri'dir.

Velestin zabt edildikten sonra ordu karargâhının da buraya taşınması üzerine 8 Mayıs'ta Golos'u ele geçirmek için Edhem Paşa emir verir. Telgraflarla belirtilen Golos'un zabtı tarihine devrin edipleri de manzum tarih düşürürler. Golos gibi ehemmiyete haiz olan bir liman kentinin zabtedilmesi düşürülen manzum tarih sayısının kabarık olmasına yol açar. Golos'un fethi üzerine Nazmi, Şâkir Âgâhî, Halil Edib, Âtıf, Ziya, Prizrenli Ömer Lütfi, Münir, Ahmed Şükrü, İmroz Kaymakamı Sâbıkı Hıfzı, Nuri Efendi, Hafız Bahâ Bey, Üsküdarlı Re'fet, Nazif, Yenişehirlizâde Halid Eyüb, Mehmed Necati ve Nazmi Golos'un zabtına tarih düşürürler. Halil Edib, Golos'un alınışına düştüğü bir manzum tarihte Teselya ordusu umum kumandanı Müşir Edhem Paşa'ya şu sıfatları lâyık görür: "O melek-haslet o erbâb-ı vegâ şîrâne / Avn-ı Hak'la Golos'un fethi oldu âsân / Ta'miyeyle ne güzel dendi bu Rûmî tarih / Girdi paşa Golos'a çıktı perîşân 1313" (Halil Edib, 1313: 780). Golos'un zabtına düşülen bu tarihlerlerle beraber aynı konuyu işleyen manzumeler de görülür. "Golos'un Fethi" manzumesi de bunlardan biridir: "Bin yıl yaşasın pâdişah-ı kişver-i iclâl / Askerleri necdette birer şîr-i jiyândır / Avâze-i şân ü zafer-i satveti herdem / Düşmanlar için ra'd gibi hevl-resândır / Elminnetillah Golos şehri de işte" (Kâsım bin Ahmed, 1993: 39). Golos'un Devlet-i Aliyye eline geçmesinin sevincini Mehmed Celâl, "Çatalca, Velestin Golos Muzafferiyyeti" başlığı ile kaleme aldığı manzumesinin bir bölümünde şu mısralarla ortaya koyar: "Golos senin de güzelmiş nasibin işte bütün / Teşerrüf eyledin İslâm askeriyle bugün / Velestin ol şerefi erdi evvelâ ihrâz / Sana takaddüm ederim bu mevki'-i mümtâz" (Mehmed Celâl, 1313-a: 692).

Golos'un Ordu-yı Hümâyûn kontrolü altına girdikten sonraki durumu Sabah gazetesinde yayınlanan "Golos'tan Mektûb" başlıklı bir mektupla anlatılır. Bu mektup Journal de Salonique'den tercüme edilmiştir. Mektubu kaleme alan ilk önce denizle komşu olmalarından dolayı Golos'un büyüklüğünü okuyucuya aktarmak için Selanik'le mukayese eder. Golos'un tabii güzelliklerine de değinilir (Sabah, 1313: 2).

Çatalca Cephesi

Selim Sun, 1897 Osmanlı Yunan Harbi'nde şiddetli çarpışmaların vukû' bulduğu Çatalca Cephesi'ndeki muharebeleri iki safta ele alır. "5 Mayıs saat 15.00'e kadar yapılan harekât; Çatalca Muharebesi'nin birinci safhasını teşkil ederken ikinci safhasını da "ordunun

Hacobası-İdris Köy-Tekke ve doğu sırtları hattından Çatalca'ya doğru yaptığı taarruz ve takip harekâtını kapsar." (Sun, 1965: 145). Çatalca'daki "vâki' olan harekât-ı askeriyyeye muharebe tâbiri kullanmak pek ziyâde söz götüreceğini belirten Bartelett Çatalca cihetindeki muharebeleri Daily Telegraf gazetesine yazar. Bartelett Çatalça'daki Ordu-yı hümâyûnun taarruzu sonucunda ric'at eden Yunanlıların üzerinde Osmanlı bataryalarına tesirâtını ise Osmanlı ordusuyla beraber bulunan Royter ajansı muhabiri Mösyö Goben'in ifadeleriyle aktarmayı uygun bulur: "Yunan mevkii gayetle kuvvetli idi… Tepelerde Yunanlılar Osmanlıların vürûduna, hücûmuna muntazıran kendilerini kuvvetli istihkâmât içine yerleştirmişler idi. Pek âli fevkalâde şâşâalı idi. Yunanlılar bu bahadırlarla yakında görüşmek için sebat göstermediler." (Bartelett, 1315: 336-338).

Çatalca Ovası'nda Ordu-yı Hümâyûn ile Yunan ordusu arasındaki muharebenin şiddetini Şekib Sabah gazetesinde yayınladığı "Çatalca Ovası'nda" yazısında gözler önüne sermer. Şekib yazısına Osmanlı tarihinin "başdan başa Osmanlıların şecâat ve gayret gösterir menâkıb-ı harbiye külliyatı" olduğu hükmüyle başlar. Bu külliyatta hangi vak'alarm 'intihâb' edileceğini 'hangisine rücmân' verileceğinin kararsızlığını yaşar. Onu bu müşkil hâlden Sabah hey'et-i tahririyesi kurtarır (Şekib, 1313: 4).

Ordu-yı Hümâyün Çatalca sırtlarında düşmanı ovaya indirerek asıl büyük taarruzları ovada yapar. Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü, Çatalca'nın zabtıyla sonuçlanan bu taarruza çalışmalarında şu ifadelerle yer verirler: "Çatalca'ya doğru ric'ate yüz tutmuş ve saat yarımda da Çatalca istasyonu harben zabtolunmuş idi. Asâkir-i şâhânenin o akşam Çatalca'yı zabt ü işgâli mümkün idiyse" bunu yapmaz bir sonraki günü bekler." (Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü, 1315: 374). Çatalca'yı zabt eden askerlerin halkın gözündeki itibârı şu mısralarla ifade edilir: "Çatalca'nın Fethi: Farsala şehrini zabt eyledi gazilerimiz / Yine gösterdiler oldukları şîr-i jeyan" (A. İrfan, 1315-b: 11) Çatalca'yı zabteden askerler Çatalca'nın fethi üzerine şu mısraları dile getirirler: Türk geliyor nâmı var / Bayrağının şânı var / Bu yiğit Osmanlı'nın / Dîni var îmânı var" (İrfan, 1315-b: 14-15) Mehmed Celâl Çatalca Velestin ve Golos muzafferiyyetlerini konu alan şiirinde Çatalca'nın fethini şu mısralarla verir: "Çatalca ey reh ü ârâmgâh-i Yunânî Dikildi üstüne işte livâ-yı Osmânî Nedir bu zemzeme arş-ı Hüdâ'yı etti penâh Sedâ-yı eşhedü ellâ ilâhe illallah" (Mehmed Celâl, 1313: 692). Mustafa Reşid de "Muzafferiyyet İçin Mürüvvet" başlıklı manzumesinde Çatalca'yı mısralarla manzumlaştırır: "Osmanlıya şan, mürüvvet etmek Mecruh düşen adûsuna dek İmdâd şitâb eden asâkir / Gösterdi bu yolda mesâir" (Mustafa Reşid, 1315-a: 4-7). Çatalca'nın fethine dâir Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb, Nazmi Beyefendi, İbrahim Re'fet, Ahmed Lütfi Efendi, Ömer Faruk, Âtıf, Ahmed Efendizâde Râgıb ve Hocazâde Hafız Müctebâ tarih düşürürler.

Çatalca'nın fethi 1897 Osmanlı Yunan Harbi'nin bir dönüm noktasıdır. Velestin'de şiddetli çatışmalarla ric'ate mecbur bırakılan Yunan ordusunun artık başka bir yerde tutunma ihtimali kalmaz. A. İrfan "Muharebeden Gelen Mektublar" eserindeki "Bu Seneden Bir Mektub" başlıklı mektup Çatalca'nın zabtının önemini şu satırlarla ortaya koyar: "Yunanlılar'ın Teselya kıt'asında son istinâd ü ümîdleri bulunan Farsala Çatalca mevki'-i müstahkemi ile nakâd-ı mütecâvize-i sâire-i askeriyyeleri Osmanlıların eyâdi-i gâlibânelerine geçti," (İrfan, 1315-b: 3) Çatalca'nın zabtından evvel Yunanlıların orada bulunan sivil halka karşı hareketlerini konu alan bir mektubu A. İrfan yine aynı eserinde "Çatalca Farsala'dan Mektûb" başlığı altında aktarır. "Şu sırada bile yüz binlerle asâkir-i Osmâniyye Yunanistan'ı zabt ü işgâl hâlde kadın kız bunca nüfûs tarlalarında ve işlerinde bulundukları hâlde elhamdülillâh-ı te'âlâ hiç birinin ırzına taarruz vukûu" işitilmediğini belirtir (A. İrfan, 1315-b: 9-10).

Dömeke Cephesi

Çatalca zabtından sonra Ordu-yı Hümâyûn düşmanın ricat ettiği Dömeke mevziine saldırıyı bir süre erteler. Bu tehir bazılarınca tenkit edilse bile Süleyman Tevfik ve Abdullah

Zühdü bu tehiri haklı görürler. Çünkü "Dömeke'nin ehemmiyet-i mevkiiyyesi, metânet-i tabiiyyesi Yunanlıların son hadd müdâfaaları olmak hasebiyle yaptıkları istihkâmlarla fevkalâde tahkim edilmiş olması cihetiyle o noktaya karşı hareket edecek bir kuvvetin hazm ü ihtiyatla fevkalâde mütebessirâne bulunması elzem idi" (Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü, 1315: 288). Dömeke Yunanlıların son hatt-ı müdafaaları, olmak hasbiyle yaptıkları istihkâmlarla fevkalade tahkim edilmiştir.

Nihayet Ordu-yı Hümâyûn taarruza geçer. Goltz Paşa, Dömeke Cephesi'ndeki muharebeleri şu satırlarla verir: "17 Mayıs sabahı erkenden ordunun tekmil yürüyüş kolları harekete başladılar. Kârargâh-ı Umûmî Tekke'den hareket ederek Neş'et Paşa Fırkası'nın baş tarafına yetişti. Bu fırka burada tevakkuf etmiş ve önde hiç bir düşman görmediği hâlde kısmen de olsa yayılmıştı." (Goltz Paşa, 1326: 194) Sir Smith Bartelett "Dömeke üzerine hücûm esnasında müteaddid ve müthiş hatlar vukua" geldiğini belirtir. Edhem Paşa'nın "ta'biyyesinin mükemmel ve a'lâ" olduğunu "Hamdi ve Memduh Paşaların cenâh hareketleriyle Yunan sağ cenahını sarmak ve bu sûretle Yunanlıların hat-ı ric'atlerini kesme plânı" pek yolunda gittiğini belirtir. (Bartelett, 1315: 334)

1897 Yunan Harbi esnasında Teselya'da bulunan Süleyman Tevfik Ordu-yı Hümâyûn'un Dömeke üzerine yaptığı taarruza, Mirlivâ Mustafa Bey'in şehadetine tanık olur. Mustafa Bey'i "berâ-yı tedâvî" olduğu hâlde ziyaret eder. Mustafa Bey'den "pek hafif ve kesik bir sedâ ve rikkât-âmîz bir tebessümle: -Adam sen de, şimdi beni ne düşünüyorsun, benim ne ehemmiyetim var? Asıl şu muzafferiyyete bak ki böyle bir muvaffakiyyet için benim gibi bir yüz bini fedâ olsun." sözlerini işitir. (Süleyman Tevfik, 1315: 296). Harpten sonra yazılan manzumeler de Mirlivâ Mustafa Bey'in şehadetinin teessürâtını dile getirir. Dönemin tanınan şâiri Rıza Tevfik, Mirlivâ Mustafa Bey'in şehadetini şu mısralarla dile getirir: "Sen ey ölenlerin en kahraman fedakârı / İlelebed yaşa hürmetle kalb-i milletde / Sen ey gönüllerin en şerefli serdârı" (Rıza Tevfik, 1313: 4).

Mütareke söylentilerinin yayıldığı tarihlerde Lamya cihetinde bulunan Dömeke'den "Bir Askerin Pederine Mektubu"nda mütarekenin Yunanlıların imdadına yetiştiği ve mütarekeyle birlikte bir çok fırsatın kaçırıldığı dile getirilir: "Düşmanın yediği darbe o kadar şiddetli idi ki ric'at ettikten sonra tutmuş olduğu fırka derbendi gibi adîmü's-sefir bir mevki'-i mühimmi peşine düşen Türkçesi ensesine binen fırkamızın dest-i satvetine üç dört saat muannidâne mukâvemetten sonra teslim ederek telefât-ı külliyeye dûçâr olunduğu hâlde amaline lâyık bir perişâniye ile ric'at etmiştir" (İrfan, l315-b: 12). "Dömeke'den Bir Askerin Pederine Mektubu" başlığı ile yayınlanan bir mektubu okuyan bir gazi mektubu kaleme alan Mehmed Âsaf Bey'in harp arkadaşı olduğunu belirterek onun özelliklerini gazeteye yazdığı "Sancak" başlıklı bir mektupla ortaya koyar (Bir Asker, 1313: 3).

Osmanlıda bütün bunlar olurken, Yunanistan cephesindeki gelişmeleri de Yunan Ordusunda Bulunan "Bir Fransız Zabitinin Mektupları"ndan öğreniriz. Bu mektuplar 28-30 Haziran 1313 tarihleri arası Sabah gazetesinde yayımlanır. Bu üç mektubu kaleme alan Fransız zabiti harbin başlangıcından îtibâren Yunan ordusu içerisinde yer almaz. Sadece Dömeke Muharebeleri'nden önce Yunan birlikleriyle Ordu-yı Hümâyûna karşı harp eder. Fransız Zabiti Yunanlıların harp karşısında bölünüşünü ortaya koyar: "Mayıs'ın 6. günü idi ki Teselya'ya gitmek üzere emir aldık. Bu sırada birtakım adamlar kahve kahve dolaşarak bütün gönüllülere 'gitmeyin, aldanırsınız. Yunan ordusu bildiğiniz gibi değildir. Bezâlete hakarete da-yanabilirseniz gidiniz' diyorlardı. Bunlar firar eden Yunanlılar olup sözleri pek doğru idi" (Sabah, Haziran 1313: 3).

Dömeke cihetindeki çetin muharebelerinden sonra Yunanlılar'ın ric'atinden sonra Ordu-yı Hümâyûn 6 Mayıs 1313'te Dömeke'yi zabt eder. Dömeke'nin fethedildiği ve Ordu-yı hümâyûnun dumuru "Girid Vâli Vekâletine" çekilen bir telgrafla bildirilir (Kâsım bin Ahmed,

1993: 38). Dömeke cihetindeki muharebeler 1897 Harbi'nde vuku' bulan son muharebeler olmasından dolayı Dömeke'nin fethine düşürülen manzum tarihlerin sayısı oldukça kabarıktır. Dömeke'nin zabtıyla birlikte 1897 Yunan Harbi kesin olarak Ordu-yı Hümâyûn'un zaferiyle sonuçlanır. Bu nedenle Dömeke'nin fethine manzum tarihler düşürülür. Bunlar; Sa'deddin Hafîd, Sabit Paşazade Abdülkadir Vahdeti, Mehmed Hakkı, Mehmed Hilmi, Feyzi Efendi, Şâkir Âgâh, Muallim Feyzi, M.Tevfik, A. İsmet, Muhasebe Kalemi Ketebesinden Celâl, Münir, Halil Edib, Mehmed Niyazi, Prizrenli Ömer Lütfi, Âhenk mahlaslı biri, Hıfzı, İhsan Efendi, Hüsnü, Âtıf, Necmi Efendi, Abdülkadir Nuri'ye aittirler.

Dömeke Muharebeleri'nin sonunda hastanede yaralı bulunan gazilerin yazdıkları mektuplar bir hayli çoktur. Bu mektuplardan biri Dömeke Muharebeleri'nde yaralanan ve sonra seyyar hastahânede hüsn-i sûretle tedavi edilmekte olan necrüh bir gazinin pederine yazdığı mektuptur: "Mektubumu size seyyar hastahâneden yazıyorum… Vâlidecigime siz teselli verin. Mini mini Halidcigimin gözlerinden öperim. Ricâ ederim pederim. Beni yaralayan kurşunu kendisine hediyeten gönderiyorum. Mübarek ellerinizi öperek söze nihayet veriyorum efendim. oğlunuz Lütfi" (Osman Senâî ve Mustafa Fazlı, 1315: 81-82). Lütfi'nin mektubuna karşılık babası ona şu cevabı içeren mektubu yazar:

> "Hamiyyetli Yavrum! Cerîhanla fahr etmekte yerden göğe kadar hakkın vardır. Bir askerin nişâne-i imtiyazı odur… Şehîd olmadığına teessüf etme yavrum. Torunum için merak etme. Cihanda hayattan nasibini almış olan ihtiyar baban onu askerliğe Osmanlı zabitliğine lâyık olacak sûrette yetiştirmeye vakf-ı vücûd edecektir. Validen gözlerinden öper. Pederin Sabri" (Osman Senâî ve Mustafa Fazlı, 1315: 84).

Lütfi ikinci mektubunda sancak hakkında bilgi aktarır. Pederin cephedeki zabit olan oğluna cevaben yazdığı mektupta zabit olarak bulunan bir askerin ne gibi meziyyetler taşıdığını ve harpte eğitimin ne kadar önemli olduğunu göstermesi bakımından dikkât çekicidir. Lütfi bir diğer mektubunda harpte şahidi olduğu bir kumandanın vasiyyetini aktarır. "Ben vuruldum. Çok yaşamam. Fakat sen şerefle geri dönmeye muvaffak olursan ailene yaz. Çocuklarım da benim mesleğimde, benim fıtratımda büyütülmelerini vâlidelerine ihtâr et." (Osman Senâî ve Mustafa Fazlı, 1315: 89-92).

Dömeke'nin zabtıyla birlikte Yunan Harbi sona ermiş ve mütareke ile Ordu-yı Hümâyûn'un ileri yürüyüşü durmuştur. Harbi konu alan manzumelerdeki "Yunanlı Yunanlı otur yerine / Kesip kellelerini korum önüne" (M. Halid Bayrı, 1938: 169) gibi dizelerle bu galibiyet pekiştirilir. Galibiyetin ardından Ermiye'nin zabtına "bir nevnihâl-i edib" de şöyle tarih düşürür: "Hâme-i (Nâmık) târih yazdı (Gâlibolundu bu yıl Yunan'a)" / "Kaçtı (Yunan) geldi Osmanlı diye Lûtf-ı Hak'la zabt olundu Ermiye" (Bir Nevnihâl-i Edib 1313: 709).

1897 yılında Osmanlı ve Yunanistan arasında Teselya bölgesinde vuku bulan harp bir aylık gibi bir müddet içerisinde neticelenmiştir. Teselya Yunan Harbi'nde bir cephe değil harbin meydana geldiği bölgedir. Yenişehir, Epir, Velestin, Çatalca ve Dömeke gibi cepheler Teselya bölgesine aittir. Bu bölgenin fethi üzerine Ahmed Hamdi sevincini kaleme alarak şu mısrâlarla ifade eder:

> "Ey vekîl-i pâk-i sultanü'r-resûl / Ey muizzü'l-hükemâ-şer-i-enverîn/ Kürretü'l-aynı mücâhid ümmetin / Rûh-ı cismi gâziyân-ı safderin/ Tâcdârı en büyük bir devletin/ Şehriyârı en dilârâ kişverin / Şâh-ı şâhân-ı cihan Abdülhamid / Ey medâr-ı fahrı Osmânîlerin/ Sâhib-i taht-ı hilâfetsin bugün / Hâkim-i meşrûusun bahr ü berin" (Ahmed Hamdi, 1315:674).

Hafîd, Sabri Efendi ve Mehmed Said Efendi, Teselya'nın zabtında Sultan II. Abdülhamid'in önemini vurgularlar. Cerîhadar bir askerin ağzından düşürülen bir tarihde de Teselya'nın zabtı zaferinin şu özellikleri vurgulanır: "Pîş-i çeşmânımda mevc urdukça dînin râyeti / Cevher-i cânın nazarlarda kalır mı kıymeti / Bir cihâdî milletiz deşt-i vegâdan dönmeyen " (Cerîhadâr Bir Asker, 1315: 32).

Bu noktada Mehmet Reşid, Nuri Efendi, Muallimi Feyzî, Rif'at, Eşref Efendi, Muhtar, Prizrenli İsâ Efendi, Siroz'dan Sa'dî, Şükrü, Vak'a-nüvis Lûtfi Efendi, Mahmud Fuad, Konya Jandarma Miralayı, Muhyizâde Nâmık Bey, İzmir Gazetesi imtiyaz sahibi Hakkı, Abdurrahman Ulvî, Hafîd, Sabri Efendi ve Yümnî; Tesalya'nın fethine manzum tarih düşürürler.

Teselya'nın zabtına bazı edipler tarih düşürürken Teselya cihetinde harp esnasında Ordu-yı Hümâyûn'un ele geçirdiği şehirlerin isimlerini belirtirler. Dâva Vekili Nûri Efendi "Muzafferiyyât-ı Osmâniyyeye Dâir" tarihinde Golos ve Velestin'in ele geçirilişi, Kastamonu Merkez Müddeî-i Umûmîsi Ziyâ tarafından düşürülen tarihte de zaferle birlikte Tırhala'nın zabt edilmesi üzerinde durulur. Râci de Teselya'nın fethine düşürdüğü tarihte harpte son olarak zabtedilen Dömeke ve Ermiye üzerine vurgu yapar. Hasan Tevfik, Tırnova, Yenişehir'i, Ömer Fâruk da kaleme aldığı manzumesinde bunlara Tırhala, Çatalca ve Velestin'i ekler. Niş'li Recep Sabri ve Adem Rıza Teselya üzerinde durur.

Teselya'nın ele geçirilmesini bir muzafferiyyet olarak olarak kabul edenlerden Midhad Bahârî "Teselya Yâhud Terâne-i Zafer" manzumesinde zafere ulaşılmasını şu mısralarla terennüm eder: "Zemini mevce mevce feyz-i hadrâ-yı bahardır / Kazası lem'a lem'a reng ü nûrun cilvezârıdır / Bütün tarafı ol câ-yı lâtifin kim sahârîdir / O sahralarda dâim cân-fezâ bir nefha sâridir" (Midhad Bahârî, 1313: 728). Benzer konuyu işleyen bir diğer şair olan İsmet kaleme aldığı "Teselya Sahrasında" başlıklı şiirinde Teselya'nın alınışını şu ifadelerle gözler önüne serer: "Sahralar ey riyâz darbehâne-i cenân/ Ey feyz-bahş-ı nâmiye ey cû-yı hoşrevân" (İsmet, 1313: 236-237). Teselya'nın Osmanlı eline geçmesinin sevincini bazı şâirler manzumeleri ile terennüm ederken Mehmed Said Efendi de "asıl şâir-i mu'ciz güftâr Cenâb-ı Nef'î'nin" manzumesine tahmis yoluyla tarih düşürerek bu zaferi terennüm eder. "Kasîde-i Garrâ-yı Zafer" başlığıyla verilen bu tahmiste Teselya'nın zabtedilişi şu mısralarla verilir: "Haddini geçmekle Yunan hasm-nâk etdi seni / Âteşe yansın dem-â-dem düşmanın can ü teni" (Mehmed Said Efendi, 1315: 7-8).

Osmanlı ve Yunanistan arasındaki yapılan mütarekeyle harp nihayete erer. Devrin edipleri zafer neşîdelerini terennüm ederken devrin bazı aydınları Yunanistanla yapılan anlaşmayı aynı coşku ve hissiyâtla karşılamaz. Avrupa devletlerinin gayretiyle kabul edilen mütareke şartlarının Osmanlı zaferine gölge düşürdüğü kanâatindedirler. Tunalı Hilmi gazilere hitaben kaleme aldığı "Sekizinci Hutbe"de mütarekeye Ordu-yı Hümâyûn'un ilerlememesi için başvurulduğunu şu ifadeleriyle belirtir:

> "Gaziler, Gazanız mübarek olsun. Fakat...Bu ne hâl yâ Rabbi...Yürekler kan ağlıyor; dünyada insan için düşmanının alt oluşunu görmek kadar da tatlı bir ömr-i sermedî bulunamazken gâzilerimiz dünyalarına küsmüş gibi duruyorlar; söyleyiniz ey mücâhidlerimiz. 'Bizi hem Atina'ya kadar gitmekten alıkoydular hem de aldığımız yerleri yine düşmana verdiler.' düşüncesiyle mi içinizi yiyorsunuz?" (Tunalı Hilmi, 1315: 1-2).

Tunalı Hilmi sivil halka yapılan zulümler ve zaferin mütarekeyle gölgelenip yine halkın harpten önceki durumuna düşmesi hâlinde harbe tekrar başvurulacağını belirtir.

Cephe Gerisinde Üretilen Edebî Eserler

Harp Esnasında Cephe Gerisini Konu Alan Eserler:

Bir harp esnasında "cephe gerisi" olarak tanımlanan bölge çatışmanın vuku bulmadığı, muharebe yıkımlarının yaşanmadığı cihet manasındadır. Yoksa harbin etkisi bakımından cephe gerisi de cephe kadar harpten etkilenir. Cephe ilerisi ve cephe gerisi olarak bölge ayırımı harp teknolojisinin cephe gerisini harbin içine alacak şekilde gelişmesinden önceki ayrımdır . Harp teknolojisinin gelişmiş silahlarını kullanması cephe gerisi ayrımını ortadan kaldırarak bütün bölgeyi de cephe içerisine çekmiştir. 1897 Osmanlı - Yunan Harbi Dönemi'nde harp silâhları cephe gerisini cephe hâline getirecek kadar daha gelişmemiştir. Bu bakımdan 1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nde bir cephe ve cephe gerisi bölgelerinden söz edilebilir..

Muharebe devam ederken cephe gerisinde bulunanların, kulakları cepheden gelen haberlerde, gözleri ise devrin harp malumatlarını aktaran gazetelerindedir. Harp esasında cephe gerisindeki insanları konu alan bir eser Ahmed Rasim'in "Askeroğlu" isimli uzun hikâyesidir. Hikâyeye konu olan cephe gerisindeki harbe iştirak eden bir zabitin eşi ve annesidir. Zabit harbe gönderildikten sonra annesi Müslime ve eşi Sabriye'nin üzerinde "ta'b ile ıztırâb" ihsâs eder. Oğlunu askere gönderen Müslime, Sabriye'nin acısının üzüntüsünün kendininkinden daha büyük olduğunun farkındadır, çünkü "kendinin mağlûb olduğu muhabbeti kocasına karşı ettiği şefkat ve tesiri mukâyese ettikçe Sabriye'nin kalbindeki iştiyâk ü tahassürün derecesini takdir" eder. (Ahmed Râsim, 1315: 24). Günler geçtikçe ikisi de artık derde alışır. Hıçkırıklar kesilir, gözyaşları diner. Cepheden bir mektup gelir. Mektupta Yüzbaşı'nın ahvalini anlatan şu satırlar mevcuttur:

> "Benim canımdan azizim vâlideciğim! Herkes uykuda yalnız ben uyumuyorum. Benim gibi ailesine düşkün olanlar uyumazlar. Muhabbet hayatın en ziyâde muhtâc olduğu şey değil mi? Bence âilemi sevmek kadar lezîz bir şey olur mu? Dünyada kimim var? Bir sen bir de o…. Azîzem, vâlideme yazdığım satırlarda senin için de hisse vardır. Eğer sen olmaya idin ben elimdeki silâha bu kadar cesaretle sarılamazdım. Emin ol. Ben senin akıttığın gözyaşlarını hissediyorum .Onlar benimdir. İkimizin sirişk-i teessürü bir kalpten akıyor; izdivaç demek iki hayat birleştirmek demektir. İkinizde kalbimin ziyneti, gururu hayâtısınızdır." (Ahmed Râsim, 1315: 42-45).

Dömeke'nin zabtının akabinde görülmesi gereken sevincin yerini zamanla sükûta bırakmasının sebebi harbin bir ay gibi kısa bir sürede olup bitmesidir. Devrin edipleri Dömeke'nin fethine karşı kayıtsız kalmaz. Tokâdî-zâde M. Şekib, bu fethi gerçekleştiren ordu ve millet için bir "Kasîde" kaleme alarak zaferi şu mısralarla aktarır: "Kapılıp köhne tefâhürlere kavm-i Yunan / Dest-i pehnâ-yı tahayyülde olurken payân" (Tokâdîzâde ve M.Şekib, 1313: 82). İzmirli M. Kâmil de kaleme aldığı "Terâne-i Zafer" manzumesinde zafere kayıtsız kalmadığını gösterir: "Osmanlıyız tıynetimiz harb ile meftûr; / Ecdâdımızın şân u mehâbetleri meşhûr" (M. Kâmil, 1313: 728). Denizci Avni de kazanılan zaferi "Nagme-i Zafer Yâhud-Asker Şarkısı" manzumesinde "Ecdadımızın peyreviyiz, ehl-i vegâyız / Cenk ateşiyiz, sâlik-i râh-ı şühedâyız" dizeleriyle aktarır (Demirci Avni, 1313: 3).

Terennüm eden bu sevince karşı mütareke yapıldığında Avrupa devletleri cephede kaybeden Yunanistan'ın bu mütarekeden en az zararla çıkması için İstanbul'da elinden geleni yaparlar. Ahmed Râsim Avrupa devletlerinin bu çabalarını eleştirir:

> "Osmanlılar bir aydan beridir uğraştıkları isbât-ı hak maddesinde kazanmışlar, bütün Avrupa'ya haklarını anlatmışlar, tanıttırmışlar oranın zevât-ı siyâsiyyesi düşmanı mecbur-ı itâat etmek için bizzat sulh edilmesi niyazını bekliyor, telgraf nâmeler yekdiğerini ta'kîb ediyor, aleyhimize idâre-i lisân eden evrâk-ı havâdis-i ecnebiyye tebdîl-i lisân etmiş mülâhazât-ı mu'tedilede bulunuyor." (Ahmed Râsim, 1315: 81).

Ahmed Rasim "Askeroğlu" isimli uzun hikâyesinde cepheye giden bir Yüzbaşı'nın harp esnasında cephe gerisinde kalan hanımı ve annesinin davranışlarını düşüncelerini ve hissettiklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Râsim'in cephe arkasını yansıtan "Askeroğlu" uzun hikâyesininin okunması gerektiğini düşünür:

> "Oğlu cenge giden bir validenin, kocası cenge giden bir zevcenin kalblerini destegâh-ı teşrih üzerine kayarak 'kadem' denilen bisturi ile onları şerha şerha teşrihe başlamış. Derûnlarında ne kadar hisler var ise hepsini meydana koymuş. Ama bu teşrih yalnız hayâli olup yine yüreklerdeki hayâli hisleri ortaya koymuş değil. Musavverin kendi temenniyâtından olan ihsâs-ı kahramânîyi valideler, zevceler yüreklerine birleştirmek nev'inden de değil. Oğlu cenge giden valide kalbinde, kocası cenge giden zevce gönlünde bittab' neler bulunmak lâzım ise onları görmüş, bulmuş, ortaya koymuş." (Ahmed Midhat Efendi, 1315)

Ahmed Râsim'in uzun hikâyesini değerlendiren Ahmed Midhat, yazdığı ve 1897 Harbi'ni konu alan romanıyla bu uzun hikâyeyi şu ifadelerle karşılaştırır: "Münâsebeti düşmüş iken Gönüllü sernâmesiyle Tercüman'a tefrika ettirmekte bulunduğumuz romanın ismine

bakanlar ise toplar tüfekler ile girişmiş olduğumuzu noksan buluyorlar idi. 'Harbî' veyâhud 'Askerî' bir roman yazacak olsa idik belki böyle başlayabilirdik. Amma belki?... A. Rasim Asker Oğlu'nu yazdığı hâlde ne top patlamış, ne tüfenk! Maksadı muharebe panaroması yapmak olduğundan böyle yapmakla pek isabet eylemiştir." (Ahmed Midhat Efendi, 1315).

Harp esnasında cepheye giden askerin cephe gerisindeki yakınlarının hayatını konu alan bir diğer eser ise Hüseyin Câhid'in "Topal" hikâyesidir. Hikâyede bir zabit olan Nail ve onun sevdiği kız olan Seniha harp başladıktan sonra birbirlerine bağlılık yemîni ederler. Lakin harp başlayıp da Nail mevki'-i harbe iştirakini beyan ettikten sonra onun mektupları gittikçe seyrekleşir. Daha sonra Nail'in mektuplarının arkası tamamen kesilir. Yazar Seniha'nın mektup almadığı günlerdeki ruh hâlini şu ifadelerle ortaya koyar:

> "Her gün yeni bir intizâr içinde geçiyordu. Seniha artık vukûât-ı harbiyyeyi harita üzerinde hummâya benzer bir merâk-ı âteşin ile ta'kîb ediyor; ilâveleri teblîgâtları yiyecek gibi okuyor; nişanlısına Nail'ine âid haber-i teselliyet bulmak istiyordu. Fakat fazla hiçbir şey öğrenemiyordu." (Hüseyin Câhid, 1313: 133-140).

Harp esnasında cephe gerisini konu alan bir diğer eser Cenab Şehâbeddin'in "Şühedâya" hikâyesidir. Bu hikâye şairin yirmi yıl önce 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Plevne Cephesi'nde şehit olan babasının harbe gidişini konu alır. Cenab Şehâbeddin babasının imgesini "O kolda üç sırma şeride salâhiyyet veren ilk fermanı henüz kurumamış bir genç zabit, o benim babamdı." ifadeleriyle verdikten sonra babasını diğer askerlerle birlikte harbe yolcu ederken o anki İstanbul'daki harp hazırlıklarını ve harbe iştirak etmeksizin bekleyen askerlerin durumunu şu satırlarla aktarır: "Büyük bir tabur onu tâkib ediyor, bütün bir kalabalık taburu teşyi' ediyordu. Sanıyordum ki boruların hatveleri teşvîk eden âhenk-i madenisi dükkânları, evleri, bütün o çarşıyı o şehri, dağları, her şeyi yürütecek; çünkü o muttarid terâne benim kalbimde bir çarpıntı hasıl etmişti." (Cenab Şehâbeddin, 1313: l44-148). Cenap Şehâbeddin o gün babasının nereye gittiğini bilemez. Sonradan öğrendiğine göre babası Plevne'ye gitmiştir. Cenap hikâyesinde yirmi yıl sonraya döner. Ve cephe gerisinde bir şehid evladı olarak cephe gerisinde kalanlara şu öğütleri verir:

> "Ben bundan yirmi sene evvel - bugün sizin olduğunuz gibi ey azîz kardeşlerim- bir şehîdin yetimi olmuştum; benimki de sizinkiler gibi hayatını barut ve dumanlarına sarmış sarmış gitmişdi. Bugünkü siz yirmi sene evvelki bensiniz... O cerîhayı seviniz. O sizin ebedî bir iftiharınızdır. Söyledim, söyledim çocukluğumun bütün kalb-i melûlunu söyledim. Çünkü herkes size vermek istiyor; ben sizden almak istiyorüm -Âlâmınıza iştirak sûretiyle- . sizin derdinizden bir kısmını almak istiyorum." (Cenab Şehâbeddin, 1313: l44-148).

Ebüssüreyya Sami'nin "Yetim" hikâyesinde harp esnasında cepheden gönderilen bir mektupla bir çocuğun babasının şehit olduğunu öğrenmesi konu edinilmiştir. Hikâyede köylüler cephede kahraman addedilen Recep'ten gelen mektubu okumak için toplanırlar. Recep'in oğlu babasının çavuş olduğuna dair haberi sevinçle karşılar. Daha sonra ise yaralandığını mektubu başka birine yazdırdığını öğrenir. Sonra da "Eğer Allah isterse iki saat kadar belki yaşayabilirim. Cümlenize elveda İmza Recep Çavuş" satırları okunur (Ebüssüreyyâ Sami, 1313: 4). Bütün köylüler ağlamaya başlar, dağılırken hepsi Şaban'ın alnından birer birer öperek artık ona "şehit oğlu Şaban" diyeceklerini vurgularlar.

Benzer şekilde Münib Paşazâde Mehmed Hakkı "oğlunun harbe azîmet ve avdetinde vâlidesi lisanından" harpte uzun bir süre oğlundan haber alamayışını şu ifadelerle dillendirir: "Gitti oğlum harbe üç ay oldu gelmez bir haber /… Gelmiyor mektubu asla tesliyet a'tâ içün" (Münib Paşazâde Mehmed Hakkı, 1313:293). Millî başlıklı manzumesinde benzer özlem "Sular çağlar, kuşlar öter güzelim / Ben ağlarım hasretinle burada" dizeleriyle verilir (Sa'di 1313:152).

"Millî" manzûmesine konu olan nişanlısı harbe giden bir genç kızın harp esnasındaki duygu ve davranışları Ali Rızâ Sebkî'nin bir hâtırasına da konu olur. Ali Rızâ Sebkî'nin nihayete erdiğini ve "delikanlıların yakında avdet edecekleri"ni yanındakilere söylerken birden

bire odaya elinde mektup tutan bir köylü girer. Ondan asker oğlundan gelen mektubu okumasını ister:

> "Azîzim, babacığım! Bu mektubu size Dömeke karşısında bulunan seyyar hastahâneden yazıyorum… Köyümüzün delikanlılarından üç kişi daha benimle hastahânede yatıyor. Onların yaraları da ehemmiyetsizdir.Yalnız bir kişi bizim Sarı Mehmed nâm delikanlı göğsüne tesâdüf eden bir düşman güllesiyle rütbe-i şehadeti ihrâz etti." (Ali Rızâ Sebkî, 1316: 327).

Mektubun burasında kapının dışında mektubu dinlemeye gelen kadınlar arasından bir feryat işitilir. Bu feryat Sarı Mehmed'in nişanlısına aittir.

Bu misallerle beraber dönemin süreli yayınlarında cephe gerisinde bulunanların Ordu-yı Hümâyûn ve sivil halka yaptıkları yardımları anlatan yazılar da yayımlanır. Bunlardan biri olan "Bir Küçük Askerin Hamiyyeti" başlıklı yazıda on dört yaşındaki bir çocuğun Girit'te bulunan çocuklara giyecek yardımı yapıması konu edilir. "Geçenlerde matbaamıza on dört yaşlarında bir efendi geldi. Elindeki kocaman boğçayı masa üzerine bırakarak: -lütfen şu eşyanın nâmıma olarak Girid Muhtâcîn-i İslâmiyyesi İane Komisyonu'na teslimine delalet ediniz, dedi.-Ali Nâmık." (Bir Küçük Asker, 1313). Benzer şekilde bir çocuğun harçlığından topladığı parayı iâne komisyonuna yardım için verme niyetinin konu olarak seçildiği bir diğer metin ise "Çocuklara Mahsûs Gazete" kârilerinden M. C.'nin kaleme aldığı manzum hikâyedir. Manzumede küçük çocuk harçlığından biriktirdiği para ile yardımda bulunmak istediği parayı kaybettiği dile getirilirken çocuğun niyeti ön plana çıkar. "Her gün keserek gündeliğimden / Âh topladığım meblağı kim ben / Azm etmiştim vermeye güya / İane komisyonuna hayfâ / Düşmüş de cebimden ne hamiyeti! / Artık yetişir terk-i melâl et / Gönder şunu al nâmına gönder" (M. C., 1313: 7). Cihangir Endicanî kaleme aldığı manzum hikâyesinde Harun adlı bir askerin harbe katılışını, harp esnasındaki firarını ve bu firâr sonucu cephe arkasındaki toplumsal yapının Harun'a davranışını konu alır. Harun harbe iştirak eden üç kardeşten biridir. "Vatanı hıfza cümle gitmişler / Düşmanı def'e hamle etmişler / Öyle bir hamle hamle-i İslâm/ Hamletü'1-leys olmada gümnâm /" (Cihangir Endicânî, 1315: 1158). Harpten kaçan Harun, toplumsal baskıya tahammül edemeyerek intihar eder. Harun'un naaşı merdud sayıldığından kaldırılmaz. Müteveffa bile kabul edilmez. Dinden çıkmış sayıldığı için cenaze namazı kıldırılmaz.

Suud Safvetî kaleme aldığı "Bir Asker Lisânından" başlıklı şiirinde askerlerin Harun gibi cepheden kaçmak yerine dönmemek üzere yemin ettiklerini: "Hak yolunda târik-i cân ü cihân derler bize / Korkmayız düşmandan asla kahraman derler bize" dizeleriyle vurgular (Suud Safvetî, 1316: 90). A. Naci de harbe iştirak eden bir askeri konu alan "Harbde Bir Asker" manzumesinde askerin her şeyini feda ettiğini belirtir: "Bu şîr-i sâil ü kâhır yerinde sâbitdir / Evet hücum kılınca burûc-ı istihkâm / Livâ-yı nusrete mutlak olur o anda makâm / Dü pâ-yı savletine bin zafer gelir atılır" (A. Naci, 1315: 132). Ordu-yı hümâyûn askerinin bu özelliklerini "Bir Asker Ağzından" veren Celâl Rüstem manzumesinde askerlerin kahramanlıklarının sonsuza kadar devam edeceğini "Kahramanlarız düşmeni kahr ü perîşân eyleriz / Satvet-i Osmâniyânı dehre ilan eyleriz" dizeleriyle vurgular (Celâl Rüstem, 1313: 4). Uşak Tahrîrât Kâtibi Kâmil, "Bir Asker Lisânından" manzumesinde askerlerin harpten asla geri dönmeyeceklerini göze aldığını vurgular: "Askeriz, i'lâ-yı İslâmiyet'e biz hâdimiz / Saykal-ı seyf ile her ân nusretullah bekleriz / Hayf nedir, düşmen nedir, nedir bir kükremiş arslan içün / Biz şecîiz rezm-i a'dâdan asla dönmeyiz" (Kâmil, 1313: 8). Mevcut dönemde askerliğe olan bu algı müellifi belli olmayan asker lisanından manzumelerde de devam eder: "Pîş-i merdânemizde bir sahrâ / Üstümüzde latîf mavi semâ / Dilde tekbîr-i Hazret-i Mevlâ / Bizi takdîs ederler ehl-i semâ" (Bir Asker Lisânından, 1313: 744). Askerlik için benzer yücelik algısı Âtıf Bey'in "Sen bu mülk ü milletin hâmi-i âlî-şânısın / Sen dehrin nadirü'l-emsâl bir sultanısın" (Âtıf Bey, 1313:2.) dizelerinde de görülür. Asâkir-i Osmâniyye'nin bu aşkın özellikleri "Ordu-yı Hümâyûnda Bir Şâir" tarafından şu mısrâlarla dile getirilir: "Bütün ilâhelerin bütlerinle ey Yunan / Bu derd-i mühliki îsâl semt-i dermana / Eğer meram ise cidden,

şu anda tevbe-künân / Dehalet et görelim taht-ı âl-i Osman'a" (Abdülhak Hâmid, 1313: 2). Hayattaki en değerli olanları gözden çıkaran asker sadece ödevine odaklanır: "Cem olup ol hududa harbe ferman bekledik / Etmesin haddin tecâvüz düşmanâne söyledik / Bir tecâvüz eyleyince biz de emri dinledik / Mülk-i Yunan'ı ser-â-pâ fethe niyyet eyledik." (Mehmed Cemil, 1313: 4). Muallim Nâci de bir asker lisânından kaleme aldığı "İftihar" manzumesinde dönemin askerinin kendine olan saygısını dile getirir "Askerîyim yok mudur hakkım edersem iftihar / Ben bülendim çünkü olmuşdur bütün asker bülend" (Muallim Nâci, 1303: 28) Böylesine kendine saygının nedeni ise "Ya şehîd ya gazi olmaktır bizim âmâlimiz / Askeriz Osmanlıyız biz azmimizden geçmeyiz" dizeleriyle yaşamdaki feragata bağlanır. (Bâkîzâde H. Subhi, 1313: 4). Böylesine bir feragat sonucu sadece galibiyete odaklanan ideal bir asker ortaya çıkar: "Asker-i genç-âveriz Osmanlıyız / Pençesi arslan kılıcı kanlıyız / Hıfz-ı vatan azmine peymanlıyız" (Nejad Ekrem, 1313: 165). Yine de askerler görev bittikten sonra kendilerini evinde hissedecek bir toprağa ihtiyaç duyarlar. "Ey güler yurd ey bildik bark taşı toprağı pek yüce / Gidiyorum askerliğe senin için bu gece / Viran olma, kal selâmet elbet yine gelirim" (Tırnovalızâde Mehmed Celâl, 1314: 974). Pek tabii ki çocuğun böylesine bir askerliğe odaklanması "Küçükden bu sevdâyı güderdin / Kahramanlık dâvasını ederdin / Vakti gelse ben olaydım dersin / Yürü oğlum yürü asker oldun sen" (Behçet, 1313: 69) dizeleriyle verildiği gibi ebeveyn söylemiyle inşa edilir. Benzer söylem "Git ey gözümün nûru dilîr-i müteferrid / Emroldu cihanda hâk-i vatan uğruna candan mütecerrid / Hiç etme tereddüd ecdadımızın ruhunu şâdân edeceksin meydan-ı vegâda" (İbnü'l-Seyyid Gâlib, 1313: 2) dizelerinde de görülür. Askerin de tüm bu söylem ve telkinleri içselleştirdiği ise "Yavuklum vatandadır / Gönlüm de hep ondadır / Gavga meydanlarında / Yiğitlik evrandadır vatanın öz yatağındır" dizeleriyle verilir. (Mâlûmât, 1313: 2). Benzer içselleştirme başka bir mazumede ise "Askerlerin gövdesidir bedeni / Şehîdlerin gömlek olur kefeni / Öyle şanlı öyle kanlı kefene / Fedâ olsun bin gelinin duvağı" dizeleriyle ortaya konulur (Ayın 1313: 1181). Benzer söylemlerle kurulan devrin ideal asker tipi ise "Bir şîr-i garrâ, nâmı fakat sade neferdir" (Safvet İlhâmi, 1316: 121) dizesiyle ortaya konulur. Bu aşkın anlamlara karşı harbin bazen üzerinde düşünüldüğü anlamlaştırılamadığı görülür: "Sabi ağlar girîbân-ı çâk-ı mâder / O günlerden beri vâlid-i nihandır / Nedir Yâ Rab, bu hâl-i mükedder / Bu âfet kim belâ-yı hânümândır" (Nigâr Binti Osman, 1313: 18).

Harp Sonrasında Cephe Gerisini Konu Alan Eserler

İstanbul'u Konu Alan Eserler:

Osmanlı ve Yunanistan arasındaki mütarekeden sonra cephede bulunan Ordu-yı Hümâyûndan, ilk önce gönüllüler arkasından da diğer askerler terhis edilir. Harpte yaralananlar da daha iyi tedavi görmek için İstanbul'a getirilir. Süleyman Tevfik Selânik'e trenle geçerken bulunduğu trende onunla birlikte yaralılar da vardır. O, bu yaralıları ve yaralılara karşı gösterilen alâkayı şu şekilde aktarır: "Vagonlarda bulunan mecrûhîn-i asâkir-i şâhâne kemâl-i hürmet ve riâyetle müreffehen mahsûsan ihzâr edilmiş olan arabalara nakl edilerek doğruca kışla-i hümâyûna sevk ü a'zâm kılındı" (Süleyman Tevfik, 1315: 350-351). Halil Edib "Yaralı Bir Osmanlı Askeri" manzumesinde tedavi görmekte olan askerlerin birinin hissiyâtını şu mısralarla ortaya koymaktadır: "Ben neyim? İşte bir hakir nefer / Heyetim de eder bunu tebyîn / Nazr-ı arifân seyret beyin / Kader mi bir bakışta keşfeyler" (Halil Edib, 1313-a: 726). Yukarıdaki manzumede görülüyor ki cephede yaralanan bir askerin teessürü aldığı yaradan değil, arkadaşlarının yanında cephede bulunamaması kaynaklıdır. Nigâr Binti Osman da "Cerîhadâr" manzumesinde arkadaşlarının yanına gidemeyen yaralı bir askerin teessürünü "Bâlîn-i ıztırâbda bir genç-i nâtuvân / Bekler tabibi vakfe-i âlem-i cism ü cân / Vermez ceriha meşyine imkân ü iktidar / Handiyse ân-ı afiyete eyler intizâr" (Nigâr Binti Osman, 1313: 147).

Tedavi için getirildiğinde yaralı gazileri İstanbul'da kalabalıklar karşılar. Tepedelenlizâde Kâmil "Mecrûh Gazilerimizi İstikbâl" manzumesinde bu karşılama ânındaki

hislerini ve izlenimlerini "Tren civarına binlerce halk toplanmış / Duyulmada orada bir sükût-ı zî-hürmet" (Tepedelenlizâde Kâmil, 1313: 692) dizeleriyle verir. Ahmed Râsim Askeroğlu hikâyesinde yaralı gazilerin İstanbul'a gelişini şu satırlarla ortaya koyar:

> "Şu nefere bak. Arkadaşını dûş-ı gayretine almış taşıyor, hem gidiyor, hem de telâş ü isti'câlinden hangi muharebede yaralandığını gıbtalar ederek soruyor. Bu ne muhabbet. Bu ne ciddiyet-i âşıkâne! Kolundan yaralanan şu bahadırın hırâm-ı levendânesine bakın. Sırtında çantası başında keçe külâhı, bacağında çarıkları, kolunda sargısı olduğu hâlde yürüyor. Gülüyor, bir şeyler söylemek istiyor, İstanbul'a müjde mi getirmiş? Şu sakallı çavuşu görüyor musunuz? Hâlâ vaz'iyyet-i âmirânesini terk etmemiş. Başı sargılar içinde" (Ahmed Râsim, 1315: 96-101).

1897 Yunan Harbi'ne iştirak edenlerden Hatice Hanım'a gönderilen mektubun takdiminde yer alan "Hatice Hanım'a hitaben Selânik Hastahânesine gönderilen mektubun, şâyân-ı dikkat ve ehemmiyet olduğu cihetle ber-vech-i atî aynen neşrine lüzüm görülmüştür." (Asker Hatice Hanım, 1313: 6) ifadeleri Ordu-yı Hümâyûn içerisinde bir kadının bulunduğunun açık delilidir. Harp nihayete erince İstanbul'a gaziler ile birlikte yaralı olarak dönen bir zabit de Hüseyin Câhid Yalçın'ın "Topal" hikâyesindeki Nâil harbe alınamayınca başkasıyla evlenen nişanlısı Seniha "söyleyebileceği şeyin o cesûr zabit üzerinde düşman kurşunlarından ziyâde muharrib bir tesir, belki de bir tesir-i mevtâ gösterebileceğini düşününce bu saffet-i kalbi ibrâz içün kuvvet bulamayacağını anladı. Müteredddid ve me'yûs Nâil'in avdetini ıztırâblar içinde beklemeye" başlar. (Hüseyin Câhid, 1313: 513).

İstanbul'a gelen yaralı Ordu-yı Hümâyûn askerlerini karşılayanlardan şair İsmâil Safâ "Gazileri İstikbâl" başlığıyla kaleme aldığı manzumede hissiyâtını "Vagonlarda kimler şu mecruhlar? / Ki hep onlara müncezip ruhlar, / Ki mecruh iken gösterir âb ü nâb, / Ki hep halk tebrîk eyler şitâb" dizeleriyle aktarır (İsmâil Safa, 1313: 137). Gazilerin İstanbul'a gelmesiyle birlikte dönemin süreli yayınlarında gazi askerler lisânından yazılan birçok manzumeye rastlanır. Trabzonlu Murtazâ-zâde Said tarafından kaleme alınan "Guzât-ı Asâkire Ahâlî Tarafından" başlıklı manzumede gazilerin görevlerini yaptığı vurgulanır: "Şark ü garba şânınız bir anda etti intişâr / Ey kumandan bahtiyarsın askerin de bahtiyâr / Hazret-i Abdülhamid eyler sizinle iftihâr" (Murtazâ-zâde Said, 1314: 4). "Gazi Askerlerimiz Tarafından" dile getirilen bir başka manzume de gazilerin niçin harbe iştirak ettikleri "Kahramanlık şanını ilan eden askerleriz / Şan içün cân ü seri kurban eden askerleriz" dizeleriyle ortaya konulur (Gazi Askerlerimiz Tarafından, 1314: 5).

Gâzilerin İstanbul'a dönmesi ve harbin zaferle sonuçlanması, devrin ediplerinin Ordu-yı Hümâyûn askerini öven birçok manzume kaleme almasına vesile olmuştur. Recâizâde Mahmud Ekrem "Asker-i Osmâniyân" manzumesinde Osmanlı askerinin özelliklerini şu mısralarla ortaya koyar: "Olur müddâhî âlem: ne askerdir bu asker / Kalır hayrân-ı ademine cevherdir bu cevheri" (Recâizâde Mahmud Ekrem, 1313-b: 146). Andelib de harpten "Osmanlı Askerleri"nin kahramanlığını "Yakar isterse serâser şehri Bu ne asker? Ne kadar da şanlı Hep yiğit oğlu yiğit" dizeleriyle verir (Andelib, 1315: 139). Mehmed Rif'at gaziler için yazdığı "Askerlerimize" manzumesinde onların harpte her türlü belâya mâruz kaldığını belirtir: "Hâdimsiniz bu hey'et-i infâka her zaman / Sîzlersiniz eden vatan uğrunda terk-i can ecdâdmız" (Mehmed Rif'at, 1313: 212). Hakkı kaleme aldığı manzumesinde Ordu-yı Hümâyun askerlerinin harpte vurulması hâlinde şehit, sağ dönmesi hâlinde gazi olacağını belirtir. Bu iki rütbenin de yüksek bir pâye olduğu görüşündedir: "Osmanlılarız askerimiz şîr-i jeyândır/ Şemşîr-i celâdetlerinin heryeri kandır / Savletleri ammâ ki adûya ne yamandır / Ölmek bize meydan-ı vegada ulu şandır" (Hakkı, 1313: 44). Tevfik Fikret de "Asker Geçerken" manzumesinde harpten muzaffer olarak dönen askerin halkın gurur ve sevinç kaynağı olduğunu "Nakkâre önde, bir müteharrik cebel gibi / Geçmekde zî-vekâr u tarab mevkib-i zafer; / Sancak, o reng-i âl ile fecr-i ezel gibi / Fark-ı mehabetinde saçar mevce mevce fer" (Tevfik Fikret, 1313d: 102) dizeleriyle verir. Ayın Nâdir "Asker Şarkısı" manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn askerinin vasıflarını şu mısralarla belirtir: "Bak şu levend askere Osmâniyândır / Süngüsü

parlak, kılıcı kanlıdır" (Ayın Nâdir, 1313: 147). Ali Remzi harpten dönen gaziler için yazdığı manzumede onların zafer kazanmakla büyük bir iş başardıklarını belirtir: "Osmanlılık nedir siz bildirdiniz cihana / 'Had bilmeîmek'; cezâsını gösterdiniz Yunan'a" (Ali Remzi, 1313: 4). Ali Şâdî harpten dönen gâzilerin kahramanlığını "Peymân-ı Şîrâne" manzumesinde: "O zaman kim Girid-i İslâmî cefâ dîde idi / Can ü dilden hepsi hüzn ile Allah dedi / Hakk da gönderdi cünûd-ı zafer-i İslâmî / Aldı her veçhile onlar da o âlî-kâmı" dizeleriyle dile getirir (Ali Şâdî, 1313: 687). Mehmed Rif'at harpten muzaffer dönen Osmanlı askerinin kazandığı zaferle büyük bir şan aldıklarını düşünür: "Adlı, şanlı, arslan gibi neferler / Türkü söyleyerek harbe giderler / Yiğit oğlu yiğit, er oğlu erler Osmanlıdır, kahramandır askerler" (Mehmed Rif'at, 1315: 94). Yenişehirlizâde Halid Eyüb'ün "Askerlere" manzumesine de konu olan Ordu-yı Hümâyûn askerinin cesurluğudur: "Ne tarafda görünce Osmanlı Kalıyor bî-mecâl Yunanlı" (Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb, 1313: 66). Edirne'den Sa'di gazilerden Hüseyin Baba'nın şehit olmak için birden çok muharebeye iştirak ettiğini "Arzü-yı şerâfet-i şehadet Vermiş ana şanlı bir şehâmet Şehîd olmak için demâdem Gidermiş harbe o pîr-i ekrem En tehlikeli rakâmında hattâ" (Sa'di, 1313: 864) şeklinde dile getirir. M. Şâhin Sünbülî, manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn askerini tasvir ederek kazandığı harpteki kahramanlıklarını dile getirir: "Can vermeğe hazır ona herkes / Askerde bunun için bu gayret" (Şahin Sümbülî, 1314: 995). Hüseyin Hâşim, Zekâî Efendi tarafından bestelenmiş olan "Sürûd-ı Zafer" manzumesinde zafer kazanmakla asker-i Osmâniyân'ın millete, dîne, vatana büyük bir hizmet ettiğinin altını çizer: "(Teselya) kıt'asın fetheyledin ihrâz-ı şan itdin ünûmen milleti billâh miftahü'1-cenân itdin" (Hüseyin Hâşim, 1314: 835). Selanik Jandarma Kumandanı Âgâh da yazdığı manzumesinde bir asker olarak vatanın kendisi için ne ifade ettiğini belirtir: "Vatanın taşını hem-kadr-i mücev tutarız / Hâk-i nâçizini müşkile beraber tutarız" (Âgâh, 1313: 669). Ahmed Rıf'at dönemin askerinin harp karşısındaki ahvalini ve hissiyatını şu ifadelerle ortaya koyar: "Bu ruh-ı muhteşem bu vücûd-ı zî-karar, bu kalb-i safa şimdi en güzel hüsni en dilpesend emelini" (Ahmed Rıf'at, 1314: 1169). Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Nakiye Hala" hikâyesinde Moralı olan Nakiye Hala göç ederek İstanbul'a gelmiştir. Askerliği ve askerleri çok sever. Hattâ bir karakolun önünden geçtiği zaman askere "selâmün aleyküm oğlum" diye mutlaka selâm verir. Bunun nedeni Nakiye Hala'nın üç şehit annesi olmasıdır (Müftüoğlu, 1969: 55).

Taşrayı Konu Alanlar

Harbin nihayete ermesinden sonra yaralılar Dersaâdet'e getirilerek tedavi edilirken gönüllüler ise memleketlerine gönderilirler. Bu esnada askerlik vazifesi ile yükümlü olan askerler ise mütareke sonrasında "Furka derbendinin ilerisinde, zeytin ovasına, o meşhur Termopil vadilerine doğru çadırlar" kurulmuştur, "burada gece ve gündüz eğleniyor çadırlarda geceleri tamburlar, tefler, darbukalar millî marşlarla âhenkler oluyor dürlü dürlü hurrâlar, rakslar, icra ediliyor orta oyunları devam" ediyordur (Fazlı Necib, 1318: 70). Bu arada Dömeke'de Dilâver'le birlikte harbe iştirak eden Çapçak Hüseyin de tebdîl-i heva için geldiği memleketinde Dilâver'in nişanlısı Binnaz'la nişanlanır. Dilâver Dömeke'de mecruh olanlarla birlikte tedavi görmek için İstanbul'a getirilir. Hastahânede Dilâver'in yarası gâzi yarası olarak görülmez çünkü Çapçak Hüseyin Dilâver'in düşmanla dövüşürken değil düşmandan kaçarken vurulduğunu ortalığa yaymıştır. Bu sözlerin Dilâver'in kulağına gelmesi sonucu Dilâver Çapçak Hüseyin'in Binnaz'a sahip olabilmek için onu öldürmek emeliyle yaraladığı gerçeğini anlatır, köye döner. Binnaz Hüseyin'den ayrıldıktan sonra tekrar Dilâver'le şanlı bir düğünle evlenir. Zifaf gecesi ihanet ettiğini düşünerek Binnaz'ı terkeder. Sonunda Nedime ile evlenir.

Yunan Harbi nihâyetinde köyüne dönen bir asker de Tevfik Fikret'in manzumesine konu olan Ken'an'dır. Kenan'ın köye dönüşündeki ahvali "Ken'an köyüne yâreli dönmüş geliyordu / Pîşinde bir âvâze-i şân yükseliyordu" dizeleriyle verilir (Tevfik Fikret, 1313-a: 138). Benzer bir şekilde "Hasan'ın Gazası"nda da Hasan'ın köye dönüşünde gurur vardır: "Nâgehân

tevakkufla Fezaya fırlatıyor bir nigâh-i pür-şûle. / Bu şanlı avdeti güya selâmlıyor öteden?" (Tevfik Fikret, 1313: 149).

Harbe iştirak eden zabit ve gönüllülerden geri dönmeyenler de vardır. Recâizâde Mahmud Ekrem'in "Kırmızı Merkublar" manzumesinde Mehmed Onbaşı harbe gittiği esnada beş yaşındaki oğlu Zeynel'e kırmızı ayakkabı getirmeyi vâdeder. Mehmed Onbaşı şehit olur vadettiği merkubları getiremez. Zeynel de kırmızı merkubları bekler: "Köyünde hastalanıp bir çocuk o gün fi'l-hâl / Evet o bildiğimiz beş yaşındaki Zeynel / Yanarken âteş-i buhrân içinde ruhu teni / Sayıklayıp diyordu-kesik kesik heyhat / 'Geleydi kırmızı merkublarım'...Zavallı yetim." (Recâîzâde Mahmud Ekrem, 1313: 64). Yaşar Biati Kadri'nin (Yaşar Nezihe Bükülmez), "Kardeş Yüreği" manzumesinde de harbin akabinde harbe giden kardeşin yolunu bir diğer kardeş bekler: "Yoruldu gözlerim yol beklemekten / Usandım kardeşim âh eylemekden" (Kadri, 1318: 1235). Harbe giden babasının yolunu bekleyen bir çocuk da Mehmed Emin'in "Yetim Çocuk Yâhud Ahmed'in Kaygusu" başlıklı manzumesinde "Yiğit arslan babamı pek garibsedim, özledim / Gün karardı şimdiye dek onun yolunu gözledim" dizeleriyle verilir (Mehmed Emin, 1313-c: 47). Harpte şehit olanlar için en çok üzülen ve tesiri altında kalan çocuklardır. Çünkü çocuk harbe niçin gidildiğinin şuurunda değildir. Hüseyin Sîret'in kaleme aldığı "Ayşecik" manzumesinde küçük yaşta öksüz kalan bir kızın ahvali şu mısralarla ortaya konulur: "Ayşemi yollayım hemen buraya / Sizin için gece gündüz duâ eder dururum / Benim yanımda kalırsa sefil olur yavrum / Zavallının daha dünyaya gelmeden, pederi / Şehîd düşüp bizi yakmıştı, ayrılık haberi" (Hüseyin Sîret, 1313: 106). Sa'di kaleme aldığı "Bir Şehîd Evlâdı Lisânından" manzumesinde bir evladın babasını hayırla yâd etmesini "Ben neyim bir şehit evladı / Kalbim en sevgili bir bihzâdı / Pederim bir gazanfer-i şândır / Şâhrâh-ı hüdâda kurbandır" (Sa'dî, 1313-b: 761) dizeleriyle verir.

H. Nâzım'ın "Şefkat" başlıklı kısa hikâyesinin konusu da harbe giden babanın dönmeyişi, arkada bıraktığı kızı ve hanımının yaşamıdır. "Validesi o şehadetin mertebe-i ulviyyetini biliyor; bu mertebeyi ihrâz edenlerin bahtiyar, pek bahtiyâr olduğunu anlıyordu… Bundan sonra çocuğunu nasıl besleyecek! O her şeyden mahrum. Her şeyden âciz, büsbütün yetim, bedbaht mı olacak? Aman yâ Rabbi!" (H. Nâzım, 1313: 103). Mehmed Emin "Köyde Fırtına" manzumesinde bir şehit ailesinin geçimini dile getirir. Köyde kopan fırtınanın köyün diğer tarlalarına zarar verse de şehit ailesinin tarlasına zarar vermemesini ister. "Âh oraya dokunma o bir şehid ocağıdır, ateşini söndürme / Gece onu dağ başından 'ışık' gibi göstersin / Birkaç yetim yuvasıdır; virâneye döndürme / Seher vakti buracıkta koru gibi ses versin" (Mehmed Emin, 1314-d: 1074). Şehit evladını ve onun yakınlarını konu alan bir başka eser ise Recâizâde Mahmud Ekrem'in hikâyesinde anlatıcı bir gezi esnasındaki çalışan yaşlı bir kadınla karşılaşır. Kadınla konuşurken oğlunun muhârebede şehit olduğunu şehidin arkasında bir erkek evlâdı kaldığını öğrenir: "-Gelininizle evvelden bir hısımlığınız var mıdır? Benim gelinim. Oğlumun da karısı. Başka hısımlık lâzım mı? İyi şimdi artık oğlum yok. Oğlum yoksa hatrı da mı yok. Karısını sorarsan şimdi artık benim gelinim değil, öz kızım oldu." (Recâizâde Mahmud Ekrem, 1313-c: 4).

Harbin akabinde edibler genel olarak şehitlik ve şehidi konu olarak alan eserler de vermişlerdir. Hilmi'nin kaleme aldığı "Şehîd-i Zafer Yahûd Şanlı Bir Gazanfer" (Hilmi, 1312: 3). manzumesinde şehitlik soyut olarak işlenmiştir. Bu soyut şehitliği Mehmed Emin "Şehid Yâhud Osmanlı Yüreği" manzumesinde şöyle işer: "Ey Türk kızı...Ey ana 'sus' sende duygu yok mudur? / Bir oğlunu bir gonceni kurban ettin çok mudur?" (Mehmed Emin, 1313-e: 1256).

Taşradan harbe iştirak eden bir askerin şehitliği cephe gerisindeki etkileriyle verilirken muharebede şehit olan zabitinki bu şekilde işlenmez. Bunun en bilinen misali Mirlivâ Abdülezel Paşa'nın şehadetidir. Girid ve Cezayir Bahr-ı Sefîd Vilâyet-i Celîleleri Kapukethüdâsı Saâdetlü Şâkir Beyefendi'nin harbin nihâyetinde Abdülezel Paşa için yazdığı manzumesidir: "Aldı ezel nasibini Abdülezel ebed / Abdülezel olur mu İlâhî ezel ebed / Seksen

yaşında eyledi âheng-i kârzâr" (Şakir, 1313: 780). Yenişehir Cephesi'nde Mirlivâ Abdülezel Paşa'yla birlikte şehit olan bir diğer zabit ise Celâl Bey'dir. Ahmed Fuad yazdığı manzumede Celâl Bey'in cephedeki yararlıklarını "Titretdi bütün düşmanı destindeki şemşîr / Tirin kılıyor levha-i ulviyyeti tenvir / Çengin idiyor velvele-i mahşesi tanzir" dizeleriyle verir (Ahmed Fuad, 1315:5) Abdülhak Sami ise manzumesinde bir askerin şehadete ermesini şu mısralarla ortaya koyar: "Göğsümün her tarafı bir gül-i sadberg-i misal /…Böyle bir manzara bir böyle vücûd-i zî-şân / Kalmadı takatim -artik- benim ey yâr-i gazâ" (Abdülhak Sâmi, 1313: 894). Harbin akabinde ise Konya'dan İbni Kemâl Giritli Süleyman Nüzhet ise harpte şehit olanların umûmîsinin vatan ve din için büyük bir görevi yerine getirdiğini şu mısrâlarla aktarır: "Esselâm ey dilâverân-ı vatan / Size tahsin yağar semâlardan / Vatan, dîni ettiniz i'lâ / Eyler ol i'tilaya reşk serâ" (Süleyman Nüzhet, 1313: 1). M. Selâmi "Şehîd" manzumesinde şehidin vurulduktan sonra görünümünü "Allah için bu çehre / Evvelki çehreden hoş / Bir tatlı hande-i mahmur / Mahmur olur ki manzur / Kalmaz pey-â-pey etse / Hurşid ile la bâd-nûş" dizeleriyle verir (Selâmi, 1901: 178). C. Refîî ise "Mezar-ı Garâm" manzumesinde bir şehidin mezarınının garipliğini nazmeder "Görmekteyim önümde yakınmada bir mezar / Mevt eder oldu içinde figân ü zâr / Meşhûd olan letafeti gâyet garibdir" (C. Refîî, 1899: 132).

1897 Harbi'nin akabinde İstanbul'da bulunan insanların duygu ve düşünceleri ediblerin kaleminden çıkan manzumelerde, taşrada yaşayan insanların his ve düşünceleri de şifahî olarak yaşayan türkülerde görülür: "Aldılar elimden yavrumu dayanamam aman / Buna çifte yürek ister dayansın anam..." (Gökçe, 1974: 712). Bazen sadece türküler işitilmez bu türküler etrafında öyküler de inşa edilir. Örneğin Dömeke'de savaşmak için askere alınanlardan Edirneli bir babanın oğlu vardır. Babası eski camiin muvakkitidir. Benli Mehmed Dömeke'de oğlu şehit olunca metanetini kaybetmez. Muvakkithânesinin önüne "beni tebrik edin ey dostlar, ne mutlu ki şehit babası oldum" diye bağırıp tebrikleri kabul etti. Edirneliler ise bu yiğidin anısına şu türküyü yakarlar: "Kara çadır is mi tutar / Gümüş martin pas mı tutar / Annem babam ağlaşırken / Elin kızı yas mı tutar / ...Bırak beni gönül bırak / Dömeke'nin yolu ırak, / Karlı buzlu su isteyen Annesi yanında gerek" (Gökçe, 1974: 712). Bazı türküler konu aldığı harbin herhangi bir vak'asını anlatır. Aşağıdaki türkü bunun en güzel misallerindendir:

> "Bu savaşta karşımıza çıkan Yunan birliklerinin bir kısmının topları Kiraz ağacından yapılmıştı. Otluk Köy meydan savaşıyla bize karşı bu topları kullandılar... Bu savaşın anısını şu hicaz türkü yaşatıyor. Klâsik müziğimizin ağır başlılığı içinde bir üslûp taşımaktadır: Denizin dibinde enez Otluk Köy'ün topu kirez. Elli adım yere sürmez" (Erdoğan Gökçe, 1974: 712).

1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nin konu edildiği en tanınmış destan Selanik'li Felek Mehmed'e ait olan "Mükemmel Dâstân-ı Zafer"de Yunanlılar'ın Osmanlı sınırına tecâvüzleri, harbin başlangıcı, cephe komutanları, cepheler ve nihayet harbin sonu hakkında haberler verilir. "Edhem Paşa geldi meydan-ı harbe / Askere buyurdu korkmayın asla / İstirahat edin var asker burda / Teneffüs ediniz biraz havayı / Asker dedi paşam rica ederiz" (M. Halit Bayrı, 1938: 169-172). Benzer şekilde Ahmed Tevfik Girid isyanının Avrupa devletlerinin Yunanistan'a vaadleri sayesinde ortaya çıktığını Yunanistan'ın gerçekleşmeyecek bir hayâle kapıldığını belirtir: "Girit ihtilâli de zuhur eyledi / Vaktâ ki Avrupa bunu işitti / Dediler bir çare bulalım buna Avrupa idi pûyan o zaman / Duyunca başlamış Girit'te isyan / Mösyö Hanoto'dan etti istizan"(Ahmed Tevfik,1992: 49). Yunan Harbi'ni konu alan bir destan da Safvet adında biri tarafından söylenmiştir: "Sene bin üç yüz on üç içinde / Muharebe etti bütün Yunanı / Gördü Osmanlılar dâim peşinde / Göğsünden boşandı hep kızıl kanı / Gaziler zümresi oldular hazır Edhem Paşa idi"(M. Halit Bayrı, 1938: 169). Harbi anlatan bir diğer destan da Hasan Baba'ya aittir. "Sene tekmil bin üç yüz on üçte. Hangi düvel parmaklamış Yunan'ı / Coşa gelip birden hücüm eyledi / Düşünmemiş nasıl olur nihânı / Eşitti bu hâli Sultan Hamit Han / Toplayıp leşkerini etti peyiban / Dinli diyânetli leşkere çoban / Ethem Paşa gibi merdi arslanı" (Erciyes: 14). Harpten sonraki ülkenin durumu ise "Türkü" başlıklı manzumede "Düşmanlara attık iyi

bir kötek / Yarış güreş oldu şimdi ne idek / Tenhalarda durulur mu böyle tek / Çayırlanmış çiçeklenmiş ovalar / Düzülüyor bezeniyor yuvalar" dizeleriye verilir (A. Nasuh, 1314: 1074).

Harbin Kazanılması Sonucu Zaferi Konu Alan Ürünler:

1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nin muzaffariyetle nihayete ermesi gazetelerdeki harbi takip eden fakat harbe iştirak etmeyen edibilerin kalemlerini harekete geçirir. Dönemin tanınan şâiri Tevfik Fikret zaferi konu alan "İki Bayram" manzumesinde Osmanlı'nın hem muzafferiyyet bayramını hem de Kurban Bayramı'nı birlikte karşıladığına dikkat çeker: "İki tâbende çehredir gül-gûn / Nurdan bir sehâbe altında; / İki nev-hande goncedir ki uyun / Farkeder leblerinde jâle-i hûn; / İki tayf-ı bülend fecr-âlûd; İki enmuzec-i şafak" (Tevfik Fikret, 1313-e: 716). Kırşehirli Osman Hilmi hilâl-i zaferin doğması sonucu bayramın geldiğini "Seyredin maşrık-ı hakikâtten / Doğdu pür-şa'şa'a hilâl-i zafer / Kâinâtta safa, ziyâ saçıyor" dizeleriyle ortaya koyar. (Kırşehirli Osman Hilmi, 1315: 35). Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb de kaleme aldığı "Tahdîs"te zafer ânının coşkusunu ebedileştirir: "Devrinde ey şâh-ı cihân / Firdevse döndü hâkdan / Her dîdede, her cephede / Envar-ı şâdîdir ayan / Etdi fütuhatın bugün / Her ferdi yeksâr kamrâniyende olmuşdur yine" (Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb, 1315-a: 27). Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb'ün hemşehrisi Yenişehirli Yusuf Nihad "Muzafferiyyet"in sonuçlarını "Kanlı kılıçları ile Osmanlı askeri / Bir azm-ı haydarânede kahretti düşmeni / Tarihi parlatan bu mehâbetli askerin" dizeleriyle aktarır (Yusuf Nihad, 1313: 714). Yunanistan'a karşı 1897 yılında kazanılan zaferin baş mimarları Ordu-yı Hümâyûn askeridir. İştib Kaymakamı Husâmettin "Zafer"i kazanan askeri "Seriyor hâk-i helâke hasm sevdâ-yı zafer / Saçarak satvetini seyf-i mücellâ-yı zafer / Bürümüş fikrini başdan başa Osmanlıların" dizeleriyle çizer (Hüsâmettin, 1313:4). Aynı tarihlerde yayınlanan "Askerlik" başlıklı yazıda askerin önemi açık ve net olarak ifade edilir: "Asker de bir milleti cemiyetine asaletine hüsn ü terbiye görüşüne nazaran muhafaza, a'lâ-yı hizmet eder. Askerlere hubb-ı vatan, meziyyât-ı insâniyye hukûk-ı hey'et, muhâfaza-i millet, emel-i gâlibiyyet ne demek olduğunu bilmelidirler." (Mustafa bin Musa, 1313: 1105).

Ordu-yı Hümâyûn kazandığı zaferlerle Osmanlı'da bulunan gayrimüslim tebeanın da can ve mal güvenliğini korumuştur. Harbin kazanılmasından sonra minnettarlığın bir ifadesi olarak Avrom Naon zaferi kazanan askerlerin harbini şu mısralarla tasvir eder: "Düşmanları kahreden ol seyf-i mücellâ / Osmanlı'ya âid Berk urmaktadır hîn-i vegâda o ne a'la ülviyyeti zâid" (Avran Naon, 24 Mayıs 1313: 728-729). Hilmi de zafer kazanan Osmanlının bir ferdi olarak kendisinde ve zafer kazanan askerlerdeki vatan muhabbetini "Vatanın aşkı benim kuvvet-i îmânındır / Vatanın şevki benim ziynet-i vicdanimdir" dizeleriyle vurgular (Hilmi, 1312-a: 2). Tevfik Fikret, Hilmi'nin yukarıda belirttiği değerlerin "Kılıç"la korunacağını belirtir. "Çekici altında muhakkar ezilir günlerce / Bir çelik parçası bir tiyg-i mehîb olmak için; / O çelik parçası bir gün bir ehemmiyyet alır; / Koca bir kavmin olur hâris-i istiklâli" (Tevfik Fikret, 1313-f: 12) Kılıcın kullanıldığı zamanlardan biri olan 1897 yılındaki harbi Menemenlizâde Mehmed Tâhir "Terâne-i Zafer" manzumesinde şu satırlarla ortaya koyar: "Harb aç adûya âl-i Osmân / Osmanlılar'a göründü meydan / Âfâk-ı vegâyı seyf-i bürrân" (Menemenlizâde Mehmed Tâhir, 1313-a: 13).

Kazanılan 1897 Yunan Harbi'nin umum halk üzerindeki etkisini ise Malatyalı M. Said "Nevâ-yı Zafer" başlığıyla kaleme aldığı manzumesinde dile getirir: "Getirdi vecde yine milleti nevâ-yı zafer / Kulûbe bahş-ı hayat etdi incilâ-yı zafer" (Malatyalı M. Said, 1313: 687). Kula'dan Ağa-zâde Muzaffer Sâdık, harbin kazanılmasında en büyük faktörün bir milletin tarihten getirdiği tecrübeleri olduğunu "Nevâ-yı Zafer" manzumesinde "Biz haslet-i ulviyyet ile dehre ziyayız / Tenvir ederiz âlemi hurşîd-i semâyız" dizeleriyle verir (Ağa-zâde Muzaffer Sâdık, 1313: 8). Mehmed Cemil de "Tanîn-i Zafer" manzumesinde kazanılan harbi Osmanlının diğer kazandığı harplerin devamı olarak görür: "Devlet-i Osmâniyân tarihte şöhretlidir / Leşkerin gavgaya azmi bizde pek heybetlidir / Yüz çevirmez, her nefer ejder kadar şiddetlidir /

Eyleriz, Osmanlıyız a'dâmızı ric'at rehin" (Mehmed Cemil, 1313: 4). Muzafferüddin Gâlib "Terâne-i Zafer" manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn askerinin fedâkârlığını "Sultan Hamîd seyfini hâverlere salsun / İmdâd-ı nebîle nice kişverleri alsun / Düşman dahi tâ haşre kadar zillete kalsun" dizeleriyle verir (Muzafferüddin Gâlib, 1315: 12). Postahâne Amiri Muhasebe Kalemi Ketebesinden Niyazi yine "Terâne-i Zafer" manzumesinde zafer gününün coşkunluğunu "Bugün sımâha akseden bütün zafer sedâsıdır / Gazanferân-ı milletin şanlı bir gazâsıdır" (Niyâzi, 1315: 87) dizeleriyle aktarır. Şair, "Gülbang-ı Zafer" adlı uzun manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn askerlerinin harpteki kahramanlıklarını şu mısralarla terennüm eder: "Askerlerimiz bugün gazâda Bir şîr-i jiyân gibi vegâda / Düşmenlere savlet eyliyorlar izhâr-ı besalet eyliyorlar" (Niyâzi, 1315: 18). Abdülkadirzade Hüseyin Hâşim "İstidrâd-ı Vatan Yahud Gülbang-ı Zafer" manzumesinde muharebe sahnelerini "Her kim çekmede gülbang-ı zafer / Eyledi birden bire dil-i ittisâ' / Sinede bin asumana cevelân ider" dizeleriyle canlandırır. (Hüseyin Hâşim, 1314: 17-20). Kırşehirli Osman Hilmi de harp meydanını "Fütuhât-ı Cihangirâne" manzumusinde vermeye çalışır: "Şân vermede kâinâta karşı / Nâm-ı zaferin şeh-i kerem-kâr / Tahsin oluyor cenâb-ı kerrâr / Bu nusretle bu sebâta karşı" (Kırşehirli Osman Hilmi, 1313: l). Hüseyin Dâniş Ordu-yı Hümâyûn efradının 1897 Harbi'ni kazanmakla önemli bir görevi yerine getirdiğini "Nidâ-yı Zafer" manzumesinde: "Savlet-i seyf ü sinân hışırı perişan etdi / Kasr-ı âmâlini hep hâk ile yeksan etdi" dizeleriyle vurgular (Hüseyin Dâniş, 1313: 727). Şeyh Babazâde Mehmed Fazlullah'ın "Zafernâme" manzumesinin muhtevası harbi kazanan Ordu-yı Hümâyûn mensuplarının yükümlülüğüdür: "Ordu-yı Hümâyûn yine azm etti gazâya / Mazhar oluyor nusret-i Hakk-avn-ı Hüdâya" (Moralı Babazâde Mehmed Fazlullah, 1315: 25). Sadık Fikri harbi kazanan Ordu-yı Hümâyûn askerlerine Osmanlı umumi halkının saadet borcu olduğunu: "Sayende bulur kâm-ı saâdet koca millet şüce'ân-ı hamiyyet / Sâdık bu imiş nağme-i guzât-ı hamâset" dizeleriyle vurgular (Sâdık Fikri, 1313: 781). Enver, manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn'un muzafferiyyetinin sebebini Osmanlı olmasına bağlar ve bunu: "Türk oğluyuz Osmanlıyız / Akvâm içinde şanlıyız" dizeleriyle verir (Enver, 1313: 3). Hilmi Ordu-yı Hümâyûn mensuplarının özelliklerini "Terâne-i Harb" manzumesinde dile getirir: "Osmanlılarız meyl-i cihâd fıtratımızdır / Sevdâ-yı vatan izzet-i milliyetimizdir" (Hilmi, 1312-b: 2). Adliye Muhasebe Kalemi Muvâzene Muavini Ziya, Ordu-yı hümâyûn askerinin özelliklerini Yunanlıların bildiği hâlde Osmanlı topraklarına saldırışının altındaki nedenlerini arar: "Kudret-i kâhire-i Osmânî tepeler / Yumruk ile Yunan'ı / Bin köpek salsa kuduzmuşçasına / Bir adım döndürmez arslanı / Bunu bilmekde iken Mösyö Deli Büsbütün aklını bozdu" (Ziya, 1315: 29). Dersaâdet Nehârî İdâdîsi ikinci sınıf birinci şûbe şâkirdânıncan 25 Numaralı Ekrem zaferin kazanılmasının sevincini şu mısrâlarla ortaya koyar: "Ezelde şart-ı hakikâttir vesâk-ı zafer / Hakikâtte müteveccih olur bemâk-ı zafer" (Ekrem, 1315: 18-19) ortaya koyar. Yusuf Ziya "Zemzeme-i Zafer" başlıklı kasîdesinde Ordu-yı Hümâyûnu medheder: "Envâr-ı çeşm-i âlem,İslâmın dâverânı / Yummazlar idi anlar seyf ü sinâna karşı / Dîdelerini asla, görmeli gâziyânı / Görmeli gâziyânı, görmeli Müslümanı" (Yusuf Ziyâ, 1315: 10). Sâdık Fikri de "Terâne-i Tebrîkiyye-i Zafer" manzumesinde Ordu-yı Hümâyûnu zafer kazandığı için tebrik eder: "Ey şanları âfâka varan cünd-i besâlet / Şîrân-ı şehâmet hayran kalıyor harbinize o alem-i kesret Tahsin" (Sâdık Fikri, 1313: 781). Ordu-yı Hümâyûn'un tebrik edildiği bir başka manzume de merhum Hoca Zekâî Efendi tarafından Hisar-bûselik makamında bestelenen şu beyitlerdir: "Çekip şemşîr-i satvet eyledin düşmanları tedmîr / Cihanı tutdı şanın eyledin çok beldeler teshîr" (Bestesi Hoca Zekâî Efendi, 1315: 3).

Sultan II. Abdülhamid ve Müşir Edhem Paşa Üzerine Yazılanlar:

1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nin muzafferiyyetle sonuçlanmasının ardından zaferi terennüm eden edebî ürünlerde gâlibiyyette büyük payı olan devrin pâdişâhı sultan II Abdülhamid Han ve Alasonya orduları umum komutanı Müşir Edhem Paşa da methedilir. Mekâtib-i Hamîdî Ders Nâzırı Mehmed Hilmi Beyefendi tarafından inşâd olunan ve segah

bestesi, Hoca Zekâî Efendi'ye ait olan manzume devrin sultanına minnettarlığın bir ifadesidir: "Askerlerin hazır hemân / Oldu sana her hâl ayan / Düşmanların dedi aman / Askerlerin kişvergüşâ / Sultan Hamid binler yaşa" (Mehmed Hilmi, 1315: 8). Umum ordular kumandanı olarak anılan sultanın özelliklerini ise Mehmed Celâl , "Evsâf-ı Celîl-i Pâdişâhî" manzumesinde şu mısralarla vermeye çalışır: "Düşmanın dağlara aks etdi yine efgânı / Ey Teselya bu kadar şân ü şeref gördün mü / Hele bir kere hayâl ile geçen o zamanı / Avrupa anladı şimdi medeniyyet ne imiş" (Mehmed Celâl, 1313-b: 4).

Muzafferüddin Gâlib, "Şükrâne-i Fütûhât" manzumesinde Ordu-yı Hümâyûn askerinin saltanata ve devlete olan bağlılığını ve yükümlülüğünü şu mısralarla aktarır: "Ey pâdişâh, kalbi sadakatli yiğitler / Osmanlılığın şânına hürmetli yiğitler / Ey din ile dünyasına gayretli yiğitler / Ey saltanata can ile hizmetli yiğitler / Tâ arşa kadar çıktı şûn-ı gazanız" (Muzafferüddin Gâlib, Mayıs 1313: 686). Adanalı Arif Hikmet de Teselya'nın zabtedilmesini ve Sultan II. Abdülhamid'e gazilik unvanının verilmesine şu mısralarla manzum tarih düşürür: "En parlağı sahâif-i târih-i âlemin / Ahd-i Hamid Han'da bu şanlı sâldir / Bu devre-i meserreti ikbâl-i milletin / İclâl ü şevketinle cihan iştimâldir / Göstermesin zevalini Allah millete / Hayır duâ cemîle-i hatm-i makâldir / (Gâzi-i nâmdâr) cinası tarih-i mülhemin" (Adanalı Arif Hikmet, 1315: 92). Galibiyetin ilk müsebbibi Sultan olur: "Felekler âferîn der hazret-i Abdülhamid Han'a / Melekler gıbta eder nesl-i pâk-i âl-i Osman'a / Vücüd-ı akdesi el-hakk nizam-ı âleme bâis / Muvâfık sîret-i şahanesi fâruk-ı zî-şâna"(Hacı Osman, 1315: 32). Ahmed Râsim 1897'de kazanılan zaferle Sultan Abdülhamid Han'ın dünyadaki adaleti gerçekleştirdiğini "Her ân cihâna fer veriyor nâm-ı satvetin / Sultanimiz müeyyidisin şân-ı devletin" dizeleriyle verir (Ahmed Râsim, 1313: 650).

1897 Yunan Harbi'nin kazanılmasından sonra devrin süreli yayınlarının görülen "Pâdişâhım çok yaşa" başlığı altındaki zafer terennümlerinde padişahın zaferi kazanmasındaki rolüne değinilir: "Mahamid-i Seniyye-i Cenâb-ı Cihân bân Hazret-i Abdülhamid Han'ın ulüvv-i himmeti Dâd ile te'yîd edib bünyân-ı dîn ü devleti" (Mâlûmât, 31 Mayıs 1313: 744). Sultanın bu övgüleri haketmesinin sebebi Ordu-yı Hümâyûnu muzafferiyyete ulaştırmasıdır: "Oldu bin üç yüz on üçde teslîm / Cend-i sultana Yenişehir cesîm / Ba'd-ezîn düşmanı ebed havfından / Cür'ete râh-ı firârî takdim" (Ali Haydar, 1314) Benzer bir övgü "Sevgili pâdişâhınızın sayesindedir / Gösterdiği bu şanlı fütûhât askerin / Hakk fırkamızda sayesini dâim eylesin şehriyâr-ı a'zam-ı iclâl-perverin kulusun Kulusun, "Edhem Paşa" "1313," manzum tarihiye verilir (Osman Senâî, 1314: 4).

1897 Osmanlı - Yunan Harbi'nde umûm orduları kumandanı Müşir Edhem Paşa'dır. Harbin zaferle sonuçlanmasından sonra Edhem Paşa adına övgüleri dile getiren birçok manzume kaleme alınmıştır. Sâmih İsmet'in kaleme aldığı "Edhem Paşa Hazretlerine" manzumesi harbin zaferle sonuçlanmasını Müşir'e bağlar: "Peyinde bang-ı takdır-i umûmî / Seni teşyîe isti'câl ederdi / Elinde seyf-i rahşân-ı hamaset / Önünde şanlar istikbâl ederdi" (Sâmih İsmet, 1315: 14). Zafere ulaşılmasında sultandan sonra gelen Müşir Edhem Paşa'dır. Muhsin kaleme aldığı "Edhem Paşa" manzumesinde Edhem Paşa'nın ordu içerisindeki itibarına dikkat çeker: "Orduda bir kevkeb-i dürrî-i satvet müncelî / Nazresinde lem'a-i hûn-ı hamiyyet müncelî / Çeşm-i a'dâya vücûdu kal'a-i âhen gelir / Cebhesinde pertev-i şân ü şecâat gelir." (Muhsin, 1313: 4). Memûrîn-i mâliyeden İhsan Bey de inşa ettiği dörtlükte Edhem Paşa'nın Teselya'daki fetihlerini: "Yürüdü saf saf olub cünd-i vegâ / Tırnova'dan ovadan atlı yaya Yenişehir'e doludizgin girdi / Edhem Paşa Edhem Paşa" dizeleriyle aktarır: (İhsan Bey, 1314). Devrin edipleri 1897 Yunan Harbi'nde. "Edhem Paşa Lisanından" Ordu-yı Hümâyûn askerlerinin Hamiyyet-i Osmâniyyesini ve harpteki kahramanlıklarını şu mısralarla dile getirir: "Bu bir meydan-ı nikbetdir fakat bir levh-i ibrettir / Zebûn-ı pâmâl eden zâlimlere encâm-ı cür'etdir / Nedamet çekme ey düşmen ki kasdın sû'-i niyettir" (Girid Resmolu Mavnahoyuzâde Kasım Bin Ahmed, 1313).

Zafer Coşkusunun Edebî Ürünlere Yansıması

1897 Osmanlı - Yunan Harbi edebî eserlerde tekrar tekrar işlenir. Çünkü harpte şehit olanlar yaralılar ve bunların yakınları var. İbnürrif'at Sâmih kaleme aldığı "Terâne-i Harb" manzumesinde Yunanlıların Girit'te yaptığı zulümleri kaldıran Ordu-yı Hümâyûn'un özellikleri aktarılır: "Osmanlıyız muhabbetimiz dehre şan verir / Afâka sayt-ı satvetî Osmaniyan verir" (İbnürrif'at Sâmih, 1315: 57). Benzer özelliklere Remzi de aynı başlıkla kaleme aldığı manzumesindeki "Biz o Osmanlı dilâverleriyiz / Vatanın bendesi, cenk erleriyiz / Devletin, milletin askerleriyiz" dizeleriye verir (Remzi, 1313: 8). Harpten iki ay sonra devrin süreli yayınlarında görülen "Mefahir-i Milliye Terâne-i Harb" başlıklı manzumede Yunanlılar'a karşı kazanılan zaferin altı yüz yıl boyunca devam edenlerin bir yenisi olduğu belirtilir: "Altıyüz yıldanberi sahib-kıran derler bize / Biz cihâd erbabıyız anlar bizi harbâşinâ" (İlâve-i Mâlûmât, 1313). Menemenlizâde Mehmed Tâhir "Kahramânâne Bir Hayâl" manzumesinde bir askerin kahramane bir hayâlini aktarır: "Dikecek bayrağı hitap edecek / Diyecek ey hilâl-i Osmânî / Yine böyle mevc eyleyerek / Nura gark eyledin bu meydanı" (Menemenlizâde Mehmed Tâhir, 1313: 1).

Halit Ziya'nın "Osman" hikâyesinde bir askerin topu korumaya çalışırken yaşamını feda edişi aktarılır. Çünkü "Bu top ellerinden giderse herşey mahvolacaktı; o zaman atıldı, yuvarlanmaya başlayan topa sarıldı, fakat zabtedemiyordu, topun ağırlığı bî-tâb vücûdunu sürükleyerek kâh altında, kâh üstünde kayalara çarparak bir sükût-ı müdhiş ile Osman'ı uçurumlara çekiyordu." Osman topla birlikte uçuruma yuvarlanır. Bu durumu gören arkadaşları iki kaya arasına sıkışan Osman'ı buldukları zaman onun kolunu açmak isterler. Lakin Osman'ın kolları değil gözleri açılır. Arkadaşları Osman'a yaralı olduğunu hatırlattıklarında Osman "Top nerede?" sorusunu sorar. Arkadaşları gülerler çünkü top hâlâ Osman'ın kolları arasındadır." (Uşaklıgil, 1313: 63-66).

Muallim Feyzî'nin "Harb Şarkısı" manzumesi, muhârebe esnasında askerleri harbe teşvik eden bir zabiti ve bu zabite cevap veren maiyyetini konu alır. Zabit askerlere "Düşmanı tazyik ile meydanı alın / Fırka bozun saf dağıtın." ifadeleriyle yapmaları gerekeni anlatırken askerler şu cevabı verirler "Biz ki behîn-i asker-i Osmânîyiz / Pâdişâhın bende-i fermânıyız / Biz ki harbin kızıl arslanıyız / Haydi yiğitler çatalım düşmana" (Muallim Feyzî, 1315-a: 8). Ali Ekrem'in "Vasiyet" manzumesi de harp esnasında bir askerin ahvalini konu alır. Bu manzumede harp başlamadan önce Memiş ve Emine birbirlerine varacaklarına dair yemin ederler. Memiş muharebeye iştirak ederken Emine başkasına varır. Bu esnada Memiş'in köyünden bir mektubu gelir. Memiş bu mektubu hemşehrisi Ömer'e okutur. İşte manzume cephe gerisinden gelen bu mektubu konu edinir. Memiş mektupta Emine hakkındaki haberi arar. Ömer ise Emine hakkındaki heberleri sürekli erteler: Baban selâm idiyor, "Bekir selâm idiyor, Pehlivan selâm idiyor; ninen selâm ediyor, emmi kızların hâkezâ; çoban selâm idiyor...-Bak hele deyiverin bana bizim kadın nice olmuş...Bizim kadın Emine?". Memiş, Emine hakkında bilgi sormaya devam ederken Ömer yine köydeki havadisleri nakletmeye devam ederek kara haberi geciktirir. Memiş, Ömer'in Emine'nin ahvali hakkında haber vereceğinden ümitsiz bir şekilde onun hangi haberi erteleyip sakladığını acı bir gerçek olsa da kendisine şu ifadelerle itiraf etmeden duramaz: "-Ne saklıyon bana sen...Anlamam mı hâlinden? Bizim kadın...Deyiverdi...Düşümde gördüm ben!" Memiş'in bu itirafına Ömer'in de ses çıkarmaması sonucunda Emine'nin başkasına varacağı kesinlik kazandıktan sonra büyük bir yıkım yaşayan Memiş kendisinin şehit olması hâlinde şu isteklerinin yerine getirilmesini ister: "Şehîd olursa eğer kimse bir şey almayacak. Ne malı var bu fakirin? Beş on koyun kösemen. Bu şeylerin birisi arkasında kalmayacak. Ne var ne yoksa satub savmak...Bahasıyla Emine'ye yakışır bir taş almadır emeli; Kızıl boya, sarı altun, yazıyla süslemeli. Taşın yüzünde kılıç resmi olmalı mutlak. Memiş nefer mi ya zabit mi kim bakub soracak. Bir ince süngü yapılsın kılıç değilse bile." Memiş vasiyyetini yazdırırken bir anda hücum borusu çalınır. Emine artık başkasına

varacağından kaybedecek bir şeyi kalmayan Memiş her zaman olduğu gibi yine birliğin en ön saflarında şehit olurken vasiyeti de Emine'ye götürülür (Ali Ekrem, 1315: 64-71).

Sa'di "Osmanlı Dilâverleri" başlıklı bir diğer manzumesinde ise zulme karşı adaletin kılıcı olan Osmanlı halkının, barış zamanlarında birer hizmet ehli olduğunu şu mısralarla ortaya koyar: "İnsanlık eğer zulm ise vahşet ise şimdi / İnsanlığa nadim oluruz nisbetimizden / Biz her ne kadar kan ağladık ama / Düşmen bunu da bilmedi ulviyetimizden" (Sa'di-a, 1313: 2). Aynı şair bir başka manzumesinde Osmanlıların özelliklerini "Osmanlıyız, Osmanlıyız âlemde bir şan isteriz / Cenge hazır erleriz bir şanlı meydan isteriz" dizeleriyle verir (Sa'di-c, 1313: 4). Sa'di'nin bu manzumesine karşı Mehmed Cemil ise "Hazret-i Sa'dî'ye" ifadesiyle Sa'di'nin manzumesini tahmis eder: "Şanlıyız Osmanlıyız âlemde bir şan isteriz / Cenge gitmek şevk ile, gülmek ile şandır bize / Biz dilâverzâdeyiz, gavgayı her an isteriz / Din vatan devlet bizi besler hemen bir harb için Harb için biz de hemân / Bir emr ü ferman isteriz" (Mehmed Cemil, Mayıs 1313-a:4) İzmirli H. Kâmil de "Terâne-i Harb" manzumesinde kazanılan harbin parlak bir zafer olduğunu "Hemşehriler sağlık ile kalın siz / Gidiyoruz sevinç ile cenge biz / Türk oğluyuz harb etmeyi severiz / İnşaallah muzafferen geliriz" dizeleriyle verir (M. Kâmil, 1313: 686). Bir şâir hanımefendi tarafından kaleme alınan manzumede ise Osmanlı askerinin harbi kazanmakla şöhretinin arttığı üzerinde durulur: "Asker-i Osmâniyanın iktidâr-ı savleti / Doğrusu takdîr-i şayan i'tilâ-yı şöhreti / Dîn ü devletle vatan uğrunda eyler hizmeti" (1313: 177). 1897 Yunan harbi muzafferiyyetinde alınan esirleri "Tesâvir-i Esâret" manzumesine konu alan Abdülkadirzâde Hüseyin Hâşim esirliğin Yunanlılar için kurtuluş olduğunun altını çizer: "Userâ levhıası hakkında yazılmıştır: / Cihân-ı âdemiyyet şerm-sâr olsun bu hey'etden / Bu vicdansız denîlerden bu erbâb-ı şekâvetden" (Abdükadirzâde Hüseyin Haşim, 1315: 84).

1897 yılında Osmanlının muzafferiyyetle sonuçlanan Osmanlı-Yunan Harbi hiç kuşkusuz Türk Harp tarihi içerisinde parlak bir zafer kabul edilir. Kurtuluş Harbi esnasında Türk harplerini konu alan "Türk'ün Destanı" manzumesinde 1897 Harbi'nin bir zafer olduğu şu mısralarla dile getirilir "Daha dün (Dömeke) önünde seni / Görünce kaçmışdı düşman-ı denî / Bu gün Adalar'la Selanik hanı Kapdı o yerleri" (Türk'ün Destanı, 1332: 4-9). Harbin nihayetinden sonra da harbin vuku' bulduğu Dömeke, Golos, Çatalca ve Velestin gibi cihetlerin durumunu Dömeke'den gönderilen şu mektupla ortaya konur:

> "Beş mayısdan beri Dömeke'de oturuyorum. Bundan altı gün evvel Golos'a giderek orada üç gün kaldım… Lehü'l-hamdü her nereye gidilse askerimiz şen, memnun beşuş bir hâlde görülüyor. Hele akşamları her kıt'a-i askeriyye bir sürûr-ı mücessem hâlini alıyor. Davul, zurna velvelesi, zeybek havaları, oyunları icra edilen cenklerin âhenk-i mühimmesindendir. Golos cihetinde hava zaten mu'ted u latif olub Dömeke'den esna-yı azîmetde hissolunan hararet-i havaiyye hakîkaten pek şedîd idi." (Dömeke'den Mektub-ı Mahsus, 1315: 13).

Muharebeden sonra Sâlim, harp silâhlarını çocuklara tanıtırken çocuklarından birisi ona "Yenişehir'in Fethini Aleme Müjde Verir Şiir-i Müjde Manzumesi"ni hatırlatarak bu şiirin bestelendiğini Avrupa ülkelerinde özellikle Lübnan Gazetesi'nde tercümesinin yayınlandığını belirtir. Bu manzumenin Zekâi Dede tarafından bestelendiğini de belirterek kendisinin notalarıyla da neşredeceğini söyler. Lakin on iki yaşındaki misafir çocuğun bu çok tanınan şiirin niçin "Neşâid-i Zafer" harp şiirlerinin toplandığı antolojiye alınmadığı sorusu üzerine Sâlim şu cevabı verir: "-Kim bilir oğlum belki o risalenin mürettibi topladığı eserler arasında tabiat bu ya ihtimâl ki benimkini beğenmemiştir de bir yerine sokuşturmamıştır"(Sâlim, 1315:10). "Neşâid-i Zafer" / harp üzerine şiirlerin yazıldığı; Hacı Osman'ın eseridir. Yazar yukarıdaki ifadelerle çok tanınan manzumesinin niçin bu kitaba alınmadığının da hem sebebini sormakta hem de kitabına almadığı için Hacı Osman'ı eleştirmektedir. Sâlim daha sonra Teselya'ya yaptığı seyahati anlatmaya başlar. Böylelikle hatırat ortaya çıkar. Bu hatıratta kurgu da eserin içine dahil olur.

Kaynakça

Abdullah Zühdü (1315). *Şanlı Asker*, İstanbul: Mihran Matbaası.

Abdülhak Hâmid (1313). "Ordu-yı Hümâyûnda Bir Şâir", *İkdam*, 1186, 23.

Abdülhak Sâmi (1313). _____. *Mâlûmât*, 4 (94), ss. 894-895.

Abdülkadir-zâde Hüseyin Hâşim (1313). "Bir Gönüllü Ağzından Âhenk-i Cenk-Yâhûd-Berk-i Celâdet". *Mâlûmât*, 4, (83), ss. 713.

Abdükadir-zâde Hüseyin Hâşim (1315). "Tesâvir-i Esâret, Hacı Osman, Neşâid-i Zafer", *Dersaâdet*, İkdam Matbaası.

Adanalı Arif Hikmet (1315). _____, "Hacı Osman. Neşâid-i Zafer". *Dersaâdet*, İkdam Matbaası.

Âgâh Paşa (1313). _____. *Mütâlaa*, 39, ss. 160.

Agâh (1313). _____. *Mâlümât*, 4 (81), ss. 669.

Ahmed Fuad (1315). *Celâl Bey, Mecmua-i Hâtırâtımdan Bir İki Yaprak Yâhud İlk Seyahatim*, İstanbul: Âlem Matbaası.

Ahmed Hamdi (1315). "Kasîde-i Târihiyye", *Resimli Gazete*, 57, ss. 674-675.

Müftüoğlu, A. H. (1969). *Hâristan ve Gülistan*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Ahmed Midhat (1314). *Gönüllü*, Dersaâdet: Kırkambar Matbaası.

Ahmed Midhat (1315). "Askeroğlu". *Mâlûmât*, 5, (185), ss.30.

Ahmed Râsim (1313). _____. *Mâlûmât*, 4 (84), ss. 650.

Ahmed Râsim (1315). *Askeroğlu*, İstanbul: Mâlûmât Matbaası.

Ahmed Rif'at (1314). "Elvâh-ı Askeriyyeden Bir Nefer", *Mâlûmât*, 5 (l08), ss. 1169-1170.

A. İrfan (1315). *Guzât ve Şühedâ yâhûd Gazi ve Şehidler*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

A. İrfan (1315-a). *Tarih-i Muzafferiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

A. İrfan (1315-b). *Muharebeden Gelen Mektuplar*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

A. İrfan (1315-c). *Yenişehir'in Fethine Dâir, Târih-i Muzafferiyyât-ı Osnâniyye*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Ali Ekrem (1313). "Vasiyet", *Servet-i Fünün-Nüsha-i Mümtâze*, ss. 40-46.

Ali Ekrem (1315). "Asker Şarkısı". *Mâlûmât*. 4 (82), ss. 688-689.

Ali Haydar (1314). *Tarih-i Muzafferiyyet. Osman Senâî, Edebiyyat-ı Askeriyye*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Ali Haydar (1315). _____. *Mâlûmât*, 4 (81), ss. 664.

Ali Remzi (1313). _____. *Asır*, 180, ss. 687.

Ali Rıza Sebkî (1316). "Askerin Nişanlısı", *Mâlûmât*, 6 (136), ss. 327-328.

A.Nâci (1315). "Harbde Bir Asker", *Musavver Fen-Edeb*, l (9) ss. 132.

A. Nasuh (1315). "Türkü". *Mâlûmât*, 8 (174), ss. 1074.

Ali Şâdî (1313). "Peyâm-ı şâirâne". *Malûmat*, 4 (82), ss. 687.

Atıf Bey (1313). _____. *Asır*, 206, ss. 2.

Avron Naon (1313). _____ *Mâlûmât*, 4 (84), ss. 728-729.

Bartelett S. S. (1315). *Teselya ma'rekesi'nde*, Dersaâdet: İkdam Matbaası.

Behçet. (1315) "Oğlunu Askere Gönderen Köylü", *Mâlûmât*, 8 (175), ss. 976.

Bey Ağa-zâde Muzaffer Sâdık (1313). Nevâ-yı Zafer, İzmir, 3(54), 8.

Bir Asker (1313). _____. Mütâlaa-Nüsha-i Fevkalâde.

Bir Asker (1313). "Sancak", *Sabah.*

Bir Küçük Asker (1313). "Bir Küçük Askerin Hamiyyeti", *Sabah*.

Bir Nevnihâl-i Edib (1313). _____. *Mâlûmât*, 4 (83), ss. 709.

Bozdağ İ. (1985). *Sultan Abdülhamid'in Hâtıra Defteri*, İstanbul: Pınar Yayınları.

Celâl Rüstem (1313). "Bir Asker Ağzından", *Asır*, 185, ss. 4.

Cenab Şehâbeddin (1313). "Şühedâya", *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtâze*, ss. 144-148.

Cerîhadâr Bir Asker (1315). _____. "Hacı Osman. Neşâid-i Zafer", *Dersaâdet*: İkdam Matbaası.

Cihangir Endicanî (1313). "Harun'un Muhârebeye Gidişi", *Mâlûmât*, 8, (178-186), ss. 1158-1176, 1177, 1258-1259, 1278-1279, 1297-1299, 1317.

C. Refîî (1899). "Mezar-ı Garâm", *İrtikâ*, ss. l32.

Goltz Paşa, C. E. von der (1326). "Osmanlı - Yunan Seferi", (Çev. Yâkub Şevki), *Dersaâdet*: Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i Osmânî Matbaası.

Çelebi Bâkîzâde H.Subhi (1313). "Asker Şarkısı". *Asır*, 187, ss. 4.

Demirci Avni (1313). *Nağme-i Zafer Yahûd Asker Şarkısı*. İzmir 3.

Ebüssüreyyâ Sâmi (1313). "Yetim". *Hamiyyet*, 1(65), ss. 4.

Ekrem (1315). _____. "Hacı Osman. Neşâid-i Zafer". *Dersaâdet*: İkdam Matbaası.

Elif Adlî (1313). Nüzhet Efendi'ye, Seyf-i Hakîkât. 1.

Enver (1313). "Terane-i Zafer". *Çocuklara Mahsus Gazete*, 68, 3.

_____, Yunan Destanı. Erciyes, 90, 14.

Fazlı Necîb (1318). *Dilâver*. Selanik: Osmanlı-Asır Matbaası.

Girid Resmolu Mavnahoyuzâde Kâsım Bin Ahmed. (1993). Teselya Tarihi (1313). (Haz. Bayram Kodaman, 1897 Türk-Yunan Savaşı (Teselya Tarihi), Ankara: 1993, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gökçe, E. (1974). "1897 Türk-Yunan Savaşı'nda Yakılan Türküler". *Türk Folklor Araştırmaları*, 303, ss. 712.

Gönüllü Cemil (1313). "Gönüllü Cemil'in Mektubları", *Sabah*.

Hacı Osman (1313). "Neşâid-i Zafer", *Dersaâdet*: İkdam Matbaası.

Hakkı (1313). _____. *Kokonoz*, 11, 44.

Halil Edib (1313). _____. *Mâlûmât*, 4 (83), ss. 708.

Halil Edib (1313-a). Yaralı Bir Osmanlı Askeri, *Mâlûmât*, 4 (84), ss. 726-727.

H. A(yın) (1313). "Türkü", *Mâlumât*, 5 (l09), ss. 1181.

Hâlid Ziya (1313). "Osman", *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Fevkalâde*, ss. 63-56.

Hayri (1325). HüIâsa-i Hâtırat, İstanbul.

Hilmi (1312). Şehîd-i Zafer Yâhud Şanlı Bir Gazanfer, Emniyet, ss. 2-3.

Hilmi (1312-a). Bir Hatıra-İ Mütehassırâne, Emniyet, 13, 2.

Hilmi (1312-b). Terâne-i Harb, İzmir, 48, 2.

H. Nâzım (1313). "Şefkat", *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtâze*, ss. 102-103.

Hüsamettin (1313). "Zafer", *Asır*, 180, 4.

Hüseyin Cahid (1313). "Topal", *Servet-i Fünün-Nüsha-i Mümtâze,* ss. 130-140.

Hüseyin Dâniş (1313). "Nidâ-yı Zafer", *Mâlûmât*, 4, (84), ss. 727.

Hüseyin Hâşim (1313). “Sürûd-ı Zafer”. *Resimli Gazete*, 70, ss. 835.

Hüseyin Sîret (1313). “Ayşecik”. *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtaze*, ss.104-106

İbnülhasan Vahyî (1313). “Bir Hâtıra-i Askeriyye”. *Mâlûmât*, 5 (99), ss. 984-935.

İbnürrif’at Sâmih (1315). “Terâne-i Harb”. Mustafa Rauf, Muhtıra-i Zaferden Feth-i Yenişehir ve Muvaffakiyyât-ı Hazret-i Pâdişâhî, Dersaâadet: Mâlûmât Matbaası.

İbnülseyyid Gâlib (1313). “Validesinin Elini Öpdükde”. *Mütâlaa*, 4 (45), 2.

İsmail Safâ (1313). “Milona Değil Abdülezel Geçidi”. *Mütâlaa*, Nüsha-i Fevkalâde, 2.

İsmet (1313). “Teselya Sahrasında”. *Mâlûmât*, 4 (80), ss. 235-237.

Kâmil (1313). Bir Asker Lisanından. İzmir, 54, 8.

Kırşehirli Osman Hilmi (1313). “Fütûhât-ı Cihangirâne”. *Tercüman-ı Hakîkat*, 5758, 1.

Mahir Mehdi (1314). Bedrika-i Zafer yâhud Teselya ve Yenişehir. İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Malatyalı M. Said (1313). “Nevâ-yı Zafer”. *Mâlûmât*, 4 (82), ss. 687-688.

Manastırlı Rif’at (1313). “İleri Arş!”. *Mâlûmât*, 4 (83), 713.

M. C (1313). “Bir Çocuk ile Pederi Arasında Muhavere”, *Çocuklara Mahsus Gazete*, 7-8.

M. Kamil (1313). “Terane-i Harb”. *Mâlûmât*, 4 (82), 686.

M. Mâhir (1313). “Şehîd-i Mukaddes Abdülezel Paşa”. *Mâlûmât*, 4 (90), 829.

Mehmed Celâl (1313). Satvet-i Osmeniyye Feth-i Yenişehir. İzmir, 50, 5-6.

Mehmed Celâl (1313-a). “Çatalca, Velestin, Golos Muzafferiyyâtı”. *Mâlûmât*, 4 (82), 692.

Mehmed Celâl (1313-b). “Evsâf-ı Celîl-i Pâdişâhî”. *Sabah*, 2707, 4.

Manastırlı Rif’at (1313). “İleri Arş!”. *Mâlûmât*, 4 (83), 713.

Mehmed Cemil (1313). “Tanîn-i zafer”. *Asır*, 176, 4

Mehmed Cemil (1313-a). “Terâne-i hücum”. *Asır*, 176, 4.

Mehmed Emin (1313). “Anadolu’dan Bir Ses-Yahud-Cenge Giderken”. *Asır*, 162, 4.

Mehmed Emin. (1313-a). “Yunan Sınırını Geçerken”. *Asır*, 175, 4.

Mehmed Emin (1313-b). “Tırhala Kal’ası’na Bayrak Diktikten Sonra”. *Asır*, 175, 4.

Mehmed Emin (1316-c). Yetim Çocuk yâhud Ahmed’in Kaygusu. Türkçe Şiirler. Konstantiniyye.

Mehmed Emin (1314-d). “Köyde Fırtına”, *Malûmat*, 8, (174), 1074.

Mehmed Emin (1313-e). “Şehid yâhûd Osmanlı Yüreği”. *Mâlûmât*, 5, (113), 1256.

Mehmed Hilmi (1313). _____. *İkdam*, 1000, 2.

Mehmed Rif’at (1313). Askerlerinize. Fevâid. 14, 212-213.

Mehmed Rif’at (1315). “Şanlı Askerlere”. Hacı Osman. Neşâid-i Zafer. Dersaâdet: İkdam Matbaası.

Mehmed Rıfkı (1313). _____. *Mâlûmât*, 4 (85), 740.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir (1313). “Kahramânâne Bir Hayâl”. *Sabah*, 7, (12), 1.

Menemenlizâde Mehmed Tâhir (1313-a). Terâne-i Zafer. İstanbul: Kasbar Matbaası.

Bayrı, M. H. (1938) 1897 Türk-Yunan Savaşına Ait İki Destan. Yeni Türk, 169-172.

Midhat Bahârî (1313). “Teselya yâhud Terâne-i Zafer”. *Mâlûmât*, 4, (84), 728.

Moralı Babazâde-Mehmed Fazlullah. (1315). Zafenâme. Hacı Osman, Neşâid-i Zafer, Dersaâdet: İkdam Matbaası.

M. Selâmi (1901) “Şehîd”, *İrtikâ*, 2 (3), 178.

Muallim Feyzî (1313). “Bir Şehid Oğlunun Lisanından”, *Sabah*, 2707, 2.

Muallim Feyzî (1315). Pederin Verdiği Cevâb-ı Cemîl. A. İrfan, Guzât ve Sühedâ-Yâhûd-Gâzî ve Şehîdler, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Muallim Feyzî (1315-a). “Harb Şarkısı”, *Resimli Gazete-Nüsha-i Fevkalâde*, 8.

Muallim Naci (1303). *Fürüzan*, İstanbul.

Muhsin (1313). “Edhem Paşa”, *Asır*, 81, 4.

Mustafa bin Musa (1313). “Askerlik”, *Mâlûmât*, 5, (103), ss. 1104-1105.

Mustafa Reşîd (1313). *Milona Marşı*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Mustafa Reşid (1313-a). *Gönüllü Askerlerimizin Şarkıları*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Mustafa Reşîd (1315), *Muzafferiyyet İçinde Mürüvvet*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Muzafferiddün Gâlib (1313). “Şükrane-i Fütûhât”. *Mâlûmât*, 4 (82), 686.

Muzafferüddin Gâlib (1315). Terâne-i Zafer. A. İrfan, Tarih-i Muzafferiyyât-ı Osmâniyye, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Münib Paşazâde Mehmed Hakkı (1313). Oğlunun Harbe Azîmet ve Avdetinde Vâlidesi Lisânından. Fevâid, 19, 292-293.

Murtazâzâde Said (1313). “Guzât-ı Asâkire Ahalî Tarafından”. *Terakkî*, 49, l94.

Müstecabîzâde İsmet (1315). *Muvaffakiyyât-ı Osmâniyye yâhud Yadigâr-ı Zafer*, İstanbul: Kanâat Matbaası.

Necdetî (1896). “Hitâb”, *Mîzân*, 179, 2519.

Nedim (1332). *Türkün Destanı*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şurekası.

Nejad Ekrem (1313). “Osmanlılarda Muhabhet-i Vataniyye”, *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtâze,* İstanbul.

Nigâr Binti Osman (1313). “Cerîhadar”, *Servet-i Fünûn*, 13 (322), 147.

Niyazi (1315). “Terâne-i Zafer. Hacı Osman. Neşâid-i Zafer”, *Dersaâdet*: İkdam Matbaası.

Osman Senâî ve Mustafa Fazıl (1313). *Kitabet-i Askeriyye*, İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Osman Senâî (1314). *Edebiyat-ı Askeriyye*, Dersaâdet: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Osman Senâî (1315). *Târih-i Harb*. İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Ramis, O. ve Teofanidis, Y. (1930). *Türk-Yunan Deniz Harbi Hatıratı ve 1913 Yunan Bahri Tarihi*. (Çev. Lütfi). İstanbul: Deniz Matbaası.

Recâîzâde Mahmud Ekrem (1313). “Kırmızı Merkûblar”, *Servet-i Fünün-Nüsha-i Mümtâze*, ss. 31-35.

Recâîzâde Mahmud Ekrem (1315-a). *Şehîd-i Ezel Rahmetullahi Aleyh, A. İrfan, Guzât ve Şühedâ yâhûd Gazi ve Şehîdler*, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

Recâîzâde Mahmud Ekrem (1313-b). “Asker-i Osmâniyân”. *Mâlûmât*, 4(82), ss. 689-692.

Recâizâde Mahmud Ekrem (1313-c). “Askerlik-Osmanlılık”. *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtâze*, ss. 4-20.

Remzi (1313). *Terâne-i Harb*. İzmir, 8.

Rıza Tevfik (1313). _____. *Asır*, l87, 4.

Rüşdü Necdet (1315). “Milona’dan geçerken”. *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtaze*, ss. 112-117.

Sâdık Fikri (1313). “Terâne-i tebrîk-i zafer”. *Mâlûmât*, 4 (87), 781.

Sâdık (1313). _____. *Tercüman-ı Hakîkât*, 5772, 2.

Sâdık Vicdânî (1313). “Şehîd-i Ferîd El-Hâc Abdülezel Paşa lisanından”, *Mütâlaa*, 50, 2.

Sa’di (1313)._____. *Asır*, l70, 4.

Sa’di (1313-b). “Osmanlı Dilâverleri”. *Asır*, l77, 4.

Sa’di (1313-c). “Bir Şehîd Evlâdı Lisanından”. *Mâlûmât*, 4 (86), 161.

Sadî (1313). “Gazi Merhum Hüseyin Baba”. *Mâlûmât*, 4 (92), 864.

Safvet İlhâmî (1313). “Asker”. *Musavver Terakkî*, 3, (22), 121.

Salâhî (1314). _____. *Mâlûmât*, 4 (152), 640.

Sâlim (1315). *Ben de Gördüm yâhud Teselya’da Meşhudâtım*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Salim Bey (1313). “Feth-i Yenişehir”, *Resimli Gazete-Nüsha-i Fevkalâde*, 7.

Samih İsmet (1313). “Edhem Paşa Hazretleri, Muvaffaklyyât-ı Osmâniyye yâhud Yâdigâr-ı Zafer”, *Dersaadet*.

Samipaşazâde Sezâyî (1315). “Yarın Ale’s-Sabah Hücûma Müheyya Olan Osmanlı Ordusunun Karşısında Bir Yunan Jeneralinin Tefekkürâtı ve Tahayyülâtı”. *Servet-i Fünûun-Nüsha-i Mümtâze*, ss. 23-32.

Selânikli Felek Mehmed (1993). Mükemmel Dâstân-ı Zafer. Girid Resmolu Mavnahoyuzâde Kasım Bin Ahmed. Teselya tarihi (1313). (Haz. Bayram Kodaman), 1897 Türk Yunan savaşı (Teselya tarihi), Ankara: Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Selânikli Osman Nuri (1313). _____. *Tercüman-ı Hakîkât*, 5756, 1.

Selânikli Tevfik (1315). *Bir Şehidin Vasiyyeti*, İstanbul: Matbaa-i Amire.

Sivâsîzâde Hüseyin Tal’at (1315). “Bir Şehidi Ziyaret. Hacı Osman, Neşaid-i Zafer”, *Dersaâdet*: İkdam Matbaası.

Sun, S. (1965). *1897 Osmanlı-Yunan Harbi*, Ankara: T. C. Genelkurmay Başkanlığı Harb Dairesi Resmî Yayınları.

Suud Safvetî (1313). “Bir Asker Lisanından”, *Musavver Terakkî*, l (l2), 90.

Süleyman Nüzhet, (1313). “Şühedâmıza”. *Mütala*, Nu.55, 15 Temmuz 1313, ss.1.

Süleyman Tevfik ve Abdullah Zühdü (1315). Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye ve Yunan Muharebesi, İstanbul: Mihran Matbaası.

Süleyman Tevfik (1315). “Teselya’da Bir Cevelân veya Dört Aylık Seyahatim”, *Dersaâdet*: Mahmud Bey Matbaası.

Şahin Sümbülî (1313). _____. 8(170), 995.

Şakir Beyefendi (1313). _____. *Mâlûmât*, 4 (87), 780.

Şekib (1313). “Çatalca Ovası’nda”, *Sabah*, 4.

Ömer Lütfi (1314). _____.*Terakki*, 49, 193.

Tepedelenlizâde Kâmil (1313). “Mecrûh Gazilerimizi İstikbâl”, *Mâlûmât*, 4 (82), 692.

Tevfik Ahmed (1992). Destan. (Doğan Atay), Destanlarımız, İstanbul: Yeni Matbaa.

Tevfik Fikret (1313). “Hasan’ın Gazâsı”. *Servet-i Fünûn-Nüsha-i Mümtâze*, 149-158.

Tevfik Fikret (1313-a). “Ken’an”. *Servet-i Fünûn*, 8 (231), l38.

Tevfik Fikret ve İsmil Safâ (1313-b). “Teşyîden Avdette”, *Servet-i Fünûn*, 13 (320).

Tevfik Fikret (1314-c). “Yenişehir Gazilerine”, *Mâlûmât*, 4 (82), 685.

Tevfik Fikret. (1313-d). “Asker Geçerken”, *Servet-i Fünûn*, 13 (315), 102.

Tevfik Fikret. (1313-e). “İki Bayram”, *Mâlûmât*, 4 (83), 716.

Tevfik Fikret. (1313-f). “Kılıç”, *Mütalaa*, 39, 12.

Tırnovalızâde Mehmed Celâl. (1311). “Vatan Sevgisi”, Mâlûmât, 8 (169), 974.

Tokâdîzâde M. Şekib. (1313). Kaside, Gülşen-i Edeb, 6, 82.

Tunalı Hilmi (1315). Sekizinci Hutbe.

Yüzbaşı Bigam (1315). Teselya'da Osmanlı Ordusuyla. (Müt. Cemâleddin), Dersaâdet: İkdam Matbaası.

Yenişehirlizâde Abdülkadirzâde Hüseyin Hâşim (1314). İstirdâd-ı Vatan yâhud Gübang-ı Zafer. Mustafa Rauf, Feth-i Yenişehir, Dersaâdet: Mâlûmât Matbaası.

Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb (1313). "Askerlere", *Mâlûmât*, 4 (81), 668

Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb (1315). *Yenişehir'e Duhûl. Yadigâr-ı Zafer*, İstanbul: A. Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası.

Yenişehirlizâde Hâlid Eyüb (1315-a). Tahdîs, Yâdigâr-ı Zafer. İstanbul: Artin Asadoryan Şirket-i Mürettibiye Matbaası.

Yusuf Nihad (1313). "Muzafferiyyat", *Mâlûmât*, 4 (30), 714.

Yusuf Ziya (1315). *Zemzeme-i Zafer*, Sakız: Şems Matbaası.

Ziyâ. (1313) "Manzûme-i Mahsûsa-i Harbiyye". Hacı Osman. Hacı Osman. Neşâid-i Zafer. *Dersaâdet*: İkdam Matbaası.

Yahyâ Kemâl (1975). *Bitmemiş Şiirler*, İstanbul: İstanbul'un Fethi Cemiyeti.

Yaşar Biati Kadri (1318). "Kardeş Yüreği", *Mâlûmât*, 5 (112), 1235.

Bestesi Hoca Zekâî Efendi (1315). _____. *Resimli Gazete-Nüsha-i Fevkalâde*, 3.

_____. (1313). "Asker Hatîce Hanım", *Hanımlara Mahsus Gazete*, 4 (132), 6.

_____. (1313). "Mefâhir-i Milliye-Terâne-i Harb", İlâve-i Mâlûmât, 5 (98)

_____. (1313). "Türkü". *Malumat*, 5, (145), 1135.

_____. (1313). "Marş". *Mâlûmât*, 5 (145), 1129.

_____. (1313). "Bir Asker Lisanından", *Mâlûmât*, 4 (85), 744-745.

_____. (1313). "Maâmîd-i Seniyye-i Cenâb-ı Cihânbân", *Mâlûmât*, 4 (85), 744.

_____. (1313). Golos'tan Mektûb, 22 Haziran 1313, s.2.

_____. (1313). "Şâyân-ı Dikkât Bir Mektûb", *Sabah*, 2.

_____. (1313). "Yunan Ordusunda Bulunan Bir Fransız Zabitinin Mektubları", *Sabah*, 2738.

_____. (1313). "Gazi Askerlerimiz Tarafından", *Trabzon Nüsha-i Fevkalâde*, 1309, ss. 5-6.

_____. (1315). *Bir Askerin Pederine Mektubu*, A. İrfan, Muharebeden Gelen Mektublar, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

_____. (1315). Dömeke'den Mektûb-ı Mahsus, A. İrfan. Muharebeden Gelen Mektublar, İstanbul.

_____. (1315). Çatalca'nın Fethi, A. İrfan. Tarih-i Muzafferiyyât-ı Osmâniyye, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

_____. (1315). Kahraman Askerlerin Manzumeleri, A. İrfan. Tarih-i Muzafferiyyât-ı Osmâniyye, İstanbul: Yuvaniki Panayotidis Matbaası.

_____. (1313). _____. Fevâid, 12, ss. 177-178.

TÜRK HİKÂYESİNDE MİLLÎ MÜCADELE

Nurullah Çetin*

Giriş

1914'te başlayıp 1918'de biten Birinci Dünya Paylaşım Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen arkasından İtilaf Devletleri adlanan İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan ve diğer taraftan ayrıca Amerika kademe kademe ülkemizi işgal etmeye başladılar. Mondros Mütarekesi hükümleri gereğince Osmanlı Türk orduları dağıtılmıştı. Ancak Mete Han'ın MÖ 209 yılında kurduğu ve 1918 yılına kadar aralıksız sayısız savaşlar veren, birçok Türk devleti kuran, Türk yurtlarını genişleten ve Türk milletini koruyan Türk ordusu, Başbuğ Mustafa Kemal Atatürk'ün yolbaşçılığında Kuva-yı Millîye adıyla yeniden diriltildi. Bu tam istiklalci ve tam Türk milliyetçisi olan Türk ordusu, Türk milletini korumak, Türk vatanını işgalden kurtarmak ve bağımsız Türk millî devletini kurmak adına kutlu bir mücadeleye girişti ve bu mücadelenin adı "Millî Mücadele" ya da "İstiklal Cidali" idi. Bu ordu, Haçlı emperyalist Batılı işgalcilere karşı, 19 Mayıs 1919 - 9 Eylül 1922 tarihleri arasında destansı şanlı bir millî mücadele verdi ve sonunda Türk vatanını işgalci yabancı unsurlardan temizleyerek tam bağımsız ve bağlantısız, hür ve onurlu bir Türk Devleti kuruverdi. İşte kısaca özetlediğimiz ve oldukça zorlu geçen bu Millî Mücadele süreci, Türk edebiyatının diğer türlerine olduğu gibi hikâye türüne de yansıdı.

Millî Mücadele sürecine yer veren başlıca hikâyecilerimiz şunlardır:

Yakup Kadri Karaosmanoğlu: Millî Mücadele dönemini konu alan ve hepsi de bizzat yaşanmış gerçek olaylar olan hikâyeleri *Millî Savaş Hikâyeleri* (1990) altında kitap olarak yayınlandı. Yakup Kadri daha çok işgalci Yunanlıların ve onlarla işbirliği yapan yerli Rumların Türklere her türlü zulmünü anlatır.

Halide Edip Adıvar: *Dağa Çıkan Kurt* (1922) adlı kitabında yer alan hikâyeleri, yazarın bizzat katıldığı, onbaşı, hastabakıcı, memur, gazeteci olarak görev aldığı, Tedkik-i Mezalim Heyeti üyesi olarak dolaştığı Millî Mücadele sürecimizi, cepheleri, savaşı, askerleri, Anadolu Türk kadınlarını, köylülerini, savaşın her türlü yansımasını konu alır.

Aka Gündüz: *Meçhul Asker* (1930) ve *Gazinin Gizli Ordusu* (1930) adlı kitaplarında yer alan hikâyelerinde Millî Mücadele'ye yer verdi. Aka Gündüz daha çok, Anadolu Türk köylüsünün pek çok şehit vermesine, kendisinin de elinde avucunda bir şey olmamasına rağmen her türlü fedakârlığı göstererek Türk'ün istiklal ve hürriyet savaşı olan Millî Mücadele'yi yürüten Kuvayımilliye ordusuna yardım ve desteğini ön plana çıkarmaktadır.

Şevket Arı: Anadolu'da bazı çiftliklerde idareci olarak çalışmış, bu sırada bizzat yaşadığı, karşılaştığı olayları hatıra türüne bağlı kalarak ve gerçeğine uygun biçimde hikâyeleştirmiştir. Bu hikâyeleri arasında bizzat tanık olduğu Millî Mücadele Dönemi olaylarına da yine gerçekçi biçimde yer vermiştir. Onun Millî Mücadele Dönemi'ni konu alan hikâyeleri *Kırdan Bayırdan* (1998) ve *Sabrımı Denedim* (1999) adlı kitaplarında yer almaktadır.

Bunların dışında az da olsa hikâyelerinde Millî Mücadele konusuna yer veren başka bazı hikâyecilerde şunlardır: Reşat Nuri Güntekin, Reşat Enis, Memduh Şevket Esendal, Sait Faik Abasıyanık. Biz bu yazımızda Türk hikâyesinde Millî Mücadele'nin nasıl ve hangi boyutlarıyla ele alındığını inceleyip irdeleyeceğiz.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, ncetin64@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3595-3026.

Millî Mücadele'nin Türk Hikâyesine Yansıyan Boyutları

Millî Direniş Ruhu

Anadolu Türk'ünün Özgüveni: Millî Mücadele'nin en önemli öne çıkan boyutu, Anadolu Türklerinin her türlü olumsuz şartlara rağmen tam bir azim, ümit ve kararlılıkla tam istiklalci bir direniş ortaya koyması, kendine olan büyük ve sarsılmaz özgüveniyle millî direnişi sonuna kadar sürdürmesi ve sonunda zafere ulaşmasıdır. Türk hikâyecileri bu istiklalci ruhu ve millî özgüveni yakından gördüler ve hikâyelerine aktardılar.

Yakup Kadri'nin, "Hüseyin Çavuş" (Karaosmanoğlu, 1990: 66) adlı hikâyesinde han işleten ve uzun yıllar savaşlarda askerlik eden bir Anadolu Türkünün Eskişehir'in düşman eline geçtiğine inanmaması, kendilerine olan sonsuz özgüvenleri, düşmanı küçük görmeleri anlatılır. Millî iman ve millî ülkü simgesi olan bu Türk, anlatıcıya şu izlenimleri telkin eder: "Türkün ruhundaki mukavemetin mayasını teşkil eden şey, bize öyle geldi ki kendi kuvvetimize güvendiğimiz kadar düşmanın zaafına inanmaktır. Bize bu sırrı öğreten Çavuşu o gece saatlerce Mesih'e müritlik eden balıkçılar gibi huşu ve inkıyad içinde dinledik."

Aka Gündüz, "Ölüm Meselesi" (Gündüz, 1945: 3) adlı hikâyesinde Mudanya'da Türk ordusunun Yunanlıları büyük bir özgüvenle nasıl perişan ettiğini, denize gömdüğünü, 6500 Yunan askerini esir aldığını, bu esirlere ölen Yunan askerlerini gömme vazifesi vermelerini anlatır.

Vatan Aşkıyla Şehadete Koşmak: Tarih boyunca Türk milleti, vatanını her şeyden aziz bilmiş, peygamberi olan Hz. Muhammed'in sözüne istinaden vatan sevgisinin imandan olduğuna inanmış, en temel kutsalları arasında yer alan vatanını korumak ve savunmak için yapılabilecek en büyük fedakârlık olan şehitlikten hiçbir şekilde kaçınmamıştır. Millî Mücadele'miz aslında bir boyutuyla vatanı için gül bahçelerine koşarcasına şehadete koşma destanıdır. Türk hikâyesi bu bakımdan da zengindir.

Yakup Kadri'nin "Bir Şehid Mezadı" (Karaosmanoğlu, 1990: 103) adlı hikâyesinde şehit askerlerin kalan eşyalarının mezadda satılmasına yer verilir. Bu bağlamda bir şehit subayın eşyaları arasında Fransızca ve Türkçe edebiyat eserleri de vardır. Bunlar genellikle aşk konulu roman ve şiirlerdir. Bu eserleri okurken o, kendisini bunların içinde zannetmiş. Ruha suni bir hassasiyet veren ve hayatı hep şiir ve sevmeden ibaret gibi gösteren bir sahte havada düşünmüş, hayal etmiş. Hikâyede bu şehit subayla hayalen konuşan anlatıcı şöyle devam eder:

> "Lakin günün birinde o müthiş ateş yağmuruna tutulur tutulmaz bütün arkanda kalan yolu unutmuşsun! O yolda seni muhayyel maşuka (hayalî sevgili) bekliyordu. Yazın tüllere, kışın kürklere bürülü o muhayyel maşuka ki tebessümleri kadar bakışları da tatlı idi. Sana gel diyordu. Kurşunlar niçin, toplar ve süngüler niçin? Biz vatandan daha güzel ve harpten daha ateşli değil miyiz? Sen bu sesleri işiterek günlerce, gecelerce sendeliyordun. Lakin günün birinde seni bekleyen her türlü visalden (kavuşmadan) daha tatlı şehadeti (şehitliği) asla hatırına getirmiyordun!"

Sonra şehit subayın arkadaşı gelir ve onunla ilgili şu bilgileri verir: "Merhum hep bunları okurdu ve beynini mütemadiyen hayal ile doldururdu. Fakat, son zamanlarda çok değişmişti; hakiki bir asker olmuştu!.. Dövüşürken ve ölürken yanında idim, tıpkı bir Anadolulu nefer gibi 'Allah! Allah!' diyerek dövüştü ve tıpkı bir Anadolulu nefer gibi "Anacığım!" diyerek can verdi. Onu kollarım arasına aldığım zaman yüzünde bütün okuduklarını unutmuş ve yeni yeni sırlara agâh olmuş gibi bir hâl vardı."

Halide Edip Adıvar, "Kurdun Memleketinde" (Adıvar, tarihsiz: 141) adlı hikâyesinde Viyana'da izlediği "Kurdun Memleketinde" adlı bir filmden etkilenerek Millî

Mücadele'deki bütün Türk milletini, avcılar tarafından yuvası dağıtılıp öldürülen kurt; ailesine, yaralı kurdu da yaralı memleketimize benzetiyor. Hikâye kısaca şöyle: Batı Amerika'da bir avcı, ana kurdu öldürür, başka bir avcı da yetim kalan kurt yavrusunu alıp büyütür, bakar. Yavru kurdun düşmanı olan birisi, kurdun sahibinin dört hizmetçisini kandırıp satın almak ister. Kurt bu durumu sezince çöllere kaçar. Çölde aile kurar fakat düşmanı onları takip eder. Yavruların bulunduğu inin altına bir dinamit koyarak kurt yavrularını öldürür. Ana kurt döndüğünde inini mezara dönmüş bulur ve intikam için düşmanın peşine düşer ve onu yakalayıp parçalar. Türk milleti bu hikâyedeki ana kurda benzetilir. İşgalciler Türk çocuklarının vatanını işgal edip dinamitlediler ama ana kurt olan Kuvayımilliye, bu düşmanın peşine düşüp parçaladı ve ülkeden kovdu.

Halide Edip bu hikâyede Türk ırkının sembolünün kurt olduğunu ve işgalci düşmanlara karşı bir kurt gibi nasıl mücadele ettiğimizi şu ifadelerle belirtir:

> "Irkımı bir kurt sembolüyle gördüğüm gün onun acı sergüzeştlerini de bir kurdun hayatı gibi hayal etmiştim. O günlerde olduğu gibi hâlâ kâinatta sağlam ve tabiî faziletlerle mert insanların kusurlarını da, güzelliklerini de bir kurdun hayal ve aşkında düşünüyordum."
>
> "Ben bütün o oynayan, yaşayan kurdun hayatını seyrederken kendi memleketimin içinde geçmiş olan sahneleri birer nakarat gibi içimden tekrar ettim".
>
> "Dünyada bütün insanlar arasında sevmeyi bilen bence bir Anadolu halkı kalmıştır ve sevmeyi o kadar iyi bildiği için uluslar arasında sonsuz ve en yüksek bir geleceğe adaydır. Sevmeyi bu kadar iyi bildiği için sevmeyi bilen büyükleri, kendisi için yaşayacak ve ölecek başkanları, tarihte şan ve şeref mevkilerinde kalırlar. Bu sahnedeki kurt da sevmeyi o kadar güzel bildiği için ve sevdiği şeylere dokunan yad elleri parçalamayı bildiği için ırkımın tabiî ve devamlı sembolü olacaktır."
>
> "Kim bilir yıkıntıları üstünden kaç bahar geçtikten sonra canlanabilecek zavallı Türk yuvaları ortasında Türkiye'nin neferini gördüm, yuvası ezilmiş, sevdiği şeylerin hepsi işkence içinde ölmüştü. Fakat o sevdiği, kutsadığı şeylere el uzatanları sonuna kadar memleketinden temizlemişti. Tıpkı Duatepe'nin üstünden son işgal ortasında dua eden nefere benziyordu.
>
> Selam sana yurdumun aziz ve ezelî neferi, Türkiye'nin öz ve kahraman evladı! Üç gün sonra sevgili İstanbul'un son yabancılardan temizlenerek kırmızı beyaz sokaklarında süngülerinde çiçeklerle geçtiğin gün yine seni selamladım ve seni henüz dünyanın göremediği sağlam ve yüksek karakterinle gördüm. Memleket senin seven kalbine, kuvvetli ve erkek kollarının şeref ve namusuna emanet oldukça elbet yeniden can bulacak, şeref ve saadet yurdu olacaktır. Fakat yavrularının, dişilerinin yuva yaptığı ülkeye basacak yabancı ayaklar, kötü kötü bakacak gözler artık biliyorlar ki dost olarak gelirlerse sevgi ve sıcak bir dostluk ve vefa görecekler, fakat düşman gelirlerse onlara acırım, çünkü o zaman "kurdun memleketi"nde olduklarını anlayacaklardır."

Kuvayımilliyecileri Yüceltme: Millî Mücadele'yi başlatan, yürüten ve zaferle sonuçlandıran asıl toplumsal grup, millî güçler anlamına gelen Kuvayımilliyecilerdir yani Türk ordusudur. Dolayısıyla işgale karşı istiklalci milliyetçi mücadelenin öncüsü ve yolbaşçısı olmaları hasebiyle milletimiz tarafından yüceltilmişlerdir. Bu durumun Türk hikâyesine yansımalarını da görüyoruz.

Bazı hikâyelerde Türk kızlarının Millî Mücadele'ye katılan vatansever, fedakâr, milliyetçi Türk askerine duydukları aşka yer verilir. Mesela Yakup Kadri'nin "Gizli Posta I" (Karaosmanoğlu, 1990: 126) adlı hikâyesinde genç kızların Millî Mücadelede fiilen savaşan, mazisinde yüksek, ulvi bir hatırası olan, kahramanca bir hayata hazırlanmış, vücudunda bir kurşun izi bulunan, gözleri alevli, ağzında bir millî kinin acısını taşıyan, kuvvetli, mağrur, haşin Türk erkekleriyle evlenmek istediklerine yer verilir.

Yine Yakup Kadri'nin "Gizli Posta II" (Karaosmanoğlu, 1990: 130) adlı hikâyesinde de kozmopolitlik ve Batı'ya taparlıktan vazgeçip milliyetçi düşünceye gelenlere yer verilir. Gençliklerini Avrupa, şöhret ve sefih bir hayat yaşama sevdasıyla Roma ve Paris'te sanat ve edebiyatla meşgul olarak geçiren iki arkadaştan biri diğerine yazdığı mektupta her şeyi

bırakıp bir Anadolu köyünde çiftlik kurup orada çalıştığını, Millî Mücadele için giden gençlere yardım ettiğini, kendisinin de gitmek istediğini ama toprağın kendisini bırakmadığını belirtir ve şu cümlelere yer verir: "Saadet ne şöhrette, ne sefahette ne de uzlettedir. Saadet toprağını ve iklimini bulmaktadır. Eğer sen hâlâ bıraktığım karanlık ve dar yerde isen bil ki müsbet sa'yin (çalışmanın) dışında her şey boş ve meyve vermeyen her faaliyet bir ıstırap kaynağıdır."

Yakup Kadri, "Gizli Posta III" (Karaosmanoğlu, 1990: 134) adlı hikâyesinde de bir genç kız, Kuvayımilliye saflarında savaşan, esir düşüp sonra İstanbul'a dönen nişanlısına olan bağlılığını, sevgisini, aşkını ifade eden cümlelere yer verir. Bu genç kız ve diğer Kuvayımilliyeye güvenmiş Müslüman Türkler; sabrı, tahammülü, mukavemeti ve çalışkanlığı temsil ediyorlar. Bunlar bir adsız nefer gibi hayat yolunu alın teriyle sökmekte olan kadınlardan ve genç kızlardan oluşmaktadır. Genç kız şöyle devam eder: "Burada bizim için dört yıl evvel başlayan kahramanlık dolu büyük hayat sona ermedi. Cephelerden dönenleri gene siperler bekliyor. Bu siperler yeni kurulacak evlerdir. Ve bu evler, bizim son müdafaa (savunma) hatlarımızdır (çizgilerimizdir)."

"Bugün İstanbul'u bu sevimsiz ve adi hâle sokanlar, dün, cephelerde sizin sargılarınızdan ve sizin yiyeceklerinizden çalanlardır. Onların bizim ile hangi zaman bir münasebeti vardı ki, bugün olsun? Onlar, dün nasıl harbin dışında ve cephelerin arkasında kaldılarsa, bugün de bu son müdafaanın dışında kalacaklardır. Fakat gönüllerini dünkü muharebelere verenler için henüz cenk bitmemiştir, henüz ulvi ve kahramanca hayat sona ermemiştir. Cenk başka bir sahada ve başka şekilde hâlâ devam ediyor ve belki yıllar yılı devam edip gidecek; tunç miğferli sevimli cengâver!"

Halide Edip Adıvar, "Bayrağımızın Altında" (Adıvar, tarihsiz: 96) adlı hikâyesinde Salihli Yunan işgalinden Kuvayımilliye kahramanları tarafından kurtarıldıktan sonra beş defa muhacir olan, beş defa evi yanan Üsküp'ten beri düşman bandırasından bizim bayrağa kaçan bir Türk kadınının hayatına ve mutluluğuna yer verir. Bu kadın, Türk bayrağının altında özgürce yaşama hayaliyle mücadele etmiş. Şöyle der:

> "Ben elli senedir bayrağımızı kovalıyorum. Bayrağımız nereden çıktıysa ben de oradan çıktım. Her gün buradan kaçıp size gelmek istiyordum. Sürüne sürüne size kaçmaya karar verdim. Yolda ölürsem oğlum sırtında ölümü bizim bayrağın olduğu yere götürecekti. Sonunda bizimkiler geldiler! Bayrağımız Salihli'ye büyük orduyla girdi artık çıkmaz!"

Böylece Kuva-yı Milliyecilerin zaferi ile birlikte Türk bayrağı altında özgürleşmeyi sevinçle karşılar.

Evliya Hikâyeleri: Türk tarihinde yapılan savaşlarla ilgili olarak söylenegelen halk anlatıları arasında savaşın kaderine etki eden, Türk askerlerine yardım eden ve zaferin elde edilmesinde etkin rolü olan bazı evliyalardan da söz edilir. Millî Mücadele'miz için de bu tür evliya hikâyeleri anlatılagelmektedir. Bazı hikâyelerde evliyaların işgali haber vermeleri motifi de yer alır. Yakup Kadri'nin "Bir Meczub" (Karaosmanoğlu, 1990: 36) adlı hikâyesinde Hamdi adında hamam köşesinde yaşayan bir ermiş kişi, keramet göstererek birçok olayı önceden bilir ve haber verir. Bir gün "Aman Allah'ım bağrıma bir ok saplandı, bağrıma bir ucu zehirli bir ok saplandı! Onu hangi eller oradan çıkaracak?" diye bağırır. Hastaneye götürmek isterler ama o kapısını iyice kapatır. Duvarı yıkıp içeri girdiklerinde onu bulamazlar; zira sırrolmuştur. Bu arada İzmir'in işgali haberi gelir.

Millî Mücadele Kahramanları: Savaşlarla ilgili edebiyatın en önemli damarı, savaşın kazanılmasında etkin rol alan kahramanlar etrafında üretilen anlatılardır. Zira zafer demek kahraman demektir. Türk savaş kültürü geleneğinde savaşın kazanılmasında en çok kahraman denilen üstün kişiliklere yer verilir. Nitekim Millî Mücadele'miz de kahramanlar üzerine yükselen bir anıttır.

Muhtar Tevfikoğlu, “İzmir’in Kavakları” (Tevfikoğlu, 1986: 6) adlı hikâyesinde İzmir’in Yunanlılar tarafından işgali sırasında bu işgale kahramanca karşı koyup şehit olan Hasan Tahsin’in kahramanlığına ve hayat hikâyesine uzunca yer verir.

Yine aynı yazar, “Nuhkuyusu’ndaki Konak” (Tevfikoğlu, 1986: 30) adlı hikâyesinde bir Millî Mücadele kahramanının İngilizler tarafından yakalanıp dövüldüğü ve işkence edildiği hâlde Anadolu’daki millî kuvvetlere gizlice silah sevkettiklerini ağzından kaçırmadığından söz eder.

Aka Gündüz’ün "Ölümü Öldüren Üç Kurşun" adlı hikâyesinde Eskişehir’de yenilip kaçarken Türk halkını katliama tutan Yunan askerlerine Hasan Çavuş adlı bir kahramanın üç kurşun atarak Türk ordusuna cesaret vermesi anlatılır.

Yine Aka Gündüz, "Bir Yarım Mezarın Huzurunda" (Gündüz, 1922: 3) hikâyesinde bir başka kahramanlık olayına yer verir. O da vatanı için kahramanca ve kendisi yerine yaralanan arkadaşıyla ilgilenilmesini isteyecek kadar fedakârca savaşan bir Türk askerinin bu savaşta bir bacağını kaybetmesi ve bir türbeye defnedilmesi olayıdır.

Türk Köylüsünün Kahramanlığı: Millî Mücadele’mizi yürüten en önemli toplumsal kesimimiz köylülerimizdir. Savaşlar genellikle köylerimizin bulunduğu alanlarda olmuş, Kuvayımilliye safları arasında da en çok asker olarak köylüler bulunmuştur. Köylülerimiz için Millî Mücadele demek, büyük ölçüde toprağı koruma mücadelesi demektir. Türk köylüsü Millî Mücadele’de sadece asker olarak görev almadı. Bunun yanında bir ordu ve savaş için ne gerekliyse hepsini karşılamaya çalıştı. Yani Türk köylüsü Millî Mücadele’de bütün gövdesiyle, bütün ruhuyla, maddi ve manevi bütün varlığıyla yer aldı.

Sait Faik Abasıyanık “Mahpus” (Abasıyanık, 2005: 31) adlı hikâyesinde işgal döneminin bir başka yönüne, Türk köylüsünün kahramanlığına yer verir. Hikâyeye göre işgal döneminde henüz Kuvayımilliye’nin ortaya çıkmadığı zamanlarda İstanbul’a yakın bir şehirde bir gün halife kuvvetleri, bir gün Yunanlılar ve bir gün Çerkez Ethem kuvvetleri hakimiyeti sağlar. Bu sıralarda zenginler şehirden kaçar, geriye fakir fukara kalır. Şehre gelen çapulcu kuvvetleri halkın malını mülkünü, parasını pulunu soyar, gaspeder, kafalarına göre insan asarlar. Şehrin milis kuvvetleri de şehri korumazlar, zoru görünce kaçarlar, onlar da şehrin sırtından geçinirler. Bu durumu öğrenen köylüler baltaları, nacakları, ellerinde ne varsa şehir halkını korumak üzere kasabaya gelirler.

Yabancı işgali varken şehirdeki alçak, kalleş, zalim ve hırsızlarla bir şey demezler. Kuvayımilliye ortaya çıkıncaya kadar şehri onar günlük sürelerle grup grup nöbetleşe beklerler. Köylüler şehri beklemeye gelince Yunanlılar, Çerkez Ethem ve Halife orduları şehre girememişler, kaçıp gitmişler.

Türk köylüsünün kahramanlığı sadece cephede savaşarak değil; aynı zamanda Türk ordusuna olan yardımı ve desteği ile de ortaya çıkar. Nitekim Aka Gündüz, “Tel Örgüler Arasında” (Gündüz, 1922: 3) adlı hikâyesinde yenilip kaçmakta olan Yunan ordusunu kovalayan Türk askerlerine fakir bir köylü ailenin evlerini açıp onlara ikramda bulunmalarına yer verir.

Halide Edip Adıvar, “Himmet Çocuk” (Adıvar, tarihsiz: 101) adlı hikâyesinde Millî Mücadele’ye değişik şekilde katkı sunan, o zor şartlarda kahramanca ayakta, hayatta kalma mücadelesi veren kahraman bir Türk çocuğuna yer verir. Uşak yöresindeki köyleri Yunanlılar yakıp yıkmıştır. Halk perişan ve açtır. Bir taraftan eşkıya diğer yandan düşman halkı mahvetmiştir. Ne ev, ne yiyecek, ne giyecekleri kalmıştır. Anası babası ölmüş 13 yaşında bir Türk çocuğu, yaşlı bir ninesi ve kız kardeşiyle kalakalmış. Ninesini ve kardeşini beslemek için uğraşıp didinmiş, büyük çileler çekmiş. Öküzleri ölünce tarlalarda

çıplak elleriyle kendisi çalışmış. Düşmanların saldırısına uğramış, zor kurtulmuş. Bu çocuğun kahramanlığı hikâyede şöyle verilir: "Kimsesiz sekiz dokuz yaşında kuru Anadolu'da alın teriyle iki manda alan çocuk, bu benim anladığım, bildiğim kahramanlığın en yüksek derecesi gibi bir şey. Avustralya'yı kuru topraktan bayındır hâle sokan, vahşi Amerika'yı alın teriyle yenip uygarlık merkezi yapan ruhlar bu türlü ruhlardır."

Subayların Köylüyü Millî Mücadele İçin Bilinçlendirmesi: Millî Mücadele büyük ölçüde subaylar mücadelesidir. Yani öncülük, yolbaşçılık, liderlik yapan ana unsur Türk subaylarıdır. Türk subayı sadece teknik anlamda savaş yöneten bir asker değil, aynı zamanda milletimizi aydınlatma, bilinçlendirme görevini de üstlenmiştir.

Memduh Şevket Esendal, "Arabacı Ali" (Esendal, 1983: 42) adlı hikâyesinde işgal dönemindeki devlet hâkimiyetinin yoksunluğunun kötü sonuçlarını, köylülerin Millî Mücadele karşısındaki bilinçsizlik ve umutsuzluklarını işler. İşgal döneminde otorite boşluğu doğmuş, asker kaçakları eşkiyalığa başlamış. Köylüleri soyup soğana çevirmeye, insanları öldürmeye başlamışlar. Köylüler ülkenin işgalden kurtulacağından umudu kesmiş. Bir subay köylüleri umutlandırır, cesaretlendirir ve bu cesaretlendirme sonucu Millî Mücadele'ye katılırlar ve kahramanca savaşırlar. Düşmandan yılmazlar ve düşman tehdidine karşı "Na karşıki bayırları tutar, gene dayanırız. O haçına, putuna yalvarsın da biz ona yüklenmeyelim." (Esendal, 1983: 51) derler.

Millî Mücadele'de Turancı Dayanışma: Bazı hikâyelerde Türk dünyasının başka devlet ve bölgelerinden gelip de Türk kardeşliği ve Turancı dayanışma ruhuyla Millî Mücadele'ye katılan askerlere de yer verilir. Nitekim Halide Edip Adıvar "Kızıltepe" (Adıvar, tarihsiz: 54) adlı hikâyesinde Gence'den gelip de Sakarya Savaşı'na katılan ve orada şehit olan Genceli Şehit Hüseyin Avni Efendi'nin kitabesine yer verir. Hikâyedeki şu ifadelere bakalım: "Genç ve aziz şehit! Kardeş bir memleketten gelmiş, sen de bizimle omuz omuza dövüşmüşsün! Yine iman mücadelesinin yüce bir dağının en yüksek noktasında ebediyyen uyuyorsun!" (Adıvar, tarhisiz: 58)

Millî Mücadele'nin Casusluk ve Propaganda Boyutu

İşgalciler Arasında Görevli Türk Casusları: Millî Mücadele sadece askerî bir savaş değildi; aynı zamanda bir istihbarat savaşı idi. Düşmanların bizim içimizde casusları olduğu gibi bizim de düşman askerleri arasında casuslarımız vardı. İşte onlardan birini Şevket Arı, "Rezil Herif, Alçak Herif" (Arı, 1998: 145) adlı hikâyesinde anlatır. Buna göre kılığı kıyafeti perişan bir Bektaşi dervişi işgal döneminde Eskişehir yöresinde bir kasabaya çıkar gelir. İşgalci Yunanlılarla ve onların işbirlikçisi olan yerli Rumlarla arası çok iyidir, hep onlarla beraber olur, görünüşte hep işgalcileri destekler. Rum meyhanelerinden çıkmaz.

İşgalciler ona "Baba Efendi" diye iltifat ederler. İşgalciler onu çok severler ama Türkler ondan nefret ederler. Aslında bu kişi, hikâyede açıkça verilmemekle birlikte tahminen derviş kılığında düşmandan haber toplayan bir Türk casusu idi. İşgalciler bir gün dervişi iyice sarhoş ederler ve birlikte bir fotoğraf çektirmek isterler. Ancak fotoğraf çekileceği sırada arkasında duvarda kocaman bir Yunan bayrağını görünce "Yoook… Ben her haltı ederim amma bu b...ku yiyemem." diyerek çekip gider.

Millî Mücadele'de Propaganda Savaşı: Millî Mücadele sadece cephede askerler arasında geçen bir savaş değil, aynı zamanda taraflar arasında cereyan eden bir propaganda savaşıdır. Şevket Arı "Baskın" (Arı, 1999: 26) adlı hikâyesinde Eskişehir yöresinde bir kasabada Millî Mücadele'nin halk arasındaki propagandalara göre algılanış biçimine yer verir. Halk arasında Millî Mücadele'nin seyri hakkında lehte ve aleyhte yalan veya doğru

bazı propagandalar yapılır. Biz zafer haberleri yayarken Osmanlı vatandaşı olan Rumlar da Yunanlıların zafer kazandığı ya da kazanacağı haberlerini yayıyorlardı.

Hatta Atatürk'ün esir alınıp Atina'ya götürüldüğü haberi bile yayıldı. *Peyam-ı Sabah* gazetesi işgalcilerin, *İleri* gazetesi de bizim zaferimizden bahsediyordu. Herkes birbirinden Millî Mücadele'ye dair haber almaya çalışır. Eskişehir yöresinde bir kasabanın doktoru, Kuvayımilliyecilerin işgalcilere baskın yapacağı umudunu yayar, halkı teyakkuz hâline getirmeye çalışır. Bu önemli baskınla memleketin kurtulacağına inanır. Ancak bu baskın 9 ay sonra Afyon'da patlar ve bütün memleket kurtulur.

İşgalcilerin İnsanlık Dışı Eylemleri

Yakıp Yıkma, Yağmacılık, Hırsızlık, İnsanlık Dışı Cinayetler: Savaşın da bir hukuku vardır. Ama işgalci Yunan orduları, savaş sırasında Osmanlı vatandaşı Rumlarla birleşerek Türkleri savaş hukukuna da aykırı şekilde vahşice öldürmüşler, mallarını mülklerini, paralarını, zinet eşyalarını çalmışlar, evlerini, camilerini, okullarını, hayvanlarını, ekinlerini yakmışlardır. Türk hikâyecileri bizzat bu olayları gözlemlemiş ve gerçekçi biçimde hikâyelerine aktarmışlardır.

Yakup Kadri, Yunanlıların Anadolu Türk köy, kasaba ve şehirlerini, camileri, bütün resmî bina ve evleri yakmaları üzerinde durdu. O "Küçük Neron" (Karaosmanoğlu, 1990: 29) adlı hikâyesinde Manisa mevki komutanı Filipos adlı bir Rum, Manisa'yı terk etmeden önce Türklerin malını mülkünü yağmalattırır, kadınlara kızlara tecavüz ettirir ve sonra da şehri yakar. Askerlerine: "Mutlaka camiler de kurtulmamalı… Camiler… Camiler için kâfi miktar dinamit var mıydı? (…) Hükûmet konağını ne vakit ateşleyecekler? İstasyon civarındaki Müslüman evlerini unutmayınız! Halkın dağılmamasına dikkat ediniz. Ne duruyorsunuz? Haydi!" diye bağırarak şehri yaktırır.

Yakup Kadri'nin, "Ceviz" (Karaosmanoğlu, 1990: 86) adlı hikâyesinde yakılıp yıkılmış bir Anadolu Türk köyünde yıkıntılar içinde hayata tutunmaya çalışan hasta, yaralı ve ihtiyar köylülerin her türlü yoksunluğa rağmen misafirperverliklerine ve cömertliklerine yer verilir.

Türklerin mallarını, paralarını, neleri varsa yağmalamaları, sonra da öldürmeleri üzerinde de durulur. Yakup Kadri'nin "Dünya Gözü ve Ahret Sesleri" (Karaosmanoğlu, 1990: 11) adlı hikâyede Büyük Taarruz sonrası bozguna uğrayan Yunan ordularının İzmir'e doğru kaçarken yerli Rumlarla beraber Türk köy ve kasabalarını yakıp yıkmaları ve mallarını mülklerini, paralarını; neleri varsa yağmalamaları ve sonra da öldürüp bir tarafa atmaları anlatılır.

Yakup Kadri'nin, "Muhacir Kerim Ağa" (Karaosmanoğlu, 1990: 71) adlı hikâyesinde de Yunanlıların yakıp yıktığı bir köye daha önce Rumeli'den gelip sığınan bir köylünün başına gelenler şöyle anlatılır:

> "Hiçbir şey bırakmadılar. Karısının altınlarını, kızının mahmudiyelerini, yatak ve yorganlarını, neleri varsa hep aldılar. Kendisini de caminin önünde 'çıkar paraları' diye iyi bir dövdüler. Herkes gibi biraz davarı, beş on tavuğu vardı, onları bile boğazladılar, harmanındaki buğdaylarını yaktılar. Hiçbir şeyini hiçbir şeyini kurtaramadı."

Yakup Kadri'nin "Düşmana İltihak" (Karaosmanoğlu, 1990: 81) adlı hikâyesinde bir Türk, uyurken sekiz kişinin saldırısına uğrar ve kendi çiftliğinin samanlığında boğazlanır. Savunmasız yaşlıları, kadınları, çocukları ve hayvanları acımadan vahşice öldürmeleri ve bundan zevk duymaları da Yakup Kadri hikâyelerinin konuları arasında yer alır. Mesela onun "Teslim! Teslim!" (Karaosmanoğlu, 1990: 17) adlı hikâyesinde bu vahşilikler şöyle anlatılır:

> "Aklım hep o çocukta… Hep o çocukta… Bir büyük adamın ölümü ile bir küçük çocuğun ölümü arasında ne fark vardır? Kır sakallı ihtiyarı gözüm önünde yere yatırıp bir koyun boğazlar gibi bağırta bağırta boğazlamadılar mı? Üç yerinden süngüleyip yere serdikleri delikanlının başını taşla ezmediler mi? O kızın anasını bir çuval parçası gibi sürükleye sürükleye alıp gitmediler mi? Lakin bunların hiçbiri o çocuğun ölümü kadar tüyler ürpertici değildi. Yavrucak 'Teslim! Teslim!' diye de bağırdı idi. Hiç "Teslim!" diyen adam öldürülür mü? (….) Yavrucak vücuduna batan süngüden daha küçüktü; kendisini öldüren adamın yüzüne hayretle bakıyordu. Birkaç defa 'Anne! Anne!' diye haykırdı ve ortasından kırılan bir ince dal gibi iki büklüm yere yuvarlandı."

Yakup Kadri'nin "Bir Hastane Koğuşu" (Karaosmanoğlu, 1990: 115) adlı hikâyesinde yaralı esir Türk askerlerine Yunanlıların vahşice muameleleri anlatılır. Silahsız yaralı askerlerimizi döverler ve "Bre domuz Türk!" diye hakaret ederler. Türk askeri de onlara "bizim domuzla alakamız yoktur, domuz oğlu domuz sizsiniz!" diye bağırır.

Aka Gündüz, "Eskişehir Titriyor ve Yanıyor" (Gündüz, 1922: 3) adlı hikâyesinde Eskişehir'in Yunanlılar tarafından yağmalanmasına, halkın malının parasının, değerli eşyalarının soyulup sonra şehrin yakılması olayına yer verir.

Yine Aka Gündüz, "Karacabey'le Kermasti Arasında" (Gündüz, 1922: 2) adlı hikâyesinde Karacabey (Mihaliç)'in Yunanlılar tarafından vicdansız ve insafsızca yakılmış yıkılmış, adeta bir enkaza döndürülmüş hâlini anlatır.

Halide Edip Adıvar, "Kırmızıtepe" (Adıvar, tarihsiz: 56) adlı hikâyesinde Sakarya Savaşı sırasında Yunan askerlerinin köylü kadınların zinet altınlarını çalmak için savaştıklarına yer verir.

Yine Halide Edip Adıvar, "Aziz'in Karısı" ve "Fadime Nine ile Kereme Dede" (Adıvar, tarihsiz: 59, 61) adlı hikâyelerinde Yunan askerlerinin geçtiği köylerde bıraktığı yıkımı, vahşiliği, yağmayı anlatır. Yunanlılar geçerken Türk köylerini yakıp yıkmışlar, taş yığını hâline koymuşlar. Hayvanların götürebildiklerini götürmüşler, götüremediklerini öldürmüşler, harmanları, tarlaları, ağaçları evleri her şeyi yakmışlar. Yunanlıların geride bıraktığı yıkım şu cümlelerle ifade edilir: "Nihayet, nihayet bir gün bir afet gibi, bir belâ gibi Yunanlılar gelmiş ve güzel bucak artık simsiyah kararmış: Yangın, kan ve utanç!"(s. 64)

Halide Edip Adıvar ayrıca, "Emine'nin Şehadeti" (Adıvar, tarihsiz: 93) adlı hikâyesinde Yunan ordularının yakıp yıktıkları bir kasabada kadınlara yaptıkları zulüm ve işkenceye, çoluk çocuk, kadın, yaşlı demeden önüne geldiklerini acımadan öldürmelerine ve Türk kadınının düşmanla kahramanca savaşmasına ve şehit oluncaya kadar mücadelesine yer verir.

Kadın ve Kızlara Tecavüz: İşgal döneminde en çok yaşanan felaketlerden biri Yunanlı çapulcuların Türk kız ve kadınlarına hayvancasına tecavüzleridir. Bu olaylar, insan yüreğini derinden sarsan çok büyük dram ve trajedilere yol açmıştır. Nitekim Yakup Kadri, "On Dört Yaşında Bir Adam" (Karaosmanoğlu, 1990: 92) adlı hikâyesinde bir Türk köyünde 14 yaşında bir delikanlının nişanlısı olan bir kıza düşman askerleri onun gözü önünde tecavüz ederler.

Bu insanlık dışı tecavüz olayını oğlan şöyle anlatır:

> "Dokunmuşlar değil dokundular; benim gözümün önünde. Köyün öbür kızlarıyla beraber derenin içine sürüklediler. Biz bağırdık, çağırdık; aman etmeyin, zaman etmeyin dedik; kulak asmadılar. Ben arkalarından gitmek istedim anam bırakmadı. Biricik oğlum sana da kıyarlar dedi, ağlıyordu dayanamadım kaldım."

Halide Edip Adıvar, "Efe'nin Hikâyesi" (Adıvar, tarihsiz: 35) adlı hikâyesinde Yunanlıların Aydın yöresinde Türk kadın ve kızlarına yaptıkları insanlık dışı tecavüzleri

ve buna dayanamayan kadınların intihar etmelerini anlatır. İşgalci Yunanlılar Aydın yöresindeki Türk köylerine saldırırlar, kadın ve kızların başörtülerini parçalarlar, saçlarını yolarlar, boyunlarından altınlarını alırlar, üstlerini başlarını toprak ve kan içinde bırakırlar, ırzlarına tecavüz ederler, mallarını mülklerini yağmalarlar, evlerini yakarlar. Türk kadınları toplanıp zalim, cani, vahşi Yunan çapulcularına karşı direnirler.

Travmalar: Bazı hikâyelerde Yunanlıların zulmü sonucu çocukların aklını kaybetmesine yer verilir. Yakup Kadri, "Issız Köy ve Dilsiz Kız" (Karaosmanoğlu, 1990: 23) adlı hikâyesinde Rumların yakıp yıktığı bir Türk köyünde nasılsa soykırımdan kurtulabilmiş, üstü başı perişan 16 yaşındaki bir köylü kızı o kadar korkmuştur ki Türkler oraya uğradıklarında "Kızım yavrum, biz fena adamlar değiliz. Biz Müslümanız. Söyle bu köyün ahalisi nereye gitti?" diye sorarlar ama o kız konuşamaz, konuşma yeteneğini kaybetmiştir. Ürker ve hızla ellerinden kurtulup kaçar gider. Ararlar tararlar ama bulamazlar.

Millî Mücadele şehitlerinin geride bıraktığı sarsıcı acılara da yer verilir. Muhtar Tevfikoğlu, "Nuhkuyusu'ndaki Konak" (Tevfikoğlu, 1986: 23) adlı hikâyesinde Millî Mücadele'de şehit olmuş bir gencin, geride kalan ailesinde bıraktığı derin acılara, travmalara yer verir. Buna göre şehidin kızkardeşi, kardeşini unutamaz ve sürekli olarak her yerde ondan söz eder. Onun şehit olduğuna bir türlü inanamaz, onun ölmediğini, Yunanlılara esir olmadığını, mutlaka geri geleceğini, kaç yıl geçerse geçsin, nasıl olsa bir gün geleceğini sayıklar.

Ailelerin Dağılması: Savaş demek sadece ölüm ve yaralanma demek değildir; aynı zamanda toplumsal düzenin bozulması demektir. Bu bağlamda Millî Mücadele'den etkilenen birçok Türk ailesi dağılmıştır. Yakup Kadri'nin bazı hikâyelerinde işgal, savaş ve kargaşada Türk ailelerin dağılması, aile üyelerinin birbirlerini kaybetmeleri ve aramaya çıkmaları ele alınır. İşgalci Yunanlıların Türkleri haksız yere dövmeleri, işkence etmeleri, kadınlarına kızlarına tecavüz etmeleri işlenir.

Yakup Kadri'nin, "Utanç" (Karaosmanoğlu, 1990: 54) adlı hikâyesinde işgalci Yunan askerlerinin Ödemişli Ahmed'in evini basmaları, Ahmed'i dövüp karısına tecavüz etmeleri, Ahmed'in namusunu koruyamadığından dolayı bu durumu erkekliğine yediremeyip karısından utanarak kaçması, İstanbul'da perişan bir şekilde dolaşması, karısının da onu aylarca kucağında çocuğuyla aramaya çıkması anlatılır.

Yakup Kadri'nin, "Köyünü Kaybeden Kadın" (Karaosmanoğlu, 1990: 98) adlı hikâyesinde köyü işgal edilmiş, çocukları düşmanlar tarafından kaçırılmış, ailesi dağılmış, kendisi de düşmandan kaçarak köyünü kaybetmiş, köyüne dönmek için yol bulamamış, dağda bayırda perişan kalmış bir Türk kadınından söz edilir.

Yakup Kadri'nin, "Garip Bir Benzeyiş" (Karaosmanoğlu, 1990: 108) adlı hikâyesinde iki yıldır Kuvayımilliye saflarında savaşan oğlunu görmeyen, onu özleyen ve bu yüzden aklını yitiren yaşlı bir kadının gördüğü her erkeği oğlu zannedip ona sarılması, evine dönmesini isteyişi anlatılır.

Halide Edip Adıvar "Dağa Çıkan Kurt" (Adıvar, tarihsiz: 5) adlı hikâyesinde bir bozkurt ailesine benzettiği Türk milletinin işgalciler tarafından basılıp dağıtılmasını, buna karşı Kuvayımilliyenin bu işgalcilere karşı başlattığı Millî Mücadele'yi simgesel bir kurgu üzerinden anlatır. Hikâyede bu durum şöyle aktarılır:

> "İnlerimizi çiğnediler, yavrularımızı çaldılar, dişilerimizi parçaladılar, erkek kurtları avladılar, kaplanlar, arslanlar, ayılar, yılanlar, arkasından çakallar, köstebekler bağrışarak etimizi yağma, inimizi yerle bir ettiler. Herkes, tuzak, tırnak, pençe ve her şeyle kurt soyuna saldırdı. Bu eşi görülmemiş bozgun ve yıkım karşısında inlerinden, cengelin av ve tuzak yerlerinden yaralı, bahtsız boşanan kurtlar, soyun öç andını ulumak için dağlara çıktı." (s.9)

Yine Halide Edip Adıvar, "Tanıdığım Çocuklardan" (Adıvar, tarihsiz: 21) adlı hikâyesinde savaş sırasında aileleri dağılmış, babaları savaşta olan fakir çocukların küçücük bedenleriyle çalışarak anne ve kardeşlerine bakma mecburiyetleri dramatik bir üslupla anlatır.

Halide Edip Adıvar ayrıca, "Muhlis'in Ağabeysi" (Adıvar, tarihsiz: 98) adlı hikâyesinde Ermenilerin Van'ı yakıp yıktığı sırada, anne babası vahşice öldürülen yetim bir Türk çocuğunun Erzurum'a, Sarıkamış'a yetim yurtlarına sürüklenişi, en sonunda subay olan ağabeyiyle tesadüfen yetim yurdunda karşılaşmaları dramatik bir olay olarak anlatılır.

İşgalcilerin Sivil Türklere Zulüm ve Zararları: Biz Türkler tarih boyunca içine girdiğimiz savaşlarda sivil halka, hayvanlara, ekinlere, din adamlarına, yaşlılara, çocuk ve kadınlara dokunmadık. Biz savaşları hep ordularla yaptık. Zira peygamberimiz Hz. Muhammed'in biz Müslüman Türk ordularına emri şuydu: "Ey ümmetim! Savaş hâlinde iken bile; çocukları, mabetlerine çekilip ibadetle meşgul olan Hristiyan, Yahudi vs. kişileri, kadınları, yaşlıları ve savaş hârici işler için kiralanan kişileri öldürmeyiniz. Kiliseleri yakıp yıkmayınız, ağaçları köklerinden kesmeyiniz."

Ama Millî Mücadele Dönemi'nde işgalciler aynı insani erdemi gösteremediler ve kalleşçe savunmasız sivil halka zulmettiler. Nitekim Reşat Nuri Güntekin, "Eski Bir Yara" (Güntekin, 1962: 141) adlı hikâyesinde bir Türk çocuğunun babasını arkadaşları arasında kahraman göstermek için uydurma bir olay anlatmasını ve bunun babasının şehit edilmesine sebep oluşunu anlatır. Buna göre Türk çocukları kendi aralarında ya babalarının ya ağabeylerinin ya da bir başka bir yakınlarının işgalcilere karşı yaptıkları kahramanlıkları anlatırlar. Bunlardan birinin babası ise bacağı sakat bir hastane hizmetlisidir.

Çocuk, arkadaşları arasında övünmek için şehit olmuş başka bir askerin kahramanlık hikâyesini babasına yükler ve anlatır. Bunu duyan Hristiyan çocuklar gidip bu olayı işgalci askerlere söylerler. İşgalciler de çocuğun babasını evinden alıp elleri kelepçeli olduğu hâlde süngülerle dürte dürte bir yere götürüp kurşuna dizerler.

Mehmet Rauf, "Ayşe Kadın" (Tarım, 2007: 391) adlı hikâyesinde işgalcilerin Türk köylüsüne yaptıkları insanlık dışı bir zulme yer verir. Buna göre Balıkesir'in bir köyünde işgalciler bir Türk ailesinin evini basarlar. Mallarını mülklerini yağmalarlar, oğullarını ve kızlarını alıp götürürler. Nereye götürüldükleri ve başlarına ne geldiği bilinmez. Geriye kalan yaşlı kadın, yaşlı ve kötürüm kocasını ve torunlarını alıp İstanbul'a kaçarlar ve orada, evlerde hizmetçilik yaparak geçimlerini sağlamaya çalışırlar.

Yine Mehmet Rauf, "Ana-Evlat" (Tarım, 2007: 416) adlı hikâyesinde Bursa'da Yunan işgalciler tarafından yaralanan ve kocası daha önce şehit olmuş bir kadının evlat dramına yer verir. Buna göre kadın fabrikada çalışır. Üç yaşındaki çocuğu bakıcıdadır. Fabrika çıkışında işgalciler kadını yaralar. Kadın bir süre hastanede kalır ve bu arada bakıcı, çocuğu İstanbul'da zengin bir aileye evlatlık olarak verir. Anne çocuğunu arar bulur, zengin aileden geri ister. Ama aile, çocuğun iyi şartlarda büyüyeceğini, bahtının açık olacağını, kendisinin ise fakir olup çocuğa bakamayacağını o yüzden çocuğun kendilerinin evlatlığı olarak kalmasının daha iyi olacağını söyleyerek onu ikna ederler. Ancak anne, çocuğundan ciğeri koparcasına ayrılmak zorunda kalır ve perişan olarak oradan ayrılır.

Çetelerin Millî Mücadeledeki Yeri

Haydut Çetelerinin Halka Zulmü: Bir devlet egemenliğini kaybedince kötü niyetli kişiler ortaya çıkarlar; gerek bireysel olarak gerekse çeteleşerek hırsızlık, soygun, adam öldürme gibi suçlar işlerler. Millî Mücadele Dönemi'nde de Osmanlı Devleti ortadan kalktı, yerine kurulan yeni Türk Devleti henüz tam olarak hâkimiyeti ele alamadığı ilk

dönemlerde ülkenin birçok yerinde çeteler türedi. Bunlar değişik şekillerde halka zulmettiler. Kuvayımilliye bir taraftan işgalcilere karşı vatanı kurtarma mücadelesi verirken öbür yandan içerden bu tür suç örgütleriyle de mücadele etti.

Şevket Arı, "Haydut Devri" (Arı, 1999: 42) adlı hikâyesinde işgal döneminin bir sorunu olan devlet egemenliğinin boşluğundan yararlanmaya çalışan asker kaçaklarının ve onlara katılan bazı zorbaların oluşturdukları haydut çetelerine yer verir. Devlet güçlerinin güvenliği sağlamada yetersiz kaldığı işgal döneminde eşkiyalar halka her türlü zulüm ve kötülüğü yaparlar. Yol kesip geleni geçeni soyarlar. Bu haydut çeteleri, koruyucusu olan Rum, Ermeni köylerine değil de savunmasız Türk köylerine saldırırlar.

Eşkıyanın zulümlerini engellesin diye görevlendirilen Takip Müfrezeleri de hem eşkıyayla mücadele etmezler hem de halka ayrıca onlar da zulmederler. Devlet eşkıyaya iki kez af çıkarmasına rağmen haydutlar yine rahat durmazlar. Kasabanın askerlik şube başkanı bir yarbay da bu eşkıya çeteleriyle mücadele etmeye başlar. Eşkıya çetelerini bir bir ele geçirir onları devlete teslim olmaya razı eder ve bunlardan işgalcilere karşı savaşacak Kuvayımilliye birlikleri oluşturur.

Bir çiftlik kahyası yalnız olduğundan eşkıyayla mücadele edemediği gibi onları görmezlikten gelmek de zorundadır. Yarbay yakalayamadığı bir eşkıya başını kahyanın yakalayıp kendisine teslim etmesini ister. Kahya da onu yakalayabileceğini ama af çıkarsa ya da zindandan kaçarsa eşkiyanın bu sefer gelip kendisini öldüreceğinden korkar. Yarbay o eşkıyabaşının idama mahkum biri olduğunu söyleyince kahya onu tutup yarbaya teslim eder. Yunanlılar o kasabayı basınca Yarbay bazı askerleriyle Orta Anadolu'ya çekilir. Kasaba yine eşkıyanın egemenliği altına girer. Kahyanın yakaladığı eşkıyabaşı da ortalıkta dolaşmaya başlar. Ama bir süre sonra bir yerde öldürülür. Bu arada Yunanlılara hizmet eden bir haydut başı zaferden sonra adamlarıyla birlikte Yunanlılarla birlikte Yunanistan'a gider. Orada istediği rahatı bulamayınca Suriye'ye gider, Yüzellilikler arasına katılır. Af çıktıktan sonra adamları yurda gelir ama haydut başı gelmez.

Çetelerin Millî Mücadeleye Olumlu Katkıları: İşgal döneminde özellikle askerden kaçan bazı Türkler bir araya gelip çete oluşturarak kendi başlarına inisiyatif alıp işgalcilere karşı mücadele ederler. Bu türden bazı Türk çetelerinin Millî Mücadele'ye büyük katkıları oldu. Bunlardan birinin hikâyesine Şevket Arı'nın "Asker Kaçağı" (Arı, 1998: 174) adlı hikâyesinde rastlıyoruz. Kısaca anlatılan hikâye şudur:

Bir asker kaçağı olan Mehmet, köyünde barınamaz; önce orada burada kaçak yaşar. Halk ona asker kaçağı olduğu için yüz vermez, o da bir haydut çetesine katılır. Bir süre sonra kendi çetesini kurar. Yunanlılar Eskişehir'i işgal edince çetecilerin kendilerine katılmasını isterler. Türk olmayan çeteler katılır ama Mehmet Türk olduğu için Yunan ordusuna katılmaz. Mehmet sayıca az olan çete arkadaşlarıyla işgalci Yunanlılara karşı kahramanca savaşır, onlara kök söktürür, adeta destanlar yazarcasına büyük başarılar kazanır. Bu arada işgalcilerle işbirliği yapan hainlere cezalar verir, Türk kadınlarını Yunanlıların tecavüzünden korur, camilerde ibadet eden Türklere hakaret eden, zulmeden Rumlara ve Yunanlılara hadlerini bildirir, adeta bölgede efsanevi bir kahraman olarak ün salar ama sonunda işgalci Yunanlılar tarafından şehit edilir.

Millî Mücadelede Gayrimüslim Unsurlar

Sadık Gayrimüslimler: Millî Mücadele Dönemi'nde Rum, Ermeni gibi Müslüman ve Türk olmayan unsurlar çoğunlukla çeteler, dernekler, ordular kurarak, işgalcilerle işbirliği hâlinde bize karşı saldırdılar. Ancak az da olsa Türklere, Türk devletine sadık olan, işgalcilerle işbirliği yapıp bizi arkadan vurmamış olan gayrimüslimler de olmuştur. Türk

hikâyecileri onların da hakkını yememiş ve hikâyelerinde onların sadakatine de yer vermişlerdir.

Bunlardan biri Şevket Arı'nın "Karagün Dostluğu" (Arı, 1999: 19) adlı hikâyesinde yer alıyor. Hayık adında bir Ermeni eczacı, millet-i sâdıkadan olduğunu ispat etmiş, canını ortaya koyarak işgalcilere karşı durmuş, Türklere olan samimi arkadaşlığını, dostluğunu göstermiş bir Osmanlı vatandaşıdır. Bir Türk arkadaşı onu ve ailesini, o da Türk arkadaşının ailesini karşılıklı olarak korumuşlardır. Fakat daha sonra Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmıştır.

Yerli Rumların İşgalci Yunanlılarla İşbirliği ve Hainlikleri: İşgalle birlikte Osmanlı vatandaşı olan Rumların çoğu, Yunan ordularıyla birleşerek daha önce iyi davranıyor gibi göründükleri Türklere ihanet etmeye, silah çekmeye başladılar. Çünkü onlara göre işgalciler, Anadolu'da Türkleri yok edecekler ve Bizans İmparatorluğu yeniden dirilecekti. Bu beklentiyle fırsat bu fırsat deyip birçoğu örgütlenip silahlanarak işgalcilerle işbirliği hâlinde bize karşı savaştılar.

Halide Edip Adıvar, "Zeynebim Zeynebim" (Adıvar, tarihsiz: 11) adlı hikâyesinde İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinden sonraki süreçte hain bir yerli Rum'un ihanetine yer verir. Buna göre zengin bir Türk, çiftliğinde çalışmak üzere bir Rum aileyi onlara yardım ve iyilik olsun diye yanına alır. Bu Rum işçi, işgal sonrasında ortadan kaybolur, Yunan ordusuna katılır.

Daha sonra işgalcilerle birlikte çalıştığı çiftliğe baskın yapıp orayı yakar yıkarlar, buldukları Türkleri öldürürler. Patronunun kızını aralarına alıp dansöz gibi oynatmak isterler. Kızın nişanlısını da kafasını parçalayıp gözlerini oyarak öldürmüşlerdir. İşgalci Rum yüzbaşı askerlerini çiftliği yağma yapmaya kışkırtır. Bu arada kız, bir fırsatını bulup Rum yüzbaşıyı kalbinden hançerleyerek öldürür.

Yine Halide Edip Adıvar, "Vurma Fatma" (Adıvar, tarihsiz: 84) adlı hikâyesinde yerli Rumların Türk köylülerine; özellikle de güzel, altını, zineti olan kadınlara yaptıkları insanlık dışı muamelelere yer verir. Buna göre yerli Rumlar, Yunan ordusuna katılıp Türklere insanlık dışı işkence ve zulüm yaparlar ve bundan da zevk duyarlar.

Yunan ordusu, Türkçe bildikleri için yerli Rumları birçok zulüm işinde kullanır. Mesela onlara Türk köylerini yakma işini veriyorlardı. Rumlar Türk köylerine dalıyorlar, önce köyü tertemiz soyuyorlar, genç ve güzel kadınları İzmir'e gönderiyorlar, ihtiyarlarını eski Yunanistan güzellik ülküsünü örseledikleri için hemen öldürüyorlardı. Köylüleri yanan evlerine atarak diri diri yakıyorlar, küçük kız çocuklarını sakat bırakıyorlar, onlar da aklını oynatıyordu.

Eski Roma imparatorları gibi insanları işkence içinde görmek, bu işkencenin çeşitlerini düşünüp yenisini bulmak, özel zevkleriydi. Yeni işkence türleri bulamazlarsa hayatları yavan ve sıkıntı içinde kalıyordu. Hele birisinin özel zevki, parmağında tek taşlı zümrüt yüzük bulunan Fatma adında genç ve güzel Türk kadını avcılığı yapmak ve yüzüğü alıp kadını vahşice öldürmekti.

Reşat Nuri Güntekin ise, "Tehdit" (Güntekin, 1977: 109) adlı hikâyesinde işgal döneminde yerli Rumların fırsattan istifade ile Yunanlılarla işbirliği yaparak Türklere nasıl zulüm ve ihanet ettiklerini anlatır. Bursa Yunanlılar tarafından işgal edilir. Türkler de kendi başlarına ellerindeki kıt imkânlarla mücadeleye girişirler. Daha önceleri bir Türk aile, Hristo isminde bir Rum gencini ve ailesini bakıp büyütmüş, iş vermiş, beslemiş ve o genci okutmuş.

Hristo, o ailenin işgalcilere karşı savaşan ve kaçak olan çocuklarının saklandıkları yeri bildiğini söyler ve onları Yunanlılara haber vermemek için aileden çok büyük bir para ister. İstediği parayı vermezlerse gençleri işgalcilere teslim etmekle tehdit eder. İşgalci Yunan askerleri Türklerin paralarını, mallarını yağmalarlar. Yerli Rumlar da işgalcilerle iş birliği yaparlar.

Yakup Kadri, "Katmerli Bir Hıyanet" (Karaosmanoğlu, 1990: 76) adlı hikâyesinde şöyle bir ihanet öyküsüne yer verir: Bir Türk, bir Rum kadınına sırılsıklam âşık olur, onunla birlikte yaşar, onun için çok para harcar. İşgalden sonra Rum kadın, evine işgalci Yunan askerlerini alıp Türk âşığını kapı dışarı kovar. Osmanlı Dönemi'nde Osmanlı nüfus cüzdanı ve Yunan pasaportu taşıyan Rumların hiçbir kayıt ve yükümlülük altına girmeden meyhane, kerhane, kumarhane açarak hem zenginleşmeleri, hem Türklerin ahlakını bozmaları; buna rağmen devlete ve Türklere ihanet etmeleri, ömrünü askerde tüketen Türklerin ise perişan hâlde kalması ele alınır.

Nitekim Yakup Kadri'nin, "Hem Katil Hem Müttehim" (Karaosmanoğlu,1990: 41) adlı hikâyesinde bu durum şöyle anlatılır:

> "(Rum) Yunanistan'dan buraya geldiği vakit sırtına giyecek bir ceketi yoktu. On sene içinde bağ, ev sahibi oldu. Gücenmeyin amma sizin milletdaşlarınız (Rumlar) çok nankör şeyler. Meşrutiyet'ten sonra ne ise. Fakat ondan evvelki hâlinizi kendi hâlimle değişmek için üste bütün servetimi verirdim. Askere giden Türk, birçok tekâlif (yükümlülükler) altında ezilen Türk'tü. Siz bir cebinizde Osmanlı nüfus tezkeresi, diğer cebinizde Yunan pasaportu her türlü kayıt ve tekâliften azade istediğiniz gibi yaşıyor, para kazanmıyor, her tarafta meyhaneler, kerhaneler, kumarhaneler açarak bir taraftan ahlakımızı ifsad ediyor, bir taraftan da kanımızı emiyordunuz. Buraya ordularla müsellah (silahlı) olarak gelmeye hacet var mı? Bizi yavaş yavaş bağlarımızı kemiren filoksera mikropları gibi istila etmiyor muydunuz?"

Rumların Osmanlı Devleti'ne ve Türklere ihanet etmeleri de işlenir. İşgal döneminde Osmanlı vatandaşı olan Rumlar, işgalci Yunan ordularıyla birlik olup kendilerine işveren Türklere hem hakaret ettiler hem de acımadan öldürdüler.

Nitekim Yakup Kadri, "Güvercin Avı" (Karaosmanoğlu, 1990: 48) adlı hikâyesinde bir Türk'ün yanında hizmetçi, çiftlik uşağı olarak çalışmakta olan bir Rum, Yunan orduları ülkemizi işgal edince onlarla iş birliği yapıp patronu olan Türk'ün güvercinlerini ve kendisini acımadan öldürürler.

Millî Mücadele Karşıtları

İşgalcilere Tapınan Mankurt, Burjuva, Kozmopolit Türkler: İşgal döneminde Türklerin tamamı Kuvayımilliye saflarında Millî Mücadele'ye katılmadı. Atatürk'ün "dâhilî bedhâh" dediği bu kişiler, değişik sebeplerle işgalcilerin yanında yer aldılar. Bir kısmı korktu, bir kısmı zafer kazanacağımıza inanmadı, bir kısmı, küçük kişisel menfaatlerini işgalcilerle iş birliği yapmakta gördü, bir kısmı millî ve dinî aidiyet ve mensubiyet bilincini kaybetti. Bunlar, olması gerektiği gibi bizim yanımızda ve aramızda değil, işgalcilerin safında yer aldılar.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "Asil Ecnebi" (Tevetoğlu, 1987: 182) adlı hikâyesinde işgal döneminin cephe gerisinin bir boyutuna yer verir. İşgal döneminde Türklük ve Müslümanlık değerlerini kaybetmiş, hayata salt midesiyle bağlı, eğlence, gösteriş ve gâvura yaranarak toplumsal saygınlık kazanma derdinden başka meselesi olmayan, Batılılara tapar derecede hayran olan kozmopolit, zengin bir çifte yer verir.

Bu çift, işgal döneminde İstanbul'da evlerini işgal subaylarına açarlar. Onlara davetler verirler, yedirir içirirler, onlarla dostluk ederler. Pik Beyker adlı bir İngiliz, orada kendisini subay ve soylu bir İngiliz ailesine mensup olarak tanıtır ama aslında bir hizmetçidir. Türklere yalan söyleyerek onları kandırıp aldatır.

Pik Beyker, bu çiftin evlerinde verdiği bir davete katılır ve burada gördüğü sanat değeri yüksek bir levhayı beğendiğini söyleyince çift, onu ona hediye ederler. Bu çift, bir Londra ziyaretlerinde kaldıkları otelde kendilerine çay getiren garsonun Pik Beyker olduğunu görünce çok şaşırırlar. Pik Beyker, kendisine hediye edilen levhayı zengin bir Türke yirmi İngiliz lirasına satmıştır.

İstanbul Kozmopolitizmine Karşı Anadolu Millî İradesi: İşgal dönemi, İstanbul merkezli Osmanlı devlet yapılanması ve zihniyetine karşı Anadolu millî Türk devlet yapılanması ve zihniyetini doğurdu. Çünkü o dönemde İstanbul artık eskisi gibi Türk millî ruhunu değil, kozmopolit bir ruhu temsil eder olmuştu. Anadolu'da ise Türk milliyetçiliği ruhu dirildi. Bu çerçevede bazı hikâyelerde kozmopolit, milliyetsiz, menfaatçi ve güçlü olana tapanların eleştirilmesi ve milliyetçi Türklerin yüceltilmesi üzerinde durulur.

İstanbul'un kozmopolitliği, menfaatçiliği, teslimiyetçiliği, ümitsizliği, yılgınlığı temsil etmesine rağmen Anadolu'nun diri bir ümidi, heyecan ve şevki, savaş azmini ve kararlılığını, bağımsızlık ve hürriyet ruhunu temsil etmesi üzerinde durulur. Anadolu'da başlayan Millî Mücadele, Türkleri birleştiren bir kutlu ruhtur. Anadolu, ruhları birleştiren özgürlük ve istiklal havasının estiği yerdir.

Millî Mücadele'nin yeni bir şevkle sürdürüldüğü Anadolu Yakup Kadri'nin "Hasretten Hasrete" (Karaosmanoğlu, 1990: 59) adlı hikâyesinde şöyle verilir:

> "Namık kalbinin hopladığını hissetti. Gözlerinde yeni bir ümidin, yeni bir emelin, yeni bir tasavvurun şulesi parladı; çoktan beri kendisini bu kadar kuvvetli, bu kadar şevkli bulmamıştı. Başında ilk gençlik demlerine mahsus bir sarhoşluk vardı. Evet oraya gidecekti; ruhların birliğini yapan hava orada idi; esaretten avdet edenler umdukları istikbali orada buluyorlar ve cephelerden sakat dönen layık oldukları hürmeti orada görüyorlardı. Orada bütün muhabbetleri, bütün heyecanları ve bütün ümitleriyle bizim hayatımız devam ediyordu."

Yakup Kadri'nin "Bir Beyoğlu Dönüşü" (Karaosmanoğlu, 1990: 120) adlı hikâyesinde Millî Mücadele'nin İstanbul'da Beyoğlu'ndaki yansımasına yer verilir. İşgal döneminde Beyoğlu çevrelerinde Rum, Ermeni, Yahudi gibi azınlıklar Türklere karşı şımarıkça, küstahça, düşmanca davranırlar. Her tarafı yabancı bayraklarla donatmışlardır. Yabancı harflerle yazılı ilanlar asılmıştır. Buralarda Türklüğe ait bir simaya tesadüf edilmez olmuştur. Mağazaların levhalarında tek bir Türkçe kelime bulunmaz. Her taraf Rus, Rum, Latin, Ermeni harfleriyle dolmuştur. Konuşmalar hep Türkçe dışında yabancı dillerle olmaktadır.

Yakup Kadri'nin, "Gizli Posta III" (Karaosmanoğlu, 1990: 134) adlı hikâyesinde, işgal döneminde Türk askeri cephede savaşırken İstanbul'da kalan milliyetsiz ve dinsiz kozmopolit bir kitlenin yaptıkları kötülükler, haksızlıklar, Türk askerine tavır alışları, açlığın ve çaresizliğin bütün ahlaki değerleri yok ettiği anlatılır ve şu ifadelere yer verilir:

> "Genç kadınlar ve genç kızlar şimdi, bir Türk üniforması görünce başlarını çeviriyorlar. Bir zamanlar bunlar, sizi görür görmez vücutlarının bütün kanı kalplerine toplanmış gibi benizleri sapsarı kesilir ve dudakları tir tir titrerdi. Evet o günler unutuldu; diyebilirim ki: Maişet belası ak saçlı analara şehit yavrularının mezarını; ziynet ve rahat düşkünlüğü, genç dullara dünkü ulvi ölüleri unutturdu. Sizin hatıralarınız üstünden evvela vurguncular ile görgüsüzlerin arabaları; sonra dünya hâkimlerinin küstah alayları geçti. Fakat ben bir köşede kaldım ve seni düşündüm. Hayır, hayır... Frenk bezirgânlarının buraya yığdıkları kumaş ve koku sandıklarının etrafına üşüşen kuş beyinli, içi boş kızlardan değilim. 'Burada yeni ve sevimsiz bir hayat başlamış!' derken aklından geçen şüpheyi pekiyi sezdim."

Özgüvensiz Millî Mücadele Karşıtları: Millî Mücadele Dönemi'nde millî direnişe karşı olan bazı Türkler, hain olduklarından değil, işgalcilerle mücadele edecek yeterli gücümüz olmadığını düşünerek muhalif olmuşlardır.

Bunlardan birine Şevket Arı "Sürgün" (Arı, 1999: 57) adlı hikâyesinde yer verir. Bu kişi eski bir milletvekilidir. Önce İttihat ve Terakki Partisi'nde siyaset yapmış, partinin Birinci Dünya Savaşı'na girme kararını eleştirince oradan ayrılıp Hürriyet ve İtilaf Partisine geçmiş. İşgal döneminde de Millî Mücadele'ye karşı olmuş. Karşı olma gerekçesini de şöyle açıklıyor:

> "Memleketi, milleti, kurtarma yolundaki niyet sade takdire değil, takdise de şayandır. Fakat, hiçbir desteği olmayan niyet ve hareket ne kadar halis olursa olsun fayda vermez, bilakis çok zarar verebilir. İttihatçıların Umumi Harb'e karışmalarındaki hüsnüniyetten kim şüphe edebilir? Ama hesapsız, deli oğlan işi hareketlerden doğan akıbet işte meydanda. Şimdi de Avrupa devletlerinin memleket ve milletimiz hakkında verdikleri kararlara karşı durmak suretiyle bayrak çekiliyor. Hangi gücümüze güveniyoruz bu işte? Tek top, tek tüfek kalmadı elimizde. Millet ise, canından bezmiş bir hâlde. Milleti zorlasak da, sade sopalarla olmaz bu iş. Umumi Harp belâsından beter yeni bir belaya sokulacak başımız. Şurada birkaç vilayet bırakılıyor elimizde. Avrupa devletlerini büsbütün kızdırıp da bu vilayetleri de elimizden çekip almalarına vesile vereceğiz. Topu tüfeği göster de ben de, sırtıma çantayı, omuzuma silahı alarak bu harekete karışayım".

Askerlerin Nişanlılık ve Evlilik Olayları: Millî Mücadele'yi konu alan bazı hikâyelerde savaşa katılan genç erkeklerin cephe gerisinde yer alan nişanlı ve eşleriyle olan münasebetlerine de yer verilmiş. Bunlardan biri Reşat Nuri Güntekin'in "Nişanlıdan Mektuplar" (Güntekin, 1962: 173) adlı hikâyesidir. Bu hikâyede savaşta yaralanan ve gözleri kapanan genç bir subayın macerasına yer verilir. Genç subay yaralanır ve Kütahya'daki halasının evinde istirahate gönderilir. Bu sırada İstanbul'daki nişanlısıyla mektuplaşırlar.

Mektuplaşmayı, mektup yazma ve okuma işini halasının genç kızı yapar. İstanbul'daki nişanlı, bir mektubunda babasının kendisini zengin bir adama verdiğini yazar. Hala kızı subay üzülmesin diye bu mektubu yanlış okur ve bundan sonra hep uydurma, yalan mektuplar yazılıp okunur. Genç subay iyileşip gözleri açılınca hala kızı gerçeği söyler. Subay da zaten bu yalanların farkında olduğunu ve bu dönemde kendisini sevdiğini söyler ve sonunda subay, halasının kızı ile evlenir.

Halide Edip Adıvar da "Çakır Beyaz Ayşe" (Adıvar, tarihsiz: 41) adlı hikâyesinde Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da bir nahiyeye müdür olarak giden İstanbullu, evli, çocuklu bir erkeğin, görev yaptığı yerde bir kadına âşık olup onunla evlenmek istemesi, ancak kadına âşık olup onu elinden kaptırmak istemeyen başka bir erkekle girdiği bir boğuşmada yaralanmasına ve hastanede bu olayı sayıklamasına yer verir. Bu kişi ölürken son arzusu, birisinin gidip kendisinin düşmanla dövüşürken öldüğüne karısını inandırması, çocuğunun da kendisini öyle bilmesidir.

Halide Edip Adıvar da "Şebben'in Kara Hüseyin'i" (Adıvar, tarihsiz: 73) adlı hikâyesinde bir köylü kadının savaşta asker olan kocasına duyduğu yakıcı büyük özlem anlatılır. Kadın sürekli kocasının izne gelmesini bekler, sürekli onu sayıklar, ondan gelen mektupları döne döne okur, sürekli onun resmine bakar.

Yine Halide Edip Adıvar, "Beyazlı Kadın" (Adıvar, tarihsiz: 107) adlı hikâyesinde 38 yaşında bir Türk subayının artık evlenip yuva kurma özlemine yer verir. Bu subayın istediği kadın, hem orağıyla tarladan dönen kadının bin bir özlemini, ıstırabını çeken kuvvetli ve derin kadın olmalı, hem de İstanbul'un ezeli ve uzun zevkine mirasçı ince gölgenin gök güzelliğini üstünde taşımalı. Bir akşam bir eğlence toplantısına davete gider. Orada beyaz elbiseli bir Rus kadınını görür ve beğenir. Kadın Lehistan'ın mücadelesinde askerlik etmiş, iki defa yaralanmış biridir.

Halide Edip Adıvar ayrıca, "Mustafa Onbaşı" (Adıvar, tarihsiz: 131) adlı hikâyesinde çoluk çocuk sahibi evli bir onbaşının savaşta bir köyde tanıştığı başka bir kadınla evlenme

isteğine ve ayrıca başka askerlerle evlenmek isteyen köy kızlarının aşklarına ve onlarla evlenmek için cesurca girişimlerine yer verir.

Sonuç

Millî Mücadele sürecimizi konu alan Türk hikâyeleri topluca değerlendirildiğinde vardığımız kanaat şudur:

*Millî Mücadele gibi Türk milletinin ölüm kalım savaşının verildiği bir dönem, Türk hikâyesine yeteri kadar yansımamıştır. Bu konuda verilen ürünler oldukça azdır.

*Başta Başkomutan Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Millî Mücadele'nin öncü komutanları, yolbaşçıları ve Kuvayımilliye kahramanları fazla ele alınmamış, bunlar çok geri planda kalmış.

*Millî Mücadele'nin kendisinden, savaştan çok geri planda kalan, savaşın sonucu olan durumlar ve olaylar işlenmiştir.

*En çok işlenen konu; işgalcilerin, Yunan ordularının, yerli Rum ve Ermenilerin Türklere yaptıkları zulümler, insanlık dışı uygulamalar, yakma, yıkma, yağmalama, çalma gibi kötülük ve saldırganlıklardır.

*Daha çok Anadolu köyleri ve köylüleri konu edilmiş; şehirler ve şehirliler fazla işlenmemiştir.

*Kahramanlıklarımız ve zaferlerimizden ziyade mağduriyetler ve ağıtlar öne çıkarılmıştır.

*Hikâyelerin hemen hepsi bizzat yaşanmış gerçek olaylara dayanır. Hayalde üretilen kurgu metinleri değildir.

Kaynakça

Abasıyanık, S. F. (1993). *Şahmerdan,* 3. Baskı, İstanbul: YKY,.

Adıvar, H. E. (Tarihsiz). *Dağa Çıkan Kurt,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Arı, Ş. (1998). *Kırdan Bayırdan,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Arı, Ş. (1999). *Sabrımı Denedim,* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Doğramacıoğlu, H. (2008). "Aka Gündüz'ün Yayımlanmamış Millî Mücadele Hikâyeleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 2008 Bahar.

Esendal, M. Ş. (1983). *Otlakçı,* 3. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Gözütok, T. (2011). *Atatürk Dönemi Hikâyeciliğinde Anadolu İmajı,* İstanbul: Kesit Yayınları.

Gündüz, A. (1945). *Meçhul Asker, Gazinin Gizli Ordusu,* İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.

Gündüz A. (1922). *Hâkimiyet-i Milliye*, 20 Teşrinisani.

Gündüz, A. (1922). *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Teşrinievvel.

Gündüz, A. (1922). *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Teşrinievvel.

Gündüz, A. (1922). *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Kânunıevvel.

Güntekin, R. N. (1962). *Leyla ile Mecnun*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Güntekin, R. N. (1977). *Sönmüş Yıldızlar*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevleri.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1990). *Millî Savaş Hikâyeleri,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Tarım, R. (2007). *Mehmet Rauf-Seçme Hikâyeler*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Tevetoğlu, F. (1987). *Ahmet Hikmet Müftüoğlu-Çağlayanlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tevfikoğlu, M. (1986). *Hikâyeler I*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tevfikoğlu, M. (1986), *Hikâyeler II*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Türk, H. , Özbayrak, M. (2019). *Halide Nusret Zorlutuna'nın Nesirleri*, Giresun: Arı Sanat Yayınevi.

AŞK VE SAVAŞ İÇ VE DIŞ DÜŞMANIN DİYALEKTİĞİ

Şahika Karaca*

Savaş yadsınamaz. Kişi ya savaşı yaşamalıdır ya da savaşta ölmelidir. Absürd de böyle bir şeydir…

(Albert Camus, The Myth of Sisyphus)

Giriş

Aşk insanın gerçeğe doğru yolculuğunda en önemli ruhsal aygıtlardan birisidir ve ideal ben imgesinin kurulmasında önemli uğraklardandır. Kişinin anne sevgisini aşamalı olarak kaybetmesinden sonra kendisine yönelttiği sevgisi ego idealinin kurulmasını sağlar. Ego idealiyle aşkın ortaya çıkışını Theodor Reik birlikte değerlendirir. Kişinin kendinden duyduğu hoşnutsuzluklar kişiyi âşık olmaya hazırlar. Dolayısıyla yıldırım aşkının varlığı da bu noktada olumsuzlanmaktadır. Aslında özne aşka kendini hazırlamaktadır. Aşk başka bir arzunun, kişinin kendini gerçekleştirme yönündeki çabalarının, ego idealine ulaşma yönündeki çabalarının, ego idealine ulaşma yönündeki faydasız dürtünün ikamesidir. Bu itkinin gerçekleştirilmemesi aşkı mümkün kılar, ama aynı zamanda aşkı zorunlu da yapar çünkü egonun içindeki gerilim artar. Ego idealinin gerçekleştirilmesi kişiyi kendi durumundan memnun ve kendi kendine yeterli kılar ve içsel sıkıntıyı yok eder. İçimizdeki bu ısrarcı sesi susturabilseydik belki de aşksız, ama mutlu bir yaşam sürdürürdük. Ama kültürlü insanlar için bu neredeyse olanaksızdır. Dolayısıyla aşk; aslında ikinci en iyi seçenek, ego ideali durumu elde edememeyi dengeleyici bir yoldur (Reik, 2006: 55). Sonrasında ise ego idealinden, arzu duyulan aşk nesnesine geçiş gerçekleşir. Aşk nesnesi ego idealinin yerine geçer. Görüldüğü üzere aşkın kökeninde en başta kendinden hoşnutsuzluk duyma ve içsel gerilim, bu gerilimi azaltmak için ise âşık olarak ego idealini bir başkasına yansıtılması dikkatleri çekmektedir. Bu çalışmada da kahramanların ego idealini bir başkasına yani âşık olunan nesneye yansıtmaya çalışmaları, karşılıksız aşk nedeniyle içteki gerilimin azalmaması ve içteki gerilimin dışa yöneltilmesi irdelenmektedir. Çalışma kapsamında Halide Edip Adıvar'ın *Handan* ve *Seviye Talip* romanlarıyla, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Kiralık Konak* romanı üzerinde durulacaktır.

Handan'da Aşk ve İmgenin Parçalanması: Nâzım

Halide Edip Adıvar'ın romanları *Handan* ve *Seviye Talip*'te aşkın iç ve dış diyalektik ekseninde işlendiği görülür. *Handan*'da eğitimli, aydın bir genç kız olan Handan'a âşık olan İttihatçı subay Nazım'ın intihara giden süreci çarpıcı bir üslupla işlenmiştir. Handan'ın eğitimini üstlenen Nâzım'la Handan arasında gelişen aşk, Nâzım'ın evlenme teklifiyle sonlanır. İki kahramanın da ideal ben imgesi bu aşkta birbiriyle örtüşmez. Nâzım'ın Handan'a yaptığı evlenme teklifi vatana dair idealleri etrafındadır.

> "-Handan Hanım, ben sizinle evlenmek istiyorum. Bunu önce Cemal Bey'e söylemek gerekirdi. Fakat size söylemekte özel bir maksadım var. Bu evlenmek her evlenmek gibi olmayacak. Şartları belki her genç kızın isteyeceği gibi değil. Onun için sizin fikrinizi almadan babanıza başvurmuyorum. Bende bu istek uzun bir zamandan beri vardır. Önce mesleksiz ve parasız bir adam olduğumdan hayatıma bir arkadaş istemeğe kendimde bir hak görmüyorum. Fakat sizi inceledim, gördüm ki, siz mesleğe, paraya değil hayata, fikirlere, büyük amaçlara arkadaş olacak kızlardansınız. Onun için size bu akşam söylemeğe cesaret ediyorum. Hayır derseniz yine ben eski sessiz öğretmeniniz olacağım. Biliyorsunuz ya, ben bir sosyalist, bir ihtilâlci, ben hayatı belli olmayan bir şeyim. Hatta yarın bir bomba atmam, öbür gün tevkif edilmem ihtimali var. Ben size bunu söylerken yalnız benim hayatıma seyirci kalacaksınız diye söylemiyorum. Memlekette belki bir gün büyük şeyler olacak, belki bu büyük şeyleri biz yapacağız. Belki ateş, kan, duman ve ölüm, pek çok ölüm. Siz, siz de bu ateş, kan, duman ve ölüm yapanlardan olur musunuz?" (Adıvar, tarihsiz: 70)

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sahika.karaca@ogu.edu.tr., ORCID: 0000-0003-2164-7551.

Nâzım, Handan'ı kendi fikirlerini ve amaçlarını yansıtan bir aşk nesnesi olarak konumlandırmıştır. Aslında kendi imgesinden yonttuğu ideallerini Handan'a yansıtmıştır. Handan ise Nâzım'ın ben idealiyle bütünleşmeyi reddeder. Kuzeni Neriman'a yazdığı mektupta, "Fakat dikkat ediyor musun, Neri? Bana ileri sürdüğü evlenmede eksik bir şey vardı: Beni amacıyla evlendiriyordu, beni kendiyle değil!" (Adıvar, tarihsiz: 70) Nazım'ın Handan'a yaptığı evlenme teklifi simgesel alanda kurulmuş ben ideali etrafındadır. Avrane, ben idealinin imgesel olanla alakalı olmadığını belirtir. Ben ideali bir yansıma olmayıp, bir referanstır. Bir çocuğun anne ve babasıyla, kendisini çevreleyen yetişkinlerle özdeşleşmesi sonrasında oluşur. Kolektif kültürel ideallerin taşıyıcıları, idealleştirilmiş bu insanlar ulaşılacak bir modeli ortaya koyarlar. Ben ideali böylece, herkesin kendi gerçekliğinin bir parçasıdır (2014: 10-11). Dolayısıyla Nâzım'ın Handan'a yaptığı evlenme teklifi simgesel / toplumsal alanda özneleşmiş bireyin öteki üzerinden kurulmuş arzu alanından kaynaklıdır. Gerçek aşk ise imgesel alanda / ideal bende ortaya çıkar. Nasio, sevilen varlığın canlı bir beden, yaşayan bir vücut olarak yalnızca arzunun uyarılma kaynağı değil, aynı zamanda, psişik dünyaya içsel bir imge olarak yansıtılacak olan canlı bir gölge olduğunu belirtir. Böylece ötekinin bedeni içselleştirilmiş bir imge hâline gelerek kendini kopyalar. Bilinç dışındaki hayali varlık gibi görülen şey de tam olarak sevilenin yani ötekinin ben'deki bu içsel imgesidir. Ötekinin geri gönderdiği imgelere göre kendimizi görür ve hissederiz (2007: 66-67). Dolayısıyla sevgilinin / arzu nesnesinin içselleştirilmiş imgesiyle özne aynada kendi imgesini görür. Handan'ın Nâzım'a duyduğu aşk ise ideal ben etrafındadır. O, Nâzım'la olan aşklarında benliğini / ideal ben imgesini bütünlemek ister. Ancak Nâzım'ın Handan'a yaptığı evlenme teklifi Handan'ın imgesel bütünlüğünü gerçekleştirmesi için yeterli değildir. Nitekim Handan, Nâzım'ın evlenme teklifini reddeder:

"- Siz beni seversiniz sanıyordum, Handan Hanım, dedi.

- O da ayrı bir mesele Nâzım Bey. Fakat bu evlenmede seven yalnız ben değil, siz de olmalısınız. Nâzım daha şaşkın:
- Ben mi sizi sevmiyorum, ben ha, Handan? Handan, amaçtan sonra dünyada en büyük bulduğum, en çok bağlandığım sizsiniz. Görmüyor musunuz ki, şimdiye kadar tanıdığım kadınların hiçbirine böyle bir şey teklif edecek kadar onları büyük bulmadım.
- Lakin Nâzım Bey, görüyorsunuz ya, daima amaç, amaç!" (Adıvar, tarihsiz: 71)

Handan'ın Nâzım'a duyduğu aşkla Nâzım'ın Handan'a duyduğu aşk farklı kategorilerdedir. Handan, Nâzım'ın aşkında kendisini bütünleyemez. Reik, birbirine âşık olan insanların ego ideallerini değiş tokuş ettiklerini söyler (2006: 57). Nitekim, Nâzım-Handan aşkında bu değiş tokuş mümkün görünmez.

> "İşte Neriman'cığım, büyük mavi gözleri benden çok amacına çevrilmiş olarak çıktı, gitti. Şimdi içimde büyük, fakat insanlığı eksik bir şey var! Nazım'ın hülyasını kutsal buluyorum; yalnız bu hülya ruhumun bir yanını, pek geniş ve derin bir yanını çıplak bırakıyor. Neriman, Neriman, ne olur gitmem diyeydi: ne olur, biraz, ne bileyim bakışıyle ruhumu ısıtaydı, elleri, ellerimi, amacını yaşatacak birer makine değil, Handan'ın zavallı, âciz kadın elleri diye, elleri içinde tutaydı; biraz, biraz, hiç olmazsa beni benim için sevdiğini söyleseydi. Nâzım'ın bu aşkı o kadar uzak bir olmayacak şeyler kahramanının, bir Jüpiter'in, görevsever bir Roma imparatoru heykelinin aşkına benzer bir şey. Ah nasıl bu aşktaki sıcaklığın eksikliğinden üşüyorum ve büzülüyorum! Birdenbire ihtiyarlamış gibiyim Neriman." (Adıvar, tarihsiz: 72)

Nitekim Handan Nâzım'ın evlenme teklifini reddettikten sonra kısa bir süre içerisinde uzaktan aile dostları ve kendisinden yaşça büyük bir sefir olan Hüsnü Paşa ile evlenir. Nâzım ise yurt dışına kaçmaya çalışırken yakalanır ve Fizan'a sürgüne gönderilecekken kendisini hapishanede asarak intihar eder. Nâzım'ın yurtdışına kaçmak istemesi ve sonrasında intiharı ben idealinin parçalanmasıyla ilgilidir. Çünkü kendisine yol arkadaşı olarak gördüğü Handan'ın evlenme teklifini reddetmesi Nâzım'ın ben idealini dağıtır. Nâzım için artık arzulanan nesne / idealleri anlamını kaybetmiştir.

> "Ben, ben kutsal amaç için yıllarca yaşamış olmağa artık layık değilim, Handan. Çünkü seni kaybetmek boşluğunun yanında kutsal amacım artık yok, artık yaşamıyor. Ne yaptın, Handan?

> Ne büyük bir tapınağı yıktın Handan! (…) Kutsal amacımın yüzü, yıllarca beklediğim yüzü sendin, Handan. Niçin amacımı senden çok seviyorum sandın, Handan? O sendin, sen de oydun. Yolunda ateşlere yanmağa, vücudumu zerre zerre, en büyük işkencelerle ayırmağa razı olacağım amacın yüzü sendin, Handan. Niçin yüzünü benden çevirdin? O yıllardan beri arkasından koştuğum kutsal şeyin yüzü bozuldu; silindi. Canlı, güzel bir yüz yerine bir sıra nazariyeler, güzel, cansız söz olarak kaldı, Handan. Beni bomboş, soğuk ve harap bıraktın, Handan!" (Adıvar, tarihsiz: 80-81)

Nâzım'ın aşk nesnesi tarafından reddedilmesi erostan / arzu alanından kopuş ve thanatosa / ölüme odaklanmasına neden olur. Hüsrana uğramış âşık, kendisinden bir parçanın ölümünü hayal eder. Yüceltilmiş varlığından vererek gerçekleştirdiği sunu reddedilmiştir. Sevgilisinin gözleri başka tarafa döndüğünde, ideal benin yansıdığı ayna kırılmıştır. Bilinçli olsun olmasın, kabul edilsin edilmesin intihar düşüncesi, aşk acısının sıradan bir parçasıdır (Avrane, 2014: 16-17). Dolayısıyla Nazım da ideal ben imgesinin dağılmasıyla ölüme odaklanır ve intihar eder.

Seviye Talip'te İmkânsız Aşk ve Savaş: Fahir

Özne ötekinin arzusundan vazgeçerek toplumsallaşır. Öznenin sahip olmadığı şeyi feda etmesinin onu özne olarak kuran şey olmasına benzer şekilde, toplumsal hayatı meydana getiren de imkânsız bir hazdan yapılan müşterek fedakârlıktır (Mcgowan, 2018: 233-34) Halide Edip Adıvar'ın *Seviye Talip* romanında imkânsız; aşk ve savaş ekseninde işlenmiştir. Seviye ilk eşi Talip Bey'i âşık olduğu müzik öğretmeni Cemal için terk eder. Talip Bey, Seviye'yi boşamak istemez. Seviye simgesel alanın kurallarını ihlal ederek Cemal Bey'le birlikte yaşamaya başlar. Fahir ise halasının kızı Macide ile evlidir. Ancak evliliğinde aradığı aşkı bulamaz. Sonrasında ise arkadaş toplantısında karşılaştığı Seviye'ye imkânsız bir aşk duyar. Çünkü her ikisi de evlidir ve Seviye, birlikte yaşadığı Cemal Bey'e âşıktır. Dolayısıyla Fahir'in Seviye'ye duyduğu aşk bu imkânsızlık ekseninde hastalıklı bir tutkuya dönüşür ve romanın sonunda Seviye'nin evde yalnız olduğu bir akşam ziyaretine giderek ona zorla sahip olur. Fahir, Seviye'ye zorla sahip olmasından dolayı büyük bir suçluluk duygusu içerisine girer: "Ben de şu düşen vatanla beraber, ka'r-ı zalamda ebediyen yuvarlanacağımı hissediyorum. Ben ne kadar günahkâr, mülevves, vahşi bir canavarım. Memleketin bütün damarları kanlarını akıtır, yüreğinden ateşler püskürürken, ben de ateşler, sıtmalar, acılar içinde yanıyorum." (Adıvar, 2020: 151) Fahir, memleketin içinde bulunduğu savaş durumuyla yani dıştaki savaşla kendine karşı verdiği savaşı karşılaştırır. Fahir'in, içindeki savaşın şiddeti dayanılmazdır. Rollo May, iç kaygı ve suçluluk duygusunu daha hastalıklı ve baş edilmesi daha zor olarak değerlendirir ve bireye dış kaygıdan ve suçluluktan daha ağır bir yük dayattığını belirtir (2013: 43). Fahir de büyük bir suçluluk duygusuyla kendisine acır:

> "Yarabbim ben ne yapmıştım? Bir kere bakmak için ölmeye hazır olduğum gözleri insanlara bakamayacak bir şeyn-i felaketle boyamıştım. Şimdi o kadar alçak, o kadar küçük ve âciz bir günahkârım ki ebediyen teşhir edilerek, yanarak hatalarımı silmek isterim. Anlıyorum ki dünyada günahkârlardan daha bedbaht, daha zavallı insanlar olamaz." (Adıvar, 2020: 152)

Fahir'in hissettiği suçluluk duygusu ideal ben imgesinin parçalanmasına neden olur ve içindeki savaşı dıştaki savaşa yöneltir. Hareket Ordusu'na katılan Fahir, dıştaki savaşa katılırken hissettiği suçluluk duygusuyla ölmeyi hedefler.

> "Hareket Ordusu geliyor. Yerlere kapanan ruhumda, şahsi aşkımın unutturduğunu zannettiğim vatan aşkı muzaffer, fedakâr kalbimi sürükleyip götürüyor. Bütün bir milletin ati-yi saadeti için iş başına! Beynimde, şu çamurlarda yuvarlanan hüviyetimde yıldızlar uçuşuyor. Sabah erken! Macide yorgun uyuyor, Hikmet'in küçük çehresinde bir melek sükûneti var. Şimdi çıkacağım! Hayatımın hayatlarını bedbaht ettiği bu iki varlık, belki ölümümle alınlarında bir hale-yi zafer hissedecekler…" (Adıvar, 2020: 153)

Fahir sadece Seviye'ye karşı değil karısı ve oğluna karşı da kendini suçlu hisseder. Seviye'ye duyduğu suçluluk duygusu ideal ben imgesini parçalarken karısı ve oğluna karşı hissettiği suçluluk duygusu ben idealini parçalamıştır. Dolayısıyla bu suçluluk duygusu hem

kendiliğini hem de öznel alanını yok etmiştir. Fahir için ölmekten başka bir seçenek kalmamıştır. Nitekim savaşta şehit olarak, simgesel alanda kahramanlaşmıştır: "'Doğru bildiğin şeyler için, hak için, vatan için daima ölmeye hazır olacaksın, Hikmet oğlum…' Sonra hıçkırarak ilave ediyor: 'Tıpkı, tıpkı baban gibi!'" (Adıvar, 2020: 155) Fahir içteki savaşını kaybetmiş, dıştaki savaşta ise şehit olarak kahramanlaşmıştır.

Kiralık Konak'ta İç ve Dış Savaşın Diyalektiği: Hakkı Celis

Yakup Kadri'nin Osmanlı'nın dağılma yıllarını anlattığı *Kiralık Konak* romanında aşk ve savaş iki karşıt eksende karşımıza çıkmaktadır. Romanın kahramanı Seniha asır sonu olarak adlandırılan kendi kültüründen uzaklaşmış bir genç kızdır. Ona âşık olan halazadesi Hakkı Celis ise romanın başında romantik şiirler yazan hisli, kırılgan bir gençtir. Roman boyunca Hakkı Celis'in bu karşılıksız aşk etrafında çocukluktan yetişkinliğe dönüşümü takip edilmektedir. Hakkı Celis'in bedeni dahi bu noktada çocukluğu imleyen naif, kırılgan yapıdan erkeksi bir bedene dönüşür. Bu dönüşümde dikkat çeken bir başka nokta ise aşktan ölüme doğru değişimdir. İçinde yaşadığı duygusal savaş Hakkı Celis'i imgesel alandan simgesel alana yöneltir. Adam Phillips, içerideki savaşın daima dışarıdaki savaştan daha kötü olduğunu belirtir. İçerideki savaş tarihsizdir ve durumsallığın ötesindedir. İçerideki savaş var oluşumuzun gerçeğidir, dışarıdaki savaş ise sadece tarihtir. Dışarıdaki düşman, içeridekiyle kıyaslandığında zayıf bir taklittir, tarihin bir tesadüfüdür. Dışarıdaki savaş içsel dramanın hayalet yazarıdır. (…) Savaşlar durumsaldır; Eros ve Thanatos ve onları destekleyen teoriler ise değildir. Asıl ruhsal savaş zaten daima devam etmekte olduğundan –savaştan önceki savaş zaten olmaktadır (2019: 202). Hakkı Celis de bu çatışmayı yaşar ve Seniha'ya duyduğu platonik aşk onu ölüme odaklı hâle getirir.

> "Lakin şu muhakkak ki beni de sevmiyor!' derdi. O hâlde kimi? O hâlde kim onun muhabbetine layıktır? Ve onun muhabbetine layık olmak için ne yapmak lazımdır? Hakkı Celis, her türlü fedakârlığa hazır olduğunu hissediyordu. Şöhreti cihanı tutmuş bir büyük şair veya şanı dillere destan bir büyük kahraman olsa acaba kendini ona sevdirebilir miydi? Siyaset âleminde bir büyük rol oynasa günlerce gazeteler kendinden bahsetmeye başlasa, acaba bir parça hayranlığını, bir parça alakasını celbedebilir miydi? Hakkı Celis: 'Hayır, bunların hiçbiri değil, fakat sevmek, daima sevmek' diyordu. 'Sonuna kadar, her şeye rağmen, ezalar, cezalar, hummalar ve gözyaşları içinde ve hastalıklar ve ölümler önünde daima sevmek. 'Belki en iyisi, bu muhabbet yolunda ölmektir.' dedi. "Bu içimdeki zulmeti uzun ve ateşin bir şiir hâlinde onun önüne dökmek ve ölmek…" (Karaosmanoğlu, 1996: 39)

Âşığın kendi imgesini arzu nesnesi üzerinden algıladığı göz önünde bulundurulduğunda Hakkı Celis ideal benini Seniha'yla kuramaz. Ve kurulamayan ideal ben imgesi onun arzu alanından uzaklaştırarak ölüme odaklanmasına neden olmuştur. Ölüm her zaman aşk hazzının gölgesindedir. O ürkütücü, akıldan çıkmayan 'Bu yeni ilişki yok edecek mi?' sorusu, belli belirsiz de olsa hep mevcuttur. Âşık olduğumuzda, benliğimizin merkezinden vazgeçeriz. Önceki var oluş durumumuzdan alınıp bir boşluğa fırlatılırız ve yeni bir dünyaya, yeni bir varoluşa ulaşmayı umsak da, bundan asla emin olamayız (May, 2013: 109). Dolayısıyla Hakkı Celis kendisini aynalamayan arzu nesnesiyle ölüme odaklanmıştır. Seniha'nın aşkını hafife alması ve alaycı tavrı onun "ölüm adamı" olma kararı vermesine neden olmuştur.

> "Seniha zoraki bir kahkaha ile güldü:
>
> "Ooo, daima felsefe! Sen hiçbir zaman hayat adamı olamayacaksın, hiçbir zaman, zavallı Hakkı!"
>
> Bunun üzerine genç adam acı acı gülümseyerek yarı ciddi, yarı şaka cevap verdi:
>
> Öyleyse ölüm adamı olurum." (Karaosmanoğlu, 1996: 151)

Hakkı Celis aslında "ölüm adamı" olma isteğiyle içteki düşmanından kurtulmak için simgesel alana yönelir. Aşk mücadelesinde savaşlar sanaldır, düşman içimizdedir (Phillips, 2019: 10). Dolayısıyla Hakkı Celis, içteki düşmanını yenebilmek için aşk acısıyla ötekine açılır: "Hakkı Celis ancak, şimdi, kaç zamandan beri halkın: "Ya gazi, ya şehit!" diye bağırışlarının

manasını anlıyordu. Ya gazi, ya şehit! Evet, kendisi de bunlardan biri olmak için hazırlanıyordu." (Karaosmanoğlu, 1996: 152). Artık halkın yani simgesel alandaki ötekinin üzerinden ben idealini kurmaya yönelmiştir. Acı, Öteki'nin kapılarını açar (Avrane, 2014: 22). Hakkı Celis, ilk kez Seniha'nın gerçek yüzünü gördüğünde / ideal ben imgesi parçalandığında orduda olmasının manasını anlar.

> "Bu saate kadar askerliğin ölümle bir münasebeti olduğu hiç hatırına gelmemişti. Kendini alelade yorucu bir işe ve bir angaryaya çatmış zannediyordu. Meğer bu iş ne mehabetli ve bu angarya ne büyük bir şeymiş! Hakkı Celis giydiği asker esvabının içinde ilk defa olarak bir kahraman gururunu hissetti; kendi kendine, göğsü kabararak: 'Ben bir ölüm adamıyım, ya ölmeye, ya öldürmeye gidiyorum', dedi. Hayatın hangi gayesi bir cenge doğru gidişten daha yüksekti? Bahusus ki, onun gideceği cenk, cenklerin en büyüğü, bir cihan cengiydi. Böyle bir cenkte bir küçük zabit olmak, o eski orduların başında bir serdar olmaktan daha ehemmiyetli değil miydi?" (Karaosmanoğlu, 1996: 152-53)

Hakkı Celis cinsel libido nesnesinden vazgeçerek ben nesnesine / ben idealine yönelir. Dolayısıyla içteki çatışmalarını dışarıda yüceltimle toplumsal alanda idealize eder. Jones, ruhun, benlikle ahenk içinde olmayan içsel itkilerden ve arzulardan kaynaklanacak uyarımı zarar görmeden bir dereceye kadar göğüsleyebildiğini fakat bu sınır aşıldığında, bu itki ve arzulardan süzülen enerji nevrozun tezahürlerinde hayat bulduğunu belirtir. Ruhun, benlik-karşıtı itkilerin enerjisiyle başarıyla – bir başka deyişle ruhsal sağlığa zarar vermeden - baş etme yöntemleri vardır, işte bu baş etme yöntemleri yetersiz kaldığında nevroz tezahür eder. Bu yöntemlerden birisi de söz konusu enerjinin yönünü ilkel ve yasaklı hedefinden başka bir yöne saptırmaktır; tabii bu da bireyin toplumsal kıstasları gözetilerek yapılır. Eğer ilkel hedef cinsel bir yapıdaysa o hedefi cinsel olmayan bir hedefe saptırmaya 'yüceltme' adı verilmektedir (Jones, 2017: 94-95). Hakkı Celis de içteki çatışmanın şiddetinden korunmak için Seniha'ya duyduğu aşkı yüceltimle vatan aşkına dönüştürmüştür. Dolayısıyla Hakkı Celis kendisiyle ahenk içinde olmayan itki ve arzularını başkalaştırıp kendi amaçları için kullanmıştır. Romanda bu anlamda dikkat çekici bir nokta da Hakkı Celis bu yüceltimle birlikte ilk kez şairliğinden nefret eder.

> "Loş bir odada saatlerce Verlaine şiirlerini inşat eden ve yamru yumru bir kalemle kirli bir kâğıt üstünde birtakım topal mısralar sıralayan o cılız, o solgun çocuk neydi? Bu genç askerin topukları demir çivili çarıklarla tırmanmaya hazırlandığı sarp, yüksek ve tehlikeli tepenin yanında, bu solgun benizli çocuğun çıkmak istediği serin ve gölgeli yokuş ne adi bir yerdi!
>
> O tepede al bayrağın çırpınışları, yüz bin kişinin haykırışları, ateşin söylenişleri, çelik sesleri ve kıvılcımlı dumanlar vardı; bu yokuşta ise birkaç yeşil defne dalından, biraz su şırıltısından ve melul bir ıssızlıktan başka ne vardı? Hakkı Celis kendi kendine:
>
> 'Eve döner dönmez, şimdiye kadar yazdığım yazıları ve bütün kitapları yakacağım!' dedi." (Karaosmanoğlu, 1996: 153)

Dolayısıyla Hakkı Celis içindeki savaştan dıştaki savaşa yönelmiştir. Jones, insan zihni için dışsal tehlikelere tahammül etmenin içsel tehlikelere tahammül etmekten ne kadar kolay olduğunu ve savaş zamanında yaşayacak kadar şanslı değilsek insan olmanın fiilen ya da potansiyel olarak dayanılmaz olduğunu ifade eder (Phillips, 2019: 196). Jones'a göre dışsal tehlike bize kendimizi iyi hissettirir. Yansıtmanın savunması, ölüm dürtüsünün bitmek bilmez tehlikesi ve nevrotik kendini cezalandırma ihtiyacının her ikisiyle ya da birisiyle bir araya geldiğinde, çelişkili olarak bireyin kendini koruma güdüsünün ve ahlaki esenliğinin hizmetinde olan bir çeşit savaş dürtüsü ya da savaş ihtiyacı meydana getirir. Savaş, Jones tarafından desteklenen psikanalitik perspektife göre iki açıdan büyük bir rahatlama sağlar; düşmanı doğrudan dışarıya konumlandırır ve düşmanı tarifler, ona bir tanım verir, bize onların kim olduğunu, neye benzediğini ve nasıl işlediğini söyler (Phillips, 2019: 196-98). Adam Philips de dış dünyanın bizim iç dünyamızdan tek kaçışımız, ona karşı tek tesellimiz olduğunu söyler (2019: 201). Dolayısıyla psikanaliz bize içsel savaşa dayanamayacak olan egonun savaşı

dışarıda yani simgesel alanda verdiğini söyler. Nitekim Hakkı Celis, Seniha'nın âşığı Faik Bey'le bara gittiği gün Faik'in Seniha'ya duyduğu aşk yüzünden ne hâle geldiğini yakinen görür ve Faik Bey'in kendisine ifade ettiği "Cephenin arkasındaki hayat daha iyi değil!" (Karaosmanoğlu, 1996: 191) sözünü kendi kendine tekrar eder. Faik Bey'in aşk acısıyla söylediği bu cümle Hakkı Celis'in de gerçeğidir. Hakkı Celis, Faik Bey'den farklı olarak cephe gerisinde parçalanmış imgeden simgesel alana / dış düşmana yönelerek ben idealini kurar. Romanın sonunda da şehit olarak simgesel alanda kahramanlaşır. Seniha'nın hiçbir zaman dikkatini çekmeyi başaramamıştır ve ona duyduğu aşk için ölse de onun için hiçbir anlam taşımayacağının farkındadır. Dolayısıyla bu aşk acısıyla ötekinin alanına giren Hakkı Celis milletin kahramanı olmaya karar vermiştir ve milleti için şehit olmuştur.

Sonuç

Çalışmada incelenen üç romanda da iç çatışmaya katlanamama durumunda kahramanların dış çatışmaya yöneldiği görülmektedir. İçteki çatışma ideal beni parçalar. Bu sebeple özne kendisini korumaya alır ve dıştaki düşmana yönelir. Böylece içteki yani arzu alanındaki narsistik libidosunu dıştaki ben nesnesine yönelterek yüceltim yapar. *Handan*'da Nâzım, ülkesinin kurtuluşu olarak gördüğü İttihat ve Terakki'nin faaliyetlerine katılmak için yurt dışına kaçmak ister. Onun yurt dışına kaçma isteği, aslında Handan'ın Hüsnü Paşa ile yaptığı evliliğe katlanamamasından kaynaklıdır. Ancak yakalanır ve kaçışı gerçekleşmez. Aslında bu kaçış narsistik libidosunu / ideal ben imgesini korumak içindir. Ancak bu isteği gerçekleşmeyince intihar eder. Nâzım kendisini feda ederek hem vatanı için savaşan ve bu yolda şehit olan bir kahramana dönüşür hem de imgesel beninin bütünlüğünü korur. *Seviye Talip* ve *Kiralık Konak*'ta da benzer bir şekilde aşk acısıyla savaşa katılan kahramanlar şehit olurlar. Dolayısıyla imgesel alandan simgesel alana yönelen kahramanlar yüceltimle vatan için savaşan ve şehit olan ideal kahramanlara dönüşürler.

Kaynakça

Adıvar, H. E. (Tarihsiz), *Handan*, İstanbul: Atlas Kitabevi.

Adıvar, H. E. (2020), *Seviye Talip*, İstanbul: Can Yay.

Avrane, P. (2014). *Aşk Acıları (Çev. Şule Çiltaş)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar.

Karaosmanoğlu, Y. K. (1996). *Kiralık Konak*, İstanbul: İletişim Yayınları.

May, R. (2013), *Aşk ve İrade,* (Çev. Yudit Namer), İstanbul: Okuyan Us.

McGowan, T. (2018), *Sahip Olmadığımız Şeyin Keyfini Sürmek,* (Çev. Kemal Güleç), Ankara: İmge.

Nasio, J.-D. (2007), *Aşk Acısı,* (Çev. Hatice Bakanlar-Canan Coşkan), Ankara: İmge Kitabevi.

Philips, A. (2019). *Öyle ve Böyle*, İstanbul: Ayrıntı.

Reik, T. (2006), *Aşk ve Şehvet Üzerine, Romantik ve Cinsel Duyguların Psikanalizi (Çev. Ali Kılıçlıoğlu,* C: 1, İstanbul: Say.

DÜNYADA (H)/(D)ARP VARDI, SAYFALARDA DA: 1940-1960 ARASI CEZAEVİ HİKÂYELERİNDE II. DÜNYA SAVAŞI ETKİSİ

Canan OLPAK KOÇ*

Giriş

Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatında Cezaevi

Suç ve cezalandırma ilk insandan bugüne vardır. Bu olgular hakkında bilgi edinilmesini sağlayan metinler, edebiyatın süzgecinden geçerek hem kalıcılığı yakalar hem de gelecek nesillere geçmişi doğru değerlendirme imkânı sunar. Çünkü edebî metinler, edebîliğin büyüsüyle harmanlanarak bireylerin ve toplumun hayatına yansıyan acı tatlı her olgu ve olayı toplumsal hafızaya kaydeder. İşlevi yalnız kayıt tutmaktan ibaret kabul edilemeyecek olan edebiyat, anlattıkları ve çözümü anımsatan kurgusal unsurlarıyla barışın aşısına hammadde olur. Bireyi içsel sıkıntılarından kurtaran, topluma aydınlık bir yarını müjdelemek isteyen anlatı üslubu buna ulaşmak için zaman zaman acı gerçeklerin yakıcılığını tercih eder. Bir devrin sosyal ve siyasal yapısını anlamada edebiyatın kaynaklık değeri, özü nesnel tespitlerden ziyade kurgusal bir sanat olsa bile, tüm somut göstergelerden daha ziyade olacaktır. Bir milletin edebiyat tarihinde suç ve cezanın yansımasını bilmek bu nedenle oldukça önemlidir.

Modern hukuk sistemine geçişle beraber kapalı mekânda hapsedilme şeklindeki cezalandırma sistemi yaygınlık kazandığından Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı, her ne kadar üzerinde ciddi araştırmalar tam manasıyla yapılmamışsa da suç ve ceza konulu eserler bakımından zengin örnekler barındırır. Buna rağmen Suut Kemal Yetkin, cezaevi edebiyatına örneklik teşkil edecek eserlerin daha az olduğu görüşündedir ve bu görüşünün sebebini yazar açısından şu şekilde açıklar:

> "Daracık bir hücrede, güneş ışığından, insan sesinden, aylarca, kimi zaman yıllarca uzak yaşamış, ayaklarına pranga vurulduğu için nerdeyse yürümesini unutmuş bir tutukluyu düşünün. Onun için, mapusane avlusunda mavi bir gök parçası altında gezinmekten daha büyük mutluluk mu olur! İşte bu tutuklulardan biri, bütün çektiği acıları derinliğine yaşayıp yazarsa, gerçek okumak da yazılanı yaşamak olduğuna göre, mapusane romanlarının, dünya edebiyatında niçin az yazıldığı, niçin az okunduğu kolayca anlaşılır." (Yetkin, 1978: 223)

Hemen her devirde olduğu gibi resmî politikayla çeliştiğinde özgür düşünce ve ifadenin suç sayılması, bu sebeple hüküm giyip ceza almış olanlar arasında güçlü kalemlerin olması, hapishane konulu örneklerin sadece edebî cihetiyle değil bir ideolojiyi yansıtması yönüyle de sahiplenilmesi gibi nedenler bu zenginliği sağlayan ana etmenlerden bazılarıdır. Hatta hapishaneler, bazı isimler açısından edebî bir okul işlevi göstermiştir. Orhan Kemal, bu isimlerden birisidir. Orhan Kemal, Bursa'da Nazım Hikmet'in sevgisini kazanır. Böylece hem kişiliğini ortaya çıkaracak yapıtları okuma, hem de şairin edebiyat, dil, düşün alanlarındaki bilgi ve deneylerinden yararlanma olanağı bulur (Kurdakul, 2002: 153). Yine, köy kökenli bir yazar olmayan Kemal Tahir[1] açısından da uzun yıllar kaldığı cezaevleri Anadolu'yu ve Anadolu insanını tanımasına olanak sağlamıştır.

Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı'nda hapishane konulu yapılan çeşitli çalışmaların genel itibariyle hapishane şiirleri ekseninde olduğu söylenebilir. Hapishane romanları üzerine bazı çalışmalar varsa da bunların geneli kapsayacak yeterlilikte olduğunu söylemek güçtür. Hikâye türünde birçok örnek verilmesine karşın romanda olduğu gibi ortak noktalarda cezaevi

* Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, colpak@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2319-0815.

[1] Kemal Tahir'in cezaevi günleri için bkz. OLPAK KOÇ, Canan, (2021). "Çıplak Adamlar Ülkesinde Kitaplı Casus: Kemal Tahir ve Cezaevi Mektupları", Kemal Tahir Kitabı, (Haz. Hakan Sarı, Yusuf Koşar), İstanbul: Ihlamur Yayınları, ss. 189-204.

hikâyelerini birleştiren bir çalışma yoktur. Mevcut çalışmalar daha çok isimleri veya örnekleri kapsamaktadır. Yapılan çalışmaların birçoğu yazarların ya da şairlerin biyografileri etrafında düşünülmüş ve yorumlanmıştır. Fakat cezaevi edebiyatını anlamada biyografilerin tek başına yeterli olmayacağı da bir gerçektir. Zira şu ya da bu nedenle cezaevine giren bir romancı, tutukluluk deneylerini yazıya dökmek isteyebilir, bu onun hakkıdır da. Ama bu gerçeğin yanı başında bir gerçek daha vardır ki o da anlatılanları, sanat gücüyle yaratılmışsa, yaşayabileceğidir. Yani önemli olan, yazarın yaşamında cezaevinde kalıp kalmaması değil yazmış olduğu eserin cezaevi edebiyatına kazandırmış olduğu niteliktir. Suut Kemal Yetkin, cezaevi eserlerinde kalıcılıktan bahsederken Silvio Pellico'nun "Tutukluluk Yıllarım" ile Dostoyevski'nin "Ölüler Evinden Anılar"ı karşılaştırır. İlk kitapta anlatılanların anı niteliğinde kalması ve kişileri okurda yaşatamamasının, aynı zamanda orada çektiklerinin bir çeşit sayımdan öteye gitmemesinin eserin değerini azalttığını, gittikçe okunmaz olduğunu düşünür. Fakat Dostoyevski'nin 1861'de yayınlanan romanının anı olmadan çok öte bir şey olduğunu ve yazarın bu eseriyle özgürlüğün paha biçilemez değerinin olduğunu ortaya koymaya çalıştığını söyler (Yetkin, 1978: 222).

Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı tabiri genel olarak Cumhuriyetin ilanından günümüze kadarki dönemi kapsıyor olsa da devir içerisinde gerek tüm dünyayı şekillendiren sosyal, siyasî, ekonomik gelişmeler gerekse Türkiye içerisindeki kendi iç dinamiklerinin oluşturduğu şartlar bu genel tabiri de alt bölümlere ayırma ihtiyacını doğurur. Nitekim savaştan çıkmış genç bir devletin edebî anlayışını oluşturan ve şekillendiren şartlar ile toplumun kutuplara ayrıldığı 1970 sonrası Türkiye'sinin şartları arasında büyük bir uçurum vardır.

Cumhuriyet Devri'nde hapishanelere eleştiri getiren ve İstiklal Mahkemesi tarafından Takrir-i Sükûn Kanunu'na muhalefetten cezalandırılan ilk isim Cevat Şakir Kabaağaçlı'dır. Cevat Şakir, Zekeriya Sertel'in sahibi olduğu "Resimli Hafta"da yayımlanan ve asker kaçaklarının mahkemesiz kurşuna dizilmesini anlatan "Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile asılmağa nasıl giderler?" başlıklı yazısı ileri sürülerek 1925'te İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilir. Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanır ve "Memlekette isyan bulunduğu sırada, askerî isyana teşvik edici yazı yazmak" suçlamasıyla üç yıl kalebentlik cezası alır. Üstelik bu yazı Cevat Şakir'in konu hakkında ilk yazısı değildir fakat cezalandırılan yazı bu olur.

> "Hapishanede idama mahkûm olanlar bile bile asılmağa nasıl giderler?" Cevat Şakir'in Hüseyin Kenan takma adıyla yayımladığı yazı dizisinin dördüncü yazısıydı. Yazarın çizdiği resimlerle yayınlanan ilk üç yazının başlıkları şunlardı: "Hapishanede ölenleri nasıl gömerler; Hapishanede deli bir mahpus, yanında yatan bir genci gece uykusunda karyola demiriyle nasıl öldürmüştü; Hastanede üç hastayı bir yatağa yatırmışlar, birisinin ayağına muazzam bir taş asmışlardı; mahpuslar hapishaneden nasıl kaçtıklarını anlatıyorlar." (Ertop, 1997: 132-133)

Dönem koşulları dikkate alındığında bu cezalandırma biçimi Takrir-i Sükûn Kanunuyla birlikte etkisini daha da arttırır ve dönemin hemen tüm yazarlarını etkiler. Bu nedenle olsa gerek toplumsal ya da siyasî eleştiriden kaçınmak durumunda kalan yazarlar, olumsuz sonuçlar verebileceği endişesiyle hapishane konusunu işlemekten de kaçınırlar. 1930'lu yıllarda Sabahattin Ali'nin birtakım çalışmaları olmuşsa da hapishane konulu eserlerin sayısının artmasının 1940 sonrasında, hatta 1950'li yıllarda olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Orhan Kemal, cezaevi gözlemlerini hikâye yoluyla anlatmada adeta öncü bir görev üstlenir. 1960 sonrasında örneklerin azalmasıysa yine siyasî gelişmelerin etkisiyledir. Bu süreçte yaşanan askerî darbelerin dayatmaları, yazarları olumsuz muamelelere maruz bırakabilecek konuları işlemekten alıkoymuştur. Söz konusu dönemde cezaevi hikâyesi örnekleri elbette verilmiştir fakat 1940–1960 arası eserler esas alındığında nicelikleri kadar nitelikleri de daha kısırdır. Bu dönemde verilen bazı örnekler de Afet Ilgaz'ın Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail adlı eserinde görüldüğü gibi 1940'lı yılların cezaevi koşullarını konu edinir.

Genel olarak hikâyelerin mahiyetine bakıldığında şöyle bir manzarayı tespit etmek mümkündür:

1940–1950 arası cezaevi konusunu işleyen hikâyeler daha çok II. Dünya Savaşı'nın etkisinde şekillenmiş cezaevi koşullarını resmeder. Yokluğun, cahilliğin, olumsuz sağlık koşullarının ve hastalıkların bu resimlerde ana tablo olduğu görülür.

1950–1960 arası hikâyeler de cezaevine bakışı yönüyle önceki dönemle uyuşur. Zira bu dönemde verilen örnekler bir anlamda, bir önceki dönemde zaten cezaevinde olan edebî isimlerin izlenimleridir.

1960–1970 arası hikâyelerde, önemli toplumsal tespitler ve eleştirilerden ziyade insanlık durumlarının olduğu görülür. Burada sergilenen daha çok bireysel sıkıntılardır.

1970–1980 arası örneklerin en önemli tarafıysa okuru siyasî mahkûm tipiyle derinden tanıştırmış olmasıdır. Soruşturmalar, işkenceler, hücre cezaları, siyasî mahkûmlar nezdinde psikolojik gidiş gelişler dönem hikâyelerinin alt motifleridir. Bir anlamda önceki dönemlerin dışa yönelen bakış açısı, bireyin iç dünyasına çevrilmiştir. Cezaevi ortamı yerine bireyin iç dünyasının durumu, bu dönem örneklerinde daha ağır basar.

1980 sonrasında, dönemin bir darbe ertesine denk gelmesi korkuları beraberinde getirir ve edebî eserlerin daha içsel duyguları anlattığı, ben merkezli bir anlatı dilinin hâkim olduğu görülür. Hesaplaşma genellikle "ben" diliyle devam eder ve konular daha özeldir. Maneviyat, dine bakış, cinsel yönelim yani bireyi ilgilendiren özel hâller hesaplaşmaya dahil edilir. Genel edebiyat eğilimi için yapılan bu tespitleri 1980 sonrası cezaevi hikâyeleri için de yapmak mümkündür. Farklı dünya görüşüne sahip isimler bir anlamda onları cezaevi sürecine sürükleyen faktörleri sorgulamış, kendi iç hesaplaşmasını yapmıştır. Söz konusu dönem hikâyelerine gözleme dayanan kurmaca metinler olmaktan ziyade anılardan yola çıkılarak ele alınan fakat bireysel ihtiyaçların ağır bastığı edebî metinler olarak bakmak daha olasıdır. Diğer taraftan, gözlemden ziyade iç dünyasına yönelen bireyin kendisiyle yüzleşmesi, cezaevlerinin ıslah amaçlarına katkı sağlar ve bireyler, darbe öncesinde sonu öldürmeye varan kavgalara tutuştukları karşı tarafı / ötekini anlamaya çalışırlar.

Genel anlamda cezaevi hikâyecisi sayılabilecek bir isim tespiti bugüne dek yapılmamıştır. Oysa cezaevi konusunu sıkça işleyen Kerim Korcan'ın cezaevi hikâyeciliğine daha yakın olduğu söylenebilir. Kerim Korcan ismi Türk Edebiyatı'nda çok ön plana çıkmamış[2] olsa da cezaevi konulu eser vermiş diğer yazarlardan çok daha fazla eseri vardır. Korcan'ın eserlerinin temel yapı özelliklerinden birisi, cezaevinin edebî mekân olarak kullanılışıdır. Yazar, cezaevlerinde edindiği tecrübeyi, siyasî görüşünün süzgecinden geçirerek eserlerine yansıtmış; yarattığı evrenle, nesnel gerçeklik ve kurgusal gerçeklik arasındaki sınırları kaldırmıştır. Fiziki, psikolojik ve toplumsal yönleriyle -bir bütün olarak- alabildiğine canlı çizilen hapishane / roman kişileri, okurun gözünün önünde bir duvar gerçekliğiyle beliren mekân / hapishane betimlemeleri, eserlerindeki gerçeklik duygusunu artıran unsurlar olarak dikkat çeker. Bunun da ötesinde ağalık sistemi, fiziki olanaksızlıklar gibi hapishanenin sadece içi ile ilgili sorunlarla değil; hapishane düşüncesini ve imajını yaratan gardiyanlık, jandarma, savcılık makamı, hâkimlik gibi bütün kavramlarla ilgilenmiş ve bunları sorgulamıştır. Hapishane modeli üzerinden ceza, ıslah ve yönetim sistemine eleştiri getirmek niyetindedir. En önemsiz mahkûmun önemsiz bir sorununu dile getirirken bile yapmak istediği asıl şey, ceza sisteminin yanlışlıklarını ve boşluklarını ortaya koymaktır (Akpınar, 2010: 24-25).

Cezaevi / hapishane konusunu işleyen yazarlar merkezinde bakıldığında üç tür yazar tipi olduğu görülür:

[2] Kerim Korcan'ın yarattığı Tatar Ramazan karakterinin bilinirliği de eserin film uyarlamasının etkisiyledir.

1- Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Kerim Korcan, Sevgi Soysal gibi bizzat cezaevinde kalmış ve eserlerini verirken şahsî izlenimlerinden yararlanmış olanlar: Bu isimlere ait hikâyeler elbette anı kabul edilemez. Fakat farklı isimlerin kaleme aldığı kurgu metinlerde, aynı dönem şartlarının sunuluş biçimindeki benzerlik dikkati çeker. Bu da şahsî izlenimlerin metinlerin oluşturulmasında fazlasıyla rol oynadığının göstergesidir. Yine Orhan Kemal'in "Dünyada Harp Vardı" hikâyesi ile "72. Koğuş" hikâyesindeki bazı kahramanların isim olarak bile benzerliği, ismi geçen kahramanların kurgudan ziyade izlenime dayanıyor olma intibasını kuvvetlendirmektedir. Sevgi Soysal'ın kadın mahkûmları anlattığı "Barış Adlı Çocuk" adlı eserindeki bazı kahramanlar da hem isim olarak hem de karakteristik yönleriyle yazarın tutukluluk anılarını anlattığı "Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu"ndaki isim ve karakterlerle örtüşür.

2- Cezaevine girmemiş olmasına rağmen cezaevi hikâyeleri yazmış olanlar: Cengiz Yörük, Mehmet Seyda gibi yazarlar cezaevine girmemişlerse bu konulu hikâye yazmışlardır. Ömer Faruk Toprak, İlhan Tarus, O. Zeki Özturanlı, Mustafa Niyazi Ispartalı gibi isimlerse hâkimlik, savcılık gibi hukukla ilgili meslekleri dolayısıyla cezaevi hikâyeleriyle ilgilenmişlerdir.

3- Kendisi cezaevinde kalmış olmasa da cezaevinde kalmış bir yakınının izlenimlerini hikâyeleştirmiş olanlar: Buna en iyi örnek Afet Ilgaz'dır. Afet Ilgaz'ın Çeribaşı Abdullah'la "İdamlık İsmail" adlı eserindeki hikâyelerin konusu, eşi Rıfat Ilgaz'ın Sıkıyönetim Mahkemeleri'nde yargılandığı ve bir müddet Tophane Sıkıyönetim Hapishanesinde kaldığı zaman ile örtüşür. Hatta söz konusu kitaptaki "Lise Müdürü" adlı hikâyede anlatılanlar ile Rıfat Ilgaz'ın "Ziyaret Günü Notları" şiirinin bir bölümü konu itibariyle aynıdır. Lise Müdürü'nde, dışarıdaki karısının geçimini temin etmek için cezaevinde gayri ahlakî, sapık ilişkilerle para kazanan Fecri; sanki "Ziyaret Günü Notları"ndaki Necati'nin ta kendisidir. Nitekim Afet Ilgaz da kendisiyle yaptığımız bir söyleşide bu kitaptaki hikâyelerin konularını Rıfat Ilgaz'dan duyduklarına dayandırdığını söyler.

II. Dünya Savaşı ve Cezaevi Edebiyatına Etkisi

1940'lı yıllarda cezaevi konulu hikâye örnekleri artar. Bu durumun ana sebebi, toplumsal gerçekçi kabul edilen isimlerin cezaevinde oluşudur. Orhan Kemal, Kemal Tahir, Kerim Korcan gibi cezaevi konulu hikâye ve roman kaleme almış yazarlar söz konusu dönemde cezaevindedir. Buna rağmen cezaevi konulu eserler asıl 1950–1960 arası yayınlanır. Bu durum başlıca iki sebebe bağlanabilir. İlki, 1940–1950 arası cezaevinde olan isimlerin artık özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır. Böylelikle hem daha rahat yazma imkânı elde ederler hem de cezaevi sürecinde yaşadıklarının ve deneyimlerinin katkısıyla konu zenginliği sağlarlar. Diğer önemli bir sebep siyasî yönetimdeki değişikliktir yani Demokrat Parti'nin iktidara gelmiş olmasıdır. 14 Mayıs 1950 seçimleri, ülkede yeni bir başlangıcın muştusu olarak algılanır. Bu seçim, seçmenin serbest iradesinin, oyunun, tercihinin sandığa yansıdığı ilk seçimdir. "Seçim sonunda CHP 27 yıllık iktidarı yerini DP iktidarına bırakır. Otoriter rejim tarihe karışır. "Millî Şef" artık muhalefettedir. DP iktidara geldiğinde kamuoyunda genelde bir iyimserlik havası egemendir." (Özçelebi, 2006: 2). Tıpkı II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında olduğu gibi, toplumu olduğu kadar edebiyatçıları da sarmış bu iyimserlik havası, onları daha rahat eserler vermeye iter. Böylelikle cezaevi konulu hikâyelerin yayınlanmasında da artış görülür fakat hepsinde doğrudan savaşın etkisi görülmez.

1940 sonrası II. Dünya Savaşı sadece ölümleri, soykırımları, trajedileriyle değil, savaşın getirdiği yokluğu, açlığı, sefaletiyle de etkisini tüm dünyada hissettirir. Gerçi Türkiye bu savaşa aktif olarak katılmamıştır ve bu nedenle ölüm, yaralanma gibi yıkımlardan kurtulmuştur. Öte yandan yoksulluktan, açlıktan, sefaletten ve buna benzer zorluklardan etkilenir. Ekmeğin karneyle verildiği yıllarda cezaevlerine tüm o zorluklar, belki de en ağır şartlarıyla

yansıyacaktır. Dışarıda yaşanan savaş koşulları yeni suçluları yaratacak, o suçluların doldurduğu cezaevi koğuşları da başka suçların işlenme mekânı olacaktır. Şartlar, suçlular yanında suçları da toplumsal huzuru bozanların cezalandırıldığı ve suçların engellenmeye çalışıldığı cezaevlerine taşır.

Türk edebiyatında II. Dünya Savaşı'nın doğrudan işlendiği cezaevi hikâyeleri denilince akla gelebilecek ilk isimler yukarıda adları geçtiği üzere Orhan Kemal ve Afet Ilgaz'dır.

Orhan Kemal'in "72. Koğuş" ve "Dünyada Harp Vardı" hikâyesi hem cezaevinde geçer hem de savaşın etkisini birebir yansıtır. Yazar, ilk baskısı 1954 yılında yapılan 72. Koğuş'ta[3] kendi gözlemlerinden ve anılarından beslenerek hapishane içerisindeki hiyerarşik düzeni ve insan ilişkilerini samimi, gerçekçi ve yalın bir üslupla dillendirir. Bu hikâyede savaşın yaşandığı yılların ve ülkeye getirdiği yoksulluğun etkisi bu mekânda kalanların yaşamına da yansır. Zor koşullar insanları değiştirir; insafsız, çıkarcı ve zalim hale getirerek onların insanî değerlerini yitirmelerine sebep olur.

> "72. koğuş bütün cezaevlerinde olduğu gibi cezaevlerinin en yoksul, yoksul olduğu için de en pis koğuşuydu. Buranın insanları ayağa kalkmış birer solucandılar. Devlet baba her hükümlü gibi onlara da günde kara birer tayın veriyordu. Bazen kupkuru, bazen fırından yeni çıkmış, ama her zaman çamurdan farksız. Sabahları pis çuvallarda getirilip koğuş ortasında teker teker dağıtılan bu tayınlar yirmi dört saatlik besinleriydi. Sabah kahvaltısı, öğle, akşam yemekleri bu tayından ibaret olduğu gibi hamam, tıraş, cıgara paraları da bu kara tayının içindeydi, ister yesin ister satsınlar!" (Kemal, 1945: 20)

Orhan Kemal mahpusluğu konu edindiği bazı hikâyelerinde zaman zaman gazetecilik üslubuna has bilgiler aktarmaktan kaçınmaz. Dışarıda nasıl karneyle ekmek dağıtılıyorsa içeride de mahkûmlar için benzer koşullar vardır: "Dünya'da savaş vardı. Motörlü Alman birlikleri yıldırım hızıyla Avrupa'yı altüst ediyordu. Yollar, sınırlar kapanmış, dışardan içeriye ek bir şeyler gelmiyor, memleket kendini güç besliyordu. Ekmek karneye binmişti. Cezaevinde şekerin topağı beş kuruşa satılıyordu." (Kemal, 1975: 21)

Orhan Kemal, bu hikâyesinde adembabalar koğuşunu anlatır. Adembabalar en fakir olanlar şeklinde tarif edilir. Bir o kadar da sefil ve düşüncesizdirler. Devletin kendilerine günlük kara birer tayın verdiği bu mahkûmlar, o kara tayını da satarak son paralarını kumara yatırırlar. Dahası sonraki zamanlarda alacak oldukları tayınları bile hesaba dâhil edip satarak borçlanırlar. Adembabaların nasıl yaşadıkları yine aynı hikâyede şu sözlerle anlatılır:

> "Adembabalar ekmek ticareti yapan bezirgânlara sattıkları ekmeğin kirli beş liralığıyla koşuyorlardı kumar postlarına. Beş, on olabilir, yirmi olabilir, Arapları gülerse, elli, yüz, beş yüz olabilirdi. Olmuyordu ama. Çok değil birkaç zarda iflahları kesilip, enselerini kaşıyarak dönüyorlardı 72'nci koğuşa. Artık koca bir yıl tek tayın almamacasına yaşayacaklardır. Hiçbir yerden hiçbir gelirleri olmadığı gibi, umutları da yoktur. Aç açına yaşayacaklardır. Görünüşe göre böyle olması lazımdır ama olur mu? Olabilir mi? Canlıdırlar, delinmiş bir boğazları vardır, yaşayacaklardır. Yaşamalarının yurda, ulusa herhangi bir faydası olup olmadığını düşünmeden, yurdu, ulusu hatırlarından geçirmeden, bir bit, bir solucan, bir hamam böceği, herhangi bir tek hücreli gibi bir yosun gibi yaşayacaklardır yaşayabildikleri yere kadar. Bunun için de, cezaevinin alacakaranlık dehlizlerinde korkak, haysiyetsiz, rezil, kepaze birer gölge, birer insan iskeleti hâlinde dolaşır, sahipsiz bir tencere, bir kenara bırakılmış bir parça ekmek, süprüntü tenekelerine atılmış zeytin çekirdekleri, kokmuş yiyecekler kollanır. Arada, küçük maltızlardan biri üzerinde kaynayan bir tencereye usulca sokularak kaşla göz arasında kapak kaldırılır, içleri kir dolu uzun tırnaklı el kaynayan yemeği şöyle bir karıştırır, ya bir avuç fasulye, ya da kocaman bir et parçası kapıldığı gibi zayıf bacakların olanca gücüyle dehlizin alaca karanlığında silinip gidilir" (Kemal, 1975: 21).

[3] Bu kitabı bazı yazarlar hikâye türünde ele alırken bazıları roman olarak kabul etmişler ve incelemişlerdir. Biz, eserin 1975 baskısında yayınevinin kitabın türü ile ilgili büyük hikâye ibaresini kullanmasını dikkate alarak eseri aynı tür içinde değerlendirdik.

Hikâyenin ele aldığı başka bir konu da töre cinayetidir. Savaşın adaletsizliği toplumsal yaşantıya da yansır ve herkes kendi adaletine daha sıkı sarılır. Töre cinayetleri, intikam duygusu gözleri bürür. Mahpusluğun bu kadar zor şartlarda yaşanıyor olması dahi bu çeşit adalet anlayışının uygulanması konusunda insanları caydıramaz. 72. Koğuş'ta Ali Kaptan, yıllar sonra kendisine yüz elli lira para gönderdiğinde adını bile hatırlamakta güçlük çekeceği annesine bu nedenle sitemkârdır:

> "Kaptan hala ıslak kirpikleri gerisindeki anasını düşünüyordu: yıllar önce, babasını kan gütme yüzünden rıhtım kahvesinde vurdukları günün gecesi kara haber tez ulaşmış, evi ciğerinden yakmıştı. Anası o zaman kırış kırış değildi. Gergin yüzü, iri kara gözleri vardı. Bu gözler günler, haftalar, aylar, yıllar geçtikçe sönükleşmiş, gergin yüz oluk oluk kırışmıştı. Kırışmıştı ama bir günden bir güne "Babanı öldürenleri unut, onları Allah'a havale et. Baban gibi seni de kaybetmek istemem. Beni bu yeryüzünde sahipsiz bırakma!" dememiş, tam tersi "Babanın kanını yerde korsan sütüm haram olsun. Öte dünyada iki elim yakanda!" diye kışkırtmıştı." (Kemal, 1975: 18)

Ali Kaptan'ın annesinin kinine karşı sitemi olsa bile işlediği suçtan utanan bir tarafı yoktur. Aksine kendisini işlediği suç bakımından diğerlerinden üstün görür. Nitekim Ali Kaptan, onu mahkûmiyete sürükleyen bir cürüm işlemeye teşvik ettiği için annesini suçluyor olsa bile aslında, bir insanı öldürmüş olmaktan bu üstünlük hazzı nedeniyle hiç pişman değildir. Vicdanî bir sıkıntının değil sadece özgürlüğünün kısıtlanmış olmasının pişmanlığını yaşar. Hatta kendisini aynı hücreyi paylaştıkları adembabalardan üstün görürken o üstünlüğün nedenini cinayetten içeri girmiş olmakta bulduğu şu cümlelerde ispatlanır:

> "Öteki koğuş arkadaşları gibi değildi o. Onlar her gün birkaç sefer çağrılırlar, sırasına göre dayak, küfür yer, enselerini kaşıyarak arsız arsız gülerlerdi. Ne olacak, iki paralık hırsızlardı alt tarafı. İçlerinde cami kurşunu, hatta tavuk çalanlar bile vardı. Kendisini kim, nasıl bir tutabilirdi onlarla? Kan gütmekten gelmişti o. Yıllar önce babasını liman kahvesinden çıkarken vuranların amca oğullarını vurmuş, yüzünü olsun tanımadığı babasının öcünü almıştı. Onu hiç kimse "iki paralık hırsızlarla bir tutamazdı!" (72. Koğuş, 1975: 9)

Ali Kaptan hikâyedeki bir diğer mahkûm Kemal'in aksine dışarı çıktığında ölüme gideceğinin bilincindedir. Cezası bittiğinde ilk iş olarak evlenmeyi hayal eder. Ona oğlanlar doğuracak, yemeğini pişirecek, çeşmeden suyunu taşıyacak, akşamları da koynuna gireceği bir sevgili hayaliyle yaşar. Bu yönde çok da büyük beklentileri yoktur. Evlenmek istediği kadının çirkin olmasının, bir gözünün kör olmasının da önemi yoktur. Ali Kaptan'ın o meçhul eşten beklediği tek bir şey vardır ki aslında o beklenti, onu bekleyen kadere ne kadar hazırlıklı olduğunun bir göstergesidir. Onun istediği tek şey onun kanını yerde koymayacak topaç gibi oğlanlar doğuran bir kadındır. Bu dileğiyle Ali Kaptan'ın kaderine razı olduğu kadar kendisini öldürecek olanlara da hak verdiği anlaşılabilir. Çünkü o da kan davası yüzünden mahkûm olmuştur. Elbette onun bir zamanlar peşine düştüğü kanın, bir başka zamanda da peşine düşen olacaktır.

Orhan Kemal'in 1963 yılında ilk baskısı yapılan "Dünyada Harp Vardı" kitabının aynı adlı hikâyesinde de savaş bütün gerçekliğiyle yansıtılmaya çalışılır. Hapishane dışında yaşamak zorken bir de kapalı mekânda çaresiz kalmak kişileri insanî iletişimde daha zorlayıcı yapar. Zaten toplumsal düzene aykırı davranan yani diğer bireyle hatta kendiyle çatışma / savaş yaşadığı için suça sürüklenmiş olan kişiler burada da bambaşka ve bu sefer gerçek bir savaşın mağduru olur çünkü dışarıdaki açlık içeride de devam eder:

> "Ama harp vardı dünyada!
>
> Düşman uçaklarının bütün bu serin renkler cümbüşünü ateşe, kana, insan çığlıklarına her an boğabileceği günlerdi o günler. Türkiye'de pasif korunma, karartma vardı geceleri. Milyonlarca değilse bile, binlerce insanın elleri şakaklarında kara kara düşündükleri günler. Sürgünler gelince cezaevinde bir derlenip toplanma, bir sıkışmadır başladı. Çukurlarına mosmor gömülmüş aç gözler, cezaevi koridorlarında sarı birer gölge gibi dolaşıyor, enselerdeki soluyuşları insana, çok yaklaşmış ölümü hatırlatıyordu.

Dünyada harp, cezaevinde ölümü hatırlatarak dolaşan açlığın çıplak ayakları!" (Kemal, 1963: 68)

Anlatıcı yazar, karakterlerin mide bulandırıcı bulduğu sürgünlerle açar kapıyı. "Dünyada Harp Vardı"da anlatılan nakil gelmiş sürgünler, dönem koşullarını göstermesi açısından önemlidir. Ortalarındaki zincire karşılıklı olarak bileklerinden sıkıca bağlanmış, diğer mahkûmların meraklı bakışlarından çok açlıklarının, yoksulluklarının altında ezilen üç yüz mahkûm, büyük demir kapıdan içeri ikişer ikişer sokulurken aynı zamanda tam da bir sefalet resmi çizerler. Gelen sürgünler, içinde bulundukları mekânın benzeri ya da daha beteri bir sefilliğin taşıyıcısıdır. Sürgünlerde kendini seyredenler dışarının da tasvirini yapar:

> "Ellerinde mısır koçanları, çöp tenekelerinden kapışılmış kuru ekmek, zeytin çekirdekleriyle sürgünler Başgardiyana da, düdüğüne de boşveriyorlardı. Zararlı tırtıllar, ya da sürüngenler gibiydiler. Çiğ mısır koçanlarını dişliyor, zeytin çekirdeklerini kırıp içlerini ağızlarına atıyorlardı. Dünyada harp vardı! Alman Nazilerinin motörlü birlikleri, tarihsel bir öfkeyle Avrupayı, ne Avrupası, bütün dünyayı bir yandan kuzeyin uçsuz bucaksız bozkırlarına, öte yandan Atlantiğin, Akdeniz´in çivit maviliklerine sürüyorlardı. Dünyada harp vardı! Türkiye harbin dışındaydı ama gene de dikenli kabuğuna olanca sinirliliğiyle çekilmiş korkunç bir allerji içinde, bekliyordu." (Kemal, 1963: 66)

Bu denli gerçekçi bir dille aktarılan olaylarda insanın trajedisi de aynı yalınlıkla sunulur. Tanımlanan, tasvir edilen her şey hastalıklı zihnin dışa vurumu gibidir. Savaş sağlıklı bir eylem değildir. Hele Dünya Savaşının ilki ve ikincisi daha fazla kazanma ve tokluk hırsının sonucuyken olaylarla ilgisi olmayan kişiler hep açtır. Açlığın düşürmediği kapı olmayacağı kabul edilir. Açlık, suçu peşinden getirir. Zaten bir suç işlediği için hapishaneye düşenler savaş koşullarında yeni suçlardan kaçamaz. Bu nedenle hikâyelerde en çok açlık, sefalet vurgulanır:

> "Ne yapaydı? İnsan bir bıçakta gider mi? Sen olsan? Hadi be sen de! Sürgünler geldikten sonra cezaevinde esrar, afyon. Hatta sürgünlerle birlikte gelip, bizim cezaevi tutuklarından pek çoklarınca benimseniveren eroin satışları hızlandı. Satışlar artınca, bıçak alış verişi, bıçak alış verişi artınca da kavga ve ölüm arttı.
>
> Dünyada harp vardı!
>
> Cezaevinde de alış veriş kavgayı ve ölümü arttırmıştı. Ölenler alış veriş edenler değil, adamları. Çünkü alış veriş edenlerin paket paket cigaraları, ekmekleri, esrar, afyon, eroinleri vardı; cigara, ekmek, esrar, afyon, eroin karşılığında pusu kurup cana kıyacaklar da pek çoktu cezaevinde...
>
> Kaplan avcısı bütün bunların dışında, bütün bunlardan uzak, kendi âleminde. Dünyada harp, tutuklar evinde açlık, savrulan kamalar yarım somun için cana kıyıyormuş..." (Kemal, 1963: 60)

Tokluk uğruna açlık hüküm sürse de yazar yalnız açları anlatmaz. Tokları da eleştirir. İnsanların ihtiyaçlarını kullanarak kendilerine zengin olma yolu bulanlar cezaevinde de aynı huyu devam ettirir. Öyküdeki karakterlerden Selahattin Bey böylesi biridir. Ondaki ahlak yıkım savaşın en kötü sonucu olur:

> "Dünyada harp vardı! Azrail sıra sıra, dizi dizi harp makineleri kılığına girmiş, Avrupa'nın altını üstüne getiriyor, insanlar kitleler hâlinde fırınlarda yakılıp, külleri bütün dünyaya savruluyordu. Dünyada harp, dünyada açlık, dünyada açlık pahasına tokluk vardı. Açlar pahasına toklardan pek çoğu kocaman göbekleriyle kürsülere sıçrıyor, dizi dizi harp makineleri kılığına girmiş Azrail adına milyonlara yalan söylüyor, milyonları milyonların zararına kandırıyorlardı. Dünyada harp vardı! Dünyadaki harbe alkış tutan radyolar, rotatifler, baskı makineleri vardı. Radyolar, rotatifler, baskı makineleri yalan söylüyordu. Yalana, yalanlara inananlar. Yalana, yalanlara inananlardan biriydi Selahattin Bey." (Kemal, 1963: 75)

Ancak Selahattin Bey cezasız bırakılmaz. Aç gözlülüğü kendi sonunu hazırlar. Karaborsadan kazandıkları cebini doldurur fakat kaderini değiştirmez. Yazar, II. Dünya Savaşı'nın cezaevi koğuşlarına getirdiği suçlardan birisini karaborsacılık olarak görür ve gösterir. Ancak karaborsaya fırsat verenler, bu suçu işleyenler yokluğun kol gezdiği zamanda para sahibi olmaları sayesinde el üstünde tutulup adamdan sayılırlar. Bu da adaletsizliğin bir

başka boyutu olarak ortaya çıkar. Oysa cezaevi bir ıslah mekânı olarak suçtan vazgeçildiği, insanın ıslah olduğu yer olmalıdır:

> "Dünyada harp vardı!
>
> Türkiye harbin dışındaydı ama gene de dikenli kabuğuna olanca sinirliliğiyle çekilmiş korkunç bir alerji içinde, bekliyordu.
>
> Şeker beş yüz kırk beşe satılıyordu. Kesme şekerin topağı çeyreğe gidiyordu cezaevinde. Kilosunu beş yüz kırk beşe alan cezaevi karaborsacıları, böylelikle kiloyu sekiz, on, hatta on iki, on beş liraya getiriyorlardı. (Kemal, 1963: 66)

Toplumsal yapıda bölünmeye sebep olan savaş koşulları cezaevi ortamında da aynı uçurumu oluşturur. Bu uçurum, suçlu olduğunu unutup diğer mahkûmlara yukarıdan bakanlar kadar onlara yaltaklanmaya çalışan, küçük bir menfaat karşılığı onların en berbat işlerini bile yapmaya can atanları da ortaya çıkarır. Sigara izmaritini kullanmak için diğerinin ihtiyacını karşılayanlar, sahibi için kenefe kahve götürmeye kalkanlar yaptıklarının onursuzluğunu görebilecek durumda bile değildir:

> "Dünyada harp vardı, cezaevinde açlar, çıplaklar yarım somun, bir esrarlı sigara için cana kıyıyorlardı…
>
> Kamyonun gıcır gıcır yıkadığı helada, Tekel'in çeşit isimli cigaralarından tellendirilir, izmariti bir fiskede hela dışında bekleşen yalın ayaklı adembabalar kalabalığına fırlatılırdı. İzmarit havada kapılır, sonra da birbirlerinin üstlerine atılınarak, betonda boğuşulmaya başlanırdı. Onlar boğuşa, hatta bir izmarit için gırtlaklaşa dursunlar, "sayın bay", Çeşit kutusundan alınmış kahverengi katlı bir Esmer, ucu yaldızlı bir Sipahi, ya da en azından zarif bir Yenice'yi ateşlemiş, betonda alt alta üst üste boğuşanların kıyısında, ipek pijamalarıyla koğuşa dönerdi." (Kemal, 1963: 70)

İkinci Dünya Savaşı'nı konu edinen bir diğer yazar Afet Ilgaz'dır. Ilgaz'ın "Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail" adlı eserindeki hikâyelerin kurgu zamanı, eşi Rıfat Ilgaz'ın Sıkıyönetim Mahkemeleri tarafından yargılandığı ve bir süre Tophane Sıkıyönetim Hapishanesinde mahkûm olduğu yıllara denk gelir. Kitapta bulunan "İmralılar" adlı hikâyede olaylar cezaevi hastanesinde geçer. Dönem koşullarında mahkûmlar açısından en tehlikeli ve sık karşılaşılan hastalığın verem olduğu görülür. Mahkûmlar, cezaevi müdürünün köpeği kadar değerlerinin olmadığından yakınır. Torpil, adam kayırma gibi olumsuzluklar artık herkes tarafından kanıksanmıştır. Ekmek Torbası'nda da vereme gönderme yapılır.

"İkinci dünya savaşının Türkiye'ye yerleştirdiği en amansız hastalıktan, veremden ölüm odalarına atılalı ve gene de ortalardan çıkarak doktorları ve hastaları korkuttuğu, şaşırttığı günlerden beri üstüne titreyeceği bir sağlığı da olmamıştır." (Ilgaz, 1974: 141)

1940'lı yılların sonu ile 1950'li yılların başında toplumda başka bir ayrışma görülür: Tek partili dönemden çok partili hayata geçiş aşaması. Gerek tek parti döneminin siyasî varlığı CHP gerekse iktidarın yeni sahibi DP, sosyal hayatın her alanında kendine yakın isimlerin kadrolaşmasına neden olur. Elbette toplumun farklı kesiminden insanların bir arada tutulduğu hapishanelerde de bu sosyal gerçeklik kendini gösterir. Yandaşlar, partideki nüfuslarını orada da sürdürecek, kendilerine çıkar sağlamak isteyecektir. Ekmek Torbası'ndaki Çerkez İsmail bu tür çıkarcılardandır.

"Çay" adlı hikâyede de bir demliğin temizlenmesinin anlatıldığı kısma bakıldığında gerekli sağlık koşullarının olmadığı daha iyi fark edilir. Burada olaylar Savaş'ın hemen sonrasında geçer ve zaten söz konusu dönemde tüm ülke belirgin bir yoklukla pençeleşmektedir. Dar bir alanda çok sayıda insanın sağlıksız koşullarda yaşaması elbette bazı hastalıklara davetiye çıkarması bakımından dikkat çekicidir:

> "Avucunda kalan külle çaydanlığı ovmaya başladı. Çinko çaydanlık önce pis bir kül rengi aldı, çamura bulandı. Çamurların üzerinde adamın parmaklarının yol yol izleri kalıyordu.

Çaydanlığın karnını, altını, ağzının yanındaki kıvrımı, sapını, sapıyla gövdeye bitişen en kirli yerleri ovdu. Ovduğu yerlerin çok iyi temizlendiğini, daha pırıl pırıl olmadığını bildiği halde, çaydanlığı suyun altına tuttu." (Ilgaz, 1974: 87-88)

"Süngülüler"de de "Burada o kadar çeşitli hastalık, o kadar çeşitli mikrop vardı…" (1974: 128) denildikten sonra bu hastalıkların en başta gelenleri olarak frengi, tifo, tifüs, sarılık ve öteki ateşli hastalıklar sayılır. "Yemek kaplarının yıkanmamışlığı tiksindirici olmaktan öte, tehlikeliydi de…" (Ilgaz, 1974: 129) cümlesiyle, tüm bu hastalıklara rağmen temizliğe çok da önem verilmediği belirtilir. Kaybedilen tek şey sağlık değildir, disiplin de kişilere bırakıldığından ortalık karışmış, disiplin kaybedilmiştir. Yine aynı kurguda anlatılan öğretmen, hasta olduğu için gönderildiği cezaevi hapishanesinde inzibat subayı üsteğmenin disiplin kurallarından nasibini alır. Kendine göre bir disiplin ve düzen duygusu getirmeyi saplantı hâline getirmiş, acemi bir yönetici olarak tarif edilen üsteğmen, öğretmenden saçını kestirmesini ister. Oysaki öğretmen, hasta olmaktan önce tutuklu olduğu ve bu nedenle hastane değil hapishane yönetmeliğine uyacağını söyler. Temizlik için gerekli olduğu yönündeki açıklamaya da "Efendim, temizliğe önem veriyorsunuz, yediğimiz yemeklerin, kapların, kaşık çatalların temizliğine de dikkat edin lütfen." (Ilgaz, 1974: 134) diyerek itiraz eder.

"Arabın Yalellisi"nde ise Urfalı Şükrü, radyodan haber dinleyen antifaşistlerden rahatsız olduğunda onları nöbetçiye şikâyet etmekle tehdit eder. Hatta işin içine siyaseti de karıştırır, "Sizin Moskova'yı dinlediğinizi söyliyeceğim nöbetçiye…"(1974: 261) der. Olayın İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sultanahmet Askerî Cezaevinde geçtiği hesaba katılırsa böyle bir şeyin askeri idari yönetimce duyulması ciddi bir tehlikedir. Ne var ki diğerleri kulak asmazlar onun tehditlerine. Belki de bunda, mahkûmun mahkûmu şikâyet etmeyeceğine yönelik inanışın etkisi büyüktür. Öte yandan nöbetçi, konuşulanları duyar ve yüzbaşı koğuşa gelir. Urfalı Şükrü'nün konuşmaları ilkin tedirgin edecek mahiyettedir:

"Komutanım," dedi, "Vakit geç oldu, uyuyacağız dedim, dinletemedik bir türlü. Lan lan lan, çalarlar da çalarlar. Dinlerler de dinlerler…" (Ilgaz, 1974: 38)

Fakat yüzbaşının neyi dinliyorlardı sorusunda tam bir mahkûm dayanışması gösterir:

"Nereyi dinleyecekler efendim…" dedi Şükrü, şaşırmış, radyo dinleyenlerin bulunduğu yöne öfkeli bir bakış fırlatmıştı. "Kahire'yi açmışlar imanına kadar… Arabın yalellisi… Sırası mı şimdi efendim, uyuyacağız." (Ilgaz, 1974: 39)

Aslında Urfalı Şükrü bu cevapla sadece mahkûm arkadaşlarını değil yüzbaşıyı da kurtarır. Çünkü yüzbaşının da bir insan olarak verilecek cevaptan ve bu cevabın getireceği olaylardan kaygılanan, bıkkınlığını saklayamayan bir hâli vardır.

Sonuç

1940-1950'li yılların cezaevi ortamı İkinci Dünya Savaşı'nın ağır koşullarında biçimlenir. Ekmeğin dışarıda bile karneyle dağıtıldığı, karaborsanın alıp başını yürüdüğü bir dönemde cezaevi şartlarının çok daha ağır olacağı muhakkaktır. Bu nedenle bu dönemi konu edinen hikâye örneklerinde konular, bireysel zaruretler karşısında ezilen insanın hayata tutunmak için verdiği mücadeledir. Ne var ki bu mücadele epik bir kurgudan ziyade hayatın acı yüzüyle çatışan bir realitededir.

İkinci Dünya Savaşı'nın cezaevi hikâyelerinde en belirgin örneğinin Orhan Kemal ve Afet Ilgaz'ın hikâyelerinde olduğu görülür. Doğrudan savaşın etkisi mahkûmun yaşantısında hissedilir. Üstelik bu kişiler savaşın resmî olarak taraflarından biri olmayan bir ülkede yaşar. Hem "72.Koğuş" hem "Dünyada Harp Vardı" hikâyesi sefilliğin, adaletsizliğin, haksız ama güçlü olanın hikâyesini anlatır. Hastalık, açlık, pislik, ölüm doğal döngülerdir. Kötünün, ötekileştirilenin üzerinden savaşın çirkin yüzü bir kez daha gösterilir. Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'de de yine açlık üzerinden nelerin yapılabileceği vurgusu hâkimdir. Savaş

insanların yalnız zamanını çalmaz, onurunu da alıp götürür. Fakat bu insanların mahkûm oluşu daha ağır sonuçlara sebep olmuştur. Menfaat çatışması beraberinde gücün mutlak eziciliğini getirir. Kumar illetiyle mahkûmun günlük yarım tayınına el uzatanlar, benzer suçtan hüküm giymiş olsalar bile aynı koğuşu paylaştığı mahkûmlara köle muamelesi uygulayanlar, zaman zaman cezaevi yönetimi üzerinde bile ağırlığını hissettiren cezaevi ağaları; aslında birer mahkûm tipinden ziyade koşulların biçimlendirdiği insan gerçeğidir. Karşı tarafta ise çöp tenekelerinde zeytin artığı kemiren, kaynayan bir kuru fasulye tenceresini eşsiz bir sanat eserine bakar gibi izleyen, sıradan bir temizlikten bile uzak yaşam koşulları neticesinde sayısız mikrobik hastalıkla mücadele eden yine bir başka insan gerçeği vardır. Tüm bu zıtlıkların sonucu kavgalara, yaralamalara, öldürmelere, cinsel sapkınlıklara varan ahlaki bir çöküntüye uzanır. Doğal olarak suç mekânı ana kuruluş amacı olan ıslah vazifesinden uzaklaşarak yeni suçların ve yeni suçluların ortaya çıkmasına neden olur. Bununla birlikte henüz mahkûmlar arasında siyasî veya adlî bir ayrım tam anlamıyla mevcut değildir. Siyasî mahkûmlar bazı ayrıcalıklara sahip olsalar bile onlar da aynı zaruretlerin sıkıntısı noktasında adlî mahkûmlarla aynı mücadeleyi vermek durumundadırlar. Doğal olarak yukarıda adı geçen edebî isimler de bu sıkıntıları yaşamışlardır. Onun içindir ki 1940-1950'li yıllara ait hikâye örneklerinde mahkûm cephesi açısından daha samimi bir üslubun olduğu göze çarpar. Burada yazar veya anlatıcı, olayların uzaktan seyircisi değil bizzat bir parçası, oyuncusudur. Zaten bazı örnekler hikâye olduğu kadar birer anı izlenimi de uyandırır.

Kaynakça

Akpınar, S. (2010). "Kerim Korcan'ın Hikâye ve Romanlarında Hapishane", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S: 17, ss. 21-36.

Ertop, K. (1997). *Pir Sultan Abdal'dan Onat Kutlar'a*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

Ilgaz, A. (1974). *Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail*, Doyuran Matbaası, İstanbul.

Ilgaz, A. (2010). "Tayyip Bey, Rıfat Ilgaz, Afet Ilgaz", *Yeniçağ Gazetesi,* 19.04.2010.

Kemal, O. (1963). *Dünyada Harp Vardı*, Ataç Kitapevi, İstanbul.

Kemal, O. (1975). *72. Koğuş*, Cem Yayınları, İstanbul.

Kurdakul, Ş. (2002). *Çağdaş Türk Edebiyatı - 4*, Evrensel Basım Yayınları, İstanbul.

Olpak Koç, C. (2021). "Afet Ilgaz ile Cezaevi Öykücülüğü Üzerine Söyleşi", Ankara: *Hece Öykü Dergisi*.

Olpak Koç, C. (2021). "Çıplak Adamlar Ülkesinde Kitaplı Casus: Kemal Tahir ve Cezaevi Mektupları", *Kemal Tahir Kitabı*, (Haz. Hakan Sarı-Yusuf Koşar), İstanbul: Ihlamur Yayınları, ss. 189-204.

Özçelebi, H. (2006). Cumhuriyet Döneminde Edebi Eleştiri (1951-1960), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi*, Ankara.

Yetkin, S. K. (1978). *Edebiyat Üzerine Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

BUHÂRA EMÎRLİĞİ'NİN BOLŞEVİK RUSLAR TARAFINDAN İŞGAL EDİLİŞİNE BUHÂRA AHBARI GAZETESİ'NİN BAKIŞI

Nurettin Hatunoğlu*

Giriş

20. yüzyılın ilk çeyreğinde meydana gelen Bolşevik ihtilali sadece bütün dünyayı etkilemekle kalmamış, çarlık döneminde işgale uğramış olan Türkistan coğrafyasında da köklü değişimlere kapı aralamıştır. Günümüz bağımsız Türk cumhuriyetlerinin bulunduğu Türkistan coğrafyası Timur Devleti'nin dağılması sonrası *hanlıklar dönemi* denilen uzun ve her yönü ile istikrarsız bir dönemi yaşamaya başlamıştır. Şeybani Han tarafından kurulan Buhâra Hanlığı'nın kuruluş tarihi olan 1500 yılından, Buhâra'nın Bolşevikler tarafından işgal edildiği 1920 yılında kadar geçen 420 yıllık bu uzun dönemde, Türkistan coğrafyası siyasi birlikten yoksun ve iç çekişmelerin sahne olduğu bir süreç yaşamıştır. İçene kapanık ve dünyadaki türlü ilmî gelişmelerden büyük ölçüde habersiz bir vaziyette bu süreci tamamlayan Türkistan coğrafyası önce Çarlık, sonrasında ise Bolşevik Ruslar tarafından işgal edilmiştir.

Bolşevik Rus işgalinin yaşandığı 20. yüzyılın ilk çeyreği, birinci dünya savaşının ortaya çıkardığı şartlar altında şekillenmiş ve siyaseten Çarlık rejiminin hüküm sürdüğü Türkistan topraklarında da siyasi, askerî ve kültürel açıdan köklü değişimlere sahne olmuştur. Bolşevik ihtilali esnasında Türkistan coğrafyasının büyük bir kısmı Türkistan ve Bozkır Genel Valilikleri vasıtasıyla doğrudan Çarlık idaresine bağlı iken, 1868 ve 1873 yılında işgal edilen Buhâra ve Hive hanlıkları ise iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise Rusya'ya bağlı şekilde idare edilmekte idiler. Bu hanlıklardan biri olan Buhâra Emîrliği'nde ortaya çıkan ceditçilik hareketi ülkenin son dönemindeki siyasi ve kültürel olaylara damgasını vurmuştur. Abdulahat Han döneminde eğitim ve kültürel sahada yenilik taraftarı olarak ortaya çıkan ceditçilik hareketi son hükümdar olan Alim Han döneminde etki alanını genişleterek daha görünür hâle gelmiştir. Bu dönemde Yaş Buhâralılar olarak adlandırılan hareketin siyasi taleplerde de bulunan bir harekete dönüşmesinde 1917 Şubat ve Ekim ihtilalleri etkili olmuştur.

Buhâra Ahbarı Gazetesi'nin Yayınlanması Öncesi ve Sonrasında Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Buhâra Emîrliği I. Dünya Savaşı esnasında Rusların giriştiği yoğun malzeme ve para tedarik etme çalışmalardan etkilense de, Emîrliğin kaderini etkileyen asıl önemli olay Rusya'da meydana gelen ve tüm dünyayı önemli ölçüde etkileyecek olan Şubat ve Ekim İhtilalleri ile ortaya çıkan Bolşevik İhtilali olmuştur. Çünkü hem Buhâra Emîri Alim Han'ın, Çarlık Hükûmeti'ni sona erdiren yeni hükûmet ile dengeleri tekrar kuramayıp bağımsızlık hareketine girişmesi, hem de Bolşeviklerin Ceditçileri kullanarak Emirlik yönetimini devirme istekleri tüm siyasi dengeleri alt üst etmiştir (Hatunoğlu, 2017: 443).

Şubat İhtilali haberi Buhâra'ya ulaştığı zaman Buhâra'nın Kagan denilen ve Rus elçiliğinin bulunduğu mevkide Rusların, Rus vatandaşı Müslümanların ve Avrupalıların katıldığı sevinç gösterileri meydana gelmiştir. Bu gösterilerde ihtilalin önemi ve geleceğe etkisi hakkında konuşmalar yapılmış, zalim idarenin bitmesinden duyulan memnuniyetler ifade edilmiştir. Bu gelişmeler Rus temsilciliği memurlarını son derece rahatsız etse de, Rusların desteği ile varlığını sürdüren Buhâra yönetimini daha çok korkutmuştur. Buhâra yönetimi bunun üzerine ilgili mevkiye görevliler gönderilerek Buhâra halkının bu gösterilere katılımını yasaklamıştır. Ayni'nin ifadesi ile Yaş Buhâralılar kazan gibi kaynamakta, hükûmetin tedbirleri ise kaynayan kazanı kapakla kapatmak gibi yararsız bir hareketten ileri gidememektedir. Zira

* Doç. Dr., Zonguldak Bület Ecevit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi ABD, hatunoglu.nurettin@gmail.com. ORCID: 0000-0003-4196-3076.

Yaş Buhâralılar bu olayı duyar duymaz Feyzullah Hoca'nın evinde bir teşkilat meydana getirmiş ve bu teşkilatın şehrin bir çok noktasında temsilcilik açmasını sağlamışlardır. Bu faaliyetler neticesinde 10-15 gün içinde Yaşlar şehirde ciddi bir güç hâline gelmişlerdir (Ayni 1926: 139). Şubat İhtilali ile Yaş Buhâralılar'ın Ruslar ile açıktan açığa temasa geçmesi ve Rusların Emîr yönetimi yerine Yaşların tarafını tutması Yaşların bir tehdit olarak algılanmasına ve Emîr ile Yaşların arasındaki köprülerin atılmasına neden olmuştur. Bu tarihten sonra Emîrlik yönetimi Yaşlara karşı daha sert bir politika gütmeye ve onları sindirmeye yönelik uygulamalara başvurmaya başlamıştır.

Bu dönemin siyasi atmosferini; Rusya'da Şubat İhtilali neticesinde kurulan geçici hükümet ile alt üst olan siyasî dengeyi tekrar sağlamaya çalışan Emîr, bir tarafta reformları gerçekleştirmek için Ruslar ile işbirliği yapmaktan çekinmeyen Yaşlar, bir tarafta ise reformları ve bu süreci ortaya çıkaran tüm gelişmeleri kendilerine tehdit olarak gören yönetici sınıf, diğer tarafta ise kısmen Ceditleri, ağırlıkta ise Kadimcileri destekleyerek ortada kalan halk şeklinde özetlemek mümkündür. Tüm bu kesimlerin kaderini belirleyecek olan olaylar çok kısa bir zaman diliminde ortaya çıkıp gelişse de sonuçları yıllarca bölge insanının hayatında derin izler bırakmıştır. Herkesi beklenti içine sokan ve Yaşların talebi olan Islahat Fermanı nihayet 6 Nisan 1917[1] yılında Alim Han, Kuşbegi Nasrullah, Rus temsilciler ve devlet ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir törenle ilan edilmiştir. İki gün sonra 8 Nisan 1917 tarihinde Bereket Mağazası ve civarında toplanan gruplar kent merkezine doğru yürüyüşe geçmiştir. Gösteri bayraksız olarak başlamasına rağmen Nogay Sarayı mevkisine geldiklerinde bir grup gösterici kızıl bayrak açmıştır. Bunun üzerine kontrolden çıkan kalabalık, uyarılara rağmen daha önce toplanmış olan kızıl bayrakları alarak göstericiler arasına dağılmışlardır. Göstericilerin geçtiği yerlerde halktan da katılımlar olmuş, Buhâra'daki Özbek, Tatar, Tacik, İranlı, Kafkaslı ve Yahudi gibi tüm etnik gruplar tek bir bayrak altında toplanmış gibi hareket etmişlerdir (Ayni, 1926: 165).

Buhâra dâhilinde birbirine karşı *Kadimci* ve *Ceditçi* adında iki grup meydana gelip, olaylar bu noktaya ulaşınca Emîr, Yaşların dağıtılması emrini vermiştir. Askerlerin geldiğini gören bir kısım Yaşlar hemen kaçmaya başlamışlardır. Geri kalanlar da ya asker ve Kadimciler ile çatışmış ya da kaçmışlardır. Nitekim çatışanlar da kaçma yolunu seçerek bir kısmı şehrin muhtelif yerlerine dağılarak saklanmışlardır. Bir kısmı da Rus kontrolünde olan Kagana doğru kaçmışlardır. Bu olaydan sonra meydan Kadimcilere kalmış ve onlar da beş kişilik bir heyeti saraya görüşme için göndererek dağılmışlardır. Bu heyet sarayda bayrak açıp Emîr'e kaşı gelenlerin asi ve bunların katlinin helal, mallarının da mübah olduğunu ifade eden bir fetva hazırlamışlar ve bu fetvayı da müftülere imzalatmışlardır. Ayrıca Yaş Buhâralılardan tutuklanacak olanların isimlerinin yazıldığı bir de liste hazırlanmıştır. Kuşbegi Nasrullah görevinden azledilerek Nizameddin Divanbegi kuşbegi ilan edilmiş ve Ceditçilerin malları müsadere edilmiştir (Ayni, 1926: 171; Belcuvani, 2001: 50).

Bu şekilde sona eren gösteri Yaşlar ile hükûmetin bir daha anlaşma zemini meydana getirmelerini imkânsız hâle getirmiştir. Bu olaydan sonra her kesim kendi pozisyonunu almaya başlamış ve Buhâra'daki bu kesimler arasında kesin ayrışmalar yaşanmaya başlamıştır. Fermanın uygulanma şansını ortadan kaldırdığı gibi hükümetin tamamıyla Kadimciler ile iş birliği içine girmesine ve Yaşları ortadan kaldırılması gereken bir grup olarak algılanmasına neden olmuştur. Öte yandan barış umudu kalmayan Yaşlar da tüm güçlerini Emîr'i devirmeye ve Ruslar ile iş birliği yapmaya yönelmişlerdir. Böylece mevcut dengeler bozulmuş ve yeni

[1]Bu tarih farklı kaynaklarda farklı şekilde verilmiştir. Meselâ, *HOCAYEV, Feyzullah, Buhâra İnkılabının Tarihige Materyaller (Feyzullah Hocayev Hayatı ve Faaliyetı Hakkıda Yengı Mulahazalar)* Yay. Haz. D. A Alimova, Fen Neşriyatı, Taşkent 1997'de 28 Cemazeyilahir 1335 tarihini verirken, Ayni (1926)'da, 27 Cemazeyilahir 1335 tarihini vermektedir.

saflar ve birliktelikler kurulmuştur ki Buhâra Emîrliği'nin bundan sonraki kaderini bu yeni oluşan konjonktür belirlemiştir.

Yaşlar hareketi Buhâra'dan sürüldükten sonra siyasal anlamda örgütlenmeye çalışmıştır. Buhâra Emîrliği'nin bağımsızlığını kazanmasına sebep olacak Yaş - Rus ittifakından sonra Feyzullah Hoca hareketin liderliğine getirilmiştir. Daha önce kurulmuş olan gizli komite yerine Feyzullah Hocayev başkanlığında bir ihtilal komitesi meydana getirilmiştir. Bu komite amaçlarına ulaşmak için Ruslar ile temas kurmuş ve propaganda çalışmalarına hız vermiştir (Hocayev, 1997: 124).

Buhâra Emîrliği'nin bağımsızlığını kazanması Bolşeviklerin Yaş Buhâralılar ile ortaklaşa giriştikleri bir saldırının başarısızlığa uğramasından sonra olmuştur. Bu süreçte Bolşeviklerin Taşkent'teki yönetimi ele geçirmeleri ve Yaşların Bolşevikler ile işbirliği yapmaları önemli rol oynamıştır. Çünkü gösteri sırasında dağıtılan Yaşların büyük bir kısmı çoğunlukta Rusların bulunduğu ve Rus komiserliğinin de bulunduğu Kagan'a kaçmıştır. Şehirde saklananlar da bir süre sonra gizlice Kagan'a geçerek burada Şura-i İslam adında bir teşkilat meydana getirmişlerdir. Bu teşkilatın birinci görevi tutuklanan Yaşların kurtarılması olup bu iş için başvurabilecekleri tek merci de Rus elçiliğiydi ki, onlar da bu şekilde davranarak Rus elçiliğinden tutuklu Yaşların serbest bırakılması için Buhâra yönetimine baskı yapmalarını istemişlerdir (Ayni 1926: 194).

Bolşevik Ruslar, kendileri ile beraber hareket eden Yaş Buhâralılardan oluşan 18 kişilik komiteyi, Alim Han'ın yerine iktidara geçirmeye çalışmışlardır. (Raşidov ve U. Raşidov, 2011: 58). Rus birliklerinin komutanı F. Kolesov ve Ceditler ortak hareket ederek Buhâra'ya saldırmışlar fakat bu saldırı başarısızlığa uğrayınca Rus komutan Kolesov ile Alim Han arasında 25 Mart 1918 tarihinde Kızıltepe Anlaşması imzalanmıştır (Hayitov vd., 2010: 43; Becker, 2004: 267-268) Bu anlaşma ile Buhâra Emirliği tekrar bağımsızlığına kavuşmuştur.

Bir süreliğine Bolşeviklerin işgalinden kurtulan Buhâra Emirliği, Bolşeviklerin iç savaşta üstünlük kazanmaya başlaması ile tekrar işgal tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu işgalin gerçekleşmesinde Yaş Buhâralılar olarak bilinen gurubun dolaylı etkisi olmuştur. Zira, Buhâra'nın 2 Eylül 1920 tarihinde işgalinden önce 10 Ağustos günü Bolşeviklerin kontrolünde olan Kagan'da Ahmetcan Abdussaidov öncülüğünde *Bütün Buhâra İnkılabî Komitesi*, Feyzullah Hocayev önderliğinde *Halk Nazırlar Sovyeti* gibi idari birimler kurulmuştu. Kızıl Ordu birlikleri Buhâra'yı işgal ettikten sonra, önceden kurulan bu birimler Alim Han'ın yazlık sarayı olan Sitare-i Mahi Hassa'ya taşınmıştır. İşgal esnasında Abdussaidov'un pasif tutum sergilemesi sebepli görevinden alınması Bütün Buhâra İnkılabi Komitesi'nin Feyzullah Hocayev'in kontrolüne girmesine sebep olmuştur. Bu sebeple işgal döneminde inkılap komitesinin aldığı kararları Feyzullah Hocayev imzalamıştır. İşgal sonrası hemen *Geçici İnkılap Komitesi* kurulmuş ve bir beyanname ilan ederek yeni kurulan devletin Buhâra Sovyet Cumhuriyeti olduğunu ilan etmiştir (Raşidov ve U. Raşidov, 2013: 96). Yaş Buhâralılar içinde ismi zikredilen Abdulvahid Burhanov, Mukammil Burhanov, Sadreddin Ayni, Abdurrauf Fıtrat, Feyzullah Hocayev, Osman Hocayev, Ataullah Hocayev, Abdulkadir Muhittinov, Musacan Saidcanov (Recebov, 2005: 26) gibi isimlerin bir çoğu Emirlik sonrası kurulan Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yönetim karolarında yer almışlardır.

Buhâra işgal edildikten sonra hakimiyet Geçici Bütün Buhâra İnkılabî Komitesi'nin eline geçmiştir. Geçici komite Sovyetlerin Türkistan'ı işgalini organize eden Türkkomisye[2]

[2] Lenin'in emrine binaen Rusya Komünist Partisi Merkezi Komitesi Siyasi Bürosu 29 Haziran 1920 yılında "Türkistan Cumhuriyeti Hakkında Nizam" adlı bir kararname çıkartmış bu kararnamenin "b" bendinde Türkkomisyenin görevleri belirtilmiştir. Orta Asya halkları ile Rus halkları arasında eşitlik dostluk ve iş birliği sağlama adı altında savunma, diplomatik ilişkiler ve dış ticaret konuları bu birimin görevleri içine dâhil edilmişti.

tarafından hazırlanan manifestoyu ilan etmiştir. Bu manifestoda Buhâra Devleti *Bağımsız Buhâra Sovyet Cumhuriyeti* olarak adlandırılmıştır. 14 Eylül 1920 tarihinde *İnkılabî Yaş Buhâralılar Partisi* dağıtılıp onun üyelerinden bir çoğu Feyzullah Hocayev başkanlığında, *Buhâra Komünist Partisine* (BKP) geçmişlerdir. Yine aynı tarihte M.V Firunze başkanlığında, *BKP Merkez Komitesi, Geçici Bütün Buhâra İnkılabi Komitesi* ve Rus temsilcilerinin katıldığı ortak toplantıda Abdulkadir Muhittinov başkanlığında yasama organı olan *Bütün Buhâra İnkılabi Komitesi* ve Feyzullah Hocayev başkanlığında *Halk Nazırlar Şurası* (Cumhuriyet Hükümeti) kurulmuştur. Bu toplantının ana gündemlerinden biri de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) ve Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin arasındaki ilişkiler olmuştur. Alınan kararlar Sovyet yardımının işgale dönüştüğünün açık göstergesi olmuştur. Çünkü Buhâra'da olan Kızıl Ordu'nun bir süre kalması ve ihtiyaçlarının karşılanması, savaş ile ilgili organların ve Buhâra'daki harbî unsurların Sovyet idaresine bağlanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca Emir ve onun dönemindeki idarecilerin, tüccarların, zenginlerin, din adamlarının ve ulemanın malları ile vakıf mallarına el konulmuştur (Alimova ve Raşidov, 2009: 58-59; Coraev vd., 2000: 130).

6-8 Ekim 1920 tarihinde Bütün Buhâra Halk Vekilleri toplanarak *I. Bütün Buhâra Kurultayı'nı* gerçekleştirmişlerdir. Bu kurultayda yeni kurulan devlet, *Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti* olarak ilan edilmiştir. Ayrıca, yasama yetkisine sahip olan *Bütün Buhâra İnkılabi Komitesi* ile icra yetkisine sahip olan *Buhâra Halk Nazırlar Şurası*'nın varlıkları bu kurultayda hukuki zemine oturtulmuş üyelerin görev süreleri II. Kurultay tarihine kadar sınırlandırılmıştır. 18-23 Eylül 1921 tarihinde II. Bütün Buhâra Kurultayı gerçekleştirilmiş, bu kurultayda Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin anayasası kabul edilerek, yasama organı olan merkezi komitenin başına Osman Hocayev getirilmiştir. Abdulkadir Muhittinov ise ekonomiden sorumlu bakan olmuştur (Alanazarov, 2010: 50-51). Bu devletin varlığına Bolşevikler 1924 yılının sonlarına kadar müsaade etmişlerdir. Bolşeviklerin ülke genelinde iktidarlarını sağlamlaştırması sonrası Türkistan Harezm ve Buhâra SSC gibi devletlerin kendi kendilerini lağvetmelerini istemişlerdir. Buhâra Hanlığı'nın topraklarına Hokand ve Hive hanlıklarının bir kısım toprağı dâhil edilerek Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

Buhâra Ahbarı Gazetesi ve Buhâra'nın İşgaline Bakışı ile İlgili Değerlendirmeler

Bolşeviklerin de yardımı ile iktidarı ele geçiren Buhâra'daki Ceditçiler, basın yayın araçlarının propaganda gücünü iyi bildiklerinden Emîrliği devirdikleri 2 Eylül tarihinden bir hafta sonra yani 9 Eylül 1920 tarihinde *Buhâra Ahbarı* gazetesini yayımlamaya başlamışlardır. Yeni kurulan cumhuriyet hükûmetinin resmî yayın organı niteliğinde olan bu gazete 12 Ekim 1923 yılına kadar 213 sayı yayımlanmıştır. 16 Ekim 1923 tarihli sayısından itibaren ad değiştirerek *Azat Buhâra* adını almıştır. Bu gazetede yayımlanan haber ve yazılardan Alim Han'ın devrilmesi öncesi ve sonrası meydana gelen gelişmeler, cumhuriyet yönetimin kurulması, yeni kurulan cumhuriyetin hukuki, siyasi, içtimai, askerî ve eğitim faaliyetleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Gazete, yeni kurulan cumhuriyetin resmi yayın organı olması ve o dönemde Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti'nde başka süreli yayının olmaması dolayısıyla Sovyetleştirilme öncesi Türkistan tarihi için birinci elden kaynak olma yönüyle de önem arz etmektedir.

Gazete Arap harfleriyle Özbek Türkçesi ile yayımlanmıştır. Gazetenin ilk sayfasının yukarısında gazetenin ismi, onun altında da Buhâra şehrinde iki günde bir çıkan siyasi, içtimai gazetedir yazısı yazılmıştır. Aynı yerde "Buhâra Geçici İhtilal Komitesinin yayın organıdır." ifadesine yer verilmiştir. İlk sayı çıktığında fiyatı 3 som olarak belirlenmiştir. Adres olarak da, Eski Buhâra Rengarde Eczanesi'nin üstü olarak verilmiştir. Gazetenin isminin ve diğer

---

Bkz. A. Şukurov, *Buhâra Respublikasının RSFSR Bılen Hemkarlıgı*, Ozbekıstan SSR Fan Neşriyatı, Taşkent 1972, ss. 11.

bilgilerin yer aldığı kutucuğun üzerinde de hem hicri hem de miladi tarih ve sayı yazılmıştır. Gazetenin olaylara bakış açısını gösteren en önemli işaretlerden biri sayfanın en üstünde yazılan slogandır. Özbek Türkçesi ve Farsça olarak *Birleşiniz bütün dünya emekçileri* sloganı yazılmıştır. Bu slogan 17. sayıdan sonra sadece Özbekçe olarak yazılmıştır. İlk sayının manşeti de dikkat çekicidir. *Buhâra Vatandaşları! Özgürlük ve eşitliğiniz kutlu olsun* manşeti atılmıştır. Gazetedeki bu bilgilerden Bolşevik İhtilali sonrası yaşanan siyasi sürecin mahiyeti ve Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına etkisi ile ilgili bir fikir edinmek mümkün olmaktadır.

Gazetenin yayınlanma sebebi yeni kurulan hükümetin programını, çıkarılan kanunlarını ve faaliyetlerini halka bildirmek olmuştur. 1921 yılına kadar Bütün Buhâra İhtilal Komitesi'nin bu tarihten sonra da Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti Merkezi İcra Komitesi'nin yayın organı olmuştur. Gazetenin adının "Azat Buhâra" olarak değiştirilmesine kadar 6 kişi genel yayın yönetmeni olarak görev yapmıştır. Genel yayın yönetmenlerinin ismi şöyledir; Mahmut Said Ahrari (9 Eylül 1920-30 Haziran 1921), Abdulhamit Süleyman Çolpan (30 Haziran 1921-4 Şubat 1922), Ziya Osmani (4 Şubat 1922-17 Haziran 1922), Astanakul Abdulkıyamov (17 Haziran 1922-14 Eylül 1922), Kari Yoldaş Polatov (21 Eylül 1922-21 Eylül 1923) ve Sarakin Kasım İbrahimoviç (21 Eylül 1923- 5 Mayıs 1924). Kasım İbrahimoviç 16 Ekim 1923 tarihinde gazetenin isminin *Azat Buhâra* olarak değişmesinden sonra da bir süreliğine genel yayın yönetmenliği görevini devam ettirmiştir. Gazete ilk zamanlarda büyük boyutta 2, orta boyutta 4 sayfa olarak yayınlanmıştır. Hükûmettin eğitim bakanı olan Polatov zamanına kadar 100-1500 olan gazetenin tirajı bu dönemden sonra 2000-2500'e çıkmıştır. Gazete ilk başlarda günü belli olmamakla birlikte haftada bir defa çıkmış, 1922 yılının son baharından itibaren 7-8 sayfa olarak haftada 2-3 defa çıkmaya başlamıştır (Rahmanov, 2012: 23-37).

Buhâra Ahbarı Gazetesi'nin ilk sayısında *Buhâra Vatandaşları! Özgürlük ve eşitliğiniz kutlu olsun!* şeklinde atılan manşetten anlaşılacağı üzere gazete Buhâra Şehri'nin Bolşevik Ruslar tarafından işgal edilişini bir işgalden ziyade özgürlüğe kavuşma olayı olarak görmüştür. Bu sayının ilk sayfasında buyruk olarak verilen yazı ise işgalin mahiyetini ortaya koyan bir emirname yayınlanmıştır. Bu yazıda şu ifadelere yer vermiştir:

> Emîr hükûmeti mahvoldu. Onun yerine Buhâra Halk Hükümeti kuruldu. Buhâra'da eski hükümet taraftarlarında kalan silah çoktur. Memlekette Cumhuriyet düzenini birleştirip yerleştirmek için bütün silahların eski hükûmet adamlarından alınıp yeni hükûmetin kızıl askerlerine verilmesi gerektiği için şehir ahalisi ve etrafındakilerde bulunan her türlü tüfek, tabanca, top, kılıç, mızrak ve barut gibi savaş aletlerinin iki gün içinde getirilip hükûmete verilmesi emrolunur. Bu mühletten sonra birinin evinde, kapısının önünde, çukurda ya da duvarda saklanan silah bulunursa kurşuna dizilecektir. Bu hükmü herkese ulaştırmak gerek! Buhâra Askerî Fırkası Kumandanı Liymintof.

Gazetenin ilk sayılarında işgale bakış açısını gösteren yazılar daha fazladır. Yeni hükûmetin Bolşevik Ruslar ile iş birliği yapması ve varlığının Kızıl Asker ordusuna dayanması Buhâra'nın işgalini farklı bir şekilde görmelerine sebep olmuştur. Gazetenin 15 Eylül 1920 tarihli ikinci sayısında Muhammed Seyid imzalı yazıda şu ifadelere yer verilmiştir:

> 2 Eylül 1920 tarihi karanlık ve mazlum Buhâra'nın (Azatlık) bağımsızlığının ilan edildiği gündür. Bu tarihte Buhâra'nın her tarafında müthiş bir inkılap meydana geldi. Yani Buhâra'nın idaresinde büsbütün bir değişim meydana geldi. Eski bilgisiz, iktidarsız, zalim ve hain emîr hükûmeti dağıtılıp yerine, bilgili, güçlü, adil ve iyilik taraftarı bir hükümet kuruldu. Bu sayede bütün müstebitler mahv ve perişan olup, herkes özgür ve kendi işinde serbest olmaya başladı. Bundan sonra bütün vatandaşlar rahat ve korkusuz bir şekilde yaşayacaklar.

Gazetede verilen haber ve başlıklardan anlaşıldığı kadarıyla Buhâra Ahbarı Gazetesi 2 Eylül olaylarını bir işgal hareketi olarak görmemektedir. Bu olayı bir devrim ve özgürlük olayı olarak yansıtmıştır. 7 Ocak 1921 tarihli 18. sayısında manşet olarak atılan; "İstibdadı bir kere yıkıp hürriyetini kazanan bir memlekette yeniden müstebit bir hükûmetin kurulma imkânı

yoktur" ifadesinden anlaşılacağı üzere kızıl ordu gölgesinde kurulan yeni hükümet bağımsızlık getiren bir hükümet olarak değerlendirilmektedir. Oysaki bu tarihlerde Buhâra'nın doğu bölgelerinde ve Türkistan'ın diğer bölgelerinde Basmacılık denilen Sovyet karşıtı mücadele devam etmektedir. 1 Şubat 1921 tarihli 22. sayısında; "Yaşasın Doğu'yu özgürlüğe çıkarmaya için kaldırılan Buhâra Kızıl Ordusunun ellerinde parlayan mavzer (Beş Atar) ve makineli tüfekler. Buhâra emekçilerinin boyunlarını vuran cellatlara ölüm!" manşeti atılmıştır. Seferberliğin en önemli gün olduğunu söyleyen manşetin atıldığı 5 Şubat 1921 tarihli 23. sayısında *İl Askeri Kızıl Asker* başlığı ile bir yazı yayınlanmıştır. Buhâra'da millî ordu kurulması gerektiğine dair bilgilerin ve henüz Özbekistan Cumhuriyeti kurulmadığı için Buharalıların Türk neslinden olup, tarihlerinin askerlik ve savaş meydanlarındaki başarılar ile dolu olduğu ifadelerinin yer aldığı yazıda Rus kızıl askerleri ile ilgili kullandığı ifade dikkat çekicidir "Devrim safında müttefikimiz olan Rusya Şuralar Hükûmeti'nin askerlerinin yardımı ile Emîr ile savaşmaktayız. Emîri kovacağız. Bunda şüphe yoktur. Fakat bir noktaya dikkat etmek gerekir. Rus askerlerinin bizim için savaşmaları bizim omuzumuza büyük minnet yükünü yüklemektedir. Bir düşünün! Dost ve müttefik olup her zaman ona arz-ı ihtiyaç edip kendinden hiçbir şey çıkmazsa, başımız öne eğik şekilde Rusya Şuralar Cumhuriyeti'nden sürekli askerî güç istemek namussuzluk ve edepsizliktir ve özgür bir millet için kötü bir şeydir." şeklinde verilen ifadelerden anlaşılacağı üzere Yaş Buharıların Bolşeviklerin yardımı ile kurduğu devlet millî ordusunu kurmak istemektedir. Bu millî çabalarına karşın devletin askerî gücünün Bolşeviklere dayandığı itiraf edilmektedir. Buna benzer ifadeleri çoğaltmak mümkündür.

Sonuç

Eğitim ve kültür alanında reformlar yapılmasını isteyen ve Yaş Buhâralılar olarak adlandırılan Ceditçiler'in talepleri Bolşevik İhtilali'nin etkisi ile siyasi taleplerde bulunan devrimci bir harekete dönüşmüştür. Şubat İhtilali sonrası çıkan olaylar neticesinde Bolşevikler ile temasa geçen Ceditçiler, Emîrlik yönetimini yıkmak için Bolşevikler ile iş birliği yapmışlardır. Kızıl Ordunun Buhâra'yı 2 Eylül 1920 yılında işgal etmesine verdikleri destek yüzünden emirlik yerine kurdukları Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti millî kadroların görev aldığı bir hükûmet olmuştur. Fakat işgalin Bolşeviklerin askerî gücü ile gerçekleşmesi bu devletin bağımsız bir devlet olmasını engellemiştir. Kağıt üzerinde bağımsız olan devlet gerçekte Bolşeviklerin etkisinde kalmıştır.

Buhâra Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin yayın organı olan Buhâra Ahbarı Gazetesi 2 Eylül 1920 olayını Rusların işgali olarak görmemiştir. İdeolojik yakınlaşmalar yüzünden yerli Türkistanlı aydınlar bu olayı devrim ve kurtuluş olarak görmüşlerdir. Gazete sayfalarında yazılan yazılardan Emîrlik yönetiminin sona erip yeni hükûmetin kurulmuş olmasının özgürlük ve eşitlik hükûmetinin kuruluşu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Oysaki, bu dönemde merkez dışındaki Buhâra topraklarında Sovyet karşıtı silahlı mücadele de devam etmektedir.

Bolşevikler ve sonrasında kurulan Rusya Federasyonu'nun yakın çevresinde uyguladığı işgal yönteminin ilk örneklerinden biri olması açısından Buhâra örneği önemlidir. Yaş Buharıların bu şekilde aldatılması ve kullanılması, uzun yılar boyunca Türkistan halkının kendi isteği ile Sovyetlere katıldığı propagandasına malzeme olmuştur. Tek dertleri Emîrlik yönetiminin yıkılması olan millî nitelikli bu aydınların amaçlarına Bolşeviklerin yardımı ile ulaşacaklarını inanması, hayallerinin boşa çıkmasına sebep olmuştur. Türkistan Türklüğü için nihai hedeflerinin olumlu olduğu Türkistan'daki bu Ceditçi aydınlar, Stalin döneminde Türkçü, İslamcı suçlamaları ile katledilmişlerdir. Bu aydınların düşüncelerinin yansıtıldığı Buhâra Ahbarı gazetesi, yanlı ve ideolojik haberlere rağmen yakın dönem Türkistan tarihi için önemli bir kaynak niteliğindedir. Dönemin anlaşılması ve doğru tahlili günümüz Türkistan

Türklüğünün ve Türk Dünyasının, Rus tehdidine karşı sağlıklı çıkarımlar yapmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Alanazarov, M. (2010). "BHSR Hukumetıdekı Milli Kadrler Faaliyetı" *XX Asr Ahırı XX Asr Başlerıde Buhâra Mevzusıde Respublike İlmi Nezeri Encumenı Meteryalleri*, Buhâra: Buhâra Devlet Üniversitesi Neşriyatı.

Alimova, D., Raşidov, U. (2009). *XIX Ahırı XX Başlerıde Buhâradaki Siyasi Hareketler ve Kureşler*, Buhâra Devlet Unıversitıtı, Buhâra.

Ayni, S. (1926). *Buhâra İnkılabı Tarihi İçun Materyaller,* Moskova: SSSC Halklarınıng Merkezi Neşriyatı.

Seymour, B. (2004). *Russia's Protectorates İn Central Asia (Bukhara And Khiva, 1865-1924,* RoutledgeCurzon, Newyork.

Belcuvani, M. A. (2001). *Tarih-i Nefe-i,* (Haz. F. R. Ergeşev- R. E. Halikova), Akedemiya Neşriyatı, Taşkent.

Coraev M., R. Nurulin, vd. (2000). *Ozbekıstannıng Yengı Tarihi, Ozbekıstan Sovyet Mustemlekeçılıgı Devrıde,* 2. Kitap, Taşkent: Şark Neşrıyatı.

Hatunoglu, N. (2017). "Bolşevik İhtilali'nin Buhâra Emirliği'ndeki Siyasi Gelişmelere Etkisi", *Ekim 1917 Sovyet İhtilali'nin Yüzüncü Yılında Türk Dünyası'ndaki Bağımsızlık Fikri ve Siyasi Hareketler Sempozyumu Bildirileri*, (16-17 Ekim 2017, İstanbul), İstanbul Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Türk Ocakları İstanbul Şubesi, (Ed.: Doç. Dr. Fatih M. Sancaktar - Yrd. Doç. Dr. Ayna Askeroğlu Arslan - Arş. Gör. Filiz Ferhatoğlu - Dr. Cezmi Bayram), İstanbul.

Hayitov, O. ve H. Abuyev (2010). "F. Kolesovnıng Buhârage Yurışı ve Uning Akıbetlerı", *XX Asr Ahırı XX Asr Başlerıde Buhâra Mevzusıde Respublike İlmi Nezeri Encumenı Meteryalleri*, Buhâra: Buhâra Devlet Üniversitesi Neşriyatı.

Hocayev, F. (1997). Buhâra İnkılabınıng Tarihige Materyaller (Feyzullah Hocayev Hayatı ve Faaliyetı Hakkıda Yengı Mulahazalar), (Haz. D. A Alimova), Taşkent: Fen Neşriyatı.

Rahmanov, K. (2012). *Buhâra Halk Sovyet Respublikesı Tarihi Matbuat Sahifelerıde (1920-1924),* Taşkent: Abu Matbuat Konsaltı.

Raşidov, Ö. ve Ulmascan Raşidov (2011). *XX Asr Başlerıde Buhâra Emirligideki Siyasi ve* İktisadi *Cereyanler,* Buhâra: Buhâra Neşriyatı.

Raşidov, Ö., Raşidov, U. (2013). *Buhâraning Rusya Bılen İktisadi ve Siyasi Munasebetlerı Tarihiden (1900-1925)*, Buhâra: Buhâra Neşriyatı.

Recebov, K. (2005). "Yaş Buhâralikler", *Buhâra Mevclerı,* 2005/2.

II. DÜNYA SAVAŞI'NIN TÜRKMEN EDEBİYATI'NA YANSIMALARI: *GOPUZLICA GIZ* (KOPUZLU KIZ) ADLI HİKÂYE ÖRNEĞİNDE

Soner Sağlam*

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın Türkmen Edebiyatı'na Tesiri

1941–46 yılları arası, Türkmen halkının sosyal hayatta yaşadığı en önemli tarihî dönem yani II. Dünya Savaşı ve savaştan sonra Türkmen toplumunun hayatını ve işlerini düzene sokma çabasını içine alan dönemdir. Bu dönemde yazar ve şairlerin birçoğu eline silah alıp cepheye gitmiş, akabinde cephede savaşan ve oralarda yaşananları eserlerinde anlatan bir kuşak yayın hayatına girmiştir. Bu sanatçılar arasında Ş. Kekilov, N. Sarıhanov, A. Nıyazov, A. Alamışov, Ç. Aşırov, H. Durdıyev, P. Nurberdiyev, K. Işanov, R. Aliyev, A. Kovusov, G. Gılıcov, A. Gürgenli, A. Memmetgulıyev gibi isimler bulunmaktadır. Bu isimlerden Ş. Kekilov, N. Sarıhanov, A. Nıyazov, A. Gürgenli cephede mücadele ederken hayatlarını kaybeder (Sağlam ve Biray, 2018: 477).

Savaş yıllarında Türkmen halk edebiyatının önde gelen temsilcilerinden Ata Salıh, Durdı Gılıc, Nurı Annagılıc ve Ata Köpek gibi isimler de halkı düşmana karşı mücadeleye çağırır. Ata Salıh savaşın ilk günlerinde Türkmen yiğitlerine şöyle seslenir:

"Meydan – merdinkidir, pugta bilmeli,

Şıgarımız – "Almalı ya ölmeli"

Vatan gahrımanı şeyle bolmalı.

At salıp, gılıcı sırın, yigitler"(TE, 2010: 40)

Gara Seyitliyev de aşağıdaki mısralarda Türkmen halkını düşmana karşı topyekün mücadeleye davet eder:

Siz, ey, azat atalar!

Siz, ey, azat eneler!

Siz, ey, azada gızlar!

Bizin parlak yıldızlar!

Sizi-de söndürmek isleyer duşman. (TE, 2010: 41)

Dolayısıyla savaş yılları edebiyatında hem yazılı hem de sözlü ürünleriyle edebiyat aynı düşünceye hizmet eder. Edebî türler arasında özellikle şiir, savaş ve kahramanlık konularının en fazla işlendiği tür olur. Vatanseverlik konusu işleyen yazarlar başta "Köroğlu" olmak üzere destanlardan, masallardan; Türkmen Klasik Edebiyatı'nın önde gelen temsilcileri olan Azadı, Mahtumkulu, Seydi, Mollanepes, Zelilî, Kemine gibi şahsiyetlerden yararlanır. Savaş yıllarındaki edebiyat eserlerinde en fazla işlenen tema vatanseverliktir. Eserlerin tamamında vatanseverlik yüceltilip, övülür. Sovyet Rusya'nın Almanya ile olan savaşında cephede savaşan askerlerin kahramanlığı, cephe gerisindeki halkın cesareti ve mukavemeti, bu dönem edebî ürünlerinin başlıca konusudur. Sovyetler Birliği'nin bu yıllardaki en büyük sloganı "Her şey vatan için, her şey cephe için." edebiyatın da merkezinde olur. Bu bakımdan cephe ve cephe gerisinin bir olduğunu yansıtmak, dönem edebiyatının en önemli meselesi olup, yazar ve şairlerin edebî faaliyetleri tamamıyla bu konuya yönelir. Berdi Kerbabayev, Ata Govşudov,

* Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, soner.saglam@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0308-3326.

Nurı Annagılıç, G. Muhtarov, B. Pürliyev, H. Şükürov gibi yazarlar Sovyet yönetimi tarafından ödüllendirilir. Savaş yıllarında Aşgabat'da birçok kez Türkmen edebiyatı günleri düzenlenir. Sovyet hükûmetinin denetiminde kültürel faaliyetler gerçekleşir. Çeviri faaliyetlerine ara vermeden devam edilir. Tolstoy'un "Batırlar", Şolohov'un "Yigrenmegi Övrenmeli" bu dönemde Türkmenceye kazandırılan eserler arasındadır. Bu devirde Türkmenistan'da yaşamını sürdüren Y. Alyoşova, A. Turçinskaya, T. Şengeli gibi yazarlar da Türkmen Edebiyatı'nın gelişimine katkıda bulunur. (Geldiyeva, 2007: 402)

Bilindiği üzere savaş yıllarında Sovyetler Birliği'nin sloganı "Her şey vatan her şey cephe için."dir. Bu bağlamda sanatın her dalı bu düşünceye hizmet eder. Şiir de bu noktada üzerine düşen görevi yapar. Şalı Kekilov'un "Vatançının Aydımı (1941) "adlı şiirindeki şu mısralar buna örnek gösterilebilir:

Men göreşjeň, göreş ogly,

Hiç bir zatdan heder etmen,

Duşman agram salan wagty,

Uzanyp men öyde yatman.[1] (Kekilov, 1962)

Şalı Kekilov'un mısralarındaki bu ifade bu devir Türkmen şairlerinin tamamına yakınında görülür. Bu şairlerden Çarı Aşırov, Durdı Haldurdı, Pomma Nurberdi, A. Nıyazov ve K. Işanov cepheye gidip, şiirlerini cepheden yazar. Cephedeki askerlerin cesaret ve kahramanlıklarını anlatır. Cephe gerisinde kalan şairler de halkı düşmanla mücadele etmeye davet eder. Rehmet Seyidov, Aman Kekilov, Gara Seytiliyev, Ata Salıh, Nurı Annagılıç, Durdı Gılıç, Beki Seytakov ve diğerleri şiirlerinde düşmanı mukaddes vatan toprağından defetmek için Türkmen yiğitlerini savaş meydanına çağırır. Gara Seyitliyev'in "Şahırın Kasamı" adlı şiirinde bu çağrıyı görürüz (TET, I: 50-51):

Dünyänin bir ujundan tutaşan ataş,

Bu gün Vatanıma etmekte menin

Küle döndermege yovuz ataşı,

Gardaşlarım hüjüm etmekde menin.

Men-de ol yigitlen şahır gardaşı

Frontlamda hüjümlere geçyärin.

Vatanımın önünde, halkın önünde

Men-de bir esger men, kasam içyärin.

Men Vatan oglı

Vatan gurbany.

Vatanın ugrunda

Bererin jany. [2] (Seyitliyev, 1955)

---

[1] (Ben savaşacağım, savaş oğlu, / Hiçbir şeyden çekinmem, / Düşman dayandığı vakit, / Uzanıp ben evde yatmam.)

[2] (Dünyanın bir ucundan tutuşan ateş, / Bugün Vatanıma gelmekte benim / Küle döndürmeye fena ateşi, / Kardeşlerim hücum etmekte benim. // Ben de o yiğitlerin şair kardeşi / Cephelerde hücuma geçiyorum. / Vatanımın

Yukarıdaki mısralarda görüldüğü üzere bu devir Türkmen şiirinde lirizm en üst seviyedir. Şairlerin amacı da halkta düşmana karşı nefret ve mücadele etme duygularını ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla bu yıllarda lirik şiirler öne çıkar. Sovyet yönetiminin de beklentisi bu yöndedir. Bu bakımdan savaş yıllarındaki Türkmen şiirinde dönemin ruhuna uygun, lirik olmakla beraber didaktik yönü de olan şiirler çokça yazılır. Şairlerin en önemli gayesi yediden yetmişe tüm Türkmen halkını bu mücadeleye ortak etmektir. Bu noktada şairler Köroğlu, Keymirkör gibi kahramanlardan yararlanır. Onlar gibi korkusuzca savaş meydanına çıkılmasını ister. Şalı Kekilov'un "Batırların Nesli Biz" (1941), "Gırarıs" (1941), Çarı Aşır'ın "Gılıç Al Ele" (1941), D. Haldurdı'nın "Eden Edimlerini Edikde Galdırıs" (1941), "Bize Polat Atan Perzendi Diyrler" (1943) gibi şiirler ile Pomma'nın, A. Nıyazov'un, K. Işanov ve diğer şairlerin mısralarında benzer söyleyişler görülür (TET, I: 51-55).

Cepheye giden şairlerin, oradaki yaşamı bizzat görerek yazdıkları şiirler halk üzerinde çok etkili olur. Çarı Aşır'ın "Atam" (1941) şiiri bunlardan biridir. Şiirde cephedeki bir askerin, ailesine yazdığı mektup ile savaş meydanında yaşananlar anlatılır. D. Haldurdı'nın "Gaçgak", "Binamıs" gibi şiirlerinde savaşa katılmayanlar eleştirilir; "Dostumun Yadigerligine" (1944) şiirinde cephedeki farklı milletlerin dostluğu gibi konular takdir edilir. Bu devirde Gurban Durdı, Aydogdı Tahirov gibi savaşta kahramanlık gösteren Türkmen yiğitleri hakkkında mensur eserler yazıldığı gibi şiirler de kaleme alınır. Ş. Kekilov'un "Şöhrat"(1942), N. Pomma'nın "Gurban Durdı" (1942), A. Kovusov'un "Gurban Durdı" (1943), K. Işanov'un "Ordenlilere" (1943) şiirlerinde Türkmen yiğitlerinin mertliği, cesareti ve kahramanlığı işlenir.

Savaştaki askerlerin cephe gerisindeki ailesi de şiirler de işlenir. Bilhassa cephedeki asker ile onun geride bıraktığı aşkı ön plandadır. Bu konu cephedeki askerin moralini yükseltecek şekilde ele alınır. Asker için en büyük güç sevdiğinin kendisine olan aşkı ve bağlılığıdır. Ç. Aşır "Ejegız" (1945), "Dalbarın Altında" (1945) gibi şiirlerinde bu konuyu anlatır. Sevgi temasının askerlerin savaştaki mukavemetini artırıcı bir güç olarak kullanılması "N. Pomma'nın "Bibi (1943), "Sövdigim" (1944) gibi şiirlerinde de görülür. Dolayısıyla cephe ile cephe gerisinin tek yürek oluşu, hep birlikte düşmana karşı mücadele edişi bu devir Türkmen şiirinin sıkça işlenen temasıdır. Savaşın son yıllarına doğru Sovyetler Birliği'nin galibiyetinin ayak sesleri hükmünde şiirler yazılır. Çarı Aşır'ın Dostlarım", N. Pomma'nın "Edigimin Yolı", D. Haldurdı'nın "Goç Yigitler Berlinde", R. Seyidov'un "Beyik Yeniş Gününde" gibi şiirleri bunların başlıcalarıdır (TET, I: 54-62).

Savaş yılları Türkmen Edebiyatı'nda daha çok lirik duyguların işlendiği şiirler yanında, epik - lirik mahiyette poemalar da yazılır. Bu poemalarda şairler, savaşta kahramanlık gösteren Türkmen yiğitlerini daha ayrıntılı olarak ele alır. N. Pomma'nın "Wayançı Garrı (1941), "Kasam" (1941), Ç. Aşırov'un "En Şeherinde"(1943), "Baylı" (1941), Ş. Kekilov'un "Kareliya Jennelinde" (1943), A. Nıyazov'un "Ogulbossan" (1942), Y. Nasırlı'nın "Leytenantın Oglı (1943) gibi poemalrını sayabiliriz. N. Pomma "Wayançı Garrı"da sınırları koruyan askerlerin yaşamını, Ç. Aşırov "Baylı"nda düşman sınırları içinde yaralı olarak düşen pilotu gösterdiği kahramanlığı, "En Şeherinde" ise savaşın çetin koşullarını yaşayan askerlerin düşüncelerini, hayallerini, A. Nıyazov "Ogulbossan" (1942) da cepheye destek olmak canını dişine takarak çalışan Türkmen kızını anlatır (TET, I: 66-67).

Türkmen şairleri tarafından işlenen bir diğer tema cephe gerisindeki yaşamdır. Özellikle cepheye destek veren Türkmen kadını fedakârlığı ve cesareti ile öne çıkar. R. Seyidov'un "Üç Duşuşık" (1941), "Enenin Hatı" (1941), Beki Seytakov'un "Front ve Tıl" (1941), Türkmen Gızına (1942), G. Seyitliyev'in "Dostuma", "Gözel Gız" (1943), Nurı Anngılıç'ın "Anam", "Bu gün" (1942) gibi şiirlerinde cephe ve cephe gerisinin bir oluşu işlenir. Bu şairler cephedeki

---

önünde, halkın önünde / Ben de bir askerim, ant içiyorum. // Ben vatan oğlu / Vatan kurbanı / Vatanın uğrunda / Veririm canı.)

askerî zafere, cephe gerisindekileri de bu zafer için çalışmaya davet eder (TET, I: 73-74). B. Seytakov "Türkmen Gızına" adlı şiirinde Türkmen kızlarının çalışkanlığını, fedakârlığını şöyle dile getirir:

Goşa saçı döş üstünde tolkunyan,

Türkmen gızı gollarına güç gelsin.

Her gün iki adamlık ak altın yıgyan,

Biri senki biri yarınkı bolsun.

Yarın yeniş bilen gülüp gelende

Ön önünde gısga bolmasın dilin

– Yendik – diyip, jak-jak edip gülende,

Görk açsın, sen yanında novgülün (Seytakov, 1951: 77)

Savaş yıllarında eser veren Türkmen yazarları, başta Tolstoy olmak üzere Rus yazarların vatanseverlik ruhuna uygun olarak yazdığı eserlerden, Sovyet halkının gözü pek ve mücadeleci oluşunu, halkların kardeşliği ve dostluğunu anlatan deneme ve hikâyelerden yola çıkarak mensur eserler kaleme alır. Türkmen yazarlardan B. Kerbabayev, A. Govşudov, A. Durdıyev, N. Sarıhanov, H. İsmailov yazdıkları ile – deneme, hikâye, povest, roman - savaş yıllarındaki edebiyata katkı sağlar. Bu eserlerde genel olarak Sovyet halkının hem cephede hem de cephe gerisinde gösterdiği cesaret ve mukavemet ile farklı milletlerden oluşan askerlerin dostlukları geniş bir şekilde ele alınır. Yine bu yıllarda kaleme alınan eserlerin birçoğunda cephe ile gerisinin, halk ile ordunun birliği, Sovyet halkının savaş yıllarında gösterdiği kahramanlık sıkça işlenir (TET, II: 1980: 22).

Türkmen nesri savaşın ilk yıllarında çoğunlukla daha kısa eserlerden oluşur. Bunlar genelde Sovyet özelde Türkmen halkının çalışkanlığını, kahramanlığını anlatan, onları vatanı yürekten sevmeye davet eden denemeler ile düşmanı kötüleyen tenkidi yazılardır. Gazete ve dergilerde yayınlanan bu yazılar bu dönem edebiyatında önemli bir yer teşkil eder. Bu dönemde povest ve roman türünde de eserler kaleme alınır. B. Kerbabayev'in "Gurbandurdı", N. Sarıhanov'un "Yagtılıga Çıkanlar", B. Soltannıyazov'un "Kerim Dos", H. Ismayılov'un "Besdeşler", A. Govşudov'un "Mehri-Wepa" gibi eserleri bu devrin başarılı örnekleri arasında yer alır. Bu eserlerde Türkmenlerin İkinci Dünya Savaşı'na katılışı, Türkmen askerlerin vatanseverlikleri ile cephede gösterdikleri yiğitlik, kardeşlik ilişkileri ele alınır.

Ata Govşudov'un "Mehri-Vepa" adlı romanı bu dönemde yazılan ilk realistik roman olarak kabul edilir. Bu devirde yazılan mensur eserlerin başlıca konularından biri de Türkmen yiğitlerinin savaşta gösterdikleri kahramanlıklardır. Gurban Durdı, Aydogdı Tahırov, Annagılıç Atayev gibi Türkmen askerlerinin cephede gösterdikleri kahramanlık ve cesareti konu edinen pek çok eser kaleme alınır. A. Durdıyev'in "Vatan Gahrımanı" adlı hikâyesi Sovyet Birliği'nin savaş kahramanı olan Gurban Durdı'yı konu edinir. Belgesel povest türünün örneği olan B. Sultannıyazov'un "Kerim Dos" ile halk şairi Durdı Gılıç'ın "Gurban Durdı" povestleri ve Ata Salıh'ın "Kabul Et Menden" adlı eserleri de bu mahiyettedir (TET, I: 26-27).

II. Dünya Savaşı yıllarının en üretken yazarlarından biri Ata Govşudov'dur. Yazar, çeşitli temalarda yazdığı hikâyeleri, tenkidî yazıları ve özellikle de "Mehri Wepa" romanı ile bu dönemde etkili olur. N. Sarıhanov'un "Yagtılıga Çıkanlar", B. Kerbabayev'in "Gurban durdı", B. Soltannıyazov'un "Kerim Dos", H. Ismayılov'un "Besdeşler", A. Govşudov"un "Mehri-Wepa" adlı eserleri bu yılların en başarılı edebî verimleri olarak kabul edilir.

Ata Govşudov'un "Mehri-Wepa" adlı romanı bu devrin tek romanıdır. Yazar bu romanı savaştan önce yazmaya başlar. Ancak savaş başlayınca eserin temasında değişikliğe gider. Türkmen halkının köy yaşamını anlatmak yerine savaş sırasında Türkmenlerin gösterdiği cesaret ve gayreti ortaya koymayı amaçlar. Bu bakımdan roman, köy ile şehir, cephe ile cephe gerisi arasındaki sıkı ilişkiyi ele alır (TET, I: 38-39).

Roman kahramanları ile romandaki olumlu tiplerin – atlı süvari Aman, partizan Sehet ve oğlu Murat, cephedeki askerleri tedavi eden hemşire kız Mehricemal ve sevgilisi Vepa, Rus halkının vekili Pyotr Morozov vb. - hepsi ortak bir düşünce ve gayeye sahiptir. Bu, vatana olan sonsuz sevgi ile zafere olan inanç ve düşmana karşı duyulan nefrettir. Romanın başkahramanı "Vepa"nın nezdinde II. Dünya Savaşı'na katılan Türkmen yiğitlerinin savaş sırasındaki yaşadıkları gösterilir. Vepa, vatanını seven ve bu uğurda her şeyini feda eden Türkmen gençlerinin sembolü konumundadır. Onun için vatan toprağından daha kutsal bir şey yoktur. Aynı şekilde Mehricemal de benzer özelliklere sahiptir. Mehri, romanda savaş yıllarında cephe gerisindeki Türkmen kızlarını temsil eder. İnsaniyet sahibi olmak onun en dikkat çekici özelliğidir. Govşudov'un "Frontçı Türkmen Gızı" denemesindeki Saçlı Dursunova da bu hasletlere sahiptir.

Savaş yılları edebiyatında cephe ve cephe gerisi yaşamını konu edinen birçok hikâye yazılır. A. Durdıyev savaşın ilk yıllarında yazdığı "Festenko" adlı hikâyesinde savaşın gergin ortamını tasvir ederken, "Vatançı Çobanlar" da ise yarattığı karakterler aracılığıyla sıradan insanların düşman casuslarını yakalayarak gösterdikleri cesareti ve gayreti anlatır. Durdıyev'in "Serdar Aganın Ogulları" adlı hikâyesi bu devrin öne çıkan eserleri arasındadır. Hikâyenin konusunu savaş haberini işiten köy insanının düşmana duyduğu nefret ile kahraman evlatlarını vatan uğruna savaşa göndermesi oluşturur. Yazar bu vatan sevgisini Serdar Ağa ve onun ailesi üzerinden işler. Benzer konular Berdi Kerbabayev'in "Arslan", B. Gurbanov'un "Enenin Doktor Oglı" hikâyelerinde de ele alınır. A. Durdıyev "Jemal" adlı hikâyesinde de cephede savaşan sevdiğine karşı vefalı olan Türkmen kızı ile cephedeki oğlu ile övünen anneyi işler. A. Durduyev'in hikâyelerinin konusu sadece savaş yıllarındaki cephe ve cephe gerisindeki yaşam ile sınırlı değildir. O hikâyelerinde köy hayatı, köylerde yaşayan insanların düşünce dünyası, hayalleri gibi konuları da işler (TET I: 24-27).

Cephede savaşırken hayatını kaybeden yazarlardan N. Sarıhanov'un "Teley" ve "Ene" adlı hikâyeleri de bu devrin öne çıkan eserleri arasındadır. Yazar "Teley" de Alman Generali Şwars'ın savaş meydanından kaçışını satirik bir şekilde ele alır. Bu eser onun "Yagtılıga Çıkanlar" adlı povestinin devamı niteliğindedir. Ordunun halka, halkın orduya bağlılığının işlendiği "Ene" ise konu yönüyle B. Kerbabayev'in "Vatan Gızlarına" adlı denemesine yakındır. A. Annanurov "Ar" adlı hikâyesinde savaştan önce çobanlık yapan Durdı ve oğlu Recep'in vatanseverliklerini anlatır. Bu devrin öne çıkan hikayelerinden biri de B. Kerbabayev'in çocukların yaşamını konu edindiği "Atasının Oglı"dır. Eserde babası Alman askerleri tarafından öldürülen Mırad'ın hem babasının intikamını almak hem de vatanı için savaşmak uğrundaki mücadelesi anlatılır. (TET, I: 1980: 26-32)

Bu devirde hikâyeleri ile öne çıkan bir diğer isim Ata Govşudov'dur. Bu yılların en üretken isimlerinden olan yazar "Mehri Vepa" romanı ve "Göroglı" piyeslerinin yanında "Tanrı ve Onun Ogulları" (1941), "Peli Azan Eşek" (1942), "İki Ayaklı Şagal" (1945), "Garakçı Gabırın Gırasında" (1945) tenkidî yazıları ile "Kömür Dagı" (1945), "Esgerler Öz İlinde" (1945), "Frontçı Türkmen Gızı" (1945) denemelerini; "Güni Goltukda Gizlep Bolmaz" (1944), "Gandım Avçının Maşgalası" (1944), "Yelli Ödenin Öylenişi" (1945) gibi hikâyeleri yazar. A. Gowşudowyň sosyalist gerçekçi anlayışla kaleme aldığı eserlerden "Gandym awçynyň maşgalasy "adlı hikayesi bu dönemin en başarılı örnekleri arasında gösterilir. A. Govşudov'un hikâyesinde okurun dikkatini çeken şey eserin merkezinde duran vatansever Gandım'ın görünüşüdür. Bu feraset sahibi Türkmen yaşlısının bütün hâl ve hareketi, huy ve karakter

özellikleri yazarın "Vatan Oğlu" uzun hikâyesindeki Hal Mergen ile "Mehri-Vepa"daki Gılıç Mergen karakterlerine çok yakındır. Bu üç kişi sahip oldukları özellikler ile tarihin her döneminde halkına ve vatanına yürekten bağlı Türkmen aksakallarını temsil eder (TET, I: 32-34).

N. Sarıhanov'un "Yagtılıga Çıkanlar" adlı povesti özellikle teması ile bu dönemin önde gelen eserleri arasında gelir. Eser, "Men Gaydıp Gelerin" adıyla *Sovet Edebiyatı* dergisinde yayınlanmıştır. Yazar povestinde Alman işçilerin savaş yıllarındaki zor yaşam koşullarını, savaşa karşı çıkanları ve Alman askerler arasındaki problemleri işler. Sarıhanov "Şükür Bagşı" povestinde ise büyük Türkmen bahşısını konu edinir. Bu eserinde Türkmen halk kültüründen ustalıkla yararlanır. Türkmenlerin millî çalgısı dutardan söz eder, Türkmen bahşılık geleneği hakkında bilgi verir. Bu eserin kıymetini artıran hususlardan biri de cephede savaşan bir yazarın hikâye kahramanı aracılığıyla ortaya koyduğu tavırdır. Şükür Bahşı, esir edilen ağabeyini kurtarmaya tek başına gider. Bütün köy ve özellikle atlı silahlı genç yiğitler, bahşının ağabeyini savaşarak kurtarmak ister. Ancak bahşı ağabeyini dutarı ile kurtarmak istediğini söyler. Nitekim ağabeyini esir tutan hanın yanına gider ve onun bahşısı Gulam ile atışır ve ağabeyini kurtarır. Cephede savaşırken hayatını kaybeden Sarıhanov, söz konusu eserinde problemlerin, sorunların tek çözüm yolunun savaşmak olmadığını göstererek tüm dünyaya evrensel bir barış mesajı vermiştir. Burada silahın ve savaşın karşısına dutarın çıkması da boşuna değildir. Türkmenlerin millî çalgısı olan dutar, bu bağlamda barışın ve huzurun da sembolü olarak işlenmiştir.

H. Ismayılov da savaş yıllarında iki tane povest yazar. "Öküz Gödek" adlı povesti satirik özellik gösterir. Yazar tüm halkın savaşa karşı birlikte mücadele ettiği bir dönemde, sadece kendi menfaatini düşünen, kişisel çıkarlarının peşinden koşan bir tipin eleştirisini yapar. Yazarın diğer povesti "Bäsdeşler" ise sadece savaş yıllarının değil çağdaş Türkmen edebiyatının en başarılı eserleri arasında yer almıştır. Yazıldığı dönemde birçok Rus yazarın övgüsünü almıştır (TET, I: 40-48).

İnceleme

Gopızlıca Gız adlı hikâyeyi incelemeden önce yazarı Hacı Ismayılov hakkında kısa bir bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Edebiyat dünyasına 1929'da yayımlanan "Gözüň Aç" adlı şiiriyle adım atan Hacı İsmayılov (1913-1948), "Sowet Türkmenistany" gazetesinde (1937-1941) ve Türkmenistan İlimler Akademisi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsünde mütercim olarak görev yapmış, Turgenyev'in "Avçınıň Hatları" (1935) ve Tolstoy'un "Kazaklar" (1936), Çehov'un "Jaňjagazım" gibi Rus ve dünya edebiyatının birçok önemli eserini Türkmenceye tercüme etmiştir.

Zamanla daha çok mensur eser yazmaya yönelen İsmayılov, 1937'de "Okalga" adlı hikâyesini neşreder. 1940'ta da "Kemine" adlı hikâyesi yayımlanır.

II. Dünya Savaşı'nda cepheye giderek savaşan İsmayılov, 1943'te yaralı olarak cepheden döner. Dönünce Türkmen Devlet Neşriyatının baş redaktörü olarak göreve başlar. "Bäsdeşler" (1944) adlı povesti ile ödül alır. Bundan sonra özellikle savaşta gördüğü vakaları eserlerinde başarıyla işler. Kısa bir süre içerisinde "Öküz Gödek" (1945), "Iki Atanyň Ogly" (1946), "Mugallymyň Gyzy" (1947) adlı povestlerini yazan yazar, "Iki Atanyň Ogly", "Mugallymyň Gyzy" povestleri ile de bayrak ödülüne layık görülmüştür. Maalesef yazar en verimli çağında 6 Ekim 1948 tarihinde Aşgabat'ta gerçekleşen depremde hayatını kaybetmiştir.

Çağdaş Türkmen nesrinin gelişimine büyük katkıları olan Hacı İsmayılov, özellikle Türkmen çocuk ve gençlik edebiyatının kurucu isimlerinden biridir. Onun edebî yaratıcılığında çocukların yaşamı, çocuk psikolojisi çok önemli bir yere sahiptir. Kaleme aldığı hikâyelerinde yarattığı özgün tiplerle Türkmen okurların gönlünde taht kurmuştur. "Gopuzlyja Gız"daki Cerencik, "Iki Atanyň Oglundaky" Mikola Kalpaklı, "Bäsdeşler" povestindeki Muhat ve

Garyagdı, Ukraynalı yetim bir çocuk olan Mikola'ya sahip çıkan Atanazar Aga ve Sabır Ece bugün bile Türkmen okurların çok sevdiği kahramanlardandır.

Gopızlıca Gız: Hikâyenin kahramanı küçük Ceren'in en çok değer verdiği şey, düşmanla savaşmak için cepheye giden babasının kendi elleriyle yapıp ona verdiği ağız kopuzudur. Ceren onu gece yatarken yastığının altında saklar, rüyalarında bazı arkadaşlarının kopuzunu çaldığı görür ve çığlık atarak uyanır. Bir gün devlet yetkilileri köye gelir ve cephedeki askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak için yardım talep edilir. Herkes elinde avucunda ne varsa verir. Kadınlar bileziklerini kollarından çıkarırken "Bu cephedeki oğlum için… / evladım için!" gibi sözler söyler. Okuldan dönmekte olan Ceren bu manzaraya şahit olur fakat annesini orada göremeyince çok üzülür, ağlamaya başlar. Sonra birden koşarak eve gider ve kopuzunu alıp gelir. En kıymet verdiği eşyasını bağışlar. Bu sırada söylediği söz eserin ana fikrini de okura iletir: "Ey kopuzum, kurşun olup düşmanın göğsüne gir!"

Kısaca özetini verdiğimiz hikâyenin konusu aile sevgisi ve fedakârlıktır. Hikâyede konu yazar tarafından sosyal duyarlılık oluşturması bakımından bir araç olarak kullanılmıştır. Hikâyenin konusu çocukların belleklerinde sevgi, fedakârlık, birliktelik gibi değerlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır.

Eserin yazıldığı devir II. Dünya Savaşı sonrasıdır. Bilindiği üzere o yıllarda Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği'ne bağlı bulunan Türkmenistan, Sovyetlerin hâkimiyetindeki diğer halklar gibi Sovyet ordusu içerisinde savaşa katılır. Sovyet döneminde özellikle 1924-1960 yılları arasında edebiyat rejimin propaganda aracı olmuştur. Yazar ve şairler eserlerini sosyalist gerçekçi metot anlayışıyla yazmak durumunda kalmıştır. Bu noktada savaş yıllarında da sanatçılardan beklenen cephedeki askerlerin cesaretini artıran, cephe gerisindeki halkın da mukavemet gücünü yükselten eserler yazmalarıdır. "Gopuzluca Gız" adlı hikâyenin konusunu da bu noktada değerlendirmek gerekir. Ancak yazar eserini kendi millî kültür unsurlarıyla zenginleştirmiştir. Bu açıdan bir müzik aleti olan kopuz önemlidir. Ceren'e babasından hatıra olarak kalan bu ağız kopuzu, Türkmenlerin millî çalgısı dutar gibi kültürel belleğin önemli bir parçasıdır.

Yazar Hacı İsmayılov, hikâyenin merkezine Ceren'in psikolojisini yerleştirir. Bu bakımdan eser savaşın çocuk psikolojisine etkilerini göstermesi, ele alması bakımından dikkat çeker. Çocuk edebiyatı ürünlerinde bulunmaması gereken olumsuz unsurlardan biri olarak çocuğun ve annenin Alman askerleri için söylediği sözleri örnek verebiliriz:

"Ol käte gopuzını agzından ayrıp:

-İne, öñatlılar obanıñ çetinden girdiler… İne, itler topuldı… -diyip, düşündiryärdi we her gezek çalıp bolanından soñra bolsa, gopuzcıgını öñüsi yalı yaglıga dolap:

-Şunı kakam fronta gitmänkä meniñ üçin yörite yasatdı da – diyip aydardı.

Cerencigiñ kakası yadına düşüp, yüregi gısanda hem, ilki ecesiniñ dızına yaplanıp:

-Ece, kaka canım haçan gelerkä? – diyip sorayardı we ecesi yüzüne bakıp, gulpagını sıpalap ugranından , yene de ozalkısı yalı , << nemets faşistlerini yok edensoñ>> diycegini bilip, derrew daşarık çıkyardı we şol yerde, agacıñ kölegesinde oturıp, gopuzcıgını çalmaga başlayardı." (Ismayılov, 1988:5)

Çocuk edebiyatı ürünlerinde çocuk asla şiddete yönlendirilmemeli, bir çözüm olarak şiddet öne çıkarılmamalıdır. Bu noktada değerlendirildiğinde konunun çocuğa görelik ilkesine göre olumsuz yönleri bulunmaktadır. Ancak hikâyenin savaşın hemen ardından yazılması ve yazarın Sovyet yönetimin ortaya koyduğu edebî anlayış çerçevesinde eserini kaleme almak zorunda oluşunu göz önünde bulundurduğumuzda, hikâye savaşın getirdiği zorlukları ve cephe gerisindeki çocukların ve kadınların psikolojisini, aile sevgisini edebî kurguyla yansıtan başarılı bir çocuk edebiyatı ürünüdür.

Hikâyede soru cümlelerinin çok önemli işlevleri bulunmaktadır. Bu soru cümleleri karakterin geliştirilmesinde, hikâye kahramanının psikolojisinin okur tarafından anlaşılmasında önemli rol oynar. Köydeki kadınların cephede savaşan askerlere yardım toplarken sahip oldukları ziynet eşyalarını verdiklerini gören Ceren, annesini orada göremeyince üzülür. Babası dönünce, ona karşı mahcup olacağını düşünen Ceren'in bu psikolojisi aşağıdaki soru cümleleri ile okura sezdirilir:

"Inha, Tokganıñ hem doganları geler, Aynacıgıñ kakası hem geler, köp adamlar geler, emma meniñ kaka canım: ***"Hanı , gızım, seniñ beren zadıñ?"*** *diyeyse, men näme cogap bererin.* ***Hanı meniñ ecem nirä gitdikä?*** *ol näme şayını getirmedikä?"* (Ismayılov, 1988:3)

Aşağıdaki örnekte ise merak unsurunun doğru bir şekilde kullanılarak soru cümlesi ile okurda merak duygusu uyandırılmıştır. Ceren, annesinin yardım için bir şey getirmemesi üzerine babasına mahcup olmamak için ne yapabileceğini düşünür. Soru cümlesinden önce yazar, beden dilinden yararlanarak kahramanın psikolojisini anlatan bir cümle kurar. Ardından kahramanın içinde bulunduğu psikolojik durum okura soru cümlesi ile sezdirilir ve okurun merak duygusu harekete geçirilir:

"Ceren birden iki eli bilen yüzüni tutup, yüzüniñ ugruna ılgap gitdi: ***"Näme tapsamkam?"*** (Ismayılov, 1988:3)

Yazar, yazdığı eserin iletisini de bir ünlem cümlesi ile vermiştir. Köyde toplanan yardıma kopuzunu vererek katılacak olan Ceren, babasına karşı mahcup olmayacağı için çok mutlu olur ve aşağıdaki cümleleri söyler:

-İndi kaka canım geler… Meniñ kaka canım geler. Gopuzcıgıma döneyin-ä!..

-Gopuzım… Gopuzım… bar-da duşmanıñ yüregine ok bolup dikil! (Ismayılov, 1988: 9)

Sonuç

Hacı İsmayılov'un II. Dünya Savaşı'nın ardından kaleme aldığı "Gopuzluca Gız" adlı hikâyesi savaş döneminde cephe gerisinde yaşayan insanların özellikle de çocukların yaşayışını, psikolojisini konu edinir. Savaş yıllarında Sovyetler yönetiminin en büyük beklentisi cephe gerisinde yaşayanların yaşlısından çocuğuna kadar, tüm güç ve kuvvetleriyle cephedekilere destek olmalarıdır. Bu nedenle bu devrin edebî eserlerinde cephe ile cephe gerisinin birlikteliği öne çıkar. Eserin taşıdığı iletileri bu bakımdan değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Hikâyede vatan sevgisi, fedakârlık, aile sevgisi ve zor durumlar karşısında birlik ve beraberlik içinde olunması konusunda iletiler yer almaktadır. Vatan sevgisi ve fedakârlık kavramları gelişen olay dizisinde iki şekilde işlenir. İlk olarak Ceren'in sahip olduğu en değerli şey olan kopuzundan vazgeçmesi üzerinden verilir. Büyüklerin yaptığı fedakârlığını gören küçük kız, en sevdiği eşyasından vazgeçerek onu vatanı için bağışlamaya karar verir. Dolayısıyla yazar bu küçük kız üzerinden bütün Türkmen çocuklarının vatanlarına olan sevgisini okura duyumsatır. Aynı ileti köydeki tüm kadınların ziynet eşyalarını vererek yardıma katkı sağlaması ile okura aktarılır.

Gerek hikâyenin kahramanı Ceren'in babasına olan sevgisi gerek Acep Ana'nın cephedeki iki oğlu için varını yoğunu bağışlaması, köydeki insanların tamamının aynı tavrı göstermesi, bağış yaparken cephedeki yakınının – oğul, baba, yeğen, amca, dayı gibi – ismini anması gibi gelişmeler aile bireylerinin birbirine olan sevgisi ve bağlılığı ile vatan sevgisini okura duyumsatır. Acep Ana'nın yardım toplanırken yaptığı konuşma köyde yaşayan herkesi birlik ve beraberlik içinde hareket etmeye sevk eder. Ancak birlikte olunursa zorlukların ve güç durumların üstesinden gelinebileceği iletisi bu şekilde okurla paylaşılır:

"Emma Acap ece başga tarapa seredip:

-Meniñ iki oglum frontda. Men şol balalarımıñ sag - aman gaydıp gelmegi we duşmanıñ yok bolmagı üçin, dünyä malını gaygırcak däldirin. İne, meniñ fronta kömegim diydi.

Şondan soñ ol düwünçegini çözüp, içinden ulı tumarını çıkardı - da, ortada goydı. Acap eceden soñ köp ayallar çıkıp geplediler we özleriniñ gımmat baha şaylarını orta goydular. Olarıñ hemmesi öz ogullarınıñ ya doganlarınıñ atlarını tutdular." (Ismayılov, 1988: 6)

Sovyet rejimin hâkimiyeti altında yaşanılan bir dönemde yazarın eserinin adında Türkmen millî kültürünün, Türkmen kimliğinin göstergesi olarak kopuzu kullanması oldukça önemlidir. Sovyet yönetimi güzel sanatların her alanı gibi edebiyatı da kendi rejiminin propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu da Türkmen yazar ve şairlerin özgün ve sanat değeri yüksek eser vermelerine engel olmuştur. Ancak II. Dünya Savaşı sırasında, daha önce izin verilmeyen konularda eserler yazılmasına izin verilir. Çünkü cephedeki askerin morale ve cesaretlendirilmeye ihtiyacı vardır. Bu noktada şair ve yazarlar Oğuz Kağan, Selçuk Bey, Köroğlu, Keymir Kör gibi şahsiyetlerin ülkesi ve halkı için yaptıklarını, cesaret ve fedakârlıklarını anlatan eserler yazar. Mahtumkulu, Seyitnazar Seydi gibi şairlerin Türkmen yiğitlerini düşmana karşı korkmadan mücadele etmeye çağıran şiirler kaleme alır. Bütün bu gelişmeler edebiyatın tema bakımından genişlemesini sağlar. Hacı Ismayılov'un eserinde Türkmen millî kültürünün bir unsuru olan müzik aletine yer vermesini bu bağlamda değerlendirebilir ve yazarın Türkmen kültürel belleğine ait bir unsuru hatırlatarak okurun baskılanan millî kimliğinin ortaya çıkmasına hizmet ettiğini söyleyebiliriz.

Kısaltmalar

TE → Türk Edebiyatı

TET → Türk Edebiyatı Tarihi

Kaynakça

Abdullayev, Ö. (1972). *Türkmen Sovet Edebiyatı,* Aşgabat: Ilım.

Geldiyev, N. (1991). *Saylanan Eserler, Romanlar, Povestler, Hekayalar*, Aşgabat: Türkmenistan Neşiryatı.

Ismayılov, H. (1988) *Gopızlıca Gız*, Aşgabat: Magarif.

Kekilov, Ş. (1962). *Saýlanan Eserler*. Aşgabat.

Lunaçarski, A. (1998). *Sosyalizm ve Edebiyat*, (Çev. Asım Bezirci), İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı, II. Basım.

Sağlam, S ve Biray N. (2018). "XX. Yüzyıl Türkmen Edebiyatı", *Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı* (Ed. Orhan Söylemez), İstanbul: Kesit Yay.

Saray, M. (1999). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: TTK Yay.

Seyitliyev G. (1955). *Saylanan Goşgular*, 1955.

Seytäkov B. (1951). *Saylanan Eserler*. Aşgabat, TDN, 1951, 77 sah.

Türkmen Edebiyatı (2010). *Yokarı Mekdepler Üçin Okuv Kitabı*, Aşgabat: Ilım.

Türkmen Edebiyatının Tarıhı (1982) (TET), *Tom V, 1. ve 2. Kitap*, Aşgabat: İlim Neşriyatı.

Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi (2002). Cilt 9, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

"DİSPOSİTİF" AÇIDAN *SAVAŞ ve AÇLAR* ROMANINA BAKIŞ

Şamil YEŞİLYURT*

Giriş

Deleuze, Foucault felsefesinin çoğunlukla somut dispositiflerin ya da aygıtların bir analizi olarak sunulduğunu söyler (Deleuze, 1992: 159). Bundan dolayıdır ki özne – nesne - iktidar ilişkisi her birey ve toplum için sabit değerler ifade etmez; değişken yapılar sunar. Özneleştirmenin uygulayıcısı konumunda yer alan iktidar sahiplerinin toplumsal koşullar bağlamında farklılık göstermesinin sebebi de budur.

Delueze'ün "assemblage" (*agencement*) ve Foucault'nun "apparatus" *(dispositif)* dediği politik ekonomi temelli yaklaşımları (Smith, 1988: 155), toplumsal oluşumları belirlemeye de katkı sunmaktadır. Öyle ki insanın makine gibi mekanik ve "concrete" bir yapı olması gerçeğini doğuran modern olgusu, bir anlamda kölelik diyalektiği ile kendi efendilerini oluşturmuştur. Gerek Foucault'da gerekse Deleuze'de tabiatın ve insanın birbirini şekillendiren, tamamlayan ve güç dengelerine göre öznellik ve nesnellik durumları değişkenlik gösteren toplumsal mekanizmalar, bu odak noktasında ele alınmıştır.

Foucault, pek çok çalışmasında özne – öznellik – özneleştirme - iktidar meselesini irdeler. Aslında bütün bir yol, bireyin varoluşsal mücadelesini ve onu etkileyen dışsal faktörleri tanımlamak biçiminde özetlenebilir. Ferda Keskin, Foucault'nun *Özne ve İktidar* kitabına yazdığı ön sözde öznenin deneyim biçimlerinin oluşması, gelişmesi ve dönüşmesinin, Foucault tarafından "sorunsallaştırma" olarak ifade edildiğini; ayrıca sorunsallaştırmanın da Foucault'ya göre özne, iktidar ve etik olmak üzere üç ana ekseninin olduğunu belirtir (Foucault, 2014: 13-14). Her üç ögenin de yakın bağlantı içinde olduğu bilinmektedir. Öznenin varlığının bir parçası olan gerçekliği kimi zaman şekillendiren kimi zaman ise ona uygun pratik çözümler üreten iktidarlarla ilişkisi ve bireyin kendi durumunu kabullenişi arasında her zaman gizli ya da açık bir ilişki vardır. İktidarların kontrol mekanizmasını harekete geçirmesi bir süre sonra öznenin ona uygun biçimde şekillenmesini, kendi gerçekliğini kabullenmesini ve sistemin kurallar silsilesine itaat eden bir dişlisi olmasını beraberinde getirecektir. İşte bireyin hareketlerini kontrol altına alan ve bir anlamda toplumsal düzeni sağlarken diğer yandan öznenin biçimlenişine katkı sağlayan bu normlar Foucault tarafından "dispositif" olarak isimlendirilmiştir.

"Dispositifler Foucault'ya göre söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, idari tasarruflar; bilimsel, felsefi, ahlaki önermelerden oluşan heterojen bütünler; bu söylemsel ve söylemsel olmayan öğeler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu sistemlerdir." (Foucault, 2014: 18). Onların işlevi ise "… güç ilişkilerini güdümlemek, belli bir yönde geliştirmek ya da önlerine geçmek, dengelemek, kullanmak işlevine sahiptirler. Dolayısıyla dispositifler her zaman bir iktidar oyunu içinde yer alırlar; ama aynı zamanda bu iktidardan doğmakla birlikte iktidarın kendisini koşullandıran bir bilginin sınırlarına da bağlıdırlar." (Foucault, 2014: 18). Aslında burada odaklanılması gereken temel husus, bilgi ve o bilginin iktidardan doğma gerçek ya da kurgusal temelidir. Çünkü bu eksende şekillenen yapının içine dâhil olan her özne, istemli ya da istemsiz biçimde efendiye bağlı bir gönüllü köle adayı olmaktadır. İktidarların bilginin kullanımındaki dayatma ve güç kullanma fonksiyonu bunda en etkin rolü üstlenir (Foucault, 2014: 18).

Foucault, iktidarın kaynağının ya da birikim noktasının devlet olduğu fikrinde olmasına karşın tüm iktidar dispositiflerinin hesabının devletten sorulması algısının tarihsel olarak pek

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, samilyesilyurt@gmail.com, ORCID: 0000 0001 8570 5234.

büyük bir verimliliğe sahip olamayacağını iddia eder. Hatta Jacques Donzelot'nun aile üzerine yaptığı incelemeleri kast ederek aile içinde uygulanan tamamen spesifik iktidar biçimlerine devlet gibi daha genel mekanizmaların okul eğitimi sayesinde nasıl nüfuz ettiğini; fakat devlet benzeri iktidarlar ile aile benzeri iktidarların spesifikliklerini nasıl koruduklarını ve mekanizmaların ancak birbirlerine zarar vermedikleri ölçüde gerçekten iç içe geçtiklerini örnek gösterir (Foucault, 2012: 111-112).

İsviçreli psikolog Piaget zekâyı, özne ile nesne arasındaki özel bir etkileşim biçimi olarak niteler. Zekânın özü ne doğuştan gelen ne de insan ruhunda daha önceden verili bulunan mantıksal düşünme yeteneğinin oluşmasıdır. Mantıksal düşünme öznenin dış dünyayla olan ilişkilerinde giderek artan etkinliğinin ürünüdür (Lektorsky, 1998: 43-44). Öznenin dışında var olan her unsur nesne kabul edilirse iktidarlar da özneye göre birer nesne durumunda olacaktır. Zaten "… modern özne olarak birey, biyo - iktidarın normalleştirici pratiklerini mümkün kılan bir nesne…" (Akay, 2016: 134) durumundadır. Bilgiyi yorumlayıp kullanma ve mantıksal düşünme yeteneğine sahip öznenin iktidarın ortaya koyduğu bilgi ile arasındaki diyalektik ilişkisi paradoksal bir çizgi izlerse anarşizm, bunun dışında ise uyumlu bir kabulleniş ortaya çıkacaktır. Ferda Keskin iktidar ilişkilerinde Foucault'nun özgürlükleri sınırlandırma yerine onları yönetmeyi hedefleyen liberal ve neoliberal stratejilerin, makro düzeydeki ekonomik ve politik düzenlemelerle birlikte mikro düzeyde bireyleri "özneleştirme" teknikleri ile ilerlediklerini savunduğunu ifade eder (Foucault, 2015: XII-XIII). Bu durum aslında modernin dayattığı kurallar silsilesinin mekanik parçası hâline gelen bireyin özgürlük çabasıdır. Fakat bu dayatma mantığı, çoğunlukla gönüllü biçimde ilerlerken iktidarın koyduğu dispositifler, öznenin uyması âdeta zorunlu olan bir belirleyici rolündedir.

Foucault, "… iktidar ve bilginin birbirlerini doğrudan içerdiklerini; bağlantılı bir bilgi alanı oluşturmadan iktidar ilişkisi olamayacağını, ne de aynı zamanda iktidar ilişkilerini varsaymayan ve oluşturmayan bir bilginin ve bilgi alanının olamayacağını kabul etmek gerekir." (Foucault, 1992: 33) der. Bunu yasallaştırıp kabul edilebilirlik düzeyinin artırılması maksadıyla da cezalandırma yöntemlerinin ve hapishanelerin işlevsellik kazandığını dile getirir (Foucault, 2014: 64).

Dispositifler, bireylerin pasif duruma geçirilmesi ve otoriteyi kabul etmeleri için yerleştirilmiş kurallar bütünü ise Foucault'a göre iktidarlar da bireyleri kategorize edip onlara bir kimlik kazandırır. Hem kendisinin hem de başkalarının onda tanımak zorunda olduğu bir hakikat yasası dayatarak doğrudan gündelik yaşama müdahale eder. Bu, bireyleri istemsiz biçimde özne yapan bir iktidar biçimidir. Bununla birlikte öznenin iktidarların denetim ve bağımlılık yoluyla kendine tabi kıldığı öge olması, boyun eğdiren bir iktidar biçimini telkin eder (Foucault, 2014: 64). Daha genel bağlamda bakılırsa özne, kendi iktidarını oluşturarak iktidar ile diyalektik bir ilişki içine girer. "Adorno burada, insanın doğayı tahakkümü altına almasının, onun varlığının doğal ilişkiler içinde olmasının bir işareti olduğunu açıkça belirtiyor." (Yibing, 2012: 86).

Sorunsallaştırmanın üçüncü aşaması olan etik, Foucault'a göre öznenin iç hesaplaşması, kabullenişi ve kendini biçimlendirişidir. Bu bağlantıları tarihî hakikati kronolojik bir çizgi dâhilinde arayan geleneksel tarih anlayışının aksine soybilimi ile kurmaya çalışır. Çünkü soybilimi değişime ve yeniliğe açık, geleneksel tarih anlayışında olduğu gibi değişmez hakikati arama endişesinde olmayan bir yöntem sunar. "… tarihin içinde bulunduğumuz anında bize dayatılmış olan kimlik ve sınırların zorunlu olmadığı ve aşılabileceğini göstermek için yapılacak ontoloji, geleneksel tarih yöntemini değil; soybilimi izlemelidir. Soybilim bize verilmiş olan kimliklerin reddedilmesinin yöntembilimsel aracıdır." (Foucault, 2014: 23). Verilmiş olanı değil kazanılmış kimliği esas alan ve özneye daha özgür bir hareket alanı sağlayan bu pratik, varlığın kendini sorgulaması ve evrende bir yere konumlandırması ile neticelenir.

"Dispositif" Açıdan *Savaş ve Açlar* Romanına Bakış

Savaş yıllarının insan hayatında bıraktığı derin izlerin, acımasızlığın, açlık ve sefaletin, hayatta kalma mücadelesinin trajik ve dramatik bir yaklaşımla ele alındığı *Savaş ve Açlar* romanı, savaşın cephe gerisinde yer alan kitlelerdeki yıkımını ele alır. Bu bağlamda Temel Çavuş ve ailesi odak noktası olarak seçilir ve bu süreç onların etrafında anlatılır. Romanın otobiyografik nitelikler taşıması, Hasan İzzettin Dinamo'nun burada bahsi geçen pek çok hadiseyi yaşamış olması, kurmaca ile gerçeğin iç içe geçmesini ve dramatik etkinin artmasını da sağlar.

Birinci Dünya Savaşı'nda gerek cephede çarpışırken gerekse cephe gerisinde salgın hastalıklar, yetersiz beslenme ve tedavi imkânlarının iyi olmaması gibi sebeplerle yüzbinlerce evladını kaybeden Osmanlı Devleti, bir yandan da şehitlerinin ve yaralılarının ailelerinde yol açtığı sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. 1911 yılındaki Trablusgarp Savaşı ile ivme kazanan parçalanma süreci ve akabindeki yeni devletin kuruluş mücadelesi, neredeyse aralıksız biçimde 1922 yılına kadar sürmüştür. Bu süreçte yıllarca askerlik yapan, gidip de geri dönmeyen, askere gidenden ümidin kesildiği, erkek nüfusun çoğunlukla askerde olması sebebiyle kadınların sosyal yaşamda etkin oldukları, tarlaların ekilemeyip açlığa sefalete doğru gidildiği buhran dolu yıllar başlamıştır. Hasan İzzettin Dinamo bütün bu sosyal sıkıntıları yaşamış bir sanatçıdır. Babası şehit olmuş; ağabeyi, annesi ve kız kardeşi açlıktan ve yeterli beslenememekten kaynaklı sebeplerle ölmüştür. Yokluk ve sefaleti bütün yönleriyle yaşayan sanatçının anlatımındaki duygusal etki daha çok buradan ileri gelmektedir.

Romanın ana kahramanı Temel Çavuş, tıpkı Hasan İzzettin Dinamo gibi Akçaabatlıdır. Yedi yıl askerlik yapmış; bu süre zarfındaki hizmetlerinden ötürü çavuş rütbesini almıştır. Askerlik bittikten sonra İstanbul'a yerleşmesine karşın burada uzun süre kalamayarak Samsun'a çalışmaya gitmiş; tütün tarlasında ırgatlık yapmış; ancak sıtma hastalığından ötürü bu işi bırakmak zorunda kalmıştır. Hasan İzzettin Dinamo, romanın bu kısımlarında dönemin toplumcu gerçekçi sanatçılarının da etkisiyle sınıfsal çatışmalara, ezenlerle ezilenlerin mücadelesine yer verir. Ali ile çevrenin zenginlerinden Mümtaz'ın çatışması bu çerçevede işlenir.

Temel Çavuş ve ailesi durumlarını tam toparlayacakken Birinci Dünya Savaşı çıkar ve seferberlik ilan edilir. Temel Çavuş tekrar askere alınır. Bu arada altı çocuğu vardır ve eşi yedinci çocuğuna hamiledir; geçim sıkıntısı büyük oğlu Ali'nin sırtına biner. Ali bir yandan ailesini geçindirmekle diğer yandan Mümtaz'la mücadele etmeye başlar. Temel Çavuş'un Sarıkamış Harekâtı sırasında Allahuekber Dağları'nda donarak öldüğü haberi geldikten sonra yaşanan geçim sıkıntısı daha da artar. Ali ile düşmanlığı olan Emiroğulları'ndan Mümtaz, henüz 15 yaşında olan Ali'nin asker kaçağı olduğu ihbarında bulunur. Bunun üzerine jandarmalar Ali'yi askere alır ve bir süre sonra Ali'nin şehit olduğu haberi gelir. Temel Çavuş savaşarak değil donarak öldüğü için şehit sayılmamış ve aileye bir gelir bağlanmamıştır. Ali'nin şehadetinden ötürü aileye bir liralık maaş bağlanmış; fakat bu maaş da geçimleri için yeterli gelmemiştir. Bu sebeple Temel Çavuş'un eşi Şakire açlıkla daha çok mücadele etmeye başlar. En büyüğü 8-9 yaşlarında olan çocuklarıyla ortada kalan Şakire, iki çocuğunun daha açlıktan ölmesine engel olamaz. Odun toplayarak hayatta kalmaya çalışsa da yeterli gelmez. Mümtaz'ın ailesi olan Emiroğulları onları oturdukları derme çatma kulübeden çıkarır. Onlar da her seferinde açlığın ve sefaletin etkisini daha çok hissedip hayata daha sıkı sarılmaya çalışsalar da bütün bunlar ailenin dağılmasına engel olamaz. Şakire dört çocuğunu açlığa kurban verir. Üç çocuğunu da Darüleytama bırakmak zorunda kalır. Kendisi, hastalığı sebebiyle yetimhanenin yanındaki hastaneye yatırılınca hasta bakıcının onun parasını çalmak için yaptığı iğnelerle ölür.

Eser her ne kadar savaş üzerinden ilerlese de o bir amaç değil araçtır. Savaşların yol açtığı sosyal çöküntü, yıkım, bireylerin hiçe sayılması, ailelerin parçalanması olgusu neredeyse

ülkenin millî problemi hâline gelmiştir ve asıl dikkat çekilmek istenen husus burasıdır. En büyük iktidar odağı olan devletin uyguladığı politikalar, bundaki en belirleyici rolü üstlenir. Öyle ki henüz yaşı küçük olmasına karşın mütegallibelerden bir aile ferdinin sözüyle Ali'nin yaşı küçük olmasına karşın askere alınması, dispositiflerin yeterince ve eşit biçimde uygulanmadığını işaret eder. Diğer yandan iktidarın emir komuta sistemi içinde yedi yıl askerlik yapan, ihtiyaç duyulduğunda tekrar askere gitmekten imtina etmeyen Temel Çavuş'un donarak ölmesinden ötürü şehit sayılmaması geride kalan karısı ve yedi çocuğunun sefalete daha derin biçimde sürüklenmesine sebep olmuştur. Burada iktidara gönülden bağlı olan özne, ondan gelen her emri özenle yerine getirmiş ya da bir anlamda öğrenilmiş çaresizlik içinde yer almıştır. Çünkü iktidara karşı duramayan özne, sonucu değiştiremeyeceğine kanaat getirip yaşadığı durumu içselleştirme yoluna gitmiştir (Pospelov, 1995: 147).

Savaş her ne kadar iktidarların hâkimiyet mücadelesi ve toplumsal bir olgu olarak görülse de ortaya çıkardığı etkilerle öznenin yitimine ve içe kapanmasına yol açar. Pospelov'un da ifade ettiği gibi dramatik boyut daha çok eserdeki kahramanların kişisel yaşamda kendilerini çıkmazlara sürükleyen ve onları düşünsel-içsel yalnızlaşmaya iten dışsal faktörlerinde aranmalıdır (Pospelov, 1995: 147). Temel Çavuş başta olmak üzere romanda geçim mücadelesi içinde olan bütün aile fertlerinin dramatik çatışma içinde olmasına sebep olan dış etkenler, iktidarın ortaya koyduğu dispositiflerdir.

Romanın temel sorunsalı olan fakirlik ve açlık, henüz başlangıçta şehrin büyük zenginlerinden ve siyaset adamlarından Emiroğlu'nun oğlu Mümtaz'ın anlatımıyla çatışma içinde anlatılır. Bu paradoksa pek çok örnekle yer verilir. İttihat ve Terakki'nin önemli adamlarından olan Emiroğlu, şehirde büyük bir güce sahiptir. Mümtaz, önce Galatasaray Lisesinde eğitim görmüş, daha sonra ise bunu başaramayacağını anlayınca Samsun'a dönüp baba parası yemeyi uygun bulmuştur. Şehrin yoksul bölgelerindeki genç kızların kendisine olan ilgisi onun en büyük hazzı hâline gelmiştir. Aslında hayatın olağan akışında yazılı olmayan kurallarla belirlenmiş bu kabullenilmiş zorunlu itibar, maddi imkânlara dayalı kuralların belirleyici gücünü işaret eder. Hatta Temel Çavuş ve ailesi Samsun'a yerleşmek için geldiklerinde mahalledeki çocukların onlara alaycı maniler söyleyip eğlenmelerine sessiz kalmalarını anlatıcı, "… onları azarlayacak güçleri olmadığından la havle çekip duruyorlardı." (Dinamo, 2005: 13) diyerek özetler. Bu durum toplumdaki yazılı olmayan sınıflaşmaya dayalı kuralların özneleri biçimlendirmesi ile açıklanabilir. Aynı kabulleniş biçimi Ali ile Mümtaz arasında da kendisini gösterir. Ali her ne kadar uğradığı haksızlık karşısında beyoğlu olan Mümtaz'a karşı tepkisini ortaya koysa da bunun yansıması, hayatına mal olacak süreci hazırlar. Toplumcu gerçekçi sanat anlayışının temel dinamiklerinden olan sınıf farklılarına dayalı çatışmaları sosyalist yazarların etkisiyle romanında kullanan Dinamo, öznenin şekillenmesinde hâkim odak olan zenginlerin ya da diğer bir deyişle iktidar sahiplerinin dispositiflerine gönderme yapar. Ali'nin babasına okuyup eğitim gördükten sonra "En sonra efendi olacağız değil mi?" (Dinamo, 2005: 16) demesi üzerine Temel Çavuş'un Mümtaz'ı kasdederek "Biz, zorluklarla boğuşmasını öğrenmişiz. İnsanı adam eden zorluklardır. Bu zorluklar bize başkalarına, kendimizden daha aşağılara acımasını da öğretiyi. O beyzade bundan habersiz." (Dinamo, 2005: 16) yanıtını vermesi, öznenin iktidar odakları tarafından şekillenmesini gösterir (Dinamo, 2005, 70).

Yönetilen, sömürülen, ezilen kesim toplumcu gerçekçi eserlerde genellikle iktidar sahiplerinin karşısında yer alarak propaganda rolü üstlenir. Sanatçılar da daha çok ezilen sınıfların yanında olarak tarafsız kalamazlar. Ezen sınıfların temsilcileri olan eşraf, mütegallibe, tahsildar, imam, muhtar çoğunlukla ortaya koydukları dispositiflerle okuyucu karşısına çıkar. Yazılı olmayan ama ekonomik üstünlüğe dayanan bu kurallar, paradoksal yapıyı derinleştirir. Romanda "Çalışan insanlar hep yoksuldur." (Dinamo, 2005: 70) vurgusu yapılmasının sebebi daha çok buradan ileri gelmektedir.

Toplum üzerinde bir diğer iktidar odağı dindir. Din adamları, özneyi içinde bulunduğu çaresizlikle baş başa bırakmamak, ona moral aşılamak düşüncesiyle cennetteki yaşamdan söz ederler. Böyle bir kabulleniş esnasında Temel Çavuş'un imamla diyalogu bu diyalektiği açıklar.

> *"İmam efendi, dedi, sağa deyrum, doğru midur ha bu adamın deduğu? Öbür dünyada da herkes köşklerde biz yine kerpiç kulübelerde mi oturacağuz? Bizum ne cami ne de çeşme yaptıracak paramuz var. Bizum uşaklar aha hep yalnayak gezeyi. Bu uşaklar, bir çeşme yaptıramaduk diye orda da yalnayak mi gezecekler? Öyleyse Allanın Cennetinde hep zenginler oturacak. Desene ki fakirlere dünyadaki yaşaduğundan farklı yaşamak yok."* (Dinamo, 2005: 41)

Romandaki en büyük iktidar odağı olan devletin dispositiflerine bağlı olan esas kitlenin ezilenler olduğuna dair derin bir gönderme yapılır. Ezen sınıflar ise bu kuralları kendilerine göre değiştirme eğilimi gösterir. Temel Çavuş'un bu ilkelere uygun hareket etmesi, askerde onun çok sevilmesini ve tezkere bırakıp başçavuş olarak devam etmesinin istenmesini beraberinde getirmiştir. Bu itaat önce kılık kıyafette ve davranışta daha sonra ise o dispositifleri içselleştirme ile birlikte kendisini gösterir. Temel Çavuş her ne kadar muvazzaf bir asker olmasa da devletin ihtiyaç duyduğu her an emre itaat göstererek yardıma koşan biridir. "Üniformayı layıkıyla taşıyan birey toplumsal olarak hegemonik erkekliğin en üst basamağını oluşturur. Dolayısıyla üniforma erkek bedeninin 'hegemonik' temsilidir ve olması gereken, sabit bir tanımını oluşturur." (Gür, 2019: 191)

Savaşların birey ve toplum üzerindeki etkileri, iktidarın belirlediği dispositiflerin uygulanma düzeni ile paraleldir. Fakat büyük kaos dönemlerinde en güçlü iktidarlar dahi kurallarının uygulanmasını sistemli biçimde kontrol edip bireylerinin hayat standartlarının değişmez biçiminde devamını temin edemez. Böyle bir sürecin yaşandığı Osmanlı Devleti'nin son yıllarında hatıralardan, günlüklerden ve tarihî belgelerden öğrenildiği kadarıyla bireylerin büyük fedakârlıklarla devletin bekasını korumak için canla başla mücadele ettikleri bilinir. Ancak her dönemde olduğu gibi bu kurallara uymak istemeyen, anarşist eğilimler gösteren, elindeki nüfuzu kendi şahsi emelleri için kullanan kişiler de olmuştur. İşte Hasan İzzettin Dinamo'nun incelenen romanı, her iki kesimin iktidarla olan bu bağını irdelemekte ve savaşın arka plandaki hayatların bundan nasıl olumsuz biçimde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları,* Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Deleuze, G. (1992). *What is a Dispositif. T. J. Armstrong,* "Michel Foucault Philosepher", (Çev. T. J. Armstrong), New York: Routledge, ss. 159-168.

Dinamo, H. İ. (2005). *Savaş ve Açlar,* İstanbul: Heyamola Yayınları.

Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu,* (Çev. M. A. Kılıçbay), İstanbul: İmge Kitabevi.

Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü.* (Çev. I. Ergüden), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar* (4. baskı b.), (Çev. I. Ergüden ve O. Akınhay,), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2015). *Öznenin Yorumbilgisi College de France Dersleri 1981-1982,* (Çev. F. Keskin,), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gür, M. (2019). *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik* (1908-1923), İstanbul: Kesit Yayınları.

Lektorsky, V. (1998). *Özne Nesne Biliş,* (Çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Pospelov, G. N. (1995). *Edebiyat Bilimi,* (Çev. Y. Onay), İstanbul: Evrensel Kültür Kitaplığı.

Smith, D. W. (1988). *Essays on Deleuze,* Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.

Yibing, Z. (2012). *Adorno'nun Negatif Diyalektiği ve Zizek'in Lacanvari İmkansız Devrimi Postmarksist Temel Metinlerin Analizi I.* (Çev. A. Muhaddisoğlu,), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

BİR İSTANBUL AYDINI VE SAVAŞIN ANADOLU'DAKİ GÖRÜNÜMLERİ

Emel HİSARCIKLILAR*

Giriş

1898 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Faruk Nafiz Çamlıbel, 1973 yılında hayatını kaybetmiştir. Şiirleriyle Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nın önde gelen isimleri arasında yer almıştır. Beş Hececiler adıyla bilinen ve şiirde, millî veznimiz olan hece vezninin kullanılması anlayışını savunan edebî topluluğun içerisinde bulunmaktadır. Bu topluluğun diğer üyeleri olan Yusuf Ziya Ortaç, Enis Behiç Koryürek, Halit Fahri Ozansoy ve Orhan Seyfi Orhon'la birlikte hece vezni ve sade bir Türkçeyle şiirler yazmıştır. Ayrıca halk edebiyatının biçim özelliklerinden faydalanmış ve içerik unsurlarını şiirlerinde dönüştürmüş, halkı; halkın kültürüyle, edebiyatıyla ve vezniyle şiirlerinde anlatmıştır.

Yahya Kemal'in tesirinde olmasına rağmen Çamlıbel'de ondaki gibi bir mükemmellik endişesi olmamıştır. Mehmet Emin Yurdakul'dan gelen memleketi anlatma isteği, Millî Mücadele'den sonraki zafer heyecanıyla Anadolu coğrafyası; insanı, tarihi ve yaşayışı ile yeniden keşfedilirken, o da Anadolu'dan ses getiren şairler arasında yerini almıştır (Enginün, 2021: 43-44). Ziya Gökalp ile tanışmasının ardından şiir anlayışı öz ve şekil bakımından değişmiştir. İlk şiirlerinde aşk temasını yoğun olarak kullanan Çamlıbel, sonrasında memleket sevgisini işlemiştir (Türk, 2021: 204). Şiirlerinde aşk, özlem, gurbet, ayrılık, ölüm, Anadolu, tarih gibi konulara yer vermiştir.

Edebiyat öğretmeni olarak Anadolu'da bulunduğu yıllarda çevresini ve Anadolu insanını yakından gözlemleme fırsatı bulmuş, bunu da şiirlerinde, sahip olduğu millî duyarlılık eşliğinde yansıtmıştır. "1922 yılında edebiyat öğretmeni olarak Kayseri Lisesine tayin edilen Faruk Nafiz, İstanbullu aydın bir gençti. Anadolu'nun haşin tabiatı, suskun insanı ile ilk defa karşılaşıyordu." (Enginün, 2012: 202) Anadolu; insanıyla, tarihiyle, tabiatıyla, acılarıyla, mücadeleleriyle onun şiirlerinin önemli bir odak noktası olmuştur.

İlk şiirlerini çeşitli gazetelerde yayımlayan Çamlıbel'in; *Şarkın Sultanları* (1918), *Dinle Neyden* (1919), *Gönülden Gönüle* (1919), *Çoban Çeşmesi* (1926), *Suda Halkalar* (1928), *Bir Ömür Böyle Geçti* (1932), *Elimle Seçtiklerim* (1934), *Boğaziçi Şarkısı* (1936), *Akarsu* (1936), *Akıncı Türküleri* (1938), *Tatlı Sert* (1938), *Heyecan ve Sükûn* (1959), *Zindan Duvarları* (1967), *Han Duvarları* (1969) adlı şiir kitapları bulunmaktadır.[1]

Savaşın, Çamlıbel'in Şiirlerindeki görünümleri

Faruk Nafiz Çamlıbel, şiirlerinde Millî Mücadele yıllarına ve bu yıllarda milletin yaşadığı sıkıntılara gönderme yapmış, Türk askerini cephedeki ve cephe gerisindeki hâlleriyle yansıtmış, Millî Mücadele'nin başkomutanı olarak Mustafa Kemal Atatürk'e olan hürmetini ve hayranlığını dile getirmiştir. Anadolu da bu metinlerde savaşın doğrudan etkilediği, cefakâr ve fedakâr halkıyla birlikte ele alınmıştır. Ayrıca Türk tarihi içerisinde önemli dönüm noktalarında yer alan zaferler de şairin millî duyarlılığıyla birlikte dizelerine yansımıştır. Şairin bazen aşk konusunu da savaşa ait semboller vasıtasıyla anlattığı görülmüştür.

* Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, emel.hisarciklilar@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9497-509X.

[1] Faruk Nafiz Çamlıbel'in eserleri için *Elif Esra Önen Dede. (2020). Faruk Nafiz Çamlıbel. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*'ne *(TEİS)* bakılabilir.

Savaş ve Zafer

Çamlıbel, şiirlerinde yenilgilerden ziyade zaferlere yer vermekte, askerin kahramanlıklarından ve hükümdarın yüceliğinden bahsedip bununla gurur duyduğunu dile getirmektedir. *Taç Giyen Millet* adlı şiirinde "Cevherlerinin farkı yok alnındaki terden; / Tahtın daha kıymetli, emin ol ki, zaferden! / Hakkın bu senin, sen ki bütün şan ü şerefsin; / Çeksin neye bir başkasının hükmünü nefsin?" (Çamlıbel, 2011: 23) dizeleriyle, zafer yolunda dökülen alın terinin, verilen emeğin cevherden farksız olduğunu söyleyerek onun kıymetini vurgulamaktadır. Bir başkasının hükmünde yaşamaktansa, savaşıp, mücadele edip, cevher gibi alın teri döküp kendi bağımsızlığını elde etmenin paha biçilmez olduğu düşüncesine işaret etmektedir.

İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü için yazdığı *Fâtih'e Kaside* adlı şiirinde Türk ordusunu kumanda eden hükümdara, Fatih Sultan Mehmet'e, övgüler sıralamaktadır: "Tarih, o devirler devirip gelmiş olan pir, / Görmüşse de devler devi binlerce cihangir, / Der-hatır eder bir seni 'Fâtih' denilince; / Bir sen bu cihan fâtihi beş kıta dilince… / Zaptettiğin iklime havari gibi girdin; / Dünyaya o gün sen medeni fethi getirdin!" (Çamlıbel, 2011: 24) Fatih, öyle büyük bir kumandandır ki; o âna kadar dünyaya binlerce cihangir gelmiş olsa da adı hep anılacak olan odur. Onun İstanbul'u fethederken ortaya koyduğu başarıyı *medeni fetih* olarak niteleyerek de Fatih'in zekâsına ve adalet anlayışına gönderme yapmaktadır.

Türk ve dünya tarihi için büyük öneme sahip olan İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluşunu ve padişahın durumundaki değişiklikle sonraki büyük fütûhatı hazırlayan esas olaydır. Fetih sayesinde II. Mehmed kendini bir dünya imparatorluğunun sahibi görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar elde etmiştir. Bu inancı onun bir taraftan sürekli fütuhat faaliyetinin, diğer taraftan merkeziyetçi hükûmetinin temeli ve hareket noktası olmuştur (İnalcık, 2003: 398). Çamlıbel'in şiirinde de *cihangir* ifadesiyle işaret edilen Fatih Sultan Mehmet (II. Mehmed); dünyaya hükmedecek olan, tarihin daha önce görmediği bir isim olarak nitelenmektedir.

Her Yerde Kahraman adlı şiirde Türk askerinin hem karada hem de denizde gösterdiği kahramanlıklar anlatılmaktadır: "Arzın akıncılara dar geldiği zamanda / Ovalar geçit verdi, boynunu eğdi dağlar. / Çarpanların başını parçaladı bir anda, / Sivri bir hançer gibi pençemizdeydi dağlar." (Çamlıbel, 2011: 127). Şair, askerin dağlar arasından ilerleyişini âdeta Ergenekon destanında Türk milletinin demirden dağları eritip ilerlemesi gibi tasvir etmektedir. Asker o kadar çeviktir ki sivri bir hançerin, önüne çıkan engelleri parçalaması gibi karşısındaki her şeyi aşmaktadır. Buradaki pençe ifadesiyle askerlerin aslana benzetildikleri de şiirin son dörtlüğünde açıkça görülmektedir: "Karada aslan olduk, ejder olduk denizde, / Çifte nikâhlımızdı deniz bizim, yer bizim. / Şimdi yeni bir güneş kaynıyor kalbimizde, / Olacaktır bu hızla yedi kat gökler bizim." (Çamlıbel, 2011: 127) Askerin gösterdiği kahramanlığı karada aslan, denizde de ejder olduğu şeklinde ifade etmektedir. Ayrıca kara ya da deniz, nerede olursa olsun savaşmaya hazır olduklarını belirtmekte, kısa süre sonra zaferin elde edileceğine dair inanç taşıdığını ortaya koymaktadır.

Kaç Sefer adlı şiirde ise Türk tarihinde zaferlerle anılan ve önemli dönüm noktaları olarak bilinen savaşlardan bahsedilmektedir: "Kaç kere feth etti mübarek vatanı; / Boşalmış çileler yeni baştan doldu. / Çaldıran, Kosva, Mohaç, Dumlupınar; / Her vatan sahası bir başka Malazgirt oldu." (Çamlıbel, 2011: 282). Şair, Malazgirt Meydan Muharebesi'ne gönderme yaparak, o zamandan sonraki savaşlarda da milletin, varlığını ve vatanını koruma mücadelesi verdiğine işaret etmektedir. Şiirin sonraki dörtlüğünde "Her sefer bir daha feth etti bu millet yeniden / Çilemiz bitti sanırken yeni baştan doldu / Çaldıran, Kosova, Mohaç, Dumlupınar / Her vatan sahası bir başka Malazgirt oldu." (Çamlıbel, 2011: 282) dizeleriyle Türk milletinin vatan yaptığı toprakların tarih boyunca saldırılara maruz kaldığı; ancak ordunun ve milletin her seferinde Malazgirt Muharebesi'nde olduğu gibi yeni bir zafer kazandığı ortaya konulmuştur.

Şair Türk milletinin verdiği mücadeleleri anlatırken Çaldıran, Malazgirt gibi hep zaferle sonuçlanan savaşları örnek vermektedir.

Türk Askeri ve Kahramanlık

Faruk Nafiz Çamlıbel'in bazı şiirlerinde de savaş, Türk askerinin fedakârlığı ve kahramanlıkları vesilesiyle anlatılmaktadır. Bu metinlerde şair özellikle Mehmetçik ifadesiyle askerden bahsetmekte, ona övgüler dizmektedir. *Mehmetçik'e Kaside* adlı şiirindeki "Ey milletin lahzada halkettiği ordu! / Baktın ki bütün bir vatan elden gidiyordu," (Çamlıbel, 2011: 25) beytiyle tüm Mehmetçikleri ordu ifadesiyle kastetmektedir ve onların, kaybedilmek üzere olan vatanı kurtardıklarını söylemektedir. Burada aynı zamanda da vatan kavramına, vatanın önemine ve onun bağımsızlığının korunmasında askerin rolüne de dikkat çekilmektedir. "Vatan, insanın kendini tanımlaması ve konumlandırmasının en önemli bir vasıtası olduğu gibi, din, dil, milliyet ve kültür gibi bütün kutsal değerlerini yaşayabileceği tek ve alternatifsiz bir yerin de adıdır." (Okutan, 2017: 21) Çamlıbel'in şiirinde vatanın, varlığını koruma savaşı verdiği bir anda, bu kutsal torakların imdadına Mehmetçiğin yetiştiği söylenmektedir ki onun vatanı koruması aslında milletin, dilin, dinin ve kültürün de korunması anlamına gelmektedir.

Çamlıbel, aynı şiirin ilerleyen dizelerinde de "Çarpıştın ölümlerle, boğuştun heyecanla; / Sildin kara gözlerden akan yaşları kanla!" (Çamlıbel, 2011: 25) dizeleriyle Türk askerinin düşmanla korkusuzca savaştığını belirtmekte, hem düşman işgalinden dolayı milletin gözünden akan kanlı yaşları durdurduğunu hem de vatanı kanıyla koruduğunu ifade etmektedir.

Ölmeyen Faniler adlı şiirinde ise vatan yolunda can verenlerin ölümsüz oldukları düşüncesini şu şekilde dile getirmektedir: "Bize anlatmasa her an iki berceste satır / Kahramanlar da nebiler gibi gelmez yâda. / Yaratır hilkat o fanileri, sanat yaşatır, / Şiire girmişler için yoktur ölüm dünyada!" (Çamlıbel, 2011: 46) Vatan uğrunda hayatını kaybedenlerin, peygamberler gibi ölümsüz olduklarını hatırlatmaktadır. Ancak her ne kadar onlar ölümsüz olsalar bile sanat vasıtasıyla da anılmaları gerektiğini vurgulamaktadır ki onun böylece sanata önemli bir sorumluluk yüklediği fark edilmektedir. Bu şiirde şairin, vatanı uğruna can verenlerin kahramanlıklarının sanat eserlerinde de anlatılması gerektiği düşüncesinden hareketle millî bilinç oluşturmaya çalıştığı düşünülebilir.

Siyasi ve sosyal bunalımların yoğun olduğu bir dönemde sanat hayatına başlayan ve devrin marazi hassasiyetine uygun ferdî temalara yer veren Çamlıbel, Ziya Gökalp'le tanışıp, Büyük Mecmua'da yazmaya başladıktan sonra, hece veznine geçmekle kalmamış, işlediği temalarda da değişiklik yapma ihtiyacını hissetmiştir. Faruk Nafiz'in, bu anlayış doğrultusunda şiirlerinde yer verdiği temalardan biri de kahramanlık ve yurt sevgisidir (Özcan, 1993: 388). *Ölmeyen Faniler* adlı şiirinde de hem halkta hem de sanatçılarda oluşturulmak istenen millî bilincin yansıması görülmektedir.

Ayrıca onun, bu düşüncesiyle işaret ettiği şehitlik kavramı, Türk - İslam düşüncesinde yer alan temel anlayışlar içerisindedir. Bu dizelerinde vatanı için can vermiş olanları kahramanlar olarak nitelendirmekte, bu şekilde şehadet makamına erişenlerin aslında ölümsüz oldukları anlayışına vurgu yapmaktadır. Şehitlik kavramı hususunda Dilaver Cebeci şunları söylemektedir: "Tarihinin her döneminde vatan için ölmesini çok iyi bilen Türkler bundan böyle yüksek bir vatan ahlakı içinde yaşamasını sürdürecektir. Gerektiği zaman atalarının yaptığı gibi canını seve seve vatanı için verecektir. Yüce dinimiz de vatanın önemini vurgulayarak insanları bilinçlendirmiştir. Makamların en yükseği olan şehitlik makamı yine vatan için elde edilmektedir." (2017: 53) Faruk Nafiz de şiirinde vatan ve bu kutsal değer uğruna can verme arasında bu şekilde bir ilişki kurarak vatan kavramının Türk milleti için ne derece yüce bir anlam ifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Savaş ve Tarihî Kahramanlar

Faruk Nafiz Çamlıbel şiirlerinde Türk tarihinin çeşitli dönemlerinde savaşlarda gösterdikleri kahramanlıklarla geriye unutulmaz isimler bırakmış olan şahsiyetlere de gönderme yapmaktadır. *İçine Dert Olmasın* adlı şiirde ilk olarak Ulubatlı Hasan'dan bahsedilmektedir: "Budin sınırlarında dolaşmadım devriye, / Tuna'yı aşamadım yağız bir küheylanla, / İlk ipin kancasını takamadım ben diye, / Topkapı mazgalına Ulubatlı Hasan'la." (Çamlıbel, 2011: 129) Burada, İstanbul'un fethi sırasında surlara sancağı ilk diken Osmanlı askeri olarak bilinen Ulubatlı Hasan anılmaktadır.

Şiirin sonraki dörtlüğünde de Plevne kahramanı olarak bilinen Gazi Osman Paşa'ya yer verilmektedir: "Venedik korsanını çepçevre sarmak üzre, / Kumanda almadığın Barbaros'un sesinden, / Gazi Osman Paşa'yla düşmanı yarmak üzre, / Yan yana çıkmadığın Plevne Kalesi'nden…" (Çamlıbel, 2011: 129). Şair bu dizelerde Osmanlı'nın son döneminde özellikle de Plevne muharebeleri esnasında büyük kahramanlıklara imza atan Gazi Osman Paşa'dan bahsetmektedir. Gazi Osman Paşa, ordusuyla birlikte Plevne'de Ruslara karşı büyük kahramanlıklar göstermiş, ancak sonunda onlara esir düşmüştür. Bu esareti içerisinde Rus Çarı tarafından kendisine, kahramanlığını takdir amacıyla çifte kartal nişanı verilmiştir (Hülagu, 1996: 465). Hayatı boyunca çeşitli kahramanlıklara imza atan Gazi Osman Paşa, Çamlıbel'in şiirine de bu özelliğinin yanı sıra, gururlu ve dik duruşuyla girmiştir.

Ancak bu şiirin dikkat çeken tarafı şairin birine sesleniyor olmasıdır ve bu kişinin kim olduğu da şiirin son dörtlüğünde fark edilmektedir: "İçine dert olmasın asırlar dolduran şan, / Senin birkaç yılında bunların hepsi vardır: / Sakarya'dan hız alıp Dumlupınar'da coşan / Büyük destan, elinle yazdığın satırlardır." (Çamlıbel, 2011: 129). Bu dizelerde Sakarya ve Dumlupınar savaşlarından bahsedilmesi, şairin seslendiği kişinin Mustafa Kemal Atatürk olduğunu göstermektedir. 1921 yılında, Mustafa Kemal'in komuta ettiği ve *Hatt-ı müdafaa yoktur; sath-ı müdafaa vardır.* sözünü söylediği Sakarya Savaşı, Kurtuluş Savaşı'nın dönüm noktası olarak bilinmiş, daha sonraki yıllarda da Türk askerinin gösterdiği kahramanlıklarla anılmıştır. 1922 yılında Başkomutan Mustafa Kemal tarafından yönetilen Dumlupınar Savaşı da bağımsızlık mücadelesinin kesin bir zaferle sonuçlanmasını göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Şiirin son bölümünde geçen Sakarya ve Dumlupınar savaşlarının ortak noktası, Mustafa Kemal tarafından orduya kumanda edilmesi ve zaferle sonuçlanmalarıdır. Şair, Türk milletinin kaderini değiştiren ve birkaç yıla sığan bu savaşların, tüm bir Türk tarihi kadar önemli ve kapsayıcı sonuçlar verdiğini kastetmekte, orduya olduğu kadar, ona kumanda eden komutana da övgüler yapmaktadır.

Savaşın Ardında Bıraktığı Acılar

Savaş sadece Mehmetçiğin verdiği silahlı mücadele ya da kahramanlıklarla değil, ardında bıraktığı yıkımın izleriyle de Çamlıbel'in şiirlerinde yer almaktadır. Yetim kalan çocuklar, dul kalan kadınlar, yoksulluk, açlık bu sıkıntılardan bazılarıdır.

Han Duvarları şiiri Çamlıbel'in Anadolu'daki yolculuğu esnasında konakladığı hanın duvarlarında Maraşlı Şeyhoğlu'na ait dizelerle karşılaştığı ve bunlardan hareketle savaşla, yoksullukla, ayrılıklarla mücadele etmek zorunda kalan Anadolu insanının durumunu ortaya koyduğu metindir. Mehmet Kaplan "Bu şiirde biz, İstanbullu bir şairin, Anadolu gerçeği ile ilk temasının içinde uyandırdığı akisleri görürüz." (2007: 23) diyerek bu metnin aslında Türk şiirinin Anadolu'ya yönelme hamlesi için önemli bir merhale teşkil ettiğini göstermiş olmaktadır. " 'Han Duvarları' İstanbullu aydın gencin ilk defa haşin Anadolu tabiatı ve suskun insanı ile karşılaşmasıdır. Şiirine Anadolu manzarasından bütün unsurları alan Faruk Nafiz, Maraşlı Şeyhoğlu'nun dörtlüklerinden yararlanarak, bu suskun insanın lirizmini ve hazin hayatını hem ortaya koymuş hem de kendi duygularını anlatma vesilesi bulmuştur." (Enginün,

2021: 45). Millî Mücadele yıllarının en dikkate değer vakası olan İstanbullu aydın ile Anadolu halkının kaynaşmasını bu şiirde ortaya koymuştur (Enginün, 2012: 202). Çamlıbel yeni görev yerine ulaşmak için Anadolu yollarında hissettiklerinden, konakladığı hanın duvarlarına yazılanlardan hareketle bu milletin tarih boyunca çektiği acıları, yaşadığı ayrılıkları yüreğinde hissetmiştir.

Şairin, konakladığı handa uykuya dalmak üzereyken duvarda gördüğü dizeler savaşın, içinde olduğu kadar ardında bıraktığı acıları da göstermesi bakımından dikkate değerdir: "Kapanmayan gözlerim duvarlarda gezerken / Birdenbire kıpkızıl birkaç satırla yandı / Bu dört mısra değildi, sanki dört damla kandı / Ben garip çizgilerle uğraşırken başbaşa / Rastlamıştım duvarda bir şair arkadaşa:" (Çamlıbel, 2011: 17) diyerek aniden karşısına çıkan dizelerin içinde acı ve ıstırap olduğunu fark etmektedir ve sonrasında gördüğü dizeleri söylemektedir: "On yıl var ayrıyım Kınadağı'ndan / Baba ocağından, yâr kucağından / Bir çiçek dermeden sevgi bağından / Huduttan hududa atılmışım ben" (Çamlıbel, 2011: 17). Buradan anlaşılmaktadır ki, söz konusu dizelerin sahibi on yıldır savaş dolayısıyla memleketinden ve sevdiklerinden uzak olan bir Mehmetçiktir.

Han Duvarları şiirinde Anadolu insanını asıl temsil eden bu şahıs Maraşlı Şeyhoğlu'dur. O, Anadolu insanının birçok özelliğini kendinde toplamıştır. Sürekli savaşlar dolayısıyla on yıl memleketinden ve sevdiklerinden uzak kalmıştır. Coğrafya kadar savaşlar da Anadolu insanının kaderinde ve duygularının teşekkülünde önemli rol oynamıştır (Kaplan, 2007: 27). Mehmet Kaplan onun, vatan müdafaası için huduttan hududa koşan köylü Mehmetçik olduğunu belirttikten sonra; on yıl, sılası olan "Kına Dağı'ndan, baba ocağından ve yar kucağından" uzak kaldığını, şairin de burada Cumhuriyet Devri'nden önce Anadolu halkını mahveden savaşlara telmih yaptığını söylemektedir. Balkan Savaşı, Birinci Dünya Harbi, İstiklâl Mücadelesi… bu savaşlardandır. Tarihî ve içtimai durum, onu bir kuru yaprak misali rüzgârın önüne katmış, oradan oraya sürüklemiş, takatsiz bırakmıştır (2007: 28). Savaşla dökülen kanlar ve ölüm acısının yanı sıra yarım kalan hayatlar ve aşklarla birlikte ayrılık acısı da milleti kuşatmaktadır. On yıldır cephelerde olan Maraşlı Şeyhoğlu da bu acılardan payını almış ve sevdiklerine hasret kalmıştır. Fakat şair bunca acıya rağmen, askerin ortaya koyduğu kahramanlıklarla bıraktığı şanın her şeye bedel olduğunu da eklemektedir şiirine: "Ne hudut kaldı bugün, ne askerlik, ne savaş; / Araya gitti diye içlenme baharına, / Huduttan götürdüğün şan yetişir yârına!.." (Çamlıbel, 2011: 17) Bu askerin baharı, yani gençliği cephelerde geçmiştir ama ondan geriye de kahramanlıklarla örülü bir mücadele hikâyesi kalmıştır ve şimdi şair de bundan gururla bahsetmektedir.

Şair, handan ayrıldıktan sonra da etkisinde kaldığı ve Maraşlı Şeyhoğlu'na ait olan dizeleri aklından çıkaramamaktadır: "Garibim, namıma Kerem diyorlar / Aslı'mı el almış, harem diyorlar / Hastayım, derdime verem diyorlar / Maraşlı Şeyhoğlu Satılmış'ım ben" (Çamlıbel, 2011: 17) Bu şiirde Maraşlı Şeyhoğlu'nu asıl üzen sebebin, on yıl süren savaş ya da huduttan hududa atılmak olmadığı anlaşılmaktadır. O, vatan müdafaası için savaşırken, köyünde kalan Aslı'sını başkaları almıştır. Bunun haberi de Maraşlı Şeyhoğlu'nu verem etmiştir (Kaplan, 2007: 28). Savaş, insanları evinden, ocağından ayrı düşürdüğü gibi, bu kişilerin geleceğe dair hayallerinin, aşklarının, hayatlarının yarım kalmasına da neden olmaktadır. Bu dizelerin sahibi olan Mehmetçik de sevdiğinin başkasına yâr olduğunu öğrenmiş, onun ıstırabıyla vereme tutulmuştur.

Şair, savaşın dürüstçe ve mertçe yapılması, mazlumların gözetilmesi gerektiğini de ifade eden dizeler kaleme almıştır. *Ölümle Kalım Arasında* adlı rubaisinde bu durumu şu şekilde dile getirmektedir. "Bir bağrı yanık tekneden Allah'ı gören Nuh, / Dünya gamı tufan kesilip gelse, baş eğmez. / Destanlara destan katan efsunlu silahlar, / Mazluma nişan aldı mı, bir mısraa değmez." (Çamlıbel, 2011: 83) Bu dizelerde Nuh Tufanı'na da gönderme yaparak, dünyayı saran gamın, kederin bu tufan kadar büyük olsa bile, savaş silahlarının mazlumlara

doğrultulmaması gerektiğini söylemektedir. Aslında bu sözlerle savaşın da bir ahlakı olduğunu kastetmektedir.

Aşkın Savaşa Benzetildiği Şiirler

Şair bazı şiirlerinde de bazen aşkı savaşla özdeşleştirmekte, bazen de sevgilinin fiziksel özellikleriyle savaş aletleri arasında benzerlik kurmaktadır. *Gazâ Hatırası* adlı şiirindeki "Seni karşımda görenler kaşı yay, kirpiği ok; / Soruyorlar: bu benim hangi gazâ hatırası? / Koçyiğit kalmadı aşk uğruna kurban olacak; / Geldi artık bana dünyada şehadet sırası!" (Çamlıbel, 2011: 272) dizelerinde sevgilinin kaşını yaya, kirpiğini oka benzeterek aslında onun güzelliğinin, kendisini savaşın ortasında kalmış bir asker gibi hissetmesine neden olduğunu göstermektedir. Bu aşk uğruna ölmeyi bile göze aldığını da bu şekilde ölümü, şehadete benzeterek ifade etmektedir.

Bu dizelerdeki yay ve ok kavramları aynı zamanda da divan şiirinde en çok kullanılan mazmunlar arasındadır. "Faruk Nafiz, klasik edebiyata ait mazmun sistemlerinden yararlanarak şiirini, geleneksel açıdan oldukça zengin bir arka plan kültürü ve ince bir zevk dünyasıyla şekillendirmeye özen göstermiştir." (Karataş, 2013: 228) Ancak *Gazâ Hatırası* adlı şiirinde bu mazmunları, edebiyat geleneğindeki sevgiliye işaret eden anlamına ek olarak, savaşla ilgili bir anlam vererek dönüştürmüştür. Fakat bu savaş fiziksel manada düşmanla karşılıklı mücadeleye değil, sevgilinin âşığa yaptığı nazdan dolayı verdiği ıstıraba işaret etmektedir. "Divan şiirinde sevgiliye ait birçok güzellik unsuru oka benzetilmiştir. Bunların hemen hepsinde benzetme yönü âşıkın yaralanma hâlidir." (Pala, 2000: 320). Çamlıbel'in şiirinde de gerek ok, gerekse yay benzetmesiyle âşıkın, içine düştüğü aşk ıstırabı nedeniyle kendini âdeta bir savaşta gibi hissettiği anlaşılmaktadır.

Başka bir şiirinde de sevdiği kadını bekleyişiyle, savaşta bulunmak arasında bağlantı kurmaktadır: "Kimi er meydanında atını sürmek diler, / Kimi tunca, mermere vermek ister adını; / Bunların hepsi bir bir muradına erdiler; / Bekleyen yalnız benim düşündüğüm kadını…" (Çamlıbel, 2011: 209). Er meydanında atını sürmeyi dileyenlerle, sevdiği kadını beklerkenki hâlini kıyaslamaktadır. Savaşta at koşturanlar bile muradına ermiş; ancak kendisi sevdiğine kavuşamamıştır.

Sonuç

Faruk Nafiz Çamlıbel, Cumhuriyet Dönemi Türk Şiiri'nin temsilcileri arasında yer almaktadır. Aynı zamanda Beş Hececiler olarak bilinen sanat anlayışının da içinde bulunmaktadır. Şiirlerini hece vezniyle yazmış, daha çok halk edebiyatı nazım birimi olan dörtlüğü kullanmış, dizelerinde hece veznini tercih etmiştir. Bu metinlerde aşk, kadın, özlem, ölüm, gurbet, ayrılık gibi bireysel konuların yanı sıra; tarih, millet, bağımsızlık gibi toplumsal konuları da millî duyarlılığı eşliğinde işlemiştir.

Savaş da onun şiirlerinde değindiği konular arasında yer almaktadır. Savaşın ardında bıraktığı yarım kalmış hayatları ve hayalleri işlediği şiirlerinden ayrı olarak, diğer şiirlerinde savaşı, Türk tarihinde önemli yere sahip olan dönemler ve kişilerle anlatmıştır. Burada millî bir bilinç oluşturma amacını hissettiren dizelerde hâkim olan duygu gururdur. Şair, zaferlerle sonuçlanan ve Türk milletinin hayatında önemli dönüm noktalarını teşkil eden savaşları; mazisiyle ve sahip olduğu değerlerle övünen bir bilinçle ortaya koymuştur. Zafer, gaza, şehadet anlayışlarıyla şekillenen bu metinlerde zaman zaman da Türk Kurtuluş Savaşı'nın önderi olan Mustafa Kemal Atatürk'e gönderme yapmakta, ona olan hayranlığını belli etmektedir. Bazı şiirlerinde de yine savaşa ait unsurlardan faydalanarak aşkını ve sevdiği kadını anlatmakta, ona olan özlemini dile getirmektedir.

Faruk Nafiz Çamlıbel şiirlerinde savaş konusunu, Beş Hececiler'in sanat anlayışına uygun olarak ve sahip olduğu millî bilinç eşliğinde, tarihiyle ve bu tarihi ortaya koyan kahramanlarla övünen bir ruh hâliyle ortaya koymuştur.

Kaynakça

Cebeci, D. (2017). *Farklı Yönleriyle Türkler,* Ankara: Panama Yayıncılık.

Çamlıbel, F.N. (2011). *Han Duvarları-Toplu Şiirler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Enginün, İ. (2012). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları 1,* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Enginün, İ. (2021). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı,* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Hülagu, M.M. (1996). "Gazi Osman Paşa". TDV İslâm Ansiklopedisi, (C: 13, ss. 464-465), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, Erişim linki: https://islamansiklopedisi.org.tr/gazi-osman-pasa (04.06.2022).

İnalcık, H. (2003). "Mehmed II". TDV İslâm Ansiklopedisi, (C: 28, ss. 395-407), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi. Erişim linki: https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-ii (09.06.2022).

Kaplan, M. (2007). *Şiir Tahlilleri 2,* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Karataş, Ö. F. (2013). "Faruk Nafiz Çamlıbel'in Şiirlerinde Geleneğin Tesiri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, ss. 209-330.

Okutan, A. (2017). *Ayet ve Hadislerde Vatan ve Şehitlik*, İstanbul: Rağbet Yayınları.

Önen Dede, E.E. (2020). Faruk Nafiz Çamlıbel. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS). Erişim linki: http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/camlibel-faruk-nafiz (Erişim Tarihi: 03.04.2022).

Özcan, E. (1993). "Faruk Nafiz Çamlıbel Hayatı ve Eserleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi). *Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Erzurum.

Pala, İ. (2000). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Türk, H. (2021). *Çağdaş Türk Şiiri Tarihi*, Çanakkale: Paradigma Akademi.

PİYADE MÜLAZIMI SÜLEYMAN SÜHEYL'İN RESİMLİ ESARET HATIRASI

Genç Osman GEÇER*

Giriş

Türk askerî harp edebiyatının en dikkat çekici örnekleri esir karargâhlarında verilmiştir. Türk esaret edebiyatı kapsamında değerlendirebileceğimiz bu örnekler, metin çeşitliliği yönünden de zengindir. Şiir, hikâye, hatıra, mektup ve tiyatro başta olmak üzere gazeteye bağlı diğer pek çok edebî türler de esir karargâhlarında kayda geçen metinler arasında yer almıştır (Geçer, 2022). Sadece esarete ve esir karargâhlarına odaklanmayan bu metinlerin içerikleri incelendiğinde harbin hemen hemen bütün safhalarının ele alındığı görülmektedir. Sayılan bu özellikleri dolayısıyla esir karargâhlarında üretilen metinler, Türk askerî harp edebiyatı başta olmak üzere harp tarihi, askerî tarih, tıp tarihi, coğrafya ve bu bilim alanlarına bağlı daha başka yönlerden büyük önem taşımaktadır. Esir karargâhlarında oluşturulmuş metinlerin inceleme konusu yapılmasının en önemli sebeplerinden birisi, Türk subay ve erlerin duygu, düşünce, his ve hayallerini, acılarını, kederlerini, sevinçlerini, özlemlerini anlama çabasıdır. Cephelerde bir savaş makinesi gibi tasavvur edilen Mehmetçiklerin de bizim gibi olduklarını, onların da hayata his ve hayalleriyle bağlandıklarını, ortaya koydukları bu metinlerden anlamak mümkündür.

I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde esir düşen Türk askerlerinin sevk edildikleri, dünyanın çeşitli ülkelerinde, çok sayıda esir kampı vardır. Mesela Rusya'nın Sibirya bölgesinde çok sayıda esir kampı bulunuyordu (Geçer, 2022: 31). Mısır'da da İngilizlerin kontrolünde bulunan esir kampları vardı. İskenderiye yakınlarında bulunan Seydi Beşir Esir Karargâhı bunlardandır. Piyade Mülazımlarından Ressam Süleyman Süheyl de bu kampta tutulan yüzlerce subaydan biridir. Ancak bu Türk subayını diğerlerinden ayıran bir özellik vardır. Süleyman Süheyl, ressam olmanın avantajıyla da Seydi Beşir esir kampında tecrübe ettiği zor şartları, "Hatıra-i Esaret" başlığı altında bir kitapçık şeklinde bir araya getirmiştir. Bu kitapçığı benzerlerinden ayıran özellik ise hatıranın bütünüyle elle çizilmiş resimlerden ve kısa açıklama cümlelerinden oluşmasıdır. Süleyman Süheyl adlı Türk zabitinin bu küçük ama orijinal eseri tikelde tümeli temsil etme kabiliyeti dolayısıyla büyük önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu defterde bulunan resimleri ve bu resimlere dair kısa açıklamaları bir metin olarak ele almak ve estetik yönden değerlendirmek başta Süleyman Süheyl olmak üzere en azından Seydi Beşir Esir Karargâhında bulunan diğer Türk esirlerin de duygu, düşünce, his ve hayallerini anlamamıza yardımcı olacaktır diye düşünmekteyiz. Bu bildiri, Piyade Mülazımlarından Süleyman Süheyl'in kendisinin de esir tutulduğu Mısır'da bulunan Seydi Beşir esir karargâhını anlattığı "Hatıra-i Esaret" adlı eserine odaklanmıştır.

Seydi Beşir Esir Karargâhı

Seydi Beşir (سيدي بشر) Esir Karargâhı hakkındaki ilk bilgileri, Uluslararası Kızılhaç Komitesi Delegeleri'nin Aralık 1916 ve Ocak 1917 tarihlerinde Mısır'daki Türk harp esirleri kamplarına yaptıkları ziyarete ilişkin bir rapordan öğreniyoruz. İlgili komitenin raporu, *Mısır'daki Türk Savaş Eserleri - Uluslararası Kızılhaç Komitesi Delegelerinin Raporu* adıyla yayımlanmıştır (1917). Raporun 48-55 sayfa aralığı Seydi Beşir Esir Karargâhına ayrılmıştır. Söz konusu karargâhla ilgili Türkiye'de yapılan pek çok çalışmada da Kızılhaç Komitesi tarafından hazırlanan bu rapora atıf yapılmıştır (Taşkıran, 2011: 206-212; Akkor, 2006: 94-99; Demirmeşe, 2019: 62-64). Dünya kamuoyunu rahatlatmaya ve ikna etmeye yönelik olduğu

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, gencosmang2@gmail.com, ORCID: **0000-0003-1886-6526.**

varsayımını güçlendirebilecek[1] oldukça romantik ve edebî bir üslupla kaleme alınan bu rapora göre, Seydi Beşir Esir Karargâhı İskenderiye'nin 15 kilometre kuzeydoğusunda, deniz kıyısında, kum tepelerinin arasında ve üzerinde palmiyeler bulunan oldukça hoş bir mevkidedir. Araç trafiği için yakın zamanda inşa edilmiş bir yolu da bulunan kamp, yeni kurulmuş bir mutfak bahçesi, buna ilaveten tenis ve futbol gibi oyunlar için hazırlanmış ve palmiye ağaçlarıyla çevrili düz bir zemin üzerindedir (TPE, 1917: 48).

Seydi Beşir Esir Karargâhının kadrosu ise şöyledir: Karargâhta, çeşitli rütbelerden 430 Türk subayı bulunmaktadır. Bunların 60'ı 1915 yılının Şubat ayından itibaren buradadır. 410 kişi ise bu subayların emir eri olarak esir edilmişlerdir. Kampta ayrıca 10 imam ile Mekke Şerifi Hüseyin tarafından yakalanarak İngilizlere hemen teslim edilen 20 sivil vardır (TPE, 1917: 48).

Uluslararası Kızılhaç Komitesi raporlarında, Seydi Beşir Esir Karargâhının fiziki yapısı; esirlerin barınma, beslenme ve giyim kuşamları yanında kamptaki hijyen, tıbbi yardım, hastalık ve ölüm bilgilerine ek olarak esirlerin dilek ve temennileri, subayların maaşları, mektuplaşma ve haberleşme, bununla birlikte dini ibadetler ve eğlence konularında da bilgilere yer verilmiştir (TPE, 1917: 48-55).

"Hatıra-i Esaret" Adlı Kitapçığın Fiziki Özellikleri

Piyade Mülazımlarından Süleyman Süheyl tarafından Arap harfli Türkçe ve el yazması olarak çizgisiz bir deftere hazırlanan "Hatıra-i Esaret", bir ön kapak ve 20 sayfadan oluşmaktadır. Ön kapağın sol üst köşesinde defteri hazırlayan, "Piyade Mülazımlarından Ressam Süleyman Süheyl"in adı yer alır. Defterin ortasında, etrafı süslenmiş bir biçimde ve büyük puntolarla "Hatıra-i Esaret" ibaresi vardır. Bu yazının hemen altında ise üzerinde "Hatıra-i Esaret Seydi Beşir" yazılı bir flama tutan kişiye doğru koşan beş kişi resmedilmiştir. Aynı sayfanın sağ alt köşesinde "Esaret Matbaası", hemen onun altında ise "Seydi Beşir 1336" kaydı bulunmaktadır. Bu tarih kaydından defterin 1920 yılında düzenlendiğini söylemek mümkündür.

"Hatıra-i Esaret" adlı defter, Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Seyfettin Özege Koleksiyonu, 22449 SÖ ve 0129315 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Eski teknolojiyle tarandığı için kimi sayfalarında sorunlar bulunan hatırat, ilgili kütüphaneden PDF dosyası olarak indirilebilmektedir. Bu çalışmada kullanılan nüsha ilgili kütüphaneden temin edilmiştir.

Resim 1: ***"Hatıra-i Esaret - Esaret Matbaası - Seydi Beşir 1336"***

[1] "Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri" başlıklı doktora tezi, İngilizlere esir düşen Türk asker ve subaylarının oldukça ağır ve olumsuz şartlar altında bulunduklarını göstermektedir (Tüfekçi, 2019).

Yukarıda ifade edildiği üzere “Hatıra-i Esaret” adlı kitapçık, baştan sona resimlerle oluşturulmuş ve bu resimlerin tamamlayıcısı olarak kısa açıklama cümleleri eklenmiştir. Çizilen bu resimler ve eklenen kısa metinler Süleyman Süheyl’in esaret hatırasını karikatürleştirme çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Buna rağmen resimleri karikatür saymak mümkün değildir. “Hatıra-i Esaret” adlı eseri resimli hatıra kategorisinde değerlendirmek daha doğrudur. Defterin ilk sayfasında yer alan ve “Tevfik Ziyaeddin 1336” imzalı “Seydi Beşir’de, Beşerin Seyyitleri Olan Bir Neslin Kehkeşan-paye Mezarlarına Kitabe” adlı bir manzume, yine aynı sayfada “Küçük Bir İzah” başlıklı kısa açıklama ve ardından “Bir Tashih” başlıklı düzeltme yazısı dışında kitapçıkta başka uzun metne rastlanmaz. Adı sayılan bu metinler resimsizdir.

Seydi Beşir Esir Karargâhında Kullanılan Paralar

Resim 2 ve 3: 100 Kuruşluk (Yeşil) ve Elli kuruşluk (Beyaz)

Resim 4 ve 5: 20 Kuruşluk (Turuncu) ve 10 Kuruşluk (Mavi)

Resim 6: 5 Kuruşluk (Kırmızı)

Beş farklı özellik gösteren ve resimleri çizilmiş olan yukarıdaki paralar hakkında Süleyman Süheyl’in verdiği bilgi şöyledir: “Paralar kurşundan mamul olup aksamı gösterilmiştir.”

Esir kampında kurşundan mamul paralar yanında mukavvadan imal edilmiş olanların da kullanıldığı anlaşılmaktadır. “Mukavvadan mamul paralar, kıtası yukarıda görüldüğü gibi olup yirmi para, bir kuruş, beş kuruş, on kuruş, elli kuruş ve yüz kuruştur. Renkleri sırasıyla, yeşil, beyaz, turuncu, mavi, kırmızıdır.”

Resim 7 ve 8: Tura - Half Piastre ve Half Piastre

Süleyman Süheyl'in verdiği bilgiye göre kampta kullanılan paralardan "Tura da adi kâğıt üzerine matbu her nevi aksamı yeşil renkli olup renkleri kimi aksama münkasımdır. Üç tarafı yol gibi trimballidir.". Kampta bulunan esirlere bu paralardan aylık 30 "piastre" (yaklaşık 6 şilin - shilling) maaş, haftalık taksitler hâlinde ödenirdi (TPE, 1917: 11).

Esarette Meşguliyetler

Resim 9: "Şuradan bir kurtulayım!.."

Esirlerin tek düşüncesi bir an önce hürriyetlerine kavuşmaktır. Dolayısıyla akıllarından geçen belki de ilk ve tek cümle, "Şuradan bir kurtulayım!.."dır (Resim 9).

Resim 10: "İki aydan beri evden mektup alamadım."

Esirlerin tel örgülerden hürriyete açılan en önemli pencereleri aile ve yakınlarından aldıkları mektuplar olmalıdır. Çünkü sevdiklerinin durumunu ancak mektuplarla öğrenebilmektedirler. Bekledikleri mektup gelmediğinde ise içinde bundukları şartlar daha da ağırlaşmakta ve daha üzgün ve düşünceli olmaktadırlar. 10 numaralı resim, ailesinden mektup alamayan bir esirin serzenişini yansıtır: "İki aydan beri evden mektup alamadım.".

Resim 11: "Hakkın kuvvete zebun olduğunu takdir ettikten sonra en iyi idmancı oldum."

Hümanistlerin "insanca bir hayat", "insanlık" ve "her şey insan için" sloganlarının içi boş bir söylemden başka bir şey olmadığını cephelerde, cephe gerisinde ve esir kamplarında bizzat müşahede ederek yaşayan Türk esirler, Batılı emperyalistlerin göründükleri gibi olmadıklarını her fırsatta ifade etmişlerdir. Çünkü Batılı devletlerin Türk esirlere uyguladıkları kötü muamele onların ikiyüzlülüğünü ortaya çıkarmıştır. 11 numaralı resimde anlatılan duygu, "Haklının değil, güçlünün haklı olduğu bir dünya"ya karşı yükselen isyandır. Süleyman Süheyl bu durumu; "Hakkın kuvvete zebun [zayıf, güçsüz, aciz] olduğunu takdir ettikten sonra en iyi idmancı oldum." cümlesiyle ironik bir biçimde âdeta özetlemiştir.

Resim 12: "Şu esaretten sonra acaba ne iş tutsam?.."

Türk esirler, içinde bulundukları şartların zorluğu bir yana, daha ziyade esaretten kurtulduktan sonra ne iş yapacakları konusunda çeşitli kaygılar taşımaktadırlar. 12 numaralı resimde bir esirin kaygılı serzenişi, "Şu esaretten sonra acaba ne iş tutsam?.." cümlesiyle ifade edilmiştir.

Resim 13: "Ovv işte, sigara parası çıkıyor!.."

Esir karargâhında çeşitli meslekler icra edilmiştir. Süleyman Süheyl'in çiziminden, bunlardan birisinin de fotoğrafçılık olduğu anlaşılmaktadır. 13 numaralı resimde bu tip mesleklerle uğraşanların günlük masraflarından bir kısmını çıkardıkları, "Ovv işte, sigara parası çıkıyor!.." cümlesinden anlaşılmaktadır.

Resim 14: "Fransızcayı elde ettim, bir kere de şu İngilizceyi kavrarsam!.."

Esir kamplarında tutulan Türk esir subayların en önemli gündelik faaliyetlerinden birisinin bir yabancı dil öğrenmek olduğu bilinmektedir (Geçer, 2020: 125). Yabancı dil öğrenme faaliyeti, Türk subay ve erlerin tutuldukları pek çok esir kamplarında karşılaşılan bir faaliyettir. Bu duruma örnek olarak Süleyman Süheyl de Seydi Beşir esir karargâhı için 14 numaralı resmi çizmiş ve altına; "Fransızcayı elde ettim, bir kere de şu İngilizceyi kavrarsam!.." cümlesini eklemiştir. 1920 yılı şartlarında Fransızcaya öncelik verilmiş ve ilk olarak bu dilin öğrenilmiş olması devrin genel eğilimine de uygun düşmektedir.

Resim 15: "Parasız hamiyetperver de olsak kimse bakmaz yüzümüze. Ayın 20'nci gününden sonra sâri düşünceler"

Esir karargâhlarında yaşanan en büyük sorunlardan birisi de parasızlıktır. Uluslararası esir anlaşmalarından kaynaklanan maddeler çerçevesinde esir subaylara rütbelerine göre az da olsa maaşlar verilmekle birlikte bu paraların esirlerin ihtiyaçlarını tam olarak karşıladığını söylemek mümkün değildir. Süleyman Süheyl bu sorunu da 15 numaralı resimle tespit etmiş ve özellikle ayın yirmisinden sonra subayların parasızlık dolayısıyla düşüncelere daldıklarını, "*Ayın 20'inci gününden sonra sâri düşünceler"* şeklinde ifade etmiştir.

Resim 16: "Esarette kâbuslu uykulardan"

16 numaralı çizim bize esirlerin rahat bir uyku uyuyamadıklarını göstermektedir. Uyuyabildikleri zamanlarda da çeşitli kâbuslar gördükleri anlaşılıyor. Uykularında onları

rahatsız eden şeylerin cephe hatıraları ve esir kamplarında karşılaştıkları insanlık dışı muameleler olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz.

Seydi Beşir Esir Karargâhı'nın Muhafızları

Mısır'da bulunan esir karargâhlarının İngiliz askerleri tarafından inşa edildiğini ve korunduğunu biliyoruz. Esirlerimizin İngiliz askerlerini fotoğraflama imkânı bulunmadığından bu karargâhı koruyan askerlerin görüntüleri, kılık ve kıyafetleri hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Daha da önemlisi, esir kampını koruyan askerlerin esirlerimizin zihninde nasıl algılandıklarını bilme imkânımız bulunmamaktadır. Oysa Süleyman Süheyl'in çizimlerinden bunları anlamak mümkün olmaktadır. Süleyman Süheyl'in resimli hatırasında kampı koruyan askerlerin imajları dört farklı şekilde tasvir edilmiştir:

Resim 17: 1- "Muhafızlarımız!"

1-17 numaralı resimde tasvir edilen muhafız kılık ve kıyafeti ile tam bir İngiliz askeridir. Buradan da anladığımıza göre kampı inşa eden İngilizler, esir kamplarının muhafızlığı konusunda kendi askerlerine de görev yaptırmaktadırlar.

Resim 18: 2- "Muhafızlarımız!"

2-18 numaralı resimde tasvir edilen muhafız ise İskoçyalı kıyafetiyle çizilen bir askerdir. Bunu, İskoç erkeklerinin giydiği "kilt" denilen eteğe benzer kıyafetten anlıyoruz. Bu muhafız, İngiliz ordusunu oluşturan milliyetleri işaret etmek bakımından dikkat çekicidir.

Resim 19: 3- "Muhafızlarımız!"

3-19 numaralı resimde tasvir edilen muhafız Avustralyalı, Anzak birliklerine bağlı bir askere ait gibi görünmektedir. Bu resim, İngiliz ordusunda bulunan Avustralyalıların da Mısır'da bulunan esir kamplarında muhafız olarak görev yaptıklarını gösteren bir belge niteliğindedir.

Resim 20: 4- "Muhafızlarımız!"

4- 20 numaralı resimde yer alan muhafız ise, tel örgü ile çevrili kampın muayyen yerlerindeki kulelerden birinde nöbet tutan bir İngiliz askeridir. Süleyman Süheyl, bu resmi çizerken muhtemelen hâkim noktalarda bulunan nöbetçi kulelerini işaret etmek istemiş olabilir. Bu ve diğer resimlerde de "tel çit" imajı, "kafes"i çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır. Çünkü özellikle İngilizler tarafından yaptırılan ve yönetilen esir kamplarında dikenli tel çitler öne çıkmaktadır. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Türk esirler, kampa girerken "Tele girmek" deyimini "Kafese konulmak" anlamında kullanmışlar ve ironi olsun diye de "Kafes" adıyla bir kamp gazetesi çıkarmışlardır (Geçer, 2017: 368).

Seydi Beşir Esir Karargâhında Sosyal Etkinlikler

Resim 21: "Tiyatrolarımız"

Seydi Beşir Esir Karargâhında çeşitli sosyal etkinlikler yapılmıştır. Bu etkinliklerden bazılarını Süleyman Süheyl çizimlerle anlatmıştır. Kamptaki sosyal etkinliklerin en önemlisi tiyatrodur (Resim 21). Tiyatro faaliyetleri, kamp hakkındaki pek çok belge ve metinde de yer almaktadır.

Resim 22: "Sinema izleyen esirler"

Esir karargâhındaki sosyal faaliyetlerden bir diğeri, sinema izleme etkinliğidir. Bu faaliyet de resimli hatıranın sayfalarında kendisine yer bulmuştur (Resim 22). Bu faaliyet, 1920 yılının şartlarına ve bir esir kampına göre ileri bir uygulama gibi görülebilir.

Resim 23: “Futbol”

İngilizlerin kontrolündeki sıcak iklimlerde bulunan esir karargâhlarındaki en önemli etkinliklerin başında futbol gelmektedir. Futbolun bu kadar önemli bir sportif faaliyet hâline gelmesi iklimin müsait olmasından mı, yoksa bu oyunun İngilizler tarafından teşvik mi edildiğini çok iyi bilemiyoruz. Ancak esir zabit ve neferlerimizin futbolu büyük bir zevkle oynadıkları anlaşılmaktadır. Mısır’da bulunan Seydi Beşir Esir Karargâhında da futbol önemli bir spor faaliyeti olarak öne çıkmaktadır (Resim 23).

Resim 24

24 numaralı resim, esir karargâhlarındaki sportif faaliyetlerin futbolla sınırlı olmadığını göstermektedir. Sportif faaliyetlerin esirlerin hem beden hem de psikolojik dayanıklılıklarını artırdığı düşünülmektedir.

Resim 25: “Gelmez imana gelir dinlese efganımızı”, “Musikişinaslarımız!”

Esir karargâhlarındaki esirlerin en önemli faaliyetlerinden biri de müzikle uğraşmaktır. Musiki, esirlerimizin ruhlarına gıda olmuş ve onları esaretin zor şartlarına dayanmaları konusunda manevi olarak güçlendirmiştir. 25 numaralı resimden Seydi Beşir Esir Karargâhında da musikişinasların bulunduğu ve müzikle ilgilendikleri anlaşılmaktadır.

Resim 26: "Mahfillerimiz"

Esir karargâhlarında esir subaylarımızın bir araya gelerek konuşup sohbet ettikleri, fikir alışverişinde bulundukları ve karargâh içerisinde yapılabilecek işleri görüştükleri çeşitli mahfiller bulunduğu anlaşılmaktadır. Karargâhlarda yapılan sanatsal ve sportif faaliyetlerin konuşulup programlandığı yerler bu mahfiller olmalıdır. 26 numaralı çizimde gösterilen mahfil aynı zamanda esir karargâhlarında elle yazılarak çıkarılan gazetelerin de hazırlandığı mekâna benzemektedir. "Mahfillerimiz" adlı çizim, esir kampı faaliyetlerine mekân olmak bakımından önemli ipuçları vermektedir.

Resim 27: "Kamplar dâhilinde kıyafet", "Esir neferimizin kıyafeti"

Esir karargâhlarında, düşünülenin aksine, tek tip kıyafet zorunluluğu bulunmadığı anlaşılmaktadır. Hem zabitler hem de siviller istedikleri kıyafetleri giyebilmektedirler. Bu durum kıyafet çeşitliliğini ortaya çıkarmaktadır. 27 numaralı çizim, esir karargâhlarında zabitlerin, neferlerin ve sivillerin giyim kuşamları hakkında bize oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Resmin sol alt köşesine sıkıştırılan ve oturur vaziyette duran yamalı elbiseli kişi ise bir neferdir. "Esir neferin kıyafeti" pek çok yerinden yamalıdır ve nefer boynu bükük bir hâlde oturmaktadır. Bu resim, rütbesiz askerlerimizin esarette çok daha büyük acılara maruz kaldıklarına dair ciddi fikir vermektedir.

Resim 28:"Biz nasılız?

"İstanbul'da bizi hâlbuki nasıl zannediyorlar"

Tel örgüler arkasında, esir kampında bulunan zabitler, İstanbul'dan gelen çeşitli haber ve değerlendirmelerde sanki tatilde eğleniyorlarmış gibi hayal edilmektedirler. Mülazım Süleyman Süheyl de bu durumu çizdiği resimle eleştirmiştir. Bu resim İstanbul'a, yani payitahta ve devleti yönetenlere dair bir eleştiri mesajını da içinde taşımaktadır. 28 numaralı resim, hayal ve hakikat arasındaki uçurumu göstermesi bakımından dikkate değer.

Resim 29: "Efkar-ı Fukara-yı Mısriyeden: Mösyö Lawrence"

29 numaralı resimde görülen kişi, sağ ve sol elinde tuttuğu nesnelerle –ki bunar altın dolu bir kese ile senetler ve banknotlar olmalıdır- ve giysileriyle tam bir İngiliz tüccarını temsil etmektedir. I. Dünya Savaşı'nda Mısır'ın her yönüyle İngilizlerin kontrolünde bulunan bir ülke olduğu gerçeğinden hareketle, Süleyman Süheyl adlı Türk zabiti tarafında çizilen bu resmin oldukça zengin çağrışımlar yarattığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dolayısıyla bu tabloyu Mısır'ı sömüren İngiliz siyasetini temsil etmesi bakımından eleştirel bir çizim olarak kabul etmek mümkündür. Her hâlinden oldukça zengin olduğu anlaşılan temsili kişinin resminin altına, "Efkar-ı Fukara-yı Mısriyeden Mösyö Lawrence", yani "Mısır'ın en fakirlerinden" ibaresinin yazılması ise oldukça ironiktir. Buna ek olarak "Lawrence" adlı bir İngiliz'in, Şerif Hüseyin'in Türklere karşı isyanında ona yardımcı olduğu ve en genel anlamda Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı isyanlarında başrol oynadığı gerçeği de bu resimle hatırlatılmak istenmiş olabilir. Dolayısıyla bu resim, siyasi yorumlara kapı aralamak bakımından diğer resimlerden ayrılmaktadır.

Resim 30: "Esarette kapılar nasıl açılır?"

"Kapılar açılmadan evvel şu tıraşı bitirsem de yeni bir merasime tutulmasam"

30 numaralı resimde, esir kampının kapısının açılması için de birtakım kurallar olduğu ve esirlerin bazı merasimlere tabi tutulduğu ifade edilmiştir. Resimle anlatılmak istenilene bakılırsa, sakal tıraşı olmak, dışarı çıkmak için esir kampında uygulanan kurallardan birisi gibi görünmektedir.

Resim 31: "Bir esir babanın tahayyülatı"

Esir kampının tel örgüleri arkasındaki zabit, neferler ve sivillerimiz şüphesiz en çok eşlerini ve çocuklarını özlemişlerdir. 31 numaralı resim, eşini ve çocuğunu hayal eden bir babayı tasvir etmektedir.

Resim 32: "Yoklama safahatından"

Esir kamplarının en önemli ve sıkıcı uygulamalarından birisi de günlük yoklamalardır. 32 numaralı resimde İngiliz bir subay tarafından esirlerimize yoklama yapıldığı görülmektedir. İngilizlerin kontrolündeki esir kamplarında yoklamaların âdeta bir işkenceye döndüğü ve İngiliz disiplininin dayanılmaz bir hâl aldığı bu çizimle gösterilmiştir.

Resim 33: "Usturasız tıraşlar!"

Mülazım Süleyman Süheyl, 33 numaralı resimde günlük hayatta da karşılaşılan bir soruna işaret etmiştir. Resim için seçtiği adlandırma da oldukça dikkat çekicidir. Argoda, gereksiz ve fazla konuşmalarla birisini rahatsız etme durumu için kullanılan "tıraş etmek" deyimi yerine, Süleyman Süheyl, daha ironik olan "Usturasız tıraşlar!" ifadesini kullanmıştır. Demek ki esir kampında da bu tip kişiler bulunmaktadır. Bu resmi öz eleştiri olarak kabul edebiliriz.

Resim 34: “Her dem faal zümre-i üseradan bir grup”

Esir kampında sürekli birtakım sportif faaliyetlerle uğraşan ve daima faal olan kişilerin varlığını bu resimle anlıyoruz. 34 numaralı resimde, futbolda başarı kazanmış bu sebeple başarılarını kutlayan bir grup görülmektedir.

Resim 35: “Bizleri bekleyenler!”

Esir kamplarında bulunanların belki de en çok zorlandıkları şey aile hasretidir. Süleyman Süheyl, anne, eş ve çocuklardan oluşan “Bizleri Bekleyenler” adlı 35 numaralı resminde, Türk esirlerin ortak duygusu olan aile hasretini çizgilerle ifade etmiştir.

Resim 36: “Ebu’l-hevl-Ehramlar – Mısırlılar - Çölde”

“Ebu’l-hevl [Sfenks]”, “Ehramlar”, “Mısırlılar” ve “Çölde” adlı resimler, esir kamplarının bulunduğu Mısır’ı ve onun en önemli sembollerinden olan piramitleri ve diğer tarihî yapıları göstermektedir. 36 numaralı resim, esir kamplarının konumunu göstermesi açısından önemlidir.

Resim 37: “Esarette sinema”

Seydi Beşir kampında esirlere sinema izleme imkânı oluşturulduğu daha önce ifade edilmişti. “Esarette Sinema” adlı 37 numaralı resimde, devrin ünlü sinema filmlerinden ve bu filmlerde rol alan sanatçılardan kareler yer almaktadır. Bunlar arasında şüphesiz en dikkat çekici olanı “Charlie Chaplin” karakteridir.

Resim 38:“Deniz hayatı safahatından”

Seydi Beşir Esir Karargâhı, Akdeniz sahiline yakın bir konumda bulunması hasebiyle esirlerin sık sık denize girebilmelerine imkân sağlamıştır. 38 numaralı resim, esirlerin deniz sefasından bir sahne sunmaktadır. Sahilde bulunan İngiliz askerinin ise esirlere; “come on”, “hadi” şeklindeki uyarısı, esarette denize girmenin bile kontrol altında olduğunu göstermektedir. Süleyman Süheyl, bu çizimiyle de İngilizlerin uygulamalarından duyduğu rahatsızlığı dile getirmek istemiş gibidir.

Resim 39: “Vatana Doğru”

“Vatana Doğru” adlı resmin birinci bölümünde esirlerin tel örgülerle çevrili kamptan ellerinde valizleriyle ayrıldıkları ve bir kamyonete doğru yürüdükleri görülmektedir. Seydi Beşir Esir Karargâhından tahliyelerin Ekim 1920 itibariyle başladığı bilinmektedir. İstanbul siluetiyle dikkat çeken ikinci resimde ise esirleri taşıdığı varsayılan vapur rıhtıma yanaşmaktadır. 39 numaralı bu resim de esirlerin vatana kavuşma hayalinin somutlaşmış hâlidir denilebilir.

Resim 40: “Esarette Ölen Kardeşlerimize Rekz Edilen Âbide”

Süleyman Süheyl’in “Hatıra-i Esaret” adlı kitabında yer alan son resim, “Esarette Ölen Kardeşlerimize Rekz Edilen Âbide” adını taşımaktadır. 40 numaralı resim, Seydi Beşir Esir Karagâhında şehit düşenler için yaptırılması düşünülen bir anıtın çizimidir. Resmin altında şu açıklamalar yer almaktadır: “Tafsilat: Abidenin dört vechi [yüzü] olup mukabil vecihlerine şühedanın isimleri ve bir tarafına bâlâda [yukarıda] gösterilen ve Tevfik Ziyaeddin Bey tarafından inşad edilen [yazılan] kitabe ve bir vechine de çiçek hakkedilecektir [işlenecektir]. Abide betonarme olup ziynetleri mermerden imal olunacaktır.”

Kaynaklarda, “İskenderiye Türk Şehitliği” adıyla bahsedilen (Gül, 2020: 26, Dönmez, 2014: 154) şehitliğin, Süleyman Süheyl tarafından resmi çizilen ve hangi malzemeden inşa edileceğine ve üzerine nelerin yazılıp çizileceğine varıncaya kadar bütün ayrıntılarıyla verilen şehitlik anıtıyla aynı şehitlik olup olmadığını ve bahsi geçen anıtın tamamlanıp tamamlanmadığını da bilemiyoruz.

Tevfik Ziyaeddin Bey’in anıt üzerine yazılmak üzere kaleme aldığı ve Süleyman Süheyl’in de 40 numaralı şehitlik anıtı resmi üzerine yazdığı 8 mısralık manzum “Kitabe”nin son bölümü şöyledir:

5- *Zemin üstünde en yüksek şevâhik hâk-i makberdir,*

6- *Hayat ufkunda makber en büyük bir kutb-ı mihverdir*

7- *Ve ey zâir! Büyük Fatihlerin evladı ruhiyçün*

8- *Lebinden fatihan bir an Cenab-ı Hakk’a yükselsin* (Tevfik Ziyaeddin, 1336/1920)

Sonuç

Türk harp edebiyatının en önemli safhalarından birisini oluşturan esaret ve bunun çevresinde oluşturulan çeşitli metinlerden birisi de resimli esaret hatıralarıdır. Kendisi de bir Türk subayı ve aynı zamanda ressam olan Süleyman Süheyl, Mısır’ın İskenderiye şehri yakınlarında İngilizler tarafından inşa edilen Seydi Beşir Esir Karargâhındaki gözlem, deneyim ve izlenimlerini “Hatıra-i Esaret” adlı 20 sayfalık bir deftere kaydetmiştir. Defterde bulunan

resimler ve bu resimlere eklenen metinler Seydi Beşir Esir Karargâhı hakkında ilginç bilgiler ve fikirler vermektedir. Seydi Beşir Esir Karargâhı hakkında 1920 yılından günümüze kadar devam eden, "aşırı krizol kullanımı" ve Türklerin "kör edilme" meselesi Süleyman Süheyl'in resimli esaret hatırasında yer almamıştır. İlgili defterin esir karargâhında bir günlük gibi hazırlandığı, dolaysıyla İngilizlerin sert tutumları ve sansür meselesi de dikkate alındığında, "Hatıra-i Esaret" adlı defterde bahsi geçen konunun yer almamış olması normal bir durum olarak değerlendirilebilir. "Hatıra-i Esaret" hem sosyal çevreye hem de bireyin iç dünyasına yönelik gözlem ve tecrübeleri resmetmesi bakımından önemlidir. Seydi Beşir Esir Karargâhı ile ilgili gazeteler, dergiler, esaret albümleri, hatıralar ve mektuplar gibi diğer belge, bilgi ve metinler de incelendiğinde hem Seydi Beşir Esir Karargâhı hem de burada esaret hayatı yaşamış olan Türk subay, asker ve siviller hakkındaki pek çok bilinmeyen açığa çıkacaktır. Son olarak, Tevfik Ziyaeddin Bey'in Seydi Beşir şehitleri için yazdığı şu mısra ile tüm şehitlerimizi saygı ile analım:

"*Lebinden fatihan bir an Cenab-ı Hakk'a yükselsin*".

Kısaltmalar:

TPE → Turkish Prisoners in Egypt a Report by the Delegates of the International Committee of The Red Cross.

Kaynakça

Akkor, M. (2006). "I. Dünya Savaşı'nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Sakarya.

Demirmeşe, N. (2029). "I. Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türkler Ve İngiliz Esaretindeki Türk Esir Kampları", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Kars.

Dönmez, C. (2014). "I. Dünya Savaşı'yla İlgili Yurt Dışındaki Türk Şehitlikleri", *Gazi Akademik Bakış,* 7 (14), ss. 137-162.

Geçer, G. O. (2017). "Çanakkale Savaşı'nın Görünmeyen Yüzü Esarette Edebiyat Ve Kahire Turra Kampı'nda Çıkarılan Bir Gazete: Kafes", *100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı,* (21-24 Mayıs 2015), Çanakkale, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, ss. 361-376.

Geçer, G. O. (2020). "Esarette Edebiyat Ve Burma Thayetmyo Esir Kampında Türkçe Bir Gazete: İravadi", *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları,* 39, ss. 121-145.

Geçer, G. O. (2022). *Türk Esaret Edebiyatı – Vâveylâ* - (Krasnoyarsk-Sibirya), Ankara: Bengü Yayınları.

Meçhul Bir Subayın Seydi Beşir Esaret Kampı ve İstiklal Harbi Günlüğü (Haz. Mustafa Fırat Gül) (2020), Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Taşkıran, C. (2011). *Ana ben ölmedim - I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri.* İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Turkish Prisoners in Egypt a Report by the Delegates of the International Committee of The Red Cross (1917), London.

Tüfekçi, V. (2019). "Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlere Esir Düşen Türk Askerleri", (Yayımlanmamış Doktora Tezi), *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul.

ULUSUN BEDENİNİ İNŞA ETMEK: MİLLÎ EDEBİYAT DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA ASKER MİLLET TAHAYYÜLÜ

Murat GÜR*

Giriş

"Politik / siyasi beden" kavramı genellikle devletin, tek bir beden olarak tahayyül edilmesi fikrine dayanır. Bu doğrultuda bir topluluğu oluşturan insanlar politik bedenin birer parçası kabul edilir. Çoğunlukla monarşileri temsil eden bu kavramın "milliyetçiliklerin" yükselişiyle birlikte milletlerin tasavvurunda bir araç olarak kullanıldığı dile getirilebilir. Dolayısıyla milleti bir beden olarak tahayyül etmenin onu görünür kılma yollarından biri olduğu söylenebilir.

Bu çalışma Millî Edebiyat Dönemi Türk romanında milletin politik bedeninin nasıl inşa edildiğinin incelenmesi hakkındadır. Söz konusu dönem Türk milliyetçiliğinin hem edebî hem de ideolojik olarak çerçevesinin çizildiği, millî kimliğin inşa edildiği ve Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı bir tarih aralığını kapsar. Süregelen savaşlar milletin savaş için seferber edilmesini bir gereklilik olarak öne çıkarır. Bu doğrultuda izlenen politikalar ve yürütülen propaganda sürecinin altında "millet-i müsellaha", yani asker millet yaratmak çabası yatmaktadır. Söz konusu süreç Türk edebiyatına da yansımış, idealize edilen ve ötekileştirilen kurmaca kahramanlar aracılığıyla özellikle savaş anlatılarına yer veren edebî metinler bu tür bir ideoloji ve propagandanın aracı olmuştur. Burada böyle bir bakış açısıyla inşa edilmek istenen Türk milletinin politik beden algısının edebiyata nasıl yansıdığının araştırılması ve söz konusu algının hangi nitelikleri "içe alarak" neleri "dışladığının" tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Böylece askerliğin edebiyat aracılığıyla Türk milletinin ayrılmaz bir parçası hâline nasıl geldiğinin gün yüzüne çıkarılması da bu bildirinin amaçları arasındadır.

Beden Metaforuyla Milleti Tahayyül Etmek

Modern anlamda Thomas Hobbes'un *Leviathan*'ına dayanan politik beden kavramı toplumsal düzen ve toplumsal sözleşme düşünceleriyle geliştirilerek modern dünyanın temel olgularından biri olmuştur. Hobbes, monarşik yapıya uygun biçimde "insan bedeninin parçaları ve işlevleri ile siyasi bedenin parçaları ve işlevleri arasında ayrıntılı olarak düşünülmüş bağlantılar kurar." (Gatens, 2018: 52). Böyle bir bakış açısıyla "toplumun işleyişi, insan bedeninin işleyişi gibidir ve topluluğu oluşturan insanlar politik bedenin birer parçasıdır" (Gür, 2020: 338). Mark Neocleous, *Devleti Tahayyül Etmek* adlı eserinde "siyasi beden" analojisini "erken modern düşüncenin ve siyasal pratiğin en temel ve basmakalıp analojilerinden biri" olarak değerlendirir (2014: 22). Bu doğrultuda "politik beden" düşüncesinin ilk biçimlerinden modern olanlarına kadar tarihsel izdüşümünü yaptıktan sonra metaforu modern devletle koşut biçimde değerlendirir (Neocleous: 2014). Söz konusu çalışmalardan yola çıkarak yalnızca modern devletin değil, her tür ideolojik topluluğun bu metafor aracılığıyla tahayyül edilebileceği ileri sürülebilir. Bunun nedeni de "beden" imgesinin kendine özgü bütünlüğünde yatmaktadır.

Neocleous'a göre beden metaforu "iktidar ve egemenliği tahayyül etmenin işe yarar bir yolu[dur]." ve bunun asıl nedeni de toplumu beden hâlinde düşünmenin "birlik ve bütünleşmeyi, kimlik ve ahengi, bütünlük ve bölünmezliği çağrıştır[dığı]" için çekici gelmesidir (2014: 28). Çekiciliğin altında yatan temel kavramın da "düzen" fikri olduğu söylenebilir. Beden bu noktada, "giderek bölünen mevcut toplum içerisinde bir etik düzen ve birliği tekrar savunmalarını ya da en azından böyle bir düzen düşlemelerini sağlayan" bir

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, muratgur@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1577-9152.

metafor olarak kullanılır. Dolayısıyla düzen bir tema olarak "Egemen iktidarın daimî doğasına ilişkin alakalı bir temayla el ele giden siyasi beden fikriyle ortaya konur." (Neocleous, 2014: 30-31). Monarşilerde bu beden kralın / padişahın bedeniyle özdeş düşünülebilir. Ne var ki bu yapılar aşınmaya başladığında değişen siyasal egemenlikle birlikte onun yerini alacak beden de değişecektir.

Türk tarihi bağlamında düşünüldüğünde çok uluslu bir devletten ulus devlete giden yolda beden metaforunun değişiminin de siyasal erkin değişimiyle koşut olduğu ileri sürülebilir. Ulus - devlet bağlamında erki eline alacak bedenin de "milletin" bedenini imlediği söylenebilir. Moira Gatens, modern siyasi toplulukların imgesinin kuruluşuna odaklanırken "siyasi beden / topluluğun insan bedenini kendi imgesi, modeli ya da metaforu olarak benimseyen yaratıcı bir hareketle, bir sanat ya da ustalık çalışmasıyla kurulduğu"nu iddia eder (2018: 51). Gatens'ın iddiasından yola çıkarak beden metaforunun en açık biçimde çözümleneceği yerin "edebî alan" olduğu dile getirilebilir.

Türk romanına bu bakış açısından yaklaşıldığında özellikle mutlak monarşinin kırılım noktası olarak değerlendirilebilecek 1908'den, ulus - devletin kuruluşuyla sonuçlanan 1923'e kadar geçen süreçte kaleme alınan birçok eserde "beden metaforu" aracılığıyla değişen siyasal erkin politik bedenine gönderme yapıldığı görülebilir. Bu yapının anlaşılması için Türk romanında "hasta adam" imajının değişen siyasal erkle birlikte gittikçe nasıl "gürbüz, sağlıklı ve muntazam" bir beden metaforuna dönüştüğünün incelenmesi sağlam bir başlangıç noktası olacaktır.

"Hasta Adam"dan "Gürbüz, Sağlıklı ve Muntazam" Bedenlere: Ordu - Millet Tahayyülü

Türk edebiyatındaki politik beden algısını açığa çıkaracak en yalın örneğin "hasta adam" metaforu olduğu söylenebilir. Oryantalist bir bakış açısıyla aslında Batı'nın Osmanlı'ya bakışını ifade eden bu metafor, farklı bağlamlarda da olsa Türk yazarları tarafından da kullanılmış ve yeni bir siyasal erkin meşruiyeti bu yolla sağlanmaya çalışılmıştır. Ömer Turan, söz konusu metaforun anlam dairesini şu şekilde açıklar:

> "Oryantalist bakışın çoğu unsurunu içinde barındıran "hasta adam" nitelemesiyle anlatılmak istenen Osmanlı'nın ölmek üzere olan bir devlet olduğu ve ölüm döşeğindeki hasta gibi etkisizleştiğidir […] Her iyi metafor gibi "hasta adam" da yan anlamlarla yüklüdür. "Hasta" ve hastalığın çağrıştırdığı ölüm ile bir yandan toplumsal gerçekliğin biyolojiye kıyasla anlaşılması yaklaşımına göndermede bulunur. Yaşam ve ölüm zıtlığı çerçevesinde Osmanlı'nın geçmişte kalan görkemi de unutulmaz. Ama bununla birlikte Osmanlı'nın zamanı geçmiş, arkaik bir yapıya dönüştüğüne işaret edilir." (Turan, 2008: 146)

Metaforun söz konusu açıklaması milliyetçilik bağlamında düşünüldüğünde çok uluslu devletin yıkılmaya yüz tuttuğu, kaçınılmaz son olan ölümle karşılaşılacağı ve siyasal erkin el değiştireceği anlamları da çıkarılabilir. Yine aynı metafor bağlamında "hastalık" aynı zamanda güçsüz işlevsiz bir devlet ile orduya gönderme yapmaktadır. Söz konusu dönemde Halit Ziya'nın 1908 tarihli *Nesl-i Ahir* romanından başlayarak Halide Edib'in 1923 tarihli *Vurun Kahpeye*'ye kadar onlarca metinde Osmanlı Devleti için bu benzetmenin yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte metaforun ayrıca incelenmesi gereken yanı politik bedenin yalnızca siyasal erki değil, "milleti" de ifade etmeye başlamasıdır.

Dönem romanına bütüncül olarak bakıldığında milletin bedeninin hemen her zaman asker biçiminde tahayyül edildiği görülebilir. Dolayısıyla metaforun imlediği bir erkek bedenidir. Vatanın sevgili ya da anne olarak kadın bedeninde tahayyülüne karşılık milletin bu şekilde tasvir edilmesi de metinlerin farklı anlam katmanlarını görünür kılacaktır. Ne var ki bu metafor yoluyla sunulan erkek bedeni her zaman sağlıklı, güçlü ve muntazam değildir. Kusursuz ve

güçlü beden genellikle bir ideal hâlinde sunulur ya da sezdirilir. Bunun dışında söz konusu erkek bedeninin "hasta" ve "uykuda" olarak iki ayrı çizgide kurgulandığı dile getirilebilir.

Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahir*'inde romanın baş kişisi Süleyman Nüzhet ile İrfan arasında devletin yönetimi eleştirilirken ülkeyi bu hâlden kurtaracak millet tek bir beden olarak tahayyül edilir. Süleyman Nüzhet yaşının getirdiği tecrübeyle bir an için bu bedenden ümidini kestiğini vurgular. Ona göre "hasta milletin o biçare malul kolu bir çolak kolu şeklinde kasılıp kavrulmuş, [intikam alacağı] o hançer, nâ-ümit bir ihtiyaç-ı intikamın o köhne aleti, paslanıp yıpranmış. Ne o kolda kalkıp yükselecek bir kuvvet, ne o silahta yarıp saplanacak bir metanet" kalmıştır (Uşaklıgil, 2009: 387). İrfan onun bu düşüncelerine, daha doğrusu ümitsizliğine karşı çıkar. İrfan, kendisine bütün yapılanlara, otuz senedir kendisinden koparılan bütün kıymetli parçalara rağmen milletin bedeninde, onun "kuvva-yı hayatiyesinden bir zerre bile eksilmemiştir". Aksine intikam hırsıyla, öfke ve kendisine yapılanların düşmanlığıyla yoğrulup ıstırap ve elemle büyümüştür ve zamanı gelince "müthiş bir ejder mehabetiyle kalkacak, affetmeyen pençelerle, parçalamaya doyamayan dişlerle hücum edecektir" (2009: 389). Burada bahsedilenler romandaki politik beden kurgusunun varlığını göstermek içindir. Bunların yanı sıra roman boyunca devletin, vatanın ve milletin politik bedenlerine onlarca gönderme yapılır. Romanda milletin bedeninin hastalığı özellikle vurgulanır. Ne var ki bu hastalık mikroplarını yok ederek, bedene yeni bir "hayat alevi" verecek gücün, metindeki karşılığıyla damarlarındaki "kanda" olduğu da farklı biçimlerde sezdirilir.

Milletin hastalıklı bedenine yapılan göndermeler Halide Edib'in *Mev'ud Hüküm*, *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*, Yakup Kadri'nin *Kiralık Konak*, Müfide Ferit'in *Aydemir*, Peyami Safa'nın *Sözde Kızlar* ile Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* ve *Kan ve İman* romanlarında da belirgin biçimde vurgulanır. Bu metinlerde genellikle milletin bedeninin bir parçasının hastalığa yakalandığı genelde kangren olarak nitelendirilen bu uzvun kesilmesi gerektiği dile getirilir. Bu tür bir kurgu politik bedenin "düzenin ve birliğin" temsili olduğunu da gözler önüne serer.

II. Meşrutiyet'in hemen ardından yazılan ve genellikle II. Abdülhamit Dönemi'nin eleştirisi etrafında kurulmuş Ahmet Mithat'ın *Jön Türk* ve Fazlı Necib'in *Sevda-yı Medfun* gibi romanlarında istibdat rejiminin milleti uyuttuğuna vurgu yapılırken II. Meşrutiyet milleti uykudan uyandıran bir hareket olarak nitelendirilir. İzzet Melih'in *Tezat* romanında ise milletin uykusunun nedeni millî bilinçsizlik biçiminde sunulur. Rusların elindeki Batum'da, yine Rusların düzenlediği bir eğlenceye katılan romanın baş kişisi olan Naşit adındaki Türk subayı, Türkleri ölmüş olarak niteleyen Rus askerine şunları söyler:

> "Müstebit ve haris bir çetenin mecnunane icraatıyla, hainane darbeleriyle ezilmiş kalmış olan bir millete ölü diyemezsiniz. Zira havf ve dehşet içinde sükût edip sürüklenen o milletin damarlarındaki kan Kanuni Sultan Süleyman'ların, Yavuz Sultan Selim'lerin kanıdır. Bu kan belki korku ile uyuşmuştur. Lakin o asla sulanmaz. Yalnız onun renk ve hararetini meydana çıkaracak bir kuvvet, bir kıvılcım lazım. Yarın memleketin bir köşesinden cesur, kavi, müessir bir feryat yükselsin de görürsünüz. Ölmüş farz ettiğiniz o koca milletin nasıl bir heyecan ile, nasıl bir faaliyet ile uyanacağını görürsünüz. Ve emin olunuz, vatanımızın üzerine çökmüş olan sükût-ı mevt arasında bütün kalplerin beklediği o feryad-ı mukaddes bir gün işitilecektir. Türkler bu hâlde kalamaz. Onlar cihanda işgal etmiş oldukları mevkii yakında yine alırlar. Zira onların hüviyetinde öyle bitmez tükenmez bir servet-i hayat vardır ki mümkün değil mahvedilemez." (2016: 148)

Burada Türk milleti ile ilgili söylenenler doğrudan onun politik bedeniyle bağlantılıdır. Halit Ziya'da olduğu gibi burada da yine geçmişten gelen kana ve yaşama kuvvetine vurgu yapılır. Türklüğün bedeni uyku hâlindedir ancak onu uyandıracak küçük bir kıvılcımı beklemektedir.

Türklüğün bedeninin uykudan uyanmış, hastalıklardan kurtulmuş ve ayağa kalkmış bir biçimde tahayyülünün ise Millî Mücadele Dönemi ile başladığı söylenebilir. Özellikle İzmir'in

işgal edilmesiyle sembolik olarak vatanın / annenin / sevgilinin namusuna göz dikilmesi deyim yerindeyse bu bedeni ayağa kaldıran kıvılcım olmuştur. *Ateşten Gömlek* ile *Kan ve İman* romanlarında böyle bir politik beden metaforunun kullanıldığı rahatlıkla görülebilir. Özellikle Ercüment Ekrem'in eserinde Türklüğün bedeninin nasıl uyandığı ve tek parça hâlinde nasıl hareket ettiği metin boyunca işlenir. İzmir'in işgali, artık bardağı taşıran son damla olmuştur. Türk milleti için bıçak kemiğe dayanmış, Erzurum'dan Edirne'ye tüm millet hiddetle ve nefretle titremiştir. Oysa düşmanlar bu millette isyan edecek kan olmadığını düşünmektedir. İşgal üzerine genç, yaşlı, kadın, erkek bir olmuş, imkânı olan cephede iş göreceğine inanan herkes Anadolu'ya akın akın gitmeye başlamıştır. Daha savaştan yeni dönen ya da başka yere görevlendirilen askerler de hiç beklemeden bütün imkânlarıyla bu bedenin parçası olmak için yola çıkarlar. Toplanan ordu milletin tecessüm etmiş hâlidir ve bu durum romanın başkişilerinden Hulki tarafından şu sözlerle açıklanırken aynı zamanda "politik bedenin" nasıl tahayyül edildiğini de gözler önüne serer:

> "Göreceksiniz! dedi. Öldü zannolunan Türk ne harikalar îda edecek ne mucizeler gösterecek? Bugünkü şu mahdut hareket bir çığ gibi yuvarlandıkça büyüyecek, büyüdükçe bütün milleti içine alarak metin, yekvücut bir kitle hâlinde Garb'ın, köhne paslı müstekreh amalini ezecek, tahtları devirecek kâinata cihanın en uzak köşelerine varıncaya kadar hürriyet ve istiklal götürecek." (Talu, 1988: 45)

Burada "Türk" nitelemesi milletin aslında tek parçalık bir bütün olarak anlatıldığının göstergesi biçiminde yorumlanabilir. Bu bedenin kendine katılanlarla birlikte büyüyerek güçlenmesi ve düşmanın emellerini ezecek, tahtlarını devirecek güce ulaşması aslında onun düşmanla savaşacak bir asker olarak kurgulandığını gösterir. Ercüment Ekrem'in eserinde bu bedenin "başını" temsil eden ise Mustafa Kemal'dir. Romanın asker kahramanlarından Sadık, annesine mektubunda "Çanakkale'de bizim kumandanımız iken İngilizlere duman attıran Mustafa Kemal Paşa'mız cümlemize baş oldu" tabirini kullanır. Ardından onun "vatanın evlatlarını bir araya toplayarak" onların silaha sarılmasına imkân verdiğini vurgular (1988: 72-73). Milletin uyanışı ve ayağa kalkışı ile birlikte onun rolü Namık Kemal'e yapılan göndermeyle şu şekilde ifade edilir:

> "Cihângirane bir devlet çıkardık bir aşiretten" diyen Namık Kemal, bu namdaş-ı muazzamının, silahsız, kuvvetsiz, ümitsiz bir avuç insandan nasıl bir ordu, muhteşem, çelik gibi kavi bir ordu çıkardığını görseydi kendi makberini [….] Mustafa Kemal'in Ankara'da topladığı Büyük Millet Meclisinin arş-ı aladan da yüksek kürsüsü dibinde olmasını vasiyet ederdi. Erbab-ı azm ü himmet, işte o Mustafa Kemal, etrafında sımsıkı, bir kütle-i vahide hâlinde toplanmış, Türkiye'nin istaklal-i tammını temin edecek kati zaferi hazırlıyorlardı. (1988: 84-85).

Metinde tarihî gerçeklikle birlikte ona yapılan bütün göndermelerde millet "yekvücut ve kütle-i vahide" biçiminde tasvir edilir. Alıntıdaki vurgular bu tek parça kitlenin bir asker bedeni, başka bir deyişle asker milletin romandaki sembolik izdüşümü olduğunu gözler önüne serer.

Sonuç

Burada değinilen böylesi bir kurgu aracılığıyla "milletin ayakta kalması, geleceğini garanti altına alması ve hakkını savunması" için "disipline edilmiş, güçlü, sağlıklı ve vazifesi uğrunda kendini fedaya hazır" (Gür, 2019: 329) erkeklerin ve onlara yardımcı olacak kadınların milletin politik bedenine katılması bir gereklilik olarak sunulur. Ne var ki bütün hâlinde değerlendirildiğinde dönem romanında "model şahıs" (Şengül, 2006) biçiminde kurgulanan çoğu kahramanın asker olmadığı dile getirilebilir. Bu durum milletin politik bedeninin asker bedeninde düşünülmesi açısından sorun oluşturmamaktadır, çünkü "politik beden" kurgusunda talep edilen, ideal tiplerin asker olması değil, milletin ihtiyacı olduğunda bir asker gibi söz konusu kurguya katılabilmesidir. Model şahıs kurguları incelendiğinde "Asker olsun ya da olmasın, idealleştirilen bütün erkek kahramanlar[ın], 'gerektiğinde' başarılı bir asker ya da

kumandan hâline gelecek." (Gür, 2019: 329) zihinsel ve bedensel niteliklerle donatıldığı da rahatlıkla söylenebilir. Böyle bir ortak tahayyülde özellikle model şahıs olarak kurgulanan erkek kahramanlar bütünü oluşturacak bir parçayı teşkil eder. Onların bütünün parçası kabul edilmesini sağlayan öge ise asker üniformasıdır. Üniforma aracılığıyla kahramanlar toplumsal ve kültürel açıdan "yüceltilmiş" kodlarla çevrelenir. Böylece askerlik, edebiyat aracılığıyla tahayyül edilen milletin temel özelliği hâline gelir.

Kaynakça

Devrim, İ. M. (2016). *İzzet Melih Devrim'in eserleri: Tezat - Sermet - Hüzün ve Tebessüm,* (Haz. E. Kul), Ankara: Kültür Ajans.

Gatens, M. (2018). *İmgesel bedenler: Etik, Güç ve Bedensellik,* (Çev. D. Eren), İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Gür, M. (2019). *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923),* İstanbul: Kesit Yayınları.

Gür, M. (2020). *Çağına Kapanan Gözler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Toplumsal Uyku Hâli. Ömer Seyfettin,* (Haz. H. Argunşah), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, ss. 337-346.

Neocleous, M. (2014). *Devleti Tahayyül Etmek*, (Çev. A. Sarı), Ankara: Notabene.

Şengül, A. (2006). "Değişimin Öncüleri: Model Şahıslar ve Türk Edebiyatına Yansımaları", *Erdem,* S: 45-46-47. ss.129-154.

Talu, E. E. (1988). *Kan ve İman.* (Haz. R. Tarım), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Turan, Ö. (2008). "'Hasta Adam' Metaforunu Aşmak: Osmanlı Modernleşmesi ve Devlet Kapasitesi", *Muhafazakâr Düşünce*, 16-17 (4), ss. 143-164.

Uşaklıgil, H. Z. (2009). *Nesl-i Ahir*, (Haz. A. Sınar Uğurlu), İstanbul: Özgür Yayınları.

BİR MÜTEFEKKİR OLARAK ATSIZ'A GÖRE ASKERLİK VE ORDU

Ahmet Metehan ŞAHİN*

"Askerlik rütbe ve elbise değil, ruhtur."

ATSIZ

Giriş

Tarih boyunca Türkler, milliyetçi bir toplum olarak bilinmekte, bu his ve şuurun getirmiş olduğu inançla da Türk askerine ve Türk ordusuna değer vermektedir. Türklerin, hayatlarını sürdürdükleri bölgeler ve yaşam tarzları göz önüne alındığında, savaşın Türklerin yaşamının her zaman bir parçasını teşkil ettiği anlaşılacaktır. Ayrıca Türklerin savaşa olumsuz bir anlam yüklemediği, büyük bir coşku ve heyecan ile yapılan savaşlara iştirak ettikleri bilinmektedir. Bunun en güzel örneği ise "Savaş Türk'ün düğünüdür." lafzında görülür. Türkler geçmişte geniş bozkırlarda hayatlarını idame ettiren bir topluluk olduğu için dışarıdan gelen tehditlere karşı her zaman açık olmuşlardır. Bu durum da onların yaşadığı yeri, ailesini ve milletini koruma iç güdüsü ile her daim tetikte ve savaşa hazır olmalarına sebep olmuştur. Ayrıca Türkler özgürlüğüne düşkün bir millettir. Esir olmaktansa / düşmektense ölmeyi tercih eden Türkler için savaşmak bir seçim değil zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Askerliğe bir meslek gözüyle bakmayan Türkler, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı birlik olmayı bilmişler ve savaş durumunda toplumun tüm kesiminden çocuk, yaşlı, kadın, erkek fark etmeksizin topyekûn mücadele etmişlerdir. Dolayısıyla Türklerin geleneğinde yer alan "Her Türk asker doğar." anlayışı da buradan vücuda gelmiştir.

Türkler, yurt bilincine sahip bir millettir. Bu cümle ile kastedilmek istenilen, bulundukları yeri kendilerine vatan yapabilmenin ve orayı koruyabilmenin şuurunda oldukları gerçeğidir. Bundan dolayı Türklerin hayatından savaş hiçbir zaman eksik olmamış ve onlar her zaman savaşla iç içe yaşamışlardır. Tabi bu durumu fırsata çeviren Türkler, düzenli bir askerî birliğin önemini idrak etmişler, böylelikle de askerlik ve ordu anlamında kendilerini geliştirerek, bu alanlarda çeşitli yenilikler yapmışlardır. Bahsi geçen tüm gelişmeler ise Türk ordusunun temellerinin atılmasına sebep olmuş ve ilk Türk ordusu MÖ 209 yılında Büyük Hun İmparatoru Mete Han[1] tarafından kurulmuştur. Türk Kara Kuvvetlerinin kuruluş yılı olarak MÖ 209'un kabul edilmesinin sebebi ilk teşkilatlı Türk ordusunun bu tarihte vücuda getirilmiş olmasıdır. Bu fikri ortaya atan kişilerin başında ise Hüseyin Nihâl Atsız gelir. "Türk Kara Ordusu Ne Zaman Kuruldu?" başlığını taşıyan yazısında, Mete Han zamanında ordunun 10, 100 ve 1000 kişiden oluşan birliklere ayrıldığını ve geliştirdikleri uzun menzilli yaylarla donanımlı olduklarını ifade etmektedir.[2] Böylece Mete Han'ın, kurmuş olduğu ordu ile geniş

* Öğr. Gör. Dr., Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu , Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, E-mail: metsahin@kho.msu.edu.tr. ORCID: 0000-0003-2766-6649.

[1] Büyük Hun İmparatoru Mete Han birçok farklı isimle bilinmektedir. Bunlardan bazıları; Mao-tun, Mo-tun ve Tanrıkut Mete'dir. Ayrıca Oğuz Kağan Destan'ında ismi geçen Oğuz Kağan'ın Mete Han olduğuna dair de düşünceler mevcuttur. "Bu büyük hakanın adının, Türkçe anlamının ne olduğu bilinmiyor. Çince'de iki işaretle yazılan bu ad, sinologlar tarafından 'Mete', 'Mode', 'Mado', 'Modok', 'Motun', 'Maotun' şekillerinde okunuyor. Hangi okunuşun gerçeğe daha yakın olduğunu kestirmeye imkân yoktur. Bazı bilginler bunun Türkçesinin 'batur' olacağını söylüyorlar. Bu, doğru olmasa gerektir. Çünkü 'batur'un eski şekli 'bagatur' olup, Gök Türkler çağında da bu unvanı alan kağanlar bulunmuş, fakat Çinliler bunu 'mo-ho-to" şeklinde yazmışlardır. Memleketimizde bu kelime ilk defa 'Mete' şeklinde yazılıp kabûl olunduğundan, pek çok Türk 'Mete' adını almış bulunduğundan biz de 'Mete' şeklini kabul etmiş bulunuyoruz." (Atsız, 2020b: 149)

[2] Çavuş oku olarak da bilinen ıslıklı ok, bizzat Mete Han tarafından icat edilmiştir. Askerlerini disiplinli bir şekilde eğitmeyi amaçlayan Mete Han, ıslıklı oku nereye atarsa askerlerini de aynı hedefe atmaya mecbur bırakmıştır. Aksi takdirde ölüm cezası ile cezalandırılmışlardır (Akt: Atalay, 2014: 109).

bir coğrafyaya hükmettiği bilinmektedir (Atsız, 2020ç: 140).[3] Dolayısıyla 2022 tarihi itibarıyla Türk Kara Kuvvetlerinin yaşı, 2231 olarak kabul edilmektedir.[4]

Türklerin askerliğe bakış açısı diğer milletlerin tasavvurundan farklı bir eksende ilerlemektedir. "Çünkü Türk töresinde askerlik vatana, vatandan ziyade cihan hâkimiyeti mefkûresi doğrultusunda dünyaya adaleti yaymak adına Tanrı'ya ödenen bir borçtur." (Çetin, 2018: 165) Dolayısıyla Türkler, bu borcu ödemek ve Tanrı'ya olan bağlılıklarını bildirmek için orduya büyük bir şevk ve inanç ile katılırlar. O yüzdendir ki, "Türkler hasta yatağında ölmeyi utanç, savaşarak ölmeyi onur sayarlardı."[5] cümlesi yaygın bir inanç olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Türklerde, ordu hem devletin temelini hem de halkın gücünü temsil eden bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk kültürüne göre halk ve ordu eşit bir çizgide ilerlemektedir. Kısaca birinin diğerinden ayrılması / ayrı tutulması mümkün değildir. Zaten bu yüzden de Türk'ün tarihi ile Türk ordusunun tarihi aynı zamanda başlamakta ve Türklerde millet olma bilincinin oluşmasında, ordu ile askerlik kavramlarının büyük bir etkisinin olduğu tahmin edilmektedir (Kalelioğlu, 2021: 264-265).

Türk milletine millî kültürü ve şuuru aşılamayı, belki de hatırlatmayı amaçlayan kişilerin başında Hüseyin Nihal Atsız gelmektedir. Atsız, eserleri aracılığıyla Türk milletine bu bilinci vermeye çalışırken, Türklerin ordu - millet anlayışına hâkim bir millet olduğunun farkındadır. Dolayısıyla yukarıda da belirtildiği gibi Türk toplumundaki millet olma bilincinin yerleşmesi ve benimsenmesinde, askerlik ve ordu gibi Türk milletinin tarih boyunca değer verdiği unsurların önemi büyüktür. Öncelikle Atsız'da bu fikirlerin oluşmasında ve olgunlaşmasında hangi kişilerin ve durumların etkili olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir.

Hüseyin Nihal Atsız, Çiftçioğlulları ailesinin bir ferdi olarak 12 Ocak 1905 yılında dünyaya gelmiştir. Atsız'ın babası Binbaşı Mehmed Nail Bey, dedesi ise Önyüzbaşısı Hüseyin Efendi'dir. Annesi Fatma Zehra Hanım da Yarbay Osman Fevzi Bey'in kızıdır. Dolayısıyla Atsız hem anne hem de baba tarafından asker bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş ve bu kültürün içerisinde yetişmiştir (Ercilasun, 2018: 25). Daha sonra ise Atsız, 1922 yılında İstanbul Sultanisinden Askerî Tıbbiyeye geçiş yapar. Bu okula yaklaşık olarak üç yıl devam eder ve daha sonra çeşitli sebeplerle 20 yaşındayken Askerî Tıbbiyeden uzaklaştırılır. Ancak Atsız'ın yaşımı boyunca Askerî Tıbbiyede geçirdiği yılları unutamadığı, içerisinde yarım kalan bir vedanın yahut tamamlanmayan bir sohbetin hüznünün daim kaldığı hissedilmektedir (Ercilasun, 2018: 28-30). 1926 yılında Türkiyat Mecmuası'nda yayımlanan "Anadolu'da Türkler'e Aid Yer İsimleri" başlığını taşıyan yazısı, üniversiteye girmesine vesile olur. Fakat akabinde askerlik hizmetini yapmak üzere çağrılır ve Taşkışla'da Piyade eri olarak 9 ay kadar

[3] "10.000 atlıdan oluşan bir ordu kurdu. Atılırken ıslık sesi çıkaran bir ok icat ederek askerlerini bununla atıcılığa ve buyruklara kayıtsız şartsız itaate alıştırdı. Islık çalan oklarla önce kuşlara atış yapıldı. Mete nereye ok atarsa askerleri de oraya atmaya mecburdu. Aksi hâlde ölümle cezalandırıyordu. Bir gün ıslık çalan oku kendi atına attı. Bu, mühim bir olaydı. Çünkü, Milattan iki üç bin yıl önce Türkler tarafından ehlîleştirilip, yük ve binek hayvanı olarak kullanılan at, onların hem en büyük serveti, sevgilisi, aynı zamanda atalar ruhuna kurban edilen kutsal bir varlık hâline gelmiştir. Bu sebeple askerlerin bazısı kendi atlarına ok atmaya cesaret edemedi. Mete bunları ölümle cezalandırdı. Daha sonra, askerlerinin sadakat ve cesaretini son ve müthiş bir denemeden geçirmek için Mete okunu sevgilisine attı. Askerlerini de eşlerine ok atmaları buyruğunu verdi. Bir takımı dehşet içinde kalarak bunu yapmadı. Mete bunları da idam ettirdi. Ondan sonra bu kadar sadık, disiplinli ve nişancı askerlerle babasına karşı harekete geçti. Yabgu öldürüldükten sonra, üvey anasını, kardeşini ve babasına sadık olanları da yok eden Mete, MÖ 209'da Kun tahtına oturdu ve 'Tanrıkut' unvanını aldı ki bugünkü 'majaeste'nin karşılığıdır." (Atsız, 2020b: 150-151)

[4] Ayrıca Kara Kuvvetleri Komutanlığının resmî internet sitesinde de "Kara Kuvvetlerinin kuruluş tarihi olarak, Büyük Hun İmparatoru Mete Han'ın tahta çıkış tarihi olan MÖ 209 yılı esas alınmıştır." cümlesi, "Kara Kuvvetleri Komutanlığı Tarihçesi" başlığının altında yer almaktadır (www.kkk.tsk.tr).

[5] Atsız, "30 Ağustos ve Türk Ordusu" başlığını taşıyan yazısında, "(…) savaşta ölmeye can atarlar, evde ölmekten utanırlar, böyle bir ihtimal karşısında benizleri sararır." (Atsız, 2020ç: 142) demektedir.

askerlik yapar (Tevetoğlu, 2000: 1).[6] Atsız, bundan sonraki yaşamında ise öğretmenlik mesleğine ve yayım faaliyetlerine devam eder. Hayatının sonuna kadar karakterinde en ufak bir değişiklik ve zayıflık hissedilmez. Atsız'ın emsalsiz şahsiyeti ve fikirleri, onun ölümüne kadar Mete Han'ın ıslıklı oku gibi hedefine tüm hızı ve kararlılığı ile düşmanlarını korkutarak ilerlemeye devam eder.

Türk Mefkûresinde Askerliğin ve Ordunun Önemi

Geçmişten günümüze gelinceye kadar tarihte her daim Türk'ün ordusu var olmuştur. Ancak Atsız'ın da ifade ettiği üzere disiplinli ve düzenli Türk Devlet Ordusu, Mete Han tarafından milattan önce 209 yılında kurulmuştur (Atsız, 2020a: 77). Daha önce de söylediğimiz gibi Türkler, ordu - millet anlayışına sahip olan çok köklü bir millettir. Atsız'ın da ifade ettiği üzere "Aşağı yukarı 3000 yıllık tarihimizde 'ordu - millet' olarak yaşamanın verdiği alışkanlıkla 'Türklük' bir askerî kavram hâline geldi." (Atsız, 2020a: 77) Askerlik Türkler için hayatlarını idame ettirebilmelerinin tek çıkar yolu olarak kabul edilmektedir. Çünkü tarih boyunca Türkler her daim düşmanları ile mücadele etmek zorunda kalmışlar, bu da onların askerliğe ve orduya önem vererek kendilerini bu alanda geliştirmelerine sebep olmuştur.

Atsız'ın hayatında askerliğin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Her ne kadar kendisi meslekî anlamda Türk askerî üniformasını giyerek vatana hizmet etme fırsatını elde edememiş olsa da askerlik yaptığı zamanlarda şerefli üniformayı bir süre de olsa giyerek arzusunu az da olsa yerine getirmiştir. Atsız'ın 1950 yılında yaptığı bir söyleşisinde Askerî Tıbbiyeye girmek istemesindeki asıl maksadının doktor değil asker olmak olduğunu dile getirdiği görülür. O, asker olamadığı için hayal kırıklığına uğramıştır ancak asker ruhunu hâlâ taşıdığını da itiraf eder. Onda asker olmak düşüncesinin hem babasının hem de dedesinin bahriye subayı olmasındaki payı büyüktür. Atsız da tıpkı onlar gibi asker olmak istemiş, ne yazık ki bu isteği hiçbir zaman gerçekleşememiştir (Atsız, 2020c: 231).

> "Askerî Tıbbiyeden çıktım. Fakat onun hatırası hafızamdan çıkmadı. Yıllardan sonra, artık Haydarpaşa Lisesi olmuş bulunan o binada edebiyat öğretmeni olarak vazife görürken hatıralarla dolardım. Koridorlar, sınıflar bana eski günleri hikâye ederdi. Zaten hayat birkaç hatıradan başka nedir ki?" (Ülker, 2015: 152)

İlk olarak şunu söylemek gerekir ki Atsız'ın, Türk askerine ve ordusuna saygının yanında yoğun bir hayranlık duygusu ile bağlandığı su götürmez bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır. O, âdeta Türk milletinin askeri ve ordusu ile gurur duyar ve bu duygusundan da gizli bir zevk aldığı hissedilir. Çünkü Atsız'a göre "Askerlik mesleklerin en şereflisidir."[7] (Atsız, 2014: 162). Onun havsalasında askerliğin tanımı çok nettir. Asker, vatanı ve milleti için kendi canını feda eden bir kahramandır. Asker kişi, bir fedakârlık örneği göstererek ölmek için hiçbir karşılık ve gaye beklemez (Atsız, 2014: 162). Atsız'ın "Kahramanların Ölümü" başlığını taşıyan ve "Şehit Tayyareci Kurmay Yüzbaşı Kâmi'nin hatırasına" notuyla birlikte paylaştığı şiiri, onun askerliği kahramanlıkla eş tuttuğunu sezdirmesi bakımından önem arz eder. Bahsi geçen şiirde geçen şu mısralar söylediklerimizi destekler niteliktedir:

"İnsan büyür beşikte

Mezarda yatmak için

---

[6] Atsız, 28 Ekim 1926'da askere alınır ve 28 Temmuz 1927'de terhis olur. Askerliğini; Taşkışla'da, beşinci alayda ve birinci bölükte er statüsü ile icra eder (Akt: Ercilasun, 2018: 33).

[7] "Nihal Atsız'ı hayatta en çok sevindiren şeyle, ağlatan sebep de yine askerliğe ait. Onu en çok sevindiren hadise İkinci İnönü Zaferi'nin kazanılmasıdır. Ağlatan şey de soğuk bir kış gecesi, Atsız'la eşi Maltepe'de, evlerinde su olmaması ve soğuk günlerde sakaların gelmemesi yüzünden ellerinde teneke ile civar çeşmelerden su almaya giderlerken, karların üzerine oturan Mehmetçikleri yemek yerken görmeleridir. O zaman karı - koca gözyaşlarını tutamamışlar." (Atsız, 2020c: 234)

Ve……

Kahramanlar can verir

Yurdu yaşatmak için…" (Atsız, 2021b: 54)

Aynı şekilde 1933 yılında yazdığı ve "Kahramanlık" isimli şiirinde de yukarıdaki mısralarda yer alan unsurlara benzer kavramlardan bahsettiği görülmektedir:

Kahramanlık ne yalnız bir yükseliş demektir,

Ne de yıldızlar gibi parlayıp sönmemektir.

Ölmezliği düşünmek boşuna bir emektir;

Kahramanlık: Saldırıp bir daha dönmemektir.

Sızlasa da gönüller düşenlerin yasından

Koşaradım gitmeli onların arkasından.

Kahramanlık: İçerek acı ölüm tasından

İleriye atılmak ve sonra dönmemektir.

Yırtıcılar az yaşar… Uzun sürmez doğanlık…

Her ışığın ardında gizlidir bir karanlık;

Adsız sansız olsa da en büyük kahramanlık

Göz kırpmadan saldırıp, bir daha dönmemektir.

Kahramanlık ne yalnız bir yükseliş demektir,

Ne de güneşler gibi parlayıp sönmemektir.

Bunun için ölüme bir atılış gerektir.

Atıldıktan sonra da bir daha dönmemektir… (Atsız, 2021b: 78)

Burada dikkat edilmesi gereken iki husus vardır. Bunlardan birincisi Atsız'ın şehitlik mertebesine ulaşanları unutmadığı, onları isimleri ve rütbeleri ile birlikte yad ettiğidir. İkinci husus ise bir yurdun yahut o yurtta yaşayanların varlığını koruyabilmek ve vatan toprağını daim kılabilmek için askerlerin / kahramanların canlarını hiçe saymalarıdır. Her iki şiirde de aynı tema ve aynı duygu durumu ağır basar. Kahramanlık ve şehitlik vurgusunun yoğun olarak hissedildiği şiirde, bir karakter özelliği olarak fedakârlık ön plandadır. Çünkü Atsız'a göre askerlik fedakârlık mesleğidir. Asker kişi; en ufak bir tereddüt yahut zayıflık göstermeden, vatanının ve milletin kurtuluşu için ailesinden, sevdiklerinden ve hatta kendi canından geçendir. Zaten bu yüzden en çok onlara kahramanlık vasfı yakışır.

Şüphesiz ki Atsız, asker bir ruha ve bilince sahiptir. Türk ordusu ise onun en kıymetlisidir. Türk milletinin tamamını bir ordu olarak kabul eder ve kendisini de bu muazzam ordunun adsız ve atsız bir askeri sayar. Türk Silahlı Kuvvetlerini, Mete Han'ın ordusunun devamı ve Türk devletinin bir teminatı olarak düşünür (Ülker, 2015: 77). Türk askeri ve ordusunun olmadığı bir vatan tasavvur edemez; yaşama umudunu, gücünü ve kuvvetini onlardan alır. Dünya üzerindeki hiçbir ordu ile Türk ordusunu kıyaslamaz, kıyaslayamaz. Onun gözünde Türk askeri ve ordusu eşi benzeri bulunmayan değerli bir mücevher kabilindendir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve aynı zamanda da bir askeri, Mustafa Kemal Atatürk'ün de bu minvalde düşünceleri mevcuttur:

> "Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir. İnancınla,

imanınla, emre uymanla, hiçbir korkunun yıldıramadığı demir gibi temiz kalbinle düşmanı sonunda alt eden büyük gayretin için gönül borcumu ve teşekkürümü söylemeyi kendime en aziz bir borç bilirim." (Akt: www.atam.gov.tr)

Savaşın bir tür yaratılış kanunu olduğunu dile getiren Atsız için savaş, en muhteşem sanattır (Akt: Ercilasun, 2018: 640). Dolayısıyla bu sanatı icra eden kişi yani kahraman Türk askerleri de birer sanatçıdır. Savaşı bozkırların hayat felsefesi olarak nitelendiren Atsız'a göre henüz İslamiyet ortaya çıkmadan, Türkler cennet mefhumuna vakıf olmadıkları gibi şehitlerin cennete gideceklerinden de bihaberdirler. Öyle olduğu hâlde bile Türkler dolayısıyla Türk askeri, vatanı ve milleti uğruna ölmek için can atmaktadır (Atsız, 2020ç: 142). Yazılarında askerlik geleneğine de dikkat çeken Atsız'a göre Türk ordusunun ve milletinin mazisi diğer tüm milletlerden ve onların ordularından eskiye dayanmaktadır. Dolayısıyla daha köklü bir yapıya sahiptir. Atsız, gelenekleri ayakta tutmak şartı ile, Türk ordusunun çağın yeniliklerine uygun bir şekilde düzenlenmesi ve geliştirilmesi taraftarıdır. Atatürk'ün aşağıdaki sözleri de Türk askerinin ve ordusunun geleneğinin / değerlerinin korunması anlamında Atsız'ın ifadelerini destekler niteliktedir:

"Benim için ordumuzun değerini ifadede ölçü şudur: Türk ordusunun bir birliği, eşitini kesinlikle mağlup eder; iki mislini durdurur ve tespit eder. Şimdilik bundan fazlasını istemiyorum. Çünkü, fazlasını milletimizin yaradılıştan sahip olduğu savaşkanlık zaten temin etmektedir. Fakat bu değeri kesinlikle korumak gerekir. Bunu, askerî bir esas, bir kural olarak göz önünde tutmalıdır. Bu değer korundukça kuruluşumuzu, yetiştirme ve eğitimimizi, yönetimimizi bu hedef ve amaca yürüttükçe, Türkiye'nin her türlü saldırı ve sataşmadan korunacağına kimsenin şüphesi kalmaz." (Akt: www.atam.gov.tr)

Türk askerine ve ordusuna ömrü vefa ettikçe büyük bir inanç ve sevgi ile bağlı kalan Atsız için bu kavramların paha biçilemez bir değeri vardır. Vatanı ve milleti ayakta tutan en önemli yapı taşının, Türk askeri ve ordusu olduğunu düşünür. Çünkü Atsız'a göre ordu aynı zamanda bir okuldur. Onun döneminde kışlaya gelen askerlerin çoğu ilk etapta okuma ve yazmayı dahi bilmez bir durumdadır. Atsız, bunların terhis olurken birçoğunun okuma ve yazmayı öğrenerek evlerine gittiğini belirtir (Atsız, 2014: 166). Askerlik ve ordu aleyhtarlığı yapanları ise hiçbir durumda hoş karşılamaz ve şartları ne olursa olsun Türk askerinin ve ordusunun haklarını her daim korumaya ve kollamaya çaba gösterir.

Atsız'a Göre İyi Bir Askerde Olması Gereken Özellikler

Türkler çok köklü bir millet olarak uzun yıllardır, "ordu - millet" anlayışına uygun bir şekilde yaşamaktadırlar. Bundan dolayı "Türklük" askerî bir kavram olarak düşünülmektedir (Atsız, 2020a: 77). Ayrıca Atsız'a göre asker bir kişinin hem manen hem de maddeten yüksek meziyetli bir yapıya sahip olması gerekir. Bu tür özellikler kısa sürede edinilebilecek bir mahiyette değildirler: "İyi asker olmak için asırlarca terbiye görmüş bir milletin hasletlerine tevarüs etmek iktiza eder. Türkler bunun için birinci sınıf askerdir." (Atsız, 2014: 162).

Atsız'a göre bir askerde olması gereken belli başlı hasletler vardır. Bunlardan en önemlisi ve olmazsa olmazı disiplindir. Ona göre "Disiplin, medeniyetin ana şartıdır." (Atsız, 2020a: 77) Dolayısıyla asker bir kişide bulunması gereken özelliklerin başında disiplin gelmektedir. Atsız'ın bu anlamda kendisine örnek olarak aldığı kişi ise Mete Han'dır. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Mete Han'ın ordusu, kendisine büyük bir sadakat ve disiplin ile bağlıdır. Öyle ki Atsız'ın nazarında disiplin, yiğitlikten ve diğer her şeyden daha üstündür. Türk milletine disiplini öğreten ve bütün cihana askerî disiplinin ne olduğunu gösteren kişi Mete Han'dır. Bu sebeple de o, övülmeye değer büyük bir komutandır: "Mete'nin Hunlarının yiğitliğe ve nişancılığa ihtiyaçları yoktu. Lüzumundan çok cesur ve nişancı idiler. Mete, bu meziyetlere disiplini de ekleyerek Türk ırkını ebedîleştirdi." (Atsız, 2020ç: 141-142).

Askerî disiplini, düşünmeden itaat etme olarak kabul eden Atsız, bunda yaratıcı bir şuurun gizli olduğunun da altını çizer. Çünkü sıkıntılı zamanlarda ölümle burun burunayken

emre itaatsizlik ederek tartışmanın hiç kimseye bir faydası yoktur. Buhranlı zamanlarda itaat edilen yanlış karar, tartışılarak verilmiş bir doğru karardan daha makbuldür: "Disiplin … Emir vermek gururu ve emir almak sarhoşluğu… Bu sarhoşluk müthiş bir şeydir ve içinde atom enerjisi gibi korkunç bir kuvvet gizlidir." (Atsız, 2020ç: 142) Atsız, genelde bir ordu, özelde ise bir asker için emir verme ve emir alma geleneğini vazgeçilmez bir unsur olarak kabul eder.

Atsız için askerlik, fedakârlığın ve feragatin çelikleşmiş bir timsalidir. Asker bir kişi, şahsi kaprislerini bir tarafa bırakmalı ve kendisine bir emir verildiği zaman bunu mutlak surette uygulamalıdır. Çünkü emre itaatte tarifi olmayan bir güzellik vardır. Hoşnut olmadığı bir durum karşısında herkes itiraz edebilir. Ancak bu duygu durumunu geri plana atarak; fikrini ve arzusunu büyük ilkeler uğrunda feda edebilen kişi, en mükemmel vasıflara sahip olan bir insandır. Dolayısıyla Atsız'a göre disiplin ve bununla birlikte gelen itaat, medeni bir insanın nitelikleri arasındadır (Atsız, 2020ç: 143).

> "Bir askerin, kendisinden daha yüksek rütbeli olana itaati mantıksız bir kölelik değil, mantıklı bir feragattir. Bir askerin kumandanına verdiği selam bir remiz, bir paroladır. Bu parolada fedakârlık, digergamlık vardır. Disiplinsiz ve başıboş yaşamak kolaydır. Bunu herkes ve hatta hayvanlar da yapabilir. Fakat kuvvetli bir disiplin içinde birbirine merbut olarak yaşamak için yüksek hasletler ister. Bu hasletler en çok Türk milletinde vardır. Bunun içindir ki bir avuç Türk zaman zaman bütün tarihi doldurmuştur." (Atsız, 2014: 166)

Anlaşılan o ki Atsız için iyi bir askerde olması gereken özelliklerin başında disiplin ve fedakârlık gelir. Bunlar zaten Türk milletinin karakterinde olan niteliklerdir. O yüzden Türkler aynı zamanda iyi birer askerdir. Bunun bilincinde olan Atsız da bahsi geçen hasletleri Türk askerine yakıştırmakta, iyi bir asker olmanın koşulu olarak bunları öne sürmektedir. Atsız, ayrıca tecrübeye büyük bir önem verir ve saygı duyar. Ona göre savaş görmüş bir asker daha ağırbaşlı ve daha şanlıdır:

> "Bu, yaşın gençliği ve vücudun kuvveti ile elde edilen bir şey değildir. 30 Ağustos geçit resminde, Beyazıt'ta, kolordu kumandanının önünden geçen askerlerin en başında olan ak - saçlı Türk Paşası bütün Türk zabitlerinden ve çelik tulgalı genç ve dinç Harbiyelilerden daha güzel, daha şanlı ve daha askerce yürüyordu. Bu, insanın gözlerini yaşartacak bir manzara idi. Çünkü askerlik bir ruhtur ve bunun içindir ki selam veren bir neferin Türk olup olmadığını anlamak, başın çevrilişini ve gözlerin sert bakışını nazar-ı dikkate alarak pek kolaydır." (Atsız, 2014: 167)

Atsız'ın "En büyük Türk kahramanı" olarak nitelendirdiği Kürşad[8] da bir askerdir. Atsız'a göre Kürşad, şahsi menfaat duygusundan sıyrılmış, küçük hesaplar peşinde koşmaktansa, büyük idealler doğrultusunda ilerlemiş önemli bir şahsiyettir. Çünkü Kürşad, Türk milletini yok olmaktan kurtarmıştır (Atsız, 2020a: 136-137). Ayrıca Atsız, "Kim Millî Kahramandır?" başlığını taşıyan yazısında Mete Han'ı ve Kürşad'ı millî bir kahraman olarak isimlendirir. Kurtuluş Savaşı'nın millî kahramanları olarak da Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Kâzım Karabekir'i işaret eder (Atsız, 2020a: 183). Bahsettiğimiz isimlerin tamamının ortak özelliklerinden birincisi ve en önemlisi iyi birer asker olmalarıdır. Çünkü her biri vatanı ve milleti için güçlü bir irade ve inanç ile savaşarak canlarını vermeyi bir şeref vasıtası olarak kabul etmişlerdir. Dolayısıyla aslında Atsız'a göre iyi bir askerde olması gereken özelliklerin başında gelen, disiplin, fedakârlık ve tecrübe yukarıda saydığımız isimlerin tamamında mevcuttur. İşte bu yüzden onlar, iyi bir askerin yani Türk askerinin çelikleşmiş bir ifadesidir. İyi bir askerde olması gereken özellikler hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlerin, Mete Han'a, Kürşad'a, Mustafa Kemal Atatürk'e ve Kâzım Karabekir'e bakması yeterli olacaktır.

[8] "Onun hakkında bütün bildiğimiz: Türk milletini kurtarmak ve esir olan yeğenini Türk kağanı yapmak için kendisi gibi esir 40 arkadaşıyla birlikte Çin imparatorunun sarayına saldırdığı, fakat pek nispetsiz bir savaştan sonra can ve baş verdiğidir." (Atsız, 2020a: 137)

Yazarın Eserlerinde Asker Kişiler

Atsız, yazmış olduğu eserlerin çoğunda asker kahramanlara yer vermiştir. Bu noktada ilk olarak bahsetmemiz gereken roman *Bozkurtlar'*dır. Romanın tüm olay örgüsünde asker kahramanlar mevcuttur ve eser onlar etrafında şekillenir. İlk olarak İşbara Alp, Göktürk ordusunda görevli bir yüzbaşı olarak okuyucunun karşısına çıkar. Daha sonra ise kendisi binbaşı rütbesi ile görülür. Yamtar ise Kürşad'ın kırk çerisinden biridir[9] ve onbaşı rütbesindedir. Diğer onbaşı rütbesindeki asker kahraman ise Pars ve Sançar'dır. Ayrıca Kürşad'ın çerilerinden biri olan Yüzbaşı Böğü Alp'ı da unutmamak gerekir. Birinci cildin en önemli kahramanı, Atsız'ın da "Millî Kahraman" olarak nitelediği Kürşad'dır.[10] Kürşad, birinci cildin sonunda, yanındaki 40 askeri ile Çin sarayını basarak kahramanca çarpışır ve orada beraberindekilerle birlikte şehit olur. Romanın ikinci cildinde ise asker bir kahraman olarak Kürşad'ın oğlu Urungu ile karşılaşılır. Daha sonra İlteriş Kağan ismini alacak olan Kutluk Şad, Yüzbaşı Örpen, Deli Ersegün ve romanın ilk cildinden tanıdığımız Binbaşı Pars da asker kahramanlar arasındadır (Atsız, 2022a).

Atsız'ın diğer bir romanı *Deli Kurt*'un baş kahramanı ise asıl ismi Murat olan bir askerdir. Atsız tarafından güçlü bir savaşçı olarak kurgulanan Murat, aynı zamanda bir şehzadedir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi iyi bir askerde olması gereken özelliklerden birçoğu kendisinde vardır. Murat, merhametli, fedakâr ve yiğit bir asker kahramandır. Romanın diğer kahramanı ise Çakır'dır. Bir tımar sahibi olan Çakır, sipahi[11] olarak yaşamını sürdürmektedir (Atsız, 2022b).

Atsız'ın en tanınmış eserlerinden biri olan *Ruh Adam*'ın baş kahramanı ise eski bir subay olan Selim Pusat'tır. Öncelikle bu adın nerede ortaya çıktığına dair kısaca bahsedilmesi gerekmektedir (Atsız, 2022c). Selim Pusat adı ilk olarak 8 Haziran 1951'de *Orkun* dergisinin 36. sayısında gün yüzüne çıkar. Selim Pusat, dergiye çeşitli makaleler gönderir. Okuyucular ve diğer herkes Selim Pusat'ın kim olduğunu merak eder. Ayrıca herkes bu kişinin yazdıklarından ve bilgi birikiminin muazzamlığından yola çıkarak muvazzaf yahut emekli bir asker olabileceği tahminlerinde bulunur. İlerleyen süreçte insanların merakı o kadar artmış olacak ki, derginin sahibi olan İsmet Tümtürk derginin sayfalarından birine Selim Pusat isimli kişinin kendisiyle temasa geçmesi ricasında bulunur. Bir süre sonra Atsız, Tümtürk'ün yanına giderek Selim Pusat'ın kendisi olduğunu itiraf etmiştir (Ercilasun, 2018: 494-495). Daha sonra 1972 yılında Selim Pusat, Atsız'ın *Ruh Adamı*'nın baş kahramanı olmuştur.[12]

Ayrıca Atsız'ın, sadece romanlarında değil aynı zamanda hikâyelerinde de askerliğe ve orduya dair bilgilere rastlanması mümkündür. Örneğin, "İki Onbaşı" başlığını taşıyan hikâyesinde savaş esnasında bir Türk bir de Polonyalı onbaşının durumuna dair enstantanelerden bahsetmektedir (Atsız, 2021a: 65). Yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere Atsız gerek romanlarında gerekse de hikâyelerinde askerliğe ve orduya dair

[9] "639'da Çin sarayını basan 40 kişinin her birine Atsız bir isim vermiştir. İsimlerin çoğu ya tarihi şahsiyetlerden ya da Dede Korkut gibi destan kahramanlarından alınmıştır. Bir kısmı da Türk ad verme usullerine uygun olarak Atsız tarafından uydurulmuştur." (Akt: Ercilasun, 2018: 390)

[10] "Eserin asıl kahramanı olan Cie-şı-şuay'ın Türkçesi Atsız tarafından Kür Şad olarak tasarlanmıştır. Romandaki bu kullanım bugün birçok tarihçi tarafından da kabul edilmiştir. Çinceleşmiş isimdeki şuay kısmı ise Atsız tarafından Şu olarak düşünülmüş ve romanda Kür Şad unvanını almadan önceki ad olarak kullanılmıştır. Türk Ansiklopedisi'ndeki "Kür Şad" maddesinde de Şoay'ın Türkçe muhtemel biçiminin Şu olacağını yazar (Akt: Ercilasun, 2018: 389).

[11] Osmanlı döneminde, tımar sahibi atlı askerlere verilen isimdir.

[12] "Aslında 3 Ağustos 1951 tarihli Orkun'da "Geri Gelen Mektup" şiirinin altında bulunan, "Bu şiir, Atsız'ın intişar etmemiş bir romanından alınmıştır." ibaresi, romanın daha o tarihte yazılmış, fakat yayımlanmamış olduğunu göstermektedir. Anlaşılan Atsız, içindeki gerçek şahsiyetler dolayısıyla, romanın yayınını bir hayli geciktirmiş, romanda değişiklikler yaparak hukuki sakıncaları gidermiş ve romanı ancak 1972 yılında Ötüken Neşriyat'ta yayımlamıştır." (Ercilasun, 2018: 497)

bilgiler vermekte, eserlerindeki şahıs kadrosunu oluştururken bu minvalde hareket etmektedir. Atsız'ın eserlerinin geneline baktığımızda özellikle baş kahramanları kurgularken Türk askerinden ve ordusundan esinlendiği ve bunu tesadüf eseri değil, bilinçli bir eğilimin neticesinde icra ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Atsız hem yaşadığı dönemde hem de vefatından günümüze kadar Türk edebiyatında hakkında çokça konuşulan isimler arasındadır.[13] Eserlerinin tamamı farklı alanlardan araştırmacılar tarafından incelenmiş ve üzerlerine birçok çalışma yapılmıştır (Suver, 1978; Sertkaya, 1987; Körüklü ve Yavan, 2000; Sanlı, 2010; Küçükalcan, 2015; Karabulak, 2017; Beyhan, 2019; Tokat, 2019; Yılmaz, 2019). Onun gerek makalelerinden gerekse de diğer tüm eserlerinden onlarca farklı konuda bilgilere ulaşılması mümkündür. Bu konulardan birçoğu da hiç şüphesiz askerlik ve orduya dair olanlardır. Atsız, ordu - millet anlayışına hâkim olan Türk milletinde, Türk askerine ve ordusuna ne kadar değer verildiğinin bilincinde olan bir mütefekkirdir. Kendisi nazarında da Türk Silahlı Kuvvetleri, emsalsiz bir yapıya ve muazzam bir değere sahiptir. Zaten Atsız da asker ruhlu bir yapıya ve karaktere haizdir. Makalelerinde askerlik ve ordu hakkındaki düşüncelerine sıklıkla yer vermiş, kurmaca eserlerinde ise şahıs kadrosunu oluştururken karakterlerini asker kişilerden seçmeyi tercih etmiştir. Belki de eserlerinde asker kişilere bu kadar fazla yer vermesinin sebebi, Askerî Tıbbiyeyi bırakmak zorunda kalması ve böylece ömrü boyunca çok sevdiği askerlik mesleğini icra edememiş olmasıdır. *Ruh Adam* romanın da yer alan ve eserin baş kahramanı konumundaki Selim Pusat, bunun en canlı örneğidir. Çünkü Selim Pusat'ın, karakter özellikleri Atsız'ın mizacı ile birebir uyuşmaktadır. Belki de Atsız hayranı olduğu üniformayı eserlerinde kurguladığı şahıslar aracılığıyla giymiş ve böylece çok sevdiği askerlik mesleğini tatbik edebilmiştir.

Kaynakça

Atalay, C. (2014). "Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) Dönemi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16 (Özel Sayı II), Muş.

Atsız, H. N. (2022a). *Bozkurtlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2022b). *Deli Kurt*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2021a). *Hikâyeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2022c). *Ruh Adam*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2020a). *Tarih, Kültür ve Kahramanlar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2020b). *Türk Ansiklopedisindeki Yazıları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2020c). *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferi ve Çektiklerimiz*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2020ç). *Türk Tarihinde Meseleler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2014). *Türk Ülküsü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Atsız, H. N. (2021b). *Yolların Sonu*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Beyhan, A. (2019). "Hüseyin Nihal Atsız'ın Romanlarında Siyasî, Sosyal ve Tarihî Meseleler", *Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Artvin.

Çetin, N. (2018). "Türk Töresinde Askerliğin Yeri ve Türkiye'de Askerliğe Bakış Açısından Meydana Gelen Değişmeler", *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, İstanbul.

Ercilasun, A. B. (2018). *Atsız, Türkçüğün Mistik Önderi*, Ankara: Panama Yayıncılık.

[13] Atsız'ın ölümünden önce ve ölümünden sonra hakkında çıkan haberleri incelemek için bkz. Serkan Akgöz (2016), *Basında Atsız*, Bozkurt Yayınları, İstanbul.

Karabulak, O. (2017). *Atsız ve Türkçüğün Yarım Asrı*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalelioğlu, U. B. (2021). "Türklerde Ordu - Millet Geleneğinin Sosyolojik ve Tarihi Temelleri", *Türk Kültürü Araştırmaları Serisi -I-*, Ankara.

Körüklü, R., Yavan, C. (2000). *Türkçülerin Kaleminden Atsız*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Küçükalcan, K. B. (2015). *Her Devrin Menkubu*, İstanbul: Aygan Yayıncılık.

Sanlı, F. S. (2010). "Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri", *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

Sertkaya, O. F. (1987). *Hüseyin Nihâl Atsız*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Suver, A. (1978). *Nihal Atsız*, İstanbul: Su Yayınları.

Tevetoğlu, F. (2000). "*Hüseyin Nihal Atsız", Türkçülerin Kaleminden Atsız*, (Haz. Refet Körüklü ve Cengiz Yavan), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tokat, M. Y. (2019). "Hüseyin Nihal Atsız'ın Tarihçiliği", *Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale.

Ülker, T. (2015). *Hüseyin Nihal Atsız Harşit'in Hırçın Sesi*, İstanbul: Bilgeoğuz Yayınları.

Yılmaz, T. (2019). "Hüseyin Nihal Atsız'ın Din ve Toplum Görüşleri", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kars.

www.atam.gov.tr

BUZ İLE ATEŞ ARASINDA: SARI SESSİZLİK SARIKAMIŞ 1914

Sevda Geçen*

"*Bizim yolumuzu çizen; içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir acıklı olay ve üzüntülü yapraklarından çıkardığımız sonuçlardır.*"

-Mustafa Kemal Atatürk

Giriş

Tarih boyunca çeşitli neden ve koşullar etrafında, farklı görünüm ve coğrafyalarda ortaya çıkan savaşlar; ulusların an'daki varlığı kadar geleceğini de etkileyen bir niteliğe sahiptir. Savaşın en yaygın görünümlerinden biri olan; kendini koruma ve savunma hakkının yansıması olarak beliren; ulusların, varlığına ve geleceğine yönelik tehditleri ortadan kaldırma amacını güden bağımsızlık savaşları, temelde ontolojik bir nitelik arz eder. Türk tarihine bakıldığında, cephelerde verilen mücadelelerin ağırlıklı olarak bağımsızlık ülküsü etrafında belirdiği görülür. Türk'ün yaratılış özelliği olarak ifade edilebilecek bu durum, özgürlüğü bir varoluş biçimi / bir karakter olarak benimseyen bir milletin yaşama dönük tavrını ifade eder. Söz konusu bağımsızlığı olduğunda, varlık ile yokluk / yaşam ile ölüm arasındaki çizginin anlamsızlaştığı bir perspektiften bakan ve özgürlüğünü her şeyin üstünde tutan Türk ulusu, bu doğrultuda her türlü atılımı gösterme kararlığını taşır. Kültürel kodlarında "*Ya istiklal ya ölüm!*" düsturunu taşıyan bir milletin bağımsızlık ülküsünü Mustafa Kemal Atatürk, İstiklal Marşı'na atıf yaparak şöyle ifade eder:

> "İstiklal Marşı'nda istiklal davamızı anlatması bakımından büyük bir manası olan mısralar vardır. Benim en beğendiğim yeri de burasıdır: 'Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet / Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin İstiklal'. Benim, bu milletten asla unutmamasını istediğim mısralar, işte bunlardır. Hürriyet ve istiklal aşkı, bu milletin ruhudur. Tarihe bakın: Bütün milletlerin bir esaret ve hürriyetsizlik devri geçirdikleri hakikattir. Dünya tarihinde fasılasız, hürriyet ve istiklalini, muhafaza ve müdafaa etmiş bir millet vardır: Türkler. İstiklal Marşı'nın bu pasajı, asırlar boyunca söylenmeli; ve bütün yar ve ağyar anlamalıdır ki Türk'ün, Mete hikâyesinde olduğu gibi, her şeyi, hatta en mahrem hisleri bile tehlikeye girebilir, fakat hürriyeti asla… Bu pasajı her vakit tekrar ettirmek bunun için lazımdır. Bu demektir ki efendiler: Türk'ün hürriyetine dokunulamaz!" (Doğanay, 2021: 26).

Türk milletinin ruhunu / karakterini ifade eden hürriyet ve istiklal aşkı; her şeyin üstünde, tüm anlam ve değerlerin esas kaynağı ve barınağı olarak varlık kazanır. Değer algısını bağımsızlık ve vatan üzerine inşa eden bir milletin, varoluşun karşılığı olarak benimsediği bağımsızlık ülküsü, yaşamın ve anlamın kendisidir. Bu doğrultuda, özgürlüğüne yapılacak bir müdahaleyi kati surette reddeden ve esaret altında yaşamaktansa ölmeyi tercih eden bir ulusun, tehlike karşısında içinde bulunduğu imkân ve şartları düşünmeksizin atılım göstermesi de bağımsızlık tavrının yansıması olarak belirir.

XX. yüzyılda Batı'daki ekonomik ve bilimsel gelişmeler karşısında, ilerlemeye ayak uyduramayan Osmanlı İmparatorluğu, zamanla bir gerileme sürecine girer ve Avrupa'da yaşadığı toprak kayıplarıyla mali ve siyasi bağımsızlığından sürekli ödün vermeye başlar. Birinci Dünya Savaşı öncesinde kurulan yeni dengeler ve ittifaklar karşısında, Batılı devletler arasında, yer edinme arayışı içerisinde olan Osmanlı, siyasi bütünlüğünü sağlamak adına Almanya'nın yanında hareket etme kararı alır. Bu doğrultuda yapılan ittifak gereği, hazırlanan savaş planında Osmanlı, Kafkasya'da Ruslara karşı bir cephe açmayı üzerine alır (Balcı, 1999: XIII). Plana göre Osmanlı ordusu, Kafkas sınırındaki Rus ordusunu üzerine çekerek meşgul edecek, müttefiklerinin Batı cephesindeki yüklerini hafifletecektir.

* Öğr. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. sgecen@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6542-0546.

Almanya'nın Rusya ile savaşa başlaması, yapılan ittifak gereği Osmanlının da savaşa girmesini gerektirir. Bununla birlikte ordunun henüz seferberliğini tamamlamamış olması, Almanya'nın vereceği savaş malzemesinin teslim alınmaması gibi sebepler yüzünden Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen savaşa girmesi beklenmez. Ne var ki Almanların Batı cephesinde duraksamaları, Türk ordusunun anlaşmalarla yüklenmiş olduğu görevi yerine getirmesi için yapılan baskıların artmasına yol açar (Balcı, 1999: 99). Tüm bu baskıların akabinde, Goeben ile Breslau isimli iki Alman savaş gemisinin Osmanlı karasularına girmesi ve Osmanlı hükûmetinin bu gemilere el koyarak 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalaması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu resmen bu savaşta yer almış olur (Eyyüpoğlu, 2006: 94). Devletin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, Balkan Harbi'nin henüz tam olarak sarılamayan yaraları, askerin ve halkın yorgunluğu, Rusların teknik üstünlüğü ve hepsinin de ötesinde ordunun kış şartlarında / dondurucu soğukta savaşması için yeterli imkân ve malzemenin olmayışı gibi pek çok sebep, bu savaşın Osmanlı için mağlubiyet ile sonuçlanmasının arka planını gösterir. Bu doğrultuda Osmanlının Kafkaslarda cephe açması sonucu, binlerce askerin donarak şehit olduğu Sarıkamış, millî mücadelenin en önemli simgelerinden biri hâline dönüşürken pek çok edebî metne de konu olur.

Sarıkamış üzerine yazılan Cihangir Akşit'in *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914* romanı; bir askerin yaşadığı ruhsal çatışmaları, tarih bilincini ve millî kimliği bireyden toplumsala açılan bir yelpazede, edebî ve estetik bir tarzda dile getirmesiyle, ustaca betimlemeleri ve canlı savaş sahneleriyle çağdaş edebiyatın nitelikli eserleri arasında yer alır. Emekli bir kurmay olan Cihangir Akşit'in yayımlanan üç romanından ilki olan *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914*'ün ilk basımı, 2009 yılında Doğan Kitap tarafından yapılır. Romanda genç bir mülazım / subay olan Sacit üzerinden anlatılan olay örgüsü; savaş hazırlığı, kış şartlarında yapılan zorlu harekât, cephedeki sıcak çatışmalar, yaralanma, esir düşme ve kurtuluş üzerine şekillenir. Ayrıca "romandaki karakterler hem askerî bakımdan, hem de insani taraflarıyla ele alınmış ve psikolojileri, çelişkileri ortaya konmuştur" (Ercilasun, 2016: 119). Bu bağlamda eser, içerdiği anlamlar dizgesiyle tarihsel olanı edebî olanla buluştururken psikolojik derinliği de içerisinde barındırır.

Millî Bilinç Sarmalında Değer Algısı

Varlığını; geçmiş, şimdi ve gelecek üçgeninde tarihsel bir bütünlük içerisinde kuran insan; ortak bir hafızanın, kökensel bir devamlılığın an'daki temsilcisi olarak belirir. Bir kültür içerisinde doğup büyüyen ve ait olduğu toplum ile kökensel bağlar kuran insan, tarihsel süreç içerisinde bir ulus bilincine sahip olur ve bu bilinç çerçevesinde ait olduğu toplum ile bağlarını oluşturur. Bu noktada bireye geçmişin yol göstericiliğinde geleceği tayin edebilme yetisi kazandıran tarih bilinci, millî bilincin de temelini oluşturur. Kolektif bir hafızanın içerdiği yaşanmışlıklarla ilmek ilmek oluşturulan millî bilinç, "binlerce yılın birikimi ile çağları birbirine bağlayarak aynı toprağın içinde kaynaşarak derinleşmenin ve süreklilik iradesinin ifadesi" (Ünalp, 2022: 299) olarak varlık kazanır; bir toplumu, bir arada ve diri tutan değerlerin başında gelir.

Geçmişten bugüne türlü varoluş mücadelelerine tanıklık eden; Oğuz'un töresini, Malazgirt'in ruhunu, Cumhuriyet'in ışığını içerisinde barındıran Türk tarihi, zamanın kuruculuğunda millî bilincin oluşmasını sağlar. Yaşamın içerisindeki gerçeklikten edebî metnin kurmaca dünyasına taşınan millî bilinç, Cihangir Akşit'in *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914* romanında da işlenen temel izlekler arasında olmakla birlikte, tüm değer algılarının zirvesinde bir görünüm arz eder. Romanda genç bir subay olan başkişi Sacit, millî şuurun kişiler düzlemindeki temsilcisidir. Sahip olduğu bilinç ve vatan sevgisiyle, milletinin menfaatlerini kendi menfaatlerinin önünde tutan, bağımsızlık uğruna savaşmaktan bir an dahi tereddüt etmeyen ve pek çok kez ölümden dönen Sacit, komutasını üstlendiği askerlerini de bu doğrultuda yetiştirmeye gayret eder. Öyle ki ölüme gittiğini bile bile geri dönmeyi düşünmeyen

ordunun, hayatları pahasına vatanı savunması ve ülkenin menfaatlerini kendi yaşamlarına öncelemesi; millî şuurun yansıması olarak yer edinir.

Romanda karargâhtan gelen hareket emri üzerine, yola çıkmadan önce askerlerine bir moral konuşması yapmak isteyen Sacit, söyleyeceklerini planlamak yerine içinden geldiği gibi konuşmayı tercih eder ve inandığı değerler uğruna savaşmayı askerlerine öğütler:

> "Dünyanın en iyi askerleri, kınalı kuzular! Kahramanlar! Beni şimdi iyi dinleyin. Bölük kumandanınız tek tek gözlerinizden öpüyor. Hani hep söylerdik ya size harp yakındır diye. İşte gün o gündür. Anamızın babamızın bizi namus borcunu ödemeye gönderdiği gündür. Bugün akşam cepheye gidebiliriz, belki hemen düşmanla karşılaşabiliriz. Bilin ki düşman bize hiç gelir. Kosovaları, Mohaçları, Dömekeleri kazanan dedelerimiz bugün kabirlerinden çıkıp yukarılardan bizi seyredecekler. Oğullarımız, torunlarımız nasıl dövüşüyor diye bizleri gözleyecekler. Bugün yıllardır ruhumuzun aynı kaldığını, yüreğimizin bu memleket için nasıl yanıp tutuştuğunu, nasıl güçlü olduğumuzu gösterme günüdür. Ve bugün Viyana'dan Orta Asya'ya kadar uzanan Osmanlı ülkesini kurtarma günüdür. İmanımızla ve yüreğimizle, görev uğruna seve seve ölme günüdür. Savaş çok uzak değil, fazla vaktimiz yok. Onun için gazanız mübarek ola!" (Akşit, 2020: 55).

Sacit'in vatan ve millet sevgisi temelinde gerçekleşen konuşması, tarih ve ulus bilincinin özünü içerir. Viyana'dan Orta Asya'ya kadar uzanan bir coğrafyanın, Kosova, Mohaç ve Dömeke olarak beliren simgeleri, bir milletin verdiği varoluş mücadelesinin anlam duraklarıdır. Geçmişin zaferlerinin yeniden gerçekleşebileceğini dile getirerek inanç ve umut arasındaki bağı diriltmek isteyen Sacit, bu doğrultuda askerlerine yaptığı konuşma ile onlara değerlerini, geçmişini ve ne için orada olduklarını bir kez daha hatırlatır.

Romanın ilerleyen kısımlarında, ordunun Sarıkamış cephesine hareket etmesinden önce, Sacit'in sözleri, yine millî bilinç ve vatan sevgisi temelinde gerçekleşir. Genç subayın "Arkadaşlar, eskiden bizim olan bir serhat şehrimizi ve oralarda esir olarak yaşayan ecdadımızı kurtarmaya gidiyoruz. Cephedeki bütün birlikler bizimle aynı anda taarruza başladılar. Karşımızdaki düşman biliyorsunuz ki kaçtı, hâlâ da kaçıyor. Biz de Kars'ı ve Sarıkamış'ı zaptetmeye gidiyoruz. Artık ölmek var dönmek yok" (Akşit, 2020: 159) sözleriyle varlık kazanan hitabı; milletine karşı sorumluluk duygusuyla hareket eden bir ordunun, kendi varlığını önemsizleştirdiği, bireysel varlığının önüne toplumsal varlığı koyduğu bir bakış açısının izlerini taşır.

Millî benliğin millî ruhla bütünlendiği, vatan sevgisinin ve millet olma bilincinin yaşamsal değerlerin önüne geçtiği bir anlayış, askerlere güç veren temel değerdir. Sacit'in konuşmasının ardından herkesin aklında tek bir fikir vardır: Hedefe doğru ilerleyip bir zamanlar Osmanlı toprağı olan Kars'ı, Sarıkamış'ı ve orada yaşayan Türkleri, Rus esaretinden kurtarmak. Bölükten kimse "ben" diye düşünmez. "Ben" fikri, "biz olma"nın içerisinde erir ve tüm askerler tek - vücut bir düşüncenin azaları gibi gösterilen hedef doğrultusunda hareket eder. Bununla birlikte askerin milleti için gösterdiği fedakârlık karşısında, milletin de askere karşı bakış açısı yine sevgi ve koruma düzleminde gerçekleşir. Romanın ilerleyen kısımlarında donmak üzere olan Sacit'i bulup kurt saldırısından kurtaran, iyileştiren ve Ruslardan saklayan Fatke Nine'nin genç subaya söylediği "Sen bizim ölen, kaybolan ya da haber alamadığımız oğullarımız gibisin! Hiç farkın yoktur onlardan! Buralara ordularla bizim için geldiniz hele. Sizi kurtarmayıp da ne yapacaktık" (Akşit, 2020: 360) sözleri; ordu - millet arasında kurulan derin bağı ifade eder. Askeri kendi evladı gibi benimseyen, ona her türlü yardımı ve desteği elinden geldiğince yapmaya çalışan Anadolu halkı, bu doğrultuda toplumsal bilince ve millî ruha sahip kimseler olarak belirir.

Romanda "biz" olgusunun bir değer olarak varlık kazandığı diğer bir husus ise askerler arasındaki birlik - beraberlik duygularıdır. Herkesin birbirinin hakkını gözettiği, koruduğu, canını emanet ettiği ortamda ötekinin varlığı, ben'in içerisine dâhil edilir ve birlik - beraberlik duygusu, kuşatıcı ve oluşturucu bir değer olarak anlam kazanır. Romanda, tüm askerlerin

birbirleriyle ekmeklerini paylaşması, kimi zaman arkadaşını kurtarmak için kendi canını tehlikeye atması bu düzlemde yer edinir. Özellikle Sacit'e karşı farklı bir düşkünlüğü olan askerler, komutanları için her türlü fedakârlığı yapabilecek potansiyele sahiptir. Sacit'in astlarıyla kurduğu gönül bağı, cephede bir aile sıcaklığı yaratır ve aynı amaç uğruna bir araya gelen yüzlerce farklı yürek, bir aradalığın verdiği aidiyet hissi ile kenetlenir. Daha da ötede bölükten bir asker bu uğurda şehit olur. Komutanlarının düşman ateşi altındayken yere düşmesiyle askerler, onu almak için mevziden çıkarlar. Olayı öğrenen Sacit'in kızgınlığı karşısında ise başçavuş bu durumu "Dur demeye fırsat bulamadım. Size olan bağlılıklarından, emir beklemeden, yanınıza yedi sekiz kişi koştu. Sadece biri dönmedi. Orada biraz daha kalsaydınız Ruslar ışıldaklarıyla o tümseği aydınlatıp sizi vuruvereceklerdi." (Akşit, 2020: 123) sözleriyle aktarır.

Cephede askerler arasında birlik beraberlik duygularını destekleyen, askeriyle gönül bağı kuran bir diğer komutan ise Mirliva Şeref'tir. Alanında uzman, tecrübeli bir komutan olan Mirliva, "erlerle hem babacan bir şekilde sohbet ed(er) hem de aynı karavandan çorba iç(er). Bütün askerler Mirlivanın gözlerinin içine sevinçle bak(ar).(Nitekim) Onlar için bir paşayla aynı karavandan yemek yemek büyük bir şeydi(r)" (Akşit, 2020: 112). Hiyerarşik düzenin / ast üst ilişkilerinin aynı gaye etrafında bütünlendiği cephede var olan millî ruh, içtenliğin ve inancın pekişmesini destekler. Komutanların astlarına olan içten ve samimi tavrı; askerlerin moral ve motivasyonlarını yükselttiği gibi birlik - beraberlik duygularının pekişmesini de beraberinde getirir.

Romanda değer algısının başka bir boyutu, inanç düzleminde gerçekleşir. Sefere çıkmadan önce tüm askerlerin kıldığı cuma namazı, Yaratıcı ile kurulan tinsel bağın verdiği güç ve dayanak olarak yer edinir. Karargâhın avlusunda "geniş bahçeye yayılan binlerce asker(in) (…) secde ederken, eğilirken, arada "Allah-u Ekber!" diye bağırması"(Akşit, 2020: 58) inanç ve iman ile şekillenen vatanı koruma arzusunun manevi dinamikleridir. Düşman karşısında psikolojik anlamda güçlü kalmak için manevi dinamiklere ihtiyaç duyan asker, kimi zaman inancın ve dinin kendine sunduğu huzur alanına sığınırken kimi zaman da atalarından kalma yaşanmışlıkların bir ezgi eşliğinde söze dönüştüğü türkülere ve marşlara tutunur. Sarıkamış yolculuğunda beyaz canavarla / dondurucu soğukla mücadele eden bölük askerleri, yaşamaktan / savaşmaktan ve zaferden ümidini kestiği yerde, yeniden varoluşun imini içerisinde barındıran "Ey şanlı ordu!" marşını söyler:

> "Çok duygulanmıştı, ağlayacak gibiydi. Bütün askerler hep birlikte hep birlikte "Ey şanlı ordu, ey şanlı asker!" marşını söylüyorlardı. Başta mırıltı şeklince çıkan sesleri sonradan yükseldi. Uzun çamların arasında tok ve kalın bir koro sesi şeklinde yankılanmaya başladı. (…) Gizlilik şu an için kimsenin umurunda değildi. Böyle bir morale hepsinin ihtiyacı vardı. Zaten bu marş da Ruslara karşı âdeta, "Biz buradayız, peki siz neredesiniz?" meydan okumasıydı." (Akşit, 2020: 215).

Bir ulusun tarihini / yaşanmışlıklarını içerisinde barındıran ve toplumsal hafızanın ürünü olan marşlar; geçmişin ruhunu an'a taşıyan kültürel bellek öğeleridir. Sözün müzikle varlık kazandığı bu ritmik öğe; kişiyi, atalar kültü ile buluşturur ve birey ile ait olduğu toplum arasında manevi / köklü bağlar kurar. İnsan psikolojisi üzerinde derin etkilere sahip olan marşlar, bu anlamda millî ruhun ve benliğin oluşması için de büyük önem arz eder. Kişi, söylediği marşın satır aralarında kanla verilen mücadelelerin, yapılan fedakârlıkların izlerini bulur; geçmiş ile bütünleşir ve mazinin ruhunu, sahip olduğu millî şuur ile geleceğe aktarır. Bu bağlamda geçmişten geleceğe millî bilincin aktarıcılığını yapan marşlar, savaş atmosferinde askere güç ve moral veren unsurların da başında gelir. Romanda Sarıkamış yolunda türlü zorluklarla karşılaşan askerin, içerisinde bulunduğu imkânsızlığı ve moralsizliği aşmak için tutunduğu bir değer olan marş, atalarıyla aynı kaderi paylaşan bir neslin duruşunu ifade eder. Ölüme gittiklerini bile bile yürüdükleri Sarıkamış yolunda, cesaretini ve ilerleme azmini kaybetmeyen

askerler; Sacit'in duygulanmasına sebep olur. Sacit, büyük fedakârlıklar gösteren bu genç askerlerin ölüm karşısındaki tavrı karşısında gözyaşlarını tutamaz.

Romanda değer algısı düzleminde beliren diğer bir unsur ise ailedir. Savaş atmosferinde moral ve motivasyon kaynağı olarak beliren aile kavramı, askerleri ayakta ve diri tutan manevi dinamikler arasındadır. Çatışmaların akabinde kendi ile baş başa kaldığı vakitlerde ailesini düşünen Sacit'in iç dünyası, romanda "battaniyesini başının üstüne çekti. Şimdi kozasındaki ipek böceği gibi kendi kendisiyle baş başaydı. Sabaha kadar her istediğini düşünebilecekti. Sonra güler gibi oldu. Kız kardeşini çok uzun zamandır görmüyordu. İstanbul'da, ailece birlikte geçirdikleri son geceyi hatırlamaya çalıştı…"(Akşit, 2020: 178) sözleriyle verilir. Başka bir zaman diliminde "Etrafta ne olursa olsun, sarındığı battaniyenin altında kendi dünyasıyla baş başa (kalan başçavuşun) çilekeş ailesini, kendisini umutla bekleyen çocuklarını düşün(mesi) (Akşit, 2020: 86), savaş psikolojisinde aile kavramının kurtarıcı bir değer olduğuna gönderme yapar. Öyle ki sevdiklerine / ailelerine geri dönme / kavuşma fikri, askerlere güç verir; onları yaşama bağlar. Dolayısıyla *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914* romanında millî bilinç sarmalında beliren değer algısı; vatan ve millet sevgisi, tarih bilinci, millî ruh, aile kavramı ve manevi dinamikler düzleminde varlık kazanır. Karakterler; yaşama ve Millî Mücadele'ye karşı tavrını manevi değerler ışığında oluşturur.

Karakter Çatışması Zemininde Savaş Atmosferi

27 Ekim 1914 yılında, savaş öncesi hazırlıkların anlatımıyla başlayan roman, başkarakter Sacit üzerinden kurgulanır. Mekteb-i Harbiyeden mezun olmuş, daha önce Balkan savaşlarına katılmış genç bir teğmen olan Sacit, Mustafa Kemal'in örnek olarak sunduğu ve tarif ettiği, "Düşünmeden emirleri uygulamak yerine kritik bir zamanda verilen emrin dışına çıkmadan inisiyatif kullanarak çözüm bulan asker tipidir." (Ercilasun, 2016: 119). Vatan savunmasını her şeyin üstünde tutan bu genç subay, askerî beceri ve liyakatinin yanı sıra sahip olduğu bilgi birikimi ve insani duyarlılığıyla da dikkat çeker. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Kafkas Cephesi'nin açılması üzerine yaşlı babasını ve kız kardeşini geride bırakarak yola çıkan Sacit, Erzurum'daki kışlaya geldikten sonra bölük kumandanı olan yüzbaşı ile uyuşmaz. Daha önce hiç savaş görmemiş olan yüzbaşı; "*amirleriyle iyi, astlarıyla kötü olan*" (Akşit, 2020: 38), görevini askerî liyakatin ya da vatan sevgisinin ötesinde daha çok ben sevgisi ve mevki - makam hırsıyla yapan biridir.

Sacit'in kişiler düzleminde çatışma içerisinde olduğu yüzbaşı, romanda karşı değer olarak belirir ve askerî liyakatin uzağında bir görünüm arz eder. Öyle ki yüzbaşı; kışlaya gelen teftiş heyetine, toplama bir gösteri birliğini göstererek askerin savaşa hazır, kıyafet ve teçhizatın tam, her şeyin yolunda olduğu imajını yansıtır. Üstlerinden övgü ya da takdir alma çabasının bir yansıması olarak beliren bu durum, gerçeğin uzağında bir görünüm arz eder. Çoğu hayatında ilk defa silah tutacak olan askerler, gerekli kıyafet ve teçhizattan da mahrumdur. Gerçeklerin üstlere yansıtılmaması, Sacit'in canını sıksa da aldığı askerî terbiye gereği yüzbaşına karşı gelmez, sesini çıkarmaz. Kendi içerisinde "Biz ne yapıyoruz Allah aşkına, kimi kandırıyoruz yahu? Bunun bir bedeli olacaktır. Kendimizi toparlamalıyız. Doğruları kumandanlara bizler de yansıtmazsak bu çocuklar ne yapsın?" (Akşit, 2020: 18) sorgulamasına sürüklenen Sacit; askerî disiplin, dürüstlük ve değer algısı ile yüzbaşının menfi tutumunu kıyaslayarak, söz konusu tutum ve davranışlar karşısında çatışmalar yaşar.

Romanda askerî liyakatten uzak olan yüzbaşı, harekât emri geldiğinde de bir yolunu bularak kışlada tesellüm subayı olarak kalır. Yüzbaşının kışlada kalmasıyla, vatan savunmasına 'Bölük Kumandanı' olarak katılan Sacit, aldığı bu rütbe karşısında gururla karışık büyük bir mutluluk duyar. Askerlerine verdiği temel eğitim ve savaş taktiklerinin ardından zihninde "Yeterince silah var. Peki ya askerin teçhizatı? Yarım yamalak, aceleyle yapılmaya çalışılan bütün bu hazırlıklar?" sorgulamalarını yaşayan Sacit, kışın ortasında savaşın nasıl

seyredeceğine dair endişeler taşısa da cepheye gitmekte bir an dahi tereddüt etmez. Kışladan ayrılırken yüzbaşıya söylediği "Astlarınızla gönül bağı kurmak sizi aşağılatmaz, aksine yüceltir!" (Akşit, 2020: 62) sözü ise askerlikte gönül bağının makam ya da hiyerarşiden çok daha büyük bir anlam ve değer ifade ettiğinin vurgusu olarak belirir.

Cepheye gider gitmez yoğun bir çatışmanın içerisine giren Sacit ve bölüğü, mevzilere yerleşir. Cephede muharebeyi yöneten, Fırka Kumandanı Mirliva Şeref; insancıl, idealist, öngörülü ve cesur bir askerdir. Yardımcısı Miralay Gültekin ise Sacit'in daha önce kışladan da tanıdığı üzere, her olayda sorumlu arayan ve askerî liyakatten uzak biridir. Bu noktada, romanda kişiler düzleminde çatışma Mülazım Sacit ile Yüzbaşı; Mirliva Şeref ile Miralay Gültekin düzleminde gerçekleşir:

Ülkü Değer	**Karşı Değer**
Mülazım Sacit	Yüzbaşı
Mirliva Şeref	Miralay Gültekin

Şema 1: Karakter Çatışması

Mülazım Sacit ve Mirliva Şeref; sahip oldukları değer algısı, askerî bilgi ve liyakatleriyle ülkü / olumlu değer olarak belirirken; Yüzbaşı ve Miralay Gültekin, romanda "dramatik aksiyonu sağlayan değer çatışmasında", "karşı değer" (Korkmaz, 2015: 102) olarak varlık kazanır.

İlk günlerdeki yoğun çatışmaların akabinde, gün geçtikçe kötüleşen hava şartları / ayaz ve kar, askeri olumsuz etkilerken fırtınanın da etkisiyle ateş muharebeleri azalır. Arada sırada duyulan birkaç el silah sesinden başka, her iki taraftan da çıt çıkmaz. Günler süren bekleyişin sonunda Sacit'in beklediği taarruz haberi gelir. Hızlı bir şekilde harekât planını yapan ve bu planı askerlerine detaylıca anlatan Sacit, gece keşfe çıkar; bu sırada kendi mevzilerine sızmak üzere olan Rus askerlerini fark ederek büyük bir felaketi önler. Ertesi sabah yapılan taarruzda ise "Dağ taş, kulağı sağır eden patlama sesleriyle inl(er). Kanlar içinde eyere düşenler, kolu bacağı kopanlar ve gittikçe yaklaşan Rus siperleri toz toprak içinde görünmez olu(r). (…) O an Sacit'in aklında artık yaşamak ya da ölmek diye bir şey" (Akşit, 2020: 125) yoktur. Canhıraş bir mücadelenin vatanı koruma ve savunma içgüdüsüyle ete kemiğe büründüğü mevzilerde Mehmetçikler, tereddüt etmeksizin canlarını ortaya koyar:

> "Gırtlak gırtlağa bir mücadele başlamıştı, kıyasıya bir ölüm kalım mücadelesiydi bu. Her yer cesetlerle kaplanmıştı. (…) Ruslar hızla geri çekilmeye başlamıştı. Sacit derhâl kararını verdi: Taarruza devam ederek kaçan düşmanı kovalayıp imha edeceklerdi. Güzel bir fırsat doğmuştu. Tam emrini verecekti ki, boyalı siyah saçları darmadağın olmuş Miralay Gültekin geriden bağırmaya başladı: 'Geri çekilin, geri çekilin!' Askerlerin büyük bir kısmı şaşkınlık içinde duraklamıştı. Bu tereddüt, düşmanla temasın kaybedilmesine neden oldu. Ruslar çıkan bu ani fırsattan yararlanarak biraz da olsa toparlanıp süratle çok gerilere, tepenin arkasına doğru kaçmaya başlamışlardı. Sacit donmuş kalmıştı. Kazanılmak üzere olan muharebe kaybedilmek üzereydi. (…) Bunca askerini bu taarruz uğruna kaybetmişti. Geriye çekilmek, hem de bunu Ruslar geriye çekilirken yapmak akıl almaz bir hataydı. Askerî taktikle, stratejiyle, mantıkla, hiçbir şeyle ilgisi yoktu bu akılsız kararın. Birden bütün sorumluluğu üzerine almaya karar vererek haykırdı: 'Hücum aslanlarım. Rus mevzilerinin içine girip diğer tarafa doğru mevzi alın. Hücuuum!'" (Akşit, 2020: 126).

Harbin önemli bir parçası olan karar verme süreci; içerisinde pek çok değişkeni barındıran, hayati öneme sahip bir konudur. Anlamlandırma, planlama, ölçüp değerlendirme, analiz etme, öngörme gibi pek çok faktörü içeren bu süreç, liderin bilgi birikimi ve askerî liyakatiyle de doğru orantılıdır. Değişen şartlara ve harbin gidişatına göre asıl hedeften şaşmayacak şekilde yapılacak olan küçük değişikliklerin büyük sonuçlar doğurabilmesi durumu; lider olarak bulunan komutanın potansiyel sahibi olmasını gerektirir. Aksi takdirde

"kendi yeteneklerinin bilincine varmayan ya da düşmana saldırmak için bir fırsatla karşılaştığında esneklik ve amaca uygunluk sanatını kavrayamayan bir general, büyük bir şaşkınlıkla bir sağa bir sola bakarak tereddüt içinde ilerleyecek ve hiçbir plan yapamayacaktır" (Tzu, 1971: 87). Tereddüt etmenin ölümle sonuçlanabileceği bir ortamda, anlık zaman dilimlerinde doğacak fırsatların iyi değerlendirilmesi, harbin başarısı için önemli bir etkendir. Bu bağlamda komuta kontrol ilişkisinin analitik düşünme becerisiyle birlikte anlam kazanması, başarının elde edilmesinde lider faktörünün önemini vurgular.

Savaş ortamının cehennemî atmosferinde ya da başka bir ifadeyle yüksek risk faktörü altında, saniyeler içerisinde karar vermek zorunda olan Sacit, bir seçim yapar ve tüm sorumluluğu üzerine alarak Miralay'a karşı gelmek pahasına "Hücum" emrini verir. Bu kararı verirken, taarruz esnasında canlarını yitiren erlerinin yerde yatan naaşları; verilen onca emek / çaba ve yüksek başarı şansı etkili olur. Ruslara karşı önemli bir başarı yakalanmak üzereyken, bu kadar mesafe kat edilmişken verilen geri çekilme emrini; aklın ve mantığın dışında stratejik bir hata olarak gören Sacit, yaptığı durum değerlendirmesi akabinde inisiyatif alır ve "Düşmanın zayiata uğradığı anlaşıldığı zaman, onun dayanma gücü tamamıyla kırılıncaya kadar ateş üstünlüğünün devamına gayret gösterilme(si)" (M. K. Atatürk, Akt. Tuna vd., 2013: 8) gerekliliği ile taarruz sorumluluğunu almaktan çekinmez. Sacit'in hücum emri üzerine askerler, hiçbir mukavemetle karşılaşmadan Rus siperlerine girmeyi başarırken; komşu birlikler Miralay Gültekin Bey'i dinleyip geri çekilirler. Rus mevzileri göz alabildiğine boştur; ancak komşu birliklerin çekilmesiyle Sacit, bölüğüyle en ileride, açıkta ve yalnız kalır. Rusların bu durumu fark edip geri dönme ihtimali karşısında çaresiz kalan genç subay, ümitle geri çekilen askerlerin yeniden yanlarına gelmelerini bekler. Ne var ki kimsenin geri gelmemesiyle onlar da zorlukla girdiği Rus mevzilerinden geri çekilmek zorunda kalırlar. Geri dönerken "kanlar içindeki her Türk şehidinin yanından geçerken miralaya lanetler okuy(an)" (Akşit, 2020: 131) Sacit, yapılan büyük hataya karşı duyduğu öfkeyle gözyaşlarını tutamaz.

Miralay, emrini dinlemediği için Sacit'i azarlayıp Divan-ı Harb'e göndereceğini söylerken, olaylara şahit olan Mirliva, Miralayın verdiği yanlış kararın tüm savaşın kaderini etkileyecek olmasıyla Sacit'i haklı bulur ve Miralay'a çıkışır: "Peki bunlar niye öldüler? Veya bakınız karşıdaki şu boş mevzilere… Ruslar belki de geri dönüp yerleşmeye başladılar bile. Bu nasıl bir gaflettir? (...) Miralayın gereksiz yere çekilme hatasının ceremesini ne yazık ki bütün ordu çekecek. Bugün belki muharebenin kaderi değişebilirdi. (…) Oğlum, eğer diğer bölükler de senin gibi düşünselerdi, belki, belki …" (Akşit, 2020: 129-133) sözlerinin akabinde Sacit'i madalya ile ödüllendiren Mirliva, askerî tecrübe ve bilgisiyle cephede koordinasyonu başarıyla sağlayan bir komutandır. Mirliva'nın verdiği harp madalyasını büyük bir gurur ile kabul eden genç subay, savaşın yıkıcılığı içerisinde aldığı bu kıymetli ödülün etkisiyle ailesini ve Mekteb-i Harbiyeden mezun olduğu günü hatırlar.

Askerî liyakatin başka bir görünümü, romanda Sacit'in kriz anında bulduğu çözümler ve aldığı tedbirler odağında gerçekleşir. Çetin kış şartlarına rağmen gizliliği sağlamak adına ateş yaktırmayan Sacit, dinlenme esnasında da askerlerin toplu bir şekilde bir arada durmalarını engelleyerek olası bir saldırıya karşı onları korur. Öte yandan günler süren Sarıkamış yürüyüşünde gece kar barınakları yaparak birliğini tipiden ve donmaktan koruyan subay, askerî bilgi ve liyakatiyle çoğu kez hayat kurtarır. Sonuç itibariyle askerlikte liyakat unsuru, bireyselden toplumsala açılan bir nitelikle hayati öneme sahip bir görünüm arz eder. *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914* romanında askerî liyakat kavramı, özellikle başkişi Sacit ve Mirliva Şeref üzerinden temsil edilir ve vatan savunmasındaki önemi üzerinde durulur.

Buz ile Ateş Arasında: Sarıkamış Harekâtı, Çatışma ve Çelişkiler

Pasinler hattına hareket emrinin gelmesi üzerine yola çıkan birliğin bütün gece kısa molalarla yürümesinin akabinde karşılaştığı savaş manzarası, cehennemî bir görünümü andırır:

“Askerlerin çoğu bugüne kadar hiç savaş görmemişti. (…) Uzaktaki bembeyaz tepelerden ansızın kara dumanlar fışkırıyor, hemen ardından da dağı taşı inleten infilak sesleri duyuluyordu. Bütün erler korku içinde durmuş, muharebeyi seyrediyordu. Az sonra o tepelerde canlarını vereceklerdi belki de” (Akşit, 2020: 70) sözleriyle yapılan betimlemeler; askerin düşmanla karşılaştığı ilk andaki psikolojisini yansıtır. Mevzilere yaklaştıkça karanlığa, bilinmezliğe ve ölüme yaklaştıklarını hisseden erler, gördükleri çatışmanın etkisiyle dondurucu soğuğu unuturlar. Önceki bölüğün yerine değiştirme birliği olarak giden askerler, kısa bir süre sonra mevzilere ulaşır ve harp pozisyonu alırlar. Burada Yüzbaşı Cemil’den görevi teslim alan Sacit, duydukları karşısında ürpermekten kendini alamaz:

> “Bir saat önce yakınıma bir top mermisi düştü, karargâhımdaki bir astsubay ve iki erimi kaybettim, üstümdeki kan onların. (…) Ölmek üzere olan üç yaralım var. İlk mitralyöze varmadan görürsün; onları götürmeyeceğim, sen gömersin, bir an önce çukurlarını açtır! Şehitleri geriye tahliye edecek zincir kurulmadı henüz. Aslında yedek mevziinin yanında bir çukur vardı ama doldu bugün. Sacit yutkundu. Korkunçtu bu. Bir insanın ölmeden mezarını hazırlamak feci bir şeydi.” (Akşit, 2020: 83).

Mantığın duygulara, aklın kalbe öncelenmek zorunda olduğu cephe ortamı; insani duyarlılığın ve duygusallığın ötesinde bir soğukkanlılık gerektirir. Kişiye duygularını yaşayabileceği zamanı vermeyen savaşın sunduğu tek gerçek, ölüm ve yaşam arasındaki kaygan zemindir. Cephedeki hekim yetersizliği, sıhhiye hattının kurulamaması, ulaşım zorlukları gibi nedenlerden dolayı yaralılar büyük oranda kendi dirayetine ve yazgının belirleyiciliğine bırakılırken; hayatını kaybedenleri geriye taşıyacak bir nakliye hattı kurulamamasından ötürü şehitler; can verdikleri yerde, olduğu gibi gömülür. Anadolu’daki savaş gerçekliğinin kurguya taşınan bu görüntüsü “Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı / Düşün altında binlerce kefensiz yatanı!” diyen Mehmet Akif’in haklılığını bir kez daha vurgular. Kanla verilen bir mücadelenin coğrafyası olan Anadolu toprakları, bilinmeyen / yeri dahi belli olmayan nice şehidi bağrında taşır. Ölmek üzere olan yaralıların mezarlarının açılması için gerekli hazırlıkları yapmak zorunda kalan Sacit, içinde bulunduğu durumun ve askerlerin ıstırabını ruhunda duyumsar. Mezarın kazılması esnasında yaşananlar ise Sacit’i bir kez daha çatışmaya iter. “Toprak donmuştu, kazma işlemiyordu. (…) Kazmayı olanca gücüyle kaldırdı ve hırsla yere vurdu. O anda bütün vücudunda bir elektriklenme hissetti. Kazma yere bir parmak kadar bile saplanmamıştı” (Akşit, 2020: 75) sözleri, naaşların gömülmesine dahi izin vermeyen dondurucu soğuğun, Mehmetçik üzerinde yarattığı fiziksel ve psikolojik etkiyi ifade eder. Toprağın donmasından ötürü gömülemeyen şehit naaşları, geriden gelmesi ümit edilen yardımcı birlikler tarafından defnedilmesi için kar birikintilerinin arasına bırakılır.

Gelir gelmez sıcak bir çatışmanın içerisinde giren askerler, Rusları püskürtmeyi başarır. Sabaha karşı çatışma diner, ateş kesilir. Harbin başarısı için taarruz etmek gerektiğini düşünen Sacit, “Böyle beklersek bu toprak, bu siper er ya da geç mezar olur bize!” (Akşit, 2020: 87) diye söylenirken bir anda “yer gök, toz duman, ıslık seslerini takip eden korkunç patlamalarla birbirine karış(ır). (…) Üzerine taş toprak yağıyor, etrafına peş peşe mermiler düşüyordu. Derinden gelen mermilerin ıslık sesleri, patlamalar ve çığlıklar birbirine karışıyordu. (…) Aklından ‘Cehennem herhâlde böyle bir şey olmalı’ diye geçir(en) (Akşit, 2020: 89) Sacit, ölüm ile yaşam arasında cehennemî bir ateş çemberinin içerisinde varoluş mücadelesi verir. Üzerindeki giysilerin dahi lime lime olduğu ortamda, her yeri kanlara bulanan genç subay, yaralı olup olmadığını anlamak için eliyle üstünü başını yoklar. Ayağının altındaki başsız cesedi görür ve artık kanıksamaya başladığı bu görüntüler arasında savaşmaya / mücadeleye devam eder.

Bununla birlikte cephedeki cesetlerden Rusların imkânlarının kendilerinden çok daha iyi olduğunu gören Sacit, Türk askerinin özverisi ve adanmışlığı karşısında gururla karışık bir hüzne kapılır. “Kendi erlerinin ayağındaki keçi derisinden yapılmış ıslak çarıklara” karşın “Rus

cesetlerinin ayaklarındaki kalın deriden yapılmış, nalçalı ve uzun çizmeler" (Akşit, 2020: 128), savaş koşullarının eşitsizliğini ve Türk askerinin verdiği mücadelenin boyutunu imler. Çatışmada pek çok şehit veren bölükte, ilk muharebenin afallatıcı şiddetine rağmen, Rusları püskürtmüş olmanın gurur ve sevinci vardır. Yoğun çatışmanın akabinde başçavuş ile konuşmasında "Uçsuz bucaksız bir beyazlık, dondurucu soğuk. (…) Bu taarruzu çok kısa bir sürede yapabilirsek ezer geçeriz. Ama zaman geçer de yerler iyice karla dolarsa korkunç bir sonuç olur bu! (Akşit, 2020: 115) sözleriyle fikrini dile getiren Sacit, daha sonra Mirliva ile yaptığı toplantıda da bir an önce taarruza geçme gerekliliğinden bahseder.

Günler süren bekleyiş sonunda havaların kötüleşmesiyle zor bir hâl alan harp, küçük çaplı çatışmalar ile devam eder. Sacit her ne kadar askerlerine belli etmese de kendi içinde birtakım düşünsel çatışmalar yaşar. "Madem yazı beklemediler, buralarda niçin hâlâ duruyoruz? Düşman her gün kuvvetleniyor. Karakışa girdik desek yalan olmaz. Biz ise durduğumuz yerde eriyoruz! Ya taarruz edelim ya da yazı bekleyelim!" (Akşit, 2020: 145) düşünceleriyle her an kapsamlı bir taarruz emrini bekler. Buna mukabil cephenin genel durumu ise sonu gelmez bir bekleyiş ve moralsizlik düzleminde belirir. Romanda bu durum, "Günler günleri kovalamaya devam etti. Bir türlü taarruz emri falan gelmiyordu. Zaten artık gelse bile, harekâtı karda tipide, kışın göbeğinde yapmaları anlamına gelirdi ki, bu da çok kötü neticelenebilirdi. (…) Arada sırada 'Başkumandan veya vekili' imzasıyla erlere moral verici kısa yazılar gelmeye devam ediyordu. Ancak bir süre sonra erler bile bu yazılarda söylenenlere inanmaz olmuşlardı" (Akşit, 2020: 147) sözleriyle verilir. Cephede bazı geceler donmalar artar, her sabah bir ya da iki kişi taş kesmiş hâlde ölü olarak bulunur. Ümitsizlik ve bilinmezlik hâli, askerlerin üzerine bir kabus gibi çökerken kimse orada, ne kadar süreyle kalacağını bilmez. Karanlık, soğuk ve yalnızlık duyguları içinde cebelleşen askerler, kendi içlerinde psikolojik savaş verirler.

1914 yılının Aralık ayına girilip karakış tüm şiddetiyle bastırdığında, Başkomutan Vekili Enver Paşa Sarıkamış'a gider. Romanda Paşa'nın tüm cepheyi dolaşması askerin motivasyonunu yükseltirken Enver Paşa ile Hasan İzzet Paşa arasında geçen tartışma; kumandanlar arasındaki ayrılıkları ve çelişkileri ifade etmesiyle askerin moral değerlerini etkiler:

> "(Enver Paşa): Paşam, hatalı hareket ettiniz, tam muvaffak olamadınız! Rus ordusu burada imha edilmeliydi. Size yazılı olarak hemen taarruz ve kuşatma emrini vermiştim zaten. Cevabınızı aldım, ama şimdi derhâl harekete geçeceksiniz ve Rus ordusunu Sarıkamış Cephesi'nde imha edeceksiniz… (…) Hasan İzzet Paşa'dan aynı sertlikte cevap geldi. 'Olmaz! Etrafı görüyorsunuz, kara kış başlamıştır. Bu şartlar altında, bu mevsimde bir ordu hareketi iyi netice veremez. Efendim! Kış şiddetini kaybetsin, yollar müsait olsun, düşmanı imha edeceğim!' (…) Sacit karmakarışık duygular içindeydi. En üst kumandanlar kendi aralarında neden anlaşamıyorlardı. Hangisi haklıydı? İçinde bulundukları duruma bakılırsa sanki Hasan İzzet Paşa haklı gibiydi. Ama siperlerde böyle hareketsiz kalınca da bu sefer 'beyaz ölüm' can alıyordu." (Akşit, 2020: 152-153).

Türk Silahlı Kuvvetlerinin esasları arasında bulunan "emel ve fikir birliği" ilkesinde, "Cumhuriyetin, milletin korunması uğrunda bir vücut gibi çalışmak, Silâhlı Kuvvetlerin en değerli hassasıdır. Ve başlı başına bir kuvvettir." (RG, 1961: M. 86/j) ifadesi, ordunun tüm birimleri arasındaki uyum ve birlik gerekliliğinin altını çizer. Romanda, Enver Paşa ile Hasan İzzet Paşa arasındaki fikir ayrılığı, ordunun tek vücut olma ilkesine ters düştüğü gibi askeri de olumsuz yönde etkiler. İki paşa arasındaki fikir ayrılığı, kısa bir süre sonra tartışmaya dönüşür ve Enver Paşa, İzzet Paşa'ya "Hocam olmasaydınız sizi idam ettirirdim." (Akşit, 2020: 153) diyerek tartışma alanından ayrılır. Bu ifade, bir yandan askerliğin ve harp kanunlarının ciddiyetine gönderme yaparken diğer yandan da Türk kültüründe ilmin ve öğreticiliğin ne denli önem arz ettiğinin bilgisini içerir. Tüm bu olaylara ve tartışmalara şahit olan Sacit ise, kendi içerisinde çatışmalar yaşar ve yapılması gerekenin ne olduğu konusunda düşünsel

sorgulamalara sürüklenir. Komutanlar arasındaki hararetli tartışma ve toplantılardan sonra Enver Paşa'dan yazılı emir gelir: "Askerler, hepinizi gördüm. Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Ama karşınızdaki düşman sizden korkuyor, yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü varlığa kavuşacaksınız. İslam dünyasının büyük ümidi sizin son bir yardımınıza bakıyor." (Akşit, 2020: 154) emrinin akabinde tüm birlikler, o gece yarısı "Köprüköy, Koşa, İd, Narman, Oltu, Bardız, Sarıkamış istikametinde" ilerlemeye başlar.

Tarih kaynaklarında belirtildiği üzere; yapılan plana göre; Ruslar bir kolordu ile cepheden tespit edilecek, iki kolordu ise kuzeyden ilerleyerek Sarıkamış'ı ele geçirecek ve Rus kuvvetlerini kuşatarak imha edecektir. Birlikler, 21 Aralık 1914 günü plana uygun olarak ilerlemeye başlar. Fakat kuşatma yapacak olan kolordular, karlarla kaplı dağları aşmaya çalışırlarken çok ağır zayiat verirler. Buna rağmen, 26 Aralık gününden itibaren Sarıkamış'a taarruza başlarlar, fakat 2 Ocak 1915 gününe kadar devam eden taarruzlarla şehir alınamaz. 3 Ocak'tan itibaren Ruslar karşı taarruza başlayınca Osmanlı birlikleri geri çekilirler (Çanlı, 2019: 62). Sarıkamış'a giden yolculuğun romandaki yansıması, savaşın ve iklim koşullarının birey üzerinde yarattığı biyolojik ve psikolojik tahribat ile birlikte verilir. Karda uzun süre yürümeye ya da savaşmaya dair herhangi bir tecrübe ve eğitimi olmayan askerler; bu zorlu yolculuğu sürdürmek için elinden geleni yaparlar. Ne var ki acımasız kış şartları ve karlı dağlar, birçok asker için şehadeti beraberinde getirir:

> "Yorulanlar çok gerilerde kalmaya başladı. Hatta kimisi çantasını çıkarıp üzerine oturdu. Bir kısmı da külçe gibi karın üzerine çöktü. (…) Sakın pes etmeyin. Oturursanız donmaktan kurtulamazsınız! (…) Köşe başlarında, yıkıntıların içinde yer yer üzerleri karla örtülmüş asker ve sivil cesetleri görülüyordu.(…) Tipinin şiddetinden güçlükle ilerlemeye gayret eden bütün askerler küçük ağaç fidanları gibi sallanıp duruyordu" (Akşit, 2020: 160-161).

Kış mevsiminin tabiatı örten beyazlığı ve doğanın döngüsel bir parçası olan kar; en az yaşam kadar ölümü de içerisinde barındırır. Romanda yıkıcı bir değer olarak beliren ve "*beyaz canavar"* olarak nitelendirilen kar; öldüren / yok eden görünümüyle yer edinir. Dondurucu soğukta, kar / tipi / fırtına altında, günler süren yürüyüşün ardından pek çok asker; yorgunluğa dayanamaz ve ölüm uykusuna teslim olmayı tercih eder. Yaşamanın zorluğu karşısında ölümü kabullenişle gelen pes etme durumu, öngörülmezliğin ve bilinmezliğin gölgesinde gerçekleşir. Donma tehlikesine karşı uygun olmayan yerlerde mola verdirmeyen Sacit, askerlerini sürekli olarak ilerlemeye teşvik eder, onların moral ve motivasyonunu yüksek tutmaya çalışır. İleride bir köy evi gören birlik, buraya sığınarak tipinin dinmesini bekler. Eve giren Sacit'in ve diğer askerlerin bitkinliği, romanda "Kapı sertçe kapandı. İçerdeki sıcak hava tokat gibi yüzüne çarpmıştı. Kapıya sırtını dayadı, kayarak yavaşça yere oturdu. (…) Adım atacak yer yoktu." (Akşit, 2020: 162) sözleriyle verilir. Öyle ki tüm askerler, şans eseri buldukları bu köy evine sığınmış, eve ulaşamayan pek çok asker ise donarak şehit olmuştur.

Tipinin dinmesinin ardından yeniden yola koyulan askerler, kış şartlarına pek de uygun olmayan kıyafetlerle beyaz canavarı yenip düşmana ulaşmak için büyük bir dirayet gösterirler. Bu süreçte, "emirler iyice azalmış, bir iki zorlamadan başka bölüğe doğru düzgün hiçbir emir gelmez olmuştu(r). Üstelik düşmanla henüz gırtlak gırtlağa gelmedikleri hâlde büyük kayıpları vardı(r). Merkezden uzaklaştıkça, yiyecek ve cephane ikmali ile irtibat da iyiden iyiye kesilmeye başlamıştı(r)." (Akşit, 2020: 166). Herkes sınırlı orandaki yiyeceğini idareli kullanmaya çalışırken, Sarıkamış'a ulaşmanın ve en azından düşmanla çarpışarak şehit olmanın hayaliyle diri durmaya çalışır. İlerledikçe geriye bakıp "Ne kadar yol geldik? diye keyiflenen askerler, uzaklaştıkça geriye dönüşün daha da imkânsızlaştığını düşünemez ve "Kardan, uçsuz bucaksız lacivert bir çölde" (Akşit, 2020: 174), gece gündüz yürümeye devam ederler. Ellerinde eski bir harita ile hepsi birbirine benzeyen beyaz tepelerin arasında yönünü bulmaya çalışan

birlik, karda yürümenin zorluğu içerisinde, planlandığından daha yavaş bir şekilde ilerler. Sacit, tüm bu zorluk ve imkânsızlıkların arasında askerî hedefe ulaştırmak için elinden geleni yapar:

> "Sonu gelmeyen beyaz tepelerin arasından bir bilinmezliğe doğru yürüyorlardı. Hiçbir birlikle irtibat yoktu. Hatta bir süredir hangi kumandana bağlıydılar, bu bile tam anlamıyla belli değildi. Planlar hazırlanırken bunların hiçbirinin yeterince hesaba katılmadığı anlaşılıyordu. (…) Civarda hiç düşman görünmüyordu. Uçsuz bucaksız beyazlıkların içinde Ruslara ait en ufak bir iz veya işaret yoktu. (…) Civarda, donup kaskatı kesilmiş silah arkadaşlarıyla rastlamaya başlamışlardı. Çok geçmeden yorgunluktan yere düşenler olmaya başladı. (…) Kollarına girip yürütmeye çalışanlar oldu, fakat üzerlerindeki ağırlıklarla bu karda onları da taşımak çok zordu; zaten pek başaramadılar da. Bu gariban askerler yanlarına gelenlere, 'Siz gidin, ben birazdan yetişirim!' diyerek yürüyüşü kesmemeye çalışıyorlardı. Erler âdeta ölümü seçiyorlardı" (Akşit, 2020: 201-202)

Farklı zaman, coğrafya ve koşullarda her biri, kendine has karaktere sahip olan savaşlar; tüm bilimsel ve teknik alt yapısına mukabil düşünme, tasarlama, muhakeme etme gibi sosyal becerileri de içerisinde barındırmasıyla bilim ve tekniğin sanatla buluştuğu yerde varlık kazanır. Harbin idare ve sevkinin hem bilim hem sanat olduğunu ifade eden Clausewitz, harp bilimi yerine "harp sanatı" demenin daha uygun olduğunu söyler (1984: 109). Dolayısıyla sanatın icrasında sanatçının bilgi, tecrübe ve yeteneği ne denli önemliyse harbin idaresinde ve başarısında komutanların etkisi de son derece büyük ve hayati bir öneme sahiptir. Bu noktada komutanın; harbin stratejik, operatif ve taktik olmak üzere, her üç seviyesinde de zaman, meteoroloji, coğrafya, düşmanın kültürü, savaş taktiği, askerî mühimmat ve şartlar vb. gibi pek çok değişkeni dikkate alarak planlama yapması önem arz ederken; değişkenlerden birinin dahi hesaba katılamaması, harbin felaketle sonuçlanmasına neden olabilir. Özellikle iklim ve coğrafya, harpte "Stratejinin, kuvvet çarpanı etkisi yaratan unsurudur. Çünkü savaşta, kuvvetin hazırlanması ve kullanılması savaşın yapıldığı coğrafyadan doğrudan doğruya etkilenir. Bu sebeple coğrafyayı dikkate almadan savaş ve strateji hakkında bir değerlendirme yapılması mümkün değildir." (Çanlı, 2019: 48). Dolayısıyla iklim ve coğrafya şartlarının tam anlamıyla hesaba katılmadan yapıldığı bir harp stratejisi, başarısızlığın kapısını aralayan temel unsurlardan biri olarak belirir. Romanda başkişi Sacit, harp planı yapılırken iklim ve coğrafya şartlarının yeterince hesaba katılmadığını düşünerek kızgınlıkla beliren ruhsal çatışmalar yaşar. Karda yürüyemeyecek duruma gelen askerler, diğerlerini yavaşlatmamak için bir süre sonra geleceğini söylerken ölümün soğuk yüzüne teslim olurlar.

Kişinin hayati fonksiyonlarını etkileyen ve hipotermiye dönüşerek yaşamını kaybetmeye kadar götüren donma olayı, başlıca soğuk travmaları arasındadır. Donma vakalarında ilk aşamada üşüme, titreme gibi belirtiler varken sonrasında kişi donmaya başladığını hisseder. Donma nedeniyle kişinin cildi incelir ve yaralanmaya daha müsait hâle gelir. Öte yandan el, kol bacak gibi uzuvlarda donmaya bağlı ağrılar meydana gelir ki bu noktada burun, eller, parmaklar, ayaklar gibi uç bölgeler daha erken donmaya başlar. Kişinin gerginliği artar ve nabzı yavaşlar. Arkasından uyku ve uykuda ölüm gerçekleşir. Bu noktada yorgun, aç, uykusuz ve zayıf kişiler ise donma konusunda yüksek risk grubunda yer alırlar (Ersoy, 2014: 2). Günler süren yolculuğun verdiği yorgunluk, uykusuzluk ve açlık ile güçsüz düşen askerler, bu yönüyle donmaya daha yatkın hâle gelir ve çoğu düşmanla olan çatışmadan galip çıksa da doğa ile olan savaşta mağlup olarak ölüme yenik düşer.

Yüksek dağların eteklerinde ağır kış koşullarında, günlerce yürüyen birlik, kuytu bir yerde konaklama kararı alır. Gece keşfe çıkan başçavuşun kurtların saldırısında şehit olması üzerine sağ kolunu / can yoldaşını kaybeden Sacit, "askerlerine "Hazırlanın!" dedikten sonra oradan biraz uzaklaş(ır) ve kimsenin göremeyeceği bir yerde bir süre çaresizlik içinde kana kana ağla(r)" (Akşit, 2020: 225). Şehit olan tüm askerlerinin acısını ruhunda hisseden subay, başçavuşun ölümü karşısında yaşadığı travmayı, sahip olduğu görev bilinciyle bastırmaya çalışır ve şehit olmadan önce başçavuşun keşif esnasında tespit edip yerini haber verdiği Rus

birliğine karşı saldırıya geçer. Sıcak bir çatışmanın içerisine giren birlik, Ruslara karşı önemli bir zafer kazanmak üzereyken sonradan gelen Kazak askerlerinin saldırısıyla ağır kayıplar verir. Bu çatışmada yaralanan Sacit, kendine geldiğinde birkaçı haricinde çoğu askerinin öldüğünü büyük bir acıyla seyreder.

Yaralı hâlde askerlerini bulmaya çalışan subay, ileride, bir ağacın altında birbirine yaslanmış toplu hâlde oturan askerlerini gördüğünde sevinçten ağlayacak gibi olur ve onlara yaklaşır. Birini dürtünce askerin kalıp gibi yan yatıp kara gömülmesiyle hepsinin donduğunu anlar. Öyle ki "hepsi de Ruslarla çarpışarak yaralanmış, belli ki buraya kadar güçlükle gelebilmiş, belki bir yardım beklemiş ve bu şiddetli ayazda açıkta ve hareketsiz durmaktan oracıkta donup kalmışlardı(r)" (Akşit, 2020: 229). Birliğinden sadece kendisi kalan ve yaralı hâlde saatlerce yürüyen Sacit; kurtların saldırısına uğrayacakken Türk keşif birliği tarafından fark edilerek karargâha götürülür. Kendine geldiğinde X. Kolordu Karargâhında olduğunu gören Sacit, bir süre burada tedavi görür. İyileştikten sonra yeni bir birliğin komutasını üzerine alarak Sarıkamış'a doğru yola çıkan Sacit, yeniden beyaz canavarla mücadeleye girişir. Günler süren bir tırmanışın ardından korkunç bir tipiye yakalanan askerler, birbirine tutunarak sağ kalmaya çalıştıkları bu korkunç tipiden köylülerin yardımıyla kurtulur. Askerler ile köylüler arasında geçen diyalog ise verilen mücadelenin zorluğunu imler:

> "-Ana burası neresi? Sarıkamış uzak mı?
>
> "-Ersenek köyündesin, oğul. Bu kışta kıyamette o dediğin yer çok uzaktır! Bu günler gündönümüdür bizde! Dağlarda hava korkunç girdaplar yapar ve bu böyle en az bir hafta aralıksız devam eder. Sarıkamışlılar bu haftalarda asla evlerinden çıkmazlar! Hiç bunu bilemediniz mi, kimselere de mi sormadınız siz?" (Akşit, 2020: 269)

Tipide on üç şehit veren ve günler öncesindeki sayısı hemen hemen yarıya düşen birlik, tüm hava şartlarına rağmen yeniden yola koyulur. Bu süreçte askerler arasında bitlenmekten kaynaklı salgın bir hastalık olan lekeli humma görülür. İyi tedavi edilmezse ölüme kadar götürebilecek olan bu hastalığın belirtilerini kendinde gören Sacit, Sarıkamış'a gitme hedefini her şeyin önüne koyar ve bu durumu dikkate almaz. Korkunç baş ağrılarının ve ani gelen nöbetlerin etkisinden kurtulup görevine odaklanmaya çalışan başkişi, kritik bir anda kriz geçirip baygın düşmekten çok korkar. Mola verdikleri yerde ayaklarının donmaya başladığını gören subay, kendi içinde "Şu anda ölmeye bile hakkı yoktu. Kendisine emanet edilen insanları önce Allahuekber Dağı'ndan aşırtmalı, sonra da mutlaka Sarıkamış'a götürmeliydi" (Akşit, 2020: 278) sorgulamasını yaşarken; büyük bir vicdan azabı içerisinde ölmek üzere olan bir beygirin karnını keserek ayaklarını hayvanın karnından içeri sokar. Sıcaklığın etkisiyle donmaktan kurtulan başkişi; kendine geldiğinde, sağ kalan birliği ile beraber yeniden yola koyulur ve en sonunda Sarıkamış'ı tepelerin ardından da olsa görür. Silah seslerini duyduklarında düşmanla çarpışacakları için sevinen askerler, ateş hattının içine girip beyazlığın kırmızıya boyandığı dağların arasında kanlı bir mücadeleye girişirler. Çatışma sonrasında nöbet geçiren Sacit, tüm dirayetine rağmen yana doğru olduğu yerde devril(ir):

> "Lekeli humma denen illet belli ki baskın çıkmıştı. (…) Bedeni iyice soğumuştu. Başı feci dönüyordu. Konuşma yetisini kaybetmişti. Artık yara bere içindeki dudaklarına hafif hafif dökülen kar taneleri bile ermiyordu. (…) Sonunda ümitsizce bıraktılar onu yere. (…) Sürüyerek çektiler kıpırtısız vücudunu. Ağacın gövdesine oturur gibi dimdik dayadıklarında başı kontrolsüzce yana düştü, donuk donuk ileriye doğru bakıyordu. Hiçbir şey söyleyemiyordu, ama her şeyi duyuyor ve anlıyordu." (Akşit, 2020: 313).

Sacit'in beyaz canavara teslim olduğunu zannederek onu bırakıp giden askerler, Sarıkamış'a doğru ilerleyip sıcak çatışmaya girer. Bu sırada, kuytu bir yerde olmasından dolayı donmaktan kurtulan ve bir süre sonra kendine gelen Sacit, çatışma alanında şans eseri hayatta kalan bir katıra, yarı baygın hâlde biner. Onu kilometrelerce sırtında taşıyan hayvan, sırtındaki baygın adamı sonunda bir dağ evine ulaştırır. Kurtların saldırısına uğramak üzereyken Fatke

Nine ile Cinci Hoca tarafından kurtarılan Sacit, burada günlerce baygın yatar; nöbetler geçirip sayıklar. Haftalar sonra kendine gelen ve lekeli hummayı yenen Sacit, bu yaşlı çiftin torunları olan Zincan aracılığıyla yeniden yaşama tutunur.

Evrensel Bir Yıkım Olarak Savaş

Savaşın tarihi, insanlık kadar eskidir. "İnsanlığın yazılı tarihinin son 3500 yılının yalnızca 270 yılı savaşsız geçmiş" (Atak, 2018: 35) ve insan, geçmişten bugüne süregelen savaşların başlıca öznesi olmuştur. Freud; 1932 yılında Einstein'a yazdığı mektupta, insanın doğasında biri var etmek / ayakta tutmak, diğeri ise yok etmek / öldürmek üzere olan iki temel içgüdüden bahseder ve ölüm içgüdüsünün, dışarıya yok etme içgüdüsüne dönüşerek çıktığını söyleyerek; insanın doğası gereği, saldırgan / yıkıcı tarafını kullanmaktan, dolayısıyla da birbirini öldürmekten ve savaş çıkarmaktan vazgeçmeyeceğini ifade eder (2017: 107). Freud'un yaklaşımının yanında ifade edilmelidir ki kendi varoluşunu seçme potansiyeline sahip olan insan, barışı da seçebilme / geleceğini kurgulama yetisine sahiptir. Var etme ve yok etme güdülerinin insanda sentez bir şekilde vücut bulması, yaşamın ne'liğe dair insanı karar merci yapar. Seçimleriyle, yapıp etmeleriyle kendisiyle beraber tüm canlıların / yaşamın kaderini belirleyen insanoğlu, kimi zaman barıştan yana olurken çoğu zaman savaşı seçmiştir.

Türk toplumunda; savaş, çoğunlukla bir savunma ve koruma aracı olarak görülmüş ve her daim son çare olarak başvurulmuştur. Kutadgu Bilig'te savaşın "bilgisiz ve kötülere, anlaşmak istemeyen, adaletsizlik yapan düşmanlara karşı başvurulacak son çare" (Göksu, 2009: 279) olarak görülmesi; hakeza "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesini benimseyen Mustafa Kemal'in "Millet hayatı tehlikeye maruz kalmayınca harp bir cinayettir." (Tuna, 2013: 126) sözüyle barışı desteklemesi, Türk kültüründe savaşın ancak zaruri durumlarda başvurulması gereken bir eylem olduğunun altını çizer. Cihangir Akşit'in *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914* romanında, bağımsızlığını ve işgal altındaki topraklarını korumak / ulusunun güvenliğini sağlamak adına bir varoluş mücadelesine giren Türk toplumunun savaş dönemindeki şartları anlatılırken; savaşın insan varoluşunu derinden etkileyen yıkıcı yönü kişilerin kendi içlerinde yaşadığı ruhsal çatışmalarla verilir.

Romanda başkişi, Fatke Nine ile Cinci Hoca'nın evinde saklandığı sırada Ruslar tarafından fark edilir ve esir düşer. Rus subayı Yüzbaşı Mushelof ve iki askeri tarafından Çar'a götürülmek üzere yola çıkarılan Sacit, yol boyunca bir yandan kaçıp kurtulmanın yollarını ararken bir yandan da savaşın ruhunda yarattığı yıkımın yaralarını duyumsar. Kendi içinde çatışmalar yaşayan Mülazım Sacit ile Yüzbaşı Mushelof arasında geçen konuşmalar ise insan penceresinden savaşın yarattığı evrensel yıkımı ifade eder:

> "Harp kötü, ben biraz pişman! Çok Türk öldürdüm ben. Çok aile söndü. Geceleri ben hep kötü olurum, hep onların hayallerini, gölgelerini görürüm. Ama görevdir bu, çare yoktur (…) Dün ben öldürdüm. Yarın benim öldürdüğümün çocuğu beni öldürür. Böyle kötü bu! Dünya hep kin dolu! (…) Biz askerlerin savaştaki tek görevi öldürmek. (…) Karmakarışık benim aklım. Gözümden hep öldürdüklerim geçer. Artık yoruldum, on üç sene öldürdüm. (…) Niçin biz hep ölürüz? Niçin hep biz acı çekeriz. Benim küçük kızımı dört senedir görmüyorum ben. Baba nedir bilmez, bir gün eve haber gider, baban yok artık diye. Sonumuz böyledir. Demek ki dost düşman, bu neslin tamamı aynı acıyı yaşıyordu." (Akşit, 2020: 437-452).

İnsanlık tarihinin başlıca eylemi görünümünde olan savaşlar, yerelden evrensele açılan bir yelpazede, tüm insanlığı etkileyen bir nitelik arz eder. Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık 6.6 milyon sivil, 10 milyon asker hayatını kaybetmiştir (İkiz, 2018: 25). Ülkeler ekonomik açıdan gerilemiş ve binlerce asker "shell shock"(savaş sonrası nevroz)" denilen, belirli fizyolojik ve psikolojik belirtilerle tanımlanan savaşa bağlı bir tür travmadan muzdarip olmuştur (Yurttaş ve İkiz, 2018: 9). Bu noktada savaşın yaşam ve canlılar üzerindeki yıkıcı etkisi, çıkış sebebi ne olursa olsun savaşın doğasını acı ve gözyaşından ibaret kılar. Romanda Rus yüzbaşı, öldürdüğü yüzlerce insanın hayalini gördüğünü söylerken yaşadığı ruhsal

çatışmalar ve vicdan azabıyla "dünyanın hep kin dolu olduğunu" ifade eder ve "Niçin?" ölüp öldürdüklerinin sorgulamasını yapar. Yaşamın, sevginin, hoşgörünün hâkim olduğu bir dünyada yaşamak varken ölüm, kan ve nefretin gölgesinde acı dolu bir hayatı sürmenin anlamsızlığını vurgular. Çantasından çıkardığı aile fotoğrafını Sacit'e gösteren Mushelof, küçük kızına duyduğu özlemi dile getirirken savaşın karşısına yaşamsal değerleri koyar. Rus Yüzbaşı ile aynı yazgıyı paylaştığını gören Sacit ise savaşla doğup büyüyen tüm bir neslin sancısını ruhunda duyumsar.

Rus askerinin söylediği "Ben yaşamıyor gibiyim şimdi. Sevgiden uzak, her gün az biraz ölüyorum. (…) Yani öldürdükçe biraz daha ölürüz. Her gün biraz daha! (…) Savaşta artık tek bir amaç vardır. Karşıdakinin canını almak (…) kuvvetliysen sen öldürürsün, yoksa ölürsün. (…) Ama geçmişimize baktığımızda mecburen hep öldürmüşüz birbirimizi sanarken kendimizi yok etmişiz. Pek de güzel bir şey yaratmamışız. Cesaretimizden başka öğünecek bir şeyimiz yok." (Akşit, 2020: 453-454) sözleri bir savaş nesli olan bireylerin yaşadığı ruhsal travmanın görüntüsünü sunar. Top tüfek seslerinin arasında yaşama dair tüm duygularını kaybeden, zaman içerisinde tek hedefi öldürmeye dönüşen Mushelof, savaşın ruhunda yarattığı yıkımı "öldürürken ölmek" sözüyle ifade eder. Mola yerindeki konuşmalarının ardından yeniden yola koyulan üç Rus askeri ve Sacit, yollarına devam edebilmek için bir yanı uçurum olan dik ve dar bir kayalıktan geçmek zorunda kalırlar. "Kader, savaşta birbirinin düşmanı olarak karşı karşıya getirdiği bu askerleri, şimdi sınarcasına, birer insan olarak yaşam savaşında, böyle dağın başında birleştiriver(ir)." (Akşit, 2020: 465). Rus askerlerden Guliga ve Ahatkin, altındaki toprağın kaymasıyla bu kayalıklardan düşerek ölürken; Mushelof, son anda Sacit'in bacaklarına tutunmasıyla kurtulur. Tekme atıp onu uçurumdan aşağıya atma imkânı varken Rus subayın yaşamasına izin veren Sacit, Mushelof'un "Neden beni öldürmedin?" sorusuna "Yapsaydım kendi kendimin tutsağı olurdum." (Akşit, 2020: 468) cevabını verir. Karakterlerin fiziksel olarak yatay düzlemde gerçekleştirdiği yolculuk, boyut değiştirir ve kendi ruhlarının derinliklerine doğru yapılan içsel bir yolculuk mahiyetini kazanır. Bu doğrultuda "cepheye uğurlanan ile cepheden dönen asker arasında (oluşan) varlıksal bir uçurum" (Kılıçeri ve Şanbay; 2018: 111) ya da başka bir ifadeyle savaş yaşanmışlıkları, onları değiştiren/dönüştüren bir nitelik arz eder. Hayat ile ölüm arasındaki kaygan zeminde, yaşamın ne'liğini sorgulayan iki asker de barışı arzular. Mushelof, raporda Sacit'in Cırcır Dağı'nda uçurumdan düşerek öldüğünü yazar ve geri dönmesi için bir at vererek onu serbest bırakır. Ayrılırken Mushelof'un Sacit'e söylediği sözler ise Sacit'in yaşadığı çatışmalara bir nebze de olsa su serper:

> "Siz Türkler Sarıkamış'ta bizi çok oyaladınız, hırpaladınız, meşgul ettiniz. (…) Yani sizin askerler boşuna ölmediler. Onlara haksızlık yapmayın. Onlar babayiğit askerler. Süngü muharebesini donmak üzereyken bile kabul eden dünyadaki nadir askerler onlar. Kafkas Cephesi'ne, buraya çok Rus askeri ve kolordular bağladınız. Avrupa cephesindeki Almanları rahatlattınız yani. Sakın üzülme, nasılsa Almanlar bu dünya harbinden sağ salim çıkarlarsa bu büyük fedakârlığınızı anlarlar bir gün, umarım yani …" (Akşit, 2020: 475).

Mushelof ile konuşmasında, Almanlarla yapılan anlaşmaların yanı sıra Rusların Türk topraklarındaki otuz altı yıllık işgaline son vermek için Sarıkamış'a geldiklerini söyleyen Sacit, zamanın yanlış olduğunu ve birtakım koordinasyon hataları yapıldığını acı ve öfkeyle kabul ederken; bu uğurda binlerce askerinin dağlarda donarak şehit olmasını hazmedemez, yaşananların sancısını ruhunda duyumsar. Mushelof'un sözleri ise; bir kısmı tek kurşun dahi atamadan, dağlarda "beyaz canavara" yenilen, bir kısmı ise tüm zorluklara rağmen Sarıkamış'a ulaşıp düşmanla çarpışan Türk askerinin yiğitliğine ve cesaretine vurgu yapar. Romanda tüm savaş şartlarına rağmen görev bilinci ve vatan - millet sevgisiyle Sarıkamış'a giden askerler, düşmanla çarpışmasına karşın muvaffak olamasa da "Sarıkamış"; Millî Mücadele'nin, değer algısının, vatan sevgisinin ve adanmışlığın simgesi olarak varlık kazanır.

Yaşam, Umut Düzleminde Gelecek Algısı

Romanda yaşam, umut ve gelecek imgesi; Fatke Nine ile Cinci Hoca'nın küçük torunu Zincan'ın şahsında varlık kazanır. Lekeli hummaya yakalandığında yaşlı çiftin onu bulmasıyla yeniden yaşama tutunan genç subay, bu süreçte küçük Zincan'ı tanıma fırsatı bulur. Başlangıçta Sacit'i, beş yıl önce savaşa gidip geri dönmeyen babası zanneden ve ona tüm içtenliği ile bağlanan Zincan, romanın kişiler dünyasında ülkü değer olarak yer edinir. İyileşmeye başladığı süreçte küçük kızla sohbet etme imkânı bulan Sacit, onun masum dünyasında yaşamın ve iyiliğin özünü bulur ve aylar sonra ilk kez gülümsemenin tuhaflığını yaşar:

> "Çok uzun zamandır ilk defa böyle içten gülmüştü. Gülmesini sağlayan yüz adalelerini uzun zamandır ilk defa kullanmış olmanın tuhaflığını yüzünde hissetti. Günler, haftalar, hep silah, barut, ölüm, kan ve çığlıklarla geçmişti. (…) Sonra Sacit sarıldı küçük kıza. Onu pak alnından büyük bir şefkatle öptü, elleri gevşedi. Kendisine ister istemez umut ve yaşama sevinci veren küçük kıza teşekkür eder gibi bakıyordu." (Akşit, 2020: 365).

Romanda savaş kavramanın karşısına konulan Zincan, yaşamı sembolize eder. Ruslara esir düştüğünde de geri dönüp Zincan'ı alma hayaliyle hayatta kalmaya çalışan Sacit, yaşamın güzelliğini bu küçük kızla birlikte fark eder ve geleceğe umutla bakar. Onunla sohbet ettiği anlardan birinde "Umut nedir?" sorusuna "Umudum senin gibi çocuklar! Soran, soruşturan, senin gibi içi hür çocukların yaşadığı ve sonra yönettiği daha güzel bir dünya görmek; evet, benim için geleceğe ait umut budur" (Akşit, 2020: 388) cevabını veren başkişi; küçük kızı vatanın ve milletin geleceği olarak görür. Zincan'ı kendiyle beraber götürüp okutmak ve aydın biri olarak yetiştirmek isteyen Sacit, ona sahip olduğu tüm değerleri aktarmaya çalışır. Öyle ki havaların güzelleşmesiyle Zincan'la mavi kayalıklara doğru yürüyüşe çıkan başkişinin, dağın zirvesinde karşılaştığı manzara karşısında söyledikleri de yine bu düzlemde belirir. Karların erimesiyle ortaya çıkan Mehmetçik naaşlarının kurtlar / kargalar tarafından parçalanmış görüntüsü; tüm bir geçmişin, verilen mücadelenin ve vatan için can verenlerin adanmışlığını yansıtır. Küçük kıza "Tarih, burada çekilen büyük acıları bir gün mutlaka yazacak. (…) Demin çıktığımız şu karşıdaki mavi kayalarda nice Mehmet'in umutları taşlaşmış yatıyor şimdi…" (Akşit, 2020: 403) diyerek gördüklerini açıklamaya çalışan Sacit, Mehmetçiğin taşlaşmış umutlarının bir gün küçük Zincan'ın ve millî - manevi değerlere sahip olarak yetişen çocukların şahsında filizleneceği umudunu taşır. Bu umutla yaşama dair var olma gücünü diri tutan subay, Rus subaydan ayrıldıktan sonra Zincan'ı almak üzere geri döner. Fiilen göç ettirilen ailelerin kervanına güç bela yetişir; dedesiyle kalmak isteyen küçük kıza, Fatke Nine'ye ve Cinci Hoca'ya son kez veda eder. Geleceğe ve yaşama dair beslediği umutla atını evine doğru sürer.

Sonuç

XX. yüzyılda büyük toprak kayıpları yaşayan Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girme kararını alır ve bu kararın getirdiği anlaşma gereği Rusya'ya karşı Kafkaslarda bir cephe açar. Bu doğrultuda Enver Paşa komutasında düzenlenen Sarıkamış Harekâtı planına göre; üç kolordu Rus kuvvetlerini kuşatarak imha edecek ve Rus işgali altındaki Sarıkamış'ı ele geçirecektir. Ne var ki haritaların yetersiz ve hatalı olması, teknik yetersizlikler, ağır kış şartları gibi pek çok etken, birliklerin dağları aşmaya çalışırken çok ağır zayiat vermesine neden olur. Tüm zorluklara rağmen Sarıkamış'a ulaşan askerler ise yoğun çatışma ve taarruzlara rağmen şehri alamaz. Rusların karşı taarruza başladığı 3 Ocak'tan itibaren Osmanlı birlikleri geri çekilirler.

Yüzlerce askerin donarak şehit olduğu Sarıkamış, isimsiz nice kahraman askeri bağrında taşımasıyla Millî Mücadele'nin en önemli anlam duraklarından biri olur. Cihangir Akşit'in ilk basımı 2009 yılında yapılan *Sarı Sessizlik / Sarıkamış 1914* adlı romanı; tüm yönleriyle Sarıkamış Harekâtı'nı konu alır. Bağımsızlığını korumak ve topraklarını savunmak adına varoluş savaşına giren bir milletin fedakârlıklarla örülü hikâyesi, başkişi Sacit üzerinden

anlatılır. Romanda tüm değer algılarının zirvesinde bir görünüm arz eden millî şuur kavramı, idealist ve genç bir subay olan Sacit ile temsil edilir. Sahip olduğu bilinçle, milletinin menfaatlerini kendi bireysel menfaatlerine önceleyen başkişi, tüm ömrünü inandığı değerleri savunmaya ve bu değerler uğruna savaşmaya adar. Savaşın başlamasıyla birliği ile birlikte Sarıkamış'a gitmek üzere yola çıkan Sacit; türlü çatışmalara katılır. Yapılan planlardaki stratejik hataların ölümcül sonuçları karşısında pek çok askerinin şehadetine tanıklık eden / donarak ölüme teslim olduğunu gören komutan, çektiği ruhsal sancılar ve düşünsel nitelikli çatışmalar arasında yoluna devam eder. Tüm askerlerini kaybeden Sacit, yakalandığı lekeli humma hastalığının etkisiyle günlerce baygın yatar. Bir yaşlı çiftin yardımıyla hayatta kalmayı başaran başkişi, küçük Zincan aracılığıyla da yeniden yaşama tutunur. Romanda millî manevi değerler, vatan ve millet sevgisi temelinde verilirken; harbin teknik boyutunun ötesinde bir sanat olduğu fikri vurgulanır ve geçmişte yapılan stratejik hataların ağır ödenen bedelleri, bireylerin yaşadığı ruhsal çatışmalar ile verilir. Millî Mücadele'nin ve bağımsızlık ülküsünün Türk ordusu ve milleti için ne denli önemli olduğunun yanı sıra savaşın evrensel bir yıkım olduğu gerçeği üzerinde durularak barış öncelenir.

Kısaltmalar

RG → Resmî Gazete

Kaynakça

Akşit, C. (2020). Sarı Sessizlik / Bir Kayboluş Romanı: Sarıkamış 1914, İstanbul: Alfa.

Atak, İ. E. (2018). "'Niçin Savaş?" Üzerine Psikanalitik Düşünceler", Savaş ve Psikoloji içinde., (Ed. G. Tekdemiş ve Y. T. İkiz), İstanbul: Hiper Yayın. ss. 25-34.

Clausewitz, C. (1984). *Harp Üzerine* (Çev. H. Fahri Çeliker), Genelkurmay ATAŞE Başkanlığı Yayını, Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Çanlı, M. (2019). "Millî Mücadele'de Uygulanan Askerî Strateji" (Yayınlanmamış Doktora Tezi). *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü*, Ankara.

Doğanay, E. (Ed) (2021). *İstiklâl Marşı 100 Yaşında - TBMM İstiklâl Marşı Sergisi Özel Yayını*. Ankara: TBMM Basımevi.

Ercilasun, B. (2016). *Tarih Konulu Romanlarda Sarıkamış Harbi*, İstanbul: Dergâh.

Ersoy, G. (2014). Soğuğa Maruziyet ve Donma, https://www.pediatridunyasi.org/Detay/190/soguga_maruziyet_ve_donma.aspx, Erişim Tarihi 04.05.2022.

Eyyüpoğlu, İ. (2006). "91.Yılında Sarıkamış Taarruzu", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S: 31. ss. 93-103

Freud, S. (2017) *Bir Yanılmanın Geleceği / Neden Savaş (Freud'un Einstein'a Mektubu),* (Çev. Kamuran Şipa), İstanbul: Say Yayınları.

Göksu, E. (2009). "Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. (2/6)

İkiz, T. (2018). "20. Yüzyılın Başındaki Toplumsal Hareketliliğe Psikanalitik Bakış", *Savaş ve Psikoloji* içinde, (Ed. G. Tekdemir Yurtdaş ve T. İkiz), İstanbul: Hiper Yayınevi.

Korkmaz, R. (2015). *Yazınsal Okumalar*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Kılıçeri, N. ve Şanbay, S. (2018) "Fransız Romanında I. Dünya Savaşı'nın İzleri: Anlatı ve Bellek Üzerine", *Savaş ve Edebiyat / Edebiyat Tanıklığında Savaşlar ve Sonrası* içinde. (Ed. Erman Gören vd.). İstanbul: Hiper Yayınevi.

Resmi Gazete, (1961), Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Yönetmeliği https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5905&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5

Tuna, N. (2013). Atatürk'ün Sözlerinde Asker ve Askerlik Mesleği, Ankara: Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları.

Tzu, Sun (1971). *The Art of War,* (Çev. Samuel B. Griffith). New York: Oxford University Press.

Ünalp, F. R. (2022). "Tarih Bilinci ve Millî Şuur", *Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu*, C: 2, ss. 297-309, https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/01/10.37879-9789751749994.2022.17.pdf

Tekdemir Yurtdaş, G. ve İkiz, T. (Ed.) (2018). *Savaş ve Psikoloji / Psikoloji Bilimi Çerçevesinden Birinci Dünya Savaşına Bir Bakış*, İstanbul: Hiper Yayınevi.

BALKAN HARBİ'NDEN ÇANAKKALE'YE: EVİNE DÖNEMEYEN MEHMETÇİĞİN ROMANI "ÇANAKKALE YANARKEN"

Sezaver ÇAPCI SİPAHİ*

Giriş

Geçmişten günümüze Türk edebiyatı tarihinde birçok yazarın millî olana yönelimlerini tetikleyen olaylara duyarsız kalmadıkları görülmektedir. Bu bağlamda Türk edebiyatında millî bilince katkı sunduğu düşünülen tarihî olaylar, millî duyarlılıkları önceleyen yazarlar tarafından sıklıkla edebî ürünlerin malzemesi hâline getirilmektedir. Bu tarihî olaylardan biri de bir milleti her bakımdan etkileyen sosyolojik bir olgu olan savaştır. Savaş, bu fiili işleyen tarafların bir ölüm kalım rekabetinin ötesinde, tarafların millî duyarlılıklarını harekete geçiren ve her safhasında millî olana göndermede bulunan bir fiildir. İnsana dair yaşantıların bir izahı olarak görülen edebî üretimlerin savaşa dair yaşantılar, fikirler ekseninde de verilmiş olması, bu edebî üretimlerin Türk edebiyatında savaş veya harp edebiyatı çatısı altında değerlendirilmesi fikrini güçlendirmiştir. Bu konuda savaşa tanık olan askerlerin, esirlerin ve ediplerin edebî üretimlerini savaş edebiyatı içinde değerlendiren bir yaklaşıma ek olarak, fiilî yaşanılan bir savaş olsun olmasın savaş düşüncesi etrafında oluşan fikrî hareketlerin, duyguların da savaş edebiyatı içinde değerlendirilmesi gerektiğine dair düşünceler ortaya konulmuştur. Buna göre Yıldız, harp edebiyatını şöyle tanımlamaktadır:

> "Konu ve temalarını harpten ve harp hâlinden alan, harp psikolojisini 'hem millî hem ferdî boyutta' etkileyen ve ondan etkilenerek şekillenen; mâzi şuuru, kahramanlık duygusu, gelecek kaygısı, vatanseverlik gibi üstün değerleri çeşitli bağlantılar içinde işleyen; cephe ve cephe gerisine dair sıcak gözlemlerle ve günü gününe gelişen değişiklikleri 'çoğu zaman ilginç yorumlarla' gözler önüne seren edebiyat Harp Edebiyatı'dır." (Yıldız, 1998: 39; Özgül, 2014: 17).

Özgül ise yukarıdaki tanımın sınırlarını genişleterek harp edebiyatının tanımını şöyle yapmaktadır: "… konusunu sadece "harpten ve harp hâlinden değil - ortada bir savaş durumu olsun veya olmasın - harp düşüncesinin, eğitiminin, tasavvurunun, ihtimalinin, endişesinin olduğu her durumdan alan eserlerin bu kapsama dâhil edilmesinden yanayım." (Özgül, 2014: 17). Savaşın sosyolojik boyutuna atıfta bulunan yukarıdaki tanımlardan hareketle şunlar ifade edilebilir. Savaş hem ferdî olana hem de toplumsal - millî olana bir göndermede bulunmaktadır. Savaş, maruz kalınsın kalınmasın günübirlik etkileri olmayan güçlü duyguları içerir ve bu duyguları, düşünceleri işleyen edebî ürünlerin harp edebiyatı içinde değerlendirilmesi mümkündür. Türk edebiyatında roman türünde savaş konusunun psikolojik boyutuna mercek tutan eserler bulunmasına ek olarak savaşın daha çok millî duyguları yaşatma ve yansıtma çizgisinde ele alındığı görülmektedir. Nitekim Enginün, savaş edebiyatının önemini millî tecrübelerin unutulmamasını sağlamak ve millî birliğin pekiştirilmesine katkıda bulunmak olarak açıklamaktadır (Enginün, 1987: 111). Türk harp edebiyatının sınırlarını çizerek harp temalı edebî eserlerin hangi başlıklar altında sınıflandırılacağına dair bir yol haritası veren Özgül ise harp edebiyatını millî edebiyat çizgisinden uzakta görmez (Özgül, 2014: 4). Bu çalışmanın odak noktasını oluşturan ve Türk harp edebiyatı içinde değerlendirilebilecek *Çanakkale Yanarken* romanında I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale cephesinde yaşananlar "biz" ve "ötekiler" zıtlığı üzerinden gün gün anlatılmaktadır. Günümüz tarihî roman yazarlarından Yılmaz Gürbüz'ün tarihin yazılı kaynakları ışığında kurguladığı söz konusu romanında savaş konusu, millî duyguları harekete geçirecek türden bir anlayışla ele alınmıştır.

---

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, DİLMER, scsipahi@ybu.edu.tr ORCID: 0000-0002-4880-3561. Bu makale Prof. Dr. Fatih SAKALLI'nın danışmanlığında Sezaver ÇAPCI SİPAHİ'nin AHBVÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırladığı *Yılmaz Gürbüz'ün Romanları Üzerine Bir İnceleme* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Yazarın mübadil bir aileye mensup olmasının verdiği hassasiyetin ve bakış açısının, romanın baş kişisi Rumelili Osman'a yansıdığı söylenebilir. Zira Rumelili Osman'ın, romanda Balkan savaşlarıyla Çanakkale Savaşı arasındaki manevi bağı temsil ettiğini bu bağlamda ifade etmek mümkündür.

Çanakkale Yanarken

Çanakkale Yanarken, tarihî roman yazarı Yılmaz Gürbüz'ün yedinci romanıdır. Otuz üç bölüm olarak hazırlanan romanda Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na katılma sebeplerinin ve Çanakkale'de hem denizde hem karada İtilaf Devletleri'ne karşı verilen mücadelelerin üzerinde durulmuştur. Öte yandan anlatıcı savaş devam ederken yapılanları "biz" ve "ötekiler" zıtlığı üzerinden ayrı ayrı okuyucuyla paylaşmıştır. Tarihî şahsiyetlerle kurgu şahsiyetlerin bir arada yer aldığı romanın baş kişisi Rumelili Osman'dır. Rumelili Osman, Balkan savaşları öncesinde Selanik'in Üsküpler kasabasında oğlu Ferhat, eşi Süheyla ve aile büyükleriyle yaşamaktadır. Balkan savaşlarının çıkması üzerine ailesinden ayrılan Osman, savaşta ağır yaralar alır ve Edirne'deki askerî hastaneye getirilir. Bu hastanede tedavi gördüğü sırada kendisiyle Hemşire Nalan ve Doktor Rıfat Bey ilgilenir. Yüzünde derin bir yara izi de olan Osman, beyninden aldığı ağır bir darbe sonucu geçmişine, ailesine, memleketine dair hiçbir şey hatırlayamaz. Doktor Rıfat Bey tarafından tedavisi bittikten sonra İstanbul'daki Galatasaray Sultanisinin son sınıfına yazdırılan Osman, bu okulu başarıyla bitirir. Sultaniden mezun olduğu sırada I. Dünya Savaşı çıkar ve seferberlik ilan edilir. Bu haberi işiten Osman, savaşa katılmak üzere askere kaydolur. Roman kişilerinden biri olan Mustafa Kemal o sırada Sofya'da görevlidir. Savaş devam ederken Tekirdağ'daki kışlada görev alan Mustafa Kemal, savaşın en kanlı sahnelerine tanık olurken savaşı yöneten ve savaşın kaderini değiştiren bir komutandır. I. Dünya Savaşı'nda Almanlarla aynı tarafta savaşan Osmanlı İmparatorluğu Çanakkale cephesinde İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele vermektedir. Çanakkale, bu mücadelenin yangın yeridir. İngilizler birçok donanmayla Çanakkale açıklarına demir atmışlar ve mütemadiyen Anadolu topraklarına ateş açmaktadırlar. Bu donanmaların amirali İngiliz Miss Daphne Carden'ın üvey babası Amiral Carden'dır. Yunan hayranı Arkeolog Miss Carden, Çanakkale'de Yunan efsanelerini yeniden yaşamak arzusundadır. Bu arzusu sebebiyle savaşmaya hiç de gönüllü olmayan nişanlısı George'u da Çanakkale'ye getirmiş ve orduda görev almasını istemiştir. Latinceyi ve Yunancayı çok iyi bilen Miss Carden İngiliz ordusunda tercümanlık ve hemşirelik yapacak; nişanlısı ise teğmenlik görevini icra edecektir. Miss Carden bu görevlerine ek olarak Alman generallerden biriyle evlenerek Osmanlı tarafında neler olup bittiğini anlamak için casusluk yapmaktadır. Diğer taraftan Rumelili Osman yedek subay olarak Sultanhisar torpido botunda görevlendirilir. İngiliz, Fransız ve Yunan donanmaları Çanakkale Boğazı'nın önlerinde Türk siperlerine atış yapmaya devam etmektedir. Mustafa Kemal'in emrine 57. Piyade Alayı verilir. Daha sonra Mustafa Kemal, Esat Paşa tarafından 19. Tümen yanında bölge komutanı olarak tayin edilir. İngilizlerin yardımına Anzak askerleri koşsa da Türkler mücadelelerinden bir an olsun vazgeçmezler. Rumelili Osman denizdeki görevi bitince Mustafa Kemal'in yanında asteğmen olarak görev alır. Asteğmen Rumelili Osman, Mustafa Kemal'in gölgesi gibidir. Mustafa Kemal'in emirlerini yerine getirmekle görevlidir. Öte yandan Çanakkale'nin neredeyse her karışında verilen çetin mücadeleler netice vermiş, Mustafa Kemal ve aynı ruhla mücadele eden Türk askerinin gücü ile Çanakkale Savaşı zaferle sonuçlanmıştır. Bu zafer neticesinde İtilaf Devletleri'ne ait donanmalar ve askerler yenilgiyi kabul ederek Çanakkale'den ve Gelibolu'dan çekilmişlerdir. Mustafa Kemal, hemşehrisi olduğu için yakınlık gösterdiği Osman'la Türk kadınının timsali olarak gördüğü Nalan Hemşire'nin yüzüklerini İstanbul'da takacağını söyleyerek İstanbul'a doğru yola çıkmış ve roman bu olayla sona ermiştir.

Çanakkale cephesinde Türk askerinin verdiği mücadeleyi konu alan *Çanakkale Yanarken* romanının tarihî arka planını, Türk askerinin İtilaf Devletleri'ne karşı verdiği

mücadele teşkil etmektedir. Romanın tamamında Türk askerinin ve İtilaf Devletleri'ne mensup asker ve komutanların Çanakkale cephesinde gün gün neler yaşadıkları ve neler yaptıkları "biz" ve "ötekiler" zıtlığı üzerinden anlatılmaktadır. Anlatıcı, dünyanın farklı yerlerinden gelen askerlerin niçin Çanakkale'de savaştıklarına dair görüşleri bu bağlamda iki taraf üzerinden okuyucuyla paylaşmaktadır. Bu görüşler, romanın zihniyetini işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir. Aşağıda anlatıcı "ötekiler"den General Ian Hamilton'un sahip olduğu söz konusu görüşleri okuyucuyla şöyle paylaşmaktadır:

> "Her İngiliz gibi o da tarihten kopamıyor; tarihî bir şahsiyet olmak, tarihi tekerrür ettirmek, Yunanlıya benzemek, onların bıraktığı kadar iz bırakmak istiyordu. Truva özlemi kadar, güzel görünümlü Çimenlik Kalesi'ni Sultan Mehmed'in yaptırdığını, Seddülbahir surlarını Kanuni'nin tamir ettirdiğini de biliyor; boğazı geçtikten sonra hayranı olduğu taş abideler üzerinde de dolaşmak istiyordu." (Gürbüz, 2013: 299).

İngiliz generale ait yukarıdaki fikirler anlatıcının yorumuyla bir Haçlı seferine göndermede bulunacak şekilde okuyucuya verilmiştir. Romanın tamamında anlatıcı İtilaf Devletlerinin generallerinin Türk topraklarına Çanakkale'den yeni bir Haçlı seferi düzenledikleri fikrinde olduklarını okuyucuya ifade etmektedir.

Cephedeki tüm gelişmeler okuyucuya hem "biz"in gözünden hem de İngilizler, Yunanlılar, Fransızlar ve Anzaklara mensup "ötekiler"in gözünden aktarılmaktadır: Örneğin anlatıcı, Avustralyalı asker Robert'in hislerini okuyucuya şöyle ifade etmektedir: "On sekiz yaşındaki Robert, üzerinde vınlayan kurşun ve şarapnel parçaları altında Melbourne'daki anne ve babasını düşünüyor, cahil dediği ağabeyine hak veriyordu: Ne işin var oğlum, başkasının vatanında?" (Gürbüz, 2013: 286).

Romanda Türklere karşı birleşen "ötekiler" de kendi içlerinde ayrılır. İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar ve Anzaklar Hristiyan birlikleridir; ancak Hintler, Afrikalılar ve Araplar ise Müslüman olmalarına karşın Türklere karşı savaşmaktadırlar. Dolayısıyla romanda hem din üzerinden hem de milliyet üzerinden farklılaşan bir "biz" "öteki" zıtlığı görülmektedir.

Romanda İngilizlerin, Anzakları Çanakkale'de savaşmaya nasıl ikna ettiklerine geniş yer verilmiştir. Benzer şekilde Müslüman grupların da Çanakkale'de Müslüman Türklere karşı savaşa nasıl ikna edildiklerine dair aktarımlar söz konusudur (Çapcı Sipahi, 2022: 258). Bu bağlamda romanda, İngiliz erkeklerinin Çanakkale'de savaşmaya nasıl ikna edildiklerine ilişkin bir duvar afişinden bahsedilmektedir. Bu afişi Amiral Carden'ın kızı Daphne ile nişanlısı George görürler. Afişte "You, Your Country Needs You!" cümlesi yer almaktadır. Anlatıcı bu konu hakkında okuyucuya şu açıklamaları yapmaktadır:

> "Uzun boylu zayıf genç başını kaldırdı, duvardaki resimli ilana baktı. Bu renkli afiş, Lord Kitchener'in İngiliz erkeklerini asker olmaya çağırmasıydı. Londra'da adım başı cadde ve sokaklarda, parklardaki ağaç gövdelerinde bu beyaz denizci şapkalı, pala bıyıklı general resmi: 'Sen' diyerek afişe bakan her İngiliz'i savaşa, savaşmaya davet ediyordu." (Gürbüz, 2013: 52).

Çanakkale Savaşı'nın başlaması üzerine Daphne'yle nişanlısı George, Daphne'nin üvey babası Amiral Carden'le birlikte Çanakkale'ye doğru yola çıkarlar. Bulundukları zırhlıda Daphne'nin eski nişanlısı Teğmen Richard da vardır. Bir süre sonra savaşın en kanlı sahnelerine şahit olan Richard ve George, Çanakkale'de bulunma sebeplerini sorgulamaya başlarlar. Richard'ın aklından geçenleri anlatıcı şöyle ifade eder: "Teğmen Richard da gittikçe saçma ve mantıksız bir inat savaşı olan Gelibolu harekâtının İngiltere değil de Rusya için yapılmasına kızıyordu: - Türkler vatanları için savaşacak. Ama biz ne için geldik buraya?" (Gürbüz, 2013: 224). Benzer düşünceleri George de aklından geçirir: "… Gemiler de üzerlerindeki askerler de İngiliz ve Fransız. Aptal mı bunlar? Saçma bir savaş. Benim ne işim vardı da geldim buraya?" (Gürbüz, 2013: 225). Bir başka bölümde Teğmen Richard'ın Türklere karşı savaşan diğer "ötekiler" hakkındaki düşünceleri okuyucuya şöyle nakledilir:

> "Teğmen Richard arkadaşı asteğmene suratını asarak baktıktan sonra gözlerini karşılarında sıralanmış siyahi Afrikalılara sarıklı ve fesli Asyalılara çevirdi. Bunlar ne için Türklerle savaşacaklardı? Mısır'da talim ettirilip robot gibi kurulmuşlardı. Şu sömürge askeri fötrlü Avustralyalı ve Yeni Zelandalılar da öyleydi. Ama onlar hiç olmazsa komutanın konuştuğu dili anlıyorlardı. Ya Asyalı, Afrikalı sömürge askerleri?" (Gürbüz, 2013: 268-269).

> "Koca Büyük Britanya İmparatorluğu şu zavallı Gurkha ile Maori'ye muhtaç mıydı? Ne işleri var burada?" (Gürbüz, 2013: 269).

Romanın büyük bir bölümünde Anzak askerleri üzerinde durulmuştur. Avustralyalı iki kardeş üzerinden Anzak askerlerinin Çanakkale'de savaşmaya nasıl ikna edildiklerine yönelik düşünceler aktarılmıştır. Bu iki kardeşten büyük olanı Kevin, bir çiftlikte çalışmaktadır. Diğeri, bir bankada çalışan Robert'tir. İki kardeş caddede yürürken bir afiş görürler. Afişte şunlar yazmaktadır: "A call from the Dardanelles… Coo-ee- Won't you come! Enlist now." (Gürbüz, 2013: 177). Robert, Kevin'a ana vatanlarının onlara ihtiyacı olduğunu, Türklerin Hristiyanları öldürdüğünü, giderlerse Mısır'ı göreceklerini ve Yunan efsanelerini yeniden yaşayıp İstanbul'a ulaşacaklarını söyler, ancak Kevin Robert'le aynı fikirde değildir. Kevin, Robert'in bu sözleri üzerine vatanlarının Avustralya olduğunu, bu yüzden Çanakkale'ye gitmenin anlamsız olduğunu ifade eder. Bunun üzerine Robert Kevin'a bir gazetede okuduklarını ve Çanakkale'ye gitme gerekçesini şöyle açıklar: "Gazetede okudum. Bu Türkler büyük bir tehlikeymiş. Zenciler. Hristiyanları öldürüyorlarmış. Genel valimizin genelgesi var. Gideceğim. Hatta başbakanımız Howard söz etmiş. Maorileri bile savaşa götürecekmiş. Hem de ok ve mızrakları ile. Bu vahşi zenci Türklerle başka türlü baş edilmezmiş." (Gürbüz, 2013: 179).

Kevin, Robert'in bu sözleri üzerine savaşın acımasızlığından bahsetmesine karşın Robert, babasından duyduğu "… Bu son haçlı seferi, her Hristiyan katılmalı." (Gürbüz, 2013: 179), sözünü ağabeyine hatırlatır. Sonuç olarak Robert, savaşın acımasızlığıyla karşı karşıya kaldığı bir an ağabeyinin sözlerini hatırlar ve Çanakkale'ye geldiğine pişman olur; çünkü kendisine anlatılanlarla savaştaki deneyimleri bambaşkadır. Anzak askeri Robert bir daha ülkesine dönemez.

"Ötekiler"in Çanakkale'de savaşma sebeplerine dair bilgi romanın bir başka bölümünde ise General Hamilton tarafından dillendirilir. General, emrindeki subaylara farklı din ve milliyetten olan askerlerini nasıl motive etmeleri gerektiğini şu sözlerle anlatmaktadır: "Hep birlikte eski Doğu Roma'nın başkenti, Konstantinopolis'e birlikte gireceğiz! Müstemlekemiz askerlerine ve çavuşlarına anlatın. Bunların içinde Müslümanları aydınlatın. Artık Osmanlılar Müslümanlıktan çıkmıştır. Oradaki Halife esir edilmiştir. Almanların ve Türklerin kuklasıdır. Onu kurtarmaya gittiğimize inandırın Senegalli, Hintli, Sudanlı Müslümanları." (Gürbüz, 2013: 259). Din üzerinden yapılan yukarıdakine benzer propagandist söylemler sadece Müslüman gruplar için değil, Hristiyanlar için de yapılmaktadır: Savaşın anlamsızlığından yakınan Teğmen Richard'ın aklından bu konuda şunlar geçer: "… Gelirken 'Vatan için' demişlerdi. Şimdi de General 'Haç için' diyordu. Hristiyanlık ve Rusya için savaşıldığı söyleniyordu." (Gürbüz, 2013: 268). Diğer taraftan Türklere karşı Hristiyanların birlikte hareket ederek Anadolu topraklarını ele geçirmek için Çanakkale açıklarına gelmeleri "ötekiler" tarafından" "haçlı seferi" olarak nitelendirilmiştir: "Türkler karşısında Haçlı seferinde olduğumuzu unutuyorsun General! Hristiyanlık için savaşıyoruz. Ortodokslardan da yararlanacağız." (Gürbüz, 2013: 559). "Ötekiler"in "biz" karşısında aldığı yerin tarihteki Haçlı seferlerinden farklı olmadığına dair göndermeler, romanda sıkça yapılmıştır.

Yukarıda roman kişileri tarafından ifade edilen "ötekiler"in Çanakkale'de savaşma sebeplerine ait düşünceler bir kez de doğrudan anlatıcı tarafından okuyucuyla paylaşılır:

> "İngiliz propagandası etkiliydi. Afrikalı için de Hindu içinde Gurkha ve Sih için de 'Beyaz adam'ın söylediği emrettiği her şey doğruydu. Almanlarla birlik olan şu Türkler muhakkak yenilmeliydi. Fakat Türkler halifeyi öldürecek, Osmanlılar İslam'ı bıraktı, Almanlarla iş birliği yapıyor. Halifeyi

kurtarmaya gidiyorsunuz diyerek kandırılan şu sarıklı Hintli ile fesli Senegalli de aynı düşünceyi sürdürüyor muydu? Ian Hamilton'un 'Haç ve Manş'ın zaferi için savaşacaksınız' diyen İngilizcesini anlamayan Afrikalı ve Asyalı sömürge askerlerine akşam başlarındaki İngiliz ve Fransız üniforma ve nişanlarıyla donatılmış şeyhleri, şerifleri, onbaşıları bu konuşmayı İslam ve halife için savaşacaksınız diye tercüme edip anlatacaktı." (Gürbüz, 2013: 269).

Romanda yukarıdaki alıntıyı açıklayan bir bölümde Rumelili Osman ve Ahmet Çavuş İngilizlerle Türkler arasında yapılan siper savaşı sonrasında ele geçirilen İngiliz siperlerini boşaltmakla görevlendirilirler. Bu esnada siperden çıkardıkları ölü bir askerin cebinden meşin kaplı bir Kur'an-ı Kerim düşer. O an ikisinin de yüreği sızlar. Kana bulanan Kur'an-ı Kerim'in "zavallı" olarak nitelendirdikleri Hindistanlı bir Müslümanın cebinden düştüğünü fark ederler. İkisini de derinden üzen bu olay karşısında aralarında geçen konuşma romanın şöyle aktarılır:

"-Zavallı deyişim, İngilizlere alet oluşundan. Hint Müslümanları nerede kime karşı savaştıklarını bilmiyorlar.

-Nerede kaldı Halifemizin cihad-ı ekberi! Albayımın bana söylediğine göre Çanakkale'de Türk'e karşı savaşan sömürge Müslümanı sayısı on beş binden fazlaymış." (Gürbüz, 2013: 521).

Görüldüğü üzere, *Çanakkale Yanarken* romanının zihniyetini işaret eden yukarıdaki alıntılarda "ötekiler"in "biz"e karşı savaşma motivasyonları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda romanda "ötekiler"in "biz"e karşı propagandist söylemlerine geniş ölçüde yer verilmiştir. Hem milliyet hem de din bakımından farklılık gösteren grupların Türklere karşı hangi düşüncelerle topyekûn bir araya geldiği ve özellikle İngilizlerin hem kendi halkına hem de sömürgelerine yönelik tutumlarına değinilmiştir.

Çanakkale Yanarken romanının olay örgüsünü I. Dünya Savaşı'nın en kanlı cephesinde karşı karşıya gelen "biz" ve "ötekiler"in mücadelesi sonunda Türk'ün kazandığı zafer oluşturmaktadır. Romanda olay örgüsü iki koldan ilerlemektedir. "Biz"e ait olaylar Selanik'te başlar ve Çanakkale cephesinde devam eder. "Biz", Rumelili Osman'dır, İstanbullu Rıfkı'dır, Er Ahmet'tir, Hemşire Nalan'dır, Havranlı Seyit Onbaşı'dır, Salacaklı Doğan'dır, Akçaabatlı İrfan'dır, Albay Mustafa Kemal'dir, Enver Paşa'dır, Esat Paşa'dır, Cevat Paşa'dır, Ahlatlı Hamza'dır, İncesulu Mustafa'dır, İncesulu Ortodoks Türk Sokrat'tır, Dursun Çavuş'tur, Andavallı Ahmet'tir, Yarbay Nurettin'dir. "Öteki"ler ise İngilizler, Fransızlar, Yunanlılar ve bu devletlerin sömürgeleri altındaki gruplardır (Çapcı Sipahi, 2022: 260). Romanın başından itibaren ilerleyen zaman ekseninde "biz" ve "ötekiler"in hikâyeleri ayrı koldan anlatılmaktadır. Bu hikâyeler Çanakkale'de kesişmektedir. Romanda Çanakkale cephesinde ve İstanbul'da yaşananlar ekseninde gelişen tarihî olayların anlatılması, dönemin tarihî şahsiyetlerinin roman kişileri arasına dâhil edilmesine imkân vermiştir. Özellikle Çanakkale cephesinde gelişen olayların anlatıldığı bölümde hem "biz"de hem "ötekiler"de cepheyi yöneten komutanların isimleri geçmektedir. Bu kişilerin tarihte aldıkları rolle, romandaki rollerinin benzer olduğu söylenebilir.

Çanakkale Yanarken romanında olayların büyük bir bölümü romana adını veren Çanakkale ve çevresinde geçmektedir. Olay örgüsünün "biz" ve "ötekiler" üzerinden iki ayrı koldan ilerlemesi mekânın sunumunu da bu bağlamda etkilemiştir. "Biz" ve "ötekiler" ekseninde gelişen olayların kesiştiği mekân Çanakkale'dir ve Çanakkale romanın nihai mekânıdır. Romandaki "biz"e ait mekânların ilki Selanik'tir; daha geniş bakılırsa bütün Balkanlardır. Çanakkale Savaşı'nın başlaması üzerine "biz" ve "ötekiler" e ait olayların geliştiği yer, Çanakkale ve çevresi olur. "Ötekiler"in mekânı ise İngiltere, Avustralya, Yunanistan, Limni'dir. Romanda havada, denizde ve karada devam eden mücadeleler anlatıldığı için mekâna ait her türlü detayın titizlikle romana dâhil edildiği söylenebilir. Buna ek olarak romandaki olayların büyük bir kısmı Ege ve Marmara Denizi'nde geçmektedir. "Ötekiler" denizde konuşlanmıştır. "Biz" çoğunlukla karadadır; savunmadadır. Muhtelif cephelerde yaşanan savunma ve saldırılar, savaşın kanlı sahneleri romanın mekân tasvirlerine

yansımıştır. Bu bağlamda "öteki" ve "biz" Çanakkale'de denizde, karada ve havada karşı karşıya gelir, ölür ve öldürür. Bu açıdan Çanakkale, küçücük bir kara parçasında dünyanın Türklere karşı bir araya geldiği ölüm meydanıdır; her yeri ölüm kokmasına rağmen Türklerin mücadele ve ümit toprağıdır; Türklerin yeniden dirildiği yerdir (Çapcı Sipahi, 2022: 264). Diğer taraftan İstanbul, Çanakkale gibi "biz" ve "ötekiler" in bir araya geldiği romanın bir diğer çok sesli mekânıdır.

Romanın olay zamanı 1911-10 Aralık 1915 tarihleri arasıdır. Zamanın kronolojik olarak ilerlediği romanda olay zamanı çoğu yerde gün ve saat olarak açık bir şekilde belirtilmiştir:

> "7 Ağustos 1915 sabahına kadar yaptığı taarruz Softatepe'de üç bölük bir tabur tarafından durduruldu." (Gürbüz, 2013: 468).
>
> "8 Ağustos sabahı Anzak piyadesi Abdurrahman Bayırı'ndan Kocaçimen Tepesi'ne doğru saldırdı." (Gürbüz, 2013: 469).
>
> "9 Ağustos'ta İngilizler tekrar hücuma karar vermişti." (Gürbüz, 2013: 485).
>
> "10 Ağustos 1915'teki savaşta 12. Türk Tümeni 107 şehit 239 yaralı ve 67 kayıp verirken 7. Tümen'in kayıp toplamı 687 Mehmetçikti." (Gürbüz, 2013: 494).

Öte yandan anlatıcı, olay zamanına dair ifadeleri okuyucuya tarihî bilgilerle de sunmuştur: "Osmanlı Devleti 29 Ekim 1914'te, I. Dünya Savaşı'na katılarak dokuz cephede Almanların müttefiki olarak savaşıyordu. Türklerin müttefiki Almanya Çanakkale karşısında general ve subayları ile Türkleri yanıltıp zarar ve büyük kayıplara sebep olurken denizde çok faydalı oluyorlardı." (Gürbüz, 2013: 419).

Çanakkale Savaşı'nın gün gün saat saat anlatıldığı romanda zamanın sunuluşu tarihî olaylara paralel olarak ilerlemektedir. Roman kişilerinin duygularından bahsedildiğinde zamanın öznelleştiği söylenebilir.

Evine Dönemeyen İki Rumelili: Osman ve Mustafa Kemal

Çanakkale Yanarken romanında Balkan savaşları ile Çanakkale Savaşı arasındaki tarihî ve manevi ilişkinin vurgulandığı öne sürülebilir. Romanın başat temasının vatana duyulan aşk olması bu vurguyu daha da anlamlı kılmaktadır. I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı İmparatorluğu seferberlik ilan ederek gençleri cephelerde görev almaya davet etmektedir. Sultaniyi bitiren Osman da seferberlik ilan edildiğini duymuş ve Harbiyeye gitmek üzere Beyazıt'a yürümektedir. O esnada biraz dinlenmek üzere bir kahveye oturur ve kahvede rastladığı iki yaşlının aralarında geçen Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girme sebepleri hakkındaki konuşmalarına kulak kesilir. Yaşlılardan biri savaş karşıtıdır ve Osmanlı'nın Almanlar için savaştığını iddia etmesi üzerine diğeri ona şu cevabı verir: "… Biz kendi menfaatimiz için harbe girdik. Bu Umumi Harbi Almanlar kazanacak. Enver Paşa inanıyor buna. Böylece biz esir vatanı, Rumeli'yi kurtaracağız. Selanik'e, Manastır'a, hatta Kosova, Yanya'ya kadar ulaşacağız! Balkan Harbi'nin acısını çıkarmak için ayağımıza gelen bir fırsat." (Gürbüz, 2013: 37). Savaşa girme sebebini "İttihatçıların kişisel hırsları" olarak yorumlayan diğeri, bu sözlere karşı çıkar. Yaşlılar arasında geçen bu konuşmayı Osman durdurur ve vatanı korumak için bu savaşa girmenin her Türk'ün vazifesi olduğunu söyleyerek Harbiye Nezaretine gider ve cepheye yazılır. Romanın baş kişisi Rumelili Osman doğup büyüdüğü, vatan bildiği topraklar için Balkan savaşlarına katılır ve kahramanca savaşır. Balkanların kaybının derin acısını hisseden Rumelili Osman, Anadolu'nun da Balkanların uğradığı bir sona uğramasından korkmaktadır. Aynı korku romanın bir başka Rumelili kişisi Mustafa Kemal'i de sarmıştır. Savaş başladığı esnada Sofya'da askerî ataşe olan Mustafa Kemal de Bulgarları Almanların yanında savaşa girmeye ikna etmeyi ve bu yolla Osmanlı İmparatorluğu'nun Rumeli'deki çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Sofya'da şahit olduğu siyasi durum, Mustafa Kemal'in kaçınılmaz gördüğü savaşta aktif olarak görev almak

istemesine sebep olur ve Mustafa Kemal bir süre sonra savaş hattına tayin edilir. Romanda Mustafa Kemal ve Rumelili Osman'ın yolları Çanakkale'deki savaşın en kanlı yerinde kesişir.

Çanakkale Yanarken romanında Mustafa Kemal, bir roman kişisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Romanda gölgede kalmayan, romandaki olaylar zincirinin kesişim noktasında olan, askerî dehasıyla savaşın kaderini değiştiren elinde tüfeğiyle bir Mustafa Kemal anlatılır. Romandaki olay zamanına Sofya'da dâhil olan Mustafa Kemal, kendi rütbesine uygun bir görev istemesi üzerine yarbay olarak Tekirdağ'da bir askerî kıtaya tayin edilir. Daha sonra Tekirdağ'dan Gelibolu'ya geçer. Bu andan itibaren savaşın kaderini askerî dehası ve öngörüsüyle değiştirip Mehmetçikle birlikte durmaksızın çarpışır. Sorumluluğu altında bulunan askerlerine her daim Türklük bilincini aşılayan Mustafa Kemal, Asteğmen Osman ile arkadaşlarının ve bütün askerlerin "Sarışın Kurt"udur.

Anlatıcı, Mustafa Kemal'in Balkan savaşlarına göndermede bulunarak komuta ettiği askerlere şöyle seslendiğini ifade etmektedir: "İçimizde ve kumanda ettiğim erlerde Balkan utancının 2. safhasını görmektense burada ölmeyi tercih etmeyenlerin bulunacağını katiyen kabul etmem, şayet böyleleri olduğunu hissederseniz derhâl onları ellerimizle kurşuna dizelim." (Gürbüz, 2013: 317). Dolayısıyla romanda Balkan savaşlarıyla Çanakkale arasında manevi bağ kuran kişi Rumelili Osman'ın yanında Mustafa Kemal'dir. Bir roman kişisi olarak Mustafa Kemal'in olay örgüsünde aktif olarak yer alması da bu düşüncenin okuyucuya sezdirilmesi açısından dikkate değerdir. Çünkü hem Osman'ın hem de Mustafa Kemal'in doğup büyüdüğü topraklar artık vatan bildikleri topraklar olmaktan çıkmıştır. Üstelik her ikisinin de anneleri, aileleri hâlâ o topraklardadır. Her ikisi de bir daha o topraklara dönemeyeceklerini bilirler. Rumelili Osman, eşi Süheyla'dan gelen ve üç yıl sonra eline geçen bohça sayesinde hatırladığı geçmişini yine unutmayı ya da unutmuş gibi yapmayı tercih eder. Osman için vatan yoksa dönülebilecek bir ev de yoktur. Çünkü Balkan savaşları kaybedilmiştir. Sahip olunan ne varsa ev, tarla, mal, mülk, tarih, anı, aşk, sevda artık yoktur. Bir mahcupluktur, utançtır ölmeden geri dönmek. Uğrunda ölünecek vatan kaybedildiği için eve dönmek de yoktur. Aile, aşk, sevda, anı hiçbir şey yoktur. Bütün bunlar, içinde özgürce yaşanabilecek bir vatanla anlamlı ve yaşanılasıdır. Bu sebeple Osman, bir zaman sonra ailesini, evini hatırlasa da geri dönmeyi aklından bile geçirmez. Unutmak ya da unutmuş gibi yapmak, Osman'ın içindeki utanç duygusundan bir kaçıştır.

Romanda Çanakkale Savaşı'nın Rumeli ve Anadolu Türk'ü açısından tarihî önemine değinilmiştir. Anlatıcının şu sözleri, Rumeli ve Anadolu Türk'ünün Çanakkale Savaşlarına yönelik bakış açısını şöyle açıklamaktadır:

> "Türk, vatanı ve milleti için savaşıyordu. Bu topraklar bin yıldır Türk'tü ve sonsuza kadar Türk kalacaktı. Onlardaki soy bilinci ve sevgisi İslam inancıyla bütünleşmişti. Bu millî gücü sekiz yüz yıl önce Haçlılar yok edememişti. Gene başaramayacak, Türk'ü yenemeyeceklerdi. On dört yaşından yetmiş yaşına kadar Anadolu ve Balkan'ın vefakâr ve civanmert evlatları tek yumruk olmuş, müstevli karşısında Çanakkale'de yeni bir Plevne yeni bir Şıpka kahramanlığı göstermişlerdi." (Gürbüz, 2013: 240).

Diğer taraftan anlatıcı "ötekiler"in Türklerin Balkan savaşlarından sonra Çanakkale'de verdikleri mücadeleyi şöyle değerlendirdiklerini okuyucuya ifade eder:

> "Biz Türkleri küçümsedik. Biz Türk ordusunu iki üç yıl önce küçük Balkan devletleri karşısında rezil olan komutanların emrinde sandık. Kabul etmeliyiz bu defa karşımızda Balkan faciasından ders almış bir kadro var. Üstelik biz ne çabuk unuttuk Türklerin ta Viyana'ya kadar gelmiş güçlü bir millet olduğunu. Yenilgimizin asıl sebebini anlamalıyız artık amiral! Karşımızda yurdunu savunan bir millet var ve subayları da askerleri de savaşmayı ve ölmeyi biliyorlar." (Gürbüz, 2013: 248).

Bu alıntılar ışığında romanın temel vurgusu, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlarda yaşadığı toprak kayıplarının Anadolu'da da yaşanması ihtimalinin Çanakkale Zaferi ile bertaraf

edilmesidir. Bu bilince sahip Mehmetçik Balkanlardaki aynı "ötekiler"e verdiği mücadeleyi Anadolu'da da devam ettirmiştir. Anadolu'daki mücadele zaferle sonuçlanmış, Çanakkale Zaferi'yle hem Anadolu hem de İstanbul topyekûn bir işgalden kurtulmuştur. Romanda Balkan savaşlarıyla Çanakkale Savaşı arasındaki manevi bağ, yukarıda değinilen fikirler ekseninde işlenmiştir.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle romanın ana teması vatana duyulan aşktır. Romanın bir diğer teması ise savaşın gölgesinde vatan mücadelesine kendilerini adayan Osman ve Nalan arasında gelişen aşktır. Osman ve Nalan vatan mücadelesi esnasında birbirlerine âşık olurlar. Balkan savaşlarında yaralanıp Edirne'deki hastanede Hemşire Nalan'ın yanında gözünü açan Osman savaşta aldığı darbeler sonucunda kim olduğunu, ailesini, geçmişini hatırlayamaz. Bir süre İstanbul'da sultani eğitimi alan Osman, mezun olduğu gün Nalan'la karşılaşır. Gidecek bir yeri olmayan Osman, Nalan'ın teklifi üzerine Nalan'ın halasının evinde kalmaya başlar. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla iki genç birbirlerinden ayrılırlar. Nalan, Osman'ı cepheye yolcu ederken eşi Süheyla'nın gönderdiği bohçayı Osman'a teslim eder. Osman bohçayı bir süre sonra açar ve ailesini hatırlar; ancak Anadolu topraklarının da Balkanlar gibi ele geçirileceğinden endişe duyan Osman evine dönmeyi aklından bile geçirmez. Bir ara İstanbul'da görev icabı bulunan Osman, Nalan'ın evine gider. Halasından, Nalan'ın Çanakkale cephesinde görev aldığını öğrenir. Nalan'ı göremeyen Osman Çanakkale'ye döner. Maydos Hastanesinde görev alan Nalan, Osman'ı unutamaz ve cephe hattına giderek Osman'ı arar, karşılaştığı askerlere Osman'ı sorar, ama Osman'ı bulamaz. Romanın sonunda Mustafa Kemal, Çanakkale'den ayrılacağı gün yaralıları ziyaret etmek ister. Bu sebeple Maydos Hastanesine gelir; Mustafa Kemal'in beraberinde bulunan Osman, Nalan'ı yaralılarla ilgilenirken görür. Mustafa Kemal sohbet ettiği Nalan ve Osman'a, nişan yüzüklerini İstanbul'da bizzat kendisinin takacağını söyler. Mustafa Kemal'in bu fikrine iki taraf da sessiz kalır. Osman ve Nalan'ın romandaki varlıkları burada biter. Anlatıcı, Nalan'ın duygularını daha net ifade ederken, Osman'ın Nalan'a olan duygularını okuyucuyla açıkça paylaşmaz. Çünkü asıl olan aşk; vatan aşkıdır. Her türlü aşkın, sevginin vatan aşkının yanında bir anlamı yoktur; bu duygular hür bir vatanda yaşanılası duygulardır. Bu sebeple Osman, eşi Süheyla'ya dönemez; evine, oğluna, ailesine gitmek aklının ucundan bile geçmez. Yine aynı sebeple yaralı ve çirkin yüzüne rağmen kendisini delicesine seven Nalan'ın aşkına net bir şekilde karşılık veremez. Vatan aşkı her şeyden üstündür. Romanın hâkim teması bu sebeple zaferle yeniden şahlanacak bir milletin vatan aşkıyla bütün dünyayla girdiği mücadeledir (Çapcı Sipahi, 2022: 268).

Çanakkale Yanarken romanında olaylar hâkim bakış açısı ile nakledilmektedir. Anlatıcı romanın birçok bölümünde İtilaf Devletleri'ne ait donanmaların isimlerini ve anlamlarını okuyucuyla paylaşmaktadır: "…Buradaki çıkarmayı Yahudi isimli Goliath zırhlısı destekliyordu." (Gürbüz, 2013: 309).

Romanın bir başka yerinde ise, bir komutanın adını benzer şekilde açıklamıştır: "…Tümen komutanı Hunter Weston yıkılmıştı. Oysa onun adı avcı demekti. Avcı avlanıyordu." (Gürbüz, 2013: 307).

Anlatıcı roman kişilerinin yerel ağız özelliklerini anlatımına dâhil etmiştir. Bu bağlamda cephede mücadele eden Karadenizli bir askerin konuşmalarını okuyucuya şöyle aktarmıştır:

> "- Onbaşum! Uşağum ben seni bırakmam!" (Gürbüz, 2013: 285).
>
> "- Vurdun onbaşım da! Çekül cavura bi de ben atayum! Ne işu varmuş vatanumda görsün cavurolu cavur!" (Gürbüz, 2013: 287).
>
> Benzer şekilde Mustafa Kemal'in Rumelili Osman'la Balkan ağız özelliklerine göre konuştukları okuyucuya aktarılmıştır:
>
> "- Oş geldin emşerim! Bak beni Azrail yokladı gitti…"(Gürbüz, 2013: 532).

"Emşerime de bir bardak getir! Diyen Mustafa Kemal yatakta doğruldu." (Gürbüz, 2013: 533).

Yazar Yılmaz Gürbüz romanını yazarken kullandığı kaynakları romanın sonunda "Yararlanılan Kaynaklar" başlığıyla vermiştir. Anlatıcının savaşa ait birtakım sayısal verileri okuyucuyla paylaşması, olayın naklini kesintiye uğratsa da birçok eleştirmene göre "tarihî romanın tarihe sıkı sıkıya bağlı kalmak" gibi bir misyonunun olması, söz konusu bu sayısal detayları roman kurgusu içinde önemsiz hâle getirdiği düşünülebilir (Çapcı Sipahi, 2022: 269). Örneğin aşağıda geçen şu cümlelerin savaşla ilgili gerçekleri okuyucuya sunmak niyetiyle romana dâhil edildiği düşünülebilir. Anlatıcının savaşa ait diğer sayısal bilgileri de roman kurgusuna şöyle dâhil ettiği görülmektedir.

"…26. Piyade Alayı Komutanı Binbaşı Mahmut Sabri Bey'in işi zordu. Burada çıkarma yapılan beş koydaki tabyalarından hangisine iki bölüklük kuvvetinden daha çok birlik göndereceğini hesaplıyor, er ve cephane azlığı sebebiyle zorlanıyordu. Pınariçi Koyu'nda 2000 İngiliz'e karşı 200, Teke Koyu'ndaki 2000 düşmana karşı 100, Eskihisarlık'ta bin İngiliz'e karşı 80 askerle savaşmak zorundaydı. Daha fazla kuvvet istemiş, gelmemişti. Diğer iki koy karşısındaki birlikler de zayıftı. İkiz Koyu'nda ise sadece dokuz erlik bir Türk mangası vardı. Buna rağmen Mehmetçikler direniyor ve fedakârca kahramanlık gösteriyorlardı." (Gürbüz, 2013: 305).

Romanda, Çanakkale cephesinde yaşananlar gün gün anlatıldığından sayısal veriler, savaşa ait terminolojik ifadeler anlatıcının olay aktarımında geniş yer tutmaktadır. Hangi tümende kaç asker olduğu, kaç Mehmetçiğin şehit olduğu ya da "ötekiler"e ne kadar kayıp verdirildiği gibi nesnel bilgiler, ayrıca kullanılan silahlar okuyucuya ayrıntılarıyla aktarılmıştır.

Anlatıcının Albay Mustafa Kemal'in Esat Paşa'ya, Enver Paşa'ya ve Madame Corinne'ye yazdığı mektupları ve onlardan gelen cevapları romanın kurgusuna dâhil ettiği görülmektedir. Anlatıcının mektupları roman kurgusuna dâhil etmesinin amacının roman kişilerini daha görünür hâle getirmek olduğu ifade edilebilir.

Romanda bir destanın parçalarını oluşturan hikâyelerin aktarımını yapan anlatıcı, Havranlı Seyit Onbaşının yiğitliğini, Cuma Köylü Ömeroğlu Mustafa'nın inancını, Erzincanlı Ali Çavuş'un cesaretini tarihî olayların aktarımına dâhil ederek Çanakkale'deki mücadeleyi destanlaştıranın Mehmetçik olduğunu okuyucuya kanıtlamak istediği ileri sürülebilir.

Öte yandan romanın son bölümünde yazarın yazma zamanına ilişkin bir yazı da yer almaktadır. Bu yazıda yazarın olayı yazma zamanına ilişkin şunlar söylenmektedir:

"Yılmaz Gürbüz, bir süre avukatlık yaptıktan sonra 1968 yılında Londra'ya gidip orada gazeteciliğe devam etmiştir. Londra'da Charlwood St. 46 no'lu eski Viktorya tipi evde kalırken alt katta da Çanakkale'de savaşmış olan İngiliz Smith C. Oturmaktaydı. Pimlico semtindeki bu evde yalnız başına kalan ihtiyardan Gelibolu hatıralarını dinledi.

…

Türkçe yazılmış Çanakkale ve Gelibolu konulu seksen kadar eser ve makale ile bunun iki misli İngiliz ve Avustralya kaynaklarının hepsini inceleme imkânı bulamadığı için yazar, görülecek eksiklikleri ve millî hassasiyeti dolayısıyla da bazı okuyucuya sert gelebilecek duygu ve düşüncelerini hoş görmenizi diliyor." (Gürbüz, 2013: 582).

Yazarın romanını yazma zamanına ilişkin net bilgileri içeren bu yazı, yazarın Çanakkale Zaferi'nin Türk milleti için ne anlama geldiğine ilişkin fikirlerini de içermektedir. Yazarların yazma zamanına ilişkin bilgileri okuyucuya anlatma çabaları, vücuda getirdikleri eserlerindeki mesajların okuyucu tarafından tam olarak anlaşılmasını istemeleridir, biçiminde yorumlanabilir. Dolayısıyla Yazar Yılmaz Gürbüz'ün de okuyucunun fikirlerini dikkate almasının nedeninin bu durum olduğu söylenebilir.

Sonuç

Çanakkale Yanarken romanı, Rumeli ve Anadolu Türk'ünü aynı çilelerle aynı düşmana karşı birleştiren Türk'ün yılmayan mücadele ruhunu anlatan bir romandır. Rumelili Osman'ın

derdinin Rumeli'yle birlikte Anadolu da olması bundandır. Rumelili Osman hemşehrisi ve komutanı Albay Mustafa Kemal'den Çanakkale Zaferi gibi bir zaferi kazanmasını Rumeli için de beklemektedir. Romanın sonunda aralarında geçen şu konuşma Mustafa Kemal'in Osman'la aynı fikirde olduğunu ifade eder niteliktedir: "- Emşerim unutmadım Rumeli'yi. Senin acını. Ama önce Anadolu!" (Gürbüz, 2013: 573). Roman, Rumelili Osman'ın bu umutlarıyla son bulurken Mustafa Kemal için ise Çanakkale Zaferi Yeni Türkiye'nin doğuşudur.

Sonuç olarak, romanda üzerinde durulan fikirler hakkında şunlar söylenebilir. Balkanların kaybedilmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu ana vatanını da kaybetmek üzeredir. Bu acı gerçekle yüzleşen Türk milleti I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalarına vatanını savunmak için dağılmış; çoğu da evlerine dönememiştir. *Çanakkale Yanarken* romanı işte imparatorluğun farklı coğrafyalarında vatanını canı pahasına savunan ve evlerine dönemeyen Mehmetçiğin romanıdır. Çanakkale cephesinde yaşanan bütün askerî mücadelenin gün gün anlatıldığı romanda Türk milletinin o yıllarda yaşadığı toprak kayıplarına rağmen kendinde yeniden diriliş gücünü bulmasını konu edinmiştir. Bu bağlamda Balkan savaşlarının yenilgiyle sonuçlanması, Türk askeri için Çanakkale'deki mücadeleyi kazanmak için büyük bir motivasyon kaynağıdır. Çünkü Balkan savaşlarının sonucunda vatanın topraklarının kaybedilmesi gerçeğiyle yüzleşen Türk milleti, ellerinden geleni canları pahasına sahip oldukları vatan toprakları için yapmışlardır. Dolayısıyla romanda Çanakkale'yi geçilmez kılan isimsiz kahramanların mücadelesi görülmektedir. Anlatıcı, isimsiz kahramanların bu mücadelesini daracık bir boğaza ve küçücük bir kara parçasının önüne yığılan demir zırhlılara karşı verdiğini sık sık vurgulamıştır. Çanakkale, Türk askerinin iman gücüyle dünyaya karşı durduğu ve vatanını kanı, canı pahasına savunduğu bir destanın adı, *Çanakkale Yanarken* romanı da bu destanı kaleme alanları daha görünür kılan bir romanın adıdır.

Kaynakça

Çapcı Sipahi, S. (2022). *Tarihin Sayfalarında Bugünü Arayan Yazar Yılmaz Gürbüz'ün Romanları ve Romancılığı*, İstanbul: Ihlamur Akademi.

Gürbüz, Y. (2013). *Çanakkale Yanarken*, İstanbul: İleri Yayınları.

Enginün, İ. (1987). "Çanakkale Zaferinin Edebiyata Aksi". *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, (2), ss. 111-129.

Özgül, M., K. (2014). "Harp Edebiyatına Harbi Bir Bakış". *ÇNÜ Türk Harp Edebiyatı Konulu I. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu,* (1-3 Kasım 2013), Ankara: Berikan Yayınevi.

Yıldız, S. (1998). "Harp Edebiyatı Kavramı ve Edebiyatımızda Çanakkale Muharebeleri". *Çanakkale Zaferi'nin 83. Yıldönümü Panel Bildirileri*, Eskişehir.

CENGİZ DAĞCI'NIN ESİR KAMPI HATIRALARI

Deniz DEPE*

Giriş

Kırımlı yazar Cengiz Dağcı, 9 Mart 1919'da Gurzuf kasabasında dünyaya gelmiştir. Stalin, Kırım Türklerini ait oldukları topraklardan sürdüğünde, yazar henüz küçük bir çocuktur. 1930'da kolhozlaştırma ile Kırımlıların mülkiyet hakları ellerinden alınır. Babası sebebi söylenmeden tutuklanır. Bu acı süreci bir de kıtlık takip eder. Dağcı, yeni yeni şiir yazmaya ve yayımlamaya başlamışken, II. Dünya Savaşı sebebiyle askere çağrılır. Önce Rus ordusunda savaşır, sonra Almanlara esir düşer, sonra da esir kampına sevk edilir. 1942'de Türkistan lejyonuna katılır. Hayatının sonraki senelerinde yolu Varşova, Berlin, Tirol gibi farklı Avrupa şehirlerine düşecek, sonunda da Londra'da kendisine bir hayat kuracaktır. Varşova'da tanıştığı Regina ile evlenir, bir kızları olur. Eserlerini Londra'da yaşadığı yıllarda Türkiye Türkçesi ile kaleme alarak, Türkiye'de Yaşar Nabi Nayır aracılığı ile yayımlatır. Roman, hatıra ve hikâye türünde yirminin üzerinde eseri olan Cengiz Dağcı, 22 Eylül 2011 tarihinde Londra'da vefat eder. Cenazesi Kırım'da defnedilir (Şahin, 2022). Bu çalışmada yazarın Alman esir kampı hatıraları, romanları ve anılarından hareketle ele alınacaktır.

Okurlar, genelde Cengiz Dağcı'nın hayatını onun *Korkunç Yıllar* ve *Yurdunu Kaybeden Adam* romanlarındaki Sadık Tural'ın hayatıyla eş tutarlar. Bu; her ne kadar Dağcı reddetse de, anıları ile romanlar paralel okunduğunda birçok açıdan doğru görünmektedir.[1] Anılarının üslubuyla romanlarındaki üslubun benzerliği de bu ayrımı okurlar açısından zorlaştırır.

Bir Rus askeri olarak 09.08.1941'de iki Alman askeri tarafından Bug Nehri'nin kıyısında esir alınan Cengiz Dağcı, bu anın romanlarıyla olan paralelliğini şu cümlelerle anlatır:

> 9 Ağustos (1941) öğle saatlerinde esir alındım. *Korkunç Yıllar*'ın okurları bilirler: Romanın kahramanı Sadık Turan, Bug Nehri'nin kıyısında esir düşer Almanlara. *Biz Beraber Geçtik Bu Yolu*'nun okurları da bilirler: Romanın İzmail Tavlı'sı da Bug'un kıyısında esir alınır. Ben ne Sadık Turan'ım ne de İzmail Tavlı. Ne ki, her iki olayla benim o günkü durumum arasında yakınlık ve benzerlik var. Her iki romanda da o günkü gerçek durumumdan istifade edildi (Dağcı, 1998: 107).

Kaynak: https://www.google.com/maps

* Arş. Gör. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, depedeniz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3183-4617.

[1] Bu hususta detaylı bir karşılaştırma için ayrıca bkz. İbrahim Şahin, *Aydınlıkla Karanlık Arasında Cengiz Dağcı*, Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2022.

Esir alınma anını, sırasıyla önce anılarından sonra *Korkunç Yıllar* romanından takip edersek:

> Ateşin kaç saniye, kaç dakika, kaç saat sürdüğünü hatırlamıyorum; hatırladığım bir şey varsa, kafam iki elimin altında ve yüzüm toprağa gömülü, devamlı dua edişim. (...) Ateş kesildikten sonra da uzun bir süre başımı yerden kaldırmaya cesaret edemedim. Kaldırdığım zaman, tüfeklerinin namluları kafama yönelik, üzerimde dikili duran iki Alman askerini gördüm (Dağcı, 1998: 106-107).

> Yalnız, üzerime yağan taş ve topraklardan korunmak için başımı kollarımın arasına aldığımı hatırlıyorum. Sonra olanı bilmiyorum. Gözlerimi açtığım zaman, başımın ucunda diz çökmüş, çatık kaşlı, gözlerini gözlerime dikmiş birini gördüm. Hemen sonra, bir tüfek namlusunun göğsüme çevrilmiş olduğunu fark ettim (Dağcı, 2016: 112).

Fotoğraf 1: Bir Nazi askeri teslim olan bir Sovyet askerini arıyor (2 Eylül 1941). https://www.bundesarchiv.de (B 145 Bild-F016202-15A / CC-BY-SA 3.0)

Cengiz Dağcı, esir alındıktan iki gün sonra, yaklaşık iki yüz esirle birlikte Kirovograd kampına nakledilir, burada iki ay kalır. Kasım ayının ilk haftasında da Uman kampına sürgün edilirler. Sayılarının kaç olduğunu bilmediğini ama binlerce kişi olduğunu söyleyen yazar, bu yolculuğu şu cümlelerle anlatır: "Aç ve çoğumuz yarı çıplak; önümüzde ve arkamızda, sağımızda ve solumuzda silahlı Alman askerleri; kar ve karla karışık yağmur içinde, sözün tam anlamıyla sürüldük" (Dağcı, 1998: 108-109). Uman kampı, *Korkunç Yıllar'*da da okuru ürperten sahnelerle anlatılır. Savaştan çok kampın atmosferi romana hâkimdir ve Dağcı'nın bu günleri tasvir etmekteki başarısı, eserin en can alıcı kısmını oluşturur. "Okurun Korkunç Yıllar'da okuduklarından fazla çok bir şey katmak istemiyorum Hatıralarda Cengiz Dağcı'ya" diyen yazar (Dağcı, 1998: 109), tanığı olduğu esir kamplarını tüm gerçekliğiyle romanlarına yansıttığının da altını çizer (Dağcı, 1998: 108). Kirovograd - Uman yolunda yaşananlar dehşet vericidir:

> Kirovograd - Uman yolunu geçmiş olanların sayısı kesinlikle ne kadardı bilmiyorum; yalnız şunu söyleyebilirim: sayıları (söz gelimi) on bindiyse, on binin ancak üç bini ulaşabildi Uman esirler kampına. Takatten kesilip kitlenin gerisinde kalanlar arkadan sıkılan kurşunlarla öldürüldü, cesedleri yolun yer yer topuğu, yer yer de dizi aşkın çamurların içinde kaldılar" (Dağcı, 1998: 109).

Kaynak: https://www.google.com/maps (Erişim tarihi: 02.05.2022)

Soğukkanlı bir şekilde anlatılan bu yolculuğun dehşeti romanda tam anlamıyla hissedilir:

> Ayaklarımın altında inliyen esirlere basa basa gidiyorum. Çoğu, çamurların içinde hareketsiz yatıyor. Ölü mü onlar, yoksa daha hayattalar mı? ... Esirlerin arasında ne kadar yürüdüm bilmiyorum, nihayet yere yıkıldım. Son defa olarak bu korkunç rüyadan uyanmağa çalıştım. Başımı kaldırdım. Her yer zindan gibi karanlık... İçimde, neredeyim diye garip bir ses; dört yanımda iniltiler, iniltiler... (Dağcı, 2016: 162).

Yazarın anlattığı bu korkunç yolculukla ilgili tarihî kaynaklara baktığımızda, resmî kayıtlara geçen sayıların ve olayların, romancının anlattıklarından farklı olmadığı görülür:

> Barbarossa Harekâtı sonunda Almanlarca esir edilen Sovyet askerlerinin toplam sayısı da üç milyonu aşmıştı. Almanlar kısa süre içinde kendilerinin dahi beklemedikleri kadar çok sayıda Sovyet askerini esir almışlardı. Esir alınan askerlerin sayıları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. George Fischer'e göre esir sayısı 2.053.000 iken Alman Şark Bakanlığı kaynaklarında bu sayı 3,600.000 civarındadır. Alexander Dallin ise Alman Silahlı Kuvvetlerinin verilerini kaynak göstererek esir sayısının 1941 yılında 3.355.00, 1942 yılında ise 1.653.000 olduğu bilgisini vermektedir. Alman Kara Kuvvetleri Komutanlığının verilerinde ise 3.350.639 sayısına ulaşılmaktadır. (…) Tüm bu verilerin yanı sıra, gerek cephelerden kamplara nakil sırasında gerekse kamplarda yaklaşık üç milyon esir askerin de öldüğü veya kayıp sayıldığı bilinmektedir (Aydın, 2019: 629).

Farklı kaynaklardan da benzer bilgilere rastlamak mümkündür:

> "Yakalanan yaralı veya sağlıklı Sovyet esirleri genellikle sırtlarındaki ağır yükler ile yürütülerek esir kamplarına gitmeye zorlandılar"[2]; "Yürüyüş sırasında esirlere genellikle çok az su verildi, birkaç gün üst üste yiyecek verilmedi, ve her türlü tıbbi bakımdan mahrum edildiler. Sivillerin esirlere yardım etmesi yasaklandı"[3]; "Yürümeye devam edecek gücü olmayan, düştüğünde kalkamayan veya bir anlığına duran herkes olay yerinde vuruldu."[4]

---

[2] Jarosław W. Gdański, *Zapomniani żołnierze Hitlera* ve Norman Davies, *Europa walczy. 1939–1945*'dan akt. https://tr.wikipedia.org/wiki/Nazilerin_Sovyet_sava%C5%9F_esirlerine_kar%C5%9F%C4%B1_i%C5%9Fledikleri_su%C3%A7lar#CITEREFBeevor2000

[3] Szymon Datner, *Zbrodnie Wehrmachtu na jeńcach wojennych w II wojnie światowej*'dan akt. https://tr.wikipedia.org/wiki/Nazilerin_Sovyet_sava%C5%9F_esirlerine_kar%C5%9F%C4%B1_i%C5%9Fledikleri_su%C3%A7lar#CITEREFBeevor2000

[4] Antony Beevor, Stalingrad'dan akt. https://tr.wikipedia.org/wiki/Nazilerin_Sovyet_sava%C5%9F_esirlerine_kar%C5%9F%C4%B1_i%C5%9Fledikleri_su%C3%A7lar#CITEREFBeevor2000

Fotoğraf 2: Yürütülen Sovyet esirleri bir su birikintisinden su içiyor (Temmuz 1942). Kaynak: https://www.bundesarchiv.de (Bild 183-B27116 / CC-BY-SA 3.0)

Cengiz Dağcı'nın *Korkunç Yıllar* romanını da Sadık Turan'ın hatıraları olarak yazdığını hatırlarsak; iki eserde de sık sık geçmişe ve çocukluğa dönülerek, o günlerden güç alındığını görürüz. Sadık Turan ve Cengiz Dağcı'nın arasındaki ince çizginin sık sık bulanıklaşması da bu üslup ve tür benzerliğinden kaynaklanır. Hatıralarında edebî olmaktansa olan biteni soğuk bir dille aktarmaya çalışır, ancak çoğu zaman duyguları baskın çıkar. Zaman zaman da romanda anlatılanları "bilerek" hatıralarında tekrar aktarır, Uman kampı bu anlardan biridir:

> Birkaç satır eklemekten (belki de *Korkunç Yıllar*'da yazdıklarımı burada tekrarlamaktan) kaçınamayacağım:
>
> a) Ortadan geçen geniş toprak yolun her iki tarafında altı baraka.
> b) On iki barakanın her biri geniş meydanlı.
> c) Her barakanın çifte kanatlı ahşap kapısı dikenli tellerle örülü.
> d) On iki barakayı içeren kamp on metre kadar yüksek dikenli tellerle çevrili.
> e) Her barakanın önündeki meydanın bir ucunda ayakyolu için uzunlamasına kazılmış derin hendekler; öbür ucunda kocaman iki kazan ve her kazanın yanında iki aşçı" (Dağcı, 1998: 110-111).

Bir Alman askeri, Ukrayna'daki Uman kampında Sovyet savaş esirlerinin başında. 14 Ağustos 1941. Kaynak: https://encyclopedia.ushmm.org/

Sadık Turan'ın Uman kampında gördükleri muameleyi anlattığı kısımlar dehşet vericidir. Özellikle beslenmeleriyle ilgili olan kısımlar, insanların nasıl aşağılandığını gözler önüne serer: "Biraz sonra kampın kapıları açıldı, 2 numaralı Uman ştalagına sessizce girdik. Kampın yanında duran Alman, avucuma, elli gramlık taşlı, samanlı, kerpiç gibi bir ekmek parçası sıkıştırdı" (Dağcı, 2016: 68).

Ekmek yapmak için kullanılan odun unu (ince toz haline getirilmiş odun veya talaş) çuvalı. Polonya, 1942 veya 1943. Kaynak: https://encyclopedia.ushmm.org

Anılarında da çamurlu patates yediklerinden bahseder:

> Her sabah, topraklı - çamurlu patatesle yüklü, bir köylü arabası giriyor ahşap kapıdan meydana ve arabanın üstünde ayaküstü duran köylü kılığında adam arabasını kazanlara yanaştırarak, (bizim günlük yemeğimiz olan) on iki kürek dolusu topraklı - çamurlu patates atıyor içi su dolu her kazana. Öğle üstü sıraya giriyoruz; teneke kutu sahini olanlar teneke kutularına alıyorlar çorbalarını, kutusuz olanlar şapkalarına veya kalpaklarına (Dağcı, 1998: 111).

Cengiz Dağcı, kış geldiğinde, tahminen şubat ayında Feldfebe Schultz'un hizmet eri olarak seçilir (Dağcı, 1998: 115). İlerleyen zamanda Almanca bir gazeteyi okuyabiliyor olmasından çavuş etkilenir ve onu memur olarak görevlendirir. Ancak bu dönem de uzun sürmez. Kampın yönetimi ve müdafasıyla angaje edilen bölük başka bir cepheye hareket edeceğinden, hizmet erlerinin kampa geri gönderilmesine karar verilir. Cengiz Dağcı, 19 Mart'ta Vinnitsa kampına hareket eder. Burası tam anlamıyla bir esir kampı değildir. İki katlı, geniş avlulu, duvarları kırmızı bir binadır. Ertesi gün bir kamyon gelip onu alır, burada Türkistanlı diğer esirler de vardır (Dağcı, 1998: 119-120). Güneşli bir Nisan sabahı Varşova'ya otuz kilometre uzaklıktaki Legionova kasabasındaki eski Polonya ordu karargâhına varan Cengiz Dağcı için artık Türkistan lejyonu dönemi başlamıştır (Dağcı, 1998: 122). Sovyet üniformaları çıkarılır, Alman üniformaları giyilir, okumuş olanlar ayrılarak subay kursuna seçilirler:

> Esir kamplarından çıkarılıp lejyonuna getirilen esirler en azından iki hafta yedirilip besleniyor, sonra da bölük ve takımlara katılıyor, iki - üç ay süren bir talimden sonra, demiryolu hatlarını ve silah depolarını koruma amaçlarıyla Doğu'ya hareket ediyorlardı ve onlardan boşaltılmış yerleri esir kamplarından gelen başka Türkistanlı esirler alıyorlardı (Dağcı, 1998: 128).

Böylece esir kampı dönemi sona eren Cengiz Dağcı, yine de tam anlamıyla huzurlu olmayacaktır:

> Esir kamplarının işkence çemberi içinden ve ölümün pençesinden alınıp buraya getirilmiş, burada yedirilip beslenmiş bizler, sonunda muhakeme edilmeden, buraya getirilmemizin nedeni sorulup araştırılmadan, galibiyet heyecanıyla gözleri dönmüş Sovyet komiserlerinin emirleriyle kurşuna dizilmeyecek miydik? (Dağcı, 1998: 137).

Sonuç

Cengiz Dağcı'yı Türk edebiyatında kıymetli kılan şey elbette yaşadıkları değil, yaşadıklarını ifade etme biçimidir. Yaşananların gerçekliği, bu çalışmada da kullanılan çeşitli tarihî arşivlerdeki fotoğraflardan ve İkinci Dünya Savaşı araştırmacılarının çalışmalarından takip edilebilir. Ancak, tüm bu yaşananların insanı etkilemesini ve toplumsal hafızada kaybolmamasını sağlayan şey ne resmî arşivler ne de akademik makalelerdir. Bunu sağlayabilecek tek şey sanattır ve Cengiz Dağcı, yazdığı romanlarla bunun en başarılı örneklerinden birini vermiştir.

Anılarında soğukkanlılıkla anlattığı esir kampı hatıraları, romanlarında başarılı bir dramatizasyon tekniğiyle dile getirilir. Okurun o anın içinde kendisini bulmasını sağlar. Art arda kullandığı fiillerle anlattığı sahnenin duygusunu yüksek tutmakla birlikte, birden araya insani bir korkuyu, acıyı, utanmayı yerleştirerek, okuru can evinden vurmayı başarır. Sonuç olarak Cengiz Dağcı'yı büyük bir romancı kılan şey, onun bir savaş esiri olması değil; edebiyatın gücünü, yaşadıklarına rağmen koruyabilmesidir.

Kaynakça

Aydın, M. K. (2019). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türkistan Lejyonu: Kuruluşu, Faaliyetleri ve Türkiye'nin Yaklaşımları", *Journal of History School,* S: 41, ss. 621-663.

Dağcı, C. (1998). *Hatıralarda Cengiz Dağcı*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Dağcı, C. (2016). *Korkunç Yıllar*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şahin, İ. (2022). *Aydınlıkla Karanlık Arasında Cengiz Dağcı*, İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.

https://www.bundesarchiv.de [Erişim tarihi: 02.05.2022]

https://tr.wikipedia.org/wiki/Nazilerin_Sovyet_sava%C5%9F_esirlerine_kar%C5%9F%C4%B1_i%C5%9Fledikleri_su%C3%A7lar#CITEREFBeevor2000 [Erişim tarihi: 02.05.2022]

YENİ TÜRK ŞİİRİNDE MİLLÎ ÖZGÜVEN İNŞASINDA İSTANBUL'UN FETHİ ARKETİPİ

Emine Gözde ÖZGÜREL*

Giriş

İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından 29 Mayıs 1453 tarihinde fethedilişi, İstanbul'u yalnızca bir Türk-İslam şehri olarak Osmanlı Devleti'nin başkenti hâline getirmiyor; aynı zamanda o güne değin Rumeli ve Anadolu coğrafyasında hâkim durumda bulunan Türk devletinin topraklarının ortasında bir tehlike hâlinde varlığını sürdüren, her an Avrupa ile güç birliği kurabilecek Ortodoks Roma'nın varlığını da ortadan siliyordu. İnalcık şöyle diyor: "İstanbul'un fethi, Osmanlı Devleti'nin kesin kuruluşunu ve padişahın durumundaki değişiklikle sonraki büyük fütuhatı hazırlayan esas olaydır. Fetih sayesinde II. Mehmed kendini bir dünya imparatorluğunun sahibi görmüş, mutlak ve sınırsız bir iktidar kazanmıştır. Bu inancı onun bir taraftan sürekli fütuhat faaliyetinin, diğer taraftan merkeziyetçi hükûmetinin temeli ve hareket noktası olmuştur." (İnalcık, 2003: 398) Bu stratejik zaferle, Osmanlı Devleti'nin tartışmasız bir dünya imparatorluğu olmasının önü açılmış, zamanla fetih hadisesi, millî irade, kahramanlık ve mücadele ile kavuşulan üstünlüğün simgesi hâline gelmiştir. Fetih etrafında oluşan Türk kültür, sanat ve edebiyatı hadiseyi bu yönleriyle ele almış; onu bir 'ilk örnek' hâlinde milli zafer ve yenilmezliğin, hâkimiyetin temsili olan bir imge, ilk model, ilk kaynak olarak işlemiş; diğer deyişle arketip hâline getirmiştir. Bu görkemli millî hatıranın Türk edebiyatında, modern Türk şiiri sahasında bir arketip biçiminde, edebî birikimimizi besleyen tarihsel bir göze olarak değerlendirildiği görülmektedir. Böylece Türk edebiyatında İstanbul'un fethini konu alan şiirler manzumesi oluşmuştur. Bu çerçevede, Yeni Türk şiirinde İstanbul'un fethinin işlenişini birkaç başlık altında ele almak mümkündür.

Millî Bir Timsal Olarak Fatih Sultan Mehmet Çerçevesinde Fetih

Yeni Türk şiirinde Fatih Sultan Mehmet'i (1481-1432) İstanbul'un fethini dirayet ve kararlılıkla gerçekleştiren millî bir timsal olarak ele alan şiirlerin başında -Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki döneme bakıldığında- şüphesiz Abdülhak Hâmid'in *İlham-ı Vatan* adlı kitabında yer alan 'Merkad-i Fâtih'i Ziyâret'[1] (1884) adlı şiirini anmak gerekir.

"Her gûşesinde dehrin, nâm-ı bekâ-nisârın;

Şâyestedir denilse âlem senin mezârın" (Çetin, 2005: 29)

Beytiyle, Fatih'in ebedîleşmiş namının dünyanın her köşesine yayıldığı; bu bakımdan bütün bir âlemin onun kabri gibi olduğu tasavvuruyla başlayan ve kırk bir beyitten oluşan şiir, genç denilebilecek yaşta ölen Fatih'e hitapla yazılmıştır. Şiirde Fatih'in cismen yok olsa da Türk milleti ve İslam dinini yükselten başarılarıyla millî ve manevî anlamda ruhen ölümsüz olduğu söylenir. Dünyada kısa bir an / süre kalan; fakat her anı bir devir hâline gelmiş, ezel mülkünün kendisinin komşusu olduğu Fatih, belli başlı iki yönüyle timsal olarak nazmedilmiştir. Birincisi o, Türk milletine ülkeler ve büyük şehirler bahşetmiş; denizleri yadigâr bırakmış, harp meydanını haşmet tahtının kurulduğu yer hâline getirmiş bir hükümdardır. Diğer deyişle Türk milletini kendi hükümdarlık devrinde ve kendisinden sonraya intikal edecek biçimde güçlendirmiş; böylece millî yükselişin ilk saiki hâline gelmiştir. İkincisi Fatih'in, kazandığı zaferle İslam dininin koruyucusu ve yayıcısı konumunda zikredilmesidir.

"Ettin muvahhidîne mülk-i cihâdı meftûh,

* Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ozgurel@ankara.edu.tr, ORCID: 000-001-6075-1517.

[1] *İlham-ı Vatan*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1334, ss. 53.

Sulh oldu anda cârî fermân-ı feyz-bârın

Mâzî o perde-i gayb güşâde-i huzûrun,

Âtî o râh-ı muzlim âmâde-i güzârın.

Tevhîd idi merâmın İslâm ile enâmı,

Birleşti ol uğurda ilminle iktidârın." (Çetin, 2005: 29)

(Müslümanlara cihad mülkünü açtın, senin feyiz, bolluk, bereket yağdıran fermanınla sulh, huzur ve rahatlık [ülkede] yürürlüğe girdi. Geçmiş [yani] o gayp perdesi senin önünde açık, gelecek [yani] o karanlık yol senin geçişine hazırdır. Merâmın Allah'ı birlemek, insanları Allah'ın birliğinde birleştirmekti. O uğurda ilmin ve iktidârın birleşti.)

Şiirde:

"Sen yattığın döşekte bisterdi gülle-i top,

Tûfân-ı hûn u âteş gülzâr-ı nev-bahârın

(...)

Kılmış tulû' yerden, gözler bu inkılâbı:

Bir devrdir mücessem destâr-ı hûn-nisârın" (Çetin, 2005: 32)

(Senin yatağında top güllesi yastık; kan ve ateş tufanı ise senin ilk baharının gül bahçesiydi. (...) Senin kanlı sarığın vücut bulmuş bir devir gibidir, yerden doğrulmuş inkılabı [devletin güncel hâlini] gözler.)

Mısralarında Fatih'in gençliğini Türk devletinin bekası için savaş ve mücadelelerle geçirdiği dile getirilir. Onun kanlı sarığının devletin güncel durumunu izler gibi doğruluşu, Hâmid'in "memleketin durumu ve gidişi ile ilgili endişelerini de" ortaya koymakta, "93 Harbi'ni [1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı] takip eden hadiselerle, memleketin iç durumunun doğurduğu ruhi havanın, 93 Harbi'nin ve onu vesile ittihaz ederek başlayan Abdülhamid istibdadının yarattığı teessürün" (Akün, 1956: 102) izlerini taşımaktadır.

Bu anlamda, şiirde İstanbul'un fethi arketipine ülkenin askerî ve siyasi bakımdan dar boğazda olduğu bir dönemde dönüldüğü görülür. Osmanlı Devleti'nin dünya imparatorluğu olma yolunda attığı önemli adım ve bu zaferin "kalem ve kılıcıyla" muzaffer, "güneş"i Fatih, karanlık gözüken bir tarihsel dönem içinden anılmaktadır.

"Bir yıldırımdı nîzen, perveste ka'r-ı hâke;

Bir burc-ı hak-nümâdır, ermiş göğe menârın

Bâb-ı necâtı sensin, ey Fâtih, eyleyen feth,

Miftâh yaptı ancak cedd-i büzürgvârın" (Çetin, 2005: 31)

(Senin süngün, yerin derinlerine ulaşmış bir yıldırımdı, [şimdi ise] göğe ermiş minaren Hakk'ı gösteren bir burç, savunma kulesidir. Ey Fatih, kurtuluş kapısını fetheden, açan sensin. Senin hürmete layık ataların sadece anahtar yaptı.)

Mısralarıyla Fatih'in millî ve manevi kurtuluşun ilk örneği, lider figürü olarak nazmedildiği görülmektedir.

Hâmid gibi, Tanzimat dönemi Türk edebiyatı safhasında İstanbul'un fethini Fatih Sultan Mehmet çerçevesinde ele alan diğer bir şair olan Muallim Naci'ye de 'Lisan-ı Fâtih'[2] adlı şiiriyle değinmek gerekir. Şair yedi beyitten oluşan şiirinde Fatih'i kendi dilinden nazmeder; onu "dünya hakimiyeti fikrini benimsemiş" olmasıyla birlikte, canlı, yenilikçi bir fikrî yapıya sahip bir entelektüel olarak da anar. Fatih'in çok yönlü, münevver bir padişah oluşu bağlamında İnalcık'ın şu değerlendirmelerine yer vermek yerinde olur: "Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un hemen fethinden sonra bir Batı kaynağının kaydettiği üzere her işte son derece atılgan, Makedonyalı İskender gibi şan ve şeref kazanmak isteyen, zeki, sert mizaçlı"; bir hükümdardır, "Türkçe, Rumca ve Slavca olmak üzere üç dil bilir, Çağdaş Arap kaynaklarına göre ulemaya karşı yakınlık göstermek, onlarla görüşmeye önem vermek" gibi meziyetleri vardır. "Din felsefesi meselelerine de aşina olan Fatih Sultan Mehmed'in coğrafya, matematik, astronomi ilimlerine özel bir ilgisi vardı. Çeşitli ilimleri tahsil için uzmanları kendisine hoca tayin ederdi. Bunlar her gün belli saatte gelip ona ders okuturlardı." 'Avnî' mahlasıyla, "Aşk, sosyal hayat, tasavvuf ve dinî temayüller, kıssalar, efsaneler ve tarihî hikâyeler" gibi geniş yelpazedeki konu dağarında şiirler kaleme almış olan Fatih, "çağının şiir dilini ince hayallerle yoğurmayı başarmış"; şiirleri "henüz sanatlara boğulmamış bir Türk şiirinin güzel örnekleri arasında sayılmıştır." Fatih, fethin ardından İstanbul'da sekiz kiliseyi medrese hâline getirmiş, Ayasofya medresesini açmış, 1470'te Semâniye Medreselerini yaptırmıştır. Bu medreseleri bizzat teftiş edip dersleri dinlediği, ilmî çalışmaları teşvik için ödül verdiği, "sarayda, seferlerde, yolda, sünnet düğünü gibi toplantılarda ilmî tartışmalar" yaptırdığı bilinmektedir. (İnalcık, 2003: 405-407)

Muallim Naci bahsi geçen şiirinde Fâtih'in dilinden:

"Mülk-i mevrûsum nedir? Dünya değil kâfî bana

Hangi fikr-i bî-sükûn fikrim kadar cevlânlıdır

(...)

Etmemek mümkün müdür âlem teveccüh gönlüme

Şark u garbın vâkıf-ı efkârı bir Osmânlıdır

(...)

Keşf-i hikmet san'atımdır, feth-i kişver âdetim

Seyredin âsârımı da'vâlarım bürhânlıdır" (Çetin, 2005: 45)

(Miras olarak edindiğim bu mülk nedir ki? Bütün dünya miras kalsa bana yine yetmez. Hangi durgun olmayan, coşkun fikir benim fikrim kadar cevelânlı, hareketli, canlıdır? (...) Doğu ve Batı'nın fikirlerine vâkıf bir Osmanlı olarak âlemin benim gönlüme teveccüh etmemesi, yakınlık duyup beğenmemesi mümkün müdür? (...) Hikmeti keşfetmek sanatım, ülke fethetmek âdetimdir benim, eserlerime bakın, dile getirdiğim [bu] iddiaların hepsinin delili [onlarda] vardır.) der.

"Baktığım her yerde bir vech-i hakikat seyreder

Dîde-i Hayder-nigâhım ol kadar im'ânlıdır" (Çetin, 2005: 45)

Beytinde Hz. Ali'ye yapılan gönderim aynı zamanda İstanbul'un fethindeki ana askerî gücün, Hz. Ali'yi rol model olarak kabul eden Bektaşi ocağına bağlı yeniçeriler olmasındandır.

[2] *Fürûzân,* İstanbul, 1303 / 1886.

Cumhuriyet Dönemi Türk şiirinde de fetih hadisesini Fatih merkezinde işleyen şiirler dikkat çeker.

Abbas Sayar'ın 'İkinci Mehmed Fatih Olmuş' adlı şiiri, fethi yaşandığı an içinden sinematografik bir biçimde nazmeder ve Fâtih'i hem askerî dehası hem de fikrî, edebî plandaki kapsayıcı hükümdar kimliğiyle ele alır.

"İşte surlar ötesinde Konstantiniyye

Eğilen başlar inanan yürekler

Toplarda ses

Toplarda sükût

Çıkanlar düşenler

(...)

'Bu kılıcın hakkını unutmayın!' demiş İkinci Mehmed

Fâtihtir, âlimdir, şairdir

Ayasofya cami olmuş

Mehmed fâtih." (Çetin, 2005: 199)

Şiirde "eğilen başlar, inanan yürekler" dizesi ile Yahya Kemal'in 'İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel' adlı şiiri arasında metinlerarasılık ilişkisi dikkat çekmektedir.

Beyatlı şiirinin dördüncü ve beşinci beytinde:

"Düşsün çelengi Rûm'un eğilsün ser-i Firenk

Vur Türk'ü gönderen yed-i takdîr aşkına

Son savletinle vur ki açılsın bu sûrlar

Fecr-i hücûm içindeki tekbîr aşkına" (Beyatlı, 2018: 15)

'Türk'ü gönderen takdîr eli' olan 'Allah' aşkına vur; vur ki Romalının başında bulunan imparatorluğun ve hükümdarlığın simgesi olan çeleng düşsün, Avrupalının başı eğilsin, hem ortodoks Roma hem de katolik Avrupa Türk-İslam devletinin iktidarını kabul etsin, hücumun gerçekleştiği fecr vaktinde duyulan tekbîr aşkına son gücünle vur ki bu surlar açılsın ve cihat mülkü edinilsin, diyordu.

Beyatlı'nın Avrupa ve Roma'nın Osmanlı Devleti'nin iktidarı önünde eğilen başları ile Osmanlı askerinin hücumu iman gücüyle gerçekleştirişini aynı kare içinde dramatize eden beyitleri, Sayar'ın şiirinde "eğilen başlar, inanan yürekler" dizesi hâline gelmektedir. Böylece Sayar, Avrupa ve Roma ile Osmanlı Devleti'nin savaş sırasındaki hâl ve konumlarını Beyatlı'nın kurduğu imge-simge yapısına gönderimle oluşturmaktadır.

Ayrıca, Fatih Sultan Mehmet'in fethin hemen ardından Hristiyanlığın en önemli mabetlerinden olan Ayasofya'yı 'kılıç hakkı' olarak; yani müslüman bir devletin fetih yoluyla, savaşarak edindiği topraktaki öz kazanımı, üzerinde tasarruf yetkisi edindiği varlığı olarak camiye tahvil edişi de şiirde yer bulur.

Ahmet Kabaklı'nın 'Fatih Söyler'[3] adlı şiiri de fethi, Fatih'in hükümdarlık üslûbunu belli bir bakış açısıyla nazmetmesi bakımından dikkate değer:

"Karanlık çevrem dışıdır
İrfan ile eğleşiriz
Şairler sofram başıdır
Sohbet ilen bilişiriz

Sevda padişah işidir
Usul ilen sevişiriz

Zulüm yıkılsın katımdan
Adaletten gayri demem
İstanbul'u alır isem

İslâm demem, gayri demem
Bir sayarım insan deyu
Kadılarım hükmeylesin
Zamanlara ihsan deyu" (Çetin, 2005: 202)

Mısralarında Fatih şair tabiatlı, görgü ve sezişten gelen ruh uyanıklığına sahip; tebaasına mensup gayrimüslimlere de adaletle hükmeden zulümden uzak, adalet kavramıyla özdeşleşmiş bir hükümdar olarak çizilir. Şair, Fatih'in fetihten sonra, iç siyasette izlediği yolu olumlu yönleri açısından, tarihsel gerçekliğin belli bir yönüne telmihte bulunarak yansıtır. Bu bağlamda fetihten sonra Fatih, Rum soylularına mensup gençleri saraya almış ve idarede önemli mevkilere gelmelerinin önünü açmış, devlete ilişkin önemli mali işlerde "Bizans soylu sınıfından bir kısım Hristiyan Rumlar" a görev vermiş, dış yazışmalar için Rum kâtipler işe alınmış, padişahın bu yumuşak tavrını gören pek çok Rum bilgini fetihten hemen sonra kaçtıkları Avrupa'dan İstanbul'a geri dönmüştür. "1464-1472 yıllarında Rum bilginlerine Fatih'in sarayında özel ilgi gösterildiği anlaşılmaktadır. (...) Nihayet Fatih, geniş imparatorluğu dâhilinde bütün Ortodoksları tekrar patriğin idaresi altına koymuş, Rumları birleştirmiş, İtalyanların sömürüsünden kurtarıp ekonomik bakımdan yükselmelerini sağlamıştır." (İnalcık, 2003: 404)

Faruk Nafiz Çamlıbel'in 'Fâtih'e Kaside'[4] adlı şiirinin:

"Zaptettiğin iklime havari gibi girdin;
Dünyaya o gün sen medenî fethi getirdin!

Çöktüyse hücumunla birer dağ gibi sedler,
Çiğnenmedi at nalları altında cesedler;

Allah'a kavuştuysa ezan sesleri yerden

[3] *İstanbul Dergisi*, Mart 1954, S: 5, ss. 17.
[4] *Han Duvarları*, 1953, ss. 23.

Bir gün bile eksilmedi çanlar kulelerden" (Çetin, 2005: 208)

Mısralarını da bu tarihsel, kültürel arka planıyla okumak gerekir. İslam savaş hukukuna göre, kılıçla alınan bir şehirde üç gün yağma hakkı bulunmaktadır; Fatih'in bu kuralı hafifleterek uygulattığı, şehrin harap edilmesinin önüne geçtiği, savaşın hemen ardından Roma imparatorluğu mensuplarının mezalime uğramasını engellediği bilinmektedir: "Şehrin kılıç gücüyle fethedilmesi İslami teamüle göre yağmaya açık hâle gelmesi demekti ve askerlerin üç gün yağma hakkı bulunuyordu. (...) Şehre giren Osmanlı kuvvetleri bazı yapıları tahrip ederek yağmaya daldılarsa da akşama doğru her şey yatıştı. Artık Fatih unvanına hak kazanan II. Mehmed'in şehre girişiyle ordu disiplin altına alındı. Şehirde ölü sayısı 4000 kadardı. II. Mehmed, Ayasofya'ya giderek burada toplanmış olan halka ve din adamlarına güvenliklerinin sağlanacağı teminatını verdi; burayı camiye tahvil etti. Ardından imparatorun sarayına gitti. Bu arada çavuşlar şehre dağılarak askerleri topladılar. Binaların tahribi önlendiği gibi yağmaya da artık son verildi. II. Mehmed sükûneti sağladıktan sonra şehri terkedip karargâhına geri döndü. Ertesi gün esirler arasında yer alan önde gelen aileleri, kumandanları, yüksek devlet memurlarını kendi nezareti altına aldı; birçoğunu fidyelerini bizzat ödeyerek serbest bıraktırdı. Notaras'ı karargâhına getirtti ve ona iltifatta bulundu, imparatorun akıbetini sordu; ardından cesedi arattı. (...) Runciman[5]'a göre II. Mehmed şehrin harap olmaması için her şeyi yapmıştı. Haliç kıyısındaki ticaret merkezi, Blachernae'daki imparator sarayı ve çevresi, Hipodrom dolayındaki kilise, ev ve saraylarla Acropolis geniş çapta yıkıma uğramakla birlikte pek çok kiliseye dokunulmamıştı." (Emecen, 2001: 218)

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın, 'Fatih Gecesinde İstanbul'[6] adlı şiirini de Fatih Sultan Mehmet'in medenî zihnî yapısını ve Türk devletinin fetih sonrası İstanbul'unda ilkesel olarak benimsediği eylem biçimini yansıtan bu tarihsel arka plan üzerinden okumak gerektir. Ayrıca makalemizde daha önce atıfta bulunduğumuz İnalcık'ın Fatih Sultan Mehmet'in entelektüel kimliğine ilişkin ifadeleri (İnalcık, 2003: 405-407) göz önüne alınmalıdır. Şiirde yer alan:

"Ellememişler meyvalarımı, aziz bahçelerde,

Bir tek nefes dokunmamışlar canıma.

İhtiyar tarih görmemiş böylesini,

Tören yapmışlar vurulan kadersiz sultanıma.

Gönülleri ne büyük,

Zerre ilişmemişler dinime, imanıma." (Çetin, 2005: 212)

Bilindiği gibi İstanbul'da Hristiyanlığın en eski ve önemli mabetlerinden olan Ayasofya, bu dini temsil eden bir yapı olarak belirmektedir. Fatih Sultan Mehmet, fetihten bir gün sonra 30 Mayıs'ta törenle şehre girmiş, yağmayı sonlandırmış, binaları inceleyip limanı gezmiş ve Ayasofya Kilisesi'ne giderek burayı şehrin 'câmi-i kebîr'i ilan etmiştir (İnalcık, 2001: 220). Böylece mabed, ulvi bir yapı olma konumunu sürdürür ve kilise olmayıp müslümanların şehirdeki en önemli camisi olarak her türlü saldırı ya da yağmadan da korunmuş olur. Ayrıca: "Fatih, fetihten üç gün sonra aman ilan ederek kaçan halkın belli bir süre içerisinde geri dönmesine izin ver[miş]tir. Onlara kendi evlerinde oturabilecekleri, din ve âyinlerinde özgür oldukları duyurul[muş] ve patriklik resmen ihya edil[miştir.]" (İnalcık, 2001: 221).

Osmanlı Devleti'nin fetihten sonraki bu yaklaşımını; Katolik Avrupa'nın, Latinlerin 1204 yılında IV. Haçlı seferi ile İstanbul'da gerçekleştirdikleri işgal, saldırı ve tecavüzle,

---

[5] Steven Runciman (1903-2000). Orta çağ ile ilgili çalışmalarda bulunmuş, İstanbul Üniversitesi'nde ders vermiş, *Haçlıların Tarihi* (1951-1954) adlı üç ciltlik eserin sahibi Britanyalı tarihçi.

[6] *Aile*, Yaz, 1949, S: 10, ss. 17.

Ayasofya'yı yağmalayıp mabede atlarıyla girmeleri, "aziz tasvirleri ve kutsal kitaplar üzerinde tepinmeleri" ile kıyaslamak gerekir ki İstanbul'un Osmanlı Devleti tarafından alınmasındaki 'fetih' yaklaşımı ve medeni tutum açıkça belirsin. IV. Haçlı seferi sırasında, Haçlıların 13 Nisan 1204'te şehri zapt etmeleriyle ortaya çıkan manzara şudur:

"İstanbul, Büyük Saray'a gelip yerleşen Venedik 'doge'u Enrico Dandolo ve Haçlı kontlarının izniyle günlerce yağmalanıp tahrip edildi. Olayın görgü tanığı Batılı yazarlar bile Haçlıların vahşet ve çılgınlığından dehşete düşmüşler, bu vahşet yüzünden duydukları utancı kaleme aldıkları eserlerinde belli etmişlerdir. 900 yıl boyunca Hristiyan dünyasının merkezi olan İstanbul bu yağma sonunda bütün ihtişamını, zenginliğini, sanat eserlerini, bir daha yerine gelmeyecek şekilde kaybetti. Bütün kiliseler, manastırlar, saraylar ve kütüphaneler yağma edildi. Venedikliler, İstanbul'un kültür ve sanat eserlerini toplayıp kendi şehirlerini süslemek üzere alıp götürürken Haçlılar taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi tahrip ettiler. Batılılar sadece yağma ve tahriple de yetinmediler; erkek kadın, yaşlı çocuk demeden katliamlar yaptılar. Bu yağma, tecavüz ve katliam sonunda "şehirler kraliçesi" İstanbul Avrupalı barbarların ayakları altında mahvolup gitti" (Demirkent, 2001: 211).

> "Sayısız ikon, kutsal emanet ve değerli eşya üzerlerindeki kıymetli taşlar sökülüp alınarak tahrip edildi veya çalınıp götürüldü. Hıristiyanlığın en kutsal kilisesi Ayasofya'ya atlarıyla giren Haçlı savaşçıları ikonları, ipekli halıları çaldılar; aziz tasvirleri ve kutsal kitaplar üzerinde tepinip şarkı söylediler. Blakhernae'deki Kutsal Meryem Kilisesi de aynı akıbete uğradı. Venedikliler, imparatorluk merkezindeki kültür ve sanat eserlerinin birçoğunu toplayıp kendi şehirlerine götürürken Fransız ve Flamanlar da taşıyabilecekleri eşya dışında her şeyi vahşice tahrip ettiler. Sokaklarda koşuşan yaya Haçlı askerleri ve yere diz çöküp merhamet dilenen halkın üzerine atlarını süren Haçlılar kadın, yaşlı, çocuk demeden herkesi öldürüyor, fakirlerin evlerini bile tahrip ediyordu. Saraylılar, asiller, hatta rahibeler bile gözü dönmüş Haçlılar'ın tecavüzüne maruz kaldılar. Üçüncü günün sonunda "şehirler kraliçesi" İstanbul bir harabeye dönmüştü (Demirkent, 1996: 538) ve Ayasofya "Latinler tarafından büyük ölçüde tahrip edil[mişti]." (Eyice, 1991: 207)

Dolayısıyla şiiri ve bunun gibi fethi / tarihsel yaşantıları belli başlı yönleriyle öven / yeren diğer şiirleri / metinleri de bu tarihsel kıyaslarla okumak uygun yorumlara varmak için doğru olacaktır.

Şiirde İstanbul kişileştirilmiş, fethin hemen ardından yaşadıklarını, duyumsadıklarını anlatan bir özne hâline gelmiştir. Fetih henüz uzak bir hatıra değildir, yeniçerinin açıkları dinlemesine bakılırsa, Osmanlı ordusunda yer alan gemilerin Haliç'e girişlerini engellemek için gerilmiş zincirin kırılış sesi hâlâ havadadır:

"Vurunca kıyılara halkaları başıboş,

Sallanır koca şehir.

Dalgalarla, rüzgârlarla karışır hürriyeti,

Aşağıdan sesi gelir;

Sultan Mehmed'in kadırgaları çarpmış iki yandan,

Kopmuş cihan'da ilk zincir.

Dinliyordu açıkları bir yeniçeri.

(...)

Yaralıları sarmışlar, cesetleri gömmüşler akşamlara dek,

Sevgiyi unutmak meğer ne zormuş.

Kilise duvarlarına resmetmişim.

Felek alınyazımı hayra yormuş

Yedi tepem bahtiyar,

Sultanları yedi dilden hatırımı sormuş.

Gülüyordu karanlığa bir yeniçeri.

Ellememişler meyvalarımı, aziz bahçelerde,

Bir tek nefes dokunmamışlar canıma.

İhtiyar tarih görmemiş böylesini,

Tören yapmışlar vurulan kadersiz sultanıma.

Gönülleri ne büyük,

Zerre ilişmemişler dinime, imanıma.

Götürüyordu bir desti su, yeniçeri.

(...)

Gece karanlığında ürperdi yeryüzü,

Ezan sesleri yanında çanlar.

Yürüyordu, sabaha doğru bir yeniçeri." (Çetin, 2005: 75)

Arif Nihat Asya'nın 'Fatih'in Bayrağı'[7] adlı şiiri ise Fatih'i millî bir timsal olarak millet, vatan ve din kavramlarını sancağında birleyen bir hükümdar olarak nazmetmiştir:

"Millet, vatan ve Din ona-ömrünce-verdi güç:

Ay, gökyüzünde birdi.. Onun bayrağında üç!" (Çetin, 2005: 204)

Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun 'Fatih Sultan Mehmed'le Çağdaş Bir Hesaplaşma'[8] adlı şiiri ise ironik bir dille yazılmış, modern devrin değerler sistemine yönelik bir hicviye olması itibariyle önemlidir. Fatih'in gerçekleştirdiği cihat hükmündeki savaş, millî-dinî değere hâiz fetih, modern dünyanın değer algısına göre 'kusur' olarak değerlendirilmiş; gerçekleştiği düşünülen değer yitimi bu kıyas üzerinden nazmedilmiştir:

"Bunca zahmet, bunca şehit, bunca kan...

Neden yaptın bunu Sultan Mehmet Han?

Hatanı silmedi hâlâ asırlar

Hele işlediğin öbür kusurlar...

Aysofya'yı camiye çevirdin;

Bilmiş ol ki büyük bir çam devirdin.

Minareler diktin dört bir yanına

Kubbedeki Haç'ın kıydın canına...

Korkundan sustular güzelim çanlar

Sultanım! İrtica değil mi bunlar?..

[7] *Dualar ve Aminler*, 2. baskı, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1993, ss. 230.
[8] *Türk Edebiyatı,* Haziran 1988, S: 176, ss. 2.

Balkan'da gürledin çaktın Mora'da
Ne işiniz vardı beyim orada?

Yaptığın bu yanlış işler yüzünden
Bütün Avrupa'nın düştük gözünden

Bulgar'ın elini sıkamaz olduk
Yunan'ın yüzüne bakamaz olduk...

Neyse ki çağımız füze çağıdır
Ayasofya'nın da müze çağıdır" (Çetin, 2005: 217)

Mithat Cemal Kuntay'ın 'Fatih'e'[9] adlı şiirinde ise Fatih Sultan Mehmet, kayserlerin yani Roma imparatorlarının Konstantinapolis'inde, beş vakit ezan sesinin duyulmasını sağlayan; "çağ açıp çağ kapatan Osmanlı padişahı" olması düşüncesine gönderimle "kanlı kavuğu üç devrin ortasında duran"; İstanbul'da, Fatih Camisi'ndeki türbesinde, hâlâ başındaki kanlı kavukla yedi tepeli İstanbul'un sekizinci "dağı" gibi manevi varlığını sürdüren millî bir timsal olarak nazmedilir. İlk beyitte 'zafer hadisi' ifadesinde, Hz. Peygamber'e ait olduğu kabul edilegelen "İstanbul, elbet bir gün fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne büyük kumandan, onu fetheden asker ne mübarek ne güzel askerdir." Biçimindeki sözlerine gönderim söz konusudur.

"Hâlâ, zafer hadîsini söyler denizde su;
Korkunç ufukta dalgalanıp fethin ordusu.

Hâlâ fezada dağlar aşar beş ezan sesi;
Kayserlerin ezan dolu Konstantiniyyesi.

Hâlâ, başında işte sekiz dağlıdır ufuk,
Üç devrin ortasında durur kanlı bir kavuk." (Çetin, 2005: 212)

Turan Oflazoğlu'nun 'Fatih'[10] adlı şiirine de değinmek gerekir.

"Yüzyıllar boyu alev alev yandık
küllerimizden doğasın diye sen;
yeryüzü yenilensin diye artık
senin elmas üreten gençliğinden.

İşte bir çağı boğan kara düşler
ürküp kaçışırlar sen yaklaşırken;
biz yandıkça senin şafağın söker

[9] *Türk'ün Şehnamesinden*, Tasvir Neşriyatı, İstanbul 1945, ss. 40.
[10] *Sevgi Hakanı,* Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, ss. 3-15.

ve orduların taşar güneşinden." (Çetin, 2005: 222)

Oflazoğlu şiirinde Fatih'i, kendisinden evvelki uzun bir Türk tarihi evresinin varlık nedeni, ana ereği olarak tasavvur eder. Bu tarih, Fatih gibi bir şahsiyeti vücuda getirmek için yazılmış; yüzyıllar boyu bağımsız, güçlü, egemen bir devlet sahibi olma yolunda savaşan Türk milleti, savaş meydanının yangınında kül olmuş, Fatih işte bu külden doğmuştur. Fatih'in milletin küllerinden doğuşu, şüphesiz, küllerinden doğan, "kimseye muhtaç olmadan kendi başına yaşayan" (Pala, 1991: 201) iktidar ve bağımsızlık sembolü 'Anka kuşu' figürüne gönderimdir.

Fatih henüz on dokuz yaşında iken 1451'de, ikinci ve son defa Osmanlı Devleti tahtına çıkmış; İstanbul'un fethini ise yirmi bir yaşında gerçekleştirmiş bulunuyordu. Şiirde, Fatih'in genç yaşında kazandığı bu zafer ve ardından uygun bir iç ve dış siyaset gözeterek Türk devletinin iktidarını kuvvetlendiren başarılı hükmü, Türk milletinin istikbalini aydınlatan büyük bir değer olarak, "elmas üreten gençliği" ile sunulur.

Kahramanlık ve Millî İrade Çerçevesinde Fetih

Yeni Türk şiiri sahasında İstanbul'un fethinin kahramanlık ve millî irade çerçevesinde işlendiği pek çok şiir bulunmaktadır. Bazı belirleyici örnekler üzerinden konuyu ele almak mümkündür.

İstanbul'un fethinin bahsi geçen bağlamıyla işlenişi söz konusu olunca, şüphesiz, fetih ve akın konulu şiirlerini Türk milletinin bağımsızlığının tehlikede olduğu, işgal altındaki Osmanlı Devleti'nin son yıllarında kaleme alan Yahya Kemal'e değinmek gerekir. Onun özellikle 'İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel' adlı şiiri, İstiklal Harbi'nin en ateşli zamanlarında yazılması yönüyle de önemlidir. Bu bakımdan şiir, konusu bakımından 'güncel' değilse de amacı itibariyle günceldir ve döneminde etkili olmuştur. Konuyu şöyle açıklayalım:

Yahya Kemal'in fethe olan ilgisi, "I. Dünya Savaşı sonunda, 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında imzalanan 'Osmanlı savunma sistemini neredeyse tamamen yok eden', Boğazların egemenliğini Osmanlı'nın elinden alan ve burayı serbest geçişe açan, 'Osmanlı Devleti'nin altı asırlık tarihinin sonuna gelindiğinin habercisi' (Öztürk, 2005: 271) olan Mondros Mütarekesi sırasında; İstanbul ile birlikte Musul, Trakya, Çanakkale Boğazı gibi ülkenin dört yanının işgal altında bulunduğu zaman diliminde artmıştır. Şair bu durumu: 'Birinci Dünya Harbi'nde, harbin yanlış şartlarla erken ilan edildiğine kani idim ve İstanbul'u müdafaa edemeyip Rus istilasına maruz kalacağımızdan korkuyordum. 1915'te 'Anafartalar' olunca, kurtulduğuna coşkun bir sevinçle inandım. Millî harekete kadar gelen bağlılığım Anafartalar'a ve onu yapan kahramana olan hayranlığımdandı. Mustafa Kemal'e bağlılığım Anafartalar'dandır. 1918'de İstanbul düşman istilasına maruz kaldığında çok müteessirdim. O vakit yegâne teselli olarak İstanbul'un fethini merak ettim. Okumağa başladım. Bu hasta ruhuma bir deva gibi idi. Sonra gezinmeğe başladım. 1452'de bina ettirdiğimiz Hisar'ı ve arkasındaki şehitliği sık sık ziyaret ediyordum. Surlarda dolaşıyordum. 1453'teki son muhasaranın ve fethin haritası [gibi olan] yerlerini keşfetmeğe çıkıyordum. İntibalarımı o senelerde çıkan *Tevhid-i Efkâr* gazetesine yazmıştım.' (Ünver, 1980: 114) sözleriyle dile getirir." (Özgürel, 2021: 309-310).

Beyatlı'nın 'İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel' adlı şiiri bu bakımdan önemlidir. Şair, "1922 Eylül'ünde Dumlupınar Zaferi ve İzmir'in geri alınışından sonra yazdığı şiiri aynı yıl *Dergâh*'ta yayınlamış; zaferin başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya Bursa'da okumuştur (Çetin, 2013: 242). Yahya Kemal'in İstiklal mücadelesinin çetin zamanlarında şiirlerinde bu konuya yer vermediği; Türk tarihindeki fetihlerle meşgul olduğu eleştirisi, dönemin panoramasını göz önüne almamaktan doğan bir yanılsama olarak belirmektedir. Bu bakımdan dönemin basın politikasına değinmek gerekir; zira Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından

sonra basın üzerindeki baskı ve 'İtilaf Devletleri'nin matbuatı denetleme çabaları' açıktır. 1919 Ocak ayından itibaren, 'gazeteleri denetlemek üzere, hem [Osmanlı Devleti'nin idare merkezi] Bâb-ı Âlî'nin hem de İtilaf Devletleri'nin tayin ettiği mümessillerden müteşekkil bir komisyon kurulacağı' haberi basında yer alır. Bu konuda yayınlanan kararnamenin ardından süreli yayınlar sansürlenerek çıkmaya başlamıştır. Korkmaz'ın belirttiği gibi bu dönemde:

> "Gazeteler basımdan önce sansür heyetine sunulmakta, sansür heyeti sakıncalı bulduğu yerleri gazete sorumlularına bildirmekte ve gazetelerin o kısmı ertesi gün basılmamaktaydı. Bu yüzden Mütareke Dönemi gazetelerinde boş sütunlar görmek alışılageldik bir durumdur. Bazen yazıların bir kısmı, bazen tamamı sansürlenmektedir. Özellikle bir kısmı sansürlenen, ya da manşeti yayınlandığı hâlde sütun içeriği yayınlanmayan gazete nüshaları hangi türden haberlerin sansürlendiğini göstermesi açısından iyi bir gözlem kaynağıdır. (…) Genel olarak şu bellidir ki, millî değerlere ve millî birliğe vurgu yapan haberler sansürlenmektedir." (Korkmaz, 2011: 42-45).

Böyleyken, Yahya Kemal'in bu gibi şiirlerinin, konu bakımından 'güncel' değilse de amacı itibariyle güncel olduğu göz önüne alınmalıdır. İstiklal mücadelesini olumlayan her türlü haberin sansürlendiği; gazetelerin ve dergilerin ağartılmış boş sütunlarla çıktığı bir ortamda, şair, 'İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel' adlı şiiriyle, -tıpkı 'Akıncı' şiirinde olduğu gibi- cephedeki askere, savaşın ağır buhranını yaşayan halka ve aydınlara, sansüre takılmaksızın ulaşır, moral ve özgüven aşılar." (Özgürel, 2021: 313-314).

Şairin, Türk milleti ve devletinin içinde bulunduğu maddi ve manevi bakımdan zor koşullarda, tarihten millî bir kahramanlık ve özgüven gözesi olarak yararlandığı bu şiiri, modern bir fetihnâme, gazavatnâme olarak okumak mümkündür. Fetihnâme, İslam ve Türk-İslam devletlerinde gazaları anlatan düz yazı ve manzumelerin; süslü ifadelerle yazılmış mektupların genel adıdır, bu metinler bazen savaş ganimeti ya da kesili bir başla alıcısına ulaştırılırdı. Gazavatnâme ise özellikle Osmanlı Devleti'nde, geleneksel Türk edebiyatı çerçevesinde verilmiş, Hristiyan devletlere karşı gerçekleştirilen savaşları anlatan eserlerin genel adıdır. Gazavatnâmelerin ayrıntılı tasvirlerle Osmanlı kroniği yerine geçtiklerini söylemek gerekir. Geleneksel anlamda gazavatnâmeler, seferi gerçekleştiren padişah, vezir ya da komutanın etrafında örülmektedir. Söz konusu şiir ise sıradan bir yeniçeri askerine hitapla yazılmıştır. Tarihsel planda, Osmanlı Devleti için temel bir savaşçı güç olan Yeniçeri Ocağı, onun temsil ettiği değerler ve fetihler merkeze alınır. Şair: Anadolu'da XV. yy. sonunda Hacı Bektâş-ı Velî çevresinde gelişen Bektaşi geleneğine bağlı, Hz. Ali'nin savaştaki kahramanlıklarını örnek olan yeniçeri askerine:

"Vur pençe-i Alî'deki şemşîr aşkına
Gülbangi âsmânı tutan pîr aşkına

Ey leşker-i müfettihü'l-ebvâb vur bugün
Feth-i mübîni zâmin o tebşir aşkına

Vur deyr-i küfrün üstüne rekz-i hilâl içün
Gelmiş bu şehsüvâr-ı cihangîr aşkına" (Beyatlı, 2018: 15)

(Hz. Ali'nin aslan pençesi gibi elindeki kılıç aşkına, gürleyen duası göğü tutan Pîr [Hacı Bektâş-ı Velî] aşkına vur.

Ey kapalı kapıları kolaylıkla açan Allah'ın ordusu, bugün apaçık fethe kefil olan o müjde aşkına vur!

Hristiyanların mabetlerinin, kilise ve manastırların üstüne [genel anlamda İslam ve Türk-İslam devletlerinin, özel anlamda Osmanlı Devleti'nin simgesi olan] hilali dikmek için gelmiş olan atlı Cihan hükümdarı ve savaşçısı [Fatih Sultan Mehmed] aşkına vur!

Üçüncü beyitteki sihr-i helâl sanatı nedeniyle, 'rekz-i hilâl içün' ifadesi birinci dizenin anlamını tamamlarken ikinci dizenin de başlangıcı olarak okunabilmektedir. Bu bakımdan son beytin diğer anlamı: Kilise ve manastırların üstüne hilali dikmek için vur! (...) Hilali dikmek için gelmiş olan atlı Cihan hükümdarı ve savaşçısı aşkına vur!)

Şiir, yeniçeri askerine, fethin gerçekleştiği 15. yüzyıl ortasının iklimini uyandırabilecek özellikteki Türkçe ile, hücum anı içinden seslenmektedir Şair, Hz. Ali'nin 'Allah'ın aslanı' olarak anılışına, onun savaşlarda büyük kahramanlıklar gösterdiği iki çatallı kılıcı zülfikara ve Bektaşilik tarikatının piri olarak kabul edilen Hacı Bektâş-i Velî tarafından dergâhta yüksek sesle, hep bir ağızdan okunan dua olan Bektaşi gülbangına telmihte bulunur. Ayrıca hilalin kiliselerin üstüne dikilişi Bizans ve Avrupa'nın iktidarının Türk-İslam temelli yeni devlet karşısındaki teslimiyetini imlemektedir.

Şiirin kültürel arka planına değinmek gereklidir: "'Kapalı kapıları kolaylıkla açan Allah', 'Müfettihü'l-ebvâb', ifadesi, Sad Sûresi 49-50 ayetlerde: "Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah'a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek, kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır." biçiminde yer almakta "müfettehaten lehümü'l-ebvâb" biçiminde geçmektedir. Bununla birlikte şiirdeki bu ifade doğrudan bahsi geçen ayete gönderim içermemekte; şiirde Ak Şemsettin'in *Kur'an-ı Kerim*'de geçen bu ifadeye atıfla söylediği sözlere telmihte bulunulmaktadır. Yahya Kemal bu sözlere bir yazısında şöyle değinir: "Mütarekeden sonra maziye karşı daüssılam arttı. Kendimi avutmak için tek başıma İstanbul'da geziniyordum. (…) Gelibolu'dan gelen o bin bir yelkenli beyaz donanma, hasılı o [fetih] safha[sı] kalbimde canlandı. Elli yedi gün süren muhasaradan ihtiyar Ak Şemseddin'in kocamış bir kartal gibi kollarını açarak top gürültüsüne karışmış bir sesle: "Yâ Müfettihü'l-ebvâb!" diye bağırdığı tepelerden surlara baktım." (Beyatlı, 2009: 99).

Diğer yandan şiirde İstanbul'un fethi için "feth-i mübîn" denilişi ve bu 'apaçık zafere kefil olan müjde'ye vurgu yapılışının arka planını, bu ifadenin telmihte bulunduğu katmanları okumak gereklidir. "Apaçık fetih" ifadesi *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. Peygamber'e verilen bir müjde olarak yer alır. İfâdenin gönderimde bulunduğu Fetih sûresi ilk ayet (48 / 1): "İnnâ fetehnâ leke fethan mübînen": "Şüphesiz biz sana apaçık bir fetih verdik." biçimindedir. İstanbul'un fethine ilişkin bilinirliği çok olan bir de hadis vardır. Bahsi geçen hadis, Hz. Muhammed'in (sav) İstanbul'un fethini müjdeleyen ve fetih yolunda çarpışan askeri "mübârek, güzel" ifadesiyle öven: "İstanbul, elbet bir gün fethedilecektir. Onu fetheden kumandan ne büyük kumandan, onu fetheden asker ne mübarek ne güzel askerdir." hadisidir. Yahya Kemal bir sohbetinde: İstanbul'un kuşatılması ve fethi sırasında şehit düşmüş fetih askerlerinin mezar taşlarına "Ni'me'l-ceyştendir." cümlesinin hak edildiğini söyler (Ünver, 1980: 113). Yahya Kemal'in ifade ettiği "Ne güzel asker" anlamındaki "Ni'me'l-ceyş" tâbiri de "fetih müjdesi"ne gönderimde bulunmaktadır (Özgürel, 2021: 315-316).

Ayrıca şiirin başlığında, almak, ele geçirmek, zaptetmek tabirleri yerine fethetmek tabirinin kullanılması dikkate değerdir. Özellikle İslam ordularının bir yeri savaş yoluyla alıp İslam topraklarına katması, anlamındaki fetih kelimesi, 'açma, açılma küşat' anlamlarına da gelir. Bu bağlamıyla fetih kazanılan toprağın hem İslam mülküne hem de İslamiyet inancına açılışını ifade eder.

Yazıldığı dönemin İstiklal Harbi yılları olması, dönemindeki etkisi, yazılış biçimi, kültürel arka planı ve İstanbul'un fethini kahramanlık ve millî irade çerçevesinde ele alışındaki temsil yetkisiyle nispeten uzun bir incelemeyi gerektiren bu şiirden başka yine Beyatlı'nın bir başka eserine değinmek gerekir. Hücumun zaferle sonuçlanacağı fecr vaktinden hemen evvel

Osmanlı askerinin şehre giriş anını dramatize ettiği "Dr. Adnan'a" ithafıyla yazılmış rubaisi şöyledir:

"Bir âlem açan zaferlerin en genişi

İstanbul fethi Tanrı'nın kutlu işi

Gün doğmadan evvel o güzel saatte

On bin yiğidin Büyük Gedik'ten girişi" (Beyatlı, 2019: 14)

Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı'nda bu konu çerçevesinde kaleme alınan diğer şiirleri örneklerken Arif Nihat Asya'nın 'Fetih Marşı'[11] şiirine değinmek gerekir. Asya, şiirini Türk gençliğine hitaben yazmıştır. Şiirde gençliğin maddi ve manevi sorunların üstüne bir gaza gayretiyle, genç yaştaki Fatih'in atıldığı gibi atılacak güç ve kabiliyette olduğu vurgulanır. Yahya Kemal'in şiirinde cephedeki askere, savaş sırasında moral bakımından destek veren bir izlekle işlenen fetih konusu; bu kez modern yaşantı içinde değer yitimine uğrayan, türlü maluliyetler içindeki toplumu yeniden ayağa kaldırmak üzere savaşması umulan gence yönelir. Üstlenilmesi gereken büyük sorumluluklar karşısında gençliğin gündelik, önemsiz işlere dalmış hâli tezat oluşturacak biçimde verilmiştir:

"Yelkenler biçilecek, yelkenler dikilecek;

Dağlardan çekdiriler, kalyonlar çekilecek..

Kelpetenlerle sûrun dişleri sökülecek!

Yürü: hâlâ ne diye oyunda, oynaştasın?

Fâtih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!

(...)

Yüzüne çarpmak gerek zamanenin fendini!

Göster: Kabaran sular nasıl yıkar bendini!

Küçük görme, hor görme -delikanlım- kendini!

Şu kırık âbideyi yükseltecek yaştasın;

Fâtih'in İstanbul'u fethettiği yaştasın!" (Çetin, 2005: 62)

Dilaver Cebeci'nin 'Fetih Güzellemesi'[12] adlı şiiri ise, Yahya Kemal'in İstanbul'u Fetheden Yeniçeriye Gazel' adlı şiirinde mısralaştırdığı: "Feth-i mübîni zâmin o tebşir" diğer deyişle 'apaçık fethe kefil olan o müjde' nin alıntılanması suretiyle başlar:

"İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden ne güzel komutandır ve onun askeri ne güzel askerdir (Hazret-i Muhammed)." kaydından sonra fetih askerî hadise gönderimle övülür:

"Bu ne güzel ordu!

Soyları ne güzeldir!

Muhammed'den muştulu,

Huyları ne güzeldir!

(...)

Ceng meydanında deli,

Kor gözlü, yel yeleli...

[11] *Bir Bayrak Rüzgâr Bekliyor*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1994, ss. 181.
[12] Türk Edebiyatı, Mayıs 1981, S: 91, ss. 6.

Belî hünkârım belî,

Tayları ne güzeldir." (Çetin, 2005: 68)

Şiirde 'Belî hünkârım belî" mısrası ile A'râf sûresi 72. ayet arasında metinlerarasılık mevcuttur. Ayette -yaratılışları sırasında- insanlardan alınan söz dile getirilir. Buna göre Allah'ın, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" biçimindeki hitabına onlar: "evet" (belā) biçiminde cevap verirler. Bu dolayımda, şiirde fetih ordusunun hükümdara 'belî' (Arapça 'belā' / 'evet') biçimindeki hitapla kayıtsız şartsız bağlanışı; insanların yaradılış aşamasında Allah'a verdikleri kayıtsız şartsız kulluk sözüyle denklik ilişkisi içinde ele alınır.

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın 'İstanbul Fetih Destanı'ndan 'Sultan'ın Atı' adlı şiirine de değinmek gerekir. Şair Fatih'i fetih anında at sırtında kahramanca öne atılırken ölümle yaşam arasındaki bir çizgide resmeder. Bu çizgi, yaşam ve ölümün, var olma hâliyle yok olma hâlinin temas ettiği bir andır. Var oluş ve yokluk arasındaki ayırıcı İslam inancı ve bu çerçevedeki İslam kozmogonisine göre, Allah her şeyi yoktan var etmiştir. Dolayısıyla yaşam ve varlık bir yokluğun içinde belirmiştir. İshak Hocası'nın *Vahdet-nâme* adlı eseri bu algıyı yansıtması bakımından örneklenebilir. Buna göre "Eser, Allah'ın birliğinden, yüceliğinden ve âlemi yoktan var etmesinden söz ederek başla[makta]; İshak Hocası ilk olarak uyumakta olan büyük bir yokluktan söz etmekte, bunun ardından İslam inancına göre Allah'ın yalnız "ol" demesiyle bütün âlemi yarattığı anlat[ılmaktadır]" (Sofuoğlu, 2014: 106). Şiirde: "Sınır konmuş ateşe kuşa varlıktan, / Göğdemiz evrenin sınırlarına kadar / Felek yoklukla çevrili bizde." mısraları bu algıya gönderimde bulunmaktadır. Fatih'in hücum anında var oluş ve yok oluş arasındaki hatta bulunuşu İslami bir kabul üzerinden, varlık ve yokluk arasındaki temasın vurgulayan örneklerle belirtik hâle getirilmiştir.

"Sınır konmuş ateşe kuşa varlıktan,

Göğdemiz evrenin sınırlarına kadar

Felek yoklukla çevrili bizde.

Bismillah,

Sultan atta köpük köpük

Sultanın atı denizde." (Çetin, 2005: 153)

Dağlarca 'Fetih Gecesinde İstanbul'[13] şiirinde de fethi 'Sultan'ın Atı' adlı şiirde olduğu gibi sinematografik bir kurguyla verir. Şiirde Haliç'in ortasında alevler içinde suya gömülen bir savaş gemisi Orta Çağ'ın sonlanışının metaforik görünümüdür. Bu manzara içinde yeniçeri epik bir figür olarak karanlığın içinde ağarır ve devasalaşır diğer deyişle fethin öznesi olarak belirir.

"Yanmakta bir dev gemisi, semalar boyu,

Yanmakta Orta zaman.

Batarken ateş ateş Haliç'in ortasında,

Çekmiş asırlar süren bir aman,

Gece üzerinde hayal olmuş bir devir,

Kahraman.

Ağarıyordu şavkından heyulâ bir yeniçeri." (Çetin, 2005: 74)

[13] *Aile,* Yaz: 1949, S. 10, ss. 17.

Geçmişin Yansıtıcı Mekânı / Bilinci Olarak İstanbul Merkezinde Fetih

Belli bir kültürel arka planla okunabilen mekân, belleğin bir izdüşümüdür. Fethi İstanbul merkezinde ele alan şiirlerde ya da şiir kesitlerinde de bu görülmektedir: Kent, millî hatıranın hafızasını oluşturur. Bu bağlamda ele alınabilecek örnekler arasında elbette Yahya Kemal'in 'Kocamustâpaşa' ve 'İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar' şiirlerine değinmek gerekir.

Beyatlı "Tâ fetihten beri mü'min, mütevekkil, yoksul" (Beyatlı, 2012: 26) mısrasıyla tasvir ettiği Koca Mustafa Paşa semtinde Türk üslubuyla biçimlenmiş müslüman yaşantısını, mekâna sinmiş hâl ve tavrı, fethin izlerini taşıyan "mimari manzumelerle süslenmiş" (Beyatlı, 2009: 6) semt dokusunu 'Koca Mustâpaşa' şiirinde nazmeder. Fethin sonuçlarından biri de semtin işte bu çerçevedeki yapılanış tarzıdır:

"Şu fetih vak'ası, yâ Rab! Ne büyük mu'cizedir!

Her tecellîsini nakletmek uzundur bir bir;

Bir tecellîsi fakat, rûhu saatlerce sarar:

Koca Mustâpaşa var, câmii var, semti de var.

Elli yıl geçtiği günlerde büyük mu'cizeden,

Hak'dan ilhâm ile bir gün o güzel semte giden,

Rum vezir, eski manastırda ederken secde,

Kalbi çok dolduran îmân ile gelmiş vecde,

Onu, tek Tanrı'sının mâbedi etmiş de hayâl,

Vakfedip her neye mâlikse, bütün mâl ü menâl,

Bir fetih câmii yapmak dilemiş İslâm'a.

Sebep olmuş bu eser yâd edilir bir nâma." (Beyatlı, 2012: 27)

Osmanlı veziriazamı Mustafa Paşa, Rum ya da Frenk asıllı, Enderun'da -ki Osmanlılar'da idari ve askerî kadronun yetişmesi için oluşturulmuş saray eğitim kurumudur- yetişmiş bir devlet adamıdır. (Emecen "II. Bayezid döneminde (1481-1512) şehrin içinde bulunan eski Bizans kilise ve manastırları "şenlendirme" politikası gereğince camiye dönüştürülürken Andreas Kilisesi de Sadrazam Koca Mustafa Paşa tarafından camiye çevrilmiştir." (Eyice, 2002: 134). Koca Mustafa Paşa Camisi ve Külliyesi, Suriçi İstanbul'unda bulunduğu semte adını vermekle kalmamış, fetihten hemen sonra başlayan ve birkaç on yıl içinde de aynı üslupla devam eden kentin imarı çalışmalarında o semtin Türk-Müslüman karakterini oluşturan bir merkez olmuştur. Şiirde Koca Mustafa Paşa Camisi, bir 'fetih camisi' olarak anılır, ona fetih hatıralarının arasından, sarmaşıkların, yazıların, taşların, ağaçların birbirine karıştığı, ölüm ayetlerinin sağdan soldan göze çarptığı bir yoldan (Beyatlı, 2012: 28) gidilir. Sünbül Sinan Efendi Türbesi ve Sünbül Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiş olan Hâfız Osman buradadır, onların mânevî varlığı hissedilir. Türk milleti için bir "öz varlık, kök" olan "Allah'a yakın bu manzara" fethin bir mirasıdır.

Yahya Kemal'in andığımız 'İstanbul'un Fethini Gören Üsküdar' adlı şiirini de konumuzun gerektirdiği bağlam içinde ele almak gerekir: "Türklere Anadolu'nun kapısını açan Malazgirt zaferinden on yıl sonra Selçuklular tarafından fethedilen ve İstanbul kuşatması sırasında çoktan Türk toprağı olan Üsküdar" (Özgürel, 2021: 316) fetih öncesindeki elli üç günlük kuşatmayı, 'Büyük Top'un surları dövüşünü, Haliç'e karadan sevk edilen gemileri ve son gün şafakla gerçekleşen hücumu izlemiş müşahhas bir varlıktır. Fethin canlı levhasını belleğinde taşıyan, yaşayan öznedir.

"Üsküdar, bir ulu rü'yâyı görenler şehri!

Seni gıptayla hatırlar vatanın her şehri,

Hepsi der: "Hangi şehir görmüş onun gördüğünü?

Bizim İstanbul'u fethettiğimiz mutlu günü!"

Elli üç gün ne mehâbetli temaşa idi o!

Sanki halkın uyanık gördüğü rü'yâ idi o!

(...)

Son fünün cengi olurken, ne şafakmış o şafak,

Üsküdar, gözleri dolmuş, tepelerden bakarak,

Görmüş İstanbul'a yüzbin meleğin uçtuğunu;

Saklamış durmuş, asırlarca, hayâlinde bunu." (Beyatlı, 2012: 16)

Yahya Kemal: "Bir havuzun durgun suyuna bakarsınız içinde oraya aksetmiş haricî bir âlemin ağaçlarını, bulutlarını görürsünüz, işte Üsküdar'ın maneviyetinde İstanbul muhasarasının günleri öyle duruyor." (Beyatlı, 2009: 58) der. Şiirinin çerçevesini de bu tasavvuru oluşturmaktadır.

Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın 'Fetih Gecesinde İstanbul' adlı şiirine fethi İstanbul'un tanıklığında işleyen mısraları bakımından tekrar değinmek gerekir. Şiirde küçülmüş, tarihi yarımadaya, surlar içine çekilmiş Hristiyan Bizans'ın son varlık sahası İstanbul; Müslüman Türk devletinin fethiyle dönüşmüştür. İstanbul'a hâkim olan yeni dil, Türkçe, şehrin farklı bir medeniyet çerçevesinde çok yönlü dirilişini vurgular tarzda verilir. Mısralarda şehir duyumsayan, deneyimleyen, izleyen, tasvir eden öznedir:

"Türkçe'yle dolmuştu sokaklarım, ormanlarım,

Havada şekli vardı bir sonsuzluk türküsünün.

Sanatım insanlığım yeniden dile gelmişti, bir erkeklikle,

Ardından, devirler örtüsünün.

Vardım sırrına, Türkçe'nin, kâinat gürültüsünün.

Sesleniyordu denize, burçlardan, bir yeniçeri." (Çetin, 2005: 75)

Faruk Nafiz Çamlıbel'in 'Fetih Rüyası' adlı şiiri ise fetih hadisesini epik bir yaşantı olarak İstanbul'un fethe tanıklık etmiş tarihsel mekânları üzerinden dramatize etmektedir. Şiirde fetih; Türklerin tarih içinde gerçekleştirdiği, Türk devletinin geniş bir coğrafyada egemen olmasını sağlayan fetihlerin bir uzantısı olarak konumlandırılır ve bu çerçevede idealize edilir:

Fâtih'in kalbi girip göğsüme çarpar derhal

Yürürüm Topkapı'dan Kasr-ı Çerağan'a kadar

Yol alır tığ gibi bir kısrağın üstünde hayal.

Tuna'dan Dicle'ye, Suriye'den İran'a kadar.

Yürür ardım sıra derya gibi cengâverler

Muhteşem burma kavuklarla çelik miğferler;

Oynayıp durduğu esnada yerinden yerler

Gider ürpermesi tarih ile destana kadar. (Çetin, 2005: 73)

Sonuç

İstanbul'un fethi, büyük Türk devletine yekpare bir bütünlük kazandıran ve Türk milletinin bulunduğu Anadolu merkezli coğrafyada tam bir egemenlikle köklenmesini ve sınırlarını genişletmesini sağlayan en önemli tarihsel adımlardan biridir. Fethin çok genç yaştaki Fatih'in önderliğinde, destansı bir mücadele ile kazanılışı, Roma İmparatorluğu'ndan arta kalan Bizans'ın başkenti konumundaki İstanbul'un bir Türk-İslam şehri, cihat mülkü olarak edinilmesi, Türk ve Dünya tarihinde şüphesiz önemli bir milat olmuştur. Bu önemli zafer edebiyatımızda çeşitli türlerde ve çeşitli izleklerle yer bulur. Yeni Türk şiiri sahasında İstanbul'un fethini, millî özgüven inşasında bir arketip olarak, millî zafer ve yenilmezliğin, hâkimiyetin timsali bir 'örnek model' olması itibariyle işleyen şiir metinleri Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadarki süreçte artmıştır. Bunda Türk tarihinin parlak devirlerine bir moral kaynağı olarak dönülmek istenmesinin, modern dünyanın sorun ve sorumlulukları içinde maddi ve manevi yönden gerileyen, değer yitimine uğrayan toplumun, tarihsel atılış ve başarıların hatırlatılması yoluyla canlandırılmak istenmesinin payı vardır. Bununla birlikte Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul'un fethinin yıldönümü nedeniyle hazırlanan kitaplar ve yazın dünyasının bu yönde eser vermeye teşvikinin de bu artışta etkili olduğu yadsınamaz. Her durumda, örneklerle ele aldığımız ve irdelediğimiz metinlerde görüldüğü gibi, Yeni Türk şiiri sahasında İstanbul'un fethi arketipi farklı şiir anlayışlarına sahip farklı dönemlerden şairler tarafından millî bir duyuş çerçevesinde ele alınmış; modern şiirin konuları arasında yer bulmuştur.

Kaynakça

Akün, Ö. F. (1956). "Abdülhakhâmid'in Merkad-i Fatihi Ziyaret Manzumesi ve İçindeki Görüşler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* C: 7, Sayı: 1-2, ss. 61-104.

Beyatlı, Y. K. (2009). *Aziz İstanbul*, 12. Baskı, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Y. K. (2012). *Kendi Gök Kubbemiz,* 36. Baskı, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Beyatlı, Y. K. (2018). *Eski Şiirin Rüzgârıyle*, 17. Baskı, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Çetin, N. (2005). *İstanbul'un Fethinin 552. yılı anısına Türk Şiirinde Fatih Sultan Mehmet ve İstanbul'un Fethi Antolojisi*, 1. baskı, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Basın Yayın Müdürlüğü.

Çetin, N. (2013). *Yahya Kemal Kitabı*, 1. Baskı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Demirkent, I. (2001). 'İstanbul', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C: 23, ss. 205-212.

Demirkent, I. (1996). 'Haçlılar', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), C*: 14. ss. 525-546.

Emecen, F. (2001). "İstanbul'un Fethi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C: 23, ss. 212-219.

Eyice, S. (1991). 'Ayasofya', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C:4, ss. 206-210.

Eyice, S. (2002). "Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C: 26, ss. 133-136.

İnalcık, H. (2001). "İstanbul, Türk Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C: 23, ss. 220-239.

İnalcık, H. (2003). "Mehmed II., Fatih Sultan Mehmed'in Şahsiyeti, Fatih'in İç Siyaseti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C: 28, ss. 395-407.

Kubbealtı Lugati, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, lugatim.com.

Özgürel, E. G. (2021). *Yahya Kemal, Hayatı, Sanatı, Eserleri,* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Öztürk, Y. (2017). *XIX. Yüzyıl Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nde İçki ve Yasakları, 'Edebiyatta İçki'*, (Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Ordu.

Pala, İ. (2001). "Divan Edebiyatında İstanbul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C: 23, s. 284-289, İstanbul.

Pala, İ. (1991). "Anka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA),* C: 3, ss. 291.

Sofuoğlu, N. (2014). "İshak Hocası Ahmed Güzelhisârî'nin *Vahdet-Nâme-i Âlem-Engîz Mesnevîsi'*nde Yaratılış ve Felekler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* / 39 (June): ss. 99-145. https://doi.org/10.21054/deuifd.394302.

Ünver, S. A. (1980). *Yahya Kemal'in Dünyası,* 1. Baskı, İstanbul: Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları.

Yücebaş, H. (1958). *Bütün Cepheleriyle Yahya Kemal,* 3. Baskı, İstanbul: Yayınevi bilgisi mevcut değil.

KRİPTOGRAFİNİN KÖKLERİNİ EDGAR ALLAN POE'DA ARAMAK: ALTIN BÖCEK ÖYKÜSÜ'NDEN PEARL HARBOR BASKINI'NA

Özge Dural ÖZER*

Kriptografinin II. Dünya Savaşı'ndaki Önemi

Kodların tarihteki önemi çok büyüktür. Tarihte savaşların sonucunu belirleyici rol oynayan kodlar olmuştur. Kodların evrimi ve tarihe etkileri günümüzde de ilgi çekici bulunmaktadır. Zamanla şifrelerin kullanım alanları değişiklik gösterse de kullanım amaçları hâlen gizliliği sağlamaktır. Bilgi değerli bir konudur ve iletişim tekniklerindeki gelişmeler bilgiyi saklama ve iletme konusunda yeni teknikler geliştirilmesi gerektiğini göstermektedir. Haberleşme ve bilişimin genel sorunu bilgi güvenliğidir (Çimen, 2007: 7).

Kriptografi köken olarak Yunanca gizli saklı anlamına gelen "kryptos" ve yazmak anlamına gelen "graphein" sözcüklerinden türetilmiştir. Bu bölümde II. Dünya Savaşı'nda kullanılan şifre makineleri ile yapılan şifreleme yöntemlerinin savaşın seyrini nasıl değiştirdiğinden ve tarihe olan etkisinden söz edilecektir.

Kriptografi hem tarihsel olarak hem de günümüz çağında, bilgiyi koruyan ve saklayan, aynı zamanda bilgiye giden yolu açan altın bir anahtardır (Çimen, 2007: 11). Kaynaklardan edinilen bilgiye göre, tarihimizde kriptografiden çok steganografinin kullanıldığı bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Büyük Taarruz emrinin verildiği Afyonkarahisar'daki Türk istihbarat timleri basit bir steganografi örneğini kullanarak halk ile haberleşmekteydi. Sinanpaşa ilçesi ve çevre köylerdeki düşman askerlerinden elde edilen bilgileri Sandıklı'da bulunan Fahrettin Altay Paşa'ya ulaştırıyorlardı (Çimen, 2007: 18).

Yazıyı saklamanın yetersizliği anlaşılınca, yazı anlamsız sözcüklere çevrilmeye başlanmıştır. Kriptografinin steganografiden farkı, mesajın saklanması değildir, içeriğinin değiştirilerek anlamsız hâle getirilmesidir. Yerine koyma, yer değiştirme, frekans analizi tarihte kullanılan bazı şifreleme yöntemlerindendir. Şifreleri tasarlayanların yanı sıra, şifrelerin zayıf yönlerini bulmaya çalışanlar da vardır. Kriptanaliz ilkel şifrelerin kırılma çabalarıyla ortaya çıkmıştır. 9. yüzyılda yaşamış bir filozof olan Al-Kindi "Kriptografik Mesajların Deşifresi" adlı bir yazı yazmıştır. Bu yazı, İstanbul'da Süleymaniye Osmanlı Arşivi'nde bulunmaktadır. Kriptanaliz üzerine yazılmış ilk makaledir ve frekans analizi kavramını ortaya koymaktadır. Güvenli ve pratik olması şifre sistemlerinin sağlaması gereken en önemli özelliklerdendir. III. bölümde, Edgar Allan Poe'nun yazmış olduğu Altın Böcek adlı öyküsü kriptanaliz yöntemlerinden faydalanılarak analiz edilmeye çalışılacaktır.

Kriptografinin, savaşlardaki rolüne geri dönersek, Amerikan tarihinde barış zamanında çıkarılan ilk mecburi askerlik yasası 1940 Eylül'ünde onaylanmıştır. Kasım seçimini ise büyük bir çoğunlukla Roosevelt kazanarak, cumhurbaşkanı oldu. Amerikan tarihinde böylece ilk kez bir cumhurbaşkanı üçüncü dönem için işbaşına getiriliyordu. Amerikalıların büyük çoğunluğu Avrupa'daki savaşı kuşku içinde izlerken, Asya'da gerginlik arttı. Stratejik durumunu düzeltmek için bir fırsat kollayan Japonya, bütün Pasifik topraklarında bir hegemonya kurmasını sağlayacak yeni düzeni ilan etti. İngiltere geri çekildi, Şanghay'ı terk etti ve Burma Yolu'nu kapattı. Japonya Eylül ayında Almanya - İtalya ittifakına katılınca, bir karşı hareket olarak Birleşik Devletler Japonya'ya ambargo koydu (ATAH, 1951: 144).

1940 yılında Japonya'nın İngiliz Malaya'sında ve Hollanda sömürgelerindeki petrol, çinko ve kauçuk bölgelerine yöneleceği yolunda işaretler belirmişti. 19 Kasım'da Japonya'da General Tojo Hükûmeti iktidara gelince Saburo Kurusu adında özel bir temsilci Birleşik

* Arş. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, ozge.dural@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5535-9711.

Devletlere gelerek barışçı bir anlaşma istediklerini bildirdi. 6 Aralık tarihinde Cumhurbaşkanı Roosevelt Japon İmparatoruna özel bir mesaj göndererek iki ülke arasında barış çağrısında bulundu (ATAH, 1951: 144).

Japonya'nın buna cevabı 7 Aralık sabahı Pearl Harbor'daki Amerikan filosu ile savunma tesislerine yaptığı baskın oldu. Japonların Hawai, Midway, Wake ve Guam'a yaptığı saldırıların ayrıntıları Amerikan radyolarından duyurulunca, Amerika'daki inanmazlık hiddete dönüştü. Birleşik Devletler, 8 Aralık tarihinde Japonya'ya savaş ilan etti ve bundan üç gün sonra da Almanya ve İtalya, Birleşik Devletler'e savaş ilan etti.

9 Aralık tarihinde, Cumhurbaşkanı Roosevelt Amerikan halkına savaş mesajını sunarken şunları bildiriyordu. "Asıl peşinde olduğumuz amaç çirkin savaş alanının çok üstünde ve çok ötesindedir. Kuvvete başvurduğumuzda -ki şimdi bunu yapmak zorundayız- bu kuvveti yakındaki kötülük kadar nihai iyilik için de kullanmak azmindeyiz. Biz Amerikalılar yıkıcı değil, yapıcıyız." (ATAH, 1951: 144). Birleşik Devletler'de hemen bütün insan ve endüstri gücü tam kapasite seferber edildi. Birleşik Devletler'in savaşa girmesinden kısa bir süre sonra, Batılı müttefikler savaşın ağırlık merkezinin, Avrupa'da olmasına ve Pasifik savaş alanının ikinci dereceden önemli olduğuna karar verdiler. Bununla beraber Amerikan Deniz Kuvvetleri uçak gemilerinin bulunduğu Pasifik 1942 yılında Birleşik Devletleri'n ilk zaferine tanık oldu. Haziran 1942'de uçak gemilerinden kalkan Amerikan uçakları Midway Adası açıklarında bulunan bir Japon filotillasına büyük kayıplar verdirdi. II. Dünya Savaşı süresince Japonya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında yaşanan çekişmelere değindikten sonra, Pearl Harbor Baskını ve Midway savaşı sırasında yaşanan iletişim sorunları ve kriptologların çalışmaları konusuna geçersek, şifreleme makineleri ile yapılan şifreleme sistemlerinin savaşın seyrini nasıl değiştirdiğinden ve tarihe olan etkisinden söz etmiştim.

7 Aralık 1941 sabahı Japonya tarafından gerçekleştirilen Pearl Harbor Baskını II. Dünya Savaşı'na yeni bir boyut kazandırmıştır. Saldırı öncesinde gerçekleştirilen diplomatik görüşmelerde Japonya "Purple" şifreleme makinesini kullandı, mesajlardaki şifrelerin çözümü, yaşanan iletişim sorunları tartışma konusudur. Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen kriptograflarından biri olan William Friedman çocukken tanıştığı Poe'nun Altın Böcek adlı öyküsü sayesinde kriptografiye ilgi duymaya başlamış, II. Dünya Savaşı sırasında Japonların şifreli mesajlarını çözmeye çalışmıştır. Friedman'ın Pearl Harbor ve Midway'de görev alıp almadığı belirsizdir, kaynaklardan elde edilen genel bilgilere göre birçok iletişim sorununun yaşandığı anlaşılmaktadır. Buradan ulaşacağımız sonuç, kriptografinin savaşların seyrini değiştirebilecek güçte önemli olduğudur. Anlaşılan Pearl Harbor baskınında yaşanan iletişim sorunları, Birleşik Devletler açısından Midway'de Japonya'ya karşı yerini ağır bir mağlubiyete bırakmıştır.

1939-1943 yılları arasında kullanılan parola sistemleri hakkındaki bilgiler temelde sözlü tarihsel görüşmelere dayanmaktadır. 1942 öncesi ve 1942'den itibaren kullanılan parola sistemleri II. Dünya Savaşı'nın zamanlamasını, seyrini ve nihai sonucunu etkilemiştir. 1939 Japon Purple parola makinesinin Friedman'ın SIS takımınca çözümlenmesi toplanan bilgi birikimine ve deneyime dayanır. 7 Aralık 1942 tarihinde yaşanan Pearl Harbor Baskını'ndan 1942 Haziran'ının sonlarına kadar yaşanan kritik altı ay ana hatları ile özetlenirse, Pasifik Savaşı'nın ilk hareketlerinin 7 Aralık Pazar günü, Pearl Harbor'ın bir gün öncesinde, Güney Çin Denizi'nde ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Japon Hava Kuvvetlerinin İngiliz gözcü uçağını düşürme girişimi olmuş ve bir Amerikan uçağını düşürmekte başarılı olmuştur. Kota Bharu'ya ertesi günün erken saatlerinde - 8 Aralık Pazartesi - aslında Pearl Harbor Baskını'ndan yaklaşık iki saat öncesinde Japon çıkarması başlamıştır. (Uluslararası tarih hattı bazı olayların betimlenmesini karmaşık hâle getirebilir. Örneğin, Malaya'daki gelişmeler lokal saat olarak 8 Aralık'ta meydana gelmişti.) Japonlar Tayland'ı ele geçirmişlerdi. 8 Aralık'ta Tai başkan bir ateşkes ilan ederek, Japonların Malaya ve Burma üzerinden serbest geçişine izin vermişti. Daha

sonra Tayland Japonya ile askerî bir anlaşma imzaladı ve Ocak 1942'de resmî olarak Birleşik Devletler ve İngiltere'ye savaş ilan etti (Donovan, 2014: 337).

Pearl Harbor'a baskın yerel saatle 7 Aralık 1942 şafağında yaşandı. Bir düzine önemli geminin ağır hasarı, 2400 Amerikan askerinin kaybı, 1200 diğer Amerikan hizmet personelinin yaralanması ve karadaki çok sayıda savaş uçağının imhası ile sonuçlandı. Japonların ise oldukça daha az kaybı vardı. Gemilerin aldığı büyük hasara ve personelin kaybedilmesine rağmen Pearl Harbor'dan sonraki altı ay içinde Pasifik Savaşı'nın seyri değişmiş, Amerikan donanması hızlıca toparlanmıştır. 8 Aralık'ta Avustralya, Birleşik Devletler ve İngiltere ayrı ayrı Japonya'ya savaş ilan ettiler. Mayıs ayının başlarında, büyük bir operasyonun planlandığına dair bir mesaj deşifre edildi. Data yorumlandığında, ele geçirilen iletide "AF" tanımlandı. "AF" bir savaş hilesi ile çözümlendi. Midway üssünden temiz su kaynağında bir problem olduğuna dair bir radyo mesajı göndermesi istendi. Tahmin edildiği gibi, Japonlar tarafından Wake Adaları olarak bu ileti ele geçirildi. Tokyo'ya "AF" de bir su sıkıntısı yaşandığına dair bir mesaj iletiliyordu. Hypo ve Frumel kod çözümleyicilerinin düşündüğü gibi bu Midway'in ana hedef olduğunu doğrulamış oldu. "AF" Midway yakınlarında bir yer anlamına geliyordu (Donovan, 2014: 345).

Herbert Yardley'in 1931 tarihli "The American Black Chamber" adlı kitabındaki açıklamalara göre, Japonya Dışişleri Bakanlığınca mesajları şifrelemeye başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı 1935 yılında "Type A Machine" adında bir cihaz geliştirerek iletişimi korumaya çalışmıştır. 1935'te Type A makinesinden ilk radyo sinyali SIS tarafından yakalandığında, kriptograflar sistemi "kırmızı" olarak adlandırmışlardır. Renk takma adları o dönemde Amerikan ordusunca planlama ve programlamalarda sıklıkla kullanılıyordu bu yüzden de SIS ekibince renk spektrumundaki ilk rengin isminin üzerinde çalıştıkları ilk kripto sistem makinesi için verilmesi gayet doğal görünmektedir. SIS takımı Şubat 1937'de ilk şifreyi çözmeyi başardı. "RED" mesajlarının yorumlanması Amerikan hükûmetine Japonya dış işleri politikası ve uygulamaları hakkında bilgi veriyordu. Örneğin, tahmin edildiği üzere, Amerikalı liderler, Almanya ve İtalya ile Japonya arasındaki pazarlıkları endişe içinde takip ediyorlardı. Kasım 1936'da deşifre edilen bir Japonya diplomatik mesajında bu üçlü ittifakın her durumda birbirlerini destekleyeceğini bildiriyordu.

Fakat bu işlemler kısa sürdü ve Şubat 1939'da Japonya Dışişleri Bakanlığınca "Type B Machine" adıyla yeni bir sistem kuruldu. Amerikan ordusu kriptanalistleri bu sistemi de "Purple" yani mor olarak adlandırdılar. Aslında, kırmızı ve mor makineleri eş zamanlı kullanılıyordu. Purple, Washington, Londra, Moskova ve diğerleri arasındaki ana diplomatik görüşmelerde kullanılırken, Red daha az önemli lokasyonlarda kullanılıyordu. Amerikalıların en çok istediği materyaller Purple makinesi tarafından şifreleniyordu. Red ve Purple makinelerinin Amerikalı kriptanalistlerce çözümlenen temel zayıflıkları vardı. Makineler Japon alfabesini sesli ve sessizler olarak ayırıyor ve her birini ayrı ayrı şifreliyordu. Ayrıca Japonlar prosedürlerinde iki hata yaptılar: Farklı deniz aşırı mesajları Red ve Purple ile gönderirken, sıklıkla aynı mesajı her iki sistemde de şifrelediler. Dahası İngiliz dilindeki diplomatik metinleri şifrelediler. Tüm bu hatalar Amerikalılar tarafından sistemi analiz etmek için kullanıldı. Purple'ın çözümü bir takım çalışması idi ve ekibi William Friedman yönetiyordu. Frank Rowlett, Albert Small, Samuel Snyder, Genevieve Grotjan ve diğer kriptanalistler önemli katkılarda bulunarak sistemi çözdüler.

Sistem çözüldüğünde, Friedman ek korumaya ihtiyaç duyduklarını göstermek için yeni kod adı olarak "Magic"i belirledi. Friedman bu kod adını seçti çünkü Friedman dışardakilere kriptanalistleri "büyücüler" olarak tarif etmeyi seviyordu. SIS personeli Purple kodlama sistemini çözdüğünde, "Purple Analog" olarak adlandırdıkları bir deşifre cihazı geliştirdiler. Diplomatik deşifreler Japonya'nın savaş öncesinde politikasının anlaşılmasında etkili olmuştur (Red Purple, 2021).

Edgar Alan Poe

Baudelaire, 1857 tarihinde basılan Nouvelles Histoires Extraordinaries'in (Yeni Olağandışı Hikâyeler) ön sözünde, Poe'nun çevirmediği eserlerini inceler ve Poe'nun bilimsel ve edebî görüşlerini aktarır. Poe'ya göre saf idrak bize hakikati öğretir, zevk güzelliği gösterir, ahlak duyusu ise bize ödevi öğretir. İmgelemin en ilginç şekilde karşımıza çıktığı edebî tür, Poe'ya göre hikâyedir: kısalık ve yoğun etki sebebiyle. Hikâyenin kesintisiz, bir solukta okunur olması zihinde güçlü bir etki bırakır. Hikâye bu yönüyle şiirden bile üstün sayılabilir. Şiir için gerekli olan ritim ve ritmin yapmacıklığı Poe'ya göre hakikate ulaşmakta aşılmaz bir engel teşkil etmektedir. Baudelaire , Edgar Poe'nun hayatını içler acısı bir trajedi olarak görür. "Bir Amerikalı'yla Poe hakkında konuşun, belki dehasını itiraf eder, hatta belki onunla iftihar eder gözükür; fakat, olumlu insan tipini bildiğini hissettiren üst perdeden alaycı bir tonla size şairin hırpani yaşamından, bir mum alevinden ateş alan alkollü nefesinden, serseri alışkanlıklarından söz edecektir; size onun yeri yurdu olmayan, kural dışı bir varlık ve yörüngesinden sapmış bir gezegen olduğunu, hiç durmaksızın, Baltimore'dan New York'a, New York'tan Philadelphia'ya, Philadelphia'dan Boston'a, Boston'dan Baltimore'a, Baltimore'dan Richmond'a sürtüp durduğunu söyleyecektir." (Baudelaire, 1995: 14).

Amerika'da zamanın ve paranın önemi çok büyüktür. Poe ailesi Baltimore'un en saygın ailelerinden biriydi. Poe 1809 yılında Boston'da doğmuştur. Poe Yunan Savaşı'na katılma ve "Türklerle" savaşmaya gitme tasarısını benimsemiştir. Yunanistan'a da gitmiştir. Poe'nun hayatı, gençliği, Rusya'daki maceraları ise yayımlanmamıştır. 1829 yılında Amerika'ya geri döndüğünde West - Point Askerî Okuluna girmiş, orada diğer yerlerde olduğu gibi olağanüstü yetenekli, ama disipline gelmez bir zekânın işaretlerini vermiştir. Baudelaire Poe'nun 7 Ekim 1849 Pazar gecesi öldüğünü yazar ve bu ölümün neredeyse bir intihar olduğunu belirtir. Poe'nun ölümü skandala neden olur.

Poe'nun hikâyelerinde asla aşk yoktur. Buna karşılık şiirlerinde bu duyguyla karşılaşmaktayız. Baudelaire, Poe'nun sarhoşluğunun hafızasına yardımcı bir araç, bir çalışma yöntemi, enerjik ve ölümcül, ama tutkulu doğasına uygun bir yöntem olduğunu söyler. Baudelaire Poe'nun eserleri hakkında birkaç kısa saptamada da bulunur. Poe'yu sinir sisteminin yazarı, tanıdıklarının içinde ise en iyisi olarak anar. Çekici girişlerinden, yazarı ciddi ve sürükleyici çıkarımları ile izleriz. Poe'nun titiz ve bilimsel tarzı göze çarpmaktadır.

Edgar Allan Poe sanatçıdan çok bir bilim insanı olarak sayılabilir. Yazdıklarında neden-sonuç art arda sıralanmakta, âdeta ruh ve bilincin kimyasal çözümlemesi yapılmaktadır. Poe'nun biçeminin tümünde, şiirinde nasıl mekanik bir ritim varsa, mekanik bir nitelik vardır. Bir varlığı asla canlı gibi görmemekte, neredeyse hep madde, değerli taşlar, mermer vb. ya da bilimsel güç olarak görmektedir. Poe cansız bilincin ustası olarak anılır. Altın Böcek öyküsü de ürkütücü, dramatik, ama doğru olarak varsayılabilir. "The Gold Bug" ilginin incelikli bir neden ve sonuç zincirinin sonuna dek izlenmesinde yattığı mekanik hikâyelerdendir. İlgi, sanatsaldan çok bilimseldir, ruh bilimsel tepkiler konusunda bir incelemedir. Poe insan ruhunun mahzenleri, bodrumları, korkunç yer altı geçitlerini içine dalan bir maceracıdır. Kendi yazgısının korkunçluğunu ve uyarısını seslendirmiş, ve başarılı da olmuştur (Lawrence, 1996: 106).

Baudelaire Poe Hakkında Yeni Notlar'da şöyle yazar; açgözlü bir dünyanın ortasından maddesel şeylere aç olan Poe hayallerden firar eder. Amerikan atmosferi tarafından bastırılan Poe, Eureko'nun başında şöyle der: "Bu kitabı, yalnızca gerçekliğe olduğu kadar hayallere de inancı olan kimselere adıyorum." Baudelaire Poe'nun hem asil fikirlerinde hem de muziplikte her zaman müthiş biri olduğunu belirtir. Tüm kesinliğin hayallerde olduğunu söyleyen Poe, kaçınılmaz doğruya da boyun eğiyor gibi durmaktadır. Edgar Poe, edebî eserleri mekanizmanın kusurlu parçalarını ayırırmış gibi ayırırdı. (Bu eserlerin gelişmek istedikleri amacını göz önünde bulundurarak.) İşçilik hatalarını dikkatle not ederdi ve eserin detaylarına, estetik

anlatımına, kısacası biçimine geldiğinde ise vezin hatalarını, gramer hatalarını ve sanatçıların değil de yazarların arasında en iyi niyetleri lekeleyen ve en asil düşünceleri bozan bir yığın değersiz şeyi de ihmal etmeden özenle incelerdi (Baudelaire, 2021: 134).

Poe'ya göre hayal gücü yeteneklerin kraliçesidir. Hayal gücü, felsefi yöntemler olmadan şeylerin içsel ve gizli ilişkilerini, uygunluklarını ve benzerliklerini anında anlayabilen neredeyse ilahi bir beceridir. Hayal gücünün en ilginç sonuçları elde edebildiği, (şiire ait olan) en zengin ve en değerli olan değil de; en çok ve en çeşitli hazineleri toplayabildiği edebî alanlar arasında Poe'nun özellikle düşkün olduğu biri vardır: kısa hikâyeler. Uzunluk gerektiren romana karşılık kısa hikâyenin büyük avantajı vardır, onun kısa oluşu etkinin yoğunluğunu arttırır. Tek bir oturuşta yapılabilen bu okuma tarzı, işler ve sosyal hayatın kaygıları ile sık sık bölünen bölük pörçük bir okuma tarzından çok daha güçlü bir izlenim bırakır. İzlenimin bütünlüğü ve etkinin tümlüğü bu tür bir kompozisyona aşırı derecede kısa bir hikâyenin (ki hiç şüphesiz bunu yapmak bir hatadır) bile aşırı derecede uzun bir hikâyeden daha iyi olabilmesi kadar çok özel bir üstünlük katan muazzam bir avantajdır. Sanatçı becerikliyse fikirlerini olaylara göre oluşturmayacak, kasıtlı olarak ve yavaş yavaş üretilmesi gereken bir etki tasarlayarak olayları kendisi icat edecektir, en uygun olayları birleştirerek istenen etkiyi meydana getirecektir. İlk cümle son izlenimi hazırlama fikri olmadan yazılırsa o eser daha en baştan başarısız olmuştur. Tüm kompozisyona maksatlı olmayan, gizliden veya açıkça önceden tasarlanmış tasviri tamamlamaya meyilli olmayarak giren tek bir kelime bile olmamalıdır (Baudelaire, 2021: 135).

Kısa hikâyenin şiirden bile üstün olduğu tek bir nokta vardır. Ritim, şiirin en büyük ve en asil amacı olan güzellik fikrinin oluşması için gereklidir. Artık ritmin hünerleri gayesi hakikat olan düşünce ve anlatımın detaylı oluşumu için aşılmaz bir engeldir. Çünkü hakikat genelde kısa hikâyenin amacı olabilir ve mantıklı düşünme ise mükemmel bir kısa hikâyenin oluşumu için en iyi araçtır. İşte bu yüzden salt şiir kadar yüksek mertebede olmayan bu tür bir kompozisyon, ortalama okuyucu tarafından daha kolay bir şekilde kabul gören, daha çeşitli sonuçlar sağlayabilir. Dahası, kısa hikâye yazarının elinin altında birçok ton, dil nüansları, makul ton, şiir tarafından inkâr edilen ve güya salt güzellik fikrini zedeleyen alaylı ve gülünç ahenksizlikler de vardır. Kısa hikâyede güzelliğin tek hedefini arayan yazar, en kullanışlı araç olan ritimden yoksun bir şekilde ancak zararına çalışır.

Salt zekâ, gerçeği hedefler; zevk, güzelliği ortaya çıkarır ve ahlak duygusu bize doğru olanı öğretir. Şiirin ilkesi kesin ve basit bir şekilde insanın üstün güzelliğe karşı duyduğu arzudur ve bu ilkenin ortaya çıkışı ise ruhun bir coşkusu , bir heyecanındadır; bu coşku öyle bir coşkudur ki kalbin ve aklın besini olan doğrunun zehirlenmesi anlamına gelen hırstan tamamıyla bağımsızdır (Baudelaire, 1995: 143). Baudelaire, Poe'nun tanıdığı en yaratıcı insanlardan biri olduğunu belirtir ve Poe'nun doğaçlamayı gizleme, soğukkanlılık ve özgürlük taklidi yapma numarası sergilediğini söyler. Hiç kimsenin kompozisyonunda, kazaya ve önseziye atfedebilir olmadığını, eserin adım adım matematiksel bir problemin kesinliği ve sabit sonuca ulaşması gibi tamamlama aşamasına ilerlediğini göstermek der Poe. "Benim uygunsuz olarak görmediğim komik bir gurur içinde benim açımdan bir nezaket ihlali olarak görülmeyecektir." (Baudelaire,1995: 145). Sanatsal hususlarda önemsiz detaylar yoktur. Serbest şiiri değerlendirecek olursak da, Poe'nun kafiyeye aşırı derecede önem verdiğini ve zihnin kafiyeden aldığı matematiksel ve müziksel zevkten elde ettiği analizde şiir sanatına ait diğer tüm konulardaki gibi aynı derecede önemi, aynı derecede kurnazlığı gösterdiğini ekler Baudelaire. Her gerçek yazar eserlerinde az çok kendi kişisel karakterinin izlerini bırakmıştır ve meşhur Kuzgun şiiri muhtemelen aşağı yukarı sanıldığından çok daha fazla Poe'nun kendi geçmişini yansıtır. Poe o kuşun,

Mutsuz sahibiydi, insaf bilmez felaketi kovaladığı

Umut ağıtlarının şöyle bağırdığı

"Hiç ve hiçbir zaman"

Edgar Poe'nun hüzünlü tavrı, hoş ve has centilmenliği her zaman onunla birlikte olmuştur. Diğer türden tavır ve karakterini ancak ölüm gününe dek yapılan dedikodular aracılığıyla ediniriz. Onun içler acısı aykırılıklarından bahsederken muhakkak belirtilmesi gereken kişi olan onu yakından tanıyan birinden tek bir kadeh şarapla tüm doğasının tersine döndüğünü, şeytanın üstün geldiğini ve hiçbir şekilde sarhoş olmamasına rağmen vasiyetinin delice olduğunu söyleyebiliriz. Poe'nun suçlandığı kibir, gösteriş, kalpsizlik onun zıt karakterli dönemine ait olabilir. Şüphesiz iyi huylu hâline ters düşen tüm o söyleyip yaptığı şeyler doğru yanlış algısını şeytanlaştırarak etkisini gösteren o derece sarhoşluk zamanlarında gerçekleşmiştir ancak bilindik hâliyle Poe'nun değerli alçakgönüllülüğü ve doğal tevazusu karakterinde devamlı var olan bir cazibedir (Baudelaire,1995: 156). Baudelaire'in Poe'su adlı eserin sunuşunu şu sözlerle yapar Baudelaire:

> Bedeli ne olursa olsun hakikati bilmeyi istemek büyük bir suçsa, veya en azından insanı büyük yanılgılara yöneltiyorsa ve eğer budalalık ve aldırmazlık bir erdem ve denge unsuruysa, bu suçu işlemiş ünlülere karşı çok hoşgörülü olmalıyız; çünkü on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın çocukları, bu kusur hepimize yüklenebilir.
>
> Utanç duymadan söylüyorum, çünkü bunun güçlü bir merhamet ve şefkat duygusundan kaynaklandığını hissediyorum; ayyaş, yoksul, mağdur ve parya Edgar Poe'yu serinkanlı ve erdemli bir Goethe'den be bir W. Scott'tan daha fazla seviyorum…
>
> O bizim için çok acı çekti.
>
> Onun mezar taşına şu yazılabilir: "Varlığınızın yasalarını hararetle aramış olan sizler, sonsuzluğa can atan sizler, hüsrana uğramış duyguları sefahatin şarabında korkunç bir teselli bulan sizler, onun için dua edin. Şimdi, onun arınmış maddi varlığı, mevcudiyetini sezdiği varlıklar arasındadır, gören ve bilen onun için dua edin, size şefaat edecektir." (Baudelaire, 2018: 5).

Kriptografi ve Altın Böcek

Al-Kindi'nin frekans analizi kavramını ortaya attığından I. bölümde söz edilmişti. Al-Kindi'nin kriptanaliz tekniği şöyle özetlenebilir: Yazıldığı dil bilinen şifreli bir mesaj çözülmek için aynı dilde yazılan yeterince uzun bir metin bulup her bir harfin kullanım sıklığı hesaplanır. Metinde en sık kullanılan harf, şifreli mesajdaki en sık kullanılan harfe denk gelir. Aynı işlem diğer harfler için de tekrarlanır. İşlem bitince mesajdaki harfler ortaya çıkar. Al-Kindi bu kriptanaliz yöntemine frekans analizi adını vermiştir. Bir harfin frekansı yeterince uzun metinler kullanılarak bulunur ve frekans o harfin kaç kez kullanıldığının metindeki toplam harf sayısına bölünmesiyle hesaplanır.

Dünyadaki aynı alfabenin kullanıldığı bütün dillerde her harf aynı sıklıkta kullanılmamaktadır. Örnek olarak, Latin alfabesini kullanan Türkçe ve İngilizceyi ele alırsak, Türkçede en çok kullanılan harf "A" iken, İngilizcede "E" dir. Bu nedenle frekans analizi yapabilmek için öncelikle şifrelenmiş metnin hangi dilde yazıldığı bilinmelidir. Şifre metinde en çok kullanılan harf, dilde en çok kullanılan harf ya da harflerden birine karşılık gelir. Şifre metinde en çok kullanılan harften en az kullanılan harfe doğru sıralama yapıldığında kriptanalizde başarılı olma olasılığı yükselir. Buna ek olarak, her dilin kendine özgü kuralları vardır. Örneğin, büyük ünlü uyumu ya da küçük ünlü uyumu kuralları Türkçemizde şifrelenmiş bir metni analiz ederken işe yarayabilir.

Bir dilde frekans analizi yapabilmek için o dilin kuralları iyi bilinmelidir. Frekans analizleri yeterince uzun metinlerde yapılmalıdır. Bu bölümde, frekans analizinin ne olduğuna genel olarak baktıktan sonra, Poe'nun Altın Böcek adlı öyküsü bu kriptanaliz tekniği üzerinden ele alınacaktır. Altın Böcek öyküsünde Poe frekans analizi tekniğini incelikli bir şekilde kullanmaktadır. Sebep - sonuç ilişkisinin detaylı bir şekilde ele alındığı Altın Böcek öyküsünde,

Poe, sıra dışı rastlantılardan makul sonuçlara ulaşır. Şifreli mesajların, bulmacaların çözülmeye çalışıldığı bu öyküde Poe okuyucusunda merak uyandırır. Bir doktorun ağzından anlatılan bu öyküde, William Legrand isimli bir adamın define arayışı anlatılmaktadır. Tüm öykü üç kişi arasında geçmektedir ve bu kişilerden biri de Legrand'ın sadık kölesi Jupiter isimli bir adamdır. Legrand, Jupiter'in yardımıyla bir böcek yakalar. Doktor ise Legrand'ın arkadaşıdır. Ziyaretleri sırasında Legrand doktora bu böcekten bahseder. İlk bakışta böcekte garip bir farklılık yoktur. Legrand böcek sayesinde bir define arayışına girişir, doktor ve Jupiter de ona bu macerasında yardımcı olur. Öykünün sonlarına doğru Legrand bulmacaları, ve şifreli mesajları nasıl çözdüğünü arkadaşına anlatır.

Legrand böceğin kabaca taslağını bir parşömenin üzerine çizmiştir. Parşömeni çevirip resmine tersten bakar, aynı çizdiği gibi görünür. Parşömenin diğer yüzünde çizdiği böcek resminin hemen arkasında bir kurukafa resmi vardır. Legrand'ın eline ilişen bir parşömen parçasına böceğin resmini çizmesi bir rastlantıdır. Bilindiği üzere kurukafa korsanların bildik simgesidir. Parşömenin üstündeki kurukafa resmini ortaya çıkaran etken ocaktaki ateşin ısısıdır. Legrand eline büyük bir hazine geçeceğini hisseder ve bulmacaları çözmeye devam eder. Parşömeni biraz daha ısıtınca bazı karakterlerle karşılaşır. Legrand bu karakterlerin bir şifre olduğunu ve bir anlamı olduğunu düşünür. Legrand insan zekâsının ürünü olan her bulmacanın yine insan zekâsı tarafından çözülebileceğini belirtir. Poe, Altın Böcek öyküsünde: Bütün şifreli mesajlarda ilk mesele şifrenin dilini bulmaktır. Çünkü çözüm ilkeleri, özellikle de basit şifrelerde, kullanılan dile göre değişir. Şifreyi çözmeye çalışan kişinin genelde bildiği her dili, olasılık hesaplarını göz önüne alarak, doğru olanı bulana kadar denemekten başka seçeneği yoktur. Ama parşömendeki imza Legrand'ın önündeki bütün güçlükleri ortadan kaldırmıştır.

"Kidd" sözcüğündeki cinas İngilizceden başka bir dilde yapılamaz. Bu sözcük oyunu olmasaydı eğer Legrand İspanyolca ve Fransızca ile işe başlayacağını söyler. Çünkü elindeki şifreli yazı İspanyol bir korsan tarafından yazılmıştır. İmza sayesinde şifrenin İngilizce dilinde yazıldığını anlar. Sözcükler arasında boşluk olmaması dikkatini çeker. Boşluklar olsa şifreyi çözmek daha kolay olurdu diye belirtir Legrand. Ancak hiç boşluk olmadığı için, ilk adımı en çok ve en az tekrarlanan harfleri saptamak olur. Hepsini saydıktan sonra şu şekilde bir liste çıkarır Legrand:

8 karakterinden 33 tane

; karakterinden 26 tane

4 karakterinden 19 tane

++karakterinden 16 tane

- Karakterinden 13 tane

5 karakterinden 12 tane

6 karakterinden 11 tane

+1 karakterinden 8 tane

O karakterinden 6 tane

92 karakterinden 5 tane

:3 karakterinden 4 tane

? karakterinden 3 tane

% karakterinden 2 tane

_ karakterinden 1 tane var.

İngilizcede en çok kullanılan harfin "e" olduğunu söyleyerek devam eder Legrand. Diğer harflerin kullanım sırası ise şu şekildedir: A o i d h n r s t u y c f g l m w b k p q x z.

Daha sonra şifreli yazıyı nasıl çözdüğünü aktarır. İşe rastgele tahminler yaparak başlamadığından, en çok kullanılan karakter "8" olduğundan, 8'in alfabedeki "e" harfine karşılık geldiğini varsayarak başlar. Bu varsayımı doğrulamak için de 8'in çift kullanılıp kullanılmadığını değerlendirir. Çünkü "e" İngilizcede sık sık çift kullanılır. Örneğin meet, fleet, speed, seen, been, agree vs. Legrand'ın elindeki metinde de kısa bir yazı olmasına karşın, tam beş kez çift kullanılmıştır. Öyleyse 8'in "e" harfine karşılık geldiğini varsayar ve İngilizcede en sık kullanılan sözcük olan "the" sözcüğünü değerlendirir. Yani üç karakterin tekrarlandığı ve sonuncusunun sekiz olduğu bir diziliş var mı diye bakar Legrand. Bu şekilde dizilmiş tekrarlamalara rastlarsa, bunların büyük olasılıkla "the" sözcüğünü simgelediğini söyler. Şifreli yazıya bakınca bu şekilde yedi tane dizilişle karşılaşır. Söz konusu karakterler de ";48" şöyledir. Noktalı virgülün t'ye, 4'ün h'ye, ve 8'in e'ye karşılık geldiğini düşünür. Böylece büyük bir adım atmış olur. Bildiği harfleri yerleştirerek, karışıklığı önlemek için yeni bir liste yapar ve en temel on bir harfin simgelerini elinde toplar. Parşömenin üstündeki şifrenin çözülmüş hâli ise şu şekildedir:

"Bishop Hanı'nda şeytanın sandalyesinde iyi bir gözlük kırk bir derece on üç dakika kuzeydoğu kuzey gövdenin doğuda yedinci dalı kurukafanın sol gözünden aşağı düz çizgi çek burayla ağaç hizasında on beş metre düz git." (Poe, 2010: 487)

Legrand iyi bir gözlükten kastedilenin bir dürbün olduğunu çıkarır. Çünkü denizciler genellikle dürbüne gözlük der. Bir dürbün kullanması gerektiğini anlar, üstelik elinde onu hangi yönde kullanması gerektiğine dair kesin bilgiler de vardır. "Kırk bir derece on üç dakika" ile "kuzeydoğu kuzey" in kesinlikle dürbünle bakılacak yönü tarif ettiğini düşünür. Bu keşifler Legrand'ı çok heyecanlandırır ve bir dürbünle defineyi aramaya gider. Öykünün sonlarına doğru, Legrand değindiğim üzere, definenin yerini nasıl bulduğunu, şifreli mesajı nasıl çözdüğünü aktarır.

Altın Böcek öyküsünde Edgar Allen Poe frekans analizi tekniğini incelikli bir şekilde kullanmaktadır. Şifreli bir metinde karakterlerin hangi sıklıkla kullanıldığı üzerinden, öykünün kahramanı Legrand, bulmacaları çözerek bir defineye ulaşır. Frekans analizinin edebî bir metinde nadiren karşımıza çıktığı bu öykü ilham verici olarak varsayılabilir. Poe, Altın Böcek öyküsü boyunca neden-sonuç zincirini ustalıklı bir şekilde işlemiştir. Öykünün ana kahramanı olan Legrand, arkadaşına defineye nasıl ulaştığını, bulmacaları nasıl çözdüğünü anlatmaktadır.

Dünyada aynı alfabenin kullanıldığı bütün dillerde her harf aynı sıklıkla kullanılmamaktadır. Örneğin, Latin alfabesini kullanan Türkçe ve İngilizceyi ele alırsak, Türkçede en çok kullanılan harf "A" iken, İngilizcede "E" dir. Yukarıda da belirtildiği gibi, frekans analizi yapabilmek için öncelikle şifrelenmiş metnin hangi dilde yazıldığını bilmek gerekir. Hangi dilde yazıldığı biliniyorsa, yapılacak şey o dilin harflerinin frekanslarını bulmak olacaktır. Dilin harf frekansları elde edildiği zaman, şifreyi çözmek uzun bir zaman almayacaktır. Şifre metinde en çok kullanılan harf, dilde en çok kullanılan harfe ya da harflerden birine karşılık gelir. Harflerin frekans dağılımına ek olarak, sesli ve sessiz harflerin ilişkileri, ikililerin ve üçlülerin bulunuş karakteristikleri ve tekrar eden durumları kullanılarak kriptanalizde başarı sağlanabilir.

Edgar Allan Poe'nun Altın Böcek adlı öyküsü kriptanaliz göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, bu edebî metinde frekans analizinin kullanıldığını ve okuyucuya şifreli bir metnin nasıl çözüldüğüne ilişkin hikâyenin okuyucuyla buluşturulduğunu görmekteyiz.

Sonuç

Bu çalışmanın "Kriptografinin II. Dünya Savaşı'ndaki Önemi" adlı ilk bölümünde II. Dünya Savaşı'nda kullanılan şifreleme yöntemlerinin savaşın seyrini nasıl değiştirdiğinden ve tarihteki etkisinden söz edilmektedir. Bilgiye giden yolu açan altın bir anahtar olarak nitelenen kriptografinin II. Dünya Savaşı'ndaki rolüne değinilmektedir. 7 Aralık 1941 sabahı Japonya tarafından gerçekleştirilen Pearl Harbor baskını II. Dünya Savaşı'na yeni bir boyut kazandırmıştır. Kaynaklardan elde edilen genel bilgilere göre, Pearl Harbor Baskını'nda yaşanan iletişim sorunları, Birleşik Devletler açısından Midway'de Japonya'ya karşı yerini ağır bir galibiyete bırakmıştır. 1942 öncesi ve 1942'den itibaren kullanılan şifreleme sistemleri II. Dünya Savaşı'nın zamanlamasını, seyrini ve sonucunu etkilemiştir. Japonya'nın Purple kodlama sisteminin çözümü bir ekip çalışması idi ve takımı William Friedman yönetiyordu. 1939-1943 yılları arasında kullanılan parola sistemleri hakkındaki bilgiler sözlü tarihsel görüşmelere dayanmaktadır. Friedman çocukken tanıştığı Poe'nun Altın Böcek öyküsü ile kriptografiye ilgi duymaya başlamış, II. Dünya Savaşı sırasında Japonların şifreli mesajlarını çözmeye çalışmıştır. Bu çalışmanın ikinci bölümünde Baudelaire'in Poe hakkında yazdıklarından yola çıkılmaktadır. Altın Böcek adlı öykünün yazarına ilişkin bu edebî notlar, bizi üçüncü bölümde işlenen Altın Böcek öyküsüne götürmektedir. Poe özellikle kısa hikâyelere düşkün, yaratıcı bir sanatçıdır. Mantıklı düşünme mükemmel bir hikâyenin oluşumu için en iyi araçtır. Kriptografi ve Altın Böcek başlıklı üçüncü bölümde, Poe'nun Altın Böcek adlı öyküsü frekans analizi tekniği üzerinden ele alınmaktadır. Altın Böcek öyküsünde Poe bu kriptanaliz tekniğini incelikli bir şekilde kullanmaktadır. Sebep-sonuç ilişkisinin detaylı bir şekilde ele alındığı Altın Böcek öyküsünde Edgar Allan Poe, sıra dışı rastlantılardan makul sonuçlara ulaşır. Şifreli mesajların çözülmeye çalışıldığı bu öyküde, Poe okuyucusunda merak uyandırır. Şifreli bir metinde karakterlerin hangi sıklıkla kullanıldığı üzerinden, öykünün kahramanlarından biri olan Legrand, bulmacaları çözerek bir defineye ulaşır. Frekans analizinin edebî bir metinde karşımıza çıktığı Altın Böcek öyküsü ilham verici olarak kabul edilebilir. Edgar Allan Poe'nun Altın Böcek adlı öyküsü kriptanaliz göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, bu edebî metinde frekans analizinin kullanıldığı ve şifreli bir mesajın nasıl çözüldüğüne ilişkinin hikâyenin okuyucuya sunulduğunu söyleyebiliriz.

Değerlendirme

Felsefe çözülmemiş sorunlar üzerinde düşünmektir. Felsefe evreni, insanı, yaşamı anlamak, bilginin nasıl oluştuğunu açıklamak, birey ve toplumsal grupların eylem ve davranışlarını değerlendirmek ister. Felsefe pek çok disiplinle etkileşim hâlindedir. Baudelaire, Poe'nun gerçek yaşamını, trajik ölümünü öğrendikçe, Poe'nun peşinden sürüklenerek eserlerini Avrupa'ya tanıtmıştır. Poe'yu çevirir, çünkü Baudelaire, Poe'nun kendisine benzediğini düşünmektedir. Ulaşabildiğimiz kaynaklardan edindiğim genel bilgilerden bir çıkarımda bulunmam gerekirse, dahası bir felsefi soruşturmaya girişmem gerekirse, Poe'nun Altın Böcek öyküsünün edebî bir metin olarak sayılmakla beraber, en azından neden-sonuç ilişkisinin de incelikli bir şekilde işlenmesinden ve kriptografi alanına yaptığı katkılarından dolayı kayda değer nitelikte önemli bir metin olduğudur. Altın Böcek öyküsü II. Dünya Savaşı'nda şifreli metinleri çözmeye çalışan kriptograflar tarafından ilham verici bulunmuştur. Bu yazıda kriptografinin önemine dair giriş niteliğindeki görüşlerimi belirtmeye çalıştım. Amerikan edebiyatından seçtiğim bu kısa hikâye üzerinden kriptografinin köklerini tarihsel anlamda irdelemiş oldum ve edebiyatın savaşlardaki yansımalarını ise Pearl Harbor Baskını'ndan yola çıkarak belirtmeyi amaçladım. Felsefenin pek çok disiplinle ilişkili olduğunu vurgulayarak, kriptografinin gelişimi için yapılacak çalışmalara ihtiyaç duyulabileceğini söyleyerek çalışmanın literatüre bir katkı sağlamakta olduğunu düşünüyorum. Felsefi bilgi de pek çok bilgi türünde olduğu gibi bana bu yolda yardımcı olmuştur. Pearl Harbor Baskını ve II. Dünya Savaşı'na yaptığım vurgu tarihsel bilginin de

kriptografiye katkısının ne denli büyük ölçüde olabileceğinin bir diğer göstergesidir. Sonuç olarak bu çalışmada, Pearl Harbor baskınının II. Dünya Savaşı'na yeni bir boyut kazandırdığı, kriptografiyi baz alan Altın Böcek öyküsü üzerinden ise kriptografinin savaşların seyrini, sonucunu değiştirebilecek nitelikte önemli olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır.

Kısaltmalar

ATAH → Amerikan Tarihinin Ana Hatları

Kaynakça

Amerikan Tarihinin Ana Hatları. (1951). Ankara: Amerikan Basım ve Kültür Merkezi.

Baudelaire, C. (1995). *Poe*, Pusula. İstanbul.

Baudelaire, C. (2018). *Baudelaire'in Poe'su*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Baudelaire, C. (2021). *Poe Hakkında Yeni Notlar*, İstanbul: Laputa Kitap.

Donovan, P. ve John Mack. (2014). *Code Breaking in the Pacific*. Springer.

Çimen, C., Akleylek, S. ve Akyıldız, E. (2007). *Şifrelerin Matematiği: Kriptografi*, ODTÜ Yayıncılık.

Lawrence, D.H. (1996). *Klasik Amerikan Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, Yapı Kredi Yayınları.

Poe, E. A. (2010). *Bütün Hikayeleri*, İstanbul: İthaki Yayınları.

Red and Purple. 20 Ağustos 2021. https://www.nsa.gov/History/Cryptologic-History/Historical-Events/Article-View/Article/2740690/red-and-purple/

HARP VE EDEBİYATIN KESİŞİM NOKTASI: TÜRK EDEBİYATINDA ASKER YAZARLAR VE ÖMER SEYFETTİN

Ebru DEĞE GÜVEN*

Giriş

Türkçe sözlükte orduda görev yapan erden generale kadar herkes; topluluk düzenine saygısı olan, disiplinli; yurdunu iyi koruyan, kahraman özelliği taşıyan gibi farklı anlamlara sahip olan asker sözcüğü dilimize Arapçadan geçmiş olup Eski Türkçedeki *sü* sözcüğünün yerini tutar. Hemen her ülke ve dilde karşımıza çıkan asker sözcüğü farklı coğrafyalara, toplumlara ve kültürlere göre değişiklik gösterir; toplumların askere ve askerliğe yüklediği nitelikler birbirinden farklıdır. Askerin Türk tarihinde köklü bir geçmişi vardır. Göçebe yaşam şekliyle savaşçı bir toplum özelliği gösteren Türkler yüzyıllar boyunca ordu - millet anlayışıyla hareket etmiştir. Askerlik Türk toplumunda yerleşik yaşama geçilmesi, düzenli ordunun kurulması, askerî okulların açılması, Batılı orduların örnek alınarak asker yetiştirilmeye başlanmasıyla form değişikliğine uğrar ancak geçmişten günümüze Türk milleti için en çok rağbet gösterilen mesleklerden biri olmayı daima sürdürür.

Türk askeri zor koşullar altında düşmanla savaşır, ülkesi uğruna gözünü kırpmadan canını feda eder. Türk askerine yüklenen kahraman, koruyucu, güçlü, kurtarıcı, fedakâr gibi nitelikler ağızdan ağıza dolaşır, gazete ve kitap gibi basılı yayınlarda karşımıza çıkar, haberlere konu olur. Türk askerinin herkesçe bilinen bu niteliklerinden başka insanlar tarafından pek de bilinmeyen başka nitelikleri de vardır. Türk askerinin sanatsal yönü hem kendileri hem de toplum tarafından çoğu zaman geri plana itilmiştir. Türk askeri büyük bir tevazu içinde önceliklerini farkında olan kişilerdir; hayatları boyunca ellerinde kılıçla vatan kaygısını öne çıkaran askerlerimiz yazı kalemleri, resim fırçaları ve müzik notalarıyla sanatsal yönlerini gürültü ve patırtıdan uzak durarak sessizce gerçekleştirir. Böylesi bir tevazu Türk ordusunun en eski ve geleneksel özelliklerinden biridir (Alkan, 1967: 3). Türk asker ocağında yetişenler için ben değil biz algısı söz konusudur, oluşturdukları sanat veya edebiyat eserleriyle bireysel başarılarını ilan etmek istemezler. Asker ocağının kendilerine yüklediği sorumluluğu her zaman kalplerinin en derininde hissederler; vatan uğruna canlarını hiçe sayan askerler aynı zamanda birer gizli sanatkârlardır.

Resimle ilgilenen asker ressamlarımızın, müzikle ilgilenen asker bestecilerimizin ve özellikle de edebiyatla ilgilenen asker şair ve yazarlarımızın sayıları azımsanmayacak ölçüde fazladır. Askerler çok yönlü kişilerdir; bir yönleriyle savaşı çağırırken diğer yönleriyle barışın temsilcisi ve koruyucusu olurlar; bir eliyle cephede düşmana karşı kılıç kuşanırken diğer eliyle şiirler yazıp öyküler kaleme alırlar. Asker şair ve yazarların Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra hem orduda hem de kültürel alanda yapılan reformlarda, çok uluslu imparatorluktan millî devlete geçiş sürecinde ve Türkçülük fikrinin yaygınlaşmasında önemli katkıları olduğu da unutulmamalıdır (Tosun, 2004).

Türk Edebiyatında Asker Şair ve Yazarlar

Asker ve edebiyat arasında yakın bir ilişki vardır. Geçmişten günümüze değin birçok asker edebiyatla ve farklı edebî türlerle ilgilenmiştir. Askerlerin edebiyatla ilgilenme sebepleri çok çeşitlidir. Öncelikle bir asker yaşamının büyük bir kısmını ailesinden uzakta, yalnız başına cephelerde düşmanla savaşarak geçirir ki böylesi bir yaşam şekli sivil bir yaşama kıyasla oldukça zordur. Asker bu zorlu yaşamında yanı başında kalem ve kitabı bulur. Kitap okuyup yazı yazarak sorunlardan bir nebze de olsa uzaklaşmaya çalışır. Asker kalem ve kitapla

* Öğr. Gör., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü, Türkçe Birimi, ebru.dege@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0880-5642.

ilgilenmeye çoğunlukla askerî okul yıllarında başlar ve bütün yaşamı boyunca yazıyla arasındaki bağı koparmaz. "Onlar savaşmayı da bilirler, öykü, şiir yazmayı da… Muhabere meydanını da gül bahçesini de… Namlunun soğuk demirini de …" (Çongar, 1998: IX).

Askerlerimizin edebiyata olan ilgisi kimi zaman yalnızca vakit geçirmek maksadıyla birkaç küçük şiir veya öyküden ibaret kalırken kimi zaman bir yazarlık mesleğine dönüşür ki bu noktada asker ve şair, asker ve yazar sözcükleri birleşerek asker şair, asker yazar kavramları ortaya çıkar. Türk edebiyatında asker şair kavramı asker yazara kıyasla çok daha eskidir. Avnî mahlaslı Fatih Sultan Mehmet, Adlî mahlaslı II. Bayezid, Selimî mahlaslı Yavuz Sultan Selim, Muhibbî mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman gibi Osmanlı padişahları sultan şairler başlığıyla Türk edebiyatındaki ilk asker şairler olarak değerlendirilebilir. Onların şiirleri divan şiiri geleneği çerçevesinde oluşturulan Arapça ve Farsça tamlamalarla yüklü bireysel içerikli ürünlerdir. Sultan şairlerin şiirlerini kendi isimleriyle değil mahlas kullanarak kaleme almaları dikkat çekicidir; askerlerin edebî yönlerini gizleme arzuları sultan şairlerde de etkisini göstermektedir. Fetihler yapıp ülkelere hükmeden padişahlar şairlik yönlerini mahlasları aracılığıyla geri planda tutmuştur. Günümüzde ise hemen her Osmanlı padişahının askerî güç ve dehasının yanı sıra şiire olan istidadı ve kaleme aldıkları şiirleri bilinmektedir. Türk asker şairlik geleneği çerçevesinde yeniçeri ocaklarından da bahsedilmesi gerekir. Osmanlı Devleti'nde asker yetiştirmekle görevli olan yeniçeri ocakları aynı zamanda birer şairlik ocağıdır. Yeniçeri ocaklarında yetişen Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa, Öksüz Ali gibi askerler şairlik istidatlarıyla ön plana çıkar; şiirlerinde de savaş, yiğitlik ve kahramanlık temalar bulunur.

Sultan şairler ile yeniçeri şairlerinden yola çıkarak Türk toplumunda bir asker şairlik geleneği olduğunu açıkça söyleyebiliriz. Edebiyatla ilgilenen askerlerin çoğu zaman düzyazı yerine şiirle ilgilenmeleri bir rastlantı değil bilinçli seçimlerdir. Savaşlar her türlü duygunun en yoğun yaşandığı olaylardır. Duygu yoğunluğu şiir, şarkı ve türkü gibi lirik-epik manzum ürünlerin ortaya çıkmasını sağlar. Şiirlerin diğer türlere kıyasla hacimce sınırlılığı, günlerini cephelerde geçiren askerler için daha tercih edilebilir olmuştur (Duman, 2018). Askerler savaş sırasında şiir gibi manzum türlere; savaş bittikten sonra da özellikle anı ve öykü gibi düzyazılara yönelmektedir. Bu durum Tanzimat Devri ile birlikte başlayan modern Türk edebiyatında da geçerliliğini sürdürmüştür.

Modern Türk edebiyatındaki asker şair ve yazarların sayısı netlik kazanmamıştır. Askerlerin edebî yönlerini açıkça dile getirmemeleri, araştırmacıların asker şair ve yazarlar konusuna yeterince önem vermemeleri gibi farklı sebeplerden dolayı asker şair ve yazarları konu edinen eserler birer hazine değerinde olup bir elin parmaklarını geçmeyecek sayıdadır. Literatür taraması sonucu karşımıza çıkan ilk eser *Asker Bahçesi* olarak tespit edilmiştir. Bir asker olan Necmeddin Alkan tarafından 1967-1971 tarihleri arasında 3 cilt hâlinde (I. cilt 1967, II. cilt 1969, III. cilt 1971) kaleme alınan *Asker Bahçesi - Asker Ocağından Gelenlerin Kalemlerinden ve Fırçalarından Örnekler* adlı eser yaklaşık 100'e yakın asker kökenli şair ve yazarı ele alır. İçindekiler kısımlarının ciltlerin sonunda yer aldığı eserde asker şair ve yazar Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dışında doğum tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanmıştır. Alkan eserinde asker şair ve yazarların ortalama 2-3 sayfadan ibaret olan biyografilerin yanı sıra şiir ve düzyazılarından örnek parçalara da yer verir.

Bir asker şair ve yazar olan Yılmaz Çongar'ın 1998 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlanan *Asker Yazarlarımız ve Ozanlarımız* başlıklı eseri asker şair ve yazarlarla ilgili ikinci kaynağımızdır. Çongar çalışmasında 42 asker şair ve yazarı doğum tarihlerine göre sıralayıp ele alır. Okuyuculara ilgili kişilerin ilk olarak yaşamları hakkında kısa bilgiler verir, edebî ürünlerinden örneklerle birlikte kişilerin özellikle sanat anlayışları üzerinde durur, son olarak da tarihleriyle birlikte yapıtlarının isimlerini sıralar. Çongar eserini kaleme alındığı yıllarda hâlen hayatta olan Bekir Sıtkı Erdoğan, Mahir Ünlü, Şemsettin Ünlü gibi isimlerle buluşup söyleşi yaparak gerekli bilgileri birinci ağızdan aktarmıştır.

Asker şair ve yazarlarımızla ilgili bir diğer çalışma yine bir asker ocağına mensup yazarımıza aittir. Emekli Albay İlhan Çiloğlu 2003 yılında yayımladığı *Asker Yazarlar ve Şairler* adlı kitabında soyadlarını alfabetik olarak sıraladığı 400'e yakın asker kökenli şair ve yazarı ele alır. Çiloğlu asker şair ve yazarları ortalama 2-3 sayfadan oluşan bir özgeçmişle sunarken eserlerinin isimlerini sıralamayı ve eserlerden örnek parçalara yer vermeyi de ihmal etmez. İlhan Çiloğlu'nun ön sözünde asker ocağına karşı duyduğu maddi ve manevi borcu ödemek maksadıyla meydana getirdiğini (2004: 16) belirttiği eseri Türk asker şair ve yazarlar konusunu işleyen en kapsamlı çalışmadır. Yazarın 2002'de yayımlanan *Asker Ressamlar Besteciler, Sinema, Tiyatro Sanatçıları ve Asker Kazanından Yiyen Sanatçılar* başlıklı bir çalışması daha vardır.

Askerlik mesleğinde şiir türü düzyazıya kıyasla daha çok benimsenip sevildiği, asker şairler hem sayıca daha fazla hem de tanınırlığı daha yüksek olduğu için yapılan çalışmaların bir kısmı yalnızca asker şairleri konu almıştır. Faruk Çağlayan'ın 1951'de Türk Tarih Kurumu tarafından yayımlanan *Asker Şairler Antolojisi* ve 1952'de Çakmak M. Sırrı, Kuşadalı M. Naci ve Timur Naif'in birlikte hazırladıkları *Türk Asker Şairleri (Sağ Olanlar'da*n) adlı çalışmaları asker kökenli şairlerimizle ilişkilidir. Çağlayan antolojisinde ordu mensuplarının edebiyatla ve özellikle şiirle olan yakın ilişkisi üzerinde durduktan sonra 40'a yakın asker şaire ve eserlerine yer vermiştir.

İsimleri verilen çalışmalarda birtakım ortak noktalar söz konusudur. Öncelikle şunu söyleyebiliriz ki asker şair ve yazarlar hakkında çalışma yapan kişilerin hepsi edebî yönü olan asker kökenli kişilerdir; Türk edebiyatındaki asker şair ve yazarları araştırıp inceleyenler asker şair ve yazarlar arasından çıkmıştır. Necmeddin Alkan (1922-1989) Kuleli Askerî Lisesini ve Ankara Hukuk Fakültesini bitirerek çeşitli bölgelerde hâkim subay olarak görev yapmış, 1981'de Askerî Yargıtay Başkanı, 1983'te tümgeneral olmuştur. Düzyazı ile ilgilenen asker yazarımız Kore ve Japonya'daki görev günlerine ait anıları kurmacayla birleştirerek okuyuculara sunmuştur. Asker şairler hakkında antolojisi bulunan Faruk Çağlayan (1927-1969) bir asker şairdir. Bursa Işıklar Askerî Lisesi ve Ankara Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü tamamlayıp öğretmen teğmen olarak görev alır. Teğmenlikten yarbaylığa geçiş yıllarında edebiyatla yakından ilgilenip şiir ve öyküler yazar, radyo programcılığı yapar. Asker şair ve yazarlar hakkındaki en kapsamlı çalışmayı meydana getiren İlhan Çiloğlu (1930) Kuleli Askerî Lisesi ve Harp Okulunu tamamlayıp farklı görevlerde bulunduktan sonra piyade albay rütbesiyle emekli olur. Şiirlerinin bir kısmı bestelenen Çiloğlu'nun asker konulu Asker ve Vatan, Allah ve Asker başlıklarında başka çalışmaları da vardır. (Çiloğlu, 2003) Çalışmasında ele aldığı asker şair ve yazarların özellikle edebî yönleri yönlerine dikkat çeken Yılmaz Çongar (1935) da Kuleli Askerî Lisesi, Harp Okulu ve Kara Harp Akademisini bitirip farklı bölgelerde görev yaptıktan sonra kurmay albay rütbesiyle emekliliğe ayrılır. Öykü ve şiirleriyle çeşitli edebiyat yarışmalarına katılan Çongar edebiyatı bir tutku olarak görür ancak eğitim, tatbikat, nöbetler gibi askerlik mesleğinin sorumluluklarından dolayı bu tutkusuna yeterince eğilemediği kanaatindedir (Çongar, 1998).

Asker şair ve yazarlar konusuyla ilgili yapılan çalışmaların azlığını bir tarafta bırakırsak mevcut çalışmaları tedarik etme noktasında bazı sorunlarla karşılaşmaktayız. İlgili çalışmaların hemen hepsi yayımlandıkları yıllarda tek bir yayınevi tarafından tek baskı hâlinde basıldığı için baskıları tükenmiştir ve günümüzde aktif satışları yoktur; çalışmalara yalnızca büyük kütüphaneler veya ülkemizin farklı bölgelerindeki sahaflar aracılığıyla ikinci el olarak ulaşılabilmektedir.

Türk asker şair ve yazarlarımız iki farklı kesime sahiptir. Asker şair ve yazarlarımızın bir kesimi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) başta olmak üzere Kazım Karabekir (1882-1948), Ali İhsan Sabis (1882-1957), Ali Fuad Cebesoy (1882-1968) ve Rahmi Apak (1887-1963) gibi asker kimliği ön plana çıkanlar tarafından oluşturulur. Asker kimliği ön plana çıkan

asker şair ve yazarlarımız çoğu zaman anılarını yazıp kitaplaştırarak edebiyat dünyasında bir yer edinir. Kazım Karabekir'in *Hayatım, İstiklal Harbimiz*; Ali İhsan Sabis'in *Harp Hatıralarım*; Ali Fuad Cebesoy'un *Millî Mücadele Hatıraları, Moskova Hatıraları, Siyasi Hatıralarım*; Rahmi Apak'ın *Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları* adlı eserleri anı türünde dikkati çeker (Okay, 1997). Bir askerin yaşamı ve anıları sivil bir kişinin yaşamına kıyasla daha çok merak edildiği için askerlerimizin anı türüne yönelmeleri son derece olağandır.

Asker şair ve yazarlarımızın diğer bir kesimini Cenap Şahabeddin, Mehmet Rauf, Ömer Seyfettin, Aziz Nesin ve Turgut Uyar gibi edebiyatçı kimliği ağır basanlar oluşturur. Edebî türlerde yakaladıkları başarılarla tanınan bu isimlerin birer asker şair ve yazarlar oldukları yıllarca bilinmemiş veya bilindiği hâlde önemsenmemiştir. Oysa bu isimlerin edebi yönlerinin gelişmesinde ve başarılı edebî ürünler vermesinde asker ocağının önemli bir etkisi vardır.

Tanzimat Fermanı'ndan sonra gelişen modern Türk edebiyatında karşımıza çıkan ilk asker yazarımız Beşir Fuad'dır. İlk Türk pozitivist ve natüralist olarak nitelendirilen Beşir Fuad (1852-1887) Askerî lisenin ardından 1873'te Mekteb-i Harbiyeyi bitirerek subay rütbesi alır ve bir süre Sultan Abdülaziz'in Yaveran-i Hazret-i Şehriyar (emir subayı) olarak görev yapar. Beşir Fuad'ın askerlik yaşamı dolu dolu geçer; 1875-1876 Osmanlı-Sırp Muhaberesi ile 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ne katılır, Girit İsyanı'nın bastırılmasına gönüllü iştirak eder. 1881-1882'de İstanbul'da Harbiye-yi Levazımat-i Umumiyesi teftiş heyetinde kolağası olur. Beşir Fuad kurmaca türler kaleme almak yerine bilimsel gerçekleri tercih etmiştir. Askerliğin yanında çeşitli bilimsel konular hakkında yazıp tercümelerle ilgilenir. Maltepe Askerî Hastanesinde görev yaptığı sırada Ceride-i Havadis dergisinin başmuharrirliği teklif edilince askerlikten ayrılarak bütünüyle edebiyat dünyasına yönelir. Beşir Fuad, Ahmet Mithat Efendi'nin askerlikte kalması konusundaki ısrarlarına karşı devletin muharebesi olduğunda gönüllü yazılacağını ancak barış zamanında kılıcıyla değil kalemiyle hizmet etmek istediğini belirtmiştir (Okay, 1969). Beşir Fuad'ın bu düşüncesi edebiyatçı kimliği ön plana çıkan bütün asker şair ve yazarlar için geçerli olabilir. Şair ve yazarlarımız asker kimlikleriyle vatanları için savaştıktan sonra edebiyata yönelerek vatana hizmetlerini kalemleriyle sürdürmeye devam ederler.

Tanzimat ile Servet-i Fünun arasında bir köprü görevi gören Ara Nesil Devri'nin bir yazarı olan Nabizâde Nazım (1862-1893) asker şair ve yazarlarımızdan biridir. Nabizâde Nazım Beşiktaş Askerî Rüştiyesi ve Mühendishane-i Berr-i Hümâyûnu (topçu okulu) bitirip 1884'te topçu teğmeni ve 1886'da Mekteb-i Harbiyeyi tamamlayınca kurmay yüzbaşı rütbelerini alır. Harbiyede matematik ve farklı askerî derslerde öğretmenlik yaptıktan sonra genelkurmay tarafından Suriye'ye görevlendirilir. Kemik veremi hastalığından dolayı Haydarpaşa Askerî Hastanesinde tedavi görürken 31 yaşında vefat eder (Necatigil, 2006: 293). Ömrü kısa olmasına rağmen hem askerî hem de edebiyat alanında verimli bir ömür geçiren Nabizâde Nazım şiirler yazıp öyküler kaleme almış ve ilk edebiyat zevkini askerî okulda bir hocası aracılığıyla edinmiştir. Türk edebiyatında *Karabibik* adlı köyü ele alan uzun öyküsü ile kıskanç bir kadının psikolojisini ele aldığı *Zehra* adlı romanıyla tanınan Nazım tıpkı Beşir Fuad gibi edebiyatta gerçekçiliği savunur. Nabizâde Nazım ve Beşir Fuad aynı dönemde yaşamaları, asker kökenli olmaları, gerçekçilik akımını savunmaları ve ömürlerinin kısalığı gibi pek çok yönden benzer özelliklere sahiptir.

Modern Türk şiirinde Tevfik Fikret ile birlikte önemli bir merhaleyi temsil eden Cenap Şahabeddin (1870-1934) bir asker şair ve yazardır. Plevne Savaşı'nda şehit düşen Binbaşı Osman Şahabeddin Bey'in oğlu olan Cenap Şahabeddin Eyüp ve Gülhane Askerî Rüştiyelerini bitirdikten sonra Askerî Tıbbıyeyi kazanmış ve 1889'da birincilikle tamamlayıp tabip yüzbaşı rütbesiyle orduya dâhil olmuştur. İhtisasını Paris'te yapan şairimiz Mersin, Rodos, Cidde, Yemen ve Suriye gibi farklı şehirlerde karantina hekimliği ve sıhhiye müfettişliği görevlerinde bulunmuştur. Askerî okul yıllarında şiirle ilgilenmeye başlayan Cenap Şahabeddin 1914'te

asker tabiplikten emekliliğini isteyerek Darülfünunda ders vermeye başlar ancak millî mücadele karşıtı yazılarından dolayı 1922'de istifaya zorlanır. Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı aleyhinde yazıları bulunan Cenap Şahabeddin dönemdeki diğer şair ve yazarların aksine Türkçülük akımına inanmaz; Ali Canip Yöntem ve Fuad Köprülü ile hararetli tartışmalara girer ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra düşüncelerini değiştirir (Kurdakul, 1973). Cenap Şahabeddin'in pek çok şiiri ve düzyazıları vardır; ilk şiirlerinde eski geleneğin etkisindeyken Paris'te okuduğu yıllarda Verlaine ve Mallerme gibi Fransız sembolistlerini benimsemiş ve Edebiyat-ı Cedide'nin şiir anlayışının gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Servet-i Fünun döneminde karşımıza çıkan bir diğer asker şair ve yazarımız Mehmet Rauf'tur. Çocukluğundan itibaren edebiyata ve özellikle tiyatroya ilgi duyan Mehmet Rauf (1875-1931) Soğukçeşme Askerî Rüştiyesinin ardından edebiyatta uzaklaşması ve disipline girmesi amacıyla babası tarafından Mekteb-i Bahriyeye gönderilir ancak içindeki edebî yönü hiçbir zaman bastıramaz. Mekteb-i Harbiyede Fransızcadan çeviri aşk ve cinayet romanları okur, öykü denemelerinde bulunur, bir öyküsü bu yıllarda yayımlanır. 1893'de deniz subayı rütbesiyle Girit ve Kiel kanalının açılışı için Almanya'da görev yapar, İstanbul Tarabya'daki elçilik gemisinde çalışır. Mehmet Rauf 1908 yılında yayımladığı Bir Zambak'ın Hikâyesi adlı eseri pornografi içerdiği gerekçesiyle askerlikten atılır (Çiloğlu, 2003). Çocukluğunda edebiyattan uzaklaşması için askerî okula gönderilen Mehmet Rauf'un ilk kalem denemelerini bu okulda yapması ve yetişkinlik döneminde bir edebî eser yüzünden askerlikten atılmış olması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Öykülerinde aşk, evlilik, ihanet gibi bireysel konuları işleyen yazar edebiyat çevrelerine adını Eylül romanı ile duyurur; romanda bir kadının ruh dünyası gerçekçi betimlemelerle sunulmuştur.

Cumhuriyet döneminde asker şair ve yazar olarak nitelendirebileceğimiz ilk isim Fazıl Hüsnü Dağlarca'dır. Asker soylu bir aileden gelen Fazıl Hüsnü Dağlarca (1914-2008) babası ve dedesinin izinden giderek askerliği seçer. 1933'te Kuleli Askerî Lisesini ve 1935'de Harp Okulunu bitirerek piyade subayı olur. On beş yıl boyunca Orta Anadolu ve Trakya'nın çeşitli takım ve bölük komutanlıklarında görev yapıp içindeki vatan sevgisiyle pek çok genci Türk ordusuna dâhil ettikten sonra 1950 yılında kıdemli yüzbaşı rütbesinde iken askerlikten ayrılır. Askerlikten ayrılmasını temelinde edebî çalışmalarına yönelme isteği bulunmaktadır. (Alkan, 1969: 164-165). Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın askerlik yaşamı ile şairliği hep iç içe gelişim göstermiştir; askerî okul yıllarından itibaren şiir yazan şairin ilk şiir kitabı *Havaya Çizilen Dünya* (1935) subay çıktığı yıl yayımlanır. Şiirlerinde bireyselden toplumsala kadar hemen her konuda Türkçenin en güzel örnekleri yer alır; bir asker şair olarak şiirlerinde "Mustafa Kemal Atatürk, Malazgirt Zaferi, İstanbul'un Fethi, Çanakkale Savaşı, Millî Mücadele, Kurtuluş Savaşı ve Türk askerinin yüceliklerini anlatan çeşitli konular yer alır. Mehmetçik olarak nitelediği Türk askerini ele aldığı Bir Memet Daha, Mehmetçik, Mehmetçiğin Uyanışı" gibi şiirleri vardır. Şair bu şiirlerinde Türk askerinin vatansever, kahraman ve cesur özelliklerini vurgularken şehadeti yüceltir. Dağlarca'nın Bir Memet Daha şiirinin ilk ve son dörtlükleri şu şekildedir;

Topraktan mı çıktı yarı toprak bir yaratık,

Gökten mi indi yarı gök bir kartal.

Bir Memet daha var oldu o sıra,

Tepenin doruğunda kalpağı al.

Bir parıltı bir parıltı tarihten,

Tanrıca dik.

Yurdun ulusun kutsal gücü,

Bu yedinci Memet, Memetçik (Dağlarca, 1964: 56-57).

Öykü, roman, şiir, tiyatro ve anı gibi edebiyatın hemen her türünde eserler vermiş olan asker şair ve yazarlarımızdan biri Aziz Nesin'dir. Aziz Nesin (1915-1995) 1935'te Kuleli Askerî Lisesini bitirdikten sonra 1937'de Harp Okulu ile 1939'da Fen Tatbikat Okulundan mezun olur. Muratlı 3. Kolordu İstihkâm Taburunda, Erzurum Müstahkem Mevkiinde, Safranbolu İstihkâm Bölük Komutanlığında görev yapar. Tümeni birlikte İstanbul Rami Kışlasına intikal ettiği sırada üsteğmen rütbesinde iken bir ere yetkisi dışında izin verip kayıtlara geçirmediği ve erin istihkaklarını kendisi aldığı gerekçesiyle mahkemeye verilir. 1944'te görev ve yetkileri kötüye kullanma suçundan hapis cezası alır ve askerlikle ilişkisi kesilir (Çongar, 2003: 178). Aziz Nesin'in askerlikten ihracıyla ilgili farklı görüşler söz konusudur; askeriyeye ait hayvanları ve depremde hayatını kaybeden köylülere ait eşyaları sattığını düşünenler ile askeriyeye ait ekmekleri aç ve yoksul köylülerle paylaştığına inanıp haksızlığa uğradığını düşünenler vardır. Aziz Nesin askerlikten ayrıldıktan sonra yaşamını yazarak kazanmaya başlar; gülmece ve mizah unsurlarının ön plana çıktığı eserlerinde toplumsal eleştiri bulunur.

Edebiyat tarihlerinde 1950 kuşağı öykücülerinden biri olarak değerlendirilen ancak pek tanınmayan Vüs'at O. Bener (Vüs'at Orhan Bener) de asker şair ve yazarlarımızdan biridir. 1939'da Bursa Işıklar Askerî Lisesini, 1941'de Kara Harp Okulunu bitiren Vüs'at O. Bener (1922-2005) levazım subayı rütbesiyle İzmir Dikili'de askerî memuriyetine başlar; memuriyeti sırasında edebiyata ilgi duyar. Ankara'daki görev yerinde iken öykü ve şiir yarışmalarına katılır. 1953 yılında Siirt'te kıdemli yüzbaşı rütbesinde iken askerlikten ayrılır. (Karagülle, 2020) Ankara Hukuk Fakültesini bitiren Bener çeşitli işler yaptıktan sonra bütünüyle edebiyata yoğunlaşır; Onun Dost, Yaşamasız, Buzul Çağın Virüsü, Bay Muannit Sahtegi'nin Notları gibi eserlerinde yenilikçi, modern bir varoluşsal yaklaşım gözlemlenmektedir.

Modern Türk şiirinin ve İkinci Yeni şiir topluluğunun en önemli isimlerinden Turgut Uyar (1927-1985) bir asker şair ve yazarımız olarak karşımıza çıkar. Asker kökenli bir aileden gelen ve babası harita binbaşısı olan Turgut Uyar 1946'da Bursa Işıklar Askerî Lisesini ve 1947'de Askerî Memurlar Okulunu bitirir. Posof'ta, Terme'de ve Ankara'da görev yaptıktan sonra 1958 yılında kendi isteğiyle askerlikten ayrılır (Alkan, 1969: 238). Turgut Uyar'ın askerlik görevi ile şairliğinin ilk dönemi birbirleriyle yakın ilişkilidir; askerî okul yıllarında şiir yazmaya başlar, ilk şiir kitabı *Arz-ı Hâl* (1949) ile ikinci şiir kitabı *Türkiyem* (1952) askerlik görevi sırasında yayımlanır. Turgut Uyar'ın şairlik çizgisini askerlik yaşamı üzerinden izleyebiliriz; ilk şiirlerinde toplumsal konuları ve görev yaptığı bölgelerdeki çevre güzelliklerine ait gözlemleri başarıyla yansıtıp açık ve anlaşılır bir dil kullanır. Askerlikten ayrıldıktan sonra İkinci Yeni şiir anlayışı çerçevesinde bireyi odak alan yeni imgelerle kapalı bir anlatıma yönelir. Şairin Türkiyem adlı şiiri ilk dönem şiirlerine başarılı bir örnek oluşturur;

Seni boydan boya sevmişim

Ta Edirne'ye kadar Kars'tan.

Taşını, toprağını, yiğidini,

Fırsat buldukça övmüşüm... (Uyar, 2011: 36)

Türk edebiyatında hangi şair ve yazarın asker şair ve yazar kapsamında değerlendirilip değerlendirilmeyeceği kesin kurallara bağlanmamıştır. Askerî okula başlamasına rağmen çeşitli sebeplerden ötürü mezun olamayıp askerlik görevini icra edemeyen birtakım isimler vardır ki bu isimlerin asker şair ve yazar olup olmadığı tartışmaya açıktır. Asker olmak amacıyla Fatih Askerî Rüştiyesine kaydolan ancak üçüncü sınıfta iken 93 Harbi'nden dolayı ailesinin

ekonomik sıkıntıları sebebiyle okuldan alınarak İzmir'deki sivil bir okula verilen Servet-i Fünun döneminin başarılı romancısı Halit Ziya Uşaklıgil (1865-1945); Ömer Seyfettin ile birlikte Edirne Askerî Lisesini tamamladıktan sonra Mekteb-i Harbiyeye kaydolan ancak serkeş tavırlarından ötürü ikinci sınıfta ayrılmak zorunda kalan (Alangu, 2020: 73) Aka Gündüz (1886-1958); imtihanla kazandığı Mekteb-i Bahriyenin namzet ve harp sınıflarında beş yıl okuyan ancak mezun olmadan mektepten ayrılan Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983); Darülfünun imtihanlarında Askerî Tıbbıyeyi kazanan ancak Bağdatlı bir mülazıma selam vermediği gerekçesiyle üçüncü sınıfta iken mektepten çıkarılan (İnal, 1969: 1226) Hüseyin Nihal Atsız asker şair ve yazarlarımız arasında değerlendirilmemektedir.

Askerî okul yaşamı hakkında farklı görüşler bulunan ve mezun olup olmadığı tam olarak bilinmeyen şair ve yazarlarımız da vardır. Sanatsal yönü güçlü bir ailede doğan Nâzım Hikmet'in (1902-1963) bir askerî okula girmesi şiir aracılığıyla gerçekleşir. Nazım Hikmet kaleme aldığı Bir Bahriyelinin Ağzından adlı şiiri Bahriye Nazırı Cemal Paşa tarafından çok beğenilince paşanın isteği üzerine 1917'de Mekteb-i Bahriyeye kaydedilir. Nâzım Hikmet Mekteb-i Bahriyede hocası olan Yahya Kemal aracılığıyla şairlik yönünü geliştirirken mesleki derslerine ilgi göstermez. Okul kayıtlarında Nâzım Hikmet'in mesleğe istidadı ve kabiliyetinin ise az olduğu, elbisesine de hiç özen göstermediği yazmaktadır. Nâzım Hikmet'in Bahriye Mektebinden ne zaman ve nasıl ayrıldığı konusu tartışmalıdır. Yılmaz Çongar, Behçet Necatigil ve Asım Bezirci gibi yazarlar onun mezun olduktan sonra güverte subayı iken hastalanarak sağlık kurulu raporuyla askerlikten ayrıldığını belirtir. Özarslan ise Nazım Hikmet ile ilgili yazılan anılardan yola çıkarak son sınıfta, henüz mezun olmadan disiplinsiz hareketleri, ailevi sorunlarından kaynaklanan buhranı ve zatülcenp (plörozi) hastalığından kaynaklanan sağlığının bozulması yüzünden ve ailesinin isteği üzerine 1920'de silk-i celil-i askeriyeden ihraç edilir (Özarslan, 2003). Nâzım Hikmet ihraç edildikten sonra askerlik konusunu tamamen kapatarak bütünüyle edebiyata ve özellikle de şiire yönelir.

Askerî okullara gitmesine rağmen mezun olamayan şair ve yazarlarımız olduğu gibi sivil üniversitelerde okumakla birlikte aldıkları askeri eğitimlerle öğretmen subay olarak görev yapan şair ve yazarlarımız da söz konusudur. *Aylak Adam* (1953) ve *Anayurt Oteli* (1973) romanlarıyla modern Türk romanı için oldukça önemli bir yeri olan Yusuf Atılgan (1921-1989) öğretmen olmak maksadıyla İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kaydolur. 1944 yılında üniversiteden mezun olup altı ay askerî eğitim alır ve teğmen rütbesiyle Maltepe Askerî Lisesinde edebiyat öğretmenliği yapmaya başlar ancak bir yıl geçmeden komünist hareketlere katıldığı gerekçesiyle soruşturmaya uğrayıp tutuklanarak ordudan ve öğretmenlik mesleğinden men edilir. (Çongar, 2003) Askerî bir okula gitmemesi, askerlik görevi icra etmemesi ve ortaya koyduğu eserlerinde askerliğe dair herhangi bir iz bulunmaması gibi sebeplerden ötürü Yusuf Atılgan Türk edebiyatındaki asker şair ve yazarlar kapsamında değerlendirilmemelidir.

Aka Gündüz, Necip Fazıl Kısakürek, Hüseyin Nihal Atsız gibi isimlerin askerî okullarından mezun olamamaları, bir askerî rütbe almamaları ve askerlik görevlerini icra etmemeleri gibi sebeplerden ötürü asker şair ve yazarları ele alan çalışmalarda bulunmamalarına rağmen kişiliklerinin ve özellikle edebî yönlerinin gelişmesinde askerî okulların önemli katkılarının olduğunu söylemeliyiz. Şair ve yazarlarımız askerî okullarda aldıkları disiplinli eğitimle, derslerine giren dönemin en önemli hocaları ve arkadaş çevreleriyle edebiyat zevklerini geliştirerek kalem denemelerinde bulunmuş ve yaşamlarına yeni yönler vermiştir.

Başarılı Bir Asker Yazar Örneği: Ömer Seyfettin

Ömer Seyfettin Türk edebiyatında asker yazar denildiğinde akla gelen ilk isimlerden biridir. 1884'te Gönen'de doğan Ömer Seyfettin asker soylu bir aileye sahiptir; babası Ömer

Şevki Bey binbaşı rütbesine kadar yükselen sert mizaçlı bir subaydır. Ömer Seyfettin'in çocukluğunda birçok şehir ve okul değiştirir; Gönen'de mahalle mektebine, Ayancık'ta sıbyan mektebine ve İstanbul'da Mekteb-i Osmaniyeye gider. Ömer Şevki Bey kendisi gibi asker olmasını istediği oğlunu Eyüpsultan'daki Askerî Baytar Rüştiyesinin yalnızca subay çocuklarının girebildiği sınıf-ı mahsus şubesine yazdırır. Ömer Seyfettin ve Aka Gündüz bu okulda tanışıp arkadaş olur. İki arkadaş Askeri Baytar Rüştiyesini bitirdikten sonra Kuleli Askerî Lisesini değil Edirne Askerî Lisesini tercih eder. "O zamanlar Kuleli iki kısımdı. Bir aristokrat kısım vardı. Orası zâdegân kısmı idi. Sınıf-ı mahsustu… Bir de haylazlar kısmı vardı. Birinci kısma giremezdik. İkinci kısım da bizim işimize gelmezdi. Edirne'yi daha cazip bulduk" (Mert, 2004: 12-13).

Edirne Askerî Lisesinde dönemin edebiyatçılarını okuyup etkilenen Ömer Seyfettin ilk yazı denemelerini burada gerçekleştirerek şiirler kaleme almaya başlar. 1900 yılında liseyi bitirip Mekteb-i Harbiyeye girer. Harbiye Mektebi Ömer Seyfettin'in kişiliğini ve davranışlarını derinden etkiler. Bu etki öykülerindeki namuslu, ahlaklı kahraman erkek tiplerinde açıkça izlenebilir. 1903 yılında Harp Okulundan mezun olur, Bulgar ihtilalini bastırmak amacıyla Rumeli'ye görevlendirilir. 1906'da yeni açılan İzmir Jandarma Okulunda öğretmenlik yapar. İzmir günleri ve Jandarma Okulu Ömer Seyfettin için edebiyatla yakınlaşma yıllarıdır; İzmir'deki kültür çevresinden yararlanmayı ihmal etmez.

1909 yılında Selanik Üçüncü Ordu merkezine tayin edildikten sonra Manastır, Pirlepe, Köprülü ve Yakorit gibi birçok şehirde üsteğmen rütbesiyle görev yaparken Bulgar, Sırp ve Makedonyalı komitacıların eylemlerine tanık olur, milliyetçilik duygusu gelişir; gözlemlerini öykülerine de aktarır. Ömer Seyfettin 1910 yılında askerlikten istifa ederek kendini bütünüyle edebiyata vermek ister. Askerlikten ayrılma sebebini İrtica Haberi adlı öyküsünde açıklar; "On iki sene sonra askerlikten istifa edecek ve hoca olacaktım. Gençliğimi orduda geçirdikten sonra, ihtiyarlığımı mektepte, dershanelerde geçirmek istiyordum. En birinci emelim tarih okutmak, muhakeme etmesini öğretmek, mütebeddil ve fani hakikatleri kat'i bir surette ihsas ve talim etmekti" (Cunbur, 1992: 11).

Ömer Seyfettin askerlikten ayrıldıktan sonra Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp ile Selanik'te Genç Kalemler dergisini çıkarıp Türkçenin ve Türk edebiyatının millîleşmesi için uğraşır ancak 1912'de Balkan Harbi patlayınca orduya tekrar çağrılır. Askerliğe geri döner ancak yazmaktan asla vazgeçmez; harpte yaşadıklarını tuttuğu günlüklerden öğreniriz. Yanya Kuşatmasında yaklaşık on ay boyunca Yunanlılarda esir kalır. Esaretten kurtulup İstanbul'a geldiğinde 1914 yılında askerlikten son kez ayrılır; bir yandan edebiyat öğretmenliği yaparken bir yandan da öyküler kaleme almaya devam eder. Henüz 36 yaşındayken hayatını kaybeder.

Ömer Seyfettin'in askerlik yaşamı ve edebî yönü diğer birçok asker şair ve yazarın aksine birbirleriyle yakın ilişki hâlindedir. Onun askerliği ve öykücülüğü iç içe geçmiştir diyebiliriz. Henüz askerî okuldayken okuduğu şairlerin etkisiyle şiire ilgi duyarak çeşitli manzumeler yazan yazarımız harp yıllarında dahi edebiyattan kopamaz. Yazı yazmayı içinde bulunduğu olumsuz durumdan uzaklaşmanın ve belki de rahatlamanın bir yolu olarak gören Ömer Seyfettin harp günlerinde yaşadıklarını, duygu ve düşüncelerini günlükler hâlinde yazıya dökmüştür. 1917-1918 yıllarında kaleme aldığı anı defterinde karşılaştığı zorluklara rağmen edebiyattan hiç vazgeçmediğini belirtir;

> "Evet, İtalya Muharebesi, Balkan Muharebesi... Ben Yanya Kalesi'nde esir oldum. Yunanistan'da bir seneden ziyade esirlik... İstanbul'a gelip kendimi toplamaya başlayacağım zaman, annemin ölümü... Sonra Cihan Harbi... İşte dört senedir bu felaketli harbin müthiş buhranı içindeyiz. Yarım okka ekmek otuz kuruşa satılırken, kim edebiyatla uğraşabilir? Ama ben uğraştım…" (Alangu, 2020: 237).

Ortalama yüz elli civarında öyküsü bulunan Ömer Seyfettin'in öyküleri yazıldıkları dönemlere veya ele aldıkları konulara göre gruplandırılabilir. Necati Mert (2004) öyküleri yazıldıkları yıllara göre İlk Ürünleri (1898-1911); Genç Kalemler Dönemi (1911-1912); Savaş Yılları (1912-1917) ve Son Ürünleri (1917-1920) şeklinde dört başlık altında inceler. Hikmet Dizdaroğlu (1964) öyküleri "Ant, Falaka, Kaşağı" gibi yazarın kendi hayatıyla ilgili olanlar; "Bir İttihatçının Hatıra Defterinden, Boykotaj Düşmanı, Mehdi" gibi çağın sosyal ve siyasal düzenini eleştiren öyküler; "Yalnız Efe, Kurumuş Ağaçlar, Yüz, Çakmak, Düşünce Zamanı" gibi halk kaynağından ve halk edebiyatından alınan öyküler; "Primo Türk Çocuğu, Fon Sadriştayn'ın Karısı, Fon Sadriştayn'ın Oğlu, Bir Çocuk Aleko, Hürriyet Bayrakları" gibi yurt sevgisi, Türkçülük ve milliyetçilik ülküsü aşılayan öyküler; "Ferman, Kültür, Vire, Teselli, Pembe İncili Kaftan, Başını Vermeyen Şehit, Kızılelma Neresi?" gibi tarihe dayanan öyküler olarak ayırır.

Ömer Seyfettin'in öykülerinde askerliğe geniş bir yer ayrılmıştır. Onun öykülerinde er kimi zaman kahramanlık duygusuyla yüceltilen kimi zaman da millî bilinç eksikliğiyle eleştirilen bir unsur olarak karşımıza çıkar. Memurlardan din adamlarına, işsizlerden milletvekillerine, Türk kahramanlardan azınlıklara kadar çok çeşitli olan öykülerinin şahıs kadrosunda asker tiplerine de ayrı bir yer verilir. Öykülerde askerler erler, komutanlar ve yabancı askerler olmak üzere üç başlıkta ele alınabilir; öykülerde Türk askerlerinin kahramanları ve cesaretleri, yabancı askerlerin ise acımasızlıkları vurgulanmaktadır (Torun, 2004).

Ömer Seyfettin'in Türk askerinin gücünü, cesaretini ve kutsallığını ele aldığı öykülerinin başında konusunu Peçevi Tarihi'nden aldığı Başını Vermeyen Şehit adlı öyküsü gelir. Kuru Kadı komutasındaki yüz on üç kişilik Türk ordusunun iki bine yakın düşman askeri ile Grijgal Kalesi kuşatmasında karşı karşıya geldiği öyküde Deli Mehmet ve Deli Hüsrev adlarındaki iki asker ele alınır. Hiçbir rütbe ve makamda gözü olmayan, yalnızca vatanları uğruna gözlerini kırpmadan savaşa girişen Deli Mehmet ve Deli Hüsrev Türk askerinin temsilcileri konumundadır. Hüsrev düşman askerler tarafından öldürülerek başı gövdesinden ayrılan Mehmet'e "Mehmet, Mehmet!.. Canını verdin!.. Başını Verme Mehmet!.." (2009: 33) şeklinde haykırır. Mehmet ayağa kalkarak şövalyenin elinden kesik başını alır ve tekrar yere yığılır. Kuru Kadı hem bu olaya hem de Mehmet'in mezarının başındaki beyaz kanatlı meleğe tanık olur. Onun bu olayları görmesini Hüsrev şehitlik müjdesi şeklinde yorumlar. Ömer Seyfettin öyküsüyle bir yandan Türk askerinin savaş karşısındaki cesaretini gösterirken diğer yandan şehitliğe verilen önemi aktarır.

Yazar Ferman adlı öyküsünde Türk askerinin cesareti ve gücünün yanı sıra itaatkârlığını ele alır. Öykünün başkişisi Tosun Bey "O, bütün ordu içinde rakipsiz bir cesaret, kahramanlık ve çabukluk örneği idi. (…) Kuş gibi uçar, yıldırım gibi seğirtir, aslan gibi atılır, kaplan gibi parçalardı." (2009: 105) şeklindeki cümlelerle betimlenir. Başarılı bir asker olan Tosun Bey padişahın konaklayacağı otağ-ı hümayun fırtınada kaybolunca çok sinirlenerek sadrazamı suçlar. Sadrazam, Tosun Bey'e bir ferman vererek Niş'e götürmesini ister. Tosun Bey fermanda kendi idam emrinin yazdığını okur; önce kaçmak ister ancak kaçmayı kendisine yakıştıramayıp fermanı teslim eder. Niş Beyi verilen emri uygulamak istemeyince "Padişahın emrinden dışarı çıkma. Beni kes.." (2009: 117) diyerek ısrar eder ve idam edilir. Ömer Seyfettin Tosun Bey araçlığıyla canı pahasına verilen emirleri yerine getiren itaatkâr Türk askeri portresini başarılı şekilde çizmiştir.

Yazarın *Kaç Yerinden* adlı öyküsü anlatıcı ile bir arkadaşının bir vapurdaki konuşmaları şeklinde kurgulanmıştır. Anlatıcı eski kahramanlara ait bir destan yazan ve şimdi böyle kahramanlar olmadığına inanan bir kişidir. Muharebe sırasında uzak sınırlarda hastalıklara tedaviler geliştirip üstün başarılar gösteren ve binbaşı rütbesine kadar yükselen anlatıcının arkadaşı asker tabip ise bugün de pek çok kahraman olduğunu söyler ve Ferhat Ali Bey'i örnek

olarak gösterir; Genç bir subay olan Ferhat Ali Bey harplerde toplam 49 yerinden yaralanmıştır. Doktor tabip defalarca yaralandığı hâlde ölmeyen Ferhat Ali Bey'den şöyle bahseder; "O ölmez, onda bir iman var; başından bacaklarının arasına kadar dört parmak uzunlamasına, omuzlarının arasında dört parmak enliliğine, çapraz bir hudut çizer. 'Buralarda isabet olmazsa ölüm yok.' der." Anlatıcı ile arkadaşı vapurda konuşurken Ferhat Ali Bey ile karşılaşırlar. Ferhat Ali Bey'in Galiçya'da sağ bacağını kaybettiğini ancak savaşmaktan vazgeçmeyip havacı sınıfına geçtiği öğrenilir. Öyküde Ferhat Ali Bey özelinde Türk askerinin cesareti, azmi, gücü ve kararlılığı vurgulanmıştır.

Ömer Seyfettin'in *Kütük* öyküsünde komutan Arslan Bey'in yeterli cephaneye sahip olmamasına rağmen zekâsı ve yeteneği sayesinde Şalgo Kalesi'ni fethetmesi ele alınır; Arslan Bey siyaha boyadığı bir kütüğü düşman askerine büyük bir top zannettirerek kaleyi fetheder. Arslan Bey Türk askerinin zekâsının yanında barışçıl özelliğini de gösterir. Arslan Bey düşman askerlerine "Siz de teslim olun. Nafile yere kanınızı döktürmeyin. (…) Biz teslim olanın canına kıymayız" (2009: 50) şeklinde seslenerek Türk askerinin kan dökme meraklısı olmadığını gösterir. Vire adlı öyküsünde de Türk askerinin zekâsı komutan Barhan Bey aracılığıyla yansıtılır. Öyküde "Barhan Bey pek çok düşünen, hiç faka basmayan akıllı cesurlardandı (…) bu başın içinde sönmez bir ateş, sönmez bir zekâ alevi tutuşuyordu." (2009: 103) şeklinde betimlenir. Barhan Bey Türk ordusunun pes etmeme ve teslim olmama gibi özelliklerinden bahseder; "Biliyordu ki, Türk askeri çok itaatlidir. Kumandanları ne söylerse hemen yaparlar. Fakat yalnız bir emre karşı itaat göstermezler. O da 'teslim emri'dir. Türk, ölmeyi teslim olmaya tercih eder. Evet, 'Vire'ye kimse razı olmayacaktı." (2009: 107)

Yazarın Teke Tek öyküsünde ihtiyar bir zabit diğer askerlere cesur bir asker olan Cem'in bir düşman askeriyle girdiği dövüşün hikâyesini anlatır. Cem dövüş sırasında bacağını kaybederek yarım ölü olur; "Bir asker için ömrü oldukça dövüşememek yarım ölü demektir. Cem savaşmak için yaratılmıştı" (2009: 123). İhtiyarın Cem ile ilgili anlattıklarından etkilenen Kasım adlı bir asker düşmanlardan teke tek dövüşecek bir asker ister ve dövüşüp sakat bırakarak Cem'in intikamını almış olur. Bu öyküde Türk askerinin yaralanmaktansa ölmeyi arzuladığı okuruz; Türk askeri savaşmak için yaşar, eğer savaşamıyorsa yaşamasının bir anlamı yoktur, yarım ölü olmuştur.

Ömer Seyfettin'in Türk askerlerini zekâsı, gücü, cesareti, itaatkârlığı ve savaşçı yapısıyla yücelttiği öykülerinin dışında millî bilinç uyandırmak veya millî bilinç eksikliğini eleştirmek maksadıyla kaleme aldığı öyküleri de vardır. Yazar *Mahmeamken* adlı öyküsünü "Benden bu genç, bu dinç, bu Türk ve Müslüman orduya binlerce selam ve saygı…" (2009: 60) cümlesiyle Türk ordusuna ithaf ettiğini bildirir. Öyküde bir zabit diğer zabit arkadaşlarına başından geçen bir olayı anlatır. Zabit hatırasını anlatmaya "Bizim mektepten üç cins zabit çıkar. Aslında bu üç cinsin hiçbiri millî bir terbiye görmüş (…) zabitler kıratında değildir" cümlesiyle giriş yaptıktan sonra üç cins zabitin özelliklerini sayar; birincisi askerî okulda boş vakit geçirmeyip çalışan ve birçok bilgi edinen iyi askerlerdir ancak bunların güçlü bir idealleri yoktur. İkincisi yalnızca sınıfta kalmamak için ders çalışmış, hiçbir konuda hiçbir fikri olmadığı için yönlendirmeye açık olan askerlerdir. Üçüncü cins ise çalışmak yerine günlerini sevda ve kavga ile geçiren korkunç şarlatanlardır. (2009: 62) Zabitin anlattıklarından Ömer Seyfettin'in askerleri nasıl ve ne şekilde sınıflandırdığına tanık oluruz. Kendisini birinci cins asker grubuna ait olarak gören Ömer Seyfettin askerliğinin ilk dönemlerinde bir idealden yoksun olduğunu da itiraf eder. Zabit hatırasında Ali Reis adlı bir teğmenin okuma ve yazma dâhil hiçbir şey bilmediğini, bir coğrafya imtihanında 'olabildiği kadar' anlamına gelen mahmeamken kelimesini bir coğrafi bölge zannettiğinden bahseder. Ömer Seyfettin, Ali Reis aracılığıyla hiçbir şey bilmediği hâlde askerlik yapanları, türlü hastalık bahaneleriyle harplere katılmayanları eleştirir.

Ömer Seyfettin'in *Nakarat* adlı öyküsü "Gençliğini Makedonya'da geçirmiş eski bir subayın hatıra defterinden" (2009: 54) cümlesiyle başlar. Öykü Balkanlarda Bulgar komitacılarla savaşmak maksadıyla görevlendirilen bir subayın günlük şeklindeki notlarından oluşmaktadır. Subay günlüklerinde kaldığı odanın kirliliğinden okuyacak kitap bulamamasına kadar pek çok şeyden şikâyet ederken bir Bulgar kızının şarkısıyla kendinden geçer. Bulgarca bilmediği hâlde şarkının aşk şarkısı olduğuna inanan subay Bulgar kızıyla mutlu bir ömür geçirmenin hayalini kurarken vatan ve millet kavramlarından giderek uzaklaşır. Subay görevi bitip de geri döneceği sırada kızın "Naş, naş, Çarigrad naş…" cümlesinden oluşan şarkının "Bizim olacak, bizim olacak, İstanbul bizim olacak" (2009: 75) anlamına geldiğini öğrenir. Ömer Seyfettin Nakarat öyküsüyle millî bilinç duygusuna sahip olmayan bir subayın yaşadığı hayal kırıklığıyla gelen bilinçlenme sürecini işlerken okuyucudan Türk subayı ile Bulgar kızını kıyaslamasını ister; "İşte bir haftadır, Velmefçe Ormanları'nda kendince mukaddes bir fikir için ölen komite papazının o cesur kızıyla aramdaki farkı düşünerek yatıyorum." (2009: 77) Türk subayı her şeyden şikâyet eden millî bilinç yoksunu bir tip olarak betimlenirken Bulgar kızı cesur ve millî bilinç sahibi olarak çizilmiştir.

Ömer Seyfettin'in *Bir Kayışın Tesiri* adlı öyküsü de bir askerden yola çıkarak millî bilinç kavramını ele alır. Anlatıcı bir arkadaşıyla otururken Çerkez şivesiyle konuşan bir adam dikkatini çeker, adamın Kafkasya'dan yeni geldiğini düşünür. Arkadaşı ise o adamın Çerkez olmadığı, yalnızca Çerkez taklidi yaptığını belirterek anlatmaya başlar; Mahmut Bey adlı bu kişi kendisine Çerkez bir kayış hediye edilmesinden sonra değişmiş; kendisini Çerkez olarak görmeye başlamış, Çerkezlerle arkadaşlık yaparak Türklerden uzak durmuş, zamanla Türk şivesini kaybetmiş, zabit çıktığında ise Türkçeyi tamamen unutmuştur. Ömer Seyfettin Mahmut Bey aracılığıyla mal mülk edindikten sonra kendi benliğini ve milliyetini unutanları eleştirir. Bu insanlar çevresindekiler tarafından alay edilse bile umursamaz, hatta bununla iftihar eder. Böyle kişiler milliyetlerinin yanı sıra ana dillerini de yok sayıp yabancı dilleri konuşmaya özenir.

Dil bilinci üst düzeyde olan Ömer Seyfettin hayatı boyunca gerek yazılarında gerekse öykülerinde Türkçe bilinci aşılamak için uğraşmıştır. Türk milletinin, özellikle de Türk askerinin dilini korumasının şart olduğuna inanır. Yazar Türkçeyi güzel konuşmayan askerlerden rahatsız duyar; Ruzname (Günlük) başlığıyla yayımlanan 27 Eylül 1318 (10 Ekim 1912) ile 15 Teşrinsani (28 Kasım 1913) tarihlerini kapsayan Balkan Harbi notlarında askerlerin bir ideallerinin, vatan duygularının ve dil bilinçlerinin olmadığında yakınır;

> Heyhat… Mademki biz asker değiliz, mademki bizde askerlik için lazım olan zekâ ve itaat yok, mademki bizde bir ideal, bir vatan hissi, nihayet bir lisan yok… Bölüğün yarısından çoğu Türkçe bilmiyor. Tabur Babil Kulesi gibi. Ne alanın satandan, ne satanın alandan haberi var (Alangu, 2020: 193).

Ömer Seyfettin'in *Primo Türk Çocuğu* öyküsünde ise Türk ordusu ve Türk askerinin eski hâli ile bugünkü durumu karşılaştırılır. Kenan Bey oğlu Primo'ya Türkiye ve Türk milletinin tarihi hakkında Türklüğün düşmanlarının serbest kaldığını, Türk ordusunda eskiden var olan müşterek ruh ve maneviyatın artık bittiğini belirtir. Türk ordusu ve Türk zabitleri için "Artık orduda ortak bir ruh olmadığı, maneviyatın iflas ettiği anlaşıldı. Türk subayları kendi milliyetlerini inkâr ediyor" (2009: 117) cümlesini kurar. Primo Anadolulu Türk askerinin durumunu sorduğunda ise "Onlar bir vücuttur. Kafa olmayınca ne yaparlar? Zabitleri Türklüklerine düşman olduktan sonra, zabitleri kendilerini mahvetmeye çalıştıktan sonra, onlar ne yapacaklar?" (2009: 118-119) şeklinde cevap verir. Yazar özlerini kaybederek düşmanla işbirliği yapan Türk subaylarını eleştirirken Anadolu'da vatanı için savaşan Türk askerlerinin de çaresiz kaldığı düşüncesindedir.

Sonuç

Türk kültüründe asker kahraman, koruyucu ve cesur gibi sıfatlarla birlikte kullanılan önemli bir kavramdır. Türk toplumunda askerlik geçmişten günümüze kadar en fazla tercih edilen mesleklerden biri olmuştur. Askerlik mesleği doğası gereği savaş ve silahla iç içe olduğu için askerler çoğu zaman sanatsal yönlerini gizleme ihtiyacı hisseder ancak edebiyatımız asker şair ve yazarlarla doludur. Askerler askerî okul yıllarından göreve başladıkları ilk dönemlere ve emekliliklerine kadar çoğu zaman edebiyatla ilgilenmiş, şiir ve öykü gibi edebi türler kaleme almıştır. Askerlerimizin düzyazıdan ziyade içerik ve hacim yönlerinden şiirle daha çok ilgilendiği bilinmektedir; sultan şairler ile yeniçeri şairlerini düşündüğümüzde Türk edebiyatında asker şairlik geleneği olduğunu söyleyebiliriz. Modern Türk edebiyatına geldiğimizde ise asker şairlerle birlikte asker yazarlar da görülmeye başlanır.

Türk edebiyatındaki asker şair ve yazarlar konusu çok geniş olmakla birlikte üzerinde pek fazla çalışma yapılmamış bir alandır. Edebiyatımızda ne kaç tane asker şair ve yazar olduğu ne de asker şair ve yazarların isimleri henüz kesinleşmemiştir. Necmeddin Alkan, Yılmaz Çongar ve İlhan Çiloğlu'nun asker şair ve yazarlar konulu eserlerini kaynak alarak oluşturduğumuz "Harp ve Edebiyatın Kesişim Noktası: Türk Edebiyatında Asker Yazarlar ve Ömer Seyfettin" başlıklı bu çalışmamızda Beşir Fuad, Nabizâde Nazım, Cenap Şahabeddin, Mehmet Rauf, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Aziz Nesin, Vüs'at O. Bener ve Turgut Uyar olmak üzere sekiz şair ve yazarımızın asker şair ve yazar olarak nitelendirilme sebepleri ile gittikleri askerî okullar ve görev aldıkları bölgeler ele alınmıştır. Bir iki isim dışında bütün asker şair ve yazarların Kuleli Askerî Lisesi ile Harp Okuluna gittikleri tespit edilmiş olup bu okulların kişilerin edebî yaşamlarını yakından etkilediği görülmüştür. Asker şair ve yazarlarımızın hemen hepsi askerî lise yıllarında edebiyatla ilgilenerek çeşitli kalem denemelerinde bulunmuştur. Çalışmamızda asker şair ve yazar olarak ele alınmayan Halit Ziya Uşaklıgil, Aka Gündüz, Necip Fazıl Kısakürek, Hüseyin Nihal Atsız ve Nazım Hikmet'in asker şair ve yazar olarak kabul edilmeme sebepleri üzerinde de durulmuştur. Adı geçen isimler askerî okullara kaydolmalarına rağmen farklı sebeplerden dolayı mezun olamamış ve askerlik görevlerine başlayamamıştır.

Çalışmamızda ayrı bir başlık altında ele aldığımız Ömer Seyfettin asker şair ve yazar kavramına ait bütün nitelikleri bünyesinde barındırmaktadır. Ömer Seyfettin yaşamı boyunca bir yandan savaşlara katılıp askerlik görevini yerine getirirken diğer yandan kaleme aldığı öykülerde askerliğe dair pek çok izlenimine yer vermiştir. 10 öyküsünü incelediğimiz Ömer Seyfettin'in öykülerinde askerliği yüceltici ve eleştirel olmak üzere iki farklı şekilde ele aldığı saptandı. Yazarın Başını Vermeyen Şehit, Ferman, Kaç Yerinden, Kütük, Vire, Teke Tek adlı öykülerindeki askerler zeki, cesur ve güçlü kahramanlar olarak betimlenir. Ömer Seyfettin bu öykülerde âdeta ideal Türk askerinin portrelerini çizer. Yazar Mahmeamken, Nakarat, Bir Kayışın Tesiri, Primo Türk Çocuğu öyküleri ile Balkan Harbi'ndeki günlüklerinden meydana gelen Ruzname'de ise millî bilinç kavramı üzerinde durarak millî bilinç duygusuna sahip olamayan askerleri eleştirir.

Sonuç olarak harp ve edebiyat her ne kadar birbirinden uzak gibi görünse de aslında birbirleriyle yakından ilişkili olan kavramlardır. Harp ve edebiyat arasındaki ilişkiyi en iyi asker şair ve yazarlarımız aracılığıyla izleyebiliriz. Asker şair ve yazarlar konulu çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir. Türk edebiyatındaki asker şair ve yazarlar ile eserlerindeki askerliğe dair unsurlar hakkında çalışmalar yapılması önemli bir eksikliği gidermeye katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Alangu, T. (2020). *Ömer Seyfettin: Ülkücü Bir Yazarın Romanı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Alkan, N. (1967-1969-1971). *Asker Bahçesi*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Cunbur, M. (1992). *Ömer Seyfettin'in Hayatı Ve Eserleri*, Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 1-18.

Çağlayan, F. (1951). *Asker Şairler Antolojisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Çiloğlu, İ. (2003). *Asker Yazarlar ve Şairler*, İstanbul: Elif Kitabevi.

Çongar, Y. (1998). *Asker Yazarlarımız ve Ozanlarımız*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Dağlarca, F. H. (1964). *Yedi Memetler (Koçaklama),* İstanbul: Kitap Yayınları.

Dizdaroğlu, H. (1964). *Ömer Seyfettin,* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Duman, H. (2018) "Savaş Edebiyatı" *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi,* C: 58, S. 1, ss. 99-110.

Enginün, İ. (1985). "Ömer Seyfettin'in Hikâyeleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, ss. 37-50.

İnal, İ.M.K (1969). "Nihal". *Son Asır Türk Şairleri – II,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, ss. 1226-1228.

Karagülle, F. (2020). "Vüs'at O. Bener maddesi." *Ahmet Yesevi Üniversitesi Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü.*

Koçak, A. (2015). "Savaşın Gölgesinde Yazılan Hikâyeler: Ömer Seyfettin'in Hikâyelerinde Savaşın Yansımaları", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 13, S. 18, ss. 637-656.

Kurdakul, Ş. (1973). *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Mert, N. (2004). Ömer Seyfettin: İslamcı Milliyetçi ve Modernist Bir Yazar, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Necatigil, B. (2006). *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*ü, İstanbul: Varlık Yayınları.

Okay, O. (1969). *Beşir Fuad İlk Türk Pozitivist ve Natüralist*, İstanbul: Hareket Yayınları.

Okay, O. (1997). "Hatırat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* C: 16, ss. 445-449.

Seyfettin, Ö. (2009). *Başını Vermeyen Şehit. Bütün Eserleri 3,* İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 25-38.

Seyfettin, Ö. (2009). *Ferman, Bütün Eserleri* 4, İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 102-118.

Seyfettin, Ö. (2009). *Kaç Yerinden, Bütün Eserleri 7.* İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 100-111.

Seyfettin, Ö. (2009). *Kütük. Bütün Eserleri 6,* İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 40-53.

Seyfettin, Ö. (2009). *Mahmeamken, Bütün Eserleri 8*, İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 60-78.

Seyfettin, Ö. (2009). *Nakarat, Bütün Eserleri 6*, İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 54-77.

Seyfettin, Ö. (2009). *Primo Türk Çocuğu, Bütün Eserleri 6*, İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 78-145.

Seyfettin, Ö. (2009). *Teke Tek, Bütün Eserleri 4,* İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 119-128.

Seyfettin, Ö. (2009). *Vire, Bütün Eserleri 1*, İstanbul: Üç Harf Yayıncılık, ss. 102-117.

Özarslan, E. (2003). "Nâzım Hikmet Hayatı ve Şiiri", Doktora Tezi. *Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Ankara.

Torun, İ. (2004). "Ömer Seyfettin'in Askerlik ile İlgili Görüşleri ve Öykülerindeki Asker Tipleri", *Türk Dili,* S. 634, ss. 477-488.

Uyar, T. (2011). *Büyük Saat*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

REŞAT NURİ GÜNTEKİN'İN *ESKİ HASTALIK* VE MÜNEVVER AYAŞLI'NIN *PERTEV BEY'İN ÜÇ KIZI* ROMANLARINDAKİ KADIN KARAKTERLER

Evşen ÇERKEŞLİ*

Giriş

Roman, Türk edebiyatına bir "tür" olarak Tanzimat'la beraber girmiştir. İlk faaliyetler Fransızcadan yapılan çevirilerle başlar, ardından yerli romanlar yazılır. Bundan önceki edebiyata bakıldığında İslamiyet'in ferdiyetçi olmamasından ve asıl türün "şiir" olmasından Türk edebiyatında düzyazının özellikle de bireyi ele alan romanın geç geliştiği görülmektedir. Bunun öncesinde Türk edebiyatında görülebilecek anlatı türleri; Farsça kaynaklı, belli konuların dışına çıkmayan, yüksek zümreye hitap eden, öğüt verici nitelikteki *Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha* gibi mesnevilerle sözlü anlatı geleneğine dayanan, masalsı, halkın aşina olduğu tarzda insanları anlatan *Aslı ile Kerem* gibi halk hikâyeleridir. Tanzimat'ta özellikle Ahmet Mithat'la başlayan yeni düzyazı anlayışında ise eserin geçekleri anlatması gerektiği görüşü hâkimdir. Zaten bu görüşten beslenen, dönemin sosyoekonomik konularıyla paralellik gösteren, birçok sanatçıyı etkileyen damarlar doğmuştur. Balkan savaşı'ndaki yenilginin ardından başlayan milliyetçilik akımı doğrultusunda imparatorluğun geçirdiği buhranlı evreler, edebiyata olduğu gibi yansımıştır. Yaşananlardan bir ders alınmasını isteyen yazarlarsa bu dönemde gözleme oldukça önem vererek gerçekçi bir tutum benimsemişlerdir. Tüm bu gelişmelerin ışığında Kurtuluş Savaşı, edebiyat sahasında önemli bir başlık olarak kendine yer bulur.

1919-1923 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşanan bu savaş sırasında halk, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir yandan da Ankara'daki yeni hükûmetin arasında kalır. Çünkü halkın tamamı işgal kuvvetlerinin yurttan temizlenmesini istemesine rağmen savaş sonrasında neler olacağına, saltanatın ve imparatorun durumuna, yeni yönetim biçimine ve eskiden imparatorluğun yanında duranlara ne olacağına dair belirsizlikler; imparatorluğa sıkı sıkıya bağlı olanlarla yeni hükûmetin yeni yönetim biçimini benimseyenler arasında bir ikilik yaratıyordu. Bu durumda oluşturulmaya çalışılan düzenli orduya destek vermesi beklenen halk, düşmanla savaşmak ve sultana karşı gelmek arasında kalır. Ankara Hükûmeti'nin Anadolu'nun çeşitli yerlerinde insanları mücadeleye dâhil etmek için gösterdiği çaba; küçük yerlerde, kasabalarda eşraf ve din adamları üzerinden yürütülür. Gizli gizli savaş bölgesine silah aktarımı, gönderilenlerin de korunup gerekli kişilere dağıtılması hep halkın katılımıyla gerçekleştirilir. Ancak insanların bahsedilen ikilemlerinden kurtulup mücadeleye katılmaları hiç kolay değildir. Tüm bu zorluklardan sonra da yeni kurulan Cumhuriyet'in kendi söylemini, ideolojisini oluşturma ve yayma aşamasına gelinir. Zaman zaman hükûmet eliyle de yazdırılan, oluşturulmaya çalışılan yeni resmî tarihi destekleyen, yeni nesle bunu öğretmeye hatta ezberletmeye gayret eden Cumhuriyet'in resmî bakış açısını yansıtan eserler; insanların psikolojisine yönelmek yerine olaylara ve olayların akışı esnasında Mustafa Kemal'e düşen en önemli göreve yönelirler. Buradaki tarih anlayışına göre, Türklerin soyu Orta Asya'ya dayandırılır ve tarihî zaferler Selçuklulardan başlatılmasına rağmen Osmanlı'ya gelindiğinde bir kesintiyle karşılaşılır çünkü "Osmanlı tarihinin 'hanedan tarihi' olmasına karşılık Gazi Mustafa Kemal tezinin ana ögesi, 'millet'tir. Milleti alır, onu okur, onu araştırır, onu anlatır, hayat ve istikbaline ait düsturları ancak onun tarihinden çıkarır." (Kurdakul, 1994: 22). Bunun yanında Cumhuriyet'in ihtiyacı olan yeni insan tipi de bu anlatılarda dikte edilir. Bunlar;

* Öğr. Gör., Altınbaş Üniversitesi, Rektörlük, Ortak Dersler Bölümü, evsen.cerkesli@altinbas.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8815-4300.

Cumhuriyet'in inkılaplarına sahip çıkan, gönül meselelerini devlet meselelerinden önce tutmayan insanlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın ve bu insan tipinin sıkça yer aldığı romanların yazımı Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan neredeyse günümüze kadar devam etmektedir. Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen romanların ayrı tür mü olduğu yoksa bunların "roman" türünün bir alt türü mü olduğu da başka bir tartışma konusudur. Toplumu derinden etkilemiş, insanlar üzerinde fazlasıyla iz bırakmış, edebiyatın çokça ilgilendiği bir konu olan Kurtuluş Savaşı; "roman" üst türünün alt türü sayılabilecek niteliktedir. Alastair Fowler Kinds of Literature kitabının Transformations of Genres bölümünde bununla ilgili olarak: "Mevcut dağarcığa her bir yeni başlık eklendiğinde 'tür' değişir. Genelde de var olan türle beraber yeni bir başlığın gelişiminden söz etmek mümkündür." der (Duff, 2000: 233). Ayrıca bu damarda verilen çok sayıda eserin yanında türün kendi üslubunun, dilinin, ideolojisinin, karakteristiğinin olması da onu bir "alt tür" yapmaya yetmektedir. Bu romanlarda, düşman ya Yunanlardır ya da Rum, Ermeni azınlıklarla iş birliği yapan savaş zengini erkeklerdir. Erkekler cephede savaşan, ülküsünü her şeyin üstünde tutan, güçlü, genç kişilerdir; kadınlarsa zeki, alımlı, çevresindeki erkekleri etkilemeyi başaran, bu etki altında onlara mücadele azmi veren, aktif mücadelede yer almasa bile genellikle hemşirelik, hasta bakıcılık yaparak cepheden desteğini eksik etmeyen, cinsî albenisi törpülenmiş kişilerdir. İşlenen kadın karakterlerin sınıflandırılması Bahriye Çeri'nin Türk Romanında Kadın 1923-1938 incelemesinin "Kurtuluş Savaşı Yıllarında Kadın" başlıklı bölümünde yapılarak 1919-1923 yılları arasında yazılan romanlarda ele alınan kadın karakterlerin, yaşanan toplumsal ve tarihi hareketliliğe paralel olarak Türk edebiyatının daha önceki kadın tiplerinden büyük değişiklikler gösterdikleri belirtilir:

> "Millî mücadele içinde Türk kadınlarının etkinlikleri çok önemlidir. Bu dönemdeki kadınları, içinde bulundukları durum ve etkinlikleri bakımından birkaç grupta toplamak mümkündür.
>
> 1. İşgal bölgesindeki karşılaştıkları zor durumlar nedeniyle erkekleri göreve çağıran kadınlar
> 2. Eline silah alarak bizzat savaşa katılanlar veya cephe gerisinde hizmet verenler (Yaralıya bakanlar, askere yiyecek-giyecek temin edenler)
> 3. Geniş kitleyi uyandırmak için dernek ve basın etkinliklerine katılanlar. Bunların en ünlüleri, başta Halide Edip olmak üzere Nakiye Elgün, Müfide Ferit Tek'tir.
> 4. Etkinliklere moda diye bakanlar ve bu yüzden katılanlar, İstanbul sosyete hanımları." (Çeri, 1996: 21-22)

Yaratılan bu aydın, seçkin karakterler vasıtasıyla Kemalist politika, olumlanan ve olumlanmayan örneklerin hikâyeleriyle başta yetiştirilmek istenen yeni nesle olmak üzere toplumun her kademesine ulaştırılır. Kurtuluş / kuruluş romanları, roman üst türü içerisinde kendine bu özellikleriyle bir yol açmayı başarmıştır. Cumhuriyet Dönemi idarecileri kurmaya çabaladıkları tarih ve rejim anlayışının kitlelere benimsetilmesi, bunların içselleştirilmesi için kültüre ve edebiyata ihtiyaç duymuşlardır; oluşturulan "kuruluş ve kurtuluş" savaşı kanonu, "ulus - devlet projesinin ve yaratılmak istenen millî kimliğin yansımalarıyla" (Balabanlılar, 2003: 14) insanların kendilerini birleşmiş bir milletin yurttaşları olarak görmesini sağlar.

Edebîlikleriyle değil de daha çok belli bir amaca hizmet etmeleriyle değer kazanan, yoğun olarak Cumhuriyet'in ilk on beş yılında yazılan bu tarz romanların yanında, daha ileri tarihlerde yazılan ve savaş yıllarında yaşayanların çeşitli dramlarını, ruhsal gelgitlerini anlatan romanlar da vardır.

Yazardan yazara, dönemden döneme ele alınan konunun işleniş biçimi farklılıklar gösterse de Kurtuluş Savaşı temasıyla yazılan ve roman türüne dâhil edilen eserlerin göz ardı edilmeyeceği muhakkaktır. Ancak yazılan her yeni eserle birlikte bu konunun işlendiği "tür"

yeni bir yön kazanır. Bu doğrultuda yaklaşık doksan yıllık külliyata bakıldığında Mürşit Balabanlılar'ın hazırladığı *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı* kitabının giriş bölümünde Ömer Türkeş'in değindiği gibi bu romanları üç bölümde toplayabiliriz. Bunlar; daha çok kendi içimizdeki düşmanın yani azınlıklarla iş birliği yapanların hainliğinin vurgulandığı I. dönem (1920-1950), Cumhuriyet öncesi ve sonrası resmî tarihe dışardan bakabilen II. dönem (1950-1980) ve emperyalizmle onun iş birlikçilerine direnenleri anlatan daha milliyetçi çizgideki III. dönem (1950-1980) romanlarıdır (Balabanlılar, 2003: 15-23).

Ömer Türkeş'in birinci döneme ait olarak gösterdiği romanlardan 1938 yılında yazılan Reşat Nuri Güntekin'in *Eski Hastalık* adlı romanı ve ikinci dönem içinde gösterdiği Münevver Ayaşlı'nın 1968 yılında yazdığı *Pertev Bey'in Üç Kızı* adlı romanı, Kurtuluş Savaşı temasına farklı açılardan yaklaşarak okura farklı iletiler sunan kitaplardır. Bu çalışmada iki romandaki kadın karakterler yardımıyla Kurtuluş Savaşı romanındaki Osmanlı kadını - Cumhuriyet kadını ikiliği mevzusunda hangi özelliklerin aynı kaldığına ve nelerin değiştiğine bakılacaktır.

Kurtuluş Savaşı Romanı Bağlamında *Eski Hastalık*

Hikâye, roman, tiyatro yazarı ve çevirmen Reşat Nuri Güntekin (1889-1956), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra Anadolu'da ve İstanbul'da çeşitli liselerde edebiyat öğretmenliği ve müdürlükler yapmıştır (Emil, 1989: 1).

Yetişme tarzı, aldığı eğitim ve üstlendiği görevler sayesinde Reşat Nuri Güntekin'in sanatı her zaman için Doğu ve Batı kültüründen beslenme olanağı bulmuştur. Galatasaray Lisesi mezunu olduğundan bir yandan Fransız edebiyatını ve kültürünü tanırken diğer yandan da Anadolu'da uzun yıllar bulunup gözlem yapma şansını yakalamıştır ki yazarın bu vesileyle iki büyük medeniyetin kültürünün izlerini eserlerinde sentezlediği görülür. Gezip gördüğü yerlerde toplum hayatını, küçük kasabaları, o yörelerin çeşitli sosyal statüdeki insanlarını, onların gelenek ve göreneklerini, aile yapılarını, inançlarını, zihniyetlerini yakından tanıyıp bu dekorda imparatorluğun yıkılışının ve ardından Cumhuriyet'in yansımalarının nasıl ol(madığı)duğuna şahit olmuştur. Bu birikimini tip ve karakter yaratmada, psikolojik tahlillerde, birey-toplum ilişkilerini analiz etmede, gerçekçi, samimi diyaloglar oluşturmada kullanan yazar; "Türk edebiyatını mekân darlığından kurtararak" (Emil, 1989: 1) Anadolu'ya açılmıştır.

Yazarın 1938 yılında yazdığı *Eski Hastalık* romanı, Yusuf ile Züleyha çiftinin İstanbul-İçel arasında geçen aşklarını anlatır. Doğu-Batı kültürünü iyi bilen Reşat Nuri, romanında daha çok mesnevi nazım biçiminde ele alınan ünlü aşk kahramanlarına yer vererek bunları roman türüne uygun biçimde ruhsal çözümlemeleri, insani ikilemleri, zaafları ve geçirdikleri değişikliklerle beraber çok yönlü kurgular. Çünkü Mikhail Bakhtin'in *Epik ve Roman* makalesinde de dediği gibi:

> "Romanın, 'şiirsel' sözcüğünün yaratıcı edebiyatın diğer türlerinde kullanıldığı şekilde 'şiirsel' olmaması gerekir; bir roman kahramanının, sözcüğün epik ve trajik anlamında bir 'kahraman' olmaması gerekir: Kendisinde olumlu olduğu kadar olumsuz özellikleri de hem yüce hem bayağı, hem ciddi hem gülünç nitelikleri birleştirmesi gerekir, kahraman çoktan tamamlanmış ve değişmeyen bir kişi olarak değil, evrilmekte ve gelişmekte olan biri, yaşamdan ders alan bir kişi olarak resmedilmelidir, epik eski dünya için neyse roman da çağdaş dünya için o olmalıdır." (Bakhtin, 2001: 173)

Eski Hastalık; bireyin iç dünyasını merkeze alan, ayakları yere basan yapısıyla ve karakterlerin değişebilirlikleriyle varlık gösteren bir romandır. Ancak romanın birçok yerinde doğrudan mesneviye ait detaylara göndermeler de yapılır. Örneğin; Yusuf'un gömleğinin yırtılması, Yusuf'un bir erkek güzeli olması gibi. Dünyanın en güzel insanı olarak bilinen Yusuf peygamberin kıssasını anlatan *Yusuf u Züleyha* mesnevisi, 111 ayet hâlinde anlatılan kıssanın aşk ağırlıklı olarak edebiyata yansımış şeklidir. Yusuf peygamberin çocukluğundan itibaren babası Yakup peygamberin en sevdiği çocuğu olması, kardeşlerinin Yusuf'u kıskanmasına

neden olur. Bir yalanla Yakup'a Yusuf'un öldüğünü söyleyen kardeşler, babayla oğlunun yıllarca ayrı kalmasına neden olurlar. Bu süre içerisinde Yusuf bir kervana satılarak Mısır'a gider, güzelliğiyle herkesi büyüleyen Yusuf'a Mısır azizinin sureta hanımı olan Züleyha da âşık olur. Ancak onun Yusuf'a beslediği cismani aşkı, Yusuf onaylamaz ve Züleyha'nın isteklerine karşılık vermediği için bir iftira sonucu zindana atılan Yusuf, yedi yıl burada kaldıktan sonra gördüğü bir rüyanın hikmetiyle zindandan çıkarılır. Bu sırada tekrar babasına kavuşur. Yıllar sonra Züleyha'yla kavuştuklarında yaşlanmış Züleyha'nın gençleşip güzelleşmesi için dua eder, evlenirler ve uzun yıllar mutlu yaşarlar. Birçok şair tarafından yazılan, çok sayıda nüshası bulunan *Yusuf u Züleyha* mesnevileri genelde şu üç tema üzerine kurulur:

"1. Yusuf'un kardeşlerinin ona hasetleri ve sonuçta Yusuf'un başına gelenler,

2. Züleyha'nın tek taraflı beşerî aşkı, ayrılık ve özlemi,

3. Allah'a tevekkül, sevgi ve Allah korkusu" (Pala, 2005: 485).

Reşat Nuri, bu mesnevinin başkarakterlerini kendi romanında ikinci tema üzerinden yani Züleyha'nın aşkı ruhani değil cismani değerlendirişiyle ele alır ve onun aşkı "eski bir hastalık" olarak değerlendirip yaptığı evliliği de bu çerçevede yürütmeye çalışmasının nasıl mutsuzlukla sonuçlandığını göstermeye çalışır. Burada türler arası etkileşimi, türlerin geçirgenliğini de rahatlıkla görmek mümkün. Zaten divan edebiyatının uzun hikâye anlatmaya en müsait nazım biçimi olan mesnevinin karakterleri alınıp onların aşkının bazı yerlerinden esinlenilse de bu roman, iletmek istediği mesaj için bu karakterleri bir araç olarak kullanır. Yusuf ile Züleyha adlarının seçilmiş olması da bu noktada oldukça manidardır. Çünkü yüzyıllardır kimyaları uyan bu ikilinin adı ne zaman yan yana geçse sonu mutlu biten bir aşk akla gelmesine rağmen Güntekin, eserini romanesk aşkın işlemeyeceğine, onun eskide kalmışlığına ve duygunun esiri olmamak gerektiğine inanan bir anlayışla yetişen bir genç kızın Yusuf'la karşılaşması sonucu kendine bile itiraf etmekten çekinse de en nihayetinde âşık olmaktan kaçamayacağı görüşünden yola çıkarak oluşturur. Peki, bu roman Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen türle nasıl bağdaştırılabilir?

Züleyha; ailesinden ayrı büyüyen, saraya bağlı ama çıkarı için Cumhuriyet kadrolarının uygulamalarına iştirak etmekten de geri durmayan, yabancılarla iş birliği içinde, yanlış Batılılaşmış, tabiri caizse "günün adamı" denebilecek dayısının yanında yetişmiştir ve İstanbul'da kolejde okumaktadır. Yetiştiği çevrenin ve aldığı terbiyenin etkisiyle aşkı, evlilik kurumunu küçük gören Züleyha'nın babası Ali Osman Bey ise bu yapay ortamdan uzak, kendini görevine adamış, Kurtuluş Savaşı'nda mücadele etmiş bir askerdir. Ancak dayısının ve mensup olduğu zümrenin hayata bakışı doğrultusunda Züleyha, babasının yaptığı işi hor görür, onu anlamaz ve pek sevmez. Zaten babasının cephedeki aktif pozisyonu itibariyle de çok sık görüşmezler. Burada olayın kurgulanışı sırasında yazar, Züleyha'nın zihni üzerinden okuyucuya sürekli ikilikleri gösterir. Mesela modern ve daha esnek biri olan dayının karşısında katı kuralları, idealleri olan baba figürü, Anadolu-İstanbul ikiliği ya da Yusuf'un annesi Enise Hanım'la Züleyha üzerinden anlatılan -bu yazının yazılış amacına da işaret eden- iyi - kötü kadın ikiliği gibi.

Babasının İstanbul'a dönüp Züleyha'yı da beraberinde İçel'e götürmesinin ardından o zamana kadar tanımadığı bir dünyayla karşılaşan, Anadolu'yu sadece bir süreliğine tanımak için gezilip görülebilecek bir yer olarak gören, oranın asla yaşanılamayacak bir yer olduğuna inanan, oradaki insanların iyi niyetlerine, saflığına hayret eden, onlara daima tepeden bakan, kendini onlardan üstün gören Züleyha'nın yaşamında ve düşüncelerinde köklü değişiklikler meydana gelir. Kendini oradaki insanlardan üstün gördüğünden onlara bir şeyleri öğretebileceğine inanır. Öncelikle İstanbul'a döndüğünde yaşayabileceği bir çevresi kalmayan, babasının ölümünden sonra da yalnız kalmak istemeyen Züleyha; babasının cephede emir erliğini yapmış olan Yusuf'la bu şartları düşünerek evlenir. Ancak yeni neslin kızı olarak

kendini asla kendini Yusuf'un himayesine sokmaz. Züleyha asla güzellik abidesi olarak tasvir edilmez; o, yalnızca kuru bir şekilde evliliğin gereklerini yerine getirir. Yüz güzelliği mesnevilerde alışılageldiği gibi Yusuf'a atfedilir. Çift bir süre böyle yaşadıktan sonra Züleyha'nın yazı geçirmek üzere dayısının yanına İstanbul'a gitmesinden sonra karı koca birbirinden iyice kopar. Çünkü Züleyha'nın burada eski hovarda yaşamına geri döndüğü bir akşam, bir erkekle çıktığı bir gezinti sırasında arabayla kaza yaparlar, Züleyha hastaneye kaldırılır. Bu haber gazetelere yansıyınca Yusuf, İstanbul'a gelip Züleyha'yı hastaneden alır ancak olayla ilgili tek laf bile etmez. Çünkü âşık olmadığı, yalnızca prosedür gereği evli olduğu bu kadının başına gelen skandaldan etkilenmemiştir. Sonra onu alır ve İçel'e gitmek üzere bir gemi yolculuğuna çıkarlar. İşte bu yolculuk Züleyha'nın kendiyle baş başa kalmasına, oturup kendini değerlendirmesine yol açar. Züleyha gemide ilk defa halktan birini, yoksul ve yaşlı doktoru sev(er), onunla dost olu(r) (Esen, 1990: 177). En önemlisi yolculuğun sonunda Züleyha Yusuf'a gerçekten âşık olduğunu anlarken Yusuf da Züleyha'ya olan aşkını fark eder. Ancak gururlarından bunu birbirlerine söyleyemezler ve Silifke'ye gelince boşanırlar. Böylelikle mutlu bir geleceği yıkmış olurlar.

Geçirdiği evlilikten, orada karşılaştığı insanlardan sonra şımarık, Anadolu'yu küçümseyen, vatanı İstanbul'dan ibaret sayan, milletin içinde bulunduğu kötü, ezici şartlardan haberdar olmayan, aldığı yabancı eğitimin etkisiyle sosyal değişmeleri yanlış değerlendiren elit kızın yerine duyarlı, hırçın tarafları törpülenmiş, hayatı öğrenmiş, geç de olsa yuva kurmanın ve aşkın önemini anlamış bir kadın gelir. Bu olgunluğa Anadolu'da kaldığı yıllar içinde ve en son Yusuf'la Marmara Denizi'nden İçel'e yaptıkları gemi yolculuğu sırasında erişir. Gerçek aşkın ve sıcak bir yuvanın kıymetini öğrenen Züleyha'nın inadı kırılır. Roman kahramanı Züleyha'nın geçirdiği değişimi, mesnevi kahramanı olan Züleyha yaşamaz.

Bu romanda evliliği sorunsuz yürütmenin namus kavramıyla doğrudan ilişkili olduğu da vurgulanmıştır. Öyle ki Züleyha'nın gençliğindeki modern yaşamına karşın hayatına Yusuf girene kadar başka bir erkekle münasebeti bulunmaz. O her ne kadar İstanbul'da gezmelere gidip eğlencelere katılsa da her gün başka biriyle gezen kızlar daima Rum ve Ermenilerdir. Zaten evlendikten sonra yaşadığı aksi bir macera da hayatındaki tek kutsal şeyin kırılıp parçalanmasına neden olur. Kısacası bu tarz anlatıların anti - kahraman olarak gösterdiği duyarsız, zengin genç kız tipinden aynı tür anlatıların olumlanan anlayışlı, halkıyla bütünleşmiş, kocasının yanında yer alan insanına evrilen Züleyha üzerinden bakıldığında Eski Hastalık romanında Kurtuluş Savaşı'nın önerilen ve önerilmeyen kadın tipi belli bir süreç içerisinde aynı karakter üzerinden anlatılmıştır ve bu yönüyle Eski Hastalık, türün içine dâhil edilebilir.

Yazarın Cumhuriyet'in ilk on beş yıllık dönemine ait gözlemlerini ve şahsi fikirlerini de satır aralarında duyurduğu bu romanda Millî Mücadele ve asker yüceltilirken halkın onlara verdiği desteğin göz ardı edilmemesi gerektiği vurgulanır. Yani yeni ülkenin kurulmasıyla ilgili Mustafa Kemal ve yakın çevresinin hakkı teslim edilir, savaşın ne kadar zor şartlarda kazanıldığı anlatılır; inkılaplara, yönetime bağlılık vurgulanırken görünmeyen, unutulan küçük kahramanların da varlığı hatırlatılır.

Halkın savaş sırasında verdiği destek yüceltilirken aynı halkın savaş sonrasında tepeden inme, yüzeysel yenilikler ve uygulamalar karşısındaki ikircikli duruşu ve bunlara karşı çıkışı da gerçekçi biçimde aktarılır:

> "Lüks masalarda, tek boş iskemle kalmamış bulunmasına rağmen bazı belli başlı aile kadınlarının gelmemiş, daha doğrusu babaları, kocaları, kardeşleri tarafından getirilmemiş olmalarından şikâyet edenler vardı.
>
> Bir iki masa ötemizde oturan şişman ve kırmızı yüzlü bir adam, yanından geçen belediye reisinin elinden yakaladı, etraftan işitilecek bir sesle:

-Ne iştir beyim…Bizi teşvik edenler hani neredeler? Bizimkiler, helal de kendilerininki mi haram, dedi." (Güntekin, 1994: 56-57).

Anadolu'da halkın gözü kapalı güvendiği tek kurumun askeriye olması, askerin şerefli ve zor bir iş yapıyor olmasındandır. Yusuf da askerdir ve savaş sırasında Züleyha'nın babası Ali Osman Bey'in bölüğünde görev almıştır ki Ali Osman Bey de mesleğini ailesinden ve çocuğundan daha çok önemseyen biridir. Yüz güzelliği, girdiği her ortamda saygı uyandırması yönleriyle mesnevi kahramanı Yusuf'la roman kahramanı Yusuf arasında kuvvetli benzerlikler vardır. Yusuf korkusuzca savaştıktan sonra Cumhuriyet'in ilk kadrolarının kurulmasında da görev almıştır, belediye reisi olmuştur. Ancak ilerleyen dönemlerde yakın arkadaşları tarafından aldatıldıktan sonra aktif siyasetten çekilse de hiçbir zaman vatana hizmet etmek hevesinden tam anlamıyla vazgeçmemiştir. Romanın bu kısımlarında Reşat Nuri Güntekin, klasik şemadan bir nebze uzaklaşarak daha eleştirel bir tutum sergiler; kurucuların da kendi aralarında anlaşmazlıklar, sorunlar yaşadıklarını, her şeyin pürüzsüz ilerlemediğini hissettirir. Zaten "tür", gelişmeye dayalı bir evrim geçirmez; kırılmalar ve sapmalarla şekillenir. Bu örneklerden de anlaşılacağı gibi *Eski Hastalık*, ait olduğu türe uygun özellikler taşımakla beraber bazen ondan ayrılan yönler de barındırır.

Yusuf'un hayatında önemli rol oynayan iki kadından biri olan annesi Enise Hanım ise Züleyha'nın tam zıddı bir kişiliktir. Geleneklerine bağlı, namuslu, ülkesini seven, doğru kararlar veren, olgun, yuvayı ayakta tutan, fedakâr, babasız kalan çocuğunu tek başına büyüten bir kadındır. Züleyha'yı da sırf Ali Osman gibi bir adamın kızı olduğu için gelini olarak seçer. Zaten *Taaşşuk-u Talat ve Fitnat*'tan beri "Evlilik, konusu ele alındığında romanların çoğunda evlilik kararını evlenecek gençlerin kendilerinin değil, aile büyüklerinin verdiği görülür." (Esen, 2006: 203). Yusuf ile Züleyha evliliğinin tetikleyicisi olan Enise Hanım gibi karakterler her zaman Türk romanının en çok yüceltilen kadın tipidir; bunlar "…maddi zorluklar içinde olmayan, ama gene de kolay bir iş olamayan çocuk yetiştirme işini başarıyla yaparak pırıl pırıl gençler yetiştiren becerikli, güçlü kadınlar." (Esen, 2006: 197). Ayrıca Züleyha'nın Yusuf'un neredeyse kusursuz kişiliği karşısında bile ona saygı duymamasına, yaptığı işleri, tasarılarını hor görmesine rağmen Enise Hanım, oğlunu hayatının merkezinde görür. Enise Hanım tüm bu yönleriyle klasik Kurtuluş Savaşı anlatılarındaki makbul, yaşlı Anadolu kadını protipinin devamı niteliğindedir.

Eski Hastalık; Reşat Nuri Güntekin'in Kurtuluş Savaşı sonrasındaki Anadolu'yu, buradaki yerel malzemeyi dekor olarak kullanan, savaşın izlerini, tepeden inme yeniliklerin hayata geçirilmesinin tedirginliğini yaşayan, yaşanan soysal ve toplumsal değişiklikler ile eski alışkanlıkları arasında bocalayan insanları anlatan bir romandır ve asıl olarak bahsi geçen bu kavramların aile kurumuna nasıl yansıdığıyla ilgilenir. Burada, olaylar doğrudan cephenin içinde geçmese de resmî ideolojinin okura sıklıkla sunduğu kadın tipi açısından Millî Mücadele romanıyla benzerlikler görülür. Çünkü bu romanlarda en aktif roldeki kadın bile genellikle cepheye erkeğinin ardından, onun yanında olmak için gider. Yani kadın kendini, pozisyonunu erkek kimliği üzerinden tanımlamaktadır. Aynı durum kadının aile içindeki pozisyonu için de geçerlidir. Hatta *Eski Hastalık*'ta geleneksel bir yaklaşımla kadın karakterden "yuvayı yapan dişi kuş" olması beklenir ki Züleyha romanın başında aşka, evliliğe ve her türlü duygusallığa önem vermiyorsa da sonuçta böyle davranmakla sadece mutsuz olabileceğini tecrübe eder. Başka bir deyişle *Eski Hastalık*; romanın sonunda varılan, olumlanan kadın tipi açısından Kurtuluş Savaşı anlatıları geleneğini sürdürür.

Kurtuluş Savaşı Romanı Bağlamında *Pertev Bey'in Üç Kızı*

Kurtuluş Savaşı'ndan alan romanların yazımı günümüzde de devam etmektedir. *Eski Hastalık*'tan otuz yıl sonra -1968'de- yazılan Münevver Ayaşlı'nın *Pertev Bey'in Üç Kızı* romanı ise Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir subayın ailesini merkeze alarak imparatorluğun

son dönemlerinden 1932'ye kadar geçen süreci anlatır. Bu kitap da doğrudan cepheyi anlatmamakla beraber yeni ve eski kuşak arasındaki terbiye, anlayış ve bilgi farkını üç genç kız tipi ve onların anneleri üzerinden aktarır. *Eski Hastalık*'ta Enise Hanım tip özelliği gösterirken Züleyha, iniş çıkışları olan ve romanın sonunda zihinsel değişime uğrayan bir karakter olarak kurgulanır. *Pertev Bey'in Üç Kızı*'nda ise Selmin, Berrin ve Nermin'le anneleri Azize Hanım; romanın başından sonuna kadar ahlaksal bir dönüşüm yaşamaz. Bunlar, sadece yazarın bakış açısını yansıtmak için yarattığı tiplerdir:

> "Okula gitmeyen, evde Batı kültürü ile tembel ve zarif yetişen Selmin tam bir imparatorluk dönemi çocuğu. Berrin ise geçiş döneminin idealist çocuğu. Önce evde Batı kültürü alıyor, yabancı okullarda okuyor. Sonra üniversiteyi bitirip çalışan kadın oluyor. Ham, katı, yeni çalışan kadın tipi. Nermin ise küçüklüğünde öğrendiği yabancı dilleri unutup Türk okullarında okuyan tembel ve rahatına düşkün Yeni Türkiye'nin çocuğudur." (Esen, 1990: 302)

Yazarın eğitimi, ahlakı ve inançlı olmasıyla mükemmel biri olarak sunduğu Selmin; romanın başkahramanıdır ve buradan da anlaşılacağı gibi Reşat Nuri Güntekin'den farklı olarak Münevver Ayaşlı, Kurtuluş Savaşı'nın toplum hayatı üzerindeki artı ve eksilerini daha muhafazakâr bir pencereden değerlendirir.

Münevver Ayaşlı, 1906 yılında Selanik'te doğmuştur. Yazar anılarında kendi ağzından şunları söyler: "Selanikli değilim; Türk'üm. Babam askerdi. Devletimizin hudutları içinde olan Selanik'te vazifeli olarak bulunduğu bir sırada dünyaya gelmişim. Bütün Rumeli'yi çok sevdiğim gibi Selanik'i de çok severim." (Ayaşlı, 2002: 1). Bu cümlelerle kitapların daha ilk sayfasından itibaren Münevver Ayaşlı'nın tam bir Osmanlı hanımefendisi olduğu ve *Pertev Bey'in Üç Kızı*'nın da yıkılan imparatorluğun arkasından yakılan bir ağıt olduğu anlaşılır.

İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim ve *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru* adlı anı kitaplarında kendi çocukluğuyla beraber imparatorluğun başından geçenleri de anlatan Ayaşlı, bu eserlerde kullandığı sohbet havasındaki üslubu roman yazarken de benimser. Balkan savaşı'nın kaybedilmesiyle başlayan toprak kayıpları, imparatorluk topraklarındaki küçülme ve en önemlisi milliyetçiliğin yükselişi; imparatorluğun çok uluslu yapısının günbegün çözüleceğine işaret eder. Daha sonra I. Dünya Savaşı'nda alınan yenilgi, İstanbul'un işgali, azınlıkların hainlikleri ve Anadolu topraklarının paylaşılmaya başlaması gibi istenmeyen olaylardan sonra Kurtuluş Savaşı başlar. Romanda resmî ideolojinin aksine İzmir'in işgali değil, imparatorluğun ve saltanatın kutsanması amacıyla İstanbul'un işgali ve oranın düşman eliyle kirlenmiş olması ön plandadır. Yazar, Osmanlının gücünün tükendiğinden yeni güç olarak Türk kanını önerdiğini ifade eder. Türk edebiyatında yeterli donanıma ve basirete haiz yazarlar bulunmadığı, daha çok fikir ve heyecan adamı olmayan, paralı yazarlar olduğu için Kurtuluş Savaşı'nın hakkını veren eserler üretilemediğinden yakınır. Münevver Ayaşlı bu iddiasıyla -âdeta- kendi yazdığı ve resmî ideolojiyi besleyen damarın dışında kalan *Pertev Bey'in Üç Kızı* romanının bu açığı kapatacağını düşünmektedir. Osmanlıyı yücelten Ayaşlı, görüşlerini zaman zaman karakterlerin ağzından zaman zaman da anlatıcı olarak araya girerek dile getirdiğinden *Pertev Bey'in Üç Kızı* tezli bir romandır. Yazar; haşmetli, adaletli bir imparatorluğun ardından tek parti iktidarına ve onun seçkinci inkılaplarına karşı mesafelidir. Bu yönden Ayaşlı, Reşat Nuri'den keskin biçimde ayrılır.

Pertev Bey'in Üç Kızı, çok hacimli bir kitap olmamasına rağmen Cumhuriyet tarihini anlamak ve anlamlandırmak için çok önemli olan yarım asırlık süreçte yaşanan değişiklikleri anlatır. Önce geniş şahıs kadrosuyla Pertev Bey'in konağı tanıtılır; burada çeşitli milletten yardımcılar, mürebbiyeler, aşçılar vs. yardımıyla imparatorluğun küçük bir modeli çizilir. Sonra yavaş yavaş esas kahramanlara geçilir. Evin hanımı Azize Hanım; Osmanlı terbiyesiyle yetişmiş, kendini eşine ve çocuklarına adamış, İstanbullu, soylu ve görgülü bir kadındır. Azize Hanım, romanda İstanbul zarafetinin, ihtişamının, asilliğinin, kibarlığının ete kemiğe bürünmüş hâlidir. Evin en büyük kızı olan Selmin de Osmanlı terbiyesiyle büyümüş, haza İstanbul

hanımefendisidir. Ancak bir gece vapur bulamadığından işten eve dönemez ve geceyi bir otelde geçirmesi gerekir. Buna sinirlenen babası onu evden kovunca yıllarca patronunun metresi olmak durumunda kalır, daha sonra da başka bir adamla benzer bir hayat sürer. Ancak her zaman için aklı ailesindedir. Zaten nasıl bir hayat yaşarsa yaşasın terbiyesi ve ruh temizliği asla yara almaz. Uzun yıllar ailesinden ayrı yaşadıktan sonra evine döner. Bu arada bir yandan da Berrin üniversiteyi bitirmiş, doktor olmuştur. Ablasının olmadığı yıllarda evin maddi idaresini eline alan, erkek gibi bir kız olarak yetişen, ayakları üzerinde durmasını sağlayacak bir meslek sahibi olan Berrin'de de herhangi bir ahlaki bozukluk gözlenmemekle beraber o; soğuk kadın prototipini yansıtır. Yani o, Selmin'in letafetine ve zarafetine sahip değildir. Nermin ise en kötü durumdaki kardeştir çünkü Batılılaşmanın hep yanlış taraflarını almış, kendi kültürüne yabancılaşmıştır. Yine benzer şartlarda yetişen Muammer'le evlenmiştir, Muammer ise modern ancak görgüden mahrum biridir. Yani Nermin bu evlilikte layığını bulmuştur. Bu şekilde özetlenebilecek romanda, Türk kültürüne en uzak hayatı yaşayan kahraman Selmin olmasına rağmen eninde sonunda kalbinin temizliğiyle düştüğü durumdan kurtulan da yine o olur. Çünkü zor durumda kaldığı yıllarda yaptığı işin gerçekten işi olmasına hiçbir zaman müsaade etmemiş, kalbini ferah tutmuştur ve zaten geçmişinin, köklerinin ona verdiği ayrıcalık sayesinde ilk fırsatta günahlarından arınmıştır. Onun dışındaki iki kardeşin karakterinde de her zaman için tam anlamıyla oturmayan, eksik kalan bir şeyler vardır. Azize Hanım da romanda sürekli Selmin'e destek çıkar, onun yanında yer alır çünkü o, kızlarının içinde kendini kalben en çok Selmin'e yakın hissetmektedir. İkisi de yazarın olumladığı eğitim sürecinden geçmiş ve imparatorluğun nimetlerini görmüştür. Yazar, sonuçta Selmin'den yola çıkarak asıl varmak istediği noktaya romanın son sayfalarında hızla varır. Selmin kendini tamamen Allah'a adar, ruhi uyanış yaşar. Ancak bu ani ve kurgusal olarak okuyucuyu tatmin etmeyen son, yazarın ideolojisiyle bire bir örtüşür.

Pertev Bey'in Üç Kızı, Kurtuluş Savaşı'nı merkeze alarak ve Cumhuriyet'le birlikte toplumda yaşanan ahlaki çöküntüyü anlatan bir romandır. Bu yönüyle türe dâhil edilebilir. Ancak kanona taban tabana zıt bir damardan ilerler ve aynı konuyu işlediği hâlde *Eski Hastalık*'la kıyaslandığında bambaşka bir bakış açısıyla yazıldığı görülür. Münevver Ayaşlı, Kurtuluş Savaşı'nın öneminin farkında olan ama ardından yaşanan iktidar kavgalarının, saltanatın kaldırılmasının, halkın ihtiyaçlarının ve beklentilerinin göz ardı edilmesinin ona gölge düşürdüğüne inanan bir yazardır. *Pertev Bey'in Üç Kızı* da romancılığı Reşat Nuri kadar sağlam olmayan ve ideoloji için kurguyu çoğunlukla göz ardı eden bir yazarın sesinin okur tarafından sürekli duyabildiği bir romandır.

Kadın tipleri açısından bakıldığındaysa Berrin'de aşağılık duygusu uyandıran herhangi bir ahlak noksanlığı olmamakla beraber yazar, bu karakteri sempati uyandıracak şekilde kurgulamaz. Onun favorisi Selmin'dir çünkü o, Osmanlıdan izler taşımaktadır. Nermin ise tam bir anti-kahramandır. Saygı uyandırmaz, yanlış kararlar verir, yanlış etkilere açıktır, muhakeme yeteneği zayıftır. Yazarın hayat görüşü farklı bir doğrultuda olduğundan olumladığı kadın tipi de *Eski Hastalık*'tan farklıdır. Ancak her iki romanda da çocuğun eğitimi için olayları doğru idrak edip değerlendirebilen bir babanın koruyuculuğu önerilir. Her iki romanda da çocukların evliliğine olumlu ya da olumsuz aileler karar verir. Son olarak *Eski Hastalık* ve *Pertev Bey'in Üç Kızı*'nda evliliğin doğru kişiyle yapıldığında çok kutsal bir şey olduğu söylenir. Tabii *Pertev Bey'in Üç Kızı*'nda ilk romanın aksine dinin kutsiyeti ve insanın dinine sıkı sıkıya sarılması gerektiği, o zaman hayatta başka hiçbir şeye ihtiyaç duyulmayacağı vurgulanır. Ele alınan iki roman da farklı özellikleri ve üsluplarıyla Kurtuluş Savaşı romanı alt türüne girer ve değişen cemiyet hayatı içinde kadının yerine bakar. Reşat Nuri Güntekin ve Münevver Ayaşlı, aldıkları eğitim ve yetiştikleri çevre itibarıyla değişik karakterdeki kadınları başkarakter olarak seçer ama her ikisi de yeni düzende, aile içinde kadına benzer sorumluluklar yükler. *Eski Hastalık*'ta

kahraman yolculuktan sonra istenen seviyeye ulaşır, *Pertev Bey'in Üç Kızı*'nda ise başından beri Selmin iyidir, doğrudur.

Sonuç

Çekirdeğini Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet'in kuruluşunun oluşturduğu romanlar kültüre müdahale edilen, kanon oluşturulmaya çalışılan yıllardan bu yana çok büyük değişimler geçirmiştir. Çünkü edebî söylem, içinde yaşanan çağla doğrudan ilişkilidir. Zaman değiştikçe devrin ihtiyaçlarına cevap veren kültür - sanat eserleri de çeşitlenir.

1920'lerde örnekleri verilmeye başlanan Kurtuluş Savaşı romanları, günümüzde hâlâ okuyucu bulmaktadır. Ancak geçen yüz yıllık sürede tabii ki temanın işlenişi aynı kalmamıştır. Bu çalışmanın odaklandığı iki roman olan *Eski Hastalık* ve *Pertev Bey'in Üç Kızı* geniş bir perspektiften bakıldığında Cumhuriyet Dönemi'nde aile kurumu hakkında benzer göndermelere sahip olsalar da kadın karakterler söz konusu olduğunda iki romanın da farklı kadınları olumladığı söylenmelidir. *Eski Hastalık*'ta evine bağlı, kocasından başka erkekle ilişkisi olmayan ama modern bir okulda eğitim alan, bir askerin kızı olan ve halkla kaynaşan kadın tipi önerilirken *Pertev Bey'in Üç Kızı*'nda Selmin üzerinden devrin terbiyesiyle yetişmiş, zorda kalmadıkça çalışmayacak, asil, köylüyle muhatap olmayan, evde eğitim almış, eskiye bağlı ve özellikle dini bütün kadınlar olumlanmaktadır. İki romanın kadınlarının temel ortaklığı ise "namuslu" oluşlarıdır.

Ortaya çıkan bu tabloda etkili olan yazarların farklı ideolojileri benimsemeleri, cinsiyetlerinin farklı olması ve farklı yaşam tecrübelerinden geçmeleridir. Çünkü aşağı yukarı aynı zamanda yaşamalarına karşın birinin geldiği ailenin imparatorlukla olan ilişkisi daha kuvvetliyken diğerinin Cumhuriyet'le bağı daha kuvvetlidir. Tüm bunların etkisiyle otuz yıl arayla yazılan bu iki romanın kadın karakterler bağlamında Kurtuluş Savaşı romanı alt türü bağlamında değerlendirilebilecekleri söylenebilir.

Kaynakça

Ayaşlı, M. (2003). *Geniş Ufuklara ve Yabancı İklimlere Doğru*, İstanbul: Timaş.

Ayaşlı, M. (2002). *İşittiklerim, Gördüklerim, Bildiklerim*, İstanbul: Timaş.

Ayaşlı, M. (1992). *Pertev Bey'in Üç Kızı,* İstanbul: Sebil.

Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan Romana: Edebiyat Teorisinden Dil Felsefesine Seçme Yazılar (Çev. C. Soydemir),* İstanbul: Metis.

Balabanlılar, M. (2003). *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Balcı, Y. (2002). *Türk Romanında Aydın Problemi,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Çeri, B. (1996). *Türk Romanında Kadın (1923-1938 Dönemi),* İstanbul: Simurg.

Dino, G. (1978). *Türk Romanının Doğuşu,* İstanbul: Cem.

Duff, D. (2000). *Modern Genre Theory,* Singapore: Longman.

Enginün, İ. (2000). *Araştırmalar ve Belgeler,* İstanbul: Dergâh.

Enginün, İ. (1991). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları,* İstanbul: Dergâh.

Emil, B. (1989). *Reşat Nuri Güntekin,* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ercilasun, B. (1997). *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler,* Ankara: Akçağ.

Esen, N. (2006). *Modern Türk Edebiyatı Üzerine Okumalar,* İstanbul: İletişim.

Esen, N. (1990). *Türk Romanında Aile Kurumu (1870-1970),* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Güngör, N. (2002). *Son Kadınlar,* İstanbul: Literatür Yayıncılık.

Güntekin, R. N. (1994). *Eski Hastalık,* İstanbul: İnkılap.

Kabaklı, A. (1983). *Türk Edebiyatı,* İstanbul: Türk Edebiyatı Yayınları.

Kabaklı, A. (1989). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman,* İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları.

Köroğlu, E. (2004). *Türk Edebiyatı ve I. Dünya Savaşı (1914-1918),* İstanbul: İletişim.

Kudret, C. (2004). *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman 2 (1911-1922) Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Kadar,* İstanbul: Dünya.

Kurdakul, Ş. (1992). *Çağdaş Türk Edebiyatı-2, Meşrutiyet Dönemi 2*, Ankara: Bilgi.

Kurdakul, Ş. (1994). *Çağdaş Türk Edebiyatı-3, Cumhuriyet Dönemi 1, Şiir,* İstanbul: Evrensel Basım Yayınları.

Naci, F. (1995). *Reşat Nuri'nin Romancılığı,* İstanbul: Oğlak.

Naci, F. (2002). *Türk Romanında Ölçüt Sorunu,* İstanbul: YKY.

Narlı, M. (2007). *Roman Ne Anlatır?,* Ankara: Akçağ.

Moran, B. (1983). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış - A.Mithat'tan A.H.Tanpınar'a,* İstanbul: İletişim.

Pala, İ. (2005). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü,* İstanbul: Kapı Yayınları.

Oktay, A. (1993*). Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923-1950),* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Önertoy, O. (1979). *Reşat Nuri Güntekin,* İstanbul: Cem.

Önertoy, O. (1984). *Türk Roman ve Öyküsü,* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sarıhan, Z. (2007). *Kurtuluş Savaşı Kadınları,* İstanbul: Remzi.

Türkeş, A. Ö. (2003). *Türk Romanında Kurtuluş Savaşı,* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Unat-Abadan, N. (1982). *Türk Toplumunda Kadın,* İstanbul: Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları.

ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMET HİLMİ'NİN *ÖKSÜZ TURGUT* ROMANINDA TÜRK ORDU GELENEĞİ, ZİHNİYET, SİLAH VE TEÇHİZATA DAİR BULGULAR

Fatih Cihat BÜYÜKMATÜR*

Giriş

Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi'nin 1910 (1326) yılında yayınlanan *Öksüz Turgut* eseri, edebiyat tarihimiz açısından ön plana çıkan iki özelliğe sahiptir. Bunlardan biri, padişaha ithaf edilmiş olan tek Türk romanı olmasıdır (Arık, 2008: 94). İkincisi, Murat Belge'nin tartışmaya açtığı, "Kuruluş romanı" niteliğidir. "Kuruluş romanı" ifadesi; bir yazarın, kendi milleti için kabul ettiği başlangıç noktasını, milletinin tarihî temelleri olarak gördüğü olay, durum, kişi ve ögeleri kurgulayarak anlattığı romanlar anlamında kullanılmış bir terimdir. Filibeli Ahmet Hilmi, *Öksüz Turgut*'ta Niğbolu Savaşı gibi yakın bir dönemi kurgunun merkezine almasına rağmen kadim Türk tarihinden bahsettiği bölümler ile Köktürklerden Osmanlıya uzanan tarihsel akışı millet bilincine sahip olmak bağlamında okuruna telkin eder. Bu nedenle "Kuruluş romanı" için ilk örneklerden olduğu ifade edilir (Belge, 2005: 44-45). *Öksüz Turgut*'ta, olayların merkezinde Niğbolu Savaşı'nın yer alması, kurgusal bütünlüğü sağlamak adına Türklerin kadim tarihinden söz edilen bölümlerde de ordu ve savaşa dair anlatıların yoğun olarak varlık göstermesini beraberinde getirmiştir. Eserin şahıs kadrosunda yer alan Türklerin hepsi Osmanlı ordusunda savaşan kimselerden oluşur. Deli lakabıyla anılan Mustafa çok sayıda savaşa katılmış, romanın vaka zamanında emekli hayatı yaşayan eski bir kumandandır. Esere adını veren ve kahraman bir asker olmak arzusu ile büyüyen Turgut, cesur bir askerin oğludur. Doğan Bey Niğbolu'da kale kumandanı, Kutluk ise yardımcısıdır. Roman kişilerinin kurgulanışından, yazarın karakter oluşturmak değil onları tipleştirerek genel anlamda ideal Türk'ü, daha özelde ise Türk askerini temsil edecek kişiler oluşturmak istediği anlaşılır. Kurmacanın dışında kalan bölümlerde ise roman kişilerinin tutum ve davranışlarına referans olacak tarihi bilgiler verilir. Bu durum, yazarın yansıttığı şekil ve ölçüde Türk ordu geleneği ve zihniyete dair tespitler yapmamıza olanak sağlar. Burada "gelenek" ile kast edilen, sosyolojik anlamda: "Belirli davranışsal norm ve değerleri benimseyip aşılayan, gerçek ya da hayali bir geçmişle süreklilik gösteren ve genellikle yaygın biçimde benimsenen ritüeller ya da başka sembolik davranış biçimleriyle ilişkili toplumsal pratikler kümesi"dir (Marshall, 2005: 258). Edebiyatın içinde neşet ettiği sosyoloji ve toplumsal hafıza ile sıkı ilişkisini göz önünde tutarak *Öksüz Turgut* eserinden hareketle yapacağımız tespitler, edebiyatın geleneği yansıtıcı rolüne bir atıf niteliğinde olacaktır.

Türklerin savaşçılıktaki üstün meziyetlerine sıklıkla değinilmesine rağmen klasik metinlerde müstakil olarak Türklerin "Savaş felsefesi" ve "Ordu geleneği"ni kaleme alan eserlere rastlamak güçtür. Erkan Göksu'nun tespit ve ifadeleriyle söyleyecek olursak: "İslami döneme ait furusîyye (atçılık, atlı savaşçılık), İlmü'n nüşşâb (okçuluk) ve adabü'l-harp (savaş adabı, strateji, taktik) kitaplarında yer alan geniş malumatlar dikkat çekicidir. (...) Ancak bunların hiçbirinin doğrudan doğruya Türk savaş sanatı kitabı mahiyetinde olduğu söylenemez." (Göksu, 2018: 57). Roman türünde, Niğbolu Savaşı'nın tarihsel anlatıya yaslanarak kurguya konu edildiği ve yazıldığı dönemin (1910) zihniyetinin de etkili olduğunu bildiğimiz *Öksüz Turgut* eserindeki bulgular bu bakımdan kayda değerdir. Bu çalışmada, inceleme konusu roman hakkında olay örgüsü, şahıs kadrosu, zaman ve mekâna dair bilgiler

* Öğr. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, fbuyukmatur@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8278-7318.

verildikten sonra eserde görülen Türklerde ordu - millet geleneğinin tezahürleri, Türk ordu nizamı ve zihniyet, silahlar ve teçhizata dair bulgulara değinilecektir.

Öksüz Turgut Romanında Olay Örgüsü, Şahıs Kadrosu, Zaman ve Mekâna Dair

Romanın olay örgüsü, Deli Mustafa'nın yemek daveti, Yıldırım Bayezid'in Bursa'ya gelişi ve Turgut'un kendini ispat edişi, Turgut'un Niğbolu Kalesi'ne mesaj götürmesi, kalenin kuşatılması, Turgut'un bir müfreze ile akına çıkışı ve Niğbolu zaferi sonunda yaşanan hadiselerdir. Bu olaylar şu şekilde özetlenebilir: Eski bir kumandan olan ve hiç evlenmediği için ihtiyarlık çağını yalnız başına geçirmekte olan Deli Mustafa, kendisine gönderilen bir rica mektubu ile öksüz bir çocuğun hamiliğini üstlendiği için sevince boğulur. Hiç tatmadığı babalık duygusunu bir nebze olsun yaşayacak olmak ve kahraman bir askeri, maddi ve manevi varisi olarak hayal etmek onu ziyadesiyle memnun eder. Bu gelişmeyi bir yemek daveti ile çevresine duyurur. Davete katılan konuklar ve Deli Mustafa arasında geçen diyaloglar vasıtasıyla Mustafa'nın hayatı hakkında bilgiler verilir. Deli Mustafa'nın evlatlığı, Fırtına Hasan'ın oğlu olan Öksüz Turgut, babası gibi bir asker olmak hayali ile at binmek, kılıç kuşanmak konusunda kısa zamanda kendini geliştirir. Yıldırım Bayezid'in Bursa'ya gelişi ile de yeteneklerini meydanda göstermek suretiyle padişahın alakasını görür ve savaşa katılmak üzere müsaade ve onayını alır. Turgut'un padişahtan aldığı mesajı iletmek üzere Niğbolu Kalesi'ne gidişi ve kalede cereyan eden hadiseler, Turgut'u romanın asıl kişisi yapar. Savaş atmosferinde milleti için yararlılık göstermek arzusu ile dolu olan Turgut, Kale Kumandanı Doğan Bey'in görevlendirmesi ile üç yüz kişilik bir müfrezenin sevk ve idaresinde rol alarak kaledekilere erzak tedariki için akına çıkar. Bu sırada kale kuşatılır ve savaş atmosferi başlar. Kalenin kuşatılması devam ederken Turgut'un Kartal Yuvası adı verilen bir yere yaptığı baskın, oradan elde ettiği çok değerli hazineler ile Niğbolu'ya dönüşü ve zafer günü anlatılır. Bu olay akışı içerisinde, "Dedelerimiz Türkler", "Tarihimizden Bir Yaprak", "Türk Bayrağı", "Büyük Türkler" ve "Türk Şövalyeleri Adsızlar" başlıkları taşıyan beş bölüm vardır. Yazar; bu kısımlarda verdiği tarihsel bilgilerle, diğer bölümlerde kurgu yoluyla aktaracağı hadiseleri milletinin binlerce yıllık yaşantısı ile temellendirirken roman kişilerinin tutum ve davranışlarını gelenekle ilişkilendirir.

Olay örgüsünde de görüldüğü üzere romandaki asıl kişi Öksüz Turgut'tur. Onun dışında anlatıdaki merkez kişiler olarak Deli Mustafa ve Doğan Bey'den söz edilebilir. Osmanlı ordusu ve haçlılar arasındaki farkı belirgin hâle getirmek işleviyle Şövalye Dö Latur adlı ihtiyar bir savaşçıdan yararlanılır. Bunların dışında, isimleriyle değilse de papaz, şövalye vb. unvanları zikredilerek zihniyet bağlamındaki zıtlıkları görünür kılmaya yarayan kişiler de kurguya dâhil edilir. Roman kişileri arasında psikolojik boyutlarıyla son derece yüzeysel olarak işlenen tarihi şahsiyetler de vardır. Yıldırım Bayezid, Doğan Bey bu gruptandır. Haçlı ordusu içinde bulunan Korkusuz Jean lakaplı, Jean de Bourgogne ve Macar Kıralı Sigismund da roman kişisi olarak varlık gösteren diğer tarihî şahsiyetlerdir.

Romanda, zaman ve mekâna dair bilgiler detaylarıyla değil ana hatlarıyla verilir. Kronolojik zaman ifadelerinden kaçınılırken mekân betimlemeleri de olayı anlaşılır kılmak dışında bir işlev görmez.

Öksüz Turgut Romanında Ordu - Millet Geleneğinin Tezahürleri

Ordu - millet kavramı, geniş bir anlam dairesine sahip olmasına rağmen milleti oluşturan fertlerin, vatanın muhafazası ve devletin selameti için gönüllülük esasına bağlı olarak savaşa hazır ve istekli olması şeklinde özetlenebilir. Kalelioğlu'nun çizdiği sosyolojik çerçeve ile söyleyecek olursak: "Askerlik mesleğinin müstakil bir sosyal müessese olarak görülmediği ve seferberlik zamanlarında erkek, kadın, çocuk bakılmaksızın eli silah tutan bütün fertlerin asker olarak muamele gördüğü ve bu fertlerin gönüllülük esası ile vazife aldığı toplum tipi"dir (Kalelioğlu, 2021: 267). Bu tanımın işaret ettiği toplumsal yapı, *Öksüz Turgut* eserinin içerdiği

mesajlar içinde ana çizgilerden birini oluşturur. Roman kişilerinden olup Türk milletine mensup olan herkes devleti için savaşmaya ve bu uğurda ölmeye iştiyaklı olarak kurgulanır. Deli Mustafa'nın yaşlılık çağına eriştiği günlerde en büyük kaygısı şu sözlerle ifade edilir:

> "Şimdiye kadar ölümü hiç düşünmemiş idim, ölümle o kadar sık buluştuk ki artık dost olmuştuk. Fakat yaş ilerledikçe insan düşünüyor. Ben de şu boş zamanlarda ölümü düşünmeğe başladım. Ya muharebe meydanında ölmezsem? Ya doksan sene yaşar, evimin köşesinde pineklersem? Düşündükçe düşündüm. Az daha çıldırıyo[r]dum. Eğer kavga olsaydı hemen koşup gidecek, doksanına kadar evde pineklememenin yolunu bulmağa çalışacaktım. Aman ya Rabbi! Evinde rahat rahat oturup ölmek ne zor şeymiş. Lakin muharebe yok. Olsa da zorla ölünmüyor. İrili ufaklı otuza yakın muharebelerde bulundum… Ölemedim gitti! (ÖT, 2018: 27)

Ordu - millet olmanın en önemli unsurlarından biri olan vatanı için savaşmaya gönüllü olmak bu hissiyat ile ifadesini bulur. İhtiyarlık günlerini yaşamakta olan Deli Mustafa'nın korkusu ölmek değil, yararsızca ölmektir. Yazar; Deli Mustafa'nın bu hissinin milletinin geleneksel yaşam tarzı ile alakalı olduğunu "Dedelerimiz Türkler" başlıklı bölümde okuyucuya telkin eder. Sibirya, Çin ve İran arasındaki bölgede yaşayan eski Türk boyları hakkında bilgiler verilen bu bölümde, "Dedelerimize rahat yatağında ölmek binde bir nasip olurdu. Çok kere muharebe meydanında ölür idiler." (ÖT, 2018: 30) ifadesi yer alır. Böylece Mustafa'nın rahat yatağında ölmek istemeyişi de geleneğe eklemlenmiş olur. Romanın başkişisi konumunda olan Turgut'un psikolojisi de ordu - millet olmanın gereklerine göre yansıtılır. On yedi yaşında bir genç olan Turgut, gösteri meydanında biniciliğe dair maharetler sergileyip Yıldırım Bayezid'in dikkatini çekmeyi başardıktan sonra, padişahtan talebi "Gözünün önünde dövüşmek…"(ÖT, 2018: 50) (savaşmak) olur. Bu talep, romanda "Adsızlar" başlığı altında verilen ve yine eski Türk boylarının geleneklerinin anlatıldığı bölümdeki bilgiler ile ilişkilendirilmek istenir. Yazar tarafından, Avrupalıların şövalyelerine benzetilen "adsızlar", kendilerine "ad" aramak üzere başka obalara / boylara giden ve savaş meydanlarında kahramanlık sergiledikten sonra bir "ad" sahibi olan kimselerdir (ÖT, 2018: 42-45). Anlatı, tam anlamıyla örtüşmese de romandaki "adsızlar", Dede Korkut Hikâyeleri'nde gördüğümüz ad vermek için kahramanlık gösterme motifinin bir örneğidir. Ad sahibi olmak için kahramanlık göstermenin Yakut Türkleri ve Tatarlarda da ortak bir motif olduğu bilinmektedir (Alkaya, 2001). Ahmet Hilmi, okurlarından Turgut'un serüveni ile "adsızlar" arasında bağlantı kurmasını bekler. Bu yüzden, padişahın dikkatini çektikten sonra, Niğbolu Kalesi'ne haber götürmek üzere görevlendirilen Turgut, yalnızca bir ulak olmayı yetersiz bulur. Onun arzusu bilfiil savaş meydanında kahramanlık göstermek ve "ad" sahibi olmaktır. Nitekim yazar, genç yaşına rağmen Niğbolu'da akıncı sergerdesi olmak için çabalayan Turgut'un iç sesini şu sözlerle aktarır: "Babalığının, amcasının huzuruna bir asker sıfatıyla çıkabilmek için ya torbalarla mal ganimet, sürülerle köle ve cariye getirmeli yahut da ölmeli!" (ÖT, 2018: 60).

Ordu - millet olmanın bir boyutu da psikolojik anlamda savaşa hazır olabilmektir. Bu durum romanda, düşman karşısında her şartta kendini güçlü ve kuvvetli hisseden Türk imajı ile verilir. Niğbolu Kalesi kuşatıldığında Kale Kumandanı Doğan Bey ve danışma heyeti arasında geçen diyalog bu bakımdan dikkat çekicidir:

> - Memlekette ancak altı bin muhafız var. Müslüman ahali iki bini geçmiyor. Yerli Hristiyanlar en az yirmi bin kişi. Gelen ordu iki yüz bine yakın. Şu hâlde din ve millet uğrunda hepimiz şehit oluruz. Lakin bu kadar büyük bir kuvvete, bizdeki azlıkla karşı koymak ve hele kaleyi üç gün bile muhafaza etmek mümkün olur mu?
>
> - Doğan – Efendi! Sana bir sual soracağım, sakın darılma. Vallahi fikrimde fena bir maksat yok. Hamdolsun hepimiz Müslümanız lakin sen hangi kavimdensin?
>
> - Âlim – Pederim mühtedî bir Hırvat idi. Anam mühtedî bir Rum.
>
> - Doğan – Pek güzel… Sen de bu iki mühtedînin oğlu ve hamdolsun bizim din kardeşimizsin. Lakin sen bir Türk gibi düşünemezsin, bir Türk değilsin. (ÖT, 2018: 57)

Bu diyalog, bir Türk'ün en az on Hırvat, Macar, Frenk ve Slav askerine denk geldiği ve dolayısıyla on kat daha fazla olmalarına rağmen düşmanların kendilerinden güç bakımından zayıf kabul edilmesi gerektiği önermesiyle son bulur. Endişeye kapılan kişinin ırk bakımından mensubiyetinin sorgulanması, romanda Türklerin ordu - millet geleneğine yapılan en açık göndermedir.

Buraya kadar belirttiklerimiz dışında satır aralarında tekrarlanan mesajlardan biri de (ordu - millet olmanın bir sonucu olarak düşünebileceğimiz) Türklerin savaş aletlerine olan düşkünlüğüdür. Örneğin Deli Mustafa'nın evinin bir odasını ayırdığı kılıç, zırh vb. malzemelerden söz edildikten sonra "O vaktin Osmanlılarına göre silahtan başka zînet olamazdı." (ÖT, 2018: 17) denir. Yıldırım Bayezid'in Bursa'ya geldiği gün ise şu sözler ile anlatılır: "Padişahın muvasalatından sonra, herkes cirit oyunlarına at koşturmağa mahsus yere gidiyordu. Eski Osmanlılar kadar ata meraklı, cündîlikte mâhir pek az adamlar gelmiştir. O vakit her Türk'ün en büyük zineti silah ve at idi." (ÖT, 2018: 47) Yazar, bu nitelikleri Türk milletinin asli unsurlarından kabul ettiğinden olsa gerek devam eden kısımlarda halkta binicilik merakının azalmasından yakınır.

Romanda, en kadim Türklerden Osmanlılara değin Türk milletinin savaş gayesi de okura aktarılmak istenir. "Dedelerimiz Türkler" başlıklı bölümde yer alan şu ifadeler bu bağlamda okunmalıdır:

> "Türk padişahlarının en büyük kaygıları ise milletlerini, Türklerini zengin etmek ve rahat yaşatmak idi. Türk hanlarından biri kardeşinin mezar taşına şu sözleri yazmış idi:
>
> Vatanımızı çok severiz, lakin vatanımız pek fakirdir, Türklerimi geçindiremiyor. O sebebe mebni ben sağa sola ve her tarafa giderek birçok mal aldım… Milletimi zengin ettim." (ÖT, 2018: 32)

Alıntıladığımız bu kısım, Ahmet Hilmi'nin Köktürk Abideleri'ne telmihte bulunduğunu düşündürür. Nitekim Türk hanlarından biri denilerek aktarılan sözler, Bilge Kağan Yazıtı'nda dile getirilenlerle örtüşür mahiyettedir. Bu yazıtın kuzey yüzünde, Bilge Kağan'ın yaptığı seferler ve Türk boylarını birleştirme çabası anlatıldıktan sonra (günümüz Türkçesi ile) "Kağan olarak tahta çıkıp yoksul milleti hep bir araya getirdim, Fakir milleti zenginleştirdim. Az milleti çoğalttım"[1] ifadeleri yer alır. Türkiye'de Köktürk Yazıtları'nın ilk kez 1895 yılında İkdam gazetesinde Necip Âsım tarafından bir makaleye konu edildiği, Ahmet Mithat Efendi ve Şemseddin Sami gibi ediplerin Thomsen'ın çalışmalarından haberdar olduğu (Ercilasun, 2004: 156) göz önünde tutulduğunda Ahmet Hilmi'nin söz konusu ifadeleri abidelere atıfla dile getirdiği kanaati güçlenmektedir.

"Tarihimizden Bir Yaprak" başlıklı bölümde ise Türklerin İslam dinini kabul ettikten sonra savaş gayesindeki din motivasyonunu görünür kılan şu cümleler vardır:

> "Türkler Müslüman olarak İslam imparatorluğunu kurtardıktan başka Anadolu'yu da Rumların elinden aldılar. Tâ Buhara'dan, Kâşgar'dan, Akdeniz kıyılarına kadar memleketleri zapt edip oralara yayıldılar. Bu ilk Müslüman Türklerin en meşhûrları "Selçuk" Türkleri idi. Müslüman Türkler İslam âleminin kenarlarını tutarak vücutlarından kaleler yaptılar. Din-i İslam'ı düşman hücumundan korudular." (ÖT, 2018: 35).

Bu tarihî bilgiler ile romana konu edilen Niğbolu Savaşı arasında savaş gayesi bakımından ortaklık olduğuna işaret edilir. Nitekim Niğbolu Savaşı da bir Haçlı Seferi olduğundan kazanılan zafer yalnızca Türkler için değil, tüm Müslümanlar için kazanımdır. Böylece, savaş gayesi anlamında geleneğin devamlılığına da gönderme yapılarak Türkler tarihsel süreklilik içinde İslam'ın muhafızları olarak yansıtılır.

[1] Orhun Yazıtları, Haz. Özcan Tabaklar - Feryal Korkmaz, Kapı Yayınları s. 55-57.

Türk Ordu Nizamı ve Zihniyete Dair

Ahmet Hilmi, *Öksüz Turgut* romanında, Türk tarihine ilişkin önemli bilgiler aktarır. "Tarihimizden Bir Yaprak" bölümünde:

> "İbtidâ talimli asker yapan muntazam ve âdilâne vergi alan, vergiler için muntazam defterler tutan, devlet işlerini dairelere ayıran Türkler ve Moğollar oldu. Evvelleri muntazam ordular, askerler yoktu. Moğollar, onar, yüzer, biner, on biner, otuz biner, yüz biner kişiden ibâret bölükler, taburlar, alaylar, fırkalar, ordular yaptılar." (ÖT, 2018: 36)

cümleleriyle, TSK Kara Kuvvetleri Komutanlığının da kuruluş tarihi olarak kabul edilen Mete Han'ın düzenli ordusuna gönderme yaptığı düşünülebilir. Metinde, "Moğollar" ifadesinin zikredilmesi, yazarın Türkler ile Moğolları aynı kavmin iki kolu olarak kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim aynı bölümde, Türklerin iki büyük parçaya ayrılıp birincisinin Türk adını muhafaza ettiği ikincisinin ise Moğol namını aldığı belirtilir. (ÖT, 2018: 35) Mete Han'ın 10, 100, 1000, 10.000 kişilik kısımlar hâlinde (onluk sisteme göre) kurduğu bu ordu nizamı küçük değişiklikler ile günümüze kadar gelmiş (Atalay, 2014: 109) ve başka ordulara da örneklik etmiştir (Kalelioğlu, 2021: 268). Romanda, ilk düzenli orduyu kuranların Türkler olduğu bilgisine yer verilme sebebi, romanın esas konusu olan Niğbolu Savaşı'ndan bağımsız değildir. Zira romandaki kurguda, Niğbolu'da Haçlı ordusunun sağlıklı işlemeyen karar mekanizması ve düzensizliği karşısında Osmanlı ordusu yekvücuttur.

"Dedelerimiz Türkler" başlıklı bölümde ise savaş anında koşulsuz olarak komutanın emirlerine itaat etmenin bir gelenek olduğu üzerinde durulur.

> "Türk padişahı bütün Türklerin kumandanı idi. Lakin kavga yerinde olmadıkça bir han, en yoksul bir Türk gibi yasağa boyun eğerdi. Ve vereceği hükümler yasaktan dışarı şeyler olamazdı. Yalnız kavga meydanında han ve asker başları, her şeyin ve hatta yasağın üstünde idi. O vakit hanın bir sözü ne kadar akla karşı görünse yine Türkler kör[ü] körüne itaat ederlerdi." (ÖT, 2018: 32)

Bu kısımda bir bilgi olarak aktarılan savaşta komutana itaat kültürü, Niğbolu Savaşı'nın kurgulandığı bölümlerde, padişah tarafından taktik gereği fedai olması istenen on bin askerin gözünü kırpmadan, zırhsız ve kalkansız olarak şövalyeler üzerine yürüyüp ölüme gidişi ile bir kez daha vurgulanır. Yazar, "Dedelerimiz Türkler" kısmında tarihsel bir bilgi olarak aktardığı savaşta "Hanın bir sözü ne kadar akla karşı görünse yine Türkler körü körüne itaat ederlerdi." düşüncesini kurgu ile Niğbolu Savaşı'nda örneklendirir.

Romanda işlendiği şekliyle, Türk ordularının özellikleri arasında gösterilen hususlardan biri de bayrağa ihtiramdır. "Türk Bayrağı" adlı bölümde bayrağa gösterilen saygı şu sözlerle dile getirilir:

> "Türkler, Moğollar bayraklarını gördükleri gibi milliyetlerinin timsâl-i şevket ve azametini görmüş olarak hepsi başını eğer, kumandanlar bayrağın karşısında diz çökerdi. Bayrak hangi fırkanın hizasına gelirse bütün asker şanlı sancağını alkışlardı, dokuzar kere yeri öperdi. Bu bayrağa varabilmek, onun bulunduğu yere ayak atabilmek için yüz bin kişinin sinesini çiğneyip geçmek lâzımdı. Soyunu inkâr etmeyen bir Türk, kanını inkâr etmeyen bir Moğol bayrağını bırakıp kaçamazdı. Zaten Türklerde Moğollarda kavgadan kaçan adam olamazdı. Hele bayrağı düşman eline kaptırıp da sağ kalan Türk ve Moğol olursa yurduna dönemez, çoluğunun çocuğunun yüzüne bakamazdı. Ve'l-hâsıl asker doğmuş, asker yaşaması Allah tarafından takdîr edilmiş olan Türk, büyük milletti, bayrağını ırzından, namusundan, canından daha aziz daha ulu bilirdi." (ÖT, 2018: 38)

Öksüz Turgut'ta Türk milletine mensup roman kişilerinin karakter olarak değil, tipleştirilerek ideal Türk'ü, daha özelde ise Türk askerini temsil edecek şekilde kurgulandığına değinmiştik. Bu doğrultuda bir okuma yapıldığında, eserde idealize edilen Türk askerinin özellikleri arasında; ihtiyatlılık, cesaret, cömertlik, dürüstlük, ölüm pahasına şeref ve onurunu

muhafaza, savaş meydanında koşulsuz olarak emre itaat, ölümü esarete yeğleme gibi hususlar ön plana çıkar.

Deli Mustafa'nın şahsında temsil edilen özellikler; cesaret, dürüstlük, doğruluk ve ölüm pahasına şeref ve onurunu muhafaza etmektir. Kosova Muharebesi'nde kılıcı kırılmış olmasına rağmen "Silahım yok idi ama Macarlının önünden kaçmağa gönlümü razı edemedim." (ÖT, 2018: 18) sözleriyle düşman üzerine silahsız yürüdüğünü anlatması bunun bir örneğidir. Bizanslı Komnenos'un istihzasını hazmedemeyerek gürze karşı yumruk ile mukabele etmesi de bu minvaldedir (ÖT, 2018: 26).

Öksüz Turgut'un dedesi tarafından, Deli Mustafa'ya yazılan mektupta: "Onu öyle bir suretle büyüt ki kuvvetlilerin önünde baş eğmesin, cılızların başını ayakları altına almasın. Onu öyle yetiştir ki hatunları, çocukları, ihtiyarları sınasın. Parasını toprak altında değil, yoksullar karnında saklasın!" (ÖT, 2018: 29) temennileri yer alır. Babası gibi kahraman bir asker olması umulan Turgut'un güçlüye karşı mağrur; kadınlar, çocuklar, ihtiyarlar ve kendinden zayıflara karşı mülayim olması istenirken bu meziyetlerin Türklere has nitelikler olduğu vurgulanır.

Esaretin yahut düşmana teslim olmanın ölüm pahasına akla getirilmeyecek bir husus olduğu ise Niğbolu Kalesi Kumandanı Doğan Bey ve yardımcısı Kutluk'un örnekliğinde verilir. Kalenin ele geçirilme ihtimaline karşı kendileriyle birlikte kaleyi havaya uçurmak üzere hazırlık yapan komutanlar, zafer ya da şehitlik dışında üçüncü bir seçeneği düşünemezler. Romanda, bir Türk komutanının özelliği olarak ihtiyatlı olmak da üstü kapalı şekilde verilir. Kale Kumandanı Doğan Bey'in sulh zamanı gereğinden fazlaca barutu depolayarak her ihtimale karşı kalede tutması bunun bir örneğidir.

Eserde, Türklerin savaşçılıklarını ve askerî meziyetlerini okura aktarmak üzere kullanılan kişilerden biri de Dö Latur'dur. Niğbolu Savaşı'ndan önce Türklere esir düşmüş ve serbest bırakılmış olan bu yaşlı şövalye, haçlı ordusu içinde olup Türklerin savaştaki maharetine ve zihniyete dair bilgi sahibi olan tek kişidir. Bu yüzden diğer şövalyelerce korkaklık ile suçlanıp kendisiyle alay edilse de söylediklerinde daima haklı çıkar. Türklerin istihbarat faaliyetlerine önem verdiğini bildiği için müzisyen kılığında haçlıların çadırlarına kadar girmiş olan Türkleri sadece o fark eder. Benzer şekilde, Bayezid'in fedaileri öne sürüp Haçlıların zafer sarhoşluğu ile hilal taktiğinin tuzağına düşmesini beklediğini de bilir. Yazar, Türklerin savaş geleneğinde yer alan duayı da yine Dö Latur'a söyletir:

> "Efendimiz, bu gördüğünüz asker, gönüllü fedailerdir. Bayezid'in kuvvetiyle bunları çiğnedikten sonra çarpışacağız. Şu karşıdaki cesîm kızıl çadırı, tepesindeki bayrağı görüyor musunuz? İşte Yıldırım Bayezid o çadırın içindedir. Düşmanlarının izmihlali için şimdi onlar kitaplarını okumaktadırlar. Biraz sonra Bayezid'i beyaz atında ve ön safta görürüz." (ÖT, 2018: 116)

Filibeli, roman kişisi Dö Latur'a söylettiği bu sözlerle, Türklerin savaş gelenekleri içinde yer alan muharebe öncesi Allah'a yakarış âdetine işaret eder. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de görülen motiflerden biri olan savaş öncesi dua etme geleneği, temiz bir su ile abdest alıp iki rekât namaz kılarak dua ile zafer dilemeyi içermektedir (Akbıyık, 1999: 11).

Silahlar ve Teçhizata Dair

Öksüz Turgut romanında satır aralarında Türklerin kullandığı silah ve teçhizattan da söz edilir. Bunlardan biri "dımışki" adıyla zikredilen kılıçlardır. Dımışki kılıçları Orta Çağ'da Müslüman savaşçılar arasında rağbet gören bir silahtır. Hammaddesi Hindistan'dan getirilen bir çelik türü olmasına rağmen Şam şehrinde üretildiği için ismi Şam'ın diğer adı olan "Dımaşk"tan gelmektedir. Haçlı seferleri sırasında "dımışki" kılıçlarla karşılaşan şövalyelerin son derece etkilendiği ve bu nedenle Batı dünyasında da meşhur olduğu bilinmektedir. (Koşik, 2021: 17) Yazarın, savaş sahnesini anlattığı bölümde: "Türk kahramanlarının dımışki kılıçları, şövalyelerin çelik zırhlarını doğruyordu." (ÖT, 2018: 80) sözleriyle kılıç adından söz etmesi de

bu tarihsel gerçek ile ilişkilidir. Bir haçlı seferi olan Niğbolu Savaşı'nda kimi şövalyelerin dımışki kılıç ile ilk kez karşılaşmış olmaları ihtimal dâhilindedir.

Eserde ismi zikredilen bir başka kılıç türü de "yatağan"dır. Türk kılıcı olarak tarif edilen eğri kılıçların bir türü olan "yatağan", kısa ve kavisinin iç kısmı keskin olan bir silahtır. Yatağan, Osmanlıların kullandığı "pala" adı verilen eğri kılıç türünden kısalığı ve inceliği yönüyle ayrılır (Bozkurt, 2002: 405-407). Belki de bu yüzden, Filibeli, şövalyelerin hezimete uğradığı sahnelerde Türk askerinin elinde dımışki kılıçları olduğunu belirtirken; savaş taktiği gereği düşman karşısına fedai olarak çıkıp ölüme yürüyen askerleri "yatağan" kılıçları ile donatır. Teçhizat ve silahı ile göze zayıf görünen bu asker hakkında Korkusuz Jan'ın hisleri şu sözlerle ifade edilir:

> "Kaba yün ve pamuk kumaşlarla mütelebbis ve yatağan ve eğri kılıçlarla mücehhez bir asker karşısında bulunmak Korkusuz Jan'ın ve şövalyelerin cidden gücüne gidiyordu. Kendilerine mukavemet edecek sûrette mücehhez olmayan ve kurt avına çıkmış köylülere benzeyen bu cılız askerî itlaf ve ihlâk onlara ağır geliyor ve cinayete benziyordu." (s. 115)

Romanda, bir detay olarak Türklerin eski çağlardan beri tanıdığı bir silah olarak gürzden de söz edilir. Alâeddin Keykubad, Yıldırım Bayezid, Cem Sultan ve IV. Murad'ın gürz kullanmakta yetenekli oldukları bilinmektedir (Çoruhlu, 1996: 327). Padişahın ve yakınındaki kimselerin savaş meydanındaki durumları anlatılırken: "Türk kahramanlarının dımışki kılıçları, şövalyelerin çelik zırhlarını doğruyordu. Padişah hassasının zarif çomakları andıran gürzleri, her inişte bir şövalye kafası eziyordu." (s. 120) ifadeleri kullanılır. Burada kayda değer olan padişah hassası elindeki gürzlerin "zarif" sıfatıyla nitelenmesidir. Filibeli bu sıfat ile askerler ve küçük rütbeli subaylarınkinden farklı olarak altın, gümüş ve yakut ile bezeli olan (Çoruhlu, 1996: 327) padişah ve üst düzey komutan gürzlerine işaret eder.

Romanda, Türklerin kullandığı teçhizat materyali olarak "gajgav" adı verilen bir sığır türü derisinden de bahsedilir. Bunun ne amaçla kullanıldığı, Deli Mustafa'nın arkadaşlarına hitaben söylediği şu sözlerden anlaşılır: "Ecdadımızın âdetini ne çabuk unuttunuz? Onlar çelikten miğfer, demirden zırh giymeği fazla görürlermiş. Dedem Ket Boğa bu deri parçasını göğsüne bağlarmış. Bununla otuz beş muharebeye girmiş ve bir tane bile yara almamış." (ÖT, 2018: 19). Başka bir bölümde, "Elindeki kargının tepesinde mini mini bir gajgav asılmış idi." (s. 49) cümlesinde görüldüğü şekliyle "gajgav"dan bir kez daha söz edilir. Romanda iki kez geçmesine rağmen kaynaklarda rastlayamadığımız "gajgav" için yazar da bir dipnot ile açıklama yapma gereği duymuş ve "Türkistan'da bulunan bir nevi sığırın kuyruğu ki Türkler nezdinde bayrak gibi ve alâmet-i haşmet olarak kullanılırdı." (ÖT, 2018: 49) bilgisini paylaşmıştır. Farklı kaynaklardan bilgiye ulaşamadığımız "gajgav", romanda anlatıldığına göre derisi koruma amacıyla vücuda sarılan, kuyruğu da mızrak vb. araçlarda süs unsuru olarak kullanılan bir hayvan olmalıdır.

Sonuç

Niğbolu Savaşı'nı merkeze alarak Türklerin tarihi ve geleneklerini roman yoluyla aktaran *Öksüz Turgut* eseri, Türk ordu geleneği, zihniyet, silah ve teçhizata dair de bilgiler içermektedir.

Eserde, ismi zikredilmeksizin Mete Han tarafından kurulan onluk sisteme dayalı ordu ve bu ordu nizamının savaşlardaki olumlu etkisine değinilir. Zihniyet bağlamında Türk milletinin ordu - millet özelliği taşıdığı mesajı verilir. Bunun bir sonucu olarak vatan, millet ve din uğruna şehadet arzusunun Türk milletindeki hâkim duygu olduğu okura hissettirilir. Türklerin bayrak sevgisi ve savaşlarda sancağın muhafazasına verilen ehemmiyetin en eski çağlardan beri süre geldiğine işaret edilir.

Türk askerinin özellikleri olarak; cesaret, cömertlik, dürüstlük, ölüm pahasına şeref ve onurunu muhafaza, savaş meydanında koşulsuz olarak emre itaat, ölümü esarete yeğleme, ihtiyatlılık gibi hususlar romanın imkânlarından yararlanılarak okuyucuya aktarılır.

Eserde, Türklerin kullandığı savaş aletleri olarak dımışki, yatağan gibi kılıçlardan; teçhizat olarak hafif ve ince malzemeler tercih ettiklerinden söz edilir. Niğbolu Savaşı örneğinden hareketle hilal taktiğinde ordunun nasıl hareket ettiğine değinilir.

Kurmacanın dışında kalan, "Dedelerimiz Türkler", "Tarihimizden Bir Yaprak", "Türk Bayrağı", "Büyük Türkler" ve "Türk Şövalyeleri Adsızlar" başlıklı bölümlerde, kitabın bütününde anlatılan olayları ve roman kişilerinin tutum ve davranışlarını anlamaya ve yorumlamaya yarayan bilgiler verilir.

Kısaltmalar

ÖT → Öksüz Turgut

Kaynakça

Akbıyık, Y. (1999). Dede Korkut Destanlarında Dua Motifleri, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/686745 adresinden alınmıştır.

Alkaya, E. (2001). "Türklerde Ad Verme Geleneği ve Kişi Adları", *Türk Kültürü*, C: XXXIX, 459, ss. 442-448.

Arık, Ş. (2008). "Şehbenderzâde'nin Hayatına Dair Yeni Bilgiler ve Osmanlı Sultanına İthaf Edilen Tek Türk Romanı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*11, 1.

Atalay, C. (2014). "Asya Hun Devletinde Mao-Tun (Metehan) Dönemi". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16, ss. 107-109, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/107173 adresinden alınmıştır.

Belge, M. (2005). "Öksüz Turgut'un Zorlu Serüveni". *Kitap-lık Dergisi*, S: 81, ss. 44-45.

Bozkurt, N. (2022). Kılıç, İslam Ansiklopedisi, C: 25, ss. 405-408 https://islamansiklopedisi.org.tr/kilic adresinden alınmıştır.

Çoruhlu, T. (1996). Gürz, İslam Ansiklopedisi, C: 14, s. 327-328 https://islamansiklopedisi.org.tr/gurz adresinden alınmıştır.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Göksu, E. (2018). *Kutadgu Bilig'e Göre Türk Savaş Sanatı*, İstanbul: Kronik Kitap.

Kalelioğlu, U. B. (2021). *Türklerde Ordu-Millet Geleneğinin Sosyolojik ve Tarihi Temelleri*, (Ed. Alev Duran ve Gökçen Çatlı Özen, Türk Kültürü Araştırmaları Serisi 1, ss. 264-289, Ankara: Berikan Yayınevi

Koşik, H.S. (2021). "Divan Şiirinde Farklı Türleriyle Yer Alan Bir Savaş Aleti: Kılıç", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, https://docplayer.biz.tr/226072289-Divan-siirinde-farkli-turleriyle-yer-alan-bir-savas-aleti-kilic-a-warfare-tool-with-its-different-types-in-divan-poetry-sword.html adresinden alınmıştır.

Marshall, G. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev. O. Akınhay ve D. Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi (2018). *Öksüz Turgut* (Haz. Fatih Cihat Büyükmatür), Konya: Palet Yayınları.

TARİHE ŞAİR GÖZÜYLE BAKMAK: MOTON DENİZ MUHAREBESİ

Namık SARI*

Giriş

Tarih ve edebiyat bilimi farklı disiplinler olarak görülmesine rağmen birbirini besleyen bir yapıda olup edebî metinler yalnızca sanatsal metinler değil, tarihsel açıdan da bilgi verici bir özelliğe sahiptir. Savaş ise daima toplumların hayatlarında tarihî dönüm noktalarını içermiştir. Edebiyatın her döneminde farklı edebî türde eserler ortaya çıkmıştır. Bunlardan bazıları da savaşları anlatan eserlerdir. Edebî metinlerin önemli özelliklerinden birisi yazıldıkları döneme, tarihî vesikalardan farklı olarak bir şair şahitliğiyle bakması ve onu geleceğe taşıyıcı bir özelliğe sahip olmasıdır. Bugün, Yunanistan'da Mora yarımadasının güneybatı kesiminde tarihî bir şehir olan Moton, 10 Ağustos 1500 tarihinde II. Bayezid tarafından Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiş küçük bir liman kentidir. 16. yy'a ait edebî metinler arasında tarihe kaynaklık etmesi bakımında yazılan eserlerden birisi de İnebahtı ve Moton'un fethini anlatan Sinoplu Safâyî'nin *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eseridir. Fetihnâme edebî bir eser olmasının yanı sıra döneminin askerî ve sosyal hayatına da ışık tutmaktadır. Çalışmamızda İnebahtı ve Moton'un fethi üzerine yazılmış edebi eserden yola çıkılarak tarihsel olaylara ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Birinci Bölüm

Moton

Moton şehri ile ilgili çok fazla bir bilgi olmamakla birlikte bugün Methoni adıyla anılan Yunanistan'da Mora yarımadasının güneybatı kesiminde tarihî bir şehir olan Moton şehri, tarih içerisinde *Metune, Methone, Modon* adlarıyla da anılmıştır (Kiel, 2005: 222). Moton şehri, ilk çağ ve orta çağlar boyunca daha çok korsanların kullandığı bir yerleşim yeri hâline gelmiş, 1206 yılında Venedik hâkimiyetine geçtikten sonra etrafı sağlam surlarla çevrili önemli bir deniz üssü olmuştur (Kayapınar ve Kılıç, 2016: 550).

Tarihî kayıtlarda ilk defa 533'te bir Bizans kasabası olarak görünen şehir, 1206 tarihinden sonra yaklaşık üç yüz yıl boyunca Venedik hâkimiyetinde kalmıştır. 10 Ağustos 1500 tarihine gelindiğinde Sultan II. Bayezid komutasındaki Osmanlı ordusu tarafından dört aylık bir kuşatmanın sonunda Osmanlı topraklarına katılan şehir, Osmanlı hâkimiyetinde geçen üç asırlık idaresi neticesinde 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Anlaşması ile bağımsızlığını kazanan Yunanistan'a bırakılmıştır (Kiel, 2005: 222; Yazar, 2009:175-190).

Moton şehrinin konumu ve coğrafi özellikleri, şehri önemli kılmış ve onu tarihte hâkimiyet mücadelesi verilen yerlerden birisi hâline getirmiştir. *Kâmûsü'l-A'lâm*'da şehir hakkında Mora'daki (Medun) kasabanın kadim ismi olarak bahsedilmektedir (Şemseddin Sâmî, 1996: 4152).

Moton şehrinin adına ilk defa Homeros'un *İlyada* adlı eserinde *Pidasos* olarak geçen ifade ile rastlanmakta ve şehrin adının ne zaman ve nasıl *Methoni* ya da *Moton* olduğuna dair yeterli bilgi bulunmamakla birlikte *Oruç Beğ Tarihi*'nde şehrin ismi hakkında şu bilgi yer almaktadır: "…Meğer hulefâ zamanında magrib tarafından Magrib pâdişâhı gelmiş gemilerle. Çok cenk edüp alamayup hâzâ kal'a-i Metîn demiş. Arapça metîn demek muhkem demek olur. Kal'a-i Metîn deyü ad komuş. Sonradan galat edüp ana Moton demişler. Fireng tâyifesi kal'a-i Moton demişler…" (Kayapınar ve Kılıç, 2016: 523; Öztürk, 2014: 170).

* Dnz. Öğ. Ütğm, Millî Savunma Üniversitesi, Deniz Astsubay Meslek Yüksekokulu Müdürlüğü, Beşerî ve Sosyal Bilimler Bölüm Başkanlığı, e-posta: sari.namik@hotmail.com, ORCID:0000-0003-4868-8118.

İkinci Bölüm

Moton Deniz Muharebesi

Moton Deniz Muharebesi 1499-1503 Osmanlı - Venedik Savaşı içerisinde meydana gelen muhaberelerdendir. Kemal Reis komutasındaki Osmanlı donanması, Burak Reis ile birlikte İnebahtı kuşatmasında Venedik donanmasına karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu zaferden sonra denizden ve karadan kuşatılan Moton şehri ve kalesi, Sultan II. Bayezid komutasında 13-14 Muharrem 905 (9-10 Ağustos 1500) tarihinden yaklaşık dört ay sonra fethedilmiştir (Öztürk, 2014: 170).

"İslam ve Türk devletlerinde fethedilen beldeleri, düşmana karşı kazanılan başarıları haber veren mektup ve fermanlar ile bu fetihleri anlatan tarihî ve edebî eserlerin genel adı" olan fetihnameler bir seferin başlangıcından sonuna kadar geçen olayları ele almakta ve fetihlerle ilgili önem ayrıntılara yer vermektedir. Sinoplu Safâyî'nin *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eseri de 15. yüzyılın sonu 16. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşen İnebahtı, Moton ve Koron'un fethini manzum olarak mesnevi tarzında anlatan bir eser olma özelliğine sahiptir (Aksoy, 1997: 7; Dereli, 2017: 12). Eser tarihsel bir olaya tanıklık eden Safâyî'nin dilinden kaleme alınmış olması hasebiyle de önemli bir yere sahiptir. Çalışmamızda Moton Kalesi'nin fethi ve akabinde gelişen olaylara gönüllü gazilerden olan Safâyî'nin kaleminden edebî bir dille bakılmaya çalışılmıştır. Eser her ne kadar mesnevi nazım şekli ile yazılmış olsan bile özellikle savaş sahnelerinin anlatıldığı bölümler itibariyle destani bir üslubunun olduğunu söylememiz mümkündür.

Safâyî, Moton Kalesi'nin fethini anlattığı bölüme, fethin padişaha buyurulan ilahi bir emir olduğunu, zilhicce ayının 19. günü yola çıkıldığını ikmal yapılıp ayın 21. günü Moton'a ulaşıldığını, Kemal Reis'in bu seferde yer aldığını ve akabinde gelişen olaylar neticesinde kalenin dört bir taraftan kuşatılmasını anlatarak başlamış ayrıca savaşta kullanılan göke gemilerini de özellikle "*Türk gemi*"leri olarak adlandırmıştır.

2543 *Bāyezīd Ḫāna Ḥaḳ buyurmış tām*

Venedik illerin ḳıla İslām

2553 *Şehr-i ẕi'l-ḥiccesiydi iy māhum*

On ṭoḳuz güniyidi iy şāhum

2554 *Rāstı ol maḥalde ṣulanduḳ*

Şevḳile Motona revān olduḳ

2555 *Geldük anda yigirmi birinde*

Çoḳ ḥavādiŝ belürdi içinde

2562 *Gör Kemāl itdi ḫoş bu merġūbı*

Atdı gökcek aṣar bozan ṭopı

2669 *Baḳdılar Türk gemisi ṭaġılmış*

Her biri bir yañaya yayılmış

2672 *Gökeler üzre gökesi döne*

Ḳıyıya tā ḳadırġası ine

Osmanlılar 16. asırda denizlerde akınlar düzenlerken bunlarda bazıları fetih amaçlı bazıları da müttefiklere yardım amacı ile düzenlenmiştir. Moton Kalesi de fetih amaçlı yapılan deniz kuşatmalarından birisi olma özelliğini taşımaktadır. Sinoplu Safâyî'nin eserinde de fethin

amacının İslam sancağını Venedik (Küffar) illerinde dalgalandırmak olduğunu aşağıdaki mısralarda açık bir şekilde görebilmekteyiz. Bu durum ayrıca dönemin sahip olduğu fikriyatı ve toplumun cihad - gaza anlayışının da nasıl olduğuna dair önemli bir gösterge özelliği taşımaktadır.

2541 *Diyeyin bir bir añla ḫūb u ḥasen*

Buyruġile ne vāḳiʿ oldısa sen

2542 *Müʾmine kāfire idüp bir ḥāl*

Ṣaldı ḫūb içlerine buġż u cidal

2543 *Bāyezīd Ḫāna Ḥaḳ buyurmış tām*

Venedik illerin ḳıla İslām

2544 *Kim iṭāʿat iderse vire ḫarāc*

ʿĀṣiyi öldürüp ide iḫrāc

2545 *Otura milki içre ḫoş her gāh*

Kim ki dir lā ilāhe illallāh

Safâyî'nin tarihî hadiselere şairane bakışını eserindeki mısralarda farklı şekillerde görebilmekteyiz. İnebahtı kuşatması ve Moton fetihlerine bizzat katılmış olan Safâyî, eserinde kuşatmanın ve savaşın aşamalarını aktarmasının yanı sıra, ordunun içerisinde savaşan birisi olarak da ordunun durumu hakkında fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Çıkılan seferde askerlerin büyük bir şevk duyarak fetih arzuladıklarını, böyle bir seferin daha önce görülmediğini, askerler için gazanın bal ve şekerden daha tatlı olduğu gibi durumları eserin mısraları arasında açıkça görmekteyiz.

2551 *Gitdük andan seḥer olup yine*

Ḳonduġ andan Buruṭana öñine

2552 *İrtesi hem göçüp revān merġūb*

Avarin mersesine ḳonduḳ ḫūb

2553 *Şehr-i ẕi'l-ḥiccesiydi iy māhum*

On ṭoḳuz güniyidi iy şāhum

2554 *Rāstı ol maḥalde ṣulanduḳ*

Şevḳile Motona revān olduḳ

2777 *Ḫoş ġazā sözidür kiʿizzetlü*

Şeker ü baldan daḫı leẕẕetlü

2778 *ʿĀḳıla bir ulu ġanīmetdür*

Ḳūt-ı cāndur göñülde ḳuvvetdür

2779 *Bir ġazā oldı Rūmuñ içinde*

Olmadı ne Ḫıṭāda ne Çīnde

2855 *Uravuz kāfire ḳılıç her gāh*

Diye tā lā ilāhe illallah

(Dereli, 2017: 254, 274, 280)

Moton Kalesi'nin fethi aşamasında gelişen olaylar silsilesi içerisinde II. Bayezid'in beylerine haber göndermesinden, deniz gibi asker toplamasından, ordu için çalınan tabl, kûr ve sûra kadar savaş esnasında ordudaki gelişmelerin neler olduğuna yer veren Safâyî, savaş atmosferini sade bir edebî dille aktarma çabasından vazgeçmemiş âdeta savaşı canlandırırcasına destan üslubunu tercih etmiştir.

2912 *Yüridiler ṭaraf ṭaraf begler*

Hep yidekde feresler ü segler

2913 *Leşker olmış deñiz bigi mevvāc*

Ḳılmaġa kāfir illerini tārāc

2916 *Geliser baña diyü ḥayretde*

Cān virür miḥnetile zaḥmetde

2917 *Düzdiler yolları raʿiyyetler*

Ḳıldılar pādişāha ʿizzetler

2918 *Her cihātuñ yolın arıtdılar*

Ehl-i küfrüñ yaġın eritdiler

2922 *Çalınan ṭabl u kūs u ṣūr oldı*

Dereler yanḳuyıla hep ṭoldı

"Osmanlılar bir kaleyi kuşattıklarında ilk olarak teslim teklifinde bulunurlar, müdafiler kabul etmeyince muhasarayı şiddetlendirirler ve kuşatma süresince birçok kez teslim teklifini yinelerlerdi. Bu yolla alamadıkları birçok kaleyi zorla zaptetmeğe uğraşırlardı.", "İslam ordusuna teslim olmak isteyen bir yabancıya verilen can ve mal güvencesi" olan eman, Osmanlı ordusu tarafından fethedilmek istenilen kale ve şehirlere öncelikli olarak sunulan teklif olmuştur (Bozkurt, 2014: 50). Teklifin kabul edilmemesi üzerine 16. asırda genellikle kaleler, top atışları veya açılan lağımların barut ile patlatılmasıyla oluşan gediklerden yapılan genel hücumla ya da ucu çengelli kemendler ve merdivenlerle surların aşılmasıyla zaptedilmiştir. Kalelerin fetih yöntemlerinden olan bunlardan bazılarının ya da hepsinin kullanımı bir kalenin fethinde etkili olan durumlardır (Göger, 2014: 50). Kemendler ve merdivenlerin surlara yerleştirilerek oradaki müdafileri etkisiz hâle getirmek ve mücadeleyi sürdürerek surları aşmak kalelerin fethinde önemli bir yere sahiptir.

Sinoplu Safâyî'nin eserinde bu duruma ait olarak Padişah II. Bayezıd'ın da bulunduğu Osmanlı ordusu tarafından Moton Kalesi'nin karadan ve denizden kuşatılması, İslam'a davet edilmesi ve teklifin kabul edilmemesi neticesinde Sinan Paşa öncülüğünde Osmanlı askerlerinin kaleye tırmanışı, kalede bulunanların kaleyi ateşe vermesi, savaşı düğün bilen orduda bir yeniçeri tarafından harbenin (mızrak) ucuna kâfirin başının dikilmesi, Sinan Paşa'nın ordunun sancağını kaleye dikmesi, düşman üzerine sancağın dikilmesinden sonra kaledeki bir değirmenden Osmanlı askerlerinin üzerine keten ile ateş atılması, ateşin kalenin bir bölümü sararak üç gün devam etmesi, ateşin Safâyî'nin de içinde bulunduğu şehrin limanında demir atmış gemilere rüzgarın etkisiyle sıçraması, onun yaşadığı korkuyu ve mücadeleyi eserdeki mısralarda bulabilmekte ve akabinde karada ve denizde gelişen olayları görebilmekteyiz.

2923 *Ḫoş Moton üzerine devletile*

Pādişeh geldi ḳondı ʿizzetile

2924 *Anı İslāma daʿvet itdürdi*

Gelmedi diñle şoñra nitdürdi

2925 *Dökdiler ṭopile birez vāfir*

Aldılar ṭaşra ḳalʿasın ẓāhir

2926 *Ṭopile yıḳdırup türāb itdi*

Oda yaḳdurdı key ḫarāb itdi

3044 *Ġālib oldı olar ki baḳdılar*

Kendüler birin oda yaḳdılar

3056 *Bir ṭarafdan yüridi savaşa*

Yaʿni beglerbegi Sinān Paşa

3057 *Öñce bir kimse çıḳdı bi̱-perhi̱z*

Kesdi bir başı dikdi ḥarbeye ti̱z

3058 *Didiler şeh ḳulı yiñiçeridür*

Cünbüşi ḫoş bu işlerüñ eridür

3059 *Bir ipi baġladı ṣalındurdı*

Bekledi yirini hemān ṭurdı

3060 *Yapışanlar ol ipe döküldi*

Yuḳarıdan ki baġı sökuldi

3062 *Ṣaldı dülbend ucın aşaġaya hem*

Çekdi bir ipi baġladı muḥkem

3063 *Niçe kimse yuḳarı serverden*

Yapışup ipe çıḳdı bir kezden

3064 *Anda müʾmin güruh güruh geldi*

Ol ḥiṣārı işit nice aldı

3065 *Yuḳarı hem Sinān Paşa çıḳdı*

Sancaġın ḳaṣr-ı kāfire dikdi

(Dereli, 2017: 269-270)

3074 *Ehl-i İslām olan güzel yaġı*

Dikdiler üzerine sancaġı

3079 *Ol degirmen içine hem iy cān*

Ḳonmışimiş ezel ḳurı kettān

3080 *Çünki on kāfir anı yaḳardı*

Müʾminüñ üzerine atardı

3088 *Gördiler anı hep ḫavāṣ u ʿavām*

Yandı üç gün ʿale'd-devāmı tamam

3091 *Şereri tā hevāya çıḳardı*

Nire kim düşeridi yaḳardı

3092 *İlimun ağzına demür ṣalduḳ*

Nıṣf-ı şeb olmışidi yaturduḳ

3093 *Yil ṣavurdı bir od bıraḳdı*

Minderüñ kenārını yaḳdı

3097 *Çevre baḳdum görürem od düşmiş*

Bir gemi İlimunda dolaşmış

3098 *Eyledüm ben becid becid feryād*

Yanmasun şol gemi idüñ āzād

İnebahtı Kuşatması ve Moton Kalesi'nin fethinde bizzat bulunan gönüllü gazilerden olan Safâyî, söylediklerinin gerçeklikten uzak olmadığını, riyadan uzak olduğunu, gördüklerini, şahit olduklarını dile getirdiğini de ifade etmeden de geçmemiştir. Sıklıkla bu hususa dikkat etmiş olması Safâyî'nin eserinin kurgudan ve varsayımlardan uzak olduğunu vurgulaması padişaha arz etmek istemesinden ötürüdür (Esin, 1985: 790).

405 *Ḥamdülillāh Motona hem irdüm*

İġribozuñ fütūḥını gördüm

406 *Ḫāṭıruma bu geldi kim ḥattā*

Sefer idem yazam bu sözleri tā

407 *Vāḳiʿin ḫoş saña beyān ideyin*

Ḫūb u ziştin saña ʿayān ideyin

408 *Görmişem bu seferde ben ẓirā*

Niçe ḳanlar döküldi oldı ġazā

2739 *Saña girçek dirüz işit yāruz*

Dilden ol resme kim ḫaber-dāruz

2740 *Gemilerde ġazāya kim gitdüm*

Gördügüm bigidür ki naẓm itdüm

2857 *Gerçekem ḳıṣṣada riyā ṣanman*

Vāḳiʿidür mübālaġa itmen

2858 *Söylerem ol ḳadar ki fevzüm var*

Gördüm ammā beyāna ʿaczüm var

2859 *Ḥaḳḳa lāyıḳ nem ola iy şāhum*

Bir faḳīrem ġanīdür Allāhum

(Dereli, 2017: 71, 72- 269, 280)

Moton kuşatması ve fethi hakkında tarihi bilgiler içermesi açısından önemli olan eserlerden birisi de yabancı bir kaynağa aittir. Eserde Moton şehrinin karadan ve denizden kuşatma altındaki durumundan şu ifadelerle bahsedilmektedir: *"*...Temmuz'un on dokuzunda Türk donanması Moton şehrinin önüne geldi. Donanma, on tanesinden fazlası ağır olan yüz on

kadırga, yüz fusta[1], top taşıyan on beş pilondaria (Lanza, 2007: 213), küçüklü büyüklü yirmi gemi, iki ağır kadırga ve daha pek çok gemiden ibaretti. Toplam üç yüz yirmi parça gemi vardı…" (Lanza, 2007: 213)

"Sefer idem yazam" diyen Safâyî mısraları arasında Moton kuşatmasındaki olaylara olan tanıklığı ile II. Bayezıd'ın emriyle toplanan ordudan, denizden üç yüzü aşkın gemi ile kırk sekiz bin askeri sevk ettirmesinden ve denizde cereyan eden savaştan, sade bir dille tarihi bir hadiseye şair gözüyle ışık tutmaya çalışmış ve savaşta önemli etkiye sahip olmuş olan topun kullanım hususuna da mısralarında sıklıkla değinmiştir.

2786 Bāyezīd Ḫān ki düzdi leşkerler

Ḳılmamışdur cihānda serverler

2787 Üç yüzidi gemileri küllī

Ḳırḳ sekiz biñ kişiydi ceng ehli

2792 Her gemi bir yaña ṭoḳuşmaḳda

Ṭopile ṭīrile uruşmaḳda

2797 Kāfirüñ bir gemisi ḳalmadı

Her biri ṭopile saḳatlandı

2926 Ṭopile yıḳdırup türāb itdi

Oda yaḳdurdı key ḫarāb itdi (Dereli, 2017: 275)

Tarihî bir vesika olma özelliği taşıyan *Oruç Beğ Tarihi*'nde Moton Kalesi'nin fethi için yapılan hazırlıklar ve akabinde gelişen olaylar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[2] Tarihteki hadiseler hakkındaki bilgileri arşiv belgelerinin yanı sıra edebi eserlerde de bulabilmemiz mümkündür. Geçmişte yaşanılanları gelecek nesillere aktarmak sadece tarihi yapan veya yazanların değil ona şahit olan, Yahya Kemal'in de ifade ettiği gibi *millî hayatın şahidi mevkiinde* olan şairin de işidir. Şairin tarihe şahitliğinin önemi de burada ortaya çıkmaktadır. Oruç Beğ'in eseri incelendiğinde yararlandığı kaynaklar bakımından edebi eserlerden yararlanmamış olduğunu söylememiz mümkün görünmemektedir. Oruç Beğ eserinde bizzat kendi gözlemlerinin yanı sıra, takvimlerden, anonim tevârihlerden, menâkıblardan, gazavatnâmelerden, yararlanmış olduğunu da ifade etmiştir (Öztürk, 2014: XXXIV). Safâyî'nin eserindeki mısralar arasında tarihsel bilgiler bulabilmenin yanında, savaş esnasında kaybolan okçu, matrakçı askerlerden (Okçu Mahmud, Matrakçı Hacı İshak, Reis Karagöz) ve ortaya çıkan etkiden bahsediliyor olması şairin tarihsel olaylar karşısındaki şahitliğinin şair kimliği içindeki bir göstergesidir. Moton Kuşatması'ndaki gemi sayısı, savaşa katılan beylerin isimleri

---

[1] Fosta - Fusta: *i.* (Lat. *fustis*) Osmanlı donanmasında bir çeşit ince yelkenli savaş gemisi. Bkz. http://www.lugatim.com/s/FOSTA.

[2] Oruç Beğ'in anlatımı şu şekildedir: "*Ve girü bu tarafdan leşkerler cem olup Anadolu'dan 10 bin azeb ve Rumeli'nden 8 bin azeb ve girü Anadolu'dan ta Sivas kapusuna varınca 20 bin kürekçi ve Rumilinden dahi 12 bin kürekçi, ceman 32 bin kürekçi ve 8 bin yeniçeri, ve girü kapu halkından ve dahi silahdarlardan ve sipahioğlanlarından ve ulufecilerden ve sarbanlardan ve mihterlerden ve dahi seyislerden ve harbendelerden ve sancak beğlerinden ve timar erlerinden ve akıncılardan* ***40-50 bin*** *mikdarı ceman 90 binden ziyade leşkerler cem olup ve girü* ***300'den ziyade gemiler*** *kim vardır, kökeler ve mavnalar, barçalar, kadırgalar, kayıklar derya yüzün tutup gemilerimiz yürüyüp kurudan yanın padişah dahi yürüyüp,* ***Modon kalasının üzerine yürüdüler.*** *Allahü ekber ünüyle alemi doldurdular. Düstür-i azam Yakub Paşa-yı mükerrem* ***300 pare gemilere*** *baş olup ve zikr etdüğümüz kürekçiler ve azebler ve yeniçeriler ve kapu halkından ve Anadolu leşkerinden ve Tire sancağı beği Mustafa Beğ derler ve Anadolu azebler ağası Karagöz Bey derler ve gemilerümüzde dahi 50 binden ziyade leşkerümüz gemilere girüp, derya yüzün tekbir avazıyla doldurup, gemilerimizin reisler başı dilaverleri, derya yüzünün kurdu, korsanı Kemal Reis dahi ittifak edüp, deniz yüzünü tutup, kafirler gemilerini yöresine baktırmayup yürütmez oldular."* (Öztürk, 2014: 169-170).

ve durumları, düşmanın savaş esnasındaki ruh hâli de Safâyî'nin mısraları arasında elde edebildiğimiz bilgilerden birkaçıdır.

2810 *Cenderali mavınası içini*

Arayalar çıḳaralar üçini

2811 *Biri ölmiş şehi̱d olup mesʿūd*

Oḳcıyıdı adı idi Maḥmūd

2812 *Birinüñ luʿbına cihān müştāḳ*

Yaʿni matraḳcıyıdı Ḥācı İsḥāḳ

2813 *Cengile öldiler bu üç nefi̱s*

Ḳara göz dirleridi biri reʾi̱s

(Dereli, 2017: 286)

Safâyî'nin Pîrî Reis hakkındaki mısraları da tarihe tanıklık edilmesi açısından dikkat çekici ve önemlidir. Kanuni döneminin ünlü denizcilerinden olan Kemal Reis'in kardeşinin oğlu olan, büyük Türk denizcisi ve ünlü haritacı Pîrî Reis, amcası Kemal Reis'in yanında sefer kâtipliği yapmış, Osmanlının Akdeniz filosu komutanı olan amcası ile beraber Moton'un fethinde gemi kumandanı olarak bulunmuş ve savaşmıştır (Senemoğlu, 1973: 11, 22).

Safâyî eserinde, Pîrî Reis hakkında, gemisine isabet eden top neticesinde denize düşmesinden, II. Bayezid'ın oğlu olan Şehzade Korkut'un sancağının varlığından, onu denizde batan kadırgadan almasından ve başka bir kadırgaya çıkarak onu tekrar kadırganın kıç tarafına dikmesinden ve devamında gelişen olaylardan bahsetmiştir. Savaş, fetih, sefer… konu her ne olursa olsun hayatta olanı edebiyatın içerisinde de bulmamız mümkündür. Safâyî eserini tarihsel olarak İnebahtı kuşatması ve Moton'un fethini anlatmak amacıyla yazmış olsa da mısraları arasında o günkü hayata dair hususlara da rastlamaktayız. II. Bayezıd'ın oğlu olan Şah Korkut'un Moton kuşatmasında bir sancağının var olduğu ve ona bağlı olan Pîrî Reis'e verilen bir hil'at'in varlığı, eserdeki mısralar arasında rastladığımız kronoloji - tarih bilgisinin ötesinde önem atfedilen bilgilerden sadece birkaçı olsa gerektir.

2748 *Gördi Pi̱ri̱ Reʾi̱s cān atdı*

Ḳıçdan cenderaliye çatdı

2749 *Ḳorḳuduñ ṣancaġın[ı] çıḳardı*

Cengile iki kāfir öldürdi

2817 *Ṭop irişmiş meger ki ḳaġşaşmış*

Bilmemiş her kişi ezel şaşmış

2818 *Cengden ġāfil olsalar ne ʿaceb*

Batmaġa ġaflet oldı añla sebeb

2819 *Gördi batar Pi̱ri̱ Reʾi̱s ol dem*

Düşdi deryā içine ḫoş muḥkem

2820 *Ḳorḳuduñ sancaġını ḫūb aldı*

Yüzdi yine ḳadırġaya geldi

2821 *Dikdi sancaġı ḳıçda ḫoş tedbi̱r*

Eyledi ʿāşıḳa ne bir tekbīr

2822 *Şāh Ḳorḳud kemālidür ʿizzet*

Şāh yek virdi aña bir ḫilʿat

(Dereli, 2017: 269, 277)

Sonuç

Moton, tarihî süreç içerisinde stratejik konumu nedeniyle elde edilmek ve muhafaza altında tutulmak istenilen yerlerden birisi olmuştur. Bugün Yunanistan'da Mora yarımadasının güneybatı kesiminde tarihî bir şehir olan Moton şehri, 1206 yılından itibaren yaklaşık üç yüz yıl Venedik hâkimiyeti altında kalmıştır.

Moton'un Osmanlı egemenliğine geçişi İnebahtı'da gerçekleşen kara ve deniz savaşları neticesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı donanması ile Venedik donanması arasında Temmuz 1499'da gerçekleşen savaşta Burak Reis hayatını kaybetmiş fakat Venedik donanmasının büyük gemileri yakılarak ve komutanlarının ölümü ile savaş fetihle sonuçlanmıştır. İnebahtı'nın fethinden sonra Moton ve Koron'a yapılacak olan kara ve deniz seferlerine Kemal Reis de katılmıştır. Moton'da 1499'da başlayan kuşatma, yaklaşık dört ay sonra şehrin fethedilmesi ile sonuçlanmıştır. Şehir artık Venediklilerin doğuda açılan kapısı olma özelliğini yitirmiş, Osmanlıların batıya karşı kalkanı olma özelliğini kazanmıştır.

Edebî eserler yaşadığı çağın tanığı, siyasi, kültürel ve sosyal hayatın bir vesikası olduğu hakikatten uzak olmayan bir durumdur. Moton Deniz Muharebesi'ne, tarihe tanıklık eden gönüllü gazilerden birisi olan Sinoplu Safâyî'nin gözlem ve şahitliklerinden yararlanarak kaleme aldığı *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserinden yola çıkarak bakılmaya çalışılmıştır. Safâyî'nin mısralarında fethin anlatımı tarihsel olarak sade bir dille aktarılmakla birlikte, sanatsal imgelerin ve vurguların varlığının mevcudundan bahsedebilmemiz de mümkündür. Gönül aynasının pasının kılıç ile silindiğini ifade eden şair, çağının tanıklığını ve üzerindeki etkilerini anlatmada da edebî dilin inceliklerinden yararlanmıştır.[3]

Safâyî, eserinde nefte[4] bulanmış okun bile kadırgaların sirke ile ıslatılmış yelkenlerini yakmadığına değinerek, denizcilikle ilgili olan bilgileri edebî bir metinde sade üslubuyla ifade etmiştir.[5] Şahit olduğu olayları aktarması açısından değerlendirildiğinde Safâyî'nin üslup ve dil konusunda etkileyici ve sanatsal özelliğinin ağır bastığını söylememiz çok mümkün görünmemektedir.

Yaşadığı zamanın tanığı olan, İstanbul'un fethinden sonra katıldığı Moton'un fethi de Safâyî'nin mücadeleci ruhlu bir gönüllü gazi olduğunu gözler önüne sermektedir. Şahit olduğu savaş sahnelerinden, Pîrî Reis'in savaştaki mücadelesine, savaş esnasında şehit düşen üç levendin anılan adlarından, Moton Kalesi'ne ilk çıkanın bir yeniçeri olmasına kadar geçen olaylar silsilesi savaşın birçok aşamasına doğrudan şahit olan Safâyî'nin nazarından vurgulanarak sade bir anlatımla dile getirilmiştir. Edebi bir eser olarak kaleme alınan *Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton* adlı eserinden yola çıkarak döneminin siyasi, sosyal ve kültürel hayatı hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Bu vesile ile tarihe şahitlik eden edebî eser ve şairlerin hayata dair gerçeklikleri sunan deliller olduğunu söyleyebilmemiz mümkündür.

Kaynakça

---

[3] "Tîġuñ urur cilā-yı küffāra / Göñil āyīnesini ṭutmış jeng."

[4] Neft: a. Far.neft kim. 1. Organik maddelerin ayrışmasından oluşan tutuşur sıvıların birçoğu. (TS, 2011: 1761; Aydın, 2007: 29).

[5] **"**Ḳoyup odun od urdılar yandı / Sirkeler ḳoydılar paralandı."

Aksoy, H. (1997). “Tarihî Bir Belge ve Türk İslâm Edebiyatında Bir Tür Olarak Fetihnâmeler”, *İLAM Araştırma Dergisi*, C: II, S: 2.

Aydın, Y. A. (2007). “Osmanlı Denizciliği (1700-1770)”, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı* (Doktora Tezi), İstanbul.

Bostan, İ. (2017). *Osmanlı Akdenizi*, Küre Yayınları.

Bozkurt, N. (1995). “Eman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (*DİA*), C: XI.

Dereli, Ö. (2017). “Sinoplu Safâyî'nin Fetihnâme-i İnebahtı ve Moton Adlı Eseri (Transkripsiyonlu Metin)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun.

Esin, E. (1985). “İkinci Bayezid’in H. 904-906/1498-1500 Yıllarında Adalar Denizi'ne Seferleri (İnebahtı, Moton, Koron Avarina'nın Fethi)”, *ERDEM,* Türk Tarih Kurumu Basımevi, C: I, S: 3, Ankara.

Gertwagen, R. (2000). “Venetian Modon and its Port”, (1358-1500)” in A.Cowan (ed.), *The Mediterranean Urban Culture*, Exeterr, ss. 125- 148.

Göger, V. (2014). “16. Yüzyıl Osmanlı Kale Kuşatmaları (Strateji, Taktik, Kuşatma Aşamaları ve Teknolojisi)”, *Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı,* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Kayapınar, L. ve Kılıç, A. (2016). “Venedik Egemenliğinden Osmanlı Fethine Bir Deniz Üssü Olarak Modon”, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Prof. Dr. Yılmaz Kurt Armağanı,* C: 1 Ed: Doç. Dr. Hatice Oruç, Dr. Muhammed Ceyhan, Akçağ Yayınları.

Kiel, M. (2005). “Modon”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (*DİA*), C: XXX.

Oruç Beğ (2014). *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi (1288-1502)],* (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul.

Lanza, F. F. (2007). “1500’de Türklerin Modon’u Kuşatması ve İşgali*”, Türkler ve Deniz,* (Ed. Özlem Kumrular), İstanbul.

Pîrî Reis, (1973). *Kitâb’ı Bahriyye (Haz: Yavuz Senemoğlu),* Denizcilik Kitabı C: I, Tercüman 1001 Temel Eser.

Şemseddin Sâmî (1996). *Kâmûsü’l-A’lâm*, C: VI, Kaşgar Neşriyat.

Türkçe Sözlük (2011). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 11. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.

Yazar, İ. (2009). “Dürrî’nin Moton Şehrengizi” *ERDEM İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 55, ss. 175-190.

Ekler

(Fotoğraflar)

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

Ek 1: Modon Kalesi (1575)[6]

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

[6] Bkz. https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5962405c/f1.item.r=modon

Ek 2: Modon [7]

Ek 3: Modon Kalesi, Machiel Kiel Fotoğraf Arşivi (Kiel, 2005: 224).

Ek 4: Pîrî Reis'in Kitâb-ı Bahriyye adlı eserinde Modon Kalesi ve Sapienza adasını (Burak Reis adası) gösteren harita (Kiel, 2005: 223).

[7] Rota, Martinus Sibenicensis (1520?-1583). Graveur. Il Vero sitto overo conttado de Modon dove si retrova la armatta del Turcho assediatta dalla Potentisima Armata della anttisima Lega / Martinus Rota faciebat. 1572.

Plate 9. Modon and its sea fort

Ek 5: Moton ve Moton Kalesi (Gertwagen, 2000: 127)

Ek 6: Kemal Reis'in inşa ettiği gemilerden Göge (Küke) (Esin, 1985: 789-799)

YAKUP KADRİ KARAOSMANOĞLU'NUN *YABAN* ADLI ESERİNDE TOPYEKÛN HARP UNSURLARI

Özer ŞEN*

Giriş

Topyekûn Harp

Harp tanımında ünlü komutan Clausewitz'in teorisinde bir "imha" durumu söz konusudur. Bu tanımın değişmesi ve harp türlerinin daha da farklılaşması sonucunda 1. Dünya Savaşı'nda bambaşka bir şekil almıştır. Uluslar da harbin içerisinde hem savaşçı unsur hem de etki eden yapı hâline gelmiştir. Bu anlamda düşman unsurlarının ele geçirilmesi noktasında toplumlarda göz önünde bulundurulmuştur. Toplumun düşüncesi ve orduya olan inancını artırmak veya kırmak amacıyla propaganda süreci de başlatılmıştır. Topyekûn harp ile birlikte sadece ordular değil orduyu oluşturan milletler de harbin içinde yer almıştır ve harpler dolaylı olarak milletlerin mücadelesine dönüşmüştür. Milletlerin varoluşlarının tehlikeye girmesi bu tür harbin ateşleyici unsuru olmuştur.

Topyekûn Harp, "doğası gereği bir ulusun gücünün tamamına ihtiyaç duyar; çünkü o tür bir savaş tamamen ona yönlendirilmiştir" (Ludendorff, 2020: 23). Ulus olma yolunda en büyük sınavların verildiği savaşlarda sadece "askerler savaşı" olarak mı nitelendirilmesi gerektiği sorunsalı gündeme gelmektedir. Bu anlamda var olan ulusun tek bir ülkü etrafında birleşmesinde savaşın askerler arası mücadeleden çıkıp tüm ulusun mücadelesine dönüştüğü gözlenmektedir. Ludendorff bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

> "Uluslar ırk bilinçlerinin yeniden kazandıkça, ulusal ruh kendileri için canlandıkça, yaşamın ulusal şartları her tarafta tanındıkça ve süper güçlerin, yani siyasi araçları ve servetleriyle diğer halklar üzerinde evrensel bir tahakküm kurma maksadında olan Yahudiler ve Roma Kilisesi'nin, dünyayı yok eden faaliyetleri hakkındaki bilgi daha fazla bir şekilde arttıkça, bu politikanın doğal bir sonucu olarak, halkın korunması ve topyekûn harbin taleplerinin bilincine varan bir siyaset kendiliğinden meydana gelir… Bu amaç ulusu yaşatmaktır." (2020: 23-24)

Alıntıda verilen yapı politikayı bir sonuç olmaktan çıkarıp savaş ile beraber bir ulusun yaşamına hizmet etme aracı hâline getirmektedir. Topyekûn harp, harbin gerekliliklerinin yanında milletin yapı taşlarına da ihtiyaç duymaktadır. Yukarıda verilen birliktelik kendisini milletin hayatını idamesi propagandasına dönüşmektedir. Diğer anlam ile ordu - millet yapısı topyekûn harbin en önemli esasıdır. Milletin ordu ile bir beraberliği söz konusu olduğunda "kökleri ulusa bağlı olan bir ordu"nun gücü milletinin gücü ile paraleldir.

Romanın Özeti

Roman, sağ kolunu savaşta kaybeden Ahmet Celal adlı bir Türk subayının anılarından oluşmaktadır. Bir askerinin daveti üzerine Porsuk çayı kenarındaki köye giden kahraman burada Anadolu halkının sosyolojisini vermektedir. Bir aydın - halk çatışması örneği gösteren romanda yazar, Ahmet Celal'i kendi düşüncelerini aktarmakla görevlendirmiştir.

Ahmet Celal'e göre köylüler vatan ve millet konusunda bilinçsizdir ve eğitilmeleri gerekmektedir. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Kurtuluş Savaşı'nın önemini ve gerçek yüzünü anlatmaya çalışır. Fakat kimse ona inanmaz. Salih Ağa'nın sözünden çıkmazlar. Salih Ağa'ya inanarak Ahmet Celal'e karşı cephe alırlar. Bu arada köye gelen Şeyh Yusuf, köylülere nefes vermektedir. Ahmet Celal bu durumun saçmalığı karşısında tartışır ve Şeyh Yusuf köyden kaçar.

* Öğr. Gör., Millî Savunma Üniversitesi, Kara Astsubay Meslek Yüksek Okulu, ozersen835@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0330-8444.

Ahmet Celal tüm bu hengâme içerisinde Emine'yi görür ve ona vurulur. Ama o Ahmet Celal'i değil, Mehmet Ali'nin kardeşi İsmail'i tercih eder, onunla evlenir.

Halkın duyarsız olmasının ardından bir gün Yunanlılar köye gelir. Önce eski subay olduğu için Ahmet Celal'in evini ararlar. Halka karşı zulüm başlar, ürünlerine el koymaya başlarlar. Köyü yakıp yıkmaya başlayan Yunanlılar tarafından yaralanan Ahmet Celal, tüm bu olayları yazdığı defteri Emine'ye bırakarak bilinmeyen bir yöne gider.

Yaban'da Topyekûn Harp Unsurları

Ulusun Manevi Birliği

Topyekûn harbin en dikkat çekici yanı milletin tüm unsurlarda yer almasıdır. Bu anlamda millet düşmana karşı aynı ülküde birleşmektedir. Bu ülkü millet fertleri arasında manevi bir birliktelik oluşmasını sağlar. Vatanın müdafaası noktasında milletin yaşam alanına suikast edilmesi savaşı asker cephesinden alıp tüm milletin alanına sokmaktadır. Ludendorff'un da söylemiş olduğu üzere; "Devletin varoluşu bağımsız bir ulusun varlığını idame etmesinden ayrılamaz. Fakat topyekûn harpte savaşan devlet değil, ulustur." (s. 46). Fakat burada en önemli olan husus milletin kaderini tayin eden bir durumun cereyan etmesidir. Milleti aynı noktada birleştiren onun yaşam sahasına yapılan müdahalenin kuvvetidir. Bu kuvvet ne kadar etkili olursa milletin birleşme gücü ve arasındaki manevi bağda o kadar kuvvetli olur. Fakat manevi birlikteliğin oluşması noktasında ilk gereklilik uluslaşma sürecidir. Ki bu süreç harp başlamadan da olabilir, harp sonunda da kendisini gösterebilir. İşte uluslaşma sürecine ve bu hisse ulaşmayan milletleri aynı noktada toplamak büyük bir emek ister.

Yakup Kadri *Yaban* adlı eserinde ülkenin işgali karşısında milletinin manevi anlamdaki birliktelik göstereceğine dair inancının yıkıldığını şu cümlelerle vermektedir:

> "Onlara, İstanbul'un dört devletin askerî işgali altında olduğunu, İzmir'in ta Bursa'ya kadar Yunanlılar tarafından istila edildiğini Adana'dan henüz Fransızların el çekmediğini, Urfa'da, Antep'te kanlı olaylar cereyan etmekte olduğunu haber veriyor ve her birinin yüzüne ayrı bir dikkatle bakıyordum. Hiçbirinde ne hayret, ne dehşet ne de alelade bir alaka izine tesadüf etmedim. Ateşin içinden henüz çıkmış olan Mehmet Ali bile artık bunları geçmiş zamana ait bir masal gibi dinliyordu." (Karaosmanoğlu, 2012: 26)

Ülkedeki genel görünümü gözler önüne seren bu işgal resmi milletin nezdinde bir etki yaratmamaktadır. Çünkü onlar için kendi çıkarlarına dokunan bir unsur yoktur. Tüm anlatılanlar hikâye gibi gelmektedir. Bunu gören anlatıcı bu sefer olayı daha da bireysel noktaya taşıyarak: "Bunların tecavüzünden ne karılarımızın ırzı, ne çocuklarımızın canı, ne din, ne iman hiçbir şeyimiz kurtulamadı. Hepsine el uzatıyorlar." (Karaosmanoğlu, 2012: 27) Bu alıntıda anlatıcı başlangıçta vatan topraklarının işgal edilmesine bir tepki göstermeyen milletin başka unsurlarının da elden gideceğine işaret etmesi şunun göstergesidir: millet düşman konusunda bilinçli bir yapıya ulaşmamıştır. Onlara ulaşmak için ulusal değerlerinden yana değil bireysel değerlere hitap etmek gereklidir. Fakat durum öylesine kötüdür ki ulusun manevi birlikteliğini sağlayacak unsurlardan birisi olan din ve iman gücü bu noktada vatanın müdafaası için yeterli gelmemektedir.

Başkomutan

Ludendorff, topyekûn harp konusunda başkomutanı ordu unsurlarından ayrı olarak ele almaktadır. Milletin hayat idamesi ve ülküsünün belli bir şahısta toplanması adına bu kişilik büyük yük taşımaktadır:

> "Başkomutan, ulusun geleceğinin korumak için topyekûn harbi beyniyle, yüreğiyle azmiyle sürdürecek olan kişidir. Hiç kimse onu yüklendiği bu sorumluluktan kurtaramaz. Bu konum kişiden çok yoğun çalışmayı, başarılı olmayı ve çelik gibi bir iradeyi talep eder.

Başkomutanlığı üstlenen kişi o ülkede en öncelikli yeri almalıdır. Bunun dışındaki her durum sağlıksız ve tehlikeli olur. Düşmanı yenmeye ve ulusun geleceğini korumaya odaklanmış bir Başkomutan'ın verdiği emirlerdeki kuvvet ve bütünlükten yalnızca eksiksiz bir güce sahip olduğu takdirde söz edilebilir." (Karaosmanoğlu, 2012: 137)

Yaban'da bu unsurun kendisini tam anlamıyla gösterdiği söylenemezse de sınırlar tam anlamıyla çizilmiştir. Ülkenin kurtuluşu uğruna mücadeleye girişen kişiler ve düşünceler Başkomutan Mustafa Kemal Paşa etrafında toplanmıştır. Fakat milletin manevi birlikteliği bu anlamda aynı tavrı sergilememektedir.

"Mustafa Kemal isminde bir büyük adam, bir büyük kumandan, İstanbul'dan çıktı, Anadolu'ya geçti. Erzurum'da, Sivas'ta, milleti başına topladı. 'Hükûmet, devlet görevini yapmıyor. Biz kendi kendimizi koruyacağız,' dedi. Şimdi onun adamları taraf taraf Yunanlılarla, Fransızlarla döğüşüyor. Hepsi öyle kahraman kişiler ki…" (Karaosmanoğlu, 2012: 27)

Yukarıda başkomutanın savaşa hazırlık sürecinde milletini de yanına alarak manevi birlikteliği ve aynı ülke etrafında birleşmeyi amaçladığı görülür. Belli bir tarafın oluşturulması beraberinde karşıt bir kitle oluşmasına sebep olmaktadır. Varlığını koruyan padişah ve İstanbul hükûmeti bu yapıyı temsil etmektedir. Tüm bunların karşısında milleti belli bir amaca yöneltmek güçlü liderlik özelliklerine ihtiyaç duyar. Anlatıcının Mustafa Kemal Paşa'nın izlenimi hakkındaki heyecanı aşağıdaki alıntıda kendisini göstermektedir:

"Bir kere istasyonda Mustafa Kemal Paşa'yı, birkaç kere de İsmet Paşa'yı görmüş. 'Biri nasıldı? Öbürü nasıldı? Bana anlat, bana anlat' diyorum. 'Aha şöyle, aha böyle,' diyor. Bir türlü işin içinden çıkamıyor. Mümkün olsa kendi muhayyilemi, kendi hassasiyetimi, kendi dilimi ona vereceğim. Ta ki, vatanın karanlık göğsünde parlayan bu iki yıldız hakkında, bana onları canlandıracak bilgi versin diye." (s. 92)

Ordunun moral seviyesini artırmak ve mücadelenin gücüne doğrudan etki etmek anlamında savaş alanında yer almak gereklidir. Ludendorff (2020) eserinde bu durumu şöyle açıklamaktadır:

"Yalnızca Başkomutan ve Yüksek Ordu Kumandası emir verendir. Kurmay heyetlerine mensup subaylar onların astlarıdır. Onların verecekleri emirlerin dışında hiçbir emirle hareket etmezler. Kurmay başkanları sadece başkomutan ya da ordu komutanları tarafından kendilerine bırakılan sorumluluk alanlarında emir verebilirler. Bu sayede başkomutan ile ordu komutanları gereksiz ayrıntılar ve önemsiz meselelere kafa yorup, bunalmaktan kurtulurlar; zira ikinci derecede önem arz eden işlerle o konularda detay bilgiye sahip olan ast rütbeli kişiler ilgilenirler." (Ludendorff, 2020: 144)

Yaban'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutan tayin edilmesi şu cümlelerle ifade edilmektedir: "İşte, yeni bir azimle toplanan Büyük Millet Meclisi. Onu geniş yetkilerle başkumandan tayin etti. Savaş meydanına bizzat o geliyor… Altın başı ufukta bir yıldız gibi parıldamağa başladı" (Karaosmanoğlu, 2012: 129). Alıntıda ilk dikkat çeken şey başkomutanlığın direkt milletin kendisinden alınmasıdır. Bu durum beraberinde manevi gücü de getirmiştir. Almış olduğu geniş yetkiler büyük bir sorumluluğu da barındırmaktadır.

Ulusun Manevi Birliğine Karşıt Unsurlar

Millet olma sürecinde yaşanılan zorlukların başında millet olma idrakine varamamış olanlardır. Bu yapının birleştirici gücü zor anlarda aynı amaç uğruna beraber olabilmek, aynı durumlarda sevinip üzülebilmektir. Her ne kadar bu anlarda bilinçli ve bilinçsiz olarak kendi çıkarları uğruna manevi birlikteliğe karşı olan yapılar vardır. Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı da bu manevi birliği sağlamak için mücadele eden Ahmet Cemil'i anlatmaktadır. Ahmet Cemil'in Anadolu'da gördüğü manzara ise ulusun manevi birlikteliğinden ziyade millet olma yolunda hiçbir adımın atılmamış olmasıdır. Bu anlamda kendini suçlamaktadır. Millet olma yoluna girmemiş toplumlarda vatan, millet, bayrak gibi değerlerin bir karşılık bulmadığı görülmektedir. Bu durumu yazar Ahmet Cemil ile Bekir Çavuş arasındaki konuşmalara da yansımıştır:

- Biliyorum beyim sen de onlardansın emme.

- Onlar kim?

- Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar...

- İnsan Türk olur da, nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz?

- Biz Türk değiliz ki, beyim.

- Ya nesiniz?

- Biz İslamız, elhamdülillah... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar.

Bekir Çavuş'la artık daha ziyade konuşmaya mecalim yok. Asılmış bir adam gibi başım göğsüme düşüyor. Bunalıp kalıyorum. Eğer, bize zafer nasip olsa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalçın tepelerdir. Milliyet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep Kadınlar, bu İsmailler, bu Süleymanlarla yeni baştan yapmak gerekecektir." (Karaosmanoğlu, 2012: 152-153)

Millet olma yolunda tam bir beraberliğin sağlanamaması birtakım karakterlerin milleti kendi şahsında toplamasından da kaynaklanmaktadır. Bunlardan birisi de Salih Ağa'dır. Salih Ağa köylüyü yoksul ve bilgisiz bırakandır. Anlatıcının ona karşı olan tutumu da aşağıdaki alıntıda görülmektedir:

"Sinsi, sinsi bir ava doğru yaklaşan tilkinin adım atışlarını hiç görmedinizse, Salih Ağa'nın yürüyüşüne bakınız.

Salih Ağa, bütün köy halkını öyle sihir ve nüfuzu altına almıştır ki, dört yıldan beri, hep benim emrimle hareket etmeğe alışmış olan Mehmet Ali bile, köye geldikten sonra, iktisadi durumumu tayin için bana, bir kere gidip Salih Ağa'ya danışmamı tavsiye etti." (Karaosmanoğlu, 2012: 28)

Salih Ağa'nın sözleri köylünün Mustafa Kemal Paşa hakkındaki görüşlerini olumsuz hâle getirmektedir. Padişaha karşı çıkarak ülkeyi tehlikeye sokan biri olarak görülmektedir. Ayrıca yalan bilgilerle kendi düşüncelerini doğru göstermek için uğraşmaktadır.

"Ona göre, Kemal Paşa'nın açtığı yol çıkmaz bir yolmuş. Hem de çok tehlikeli imiş. Çıkmaz bir yolmuş çünkü padişah kendisiyle beraber değilmiş. Padişah, düşmanla çoktan barış yapmış. Sonra, 'Avrupa' diye bir kraliçe varmış. O işe karışmış. 'Ben sizin müşkülünüzü hallederim' demiş.

Tehlikeli bir yolmuş. Çünkü… düşman yalnız İzmir'de çoğunup otururken, Kemal Paşa'nın ettiklerine kızıp daha ileriye varmış. Bursa'ya kadar gelmiş. Nihayet geçen gün, İnönü'ye dayanmış." (Karaosmanoğlu, 2012: 41)

Milletin bir zafer etrafında birleşmesine karşı çıkmak için kazanılan zaferler kötülenmektedir. Bir anlamda düşman propagandası da yapılmaktadır. Memnun Olmayanlar'ın tavrını gösteren yukarıdaki alıntıda cahilliğin, sorgulamamanın nasıl kullanıldığı verilir.

Ordunun Bileşenleri

Ordu, barış zamanında sınırları korumakla görevli iken savaş anında da düşmanı yok etmekle görevlidir. Kendi içerisinde bu amaç uğruna canlarını feda eden fertlerden oluşmaktadır. Bu fertler aşağıdan yukarıya kadar belirli bir silsile sıralamasına tabidir. Fertlerini ise yani asıl kaynağını milletinden almaktadır. Milleti ile kaynak arasında bir bağ oluşur. Bu bağ da orduyu milletinin ayrılmaz bir parçası hâline getirir.

Savaş zamanında çokça askere ihtiyaç duyulmaktadır. Her ne kadar sürekli hazır bulunan komuta kademesi olsa da uygulama safhasında yer alacak askerler çok önemlidir. Kurtuluş Savaşı'nda bu eksikliği kapatmak ve düşmanı bir an önce vatandan kovmak amacıyla milletinden asker talep edilmiştir. *Yaban*'da bu durum şu cümlelerle kendisini gösterir:

"- Memleketin, senin gibi usta askere çok ihtiyacı var. Bugün gidip cephede vuruşmazsan, yarın burada, kapının önünde vuruşmağa mecbur kalırsın. Her vakit söylüyorum. Düşman şuracığa

geldi. Hem bu askerlik senin bildiğin gibi değil. Millet, kendisi savaşıyor. Angarya yok. Sonra emin ol çok uzun sürmez. Bir çarpışmada her şey hallolacaktır." (Karaosmanoğlu, 2012: 54)

Mehmet Ali'nin askere çağrılması sonucunda ona cesaret konuşması yapan Ahmet Cemil'in önemli bulduğu nokta, bu savaşı diğer savaşlardan farklı kılan unsur 'milletin savaşmasıdır' ve angarya olarak görülmemesidir ve Ludendorrf'un ifade ettiği gibi milletin manevi birlikteliğini toplamak ve ordu etrafında birleştirmek ilk saldırının başarısı ile ilişkilidir. "Yalnız bir ordu düşman ordusunun veya ordularının direncini, düşman ulusun bütünlüğünü ilk saldırılışta parçalamaya muvaffak olursa, ulusun manevi birliği belki benim bu izah ettiğim kadar mutlak tesirini gösteren bir önem ifade etmeyecektir." (Ludendorff, 2020: 31). İlk saldırı neticesinde vatanın kurtulacağı hissi herkese sirayet eder. Millî birlikteliğin ateşleyicisi olarak da görülen bu zafer beraberinde bir dayanışma sağlar.

Dünya askerî hayatında düzenli orduların kurulmasından sonra teşkilatlanma yapıları ve devlete bakış açıları değişmiştir. Millî his ve duyguların harekete geçirildiği sadece bir ganimet uğruna yapılan savaşlar yerini vatan toprağını savunmaya dönüşmüştür. Ordu yapısının manevi bağlarla sıkı olduğu bu dönemlerde subayların da davranışları farklılaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki subay ile Kurtuluş Savaşı'ndaki subay arasındaki farklar, aşağıdaki satırlarda görülmektedir:

> "Bunlar artık benim bildiğim Cihan Savaşı subayları değildir. Bazılarıyla tanışmakla beraber onlarda eski ruhtan, eski kafadan bir belirti bulamıyorum. Bunlar, bir ordunun alelade subayları olmaktan ziyade yeni bir mezhebin öncüleri gibidir. Cihan Savaşı'nda her biri bir şeyden şikâyetçiydi. Hepsi devletin siyasetini tenkit ederdi. Hepsi canından bezgin görünüyordu. Şimdi ise tartışma bile kabul etmiyorlardı." (Ludendorff, 2020: 77)

Buradaki en dikkat çekici unsur tek bir amaç uğruna tek bir ülkü etrafında birleşen subay varlığıdır. Varlıklarının tek unsuru olarak gördükleri vatanlarını savunmanın hiçbir tartışmasını yapmamaktadır. Türk ordusu eski tartışmalardan çıkarak tek bir ülkü etrafında, vatanın kurtuluşu, birleşmiştir. Bunun bir sebebi de elde kalan son vatan topraklarının da işgal güçlerince ele geçirilmesidir. Ordu bileşenlerinin tek bir hedefe yoğunlaşmaları beraberinde zaferi müjdelemektedir.

Sonuç

Zaman olarak Birinci Dünya Savaşı ile Sakarya Zaferi arasında geçen *Yaban*'da, Ahmet Celal Porsuk Çayı'nın kenarındaki bir köyde toplumdaki cehalet ile savaşmaktadır. Kendisi fiilen Kurtuluş Savaşı'na katılamamıştır ama propagandist olarak bulunduğu köyde Salih Ağa, Şeyh Yusuf gibi memnun olmayanların karşısında varlığını göstermiştir.

Kurtuluş Savaşı'nda milletin yaşam alanının işgali milleti de savaşa sokmuştur. Bir birliğin yok edilmesinde de öte olan şehirlerin, köylerin başka bir ülkenin hâkimiyetine girmesi savunmayı meşrulaştırmıştır. Savaş esnasında ülkede siyasi birliğin sağlanamamış olması ve İstanbul Hükûmeti'nin bu direnişe karşı çıkması, Anadolu'daki askerî gücün milletten yardım almasına sebep olmuştur. Çıkartılan Tekâlif-i Milliye emirleri doğrultusunda millet tüm gücüyle ordusuyla birlikte hareket edecektir. Fakat ortada varını yoğunu vatanın kurtuluşu için koyanlar olduğu kadar, memnun olmayanlarda varlık gösterir. İşte bu amaçla yazılan *Yaban,* Türk aydınının Anadolu halkı ile uzak kalmış mesafesini gözler önüne sermektedir. Romanın tüm arka planını dolduran Kurtuluş Savaşı, varlığıyla bir topyekûn harp olma özelliği gösterse de *Yaban* hem bilinçli hem de bilinçsizce bu yapıya katılmayanları işlemektedir. Sonuç olarak topyekûn harbin ana meselelerinden biri de harbin bilincidir. Cephede yaşanılan mücadelenin nasıl ki tüm Türk milletini ilgilendirdiği gerçeğin üzerinde durulması gerekliliği, milletini bilmeyen aydınların elinde işlenememiştir. Ludendorff'un özellikle üzerinde durduğu manevi birliktelik sağlanamamaktadır. Çünkü bu birliktelik için ilk olarak uluslaşma sürecinin tamamlanması gerekmektedir. Millet bilincine ulaşan bireyler, kendi çıkarlarını bir yana koyup

harp paniğine kapılmadan mücadele etmektedirler. Bir diğer durum ise milletin lider ihtiyacıdır. Savaş anında ise başkomutan ihtiyacı olarak nitelendirilir. Bu anlamda *Yaban*'da mücadelenin bir tarafında Mustafa Kemal Paşa taraftarları dururken diğer tarafta Padişah yanlıları yer almaktadır. Bu anlamda kendilerini milletine tam anlatma fırsatı bulamayan Kemal Paşa yanlıları, cahil milletçe yanlış yolda görülmektedir. Bu sebeple de topyekûn bir direniş, bağlılık oluşamamaktadır.

Kaynakça

Akı, N. (2017). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Clausewitz, C. Von (2018). *Savaş Üzerine*, (Çev. H. Fahri Çeliker), İstanbul: Alfa Yayınları.

Gücüyener, N. (1954). *Topyekûn Savunma*, Ankara: Yeni Matbaa.

Hasdedeoğlu, M. O. (2019). *Türk Edebiyatının Ulus-Devlet Oluşumuna Etkisi*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Karaosmanoğlu, Y. K. (2012). *Yaban,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Köroğlu E. (2003). "Propagandadan Millî Kimlik İnşasına: Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı, 1914- 1918", *Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,* İstanbul.

Ludendorff, E. V. (2020). *Topyekûn Harp*, (Çev. Aynur Onur Çiftçi ve Erhan Çiftçi), İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tunç, G. (2011). "Millî Mücadele'nin Türk Romanına Yansıması", *Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı (Yeni Türk Edebiyatı) Anabilim Dalı*, Ankara.

BAHRİYE MATBAASI'NDA BASILAN BİR MECMUA: UMMAN

Orçun AYDOĞDU*

Giriş

Süleyman Nutki, Türk askerî tarihi açısından önemli biridir. Özellikle donanmaya yapmış olduğu katkılar onun tanınmasını sağlamıştır. Donanma subayı ve Fen Komisyonu azası olan Süleyman Nutki'nin, Ceride-i Bahriye, Mecmua-i Fünun-ı Bahriye'nin neşredilmesinde, Bahriye Müze ve Kütüphanesi'nin açılmasında ve Bahriye Matbaası'nın idare edilmesinde önemli katkıları vardır.

1854 yılında Yeniçeşme'de dünyaya gelen Süleyman Nutki, mahalledeki okulda eğitimini tamamladıktan sonra babasının da mesleği olan askerliğe yönelir ancak annesinin vefat etmesi üzerine hayallerini bir müddet ertelemek zorunda kalır. Süleyman Nutki'nin amacı babasının desteğini alarak Bahriyeye girmek olmasına rağmen babası Mehmet Seyfi Efendi[1] oğlunun şahsi gayretine önem vermektedir. Mehmet Seyfi Efendi için önemli olan çalışma ve gayrettir. Bahriye Rüştiyesine girmek için yapılan sınava katılan Nutki Bey, başarısız olur ama devrin önemli deniz komutanlarından olan Mehmet Ali Paşa'nın araya girmesiyle okula alınabileceği düşünülür. Mehmet Seyfi Efendi ikna edilerek Mehmet Ali Paşa'yla konuşması sağlanır ve bunun sonucunda Süleyman Nutki, Bahriye Rüştiyesine kabul edilir (Nutki, 2003: 1-3).

1875'te "mülazım-ı evvel" rütbesiyle Bahriye Mektebinden mezun olan Süleyman Nutki'nin ilk görev yeri Aziziye Firkateyni'dir. Ardından Mesudiye Firkateyni'nde görevlendirilerek 93 Harbi'nde yer alır. Sonraki zamanlarda pek çok farklı gemide ve görevde çalışan Nutki, 1889'da Bahriye Nezareti Fen Komisyonu'nda görevlendirilir (Korkmaz, 2021: 174). Böylece sahadan çekilerek idari görevlerle meşgul olmaya başlar ve gerek kendisine gerekse de Bahriyenin dönüşümüne daha çok katkı sağlar.

Süleyman Nutki'nin komisyondaki önemli faaliyetlerinden ilki Bahriye Müze ve Kütüphanesi'nin açılmasına öncülük etmesidir. Müze, II. Abdülhamid'in verdiği izin doğrultusunda 1897 yılında Amiral Ârif Hikmet Paşa ve Yüzbaşı Süleyman Nutki'nin gayretli çalışmaları sonucunda faaliyete girer. Müzenin yeriyse Kasımpaşa Askerî Tersanesi içindeki Mayın Müfreze Komutanlığı'na bağlı bir mayın deposudur (Akkaya, 2001: 304). Süleyman Nutki'nin anlatımına göre müze kurma fikri kendisine aittir. Amacıysa eski gemilerin sergilenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Bahriye Nezaretine bir rapor yazar ama istediği sonucu elde edemez. Çünkü evrakın Bozcaadalı Hasan Hüsnü Paşa'ya ulaştırılmadığını düşünür. Ardından bir şekilde Hasan Hüsnü Paşa'ya ulaşarak istediği izni alır. Böylece Osmanlı Devleti'nin ilk askerî müzelerinden biri teşekkül eder (Nutki, 2003: 121). Müze açılmadan önce Hasan Hüsnü Paşa'ya haber verilir ve Hasan Paşa gelerek müzenin durumunu görür. Ayrıca Bozcaadalı Süleyman Nutki'ye verdiği sözü tutarak, bir süre sonra onu binbaşılığa terfi ettirir (Nutki, 2003: 122). Süleyman Nutki'nin anlatımında kendisini merkeze aldığı görülmektedir. Söylenebilir ki Süleyman Nutki'nin müzenin açılmasında önemli bir yeri vardır.

Süleyman Nutki'nin Fen Komisyonu'nda gerçekleştirdiği diğer bir önemli faaliyet ise Ceride-i Bahriye ve Mecmua-i Fünun-ı Bahriye isimli süreli yayınların neşredilmesine öncülük etmesidir. Süleyman Nutki hatıratında mecmuaların çıkışını ayrıntılı bir şekilde anlatmıştır (Nutki, 2003: 109-110). Bu sayede donanmadaki gelişmelerin halka ulaştırılması ve tayin / terfi

* Arş. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, orcun-aydogdu@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-4029-9743.

[1] Mehmet Seyfi Efendi başta olmak üzere ailenin pek çok ferdi Bahriye subayıdır. Oğullarından İsmail Hakkı, Ömer Sıtkı ve Süleyman Nutki'nin de Bahriye subayı olması belirtilen yargıya kanıttır. Ayrıca Mehmet Seyfi Efendi'nin edebiyatla da ilgilendiği bilinmektedir. Bu bakımdan çok yönlü bir kişilik olduğu söylenebilir (Yıldız, 2002).

gibi önemli olaylardan kamunun daha rahat haberdar olması sağlanmıştır. Süleyman Nutki'nin burada edindiği tecrübeler sonraki yıllarda Umman gibi bir mecmuanın neşredilmesine vesile olacaktır.

Süleyman Nutki'nin emekliliği 14 Eylül 1910'dur (Korkmaz, 2021: 177). Yaş haddinden emekli edilen Nutki Bey, hayatının geri kalan zamanını da Bahriyenin gelişmesine adamıştır. Çeşitli komisyonlarda üye yahut başkan olması bu bakımdan önemlidir.

Nutki'nin basınla tanışması Vakit gazetesine yazdığı Bağdat Seyahatnamesi ismindeki tefrikasıyla gerçekleşir (Nutki, 2003: 109). Sonraki süreçte Ceride-i Bahriye ve Mecmua-i Fünun-ı Bahriye'de edindiği tecrübelerle kendisini geliştiren Süleyman Nutki, 1908'de Meşrutiyet'in tekrardan ilan edilmesiyle Umman ismindeki mecmuayı neşretmeye başlar.

Umman

Meşrutiyet'in yeniden yürürlüğe girmesiyle süreli yayınların sayısı da hızla artar. Özgürlükçü ortam içerisinde neşredilmeye başlayan gazete ve dergiler uzun ömürlü olmamıştır. Umumiyetle birkaç sayı çıkıp kapanmışlardır. Süleyman Nutki'nin ilk sayısını 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908) tarihinde çıkardığı Umman da belirtilen süreli yayınlardan biridir. Altı sayı neşredilen Umman, bahriyenin gelişmesi için önemli katkılar sağlamayı amaçlamıştır.

Umman'ın neşredilebilmesi için Dahiliye Nezaretinin Zaptiye Nezaretine gönderdiği soruşturma yazısında Süleyman Nutki'nin Ceride-i Bahriye'de başyazar oluşuna göndermede bulunularak şunlar söylenir:

> "Umman namıyla siyasî ve fennî ve ziraî ve ticarî musavver ve yevmî bir gazete ihdası için ruhsat itası Ceride-i Bahriye Başmuharriri Kaymakam Süleyman Nutki Bey tarafından takdim kılınıp idare-i çakeriye havale buyurulan arzuhâlde mir-i mumaileyh hakkında matbuat nizamnamesi ahkâmına tevfikan muamele-i lâzıme icrasıyla neticesinin enbası hususunun Zaptiye Nezaret-i Aliyyesi'ne işar buyurulması babında emr ü ferman hazret-i men-lehü'l-emrindir.
>
> 5 Zilkade 326 ve 16 Mart 324 [29 Mart 1908]
>
> Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü" (BOA. DH. MKT. 2674-5)

Belgeden de anlaşıldığı üzere Umman'ın neşredilmesine 23 Temmuz'dan önce karar verilmiştir. Buradan hareketle mecmuanın Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıkan süreli yayınlardan ayrılması gerekir ama Umman'ın ilk sayısının Meşrutiyet'in yürürlüğe konmasından sonra olması süreli yayının o devrin bir ürünü olduğunu göstermektedir. Söylenebilir ki Umman'ın yayımına Meşrutiyet'ten önce karar verilmesine rağmen Meşrutiyet devrinde yayımlanarak hem siyasi bir propagandaya dönüştürülmüş hem de o devrin süreli yayınlarıyla bir arada yer almış olur. Umman'ın neşredilmesine izin verildiği bilgisine 2 Kânun-ı Evvel 1324 (15 Aralık 1908) tarihinde Dâhiliye Nezaretine gönderilen cevabî yazıdan ulaşılmaktadır. Dahiliye Nezaretinin 22 Teşrin-i Sani 1324 tarihinde 1301 numarasıyla gönderdiği yazıya cevap olarak hazırlanan bu yazıda, Umman'ın neşredilmesinde herhangi bir problemin olmadığı anlaşılmaktadır:

> "Umman namıyla siyasi, fennî, edebî ve ticari musavver yevmî bir gazete ihdasına ruhsat itasına istida eden Ceride-i Bahriye Başmuharriri Kaymakam Süleyman Nutki Bey, teba-i Osmaniye'den olup otuz yaşını ikmâl etmiş ve hüsn-i hâl ashabından bulunmuş olduğu ve mezkûr gazeteyi mevcut matbaaların birinde ücretle tab' ettireceği anlaşılarak aliyyü'l-ahval kendisinden alınan senet ile beyanname leffen takdim kılınmış olmağla ol babda" (BOA. ZB. 329-7).

1864 Matbuat Nizamnamesi'nin birinci maddesine göre neşredilecek her süreli yayın için ruhsat alınması zorunludur. Belgede yer alan "ruhsat itasına istida eden" ifadesinin kullanılması, Nizamname'nin işletildiğini göstermektedir. Ayrıca aynı Nizamname'de geçen "gazete ihdas edecek adam teb'a-i Devlet-i Aliyye'den olursa laakal otuz yaşını tekmil etmiş ve ceza kanunname-i hümayununun tayin ettiği cinayet ve cünhalardan dolayı aleyhine hüküm

terettüp etmemiş olduğu" ifadesinin (Düstur, 1289: 220) karşılığı olarak belgede Süleyman Nutki'nin otuz yaşı doldurduğu ve herhangi bir suçunun bulunmadığı belirtilmiştir. Matbuat Nizamnamesi'nin dördüncü maddesinde gazetenin hangi aralıkta çıkacağının, sahibinin ve basılacağı matbaanın bildirilmesi talep edilir. Dahiliye Nezaretine gönderilen cevapta Umman'ın günlük neşredileceği ve bir matbaada ücret karşılığı basılacağı belirtilmiştir. Matbaanın ismi verilmemesine rağmen, Umman incelendiğinde matbaanın Bahriye Matbaası olduğu anlaşılmaktadır. 1864 Matbuat Nizamnamesi ile Umman'ın neşri için gönderilen yazılar mukayese edildiğinde görülüyor ki mecmuanın neşredilmesi için gerekli prosedürlerde herhangi bir eksiklik söz konusu değildir. Matbuat Nizamnamesi'nde talep edilen her türlü şart yerine getirilmiştir.

Umman'ın izleyeceği yayın politikası mecmuanın ilk sayısında "Bir İki Söz" başlıklı yazıda ortaya konulmuştur. İlgili yazıda ilk olarak Meşrutiyet'in yürürlüğe konmasına isnat edilerek II. Abdülhamid dönemi, istibdattan dolayı, kötülenir. Meşrutiyet'le beraber hürriyetin geldiğini savunan mecmua, hürriyet ile ilerleme arasında bir ilgi kurmaktadır. Umman'a göre istibdat her türlü kötülüğün ve geri kalmışlığın sebebidir. 23 Temmuz 1908'den sonra her şey yoluna girecektir. Mecmuanın ortaya çıkışı da Meşrutiyet'le ilişkilendirilerek gazetenin amacı ortaya konulur:

> "Bu Osmanlı sancağı da uhuvvet, müsavat ve sulh u müsalemet-i umumiyeden mesnu' olsun. İşte, saha-ı matbuata çıkan Umman, bu arzu-ı şedidin, bu mazhar-ı hayalin mahsul-ı tereşşuhâtıdır. Vakıa haftada bir defa neşr olunan Ceride-i Bahriye sürümü delaletiyle bahriyelilerin oldukça büyük bir ekseriyetinin faaliyet-i dimağiyesi kalmamış ve artık bu dimağların feyz-i maarife karşı tahaccür etmiş oldukları tezahür ediyorsa da bu umman-ı bî-payan maarifte Umman, katre hacminde bir mevki işgal edebilirse bizce bir muvaffakiyet ve binaenaleyh mucib-i memnuniyettir. (…) Şu kadarı var ki umumiyet itibariyle bahriyeye, mesleğimize vakf-ı vücut edeceğiz." (Umman[2], 1324a: 1)

Bir İki Söz'ün ilk kısımlarında yer alan bu ifadeler Umman'ın neşredilme amacını açıkça ortaya koymaktadır. Gazetenin amacı Ceride-i Bahriye'nin gösteremediği etkiyi göstermektir. Bu sayede donanmanın güçlenmesine katkı sağlanması ve bahriyelilerin daha rahat ortamlarda çalışması hedeflenmiştir. Umman'ın böyle bir hedef koymasında, bahriyelilerin maaşlarını düzenli aralıklarla alamaması ve teçhizat yönünden çeşitli problemlerin olması yatmaktadır. Bir İki Söz'ün son kısmında yer alan şu ifadeler hem gazetenin çıkış nedenlerinden birini göstermekte hem de içinde yaşanılan devirde var olan bir problemi gözler önüne sermektedir:

> "Bir zamanlar, birkaç ay zarfında hakimiyet-i bahriyemizi temin edecek kuvvet ve mahiyette donanma inşa eden bu sanatkâr millette, sanayi-i bahriyemizin nasıl münkariz ve nâbûd olduğu, liva-yı galibiyetini dalgadan dalgaya rekzeden kahraman gemicilerimizin ne derecede bir sefalet-i amîka içinde mahvolup gittiğini tasvir etmek üzere pîş-enzâr karie takdim edilen resmin şahit olduğu vekayii derç edeceğiz." (Umman, 1324a: 1)

Süleyman Nutki için önemli olan donanmanın ve donanmayı kullanacak bahriyelilerin imkânlarının artmasıdır. Mevcut ekonomik zorlukta subayların maaşları ödenememekte yahut eksik ödenmektedir. Arşivde yer alan 27 Şubat 1881 tarihli bir belgede, bahriye askerlerinin ödenmeyen maaşlarının bir kısmının ödenmeye çalışıldığı ama ödenek eksikliğinden dolayı tamamının ödenemediği anlaşılmaktadır. Belgede yer alan "asakir-i merkume maaşına ita kılınmak üzere bahriye hazinesine yüz bin kuruş gönderildiği gibi üst tarafının dahi müddet-i kalile zarfında tedarik ve ifasına ikdam ve gayret olunacağı" (BOA. Y.PRK.ML, 2-28) ifadesi devrin ekonomik buhranını göstermektedir. Umman da bu zorlukları aşabilmek için subaylardan yana bir mecmua olmayı hedeflemiştir.

[2] Yazar ismi olmadığından süreli yayının adı kullanılmıştır.

Süleyman Nutki'nin donanma algısı yalnızca bahriyelilerden ve savaş gemilerinden oluşmamaktadır. Onun için savaş gemileri kadar ticaret gemileri de önemlidir. Osmanlı Devleti'nin eski şanlı günlerine dönebilmesi için ticaret filosuna önem vermesi gerektiğini düşünmektedir. Umman da ticaret gemilerinin arttırılması için elinden geleni yapmaya çalışarak insanları bilgilendirmeyi hedeflemiştir:

> "Ticaret-i bahriye, kuvve-i bahriyenin ihtiyatlarını teşkil edeceği cihetle donanmamız ne kadar mükemmel olursa olsun sefain-i ticariyenin fıkdânı o donanmada bir topallık hissettirir. Binaenaleyh dilimizin döndüğü, fikrimizin istiap edebildiği derecede bu hususa hasr-ı gayret edeceğiz. Şayet vatandaşlarımıza ticaret-i bahriyenin gerek siyasî ve gerek iktisadî lüzum ve ehemmiyetini takdir ettirmeye muvaffak olursak, bizim saadetimiz de tahassul etmiş olacaktır." (Umman, 1324a: 1)

Süleyman Nutki'nin donanmaya bakışı devrin İngiltere'sine benzerdir. İngiltere için savaş gemisi kadar ticaret gemisi de mühimdir. İkisinin beraber ilerlemesi gerekmektedir. Nutki de aynı görüşü benimsemiştir. Umman'ı neşrederken amacı, ticaret gemilerinin gerekli olduğunu halka da anlatmaktır. Bu uğurda mecmuayı bir araç olarak kullandığı söylenebilir.

Süleyman Nutki'nin amacı Umman'ı yalnızca donanmanın gelişimi yahut bahriyelilerin sorunlarına ayırmak değildir. Ona göre halkın geneline yönelmek ve herkesin sorunlarını dile getirmek gerekmektedir. Halkın tamamına hizmet etmeyi amaçlayan gazete sahibi Bir İki Söz'de şöyle der: "Mesaimizi, hüsn-i niyetimizi sırf bahriye dairesiyle tahdit ederek şuabat-ı saireyi unutmuş görünmeyeceğiz. Emelimiz bütün millet-i Osmaniye'nin sadık ve samimi bir hizmetkârı olmaktır. Bu cihetle iktiza ederse hariç ve dahilden bahsedeceğiz" (Umman, 1324a: 1). Alıntıdan da anlaşıldığı üzere Osmanlı'nın her bir ferdinin sorununu dile getirmek de Umman'ın amacıdır. Süleyman Nutki'nin Osmanlı topraklarında yaşayan herkesin problemleriyle ilgilenmesinde Meşrutiyet'in önemli bir yeri vardır. 1908'de Meşrutiyet'in tekrardan yürürlüğe konmasıyla Osmanlı toprakları içerisinde bir birlik olduğu düşünülür ve "Osmanlı milleti" kavramı oluşturulmaya çalışılır. Umman da buradan hareketle Osmanlı'nın bütün halkına yönelmiştir. "Emelimiz bütün millet-i Osmaniye'nin" demesi bu bakımdan mühimdir. Ayrıca aynı yazının devamında "hukuk-ı milletin müdafaasını icap ettiren her mahalde hazır bulunacağız" cümlesi yer almaktadır. Buradan hareketle de Umman için mühim olanın Osmanlı milletinin haklarının savunulması olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak söylenebilir ki Umman, donanma ve donanmanın sorunlarını merkeze almasına rağmen halkın tamamına hitap etmeyi amaçlayan bir mecmuadır. Gazetenin ilk sayısında yayımlanan "Bir İki Söz" başlıklı yazı Umman'ın yayın politikasını ve hedefini açıkça ortaya koyması bakımından önemlidir. Yazıya göre gazetenin amacı dört maddede toplanabilir:

1. Ceride-i Bahriye'nin yetersizliğinden doğan boşluğu doldurmak.

2. Bahriyenin ve bahriyelilerin sorunlarını dile getirmek.

3. Ticaret-i bahriyeye yönelimi arttırmak ve bu amaç doğrultusunda kamuoyu oluşturmak.

4. "Millet-i Osmaniye'nin" her türlü sorununa yer vererek problemlerin çözülmesini sağlamak ve halkın haklarını korumak.

Görülüyor ki Umman, bahriyenin sorunlarını dile getirip kamuoyu oluşturmak adına önemli bir süreli yayındır. Gazetenin sahibinin de Süleyman Nutki gibi bir bahriyeli oluşu sorunların bizzat şahidinden anlatılmasını sağlamıştır.

Umman'ın Tematik Tasnifi

Umman'da pek çok konu ele alınmıştır. Donanmanın geliştirilmesinden bireysel şiirlere kadar farklı konuların bir arada ele alınması mecmuadaki çeşitliliği göstermesi bakımından önemlidir. Umman'daki konular yedi ana başlıkta ele alınabilir:

1. Devrin Siyasi Olayları
    a. Dış Meseleler
    b. İç Meseleler
2. Donanma Hakkında
    a. Donanmanın Geliştirilmesi Hakkında
    b. Donanmanın Faaliyetleri Hakkında
    c. Donanmanın Sorunları Hakkında
    ç. Donanmaya Atamalar Hakkında
3. Edebiyat
    a. Toplumsal Konular Hakkında
    b. Bireysel Konular Hakkında
4. Tarihî Olaylar/ Bilgiler
5. Övgüler/ Tanıtımlar
6. Toplumsal Faydayı Gözeten Yazılar
7. Diğer Süreli Yayınlar Hakkında Yazılar

Tasniften de anlaşılıyor ki Umman için mühim olan Osmanlı Devleti'nin her türlü sorununu ele almaktır. Alt başlıklardan görülen ise gazetenin ekseriyetini bahriye ve bahriyelilerin sorunlarının oluşturduğudur.

Devrin Siyasi Olayları

Osmanlı Devleti'nin son dönemi devlet için "en uzun yüzyıl"dır. 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan süreç beklenen faydayı göstermemiş ve isyanlarla bağımsızlıklar art arda gelmiştir. 1908'de Meşrutiyet'in yürürlüğe ikinci defa konmasıyla yeni bir sürecin açılması hedeflenmiştir ama bu süreç de umduğu faydayı bulamamıştır. Olayların peş peşe geldiği böyle bir devirde basın, yaşanan olaylardan etkilenmiştir. Umman da bu olaylardan bağımsız düşünülemeyecek bir mecmuadır. Osmanlı Devleti'nin gerek iç meseleleri gerekse de dış meseleleri gazeteye aksetmiştir. Buradan hareketle Umman'a yansıyan siyasi olaylar iki başlıkta ele alınabilir: Dış meseleler, iç meseleler.

Dış Meseleler

Osmanlı İmparatorluğu, 1853 yılından beri "hasta adam" olarak bilinmektedir. Devletin giderek kötüleşen durumu, başta Avrupa devletleri olmak üzere çoğu ülkeleri, "Osmanlı'dan toprak kapacağız" arzusuna sürüklemiştir. Umman da Osmanlı'nın bu bedbaht durumunu anlatarak halkı bilinçlendirmek ve devletin eski şanlı günlerine dönmesini sağlamayı amaçlamıştır. Rıza Şakir'in "Dört Ayda" başlığını taşıyan yazısında yer alan ifadeler, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü özetleyerek devrin Osmanlı algısını göstermektedir:

> "Vatanımızın zaman zaman geçirdiği felaket-i taksimden birinde idi. Galiba bir milletin hayat-ı maneviyesini ihtirasât-ı melûnâneye kurban etmenin canavarlığını tahfif mecburiyeti ile olmalı ki Türk hükûmeti yerine 'Hasta Adam' tabiri icat olunmuş idi. Bu tabirin devr-i icadı olan

1853 senesinden dört ay evveline gelinceye kadar yani takriben elli sene zarfında bu hasta adam, 'Can Çekişen Adam' olmuş idi. Şüphesiz bâlîn-i ihtizarda bulunan bu cism-i mecruhun etrafına bütün komşuları toplanmış, daha doğrusu herkes tevarüs edeceği mirasın rişte-i temellüküne sarılmış idi." (Rıza Şakir, 1324a: 1)

Rıza Şakir, Osmanlı'nın çöküşünün âdeta panoramasını vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun "Can Çekişen Adam" ve ardından "Hasta Adam" oluşuna bağlı olarak komşuların "tevarüs edeceği miras"tan payını almak adına her türlü siyaseti uygulayacağını göstermektedir. Bu vesileyle yazar, halkın ve yöneticilerin bilinçlenerek şahsi çıkarlarından ziyade devletin çıkarlarını düşünmelerini istemektedir.

Dış meselelerde Osmanlı'nın genel durumuna değinildikten sonra üzerinde en çok durulan konuların başında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması gelmektedir. Rıza Şakir'in kaleme aldığı "Dört Ayda" ve "Devlet-i Osmaniye / Bulgaristan" başlığını taşıyan yazılar Bulgaristan meselesini ayrıntılı bir şekilde ele almıştır.

Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne karşı pek çok isyana (Mamarçev ve Tırnova İsyanları, Niş İsyanı, Vidin İsyanı, Tuna İsyanları vb.) ve komite faaliyetine (Milli Kurtuluş İhtilal Hareketi) girişmişlerdir (İnalcık, 1992; Bay, 2016). 93 Harbi sonrasında Bulgar Prensliği kurularak Bulgarlar özerklik kazanmıştır. Berlin Antlaşması ile Avrupa devletlerinin çıkarları doğrultusunda Bulgar Prensliği'ne belirli kısıtlamalar getirilmiştir (Bay, 2016: 64-67). Prenslik ile yetinmeyen Bulgarlar bağımsızlık için faaliyetlere devam ederek 5 Ekim 1908'de Tırnova'da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 19 Nisan 1909'da da Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımıştır (Bay, 2016: 90-97). Bulgaristan'ın bağımsızlık süreci Umman'a da yansımıştır. Rıza Şakir'in kaleme aldığı yazılarda üç nokta üzerinde durulur: Kâmil Paşa hükûmetinin hatasının olup olmadığı, Osmanlı'nın askerî faaliyetleri ve Bulgaristan'ın meydan okuması.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan ettiği süreçte Osmanlı Devleti silaha sarılmak yerine Avrupa devletlerine müracaat etmiştir. Bu durumun doğru olduğunu düşünen Rıza Şakir şunu söyler:

"O zamanki hudutların zaafından sarf-ı nazar hatta Bulgarlara galebe-i katiyye istirahatiyle bile silaha sarılmak pek büyük hata idi. (…) Heyet-i hükûmet, menfaat-i vatan ve haysiyet-i millet nokta-i nazarından en musib bir hareket-i siyasiye icra etti. Bu haksızlığı tamir için Avrupa düvel-i muazzamasının vesatet-i adilanesine müracaat eyledi." (Rıza Şakir, 1324a: 1)

Devrin sadrazamı Kâmil Paşa, Avrupa ile ilişkileri yakın tutarak Bulgaristan sorununun çözüleceğini düşünmektedir. Bundan dolayı da silah yerine müzakere siyasetini uygun görmüştür. Rıza Şakir'e göre de hükûmet atabileceği en doğru adımı atmıştır. Lakin paşanın bu siyaseti devlet içerisinde bazı kesimler tarafından eleştiri konusu olmuştur. Çünkü kimileri silaha sarılmayı tercih etmektedir. Böyle bir adım atılmadığı için Kâmil Paşa suçlanmaktadır. Umman'da Rıza Şakir bu hususa şöyle değinir:

"Fakat acaba denildiği gibi Kâmil Paşa kabinesi lakaydi ve betâetle mi hareket etti? Bulgaristan'la uyuşmak, Avusturya ile müzakeratta bulunmak hususunda iktiza ettiği derece faaliyet göstermedi mi? Evet veya hayır demek bizce pek doğru olamaz. (…) Bu mesele hakkında Bulgar matbuatından akseden sadayı işitiyoruz. Gayet bedihidir ki Bulgar matbuatı bî-taraf olamaz. Tabii mesuliyeti bize tahvil etmek ister. Binaenaleyh işin hakikatine vusul ancak Kâmil Paşa'nın beyanatına vabestedir. (…) Efkâr-ı umumiyeyi teskin etmek üzere heyet-i hazıra bazı ifşaatta bulunmalı idi. Şüphesiz Meclis-i Mebusan'ımızın içtimaı bu sükûneti tahrik ederek ahval-i siyasiyemizin muhit olduğu zulmeti tenvir eder. O zaman Kâmil Paşa'nın sükût etmekte veya Bulgar müzakeratında faaliyet-i lâzımeyi ibraz etmemekte haklı ve haksız olduğu tayin edecektir." (Rıza Şakir, 1324a: 2)

Rıza Şakir, Kâmil Paşa hakkında olumsuz bir yargıya varmaktan kaçınmaktadır. Ona göre paşanın suçlu veyahut suçsuz olduğunun anlaşılması için Meclis-i Mebusan'a müracaat

edilmesi gerekmektedir. Lakin Rıza Şakir'in Bulgar meselesinde Kâmil Paşa'nın Avrupa'ya müracaatını olumsuz karşılamadığı göz önüne alındığında, paşayı suçlu addetmemiştir.

Rıza Şakir Bulgaristan meselesinde Bulgar tarafının hatalı olduğunu düşünmektedir. Yazara göre Bulgarlar için bağımsız olmak yeterli değildir. Osmanlı Devleti'nin topraklarını ele geçirmek yegâne amaçtır. Bu durumun farkında olan devlet, asker sayısını arttırmakta ve çeşitli önlemler almaktadır. Bunu da Bulgar tarafı kendisine karşı bir tehdit unsuru olarak görmekte ve Osmanlı'yı silahlanmakla suçlamaktadır: "Hiçbir hükûmetin ordusunu ıslah ve tahkim etmesine harp manası verilemez ve şayet Bulgar Hükûmeti bizim bu hareket-i ıslahiyemize harp manası vererek bizimle harp etmeye cüret edecek olursa, ona büyük bir 'buyurun' demekten başka diyeceğimiz kalmaz." (Rıza Şakir, 1324b: 1) Yazarın tutumu oldukça nettir. Bulgar tarafının suçlu olduğunu düşünerek Osmanlı Devleti'ne yeni kurulmuş bir devletin meydan okuyamayacağını sert bir şekilde göstermek ister. "Buyurun demekten başka diyeceğimiz kalmaz" cümlesi yazarın sertliğini ve devletine inanmışlığını göstermesi bakımından mühimdir.[3]

"Devlet-i Osmaniye/ Bulgaristan" yazısında Rıza Şakir, Bulgar Hükûmeti'nin Osmanlı Devleti'ne meydan okumasına değinir. Yazar, Bulgarların havadan nem kaparak Avrupa'yı da yanlarına alıp Osmanlı'yı işgal edebileceğini düşünmektedir:

> "Bulgaristan'dan vürut eden telgraflar, Bulgar Hükûmeti'nin düvel-i muazzamaya yolladığı takririn muhteviyatından bahsediyor. (…) Galiba Bulgar Prensliği kendini cihan-ı siyasetin merkezi addedecek kadar mağlub-ı hayal olmalı ki her dediği mahz-ı hakikat olmak üzere kabul edilir kanaatiyle söz söylerken sağına ve soluna bakmaya lüzum görmüyor. (…) Bulgarlar kendine lâzım-ı istiklali ilan ettikten sonra güya hükûmet-i Osmaniye'ye tecavüz niyetinde değil imişler. (…) Vakıa, cereyan-ı vukuat itibarıyla şu sözler doğru fakat hakikat nokta-i nazarından kuyruklu yalandır." (Rıza Şakir, 1324b: 1)

Rıza Şakir, Bulgaristan'ın asıl hedefinin Osmanlı toprakları olduğunu anlamıştır.[4] Umman'ın ikinci sayısındaki yazısında da bu hususa değinerek Bulgar sorununun sorumlusunun Bulgaristan olduğunu belirtir.

Görülüyor ki Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve sonrasında yaşanan olaylar Umman'a Rıza Şakir'in kaleminden yansıtılmıştır. Olayların sorumlusu olarak Bulgar tarafı gösterilerek halkta bir birlik oluşturulmaya çalışılmış böylece hem halkın bilinçlenmesi hem de yekvücut olması hedeflenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dış meselelerinden Umman'a yansıyan bir diğer konu Bosna-Hersek'in ilhakıdır. Bosna-Hersek'in işgali 5 Ekim 1908'de bizzat Avusturya Macaristan Kralı Franz Joseph'in el yazısıyla Osmanlı Devleti'ne bildirilmiştir. 6 Ekim 1908'de de Osmanlı Devleti'ne ilhak yazısı gönderilir (Gönenç, 2021: 522-523). Bu olay da gazetenin dördüncü sayısında Rıza Şakir'in "Türkiye-Avusturya" başlıklı yazısıyla okuyucuya aktarılır: "İmparatordan beklenilen, Osmanlıların hürriyet bayramlarını silah ile tebrik eylemek değil çiçekler ile tes'it etmesi idi. Memalik-i hakimesine nispetle birkaç karış mahal gasp etmek için zebun-keşliğe tenezzül etmemeli idi." (Rıza Şakir, 1324c: 1) Rıza Şakir'in Avusturya'dan beklediği Meşrutiyet'in kutlanmasıdır ama karşı tarafın gerçekleştirdiği Bosna-Hersek'in işgalidir.

Rıza Şakir'e göre Osmanlı Devlet'i ilhaka tepkisiz kalmamıştır ve etkili bir şekilde karşılık vermiştir: "Fakat Osmanlılar, Viyana'nın tasavvur ettiği gibi zebun çıkmadılar. Şimdiye kadar hukuklarının müdafaası hakkında mahrum olarak yaşayan Osmanlılar, haklarını

---

[3] 1911-1912 Balkan savaşları, Osmanlı Devleti'nin yeni kurulan Balkan devletlerine karşı düştüğü aczi göstermektedir. Bu da Rıza Şakir'in devlete olan güveninin boşa çıktığına kanıttır.

[4] Ömer Seyfettin'in "Nakarat" hikâyesi Bulgaristan'ın amacını gösterirken Osmanlı'nın aczini de gözler önüne sermektedir.

müdafaa etmeyi bildiklerini, en başta Avusturyalılar olmak üzere tekmil-i cihana anlattılar." (Rıza Şakir, 1324c: 1) Tarihî gerçeklikler göz önüne alındığında Rıza Şakir'in ifadelerinin doğru olmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya verdiği tepki İngiltere ile görüşüp boykot uygulayıp nota yazmaktan ileri gidememiştir (Gönenç, 2021: 525). Yazarın, Osmanlı'nın sert bir karşılık verdiğini göstermek istemesindeki sebep ise iç cephede bir birlik oluşturmayı hedeflemiş olması olabilir.

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i işgal etmesi özellikle Karadağ ve Sırbistan tarafından güç dengelerinin bozulması sebebiyle hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Bu hoşnutsuzluğun göstergesi protestolardan ileriye gitmese de I. Dünya Savaşı'nın oluşmasını sağlayan etmenlerden birinin Bosna-Hersek sorunu olduğu söylenebilir. Rıza Şakir de "Türkiye-Avusturya" yazısında bu hususa değinmiştir:

> "Binaenaleyh, Balkan hükûmetleri bizden her zaman emin olabileceklerdir. Bu cihetle keyfiyet-i ilhak ile İslavlık cisminden koparılan uzvun ihyasına Sırp ve Karadağ hükûmetleri rahatça çalışabileceklerdir. İşte bu hükûmetler, Avusturya için daima bir sivilce hâlinde bulunacak ve öyle bir sivilce ki daima çıban olmaya müsteid." (Rıza Şakir, 1324c: 1)

Yazarın belirttiği "sivilce", I. Dünya Savaşı'nda "çıban" hâline dönecektir. Buradan hareketle Rıza Şakir'in olayları doğru okuyabildiği de söylenebilir.

Bosna-Hersek'in İlhakı, Osmanlı'da derin bir teessüre sebep olmuştur. Rıza Şakir de bu üzüntüyü Umman'da dile getiren bir yazardır. "Türkiye-Avusturya" yazısının sonunda yer alan şu ifadeler, işgalin halk nezdinde nasıl algılandığını yahut algılanmasının istendiğini göstermesi bakımından önemlidir: "Belki Viyana, Osmanlıları memnun etmeksizin Bosna-Hersek kıtasını harita-i Osmanî'den silebilir. Fakat Osmanlıların vicdan ve ruhlarına nüfuz edecek olan bu haksızlığı onların hafızasından silmeye hiçbir kuvve-i kahire muktedir olamaz." (Rıza Şakir, 1324c: 1) İnsanlar arasında bir birlik oluşturmayı hedefleyen bu yazıyla işgalin karşısında yer alınmış ve Bosna-Hersek ile Osmanlı arasındaki kültürel birliğe temas edilmiştir.

Umman'da Osmanlı'nın dış ilişkileri hakkında okurla buluşturulan son konu Girit'in Osmanlı Devleti'nden kopuşudur. Gazetenin altıncı sayısında "A. F" kısaltmasını kullanan biri tarafından yazılan "Girit Osmanlılarındır" başlıklı yazı, Girit'in Yunanistan'a katılmasını protesto amacını taşır. Yazara göre Girit'in Osmanlı'dan kopuşunu Bosna-Hersek ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı tetiklemiştir. Osmanlı'nın aciz bir durumda olduğunu zanneden Yunanistan da yaşanan olaylardan güç alarak, Osmanlı Devleti'ne meydan okumuştur (A.F, 1324: 1).

Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri Umman üzerinden okunduğunda, devletin çöküşüyle ilgili haberlere ek olarak Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Bosna-Hersek'in ilhakı ve Girit'in işgalini konu alan yazılarla karşılaşılır. Mecmuanın amacı düşmanlara karşı bir iç cephe oluşturmaktır. Umman'ın beşinci sayısında Rıza Şakir'in "Vaziyet-i Hazıramız" başlıklı yazısında yaşanan olayların halkta korkuya sebebiyet verdiğine değinilerek matbuattaki farklı seslere temas edilir. (Rıza Şakir, 1324d: 1) Bu da Rıza Şakir üzerinden Umman'ın amacını göstermesi bakımından mühimdir.

İç Meseleler

Umman'ın çıkış tarihi göz önüne alındığında, Osmanlı Devleti'nin en mühim iç meselesi Meşrutiyet'in tekrardan yürürlüğe konmasıdır. Buna bağlı olarak II. Abdülhamid devrinin "istibdat" üzerinden eleştirilmesi söz konusudur. Umman'ın sayfalarında en çok karşılaşılan konu da Meşrutiyet ve onunla ilişkilendirilen İttihat Terakki'dir.

23 Temmuz 1908 Osmanlı'da bir bayram havasında kutlanmıştır.[5] Meşrutiyet sayesinde her türlü sorunun ortadan kalkacağını düşünen bir ortam söz konusudur. Bu ortamı sağlayan kişiler de Enver Paşa, Talat Paşa ve Cemal Paşa'nın başında olduğu İttihat ve Terakki'dir. Bundan dolayı Meşrutiyet'in ele alındığı neredeyse her metinde İttihat ve Terakki'nin de anıldığı görülmektedir. Umman'da da Meşrutiyet ele alınırken İttihat ve Terakki'ye temas edilmektedir. Gazetenin ilk sayısında "Cemiyet" ve "İttihat" başlıklı iki yazı yayımlanır. Yazılarda dikkat çeken Meşrutiyet'in ve bu rejimi getiren İttihat ve Terakki'nin övülmesidir. "Cemiyet" başlıklı yazıda cemiyetin tanımı yapılır ve bu tanım İttihat Terakki ile özdeşleştirilir: "Cemiyet, umum-ı menfi ve firarilerden teşekkül etmiş bir heyet-i müctemia değildir. Cemiyet, tarafgirân-ı hürriyettir. Efradı, erkânı âmâlî muhabbet-i vataniyedir; ittihattır, terakkidir." (Umman, 1324b: 2) Yazıda cemiyetin kökeni Midhat Paşa ve Namık Kemal'e dayandırılmaktadır. Her iki kişinin de ihtilalci yönüne temas edilerek İttihat ve Terakki'nin önderi oldukları belirtilir. Ardından İttihat Terakki'nin Meşrutiyet sayesinde istibdadı ortadan kaldırdığına temas edilerek "Osmanlı hükûmet-i meşrutasını teşkil eden, istibdadı mahveyleyen bu mukaddes kuvvet, bu âlî histir" (Umman, 1324b: 2) tanımı yapılır.

Meşrutiyet'in övülmesi ve istibdadın kötülenmesi Umman'ın bulunduğu tarafı göstermesi bakımından önemlidir. Gazete, İttihat Terakki'yi savunan tarafta yer almaktadır. Bunun nedeniyse Meşrutiyet'in onlar tarafından getirildiğinin düşünülmesidir. Umman'ın altıncı sayıda kapanmasına kadar gazetede Meşrutiyet, İttihat Terakki ve istibdat hakkında pek çok yazının çıkması da yargıyı desteklemesi bakımından önemlidir.[6]

Meşrutiyet haricinde II. Abdülhamid'in hafiyelerinin firarı, padişahın memleketi dolaşması gerektiği ve devrin önemli paşası Kâmil Paşa'nın mevcut durumu hakkında da mecmuaya yansıyan mühim haberler / yazılar söz konusudur.

Donanma Hakkında

Umman'ın büyük çoğunluğunu donanma hakkında yazılan yazılar oluşturmaktadır. Süleyman Nutki'nin gazetenin amacını açıklarken kurduğu cümleler de göz önüne alındığında, mecmuanın donanma merkezli oluşu tabii karşılanır. Donanmanın sorunlarından faaliyetlerine ve atamalarına kadar pek çok konu Umman'ın sayfalarına yansımıştır. Yansıyan haberler/yazılar dört başlıkta toparlanabilir: Donanmanın geliştirilmesi hakkında yazılanlar, donanmanın faaliyetleri hakkında yazılanlar, donanmanın sorunları hakkında yazılanlar ve atamalar hakkında yazılanlar. Bu tasnif de gösteriyor ki Umman'da donanma yalnızca bir yönüyle değil her yönüyle ele alınmıştır.

Donanmanın Geliştirilmesi Hakkında

Umman'ın birinci sayısında yayımlanan "Muhterem Mebuslarımıza" başlıklı yazı, donanmanın geliştirilmesi gerektiğini gösteren ilk yazıdır. Mebuslara hitap eden bu yazıda, donanmanın önemine vurgu yapılmıştır. Yazarın amacı, vekillerin de donanmanın önemini kavramasını sağlamak ve donanma için gerekli ödeneğin toplanmasına yardımcı olmaktır. Yazının alt başlığında "Osmanlı Gemicileri Lisanından" ibaresinin ve yazıda "esbab-ı ayş u işretini tedarik eylemek üzere aile ocağından pek uzaklarda geçen bizim gibi gemicilerin" (Umman, 1324c: 2) ifadesinin yer alması metnin, bahriyelileri temsilen yazıldığını göstermektedir. Yazıda yer alan "bahriye-i askeriyemizin duçar oldukları harabi-i maddi ve manevi" ifadesi donanmanın durumunu özetlemesi bakımından önemlidir. Ayrıca Süleyman

[5] Mehmed Akif Ersoy'un "Süleymaniye Kürsüsünde" başlıklı manzumesi Meşrutiyet'in yarattığı ortamı göstermesi açısından oldukça önemlidir.

[6] 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909) tarihli dördüncü sayıda yayımlanan "İttihat ve Terakki ve Muarızları", "İstibdadın Dine Tesiri" ve 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909) tarihli beşinci sayıda yayımlanan "Millet-Padişah", "Midhat Paşa Abidesi" başlıklı yazılar belirtilen yargıya örnektir.

Nutki'nin kaleme aldığı "Bahriye İhtiyatları" başlıklı yazı da donanmanın bedbaht bir hâlde olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini bir hikâye üzerinden anlatmaktadır (Süleyman Nutki, 1324a: 4).

Mecmuada donanmanın güçlendirilmesi gerektiği denizaltılar üzerinden de anlatılmaktadır. "Tahte'l-Bahr Rü'yet Hakkında" başlıklı yazıda denizaltının üstünlüklerine fazlaca yer verilirken buna karşın sınırlılıklarının az oluşundan bahsedilmesi de donanma için oldukça mühim bir parça olduğunu göstermektedir (Umman, 1324d: 3).

Umman, donanmanın yalnızca savaş yönüne temas etmemektedir. "Tarih-i Ticaret-i Bahriye" isimli yazıda deniz ticaretinin tarihine temas edilerek Osmanlı'nın da donanmanın bu yönüne ağırlık vermesi gerektiği söylenir. Deniz ticaretinin ilerlemesi hakkında "ticaret-i bahriye, birçok milletlerin hidematıyla vücut bulmuş terakkiyat-ı müteselsileden birisidir" (Ali Rıza Seyfi, 1324a: 3) cümlesine yer verilerek farklı pek çok milletin katkılarıyla deniz ticaretinin oluştuğuna temas edilir. Gazetenin dördüncü sayısında yer alan "Ticaret-i Bahriyemiz Nasıl Terakki Eder" başlıklı yazı da aynı konuya değinir. Yazara göre ticaret-i bahriye yabancıların elindedir. Osmanlı'nın bir an önce bu sorunu çözmesi gerekmektedir:

> "Ticaret-i bahriye-i Osmaniye, teb'a-i Osmaniye kaptanlarına tahmil edilmiş olan rüsumat-ı bahriyenin tahfif ve tadiliyle terakki eder. Payitahtımızın has bahçesi demek olan şu Marmara Denizi'nde bile ticaret-i bahriyeye cesaret alamamak rüsum-ı bahriye sebebiyledir. Bu sebepledir ki bu güzel bahçemizin mahsul-ı ticareti birtakım yabancılara terk edilivermiştir." (Umman, 1324e: 1)

Yazıdaki ifadelere göre, deniz ticaretinin yabancıların elinde olmasının sebebi de II. Abdülhamid ve uyguladığı politikalardır. Yazar, uygulanacak politikalar ile deniz ticaretinin ilerlemesini istemektedir.

Umman'da donanma konusu denizlerle beraber ele alınmıştır. Bu görüşe göre denizlerin korunması donanma sayesinde gerçekleşeceğinden sahillere ayrı bir önem verilmelidir. Mecmuada sahillerin korunması hakkında da yazıların çıktığı görülür. Serbest sular her devletin halkına açık olurken karasularının yalnızca ilgili devlete ve devletin halkına ait olduğunu belirten Ali Rıza Seyfi, donanmanın da sahilleri koruyabilmesi için güçlü olması gerektiğini düşünür: "Sefain-i süvari ve zabitinin vazifesini bitamamiha icraya muktedir olabilecek meziyyâta sahip ve hukuk-ı düvel ahkâmına dahi vakıf olması lâzımdır" (Ali Rıza Seyfi, 1324a: 3). Yazara göre Osmanlı Devleti gerek "meziyyâta" gerekse de "hukuk-ı düvel ahkâmına" vakıf değildir. Bundan dolayı da her geçen sene toprak kaybetmekte ve sahillerini de koruyamamaktadır. Kıyılarda var olan "sünger, inci, amber" gibi değerli oluşumlar Osmanlı Devleti tarafından yeterince değerlendirilememektedir: "Her sene çıkarılan azim servetlerden teb'a-i Osmaniye'nin hisse-i intifaı yüzde bir nispete varamadığı gibi" (Ali Rıza Seyfi, 1324a: 3). Yazarın önerisi ise donanmanın geliştirilerek sahillerin korunmasıdır. Böylece gerek yeraltındaki gerekse de yerüstündeki kaynaklar Osmanlı Devleti tarafından kullanılacak bu da devletin maddî imkanlarını arttıracaktır. Benzer bir makale Umman'ın 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909) tarihli dördüncü sayısında yer alır. İmzasız yayımlanan "Kara Sularında Sayd-ı Mahî" başlıklı yazıda deniz sınırlarının korunamaması ve buna bağlı olarak avlanma sorununa temas edilerek, gerekli önlemlerin alınması gerektiği belirtilir. Görülüyor ki Umman yalnızca donanmanın savaş yönüne temas etmeyip sahillerin önemine de temas etmiştir. Ayrıca mecmuada savaş gemileri ile sahiller arasında da ilişki kurulmuştur.

Ayrıca Umman'da donanma hakkında bir makale yarışmasının gerçekleştirileceği (Umman, 1324: 4) ve devrin Bahriye Nazırı Ârif Hikmet Paşa'yla (Umman, 1324: 2) Şehzade Selahaddin Efendi'nin (Umman, 1324: 2) donanmaya katkıları da ele alınmıştır.

Donanmanın Faaliyetleri Hakkında

Umman'da donanmanın gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu faaliyetleri gazetenin ikinci sayısında okuyucuya aktarılmıştır. Aktarılan üç konu vardır: Gemilerin demirlenmesi, ABD savaş gemisinin Osmanlı sularına gelmesi ve bahriye konferansı.

Hamidiye Kruvazörü ile Peyk-ı Şevket Kruvazörü'nün İzmir'e demirlenmesiyle Mecidiye Kruvazörü'nün tamiri için İstanbul'a hareket edeceği ve Amerika Birleşik Devletleri'nden bir savaş gemisinin Osmanlı sularına geleceği haber niteliği taşıdığı için gazetenin ikinci sayısında okuyucuyla buluşturulur. Aynı sayıda Bahriye Kulübü'nde Selim Sırrı Bey'in bir konferans vereceği de duyurulur (Umman, 1324: 4). Böylece Umman üzerinden halkın donanmanın faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olması sağlanmıştır.

Donanmanın Sorunları Hakkında

Umman'da donanmanın sorunlarına temas edilmiştir. Gazetede yer alan yazılara göre donanmanın en büyük sorunu ödenek eksikliğidir. Bu eksikliğin sonucu olarak donanma hem nitelik hem de nicelik bakımından geri kalmaktadır. Eski gemilere maliyetler nedeniyle bakımlar ya az yapılabilmekte ya da hiç yapılamamaktadır. Bu da gemilerin Donanma-yı Hümayun'dan çıkarılmasına sebep olmakta ve donanma gittikçe zayıflamaktadır. Gazetenin dördüncü sayısında yer alan "Muktatafât ve Mülahazat" başlıklı yazı donanmanın ödenek eksikliğine temas etmesi bakımından önemlidir. Yazıda Şura-yı Ümmet'te neşredilen "Askerî Bütçeleri" başlıklı yazıya değinilerek yazının doğru ve yanlış yönlerine yönelik bir karşılaştırma yapılmış ve donanma ödeneğinin arttırılması gerektiği belirtilmiştir (Umman, 1324f: 2).

Donanmanın sorunları ele alınırken iki isim üzerinde durulmaktadır: Ahmed Paşa, İsmail Hakkı. "Hafiye Ahmed Paşa" başlıklı yazıda[7] gazeteye gönderilen bir mektubun esas alındığı belirtilip diğer zabitlerin yorumları kanıt gösterilerek Ahmed Paşa'nın donanmaya verdiği zararlar anlatılır (Umman, 1324: 4). Yazıda yer alan bilgilere göre okuyucuya şu düşünce aşılanmaya çalışılır: "Ahmed Paşa'nın donanmaya bir faydası olmamış ama çokça zararı dokunmuştur. Ahmed Paşa, II. Abdülhamid'in bir hafiyesidir. Bundan dolayı eski hükûmetin bir mensubudur ve 'istibdat' neslinden birinin devlete hayrı dokunmaz. Ahmed Paşa da bunun en güzel örneğidir." Benzer bir isim gazetenin altıncı sayısında yer alan İsmail Hakkı'dır. Süleyman Nutki'nin kaleme aldığı "İsmail Hakkı Bey'e Açık Mektup" başlıklı yazıda İsmail Hakkı'nın donanmaya zarar verdiği anlatılır (Süleyman Nutki, 1324b: 3).

Anlaşılıyor ki Umman'da donanmanın sorunlarına temas edilmiştir. Sorunların temeli ödenek eksikliğidir. Bunun yanında donanmaya zarar verdiği düşünülen isimler de gazetede zikredilmiştir.

Donanmaya Atamalar Hakkında

Mecmuada donanmaya yapılan atamalar da ele alınmıştır. Bu bakımdan Umman'ın ikinci sayısı mühimdir. Çünkü gerek askerlerin emekliliği ile ilgili komisyona Sabık Mekteb-i Bahriye Müdürü Miralay Ârif Bey'in tayin edildiği bilgisi gerekse de donanma içindeki yükselmelerin / atamaların haberi bu sayıda okuyucuyla buluşturulmuştur (Umman, 1324: 4).

Edebiyat

Umman'da edebiyat için özel bir köşe ayrılmıştır. Bu köşede yayımlanan metinler şiirlerdir. Roman, hikâye veyahut tiyatro gibi türlerin burada yayımlanmadığı görülür. Buradan hareketle söylenebilir ki Umman için edebiyat, şiir ile özdeşleştirilmiştir. Yayımlanan

[7] Kastedilen kişi II. Abdülhamid'in en yakınlarından Ser-hafiye Ahmed Celaleddin Paşa olmalıdır.

şiirlerdeki ortak kullanımlar "deniz" ve "vapur" gibi donanmaya ait kavramlardır. Tespit edebildiğimize göre Umman'da yayımlanan edebiyat köşesi gazetenin yalnızca birinci ve üçüncü sayısında vardır. Mecmuada Ali Rıza Seyfi, Ali Haydar ve Ahmed Rasim'in şiirleri yayımlanmıştır. Ayrıca Ali Fahri'nin ve Ali Haydar'ın mensur şiirleri de mecmuada yerini almıştır.

Toplumsal Konular Hakkında

Umman'da yayımlanan şiirlerde toplumsal konuları ele alan tek metin Süleyman Nutki'nin kardeşi Ali Rıza Seyfi'nin kaleme aldığı "Kanlı Bayrak"tır. Gazetenin birinci sayısında yayımlanan şiirde bayrağın önemi anlatılarak insanların bilinçlenmesi amaçlanmıştır. Aruzun "mefulü / mefâîlü / mefâîlü / feûlün" kalıbı ve müstezat nazım şekliyle yazılan Kanlı Bayrak'ta Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla kullanıldığı görülür. "Şevahık", "kal'a-i sengîn", "rayet-i gülgûn", "âfâk-ı fütuhat" ve pür-hûn-ı şehadet" gibi kelime ve tamlamaların kullanılması metnin dilinin ağır olduğunu göstermektedir.

Birinci tekil şahısla başlayan şiirde yüksek bir tepenin varlığından ve o tepenin zirve noktasında bütün şan ve kudretiyle bulunan bayraktan bahsedilir:

Karşımda şevahık gibi bir kal'a-i sengîn

Pür heybet ü temkîn

Bir cünde uçar naz ile bir rayet-i gülgûn (Ali Rıza Seyfi, 1324b: 3)

Bayrağın "mana-yı meâlî ile meşhun" olduğu belirtilerek onun toplum için ne kadar önemli olduğu ve toplumu oluşturan bütün unsurların bayrakta bütünleştiği anlatılmaya çalışılır. Metnin devamında da bayrağın kudretine atıfta bulunulur. "Ey şanlı felek payeli rayet" ifadesiyle bayrağa seslenen şair, bayrağın ne kadar yüce ve toplum için ne kadar önemli olduğuna temas etmeye çalışır:

Âfâk-ı fütuhata verirken fer ü ziynet

Pür hûn-ı şehadet:

Bir şekl-i hilali ile uçmuş sana gökten

Envar-ı hidayet! (Ali Rıza Seyfi, 1324b: 3)

"Bir şekl-i hilali ile" ifadesinin kullanılması kastedilen bayrağın Türk bayrağı olduğunu göstermektedir. Yazarın "Kanlı Bayrak" başlığını kullanması da bu bakımdan mühimdir. Kan, kırmızıdır. Türk bayrağının da kırmızı oluşu ve şiir içerisinde hilale yer verilmesi yazarın Türk bayrağını anlattığını kanıtlamaktadır.

Ali Rıza Seyfi'nin "Kanlı Bayrak" ile amaçladığı devlet için mühim olan bayrağın, insanlar üzerindeki etkisini ortaya koyabilmektir. Bayrağın, ulusun simgesi oluşu ve ulusun yaşadığı her türlü olayın izlerinin üzerinde yer alması yazarın bayrağı merkeze alarak bir şiir yazmasına yol açtığı söylenebilir. Müellifin bayrak üzerinden amaçladığı Türk milletinin gerçekleştirdiği savaşları, siyasî değişimleri ve kültürel kodları anlatmaktır. Ayrıca Ali Haydar Emir'in de İran'ın kadim bir kültürü olduğunu anlatan bir şiiri mecmuanın dördüncü sayısında yayımlanmıştır.

Bireysel Konular Hakkında

Umman'da bireysel konuları ele alan iki manzum iki mensur olmak üzere beş şiir yayımlanmıştır. İlk şiir gazetenin birinci sayısında "Umman ve Meslek-i Bî-Pâyân" başlığıyla Ali Haydar tarafından yayımlanmıştır. Denizin betimlendiği şiirde Tevfik Fikret'in "Mai Deniz" şiirinin etkisi açıkça görülmektedir. Gerek konu gerekse de konunun ele alınışı bakımından iki metin de birbirine benzer. Ali Haydar'ın şiiri şöyle başlar:

Bir sema… Saf, vasi', âzâde,

Mai, parlak, münevver ü sâkit

Bî-tezeyyün… Tabiaten sade

Bir muallak deniz ki pek râkid (Ali Haydar, 1324: 3)

Tevfik Fikret'in "Mai Deniz"i ise şu şekildedir:

Sâf ü râkid... Hani akşamki tagayyür, heyecân?

Bir çocuk rûhu kadar pür-nisyân,

Bir çocuk rûhu kadar şimdi münevver, lekesiz,

Uyuyor mâi deniz. (Fikret, 1326: 203)

Her iki şiirde benzer kelimelerin benzer anlamları ifade etmek için kullanılması müşterekliği göstermesi bakımından önemlidir. "Saf" ve "râkid" kelimelerinin iki şiirde de benzer manalarda kullanılması ve denizin betimlenmiş olması yargıyı kanıtlar niteliktedir.

Denizin betimlenmesiyle oluşan "Umman ve Meslek-i Bî-Pâyân" şiiri bir kaptanın ağzından yazılmıştır. Onun gözünden denizin görünümü ve bu görünümün yazıya dökülmüş hâli olarak görülebilecek metin, Tevfik Fikret'ten etkilenerek oluşturulmuştur.

Ali Haydar tarafından yazılan "Beşiktaş Vapuru'nda" şiiri, mecmuada manzum olarak neşredilen bir diğer şiirdir. Umman'ın üçüncü sayısında yayımlanan şiirin konusu vapurdur. Vapurun denizle ilgisi düşünüldüğünde, müellifin denize olan yöneliminin devam ettiği söylenebilir. Şiirin başında Beşiktaş Vapuru'nun tanıtımı söz konusudur:

Aslan gibi mağrur, azametli yelesiyle

Yaydan çıkacak ok gibi gergin mütevazi

Şahane direkler (Ali Haydar, 1324: 3)

Şiirin son mısraına kadar Beşiktaş Vapuru çeşitli özellikleriyle okuyucuya aktarılmaya çalışılır. Bu bakımdan şiirin betimlemeler bütünü olduğu söylenebilir.

Umman'da "Kız Kulesi" başlığıyla imzasız bir şiire ek olarak mensur şiir de yayımlanmıştır. Gazetenin birinci sayısında Ali Fahri'nin kaleme aldığı "Veda" metni, mensur şiir hüviyeti taşımaktadır. Geçmişiyle yüzleşen ve geçmişine veda eden Ali Fahri'nin psikolojik durumunu anlatan şiir gerek kelimelerin kullanışı gerekse de kurgu bakımdan kıymetlidir. Aynı şekilde mecmuanın üçüncü sayısında neşredilen "Geçmiş Zamanlarımdan" başlıklı metin de mensur şiir hüviyeti taşımakta ve bireysel yaşantıyı konu almaktadır.

Tarihî Olaylar / Bilgiler

Umman'a tarihî olayların yansıdığı görülmektedir. Süleyman Nutki'nin sahibi olduğu gazetede tarihi olaylar hakkında bilgiler verilmesi, gazetenin halkı bilgilendirmek amacı güttüğünü göstermektedir. Türk tarihi için önemli bir şahsiyet olan Kâtip Çelebi hakkında gazetede yazılanlar belirtilen yargıya kanıt niteliği taşımaktadır.

Umman'ın birinci sayısında Süleyman Nutki'nin kaleme aldığı "Tarihten Mühim Bir Fıkra" başlıklı yazı Kâtip Çelebi'nin Türk tarihi için önemini ortaya koymaktadır. Süleyman Nutki'nin tarihî olaylara bakışı, "mâzi hâli, hâl ise istikbali tehiyye eder" (Süleyman Nutki, 1324c: 2) şeklindedir. Geçmişin geleceği şekillendireceğinden hareket eden Nutki Bey, Umman'daki yazılarında geçmiş olayları okuyucuya aktarmaktadır. Ona göre Türk tarihinde pek çok önemli şahsiyet vardır ama bunlar okuyucuya buluşturulmamıştır. Kütüphane raflarında keşfedilmeyi beklemektedir: "Bizde de bu gibi rical nadir değildir. Birçok

dâhilerimiz mevcuttur ki kütüphanelerin tozlu gözlerinin sine-i gubar-aludende unutulup kalmıştır." (Süleyman Nutki, 1324c: 2). Yazara göre keşfedilmeyi bekleyen önemli kişilerden biri de Keşfü'z-Zünûn'un yazarı Kâtip Çelebi'dir. Kâtip Çelebi'nin tek eksiği Keşfü'z-Zünûn'u Arapça kaleme almasıdır: "Teessüf, bin defa teessüf ki eser-i mezkûr Arapça olarak yazılmıştır." (Süleyman Nutki, 1324c: 3). Süleyman Nutki'nin Kâtip Çelebi'ye olan ilgisinin sebebi, Kâtip Çelebi'nin bahriyeyle ilgili mühim eserler yazmasıdır.

Kâtip Çelebi'ye ek olarak sarayın korunmasıyla ilgili tarihî bilgilere (Umman, 1324: 3), Hakkı Bey'in biyografisiyle Roma'ya tayin edilmesine (Umman, 1324: 3), Galata Köprüsü'nün tarihine (Umman, 1324: 3) ve yaver kavramının gelişimiyle II. Abdülhamid devrinde iltimasla yaver yapılan kişilere (Umman, 1324: 1) temas edilir.

Övgüler / Tanıtımlar

Umman'da bazı eserlerin / kişilerin övüldüğü ve bazılarının da tanıtıldığı görülmektedir. Tanıtılan ve övülen eserlerin başında tiyatrolar gelmektedir. Bu tiyatroların ortak özelliği ise Meşrutiyet'in övülüp II. Abdülhamid devrinin kötülenmesidir. Gazetenin ikinci sayısında "A.." kısaltmasıyla yazılan "Tiyatrolar" başlıklı yazıda, Hasip Bey'in Hafiye Faciaları oyunu ele alınmıştır. Yazının girişinde Türk toplumunun tiyatronun önemini yeni fark ettiğine temas edilir. Yazara göre tiyatronun öneminin yeni fark edilmesinin sebebi ise istibdattır (A.., 1324: 3). Meşrutiyet'in tekrardan yürürlüğe girmesiyle tiyatroya olan rağbetin artmasına temas eden müellif, Hafiye Facialarını da Meşrutiyet'in bir yansıması olarak görmektedir. Mecmuada tiyatronun konusu şöyle anlatılır: "İstibdadın en adi, en umumilerinden biri Ali Suavi'nin rüfeka-yı mücahedesinden Türk Hilmi'nin oğlu Ziya Bey bâ-jurnal-i tevkif ve biraz sonra Basra'ya nefy olunuyor. İlan-ı hürriyeti müteakip avdet ve ailesiyle mülakat ediyor." (A.., 1324: 3) Meşrutiyet'in tiyatro üzerinden övülmesi hedeflenmiştir. Eserdeki kahramanlar da devrin siyasi ortamına uygun olarak metne yansıtılmıştır. Yazının sonunda gerek eser gerekse de eserin yazarı övülmüştür: "Neyyir-i hakikat sermuharriri Hasip Beyefendi'yi istikbalimizin en parlak bir temaşa-nüvisi olmak üzere selamlarız." (A.., 1324: 3) Ayrıca mecmuada Silistreli Mustafa Hilmi'nin "Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları" eserinin (Umman, 1324: 4) ve Mizancı Murat'la gazetesi Mizan'ın (Umman, 1324: 1) övülüp tanıtıldığı görülmektedir.

Mecmuada övülen bazı isimler dikkat çekmektedir. Ressam Saim, şahsi gayreti ve çalışmasıyla vatanın "teşebbüs-i şahsiyenin en şayan-ı ihtiram misallerinden biri belki birincisi" olmuştur (Umman, 1324: 1; Umman, 1324: 3). Tevfik Fikret ise Mekteb-i Sultanî'ye müdür olarak tayin edildiği için gazetede övülmüştür. Şairin çalışkanlığına ve azmine göndermede bulunan yazıda, Tevfik Fikret'in yetiştireceği öğrencilerin çok şanslı olduğu söylenerek "öyle bir müdürün saye-i himayet ve terbiyetinde en iyi vatanperverler, en gayur teşebbüskârlar olarak yetişmelerini temenni ederiz" (Umman, 1324: 3) cümlesi kurulmuştur. Böylece Umman'ın Fikret'e olan bakışının olumlu olduğu görülmüştür. Bu isimlere ek olarak Goltz Paşa hakkında da olumlu ifadeler gazetede yer almıştır (Umman, 1324: 3).

Netice itibariyle Umman'da gerek edebî eserlerin gerekse de edebî şahsiyetlerin tanıtıldığı görülmektedir. Her iki kısmın da ortak özelliği, muharrirlerin umumiyetle Meşrutiyet'i savunan, II. Abdülhamid'e muhalif kişiler olması yahut onların eserlerinden mürettep olmalarıdır.

Toplumsal Faydayı Gözeten Yazılar

Umman'ın amaçlarından biri halkın sorunlarını dile getirmek ve onlara çözüm yolları bulmaktır. Bu amaç doğrultusunda toplumsal faydayı gözeten yazıların gazetede yer aldığı görülmektedir. Yazıların konusu mektep problemi ve Kasımpaşa semtidir.

Toplumsal faydayı gözetmek için üzerinde en çok durulan konu okuldur. Umman'da okulu merkeze alan iki yazının yayımlandığı görülmektedir. Bunlar dördüncü sayıdaki

"Mektup" ve altıncı sayıdaki "Mekteplerimiz" başlıklı yazılardır. Yazılarda altı çizilen husus, mekteplerin yenilenmesi gerektiği ve yeni okullara ihtiyaç duyulduğudur. Görülüyor ki Umman gazetesi eğitim konusunda duyarlıdır ve köşesini bu soruna açmıştır.

Umman'ın ikinci sayısında yer alan "İstanbul'un Kasımpaşa'sı" başlıklı yazıda Kasımpaşa'nın geri kalmışlığı üzerinde durularak "Kasımpaşa'ya hiçbir şehremini, hiçbir belediye reisi de mi ayak atmamış?" (Umman, 1324g: 4) sorusu sorulur ve böylece Kasımpaşa'nın mevcut kötü durumu halkla buluşturulur. Soruna çözüm önerileri getirilerek halkın sıkıntısının kamuoyu ile buluşturulması sağlanır.

Gerek mektep sorunu gerekse de ilçenin sorunu düşünüldüğünde, Umman'ın sorun kavramı etrafında ele aldığı yazıların halkın geneline hitap eden konular ve sıkıntılar olduğu görülmektedir. Mektep, devletin tamamı için bir sorunken Kasımpaşa, orada yaşayan bütün halkın problemidir. Umman da halkın tercümanı rolünü üstlendiği için bu sorunları dile getirmeyi kendisine bir vazife bilmiştir.

Diğer Süreli Yayınlar Hakkında Yazılar

Umman'ın ikinci sayısında "Muktatafât ve Mülahazat" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazıda Tanin ve İkdam gazetelerinde çıkan bazı haberlerin yanlış olduğu üzerinde durularak olayların doğruları aktarılır (Umman, 1324f: 4). Buradan hareketle söylenebilir ki Umman'ın diğer süreli yayınlara bakışı eleştireldir. Diğer yayınlar da takip edilerek var olan hatalar Umman vasıtasıyla düzeltilmektedir.

Sonuç olarak söylenebilir ki Umman'da pek çok konu ele alınmıştır. Devrin siyasî-sosyal olaylarından edebî ortamına kadar farklı alanlarda gerçekleşen durumlar/olaylar gazetenin ilgili köşelerinde okuyucuyla buluşturulmuştur. Süleyman Nutki'nin farklı alanlara gazetesini açması halkın bilinçlenmesini istediğini ve her kesime hitap etmek istediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Umman'ın Açıklamalı Fihristi

GAZETENİN SAYISI VE TARİHİ	YAZININ ADI	İMZA	AÇIKLAMA
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Bir İki Söz	-	Gazetenin amaçlarını anlatan mukaddime
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Dört Ayda	Rıza Şakir	Osmanlı'nın "hasta adam" olarak nitelendirilmesi ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Muhterem Mebuslarımıza/ Osmanlı Gemicileri Lisanından	-	Donanmanın güçlendirilmesi gerektiği ve Erekli Sahili'ne yapılması gerekenler

1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Cemiyet İttihat	-	Meşrutiyet'le İttihat ve Terakki'nin övülmesi
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Tarihten Mühim bir Fıkra	Süleyman Nutki	Kâtip Çelebi'nin Türk toplumu için önemi, İstanbul için Karadeniz'in ve Akdeniz'in önemli oluşu, istibdat yönetimine eleştiri Meşrutiyet'e övgü
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Tahte'l-Bahr Rüyet Hakkında	-	Denizaltının gelişimi ve önemi
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Kanlı Bayrak	Ali Rıza Seyfi	Millî duyguları bayrak metaforu üzerinden anlatan bir şiir
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Umman ve Meslek-i Bî-payan	Ali Haydar	Deniz üzerinden aşkın anlatıldığı bir şiir
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Veda	Ali Fahri	Bireysel duyguların ele alındığı mensur şiir
1/ 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908)	Bahriye İhtiyatları	-	Bahriyenin geliştirilmesi gerektiği hakkında
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Devlet-i Osmaniye/ Bulgaristan	Rıza Şakir	Bulgaristan meselesi hakkında
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Mizan ve Murat Bey	Ali Fahri	Mizancı Murat ve Mizan gazetesinin övülmesi
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Sevahilimiz	Ali Rıza Seyfi	Sahillerin korunması ve donanmanın geliştirilmesi için

			yapılması gerekenler
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Muktatafât ve Mülahazat	-	Tanin ve İkdam gazetelerinde yayımlanan bazı haberlerin yanlışlığına dair
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	İstanbul'un Kasımpaşa'sı	-	Kasımpaşa'nın geliştirilmesi gerektiğine dair
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Şuradan Buradan	-	Ressam Saim Efendi'nin hayatı ve açacağı sergi hakkında
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Fotoğrafçı Ali Sami	-	Hafiye Ali Sami'nin Mısır'a firarı ve bu durumun bir daha tekrarlanmaması için temenni
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Meclis-i Mebusan'ımız ve Mısır	-	1908 Meşrutiyet'in tekrardan yürürlüğe girmesinden dolayı Mısır'da kokteyl partisinin gerçekleştiği ve Şerafeddin Mağmunî'nin bu konu hakkında nutuk irat ettiği
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Tiyatrolar	A..	Abdülhamid devrinde tiyatronun engellenmesi, 1908 sonrası tiyatroya ilginin artması ve Hasip Bey'in "Hafiye Faciaları" isimli tiyatrosunun tanıtımı
2/ 14 Kânun-ı evvel 1324 (27 Aralık 1908)	Tarih-i Ticaret-i Bahriye	-	Bahriye ticaretinin tarihi

3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Yaverler	Rıza Şakir	Yaver kavramının tanıtılması ve II. Abdülhamid devrindeki yanlış yaver seçimleri
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Şehzade Selahaddin Efendi Hazretleri ve Bahriyemiz	-	Şehzade Selahaddin'in donanmaya yaptığı katkılar ve bahriye hakkındaki nutku
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Şuradan Buradan	-	H. Hüsnü Paşa'nın oğlu Fazıl Bey'in firar haberi ve konu hakkında tetkikat icra edildiği
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Sepet	-	Meclis-i Mebusan ve Bahriye Nezareti hakkındaki haberler
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Boykotaj	-	Bir mağazanın boykot edilmesi hakkında
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Payitaht'ın Köprüsü	-	Galata Köprüsü hakkında bilgi
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Geçmiş Zamanlarımdan	Ali Rıza Seyfi	Şahsi hayatı konu alan mensur şiir
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Bahr-ı Muhit-i Atlasî'de Bir Gece	Ahmed Rasim	Bireysel konulu bir yazı
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Beşiktaş Vapuru'nda	Ali Haydar Emir	Bireysel konulu bir şiir
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Muktatafât ve Mülahazat	-	Şura-yı Ümmet, Tanin ve Sabah gazetelerinde çıkan bazı haberler hakkında
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Hafiye Ahmed Paşa	-	Ahmed Paşa'nın donanmaya verdiği zarar ve

			Paşa'nın II. Abdülhamid'e jurnalleri hakkında
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Teşekkür-i Mahsus	-	Umman'ın neşredilmesini tebrik edenlere teşekkür
3/ 17 Kânun-ı evvel 1324 (30 Aralık 1908)	Bahriye İhtiyatları	-	Donanmanın geliştirilmesi gerektiği hakkında bir yazı
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Türkiye-Avusturya	Rıza Şakir	Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Ticaret-i Bahriyemiz Nasıl Terakki Eder?	-	Bahriye ticaretinin ilerlemesi hakkında tavsiyeler
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Mağdur-ı Bahriye İhtiyatları	-	Gemide mağdur edilen bir ateşçinin başına gelen acı olay ve o kişinin gemiden atılması
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Kara Sularında Sayd-ı Mahî	-	Deniz sınırlarının korunamaması ve avlanma sorunu
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Muktatafât ve Mülahazat	-	Donanmanın ödeneğinin azlığı ve bu ödeneğin arttırılması gerektiği
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Bahriye Nazırı Ârif Hikmet Paşa Hazretleri	-	Ârif Hikmet Paşa'nın hürriyete yaptığı hizmet ve donanmaya olan faydası
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Mektup	-	Mekteplerin yenilenmesi ve yeni mekteplerin inşa edilmesi

			hakkında halktan birinin görüşleri
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Kız Kulesi	-	Kız Kulesi'ni ele alan bireysel bir şiir
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Ahrar-ı İran'a İthaf	Ali Haydar Emir	İran'ın kadim bir tarihi olduğu ve devletin yok olmayacağı üzerine kahramane bir şiir
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	İstibdadın Dine Tesiri	-	II. Abdülhamid devrinin din üzerinde olumsuz tesiri hakkında
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Muarızları	-	II. Abdülhamid Devri'nin eleştirilmesi ve İttihat Terakki'nin övülmesi
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Bahriye İhtiyatları	Süleyman Nutki	Donanmanın geliştirilmesi gerektiği bir hikâye üzerinden anlatılması
4/ 19 Kânun-ı evvel 1324 (1 Ocak 1909)	Tarih-i Ticaret-i Bahriye	-	Bahriye ticaretinin tarihi
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Millet-Padişah	Rıza Şakir	Meşrutiyet'ten sonra padişah ile halkın bir arada olduğu ve II. Abdülhamid Devri'ndeki korkunun ortadan kalktığı hakkında
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Vaziyet-i Hazıramız	Rıza Şakir	Bulgaristan meselesi, Bosna-Hersek meselesi gibi olayların matbuatı işgal edip halkta korkuya sebep olması ve matbuat içinde

			farklı seslerin çıkıp parayla tetikçilik yapan gazetelerin var olduğu (Tan gazetesi)
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Burhaneddin Efendi Hazretleri	-	Burhaneddin Efendi ile röportaj ve onun bahriye geçmişi
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Şuradan Buradan	-	İtalya'da deprem; Gazi Ahmed Paşa'nın görevlendirileceği yerler hakkında gazetenin düşüncesi
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Bahriye Müsteşarı	-	Donanma hakkında bilgiler
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Muktatafât ve Mülahazat	-	Tevfik Fikret'in Mekteb-i Sultanî'ye müdür olmasından dolayı tebrik edilmesi; 10 Temmuz'a müteakip Maarif Nazırı sonra da Dâhiliye Nazırı tayin edilmesine rağmen başarı kazanamayan Hakkı Bey'in Roma'ya elçi olmasından dolayı halkın sevinci
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Midhat Paşa Abidesi	-	Midhat Paşa adına bir abide yapılması için halktan yardım toplanması
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Garip Bir Tuhaflık	-	Ömer Lütfi Efendi'nin padişahı görme arzusu hakkında

5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Ressam Saim	-	Ressam Saim Efendi'nin önemi hakkında
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Afv ile Mahkûm	-	Silistreli Mustafa Hamdi Bey'in "Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları" isimli tiyatrosunun tanıtılması
5/ 28 Kânun-ı evvel 1324 (10 Ocak 1909)	Bahriye İhtiyatları	Süleyman Nutki	Donanmanın geliştirilmesi gerektiğinin bir hikâye üzerinden anlatılması
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Mekteplerimiz	Rıza Şakir	Mekteplerin kötü durumda olduğu ve onların geliştirilmesi gerektiği
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Girit Osmanlılarındır	A. F.	Girit'in işgaline protesto
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Bir Misal-i Mübeccel	Nesim Ruso	Meşrutiyet'in gayrimüslimler arasında olumlu bir etki yarattığı üzerine bir yazı
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Bir Şehadetname	-	1313 senesinde Taşkışla'da bulunan 76 mahpusun Trablusgarp'a sevk etmekle görevli Mustafa Paşa hakkında bir yazı
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Mektub-ı Mahsus/ Kâmil Paşa Meselesi ve Takarrürü: Hüsn-i idarenin Çaresi	A. M.	Kâmil Paşa hakkında görüşler

6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Devlet-i Aliyye'nin Zaaf ve Kuvveti	-	Colmar Von Der Goltz Paşa'nın "Devlet-i Aliyye'nin Zaaf ve Kuvveti" isimli eserinin tanıtımı ve eserin tercümanı Zaimzade Hasan Fehmi Bey hakkında bilgiler
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	İsmail Hakkı Bey'e Açık Mektup	Süleyman Nutki	İsmail Hakkı Bey'in donanmaya zararı dokunduğu hakkında
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Osmanlılar Tabiaten Bir Millet-i Bahriyedir	Ali Haydar Emir	Osmanlı'nın geçmişte denizlere hâkim olduğu ve atılacak doğru adımlarla eski şanlı günlere dönmenin mümkün olduğu hakkında
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Umman Gazetesi İdarehanesi'ne	Mizan Muharriri Murat	Mücahede-i Milliye'nin tanıtımı ve Umman'ın verdiği cevap
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Bir Arzuhal	-	Bir talebin gazeteye yansıması
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Müsabaka	-	Donanma hakkında makale yarışması
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Şuradan Buradan	-	Osmanlı kabinesinin programı hakkında
6/ 31 Kânun-ı evvel 1324 (13 Ocak 1909)	Bahriye İhtiyatları	Süleyman Nutki	Donanmanın gereksinimleri hakkında

Sonuç

Süleyman Nutki'nin sahibi olduğu Umman, 12 Kânun-ı evvel 1324 (25 Aralık 1908) tarihinde yayımlanmaya başlayıp altı sayı çıkan askerî, süreli bir yayındır. "Bir İki Söz" başlıklı yazıda gazetenin nasıl bir yol izleyeceği ayrıntılı bir şekilde anlatılır. Yazıya göre mecmuanın temel amacı donanmanın sorunlarını dile getirmektir. Bu amaca ek olarak halkın sorunlarının dile getirildiği ve sorunlara çözüm önerilerinde bulunulduğu görülür. Umman'ın İttihat ve Terakki'nin bir yayın organ olduğu söylenebilir. Meşrutiyet'in başında yayımlanması ve II. Abdülhamid'in yerilmesi bu bakımdan mühimdir. Mecmuada Osmanlı'yı derinden etkileyen Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Bosna - Hersek'in ve Girit'in işgali gibi önemli konulara yer verilir. Süleyman Nutki bu konulara değinerek devlet sorunlarına da önem verdiğini göstermeye çalışır. Umman'ın edebiyat köşesinde hem bireysel hem de toplumsal konularda şiirler yayımlanmıştır. Millî duyguları bayrak metaforu üzerinden anlatan "Kanlı Bayrak" yayımlandığı gibi deniz üzerinden bireysel aşkın anlatıldığı "Umman ve Meslek-i Bî-Pâyân" ve "Mai Deniz" başlıklı şiirler de yayımlanmıştır. Gerek bireysel gerekse de toplumsal konulu şiirlerin ortak noktası deniz merkezli oluşlarıdır. Bu bakımdan Umman'da neşredilen şiirlerin deniz temasını farklı şekillerde ele aldıkları söylenebilir. Umman'ın temelini donanmanın sorunları oluşturur. "Muhterem Mebuslarımıza / Osmanlı Gemicileri Lisânından", "Tahte'l-Bahr Rü'yet Hakkında", "Bahriye İhtiyatları", "Sevahilimiz" ve "Şehzade Salahaddin Efendi Hazretleri ve Bahriyemiz" başlıklı yazılar bahriyenin geri kaldığını ve donanmanın güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koyar. Sonuç olarak söylenebilir ki Umman askerî literatürde önemli bir yere sahiptir. Hem askerî tarih ile hem de edebiyatla ilişkisi bakımından incelenebilir. Devrin sosyal ve siyasi olaylarıyla edebî ortamı Umman üzerinden takip edilebilmektedir.

Kaynakça

Kitap/ Makaleler

Akkaya, T. (2001). "İstanbul Deniz Müzesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23, ss. 304-305.

Bal, N. (2003). *Süleyman Nutki Bey'in Hatıraları*, İstanbul: Deniz Kuvvetleri Yayınları.

Bay, S. (2016). "İkdam ve Tanin Gazetelerine Göre Bulgaristan'ın Bağımsızlığı (1908-1909)", *Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,* Kars.

Duman, H. (2000). *Osmanlı-Türk Süreli Yayınları ve Gazeteleri*, Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Düstur Cüz-i Sani (1289). Dersaadet: Matbaa-i Âmire.

Gönenç, S. (2021). Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna ve Hersek'i İlhakı (5 Ekim 1908) ve Müteakip Gelişmeler, *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2, ss. 509-556.

İnalcık, H. (1992). *Tanzimat ve Bulgar Meselesi*, İstanbul: Eren Yayıncılık.

Korkmaz, M. (2021). Aydın ve Müteşebbis Bir Bahriye Subayı: Süleyman Nutki Bey'in Hayatı (1854-1924) ve Eserleri. *Türk Savaş Çalışmaları Dergisi*, 2, ss. 170-195.

Tevfik Fikret. (1326). *Rübab-ı Şikeste*. İstanbul: Tanin Matbaası.

Yıldız, O. (2002). Ali Rıza Seyfi Seyfioğlu. *Tübar*, XII, ss. 89-109.

Arşivler

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). DH. MKT, 2674-5.

BOA. Y. PRK. ML, 2-28.

BOA. ZB, 329-7.

Süreli Yayınlar

A… (1324). Tiyatrolar, *Umman*, 2, ss. 3.

A.F. (1324). Girit Osmanlılarındır, *Umman*, 6, ss. 1.

Ali Haydar. (1324). Umman ve Meslek-i Bî-Pâyân, *Umman*, 1, ss. 3.

Ali Rıza Seyfi. (1324a). Tarih-i Ticaret-i Bahriye, *Umman*, 2, ss. 3.

Ali Rıza Seyfi. (1324b). Kanlı Bayrak, *Umman*, 1, ss. 3.

Rıza Şakir. (1324a). Dört Ayda, *Umman*, 1, ss. 1.

Rıza Şakir. (1324b). Devlet-i Osmaniye / Bulgaristan. *Umman*, 2, ss. 1.

Rıza Şakir. (1324c). Türkiye-Avusturya, *Umman*, 4, ss. 1.

Rıza Şakir. (1324d). Vaziyet-i Hazıramız, *Umman*, 5, ss. 1.

Süleyman Nutki. (1324a). Bahriye İhtiyatları, *Umman*, 4, ss. 4.

Süleyman Nutki. (1324b). İsmail Hakkı Bey'e Açık Mektup, *Umman*, 6, ss. 3.

Süleyman Nutki. (1324c). Tarihten Mühim Bir Fıkra, *Umman*, 1, ss. 2.

Umman. (1324a). Bir İki Söz, *Umman*, 1, ss. 1.

Umman. (1324b). Cemiyet, *Umman*, 1, ss. 2.

Umman. (1324c). Muhterem Mebuslarımıza, *Umman*, 1, ss. 2.

Umman. (1324d). Tahte'l-Bahr Rü'yet Hakkında, *Umman*, 1, ss. 3.

Umman. (1324e). Ticaret-i Bahriyemiz Nasıl Terakki Eder, *Umman*, 4, ss. 1.

Umman. (1324f). Muktatafât ve Mülahazat, *Umman*, 4, ss. 2.

Umman. (1324g). İstanbul'un Kasımpaşa'sı, *Umman*, 2, ss. 4.

TEORİDEN EYLEME: "DAĞA ÇIKAN KURT" HİKÂYESİNDE MİLLİYETÇİ SÖYLEM VE SAVAŞ EDEBİYATI

Turhan KOÇ*

Halide Edip Adıvar'ın kaleminden çıkan *Dağa Çıkan Kurt* başlıklı hikâye kitabı, 1922'de *Büyük Mecmua*'da tefrika edilir ve aynı yıl basılır. Kitap, "Halide Edip'in fiilî olarak da katıldığı Millî Mücadele süreci hikâyelerini içinde barındırır" (Kahraman, 2014: 104). Esere adını veren "Dağa Çıkan Kurt" hikâyesi, Mustafa Kemal Atatürk'ün Samsun'a çıkışından yaklaşık beş ay sonra, 10 Ekim 1919 tarihinde yazılır. Bu çalışmada söz konusu metin, milliyetçi söylem ve savaş edebiyatı bağlamında değerlendirilecektir.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler* başlıklı kitabında ulusu hayal edilmiş siyasal bir topluluk olarak tanımlar. Ona göre ulus, "kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir." (2011: 20). "Dağa Çıkan Kurt" hikâyesi anlatıcının kurduğu bir hayalle başlar. O, kendisini "Üsküdar'da Paşakapısı'nın biraz ötesinde mezarlıkların karşısındaki yamru yumru arsa üzerinde tek, kırık tahta evde" küçük bir çocuk olarak tahayyül eder (Adıvar, 2014: 13). Bu çocuğun gördüğü rüya, metnin omurgasını meydana getirir. Hikâyenin sonunda anlatıcı, zihninde kurduklarından yola çıkarak "[s]andım ki bu masalı uzun yıllardan beri yaşıyordum" der (2014: 18). Böylelikle rüya, yaşanılan hayata taşınır. Yani hikâye, anlatıcının kurduğu bir hayalle başlar, küçük bir çocuğun gördüğü rüyayla gelişir ve gerçeklikle hayalin iç içe geçtiği bir sonla biter. Dolayısıyla bu metnin oluşumuyla milletlerin teşekkülü arasında "tahayyül edilme" bağlamında bir ilişki kurulabilir.

Bu kurulan hayalin iç karartıcı oluşu dikkat çeker. Anlatıcı evini, mezarlık karşısında ve kırık dökük bir biçimde tasarlar. Annesinin çamaşırdan dönmesini beklerken karnı aç ve üşümüş bir vaziyettedir. Aklındaki tek şey, annesinin "yırtık çarşafı altında getireceği" ekmektir (2014: 14). Bu esnada esen rüzgâr, mezar taşlarından birini düşürür. Civardan köpek havlamaları duyulur. "Gökte siyah toprak bulutları" uçar (2014: 14). Kurulan hayale dair ayrıntının cezbedici ve olumlu duyguları harekete geçirici bir niteliğe sahip olması beklenirken buradaki tasarımın tam tersi bir mahiyet taşıdığı ortadadır. Bu durumu, yazarın niyeti ve milliyetçi söylem bağlamında değerlendirmek mümkündür.

Metnin devamında anlatıcının annesi, "takunyalarını sürüyerek" gelir ve o, kaybettiği "asker babasını" düşünür. Bu esnada kendisinden ekmek bekleyen çocuğuna eli boş dönen annenin feryadı anlamlıdır: "Yuvalarınız bozuldu, yavrularınız dağıldı, yurdumuzda yas ve zincir var, avcı inlerinizi sardı. Ne dişi, ne yavru, ne iş, ne ekmek, ne de ateş kaldı. İnini köpekler basmış, kurt yavruları gibi çocukların dağıldı" (2014: 14). Bu zamana kadar resmedilen iç karartıcı manzarayla anlatıcının annesinin bu sözleri arasında doğrudan bir irtibat kurulabilir. Buna göre, anlatıcının, erkek bir kurda benzetilen babası askerde ölmüştür. O öldükten sonra dişi kurt biçiminde hayal edilen annesiyle birlikte anlatıcı ve kurt ini olarak ifade edilen evleri sahipsiz kalmış ve köpekler tarafından yağmalanmıştır. Civarları da kendi hâlleriyle uyum içinde karanlık, kasvetli ve yıkıktır.

Afsaneh Najmabadi, milliyetçi söylemde çoğunlukla "vatanın bir kadın bedeni olarak temsil" edildiğini söyler (2013: 129). Ona göre millet, "büyük ölçüde bir erkek kardeşler birliği[dir]. Ulusun erkek oluşu ile vatanın kadın oluşuna sıkı sıkıya bağlı olan bir kavram da *namus*[tur]." (2013: 131). Böyle bir bakış açısına göre vatana yapılan bir saldırı, erkeğin namusuna kastedilen bir girişim olarak görülür. Yani milliyetçi söylemde erkek, vatanı ve dolayısıyla namusu muhafaza edici bir şekilde konumlandırılır. Onun yokluğunda yurt savunmasız kalır. "Dağa Çıkan Kurt" başlıklı hikâyedeki betimlemelerin mahiyeti böylelikle

* Arş. Gör., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, turhankoc@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0821-8410.

daha iyi anlaşılır. Metinde asker olan ve bir nevi yurdun, yuvanın, namusun koruyucusu olan erkek ölür. Netice itibarıyla onun ailesi ve muhafazasından sorumlu olduğu vatanı saldırılara açık hâle gelir. Dört taraf harap olur. Yıkım, karanlık, metin boyunca sürekli vurgulanan mezarlık, bu "erkeksiz ve savunmasız" mekânın atmosferini ruh sıkıcı / kasvetli bir hâle sokar. Nitekim "köpekler" bu fırsatı kaçırmaz. "Yıkım", hikâyenin bütününde kendisini hissettiren bir olgu olarak dikkat çeker.

Annesinin feryadı üzerine anlatıcıda ani bir değişim başlar. Annenin feryadı aslında işgal altındaki vatanın feryadıdır ve kendisini koruyacak sevgiliyi, diğer bir deyişle erkeği çağırmaktadır. Ancak erkek ölmüştür. Çocuğun, annesinin haykırışını yorumlayışı da bu minvaldedir. Vatanın ve namusun korunmasını sağlayacak erkeğin yokluğu, onu değiştirecek, babası yerine konumlandıracaktır. Böylelikle onun "içi değişir", elleri pençeleşir, çenesi uzar ve o, bir kurda dönüşmeye başlar (2014: 6). Yani babasının yokluğuyla oluşan boşluğu kendisi dolduracaktır. Bu dönüşüm de milliyetçilik bağlamında değerlendirilebilir. Ömer Seyfettin, "Yeni Lisan" başlıklı yazısında gençlere şu şekilde seslenir: "Ey gençler! Ey bugün eski devirden kalma mekteplerin dar dershanelerindeki kuru sıralar üzerinde müstakbeli kazanmak için çalışan gençler! Sizi bekleyen vazifeler pek ağırdır. Siz, bütün dünyaca siyasi ve içtimai mevcudiyeti silinmek istenilen bir milleti kurtaracaksınız." (2016: 208). Burada, milleti kurtaracak yegâne unsur olarak gençlerin gösterilmesiyle, hikâyedeki çocuğun kurda dönüşerek babasının yerini alması arasında ilişki kurabilmek mümkündür. Böylelikle metinde, çocuk aracılığıyla gençlerin sahip olması gereken hassasiyetlerin ve sorumlulukların ne olması gerektiği sezdirilir.

Hikâye, çocuğun rüyasında bir kurdun odasına geldiğini görmesiyle devam eder. Bu, "[y]aralı kocaman bir" bozkurttur (2014: 15). Anlatıcı kurdu, kafası uzun ve kocaman, gözleri derin ve ateşli, vücudu "bütün kurtların babası gibi büyük ve korkunç" olarak betimler (2014: 15). Yani bu yaralı kurt, aynı zamanda ihtişamlı ve korkutucudur. Sonuç itibarıyla anlatıcı bu kurdu anlar ve "tıpatıp onunla bir" olur (2014: 16). Hatice Yıldız, "Halide Edip Adıvar'ın 'Dağa Çıkan Kurt' Hikâyesinde Tema ve Alegorik Unsurlar" başlıklı çalışmasında, hikâyenin, alegorik bir mahiyet taşıdığını dile getirir ve metni bu açıdan inceler. Buna göre o da, eserin başında "adeta çocuğuyla birlikte uluyan anne ile Anadolu'nun, anne-vatanın" kastedildiğini ifade eder (2013: 111). Buna göre "[b]ir masal atmosferinin hâkim olduğu bu hikâyede, işgale uğrayan Anadolu[nun] kurtlar ülkesine, işgale direnmek için dağa çıkan kurt[un] ise Türk insanına" benzetildiği söylenebilir (Gazioğlu, 2019: 320). Bu benzerliğin, dar çerçevede, Millî Mücadele'nin neferlerini, diğer bir deyişle Kuvayımilliye'yi, geniş açıdan bakıldığında Türk milletini imlediği dile getirilebilir. Duran Can Gazioğlu'nun da önce çıkardığı gibi, "kurt" imajının geniş bir çağrışım alanına sahip olması, metnin anlam katmanlarını zenginleştirir:

> Halide Edib'in Türklerin tarihi ortaklık ve soy birliğini kurt figürüyle sembolleştirme yolunu benimsemesinde, kurt motifinin Türklerin kolektif bilinçaltlarında uyandırılmayı bekleyen kadim ortaklığı vurgulayabilmesinin önemli bir rolü vardır. Ayrı bu sembol aracılığıyla millî kimliğin niteliklerini belirleyecek kaynakların Osmanlılıktan değil Türklükten besleneceği en açık ifadesini bulmuş olur. Dolayısıyla kurt sembolü, Türklerin ortak köken mitine gönderme yapması kadar kimlik inşasının Türklüğe doğru yöneldiğinin de bir göstergesidir (2019: 321).

Böylelikle metnin alegorik yapısının, onu derinleştiren bir niteliğe sahip olduğu ifade edilebilir. Buna ek olarak, sözü edilen savaş, bütün olumsuzluğunu yaşayan ve işgale uğrayan Anadolu'nun hâline karşılık gelir. Hatice Yıldız, "cengeldeki", Birinci Dünya Savaşı'na karşılık gelen savaşı sona erdiren "ulu fil"in, Amerika'yı imlediğini bildirir (2013: 114). Bunun dışında, kurt inine giren, ortalığı yıkıp harap bir hâle sokan "köpekler"in, alegorik manada Yunanlıları karşıladığı söylenebilir. Nitekim, milliyetçi "söylemin temel özelliği, her tür kimliğin temelindeki olgu olarak, dünyayı 'biz' ve 'onlar' biçiminde ikiye bölmesi ve millî kimliği ötekilik üzerinden inşa etmesidir" (Gür, 2019: 22). Bu bağlamdan yola çıkarak metin boyunca kurdun dışındaki, özellikle cengeldeki hemen her unsurun, "biz"in karşısına

konumlandırıldığı söylenebilir. Aynı şekilde kurdun da, diğer hayvanlar odağa alındığında, onların gözünde "öteki" olarak görüldüğü belirtilmelidir. Köpekler, kurt inini sarmıştır. Buna karşın, Atatürk'le birlikte, kurtuluş mücadelesinin ateşi çoktan yakılmıştır. Buradan hareketle hikâyede, I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri bütün kasvetiyle yansıtılırken, henüz yeni başlayan kurtuluş mücadelesi için Türk milletine âdeta çağrıda bulunulduğu, dağa çıkan kurdun, Samsun'a çıkan Atatürk'le özdeşleştirildiği öne sürülebilir.

Metnin yazıldığı 1919 yılı ve dönemin şartları dikkate alındığında, "Dağa Çıkan Kurt" ve milliyetçilik arasındaki ilişki, yazarın niyeti bağlamında da anlam kazanır. Gregory Jusdanis, "[k]ültür millî birliği savunduğu için modernleşmede vazgeçilmez bir rol oynar. Ama kültür, Almanya ve Yunanistan örneklerinde olduğu gibi, birliğe siyasi ve idari anlamda ulaşılmadan önce birliğin imgesel olarak algılanmasını sağlar çoğunlukla" diyerek edebiyatın millî birliğin sağlanmasındaki işlevini vurgular (1998: 13). Buna göre edebiyatın, milliyetçilik düşüncesi fertleri harekete geçirmeden önce, zihnen onları hazırladığı öne sürülebilir. Edebî üretim, bu bağlamda, doğrudan işlevsel bir niteliğe bürünür. Nitekim Murat Gür'ün de dile getirdiği gibi, "[m]illiyetçiliğin kitlelere yayılmak için onları bir arada tutacak 'değerler ve duygular ağı'na ihtiyacı vardır. Edebiyat, bu ağı örerek toplulukların kendilerini millet olarak tanımlamalarına" olanak tanır." (2019: 28).

Halide Edip'in, milliyetçi söylem bağlamında görünür kılınmaya çalışılan hikâyesi, öne çıkardığı unsurlar dolayısıyla savaş edebiyatına dâhil edilebilir mi? "Savaş Edebiyatı" kavramının mahiyet ve teorik çerçevesini genişlemesine irdelemek, bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Buna karşın, ilgili metni, söz konusu kavram kapsamına sokabilmek adına, bu alanın, çalışmada incelenen hikâye özelinde, kimi niteliklerine değinmek zaruridir. Hasan Ulucutsoy'un, "Savaş Edebiyatı ve Propaganda (1828-1912)" başlıklı doktora tezinde, "Savaş dönemlerinde toplumu savaşa ikna etmek, birleşik bir toplum/kamuoyu oluşturarak seferberliği sürdürmek, düşmana gözdağı vermek (…) gibi amaçlarla girişilen yazılı ve sözlü edebiyat üretimini savaş edebiyatı kapsamına almak gerekir." (2020: 22-23) şeklindeki ifadesinden hareketle, savaş dönemlerinde yazılan ve milleti bu bağlamda güdülemeye çalışan eserleri, savaş edebiyatı kapsamına almak gerektiği sonucu çıkarılabilir. Ayrıca, hikâyenin, türsel özellikleri, özellikle kısa ve kolay "tüketilebilir" bir niteliğe sahip oluşu, savaş dönemlerinde yazarların, şiirden sonra kaleme almayı tercih ettikleri bir tür olarak öne çıkmasını doğurur. Nitekim, "[k]ısa ve öz anlatımını ajitasyon ve manipülasyon yüklü bir söylemle zihinlere kazıma kapasitesine sahip savaş hikâyeleri, özellikle cephe gerisinde eğitimin bir parçası olarak da kullanılabildiğinden savaş gayretini desteklemek yönünde bir bilinç uyandırmaya yararlar." (Ulucutsoy, 2020: 18).

Halide Edip'in "Dağa Çıkan Kurt" başlıklı hikâyesinin, çalışma boyunca, I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkmış, Kurtuluş Savaşı'nın arifesinde bulunan Türk milletini, öne çıkardığı milliyetçi unsurlarla ve yarattığı "karanlık" atmosferle birlikte harekete geçirmek gibi bir niteliğe sahip olduğu, en azından yazar tarafından böyle bir niyetle kaleme alındığı ortaya konmaya çalışıldı. Bu açıdan bakılınca ilgili metnin, okurlarını "manipüle" etmek, onları güdülemek gibi bir işlevselliğe sahip olduğu görülür. Bu vurgunun, özellikle savaş dönemlerinde toplumu harekete geçirmek adına yürütülen propaganda kavramıyla, çalışmanın konusu olan hikâyeyi birbirine yaklaştırdığı söylenebilir. Propaganda, "toplumu / kamuoyunu etkilemek için çoğunlukla sembollerin manipüle edilmesi sürecidir." (Ulucutsoy, 2020: 8). Buna ek olarak "[p]ropaganda genellikle savaşın başlıca unsurlarından sayılır. Zira [bu olgunun] iletileri toplumun savaşa dair algı ve tavrı üzerinde dönüştürücü bir rol oynayabilir." (2020: 8).

Propaganda faaliyetlerine hizmet edecek "araçsal" bir edebî üretimin "halk kitlelerine seslenen bir dil ve üslûbu" benimsemesi beklenir (2020: 20). Buna karşın, Halide Edip'in söz konusu metni iç içe geçmiş üç olay örgüsünden meydana gelir. Metnin tamamına hâkim olan

alegorik dil, yapı özellikleriyle birlikte düşünüldüğünde, metni "ilk bakışta" anlaşılmasını zorlaştıracak bir mahiyete bürür. Yani hikâyenin üslûp özellikleri, onu, okurları doğrudan harekete geçirecek, angaje ve kolay tüketilebilir bir eser olmanın ötesine taşır. "Dağa Çıkan Kurt", "Bir Türk şairi, bir gün bana, bilmem hangi Fransız sanatçısının bir kurt parçasını anlatmıştı." (Adıvar, 2014: 13) şeklindeki ilk cümlesinden itibaren, anlaşılmak bağlamında okurdan "ayrı" bir çaba ister. Nitekim anlatıcı burada, Alfred de Vigny'nin "Kurdun Ölümü" şiirini kasteder ve bu şiirden mülhem bir "kurt hülyasına" dalar (2014: 13). Dolayısıyla edebiyatla ilgisiz bir okurun, bu şekildeki bir başlangıçtan anlamlı bir çıkarımda bulunması kolay gözükmemektedir. Böyle bir tavır, ilgili metni, milleti topyekûn harekete geçirecek mahiyette sade ve hamasi olmaktan, ayrıca propaganda faaliyetlerine "doğrudan" hizmet etmekten uzaklaştırır.

Halide Edip, her şeyden önce bir "hikâye" yazdığının farkındadır ve eserini bir "sanatçı" inceliğiyle dokur. Buradan hareketle yazarın eserini "mesaj" uğruna feda etmediği, diğer bir ifadeyle "mesajını" dolaylı bir anlatımla aktarmaya gayret ettiği söylenebilir. Harun Duman'a göre, "Savaş yıllarında mantığın yerini alan aşırı hissîlik, sanat eserlerinin taassuba kaymalarını hızlandırır. (…) Savaş yıllarında insan ruhu romantik, destanî ve ilahi kahramanlıklarla doludur" (2018: 101). Ancak Halide Edip'in böyle bir tavır içinde olmadığı ve "Dağa Çıkan Kurt" özelinde, herhangi bir sıradan okurdan ziyade, metnin anlam katmanlarını çözebilecek, edebiyatla ilgili ve ilişkili bir okur kitlesi "tahayyül" ettiği saptanabilir. Bu çıkarım, savaş dönemlerinde kaleme alınan ve "savaş edebiyatı" kapsamına sokulan metinlerin taşıması gereken özellikler bağlamında bu hikâyeyi, edebî niteliklerinin ön planda olması dolayısıyla farklı bir yere konumlandırır. Burada amaç, "Dağa Çıkan Kurt"u, taşıdığı edebî özelliklerden dolayı, söz konusu kavram alanının dışına çıkarmak değildir. Tam tersi, birçok özelliğiyle zaten "savaş edebiyatı"nın bir örneği olarak değerlendirilebilecek eser, angaje bir tutumun dışına çıkarak sanatsallığın sınırlarında dolaşmakta, bu özgüllüğü dolayısıyla, kendine has bir mevkie yerleşmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak "Dağa Çıkan Kurt" başlıklı hikâyede, çocuğun kurtla özdeşleşmesi, İslamiyet öncesi Türk destanlarını andıran bir nitelik taşır. Kurdun yaralarının sebebini izah ederken anlattığı masalsı sergüzeşt, Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki Osmanlı'nın durumunu resmeder. Netice itibarıyla mücadele etmek için çocukla kurdun dağa "çıkmaya" karar vermesi, henüz oluşum aşamasındaki Kuvayımilliye'yi, hatta Atatürk'ü çağrıştırır. "Dağa çıkmak" tabiri, işgal altındaki memleketin hâline katlanamayıp "doğru yolda" isyan edişin ve bu "başkaldırıya" bütün bir milleti davet edişin anlamlarını içinde barındırır. Buradan hareketle metnin, diğer milliyetçi unsurlarla birlikte, Türkler için millî bir mahiyet taşıyan kurt alegorisi aracılığıyla millî kimlik inşasına katkıda bulunduğu savlanabilir. Yazarın, Türk milletini, içinde bulunduğu zor ve çetin şartlardan kurtulması için harekete geçirmeyi amaçladığı iddia edilebilir. Ancak bu niyetin, doğrudan, farklı anlam katmanlarından arınmış, hamasi bir dille değil de dolaylı bir anlatımla aktarıldığı söylenmelidir. Onun için "sanatsal kaygı", "mesaj kaygısının" önüne geçmektedir. Böylelikle, Halide Edip'in söz konusu metninin, milliyetçi söylemin unsurlarını barındırması, henüz başlamış bulunan Millî Mücadele döneminde yazılması ve çalışma boyunca vurgulanmaya çalışıldığı gibi, milleti bu "kutsal" savaşa "dolaylı bir dille de olsa" davet etme gayesi gütmesi, onu savaş edebiyatı dahilinde değerlendirilmesi gereken metinlerden biri olarak dikkatlere sunar.

Kaynakça

Adıvar, H. E. (2014). *Dağa Çıkan Kurt,* İstanbul: Can Yayınları.

Anderson, B. (2011). *Hayali Cemaatler – Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması,* (*Çev. İ. Savaşır)*. İstanbul: Metis Yayınları.

Duman, H. (2018). “Savaş edebiyatı”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (1), ss. 99-110.

Gazioğlu, D. C. (2019). “Cinsiyet ve Milliyetçilik Kuramları Bağlamında Dağa Çıkan Kurt”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), ss. 315-336.

Gür, M. (2019). *Türk Romanında Erkeklik ve Milliyetçilik (1908-1923)*, İstanbul: Kesit Yayınları.

Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür – Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (*Çev. T. Birkan)*. İstanbul: Metis Yayınları.

Kahraman, Â. (2014). “Halide Edip’in Hikâyeciliği Üzerine”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 755, ss. 104-112.

Najmabadi, A. (2013). “Sevgili ve Ana Olarak Erotik Vatan: Sevmek, Sahiplenmek, Korumak”, (Der. Ayşe Gül Altınay), *Vatan, Millet, Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 129-165.

Ömer Seyfettin (2016). “Yeni Lisan”, (Haz. Nâzım Hikmet Polat), *Ömer Seyfettin Bütün Nesirleri (Fıkralar, Makaleler, Mektuplar ve Çeviriler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları ss. 202-210.

Yıldız, H. (2013). “Halide Edip Adıvar’ın ‘Dağa Çıkan Kurt’ Hikâyesinde Tema ve Alegorik Unsurlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 20, ss. 105-118.

VI. BÖLÜM: TARİH

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ'NDE ASKERÎ BİR ISTILAH: EMİR-İ LEŞKER

Fatma İNCE SANCAKLI*

Giriş

Dünyada harp sanatı ve ordu denilince akla ilk gelen milletlerden bir tanesi hiç şüphesiz ki Türklerdir. Nitekim, Türklerin tarihleri boyunca savaş meydanlarında göstermiş oldukları sayısız başarılar da bunun en büyük göstergesidir. Yine Türklerin gerek askerlik sanatındaki ustalıklarından, savaşlarda uyguladıkları taktik ve stratejilerden gerekse kullanmış oldukları gelişmiş silahlardan ve bu silahları kullanmaları konusundaki yeteneklerinden bahseden çağdaş kaynaklar da bu durumu izah etmektedir (Göksu, 2008: 1).

Birçok araştırmacı Türkleri "doğuştan asker" veya "savaştan doğan ve fetih için örgütlenen bir topluluk" olarak ifade etmişlerdir. (Bozdemir, 1982: 4). Türk yazıtları başta olmak üzere, Oğuz Kağan ve Manas Destanları, Dede Korkut Hikayeleri ve Dîvânu Lugâti't-Türk gibi eserlerde Türkler için ordunun ne denli önemli olduğu izah edilmiştir (Beybutova, 1995: 192-197; Sakaoğlu, 1995: 202-223; Özkırımlı, 1972: 87-95).

Ordunun bu önemi, Türklerin kurmuş oldukları devletlerin yapısına da sirayet etmiştir. Tarih boyunca kurulan Türk devletlerinin en temel karakteristiğinin "askerlik", devletin dayandığı en önemli unsurun ise "ordu" olduğu söylenebilir. Türk devletlerinin dayandığı en temel iki unsurdan biri aile, diğeri ise ordudur (Kafesoğlu, 1998: 283).

Günümüzde "silahlı kuvvetler" anlamında kullanılan "ordu" kelimesinin bugünkü anlamından farklı olarak "hakanın daimi karargâhı" veya "hükümdarın oturduğu şehir" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Silahlı kuvvetler için ise "sü" veya "çeriğ/çeri" ifadeleri kullanılmaktadır (Göksu, 2008: 4-5).

Türklerde ilk ordu Hun Hükümdarı Mete'nin tahta geçtiği MÖ 209 yılında kurulmuştur. Mete'nin ordusu 10'lu sistem üzerine bina edilmiştir. Bu yapı içerisindeki en büyük askeri birlik de tümendir. Bu tümenler, 1000'lere, 100'lere ve 10'lara ayrılmış ve bunların her birinin başına da ayrı ayrı kumandanlar atanmıştır. Bu ordu, hafif silahlı ve hareketli süvarilerden kuruludur (Göksu, 2008: 6; Kafesoğlu, 1998: 283).

Türkler için hem ülkelerinin sınırlarını koruyabilmenin hem de düşmanla mücadele edebilmenin en önemli yolu güçlü bir orduya sahip olabilmekti. Bundan dolayı Türkler, çocuklarını küçük yaşlardan itibaren askerî eğitime tabi tutarlardı. Buna göre, küçük yaştaki erkek çocuklar, koyuna binerek, kuş ve farelere ok atarlar, biraz büyüyünce de tilki ve tavşanları avlayıp, bunların etlerini yerlerdi (Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi, Açıklamalı Metin Neşri, 2004: 2; Şeşen, 2001: 136).

Türkler, askerliğe hiçbir zaman özel bir meslek gözüyle bakmamışlardır. Çünkü asker ve halk kavramları Türkler için aynı şeyi ifade etmektedir. Türk ordusu, hayat tarzı gereği sürekli savaşa hazır hâlde olan Türk halkından oluşmuş ve savaş için özel bir ordu kurulmasına gerek duyulmamıştır. Türk halkının katıldığı oyunlar, eğlenceler, müsabakalar, ok atma, binicilik ve avcılık faaliyetleri de barış zamanlarında halkın sürekli dinamik ve dinç kalmasını sağlamıştır (Ögel, 1983: 225; Göksu, 2008: 9).

Türk ordusunda kullanılan en önemli silah ok ve yaydı. Türkler at sayesinde süratli ve seri bir manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzaktan savaşı tercih ederlerdi. Kullandıkları en önemli yayları çift kavisli ve reflekse yaylardı. Çeşitli oklar da bulunmaktaydı. Yakın

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, fatma.ince@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4579-6703.

muharebede ise kargı, mızrak, süngü, kalkan ve kılıç kullanan Türkler, savunma silahı olarak ise hafif zırhlar, kalkan ve miğferleri tercih ederlerdi (Kafesoğlu, 1998: 284-286; Rasonyi, 1993: 62-64; Keegan, 1995: 249; Grousset, 1999: 41; Caferoğlu, 1964: 28-32; İnan, 1964: 125-128; Aslanapa, 1964: 75-87; Golden, 2002: 105-172).

Bozkır muharebe usulünün iki mühim hususiyeti olan sahte ricat ve pusuyu kullanan Türkler, bu sayede düşman üzerinde de oldukça büyük bir üstünlük kuruyorlardı. Türkler kazandıkları büyük savaşların çoğunda bu taktiği kullanmışlardır.

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte başta Karahanlılar, Gazneliler ve Selçuklu Devletleri olmak üzere tüm Türk-İslam Devletleri hem telakki hem de teşkilat bakımından Türk / Türkmen geleneğini muhafaza etmekle beraber klasik Ortaçağ İslam devletlerine has bir payitaht düzeni, buna uygun bir teşkilat yapısı ve sivil idare kadrosu oluşturmuşlardır. Aynı zamanda kuvvetli bir merkeziyetçi sistem takip etmeye başlayarak, askeri yapı ve ordu düzenini buna göre düzenlemişlerdir (Göksu, 2008: 13).

Selçuklular, İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski Türk gelenek görenekleri ve teşkilat yapısı ile İslam örf ve adetleri ve İslam kurumları arasında mükemmel bir uyum kurmuşlar ve kurdukları bu düzeni kendilerinden sonra kurulan Türk - İslam devletlerine de aktarmışlardır. Büyük Selçuklu Devleti'nin kendilerinden sonraki Türk devletlerine miras olarak bıraktıkları en güçlü yapıların başında da ordu ve askerî teşkilat gelmektedir (Alptekin, 1990: 117-120; Köprülü, 1938: 61-63).

Büyük Selçuklu ordusu; Gulamlar, Hassa ordusu, İkta kuvvetleri, Türkmen kuvvetleri, Tabi (Vasal) hükümdarların kuvvetleri ve gönüllülerden meydana gelmekteydi. Gulamlar devletin ve sultanın dayandığı asıl kuvvetlerdi. Saraya alınan gulamlar, yaklaşık dört bin kişiden oluşurdu. Bunlardan üç bini ordu kumandanlarının "gulâman-ı hâs" adı verilen bin tanesi ise bizzat sultanın emri altında bulunurdu. Gulâmlar, "Divân-ı Arz" tarafından tutulan defterlere kayıtlı olup, üç ayda bir "bistgânî" denilen maaş alırlardı (Köprülü, 1981: 133-134; Koca, 2005: 84; el-Hüseynî, 1999: 46; Gulam sistemi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Göksu, 2017).

Büyük Selçuklu Devleti'nde ordunun bir diğer önemli unsuru da ikta askerleriydi. Bu askerler savaşmanın dışında hiçbir işle uğraşmazlardı. İktalı askerlerin miktarları aldıkları iktâların oranları ve bu orana göre beslemekle yükümlü oldukları asker sayısı Divân-ı Arz tarafından tutulan defterlere kaydedilirdi. Şayet ikta askerlerinden ölen ya da kaybolan olursa iktâ sahipleri bu durumu hemen bildirmek zorundaydı. İkta sahipleri, reayasına kötü davranamaz ve zorla mal talebinde de bulunamazdı. Melikşah döneminde sayıları kırk altı bine ulaşan ikta askerlerinin sefer sırasındaki her türlü ihtiyaçları Divân-ı Arz tarafından karşılanırdı (Köymen, 1967: 186; Köymen, 1964: 328-329; Kafesoğlu, 1973: 158; Taneri, 1994: 383-385).

Türkmen kuvvetleri, bir başka önemli askerî gruptur. Selçuklu Devleti'nin asli kurucu unsuru Türkmenlerdir. Ancak bunlar, devletin teşkilatlanma sürecine girmeye başlaması ile birlikte merkezi idarenin kontrolü altına girmek istemeyip, bağımsız hareket etmişlerdir. Bu durumda onların merkezî idarenin kontrolü altına girmek istemeyip, bağımsız hareket etmeleri, sivil ya da askeri kadrolara alınmalarına engel olmuştur. Bundan dolayı da Selçuklu hükümdarları, Türkmenlerin bir kısmını Anadolu ve Suriye'ye cihatla görevlendirmiş, diğerlerini ise devlete ve hanedana yaklaştıracak tedbirler almışlardır. Türkmen kuvvetlerinin genellikle savaşlara, ganimet elde etmek ve gaza yapmak amacıyla katılmışlardır (Kesik, 2021: 149).

Tâbi (vasal) Hükümdarların Kuvvetleri ve Gönüllüler de (Mutatavviûn), Selçuklu ordusunun önemli unsurları olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, vasal devletlerin hükümdarları savaş zamanlarında orduya belli bir sayıda kuvvet göndermekle yükümlüydüler. Merkezî otoritenin sarsıldığı dönemler haricinde bu kurala genellikle uyulduğu görülmektedir.

Gönüllülere baktığımızda ise, bu kuvvetler daha ziyade haçlılara ve Bâtınilere karşı düzenlenen seferlere Allah rızası için katılan mücahitler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kesik, 2021:149; Köymen, 1964: 97-98).

Selçuklu ordusunda okçu ve yaycılar, mızrakçılar, gürzcüler, kılıççılar, kementçiler, çarkçılar, sapancılar, mancınıkçılar, arrâdeciler, nacakçılar, neftçiler ve lağımcılar gibi uzman savaşçı gruplar bulunmaktaydı. Bunların haricinde meşaleciler, bayraktarlar, davulcular, borazancılar ve ordunun lojistik hizmetlerini gören, ağırlıklarını taşıyan birlikler ve sultanın maiyetinde bulunan ordu katipleri, danişmendler, nedimler, müneccimler, mutbah-ı hass gibi gayr-ı muharip sınıflar da bulunmaktaydı. Yine sefer süresince ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için seyyar mutfaklar, hastaneler, seyyar hamamlar ve ordu pazarları da bulunmaktaydı (Köymen, 1967: 263-265; Koca, 2005: 123-124; Selçuklularda ordu pazarı konusunda detaylı bilgi için bkz. Merçil, 2006).

Selçuklu ordusunun başkumandanı sultandı. Sultan'dan sonra ordunun diğer komuta heyeti de hanedan üyeleri, vezir ve sipehsâlar gibi yüksek rütbeli kumandanlardan meydana gelmekteydi. Selçuklu ordusundaki ilk rütbe otağbaşı (visâkbaşı)'ydı. Otağbaşı, bugünkü manga komutanı gibi 8-10 kişinin idaresinden sorumludur. Serhayl (haylbaşı) ise, bugünkü takım komutanına tekâmül etmektedir ki bu da 10-15 kişinin idaresinden sorumluydu. Hacibin emrinde 50, emirin komutasında ise 5000-10.000 arasında bir kuvvet bulunmaktaydı. (Köymen, 1967: 265-267; Koca, 2005: 126-127).

Türkiye Selçuklu ordusu ise, gulamlar, sipahiler, ücretli askerler, tabi devletler tarafından gönderilen kuvvetler, uc kuvvetleri, Türkmenler ve gönüllülerden meydana gelmekteydi.

Büyük Selçuklu Devleti'nde olduğu gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nde de gulam sisteminin uygulandığını görmekteyiz. Türkiye Selçuklu Devleti Gulamları, Hint, Deylemli, Keşmirli, Kazvinli, Kıpçak, Türk, Çinli, Hıtay, Tacik, Gürcü, Ermeni, Rum, Rus ve Latin gibi çok farklı etnik kökenlerden meydana gelmekteydi. Genellikle köle pazarlarından temin edilen bu gulamlar, baskın ve fetihler sırasında ya da haraç olarak da temin ediyordu (Kesik, 2021: 154).

Türkiye Selçuklu Devleti teşkilatlanmasını tamamladıktan sonra Türkmen unsura dayanan askerî nizamdan uzaklaşmak istemiştir. Bundan dolayı da gulam sistemi oluşturulmuştur (Kaymaz, 1965, I: 102-103).

Sipahiler, Türkiye Selçuklu ordusunun bir diğer önemli kısmını teşkil etmektedir. Türkiye Selçukluları, hâkim oldukları toprakların bir kısmını Türkmen beylerine, kumandan ve askerlere ikta olarak vermişlerdir. Bu ikta sahipleri, kendilerine ayrılan araziden elde ettikleri gelirlerle geçimlerini ve donatımlarını sağlamaktaydılar. Kendisine büyük topraklar verilen emirler, iktaları olan bölgede her an sefere hazır durumda bulunan süvariler beslerlerdi. Savaş zamanı bir araya gelen bu kuvvetler, Selçuklu ordusu içinde kalabalık bir grubu oluştururlardı. Selçuklular, bu sistemle çok sayıdaki askeri maaş ödemeden besleyip, donatabilirlerdi. (Kesik, 2021: 158).

Türkiye Selçuklu ordusunun daimi unsuru olmayıp, ihtiyaç hâlinde sefere dahil edilen geçici askerlerin başında ücretli askerler gelmektedir. Ecri Hor olarak da ifade edilen bu askerler, İbn Bibi tarafından "herhangi bir sefer esnasında veya belirli bir süre zarfında hizmet vermek üzere kiralanan ve bunun karşılığında belirli bir ücret ödenen askerleri" tanımlamak için kullanılmıştır (Göksu, 2008: 111).

Türkiye Selçuklu Devleti'nde ücretli asker kullanıldığına dair ilk kayıt Sultan I. İzzettin Keykavus'un 1218 yılında düzenlediği Eyyûbî seferi münasebetiyle karşımıza çıkmaktadırlar. Sultan, Maraş Emiri Nusretüddin Hasan'dan bu sefer için ücretli piyade ve süvari asker

toplamasını istemiştir. Sultan I. Alaaddin Keykubat, 1230 yılında meydana gelen Yassıçimen Savaşı sırasında ücretli askerlerden faydalanmıştır. Sultan I. Alaaddin Keykubad döneminde ise 1232 tarihinde gerçekleştirilen Gürcistan seferi esnasında beş bin kişilik ücretli bir piyade birliğinden faydalanılmıştır (Kesik, 2021: 159).

İbn Bibi'nin eserinde leşkerhâ-yı ma'hud veya sipâh-ı ma'hud olarak ifade edilen tabi devletler tarafından gönderilen kuvvetleri ise, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yapmış olduğu anlaşmalar uyarınca kendilerine bağladığı devletlerden, ihtiyaç duyması hâlinde istediği kuvvetler olarak niteleyebiliriz. Bu anlamda, Türkiye Selçuklularına tabi olan Danişmendliler, Saltuklular, Mengücüklüler, Hısn-ı Keyfa, Âmid ve Mardin Artukluları, Kilikya Ermeni Krallığı, Musul hakimleri, Sumeysat, Halep, Dımaşk, şehirlerinde hüküm süren Eyyûbî melikleri, Trabzon Rum Devleti, İznik Rum Devleti, Rus melikliği, Gürcü Krallığı ve Bizans İmparatorluğu'ndan bu anlamda zaman zaman destek talep etmişlerdir (Kesik, 2021: 160).

Yine devletin uc sınırlarına yerleştirilen Türkmenler ile gaza ve cihad maksadıyla savaşa katılan gönüllüler de Türkiye Selçuklu ordusunda oldukça önemli bir yere sahiptir (Kesik, 2021: 162-163).

Türkiye Selçuklu Ordusu'nda Emirler ve Emir-i Leşkerler

Melikü'l-Ümerâ (Beylerbegi)

İbn Bibi'nin eserinde, melikü'l ümerâ, beylerbegi, emirü'l ümerâ, Aksarayi'nin eserinde ise sipehdâr-ı kebîr, emaret-i beglerbegi, sipehdâr-ı memleket gibi unvanlarla zikredilen melikü'l ümerâ, sultandan sonra gelen en üst askeri makamdır (Kesik, 2021: 165).

Ancak bu unvan sadece Türkiye Selçuklu ordusunun başkumandanlığı için değil aynı zamanda uc vilayetlerinde bulunan uc beglerbegi ve herhangi bir sefer ya da savaş nedeniyle oluşturulan Selçuklu ordusunun başına kumandan olarak tayin edilen emir için de kullanılmaktaydı (Kesik, 2021: 165).

Türkiye Selçuklularında bu makamın varlığına dair ilk kayıt, I. İzzettin Keykavus dönemine aittir. Melikü'l ümerâlar, devlet içerisinde sultanın itimadını kazanmış, yiğitlik ve cesareti ile tanınan kişiler arasından seçilmekteydi. Ancak bazen melikü'l ümerâların kuvvet ve nüfuzları rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. Seyfeddin Ayaba, bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Ayaba, nüfuzu ve kudreti ile sultanı gölgede bırakmıştır. Öyle ki ümera ve devlet erkânı da baş olarak onu tanımıştır ve önemli meselelerde sultana değil ona danışmışlardır. Sultan Alaaddin Keykubat bu duruma başta Seyfeddin Ayaba olmak üzere ona destek veren devlet ricalini öldürmek suretiyle çözüm bulmuştu. (Aksarayî, 1999: 74).

Emir

Türkçede bey kelimesinin karşılığı olan emir, Türkiye Selçuklu Devleti'nde askerî bir unvan olarak kullanılmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde emirler, orduları sevk ve idare eden kumandanlar ve saray teşkilatı içindeki önemli bazı hizmetlerde vazifelendirilmiş görevlilerin başındaki en yetkili kumandanlardır (Kesik, 2017: 47).

Örneğin, sultanın korunması ve can güvenliğinden sorumlu candarların başındaki kumandana emîr-i cândâr denilmektedir. Emîr-i Çaşnigîr, Emîr-i Âhûr, Emîr-i Alem gibi unvanları taşıyan emirlerin de benzer şekilde idare ettikleri çok sayıda görevli bulunmaktaydı. (Kesik, 2021: 166).

Atabey

Ata kelimesi, Türkçe'de baba, dede, ced anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda kelime halk arasında değerli şahsiyetlere verilen bir isim olarak da kullanılmıştır. Özellikle tasavvuf cereyanının gelişmesi ile birlikte Türkler, şeyhlerine, baba, ata gibi lakaplar vermeye

başlamışlardır (Köprülü, 1965: 711-718; Alptekin, 1991: 38-40; Uzunçarşılı, 1988: 79, Kesik, 2017: 52).

Atabey kelimesi ise, ata ve beg kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş, birleşik bir kelimedir. Bu kelime ilk olarak, Selçuklular zamanında Nizamülmülk tarafından kullanılmıştır. Kaynakların verdiği bilgilere göre, sultanlar, devletin topraklarını yönetmeleri için aile fertleri arasında dağıtırlarken, yaşları küçük olan çocuklarına da vasi olarak atabeyler tayin etmişlerdir. Bu atabeyler genellikle, ya eski ve nüfuzlu Oğuz beyleri arasından ya da sadakatli ve kudretli kumandanlar arasından seçilmiştir. Bu atabeylerin ilki Nizamülmülk'tür. Nizamülmülk, Alparslan'ın küçük oğlu Melikşah'a atabey olarak tayin edilmiştir. Yine Berkyaruk, ölümünden önce oğlu II. Melikşah'ı kendisine veliaht olarak tayin etmiş ve Emir Kutluk Tigin'i de ona atabey olarak atamıştır (Köprülü, 1965: 711-718; Alptekin, 1991: 38-40; Banarlı, 1973: 102).

Büyük Selçuklu Devleti'nde ortaya çıkan bu unvan, Anadolu Selçukluları'nda da kullanılmıştır. Başlangıçta Türkiye Selçuklu sultanları, erkek çocukları için bir atabey tayin eder ve oğlu ile atabeyini bir şehrin idaresi ile görevlendirirdi. Atabey burada melik unvanını taşıyan şehzadeyi askerî ve idari işlerde eğitip, tecrübe kazanmasına yardımcı olurdu. Fakat sonradan "hükümdar atabeyliği" uygulaması ortaya çıktı. Bu şekilde tayin olunan atabeylerin hükümdarları yetiştirmiş olmaları şart değildi. Sultan uygun gördüğü bir emiri atabey tayin edebilirdi. Bu şekilde atabeyliğe tayin edilen emir, Büyük Divan'a katılır, devlet işlerinde önemli rol oynardı (Kesik, 2017: 53-54).

Emir-i Leşker-i Vilayet

Kaynaklarda serleşker, sübaşı, sipehdar-ı vilayet, ümerâ-yı sipâh, za'îm ve za'îmü'l-cüyûş şeklinde isimlendirilir. Emir-i Leşker-i Vilâyetler, Türkiye Selçuklu Devleti'nde şehir ve vilayetlerin idari işlerinden sorumlu olan, bulundukları bölgenin en üst askerî ve idari emirlerdir. (Göksu, 2018: 257).

Emir-i Leşker-i Vilâyetlerin mevki ve makamları, görev yaptıkları vilayetin büyüklüğüne, asker sayısına ve vilayetin stratejik önemine göre belirlenir. Mesela, Antalya serleşkeri, bölgedeki diğer serleşkerlerden, Kayseri serleşkeri de Develi ve Elbistan serleşkerlerinden daha yüksek bir mevki ve makama sahiplerdir (Anonim Selçukname, 1952: 28; Göksu, 2008: 263).

Yine Türkiye Selçukluları devrinde, Kayseri, Amasya, Antalya, Malatya, Sivas, Erzurum, Erzincan, Ladik ve Ahlat da en büyük Emir-i Leşker-i Vilâyet merkezlerindendir (Kesik, 2021: 167).

Emir-i Leşker-i Vilâyetlerin görev ve salahiyetleri ile alakalı olarak şunları ifade edebiliriz:

- Bölgedeki ikta askerlerini silah ve teçhizatları ile beraber tertip ve tanzim ederek, eğitmek ve her zaman savaşa hazır bir ordu oluşturmak
- Bölgelerindeki iktâ sahiplerini denetlemek, vazifelerini yerine getirmeyenleri ve askerleri teftiş vaktinde hazır etmeyenlerin iktâlarını azletmek ya da iktalarını değiştirmek
- Eğer uc serleşkeri ise, görev yaptığı hududu muhafaza etmek
- Vilayetin mamur, ahalinin huzur içinde olması için gerekli tedbirleri almak
- Bölgedeki ahali ve memurları himaye etmek
- Kûtval ve muhtemelen vilayet sınırları içerisindeki diğer mülki ve askerî memuriyetlere uygun gördüğü kişileri atamak
- Saltanat makamına gelip-giden elçilere ve habercilere nezaret etmek (Göksu, 2008: 264-265).

Emir-i Leşker-i Vilâyetler, savaş zamanında Türkiye Selçuklu ordusuna katılarak, her biri kendi sorumluluk alanı olan şehrin kaza, nahiye ve köylerindeki tımarlı sipahiye de komuta ederdi. Serleşkerler, vilayet ve şehirlere bizzat sultan tarafından tayin edilmektedirler.

Serleşker, tayin edildiği vilayetin ve şehrin zaîmi ve serveri olarak görev yapmaktadır. Devlet de, vilayetler ile ilgili her türlü meselede doğrudan serleşkeri muhatap almaktadır (Göksu, 2008: 265).

Serleşkerler, genellikle gulam kökenli devlet adamları arasından seçilmişlerdir. Bazen aynı kişi iki veya daha fazla sayıda vilayetin serleşkerliğine atanmıştır. Merkez tarafından belirlenen görev ve yetkilerle sınırlandırılmış olan serleşkerler görevlerinde ihmal ve kusur gösterdikleri takdirde en ağır şekilde cezalandırılmışlardır (Kesik, 2021: 167).

Antalya Bölgesi'nin sübaşısı olan Atabey Mübârizeddin Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yükselme döneminin en önemli emirlerinden birisidir ve yirmi iki yıl da Antalya'daki bu vazifesini devam ettirmiştir (Kesik, 2021: 167).

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın ölümünden sonra yerine oğlu I. Gıyaseddin Keyhüsrev ilki 1192-1196, ikincisi ise 1205-1211 yılları olmak üzere iki kez tahta geçmiştir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in özelikle tahta ikinci kez geçiş sürecinde Mübarizeddin Ertokuş'un da oldukça etkin bir rol oynadığı görülmektedir. I. Gıyaseddin Keyhüsrev, tahttaki ikinci döneminde 1207 tarihinde Antalya'yı fethetmiş ve bu şehrin serleşkerliğine de Mübarizeddin Ertokuş getirilmiştir (İbn Bibi, 1996: 31-40, 108-114; Redford ve Leiser, 2008: 11-15).

İbn Bibi, Ertokuş'un Antalya valiliğine getirilişini şu şekilde anlatır:

"Sultan, Antalya şehrinin valiliğini ve sübaşılığını gurbette yanından hiç ayrılmayan, verilen görevleri yapmada yetenekli, dirayetli, bilgili ve becerikli olan, sınırları korumada ve halkın sorunlarını çözmede mahareti ile tanınan yakın adamlarından (gulaman-ı has), Emir Mübareziddin Ertokuş'a verdi." (İbn Bibi, 1996: 119).

I.Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra başa geçen I. İzzettin Keykavus döneminin en önemli olayı önce 1214 tarihinde Sinop'un, Trabzon Rum Devleti'nden alınması sonra da 1216 tarihinde Antalya'nın ikinci kez Rumların işgalinden kurtarılarak, yeniden fethedilmesidir. I. İzzettin Keykavus, Antalya'nın fethinden sonra devlet işlerinde yeni düzenlemeler ve tayinler yapmıştır. İşte bu tayinler esnasında Mübarizeddin Ertokuş da ikinci kez sübaşılığa getirilmiştir (İbn Bibi, 1996: 132-134, 162-167, 172; Göde, 1996: 112).

Mübarizeddin Ertokuş'un ikinci kez sübaşılığa getirilmesi İbn Bibi'nin Selçuknâmesi'ne de yansımıştır. Eserde bu durum *"sübaşılığı (serleşkeri) yeniden, daha önce sahilde halkın geleneklerini, dillerini ve adetlerini öğrenmiş olan Mübarizeddin Ertokuş'a verdi"* şeklinde ifade edilmektedir (İbn Bibi, 1996: 167).

Alaaddin Keykubad dönemine gelindiğinde ise, onun özellikle güney sahillerindeki fetih hareketinin en önemli siması olarak yine Mübarizeddin Ertokuş'u görüyoruz. Mübarizeddin Ertokuş, özellikle Alanya'nın fethinde karşımıza çıkmaktadır. Alanya'nın fethedilmesi esnasında Alanya'da yaşayan Ermenilerin başında bulunan Kir Fard endişelenmiştir. Bunun neticesinde de Ermeni Kir Fard ve Mübarizeddin Ertokuş arasında bir mektuplaşma olmuş ve iki taraf arasında anlaşmaya varılmıştır (İbn Bibi, 1996: 258-270, 354-355; Baykara, 1998: 132-137).

İki taraf arasında 1221 tarihinde yapılan anlaşmayla Alanya Kalesi teslim alınmış, Kir Fard da kızını Alaaddin Keykubat ile evlendirmiştir. Bu evlilik karşılığında Akşehir ve çevresindeki köyler Kir Fard'a verilmiştir (Redford ve Leiser, 2008: 19).

Mübarizeddin Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti açısından sadece siyasi anlamda değil yaptırdığı eserler sayesinde sosyal, ekonomik ve mimari açıdan yaptığı katkılarla da bilinmektedir. Onun eserlerinin özellikle Isparta'nın Atabey ve Gelendost ilçelerinde bulunduğunu görmekteyiz. Gelendost-Eğirdir yolu üzerinde, Eğirdir Gölü kıyısında bulunan

Ertokuş Kervansarayı (1203-1204) ile Agrai/Agrosta'ki Ertokuş (1204) medresesi onun yaptırdığı önemli yapılardandır (Turan, 1947: 415-429; Aslanapa, 1956-58: 97).

Yine bir diğer önemli sübaşı da Kastamonu sübaşısı olan Muzafferüddin Yavlak Arslan'dır. Yavlak Arslan, Sultan II. Mesud'un kardeşi Rükneddin Kılıç Arslan'ın ayaklanması esnasında hayatını kaybetmiştir. Sultan I. Alaaddin Keykubad döneminde, Kayseri Sübaşılığı Kemâleddin Kâmyar'a verilmiştir (Kesik, 2021: 167-168).

Ellibaşı

Vilayetteki Tımarlı sipahilerin ellisi bir müfreze teşkil eder. Bunların başındaki komutana da ellibaşı ismi verilir. Ellibaşı rütbesi bugün Türk ordusunda görülmez ama Anadolu halkının hafızasında söylenişi biraz değişime uğrasa da yaşamaktadır. Günümüzde elebaşı olarak kullanılan tabir ellibaşı rütbesinden gelmektedir (Kesik, 2021: 168).

İbn Bibi'nin eserinde ellibaşılardan ilk defa İzzü'd-din Keykavus'un Antalya'nın fethinden (1216) hemen sonra bahsedilmektedir. İbn Bibi'nin kaydına göre, harekatın zaferle neticelenmesinden sonra ordusu ile Konya'ya dönen Sultan, aralarında sübaşı ve ellibaşıların da bulunduğu emirlere hilat giydirip, şahane lütuflarda bulunmuş ve yurtlarına dönme izni vermiştir. Emri alan beyler, kendilerine bağlı olanlar ve eşyaları ile beraber İktâlarına doğru hareket etmişlerdir (Göksu, 2008: 267).

Çavuş

Hükümdarların fermanlarını ve kumandanların verdiği emirleri askerlere, çavuşlar duyururdu. Sultan ya da melikû'l-ümerâ'nın verdiği harekete geçilmesi emrini aldığında bunu askerlere, çavuşlar duyururlardı. Serheng olarak da adlandırılan çavuşlar, ordu komutanlığına kadar yükselebilirlerdi. Başta vezir olmak üzere yüksek rütbeli kumandanların da çavuşları vardı (Kesik, 2021: 169).

Kutvâl

Kutvâl, kale kumandanı anlamına gelmektedir. Bunlar liyakat ve sadakatleriyle bilinen devlet ricali arasından seçilmektedirler ve sultan veya bölgenin sübaşısı tarafından tayin edilmektedirler. Kutvâller, kale ve çevresini muhafaza edip, gerekli savunma tedbirlerini almak, evleri, ambarları, zahireleri, zeredhane ve silahları düzenlemek, kale muhafızlarını kapı ve burçlarda bulundurmak, bunların yerinde olmalarını sağlamak ve zaruret olmadıkça kaleden dışarı çıkmalarına müsaade etmemek, kale halkını, bölgede sakin bulunan reayayı müreffeh ve rahat tutmak, bölgenin zenginliği ve bayındırlığı için çalışmak, doğru olmayan davranışlarda bulunan kişilere uygun cezalar vermek, kaleye gelen devlet ricalini karşılamak, kaleye giriş-çıkış yapanları kontrol ederek gerekirse silahlarına el koymak veya tevkif etmek, muhafız, nöbetçi ve diğer görevlilerin huzurlu ve düzen içinde görevlerini yapabilmeleri için maaşlarının naibler tarafından ödenmesini sağlamakla görevliydiler (Göksu, 2008: 273).

Sonuç

Selçuklu Devleti'nde ordu, devletin temelini oluşturmaktaydı. Selçuklu sultanlarının maiyetinde büyük bir ordu bulunurdu. Ayrıca şehzade ve emirlerin de sürekli silah altında tuttukları düzenli orduları vardı. İlk önceleri aşiret kuvvetleri şeklinde olan ordunun yapısı Gazneliler'deki yapı esas alınarak şekillendirilmiştir. Ancak daha sonradan devletin toprakları genişleyip büyük bir kudrete ulaştıktan sonra askerî bir teşkilatlanma yoluna gidildi. Büyük Selçuklu Devleti'nin vezirlerinden Nizamülmülk, o zamana kadar, emirlere eyaletler şeklinde taksim edilmiş olan olan arazileri, küçük parçalara ayırarak ikta sistemini getirmiştir. Buna göre hükümdar, şehzade, vali ve emirlerin derecelerine göre iktaları vardı. Göstermiş oldukları yararlılıklar karşılığında bu topraklara sahip olan atlı kuvvetlere sipahi denilmekte idi. Ayrıca piyade birlikleri de bulunmaktaydı. Selçuklu ordusu çeşitli unsurlardan oluşmaktaydı. Önemli

bölgelerin ordu komutanları, "isfehsâlar veya sipehsâlar" olarak isimlendirilmekte olup, bu unvan Samaniler zamanında, merkezi Nişabur olan Horasan orduları komutanının unvanı olarak kullanılmaktaydı. İyi bir şekilde teşkilatlandırılan Selçuklu ordusunun asker sayısı 400.000 kişi gibi muazzam bir rakama ulaşmıştır. Selçuklu devletlerinde ordu komutanları aynı zamanda bulundukları bölgenin de valisi idiler. Selçuklu ordusunun savaş meydanında konuşlandırılması, daha önceki İslam devletlerinde olduğu gibi, merkez, sağ kanat, sol kanat, öncü ve artçı şeklindedir. Selçuklu ordusunda kılıç, ok, yay, kargı, kalkan, zırh, topuz gibi silahlar kullanılmakta, ayrıca mancınık, neftçiler ve barutçulardan oluşan ayrı birimler bulunmaktaydı. Selçuklular, askerî haberleşmenin süratli bir şekilde yapılabilmesi için mükemmel şekilde işleyen bir menzil teşkilatı da kurmuşlardı. Ordunun temelini tımarlı sipahiler teşkil etmekteydi. Sipahiler, ellibaşı, subaşı, emir, serasker, emir-i sipehsalar ve melikü'l ümera gibi komutanlar tarafından idare edilmekteydi. Bu komutanlar kendilerine verilmiş olan ikta ölçüsünde asker beslemek ve bunları savaşa hazır hâlde bulundurmakla yükümlüydüler. Bunlardan subaşılar ya da Emir-i Leşker-i Vilayetler, bölgedeki ikta askerlerini silah ve teçhizatları ile beraber tertip ve tanzim ederek, eğitmek ve her zaman savaşa hazır bir ordu oluşturmak, bölgelerindeki iktâ sahiplerini denetlemek, vazifelerini yerine getirmeyenleri ve askerleri teftiş vaktinde hazır etmeyenlerin iktalarını azletmek ya da iktalarını değiştirmek, eğer uc serleşkeri ise, görev yaptığı hududu muhafaza etmek, vilayetin mamur, ahalinin huzur içinde olması için gerekli tedbirleri almak, bölgedeki ahali ve memurları himaye etmek**,** kûtval ve muhtemelen vilayet sınırları içerisindeki diğer mülki ve askerî memuriyetlere uygun gördüğü kişileri atamak ve saltanat makamına gelip-giden elçilere ve habercilere nezaret etmek gibi görevleri yerine getirmekteydiler.

Kaynakça

Aksarayî (Kerîmü'd-dîn Mahmud Aksarayî) (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Neşr. Osman Turan),* Ankara: TTK Yayınları.

Alptekin, C. (1990). "Büyük Selçuklu Devleti'nin Askerî Teşkilâtının Eyyûbî Devleti Askerî Teşkilâtına Tesiri", *Belleten,* LIV/209, ss. 117-120.

Alptekin, C. (1991). "Atabeg", *TDVİA*, İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 38-40.

Anonim Selçuknâme (1952). (Târîh-i Âl-i Selçûk der Anadolu), Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi III, (Neşr ve Çev. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara.

Aslanapa, O. (1956-58). "Selçuk Devlet Adamı Mübarizeddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi,* 1 (4), ss. 97-111.

Aslanapa, O. (1964). "Tarih Boyunca Türk Ordusuna Ait Tasvirler", *Türk Kültürü*, Yıl. II, S. 22 (Ordu Sayısı), ss. 75-87.

Banarlı, N.S. (1993). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: MEB Yayınları.

Baykara, T. (1998). "Selçuklu Devrinde Antalya'nın İdari Durumu", *Antalya Selçuklu Semineri, Bildiriler / Seçkiler,* Antalya: Antalya İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, ss. 132-137.

Beybutova, I. (1995). "Manas Destanında Askerî Terimler", *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, (Haz. Emine Gürsoy-Naskali),* Ankara: TDK Yayınları, ss. 192-197.

Bozdemir, M. (1982). *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, Ankara: AÜSBF Yayınları.

Caferoğlu, A. (1964). "Tarihte Türk Askeri Benliği", *Türk Kültürü*, Yıl. II, S. 22 (Ordu Sayısı), ss. 28-32.

El-Hüseynî (Sadru'd-dîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır Ali el-Hüseynî) (1999). *Ahbârü'd Devleti's-Selçûkiyye, (Türkçe tercümesi, Necati Lügal),* Ankara: TTK Yayınları.

Golden, P. (2002). "War and Warfare in the Pre-Cinggisid Western Steppes of Eurasia", *Warfare in Inner Asian History (500-1800), (Ed. N. Di Cosmo),* Leiden, Brill, ss.105-172.

Göde, K. (1996). "Türkiye Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu ve Yükseliş Dönemlerine Genel Bir Bakış", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2, ss. 99- 117.

Göksu, E. (2008). “Türkiye Selçuklularında Ordu”, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi): Ankara.

Göksu, E. (2017). *Selçuklu’nun Mirası Gulâm ve Iktâ,* İstanbul: Kronik Yayınları.

Göksu, E. (2018). *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara: TTK Yayınevi.

Grousset, R. (1999). *Bozkır İmparatorluğu, (Çev. M. Reşat Uzmen),* Ötüken Yayınları: İstanbul.

Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-Nu (Hun) Monografisi, (Açıklamalı Metin Neşri). (2004). (Haz. Ayşe Onat, Sema Orsoy, Konuralp Ercilasun), Ankara: TTK Yayınları.

İbn Bîbî (el-Hüseyin b. Muhammed b Ali el-Caferî er-Rugedî) (1996). el-Evâmirü’l- ‘Alâ’iye fi’l-Umûri’l-‘Alâ’iye, Tıpkı Basım, Türkçe tercümesi, I-II, Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, A. (1964). “Eski Kaynaklarda Türk Ordusu”, *Türk Kültürü*, Yıl.II, S. 22 (Ordu Sayısı), ss. 125-128.

Kafesoğlu, İ. (1973). *Sultan Melikşah*, İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.

Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kaymaz, N. (1964). “Anadolu Selçuklu Devletinin İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü (I-II)”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2-3 ss. 91-155.

Keegan, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi, (Tercümesi: Füsun Doruker):* İstanbul.

Kesik, M. (2021). *Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyeti,* İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.

Koca, S. (2005). *Selçuklularda Ordu ve Askerî Kültür,* Ankara: Berikan Yayınevi.

Köprülü, M. F. (1938). “Orta zaman Türk Hukukî Müesseseleri”, *Belleten,* II/5-6, ss.39-72.

Köprülü, M. F. (1965). “Ata”, *İ.A.,* I, İstanbul: MEB Yayınları, ss. 711-718.

Köprülü, M. F. (1981). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri, (Ön söz, Bazı Notlara, Bibliyografyaya İlaveler ve Geniş Bir İndeksle Yayınlayan Orhan F.Köprülü)*, İstanbul.

Köymen, M. A. (1964). “Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II”, *Tarih Araştırmaları Dergisi,* DTCF Tarih Araş. Ens., II/2-3 ss. 303-380.

Köymen, M.A. (1967). “Alp Arslan Zamanı Selçuklu Askerî Teşkilâtı”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi,* V, ss. 1-74.

Merçil, E. (2006). “Selçuklularda Ordu Pazarı”, *Mübahat Kütükoğlu’na Armağan, (Ed. Zeynep Tarım Ertuğ)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Ögel, B. (1983). “Türk Tarihinde Millet ve Ordu Bütünleşmesinin Nedenleri”, *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri,* II, Ankara: Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, ss. 225-231.

Özkırımlı, A. (1972). “Kaşgarlıya Göre Türklerde Askerlik”, Türk Dili (Divânu Lugati’t-Türk Özel Sayısı), XXVII, 253, ss. 87-95.

Rásonyi, L. (1993). *Tarihte Türklük*, Ankara: TKAE Yayınları.

Redford, S. ve Leiser, G. (2008). Taşa Yazılan Zafer Antalya İçkale Surlarındaki Selçuklu Fetihnâmesi, Antalya: Suna- İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Sakaoğlu, S. (1995). “Manas Destanında Kahramanların Ölümü”, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas, (Yayına Haz. Emine Gürsoy-Naskali),* Ankara: TDK Yayınları, ss. 202-223.

Şeşen, R. (2001). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri,* Ankara: TTK Yayınları.

Taneri, A. (1994). “Dîvân” (Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklularında), *DİA*, IX, İstanbul, ss. 383-385.

Turan, O. (1947). Selçuklu Devri Vakfiyeleri II Mübarizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi, Belleten, 11 (43), ss. 415-430.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, Ankara: TTK Yayınları.

KAZAK KOMUTAN BAVURCAN MOMIŞOĞLU'NUN "SAVAŞ PSİKOLOJİSİ"NDE SAVAŞ SANATI

Gülnar KARA*

Giriş

2020 yılı Kazak halkının kahraman askeri, efsanevi komutan, yazar Bavurcan Momışoğlu'nun doğumunun 110. yıl dönümüydü. Savaş sanatı üzerine yazılan birçok eseri olan Momışoğlu, yetenekli bir stratejist olmakla beraber insan ruhunu iyi anlayan psikolog, düşünür idi. Savaştan sonraki yıllarda kaleme aldığı eserlerinde evren, hakikat, kader, ölüm, ahlak, vatanseverlik, irade ve cesaret gibi önemli konular üzerinde durmuştur. 2. Dünya Savaşı sırasında hızla albay rütbesine yükselmiş, ancak sonrasında doğruyu söylemekten çekinmeyen kişiliği, Kazak tarihi, gelenekleri ve kültürüne bağlılığı dönemin üst düzey bürokratlarının hoşuna gitmeyince "milliyetçi" damgası yapıştırılarak hak ettiği rütbeler ve ödüllere sahip olması engellenmiştir. Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı vefatından sekiz yıl sonra yani 1990 yılında Kazakistan hükümetinin girişimleriyle verilmiştir. Ne tesadüf ki Sovyetler Birliği de çok geçmeden dağılmıştır.

Bavurcan Momışoğlu, 1910 yılında Kazakistan'ın Jambıl iline bağlı Kölbastau köyünde dünyaya gelmiştir. Annesini küçük yaşta kaybeden Bavurcan dedesi ve babaannesi tarafından büyütülmüştür. Onun yetiştirilmesinde en önemli rolü babaannesi Kıztumas oynamıştır. Otobiyografisinde de kişiliğinin oluşmasında dedesi, babaannesi, babası ve doğup büyüdüğü köyünün aksakallarının (büyüklerinin) büyük etkisi olduğunu yazar (Momışulı, 2005: 18). Babaannesi ona masallar anlatmış, babası da onu okumaya, Rusça öğrenmeye teşvik etmiştir (Mırzahmetov, 1991: 130). Babasının arkadaşı olan bir Rus ailenin yanında okula başlayan küçük Bavurcan Rusça öğrenmeye başlamış, bir müddet sonra başka bir şehirdeki yatılı okula geçmiş, 7. sınıfı tamamlamıştır. Okul hayatında oldukça başarılı olmasına rağmen üniversite okuma hayalini çeşitli nedenlerden dolayı gerçekleştirememiştir (Nurşayıqov, 2009: 24-25). Öğretmen yetiştirme kursunu tamamlayıp iki yıl ilk okul öğretmenliği yapmıştır. Sonrasında çeşitli işlerde çalışan Bavurcan, 1932 yılında askere çağrılmış, vatani görevini Tirmiz şehrinde yapmıştır. Terhis olduktan sonra memuriyete geri dönen Momışoğlu, 1936 yılında tekrar askere çağırılınca askerlik hayatına geri dönmüştür. Kısa bir süre Taşkent'te görev yapan Momışoğlu'nun bundan sonraki görev yeri Uzakdoğu olmuştur. 1940 yılında üsteğmen rütbesiyle Kiev'e tayin edilmiş, bundan sonra sırasıyla Jitomir, Almatı gibi şehirlerde görev yapmıştır (Nurşayıqov, 2009: 154-156). 1941 yılında Alman - Rus savaşı patlak vermiş ve 12 Temmuz 1941'de Türkistan Askerî Bölge Komutanlığı'na 316. Piyade Tümeni oluşumu hakkında karar tebliğ edilmiştir; bunun sonucunda da Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında toplama merkezleri oluşturularak, Kırgız ve Kazak gençleri orduya kaydolmak için buralara yönlendirilmişlerdir. Tümene komutan olarak General İ. V. Panfilov atanmıştır (Kerimbayev, Şerstobitov, 1957: 227). Tümene dâhil edilen Kırgız, Kazak, Rus ve Ukraynalı gençler hızlı bir şekilde askeri eğitime tabii tutulmuş (Nişçuk, 1988: 17), eğitim tamamlandıktan sonra 10 Ekim günü cepheye varan 316. Piyade tümeni, General K. K. Rokossovskiy'nin 16. Ordusu'nun sol kanadına yerleştirilmiştir. Birliğin görevi Moskova'ya giden Volokolamsk yolunun güneyindeki 41 km uzunluğundaki koridoru savunmak, Uzakdoğu'dan askerî birlikler Moskova'ya ulaşana kadar Nazilerin ilerlemesini geciktirmekti (Ahmetov, Filipoviç, 1968: 9). 15 Ekim'de hat boyunca Nazi saldırısı başlamıştır. İki hafta süren çarpışmalarda tümenin gösterdiği şiddetli direniş sayesinde Alman ilerleyişi yavaşlamış ve Moskova'daki savunma hatlarının güçlendirilmesi için zaman kazanılmıştır. Bu muharebelerde 316. Piyade tümenine bağlı olan Momışoğlu'nun çoğunluğu Kazaklar ve Kırgızlardan oluşan alayı da büyük bir

* Doç. Dr., Çankırı Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gulnarkara@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3283-7246.

cesaret örneği sergilemiştir. Momışoğlu'nun askerî yeteneklerinin parladığı muharebeler de bunlar olmuştur. Momışoğlu, düşmanla çatışma sırasında Sovyet askerî stratejisinde yaygın olarak kullanılan taarruz yöntemini kararlılıkla reddediyordu. Bu yönteme göre, bir zincir oluşturan piyade ordusu karşısındaki düşman birliklerine taarruz etmeli, ardından düşmanın savunmasını delerek onların savunma noktalarını birer birer ele geçirmeliydi. Momışoğlu'na göre, böyle bir taarruz yöntemi, askeri teçhizatın maksimum ateş ve manevra kabiliyetlerini kullanmayı mümkün kılmamakla beraber taarruz temposunun artmasını da engellemektedir. Bunun yerine, Kazak komutan mobil bir savaş yöntemini kullanmayı tercih ediyordu. Momışoğlu, askeri harekatın en zor türlerinden biri olan çatışmadan çıkma ve geri çekilme yöntemini organize etme ile yürütme konusunda ustaydı. Vur-kaç ve yıpratma taktiğinin çok eski zamanlardan beri göçebeler tarafından kullanıldığı tarihte bilinen bir durumdur. Hunlar, Göktürkler ve Moğollar da bu taktiği sık kullanmışlar, bu şekilde devasa bölgeleri fethedebilmişlerdir. Bu Kazak asıllı Sovyet subayı aslında göçebelerin iyi bildiği bu taktikleri modern savaşın gerçeklerine uyarlamıştı. Bu askerî stratejinin özü, kolonlar hâlinde ilerleyen bir düşman birliğine saldırmak ve kısa bir çatışmadan sonra geri çekilmektir. Böylece peşlerinden gelen düşmanın pusuya düşürülmesi, düşmanın askerî birimlerinin dağıtılması, sonrasında da düşmanın ana güçlerine saldırmak için geri dönülmesi amaçlanmaktadır. "Momışoğlu spirali" diye adlandırılan bu taktiğin kullanılmasıyla, Kazak komutan Nazilerin Moskova'ya ilerleyişini yavaşlatmayı başarmıştır. Momışoğlu, bu taktiği kendi anılarında "Bu taktiğe "spiral" dememin sebebi Panfilovçılar, Moskova dibindeki tüm muharebelerinde düşmanın yolunu keserek saldırırlardı, sonrasında geri çekilip düşmanı peşlerinden sürükleyerek ana birliklerinden 10 kilometre kadar uzağa götürürlerdi. Sonra bir hücumla tekrar karşılarına çıkıp, tekrardan geri çekiliyorlardı. Bu, düşmanı yoruyor, bize de zaman kazandırıyordu," diye anlatmıştır (Momyş-uly, 1990: 105). Kısacası, Momışoğlu'nun taktiklerinin özü, sayıca üstün olan düşman birliklerini küçük kuvvetlerle vur-kaç yaparak yormaktı. Moskova civarındaki Demyansk köyü yakınlarında B. Momışoğlu kendi alayını 20 müfrezeye bölmüş, bu birlikler altı köyü işgal eden Nazilerin "Totenkopf" tümenine gece boyunca aynı anda dönüşümlü olarak farklı yönlerden saldırmışlardır. Düşman bir savunma oluşturmaya başlar başlamaz, müfrezeler geri çekiliyor ve köyün diğer tarafından başka birlik saldırıya geçiyordu. Bu muharebede Momışoğlu kendi askerlerinden 157 kişi kayıp verirken, Naziler o gece 1.200 askerini kaybetmiş ve cehennem gibi bir gece yaşamıştır. Onlar kendilerine bir tümenin saldırdığından emindiler. Bu yöntem Volokolamsk yolunda tümü şehit olması beklenen Panfilov tümenini kurtarmakla kalmamış, sonrasında 8. Muhafız Piyade Tümeni olarak tekrar kurulmasına imkân sağlamış, tümenin ismi efsaneleşmiş, çeşitli madalya ve nişanlarla ödüllendirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin tüm gazeteleri birkaç defa kuşatmada kalmasına rağmen fazla kayıp vermeden ana birlikle tekrar birleşmeyi başaran bu yetenekli Kazak komutan hakkında övgüler düzüyorlardı. Böylece Nazilerin ilerleyişi yavaşlamış, sonra yedek birliklerin gelmesiyle durdurulmuş, yoğun direniş ve kışın bastırmasıyla birlikte Almanların Moskova'yı ele geçirme planları başarısız olmuştur. Momışoğlu, Moskova dibindeki çatışmalardan 27 defa başarıyla çıkmış, 5 defa düşman kuşatmasından alayının savaş kabiliyetini düşürmeden ve önemli istihbarat malzemeleri ve esirler alarak çıkabilmiştir. Tümen komutanı İ. İ. Panfilov tarafından Sovyetler Birliği Kahramanı unvanına aday gösterilmesine rağmen kendisi hayattayken bu unvanı alamamıştır. Bunun nedeni Momışoğlu'nun açık sözlülüğü, sert ve uzlaşmaz karakteriydi. Kazak komutan sözünü sakınmaz, üstlerine dalkavukluk yapmaktan kaçınır, hatta iltifattan bile nefret ederdi. Üstelik Kazak geleneklerine bağlı "milliyetçi" birisi olarak görülünce uygunsuz bir kişi olarak algılanmış, hak ettiği ödüller ve unvanları alamamıştır. Ancak halkın gönlünde taht kuran Momışoğlu'nun ismi efsaneye dönüşmüştü bile.

Moskova muharebesi, Sovyet yazar Aleksandr Bek tarafından yazılan *Volokolamsk Yolu* adlı eser sayesinde dünya çapında ilgi odağı hâline gelmiştir. Eserde 316. Piyade

Tümeni'nin Moskova Muharebesi sırasında verdiği mücadele Kazak Teğmen Bavurcan Momışoğlu'nun ağzından anlatılmıştır. Bu eser Heiner Müller'in 1984-1987 yıllarında yazdığı tiyatro oyunlarının ilham kaynağı olmuştur. Momışoğlu'nun kendisinin savaştan sonra kaleme aldığı "Moskova İçin Savaş" adlı kitabı da okuyucular tarafından büyük ilgi görmüştür. Sovyetler Birliği Dönemi'nde Moskova Muharebesi'ni konu alan birçok sinema filmi, tiyatro oyunları, resimler yapılmış, B. Momışoğlu'nun ünü ülke sınırlarını açmıştı. Küba Devrimi'nin lideri ve eski Devlet Başkanı Fidel Castro ve Arjantinli sosyalist devrimci Ernesto Che Guevara da Momışoğlu hayranlarıydı. 1963 yılında dönemin Küba Savunma Bakanı Raul Castro'nun davetiyle adaya gelen Momışoğlu burada Küba ordusu askerlerine dersler vermiştir.

Moskova Muharebesi'nden sonra hızlı bir şekilde Albay rütbesine kadar yükselen B. Momışoğlu Kasım 1943'te hastalık nedeniyle askerî hastaneye kaldırılmış, taburcu olduktan sonra Mayıs 1944'te Moskova Voroşilov Yüksek Askeri Akademisi'ne subaylara eğitim veren geliştirme kurslarına gönderilmiştir. Aynı yılın aralık ayında eğitimini tamamlayan Momışoğlu cepheye geri dönmüş, savaşın bitimine kadar Baltık cephesinde başarıyla görevine devam etmiştir. Savaşın bitiminden sonra 1946'da eğitimine kaldığı yerden devam etmiş ve 1948'de mezun olmuştur. 1950-1955 yılları arasında Molotov Askeri Akademisi'nde dersler vermiş, Aralık 1955'te de Albay rütbesiyle emekli edilmiştir (Nurşayıqov, 2009: 407). Memleketi Almatı'ya dönen Momışoğlu bundan sonra yazarlık çalışmalarına devam etmiştir. Momışoğlu, bir asker olduğu için eserlerinin çoğunu savaş sanatı ve askerlik konusunda yazmıştır. Dolayısıyla ona modern Kazak harp edebiyatının öncüsü diyebiliriz. Sovyet Dönemi'nde yetişmesine rağmen Sovyet rejiminin kalıplarına sığmayan Momışoğlu, gerçek bir vatansever olarak Kazak halkının tarihi, manevi değerleri ve kültürünü yeniden canlandırmaya çalışmıştır.

Bavurcan Momışoğlu'nun Edebî Çalışmaları

B. Momışoğlu edebî kişiliği ile de modern Kazak edebiyatının önemli bir parçası olmuştur. Genellikle askerî konuları tercih etmesine rağmen roman, hikâye ve hatırat türünde eserleri mevcuttur. Onun edebiyata olan ilgisinin artmasında yetiştiği çevrenin büyük etkisi olmuştur. Çocukluğundan itibaren babaannesinden dinlediği masallar, babasının okuduğu kitaplar onun hayal dünyasını geliştirmiştir. Otobiyografisi niteliğindeki "Uşqan Uya" adlı eserinde bununla ilgili şöyle demiştir: "Uzun kış gecelerinde babam bize masal anlatır, şiir öğretir, yüksek sesle kitap okurdu. Galiba Çağatayca okuyordu, çünkü cümlelerinde 'boladur', 'geladur', 'beredur', 'işbu' gibi sözcükleri çok duyardık. Anlamadığımız bazı kelimelerin anlamlarını babam tek tek öğretirdi." (Momışulı, 2005: 59). Kazak gelenekleri ve halk edebiyatı ile yetiştiğini dile getiren Momışoğlu, Abay, Saken, Sabit, Beyimbet, İlyas gibi ünlü Kazak yazarları ve şairlerinin kitaplarını çok sevdiğini belirtmiştir (Nurşayıqov, 2009: 401). Momışoğlu kendi döneminin gereği eserlerini hem Rusça hem Kazakça kaleme almıştır. Kendi deyimiyle onun yazar olmasını sağlayan dört etken: Kazak edebiyatı, Rus edebiyatı, hayat ve askerî hayattır (Nurşayıqov, 2009: 402). Yazar hikâyeleri, romanları ve hatıratlarının tümünde kendi yaşadıklarını yazmıştır. Onun anlayışına göre bir eser ancak gerçekler anlatıldığında değerlidir. Belki bunu Sovyet Dönemi edebiyatında baskın olan realizm akımı da etkilemiş olabilir. Realizmde, duygu ve hayaller yerini toplum ve insan gerçeklerine bırakır; konular gerçekten alınır, yaşanan ve gözlenen gerçekler bütün çıplaklığıyla anlatılır. Kendisi bunu "Edebî eser sadece gerçekten doğar. Gerçeğin olmadığı yerde hiçbir zaman hikâye, roman veya tarihî romandan söz etmek mümkün değildir. Bu, tartışma götürmez bir hakikattir," diye açıklar (Momışulı, 1970: 233). Yazarlığa tamamıyla kendisini adamayı Askerî Akademi'de ders verdiği yıllarda ciddi ciddi düşünmeye başlamış, "Bizim Aile" adlı eserini de Rusça olarak o sırada yazmıştır (Nurşayıqov, 2009: 406). Onun "Cephe", "El Basına Gün Tusa", "Küba'dan İzlenimler", "Jonarka", "Tölegen Toqtarov", "General Panfilov", "Uşqan Uya" gibi eserleri, çeşitli gazeteler ve dergilerde basılmış hikâyeleri okuyucularda derin etkiler bırakmıştır. "Uşkan Uya" adlı eseri 1976'da ödüle layık görülmüştür. Başyapıtı olan "Za Nami Moskva"

(Arkamız Moskva) adlı eserinde kanlı savaşın vahşeti tüm çıplaklığıyla tasvir edilmiştir. Yazar burada sadece anlatıcı değil, aynı zamanda hikâyenin tam ortasındaki başkahramandır.

Momışoğlu, kendi eserlerindeki kahramanlarının fiziki portresini betimlerken onların psikolojisi, güçlü ve zayıf tarafları, duygu ve düşünceleri, yani ruhsal portresini de ustaca vermiştir. Örneğin bir anlatımında "Karşımda Blinov ve yaşlı tombul bir yüzbaşı duruyordu. Yüzbaşının üzerindeki her şey gevşekti, üniforması iliklenmemiş, kemeri tabancasının ağırlığından bir yana kaymış, başındaki kışlık şapkası kulaklarına kadar inmişti. Askerî üniformalı bir tür muhasebeci" diye düşündüm." der (Momyş-uly, 1986: 62). Böylece yüzbaşının bir subaya yakıştıramadığı görüntüsüyle onun iç dünyasını mecazi olarak tanımlar. Diğer bir yerde General Panfilov'un görünüşüyle savaşın en ağır geçtiği 1941 yılının kışını okuyucunun gözünün önüne getirir:

> "Onu görmediğim süre boyunca, general zayıflamış, daha da küçülmüş, kamburlaşmış gibiydi. Askeri ceketinin yakası iki numara daha büyük görünüyor, yandan çizgili pantolonu şalvar gibi bol duruyordu. Yüzü kararmış, kırışıklıkları derinleşmişti, kısa kesilmiş saçlarında beyazlar çoğalmış, burnu ve çenesi hafifçe sivrilmişti. Her zaman kare şeklinde düzgün kesilmiş bıyığı uzamış, görünüşe göre, bu günlerde makas değmemişti. General ilk kez bana yaşlı bir adam gibi göründü. Onu görünce kısa boylu, kambur ve beyaz saçlı rahmetli babamı hatırladım." (Momyş-uly, 1986: 16).

Momışoğlu, eserlerinin birçok yerinde taburundaki askerleri betimlerken onlar hakkında küçük, ama sosyal açıdan önemli şeylerden de bahseder: savaştan önce ne yaptığı, mesleği, kendisinin kahramanla ilişkisi vb. B. Momışoğlu'nun betimlediği portrelerde, ön planda kişinin özel hayatı değil, sosyal hayatı, ahlaki değerleri ön planda tutulmuştur. Sovyet rejiminin savaş dönemi edebiyatında yüksek ahlak kültü vardı ve yazarlar için çağdaşlarını vatanseverler, vatan savunucuları olarak değerlendirmek ön plandaydı. B. Momışoğlu'nun edebî eserlerindeki karakterlerinin tipik özellikleri bununla bağlantılıydı. Onun savaş konulu eserlerinin karakterleri zor kaderi olan, uzlaşmaz, sert, ancak onurlu insanlardır. Eserlerinde askerlerin yüzleri değişir, ancak Momışoğlu için her birinin arkasında "savaşın yüzü" vardır.

Savaş döneminde tuttuğu notlar onun yazarlık serüveninde bir arşiv görevi görmüştür. 18 Nisan 1943 yılında Kazakistan'ın üst düzey yöneticililerinden Nurtas Ondasınov'a yazdığı mektupta: "100'den fazla çatışmaya katılmış bir komutan olarak kendim ve askerlerimizin başarısızlıklarının acısını, zaferlerinin sevincini birebir yaşadım. Daha 1942 yılının Şubat ayında savaşla ilgili kişisel deneyimlerim ve gözlemlerimi "Savaş sanatı eğitimi hakkında düşüncelerim" adlı altında toplamaya çalıştım. Düşüncelerimi biraz kâğıda dökmeyi başardım, ancak zaman darlığından dolayı başladığım işi bitirmek hâlâ mümkün görünmüyor. Yine de birkaç dakikalığına işimden sıyrıldığımda bu düşünceler peşimi bırakmıyor", diye yazmıştı (Snegin, 1966: 226-272). Mektubunun devamında Kazak Türklerinin savaş geleneklerinin Panfilov Tümeni askerlerinin düşmana direnmelerine nasıl yardımcı olduğunu anlatmış ve ülke liderlerinin çağlar boyunca savaşçıların yetiştirilmesine yardımcı olan Kazak halkının geleneklerini gençlerin unutmamaları için çaba sarf etmeleri gerektiğinin altını çizmiştir. Kendisi de her zaman halkının geleneklerine bağlı kalmıştır.

Bavurcan Momışoğlu'nun "Savaş Psikolojisi" Adlı Eseri ve Savaş Sanatıyla İlgili Fikirleri

B. Momışoğlu'nun en belirgin özelliklerinden biri de onun askerî eğitime verdiği önemdir. Askerlik yaşantısının başından itibaren ve daha sonrasında sosyal hayatında daima eğitim ön planda olmuş ve bu konuda birçok eser ortaya koymuştur. Onun savaş ve askerlik konusunda kaleme aldığı eserler bu alandaki mesleki bilgisinin gücünü ortaya koymaktadır. Bu eserlerden biri de daha 2. Dünya Savaşı'ndayken aldığı notlardan oluşan ve 1944'te Almatı'da Kazakistan Bilim Akademisi'nde bilim insanları, yazarlar ve askerler karşısında verdiği dört günlük dersleri, konuşmaları ve bazı mektuplarından derlenen "Savaş Psikolojisi" adlı eserdir.

Eserde anlatılan ve vurgu yapılan hususlar, günümüzde de güncelliğini ve önemini korumaktadır. Savaş sanatına dair kazanımlarının tamamını bizzat muharebe alanlarında yaşayarak tecrübe etmiş olan yazar savaş analizleri yapmış ve savaşta zafer kazanmak için askeri eğitim ve öğretim psikolojisinin önemine dikkat çekmiştir. Momışoğlu, "Ben savaş hakkında yazarım, ancak savaşa karşıyım. Savaş teorisi ve pratiği ile meseleleriyle ilgili bakış açım bazılarına dar, hatta naif görünebilir. Sadece 7 yıllık bir eğitimim var ve sadece savaş yıllarında gerçek bir asker oldum. Neden bu konuda yazıyorum? Çünkü savaş, insan hayatındaki en şok edici olaydır. Savaş bir kahramanlık, bir güç gösterisi değil, milletlerin varlık, devamlılık mücadelesi ve çıkar çatışmasının son restleşmesidir." der ve savaşın geçici olsa bile bir insanın hayatındaki en kritik olaylardan biri olduğunun altını çizer. Çünkü savaş uzun bir süreliğine kişinin vatanının ve halkının kaderini belirler. Savaş, halkın gücü ve iradesi için büyük bir sınavdır. Ne kadar sürerse sürsün savaş insanların hayatında derin bir yara bırakır (Momyş-uly, 1990: 5). Momışoğlu'nun kendisi gibi savaş konusunda eserler yazan yazarlar için de birçok tavsiyesi vardır. Momışoğlu, eserini bir an önce tamamlamak için acele eden birçok yazarın çoğu zaman derinlemesine analiz etmeden karakterlerini yüzeysel bir şekilde tek taraflı tasvir ettiğini eleştirir. Bu tür yazarların genellikle bir kişinin eylemlerindeki maceracı karakterle ilgilendiklerini, savaşı derinlemesine bilmeden kurgulayarak yazdıklarına dikkat çeker ve "Geri cephedeyken savaş hakkındaki gerçeği bilmek zordur, savaşı birebir yaşayan bizler bile bunu tastamam bilmiyoruz. Savaşta gerçeği bulmak çok zordur, genellemek daha da zordur. Savaş hakkındaki gerçeğin anlaşılması büyük bir sorundur," diye belirtir. Yazarın üzerinde durduğu diğer bir husus da savaş dilidir. "Eğer askerlerin her birinden en az bir cümle toplamak mümkün olsaydı, o zaman birkaç ciltten oluşan bilge sözleri toplamak mümkün olurdu. Ne yazık ki bunlara dikkat edilmez ve toplanmaz. Cepheye giden yazarlar genelde karargâhtan daha ileri gitmedikleri için askerî dilin grameri ve yazım kurallarını bilmezler, siyasi habercilikten öteye gidemezler," diye eleştirir (Momyş-uly, 1990: 10). Şimdi Momışoğlu'nun bu ünlü eserinden savaş, yaşam, askeri eğitim vs. dikkate şayan görüşlerinin özetleri küçük başlıklar altında hiç değiştirilmeden okuyucuların dikkatine sunulmuştur.

Piyadeler Hakkında

Piyade sınıfı, ordunun esas güç kaynağıdır. Piyadeler yılın ve günün herhangi bir saatinde, çok çeşitli arazi ve hava koşullarında muharebe görevini gerçekleştirme yeteneğine sahiptirler. Bu kapsamda yakın muharebenin esas sınıfı olarak, hareket ve darbe etkisini kullanarak savaşırlar, ateş ile düşmana zayiat verdirerek muharebe gücünü kırarlar, ateş gücü ve manevra ile düşmana yaklaşarak yakın muharebe ile onu etkisiz hâle getirirler. Hiç kimse savaşın ahlaki, psikolojik ve fiziksel vahşetini bir piyade kadar keskin bir şekilde deneyimlemez ve hiç kimse makinenin arızalanmasını, emniyetsizliği veya hareket kısıtlılığını bahane ederek muharebeden kaçma fırsatından bir piyade kadar mahrum bırakılmamıştır. Dolayısıyla "imkânımız yoktu" terimi, piyade askerlerin sözlüğünde yoktur. Bir piyade, savaş alanını ancak ölü veya yaralı olarak terk eder. Hiç kimse, bir piyade gibi bir saldırı savaşında düşmanla yakınlığın vecdini, savaşın en korkunç ve belirleyici anında, süngüsüyle düşmanın sadece vücudunu değil, aynı zamanda içini de hissetmez; hiç kimsede millî karakter, millî gurur piyadede olduğu kadar açık bir şekilde belirgin değildir. Yani piyade belirleyici güçtür. Sadece yakın dövüşün psikolojik etkisinin ne kadar çok yönlü olduğunu, sıradan bir kişinin karakterinin ne kadar karmaşık ve aynı zamanda basit olduğunu bir düşünün. Bir insanın doğal güzelliği ve çirkinliği, ahlaki seviyesi, yılmaz iradesi, tükenmez enerjisi, cesareti, vicdanı ve şerefi hiç kimsede bir piyadede olduğu kadar açık bir şekilde görülmez. Bir piyadenin tasviri bozkır gibi engindir ve bir piyadeyi doğru tasvir eden yazar şanslı bir yazardır (Momyş-uly, 1990: 10-13).

Komutan Figürü

Komutan, merkezî figür, birliklerin beyni, savaşın organizatörü, zaferin yaratıcısıdır. Savaş sadece bir bilim değil, aynı zamanda bir sanattır ve bu sanatın yaratıcısı da komutandır.

Bir askerin ilk kahramanlığı subayının emrine uymaktır. Bir subayın ilk kahramanlığı ise halk adına, devlet adına komuta edebilmektir. Ordudaki en zor şey itaat etmektir, ancak komuta etmek, itaat etmekten daha da zordur. Bir komutanın sorunlara doğru çözümü bulup emri verene kadar ne kadar ağır düşünceler, endişeler ve huzursuzluklara katlanmak zorunda olduğunu kimse bilmez. Savaşta bir komutana tesadüfen şans eşlik etmez. O, başarısını kendisi yaratır. Kritik bir anda askerlerin tüm dikkati komutana perçinlendiğinden, yüzüne ne şüphe ne de korku yansımamalıdır. Komutanın tereddütü astların tereddüdünü, komutanın korkusu taburun kaçışını doğurur. Kendi iç dünyasındaki savaşı kazanamamış olan komutanın hiçbir şekilde savaşa girmeye hakkı yoktur. Bir komutanın savaştaki görevi kahramanca ölmek değil, kendisine verilen askerî görevi yerine getirmektir. Komutanın diğer görevlerinden en önemlisi düşünmek, düşünmek ve düşünmektir. Komutan, çok yönlü bir eğitime sahip olmalıdır, katı, ancak adil, dürüst ve kararlı, kararının doğruluğundan emin olmalıdır. Bu, subay haysiyetinin, onuru ve gururunun özüdür. Ancak böyle bir komutana asker saygı duyar, çekinir, sever ve en ufak bir şüphe ve tereddüt olmaksızın tamamen ona güvenir. Bir askerin ruhundan anlamak, duygularını ve psikolojisini etkileyebilmek, kontrol edebilmek, hizmetin çıkarları için bir sinire dokunmak, tüm özünü anlamlı bir eylem için harekete geçirmek, görev bilincini aşılamak, askerlerin ahlaki ve fiziksel niteliklerini bilmek, gelişmesine yardımcı olmak, silah arkadaşları ve birimine sevgi aşılamak bir komutanın kutsal görevidir; ancak hiçbir durumda bir subay, astlara karşı kibirli bir tutuma, kusur bulmaya meyilli olmaya, kaba sözler ve kişisel hakaretlere izin vermemelidir; insan onuruna saygı duymak, bir Sovyet subayının temel niteliği olmalıdır. Yüzlerce ve binlerce insanın kaderi komutanın elindedir. Onlara kendisi örnek olarak ikna gücüyle, gerektiğinde de zor kullanarak etkilemek zorundadır. Komutan ne pahasına olursa olsun demir gibi askeri disiplini korumakla mükelleftir. Panikleyenler ve korkakları derhâl zapt etmeli, askerlerin vatana karşı görevlerini sonuna kadar yerine getirmelerini sağlamalıdır. Komutan zaferin babasıdır. Dolayısıyla takımın onurunun kendi onuru olduğunu, onların utancının kendi utancı olduğunu, birliğiyle kaderinin ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olduğunu hatırlayarak hiç tereddüt etmeden savaş alanındaki "yabani otları" sökmelidir. Bir komutanın cesurluğu görevi tamamlamak için askerleri savaş alanında tutma yeteneğidir. Pervasızlık cesurluk değil, akılsızlıktır, dolayısıyla bir komutan pervasızca kararlar almamalıdır. Komutanın kendisi de askerî disipline kayıtsız şartsız uymalıdır. Yalnızca, kendisi kusursuz bir şekilde disipline uyan bir komutan kusursuz katı bir disiplin inşa edebilir. Bazı yazarların eserlerinde generaller ve subaylar sürekli zekice sözler söyleyen, akıl veren kimseler olarak tarif edilir. Doğrusu ise, "Sürekli öğret!" sloganı, "Sürekli öğren!", "Benim birliğim, benim mektebim!" sloganıyla değiştirilmelidir. Düzen ve itaat, askerî düzenin özüdür. Komutan, askerin kalbinin anahtarını tutmalıdır. Askerin kalbinin üç anahtarı: akıl, irade ve duygu'dur. Bir komutan öfkeyle değil, akılla, sevgiyle öğretmeli, ancak ölçüsüz övmemeli, suçu olmadan da eziyet etmemelidir. Kısaca, komutan zaferin yaratıcısı, gezegenlerin güneşin etrafında döndüğü gibi herkesin etrafında döndüğü merkezi bir figürdür (Momyş-uly, 1990: 13-18).

Askerî Eğitim

Savaşta herhangi bir kayıp telafi edilebilir, ancak bir kişinin kaybı geri alınamaz. Ordunun ana gücü ve asıl değeri askerlerdir. Bu nedenle, askerlik işini öğretmeye çok dikkat edilmelidir. Bu değeri, yani askeri kaybetmemek için, onu hem ruhsal hem de fiziksel olarak eğitmeniz, iyi bir savaşçı olarak yetiştirmeniz, ona ölmeden düşmanı yok etmesini sağlayacak askerî sanatı öğretmeniz gerekir.

Askerî eğitim meselesi insanın bebekliğinden başlayıp süngü saldırısına kadar devam eden bir eğitim sürecidir. Aile terbiyesi, okul eğitimi, insan gelişiminin en önemli aşamalarıdır. Bir yetişkinin eğitim almaya devam etmesi gerekmediğini düşünmek bir hatadır. Subayların işi, askere alınan bir vatandaşı askeri sanat, savaş teknikleri ve konusunda eğitmekle beraber onun sosyal gelişimine de önem vermektir. Burada aile terbiyesinin de önemi çok büyüktür.

Kazaklarda "Yuvada ne görürsen uçarken onu alırsın." diye atasözü vardır. Ailesinde iyi bir terbiye almamış bir yetişkini iki yılda yeniden terbiye etmek, ona bir askerin niteliklerini aşılamak zor bir iştir. Toplumun eğitiminde sanatçılar, yazarlar, besteciler vd. büyük rolü vardır. Orduya gelene kadar iyi bir adam yetiştirmeliyiz. Görev bilinci en büyük güç, en güçlü zırhtır. Büyük Vatan Savaşı (Sovyet-Alman Savaşı) tecrübesi başarının ordunun ahlaki gücüne bağlı olduğunu bize bir kez daha göstermiştir. Çünkü, savaş ilk önce askerler ve subayların sınavıdır, aynı zamanda zafere götürecek olanlar da onlardır. Askerî teçhizat ne kadar mükemmel ve gelişmiş olursa olsun, yine de sadece bir araçtır. Hiçbir teknoloji hiçbir zaman ve hiçbir yerde bir insanın ruhu, aklı ve zekasının yerini alamaz. İnsan ruhu, savaştaki en çetin görünmez silahtır. Asıl amacımız askerlerin vicdan, onur, irade, mantık duygularını etkilemek, görev bilincini yükseltmek ve eğitmek olmalıdır. Mutlak kahraman ve mutlak korkak yoktur. Korkaklık olmasaydı, kahramanlık da olmazdı. Kahramanlık, askerî eğitimin ve askerin her şeyden önce kendisiyle verdiği büyük bir iç mücadelenin meyvesidir (Momyş-uly, 1990: 31-34).

Muharebe ve Askerler

Savaş, insanlık tarihinde yeni bir şey değildir; askerî harekatlardan, muharebeden bahsettiğimde, kendi gördüğüm ve deneyimlediklerimi size aktarmak istiyorum. Muharebe nedir? Kızıl Ordu Tüzüğü'nde bile bunun altı tane tanımı var, benim dediklerim de sonuncusu olmayacaktır. Bana göre muharebe, düşman üzerine organize şekilde yapılan bir saldırıdır (yani, silahla, teknoloji ile, ruhsal ve psikolojik olarak). Barış zamanında bir kişinin bazı özellikleri görünmüyorsa, savaşta ortaya çıkarlar. Savaş psikolojisi çok yönlüdür: İnsani niteliklerde, kişisel ve sosyal yaşamda savaşın dokunmadığı hiçbir şey yoktur. Savaşta yüreğinizin ağzına geldiğini gizleyemezsiniz. Savaş sahte cesaretleri ortaya çıkarır. Muharebede cesaret ya bir kişiyi tamamen terk eder ya da bütünüyle kendini gösterir. Benim "Asker savaşa ölmek için değil yaşamak için girer." dediğime çoğu kişi itiraz eder. Bunu askere bu şekilde açıklamanın gerekli olduğunu savunuyorum, ancak bu açıklamayı doğru bir şekilde gerekçelendirmemiz lazım. Yok edilebilirliğin hacmi ve imha etme yeteneği, askerlerin ve subayların becerilerine bağlıdır. Savaş sanatının temeli, daha önce de belirtildiği gibi, ateşin düşman üzerindeki etkisi, düşmanın insan gücünün yok edilmesi ve kendi insan gücünün korunmasıdır. Savaş sanatının özü budur. Bir savaşın ana fikri, onu kayıpsız kazanmaktır, savaş sanatı ise, en az kayıpla kazanmaktır. Savaşta çok tesadüf olur derler. Savaşta tesadüf olmaz, rakipler için sürprizler vardır. Zafer ya da yenilginin her zaman bir nedeni vardır. Tesadüflere sığınanlar subayın ve askerlerin gevşekliğini kapatmaya çalışanlardır. Dolayısıyla tesadüf, subay ve askerlerin görevlerini ihmal ettiklerine mazeret olamaz. Günümüzde arka cephede de "savaştayız" kelimesiyle çoğu kişi görev ihmallerini haklı çıkarmaya çalışıyorlar. Hatta muharebelerde de askerler ve subaylar arasında "savaşın her şeyi etkilediği" duyulur; bu doğrudur, ancak bu, anarşinin hüküm sürmesi gerektiği anlamına gelmez. 2. Dünya Savaşı deneyimi, zaferin ruhun gücüyle kazanıldığına, başarının ordunun ahlaki gücüne bağlı olduğunu ispat etmiştir. Bir kişinin ahlaki nitelikleri ruhsal gücüyle (maneviyatı) ile ölçülür. Ruhsal gücün ana kaynakları ise şunlardır: akıl, duygu, irade. Savaşta, insanın doğasında bulunan tüm nitelikler nihai ifadesini ve tezahürünü bulur (Momyş-uly, 1990: 38-41).

Korku ve Cesaret Üzerine

Korku, biraz problemli bir konudur. Askerî üniformalı sivillerin birçoğu (aralarına muhabirleri, karargâhta görev yapan subayları dahil ediyorum.) korkuyu inkâr ediyorlar, hatta "Nasıl yani? Kızıl Ordu askerleri korkusuzdurlar! Ordumuzda nasıl korku olabilir! Ordumuz yenilmez!" diye öfkelenirler. Şimdi arka cephede bile bu hastalıktan kurtulamadık. Onlar korkunun tüm canlılarda doğuştan gelen bir duygu olarak her yerde, dolayısıyla tüm ordularda var olduğunu anlamak istemiyorlar. Hatta bizi siyasi dar görüşlülükle suçluyorlar. Bu konu bizim subaylarımız arasında da birçok tartışmaya neden oluyor ve bazıları korkunun var

olduğunu inkâr ediyorlar. Bana göre, doğada korkusuzluk yoktur. Dünyada korkmayan insan da yoktur. Korku tüm canlıların doğasında vardır ve her yerde mevcuttur. İki buçuk yılda en az yüzden fazla çatışmaya girdim ve henüz tek bir korkusuz insanla tanışmadım. Ölüm tehlikesinin farkında olan hiç kimse korkmadan savaşa girmez. Bazen korkuya kapılmıyorsa tehlikenin farkında olmadığındandır, korkusuzluğundan değildir. Korkuyu herkes hayatında birçok kez yaşar. Korku vardır, ancak üstesinden gelinebilir. Yaşama ümidi kalbi ısıtır, her asker tüm insanlar gibi yaşamak ister. Yaşama arzusuyla kendini koruma içgüdüsü gelişir, asker kendini savunur ve saldırır. Gerçek şu ki, kendini koruma içgüdüsü çift yönlüdür. Birisi kendini korumak amacıyla kaçar, diğeri aynı amaç için saldırır ve kendini savunur. Ben, ikinci duyguyu geliştirilmesi gerektiğine inananlardanım, ancak kendini koruma içgüdüsü, başka birini öldürmene neden olur ki bu ölmekten çok daha zordur. Siviller arasında birini öldürebilecek biri çıkar mı? Genel olarak bunu yapamazlar, ama asker yapar. Neden savaş alanında bu bir kahramanlıktır, ama sivil hayatta bir suçtur? Çünkü savaşta insan kendisini yok etmek isteyeni yok eder! Düşmanın öldürme niyeti askere öldürme hakkını verir! Korkunun bile rütbeleri, yani seviyeleri vardır. Bazı askerî operasyonlarda karar general tarafından değil, korku tarafından verilmiştir. Ordunun düzensiz bir şekilde uzun süre geri çekilmesi, korku generalinin işidir. Tekrar ediyorum, savaş ve muharebeleri iki general yönetir: ordu generali ve korku generali. İkincisi, her yerde dolaşan, gizli, görünmez bir generaldir. Eylemleri yıldırım hızındadır. Birincisi sürekli olarak tavizsiz bir mücadele yürütür ve ikincisi ile kendisinin menfaati açısından güçlü bir dostluk kurar (yani düşmana korku salarak ikincisinin hizmetinden yararlanır). Korku generali cesur bir askerden korkar, ama korkak bir komutanı yakasından yakalar. Burada Kazak atasözlerini söylemem uygun olur: "Tavşanı kamış öldürür, yiğidi namus öldürür.", "Utanç ölümden de güçlüdür.", "Arım için canım feda.". Bu atasözleri halkımızın askeri düşüncesidir. Birçoğu Kazakları bir göçebe çoban kabilesi olarak görür, hatta askerî üniforma üzerimizdeyken bile bize egzotik bir objeymiş gibi bakarlar. Konumuza geri dönersek insan kendini aşağılık her şeyden korumalıdır, yani şerefle ölmek, utancı kabul etmekten daha iyidir. Utanç ölümden beterdir. Savaşta korku duygusu ve görev duygusu kavga eder. "Sen öleceksin, hayatın genç yaşında mahvoldu; öleceksin ya da sakat kalacaksın, vücudun paramparça olacak ve kimse seni bulup gömmeyecek. Kendini kurtar, saklan, kaç!" diye fısıldar korku duygusu. "Sen bir insansın, vatandaşsın! Senin bir onurun, gururun var. Yalnız değilsin, bu kaderi paylaştığın yurttaşların, silah arkadaşların var ve onlar da senin gibi yaşamak istiyorlar. Aileni ve halkını utandırma! Cesaretini topla. Eğer yaşamak istiyorsan, seni ve arkadaşlarını öldürmeye gelenleri öldür, o zaman hayatta olacaksın!" diye fısıldar diğer bir duygu. Bir asker bu duyguların çifte hipnozuna maruz kaldığında komuta büyük önem taşır. Komutanın emri, itirazlara tahammül etmeyen otoriter sesi, kendinden emin, sakin tonlaması askeri baştan çıkarıcı aşağılık bir psikolojiden, korku duygusundan kurtarır (Momyş-uly, 1990: 45-47; Bek, 1960: 131-132). Kahramanlık ise, bir kişinin doğuştan gelen bir niteliği değil, doğru askerî eğitimin sonucudur. Cesurluk ve kahramanlığı yumruk dövüşünde görenler yanılıyorlar. Kahramanlık, görevini yerine getirmek için askerin bilinçli olarak kendisini tehlikeye atması, her şeyden önce kişinin kendi onurunu utanç verici alçaklık ve rezalet duygularından korumaktır (Momyş-uly, 1990: 41-44).

Askerlerin Duyguları ve Nazikliği Hakkında Birkaç Söz

Pek çok insan savaşta insanların ilişkilerinin çok kaba olduğunu düşünür. Hatta asker sevgilisi olan bazı hanımların hâlâ kullandığı bir ifade var: "Kalbime asker çizmesiyle bastın." Ancak gerçekte durum böyle olmaktan çok uzak ve cephedeki insanlar arasındaki ilişkiler göründüğü kadar kaba değil, tersine daha naziktir. Kalbinde her an onu sonsuza dek kaybedebileceğine dair sürekli bir endişe varken, silah arkadaşını nasıl gücendirebilirsin? Doğru, kaba muamele genellikle tatbikat eğitiminde gerçekleşir. Bir askerin imajını

derinlemesine anlamadan, bir komutanın imajını anlayamazsınız. Dünyada deneyimli bir askerden daha nazik bir kişi olmadığını tüm benliğimle iddia ederim (Momyş-uly, 1990: 13).

Kazak Gelenekleri ve Millî Sporlarının Askerî Eğitimdeki Rolü Hakkında

Kazak halkının *kökpar* (at üzerinde oğlak kapmaca), at yarışı, güreş, *audarıspak* (at üzerinde birbirini devirmeye çalışmak), aşık oyunu, *aksüyek* (saklambacın bir türü) gibi milli spor oyunları, kahramanlık destanları ve *aytıs* (sözlü atışma) gibi gelenekleri el becerisi, fiziksel güçlenme, düşünme, risk alma yeteneği vs. Sovyet askeri için gerekli olan nitelikleri ortaya çıkarması için önemlidir, ancak bunun son dönemlerde unutulmaya başlamıştır, hatta "gericilik" olarak görüldüğü için unutturulmaya çalışılmaktadır. Yetiştirilme tarzında böyle bir ihmalin sonucu olarak günümüzde gençler arasında uçarı, çelimsiz, hatta korkak ve bencil olanlar vardır. Bunların birçoğu ata binmeyi de bilmezler, doğru dürüst Kazakça konuşmayı da. Dolayısıyla Kazak halkının geçmiş tarihinin en iyi bilgileri ve tecrübeleri, kahramanlık destanları, geleneksel millî sporları gençlerimize öğretilmelidir. Alpamış, Kobılandı, Edige, Mahambet vs. millî kahramanlarımız gençlerimize örnek olmalıdır (Momyş-uly, 1990: 33-37).

Sonuç

B. Momışoğlu, komünist bir ruhta yetiştirilmesine rağmen rejimin kurallarına çok uygun bir kahraman değildi. Geleneklerine bağlı, açık sözlü, halkını tüm kalbiyle seven bir kişi olarak hayatı boyunca "İnsanın onuru hayatından daha değerlidir." inancına bağlı kalmıştır. Onun "milliyetçiliği" ile ilgili rivayetler de çoktur. Örneğin, Moskova'daki Sendikalar Evi'nin Sütünler Salonu'nda Mareşal Jukov savaşta kahramanlıklarıyla ünlenmiş seçkin subayları dönemin lideri Stalin'e takdim ederken, Stalin onun soyadını bilerek ya da sehven Momışev olarak söylediğinde Kazak komutan hiç çekinmeden soyadının Momışoğlu olduğunu bildirmiştir. Kendisi o dönemde var olan kurallara uygun olarak soyadını değiştirmek istememiş, Rus soyadlarının sonundaki "-ev, -ov" soneklerini kabul etmeyerek ömrü boyunca "oğlu" ekini kullanmayı tercih etmiştir. Diğer bir rivayete göre dönemin üst düzey yöneticilerinden Ermeni asıllı A. İ. Mikoyan ona neden soyadını Momışev yapmıyorsun diye sorduğunda Momışoğlu, "Siz niye Mikoyev yapmıyorsunuz?" diye cevap vermiştir. Bu tür hareketleri merkeze sadık yerel yöneticilerin de hoşlarına gitmiyordu. B. Momışoğlu'na ilkinde Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmesi, ikincisinde de Tümgeneral unvanı verilmesi teklif edildiğinde o sırada Kazakistan Bakanlar Kurulu Başkanı olan Nurtas Ondasınov kılıfına uygun bahaneler bularak her seferinde ret kararını imzalamıştır (Maleyev, 2010).

2. Dünya Savaşı ve sonrasında Momışoğlu, hem askerî personelin eğitiminde hem de askeri operasyonlar sırasında disiplin ve düzenin önemli olduğuna inananlardan biriydi. Onun savaş sanatı ile ilgili görüşleri Kazakistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetleri tarafından benimsenmiş ve askerî personelin eğitiminde, genel olarak Kazakistan ordusunun faaliyetlerinde esas kabul edilmiştir. Günümüzde onun hâlâ yayınlanmayan birçok çalışması vardır. Momışoğlu'nun hayatını araştıran Prof. Dr. M. Mırzahmetulı'na göre, B. Momuşoğlu'nun askerî akademilerde strateji ve taktik üzerine verdiği derslerden oluşan 8.000 sayfalık belge Rusya Askeri Tarih arşivinde muhafaza edilmektedir ve büyük çoğunluğu henüz yayınlanmamıştır. Kazakistan'daki araştırmacıların bu belgeleri satın alma girişimlerine ilk başta olumlu cevap verildiyse de sonrasında vazgeçilmiştir (Mırzahmetulı, 2017). Kazakistan medyasının haberine göre 23 Nisan 2022 yılında Nursultan şehrinde Rusya Tarih Topluluğu'nun girişimiyle Kazakistan'a Momışoğlu'yla ilgili bazı arşiv materyallerini teslim edilmiştir (Nursapakızı, 2022). Ancak bunlar onun miraslarının sadece küçük bir kısmıdır. Bunun dışında Küba'da verdiği röportajlar, askerî birimlerdeki söyleşileri de henüz yayınlanmamıştır. Kazakistan'da harp edebiyatının temelini atanlardan biri olan kahraman komutan B. Momışoğlu'nun eserlerinin gelecekte önemli bir araştırma konusu olacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

Ahmetov, A. A. ve N. P. Filipoviç, N. P., (1968). *Oni Panfilovtsy*, Frunze, İzd. Mektep.

Bek, A. A. (1960). Volokolamskoye Şosse, Krasnoyarsk, Kranoyarskoye Knijnoye İzdatel'stvo.

Kerimbayev, S. K., Şerstobitov, V. P., (Red). (1957). *Formirovaniye i Razvitiye Kirgizskoy Sotsalistiçeskoy Natsii*, Frunze, Kirgizgosizdat.

Maleyev, S. (2010). Neudobnaya Pravda o Poslednem Geroye Sovetskogo Soyuza, *Gazeta Liter*, no. 87, 25 Mayıs.

Mırzahmetov, M. (1991). *Bauırjan Batır*, Almatı, Jalın Baspası.

Mırzahmetulı, M. (2017). *Ulttı tanu Ruhani Kemelddikke Süyenedi*, Ult.kz. 17.01.2017.

https://ult.kz/post/mekemtas-myrzakhmetuly-ultty-tanu-rukhani-kemeldikke-suyenedi Erişim tarihi: 25.05. 2022.

Momışulı, B. (1970). *El Basına Kün Tusa*, Almatı, Qazaqstan.

Momışulı, B. (2005). *Uşkan Uya*, Almatı, Sanat Baspası.

Momyş-uly, B. (1986). *Za Nami Moskva, Sobraniye Soçineniy v 2-h Tomah*, 1. Tom, Almatı, İzd. Jazuşı.

Momyş-uly, B. (1990). *Psihologiya Voyny*, Almatı, İzd. Kazahstan.

Nişçuk, N. P. (1988). *Dorogoy Besmertiya, Boyevoy Put' Panfilovtsev 1941-1945 gg*., Frunze.

Nursapakızı, L. (2022). Orda.kz., 24.04.2022. https://kaz.orda.kz/resej-aza-stan-a-bauyrzhan-momysh-ly-turaly-sirek-m-ra-at-zhattaryn-tapsyrdy Erişim tarihi: 30.05.2022.

Nurşayıqov, A. (2009). *Aqiqat pen Anız*, Almatı, Jazuşı Baspası.

Snegin, D., (1966). Ojidaniye, *V Boyah za Rodinu*, Almatı, İzd. Kazahstan, 226-272.

TÜRKMEN HARP DİLİ VE EDEBİYATI AÇISINDAN "ZAKASPİYSKAYA TUZEMNAYA GAZETA" GAZETESİNİN DEĞERİ

Tahir AŞİROV*

Giriş

Türkmenler, askerî / savaş ile ilgili konularda zengin bir harp terminoloji geleneğine sahiptir. Bu konuya Türkmen dili ve edebiyatı kaynaklık etmektedir. Nitekim Ç. Garacayev 1989 yılında Aşkabat'ta yayımladığı "Türkmen Dilinde Harbı Leksika" (Türkmen Dilinde Harbî Kelime Hazinesi) adlı eserinde, Türkmen dilinin harp terminolojisinin gelişimini üç döneme ayırmaktadır. İlk dönem Türkmence kendi söz varlığı, ikinci dönem Arapça ve Farsça dillerin etkisi, üçüncü dönem ise Rusça ve onun dilinin aracılığıyla giren harp terimleri olduğu belirtmektedir (Garacayev, 1989: 98).

Bu dönemlerden sonuncusu günümüz Türkmen harp dili ve edebiyatı açısından önemlidir. Çünkü Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan'ı işgal etmeye başlamasıyla tarihten gelen sosyal hayatı ile birlikte dil ve edebiyat alanında da değişimlerin yaşandığını söylemek mümkündür. Nitekim tarihten gelen ortak Türk kültürü, dili ve edebiyatı, Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak, Tatar vd. olmak üzere farklı dillere / lehçelere ayrıldığını görülebilir. Bunlardan biri de Türkmen dili ve edebiyatı olmuştur. Bu bağlamda Türkmen dili ve edebiyatında, tarihî süreç içinde yeni kavramlar kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Rusya İmparatorluğu'nun işgalinin ilk zamanda yönetimsel ve siyasi kavramlar görülmektedir. Onun Türkistan siyaseti ve yönetimi askerî olmasından dolayı erken bir zamanda Türkmenler arasında yeni bir harp dili ve edebiyatı oluşmaya başlamıştır (Garacayev 1989: 23). Bunun açık göstergesi ve örneği, dönemin süreli yayınları olduğu söylenebilir. 1870-1917 yılları arasında "Türkistan Vilayetinin Gazeti" adıyla yayımlanan gazete, Türkistan'da harp dilinin ve edebiyatının kullanımını gösterme açısından önemli bir süreli yayındır. Aynı şekilde Türkmenistan özelinde ise 1914-1917 yılları arasında Aşkabat'ta "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta / Ruznâme-i Maverâ-i Bahr-i Hazar" (Hazar Ötesi Günlük Gazetesi) adıyla Rusya İmparatorluğu'nun kontrolü altında Türkmence ve Farsça olmak üzere iki dilde yayımlanan bir gazetedir. Türkmence bölümünün redaktörü İvan Aleksandroviç Belyayev'dir (1882–1920) ve Farsça bölümünün redaktörü olarak Pyotr Pavloviç Tsvetkov'un (1875-1919) ismini görülebilir (Aşirov ve Acar, 2021: 372-381). Türkmen düşünür Abdulhekim Gulmuhammedov (1885-1931), bu gazetenin I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Aşkabat'taki Türkmenistan savaş valisinin emriyle yayın hayatına başlayan gazetenin Türkistan Vilâyeti Gazetesi'nin yolundan giden, Türkistan savaş valisinin 'fikir' propagandacısı olan ve Rusya İmparatorluk ordusunun I. Dünya Savaşı'ndaki başarılarına sıklıkla yer veren bir süreli yayın olduğunu ifade etmektedir (Aşirov ve Arıcan, 2020: 110). Bu nedenle gazetenin harp dil ve edebiyat yönüyle geniş bir açıdan irdelenmesinin gerekliliği açıktır. Gazetenin söz konusu alanla ilgili kavramları ve yazıları harp dil ve edebiyat olmak üzere iki başlık altında toplamak mümkündür.

Gazetenin ilk sayısı

ЗАКАСПІЙСКАЯ
ТУЗЕМНАЯ ГАЗЕТА

* Doç. Dr., Zonguldak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, tahirashirov@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9684-0834.

Dili

Harp / savaş ile ilgili kavram ve terimlerin Türkmen dilinde önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Çünkü Türkmen dili ve edebiyatında harp / savaş kavramlarını ve terimlerini ihtiva eden birçok yazı görmek mümkündür. Türkmen edebiyatında ayrı bir yer olan Abdüssettar Kazı'nın "Cenknamesi: Tekelerin Uruş Kıssa" kitabı, bunun bariz örneklerinden biridir. Abdüssettar Kazı'nın "Cenknamesi" adlı eserinde geçen "serdar", "han", "bey", "piyade", "süvarî", "leşger", "cenk", "top", "tıg", "gılıç", "nayza" kavramları başta olmak üzere önemli askeri ve savaş terminolojisine ait isimler sayılmaktadır (Abdüssettar, 1914). Ayrıca harp edebiyatı olarak Türkmen şairlerinin şiirlerinin önemli bir yeri vardır (Aşirov, 2020: 184-185).

Bununla birlikte gazetenin yayımlandığı dönemde askerî konulardaki kullanılan kavramlar dikkat çekicidir. Bununda Rusya İmparatorluğunun Türkmen topraklarını işgal etmesiyle yabancı harp kavramlarının Türkmenceye girmeye başlamıştır. Nitekim Garacayev "Türkmen dilinde Harbı Leksika" adlı kitabında, Rusya İmparatorluğu döneminde Rusça harp kelimelerin Türkmen dilinde girmesini şu şekilde açıklamaktadır: "Türkmen kabilelerinin Rus ordusunun birliğinde olup, harbi seferlere katılması sonucunda Türkmen diline birkaç harbi sözler girmiştir" (Garacayev 1989: 22). Bu görüşün dönemin ideolojisinin altında ifade edildiği görülebilir. Türkmen harp dili ve edebiyatının yansıması ve temel özellikleri, dönemin süreli yayınlarında ortaya çıkmaktadır. "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta" da bunlardan biridir. Bu bağlamda harp kavramlar hızlı bir şekilde girdiği ve halk arasında yerleştiği görülmektedir. Bu gazetede, harp terimleri genel olarak şu şekilde sıralanabilir.

General

Gazetede, general kavramı "یانارال" (Yanaral) şeklinde yer almaktadır (14.12.1914). Alişbek Aliyev ile Kümüşali Böriyev tarafından 1929 yılında "Rusça – Türkmence Sözlik" adıyla yayımlanan lügatte (Aşirov, 2017: 47-52), Rusça general teriminin karşılığında, yanaral ile birlikte paşa kavramı verilmiştir (1929: 40). Aynı şekilde P. S. Boçkarev tarafından 1942 yılında "Voyennıy Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar" adıyla yayımlanan sözlüğünde aynı kullanımda göstermektedir (Boçkarev, 1942: 381). Türkmen dilinde general terimini yerine "sertep" kavramının kullanıldığı görülebilir (Garacayev 1989: 66, 97).

Polkovnik

Gazetede, albay anlamına gelen polkovnik kavramı "پولکوونیك" (Polkovnik) şeklinde yer almaktadır (03.01.1915). Rusça Türkmence sözlükte, polkovnik terimi şu şekilde açıklanmıştır: "Asker başkanı, polkövnek" (1929: 170). Polkovnik terimini yerine "serheŋ" kavramının kullanıldığı görülebilir (Garacayev 1989: 66, 97).

Kapitan

Gazetede, yüzbaşı anlamına gelen kapitan kavramı "کاپیتان" (kapitan) şeklinde yer almaktadır (14.12.1914). Yüzbaşı, "Türkmen Diliniŋ Sözlügi" adlı sözlükte şöyle tarif edilmiştir: "Yüz kişiden oluşan ordu bölümünün başkanı" (1962: 354). Yüzbaşı, Türkmenler arasında, özellikle edebiyatta sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Nitekim Berdi Kerbabayev'in meşhur eseri "Aygıtlı Ädim" (Kararlı Adımı) eserinde yüzbaşı kullanımını görülmektedir (Kerbabayev, 1955). Ayrıca "garavulbegi" terimin kapitan olarak ifade edildiği görülebilir (Garacayev 1989: 65). Ayrıca kapitan kelimesinin yerine "cebeçi" kavramının kullanılmıştır (Garacayev 1989: 97).

Ofitser

Gazetede, subay anlamında ofitser kavramı, "آفسر" (Afiser) şeklinde yer almaktadır (09.01.1915). Rusça Türkmence sözlükte, ofitser terimi, episer şeklinde yazılmıştır (1929: 225). Gazetede ofitser kavramı "ofiser bayar" şeklinde kullanılmıştır (09.01.1915). Günümüz Türkmencesinde "ofiser", "serker" kavramıyla ifade edildiği görülebilir.

Soldat

Gazetede, asker anlamında soldat kavram "سالدات" (soldat) şeklinde yer almaktadır (09.01.1915). Rusça Türkmence sözlükte, soldat terimi şu şekilde açıklanmıştır: "Soldat: saldât, (ordu) asker" (1929: 377).

Yunker

Gazetede, askerî okul öğrencisi, subay adayı öğrencisi anlamlarına gelen yunker veya yarım bayar ifadesi yer almaktadır (10.02.1915). Rusça Türkmence sözlükte, yunker terimi şu şekilde açıklanmıştır: "Eski ordu okul öğrencisi" (1929: 450).

Komandir

Gazetede, komuta, kaptan anlamlarına gelen komandir kavramı "قاماندر" (Komandir) şeklinde yer almaktadır (03.01.1915). Rusça Türkmence sözlükte, komandir terimi şu şekilde açıklanmıştır: "Komandi<u>r</u>: topçı başı" (1929: 121). Osmanlı Devleti'nin "topçubaşı" unvanı görülebilmektedir. Bununla birlikte "topçubaşı" şu şekilde de tarif edilmiştir: "Topçuların başkanı, komandiri" (Garacayev 1989: 69). Günümüz Türkmencesinde "komandir", "serkerde" kavramıyla ifade edildiği görülebilir.

Bununla birlikte gazetede, "poşı" kavramı da geçmektedir. Poşı kavramı Rusya İmparatorluğu döneminde atlı orduda askerlik eden yiğit, asker için kullanılmaktadır (1962: 542). Nitekim Ata Govşudov'un "Köpetdagın Eteginde" adlı eserinde geçmektedir. Bu dönemde "Poşıbaşı" kavramı da kullanılmaktadır (1962: 542). Berdi Kerbabayev'in meşhur eseri "Aygıtlı Ädim" (Kararlı Adımı) eserinde poşıbaşı geçmektedir (Kerbabayev, 1955).

Aynı şekilde gazetede, alay anlamına gelen "پولق" (polk) terimi kullanılmaktadır (14.12.1914). Rusça Türkmence sözlükte, polk terimi şu şekilde açıklanmıştır: "polk, ordu birliği" (1929: 270). Gazetede, kurmay, karargâh anlamlarına gelen "ştab" terimi kullanılmaktadır (14.12.1914). Rusça Türkmence sözlükte, ştab terimi şu şekilde açıklanmıştır: "askeri idare" (1929: 444). Gazetede, kolordu anlamına gelen "korpos" terimi kullanılmaktadır (20.01.1915). Gazete bağlamında bu terimlerin sayısını artırmak olanaklıdır.

Aynı zamanda gazetede, Rusya İmparatorluğu döneminde "Batırlık Haçı" madalyalardan biridir (10.02.1915). Gazetede yer alan askerî kavramlar, çok etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim gazetede yayımlanan Rusça olarak kullanılan general, polkovnik terimleri başta olmak üzere etkin bir kullanıma sahiptir. Bununla birlikte gazetede Türkmence kullanılan askerî ve harbî kavramlarından "nöker" (asker), "goşun" (ordu), "uruş" (savaş) başta olmak üzere yaygın olarak günümüzde aktif terimlerdendir.

Bununla birlikte Türkmen dilinde ve edebiyatında geleneksel olarak kullanılan askerî ve harbî kavramlar, Türkmen Sovyet edebiyatında konumlarını konu itibariyle kurumaya çalışsalar da dönemin ilmi yazılarda önemini kaybettiği görülebilir. Nitekim Garacayev eserinde bu konuyu şöyle dile getirmektedir: "Eski Türkmen dilinde askerî anlamda kullanılan tussag/tutuklu… gibi sözleri Arap ve Fars dillerinden giren nayza / mızrak, yesir / esir" gibi kelimeleri aktif kelime hazinesinden kısıp çıkarılmıştır" (Garacayev, 1989: 97).

Gazetede harp terimler olarak Türkmen dili açısından iki kısma ayrılabilir. Bunun nedenin siyasi olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Rusya İmparatorluğu döneminde kullanılan bazı harp kavramların, Sovyetler Birliği döneminde yer almamasıdır. Aynı şekilde gazetede kullanılan Türkmence harp kavramların bazıları da bırakılmıştır. Ancak Sovyetler Birliği döneminde devam eden kavramlar da gazetenin kullanımının devam ettiği görmek mümkündür.

Rusça	**Türkmence**	**Türkçe**
soldat	soldat	er

serjant	serjant	çavuş
yefreytor	yefreytor	onbaşı
ofiser	ofiser	subay
leytenant	leytenant	teğmen
kapitan- leytenant	kapitan- leytenant	yüzbaşı
polkovnik leytenant	polkovnik leytenant	yarbay

Edebiyatı

Türkmenler zengin bir sözlü ve yazılı (destan, masal, atasözü, bilmece, türkü) edebiyata sahiptir. Zengin bir halk edebiyatı geleneği sahip olan Türkmenler, temel kaynakları savaşları konu alan edebî yapıtlara da sahiptir. Diğer bir ifade ile kahramanlık içerikli edebî eserler, Türkmen edebiyatının ayrılmaz bir bölümüdür (Aşirov, 2020: 116-130; 183-186).

Aynı şekilde Türkmen savaş edebiyatı tarihinde "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta" adlı süreli yayının ayrı bir yerinin olduğunu görmek olanaklıdır (Aşirov ve Acar, 2021: 372-381). Nitekim ilk sayısından itibaren harp ile ilgili yazılar yer almaktadır. Gazetenin ilk sayısında "Batır Türkmenler" (Cesur Türkmenler) başlığıyla bir yazı yayımlanmıştır (14.12.1914). Bunlardan biri tarihi edebî metinler geleneğine uygun bir isim tercih edilmesi de ayrı bir göstergedir. Aslında I. Dünya Savaşı'na katılan "Teke Atlı Polkı" üzerine kaleme alınmıştır (Aşirov ve Annaorazov, 2017: 57-65).

Bununla birlikte bu gazete savaş arşivi olduğu da söylenebilir. Nitekim "Medal Alanlarıŋ Adları" başlıklı yazıda, I. Dünya Savaşı'na katılan Türkmenlerden madalya alan 67 yiğidin adı ve aldığı madalya isimleri sayılmıştır (10.02.1915). Gazetedeki savaş ile ilgili yazıları, yönetimin gazetenin her sayısında yer alan savaş propaganda yazılarını ("Goşunlarıŋ Ulug Serdarıŋ Ştabıŋ Habarı", "Kafkaz Goşunlarıŋ Ştabıŋ Habarı", "Uruş Habarları") dışarıda tutarak konuyu birkaç başlıkta toplamak mümkündür.

Mektup

Gazetede, savaş edebiyatı olarak I. Dünya Savaşı'na katılan Türkmen yiğitlerinin gönderdiği mektuplar ayrı bir önem taşımaktadır. Bu gazetede "Selamname" şeklinde de verilmiştir. Nitekim Aşkabat'ın Köşü köyünden olan Kadırşa Nazaroğlu'nun "Uruşdakı Cigitlerinden Gelen Hatdur: Selamname" (Savaştaki Yiğitlerden Gelen Mektup: Selamname) adlı mektubu yayımlanmıştır (24.12.1914).

I. Dünya Savaşı'na katılan Türkmen yiğitlerinden gelen mektuplar, sadece haber niteliği taşıyan bir yazı olmamakla birlikte dönemi açısından edebî yanının olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim Dövlet Nurmıratoğlu'nun "Uruşa Giden Poşıdan Gelen Hat" (Savaşa Giden Süvariden Gelen Mektup) adlı mektubu, bunun örneklerinden biri olduğu görülebilir (27.01.1915). Bu tür mektuplar neredeyse gazetenin her sayısında görmek mümkündür.

Şiir

Gazetede, harp edebiyatı olarak şiirler değerli bir edebî metin olarak ortaya çıkmaktadır. Gazetede şiirler genellikle "Gazal" başlığıyla verilmiştir. Nitekim Hıdırgulı Yusufoğlu'nun "Uruşdan Govşut Obalı Hıdırgulı Yusufoğlından Gelen Hat ve Gazaldır" (Savaştan Govşut Köylü Hıdırgulı Yusufoğlu'ndan Gelen Mektup ve Şiirdir) başlıklı mektubuna eklediği şiir, bunlardan biridir (23.01.1915). Türkmen harp edebiyatının oluşmasına katkı sağlamıştır. Nitekim I. Dünya Savaşı'nda olan Nurmuhammed Begençoğlu'nun akraba ve dostlarına gönderdiği mektubu ve "Sövgili Yarıma" ismiyle sevgilisine yazdığı dokuz dörtlükten oluşan şiirin son beyti şöyledir (30.01.1915):

Nurım aydar arzım eşit Hudayım,

Yarsız zindan boldı meniŋ bu canım,
Yarıŋ yüzün görset maŋa Hudayım,
Onuŋ yüzün bir görmäge zar boldum.

Bunun üzerine Begençoğlu'nun sevgili kızı da "Meniŋ Söver dostım Nurmuhammede" adıyla cevaben bir şiir kaleme almıştır. O da gazetenin diğer sayısında yayımlanmış ve onun ilk beyti şu şekildedir (03.02.1915):

Evvel başda saŋa bir söz aydayın,
Men hem seni bir görmäge zar boldum,
Hatıŋ görüp coş eyledi yüregim,
Seniŋ yüzüŋ bir görmäge zar boldum.

Begençoğlu'nun sevgili kızı "Gör Bak Näme Aydya[r]" adıyla kendini durumunu tarif eden bir şiir de yazmış ve o şiirin ilk beyti şöyledir (06.02.1915):

Gaygıdan bolupdır şu rengim sarı,
Niçe vagt bolupdır gideliŋ bäri,
Düşdüşden inçedir zülfimiŋ tarı,
Yine seni görmek barmı Nurımcan.

Aynı şekilde I. Dünya Savaşı'nda savaşan Türkmen yiğitleri için yazılan şiirlerde görmek mümkündür. Nitekim Gorcav Medresinin öğrencisi Recep Annagulıoğlu'nun "Batırlarım size köp salam boldun" diye başlayan şiiri, bunun bariz örneğidir (17.02.1915). Bununla birlikte savaşa gönderilen şiirlerde ayrı bir önem taşımaktadır. Bunlar "Uruşa Yollanan Hat" başlığı ile yayımlanmıştır. Nitekim Aşkabatlı Görhan Balakaoğlu'nun Halmırat'a gönderdiği şiir yer almakta ve onun ilk beyti şöyledir (10.03.1915):

Goç yiğitler gitdi ilden ayrılıp,
Allam abray bersin sizlere,
Dogan gardaş barça senden ayrılıp,
Allam abray bersin sizlere.

Türkmenistan'ın merkezi olan Aşkabat'ta 1914-1917 yılları arasında Aşkabat'ta "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta" adıyla yayımlanan gazete, Rusça kullanılan askeri terimler esasında Türkmen harp dilinin ve edebiyatının oluşmasında ayrı yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle basının ayrı bir etkisinin olduğu görülmektedir. Nitekim Garacayev, bu konuda basının önemini şöyle açıklamaktadır: "O yıllarda basın savaş, silah, harbi hareketler ile ilgili eserler aracılığıyla dilin harbi kelime hazinesinin önemli bir grubunu kullanıma soktu ve o sözler halk çoğunluğu için âdeti kelime hazinesi olarak kaldı" (Garacayev 1989: 23). Bunun Rusya İmparatorluğu döneminde Rusça aracılığıyla Türkmen diline geçen harbi terimlerin, söz konusu süreli yayınla âdeti kavramlar olarak yerleşmeye başladığı söylenebilir. Bu yüzden gazetede geçen harp terimleri, günümüz Türkmence kullanılan harp terimlerinin anlaşılmasına katkı sağlamak ve tarihi süreci aydınlatmak açısından onun önemli olduğu ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca bunun Sovyetler Birliği zamanında da aynı şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Garacayev "Türkmen dilinde Harbı Leksika" adlı eserinde, Sovyetler Birliği zamanında Rusça aracılığıyla Türkmen diline girdiğini şu şekilde dile getirmektedir: "Büyük Ekim Sosyalist İhtilalinden sonra tüm alıntı harbi sözler Türkmen diline Rusçanın aracılığıyla geçti diye ifade etmek mümkündür." (Garacayev, 1989: 23).

Sonuç

Türkmenler, harp / savaş ile ilgili konularda zengin bir askerî terminoloji geleneğine sahiptir. Bu konuya dönemin Türkmen dili ve edebiyatı kaynaklık etmektedir. Ayıca bu dönemde Türkmenistan'da yayımlanan süreli yayınların da ayrı bir yeri vardır. Bunun bariz örneklerinden biri de 1914-1917 yılları arasında Aşkabat'ta "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta" adıyla yayımlanan süreli yayındır. Aynı şekilde XX. yüzyılda Türkmen dilinin harp, askerî ve savaş dilinin ve edebiyatının oluşması ve derlenmesi açısından da örnek bir gazetedir.

Türkmen dilinde harp / savaş / asker terimlerinin, Rusya İmparatorluğu'nun Türkmen topraklarını işgal etmesiyle yeni boyutlarla giderek daha karmaşık bir mahiyet kazandığı görülebilir. Bu konuda kavramın birden fazla unvana / rütbeye ifade eden karmaşık yapısı ile birlikte Rusça askerî / savaşla ilgili / harbî kavramların Türkmence karşılığı aranmamasından da kaynaklandığı söylenebilir. Tarihsel süreç içerisinde Türkmenler arasında devam eden kavramlar ve terimler, Rusça kullanımı öngörülmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Ancak harbî / savaşla ilgili / askerî terimler, bir milletin bilinç ve tarih inşası açısından önemli tariflerdir. Nitekim Türkistan millî mücadelesi "basmacı" kavramıyla ifade edilmesi, bunun bariz örneklerindendir.

Aynı zamanda Rusya İmparatorluğu ve Sovyetler Birliği zamanında patlak veren savaşlarda Türkmen edebiyatının büyük bir darbe aldığını söylemek mümkündür. Nitekim Rusya İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nın meydanından "Yine sizi görmek barmı yaranlar" diye ailesine, milletine seslenen Hıdırgulı Yusufoğlu, sevgiline şiir yazan Nurmuhammed Begençoğlu başta olmak üzere şair ruhlu Türkmen yiğitleri ile Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nda vefat eden Amandurdı Alamışov (1904-1943), Şalı Kekilov (1906-1943), Nurmırat Sarıhanov (1906-1944), Ahmet Gürgenlı Ahundov (1909-1943) Türkmen şair ve aydınlarının gönderilmesini de saf duygularla düşünmek mümkün görülmemektedir.

Kaynakça

Abdu-s-Sattar-Kazı. (1914). Kniga Rasskazov o Bitvah Tekintev, Haz. A. N. Samoyloviç, SP.

Aşirov, T. (2017). "A. Aliyev ve K. Böriyev, Rusça – Türkmence Sözlik, Türkmen Devlet Neşir, Aşkabat 1929. S. 464.", *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 47-52.

Aşirov, T. (2020). *Türkmen Basın ve Düşünce Tarihinde Türkmen İli Dergisi (1922-1924)*, Erzurum: Fenomen Yayıncılık.

Aşirov, T. ve Acar, S. (2021). "Türkmen Edebiyatı Tarihine Kaynak Olarak "Zakaspiyskaya Tuzemnaya Gazeta" Gazetesinin Değeri", Türk Dünyası Edebiyatı (s. 372-381), İstanbul: Ihlamur Kitap.

Aşirov, T. ve Arıcan, O. (2020). "A. Gulmuhammedov'a (1885-1931) Göre Türkistan'da Milli Matbuat", *Turkuaz Uluslararası Türk Dünyası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 1 (1), 101-114.

Aşirov, T. ve Annaorazov, J. (2017). "I. Dünya Savaşı'nda Teke Atlı Polkı", *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 57-65.

Boçkarev, P. S. (1942). Voyennıy Turetsko-Russkiy i Russko-Turetskiy Slovar, Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo İnostrannıh i Natsionalnıh Slovarey.

Garacayev, Ç. (1989). Türkmen dilinde Harbı Leksika, Aşkabat: Ilım Neşriyatı.

Türkmen Diliniŋ Sözlügi (1962). haz. M. Hamzayev, Aşkabat: Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyasınıŋ Neşiryatı.

HERODOTOS VE THUKYDİDES'İN ESERLERİNDE SAVAŞ SÖYLEMİ

Alican DOĞAN*

Savaşların neden ve nasıl yapıldığı, savaşmaya nasıl karar verildiği tarihsel süreçte hep bir merak konusu olmuş; savaşın kökenlerinin anlaşılması savaş tarihi çalışmalarının odaklandığı noktalar arasında yer almıştır. Bu doğrultuda Pers - Hellen savaşlarını merceğine alan ve savaşın birçok yönüyle ilgilenen Herodotos (MÖ 484-425) savaşın kökenlerini sorgulayarak, hangi tarafın haklı ya da haksız olduğunu açıkça belirtmeden savaş hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmuştur. Olayların ve geleneklerin kaydedilmesi sorumluluğuyla hareket eden tarihçi, savaşlarda tanrıların rolünü ve insan kaderini, ilahi adaleti öne çıkararak bu hususların tüm büyük olayların temel nedeni olarak kabul edilmesi gerektiğine inanmıştır. Perslerin Hellen topraklarına yönelik saldırılarını haksız bir girişim olarak ele alan Herodotos anlatısını haksızlıkların cezalandırılacağı üzerine kurgulamıştır. *Historiai'*da insanları köleleştiren savaşların genelde onur kazanmak, erkekliği, cesareti ya da gücü göstermek gibi çeşitli nedenlerinin olduğu görülmektedir. Kibir ve kendini kanıtlama duygusunun gücü elinde tutanları savaşa yönelten başlıca etmenlerden olduğu anlaşılmaktadır. Sardeis satrabı Oroites ile Perslerin ileri gelenlerinden Mithrobates arasında çıkan bir tartışma üzerinden bu hususlara değinen Herodotos savaşın sebeplerinden birini şu şekilde ifade etmiştir:

> "Kyros daha o zamanlar Sardeis'in başına Oroites adında bir Persialı bırakmıştı; bu adamın aklına kötü bir istek takıldı; Samoslu Polykrates'le aralarında bir geçmiş yoktu, hakkında kötü bir şey de duymamıştı, hatta yüzünü bile görmemişti ve şimdi onu yakalatıp öldürmeyi koymuştu aklına; bunun nedeni olarak genellikle şunu söylerler: Oroites bir gün kral sarayında oturuyordu, yanında Mithrobates adında başka bir Persialı vardı. Bu adam Daskyleion bölgesinin satrabıydı. Aralarındaki konuşma ağız dalaşına döndü, sen şöylesin ben böyleyim derken Mithrobates Oroites'e şöyle çıkıştı: "Adam mısın sen! Büyük kralın imparatorluğuna şu burnunun dibindeki Samos adasını bile katamadın, oysa ne kadarcık iş, başına on beş hoplit toplayan bir yerli bile almış, hâlâ saltanat sürüyor." Bu hakaret Oroites'in çok ağrına gitmiş derler ve öcünü kendisine bu hakareti layık gören adamdan alacak yerde, onun yüzünden hakarete uğradım diye, Polykrates'i ne pahasına olursa olsun devirmeyi koymuş aklına." (Herodotos, III:120)

Antik Dönem'deki çatışmaların başlangıçta insanların kendini savunmak adına bir onur kazanma, cesaret ritüeli olarak ortaya çıktığı savunulabilir. Bu ortamda haksız savaşlar bir ὕβρις (kibir) meselesi olarak algılanmıştır (Burckhardt, 2021: 10-11). Yukarıda bahsi geçtiği gibi kibrinin esiri olan Persler tebaalarının beklentileriyle güçlerini - cesaretlerini başkalarına kanıtlamak için savaş ilan edebilmişlerdir. Kaynaklarda daha çok erdemli nitelikleri ile göze çarpan Hellenler ise yeri geldiğinde savaşa son aşamada başvurmuşlardır. Bu açıdan bakıldığında Herodotos'un savaşın αἰτία 'sını (suçlusu) aramakla işe başladığı söylenebilir. Bu arayışta, Troialı Helene'nin kaçırılmasını, daha önce yaşanan Argos Kralı Inakhos'un kızı Io'nun Fenikeliler ve Kolkhis Kralı Aietes'in kızı Medeia'nın Giritliler tarafından kaçırılış hikayeleri ile karşılaştırıp Troia Savaşı'nın, Doğu - Batı çatışmasının, çıkış sebepleri üzerinde durmuştur. Kesin bir yargıda bulunmaktan kaçınan Herodotos savaşın nedenlerini aktardığı anlatısına, bunun Fenikelilerin ve Perslerin anlattığı birer hikâye olduğunu, olaylara bir de Hellenlerin gözünden bakılması gerektiğini ifade ederek Doğu - Batı savaşının çıkış noktasına dair farklı versiyonlar aktarmıştır. Bir ara bu karşılıklı kız kaçırma hikâyesinin ortasında Perslerin (Doğu'nun) kız kaçırmayı hoş görmediğini ama bu yüzden savaş çıkarmanın pek akıllıca olmadığını düşündüklerini söyleyerek büyük bir yıkıma neden olan Troia Savaşı'nı başlattıkları için Hellenlere kızmakta; kız kaçırmanın savaşmak için haklı bir neden olup olmadığını sorgulamaktadır (Herodotos, I: 1-6; Momigliano, 2011: 46-47).

* Dr. Öğr. Üyesi, Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu Dekanlığı, Tarih Bölümü, alicandogan@outlook.com, ORCID: 0000-0001-5658-2183.

Öte yandan Herodotos'un savaş söylemlerinde ganimet için savaşmak ile siyasi nüfuzu dayatmak için sürdürülen savaş arasında bir fark olduğu dikkati çekmektedir. O, Lydia kralı Kroisos'la ilgili öyküsünde, daha önce bölgeyi istila eden Kimmerlerin aksine Hellenlere boyun eğdiren ve onlardan haraç talep eden ilk barbarın Kroisos olduğunu anlatmıştır. Kimmer saldırılarının bölgeyi kontrol etmekten ziyade yağmadan öteye gidemediğini belirtmek suretiyle de Kroisos ve Kimmerleri karşılaştırmıştır (Herodotos, I: 6). Bu örnekten Herodotos'un kentlerin özgürlüklerini kaybetmesine neden olduğu için Kroisos'un başlattığı savaşın, Kimmerlerin yağma amaçlı saldırılarından daha adaletsiz olduğunu düşündüğü yönünde bir çıkarım yapılabilir.

Aynı şekilde Pers kralı Kyros'un MÖ 547/546 yılında Lydia kralı Kroisos'u yendiği savaşa dair bilgi verirken Herodotos yine farklı bir yorumda bulunmaktadır. Savaşın, barışın karşıtı olarak sunulduğu olayda aslında topyekûn savaş kınanmaktadır. İnsan yaşamının dengesini bozduğu gerekçesiyle savaşın mantıksal açıdan bir tercih sebebi olamayacağı şu şekilde belirtilmiştir:

> "…Kyros, bununla anladı ki, Kroisos tanrılar katında değerli tutulan erdemli bir kişidir; onu indirtti ve sordu: "Kroisos, kim sana söyledi benim topraklarıma saldırmayı ve benimle dost yerine düşman olarak karşılaşmayı?" – "Kral", dedi Kroisos, "bunu yapan, senin iyi talihin ve benim kötü talihimdir. Kabahat, senin üstüne yürümek gibi kendini beğenmişliği bana veren Hellenlerin tanrısındadır. Çünkü kimse barış dururken savaşı seçecek kadar deli değildir; barışta oğulları babalarını gömerler, savaşta babalardır mezara indiren. Ama şüphesiz böyle olması hoşuna gidiyordur tanrıların" (Herodotos, I: 87).

Doğu - Batı kutuplaşmasının bir örneği olan hikâyede tanrıların isteğine ve talihe dikkat çekilmesi savaş dâhil her türlü olayda, insanların kaderlerinde tanrıların belirleyici bir rol üstlendiği izlenimi verilmektedir. Bunun açıklaması Hellenlerin inanç yapılarında gizli olabilir. Hellenlerde din, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçasıdır ve aslında dini bir boyutu olmayan neredeyse hiçbir faaliyet yoktur. Doğum, ölüm, savaş, siyaset, yarışmalar, sanatsal ifade biçimlerine kadar din günlük yaşamın her alanına nüfuz etmiştir (Bryant, 1986: 272). Dolayısıyla eylemleriyle savaş çıkaran ya da sonuçlarını etkileyebilen insanlar aslında bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde tanrıların isteklerini yerine getirmektedirler. Lydia Kralı Kroisos dahil insanların savaşı engellemesi mümkün değildir. Kaderci bir bakış açısıyla yazan Herodotos'ta tanrılar olacakları belirlemekte ve insanlar ise bunlara uymaktadırlar. Zira Kroisos da savaş öncesinde tanrılara danışmış, ünlü kehanet merkezi Delphoi Tapınağı'na adamlarından birini göndererek savaşmasının mı yoksa savaşmamasının mı iyi olacağını sordurmuştur. Ancak aldığı cevabı kaderi gereği yanlış yorumladığından savaşmış ve yenilmiştir. Yani ne yaparsa yapsın Kroisos'un kaderi önceden çizilmiştir. O, savaşı kaybedecek bölgedeki siyasi güç dengesi Persler lehine değişecek, Ege kıyılarındaki ve Hellas'daki kentler Pers işgaline uğrayacaktır (Herodotos, I: 46-56; Sarıkaya ve Arslan, 2017: 78-79; krş. Aiskhylos, *str*. 49-50, 102-105).

Kaderin insan hayatında belirleyiciliği bir yana tecrübeli bir asker ve aynı zamanda iyi bir hatip olan komutanların savaş öncesinde birliklerinin morallerini yükseltmek için onlara hitap ettikleri bilinmektedir. Herodotos'tan çok sonra yaşamış, MS I. yüzyıl filozoflarından Onasandros da bir komutanın savaştan önce adamlarını cesaretlendirmek için iyi ve etkili bir konuşma yapması gerektiğine de değinerek umutsuz ruhları savaşa teşvik etmenin gerekliliğinden bahsetmiştir (Onasandros, I: 13-15). Gerçekten de komutanlar birliklerini savaşmanın uygun olduğuna ikna etmek yerine onları doğru bir ruh hâline sokmanın daha akılcı olduğunu düşünmüşlerdir. Cesaretlendirilen askerlere birlik ve beraberlik içinde savaşın önemi anlatılarak savaşa teşvik edilmişlerdir. Bununla ilgili olarak MÖ 494 yılında gerçekleşen ve Perslerin zaferiyle sonuçlanan Lade Savaşı öncesinde toplanan savaş meclisinde hatip Dionysos'un savaşla ilgili verdiği tavsiyeler kayda değerdir:

> "Ionia şefleri Lade adasında toplanıp savaş meclisi kurdular. Söz alan hatipler arasında bulunan Phokaialı şef Dionysos şu sözleri söyledi: Evet, Ionialı yurttaşlar, ustura ağzı üzerindeyiz; kıl payı farkla, özgür ya da köle olacağız ve üstelik kaçıp da yakalanmış köle durumuna gireceğiz. Şimdi eğer zahmeti göze alırsanız; şüphesiz zor bir an geçireceksiniz, ama sonra düşmanı yenecek ve özgür olacaksınız; yok işi gevşek tutar, düzeni bozarsanız, ayaklanmanın cezasını kraldan [Pers kralından] fazlasıyla çekersiniz. Söylediklerime inanınız ve bırakınız sizi ben yöneteyim ve ben, eğer tanrılar izin verirlerse, size düşmanın savaşa bile giremeyeceğini, girse bile büyük kayıplar vererek çıkacağını söyleyebilirim." (Herodotos, VI: 11)

Prensipte meclis savaşa girip girmemeyi oylayabilirken savaşın zorunlu doğası tartışmaya açık değildir. Toplantıdaki konuşmadaki gibi muhatabın her zaman asker olma zorunluluğu da yoktur, yurttaşlara da hitap edilebilir. Savaşın gerçekleşmesi belirsizliğini koruduğundan konuşmanın kapsamı savaşa hazırlık niteliğinde olmasa bile Ionialılara düzensizliğin onlar için yenilgi ve felaket anlamına geleceği söylenmiştir. Böylece konuşmada, yaklaşan sorunlar tahmin edilmiş ve savaşın sonucu için alınması gereken önlemler yorumlanarak ikna amacı güdülmüştür. Disiplinin ve düzensizliğin sonuçlarını resmeden son kısım ise bir öğütle sonlanmıştır. Bu konuşma herhangi bir generalin savaştan önce söyleyeceği şeylere çok yakındır. Dionysos bir komutan gibi yapılması gerekenler konusunda diğerlerini ikna etmeye çalışmıştır (Solmsen, 1943: 206; Zoido, 2007: 143). Kritik bir anda cesaretin yeniden kazanılması orduya nasıl bir fayda sağlıyorsa savaş öncesi konuşmalar da o kadar yararlıdır.

Arkaik dönemde savaşlar ilk etapta çoğunlukla arazi, sınır anlaşmazlıkları yüzünden çıkmıştır. Yağma seferleri düzenlenmesi ve taraflar arası husumetlerin çözümü tamamen gelişigüzel organize olmuş gruplar arasında yaşanmıştır. Girişimler işgal değil savunma amaçlı, daha çok yerel ya da bölgesel nitelikte olup kısa sürmüştür. Bu ortamda galipler ödül olarak ganimetle birlikte onur ve prestij kazanmışlardır. Herodotos'un yaşadığı MÖ V. yüzyılda ise orduların yavaş yavaş sistemli ve organize hâle gelmesiyle savaşın amacı değişmiş, Perslerin Küçük Asia'yı ve Hellas'ı ele geçirme planları doğrultusunda saldırıya yönelik savaşlar hız kazanmıştır. Bu yönüyle Herodotos'ta Persler haksız bir savaşı başlattıkları ve yayılmacı amaçlar güttüklerinden doğal düzeni bozan, kendi krallıkları dışındaki halklara hükmetmek isteyen barış karşıtı bir figür olarak yansıtılmıştır. Bunun sebebi Perslerin savaş arzularının arka planında daha fazla ulusu boyunduruk altına alma istekleridir (Aiskhylos, *str.* 49-50, 234; Burckhardt, 2021: 9-11).

Herodotos'ta savaşla ilgili diğer bir anlatıya Pers kralı Dareios ile ilgili hikâyenin detaylarında rastlanmaktadır. Tarihçi, Pers kralının karısı Atossa'yı olay örgüsünün merkezine alıp kralın Hellas'a sefer düzenlemeye kışkırtılmasını aktarmaktadır:

> "…beraber yattıkları bir gece Dareios'a şunları söyledi: 'Nedir bu ey kral, elinde bu kadar güç kuvvet varken, bir şey yapmadan oturuyorsun, Pers İmparatorluğu'na yeni bir ulus, yeni bir ülke katmıyorsun? Bu kadar büyük hazinelerin sahibi ve üstelik genç olan bir adamın başarılar kazanması, kendisini göstermesi gerekir, o zaman Persler de kendilerini bir erkeğin yönettiğini anlarlar. Böyle yapmakla iki yararın olur; birincisi Perslere başlarında bir erkeğin bulunduğunu göstermiş olursun, ikincisi onların enerjilerini savaşta harcar, sana karşı ayaklanmaları için vakit bırakmamış olursun. Kendini göstermenin zamanı şimdidir, çünkü gençsin; insanoğlunun enerjisi gövdesinin gücüyle artar; ama bir gün gelir kocalır ve artık iş görecek hâli kalmaz.' Böyle konuşuyor, aldığı dersleri tekrarlıyordu ve kral ona cevap verdi: 'Hatun, söylediklerin tastamam benim de aklımdan geçen şeyler. Evet, ben de karar verdim, bu anakaradan öbür ana karaya boyunduruk gibi bir köprü atacağım ve Skythlere karşı yürüyeceğim; az zaman sonra bu iş yoluna girmiş olacak.' Atossa o zaman şunları söyledi: 'Beni dinle, önce Skythlerin üzerine yürümekten vazgeç; onları istediğin zaman alabilirsin. Sen asıl Hellas'a karşı yürümelisin. Yanıma Lakonialı, Argoslu, Atinalı ve Korinthoslu kadınlar almak istiyorum hizmetçi olarak, ünlerini çok dinledim…'" (Herodotos, III: 134)

Bu pasajda Pers Kralı Dareios'un cinsiyetine vurgu yapılarak ondan Perslerin lideri vasfıyla başka ülkeleri ele geçirmesi istenmiştir. Aynı şekilde savaşın getireceği faydalar

belirtilerek olası bir harekâta haklı bir zemin hazırlanmıştır. Toprakları genişletmeyi krallıklarının bir gereği olarak gören Persler için savaşın bir nevi doğal bir eylem olduğu mesajı verilmiştir. Herodotos'un söz konusu betimlemesinde ilginç olan nokta bir kadının isteklerinin savaşa yol açmasıdır. Kocasının siyasi gücünü kendi çıkarları için kullanan Atossa savaşın tetikleyicisi gibi görünmektedir. Herodotos muhtemelen Perslerin haksız savaş arayışlarını Atossa'nın kışkırtmalarına bağlayarak savaşın sudan sebeplerle çıkarıldığını göstermek istemiştir.

Perslerin savaş girişimleri karşısında Hellen kentlerini düşmanlardan kurtarmak amacıyla yürütülen savaşlar Herodotos'a göre haklı müdahalelerdir (Konstantinopoulos, 2013: 63). Persler güçlerine güç katmak için savaşırken Hellenler bağımsızlıkları, onurları için mücadele etmişlerdir ve sonuçta her iki taraf hak ettiğini almıştır. Hellenler özgürlüklerine kavuşurken, Persler insanları köleleştirmenin, kentleri ve tapınakları yıkmanın cezasını çekmişlerdir. Hellenlerin düşmana karşı oluşturdukları ittifaklarsa aralarındaki birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirmiştir (Aiskhylos, *str*. 809-815, 1000-1005; Newell, 2019: 71).

Öte yandan Herodotos'ta Perslerin aksine Hellenlerin savaşmak konusunda tereddüt yaşadıklarına dair bir anlatı mevcuttur. Eserde Marathon Savaşı (MÖ 490) öncesinde Atinalı komutanlar arasında Perslerle savaşıp savaşılmaması konusunda görüş ayrılığı bulunduğu mesajı verilerek mesele Atinalı komutan Miltiades'in Kallimakhos'a yaptığı konuşma üzerinden detaylandırılmıştır. Komutanları savaşa ikna etmek üzerine inşa edilen metinde aynı zamanda savaşa dair nasihatler verilmiştir:

> "…Atinalıların köle olmaları ya da özgür kalmaları sana bağlıdır. Çünkü Atina kurulduğundan beri bugünkü kadar büyük bir tehlikeyle karşılaşmamıştır. Eğer Atinalılar Medlere [Perslere] boyun eğerlerse Hippias'a teslim edecekler ve o zaman başlarına neler geleceği bellidir…Biz on *strategos*uz ve oylarımız yarı yarıya bölünmüştür; birilerimiz savaş diyor, öbürlerimiz savaş istemiyor. Eğer savaşmazsak kafalarda bir şaşkınlık olacak, Medlerle [Perslerle] yakınlaşma isteyecek kadar sarsılacak; yok eğer kimi Atinalıların yüreklerinde bazı şeyler çürümeye başlamadan savaşa girersek düşmanı yeneriz, yeter ki tanrılar tarafsız kalsınlar. Her şey senin elinde; eğer benim fikrimi tutarsan yurdun özgür kalır ve kentin de Hellas'ın birinci kenti olur; eğer savaşa karşı çıkanların fikrine katılırsan, şimdi sana açık seçik anlattığım durumun tam tersi olacaktır." (Herodotos, VI: 109)

Anlaşıldığı gibi pasajda, ülkelerinin köleleştirilmesini önlemek için komutanlar savaşa teşvik edilmektedir. Özgürlüğe olan inancın sarsılmasının yol açacağı tehlikelere değinilerek savaş kararı almanın haklılığı açıklanmakta, zaferin büyük ödüller getirdiğini akıllarında tutmaları konusunda komutanlar uyarılmaktadırlar.

Özetlemek gerekirse Herodotos, *Historiai*'sında savaşı, farklı örnekler ve bakış açılarıyla ele almış, onu insan kontrolü dışında bir olgu gibi görerek, kişiler ve olaylar üzerinden savaşın haklı ve haksız sebeplerini aktarmıştır. Onun söylemlerinde haksız nedenlerle başlatılan savaşlar er geç başarısızlıkla neticelenmiş, onurları için savaşanlar ise savaşı kaybetseler dahi yüceltilmişlerdir. Ancak Thuykdides, aşağıda değinileceği gibi onurun önemi konusunda Herodotos'la aynı fikirde değildir.

Thukydides, Herodotos gibi savaşın nasıl başladığıyla ilgilenerek savaşın görünür olmayan nedenlerini açıklamıştır. Herodotos'tan farklı olarak savaşın yüzeysel ve açıklanmış nedenleri arasında bir ayrım yapma yoluna gitmiştir. Onun zihninde savaş, korku ve zorunluluktan kaynaklanmaktadır. O, söylemlerinde müdahale edilemeyen bir güç sistemini odağına almakta, savaşın insan doğasının değişmez bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. Zenginlerin zayıf insanlar, zengin kentlerin de güçsüz kentleri egemenlik altına aldıklarını belirtmesi savaşın asıl nedeninin düşman saldırılarını önlemek, bağımsızlığı korumak veya barışı tesis etmek gibi hususlardan ziyade gücün korunması ve genişletilmesi olduğunu kanıtlamaktadır (Thukydides, I: 8; Momigliano, 2011: 52).

Thukydides, Sparta liderliğindeki Peloponnesos Birliği ve Atina önderliğindeki Delos Birliği arasında gerçekleşen Peloponnesos Savaşları'nı (MÖ 431-404) anlattığı eserinde savaşın nedenini, Atina'nın gücünün zamanla zirveye ulaşmasının Sparta'da uyandırdığı korkuya bağlamaktadır. Hayatta kalabilmek adına Sparta'nın saldırgan bir politika izlemesi kentleri savaşa sürüklemiş, Atinalıların askerî faaliyetleri ise kendilerine kederden başka bir şey getirmemiştir. Hellen dünyasının bölünmüşlüğünü yansıttığı Atina ve Sparta etrafında şekillenen güç mücadeleleri Thukydides'e göre gelmiş geçmiş en büyük savaştır. Kentleri yıkıma götüren bu savaşın arka planında ise kibir, hırs, kıskançlık, güç elde etme gibi etmenler yatmaktadır. Diğer yandan Peloponnesos Savaşları, Thukydides'in nazarında bir topyekûn savaştır ve hiçbir ahlaka veya kurala uymamaktadır. Politikacıların ikiyüzlülüğüne, savaşın trajik yorumlarına ve zayıf olanın güçlüye boyun eğmesi gerektiğine dair verdiği detaylar savaşın adaletsizliğine karşı bir uyarı niteliğindedir. Bununla ilgili olarak Atinalıların bir Sparta kolonisi olan Melos adasına saldırı öncesi teslim olmalarını bildirmek için gönderilen Atinalı yetkililer ile Meloslular arasında geçen konuşma savaşın adaletsizliğini açıkça göstermektedir:

> "[Meloslular]: Elbette ki gücümüz ve paramız sizden az. Eğer sizinle uzun süreli bir savaşa girmeye kalkışırsak buna gücümüz yetmez. Fakat bu konuda bizler haklıyız, sizler ise haksızsınız. Bu nedenle tanrıların bize yardım edeceklerini düşünüyoruz. Belki gücümüz sizden daha az ama kökenlerimizin dayandığı Spartalılar yardıma gelecek ve durum dengelenecek. Bu anlamda cesur olmamız için bir neden yok. – [Atinalılar]: Biz de tanrıların bize yardım edeceklerini düşünüyoruz. Bizler tanrıların isteklerine karşı gelecek bir davranış içinde değiliz. Tanrılar da insanlar gibi üstün olanın egemenlik kurması gerektiği görüşündedirler. Yasayı koyan da uygulayan da biz değiliz. Bizden evvel de durum böyleydi. Bizim yerimizde siz olsaydınız aynı şekilde davranacaktınız. Bu nedenle haksız bir şey yapmıyoruz. Herhâlde tanrılar bize yardım etmemezlik etmeyeceklerdir. Diğer yandan Sparta konusundaki düşünceleriniz çok safça. Spartalılar kendi halklarına adil ve eşit biçimde davranırlar. Ancak söz konusu olan başka halklar olduğunda durum değişir. En hoşlarına giden şeyleri 'dürüst' yararlı olan şeylere de 'adil' derler. Bu nedenle size yardım edeceklerine ve kurtulmanızı sağlayacaklarına hiç mi hiç inanmıyoruz." (Thukydides, V: 104-105)

Müzakere şartlarının Atinalılar tarafından belirlendiği anlaşılan diyalogda güçlülerin sınır tanımazlığı karşısında zayıfların katlanması gereken sıkıntı faktörü hayatın bir gerçeği olarak ele alınmıştır. Adaleti âdeta görmezlikten gelen Atinalılar kendileri için üstünlük iddiasında bulunmak maksadıyla yönetme hakkının diğerlerinden üstün ve güçlü olana ait olduğunun tanrılar tarafından da kabul edildiğini ileri sürerek ahlaki suçluluktan kaçınmışlardır. Aslında bu açıklama savaştaki saldırganlık olgusunu göz ardı eden bir gerekçelendirme çeşididir. Atinalılar, Melos adasına saldırarak adil davrandıklarını, bunu yaparken hem insan hem de tanrılar için geçerli olan güçsüzün güçlüye boyun eğmesi kuralına uyduklarını bildirmişlerdir. Sonuçta gerçekliği herkes tarafından bilinen evrensel bir ilkeye göre hareket ettikleri sürece davranışları bir anlamda adil davranış olarak nitelendirilebilir. Bu yüzden de tanrıların hükmü gereği Melos adası sakini birçok erkek öldürülmüş, kadınlar ve çocuklar ise köle yapılmışlardır (Thukydides, V: 116; Cornford, 2016: 180-181; Walzer, 2017: 33-40; 69). Thukydides'in savaşın dehşetiyle ilgili açıklamasından bir tür adalet sisteminin varlığına inandığı çıkarımı yapılabilir ki eserde Atina ve Sparta'nın birbirlerini adaleti kişisel çıkarları için kullanmakla suçlamaları bunu doğrulamaktadır (Heath, 1990: 385). Ancak güçlüye boyun eğilmesi gerektiği inancıyla küçük bir adanın tüm nüfusunun yok edilmesi ahlaki ve mantıki açıdan doğru değildir. Bu durumda Atinalılar ve Meloslular arasındaki konuşmanın gerçekliğine şüpheyle yaklaşılabilir. Antik dönem yazarlarının, anlatılarını daha çekici hâle getirmek ve inandırıcılığı artırmak için hikâyeler kurgulayabildikleri, eserde verilen doğrudan konuşmaların da kurgunun bir parçası hâline gelebildiği bilinmektedir. Bu manzarada Thukydides'i inceleyenler konuşmalardan bazılarının gerçekte yaşanmamış olabileceğini de hesaba katmalıdırlar (Momigliano, 2011: 52; Hansen, 1993: 179; Anson, 2010: 305).

Savaşın insanlar için büyük bir acı ve yıkım getirdiği, birçok kötülüğe yol açtığı Thukydides'in eserinde değindiği bir başka noktadır. Öyle ki Korkyra'da meydana gelen olaylar sırasında yaşananlar kaos ve şiddetin zirvesidir. Thukydides şiddetin doğası ile ilgili kaydettikleri insanların ölçüsüz gaddarlıklarına kanıt niteliğindedir:

> "…Bu arada karşılarına çıkan herkesi öldürdüler. Hera Tapınağı'ndaki elli yalvarıcıyı mahkemeye çıkmaya razı ettiler. Bu adamlar yargılandı ve ölüm cezasına çarptırıldı. Diğer yalvarıcılar ise başkalarının mahkemede neler yaşadıklarını öğrendiklerinde birbirlerini öldürdüler. Kendisini ağaçlara asanlar da vardı. Özetlemek gerekirse hepsi intihar etti. Eurymedon'un komutasındaki Atina gemileri bir hafta boyunca kentte kaldılar. Bu sırada Korkyralılar demokrasi karşıtlarını idam ettiler. Ayrıca alacak verecek tartışmaları yüzünden ya da başka bahanelerle birbirlerini öldürenler de oldu. Kısacası her türlü kötülük yapıldı. İnsanlar, babalar oğullar, herkes birbirini öldürüyordu. Yalvaranlar bile tapınakların içinde katledildi. Hatta Dionysos Tapınağı'nda da duvarın içinde öldürülenler vardı." (Thukydides, III: 81)

Korkyra'daki olayları aktaran Thukydides tanrılar konusunda sessiz kalırken, tapınak arazilerinin kutsallığının dahi katliamı engelleyemediğini aktarmıştır. Bu olay örgüsünde savaşın doğasını insan yaşamına yerleştirerek okuyucusunda bir şok etkisi yaratmıştır ki bununla arka planda savaşların aileleri yok etmemesi gerektiği, kutsal olanlara dokunulmasının ahlaki olmadığı mesajının verilmiş olma ihtimali yüksektir. Aynı şekilde söylemin siyasi bağlamdan bağımsız olarak ittifaklardaki parçalanma eğilimlerini yansıtması da eserin içeriğine uygun görünmektedir.

Öte yandan Plataialı elçiler ve Sparta Kralı Arkhidamos arasındaki diyaloglar da saldırıya yönelik savaş hakkında ne düşünüldüğüne dair bir fikir vermektedir. Plataialıları kendi yanına çekmek isteyen Arkhidamos, Hellenleri Atinalılardan kurtarmak istediğini, isterlerse bu savaşta tarafsız kalabileceklerini söylemiştir. Bunun üzerine Plataialıların, Atinalılarla ittifaklarını bozmayacaklarına yönelik karar almaları ve halkın kent surları içinden çıkmalarını yasaklamaları kral Arkhidamos'u sinirlendirmiştir. Kral, Plataialıları koruyan tanrılara ve kahramanlara seslenerek Plataialıların yeminlerini bozduklarını artık bu toprakları ele geçirmek için haklı bir nedeninin olduğunu haykırmıştır. Kısacası önerilen barış şartlarının reddedilmesi Plataialıların topraklarının işgali için haklı bir gerekçe olmuştur (Thukydides, II: 72-74). Açık ve tutarlı bir konuşma yapan Sparta kralı aslında Plataialıları köleleştirmek niyetinde değildir ve bu yüzden de askerlerini işgalci bir ordu olarak tanımlamaktan kaçınmıştır. Lakin beklediğinin aksine farklı bir sonuçla karşılaşması onu intikam düşüncesini bozulan bir antlaşma kılıfına büründürmeye sevk etmiştir. Arkhidamos'un bu tutumu, eğer çıkarlarına hizmet edecekse liderlerin gerektiğinde ahlaki değerleri hiçe sayabileceği anlamına gelmektedir. Neticede liderlerin gerçek gayeleri irdelenmeden hiçbir güç mücadelesinin tam olarak anlaşılması mümkün değildir (Momigliano, 2011: 52).

Thukydides'in eserinde dikkati çeken başka bir husus, Herodotos'un eserinde de rastlanılan, komutanların askerlerini savaştan önce cesaretlendirmek için yaptıkları konuşmalardır. Bunların içeriği incelendiğinde insanları tehlikeli bir işe atılmaya ya da yurtlarını savunmaya çağırmasının yanı sıra daha çok nasihat - uyarı - verici nitelikte, yerleşik bir retorik tür olduğu anlaşılmaktadır (Hornblower, 1996: 82-83; Aristoteles, 1395a: 10-15). Tarihçi, MÖ V. yüzyıl sonlarındaki retorik pratiklerinden alınan farklı akıl yürütme yollarını birleştirerek tarihyazımında yeni bir tür savaş nasihati – uyarısı - yaratmıştır. Bu tür de değişen zaman ve bakış açılarından pek etkilenmemiştir. Vermek istediği mesajı da dolaylı ve doğrudan anlatımlarla desteklemiştir (Zoido, 2007: 141-144). Bununla ilgili olarak MÖ 418 yılında, Sparta ve müttefikleri ile Atina önderliğindeki kentlerin karşı karşıya geldiği ve Sparta'nın galip çıktığı Mantineia Savaşı'ndan kısa bir süre önce gerçekleşen, ilgili birlik komutanlarının yaptığı hitapların bir uyarı - tavsiye olduğu açıktır. Thukydides, Atinalı komutanların herkese özgürlük için çarpışması gerektiğini tembihleyerek kazanılacak bir zaferin Peloponnesos üzerinde egemenlik kurmak anlamına geleceğini hatırlattıklarını; birbirini cesaretlendiren Spartalıların

ise eski başarılarını anlatan, herkesin bildiği savaş şarkıları söylediklerini belirtmektedir (Thukydides, V: 69; krş. Gomme, Adrewes ve Dover, 1970: 118). Thukydides anlatısında Atina siyasi sisteminin ve Atina'nın diğer kentler üzerindeki üstünlüğünün ifade etmektedir (Zoido, 2007:147). Bu hikâyeden hareketle savaş öncesi söylevlerin sürecin olağan bir parçası olarak kabul edildiği ve dramatik bir etki amaçlandığı söylenebilir ki birçok toplumda yaygın olan konuşma yapma geleneği edebi bir araç gibidir. Tarihyazımında bu tarz bir söylevin en çarpıcı örneği Atinalı komutan ve devlet adamı Perikles'in cenaze söylevidir. Atinalıları savaşa teşvik eden Perikles söylevinde vatan için canını verenlerin ülkeleri için ne kadar değerli olduklarından bahsedip hayatta kalanların toprakların savunulması için en az ölenler kadar cesurca davranmak zorunda olduklarını ifade etmiştir (Thukydides, II: 35-45; Andrewes, 1959: 232). Savaşın tehlikelerine korkuyla bakılmamalı, cesaretin gerçek özgürlük olduğuna inanılmalıdır (Morley, 2018: 422). Thukydides'in örneğinde nasihatler - uyarılar - doğrudan ve açık bir şekilde aktarılmıştır. Hedef kitle üzerinde kaygı ve gerilim artırılarak anlatıma canlı bir akıcılık kazandırılmış, cesaretten başka seçeneklerinin bulunmadığı mesajı verilmiştir. Ancak yine burada da bir konuşmanın güvenilir bir yorumunun aktarılmasının zorluğu göz ardı edilmemelidir (Momigliano, 2011: 52).

Savaş tarihçisi Thukydides'in Atina ve Sparta arasındaki çatışmalarla ilgili örneklerinden bir diğeri Sicilya Seferi'dir (MÖ 415). Buna göre Peloponnesos Savaşları'nın en yoğun olduğu dönemde Atinalıların Spartalılarla savaşa son vermek için Sicilya'ya düzenledikleri sefer büyük bir felaketle sonuçlanmıştır. Seferin sonunda Atinalılar donanmalarını yitirdikleri gibi ekonomileri de altüst olmuştur. Hatta Sicilya'yı ele geçirme umuduyla çıktıkları seferde köle olma tehlikesiyle karşılaşmışlardır (Thukydides, VII: 75; Liebeschuetz, 1968: 289 vd.). Açıklamalarını Atinalıların hırsları ve açgözlülükleri üzerine inşa eden Thukydides, maliyetine ve tehlikelerine rağmen insanların seferden vazgeçmek yerine daha da hırslandıklarını üstelik harekete geçmek için sabırsızlandıklarını bildirmiştir. Seferin kendilerine maddi kazanç, kentlerine de güç kazandıracağı düşüncesi Atinalılardaki savaş isteğini öylesine artırmıştır ki herkesin savaş istediği bir ortamda savaş karşıtları hainlikle suçlanacaklarını bildiklerinden susmayı tercih etmişlerdir (Thukydides, VI: 21-24). Atinalılar kaynaklarının büyük bir kısmını riske atmışlardır. Savaş kararı, benmerkezci bir politikacı tarafından kontrol edilmek yerine genel bir iyimserlik havası içinde seferin zorluklarından habersiz bir şekilde alınmıştır. Bu yüzden başarısızlığın paylaşılması Atina toplumunun sorumluluğundadır (Liebeschuetz, 1968: 306).

Satır aralarında savaşa olan hayranlığı hissedilen Thukydides bilindiği üzere tecrübeli bir komutandır. O, savaşta onur kazanmakla ilgilenmek yerine savaşı bir şekilde adaletle bağlantılı bulmakta, savaşın insan doğasını anlamak için gerekli olduğunu savunmaktadır. Ona göre savaşın neden olduğu kargaşa ortamı, mevcut yasaların ve rejimin değişikliğine, geleneklerin bozulmasına, daha önce suç olarak kabul edilenlerin anlamını yitirmesine, kötülüğün sıradanlaşmasına, antlaşmaların çıkarlar doğrultusunda bozulmasına, güvensiz bir ortamın doğmasına ve intikam duygusunun körüklenmesine yol açmıştır (Thukydides, III: 82). Eserinde, savaş bir güç istencinin kaçınılmaz bir sonucu olarak tanımlanmıştır. İhlal edilebilecek bir adalet sisteminin varlığı savaşı engellemede yetersizdir. Kendisi bazen savaşın gerekli olduğuna inansa da söylemlerinde adalet, haklılık gibi değer yargılarına rastlanması saldırıya yönelik yapılan savaşları haksız bulduğunu göstermektedir. Güç dengelerinin eşit olduğu ortamlarda adaletten bahsedilebilir (Heath, 1990: 387).

Sonuç

Savaşın doğası, ahlak, özgürlük, erdem Herodotos ve Thukydides'in eserlerinde sıkça işlenen kavramlardır. Ana temaları savaş olan söylemlerinde savaştan tamamen kaçınılması gerektiğini savunmamışlardır. Onlara göre savaşın özgürlüğü kazanmak gibi bazı olumlu

yönleri de vardır. Her ikisi de savaşın birçok yönüyle ilgilenmiştir. Kişinin ülkesi için canını ortaya koymasının yüceliği, tanrıların lütfunu kazanma düşüncesi, utanç verici bir kadere katlanmaktansa cesurca ölmenin daha iyi bir fikir olduğu ve korkaklığın kınanması savaş söylemlerinin başlıca motiflerindendir. Metinlerde çoğunlukla bir mesaj verilmiştir ve bunlar öğreticidir. Muhataplarına takip edecekleri veya kaçınacakları bir yol göstermişlerdir. Bu özellikleri ile eserler zamansal - mekânsal sınırlamaların ötesindedirler. Baskın savaş temasıyla büyük ölçüde uyumlu olduğu için Herodotos ve Thukydides'in tarihyazımında nasihat - uyarı - içerikli konuşmalara çoğu kez yer verilmiştir.

Antik kaynaklardaki örneklerden hareketle savaş öncesi konuşmaların olağan bir davranış olduğu ileri sürülebilir. Savaş için hazırlanmış ya da hazırlanmakta olan kişilere yönelik söylemler, kısa ve açık niteliktedir. Verdikleri mesajla karşıdakinde yüreklendirici bir etki yaratan konuşmaların genel içerikleri tutarlıdır. Komutanlar, askerlerine benzer şekilde hitap ederek savaş konusunda neredeyse benzer isteklerde bulunmuşlardır.

Herodotos ve Thukydides'in anlatılarında savaş hakkındaki ahlaki yargıları kısmen saptanabilmektedir. Her iki eserde de savaş, bir güç ve prestij mücadelesi olarak ele alınmıştır. Nedensel bağlantılarla anlatılan savaşın belirsizliği ve ahlaki boyutunun diyaloglarda en çok değinilen noktalardan biri olmasının sebebi savaşın sürekliliğinin toplumun zihnini her zaman meşgul etmesidir.

Herodotos örneklerini dikkatli bir şekilde seçerek onları mevcut amaçlarına göre uyarlamış; verdiği örneklerle farklı karakterler üzerinden kendi düşüncelerini okuyucusuyla paylaşmıştır. Anlatımı için önemli olan konuşmaları doğrudan alıntılayarak savaşın sebeplerini mümkün olduğunca önyargısız aktarmıştır. Savaş söylemlerinde düşman tarafların görüşlerine olabildiğince yer vererek dengeli bir anlatım sağlamıştır. Thukydides'te ise kent için savaşmanın doğru bir davranış olduğu söylemi hakimdir. Askerlere cesaret aşılamak adına korkunun kovulması ve güven inşa edilmesi argümanlarını kullanmıştır. O, savaş söylemlerini onaylatma çabasında değildir, ancak doğrunun ne olduğu konusunda mantıklı örnekler sunmayı da ihmal etmemektedir.

Kısacası savaş söylemleri sadece sözde kalmadığı gibi savaşın sonuçları da savaş alanıyla sınırlı kalmamıştır. Savaşın temel bir doğası yoktur, toplumların ayrılmaz bir parçasıdır. Antik Dönem ya da Modern Dönem fark etmeksizin her savaş yıkıcı olmuş ve beraberinde şiddeti, acıyı getirmiştir.

Kaynakça

Aiskhylos (2011). *Aiskhülos, Persler* (Çev. G. Dilmen), İstanbul: Mitos - Boyut Yayınları.

Andrewes, A. (1959). "Thucydides on the Causes of the War", *The Classical Quarterly*, 9 (2), ss. 223-239.

Anson, E. (2010). "The General's Pre-battle Exhortation in Graeco-Roman Warfare", *Greece & Rome*, 57(2), 304-318.

Aristoteles. (2015). *Retorik* (Çev. M. H. Doğan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bryant, J. M. (1986). "Intellectuals and Religion in Ancient Greece: Notes on a Weberian Theme", *The British Journal of Sociology*, 37(2), ss. 269-296.

Burckhardt, L. (2021). *Antik Çağ Askeri Tarihi* (Çev. H. Arslanbaba), İstanbul: Runik Kitap.

Cornford, F. M. (2016). *Thucydides Mythistoricus*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Gomme, A. N., Andrewes, A. ve Dover, K. J. (1970). *A Historical Commentary on Thucydides: Books V(25)-VII*, Oxford: Oxford University Press.

Hansen, M. H. (1993). “The Battle Exhortation in Ancient Historiography. Fact or Fiction?”, *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 42 (2), ss. 161-180.

Heath, M. (1990). “Justice in Thucydides’ Athenian Speeches”, *Historia: Zeitschrift Für Alte Geschichte*, 39 (4), ss. 385-400.

Herodotos. (2011). *Historiai (Tarih),* (Çev. M. Ökmen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hornblower, S. (1996). “A Commentary on Thucydides”, Volume II, Books IV-V. 24. Oxford: Clarendon Press.

Konstantinopoulos, V. L. (2013). “The Persian Wars and Political Conflicts in Athens”, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 124, ss. 63-68.

Liebeschuetz, W. (1968). “Thucydides and the Sicilian Expedition”, *Zeitschrift für Alte Geschichte*, 17 (3), ss. 289-306.

Momigliano, A. (2011). *Modern Tarihçiliğin Klasik Temelleri,* (Çev. G. Ayas), İstanbul: İthaki Yayınları.

Morley, N. (2018). “Legitimizing War and Defending Peace: Thucydides in the First World War and After”, *Classical Receptions Journal*, 10 (4), ss. 415-434.

Newell, W. R. (2019). *Tiranlar: Gücün, Adaletsizliğin ve Terörün Tarihi,* (Çev. D. Şendil), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Onasandros (1928). *Aeneas Tacticus, Asclepiodotus and Onasander*, (Trans. Illinois Greek Club), Cambridge: Harvard University Press.

Sarıkaya, S. ve Arslan, M. (2017). *Anadolu’da Persler: Savaş, İsyan ve Diplomasi*, (Ed. K. İren, Ç. Karaöz, Ö. Kasar) Persler: Anadolu’da Kudret ve Görkem (ss.78-99), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Solmsen, L. (1943). “Speeches in Herodotus’ Account of the Ionic Revolt”, *The American Journal of Philology*, 64 (2), ss. 194-207.

Thukydides. (2020). *Peloponnesos Savaşları,* (Çev. F. Akderin), İstanbul: Belge Yayınları.

Walzer, M. (2017). *Haklı Savaş Haksız Savaş,* (Çev. M. Doğan), İstanbul: Alfa Yayınları.

Zoido, J. C. I. (2007). “The Battle Exhortation in Ancient Rhetoric”, *Rhetorica*, 25, ss.141-158.

MİLLÎ SAVUNMA ÜNİVERSİTESİ
KARA HARP OKULU
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

TÜRK HARP DİLİ VE EDEBİYATI SEMPOZYUMU

ISBN: 978-625-7791-49-6
e-ISBN: 978-625-7791-51-9

TÜRK TARİH MÜZESİ VE PARKI